Geneza leninismului romantic

O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948-1989

Emanuel Copilaș

ȘTIINȚE POLITICE

A

ACADEMICA

INSTITUTUL EUROPEAN

ACADEMICA

Cartea de față, structurată pe două planuri (unul empiric, respectiv unul teoretic), analizează orientarea internațională a României comuniste cu ajutorul a patru teorii majore ale relațiilor internaționale: pluralismul, realismul, marxismul şi socio-constructivismul. Insistând asupra aspectelor ideologice ale gândirii şi comportamentului comunismului românesc în plan extern şi asupra conexiunilor acestora cu orientarea internă a regimului, lucrarea avansează ca ipoteză de lucru *leninismul romantic*, adică ideologia *sui generis* a comunismului românesc, ajuns la maturitate în timpul „epocii Ceauşescu". Cadrul argumentativ al lucrării este bazat pe demonstrarea faptului că socio-constructivismul este teoria internațională cea mai adecvată pentru descifrarea politicii internaționale a României în perioada comunistă.

Emanuel Copilaş

• Ce este leninismul? Delimitări conceptuale • Conflictul sovieto-iugoslav şi Republica Populară România • „Devierea de stânga" sau despre „unitatea monolitică" a PMR. Premise interne şi externe • O reacție neaşteptată: Republica Populară România împotriva supranaționalizării CAER • De-a şoarecele şi pisica: tatonând relațiile cu Uniunea Sovietică • Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului • Un ultim gest de frondă: Republica Socialistă România renunță la clauza națiunii cele mai favorizate.

ISBN 978-973-611-902-6
www.euroinst.ro

INSTITUTUL EUROPEAN

Coordonatori serie: Anton Carpinschi
Gheorghe Lencan Stoica
Lucian-Dumitru Dîrdală

Emanuel COPILAŞ este asistent doctor la departamentul de Ştiinţe Politice al Facultăţii de Ştiinţe Politice, Filosofie şi Ştiinţe ale Comunicării din cadrul Universităţii de Vest, Timişoara. A publicat articole ştiinţifice în diferite reviste de profil din ţară şi străinătate: *East European Politics and Societies*, *Sfera Politicii*, *Studia Europaea*, *Revista de Ştiinţe Politice*, *Revista Română de Geografie Politică*, *Impact Strategic*, *Geopolitica*, *Annales Universitatis Apulensis* (Series Historica), *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"* (Series Historica), *Valahian Journal of Historical Studies*, *Romanian Review of International Studies*, *Political Studies Forum*, *Geographica Timisensis*, *Colloquium Politicum*, *Colocviu Strategic*. Domenii majore de interes: teoria relaţiilor internaţionale, ideologii politice, istorie politică, teorii ale totalitarismului.

Emanuel Copilaş, *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc 1948-1989*
© 2012 Institutul European Iaşi pentru prezenta ediţie

INSTITUTUL EUROPEAN
Iaşi, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, O. P. 1, C.P. 161
www. euroinst.ro; euroedit@hotmail.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
COPILAŞ, EMANUEL
Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc / Emanuel Copilaş; pref.: Michael Shafir. - Iaşi : Institutul European, 2012
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-611-902-6

I. Shafir, Michael (pref.)

329.15(498)

Reproducerea (parţială sau totală) a prezentei cărţi, fără acordul Editurii, constituie infracţiune şi se pedepseşte în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

EMANUEL COPILAŞ

Geneza leninismului romantic

O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948-1989

Prefață de Michael SHAFIR

INSTITUTUL EUROPEAN
2012

Părinților mei

„Și pentru ca minciuna să fie eternă,
trebuie să distrugem tot ce poate servi ca termen de comparație...".

Alexandr Zinoviev

Cuprins

Prefață **Un „conceptualist" rătăcit în Epigonia** (Michael SHAFIR) / 11

Introducere / 15

Capitolul 1. **Cadrul teoretic / 19**
1.1. Realismul / 19
1.2. Pluralismul / 22
1.3. Marxismul / 24
1.4. Socio-constructivismul / 31

Capitolul 2. **Cadrul conceptual. De la Lenin la Gorbaciov: varietăți ale leninismului sovietic / 45**
2.1. Ce este leninismul? Delimitări conceptuale / 45
2.2. Leninism revoluționar / 52
2.3. Leninism post-revoluționar / 53
2.4. Leninismul europenizat *versus* leninismul asianizat: conflictul sino-sovietic și devastatorul său efect asupra substanței revoluționare a leninismului / 56
2.5. Leninism sistemic / 59
2.6. Leninism post-bolșevic / 61

Capitolul 3. **În colimatorul Uniunii Sovietice: România și Europa de Est sub auspiciile leninismului post-revoluționar (1945-1955) / 65**
3.1. Procesul sovietizării Europei de Est. Emergența „democrațiilor populare" / 67
3.2. De la monarhie la republică populară. România în intervalul 1945-1947 / 74
3.3. „Lagărul socialist" și configurarea Războiului Rece / 89
3.4. Conflictul sovieto-iugoslav și Republica Populară România / 96

3.5. Panoramarea principalelor dispute intestine din cadrul PCR-PMR (1945-1953). Premise interne şi externe / 114
3.6. Noul curs, conducerea colectivă şi dilemele leninismului pre-europenizat / 136
3.7. „Procesul transformărilor revoluţionare": „penetrare", „insulare" şi începuturile „schimbării simulate" / 144

Capitolul 4. De la leninismul post-revoluţionar la leninismul europenizat: reinventarea socialismului. Republica Populară România şi riscurile destalinizării / 149
4.1. Redescoperirea failibilităţii: reverberaţii intersistemice ale destalinizării / 152
4.2. Polonia la ora destalinizării: tardiva surmontare a unei crize politice / 158
4.3. Maghiarii împotriva „noii clase" şi a protectorului sovietic al acesteia. Itinerariul unei revoluţii eşuate / 174
4.4. Pe culmile „vigilenţei revoluţionare". Republica Populară România şi revoluţia maghiară / 202
4.5. Iugoslavia în capcana revoluţiei maghiare. Evoluţia relaţiilor româno-iugoslave în a doua jumătate a anilor '50 / 224
4.6. „Devierea de stânga" sau despre „unitatea monolitică" a PMR. Premise interne şi externe / 233
4.7. Fructele obedienţei: trupele sovietice părăsesc teritoriul Republicii Populare România / 241
4.8. Concluzii: capcanele destalinizării şi gestaţia naţional-comunismului / 246

Capitolul 5. Divergenţe economice şi oportunităţi geopolitice. Politica externă a Republicii Populare România în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej / 251
5.1. Contextul internaţional: de la crizele Berlinului la criza rachetelor din Cuba / 252
5.2. O reacţie neaşteptată: Republica Populară România împotriva supranaţionalizării CAER / 257
5.3. „Ăştia sunt mai ai dracu' decât iugoslavii". Evoluţia poziţiei române în cadrul conflictului sino-sovietic / 266
5.4. Semnificaţia simbolică a momentului aprilie 1964 pentru comunismul românesc. Premise, dimensiuni, consecinţe / 270
5.5. Concluzii: „Principalul lucru este că noi mergem împreună" / 278

Capitolul 6. **Preferatul Occidentului: Ceauşescu, Republica Socialistă România şi procesul configurării leninismului romantic (1965-1971) / 281**

6.1. De la leninismul post-revoluţionar autonom la leninismul romantic: o metamorfoză *sui-generis* / 282

6.2. Succesorul: Ceauşescu la început de drum / 310

6.3. Consolidarea afirmării internaţionale: între disidenţa calculată şi diplomaţia de prestigiu / 316

6.4. Leninismul sistemic împotriva „contrarevoluţiei" cehoslovace. Impactul „primăverii de la Praga" asupra „lagărului socialist" / 330

6.5. August 1968 sau zenitul comunismului românesc. Momentul simbolic al naşterii leninismului romantic / 348

6.6. „Gărzile patriotice" şi „războiul popular". Securitatea naţională în viziunea leninismului romantic / 356

6.7. De-a şoarecele şi pisica: tatonând relaţiile cu Uniunea Sovietică / 368

6.8. Leninismul asianizat şi galvanizarea leninismului romantic / 378

6.9. Leninismul romantic manifest. Declinul PCR / 391

Capitolul 7. **Marota independenţei. Leninismul romantic în căutarea afirmării internaţionale şi a mobilizării naţionale / 401**

7.1. Helsinki 1975: viziuni ideologice concurente asupra securităţii europene / 402

7.2. Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului / 407

7.3. Hegemonul Balcanilor? Strategii geopolitice regionale ale leninismului romantic / 423

7.4. Eurocomunism şi leninism romantic: o prietenie rezervată / 426

7.5. „Socialist în formă, naţional în conţinut"? „Raportul naţional-internaţional" în economia ideologică a leninismului romantic / 438

7.6. Cultul personalităţii ca dimensiune constitutivă a leninismului romantic / 455

7.7. Aspecte ideologice ale „economiei socialiste" / 462

7.8. Despre „poporul muncitor unic" şi locul minorităţilor naţionale în cadrul „naţiunii socialiste" / 476

7.9. Informaţii interne din surse externe: Vocea Americii şi Radio Europa Liberă / 490

7.10. Ambiţii tiermondiste. Leninismul romantic şi lumea a treia / 493

7.11. „Diplomaţia multilaterală" şi „noua ordine internaţională" / 500

Capitolul 8. **Sfârşitul. Leninismul romantic, un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece / 509**

8.1. Sindicatul Solidaritatea şi criza leninismului polonez în accepţiune romantic leninistă / 510
8.2. Leninismul post-bolşevic. Reacţii romantic leniniste la „îmburghezirea" ideologică a centrului moscovit / 524
8.3. Un ultim gest de frondă: Republica Socialistă România renunţă la clauza naţiunii cele mai favorizate / 541
8.4. Concluzii: contracţia şi dispariţia leninismului romantic / 545

În loc de concluzii: ce fel de construcţie socială? Evaluări teoretice / **547**
Evaluarea pluralistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 551
Evaluarea marxistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 555
Evaluarea realistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 561
Evaluarea social-constructivistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 566

Bibliografie / 575

Indice / 633

Mulţumiri / 647

Abstract / 649

Zusammenfassung / 653

Prefață

Un „conceptualist" rătăcit în Epigonia

Trăim în Epigonia, şi asta ne ocupă tot timpul, aş spune parafrazându-l pe un bine cunoscut jurnalist din imperiul „mogulilor". Situată undeva la periferia continentului Academia, Epigonia excelează în câteva domenii consacrate de istorie şi de cunoscători. Dacă e să ne referim la documentele produse de impresiile călătorilor rătăciți pe meleagurile ei prin secolul XVIII-XIX, fără îndoială că acestea pun în evidență două aspecte esențiale: absența unei infrastructuri adecvate acelor timpuri, precum şi plagiatul ca stil de viață. Cel din urmă aspect, spun rău-voitorii, l-ar fi determinat pe Cancelarul Herr Dr. Tieger al Deutschmarkului să se împotrivească acreditării continentale a Epigoniei pe la mijlocul secolului XIX. Sub pretextul că a fi „epigon" nu ar constitui o entitate academică separată, ci mai degrabă o „profesiune" apropiată celei mai vechi îndeletniciri cunoscute, dar lipsită de şarmul acesteia din urmă. În sfârşit, nu putem trece cu vederea nici o a treia trăsătură remarcată de aceşti călători, anume „clientelita", o puternică manifestare de solidaritate impropriu denumită de un alogen drept „lanț al slăbiciunilor", clientelita fiind, de fapt, condiția absolut necesară (deşi nu neapărat şi sufiecientă) a supraviețuirii în spațiul epigonez.

Trecut-au anii, şi multe s-au schimbat de atunci în Epigonia. După oarecari ezitări, continentul Academia a acreditat Epigonia drept membru cu drepturi depline, măsura fiind luată după ce NATO (N-ai Articole [ISI], Te Omor) îi primise deja pe epigonezi, descoperind ingeniozitatea defensivă a acestora, manifestată în bătălia de la Posada, când demonstraseră că Isi Paşa însuşi fusese neputincios în fața bolovanilor, buzaților, berindeilor, şi altor căpetenii. Inevitabil, alte lucruri au rămas „cum ştim". Şi tocmai pentru că au rămas aşa, volumul de față reprezintă o apariție inedită, aş cuteza să afirm chiar singulară, în publicistica neo-epigoniană.

Să ne referim mai întâi la cele trei aspect semnalate mai sus. *Geneza leninismului romantic* este o carte construită pe o infrastructură ireproşabilă. Dacă am început să ne obişnuim, din nefericire, cu volume în care sunt utilizate cu dezinvoltură concepte ale căror definire rămâne nebuloasă sau care sunt depăşite cu câteva decade bune de literatura de specialitate cunoscută în Occident, nu acesta este cazul volumului ce ni-l propune tânărul cercetător timişorean. Bazat pe o bibliografie impresionantă, diferitele aborări teoretice ale disciplinei

Relațiilor Internaționale, de la Realism la Socio-Constructivism, trecând prin Pluralism şi Marxism, sunt discutate în manieră critică, termenii fiind întotdeauna definiți, pentru a justifica în cele din urmă opțiunea autorului în favoarea Socio-Constructivismului drept cea mai adecvată manieră de analiză a orientării relațiilor internaționale ale României în prioada 1948-1989. Superficialitatea (sau dacă preferați „fuşăreala") atât de răspândită în Epigonia seculară şi suculară ar trebui să ridice nişte semne de întrebare. Dar în Epigonia se scrie, nu se citeşte...

Se scriu mai ales ode. La adresa conducătorilor (de doctorate inclusiv) şi /sau la adresa celor cu care „e bine să te ai bine", adică la adresa celor „instituționalizați". Încă un aspect care evidențiază autorul drept o stranie apariție pe meleagurile Epigoniei. Nu numai că el nu respectă „instituționalizarea", dar (cum bine-i stă unui adept al Socio-Constructivismului), îndrăzneşte să pună la îndoială analizele şi concluziile unor supra-instituționalizați la nivel internațional (cazul Stephen Fischer-Galați) sau național (cazul Florin Constantiniu); ca să nu mai vorbim de alți (mărturisiți sau ba) promotori ai național-comunismului înainte şi după decembrie 1989. Ceea ce nu-l transformă pe Emanuel Copilaş neapărat într-un iconoclast. Fine ironii-da, epitete sau atacuri la persoană-nicicând. Cu riscul de a mă repeta: în zadar va căuta cititorul să descopere printre rânduri acel ghem al Ariadnei care să-i releveze parcursul clientelitei. Copilaş nu urmăreşte altceva decât să-şi creeze propriul parcurs, dar mai ales propriile instrumente conceptuale.

Şi excelează în această misiune. Desigur, pentru a produce originalul concept al „leninismului romantic", autorul a trebuit să bată drumul unei literature vaste, să se confrunte (şi daca-i necesar să şi înfrunte) cu „marii conceptualişti": Ken Jowitt, Robert Tucker şi alții de aceaşi talie. Pe parcursul acestei odysei conceptuale se reliefează importanța ideologiei ca „variabilă independentă", deci explicativă. Ceea ce nu înseamnă câtuşi de puțin că această importanță nu variază, la rândul ei, în funcție de spațiu şi timp. Dacă Leninismul este factorul ideologic comun tuturor sistemelor comuniste, în cadrul acestuia autorul face o distincție absolut esențială între leninismul revoluționar şi cel post-revoluționar, între leninismul europenizat şi cel asianizat, precum şi între cel sistemic şi cel post-bolşevic.

Aceste distincții îşi dovedesc utilitatea odată ce analiza se concentrează pe începutul şi evoluția relațiilor sovieto-române din perioada leninismului post-revoluționar (1945-1955), perioadă în care este format viitorul conducător român Nicolae Ceauşescu şi de influența căreia nu se va debarasa, de fapt, nicicând. În cursul acestei perioade, urmare a impunerii modelului sovietic, România aflată sub conducerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej este (atât de voie cât şi de nevoie) forțată să parcurgă (împrumutând conceptele lui Jowitt) perioada de „penetrare" şi de „insulare", dar către sfârşitul ei se profilează oarecum

incert, dar din ce în ce mai atractiv, alternativa „schimbării simulate", concept dezvoltat de autorul acestei introduceri într-un volum publicat pe când Copilaş făcea primii paşi în viață nu numai la figurat, dar şi la propriu.

Analiza tranziției române de la Leninismul post-revoluționar le cel europenizat, cu alte cuvinte de la Stalin la Hruşciov şi de la Dej la... Dej şi contextul apariției primelor divergențe economice ce vor determina deschiderea unor oportunități politice (în înseşi cuvintele autorului), sunt pagini în care alternează profunzimea cunoştințelor factuale cu rar-întâlnita capabilitate de nu încurca „borcanele bârfei de alcov comunist" cu abordarea sistemică în care copacii se dovedesc a fi nimic altceva decât o parte a pădurii. În Epigonia însă, domnină mai degrabă modelul borcanelor bârfei de alcov, uneori sezonat cu câte un plagiat conceptual niciodată admis. De accea, nu sunt neapărat optimist în privința receptării acestui remarcabil volum. Cu atât mai admirabil riscul asumat de autorul său.

Un capitol cheie al volumului este dedicat genezei leninismului romantic în perioada 1965-1971. Orice încercare de a rezuma acest capitol este destinată eşecului. Ar fi ca şi cum cineva ar tatona rezumarea tragediei prințului Hamlet la problema oedipală a acestuia. Desigur, şi aceasta este una dintre problemele dramei shakespearine, dar multiciplitatea problemelor reflectate în ea ar transforma acest rezumat al tragediei într-o tragicomedie. Iar „tragicomedia comunismului românesc" (sintagma unui binecunoscut politilog de origine cartier-primăvăratecă) îşi are originile tocmai în convingerile de natură leninist romantică ale conducătorului acestuia. În cele din urmă, acesta (arată un alt capitol al volumului) va sfârşi prin a deveni un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece.

La sfârşit, o notă de natură mai personală, ce sper să-mi fie scuzată. În ultimul an am avut multe deziluzii produse de tineri în care îmi pusesem mari speranțe. Primul meu doctorand, Emanuel Copilaş, nu se numără printre ei. Când alții veneau la seminariile doctorale mimând citirea unor cărți ale căror coperte le erau necunoscute (ce să mai vorbim de conținut?), Copilaş venea cu liste de volume întâlnite în subsolul capitolelor recomandate spre citire, întrebându-mă ingenuu: „Poate aveți şi cartea asta?". Pentru el şi puțini alții ca el a meritat să-mi aduc biblioteca cu mine în România odată cu revenirea în țară. Pentru el, şi puțini alții ca el, a meritat să țin acele cursuri, de la predarea cărora unii (foarte diferiți de el) au încercat să mă elimine. Au reuşit numai temporar şi parțial. Le voi continua, sub o formă sau alta, altundeva. Dar chiar dacă reuşeau, succesul lor tot parțial rămânea. Pentru că acest Copilaş va creşte. Şi va deranja al naibii în Epigonia.

Michael SHAFIR

Introducere

Miza prezentei lucrări constă în analiza ideologică şi descifrarea teoretică a politicii internaţionale a comunismului românesc în perioada în care s-a aflat la putere, 1948-1989. Au fost consultate cu această ocazie diverse surse bibliografice, începând cu documente de arhivă şi materiale propagandistice şi terminând cu lucrări şi articole ştiinţifice, destul de divergente în privinţa interpretării orientării externe a României în perioada mai sus menţionată.

Pentru început se delimitează cadrul teoretic al lucrării, alcătuit din principalele teorii ale relaţiilor internaţionale (RI) – realismul, pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul – punându-se accent pe ideile structurante şi metodele analitice ale fiecăreia. Premisa de la care pornesc este aceea că socio-constructivismul este cea mai indicată teorie pentru clarificarea orientării internaţionale a comunismului românesc. Desigur, politica externă şi internaţională nu poate fi analizată izolat de politica internă şi, în cazul regimurilor leniniste, de elementul ideologic subiacent, poate cea mai importantă dimensiune a acestora. Astfel că acestor două aspecte li s-a acordat o atenţie considerabilă în lucrarea de faţă.

Urmează apoi contextul conceptual, care are la bază o analiză ideologică a diferitelor tipuri de leninism pe care le consider active de-a lungul timpului în Uniunea Sovietică: leninismul revoluţionar, post-revoluţionar, europenizat, asianizat, sistemic şi post-bolşevic. Acestea sunt utilizate în lucrare în funcţie de perioadele supuse analizei şi din punct de vedere al aportului ideologic pe care l-au adus la creionarea leninismului romantic, conceptul care consider că acoperă cel mai bine ideologia comunismului românesc după 1965, atât în plan intern cât şi extern.

În continuare se aduce în discuţie procesul sovietizării Europei de Est, insistându-se cu precădere asupra cazului României. Analiza este centrată la nivel internaţional, dar se insistă şi asupra metamorfozelor politice interne care, strâns corelate cu intervenţia arbitrară a Uniunii Sovietice, permit comuniştilor autohtoni să preia treptat puterea desfiinţând partidele istorice şi persecutându-i pe membrii acestora. În ianuarie 1948 România devine republică populară. În acest context, din raţiuni pe care le analizez pe parcursul capitolului, apar diferite linii de sciziune în cadrul noii elite politice, fapt care se va solda în 1952 cu eliminarea din funcţii de conducere a Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi, respectiv, Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej reuşise astfel marginalizarea politică a principalilor

săi competitori. Puterea sa nu va fi însă suficient consolidată decât peste câțiva ani mai târziu, odată cu disiparea şocului destalinizării, care vulnerabilizase într-o proporție deloc neglijabilă poziția liderului Partidului Muncitoresc Român (PMR).

Capitolul următor se concentrează pe impactul destalinizării asupra lumii comuniste şi asupra revoluțiilor din Ungaria şi Polonia. Am în vedere în special maniera în care conducerea Republicii Populare România (RPR) a reuşit să amortizeze impactul destalinizării şi să câştige încrederea noului lider sovietic, Nikita Hruşciov, până în punctul în care contingentele Armatei Roşii au fost retrase de pe teritoriul țării. În capitol se acordă atenție şi aşa numitei „devieri de stânga". Sesizând momentul unor reglări de conturi politice cu ocazia inculpării lui Stalin de către Hruşciov la al XX-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au încercat să creeze o coaliție politică ostilă lui Gheorghiu-Dej cu scopul înlăturării acestuia din principalele funcții de conducere pe linie de partid şi de stat. De ce au eşuat şi care au fost cosecințele intenției lor sunt numai câteva întrebări la care am încercat să ofer un răspuns, fie şi parțial, în acest capitol.

Ultima perioadă a conducerii dejiste este axată pe două mari evenimente internaționale. Primul l-a reprezentat conflictul dintre RPR şi Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER). Deoarece țările mai dezvoltate ale lagărului socialist – Cehoslovacia, Republica Democrată Germană şi Uniunea Sovietică – doreau specializarea producției în două direcții principale, industrială şi alimentară, RPR urmând să fie încadrată în ultima, liderii de la Bucureşti au protestat, argumentând în termeni ideologici, politici şi bineînțeles economici în favoarea accelerării nivelului de industrializare. Disputa a fost soluționată temporar prin renunțarea la pretențiile sovietice în ceea ce priveşte integrarea şi supranaționalizarea economiilor statelor socialiste. Strâns legată de divergența RPR cu CAER se află şi orientarea conducerii de la Bucureşti în privința conflictului sino-sovietic, o oportunitate de pe urma căreia Gheorghiu-Dej şi camarila sa au obținut, prin acrobații diplomatice, importante beneficii economice şi politice, distanțându-se în acest fel şi mai mult de Moscova.

„Epoca Ceauşescu" este structurată la fel, pe trei capitole. Primul problematizează conceptul de leninism romantic, un construct ideologic aflat în subsidiarul politicii româneşti din acea perioadă, internă şi externă deopotrivă, concentrându-se apoi pe ascensiunea lui Ceauşescu şi pe celebrele gesturi de politică externă ale noi-numitei Republici Socialiste România (RSR) în a doua jumătate a anilor '60, care au atras nemulțumirea moderată a Moscovei, simpatia, şi deloc neglijabilul capitalul occidental. Este analizat apoi fluxul ideologic din 1971, pe care l-am numit momentul manifest al leninismului romantic.

Anii '70 nu aduc schimbări majore în politica externă a RSR. Cele mai importante evenimente care au loc în acest deceniu sunt deschiderea economiei româneşti înspre organismele financiare internaționale ale Occidentului, împreună

cu foarte mediatizata conferință de la Helsinki unde s-a discutat securitatea europeană şi s-a afirmat cu forță, de către tabăra „imperialistă", un nou concept de bază în practica internațională: drepturile omului. Regimurile comuniste au avut numai de pierdut de pe urma recunoaşterii principiului drepturilor omului; acesta le-a condiționat tot mai mult politicile externe şi, la nivel intern, a impulsionat disidența. Un alt punct central al capitolului este dat de conexiunile ideologice dintre politica internă şi cea externă a leninismului romantic.

În sfârşit, ultima etapă a conducerii ceauşiste are în vedere derivele totalitare tot mai accentuate ale regimului, din cauza cărora va cunoaşte o progresivă izolare internațională. După 1985, anul ajungerii la putere a lui Mihail Gorbaciov, RSR va fi repudiată chiar de către „lagărul socialist", transformându-se într-un paria pentru mişcarea comunistă internațională, a cărei „îmburghezire" o percepuse însă ca dezintegratoare din punct de vedere ideologic şi constrângătoare din punct de vedere politic.

După expunerea corpusului empiric al lucrării urmează analiza teoretică a materialului cu ajutorul celor patru teorii ale RI menționate anterior. Expun, în acest capitol, motivele pentru care consider socio-constructivismul o teorie mai bună pentru abordarea politicii internationale a comunismului românesc şi a dimensiunii ideologice subiacente acestuia – decât pluralismul, marxismul şi chiar realismul, cu care are suficiente elemente în comun astfel încât să fi fost încadrată la acest capitol de către alți cercetători români.

*
* *

Din punct de vedere metodologic, lucrarea de față este structurată pe două părți majore, una empirică, respectiv una teoretică. Partea empirică, care acoperă intervalul cronologic dintre 1948 şi 1989, a fost redactată utilizând în principal analiza istorică de tip comparat, împreună cu analiza documentelor. Politica internațională a regimului comunist român a fost plasată în contextul epocii sale, analizându-se în special relația cu Uniunea Sovietică, dar şi încadrarea în principalele tendințe ale politicii mondiale. Pe lângă literatura secundară, au fost cercetate documente edite şi inedite şi materiale propagandistice, evidențiindu-se în principal aspectele ideologice şi politice.

Partea teoretică, deşi redusă ca dimensiuni în raport cu analiza evenimențială, cum este de altfel firesc, include în schimb mai multe tipuri de metodologie ştiințifică. Pe lângă aplicarea celor patru mari teorii ale RI – realismul, pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul – asupra intervalului istoric investigat, am utilizat, în primul rând, analiza ideologică, apoi, în mai mică măsură, analize antropologice, de psihologie politică şi, nu în ultimul rând, analiza de discurs sau chiar de conținut.

Capitolul 1

Cadrul teoretic

Axată pe evaluarea teoretică a politicii internaționale a României comuniste, cartea insistă pe dimensiunea ideologică a acestui proces. Patru teorii majore utilizate în studiul relațiilor internaționale (RI) – realismul, pluralismul, marxismul și socio-constructivismul – vor alcătui instrumentarul necesar analizei. Teoriile au fost amintite în ordinea cronologică a importanței în ceea ce privește disciplina; din punct de vedere al adecvării lor la studierea materialului empiric, succesiunea va cunoaște, așa cum vom observa, schimbări notabile. Să vedem, în continuare, premisele și asumpțiile fundamentale ale fiecăreia dintre aceste teorii.

1.1. Realismul

Având în spate o tradiție intelectuală veche de mii de ani, care începe cu Tucidide, trece prin Machiavelli, Hobbes, Clausewitz și ajunge fără probleme în secolul XXI prin intermediul unor autori de genul lui Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Robert Gilpin sau John Mearsheimer – realismul reprezintă curentul teoretic dominant în RI, în ciuda criticilor diverse și judicioase care i se aduc de câteva decenii încoace.

Fiecărei teorii a RI îi corespunde, în mai mică sau mai mare măsură, o ideologie politică (ideologie înțeleasă aici în sens științific, analitic, nu în termeni militanți și dogmatici, așa cum va fi aplicată noțiunea conceptului de leninism romantic, dezvoltat în lucrare). Corelativ, realismul reprezintă fațeta internațională a conservatorismului, un curent de gândire maturat de-a lungul mileniilor în doctrinele militare grecești și romane, apoi sub egida protectoare a teologiei catolice și, nu în ultimul rând, ca o reacție de respingere sau cel puțin susceptibilizare a proiectului rațional al modernității. Avem aici un prim aspect care diferențiază net realismul de celelalte teorii ale RI: anterioritatea sa în raport cu filosofia iluministă creatoare de modernitate. Pluralismul, marxismul și socio-constructivismul sunt toate produse ale unor proiecte intelectuale care se revendică, fără excepție, de la moștenirea critică a Revoluției Franceze.

Realismul operează, la fel ca toate celelalte teorii ale RI, cu câteva concepte de bază[1]. La nivel metodologic, studiind cauzele declanşării războaielor, Kenneth Waltz distinge trei „imagini": prima, conform căreia conflictul internaţional apare în mintea decidentului politic, fiind ulterior reificat; a doua, unde războaiele sunt declanşate datorită constituţiei interne – politice, economice, sociale, ideologice – a statelor, un factor explicativ superior simplei psihologii a liderilor şi, în sfârşit, ultima imagine, cea mai importantă în opinia lui Waltz: structura internaţională, alcătuită din fluctuaţiile de putere ale statelor care, la nivel global, devin independente de intenţiile directe ale acestora – „distribuţia capacităţilor în sistem" în termenii lui Waltz (2007) – şi presează asupra comportamentului internaţional al fiecărei „unităţi" (stat) în manieră deterministă. Deşi toate cele trei imagini (devenite ulterior „nivele de analiză" şi înglobând o arie analitică mai largă în RI, nelimitată doar la conflicte) sunt utile în descifrarea politicii internaţionale a unui stat, avertizează Waltz, numai cea sistemică este indispensabilă. Fac o precizare cu această ocazie, pe care o voi dezvolta în ultimul capitol al lucrării. Studiul de faţă se plasează în cadrul celui de al doilea nivel de analiză waltzian, fără a neglija însă nici nivelul trei, nici primul nivel.

Realismul waltzian a devenit cunoscut sub numele de neorealism sau realism structural. Configuraţia intelectuală a neorealismului nu ar fi existat însă în absenţa realismului clasic de care a fost precedat. Aici apar în prim-plan nume ca Hans Morgenthau, Edward Carr sau Reinhold Niebuhr. Prima imagine a lui Waltz este cea mai importantă în cazul relismului clasic. Natura umană, coruptă, amorală, laşă sau vindicativă se află la baza tuturor evenimentelor reprobabile are au loc în lume. Se poate observa aportul teologiei catolice la acest tip de realism: „păcatul originar" cu care fiecare persoană se naşte, trăieşte şi moare oferă măsura relaţiilor interumane şi implicit a politicii internaţionale: violentă, anarhică, structurată de ambiţii, orgolii şi „voinţă de putere", pentru a folosi expresia lui Nietzsche. Aflate în filiaţie directă cu oamenii din care sunt alcătuite, toţi împărtăşind aceeaşi natură umană, statele realiste se vor comporta la fel ca şi subiecţii lor; se schimbă doar planul acţiunii: pattern-urile pe care realiştii le identifică în relaţiile interpersonale pot fi extrapolabile cu uşurinţă pe scena politicii globale.

Pentru Hans Morgenthau, politica internaţională îşi are rădăcinile în natura umană, din care pot fi extrase regularităţi care acţionează ca nişte „legi

[1] Pentru simplificarea scrierii şi parcurgerii textului, voi menţiona succint principalele titluri bibliografice utilizate în acest subcapitol: Dunne, Kurki, Smith: 2010; Steans, Pettiford: 2008; Dougherty, Pfaltzgraff: 1997; Halliday: 1994; Baylis, Smith, Owens: 2008; Viotti, Kauppi: 1999; Taylor (ed.): 1980; Lobell, Ripsman, Taliaferro: 2009; Morgenthau: 2007; Carr: 1947; Niebuhr: 1977; Guzzini: 2000; Waltz: 2001; Waltz: 2007; Miroiu, Ungureanu: 2006; Buzan: 2000; Wendt: 1999; Gilpin: 1981; Mearsheimer: 2003; Nye, Keohane: 2009; Nye: 2009; Ball, Dagger: 2000; Copilaş: 2009a.

obiective" şi care fac inteligibil astfel comportamentul statului în plan internațional. La baza acțiunii externe a fiecărui stat se află „interesul național" pe care Morgenthau îl înțelege ca fiind definit „în termeni de putere". Cu alte cuvinte, maximizarea propriei puteri. Urmărindu-şi astfel logica politică, fiecare stat caută să devină hegemon, dacă sistemul permite această metamorfoză. În mod normal, istoria, pentru, realişti, este o succesiune de hegemonii exercitate de către statul sau statele cele mai puternice asupra celor mai puțin sau foarte puțin puternice. Când hegemonia devine insuportabilă, împotriva hegemonului se creează o alianță care îi contrabalansează puterea exagerat de mare şi, cu timpul, i-o distruge, fie printr-un conflict manifest, purtat cu mijloace preponderent militare, fie printr-un proces de lungă durată ce poate îmbrăca o multitudine de formă. Sigur, mai există şi varianta *bandwagoning*-ului, în care statele slabe se aliază cu cel puternic pentru a îşi asigura o oarecare securitate. Strategia nu este însă una pe termen lung, ci doar scurt sau mediu: sistemul nu poate stagna la nesfârşit în această configurație şi, mai devreme sau mai târziu, fie va apărea un contestatar al hegemonului, fie se va recurge la contrabalansare. În acest felurie, balanța de putere acționează invariabil, contribuind la haşurarea concepției ciclice asupra istoriei: hegemonie-contrabalansare-restructurarea sitemului. Unitatea de analiză a procesului istoric este alcătuită deci dintr-un astfel de ciclu, iar ciclurile se repetă, chiar dacă au la bază noi configurații de putere şi noi actori internaționali: forțele care îl subîntind, argumentează realiştii, sunt aceleaşi.

Prin simplul fapt că sunt suverane în plan intern şi independente în plan extern, dinamica statelor creează anarhia internațională. Anarhie nu are aici sensul doctrinar prin care termenul este de obicei înțeles, ci reprezintă o consecință a intereselor, puterilor şi ideologiilor diferite ale statelor care interacționează liber, în absența unei autorități globale care să le reglementeze comportamentul. Anarhia poate fi de diferite tipuri, mai predispusă spre pace sau, dimpotrivă, spre conflict, în funcție de dispozițiile şi filosofiile statelor într-o anumită conjunctură internațională: Barry Buzan distinge între anarhii „mature", cooperante, respectiv „imature", conflictuale, pe când Alexander Wendt teoretizează trei culturi ale anarhiei, aflate într-o ordine crescătoare din punct de vedere al „maturității": hobbesiană, lockeană şi kantiană (Buzan: 2000; Wendt: 1999).

Mai trebuie menționat faptul că realismul clasic accentuează puterea individuală a statelor, în special pe filieră militară, într-un cadrul internațional anarhic în care funcionează principiul auto-ajutorării (*self-help*), în timp ce realismul structural se preocupă mai puțin de puterea individuală a statelor, cât de securitatea colectivă la care acestea sunt nevoite să recurgă datorită presiunilor sistemice la care sunt permanent supuse. Absența dinamicii internaționale propusă de modelul neorealist a fost deseori criticată, fapt care a antrenat reevaluări ale teoriei originale din partea unor autori ca Robert Gilpin sau John Mearsheimer. Primul dezvoltă conceptul de „război hegemonic" prin intermediul căruia s-ar

face trecerea de la un ciclu istoric la următorul, în timp ce al doilea conferă neorealismului un caracter ofensiv, spre deosebire de cel defensiv pe care îl reprezintă Waltz, argumentând că presiunile sistemului nu antrenează o reacție de supunere din partea statelor, ci mai degrabă una de luare sub control a acestora (Gilpin: 1981, Mearsheimer: 2003).

Sfârşitul Războiului Rece a însemnat o provocare teoretică de anvergură pentru realism, deoarece interpretarea sa în termenii stricți ai politicii de putere este reducționistă şi finalmente inadecvată, au susținut criticii. Din fertilitatea dezbaterilor s-a conturat treptat o nouă formă de realism, cel neoclasic. Spre deosebire de predecesorii săi, realismul clasic şi structural, realismul neoclasic ia în considerare, până la un anumit punct, ideile, valorile şi factorii sociali în articularea politicii internaționale a unui stat, elemente neglijate aproape în totalitate de către formele mai vechi ale realismului, renunțând de asemenea şi la perspectiva ciclică asupra istoriei, respectiv la luarea în considerare a statelor ca actori internaționali unici sau cel puțin semnificativi. Statele nu interacționează conform unor scheme prestabilite şi permanente, afirmă realiştii neoclasici, ci creează regulile pe parcurs, comportându-se nu numai în baza factorilor tradiționali ca puterea, interesul național sau intimidarea, ci luând în considerare întreaga diversitate a variabilelor care se manifestă la nivel global în noul mileniu (Lobell, Lipsman, Taliaferro: 2009).

1.2. Pluralismul

Această teorie a RI este echivalentul tradiției liberale a gândirii politice. Pe cale de consecință, asumpțiile sale principale pun în problemă mediul internațional dintr-o perspectivă considerabil – nu fundamental – diferită de cea realistă. În perioada interbelică, disputa dintre realismul clasic şi idealism – eticheta pe care realiştii au atribuit-o curentului liberal american din acea perioadă este tendențios denumită, încercându-se astfel inducerea unei impresii depreciative despre orientarea internațională a liberalilor, sens care s-a păstrat şi până astăzi; voi păstra denumirea, în absența alteia mai bune şi pentru a nu crea confuzii – a ajuns să fie cunoscută drept prima „mare dezbatere". Argumentele liberale în favoarea „securității colective" care ar fi putut fi construită printr-un progres al ideii de pace, interpretarea naturii umane drept ameliorabilă, nu iremediabil tarată şi, nu în ultimul rând, conceperea procesului istoric în termeni pozitiviști, de progres, atât material cât şi moral şi deci social – au fost ridiculizate de către realiştii vremii, în special de Edward Carr. Acesta reproşa idealiştilor – termenul îi aparține – naivitatea cu care abordau relațiile internaționale, credulitatea excesivă în natura umană şi posibilitățile de îmbunătățire a acesteia şi corelativ a politicii internaționale şi responsabilitatea flagrantă de care dădeau

până la urmă dovadă, nefăcând nimic pentru a preveni ascensiunea totalitarismului fascist, de exemplu.

Dacă realismul a părut să obțină o victorie fără drept de replică în fața idealismului, după 1945 situația a început să se nuanțeze şi chiar să se schimbe. Pe măsură ce războiul devenea o amintire, fiind înlocuit de bunăstare şi progres economic, liberalismul a început să ocupe un loc tot mai important ca teorie internațională. Pornind de la prezumția clasică a comerțului creator de bunăstare şi de valoare adăugată, liberalismul s-a putut afirma cu succes într-un mediu internațional relativ relaxat şi comod, deşi dominat încă de principii realiste.

Ceea ce în RI a ajuns să fie cunoscut sub numele de „a doua mare dezbatere" a fost disputa între neorealism şi neoliberalism. Spre deosebire de liberalismul clasic, bazat pe individualitate, drepturi politice, economie liberă şi drepturile omului, neoliberalismul aduce în prim plan rolul instituțiilor internaționale ca şi creatoare de stabilitate şi securitate. Educând statele în vederea surmontării unui mediu anarhic imatur, pentru a îl parafraza pe Buzan, instituțiile neoliberale proiectează de asemenea un mediu internațional structurat pe coordonate economice mai degrabă decât politice, unde guvernele au tendința de a deveni simple anexe ale unor procese economice globale asupra cărora nu numai că nu au nici un control direct, ci care aproape că dispune de state înseşi. Economia şi politica devin, prin intermediul instituțiilor şi organizațiilor internaționale, interdependente (Vezi Nye, Keohane: 2009). Neorealismul şi neoliberalismul au multe elemente comune, cel mai important fiind cel de structură internațională; contează mai puțin că primul accentuează dimensiunea ei politică iar ultimul pe cea economică: cele două curente sunt în mare măsură complementare. Administrația George W. Bush Jr. a dovedit cu prisosință acest lucru la nivel empiric; în ceea ce priveşte nivelul teoretic, mulți socio-constructivişti, la care ajungem puțin mai încolo, sunt de această părere.

Unul dintre conceptele principale ale pluralismului este acela de „*soft power*". Teoretizat de către Joseph Nye, „*soft power*" are de-a face cu puterea înțeleasă în termeni de difuziune şi atractivitate culturală şi socială, luând în considerare puțin sau deloc dimensiunea militară, politică sau economică, ingredientele principale în concepțiile clasice asupra puterii (Nye: 2009). Pliindu-se perfect pe lumea globalizată în care ne desfăşurăm existența, conceptul se doreşte a fi o alternativă viabilă la omniprezentele principii realiste, făcând inteligibil un mediu internațional mai cooperant, înclinat spre schimburi culturale şi economice, alcătuit prin eforturile sinergice ale tuturor sau majorității actorilor internaționali – a cărui fezabilitate pare astăzi mai aproape ca niciodată.

Dintre criticile pluraliste la adresa realismului, două ar ieşi pregnant în evidență. În primul rând, dilema cu care realismul clasic se confruntă în ceea ce priveşte securitatea. Dacă un stat se înarmează pentru a îşi spori puterea şi securitatea individuală, nemanifestând intenții agresive la adresa vecinilor săi, el

este susceptibil de a cauza gradual o reacţie în lanţ în care şi celelalte state din regiune să se înarmeze, la început din aceleaşi motive, apoi de teamă. Rezultatul? Creşterea tensiunilor internaţionale şi potenţialul conflictogen apărut ca efect neintenţionat al dorinţei fiecărui actor de a îşi asigura securitatea pe cont propriu. În al doilea rând, realismul clasic se raportează la politica internaţională ca la un joc de sumă nulă: ceea ce o parte câştigă reprezintă cu necesitate pierderea altei părţi. În acest fel, posibilitatea unei arhitecturi de securitate comune este din start compromisă. De fapt, aşa cum am observat, o asemenea posibilitate nici nu este luată în calcul, fiind respinsă *a priori* drept utopică şi/sau naivă. Dimpotrivă, liberalii susţin că politica internaţională poate fi şi trebuie transformată într-un joc de sumă pozitivă, în care actorii internaţionali, nu numai statele, ci în primul rând instituţiile internaţionale – caută cooperarea multilaterală în baza beneficiilor comune pe care le derivă ulterior din acest proces.

1.3. Marxismul

Deşi prin marxism se înţelege, în general, un corpus de analize sociologice a căror obiect nu este dat neapărat de către relaţiile internaţionale, ci de procese şi tendinţele economice globale care ar fi creat şi creează în continuare etape ale dezvoltării istorice a umanităţii în baza sistemelor economice subiacente – acest curent intelectual sau, mai bine spus, ramificaţiile pe care le-a dezvoltat au luat în calcul tot mai mult interacţiunile dintre state, păstrând însă metodologia sociologică marxistă şi circumscriindu-le cadrului social global căruia acestea îi aparţin.

Marxismul este extrem de important ca filosofie a ştiinţei în general, de aici putând fi derivate şi consistentele sale implicaţii internaţionale – deoarece, deşi parte a ontologiei pozitiviste care a ajuns la apogeu în secolul XIX şi a rămas acolo şi în cea mai mare parte a secolului XX, marxismul a oferit premisele intelectuale ale depăşirii acesteia, fapt care a condus gradual la două curente de cercetare majore: postmodernismul, pe de o parte, respectiv socio-constructivismul, pe de cealaltă parte. Voi analiza mai jos, foarte pe scurt, dezvoltarea intelectuală a marxismului şi aportul curentelor marxiste şi post-marxiste din secolul XX la apariţia postmodernismului, respectiv a socio-constructivismului, perspectivă ştiinţifică utilă nu numai studiului relaţiilor internaţionale ci şi a relaţiilor sociale în general, bazată pe o metodologie care, deşi nu atât de bine pusă la punct ca cele folosite în ştiinţele pozitiviste, este incomparabil mai utilă decât lipsa sau lipsa de finalitate a metodei ştiinţifice postmoderne.

Marxismul, făcut posibil de revoluţia intelectuală iluministă care a opus raţionalitatea critică a individului teologiei dogmatice catolice, consideră desfăşurarea istoriei ca fiind supusă unor etape bine definită, fiecare configurată de

raportul dintre forțe de producție (invenții, progres) și relații de producție (stabilizarea unui sistem economico-social care devine cu timpul opresiv prin însăși structura sa, o frână, o „cătușă" pentru posibilitățile de dezvoltare). Fiecare „mod de producție" („comuna primitivă", „sclavagist", „feudal", „asiatic" și „capitalist"), adică societate, compusă dintr-o „structură" economică și o „suprastructură" culturală, politică și religioasă determinată direct de către forma structurii – o „ideologie" în sensul utilizat de către Marx și Engels în *Ideologia germană* – se transformă dialectic, în sensul în care forțele de producție învinge la un moment dat relațiile de producție stagnante și avem de-a face cu o revoluție; ulterior, forțele de producție victorioase vor deveni treptat, la rândul lor relații de producție și vor fi demantelate de către noi forțe de producție, ș.a.m.d. Dialectica marxistă este materialistă: susține, cu alte cuvinte, că există forțe obiective care ghidează dezvoltarea umană și care sunt independente ca manifestare de acțiunea omului. Pe de altă parte, o componentă deseori ignorată a gândirii lui Marx este aceea că aceste forțe nu înseamnă absolut nimic în absența gestionării lor de către oameni: raportul dintre cele două părți este deci complementar, nu asimetric[2]. În plus, așa cum argumentează Margot Light, Marx a contestat spre sfârșitul vieții că ar fi încercat să ofere legi obiective pentru întreaga evoluție umană: „modul de producție asiatic", de exemplu, contrazice flagrant schema sa istorică, datorită unor circumstanțe geografice, sociale și economice total diferite de cele europene. Departe de a fi descurajat de acest lucru, Marx a recunoscut pur și simplu că a teoretizat „«o schiță istorică a genezei capitalismului în Europa Occidentală [...] [nu] o teorie istorico-filosofică a direcției generale de dezvoltare prescrisă de soartă tuturor națiunilor, indiferent de circumstanțele istorice în care se găsesc»" (Marx în Light: 1988, 78).

Marx a fost ferm convins că procesul revoluționar trebuie să urmeze, pentru a fi complet și a nu degenera într-una dintre multele „ideologii", etapele de dezvoltare descrise mai sus. Revoluția, în sensul în care Marx folosește termenul, este un proiect emancipator care are la bază conștientizarea opresiunii economice și sociale la care este supusă majoritatea celor care își desfășoară activitatea în cadrul modului de producție capitalist și depășirea limitelor naționale, construite „de sus" și care nu fac altceva decât să dezbine proletariatul în favoarea capitalismului. Întreg modul de producție capitalist trebuie depășit, mai ales „fetișismul mărfii" (bucuria consumeristă, s-ar putea traduce astăzi expresia), pentru ca oamenii să-și readobândească umanitatea. Procesul va fi unul violent, a argumentat Marx, deoarece capitalismul speculează toate interstițiile

[2] Principalele titluri bibliografice utilizate în acest subcapitol sunt: Marx, Engels: 1949; Marx, Engels: 1956, Marx: 1957; Marx: 1954; Marx: 1987; Engels: 1967; Gramsci: 1969; Ionescu: 1999, Kołakowski: 2009, 2010a, 2010b; Wallerstein: 1992; Wallerstein: 1989; Cox: 2002; Tucker: 1969; Aron: 2007; Light: 1988, Popper: 1996; Heilbronner: 2005, Habermas: 1983; Copilaș: 2009b.

dintre forţele care i se opun şi ajunge să le înregimenteze, mai devreme sau mai târziu. Nu este suficient ca distribuţia bunurilor să fie echitabilă, procesul de producţie însuşi al capitalismului trebuie schimbat, deoarece aceste generează inevitabil inegalităţi care polarizează societatea. Moralitatea este deci insuficientă pentru a rezolva problema economică a modernităţii; ea nu este decât una din multele iluzii „idealiste". Dacă un patron decide să îşi trateze mai echitabil muncitorii decât ceilalţi, costurile sale de producţie vor creşte şi profiturile se vor micşora. Astfel, acesta va ajunge la faliment în mod sigur. De aici rezultă, din nou, necesitatea depăşirii violente a capitalismului: soluţiile mai puţin radicale nu pot sfârşi decât încorporate în sau măturate efectiv de capital. Şi în acest punct, Marx şi-a revizuit opinia cu timpul. A ajuns să susţină că revoluţia poate fi făcută şi pe cale parlamentară în unele state dezvoltate, acolo unde relaţiile de producţie şi conştiinţa revoluţionară sunt suficient de „coapte" pentru a o permite.

Marx distinge în *Contribuţii la critica economiei politice*, lucrare care va anticipa conceptual *Capitalul*, între „valoarea de întrebuinţare", respectiv „valoarea de schimb" a obiectelor produse în comunităţile umane. „Marfa", obiectul intrat deja în logica esenţialmente consumeristă a capitalismului, posedă atât valoare de întrebuinţare, pentru cumpărător, cât şi valoare de schimb, pentru intermediarul care o vinde pe piaţă, capitalistul. Cu timpul, profitul devine cea mai importantă finalitate a capitalismului, iar spaţiul artificial interpus între vânzător şi cumpărător creşte. În acest fel, argumentează Marx pe urmele lui Hegel, de la care a împrumutat dialectica dar pe care a transpus-o din planul abstract, ideatic, „idealist", cum îl numeşte el, al autorului ei, în plan material concret – valoarea de întrebuinţare este „negată", devenind valoare de schimb. Pasul următor îl constituie „negarea negaţiei": valoarea de schimb este la rândul ei negată de către valoarea de întrebuinţare a cumpărătorului. Între valoarea de întrebuinţare (individuală, concretă) şi cea de schimb (socială, abstractă) există o permanentă contradicţie pe care numai surmontarea modului de producţie capitalist o va depăşi. Marfa şi capitalul sunt produse ale activităţii umane, dar ele obiectivează la un moment dat umanitatea şi o reifică astfel încât producătorii devin alienaţi în raport cu produsul muncii lor. Din obiect, omul trebuie să redevină subiect luându-se din nou în posesie prin sustragerea de sub forţele impersonale ale capitalului. Când valoarea de întrebuinţare va fi rămas singura valoare care structurează schimburile dintre oameni, procesul va fi reuşit.

Capitalul operează cu ajutorul a două instrumente majore: „plusvaloarea" şi „diviziunea muncii". Plusvaloarea se obţine prin explatoarea subtilă şi eficientă a muncii. Cum? Dacă în modurile de producţie anterioare capitalului munca era exploatată direct, acum ea este exploatată indirect şi totodată mult mai eficient. Proletarul nu îşi vinde munca în sine, ci forţa de muncă, ceea ce înseamnă cu totul altceva. Pentru munca efectivă depusă, muncitorului i-ar ajunge

două, patru sau şase ore de muncă. Patronul îi cere în schim opt, zece, douăsprezece sau chiar mai multe. Astfel, capitalistul îşi însuşeşte şi vinde pe piaţă şi produsul unor ore de muncă pentru care muncitorul nu este plătit. Profitul derivat de aici Marx îl numeşte plusvaloare. Plusvaloarea creşte direct proporţional cu exploatarea proletariatului, accentuând astfel tensiunile sociale şi grăbind procesul revoluţionar. La fel, diviziunea muncii este responsabilă de geneza capitalismului, cum argumentează Wallerstein, prin simplul fapt că impulsionează comerţul şi deci crearea de valoare de schimb.

Crizele economice generate de capitalism nu sunt pure accidente, ci reprezintă însăşi forţa sa motrică, argumentează Marx în *Capitalul*. Aici, pe lângă valoarea de întrebuinţare şi valoarea de schimb, apare şi valoarea efectivă a mărfii, înţeleasă ca timp de lucru şi resurse consumate de către muncitor pentru a o produce în decurs de o zi, o încercare până la urmă de a obiectiva valoarea atât în raport cu cererea (valoarea de întrebuinţare), cât şi cu oferta (valoarea de schimb). Marx cuplează „capitalul variabil", (muncitorii şi forţa de muncă pe care şi-o vând pentru a supravieţui) şi „capitalul fix" (maşinile, tehnologia de producţie) în conceptul de „compoziţie organică a capitalului". Profitul sau plusvaloarea nu poate fi obţinut decât prin prisma capitalului variabil sau a „muncii vii", cum o mai numeşte Marx. Paradoxul este că, pe termen scurt, capitalul fix pare să ofere capitalistului posibilitatea unui profit mai mare. Cumpărând maşini care au o productivitate net superioară muncitorilor, capitalistul va fi nevoit să disponibilizeze gradual o mare parte o forţei de muncă, îndatorându-se în acelaşi timp la bancheri pentru a putea plăti noile achiziţii. Astfel, ponderea capitalului fix începe să crească în defavoarea celui variabil. Şi aşa începe marea contradicţie internă a capitalismului: muncitorii disponibilizaţi, alcătuind „armata proletară de rezervă", nu vor mai avea putere de cumpărare; muncitorii nedisponibilizaţi încă trebuie să se resemneze cu salarii mai mici, fiind îngrijoraţi de concurenţa acerbă pentru tot mai puţinele locuri de muncă. În acest timp, fabricile capitaliste produc, cu ajutorul maşinilor, tot mai mult şi tot mai ieftin, pentru a putea obţine profitul necesar achitării creditelor şi continuării, eventual dezvoltării afacerii. Problema este că forţa de cumpărare scade masiv ca urmare a disponibilizărilor şi a scăderii salariilor. Profitul nu are altă soluţie decât să scadă la rândul său. Suntem în miezul unei crize de supraproducţie: bunuri multe şi ieftine pe care tot mai puţini îşi permit să le cumpere, inundă o piaţă pentru care nu mai au desfacerea anterioară. Urmează falimentele. Acestea vor urma principiul dominoului, deoarece reţelele financiare capitaliste sunt interdependente: industrii, bănci, companii maritime sau de căi ferate care transportă şi distribuie marfa etc. După consumarea crizei, modul de producţie capitalist îşi reia cursul. Pentru a se îndrepta inevitabil, susţine Marx, către o altă criză, şi mai puternică. Şi tot aşa, până la revoluţia care îl va aboli.

Foarte important de reţinut este faptul că, pentru Marx, revoluţia este un proces de natură socială, mai puţin politică (vezi Tucker, 1969). Pe de altă parte,

nu se poate afirma însă că orientarea socială a revoluției este nimic mai mult decât o proiecție la scară largă a eului traumatizat și ale frustrărilor de natură morală ale lui Marx, așa cum consideră același autor (2011); o astfel de abordare psihologizantă și simplistă ce reduce marxismul și filosofia idealistă germană care l-a anticipat la probleme de natură personală ale unor indivizi suferind de exces de zel intelectual și moralizator, pe lângă faptul că ratează întâlnirea cu mizele filosofice profunde ale unui Kant, Hegel sau Marx, nu beneficiază nici de relevanță științifică. Revenind la situarea socială a marxismului, Lenin a politizat intens revoluția marxistă și a transformat-o până la urmă într-o „ideologie", în sensul pe care Marx îl atribuie termenului, poate chiar într-o ideologie mult mai dogmatică decât și-ar fi imaginat Marx că ar putea exista vreodată și, culmea ironiei, tocmai în numele ideilor sale. Din acest motiv, pe lângă faptul că reprezintă scheletul conceptual al întregii lucrări, leninismul va fi tratat într-un capitol separat, nu ca o simplă continuare a marxismului, ceea ce de fapt nici nu este.

Gândirea lui Marx a influențat decisiv secolul XIX și a pus o amprentă de neșters asupra secolului XX prin tocmai „interpretarea monstruoasă" care a fost dată filosofiei sale de către Lenin (Aron: 2007). Principala sa moștenire nu este în nici un caz leninismul – nimic mai mult decât o deturnare tendențioasă a sa – ci tradiția intelectuală critică, respectiv doctrina politică social-democrată. Încă din timpul vieții sale Marx s-a văzut nevoit să facă față unor revizioniști ca Eduard Bernstein sau Karl Kautsky, care argumentau în sensul păstrării și „umanizării" capitalismului. După cum am văzut, Marx se pronunța clar pentru schimbarea modului de producție capitalist, în absența căruia opresiunea nu putea decât să continue, chiar dacă ar fi îmbrăcat forme edulcorate. În ciuda acestei polemici, și a obiectivului poate prea ambițios și totodată simplificator al lui Marx – capitalismul și depășirea lui – social-democrația este astăzi una dintre doctrinele politice dominante în Europa Occidentală. Nu ar fi ajuns aici, nu ar fi ajuns să existe în definitiv, în absența fermentului intelectual marxist.

Unul dintre principalii continuatori și dezvoltatori ai gândirii lui Marx a fost Antonio Gramsci. Întemnițat în cea mai mare parte a vieții sale intelectuale active, opera lui Gramsci se datorează, paradoxal, tocmai încarcerării sale de către regimul fascist italian. Dacă ar fi reușit să se sustragă persecuțiilor declanșate de Mussolini asupra grupărilor de stânga, este foarte probabil ca acesta să fi sfârșit în gulagurile lui Stalin. Gramsci a argumentat convingător că, în cazul unui „bloc istoric" (expresia corespunde aproximativ „modului de producție marxist"), structura și suprastructura au aceeași pondere hegemonică. De fapt, hegemonia, concept introdus de Gramsci, se exercită mai degrabă prin intermediul suprastructurii. Aceasta constă din diferitele „filosofii" ale claselor sociale care, în perioade istorice determinate de anumite moduri de producție, alcătuiesc „istoria". Spre deosebire de Marx, pentru care suprastructura este o consecință directă a formei și conținutului structurii. Gramsci admite existența mai multor

filosofii defazate în raport cu eşafodajul economico-social pe care au crescut. Aici intervine „filosofia practicii", filosofia critică, apanajul intelectualilor critici, care militează activ pentru conştientizarea hegemoniei în primul rând, armonizarea filosofiilor cu structura şi contopirea lor într-o critică unitară prin care dualismul structură-suprastructură este anulat iar hegemonia „blocului istoric" surmontată. Acesta ar fi, pe scurt, procesul revoluționar în accepțiunea lui Gramsci.

> Structura şi suprastructurile formează un «bloc istoric», adică ansamblul complex contradictoriu şi discordant al suprastructurilor e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producție. De aici rezultă că numai un sistem ideologic total reflectă pe plan rațional contradicția structurii şi reprezintă existența condițiilor obiective pentru răsturnarea practicii. Dacă se formează un grup social omogen în proporție de 100%, aceasta înseamnă că există 100% premise pentru o asemenea răsturnare, adică «raționalul» e real în fapt şi în act. Raționamentul se bazează pe reciprocitatea necesară dintre structură şi suprastructuri (reciprocitate care e tocmai procesul dialectic real) (Gramsci: 1969, 58).

Cu cât dogmatismul ideologic este mai „copt", cu atât fezabilitatea revoluției creşte. Sigur, sensul materialist pe care îl atribuia Marx dialecticii, recognoscibil în primul rând la nivel structural şi de abia după aceea în suprastructură – capătă alte valențe la Gramsci. Cu alte cuvinte, dialectica iese de pe teritoriul structurii pentru a relaționa acum structura cu suprastructura eterogenă a lui Gramsci. Este reliefată astfel componenta intelectuală a revoluției, spre deosebire de sensul socio-economic pe care aceasta îl avea în cadrul marxismului clasic. Cu toate acestea, Gramsci, rămâne, ca şi Marx, pe teren comunist (folosesc termenul în sens marxist, nu leninist): capitalismul trebuie depăşit, nu doar recosmetizat, pentru abolirea verosimilă a distincției dintre subiect şi obiect. Gramsci nu este şi nu trebuie confundat deci cu un social-democrat, deşi maniera în care a „democratizat" comunismul a creat o fertilă tradiție intelectuală occidentală care nu are nimic de-a face cu „ideologiile", cu atât mai puțin cu cele totalitare.

Cel mai mare pericol care amenință filosofia practicii este acela al transformării, la rândul său, într-o ideologie în sens marxist. Gramsci critică direct şi vehement partidele unice totalitare, fie ele fasciste sau leniniste, deoarece subminează efectiv politica şi deci posibilitatea emancipării intelectuale şi sociale. Ideologizând problemele politice ale societăților pe care le guvernează, partidele totalitare obstrucționează categoric posibilitatea soluționării lor:

> [...] în țările unde există partid unic şi totalitar de guvernământ [...] un asemenea partid nu mai are o funcție într-adevăr politică, ci doar tehnică, de propagandă, de poliție, de influențare morală şi culturală. Funcția politică e indirectă, căci, dacă nu există alte partide legale, există totdeauna alte partide în fapt şi există tendințe ce nu cedează constrângerilor legii şi împotriva cărora se

> duc polemici şi lupte ca la un joc de-a baba-oarba. În orice caz e sigur că în semenea partide predomină funcţiile culturale (în sensul mai degrabă de ideologice, n.m.), dând naştere la un limbaj politic de genul jargoanelor, cu alte cuvinte problemele politice îmbracă forme culturale şi ca atare devin insolubile (Gramsci: 1969, 151-152).

De asemenea, pe lângă distrugerea politicii şi ideologizarea problemelor care reclamă rezolvări politice – şi a întregii vieţi sociale până la urmă, o dezvoltare pe care Gramsci nu a mai apucat să o trăiască, poate cel mult începuturile ei – birocraţia devine un alt inconvenient major al partidelor totalitare. Ne putem convinge deci de ce Stalin nu l-ar fi agreat pe „contrarevoluţionarul" Gramsci, epurându-l mai mult ca sigur: deoarece acesta era un teoretician marxist original, nu un simplu şi fanatic executant leninist al directivelor de partid.

Moştenirea intelectuală critică a lui Gramsci şi-a găsit poate cea mai importantă expresie în Şcoala de la Frankfurt. Fără a intra în amănunte, este suficient de menţionat faptul că teoreticieni ca Theodor Adorno, Herbert Marcuse sau Max Horkheimer au susţinut, cu argumente asemănătoare dar nu identice, că revoluţia a devenit un obiectiv tot mai puţin fezabil din cauza faptului că hegemonia culurală a devenit tot mai eficientă, în primul rând pe plan mediatic. Jürgen Habermas, un membru mai tânăr al mişcării şi totodată unul dintre cei mai semnificativi filosofi contemporani, a explicat „problemele de legitimare ale capitalismului târziu" care, printr-un adevărat asalt cultural şi mediatic asupra societăţii, o îndepărtează tot mai mult de problemele politice care contează, fie şi cu preţul pierderii propriei legitimităţi. Distanţa dintre politic şi social se amplifică astfel, pe fondul unui permanent spectacol mediatic. Contradicţiile interne identificate de Marx în interiorul fenomenului capitalist se menţin, chiar dacă îşi schimbă forma.

Pe urmele şcolii de la Frankfurt, Immanuel Wallerstein a pus bazele a ceea ce a ajuns să se numească şcoala *dependencia*. „Sistemul mondial modern", capitalismul, susţine Wallerstein, a început să se contureze prin secolul XV, aproximativ cu descoperirea şi devastarea Americilor de către conchistadorii spanioli. Specializarea producţiei şi flexibilitatea politică au evitat transformarea capitalismului într-un imperiu, aşa cum se întâmplase până atunci. Capitalismul a supravieţuit şi a prosperat tocmai datorită dinamismului economic şi inegalităţilor constitutive care alcătuiau, atunci ca şi acum, forţa sa motrică. Astfel, în sistem s-au departajat cu timpul un nucleu, o semiperiferie şi o periferie, cu conţinuturi deloc statice. Statele pot migra dinspre centru spre semiperiferie şi dinspre semiperiferie spre periferie, cum la fel pot migra şi în sensul periferie-semiperiferie-centru. Sigur, migraţiile uzuale au loc de obicei pe câte un singur nivel şi se desfăşoară de-a lungul a decenii, chiar secole întregi. Probleme politice şi culturale majore ale Occidentului, cum ar fi Revoluţia Franceză, de exemplu, devin neesenţiale pentru Wallerstein: sistemul mondial modern era deja consolidat la trecerea dintre secolele XVIII şi XIX, şi deci forma politică a modernităţii este

în definitiv mai puțin importantă în raport cu structura ei economică. Până la urmă, tara inerentă sistemului, argumentează Wallerstein, este că centrul menține voit semiperiferia în stare de dependență și periferia în stare de subdezvoltare pentru a își menține poziția privilegiată în cadrul economiei mondiale.

Astăzi, Robert Cox este un reprezentant de marcă al teoriei critice. Hegemonia, argumentează el, s-a extins la nivel global. Lumea a Treia trebuie să își asume rolul de forță socială majoră a unei mișcări contrahegemonice de proporții. Numai așa, argumentează autorul, se pot pune bazele depășirii blocului istoric global și poate începe procesul de emancipare de sub hegemonia omnipotentă a neoliberalismului.

Pentru a reveni la problema inițială a acestui capitol: cum a contribuit marxismul la posibilitatea depășirii filosofiei pozitiviste din care face parte fără doar și poate? Să începem cu asumpțiile de bază ale pozitivismului: mersul științific înspre progres al omenirii este incontestabil, analiza științifică are la bază disocierea obiectivă între cercetător și obiectul cercetat, respectiv între valori și fapte. Lumea poate fi înțeleasă și gestionată ca un uriaș mecanism, cu condiția să îi descoperi toate piesele și funcționalitatea acestora în ansamblul sistemului. Prin perspectiva critică pe care a pus-o în problemă, marxismul și multitudinea de curente intelectuale care se revendică de la el au reușit să chestioneze însăși epistemologia pozitivistă și să propună astfel noi ontologii în cele din urmă, ce-i drept, mai mult sau mai puțin validabile la nivel empiric. Astfel, foarte pe scurt, autori postmoderni ca Michel Focault, Jacques Derrida sau Richard Rorty, unii dintre ei, mai ales Focault, cu aplomb de-a dreptul nitzschean – au criticat separația între cercetăror și obiectul cercetat, fapte și valori, cunoaștere și putere, în cele din urmă. Bazându-se pe analiza de discurs, postmodernismul a conceput un cadru analitic autoreferențial în interiorul căruia fiecare discurs nu poate avea legătură decât raportat la altul și tot așa: realitățile sociale mai ample de dincolo de discurs nu sunt luate în considerare. Ontologia postmodernă propune în definitv un spațiu în care narațiuni egale se povestesc și respovestesc pe sine fără o finalitate și o miză certă, conducând astfel la relativism. Dacă postmodernismul este astăzi un curent intelectual în retragere, nu același lucru se poate spune despre socio-constructivism, filosofia și teoria relațiilor internaționale care va fi discutată în continuare.

1.4. Socio-constructivismul

Socio-constructivismul, o nouă teorie a relațiilor internaționale apărută în ultimii ani ai Războiului Rece, cunoaște astăzi o reputație de invidiat[3]. Ca teorie

[3] În acest subcapitol am utilizat, în general, titlurile menționate la subcapitolele despre realism și pluralism. Excepțiile sunt citate în text.

post-pozitivistă, îşi propune articularea unei noi ontologii, însă nu a uneia atât de radicale ca cea postmodernă, nici, de asemenea, relativiste. În termenii lui Emanuel Adler, constructivismul îşi propune o „cale de mijloc" între, pe de o parte, refundamentarea principiilor ştiinţifice ale cunoaşterii şi, pe de altă parte, validarea empirică a rezultatelor afirmate (Adler: 1997, 2005). Între emfaza asupra interpretării existentă în curentele filosofice post-pozitiviste, respectiv perspectiva raţionalistă clasică a modernităţii, care pune în centru individul. Pentru Adler,

> constructivismul aspiră şi până la un punct a reuşit să găsească un teren de mijloc (*middle ground*) între o perspectivă raţionalistă care se concentrează asupra individualităţii şi universalităţii şi o perspectivă interpretativă care postulează cunoaşterea contextuală, contingenţa şi interpretarea umană drept pietre unghiulare ale realităţii sociale. Acest teren de mijloc poate fi identificat în încercările constructiviştilor de a sublinia: a) rolul agenţiei (indivizi şi state) în construcţia realităţii sociale; b) contextul global sau cosmopolitan în care comunităţile transnaţionale se dezvoltă; c) importanţa principiilor generale normative care pot fi învăţate de către comunităţi prin logica argumentului comunicativ şi a convingerii; d) noţiunea conform căreia chiar dacă, [...], comunitatea practică în RI poate fi comunitatea transnaţională a realiştilor, este de asemenea adevărat că în ultimele decenii şi-a făcut apariţia o comunitate competitivă de liberali (în special în Europa), care se opune realiştilor şi depune eforturi pentru a constitui practica liberală internaţională o realitate auto-înţeleasă; e) argumentul că practica socială ajută la îmbinarea lumii ideatice şi discursive şi a lumii materiale (Adler: 2005, 5-6).

Înainte de a analiza conceptele principale cu care operează, trebuie menţionat faptul că socio-constructivismul nu îşi propune să fie, pur şi simplu, o altă teorie a RI, ci o nouă ontologie, un nou mod de a concepe existenţa socială şi articulaţiile care o pun în act: are deci ambiţii mult mai mari decât teoriile anterioare. Am ajuns, în acest punct, la a treia mare dezbatere din cadrul RI. Aceea dintre pozitivism (constructiviştii includ aici, nediferenţiat, realismul, pluralismul, marxismul şi teoriile derivate de la acestea, având ca bază ştiinţifică şi metodologică, aşa cum am amintit, distincţia dintre fapte şi valori, respectiv dintre cercetător şi obiectul cercetării) şi post-pozitivism, curentele de gândire care contestă aceste distincţii arbitrare, considerând că pozitiviştii nu ţin cont de complexitatea socială care face posibilă toate acele interacţiuni şi concepte „tari" cu care aceştia operează şi nu iau în calcul necesitatea problematizării lor.

Socio-constructivismul are rădăcini adânci în abordările sociologice inovative din a doua jumătate a secolului XX, o perioadă în care structurile sociale „tari" enunţate şi analizate de către un Emile Durkheim, chiar şi un Max Weber, încep să fie tot mai mult contestate. Se pune accent acum pe procese, pe devenirea socială. Abordarea ştiinţifică implicit statică a secolului XIX este

contestată în numele dinamicii intersubiective a grupurilor sociale, constituite şi reconstituite în permanenţă prin interacţiunea dintre agenţi (indivizi, organizaţii neguvernamentale) şi structuri (reţele de putere politică, administrativă, instituţională, cutumiară), cu rol constitutiv în funcţionalitatea socială. Structurile creează „norme" şi „resurse", argumentează Anthony Giddens. Normele reprezintă căile legale prin intermediul cărora agenţii produc resursele. De-a lungul acestui proces, printr-un set de practici bine definite, agenţii reproduc efectiv structurile sociale, în exteriorul cărora nu pot exista, în definitiv. Agenţii nu sunt însă instrumente pasive aflate la dispoziţia structurilor, ci subiecţi conştienţi care pot şi trebuie să recontituie structurile, alcătuite la urma urmelor din propriile interacţiuni. La rândul lor, structurile interacţionează permanent, această dinamicitate constituind forţa motrice a societăţii. Constructiviştii preiau distincţia sociologică între agenţi şi structuri, extrapolând-o la nivelul relaţiilor internaţionale. Anticipând confuzia metodologică care poate apărea în acest punct (agenţii pot fi şi indivizi, şi partide politice, şi state, şi organizaţii internaţionale, structurile la fel, cu excepţia primei categorii amintite), Harry Gould propune luarea în considerare a problemei pe diferite nivele sociale de analiză. „Agentul este partea, structura întregul. La următorul nivel de analiză, structura/întregul original este acum agentul/partea, în timp ce la nivelul de analiză inferior, agentul/partea originală este acum structura/întregul relevant" (Gould în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998, 96). Cu alte cuvinte, la nivelul unei localităţi, agenţii pot fi cetăţenii, iar structura consiliul local. La următorul nivel, consiliul local devine agent în raport cu consiliul judeţean, prefectura, partidele politice relevante la nivel de judeţ. Apoi, consiliile judeţene, locale şi filialele judeţene ale partidelor politice devin agenţi în raport cu guvernul, agenţiile guvernamentale, partidele politice principale, parlamentul, preşedintele etc. În final, guvernul (statul), respectiv diferite organizaţii internaţionale statale devin agenţi în raport cu sistemul internaţional anarhic.

Interacţionând, agenţii şi strucuturile construiesc mediile sociale în care ne desfăşurăm existenţa. Astfel, realitatea socială, cu toate obiectele şi subiecţii care o definesc, este construită social. Factorii materiali nu există independent de percepţia şi capacitatea noastră de a îi construi social, acordându-le semnificaţii şi roluri în viaţa de zi cu zi. În acest punct, constructivismul se desparte în mai multe ramuri. Fără a intra în amănunte, putem distinge două tipuri majore de constructivism: unul pentru care există factori materiali şi în afara microclimatului construit la nivel social, respectiv un constructivism mai radical, pentru care întreaga lume este construită social, inclusiv factorii materiali „tari". În prima categorie, Alexander Wendt, un nume aflat în prim-planul teoriei, susţine că oricât am construi social marea, de exemplu, tot ne putem îneca în ea în anumite circumstanţe. La fel, oricât am încerca să construim social realitatea unor porci zburători, aceasta nu se va fi posibilă deoarece, pur şi simplu, porcii nu zboară

(Wendt: 1999). Pe acelaşi ton, o avalanşă enormă distruge pădurea şi sătucul de la poalele multelui, oricât de social construite ar fi lentilele prin care este percepută. Şi lista poate continua. Există deci forţe în natură, argumentează Wendt, independente de voinţa şi posibilităţile umane de a le influenţa. Constructiviştii numiţi aici radicali, (termenul nu desemnează o formă de militantism, ci ducerea până la capăt a asumpţiilor şi metodologiei constructiviste), dintre care l-aş aminti în primul rând pe Nicholas Onuf, cu care ne vom întâlni mai încolo – afirmă că toată realitatea la care o persoană sau comunitate are acces de-a lungul vieţii este construită social. Asta nu înseamnă că nu este recunoscută influenţa unor forţe materiale naturale, nici pe departe, ci faptul că influenţa, impactul, cunoaşterea acestor forţe în cele din urmă, nu poate fi la rândul ei decât o suprapunere de construcţii sociale. Marea ne îneacă în anumite cicumstanţe, da, dar înecul este o construcţie socială, la fel şi marea; nici una nu poate exista în afara interpretărilor şi acţiunilor umane care le conferă sens şi le gestionează în moduri acceptate social. Porcii nu zboară, dar numai un om şi-ar putea imagina că o fac: imaginea aceasta este deci, la rândul ei, o construcţie socială. O avalanşă este, la fel, tragică numai prin faptul că oamenii îi atribuie asemenea conotaţii; în absenţa factorului uman, avalanşa nu ar însemna nimic. Ar exista fizic, nimeni nu contestă asta, dar ar fi ceva aflat dincolo de experienţa directă a vieţii şi cunoaşterii umane, şi deci nu ar putea exista până la urmă ca avalanşă. Denumirea însăşi, avalanşă, reflectă construcţia socială care i se atribuie fenomenului într-o anumită societate; în alte societăţi există alte denumiri, fiecare limbaj exprimând construcţii sociale diferite, dar interdependente, respectiv construcţii sociale ale unor fenomene naturale care au aceleaşi efecte fizice, dar care intră în conştiinţele şi realităţile sociale, din nou, prin construcţii diferite, chiar dacă similare.

Limbajul, experienţa, cultura, obiceiurile, tradiţiile, temerile, aspiraţiile, speranţele – toate aceste construcţii sociale datorate raporturilor peremptorii, dinamice şi flexibile dintre agenţi şi structuri sedimentează cu timpul identităţi. Acestea sunt individuale sau sociale, şi reprezintă conceptul central al socio-constructivismului. Wendt:

> În sens filosofic o identitate este orice face un lucru ceea ce este. Formulare este prea largă pentru a fi folositoare aici, aşa că o voi trata ca o proprietate a actorilor intenţionali care generează dispoziţii motivaţionale şi comportamentale. Asta înseamnă că identitatea este la bază o calitate subiectivă sau dependentă de nivelul avut în vedere, înrădăcinată în auto-înţelegerea unui actor. Pe de altă parte, sensul acestor înţelegeri depinde deseori de faptul dacă ceilalţi actori îşi reprezintă un actor în acelaşi fel, şi în acest sens identitatea va avea de asemenea o calitate intersubiectivă sau sistemică. John poate crede că este profesor, dar dacă acea credinţă nu este împărtăşită de către studenţii săi atunci identitatea sa nu va funcţiona în interacţiunea lor. Două tipuri de idei pot intra

> în identitate, cu alte cuvinte, cele deținute de Sine și cele deținute de Alteritate. Identitățile sunt constituite de structuri atât interne cât și externe (Wendt: 1999, 224).

Identitățile nu sunt date odată pentru totdeauna, așa cum au tendința să le perceapă, deși în grade diferite, realiștii, pluraliștii sau marxiștii – ci dinamice și flexibile, reflectând raportul dintre agenți și structuri pe diferite nivele de analiză, de la local la global.

Constructivismul este, pe lângă o teorie, un program emancipator care, spre deosebire de postmodernism, nu cade nici în capcana relativismului, nici în cea a ignorării metodologiilor empirice. Wendt susține, în acest sens, că practica rămâne în continuare cel mai bun criteriu pentru testarea teoriei. De asemenea, acesta teoretizează la nivel internațional trei „culturi ale anarhiei", hobbesiană, lockeană și kantiană, acestea reprezentând esențialmente progresul social și normativ pe care istoria umană l-a parcurs până în prezent. Wendt avertizează însă că, deși am lăsat în urmă anarhia hobbesiană unde funcționa principiul „*homo homini lupus*" și unde actorii nu își recunoșteau reciproc legitimitatea ontologică, nu am reușit încă să depășim anarhia lockeană în care, deși actorii se recunosc reciproc, funcționează într-un mediu competitiv, preferabil desigur celui conflictual hobbesian, dar mai puțin dezirabil decât cooperarea determinată de valori comune a mediului internațional kantian care își face tot mai mult simțită prezența. Kantianismul internațional rămâne o aspirație însă, și depinde de noi toți măsura în care îl construim social pentru a se transforma în norme, practici și instituții cu anvergură universală (Wendt: 1999, 246-312).

Constructivismul lui Wendt nu dispune însă de o metodologie adecvată științelor sociale, în ciuda intențiilor sale etice generoase. Problema analizelor empirice nu este deloc neglijabilă în socio-constructivism, punându-i în discuție până la urmă însuși statutul de disciplină (vezi Kukla: 2002). Golul îl acoperă, consider, lucrările lui Nicholas Onuf (1989; Onuf în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998, 58-78). Onuf propune, pentru a surmonta dualismul metodologic agent-structură, conceptul de reguli, operaționalizat împreună cu cel de norme (*rules and norms*). Regulile (legile în general) și normele (dispozițiile morale și comportamentale care legitimează regulile într-o societate dată) se află la intersecția dintre agenți și structuri, constituind în esență ambele părți. Agenții folosesc regulile pentru a își urma interesele, de cele mai multe ori materiale, în timp ce pentru structuri regulile stabilizează și omogenizează cadrul social în care agenții acționează, reproducându-i astfel existența înseși. Fiecare agent acționează rațional, urmărind maximizarea propriului interes cu un minim de costuri pe fondul unei legislații și a unui cod etic anterioare și interdependente. Din perspectiva observatorului extern, agenții nu par să acționeze întotdeauna rațional, dar asta se datorează tocmai complexității existenței sociale și imposibilității de a o cuprinde, și mai puțin de a o epuiza în termeni științifici. În ceea ce îi privește, agenții

acționează rațional, de unde putem trage concluzia că şi raționalitatea este un construct social dependent de cultura, valorile, interesele şi obiceiurile societăților în parte, chiar dacă aceste diferite raționalități se pot intersecta şi suprapune pe nivele consistente.

Regulile şi normele nu sunt pur şi simplu postulate, ci au în spate o complexă istorie conceptuală. Astfel, Onuf porneşte de la „paradigme operative" pentru a demonstra că realitățile sociale postulate de către liberali, respectiv marxişti, sunt tarate prin faptul că au în compoziție elemente ideologice proiectate tocmai către de aceste curente de gândire care pretind că se întemeiază pe perspective pre-conceptualizate ae realității. Despre ce este vorba? Orice demers ştiințific, susține Onuf, trebuie să pornească de la un nivel social cât mai puțin maculat de proiecții teoretice. Astfel, în orice societate se poate observa că există anumite tipuri recurente de comportament, acestea dând naştere unor forme de autoritate specifice. „Rules create rule", afirmă Onuf, adică regulile creează autoritate. Pornind de la acest principiu de bază, universal valabil, sociologul american articulează o schemă teoretică foarte complexă, asupra căreia urmează să insistăm. Până atunci, să trecem în revistă faptul că „paradigma operativă" liberală şi cea marxistă au dezavantaje majore, fiecare pornind de la propria imagine asupra omului şi societății care este însă abordată prin prisma unui eşafodaj axiologic bine conturat, nu în absența lui, aşa cum este indicat pentru orice demers ştiințific. Liberalii consideră că omul este în primul rând consumator, având o percepție intensă asupra drepturilor sale individuale şi cu o conştiință civică bine pusă la punct, revendicând permanent de la puterea politică propria libertate pe care mai apoi o investeşte în procesul civic pentru a flexibiliza şi ține în şah politicul astfel încât să prevină derapajele dictatoriale de care nicio formă de guvernământ legitimă nu este ferită. Marxiştii, pe de altă parte, văd în om un producător încorsetat permanent de un simulacru de drepturi care avantajează doar o anumită categorie socială, „burghezia" – şi care, conştientizând gradual dimensiunile exploatării sale şi posibilitatea de a o surmonta, se angajează cu perseverență într-un proces emancipator care va avea ca finalitate instaurarea unei lumi post-capitaliste, singura capabilă să ofere libertate şi împlinire autentică. Dar, aşa cum atrage atenția Onuf, ambele „paradigme operative" nu fac decât să proiecteze propriile asumpții valorice asupra socialului, distorsionându-l. În schimb, „paradigma operativă transdisciplinară" a regulilor care creează autoritate nu cade în această capcană. Sigur, nici nu poate pretinde că porneşte de la un nivel social „pur", ceea ce ar fi imposibil, dar aduce în prim plan anumite practici evidențiate prin simpla observație, fără a le circumscrie unui cadru axiologic dat (Onuf: 1989, 13-22).

Astfel, cele trei „tipuri ideale" ale autorității avansate de Weber, cea „tradițională", „rațională", respectiv „charismatică", sunt abandonate în favoarea unor alte tipuri de autoritate, având o ancorare socială mult mai profundă

(Onuf: 1989, 24-26). Regulile şi normele existente în fiecare societate configurează, şi sunt la rândul lor configurate de anumite tipuri de autorităţi specifice, trei la număr. Observăm că, pentru Onuf, autoritate înseamnă mult mai mult decât sensul atribuit termenului în teoria politică, penetrând toate nivele societăţii, atât din punct de vedere factual, cât şi valoric, după cum urmează să ne convingem.

Analiza de discurs, aşa cum o înţeleg Ernesto Laclau şi Chantal Mouffe, ar fi fost fără doar şi poate utilă pentru a analiza orientarea internaţională a României comuniste. În accepţiunea celor doi autori, dicursurile sunt mecanisme care încearcă să creeze identităţi sociale în anumite medii structurate de conflicte şi antagonisme. Bazată pe „cotitura lingvistică", care favorizează limbajul şi, în general, o abordare „reflectivistă" a problemelor ştiinţifice, accepţiunea discursului pentru Laclau şi Mouffe este următoarea: „vom numi *articulare* orice practică stabilind o relaţie între elemente astfel încât identitatea lor este modificată ca rezultat al practicii articulatorii. Totalitatea structurată rezultând din practica articulatorie o vom numi *discurs* (subl. în orig.)" (Laclau, Mouffe: 2001, 105; vezi şi Vesalon în Gherghina, Mişcoiu: 2010, 191-194). Astfel, discursurile sunt strategii de fragmentare a societăţilor pentru a re-legitima şi reimpune anumite hegemonii asupra lor. De ce prefer social-constructivismul onufian analizei de discurs elaborată de Chantal şi Mouffe? Deşi la rândul său constructivismul social a apărut după „cotitura lingvistică" şi este de asemenea reflexiv ca abordare metodologică, şi în ciuda faptului că Laclau şi Mouffe au extrapolat conceptul de discurs din filosofia postmodernă în câmpul teoriei sociale – consider că discursurile nu încorporează suficient realităţile sociale pe care se presupune că le articulează. Multe dintre ele sunt irelevante în viaţa cotidiană. Mai important, şi aceasta este o critică pe care John Searle a atribuit-o constructivismului însuşi, discursurile cad în capcana logică a „regresiei circulare": dacă totul este discursiv creat, atunci discursul însuşi are nevoie de discurs pentru a se teoretiza. Dar o teorie nu poate fi validată decât în relaţie cu altceva, nu de către propriile concepte şi metode (Searle: 2000). Voi analiza în continuare contribuţia lui Searle la această problemă împreună cu pertinenta sa critică la adresa social-constructivismului de factură onufiană, nu înainte de a explicita pe scurt ce înţelege Onuf prin „acte de vorbire", reguli şi autoritate.

Din contribuţiile lui Searle în domeniul filosofiei cognitive, Onuf preia sintagma acte de vorbire.

> Una dintre întrebările cele mai evidente în orice filosofie a limbajului este: câte modalităţi de utilizare a limbajului există? Wittgenstein a abordat problema ca insolvabilă pentru orice listă finită de categorii. „Dar câte tipuri de întrebări există?... Există nenumărate [...] tipuri" [...]. Dar această concluzie mai degrabă sceptică ar trebui să ne trezească suspiciunea. Nimeni nu va spune presupun că există nenumărate tipuri de sisteme economice sau aranjamente maritale sau

> feluri de partide politice; de ce ar trebui limba să fie mai reclacitrantă taxonomic decât orice alt aspect al vieții sociale umane? Argumentez [...] că dacă utilizăm actul ilocuționar (asta înseamnă întreg actul ilocuționar cu forța sa ilocuționară şi conținutul propozițional) ca unitate de analiză, [...] atunci găsim că sunt cinci moduri generale de a utiliza limbajul, cinci categorii generale de acte ilocuționare. Spunem oamenilor cum sunt lucrurile (Asertive), încercăm să-i determinăm să facă anumite lucruri (Directive), ne angajăm să facem lucruri (Angajante), ne exprimăm sentimentele şi atitudinile (Expresive), şi cauzăm schimbări în lume prin asumările noastre (Declarații) (Searle: 1999, vii-viii; vezi şi Searle: 2000).

Din cele cinci acte de vorbire propuse de Searle Onuf preia doar trei, primele trei mai exact: cele asertive, directive şi angajante. În conformitate cu un anumit model ilocuționar, putem avea de-a face corelativ cu „societăți hegemonice", (castele indiene), „societăți ierarhizate autoritar", (regimuri totalitare şi autoritare" şi „societăți formal ierarhizate", (regimurile democrat-liberale) (Onuf în Kubalkova, Onuf, Kovert: 1998, 58-78). Expresivele şi declarativele nu sunt luate în calcul deoarece nu produc, în opinia lui Onuf, efecte sociale relevante. Actele de vorbire nu înseamnă nimic în absența regulilor, autorității şi de asemenea a resurselor (bogăția socială distribuită de structuri pentru agenți şi pentru ele însele, în primul rând). Actele de vorbire asertive creează reguli asertive (practici, habitudini, legi) şi societăți hegemonice (autoritate asertivă), actele de vorbire directive produc reguli directive şi autoritarism sau chiar totalitarism (autoritate directivă), în timp ce actele de vorbire angajante creează heteronomie, ceea ce echivalează cu aşa numitele „consecințe neintenționate" pe care agenții, în procesul socializării lor, le creează: fiecare agent se comportă rațional la nivel individual dar, de multe ori, rezultatele colective produse sunt iraționale. Pe cale de consecință, hegemonia este inevitabilă, sub o formă sau alta, argumentează Onuf, dar cu cât este mai asimetrică, în sensul distribuirii resurselor cât mai inechitabil între agenți şi structuri, cu atât este mai indezirabilă (Onuf: 1989).

Dacă Occidentul şi-a construit identitatea utilizând acte de vorbire directive şi angajante, fapt care a condus în prezent la autorități corespunzătoare, regimurile leniniste insistă în schimb pe asertivitate[4], chiar dacă uneori indirect,

[4] Ipoteza mea o contrazice parțial pe cea a lui Onuf, pentru care regimurile totalitare şi autoritare utilizează în primul rând acte de vorbire directive. Dacă Onuf are dreptate în cazul regimurilor autoritare, regimurile totalitare, înțelegând aici regimurile leniniste şi cel național-socialist – cât de adecvat este în acest caz termenul totalitarism reprezintă o altă discuție – caută în primul rând să convingă, de abia apoi să impună. Obiectivul final este îndoctrinarea, metodele coercitive utilizate pentru a ține sub control populația sunt doar un mijloc în vederea atingerii acestui scop. Astfel că, pentru regimurile totalitare, mai ales cele leniniste, actele de vorbire asertive primează în raport cu cele directive.

ca scop final al procesului revoluționar. Așa cum vom vedea, în timpul regimului Gheorghiu-Dej, leninismul post-revoluționar a pus în practică acte de vorbire asertive în primul rând, apoi directive și în final angajante. Odată cu intrarea în scenă în timpul „epocii Ceaușescu" a leninismului romantic, ponderea asertivelor crește, acestea menținându-se pe prima poziția, dar se observă de asemenea o creștere a intensității directivelor, respectiv angajantelor. Acest fapt nu reflectă altceva decât ostilitatea ideologică crescută a unui regim care se consolidase față de realitatea „burgheză" bazată, în termeni onufieni, pe acte de vorbire, reguli și autorități directive și angajante, reprezentând deci, deși la rândul său hegemonic, un construct social mai puțin asimetric. În ciuda retoricii sale egalitare, leninismul are ca efect creșterea asimetriilor (economice, politice, sociale sau culturale) din societatățile asupra cărora se exercită, din simplu motiv că pretinde și primește mai mult de la oameni decât le înapoiază, concept pe care Onuf îl numește „îndatorare" (rent) (Onuf: 1989, 285-286). Iar prin asaltul permanent la adresa realității „burgheze" de către regimurile leniniste în general și leninismul romantic în particular, sintagmă des întrebuințată de-a lungul cărții, nu înțeleg altceva decât încercarea de a înlocui o formă mai „blândă" de hegemonie, cea liberală, cu o hegemonie totală în care nu mai există decât acte de vorbire, reguli și autoritate asertivă, pe care nimeni nu le mai pune în problemă, asumându-le ca perfect adevărate și, mai ales, unice. Crearea „conștiinței revoluționare" și a „omului nou", imunizat a tentațiile ideologice „burgheze" reflectă tocmai procesul prin care regimurile leniniste căutau să implementeze o hegemonie perfectă, în care nu mai exista altceva decât asertivitate, a cărei valabilitate ar fi devenit absolută indiferent de timp și spațiu. Cu timpul, majoritatea regimurilor leniniste au renunțat treptat, pe măsură ce se „îmburghezeau", pierzându-și militantismul, la ambiția asertivizării. Nu și leninismul romantic, acesta radicalizându-se invers proporțional cu scăderea flerului revoluționar în cadrul „lagărului socialist" și rămânând permanent în căutarea hegemoniei ultime, absolute, chiar dacă imposibil de atins.

Revenind la Searle – pe care Onuf îl numește fără echivoc pozitivist deoarece consideră limbajul ca mediator între subiect și realitate, în loc să observe rolul său de constructor al realității (Onuf: 1989, 94) – acesta este expeditiv la adresa constructivismul social radical sau, cu alte cuvinte, onufian, pe care îl acuză de aceeași regresie circulară pe care am imputat-o analizei de discurs. Dacă totul este social construit, atunci și social-constructivismul ajunge să fie social construit. Pe lângă această carență metodologică, Searle este de asemenea sceptic în raport cu puseul emancipator al constructivismului social, catalogându-l drept naiv. Deci, este constructivismul social o capcană teoretică? Voi încerca, în continuare, să apăr socio-constructivismul onufian de imputările pe care i le aduce Searle.

„Ontologia fundamentală" a lui Searle constă în „particule" care se găsesc în „câmpuri de forță" și creează „sisteme" vii sau moarte. Unele sisteme vii

au evoluat până acolo încât au dezvoltat „conştiinţă", ceea ce nu înseamnă mai mult decât un mănunchi de celule localizat în interiorul creierului; conştiinţa ar fi deci un aspect fizic, material al existenţei. Unele sisteme evoluate au dezvoltat de asemenea „intenţionalitate", sau „capacitatea minţii să reprezinte obiecte şi stări ale lucrurilor din lumea exterioră, diferite de ea însăşi" (Searle: 2000, 18-19). Mai departe, Searle distinge între epistemologie subiectivă şi obiectivă şi, respectiv, între ontologie subiectivă şi obiectivă. Dacă îmi place o pictură mai mult decât alta mă plasez în câmpul epistemologiei subiective. Dacă mă informez asupra vieţii şi epocii pictorului respectiv, Van Gogh, de exemplu, operez cu date obiective epistemic. Dacă mă lovesc de o stâncă, am de asemenea acces la subiectivitate ontologică: durerea este ceva pe care nu numai oamenii, ci şi animalele o simt. Experimentarea durerii nu necesită intermedierea limbajului. Şi deci, gândirea poate fi astfel pre-lingvistică. Dar aici cunoaşterea mea se opreşte. Nu pot avea aces la obiectivitate ontologică. Gândirea reprezintă ultimul refugiu al accesului la subiectivitate ontologică. Epistemologia subiectivă şi obiectivă are nevoie de mai mult decât de gândire, au nevoie să fie social construite. Dar, pentru a fi social construite, au nevoie de o ontologie obiectivă la care să se raporteze. În caz contrar, devin captive ale spectrului regresiei circulare. În acest fel, Searle aduce o obiecţie fatală relativismului postmodern: problema este una care ţine de epistemologie, nu de ontologie. Nu tot ceea ce există este relativ, ci tot ceea ce ştim. Iar cunoaşterea poate fi atât relativă cât şi obiectivă. Relativă, deoarece există multe metodologii ştiinţifice care oferă acces, prin prisma propriilor conceptualizări, la diferite tipuri de „adevăruri". Obiectivă, deoarece aceste metodologii asigură căi specifice de analiză independente în raport cu cercetătorul, deşi modalitatea în care cercetătorul îşi alege domeniul ştiinţific de activitate este o problemă de fenomenologie husserliană, nefiind deci integral ferită de subiectivitate.

Pe scurt, pentru Searle munţii posedă obiectivitate ontologică, fapt care le permite să existe ca munţi chiar şi în absenţa oricărei fiinţe umane. Pentru Onuf, pe de altă parte, munţii posedă o indeniabilă obiectivitate ontologică, dar nu avem niciun indiciu asupra a ce este această ontologie şi cum să o abordăm. Munţii sunt construcţii sociale accesibile nouă ca munţi. Am ajuns aici la vechea dispută filosofică între realism, pentru care lucrurile există independent de percepţia noastră asupra lor, şi nominalism, care argumentează că etichetele pe care le ataşăm lucrurilor le fac inteligibile pentru noi ca lucruri; în afara acestor etichete sau denumiri, lumea este totalmente lipsită de semnificaţie. Putem concluziona că socio-constructivismul este divizat astăzi de o formă modernă a acestei controverse, care l-ar plasa pe Wendt de partea realistă, împreună cu Searle, chiar dacă acesta nu este un analist al relaţiilor internaţionale – iar pe Onuf de partea nominalistă. Dar, schimbând perspectiva, socio-constructivismul ca filosofie post-pozitivistă per ansamblu poate fi plasat în tabăra nominalistă, în

timp ce filosofiile care dau viață intelectuală teoriilor relațiilor internaționale maturate înaintea „cotiturii lingvistice" sunt realiste.

Deci, putem salva constructivismul radical al lui Onuf de regresie circulară? Ar trebui să ne angajăm într-un astfel de proces, în lumina criticilor pertinente pe care Searle i le aduce? Să nu uităm, până la urmă, că lumea oamenilor este construită social pe diferite nivele. Structurile, de exemplu, sunt instituții construite social care s-au sedimentat în timp ajungând astfel la o existență oarecum obiectivă. În relație cu agenții însă, ele sunt mai puțin construite social. Şi, ceea ce este şi mai important, instituțiile trebuie să fie permanent reconstruite pentru a nu se distanța prea mult de agenți, intensificând astfel nivelul asimetriei sociale. Ca știință socială, constructivismul are în vedere în primul rând lumea socială şi politică. Conceptele sale nu pot fi aplicate tuturor tipurilor de demersuri științifice sau, în general, întregii existențe, cel puțin nu în manieră satisfăcătoare. Şi ca știință socială şi politică, social-constructivismul nu poate renunța la componenta normativă, emancipatoare, în absența căreia nu s-ar putea disocia în cele din urmă de relativismul postmodern. Politica şi teoria socială în general nu prezintă doar lumea așa cum este ci, infinit mai important, lumea așa cum este şi cum ar trebui să fie. Cu cât distanța dintre ele este mai redusă, cu atât mai mult scopul social-constructivismului este atins.

Regulile şi normele lui Onuf pot fi înțelese şi cu ajutorul teoretizărilor altor constructiviști. John Ruggie, de exemplu, distinge între „reguli regulative", respectiv „reguli constitutive". Ca şi Wendt, Ruggie consideră că teoriile „materialiste" ale RI (pozitiviste în contextul prezentei discuții) iau statele şi sistemul internațional ca pe ceva dat şi fix, fără a chestiona conținutul sau procesul formării lor. Dar statele nu pre-există sistemului internațional, cum susțin „materialiştii", nici sistemul nu este conceptibil ca independent în raport cu ele. Actorii şi structura internațională se constituie reciproc prin interacțiuni permanente. Deci, „regulile regulative" ale „materialiştilor" sunt insuficiente pentru a ne oferi o perspectivă profundă asupra mediului internațional şi a lumii sociale globale, în general. Numai „regulile constitutive" ale constructiviştilor pot face asta (Ruggie: 2002, 22-24).

Ted Hopf, pe de altă parte, consideră mai importante decât regulile şi normele oficiale practicile sociale şi obiceiurile concrete pe care acestea le antrenează. Numai practicile agenților sociali ne pot oferi o autentică înțelegere a proceselor de socializare complexe, suprapuse, juxtapuse şi nu rareori conflictuale care structurează comunitățile politice moderne. Parțial, sunt de acord cu argumentul lui Hopf, în ciuda faptului că este relativ dificil de înțeles unde se termină practicile şi încep normele, apoi regulile sociale. În plus, așa cum am observat, conceptele onufiene de norme şi reguli integrează practicile sociale, de la care pornesc pentru a ajunge în sfera juridicului şi a politicului. Pe de altă parte, studiul de față nu este unul sociologic, ci, în termeni foarte largi, po-

litologic. Nu analizez constituirea socială a politicii externe şi internaţionale a României lui Dej, respectiv Ceauşescu, ci impunerea ei politică, „de sus", cu alte cuvinte, atât la nivel intern, cât şi extern, prin intermediul ideologiei leniniste şi a practicilor politice asociate acesteia. Dacă unghiul de analiză ar fi fost „de jos", social, nu văd de ce modelul lui Hopf nu ar fi explicat satisfăcător identitatea românească în perioada comunistă aşa cum se relaţiona ea cu practicile internaţionale ale regimului şi densa textură propagandistică asociată acestora; Hopf analizează de altfel convingător indetităţile ruse în perioada lui Hruşciov, respectiv tranziţia dintre perioada Elţîn şi începutul conducerii lui Vladimir Putin (Hopf: 2002). Eu îmi propun însă să cercetez cum identitatea „de sus", „paramodernă" (preluat din Matei: 2007) – voi explica la timpul potrivit conceptul – pe care regimul, în virtutea logicii sale ideologice, încerca să o impună societăţii omogenizând-o şi mobilizând-o deopotrivă – s-a reflectat în gândirea şi activitatea internaţională a comunismului românesc, în primul rând şi, complementar, în raporturile regimului cu societatea. Pe cale de consecinţă, regulile şi normele lui Onuf îmi sunt mai utile decât practicile sociale ale lui Hopf, pe care oricum le includ deşi nu se centrează neapărat asupra lor.

În sfârşit, Onuf consideră anarhia internaţională ca o consecinţă neintenţionată a activităţii agenţilor statali, suverani, independenţi şi interdependenţi. Ca orice consecinţă neintenţionată a agenţilor sociali, ea poate fi înlăturată gradual, prin eforturi conjugate (Onuf în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998, 58-78). Aici apare cu maximum de vizibilitate diferenţa dintre constructivismul moderat al lui Wendt, „materialism rezidual", cum îl numeşte autorul (Wendt: 1999, 110-112), respectiv constructivismul radical favorizat de Onuf: pentru primul: anarhia internaţională e un dat static şi obiectiv în cele din urmă; ea poate fi cosmetizată, umanizată, kantianizată, să spunem aşa, dar nu depăşită. Ori, Onuf pune problema tocmai în aceşti termeni: anarhia internaţională, oricât de structurantă ar fi, reprezintă, împreună cu alte produse ale activităţii umane, totalitarism, război, foamete, opresiune, injustiţie etc. – consecinţe neintenţionate ale actorilor care au rezultat din structuri puternice şi norme partizane, mai puternice decât agenţii, care nu au putut, prin practicile sociale curente, decât să le reproducă sub o formă sau alta. Prin norme noi agenţii pot identifica noi trasee ale socializării, mai puţin înclinate către conducere nedemocratică *(rule)* şi cu o mai mare propensiune înspre flexibilizarea structurilor, la rândul lor indispensabile oricărui proiect social. Sigur, la această concluzie este infinit mai uşor de ajuns cu mijloace teoretice decât practice. Pe de altă parte însă, costructivismul radical măcar imaginează convingător alternative care ar putea fi socializate odată; realismul, pluralismul, marxismul – deşi acesta a oferit instrumentele conceptuale necesare ieşirii din paradigma pozitivistă – chiar şi constructivismul moderat al lui Wendt, toate aceste teorii rămân captive spectrului ştiinţiific pozitivist şi aparţin până la urmă trecutului.

Pe cale de consecință, voi utiliza modelul teoretic onufian pentru analiza materialului empiric din care este alcătuită lucrarea, politica internațională a României comuniste. În continuare detaliez cadrul conceptual al lucrării, varietățile leninismului sovietic, pentru a putea explica influența acestei metamorfoze ideologice asupra leninismului romantic, varianta românească a ideologiei sovietice care a pus o amprentă de neșters asupra secolului XX.

Capitolul 2

Cadrul conceptual. De la Lenin la Gorbaciov: varietăți ale leninismului sovietic

2.1. Ce este leninismul? Delimitări conceptuale

Cea mai importantă amprentă lăsată asupra secolului XX a fost cea a lui Lenin şi a leninismului (Gellately: 2008). Scrierile celui care reprezintă simbolul revoluției bolşevice au reprezentat matricea ideocratică din interiorul căreia a putut lua naştere ulterior, recuperând de asemenea şi tradiția intelectuală romantică – fascismul, o ideologie geamănă şi practic o „erezie socialistă" (Muravchik: 2004) – şi au stat la baza tuturor metamorfozelor experimentate de către leninismul sovietic.

Relația dintre marxism şi leninism este una delicată şi intens dezbătută. A pus Lenin în practică esențialul ideilor marxiste, sau le-a distorsionat? Înclin înspre a doua variantă, deşi nu încerc să neg că există o filiație de netăgăduit între Marx şi Lenin. În primul rând, trebuie înțeles faptul că Marx a fost un filosof german care, deşi orientat înspre acțiune, rămâne totuşi un filosof, în timp ce Lenin nu a fost decât un agitator politic semidoct. Filosofia lui Marx a fost deschisă, autoreflexivă, bazată pe analize empirice, cu un puternic mesaj moral şi social (Popper: 2005, 270), în timp ce ideologia lui Lenin a fost închisă, dogmatică, indiferentă la realitățile empirice şi amorală, respingând dialogul, compromisul şi negocierile drept categorii „burgheze" care subminează conştiința revoluționară a proletariatului (Lenin: 1946). Trebuie ținut cont în primul rând de faptul că, spre deosebire de Marx, Lenin a făcut parte din ceea ce în Europa de Est şi în special în Rusia țaristă era numită intelighenția, un grup de intelectuali cu idei radical-democratice, persecutați de către regimul politic şi neînțeleşi, chiar respinşi, tocmai de către populația rurală căreia încercau să-i inoculeze o conştiință politică revoluționară. Pe cale de consecință, în a doua jumătate a secolului XIX, intelighenția rusă a trecut printr-un proces de radicalizare şi a dezvoltat gradual un sens mesianic al misiunii sale, izolându-se în raport cu dialogul inter-social şi realitățile empirice. Membrii intelighenției au transformt ideile în arme, amputând funcțiile lor critice şi auto-reflexive: majoritatea au devenit terorişti, optând pentru o terapie de şoc pentru a soluționa imediat şi radical înapoierea

socială şi politică a Rusiei. Chiar şi Marx s-a plâns, în ultimii ani ai vieţii sale, că lucrarea sa *Capitalul* era greşit interpretată de către social-democraţii ruşi (Berdiaev: 1994; Besançon: 1993; pentru o analiză a inteligheţiei ruse vezi Pomper: 1993). Acesta a fost mediul social-intelectual care i-a dat naştere lui Lenin şi leninismului, foarte diferit deci de atmosfera în care Marx şi-a desfăşurat activitatea. Sigur, şi acesta din urmă a întâmpinat, datorită jurnalismului său necompromiţător, dificultăţi din partea autorităţilor germane, franceze sau britanice, incomparabile însă ca intensitate cu cele experimentate de către revoluţionarul rus.

Cu toate acestea, lui Marx nu i-a fost deloc indiferentă activitatea politică. Dimpotrivă. O personalitatea puternică, autoritară, gânditorul german l-a admirat, întocmai ca şi Lenin, pe Nikolai Cernîşevski, un membru proeminent al inteligheţiei ruse (Lichtheim: 1970, 139). Marx a îndemnat permanent proletariatul să se organizeze pentru a îşi revendica drepturile, dirijând activităţi şi organizaţii care l-au transformat într-un proscris în toată Europa occidentală. Mai mult, filosofia sa conţinea de asemenea o dimensiune profetico-mesianică: socialismul va surmonta necesarmente, ştiinţific şi obiectiv capitalismul (Popper: 2005, 258), deşi nu în absenţa unor eforturi majore pentru configurarea conştiinţei politice a proletariatului. Când această turnură dialectică va avea loc depindea în primul rând de gradul de pregătire al muncitorilor, de emanciparea lor socială, politică şi intelectuală (Callinicos: 1995, 93-95).

Astfel, se poate concluziona că Lenin a distorsionat marxismul politizându-l (Lefort: 2002, 29-30; Lovell: 1986, 188-197; Ionescu: 1999, 205-208). Aşa cum se pronunţă şi Giovanni Sartori, pentru Lenin nu a contat „Marx ca gânditor, ci Marx- revoluţionarul" (Sartori: 1999, 405). Dar, pentru Marx, revoluţia socială era cea mai importantă: revoluţia politică nu era decât pandantul său (Tucker: 1969, 10-11). Dimpotrivă, pentru Lenin, state înapoiate ca Rusia aveau nevoie de revoluţie politică sub patronajul unei elite revoluţionare (partidul comunist), eveniment care ar fi antrenat ulterior dinamica socială corespunzătoare. Marx nu ar fi fost niciodată de acord cu politizarea şi confiscarea revoluţiei proletare de către o elita auto-proclamată de revoluţionari profesionişti. Aşa cum subliniază şi exelenta lucrare a Vendulkăi Kubálková şi A. Cruickshank, *Marxism-Leninism and the theory of international relations*, Lenin a alterat gândirea marxistă originală, în care factorul empiric ocupa locul central. Dialectica leninistă nu este, ca cea marxistă, imanentă devenirii istorice, ci exterioară ei. Cu riscul unei digresiuni, se poate menţiona aici că ceea ce Marx, Engels sau Lenin înţelegeau prin dialectică nu era deloc acelaşi lucru. Pentru primul, dialectica avea loc la nivel social, iar rolul său era mai degrabă emancipator decât ştiinţific, deşi componenta din urmă era permanent afirmată. Engels a extins dialectica pentru a include orice proces natural: tot ce se întâmplă în lume este ghidat de legile dialecticii, chiar şi creşterea plantelor sau circuitul apei în natură. Totalizantă, dogmatică şi deterministă, dialectica lui Engels a fost re-

cuperată de Lenin care, fără a îi nega anvergura, a completat-o cu rolul activ al conştiinţei umane. Omul intervine cognitiv în procesul dialectic natural, fie prin gândire spontană, fie prin abstractizare. Numai revoluţionarii autentici reuniţi sub egida partidului erau capabili de abstractizare, masele imature ideologic neputându-şi manifesta nemulţumirile decât prin formule intelectuale spontane, dar rudimentare şi deci irelevante pentru procesul revoluţionar. Conştiinţa activă şi abstractizantă devine acum parte materială a dialecticii în ansamblu, pe care o orientează în sens revoluţionar (Harding: 1996, 225-237). Sau, aşa cum însuşi Lenin teoretizează în *Materialism şi empirocriticism*, evenimentele sau materialismul dialectic în ansamblu, pornind de la fapte şi opus astfel idealismului „burghez", naiv şi utopic, se „reflectă" în gândirea şi reprezentarea umană. Numai prin abstractizare omul poate deveni o componentă a acestui imens şi complicat proces, înţelegându-l şi ghidându-l înspre o lume post-capitalistă, fără contradicţii. Ambiţia lui Lenin era aceea de a oferi o soluţie definitivă dimensiunii sociale, umane a dialecticii; restul său natural urma să fie controlat, transformat şi adaptat nevoilor acelei lumi noi apărută în urma revoluţiei globale (Lenin: 1948).

Astfel, „Teoria a fost divorţată de pratică şi", scriu Kubálkovâ şi Cruickshank, „în loc de a descoperi dialectica în ea, dialectica a fost impusă practicii". Astfel, „Interpretarea istoriei a devenit [scolastică] şi teoria acţiunii o practică [teroristă], interzicând orice era în dezacord cu principiile sale". Cei doi continuă:

> Pentru a justifica această schemă dogmatică, care este una pur apriorică, marxismul contemporan (în sensul de leninism, n.m.) confiscă şi se ataşează materialismului vulgar. Dialectica istoriei este interpretată ca un fapt empiric printre altele, imprimându-se în minte aşa cum „culorile cauzează o reacţie fotochimică asupra retinei". Dialectica, aşa cum am remarcat, este impusă asupra istoriei, mai degrabă decât descoperirea ei să fie atribuită unei analize perseverente. Materialismul istoric devine o ideologie „statică" care este „oficial revizuită" (sic!) numai când detaşarea ei de practică devine jenant de evidentă. Nu se mai fac încercări pentru a demonstra şi justifica necesitatea şi universalitatea dialecticii; validitatea ei este asumată.
>
> Această contradicţie de bază în marxismul contemporan devalorizează lucrările lui Marx şi Engels din moment ce, în acest sens, Marx şi Engels înşişi nu au fost marxişti. Dar trebuie spus de asemenea că fără această contradicţie probabil puţine rămăşiţe de marxism ar fi supravieţuit şi ideologia conducătoare a Estului ar fi trebuit să aibă o etichetă diferită, mai puţin legitimă (Kubálková, Cruickshank: 1980, 32; vezi şi Harding: 1996, 220-225).

În plus, observă Kubálková şi Cruickshank, Lenin acordă, în celebrul său studiu despre relaţiile internaţionale intitulat *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, un rol mult mai important statelor decât cel atribuit de către mentorul său Marx acestei categorii politice (1980). După cum se ştie,

analiza marxistă originală se baza pe structurile economice care ar fi imprimat, în funcție de caracteristicile diferite pe care acestea le posedau, trăsături distincte suprastructurilor corelative, cu care alcătuiau împreună „moduri de producție" sau societăți, am putea spune, văzute preponderent în cheie economică. Lenin, pe de altă parte, insista asupra imperialismului ca surplus al acumulărilor capitaliste din interiorul statelor colonialiste europene, revărsat în exterior, în colonii, atunci când posibilitatea profiturilor era eliminată în plan intern, din diferite motive. La sfârşitul secolului XIX, argumenta Lenin, geografia globală era dominată de către puterile europene care, în virtutea dinamicii capitaliste care le anima, ar fi căutat noi şi noi surse de exploatare economică, ajungându-se la un război imperialist global de pe urma căruia ar fi profitat mişcarea revoluționară comunistă (Lenin: 1945). Revoluția leninistă apare deci ca un proces politic, pe când cea a lui Marx era în primul rând, una socială. Chiar dacă sau şi atunci când acesta discuta relațiile socio-economice globale pe care „epoca burgheză" le-ar fi instaurat până la urmă, în virtutea materialismului istoric reprezentând forța motrică a evoluției materiale şi post-ideologice (în sens marxist) a omenirii:

> Epoca burgheză din istorie trebue să creeze baza materială a lumii noi – pe de o parte, relații mondiale întemeiate pe interdependența dintre popoare şi mijloacele acestor relații – pe de altă parte (mai importantă, n.m.), desvoltarea forțelor de producție omeneşti şi transformarea producției materiale într-o dominare a forțelor naturii prin ştiință. Industria burgheză şi comerțul burghez creează aceste condiții materiale ale unei lumi noi, tot aşa precum revoluțiile geologice au creat suprafața pământului. Abia când o mare *revoluție socială* va domina rezulatele epocii burgheze – piețele din lumea întreagă şi forțele de producție moderne – şi le va supune controlului comun al celor mai înalte popoare, progresul omenirii va înceta să semene cu acel hidos idol păgân care nu-şi bea nectarul decât din țestele celor ucişi (Marx: 1949, 354-355, subl.m.).

Sau, după cum putem citi în celebrul citat din prefața lucrării *Contribuții la critica economiei politice*,

> În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor, relații de producție care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor materiale de producție. Totalitatea acestor relații de producție formează structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică şi politică şi cărei îi corespund forme determinate ale conştiinței sociale. Modul de producție al vieții materiale condiționează în genere procesul vieții sociale, politice şi spirituale. Nu conştiința oamenilor le determină existența ci, dimpotrivă, existența socială le determină conştiința. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele materiale de producție ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decât expresia lor juridică, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora

> ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se prefac în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de *revoluție socială*. O dată cu schimbarea bazei economice este revoluționată mai încet sau mai repede toată uriașa suprastructură (Marx: 1954, 9-10, subl. m.).

Înlocuind clasele sociale cu state în analiza şi practica internațională, leninismul operează, pe de altă parte, încă o deturnare a marxismului clasic, poate chiar mai importantă. El se impune prin şi reprezintă un fenomen intelectual produs la nivelul suprastructurii, nu al structurii sociale rurale a Rusiei țariste. Pentru a anihila discontinuitatea care separa şi încă separă regimul sovietic de structura socio-economică asupra căreia s-a impus, noua formă de stat a acaparat integral pârghiile dezvoltării economice (Kubálková, Cruickshanck: 1980, 99-100). Dacă Marx a transpus dialectica hegeliană din plan ideatic în plan material deoarece ar fi stat „cu capul în jos", Lenin l-a întors pe Marx la rândul său „cu capul în jos", extrapolând din nou dialectica din planul structural în cel suprastructural. Leninismul nu este altceva decât ceea ce Marx a denumit ideologie, dar un tip aparte de ideologie, deoarece preia instrumentarul conceptual marxist, renunțând însă la metodologia şi la viziunea ontologică marxistă: revoluția se poate face acum şi „de sus", nu „de jos", aşa cum susținuse permanent autorul *Capitalului*, dimensiunea politică a leninismului fiind deci net superioară celei sociale în favoarea căreia Marx argumentase, dar situată pe o poziție secundară în raport cu factorul ideologic, chintesența fenomenului leninist. Astfel că, în cadrul regimurilor leniniste, după cum vom constata când vom analiza leninismul romantic, „conştiința socială" va încerca să determine, fără succesul la care spera însă, „existența socială". Inversiunea a apărut pentru prima oară în scrierile liderului sovietic Nikolai Buharin, epurat de către Stalin în timpul Marii Terori de la sfârşitul anilor '30. Acesta considera că în epoca imperialistă statul îşi asumă un rol economic tot mai pronunțat, fapt care îi conferă atribuții structurale, astfel încât suprastructura politică obține un ascendent în raport cu baza economică, răsturnând astfel argumentul lui Marx. Lenin, inițial intrigat de această inginerie ideologică, ajunge să o accepte pentru a justifica exacerbarea politicului în procesul instituționalizării revoluției bolşevice (Harding: 1996, 129, 147). Pe cale de consecință, dacă statul devine principalul actor economic, iar partidul şi statul ajung la un moment dat să se confunde, rolul statului de promotor al ideologiei leniniste devine evident. Procesul are relevanță deosebită, vom vedea, în cazul leninismului romantic.

Putem constata deci că, dacă marxismul a fost o filosofie cu potențial ideocratic, leninismul a fost o ideologie cu aparență filosofică (Copilaş: 2009c). Datorită acestui fapt, leninismul reprezintă o contra-idee: o idee autentică are o puternică funcție critică şi autocritică şi este orientată înspre extinderea cunoaşterii în general, în timp ce o contra-idee renunță la funcția sa critică înlocuind-o

cu una politică şi reduce cunoaşterea pentru a exalta militantismul şi acţiunea politică imediată. Contra-ideea leninistă este partizană şi exclude comunicarea socială şi realităţile empirice[5] pentru a îşi menţine puritatea revoluţionară şi forţa de acţiune. Dar toate ideile trebuie, aşa cum a argumentat Antonio Gramsci, „socializate critic" (Gramsci: 1969, 23) deoarece sunt, în definitiv, social construite. Leninismul se pronunţă împotriva socializării critice a ideilor sale de bază. Acesta utilizează ideile pentru proiectul său politic radical, argumentând că, numai după ce revoluţia va triumfa pe toată suprafaţa globului şi clasele sociale vor fi abolite, ideile vor putea fi folosite liber, fără a servi „obiectiv" cauza „burgheză", perpetuând astfel exploatarea economică, socială şi politică. Aceasta echivalează cu construirea unei lumi apolitice prin mijloace hiper-politice. O utopie periculoasă, dar seducătoare. Aşa cum voi încerca să demonstrez mai jos, leninismul reprezintă un apel militant pentru implementarea promisiunilor unei modernităţi radicale (egalitate totală, funcţionând în paralel cu o libertate totală), prin mijloace dictatoriale. Conform acestei percepţii, pentru a obţine suprema egalitate şi libertate, lupta trebuie dusă prin absolutizarea mijloacelor politice. Orice şi oricine care nu susţine cauza leninistă ajută „obiectiv" duşmanul; critica în exteriorul partidului nu este de asemenea permisă deoarece îl subminează, susţinând deci „obiectiv" capitalismul (Lenin: 1961, 417). Lupta trebuie să fie totală şi lipsită de compromisuri, deoarece numai după victoria revoluţiei globale omenirea va dobândi egalalitate şi libertate totale, ceva ce nu exista şi nici nu putea fi înţeles în interiorul economiei şi tiparelor de gândire capitaliste. Ceea ce Lenin nu a înţeles, spre deosebire de Marx şi discipolul său italian Gramsci, este faptul că fiecare revoluţie este socială în primul rând, având loc pe perioade relativ lungi şi fiind articulată „de jos", nu produsă de către o elită autoreferenţială în numele proletariatului.

Există două momente distincte în evoluţia leninismului: Leninismul ca mişcare (o contracultură subversivă sau, aşa cum scrie Robert Tucker, „o orientare înspre tutelajul partidului asupra unei mişcări populare înspre un ţel revoluţionar" – Tucker: 1987, 44), respectiv ca regim (după acapararea puterii politice). Deşi sunt separate de multe diferenţe importante, consider că leninismul poate fi înţeles mai bine, aşa cum a intenţionat şi inventatorul său, ca un asalt continuu şi unificat asupra realităţii înţeleasă ca modernitate. Aici rezidă unul din motivele principale pentru aderenţa sa populară comparativ cu ideologiile politice clasice.

[5] Leninismul nu este totalmente potrivnic faţă de realitatea imediată: tacticile schimbătoare ale „luptei revoluţionare" sau Noua Economie Planificată stau mărturie în acest sens. Dar leninismul distorsionează realitatea pentru a o adapta la propriile tipare ideologice, în timp ce marxismul procedează exact invers: îşi reformează structura teoretică pentru a înţelege, cât mai adecvat, natura schimbătoare a realităţii sociale. În concluzie leninismul este ideocratic şi opac în raport cu cercetarea empirică.

> Eclectismul unor ideologii ca liberalismul, conservatorismul şi socialismul reflectă diversitatea originilor lor, şi reprezintă parțial o funcție a nevoii simțite de a apela la o identitate mai largă. Ele constituie o (deseori iluzivă) unitate în diversitate. Prin contrast, leninismul pretinde o consistență fermă legând fiecare aspect al discursului său şi fiecare moment al analizei sale filozofice, sociologice, economice şi istorice. A reuşit să se proiecteze ca fiind consistent intern («modelat dintr-un singur bloc de oțel», aşa cum afirma Lenin) deoarece a fost dezvoltat de către un singur om în mai puțin de o decadă după 1914 (Harding: 1996, 3).

Într-adevăr, această imagine auto-proiectată a unui „singur bloc de oțel" a oferit leninismului, atât ca ideologie, cât şi ca grup de acțiune disciplinat, o forță şi o coerență care a părut mult mai eficientă şi nu în ultimul rând morală în comparație cu vechile, fragmentatele şi fluctuantele ideologii ale conservatorismului, liberalismului şi social-democrației. Dar Harding greşeşte atunci când consideră leninismul „produsul unui singur om"; aşa cum încerc să demonstrez în această carte, orice varietate a leninismului reprezintă în primul rând o relație socială bazată pe un partid şi un set de norme şi practici prin care membrii acestuia încearcă să îi extindă influența hegemonică la un nivel cât mai larg şi finalmente global. Apoi, consideră Harding, leninismul nu a apărut ca ideologie distinctă până la izbucnirea Primului Război Mondial; până atunci Lenin se considera discipolul marxismului european, fiind oarecum incomodat de particularitățile şi dogmatismul marxismului rus, precursor al bolşevismului. Numai în timpul războiului ar fi conştientizat liderul revoluției ruse oportunitatea politică a acestei înapoieri ideologice, transformând-o într-o armă şi cucerind finalmente puterea cu ajutorul ei (Harding: 1996, 17-18). Argumentul lui Harding este pertinent, dar ceea ce el consideră momentul apariției leninismului poate fi la fel de bine interpretat ca o pură tactică politică, nu neapărat ca o metamorfoză ideologică. Separarea bolşevicilor de menşevici şi mai ales introducerea centralismului democratic în primii ani ai secolului XX alcătuiesc pietrele unghiulare ale configurării leninismului în mai mare măsură decât Primul Război Mondial.

Kenneth Jowitt argumentează că „Atât în regimurile liberale, cât şi în cele leniniste (în contrast cu societățile rurale), acțiunea socială este orientată preponderent înspre norme impersonale. Ce particularizează regimurile leniniste este faptul că impersonalitatea nu este exprimată în valori şi reguli procedurale (i.e. datorită procesualității fenomenului), ci mai degrabă în impersonalitatea charismatică a organizației de partid. Inovativitatea leninismului ca organizație este dată de substituirea impersonalității charismatice cu impersonalitatea procedurală dominantă în Vest". Jowitt continuă: „Lenin a preluat noțiunile fundamental conflictuale de eroism individual şi impersonalism organizațional şi le-a redimensionat sub forma unui erou organizațional – partidul bolşevic", un proces

lipsit de „precedent istoric" (Jowitt: 1993, 1-4). Sunt de acord cu argumentul lui Jowitt, dar numai până la un punct: „impersonalitatea charismatică" a partidului bolşevic creat de Lenin reflectă, în mare măsură, personalitatea charismatică a lui Lenin însuşi. Chiar şi eticheta „leninism", derivată din pseudonimul revoluţionar al lui Lenin, stă mărturie în acest sens. În cadrul regimurilor leniniste, relaţia dintre partid şi lider nu este deloc asimetrică; dimpotrivă, este interdependentă. Robert Tucker subliniază convingător rolul constitutiv al personalităţii dictatoriale în interiorul a ceea ce a numit „regimuri dinamice de masă" (Tucker: 1971, 41-42, 67). Dar, în acelaşi timp, acesta insistă asupra diferenţelor de netăgăduit dintre Leninism şi Stalinism, argumentând că reprezintă două faze separate ale evoluţiei ideologice sovietice (Tucker: 1971, 55-56, 133-134). În ciuda tuturor diferenţelor dintre leninismul clasic sau revoluţionar, multe dintre ele realmente importante, stalinismul sau leninismul post-revoluţionar, cum prefer să îl numesc, a reprezentat o continuare a leninismului revoluţionar mai degrabă decât o despărţire de el. Stalin a fost urmaşul lui Lenin în mai mare măsură decât Lenin a fost urmaşul lui Marx.

Foarte utilă pentru clarificarea relaţiei dintre partid şi conducător în regimurile leniniste este distincţia lui Chalmers Johnson între „regimuri comuniste autonome", care ajung la putere prin mijloace proprii (Uniunea Sovietică, China, Iugoslavia) şi „regimuri comuniste derivate", care îşi datorează succesul celor autonome care le-au instalat de altfel la putere (Johnson în Johnson: 1970, 1-32). Se poate afirma că, în cadrul „regimurilor autonome", poate fi întâlnit un echilibru relativ între partid şi conducător, în timp ce în cadrul „regimurilor derivate" balanţa înclină – deseori datorită absenţei suportului popular şi a tradiţiilor revoluţionare – înspre lider.

2.2. Leninism revoluţionar

Prin *leninism revoluţionar* înţeleg mesajul şi activitatea lui Lenin însuşi, nu enorma mistificare la care au fost supuse imaginea şi cărţile sale imediat după ce a decedat în 1924. Începând cu separaţia dintre bolşevici şi menşevici (1903) şi până la revoluţia din octombrie, şi (parţial) până la moartea lui Lenin, leninismul a fost, oricât de truistic ar putea suna, o mişcare solidă, revoluţionară. A fost de asemenea puternic emancipatoare: pentru muncitori, care au salutat-o ca sfârşit al opresiunii ţariste şi ca promisiune a unei vieţi mai bune, pentru ţărani, cărora le-a fost promis pământ, obiectul aspiraţiilor lor seculare, şi pe care l-au primit pentru câţiva ani, numai pentru a fi confiscat de către stat în 1928, când Stalin a lansat procesul de colectivizare. Dar Lenin a fost cel care a argumentat primul că pământul trebuie colectivizat deoarece ţăranii intră în raporturi comerciale care sprijină activ capitalismul şi subminează revoluţia. Alte categorii

sociale care au beneficiat de pe urma revoluției au fost artiștii și femeile. Activitățile artistice au cunoscut o scurtă fază efervescentă după abolirea cenzurii țariste, în timp ce femeile, conduse în special de celebra activistă bolșevică Alexandra Kollontai, își afirmau ostentativ noua identitate emancipată constând în drepturi civile și egalitatea socială cu bărbații (Figes: 1998).

Naționalitățile din imperiul țarist au beneficiat de asemenea de o scurtă perioadă de libertate, o facilitate de care nu avuseseră parte în trecut. Generozitatea bolșevică s-a datorat în principal insuficientei consolidări administrative din acei ani de început, dar a reprezentat de asemenea o strategie prin care Lenin a menținut – deși dreptul naționalităților de a se separa de noua entitate politică era formal recunoscut – arhitectura geopolitică a defunctului imperiu (Copilaș: 2009d, 114-121). Problema națională a noii Rusii sovietice, împreună cu cea economică, erau de departe cele mai importante, dar Lenin a identificat rapid mijloacele revoluționare de a le face față. „*Recunoașterea* dreptului națiunilor la auto-determinare implică *sprijin* pentru fiecare pretenție a fiecărei națiuni pentru auto-determinare?", s-a întrebat acesta cinic. Naționalismul a fost creația „absolutismului", o „alienare a claselor muncitoare de diferite naționalități, exploatate de către acest absolutism". Deci, absolutismul remanent trebuia atacat cu „deplină unitate" și printr-o „luptă centralizată". Auto-determinarea reprezenta o „soluție «simplă» a problemei, dar superficială și profund falsă în esență" (Lenin: 1958, 15-24, subl. în orig.). Singura soluție autentic-revoluționară era aceea a „unității de acțiune" și a „luptei centralizate", totale, împotriva inamicului ideologic. Gândirea critică, reflexivă, nu are niciun loc în cadul leninismului, în special în formele sale revoluționară și post-revoluționară.

Paradoxal, simbolul revoluției bolșevice a dat dovadă de realism politic, în ciuda încadrării sale ideologice: pacea de la Brest-Litovsk din 1917, când Rusia revoluționară a semnat armistițiul umilitor impus de către forțele germane victorioase, este un argument solid în sprijinul acestei ipoteze. Mai mult, unul dintre avantajele principale ale leninismului revoluționar a fost faptul că s-a prezentat pe sine ca fiind singura alternativă viabilă la capitalism și la dominația sa economico-politică neîntreruptă, suprapusă peste epoca modernă (Lefort: 2002). Pe scurt, cele discutate mai sus au constituit premisele leninismului revoluționar, care, ironic, s-a dovedit a fi cea mai scurtă etapă a leninismului sovietic.

2.3. Leninism post-revoluționar

Acest concept acoperă ceea ce în istoria sovietică este denumit de obicei stalinism. Stalinismul este abordat deseori ca o extremă birocratizare a PCUS, concomitent cu evanescența fermentului revoluționar. Cel mai frecvent argument adus în sprijinul acestei ipoteze este onceptul lui Stalin de „socialism într-o

singură țară", o inovație ideologică având rolul de a stabiliza și consolida tânărul regim sovietic. Dacă Lenin credea și lupta pentru o revoluție simultană în cele mai dezvoltate țări europene ca o condiție pentru supraviețuirea regimului sovietelor și declanșarea revoluției globale, după moartea sa acest gen de gândire autosugestivă a lăsat locul unor abordări mai realiste. Stalin nu a renunțat la obiectivul înfăptuirii revoluției globale, dar a argumentat că acesta trebuie pus în practică treptat, ținând cont de contradicțiile inegale care subminează capitalismul, și demarând procesul dintr-un centru revoluționar, Uniunea Sovietică.

> [...] ce altceva este țara noastră, a „socialismului în construcție", dacă nu baza revoluției mondiale? Dar poate ea să fie o bază reală a revoluției mondiale, dacă nu e capabilă să construiască societatea socialistă? Poate ea să rămână ce mai mare centru de atracție pentru muncitorimea din toate țările, cum și este fără îndoială acum, dacă nu e capabilă să învingă, între propriile sale hotare, elementele capitaliste din economia sa, să ducă la victorie construcția socialismului? Eu cred că nu! Dar nu urmează, oare, de aci că neîncrederea în victoria construirii socialismului, propovăduirea acestei neîncrederi duce la discreditarea țării noastre ca bază a revoluției mondiale, iar discreditarea țării noastre duce la slăbirea mișcării revoluționare mondiale? (Stalin: 1952a, 146).

O altă inovație introdusă de către Stalin, proporțională cu amplificarea paranoiei sale, a fost aceea a naturii luptei de clasă în procesul „construirii socialismului". Acum, după ce se proclamase construirea societății socialiste, în loc să se relaxeze, așa cum argumenta marxismul clasic, lupta de clasă, dimpotrivă, aceasta se intensifica. De ce? Datorită „elementelor" reziduale „anti-leniniste" și a agenților infiltrați ai capitalismului care încercau cu disperare să distrugă socialismul atât din exterior cât și din interior (Stalin: 1952b, 366-384).

> Dușmanii partidului, oportuniști de toate nuanțele, național-deviatorii de toate soiurile, au fost zdrobiți. Dar rămășițele ideologiei lor trăiesc încă în capetele unora din membrii partidului și nu arareori se fac simțite. Partidul nu trebue privit ca ceva rupt de oamenii care îl înconjoară. El trăiește și activează în mediul înconjurător. Nu-i de mirare că din afară pătrund nu arareori în partid stări de spirit nesănătoase. Iar teren pentru asemenea stări de spirit există fără îndoială în țara noastră, dacă n-ar fi decât din cauză că la noi mai există unele pături intermediare de populație, atât la orașe cât și la sate, care constituie un mediu prielnic pentru asemenea stări de spirit.
> Conferința a XVIII-a a partidului nostru (1932, n.m.) a spus că una din sarcinile politice prinipale în cadrul înfăptuirii celui de al doilea plan cincinal constă în «a lichida rămășițele capitalismului în economie și în conștiința oamenilor». Este o idee absolut justă. Dar se poate oare spune că am lichidat deja toate rămășițele capitalismului în economie? Nu, nu se poate spune acest lucru. Cu atât mai puțin se poate spune că am lichidat rămășițele capitalismului în conștiința oamenilor. Nu se poate spune lucrul acesta, nu numai pentru că conștiința (sic!)

> oamenilor rămâne, în desvoltarea ei, în urma situației lor economice, dar și pentru că tot mai există încercuirea capitalistă, care caută să învioreze și să susțină rămășițele capitalismului în economie și în conștiința oamenilor din U.R.S.S., încercuire împotriva căreia noi, bolșevicii, trebue să ținem totdeauna uscat praful de pușcă.
>
> Se înțelege că aceste rămășițe constitue un teren favorabil pentru înviorarea, în capetele unora dintre membrii partidului nostru, a ideologiei grupărilor anti-leniniste zdrobite. Adăugați și faptul că majoritatea membrilor partidului nostru nu au un nivel teoretic prea ridicat, că munca ideologică a organelor noastre de partid este slabă, că activiștii noștri de partid sunt supraîncărcați cu munca pur practică, care le răpește posibilitatea de a-și întregi bagajul teoretic – și veți înțelege de unde vine confuzia într-o serie de probleme ale leninismului, confuzie care domnește în capetele unora dintre membrii partidului, care nu arareori pătrunde în presa noastră și care înlesnește înviorarea rămășițelor ideologiei grupărilor anti-leniniste zdrobite.
>
> Iată de ce nu se poate spune că lupta s-a sfârșit și că nu mai este nevoie de politica de ofensivă a socialismului (Stalin: 1952b, 368-369).

Mentalitățile „contrarevoluționare", impulsionate de forțele imperialiste, exercită o influență negativă asupra populației sovietice și, implicit, asupra unor membri de partid. Astfel, porțile „marii terori" au fost larg deschise. Dar, mai important este faptul că au fost deschise prin mijloace și pentru scopuri „revoluționare", chiar dacă vechea gardă bolșevică a reprezentat principalul perdant al acestui proces. Stalin a oferit revoluției o orientare internă renunțând, cel puțin ca obiectiv imediat, la orientarea sa externă, revoluționar-leninistă. De asemenea, sub conducerea lui Stalin, revoluția a devenit irațională, întorcându-se mai degrabă împotriva partidului însuși decât împotriva adevăraților săi dușmani: *konspiratsia* era peste tot. Ceea ce s-a schimbat a fost însă direția revoluției; existența ei era, cel puțin în acel moment, indiscutabilă.

Așa cum am menționat mai sus, politologi proeminenți ca Robert Tucker sau Stephen Cohen argumentează că stalinismul, mai degrabă decât o continuare a leninismului, a reprezentat sfârșitul său: cu ajutorul marii terori în special, dar utilizând de asemenea și alte mijloace mai puțin violente, Stalin a distrus elita bolșevică, sufletul revoluției bolșevice (Tucker: 1971, 55-56; Tucker: 1987, 51-71; Cohen în Tucker: 1977, 3-29). Mai mult, politic vorbind, „statul tutelar" al lui Lenin a fost transformat de către Stalin într-un „sistem de putere totală". Deși sunt de acord cu aceste argumente, ele nu demonstrează discontinuitatea dintre leninismul revoluționar și cel post-revoluționar. În continuare, Cohen susține că „Abordând trecutul bolșevic și stalinist ca o singură tradiție nediferențiată (așa cum au procedat majoritatea sovietologilor americani în perioadele interbelică și postbelică, n.m.), mulți cercetători au minimalizat capacitatea de reformă a sistemului în anii de după Stalin" (Cohen în Tucker: 1977, 4). Miza problemei, în ceea ce mă privește, nu este aceea de a omogeniza bol-

şevismul şi stalinismul ca o „singură tradiţie nediferenţiată", ci reunoaşterea filiaţiei dintre ele prin intermediul matricei ideologice a leninismului. Aşa cum scrie Milovan Djilas, „Stalin nu a distrus partidul, ci l-a transformat, l-a epurat şi l-a făcut o unealtă a posibilului". El a plătit preţul salvgardării instituţionale şi politice a leninismului prin renunţarea voluntară la surplusul său revoluţionar: „spiritul camaraderesc din partid şi societatea egalitară" (Djilas: 1991, 139).

A fost deci impulsul revoluţionar absent din cadrul stalinismului? Nu, şi de aceea prefer să îl numesc leninism post-revoluţionar. Nu trebuie uitată de asemenea nici dinamica socială a industrializării, care a mobilizat şi animat chiar largi categorii ale populaţiei sovietice (Lefort: 2002, 95-99). A Treia Internaţională în sine reprezintă dovada că leninismul revoluţionar a supravieţuit, chiar dacă într-o structură socială stabilizată care devenea tot mai inadecvată pentru el. În ciuda faptului că a fost considerat internaţional, Cominternul a fost de fapt un instrument prin care centrul moscovit a dominat incontestabil toate celelalte mişcări revoluţionare care se proclamau de descendenţă leninistă.

2.4. Leninismul europenizat *versus* leninismul asianizat: conflictul sino-sovietic şi devastatorul său efect asupra substanţei revoluţionare a leninismului

După Stalin, Uniunea Sovietică şi întreaga lume comunistă au experimentat schimbări majore. La fel şi leninismul. Destalinizarea, „coexistenţa paşnică", „statul întregului popor", toate aceste noi concepte ideologice avansate de către Nikita Hruşciov au reflectat o „deradicalizare" a leninismului, pentru a utiliza un alt concept teoretizat de către Robert Tucker (Tucker: 1969, 187-188). Noul lider sovietic era realmente devotat leninismului şi a încercat să restaureze ceea ce percepea a fi autentica sa esenţă, eliminând de-a lungul procesului pervertirea stalinistă a leninismului (Crankshaw: 1971, 3-9). Acesta a fost descris de către Andrei Grachev, fost consilier de politică externă a lui Gorbaciov, drept „ultimul credincios sincer în posibila victorie a cauzei comuniste globale"; după debarcarea sa în toamna anului 1964, „dimensiunea ideologică a politicii esterne sovietice a fost gradual redusă la retorică şi propagandă", factorii politici monopolizând de acum înainte scena.

> Desigur, retorica devotată avansului continuu al „procesului revoluţionar mondial" a putut fi auzită în continuare în declaraţiile publice ale liderilor sovietici şi a continuat să ocupe un loc onorabil în rapoartele politice ale secretarului general la congresele partidului. Dar era utilizată pentru consum intern şi folosită ca unul dintre elementele mecanismului de stabilizare a sistemului. Era tot mai evident că actuala politică externă a Uniunii Sovietice (post-hruşcioviste,

n.m.), deşi a menținut o anumită relație cu originea sa ideologică, şi-a sacrificat ambiția revoluționară pentru pragmatismul de mare putere (Grachev: 2008, 12-13; vezi şi Hobsbawm: 1999, 93).

Dând dovadă, ocazional, de un anumit grad de responsabilitate politică, Hruşciov a înțeles că o confruntare violentă între socialism şi capitalism, aşa cum prevăzuse Lenin, ar fi catastrofică în noul context internațional nuclear, periclitând însăşi ideea de comunism. Aceasta nu echivala însă cu o renunțare la confruntarea ideologică dintre cele două tabere ale Războiului Rece, ci mai degrabă cu extrapolarea conflictului de pe palierul politic şi militar pe cel economic, social şi cultural. Hruşciov, leninist convins, a crezut sincer că are sorți de izbândă. Deşi, retrospectiv, s-a înşelat, moştenirea *leninismului europenizat* a jucat un rol major în economia ideologică a conceptului aflat în discuție.

Relaxând tensiunea internațională, înclinând înspre valori politice occidentale cum ar fi negocierea sau compromisul, luând Piața Comună Europenă drept model, concomitent cu abordarea concurențială a acesteia, încercând să restaureze „legalitatea socialistă", eliberând din gulaguri aproximativ douăzeci de milioane de oameni şi diminuând controlul asupra regimurilor satelite est-europene (Taubman: 2005), renunțând astfel la perspectiva „intrasistemică" în favoarea celei „intersistemice" (Shafir în McCauley: 1987, 156-158) – sunt motive suficiente pentru a numi hruşciovismul leninism europenizat. Chiar dacă Hruşciov a dat dovadă uneori de agresivitate la nivel internațional, s-a comportat în acest fel datorită temperamentului său impulsiv, nu în baza vreunui plan prestabilit; viziunea sa globală rămâne cea mai paşnică de până atunci a unui conducător sovietic.

Leninismul, chiar şi în era lui Lenin, dar mult mai vizibil pe timpul lui Stalin, a avut nevoie de un centru puternic pentru a lansa asaltul său permanent asupra realității. Dacă leninismul ca ideologie este relativ flexibil, adaptându-se particularităților societății pe care plănuieşte să o asalteze, leninismul ca disciplină revoluționară trebuie să fie ferm subordonat unui singur centru. Asta înseamnă în definitiv „centralismul democratic": membrii de partid au dreptul de a dezbate şi critica până la luarea unei decizii; ulterior, nu mai sunt permise dezbateri suplimentare pentru că acestea nu pot fi decât „contrarevoluționare", subminând „unitatea de acțiune" şi eficiența partidului însuşi. Centrul moscovit de unde leninismul şi-a început asaltul asupra realității „burgheze", încercând disperat să pună în locul ei propria realitatea fantasmagorică – a fost contestat, la începutul anilor '60, de către un centru alternativ, Beijingul. Un alt regim leninist „autonom" se poziționa în competiție cu centrul clasic pentru a câştiga supremația asupra comunismului internațional. O situație cu adevărat unică şi care va culmina cu implozia reminiscențelor revoluționare ale leninismului (Copilaş: 2009c, 89-111).

Leninismul asianizat disprețuia leninismul europenizat ca o capitulare ideologică în confruntarea cu capitalismul global. Prefer conceptul de leninism asianizat în locul maoismului, cu care nu se confundă în ciuda faptului că împărtăşeşte numeroase similarități – deoarece beneficiază de două avantaje majore. Primul este că evidențiază filiația leninistă a comunismului chinez, tratat deseori ca o specie ideologică *sui-generis*, în ciuda eşafodajului conceptual comun tuturor acestor mişcări şi/sau regimuri. În al doilea rând, amprenta personalității şi gândirii lui Mao este circusmcrisă unui context mai larg, în care acesta din urmă reprezintă desigur elementul central. La fel am procedat şi în conceptualizarea celorlalte tipuri de leninism. Stalinismul, hruşciovismul, brejnevismul, gorbaciovismul, dejismul sau ceauşismul reduc fenomene cu o amplă anvergură socială şi ideologică la personalități care deşi le-au influențat enorm, nu se confundă cu ele. Dar utilizarea termenului leninism nu comportă aceeaşi inadvertență, aceea de a simplifica un fenomen cirumscriindu-l personalității principalului protagonist, Lenin? Nu neapărat, deoarece, aşa cum am menționat, consider leninismul o relație socială a cărei chintesență excede gândirea şi convingerile omului Lenin; pe de altă parte, din rațiuni de comoditate terminologică şi pentru a evita pe cât posibil echivocul, am decis să păstrez denominațiunea clasică a termenului. Nu în ultimul rând, leninismul nu poate fi echivalat cu bolşevismul ca potențial substituent conceptual deoarece acesta din urmă reprezintă experienta ideologică şi politică a unui singur partid comunist într-o perioadă relativ limitată a existenței sale, subsumabilă în mare măsură leninismului revoluționar, şi care nu acoperă adecvat amploarea şi diversitatea întregului fenomen.

Leninismul asianizat se pronunța pentru o respingere totală a compromisului cu inamicul şi pretindea, cu cinism, că nu se teme de război, fie şi nuclear: chiar dacă ar fi murit jumătate din populația globului, argumenta Mao Zedong, imperialismul ar fi fost înfrânt şi supraviețuitorii ar fi putut avansa în siguranță înspre comunism. Mai mult, Uniunea Sovietică era acuzată vehement de renunțarea la lupta pentru revoluția globală, de boicotarea ei în interiorul altor regimuri leniniste (cel chinez) şi de adoptarea unei posturi revizioniste datorită acceptării tezei eurocomuniste conform căreia în anumite condiții se poate ajunge la socialism prin mijloace parlamentare, în absența violenței. Pentru chinezi, aceasta echivala cu trădarea leninismului. La rândul lor, sovieticii îi acuzau pe chinezi de „stângism", un pericol împotriva căruia Lenin a avertizat, şi care consta în intransigență revoluționară romantică ce putea periclita succesul însăşi al revoluției (Copilaş: 2009c, 97-102).

Cine a câştigat? Nimeni. Cine a pierdut? Leninismul. Forța şi prestigiul mişcării comuniste internaționale au fost iremediabil afectate şi unitatea sa, chiar şi formală, iremediabil pierdută. Substanța revoluționară a leninismului dispăruse. A continuat însă să existe în forme insolite, aşa cum vom vedea în continuare.

2.5. Leninism sistemic

Leninismul sistemic pare o contradicție în termeni. Chiar este o contradicție în termeni, un oximoron ideologic pentru a fi mai precişi. Cum poate fi leninismul sistemic, esența sa fiind, dincolo de toate, revoluționară? Putem discuta despre leninism fără a face referire la textura sa revoluționară ? Cred că da, deşi trebuie specificat faptul că, de acum încolo, vorbim despre un leninism mai mult sau mai puțin emasculat.

Prin leninism sistemic înțeleg ideologia Uniunii Sovietice de-a lungul epocii Brejnev, în special perioada care a început cu conferința pentru securitate şi cooperare în Europa şi a continuat cu începutul anilor '80. Acum, oricât de ciudat ar părea, leninismul a dezvoltat caracteristici care l-au apropiat foarte mult de conservatorism. Leninismul clasic, revoluționar, era de acum mort şi îngropat; a fost înlocuit cu un surogat al leninismului, o cochilie pietrificată de dogmatism ideologic, birocratizare excesivă şi comoditate „burgheză" care au paralizat aproape toți membrii de partid. Conştiința revoluționară dispăruse, deşi impulsuri ale leninismului revoluționar mai erau de găsit în vechea gardă stalinistă, chiar leninistă[6].

Primăvara de la Praga din 1968 poate fi interpretată în acest sens ca o măsură pe care leninismul sistemic a luat-o pentru a îşi stabiliza propriul perimetru geopolitic. Sigur, s-ar putea argumenta că în 1956 leninismul europenizat a procedat la fel în Ungaria, aşa că este noua formă de leninism justificabilă teoretic? Ar trebui să insistăm însă, aşa cum se va întâmpla într-unul din capitolele viitoare, că în cazurile Ungariei şi Poloniei, leninismul europenizat a luptat împotriva unei instabilități pe care el însuşi o pusese în practică: destalinizarea. Mişcările sociale din aceste două țări au fost spontane, o reacție directă şi instinctuală la diminuarea fricii care ținea „lagărul socialist" împreună în timpurile leninismului post-revoluționar. Pe de altă parte, „mişcarea de reformă cehoslovacă", aşa cum o numeşte Galia Golan, a fost mult mai periculoasă: a demarat ca o critică marxistă a leninismului (cu alte cuvinte, din interiorul partidului însuşi, nu din exteriorul său, cum s-a întâmplat în cazurile din 1956) care s-a maturizat

[6] Viaceslav Molotov blamează vehement, în conversația sa cu jurnalistul Felix Chuev, pierderea leninismului revoluționar. La „al XXIV-lea Congres al partidului", ținut în 1971, Leonid Brejnev a declarat: „«Putem acum să respirăm liber, să lucrăm bine şi să trăim calm.» Partea cu «trăitul calm» era adresată în particular bolşevicilor. Bolşevicii nu au putut accepta asta. Dacă oamenii beneficiază de o viață calmă, bolşevicii nu mai sunt necesari. Ei devin total inutili. Bolşevicii sunt întotdeauna în fruntea evenimentelor, conducând oamenii, depăşind obstacolele. La ce ar mai fi folosiți ei dacă viața ar deveni calmă? Social-democrații ar fi mult mai potriviți. Ar fi perfecți. Ei s-ar supune, să spunem aşa, acestei mişcări spontane a capitalismului" (Chuev: 1993, 222). Acest citat ilustrează perfect ceea ce Robert Tucker înțelege prin „regimuri dinamice de masă".

gradual după comunizarea țării în 1948 (Golan: 1971). A fost deci mult mai amenințătoare, amenințând stabilitatea de acum „îmburghezitului" leninism existent în Uniunea Sovietică.

La nivel social, un efect insolit al leninismului sistemic a constat în toleranța pe care a manifestat-o față de forțele naționaliste în ascensiune, chiar încurajarea lor până la un anumit punct. Astfel, naționalismul a utilizat degradarea leninismului sistemic pentru a își impune prezența, în timp ce regimul se străduia să îi imprime naționalismului o direcție orientată înspre viitor, în conformitate cu inerția sa leninistă. Deoarece inerția (instituțională, politică, mentală) leninistă era fără doar şi poate prezentă. Fiecare ideologie, una cunoscând un reviriment, alta autoconsumându-se, a încercat să o paraziteze pe cealaltă, să utilizeze vitalitatea celeilalte (leninismul sistemic) sau mijloacele sale instituționale şi politice (naționalismul) pentru a o manipula în propriul beneficiu. Natura sistemică a leninismului în timpul epocii Brejnev a devenit plenar vizibilă la conferința de la Helsinki din 1975 şi imediat după. În relațiile internaționale, poziția sovietică semăna puternic cu cea realistă, ghidul teoretic al „imperialismului" american în acest domeniu (Lynch: 1989, 31). Se ştie ce s-a întâmplat cu această ocazie: „o înțelegere între o Uniune Sovietică nerăbdătoare să își legitimeze frontierele europene existente, şi astfel hegemonia sa în Europa de Est, şi un Vest nerăbdător să extragă un preț pentru această recunoaştere" (Vincent: 1995, 66), şi anume respectul pentru şi practicarea drepturilor omului aşa cum erau înțelese ele în lumea occidentală. În a doua jumătate a anilor '70, drepturile omului ca instrument de legitimare a conduitei internaționale reprezentau ceva cu adevărat revoluționar, în timp ce leninismul devenise sistemic, nu numai acceptând, ci indirect chiar pretinzând, printr-un discurs leninist ce-i drept, o reîntoarcere la realism în sensul postbelic al acestuia. Aceasta reprezenta o cotitură ideologică neobişnuită: dintr-un stat revoluționar care încerca permanent să modifice statu-quo-ul internațional, Uniunea Sovietică s-a transformat într-un stat realmente non-revoluționar, care recunoştea raportul de forțe existent. Trebuie insistat însă asupra faptului menționat anterior, şi anume că inerția leninistă era prezentă, atât în afacerile interne cât şi în relațiile internaționale. Dar inerția leninistă înseamnă nimic mai mult decât decât că Uniunea Sovietică respecta direcția pe care i-o imprimase leninismul viu, indiferent de forma sa revoluționară, post-revoluționară sau europenizată, extrăgându-şi mecanic legitimitatea din viitorul comunist şi proiectând-o în prezent, în timp ce „imperialismul" avea tendința de a proceda exact invers, legitimându-se discursiv prin referirea la trecut. Leninismul sistemic nu era altceva decât leninism mort clinic. Sarcina resuscitării sale va aparține unei forme de leninism nu mai puțin neobişnuite, şi anume leninismului *post-bolşevic*. Metaforic, leninismul sistemic poate fi imaginat ca un recif coralier mare şi frumos, spectaculos la vedere, dar mort în interior. Această imagine reprezintă, după mine, cea mai adecvată modalitate de a

ne imagina ideologia sovietică în timpul erei Brejnev: hipertrofiată, supra-ornamentată, dar aflată în moarte clinică. Să vedem, în continuare, ce remedii a propus leninismul post-bolşevic pentru a surmonta aceste dileme.

2.6. Leninism post-bolşevic

Ca şi leninismul sistemic, leninismul post-bolşevic a reprezentat o altă formă insolită pe care leninismul a îmbrăcat-o pentru a se autoconserva, dar şi pentru a se adapta activ unei lumi care experimenta schimări profunde şi accelerate. A început în maniera leninismului europenizat, recunoscând şi proclamând chiar filiaţia directă cu acesta, dar s-a terminat ca o depăşire a leninismului, prin renunţarea voluntară la dimensiunea sa bolşevică. Sigur, reformismul gorbaciovist şi-a declarat în permanenţă abordarea „leninistă, bolşevică" (Gorbaciov: 1988a, 62) în raport cu suita de probleme complexe pe care le avea de înfruntat. Oare lucrurile stăteau întocmai aşa?

Este imperativ, în acest punct, să clarificăm sensul termenilor leninism şi bolşevism. De obicei, sunt folosiţi interşanjabil. Fără a dezaproba această utilizare, prefer însă reliefarea anumitor diferenţe care articulează distinctivitatea lor semantică. Pentru început, dacă leninismul enumeră câteva principii de bază ale practicii revoluţionare, aplicabile unor condiţii diferite ale „luptei de clasă" şi circumscribile la rândul lor unor situaţii politice, economice şi culturale diferite – bolşevismul se referă la experienţa revoluţionară şi politică a unui partid comunist specific, PCUS. Mai mult, partidul bolşevic fondat în 1903 prin separarea socialiştilor ruşi în bolşevici (o majoritate radicală autoproclamată) şi menşevici (o minoritate, în accepţiune bolşevică, moderată), a reprezentat creaţia lui Lenin. A încorporat filosofia politică, strategia, întregul său *Weltanschauung*, dar nu poate fi echivalat cu leninismul însuşi. Pentru a utiliza o altă metaforă, ne putem întreba: cine a fost primul, oul sau găina? Găina, desigur. Dacă substituim găina cu leninismul şi oul cu bolşevismul, obţinem o imagine adecvată a ceea ce doresc să demonstrez: leninismul înseamnă mai mult decât bolşevism şi cadrul conceptual al leninismului este mai larg şi mai util pentru analizarea unor regimuri politice care pretind o formă sau alta de ascendent leninist.

Leninismul post-bolşevic şi-a definit identitatea ideologică prin contrastul ferm cu leninismul sistemic şi post-revoluţionar. „Socialismul trebuie eliberat de toate aceste distorsiuni şi deformări pseudo-socialiste din perioada cultului personalităţii, din perioada dominaţiei sistemului de comandă, de stagnare, trebuie să îi redăm sensul autentic leninist". (Gorbaciov: 1988b, 17; vezi de asemenea Gorbaciov: 1987a, 7-25; Gorbaciov: 1988a, 13-15; *O nouă viziune...*: 1988, 27-29). În acelaşi timp, a încercat să ducă până la capăt leninismul europenizat, extrăgând şi aplicând şi cele mai radicale consecinţe derivabile din

acesta. Sucesorul lui Cernenko a pretins întotdeauna că este un „copil al Congresului XX" (Taubman: 2005, 648; Gorbaciov: 1988c, 26). Inițiativele domestice şi externe ale lui Gorbaciov au fost autentic reformiste şi, mai important, nu au fost introduse prin acțiuni coercitive externe (ca republicanismul american, de pildă, aşa cum pretind Beschloss, Talbott: 1994), ci prin eforturi interne neobosite pentru reimaginarea identității leniniste la începutul secolului XXI. „Mişcările politice extraordinare, propunerile neaşteptate de compromis, gesturile şi concesiile unilaterale, toate acestea ar fi inconceptibile în cadrul logicii tradiționale a confruntării dintre superputeri". Sau, cu cuvintele lui Gorbaciov, „lumea de astăzi a devenit prea mică şi fragilă pentru războaie şi politică de putere" (Gorbaciov: 1986, 83).

Apelurile viguroase ale leninismului post-bolşevic pentru „democratizare" şi „noua gândire" în afacerile interne şi „suficiență rezonabilă" în relațiile internaționale au fost dedublate de profunde reforme culturale şi instituționale: glasnost şi perestroika. De ce au eşuat? Era leninismul prea anchilozat pentru a fi reformat? Nu neapărat. Problema este că Gorbaciov a încercat o reformă colosală a leninismului utilizând procedee non-bolşevice. Pentru prima dată în istoria sa, leninismul a abandonat principiul „centralismului democratic": critica era de acum liberă să se manifeste chiar şi împotriva partidului şi a deciziilor sale. Această libertate „burgheză" de a critica a erodat leninismul din interior atât de repede şi de complet încât a uimit toți observatorii acestui proces. Mai mult, din nou pentru prima dată în istoria sa, leninismul a încercat să se reformeze din interior, nu să se adapteze particularităților societăților „burgheze" pe care avea menirea de a le asalta. De fapt, leninismul post-bolşevic a renunțat voluntar la asedierea realității „burgheze", alegând astfel o postură ideologică echivalentă cu emascularea. Aşa cum a afirmat Stephen Senfield, „«Noua gândire" a lui Gorbaciov a permis absolutismului moral să îşi stabilească o poziție precară în fortăreața ideologiei oficiale»" (Brown: 1997, 222). După cum intenționez să demonstrez, leninismul post-bolşevic a făcut considerabil mai mult: a îmbrățişat deschis ceea ce ar putea fi numit „«absolutism moral» burghez".

Cum? În primul rând, prin renunțarea la obiectivul revoluției mondiale. La cel de-al XXVII-lea congres al PCUS, ținut în 1986, Gorbaciov a declarat ferm că „stimularea revoluțiilor din exterior, în special cu mijloace militare, este *inutilă şi inadmisibilă*" (Gorbaciov: 1986, 15 subl. m.; vezi şi Gorbaciov: 1987b, 110-121 şi *Documente şi materiale...*: 1988, 33). Aşa cum subliniază Archie Brown, „Gorbaciov, cu noua sa amfază asupra problemelor globale şi valorilor universale, abandona, de fapt, ideea victoriei finale a comunismului şi legitima atât o diversitate politică şi economică, cât şi o cooperare internațională care transcendea diviziunile ideologice" (Brown: 1997, 223-224). Mai departe, leninismul post-bolşevic a renunțat la „cuceriri revoluționare ale socialismului" ca Germania de Est (Gorbaciov: 1994, 119-132; 249-252) şi până la urmă întreaga Europă de

Est. Acesta ar fi fost un gest inconceptibil din partea oricărui alt tip de leninism analizat aici.

În al doilea rând, leninismul post-bolşevic şi-a centrat programul asupra oamenilor ca indivizi mai degrabă decât a oamenilor ca societăţi. Abordarea antropologică a leninismului revoluţionar, dar şi a formelor care l-au precedat, a fost astfel răsturnată. Acest „umanism universalist" (Brown: 1997, 221), aşa cum îl numeşte Archie Brown, a fost înţeles de către Gorbaciov după cum urmează: „Vedem socialismul ca un sistem umanist autentic, real, în condiţiile căruia omul apare efectiv ca „«măsură a tuturor lucrurilor». Întreaga dezvoltare a societăţii, începând cu economia şi sfârşind cu sfera ideologico-spirituală este orientată înspre satisfacerea nevoilor omului, înspre dezvoltarea sa multilaterală, toate acestea fiind făcute prin munca, creaţia, energia oamenilor înşeşi" (Gorbaciov: 1988c, 90). La fel, meritul pe care Gorbaciov şi-l atribuia în această problematică era acela că „acum fiecare poate spune ce gândeşte şi ce doreşte" (*Documente şi materiale...*: 1988, 89). Pentru un bolşevic bătrân ca Viaceslav Molotov, leninismul post-bolşevic era foarte asemănător „deviaţiei buhariniste". Acest a condamnat vehement şi profetic acest tip de umanism, fundamentat în esenţă de Hruşciov, drept „filistinism mic-burghez" (Chuev: 1993, 362) şi a declarat fără ambiguitate, demonstrându-şi formaţia revoluţionar-leninistă: „Nu poate exista decât un scop major dacă vrem să avansăm: numai revoluţia internaţională. Nu există nimic, nicio alternativă mai sigură decât aceasta" (Chuev: 1993, 389-390).

În concluzie, leninismul post-bolşevic a încercat să păstreze leninismul instituţional renunţând în acelaşi timp la sensul său revoluţionar fundamental: revoluţia globală. A sucombat în faţa moralităţii „burgheze" sau, mai bine spus, a adoptat-o cu bucurie şi a abandonat simultan „centralismul democratic", principiul leninist conform căruia, în cadrul unui partid bolşevic, criticismul şi dezbaterile sunt permise, chiar încurajate până la un anumit punct, dar numai până la luarea unei decizii. După aceasta, criticismul este strict interzis deoarece slăbeşte partidul şi „unitatea [sa] de acţiune", creează dezorientare şi îl îndepărtează gradual de la scopul său final: revoluţia şi, în cele din urmă, revoluţia globală. În siajul colapsului sovietic, Gorbaciv a desfiinţat până şi PCUS; în termeni instituţionali, acesta a reprezentat cel mai post-bolşevic gest al său (Judt: 2008, Brown: 1997). Acestea sunt motivele principale care m-au condus la concluzia că, în timpul lui Gorbaciov, leninismul a devenit post-bolşevic. Citându-l încă o dată pe Archie Brown, „Gorbaciov a păstrat o viziune idealizată despre Lenin în timp ce se îndepărta tot mai mult de esenţa leninismului" (Brown: 1997, 223).

Capitolul 3

În colimatorul Uniunii Sovietice: România şi Europa de Est sub auspiciile leninismului post-revoluţionar (1945-1955)

Calibrarea regimurilor politice ale statelor est-europene postbelice pe coordonatele politice şi ideologice trasate de către „centrul moscovit" (Jowitt: 1993, 159) a reprezentat un proces fluctuant, meandric şi nu în ultimul rând dificil de pus în practică, în ciuda libertăţii de manevră obţinută de Stalin de la viitorii săi „foşti" aliaţi, Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. Puternicele partide politice bazate pe electoratul rural împreună cu rezistenţa opusă de majoritatea populaţiilor din regiune au obstrucţionat în permanenţă planurile sovietice de a le înregimenta în cursa revoluţiei mondiale, chiar dacă raportul de forţe dintre cele două părţi era, bineînţeles, unul profund dezechilibrat.

Pe de altă parte, comunismul postbelic sau leninismul post-revoluţionar, pentru a utiliza terminologia propusă în capitolul precedent, a beneficiat, în această inegală luptă, de câteva avantaje palpabile. Din punct de vedere economic, capitalismul era asociat în Europa de Est şi în multe state vest-europene cu criza anilor 1929-1933 care a făcut posibilă emergenţa mişcărilor fasciste, contribuind astfel substanţial la declanşarea celei mai mari conflagraţii a secolului XX. Economia sovietică, dirijată de stat, apărea deci ca o alternativă viabilă la detestatul capitalism. În plus, sarcina reconstrucţiei postbelice a statelor est-europene apărea multora ca fiind facilitată de existenţa unui stat puternic, apt să canalizeze şi să supervizeze întregul proces, iar Uniunea Sovietică reprezenta un exemplu în acest sens. Ideologic apoi, programul comunist postbelic nu punea accent pe „dictatura proletariatului", intensificarea luptei de clasă sau edificarea comunismului, concentrându-se preponderent pe „nevoia de a face front comun împotriva fascismului, de a asigura pacea şi de a reconstrui societatea, obiective ce puteau fi împărtăşite de toţi cei de bună credinţă". Nu în ultimul rând, aristocraţiile est-europene şi categoria micilor burghezi, „adesea compusă din evrei sau germani", principalii inamici ideologici ai comunismului, au reprezentat totodată palierele sociale cele mai afectate de război (Crampton: 2002, 241). Pe scurt, capitalul de imagine al Uniunii Sovietice se ameliorase considerabil în timpul celui de al Doilea Război Mondial şi al participării acesteia la alianţa împotriva nazismului (Soulet: 1998, 14-16; Crampton: 2002, 241).

În condiţiile politice şi geopolitice existente imediat dupa 1945, comunizarea Europei de Est poate apărea ca inevitabilă. Realitatea a fost însă mult mai nuanţată. Sigur, Stalin urmărea securizarea graniţelor sovietice, în special a celor estice. Nefasta experienţă pe care o avusese cu Germania nazistă îl convinseseră de această necesitate. Nu trebuie pierdut din vedere nici resortul ideologic al politicii externe sovietice, revoluţia mondială, o sarcină din care Uniunea Sovietică a făcut, în ciuda unor aparenţe şi a replierilor strategice operate mai ales după intrarea în scenă a destalinizării, piatra unghiulară a aproape întregii sale existenţe. Dar Moscova nu a avut niciodată un plan bine articulat pentru a integra Europa de Est pe orbita geopolitică sovietică (Crampton: 2002, 240-241; Soulet: 1998, 17). A speculat mai degrabă indecizia şi tonul diplomatic conciliant al puterilor occidentale, reuşind să îşi impună, printr-o paletă largă de tehnici manipulative, propriile interese în Europa de Est. O confirmare a acestei ipoteze rezidă în însuşi faptul că state ca Iugoslavia sau Albania au devenit comuniste în manieră independentă, în absenţa contribuţiei directe a Moscovei şi chiar împotriva preferinţelor acesteia, sovieticii recuzând orice comunizare pe care nu o puteau controla. De asemenea, Cehoslovacia, care va dezvolta gradual unul dintre cele mai dogmatice regimuri comuniste est-europene, nu făcea parte din celebrul „acord al procentajelor" încheiat între Churchill şi Stalin la Moscova în ultimele luni ale lui 1944.

Pentru Vojtech Mastny, factorii domestici care au contribuit la conturarea politicii externe sovietice în perioada declanşării Războiului Rece (necesitatea menţinerii de către Stalin a propriei „autocraţii" şi a bazelor economice care o făceau posibilă) sunt frecvent subestimaţi. Atunci când se prezenta ca fiind suprema ameninţare la adresa Occidentului, Uniunea Sovietică era de fapt mai vulnerabilă ca oricând, atât datorită imenselor pierderi suferite pe parcursul celui de al Doilea Război Mondial şi a diminuării parţiale a bazelor dictaturii staliniste în interior, cât şi din cauza ostilităţii conjugate a foştilor săi aliaţi, în exterior (Mastny: 1998, 191-193).

Un fin analist al „comportamentului internaţional sovietic", Stanley Hoffmann, consideră că orientarea externă a Moscovei nu era aceea a „unei puteri expansionist[e] neobosit[e] al căr[u]i scop este dominaţia mondială", strict ofensivă deci, dar nici una defensivă, urmărind exclusiv securizarea câştigurilor postbelice. Uniunea Sovietică nu a fost nici inamicul ideologic agresiv postulat de Statele Unite, care au proiectat mai degrabă propria percepţie a realităţilor internaţionale şi propria manieră de abordare asupra Uniunii Sovietice, dar nicio putere care acţiona de pe poziţii strict defensive: era totuşi un stat „revoluţionar", în sensul în care urmărea să modifice în favoarea sa *statu-quo*-ul global. O sinteză a poziţiilor mai sus amintite, asumată de studiul de faţă, este aceea că politica externă a regimului sovietic era una pragmatic-expectativă sau „oportunistă", cum o numeşte Hoffmann, fiind calchiată pe o „exploatare a ocaziilor

favorabile oferite deseori mai degrabă de circumstanțe locale decât create de Moscova" (Hoffmann: 1999, 200-202).

3.1. Procesul sovietizării Europei de Est. Emergența „democrațiilor populare"

Acordul Churchill-Stalin nu infirmă ipoteza noastră de lucru, aceea a inexistenței unui plan concret al Moscovei în vederea satelitizării statelor est-europene. Dimpotriva, relevant este că inițiativa acordului i-a aparținut liderului britanic. Stalin doar a acceptat un târg care s-a dovedit apoi, odată cu tensionatele evoluții politice din primii ani postbelici, și mai avantajos pentru Uniunea Sovietică decât în cazul respectării prevederilor inițiale. În ce consta el? O pondere decizională sovietică de 90% în România pentru o influență aliată (britanică) de 90% în Grecia. În Bulgaria sovieticii urmau să dețină 75%, în timp ce Iugoslavia și Ungaria urmau să fie divizate egal, fiecare parte obținând 50%. Deși Churchill a condiționat (neconvingător) durata acordului de finalizarea războiului (Churchill: 1953, în Stokes: 1991, 31-32), ceea ce a contat imediat după 1945 a fost capacitatea de intimidare militară (Brogan: 1990, 156), de care Kremlinul dispunea din plin în Europa de Est.

Nici celebra confesiune făcută de Stalin proeminentului lider comunist iugoslav (devenit ulterior disident) Milovan Djilas, cum că „În războiul acesta nu este la fel ca în trecut, [...] cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa" (Djilas: 1991, 74-75) – nu confirmă existența unei planificări în vederea înregimentării sovietice a Europei de Est, așa cum sugerează Mircea Chiriţoiu (Chiriţoiu: 2005, 31). Stalin nu putea anticipa cu certitudine în câte state va ajunge Armata Roșie și în câte dintre ele va rămâne, oferind astfel premisele procesului de sovietizare. Finlanda, Austria sau Iranul de nord au experimentat, pentru diferite perioade, prezența Armatei Roșii, fără a fi confruntate cu impunerea unui regim comunist modelat după tiparele trasate de Moscova (Crampton: 2002, 241). Și, așa cum am amintit mai sus, state ca Albania sau Iugoslavia au devenit comuniste în absența tutelei sovietice, căreia au ajuns chiar să i se opună, pe rând, atunci când au considerat pretențiile hegemonice ale Moscovei ca fiind excesive.

Așa cum scrie și Elizabeth Kridl Valkenier despre extinderea geopolitică a leninismului post-revoluționar, „stalinizarea a fost un proces, nu un plan" (Kridl Valkenier: 1993 în Crampton: 2002, 241). Sigur, Stalin a pretins, la conferința de la Potsdam din vara anului 1945, guverne „democratice și prietenoase" pentru vecinii vestici ai Uniunii Sovietice, dar interesul său era focalizat în principal asupra Poloniei – stat care a ocupat un rol central atât în declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, cât și a Războiului Rece (Herz: 1967, 38-111) – și pe care îl dorea securizat din punct de vedere politic și ideologic pentru a servi

drept tampon geopolitic împotriva unei eventuale resurgenţe a imperialismului german (Crampton: 2002, 240), posibilitate pe care mulţi o considerau aproape o certitudine în primii ani de după război. Chiar dacă, tacit, odată cu acordurile încheiate la conferinţa de la Teheran din decembrie 1943 şi cu debarcarea forţelor aliate în Normandia, un an mai târziu – „Europa Răsăriteană fusese acceptată ca responsabilitate a Uniunii Sovietice" (Crampton: 2002, 239), forma pe care urma să o ia această responsabilitate nu era definitivată pentru protagonişti, chiar dacă fiecare o percepea prin prisma propriilor interese şi dezirabilităţi. Trebuie luat în calcul şi faptul că între Washington şi Londra, pe de o parte, şi Uniunea Sovietică, pe de cealaltă parte, a existat o intensă suspiciune reciprocă. Stalin se temea ca puterile occidentale să nu încheie o pace separată cu Reichul nazist, în timp ce acestea nu uitaseră pactul Ribbentrop-Molotov din august 1939 şi încercau să nu îi ofere liderului de la Kremlin motive pentru a şi-l aminti cu plăcere. Ajutau deci consistent Armata Roşie cu armament şi hrană şi acceptaseră chiar, mai mult sau mai puţin explicit, pretenţiile lui Stalin asupra teritoriilor care îi reveneau ca urmare a înţelegerii pe care o făcuse cu Hitler (Gaddis: 2009, 33-34; Gaddis: 1972, 135).

Situaţia Europei de Est în ansamblu urma însă să fie negociată, depinzând în permanenţă de poziţiile militare sovietice, respectiv americane. Rezultă că prezumtiva abandonare a Europei de Est de către Churchill în cadrul „acordului procentajelor", consfinţită apoi la conferinţa de la Yalta, care ar fi acceptat *statu quo*-ul sferelor de influenţă, nu este decât un mit. Factorul principal care orienta negocierile sovietice era dat de poziţia Armatei Roşii, aflată într-un avans continuu; deja după conferinţa de la Teheran din decembrie 1943 se ştia că România şi Bulgaria vor fi „eliberate" de armata sovietică – deşi nimeni nu ar fi putut prevedea durata şi consecinţele acestei „eliberări" (Deletant, Pearton: 1998, 119-128; Brătianu: 2002). Politica depindea de configuraţia dinamică a frontului, nu invers.

Atunci, la finalul celui de al Doilea Război Mondial, Washingtonul urmărea cu predilecţie crearea Organizaţiei Naţiunilor Unite şi deschiderea unui front sovietic împotriva Japoniei, în timp ce Churchill dorea să contrabalanseze puterea sovietică în vestul Europei şi să prevină comunizarea Greciei, calea de acces a imperiului britanic la importantele strâmtori Bosfor şi Dardanele. Stalin, pe de altă parte, era interesat, aşa cum am menţionat, de instalarea unui guvern pro-sovietic în Polonia (Bohlen în Stokes: 1991, 19-27). Câte alte state est-europene urmau să fie „finlandizate" sau comunizate, şi în ce măsură, era o întrebare care nu beneficia de un răspuns concret în acel moment.

*
* *

Polonia a reprezentat miza centrală a intereselor Moscovei în Europa de Est. Invadată simultan de către Germania Nazistă şi Uniunea Sovietică în

septembrie 1939, moment care a marcat începutul celei mai devastatoare conflagrații a secolului precedent, Polonia era în 1945 statul est-european cel mai devastat, atât din punct de vedere material, cât și uman (Brogan: 1990, 52). Insurecția populară împotriva ocupației naziste a condus la crearea Armatei Teritoriale (*Armia Krajova*). Decimarea acesteia în 1944 în Varșovia de către Wermacht a fost urmărită pasiv de unitățile Armatei Roșii staționate de cealaltă parte a fluviului Vistula; Stalin a considerat că trupele sale nu au nici un interes să își sporească inutil pierderile și așa extrem de mari implicându-se în lupta împotriva unui inamic de o importanță secundară, care oricum urma să fie anihilat în scurt timp de către forțele militare ale celui de al Treilea Reich și, pe deasupra, demonstrase cu fiecare ocazie o orientare „hotărât anticomunistă" (Andrew, Gordievski: 1994, 245). „Uniunea Patrioților Polonezi", înființată la Moscova în anul precedent, a profitat de ocazie pentru a pune bazele „Comitetului pentru Eliberare Națională", forma embrionară a viitorului guvern comunist al Poloniei, stabilit provizoriu la Lublin. Concurat de guvernul exilaților polonezi din Londra, guvernul marionetă al Moscovei a reușit să se impună pe măsură ce prioritățile sovietice în Polonia începuseră să prevaleze în raport cu cele aliate, după îndelungate și dificile negocieri. Noile granițe poloneze includeau teritorii care aparținuseră Reich-ului German, mai exact Prusiei Orientale. Sovieticii s-au implicat activ în trasarea acestor granițe pentru a accentua subordonarea Poloniei comuniste față de Kremlin: o eventuală resurgență a unei Germanii resentimentare și agresive nu ar mai fi fost abordată adecvat de acum încolo decât cu ajutor sovietic (Soulet: 2008, 54). În aceste condiții, *Armia Krajova* „este practic desființată. Unii dintre membrii săi formează o clandestinitate anticomunistă; alții se alătură comuniștilor; majoritatea renunță la luptă, mulțumiți că au scăpat cu viață" (Andrew, Gordievski: 1994, 246).

Perceput ca insuficient devotat cauzei revoluției mondiale, având Moscova drept far călăuzitor, Partidul Comunist Polonez a fost epurat integral în 1938. Peste patru ani a fost reînființat sub numele de Partidul Muncitoresc Polonez, pentru această sarcină fiind utilizați comuniști polonezi pe care Stalin putea conta. Władisław Gomułka, ieșit recent din detenție, a preluat conducerea partidului. Era surclasat însă ca pondere decizională de Bolesław Bierut, care petrecuse anii războiului la Moscova și se bucura de o mai mare încredere din partea lui Stalin. Cei doi lideri, reprezentanți a două facțiuni concurente în ceea ce devenise de acum, prin înglobarea forțată a socialiștilor, Partidul Muncitoresc Unit Polonez – vor intra ulterior în conflict din cauza reticenței lui Gomułka față de crescânda imixtiune sovietică în afacerile interne ale țării prin intermediul creării Cominformului. Gomułka va fi destituit din funcțiile politice pe care le deținea și închis dar nu va fi lichidat fizic, spre deosebire de ceea ce se întâmpla cu precădere în restul „democrațiilor populare". Va reveni pe scena politică în 1956, odată cu turbulențele sociale și politice reprezentând corolarul destalinizării operate de Nikita Sergheevici Hrușciov (Brogan: 1990, 45-55; Taras: 1986, 44-51).

Germania de Est, asupra căreia voi insista când voi trata emergența Războiului Rece şi maniera în care va impacta configurarea „lagărului socialist", ilustrează, prin artificialitatea caracterului său statal şi dependența integrală de directivele centrului moscovit – determinarea sovieticilor de a preveni revirimentul Germaniei postbelice, cel puțin în termeni occidentali. Fiind o creație exclusiv sovietică şi o consecință a demarării Războiului Rece, Republica Democrată Germană îşi urmărea cel mai bine interesele într-un mediu internațional tensionat, asigurat de competiția intensă dintre „lagărul imperialist", respectiv cel socialist. Avantajată de poziția sa geografică, (la granița estică a Occidentului), beneficiile Germaniei sovietice erau direct proporționale cu nivelul conflictual existent între cele două superputeri. Cu cât acesta era mai scăzut, cu atât importanța geostrategică tradusă prin alocarea de resurse de către Uniunea Sovietică se diminua în consecință şi Germania de Est devenea totodată şi mai vulnerabilă la desantul socio-cultural occidental, care i s-a dovedit fatal în cele din urmă (Brown: 1991, 125-148; Brogan: 1990: 13-44). De aceea Partidul Socialist Unit German condus de Walter Ulbricht, iar mai apoi de Erich Honecker, a reprezentat una din portavocile cele mai vehemente împotriva destalinizării hruşcioviste sau a reformismului gorbaciovist. Iată unul dintre cele mai intrigante paradoxuri ale Războiului Rece şi ale relațiilor dintre Moscova şi sateliții ei est-europeni.

O excepție în procesul sovietizării statelor est-europene a constituit-o *Cehoslovacia*. Sacrificată în 1938 pe altarul ambițiilor naziste la conferințe de la München (teritoriile slovace locuite de etnici germani vor fi încorporate în cel de al Treilea Reich, în timp ce Cehia va fi transformată în protectorat), această țară va fi ieşi de sub ocupația nazistă la sfârşitul războiului prin aportul conjugat al armatei americane (teritoriile vestice), respectiv al celei sovietice (teritoriile estice). Se pare că unitățile militare americane ar fi ajuns înaintea sovieticilor în Praga dacă nu ar fi primit subit ordin să-şi oprească înaintarea din partea generalului Dwight Eisenhower, reprezentantul Statului Major al Statelor Unite pe frontul european. Dacă rațiunile acestui gest sunt relativ ambigue, abordarea lui în parametri speculativi nu face obiectul studiului de față.

Cert este însă faptul că Cehoslovacia avea în perioada interbelică o cultură şi un sistem politic mai apropiate de Occident decât oricare alt stat est-european. De asemenea, Partidul Comunist Cehoslovac se putea lăuda cu o consistentă atractivitate populară, beneficiind totodată şi de un grad ridicat de autonomie față de Moscova, caz unic, cu excepția Iugoslaviei, printre partidele comuniste din Europa de Est. Dovada o reprezintă alegerile libere din 1946 (majoritatea alegerilor postbelice din statele est-europene au fost masiv fraudate de sovietici) în care comuniştii cehoslovaci au câştigat 38% din voturi şi au intrat la guvernare împreună cu social-democrații. Însă receptivitatea multor membri ai elitei politice față de planul Marshall (situație care s-a repetat în cazul Poloniei)

l-a convins pe Stalin de necesitatea renunțării la guvernările de coaliție și la consolidarea fidelității partidelor comuniste est-europene față de Uniunea Sovietică. Comuniștii, care dețineau postul de prim-ministru prin persoana devotatului stalinist Klemet Gottwald, au demarat penetrarea ministerului de Interne prin concedierea chestorilor non-comuniști. Confruntat cu demisia iminentă a miniștrilor non-comuniști în semn de protest, pe care președintele Eduard Beneš nu o accepta, Gottwald a reușit, cu asistență sovietică, să organizeze ample proteste de stradă și să boicoteze contra-demonstrațiile opoziției. Beneš a fost nevoit în cele din urmă să accepte demisia membrilor non-comuniști ai cabinetului Gottwald, acesta din urmă putând demara de acum, fără obstrucții majore, înregimentarea post-revoluționar leninistă a Cehoslovaciei (Brogan: 1990: 79-85).

Cazul *Ungariei* nu s-a distins printr-o particularitate anume; transformarea ei într-un satelit sovietic a urmat regulile prestabilite, în ciuda disensiunilor remarcabile care au divizat noua elită politică până la revoluția budapestană din 1956. Amiralul Miklós Horthy, regent încă de la începutul anilor 1920, a fost înlocuit în 1944 de către forțele de ocupație naziste cu Ferenc Szalasi, liderul grupării fasciste „Crucile cu săgeți". Deși fusese un colaborator loial al celui de al Treilea Reich începând cu 1940, Horthy boicotase în permanență deportarea evreilor maghiari spre lăgărele naziste. Succesorul său, care se evidențiase prin zelul cu care îmbarcase populația de rit iudaic în infamele „trenuri ale morții", nu a apucat să își păstreze funcția mai mult de un an: avansul rapid al Armatei Roșii către est a condus în scurt timp la ocuparea Ungariei și la revitalizarea minusculului partid comunist local. Acesta era deja fragmentat, la o primă analiză conturându-se o facțiune „evreiască" condusă de Matyas Rákosi, fidelă liderului de la Kremlin, care se opunea mai puțin dogmaticului Imre Nagy și altor stalinești ca László Rajk și Janos Kádár, cu alte cuvinte, comuniștilor care, la prima impresie, aveau un sentiment național mai pronunțat. Însă genul acesta de distincție între comuniști „nativi" sau „autohtoni", respectiv comuniști „moscoviți" sau „alogeni" este, așa cum urmează să vedem, improprie și chiar eronată.

Ungaria ieșea în prim-plan în raport cu celelalte state est-europene atunci când se punea problema recentului său trecut „revoluționar". A fost primul stat după Uniunea Sovietică unde a fost încercat, deși pentru puțin timp, experimentul bolșevic. Béla Kun l-a pus în practică în 1919, dar invazia armatei române l-a determinat să se retragă în Uniunea Sovietică, devenind una din numeroasele victime ale proceselor staliniste din a doua jumătate a anilor 1930. Societatea maghiară păstra o amintire dezagreabilă puseului bolșevic inițiat de Kun, fapt care s-a dovedit a fi un impediment substanțial în procesul de sovietizare al țării. Dar nu unul insurmontabil.

La fel ca și în România, Polonia, Cehoslovacia sau Bulgaria, partidele comuniste locale au fost instruite de Stalin să își camufleze în primă fază ambițiile politice prin alcătuirea de „fronturi naționale" care să includă partidele

social-democrate împreună cu alte grupări de stânga, multe dintre ele creaţii artificiale ale comuniştilor est-europeni lucrând în tandem cu Moscova în vederea atenuării animozităţilor faţă de fenomenul comunist şi de amintirea istorică a Rusiei ţariste, în raport cu care ostilitatea populară era foarte vie în regiune. La fel ca şi în cazul Cehoslovaciei, primele alegeri postbelice au fost libere şi au condus la formarea unor „coaliţii democratice genuine" (Berend: 1998, 16). Dar ele aveau să fie de scurtă durată. Rákosi va numi foarte cinic şi expresiv această strategie politică „tactica salamului", adică „felierea" progresivă a opoziţiei. Dar opoziţia nu era percepută ca existând numai în exteriorul partidului. László Rajk a fost eliminat politic şi fizic în 1949, Rákosi considerând că acesta îi ameninţă poziţia (Brogan: 1990, 115-120). În valul de epurări care au convulsionat la începutul anilor 1950 întreg „lagărul socialist", originat de paranoia crescândă a lui Stalin şi de declanşarea Războiului Rece, Rákosi a jucat „rolul cel mai activ", implicându-se în culisele luptei pentru putere din interiorul mai multor partide comuniste est-europene (Muraşko în Rusan: 1998, 346).

Sovietizarea *Bulgariei* implică unele aspecte similare cu cea a României, dar şi multe diferenţe notabile, după cum urmează să vedem. Aliată a Germaniei naziste până în 1944, va întoarce armele după intrarea pe teritoriul ei a Armatei Roşii. Însă nu monarhia bulgară va fi responsabilă pentru acest gest, aşa cum s-a întâmplat la Bucureşti, ci „Frontul Patriei", un melanj politic alcătuit din grupări de stânga orchestrate de Partidul Comunist Bulgar. Spre deosebire însă de tacticile folosite în Polonia, Ungaria sau România, comuniştii bulgari s-au implicat „direct şi brutal" în construirea socialismului, iniţiind o campanie de teroare în masă (Brogan: 1990, 196). În semn de protest, membrii non-comunişti ai frontului s-au retras din organizaţie în august 1945. Treptat, are loc lichidarea opoziţiei politice, în care locul central a fost deţinut Uniunea Agrarienilor şi de Partidul Socialist.

Celebrul Gheorghi Dimitrov, liderul Cominternului, o figură marcantă în lumea comunistă, a cărui popularitate fusese creată mediatic de Uniunea Sovietică şi începuse după ce obţinuse achitarea în procesul care i-a fost înscenat de nazişti în 1934 pentru incendierea Reichstag-ului – fusese însărcinat de Stalin cu preluarea conducerii Partidului Comunist Bulgar imediat după ce Armata Roşie ajunsese la Sofia. Cu puţin timp înaintea decesului său, survenit în iulie 1949, îl va epura pe Traicho Kostov. Acesta fusese liderul comuniştilor bulgari înainte de Dimitrov şi spre deosebire de mult mai impozantul său succesor, fidelitatea sa politică nu se îndrepta necondiţionat spre Moscova. Opunându-se jafului sistematic înfăptuit sub umbrela justificatoare a despăgubirilor de război pe care sovieticii îl aplicaseră în multe dintre „democraţiile populare", Kostov nu l-ar fi putut înlocui niciodată pe Dimitrov, foarte bolnav, la conducerea statului şi a Partidului Comunist Bulgar (Brogan: 1990, 197-199). Cel puţin nu atât timp cât Stalin se mai afla încă în viaţă.

Ocupată succesiv în timpul celui de-al Doilea Război Mondial de armatele lui Musolinni, respectiv Hitler, *Albania* devine la rândul său, în septembrie 1944, republică populară. Partidul Comunist Albanez, condus de Enver Hoxha, fusese creat şi instalat la putere de către mişcarea de partizani a renumitului comunist iugoslav Iosip Broz Tito. Comunizarea Albaniei şi a Iugoslaviei (care va fi tratată într-o altă secţiune a studiului, axată pe elucidarea poziţiei române faţă de conflictul sovieto-iugoslav) a urmat deci un traseu diferit de a celorlalte „democraţii populare", realizându-se fără aportul determinant al Moscovei, mai ales că armata sovietică nu a ajuns niciodată pe teritoriul albanez. Acest fapt se va repercuta ulterior asupra centrului moscovit, cele două state devenind singurele din Europa de Est care s-au sustras tutelei ideologice şi geopolitice a Uniunii Sovietice, edificând regimuri comuniste independente.

Dacă procesul comunizării Albaniei s-a realizat în manieră *sui generis* comparativ cu restul „democraţiilor populare" (exceptând Iugoslavia) Partidul Comunit Albanez nu va fi scutit de rivalităţi politice intestine. Taberele aflate în confruntare erau cea a aşa-zişilor „intelectuali", uniţi în jurul lui Enver Hoxha, respectiv cea a „proletarilor" unde se evidenţiase Koci Xoxe. Ultimul reuşise să câştige simpatia lui Tito, urmărind să acapareze puterea în partid şi să epureze facţiunea „intelectuală", suspectată de simpatii pro-occidentale. După declansarea conflictului Tito-Stalin şi expulzarea Iugoslaviei din Cominform, Xoxe va fi pus într-o postură foarte ingrată: protectorul său se afla acum în dizgraţia liderului de la Kremlin, în timp ce rivalul său, Enver Hoxha, îi intrase în graţii. Înlăturat din funcţia de ministru de interne în 1948, Xoxe va fi judecat şi executat în primăvara anului următor (Brogan: 1990, 174-178).

Odată intrate în sfera de influenţă a Moscovei, statele mai sus menţionate au devenit „democraţii populare" după un tipar general care a inclus, în accepţiunea istoricului Hugh Seton-Watson, trei etape: „coaliţii pluraliste", în care apar pe scena politică „fronturile naţionale" compuse din forţe de stânga între care, aparent, partidul comunist nu joacă un rol major; „coaliţiile de faţadă", unde elementul comunist devine proeminent în raport cu celelalte grupări politice, devenite pur decorative şi, în sfârşit, „instaurarea unui regim declarat comunist" (Soulet: 2008, 52; Schöpflin: 1993, 58-59).

Cum am putea înţelege mai bine semnificaţia expresiei „democraţie populară"? Pentru mintea „burgheză", ea nu reprezintă decât o contradicţie în termeni sau, pur şi simplu, o „ipocrizie". Numai că sintagma nu a fost gândită neapărat pentru mintea „burgheză", ci pentru cea sovietică sau aflată în curs de sovietizare. Din acest punct de vedere, „democraţia populară" poate fi înţeleasă ca „participare populară de masă în procesul continuu de reînnoire naţională" (Tucker: 1971, 11). Astfel, ea capătă un nou sens, acela de mobilizare permanentă, de revoluţionare „de sus în jos" a întreg corpului social pentru a facilita

instaurarea cât mai rapidă şi mai eficientă a utopiei ideocratice (vezi Friedrich; Brzezinski: 1956, 132).

Zbigniew Brezinski numeşte transformările politice, sociale şi economice experimentate de statele est-europene între 1945 şi 1947 „domesticism". Termenul reflectă o oarecare relaxare temporară a directivelor ideologice sovietice, lăsând astfel loc unor iniţiative în plan local, ce-i drept limitate. Ceea ce înseamnă că proiectul sovietizării a fost doar schiţat, Stalin acceptând, în incertitudinea anilor postbelici, contribuţii personale ale comuniştilor locali la aplicarea „tacticii salamului".

> Domesticismul este pur şi simplu o perspectivă implicită care este inevitabil adoptată chiar şi de cei mai loiali funcţionari sovietici atunci când le sunt atribuite sarcini specifice în contextul unor concepţii ideologice flexibilizate. Poate implica o frecventă şi inconştientă preocupare pentru obiectivele comuniste locale, domestice, în detrimentul obiectivelor internaţionale sovietice, mai generale. Absenţa unui scop extern direct, ca şi lupta împotriva capitalismului mondial sau a implicării sovietice directe în dirijarea unei anumite ţări, generează orientarea domestică la mulţi comunişti locali. Dar odată ce scopul devine evident şi priorităţile sunt din nou repuse pe tapet, acest tip de comunism ar trebui să se ajusteze la noile valori fără ezitare (Brezinski: 1971, 52).

Ceea ce s-a şi întâmplat începând cu anii 1948-1949. Democraţiile populare lăsau acum locul republicilor populare, în timp ce preeminenţa leninismului post-revoluţionar anihila orice formă de alteritate politică, asociată cu implicit cu o formă potenţială sau manifestă de opoziţie.

3.2. De la monarhie la republică populară. România în intervalul 1945-1947

În data de 23 august 1944, după ce fusese timp de peste trei ani o aliată fidelă a Germaniei naziste, România şi-a conjugat, împreună cu tabăra aliată, efortul în vederea capotării dominaţiei celui de al Treilea Reich asupra Europei şi a stopării conflagraţiei mondiale. Iniţiativa acestui gest i-a aparţinut tânărului monarh Mihai I care, cu ajutorul câtorva membri devotaţi din personalul Palatului şi beneficiind de suportul Partidului Naţional Ţărănesc (PNŢ), al Partidului Naţional Liberal (PNL), al Partidului Social-Democrat (PSD) şi al Partidului Comunist din România (PCdR), a reuşit să-l aresteze pe Ion Antonescu, dictatorul militar autoproclamat „conducător" în 1941 care a antrenat România într-un prelungită, extrem de costisitoare şi inutilă campanie de război împotriva Uniunii Sovietice (Ciobanu: 1991, 20-25; Shafir: 1984, 31; Markham: 1996, 95-109; Franck: 1992, 34-49; Ionescu: 1994, 111-115; Ionniţiu: 1993, 28-85).

Regele a fost avantajat de perspicacitatea şi promptitudinea colaboratorilor săi, dar cel mai important sprijin l-a primit din partea armatei înseşi. În primăvara lui 1944 Armata Roşie trecuse Prutul şi înainta spre Bucureşti. Armata română, reîntoarsă la rândul ei în ţară a revenit, „într-un fel, sub comanda directă a Marelui Stat Major român, chiar dacă operaţiunile erau strâns coordonate cu cele ale Wermacht-ului. Drept urmare", continuă Dinu Giurescu, „când Marele Stat Major, la porunca regelui Mihai, a dat ordinul de încetare a luptei pe frontul de Est, ordinul a fost executat integral, fără nici o defecţiune" (Giurescu: 1996, 22. Vezi şi Deletant: 2001, 45).

Imaginarul comunist a metamorfozat gradual lovitura de stat din 23 august, atribuindu-şi în cadrul ei un loc central (Giurescu: 1996, 4-6), deşi doar liderul comunist Lucreţiu Pătrăşcanu fusese activ implicat în această acţiune, iar PCdR, având sub 1000 de membri, o aderenţă populară redusă şi o capacitate logistică pe măsură, ocupa în acel moment un loc insignifiant pe scena politică românească. Însă rescrierea în cheie ideologică a istoriei partidului va transforma ziua de 23 august 1944 într-un moment fondator al legitimităţii acestuia (Dej: 1956, 100, 831; Dej: 1960, 21; Dej: 1962, 104; Ceauşescu, I. Tucă, Ionescu, Duţu: 1985, 31-45; Enescu: 1979, 15-49; Zincă: 1970, 2-16; *Magazin Istoric*: august 1974; Petric: 1981: 216), încercându-se astfel compensarea pentru reprobabila inactivitate din anii războiului, în care nu a fost organizată nici o mişcare de rezistenţă împotriva ocupantului nazist (Constantiniu, Chiper: 1995, 9-10), în timp ce în alte viitoare „democraţii populare" grupările de partizani erau deosebit de active (Iugoslavia sau Polonia). Pe cale de consecinţă, comuniştii români se erijează în principalii orchestranţi a ceea ce va fi denumit, în istoriografia dintre 1948-1989, „marele act istoric", „insurecţia naţională armată antifascistă" şi, respectiv, „revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă" (Giurescu: 1996, 6). Cu toate acestea, într-o lucrare publicată la sfârşitul regimului, partidul nu mai este nici măcar menţionat ca participant la lovitura de stat, dar se insistă totuşi asupra congruenţei dintre aceasta şi „transformările revoluţionare care au avut loc în ţară" (Dobrinescu: 1988, 24-32).

Cu acordul liderilor PNŢ (Iuliu Maniu), PNL (I.C. Brătianu), PSD (Titel Petrescu) şi a reprezentantului PCdR Lucreţiu Pătrăşcanu, deşi ilegalistul Constantin Pârvulescu apărea în cotidianul comunist *Scânteia* cu titulatura de secretar general al partidului la începutul lui septembrie 1944 (Constantiniu: 2003, 8; Deletant, Pearton: 1998, 183-184) – regele Mihai a desemnat componenţa noului guvern, avându-l ca prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu. Pătrăşcanu ocupa funcţia de ministru interimar al Justiţiei (Cioroianu: 2005, 55), prima funcţie guvernamentală deţinută de un comunist în România.

Ca peste tot în Europa de Est în acei ani, ambiţiile hegemonice ale partidelor comuniste erau camuflate prin intermediul „fronturilor naţionale" orientate împotriva „fascismului" (termen generic sub cupola căruia erau incluşi toţi

anticomuniştii sau non-comuniştii potenţial ostili). Finanţat de Moscova, comunismul românesc începe o campanie mediatică de amploare pentru denigrarea guvernului şi în vederea sporirii rândurilor „Blocului Naţional Democrat". Vizat era în primul rând grupul social care alcătuia laitmotivul ideologiei marxist-leniniste, proletariatul industrial.

> Activiştii PCdR încep de îndată mobilizarea lucrătorilor din fabrici. [...]. Presa procomunistă publică ştiri despre demonstraţii de stradă şi adunări menite să exprime „voinţa populară" în sprijinul „Platformei" (programului de preluare a puterii a membrilor forţelor politice „progresiste", bazat pe „democratizarea" educaţiei, armatei sau a administraţiei publice, n.m.) şi a unui guvern FND. Au urmat, firesc, aderiunile la Frontul Naţional Democrat: PCdR, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Ţărănesc, Uniunea Patrioţilor, Partidul Ţărănesc Popular, Frontul Unic Muncitoresc (FUM), Frontul Naţional Democrat al Tineretului, Tineretul Democrat Universitar. Cu excepţia social-democraţilor, toate aceste „partide", „fronturi" şi „uniuni" aveau un număr foarte redus, uneori simboloc, de aderenţi (Giurescu: 1996, 32).

Perseverenţa cu care comuniştii locali şi cei sovietici încercau să îşi extindă influenţa nu se limita doar la nivel politic. Exemplificator în acest sens este cazul ARLUS (Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică), o grupare alcătuită preponderent din intelectuali cu simpatii procomuniste, axaţi pe compunerea unei imagini „cosmetizată şi aseptizată" a Uniunii Sovietice şi pe înregimentarea populaţiei cu un anumit grad de educaţie în campanie de reimaginare a politicii şi societăţii româneşti în consonanţă cu utopicul obiectiv al revoluţiei mondiale dirijate de Moscova. Înfiinţată la scurt timp după ieşirea României din Axă se va transforma în 1946 în „Partidul Naţional Popular", devenind una din multele şi nesemnificativele organizaţii „frontiste". Se va autodesfiinţa în 1949, după ce motivul care condusese la existenţa sa se împlinise în anul anterior, când România a intrat în rândurile „democraţiilor populare" (Cioroianu: 2005a, 106-148; Şandru: 2007, 210-211).

Datorită acţiunilor subversive dirijate de PCdR, presiunilor sovietice şi, nu în ultimul rând lipsei de implicare dincolo de spectrul declarativului a puterilor aliate occidentale, regele Mihai este nevoit să remanieze cabinetul Sănătescu. Anticipabil, numărul miniştrilor comunişti se va multiplica: pe lângă Pătrăşcanu, acum ministru plenipotenţiar la Justiţie, Gheorghe Gheorghiu-Dej va prelua portofoliul Comunicaţiilor, Teohari Georgescu va fi numit subsecretar la Ministrul de Interne iar viitorul prim-ministru Petru Groza, liderul Frontului Plugarilor, va ocupa postul de vicepremier (Cioroianu: 2005a, 55).

Era însă insuficient pentru ambiţiile politice ale liderilor PCdR. Asaltul propagandistic asupra populaţiei, muncitorii şi ţăranii fiind vizaţi cu predilecţie, se amplificase. Peste tot în marile oraşe ale ţării aveau loc „greve spontane" unde se

cerea demisia imperativă a guvernului şi înlocuirea lui cu unul „de largă concentrare democratică", în timp ce manifestările de susţinere a partidelor cu aderenţă populară erau sistematic obstrucţionate, iar publicarea principalelor cotidiene PNŢ şi PNL boicotată prin tergiversările sindicatului tipografilor din Bucureşti dominat de comunişti (Giurescu: 1996, 174-182; Scurtu: 1996a, 422-423). La cererea expresă a sovieticilor, ziarele acestor partide primeau chiar şi o cantitate de hârtie de zece ori mai mică decât cea alocată cotidianului comunist *Scânteia* (King: 1980, 50). Nu în ultimul rând, nu numai presa opoziţiei era intimidată şi împiedicată să-şi desfăşoare activitatea: începând cu primele luni ale ocupaţiei sovietice manualele şcolare au fost rescrise pe cât posibil, eliminându-se orice conţinut „dăunător"; hărţile au fost de asemenea modificate, fiind omise Basarabia şi ţinutul Herţa; proiecţiile cinematografice, emisiunile radio şi corespondenţa populaţiei erau de asemenea cenzurate (Mocanu: 1995, 199-201). În aceste condiţii, partidele numite în istoriografia stalinizată „istorice" vor pretinde organizarea de alegeri democratice, singura măsură funcţională aptă de a surmonta criza politică aflată pe un traseu ascendent. Opţiunea lor se lovea de intransigenţa Anei Pauker sau a lui Vasile Luca, lideri comunişti de formaţie cominternistă, reîntorşi în România după 23 august. Alegerile libere ar fi subminat proiectul comunist centrat pe stalinizarea graduală a ţării şi ar fi reflectat la nivel politic ponderea socială impresionantă pe care o deţinea în acel moment, în ciuda eforturilor depuse de „frontişti", PNŢ (Ionescu: 1994, 132-133).

În procesele de sovietizare, agenţii „revoluţiilor antifasciste" aveau ca obiectiv central penetrarea şi acapararea ministerelor cheie (Internele, Justiţia, Armata), poziţii din care „felierea" opoziţiei fasciste, iar mai apoi burghezo-moşiereşti putea fi facilitată cu un maximum de beneficii şi costuri relativ reduse. În România, regele Mihai rezistase presiunilor de a numi un reprezentant comunist sau agreat de PCdR la conducerea ministerului de Interne. Odată cu amplificarea injoncţiunilor sovietice, generalul Nicolae Rădescu va fi desemnat prim-ministru. Acesta va prelua şi postul de ministru de Interne, într-o ultimă încercare de a evita plasarea sa pe orbita influenţei FND. Deşi lăudabilă, iniţiativa noului prim-ministru s-a dovedit a fi efemeră şi aproape superfluă în contextul constrângerilor corelate ale comuniştilor români (subsecretarul de stat de la Interne Teohari Georgescu infiltrează agenţi comunişti în minister şi refuză să se supună ordinului de demitere semnat de Rădescu) (Ionescu: 1994, 133-134), respectiv a celor sovietici (Andrei Ianuarievici Vîşinski, adjunctul comisarului poporului pentru relaţii externe Viaceslav Molotov, exprimă cu cinism şi ipocrizie nemulţumirea Uniunii Sovietice relativ la impasul politic ce afectează România, propunând totodată soluţiile identificate de Moscova pentru a-l depăşi). La fel, încă din octombrie 1944, într-o convorbire purtată între ministrul de externe Grigore Niculescu-Buzeşti şi generalul sovietic Vinogradov, primul afirma că „soluţia raporturilor noastre cu Uniunea Sovietelor şi politicii

noastre internaţionale" nu erau degăsit în niciun caz în marile capitale occidentale, „cum greşit s-a procedat până acum, ci numai la Moscova" (Mocanu: 1995, 81).

În primăvara anului 1945 Vîşinski îi adresează un ultimatum regelui Mihai pentru numirea unui guvern integral controlabil de către sovietici. Monarhul, încurajat de recenta conferinţă de la Yalta, unde se adoptase principiul consultărilor colective a celor trei „mari" în privinţa problemelor politice din ţările ocupate (Stokes: 1991, 15, 18) speră să poată tergiversa din nou lucrurile, anunţându-l pe reprezentantul sovietic de demararea „consultărilor" cu partidele politice pentru înfiinţarea unui cabinet Rădescu remaniat. Dar Vîşinski este tranşant atunci când apreciază gestul drept nesatisfăcător. „Noi (sovieticii, n.m) considerăm pe Rădescu fascist şi guvernul lui fascist sau cel puţin susţinător de fascişti... Vă declar oficial în numele guvernului meu că nu putem tolera un asemenea guvern..." afirma subalternul comisarului poporului pentru afaceri externe Viaceslav Molotov la o întrevedere personală cu regele. Pentru ca mai apoi să îi transmită, pentru a risipi orice urmă de echivoc, următorul mesaj: „Dacă guvernul nu este schimbat imediat noi (sovieticii, n.m.) nu mai putem răspunde de existenţa liberă a poporului român" (Giurescu: 1996, 305-306; Ionescu: 1994, 136).

Confruntat cu o astfel de alegere, monarhul este nevoit să accepte propunerea sovietică pentru postul de premier: Petru Groza, conducătorul organizaţiei „frontiste" care existase, cu intermitenţe, şi în perioada interbelică – Frontului Plugarilor. Iată ce informare transmitea Vîşinski superiorului său Molotov în data de 4 martie, cu o zi înaintea formării noului cabinet: „Groza a fost la rege şi a pus problema caracterului intolerabil al oricăror tergiversări în formarea guvernului". Regele Mihai s-a menţinut pe poziţii principiale, încercând totuşi să îşi impună punctul de vedere. Recunoscând, în acele împrejurări „guvernul Groza drept unicul posibil", tânărul monarh a afirmat cu fermitate că „nu poate să ocolească partidele istorice". Situaţia era însă deja tranşată. „Groza", încheie Vîşinski telegrama trimisă lui Molotov, „va rămâne pe poziţiile iniţiale" (Ciuceanu: 1997, 140). Calificat de Archibald Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, drept un „nătărău jovial" (Scurtu: 1996a, 94), noul prim-ministru dispunea însă de fler politic. Afirmând răspicat că „odată pierzând războiul, am avut norocul de a fi alături de cei ce au câştigat victoria", acest adăuga: „Nu se poate să nu pătrundă până şi în cea mai întunecată minte ideea că, odată alături de aceşti biruitori, alături de uriaşa noastră vecină din Răsărit, trebuie să mergem înainte pe linia istorică, alături de ei" (Groza: 1973, 338). Relaţiile sale cu PCR nu au fost însă în permanenţă atât de cordiale în această perioadă pe cât se crede de obicei. Dimpotrivă, deoarece la nivel local PCR acţiona făţiş pentru neutralizarea filialelor Frontului Plugarilor, Groza se manifesta uneori vehement, neezitând chiar să-i ameninţe cu pistolul pe unii lideri comunişti, ca de

exemplu Lucreţiu Pătrăşcanu, aflăm dintr-un raport secret al generalului sovietic Susaikov către Molotov (Ciuceanu: 1997, 213-217). Bineînţeles, după abolirea pluripartidismului şi comunizarea integrală a ţării, situaţia organizaţiilor politice independente, în ciuda atribuţiilor lor de anticamere ale PCR, a devenit şi mai precară. „Viitorul lor nu este de lungă existenţă. Când condiţiile vor permite aceasta, sigur că vom merge la desfiinţare. Asta este lege", clarifica Gheorghiu Dej problema în 1951 (Moraru C. et. al: 2004, 537).

Cortland Van Rensselaer Schuyler, reprezentantul Statelor Unite în Comisia Aliată de Control, organism politico-militar compus din membri marcanţi ai armatelor principalilor învingători în al Doilea Război Mondial care se regăsea în majoritatea statelor foste aliate ale Germaniei naziste în Europa de Est şi care îndeplinea o funcţie executivă temporară, până la organizarea de alegeri parlamentare şi reintrarea vieţii politice în normalitate – scria în jurnalul său următoarele cuvinte: „Este pentru prima oară când regele ia o decizie neconstituţională. Este clar că a fost nevoit să capituleze, probabil în urma unor noi presiuni din partea lui Vîşinski" (Schuyler: 1997, 63). Însă natura acestor presiuni, ce vizau însăşi suveranitatea şi independenţa, fie ea în curs de formalizare, a statului român, i-au rămas probabil inaccesibile generalului american. Schuyler nu a ezitat să critice ameninţările vehemente ale forţelor pro-comuniste la adresa liderului ţărănist Iuliu Maniu, concretizate deseori prin afişe propagandistice care incitau la chiar la lapidarea sa (Ciuceanu: 1997, 147-148). De asemenea, Schuyler a dat de înţeles ocupanţilor sovietici, încă de la începutul anului 1945, că partea americană nu este de acord cu preluarea puterii politice de către un singur partid, aluzie clară la tentativele de comunizare a ţării iniţiate de Moscova. Totodată, a propus ca, în eventualitatea unei lovituri de stat, Comisia Aliată de Control să redacteze un anunţ public prin care să îşi declare făţiş dezacordul (Mocanu: 1995, 232-233).

Comisia Aliată de Control, înfiinţată în baza armistiţiului semnat de guvernul de la Bucureşti cu sovieticii în septembrie 1944 (Banu: 2004, 61) nu era decât un simulacru al reprezentativităţii echitabile a Statelor Unite, Marii Britanii şi Uniunii Sovietice în problemele interne ale României. În realitate, interesele sovietice primau, fiind contestate doar la nivel retoric de către ceilalţi membri ai comisiei; odată ce România intrase pe itinerariul leninismului postrevoluţionar, prezenţa şi sporadicele proteste legate de încălcările drepturilor omului sau a oricăror alte tipuri de drepturi efectuate de oficialii de la Washington sau Londra căpătaseră un rol decorativ tot mai proeminent. De altfel, la sfârşitul anului 1945, cu ocazia unei recepţii private organizate de generalul Schuyler în cinstea senatorului american Pepper cu ocazia vizitei pe care o făcea în România şi la care au participat, desigur, şi invitaţi sovietici – Pepper „a repetat nu o dată" că nu există interese economice majore ale Statelor Unite în România, cifra comerţului fiind mai degrabă simbolică, aproximativ 40 de

milioane de dolari pe an. În aceste condiţii „este treaba României dacă îşi propune să facă comerţ cu U.R.S.S., America nu se va amesteca" (Mocanu: 1995, 400). Situaţia era deci destul de clară: iată unul dintre principalele motive pentru care nu numai România, ci întreaga Europă de Est postbelică nu a contat mai mult decât simbolic în politica externă a Washingtonului, cel puţin până la sfârşitul anilor 1960.

Dar regele Mihai era decis să speculeze ponderea politică, chiar minimală, pe care reprezentanţii puterilor occidentale o aveau la Bucureşti. Nemulţumit de componenţa cabinetului Groza, care includea comunişti în fruntea ministerelor cheie, „frontişti" în celelalte şi pe liberalul disident Gheorghe Tătărăscu la conducerea afacerilor externe – monarhul demarează o acţiune de protest ingenioasă şi relativ eficientă, care va rămâne cunoscută sub numele de „greva regală".

Gestul monarhului se traducea prin refuzul de a semna orice tip de act emis de guvern, sincopând astfel, deşi pentru doar câteva luni, amplificarea puterii regimului democrat-popular. Un stimulent în această direcţie l-a constituit refuzul guvernului american şi a celui britanic de a recunoaşte guvernul Groza, considerat, pe bună dreptate, drept „nereprezentativ" deoarece nu includea membri ai „partidelor istorice" (Cioroianu: 2005a, 61). Se pare că Stalin ar fi apreciat, la modul ironic, „originalitatea" tânărului monarh român, o trăsătură rar întâlnită, după părerea sa, la membrii caselor regale (Ciachir: 1996, 341), dar despre care generalul Susaikov îşi făcuse o părere diferită, considerând că „nu străluceşte prin calităţi intelectuale deosebite", neavând nici „păreri ferme şi convingeri personale în probleme de principiu" (Ciuceanu: 1997, 180). Opinia lui Susaikov este confirmată şi de către fostul prim-ministru, generalul Sănătescu, pentru care regele era „foarte timid" şi reticent în a ţine discursuri publice (Sănătescu: 1993, 127).

Mihai a cerut depunerea mandatului de către Petru Groza pentru urgentarea procedurilor necesare creării unui nou guvern, dar acesta a refuzat categoric, „spunând că are de realizat mandatul încredinţat. Regulile democraţiei erau de partea regelui. Dar acesta pierduse fără să o ştie încă, deşi jucase foarte frumos" conchide plastic Camil Demetrescu (Demetrescu în Buzatu: 1991, 324). „Era pentru întâia dată în toată istoria constituţională a României, începând cu 1866", aflăm de la Dinu Giurescu, când „un prim-ministru refuza să demisioneze atunci când regele – care avea această prerogativă – i-o cerea" (Giurescu: 1999, 17). Era însă tot pentru prima dată când România se confrunta cu un astfel de context politic şi geopolitic.

Flagrantelor abuzuri şi injustiţii ale sovieticilor părea că li se oferă, pentru prima dată, o împotrivire fermă. De fapt, vocea Occidentului era destul de timorată, parţial şi din cauza faptului că Churchill recunoscuse într-o scrisoare adresată preşedintelui american Roosevelt de înţelegerea pe care o făcuse cu Stalin în anul precedent de a păstra Grecia necomunizată din raţiuni de stat

britanice în favoarea unei implicări simbolice în politicile interne ale României şi Bulgariei, înţelegere pe care, aparent, ambii protagonişti intenţionau să o respecte (Roberts: 1969; 268-269). O conferinţă internaţională a fost organizată la Moscova în vederea soluţionării acestui impas politic. Participanţii principali: miniştrii de Externe ai celor trei „mari": James Byrnes din partea Statelor Unite, Ernest Bevin din partea Marii Britanii şi Molotov din partea Uniunii Sovietice. Conferinţa decide includerea în cabinetul Groza a câte unui membru PNŢ, respectiv PNL, ambii necesitând indispensabilul consimţământ al Moscovei, organizarea de alegeri libere şi, nu în ultimul rând, înfiinţarea unei comisii interaliate compusă din Vîşinski împreună cu Averell Harriman şi Archibald Clarck Kerr, ambasadori din partea Washingtonului, respectiv Londrei la Moscova (Bîftoi, 2004: 347; Cioroianu: 2005a, 61-64; Frunză: 1990, 318; Baciu: 1990a, 209). Pe scurt, un triumf al liderilor de la Kremlin şi al acoliţilor lor români. O va recunoaşte şi noul secretar general al Partidului Comunist Român (PCR) – noua titulatură fusese adoptată la Conferinţa Naţională a partidului din octombrie 1945 (Dej: 1956, 9) – Gheorghe Gheorghiu-Dej, care va afirma, în discursul ţinut în Polonia peste doi ani cu ocazia înfiinţării Cominformului, că

> cercurile reacţionare anglo-americane au încercat pe cale de presiune diplomatică să înlăture noul guvern ca nereprezentativ şi să redea partidelor reacţionare locul conducător în guvern. Datorită sprijinului energic al Guvernului sovietic, reprezentanţii Angliei şi ai Statelor Unite ale Americii au fost siliţi să accepte soluţia dată de acordul de la Moscova din ianuarie 1946. Guvernul Groza a rămas la putere. Reacţiunea nu a obţinut decât posibilitatea de a avea câte un ministru fără portofoliu din fiecare din cele două partide reacţionare: P.N.Ţ. şi P.N.L. Dar şi aceşti doi miniştri urmau să fie acceptaţi de guvernul Groza (Dej: 1956, 106).

Au fost aleşi pentru a face parte din cabinetul impus de sovietici Emil Haţieganu din partea PNŢ, respectiv Mihai Romniceanu, membru al PNL. Amândoi reprezentau figuri politice terne (una din condiţiile specificate implicit de Moscova) a căror ministeriate vor fi condiţionate de absenţa portofoliilor (Şandru: 2007, 187-188). Vor demisiona după rezultatele campaniei electorale din anul următor ca un corolar al dezacordului „partidelor istorice" în raport cu subminarea galopantă a instituţiilor depozitare ale tinerei şi asediatei democraţii româneşti (Ionescu: 1994, 155; Cioroianu: 2005a, 65).

Următoarea etapă în procesul „felierii" opoziţiei a constituit-o aşadar alegerile trucate din toamna anului 1946 unde, apreciază R.L. Wolff, „toate mijloacele de furt, violenţă şi lipsă de scrupule ce s-au folosit vreodată în Balcani au fost utilizate din plin" (Wolff în Ionescu: 1994, 154). Frontul Naţional Democrat (FND), care a participat la campania electorală sub denumirea de „Blocul Democrat", a reuşit să îşi asigure 347 de locuri în viitorul legislativ, în timp ce

ţărăniştii au obţinut doar 33 (o cifră invers proporţională cu reala lor popularitate), iar liberalii numai trei. Înainte de alegeri, regele Mihai fusese constrâns să aprobe noua lege electorală „care prevedea o legislativă unicameralâ şi garantarea dreptului de vot femeilor, votul fiind însă refuzat fasciştilor, celor din Garda de Fier şi celor care luptaseră împotriva «aliaţilor»". Se pare că experienţa alegerilor libere din Cehoslovacia şi Ungaria îl convinsese pe Stalin cât de intense erau sentimentele anticomuniste şi anti-ruse manifestate de populaţiile est-europene, acesta nemaidorind „să-şi asume un risc similar în România" (Ionescu: 1994, 152-155; Stanomir: 2006, 19; vezi şi Ţârău: 2005, 427-493).

Ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, nu fusese satisfăcut de felul în care Blocul Democrat planificase alegerile, aducând acest lucru la cunoştinţa ministerului de externe al Uniunii Sovietice.

> În problema raportului de forţe în alegeri, nici conducerea Partidului Comunist Român nu are o părere unitară. O parte a acesteia (Gh. Dej, Ana Pauker, Bodnăraş) cred că Blocul Democratic va primi la alegeri maxim 60%, alţii consideră că 65-70%, însă prin folosirea corespunzătoare a posibilităţilor pe care le dă legea electorală şi prin utilizarea unei anumite „tehnici" toţi speră să ridice numărul voturilor la 90%.
> Trebuie remarcat că în intenţia sa de a folosi „tehnica" în timpul alegerilor, Blocul guvernamental, se pare, nu prea respectă conspirativitatea, deoarece unii şefi ai partidelor istorice din provincie sunt deja informaţi, după spusele lor, despre măsurile pe care Blocul guvernamental are intenţia să le aplice în diferite regiuni în scopul falsificării. „Istoricii" (membrii partidelor istorice, n.m.) şi protectorii lor, nesperând în victorie, sunt mai interesaţi să compromită alegerile şi să demonstreze caracterul ilegal al acestora. Din această cauză folosirea măsurilor de „tehnică" electorală reprezintă o problemă riscantă şi periculoasă. Însă, probabil că experienţa organizatorică şi considerente politice judicioase nu vor permite conducătorilor să facă vreun pas imprudent (Scurtu: 1996a, 445-446; vezi şi Sănătescu: 1993, 173).

Paradoxal însă, aşa cum se poate afla dintr-un raport al ambasadorului britanic la Bucureşti, Adrian Holman, către prim-ministrul laburist Clement Atlee, „majoritatea copleşitoare pe care se pare că a obţinut-o opoziţia în alegeri a fost în cea mai mare parte rezultatul voturilor membrilor partidelor de guvernământ, incusiv ai Partidului Comunist, pe care guvernul îi considerase a fi de încredere" (Scurtu: 1996a, 569). Pentru Holman, „Era evident că mulţi dintre adepţii lor înfocaţi se alăturaseră Partidului Comunist numai pentru un profit personal, dar, când venise momentul să-şi exprime voinţa, votaseră cu opoziţia. Nici chiar munciorii feroviari, din rândurile cărora se recrutau trupele comuniste de şoc, şi nici funcţionarii de la Ministerul de Finanţe şi Ministerul de Război nu susţinuseră guvernul" (Scurtu: 1996a, 573). Nu este deci de mirare că Uniunea Sovietică nu avea prea mare încredere în capacităţile organizatorice ale comuniştilor

ţărăniştii au obţinut doar 33 (o cifră învers proporţională cu reala lor popularitate), iar liberalii numai trei. Înainte de alegeri, regele Mihai fusese constrâns să aprobe noua lege electorală „care prevedea o legislativă unicamerală şi garantarea dreptului de vot femeilor, votul fiind însă refuzat fasciştilor, celor din Garda de Fier şi celor care luptaseră împotriva «aliaţilor»". Se pare că experienţa alegerilor libere din Cehoslovacia şi Ungaria îl convinsese pe Stalin cât de intense erau sentimentele anticomuniste şi anti-ruse manifestate de populaţiile est-europene, acesta nemaidorind „să-şi asume un risc similar în România" (Ionescu: 1994, 152-155; Stanomir: 2006, 19; vezi şi Ţârău: 2005, 427-493).

Ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, nu fusese satisfăcut de felul în care Blocul Democrat planificase alegerile, aducând acest lucru la cunoştinţa ministerului de externe al Uniunii Sovietice.

> În problema raportului de forţe în alegeri, nici conducerea Partidului Comunist Român nu are o părere unitară. O parte a acesteia (Gh. Dej, Ana Pauker, Bodnăraş) cred că Blocul Democratic va primi la alegeri maxim 60%, alţii consideră că 65-70%, însă prin folosirea corespunzătoare a posibilităţilor pe care le dă legea electorală şi prin utilizarea unei anumite „tehnici" toţi speră să ridice numărul voturilor la 90%.
> Trebuie remarcat că în intenţia sa de a folosi „tehnica" în timpul alegerilor, Blocul guvernamental, se pare, nu prea respectă conspirativitatea, deoarece unii şefi ai partidelor istorice din provincie sunt deja informaţi, după spusele lor, despre măsurile pe care Blocul guvernamental are intenţia să le aplice în diferite regiuni în scopul falsificării. „Istoricii" (membrii partidelor istorice, n.m.) şi protectorii lor, nesperând în victorie, sunt mai interesaţi să compromită alegerile şi să demonstreze caracterul ilegal al acestora. Din această cauză folosirea măsurilor de „tehnică" electorală reprezintă o problemă riscantă şi periculoasă. Însă, probabil că experienţa organizatorică şi considerente politice judicioase nu vor permite conducătorilor să facă vreun pas imprudent (Scurtu: 1996a, 445-446; vezi şi Sănătescu: 1993, 173).

Paradoxal însă, aşa cum se poate afla dintr-un raport al ambasadorului britanic la Bucureşti, Adrian Holman, către prim-ministrul laburist Clement Atlee, „majoritatea copleşitoare pe care se pare că a obţinut-o opoziţia în alegeri a fost în cea mai mare parte rezultatul voturilor membrilor partidelor de guvernământ, incusiv ai Partidului Comunist, pe care guvernul îi considerase a fi de încredere" (Scurtu: 1996a, 569). Pentru Holman, „Era evident că mulţi dintre adepţii lor înfocaţi se alăturaseră Partidului Comunist numai pentru un profit personal, dar, când venise momentul să-şi exprime voinţa, votaseră cu opoziţia. Nici chiar munciorii feroviari, din rândurile cărora se recrutau trupele comuniste de şoc, şi nici funcţionarii de la Ministerul de Finanţe şi Ministerul de Război nu susţinuseră guvernul" (Scurtu: 1996a, 573). Nu este deci de mirare că Uniunea Sovietică nu avea prea mare încredere în capacităţile organizatorice ale comuniştilor

români, mai ales dacă luăm în calcul numărul derizoriu de membri şi totala lipsă de influenţă a PCdR înainte de şi în timpul războiului. Pe dealtă parte însă, aceştia s-au dovedit a fi, încă de la început, elevi silitori.

În ciuda unor timide proteste occidentale, noul Parlament, configurat astfel încât să avantajeze organizaţiile şi partidele membre FND, a fost în cele din urmă acceptat. Pe cale de consecinţă, unul dintre ultimele impedimente importante în parcursul stalinizării României consta acum în însăşi existenţa PNŢ şi a PNL. Majoritatea socialiştilor votaseră deja afilierea la PCR, într-un congres ţinut în luna mai. Titel Petrescu, membru fondator al PSD, anticipând acest deznodământ, va pune bazele Partidului Socialist Independent cu care se va prezenta, într-un gest de bravură, la alegeri. Fără succes însă. Socialiştii disidenţi vor fi înglobaţi forţat în ceea ce va deveni la începutul anului 1948 Partidul Muncitoresc Român (PMR), iar Petrescu va cunoaşte funesta experienţă a închisorilor comuniste (Ionescu-Gură: 2005, 27-83; Markham: 1996, 243-247; Ionescu: 1994, 152). PMR ar fi trebuit să se numească PUM (Partidul Unic Muncitoresc), „dar, în circumstanţe care rămân obscure" s-a optat până la urmă pentru prima variantă denominativă (Shafir: 1985, 42; Scurtu: 1994a, 371; Scurtu: 1994b, 227-235; Moraru C. et. al.: 2002, 8).

Revenind la PNŢ şi PNL, primul va fi desfiinţat în vara anului 1947 în urma unui decret guvernamental, în timp ce ultimul a ales, în aceeaşi perioadă, calea autodizolvării. O parte dintre ţărăniştii proeminenţi (excluzându-l pe Iuliu Maniu) vor fi antrenaţi într-o încercare de emigrare ilegală, regizată de comunişti. Atunci când avionul cu care urmau să părăsească România staţiona înainte de decolare pe aeroportul Tămădău, aceştia vor fi arestaţi, iar ulterior judecaţi şi încarceraţi (Onişoru: 2008). Un pretext perfect pentru PCR să dizolve forţat „partidele istorice" şi structurile subiacente lor (Ionescu: 1994, 161-162). La finalul aceluiaşi an, după presiuni sporite şi şantaje din partea lui Gheorghiu-Dej şi a lui Petru Groza, aflaţi sub îndrumarea directă a lui Vîşinski (Scurtu: 1991, 170-177; Scurtu: 1994b, 288-289), regele Mihai este constrâns să abdice şi să părăsească ţara, gest exploatat masiv mai apoi de către propaganda comunistă. Îndepărtarea regelui apărea ca şi consecinţă a unui proces firesc. Pentru militantul comunist Gheorghe Vasilichi, „Era deci normal ca acum, când clasa moşierească şi capitalistă ca şi bancherii nu mai au nici o (sic!) putere, monarhia, care rămăsese ca o coadă, să rămână ca ceva atârnat în aer şi să fie şi ea lichidată". În acest sens, unul dintre imperativele propagandistice imediate ale noului regim a constat în desfiinţarea „legendei" conform căreia „regele ar fi fost un om care nu făcea politică, stătea deasupra claselor, nu se amesteca în cearta dintre partide sau clase, ci împărţea dreptatea acelora care o aveau, indiferent din ce categorie socială făceau parte" (Moraru C. et. al.: 2002, 7). Independent de faptul că, deşi stipulată la nivel constituţional, neutralitatea monarhului în general era de cele mai multe ori absentă, deceniile de propagandă comunistă nu

au elucidat adevărul istoric referitor la afinitățile politice ale regilor români, ci au căutat, fără a şi reuşi, să creeze o simplă contra-legendă prin care rolul atât al instituției, cât şi al indivizilor care au personificat-o cu timpul, a fost grosier denaturat.

*
* *

Sovietizarea României s-a desfăşurat sinuos şi relativ dificil, existând şi situații neprevăzute, ca „greva regală", de exemplu. Fostul ministru de externe al Uniunii Sovietice, Viaceslav Molotov, a recunoscut în conversațiile sale cu Felix Chuev că România şi Ungaria au fost țările comunizate cu cele mai mari eforturi (Chuev: 1993, 62-63). Însă, odată România intrată în colimatorul Moscovei, procesul a fost implementat după un mecanism articulat exclusiv la nivel politico-ideologic şi deci indolent relativ la comportamentul societății sau al elitei politice (Roberts: 1969, 265). Chiar dacă au fost făcute concesii, ele au fost ghidate întotdeauna de rațiuni politice şi în subsidiar ideologice. Moralitatea, sentimentul de vină sau pur şi simplu preocuparea autentică pentru nevoile locale nu au existat, aparența lor sporadică fiind manipulată în vederea atingerii țelului mai sus amintit.

În această direcție se încadrează şi relațiile economice ale tinerei democrații populare cu protectorul sovietic. Profitând de un artificiu legal, şi anume faptul că tratatul de neagresiune cu Uniunea Sovietică fusese semnat în noaptea dinspre 12 spre 13 septembrie 1944 (Baciu: 1991, 274-279), la trei săptămâni după ce România ieşise din Axă, bunurile expropriate de Armata Roşie în acest interval nu au fost incluse în compensațiile de război, şi aşa imense, pe care Bucureştiul a a fost nevoit să le plătească Moscovei în contul daunelor produse de armata română în perioada în care a luptat împreună cu forțele Wermachtului pe teritoriul sovietic. În plus, unități ale armatei române erau dezarmate episodic de sovietici, în ciuda încetării *de facto* a ostilităților dintre cele două părți (Giurescu: 1996).

Suma stabilită ca despăgubiri de război, 300 de milioane de dolari constând în diferite tipuri de bunuri, a fost plătită înzecit, sugerează mai multe analize economice (Zamfirescu: 1995, 19; pentru o apreciere mai detaliată legată de aceste cifre vezi Deletant: 1991, 259-260). Analize recente fixează cifra reală a despăgubirilor la 1,2 miliarde dolari (Păun: 2009, 346, 374). Datoria a fost eşalonată pe şase ani, câte 50 de milioane de dolari anual; cursul de schimb al dolarului a fost însă cel din 1938, nu cel din 1945, când inflația postbelică era la apogeu. Moscova nu a cedat la acest capitol, în ciuda insistențelor reprezentanților Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, condusă de Savel Rădulescu. Astfel, considera Rădulescu, suma reală a despăgubirilor creştea de aproximativ cinci ori (Mocanu: 1995, 108). Pe de altă parte, o analiză a ministerului de externe

al Statelor Unite avansa numai o creştere de „cel puţin 75%". Însă tot acolo putem citi că, din cei 300 de milioane de dolari stabiliţi la cursul din 1938, România plătise în primul an (septembrie 1944-septembrie 1945) „echivalentul a 610 milioane de dolari" (Mocanu: 1996, 141). Cert este că, în septembrie 1945, la un an deci de la semnarea armistiţiului cu Uniunea Sovietică, Moscova fixa datoria României la 948 miliarde de lei, conform cursului existent în aprilie 1945, dintre care 348 de miliarde erau consideraţi ca achitaţi (Mocanu: 1995, 362-363).

Au fost înfiinţate în acest sens numeroase societăţi cu capital mixt, sovieto-român, axate teoretic pe eficientizarea economiei româneşti. În practică, sovromurile s-au dovedit a fi un instrument pentru abuzarea fragilei economii postbelice a României şi pentru direcţionarea tuturor bunurilor de origine germană înspre Uniunea Sovietică (Banu: 2004, 123). Ca un fel de despăgubire tacită pentru politica economică pe care o practica, Moscova făcea apel la naţionalismul populaţiei. Armistiţiul din septembrie declara nul şi neavenit Dictatul de la Viena din 1940, prin care Ungaria, cu aprobarea Germaniei naziste, ocupase Ardealul de Nord. Cu toate acestea, Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa, anexate de sovietici în acelaşi an, nu aveau să fie returnate (Deletant: 2001, 54). Imaginea generală a României „a întrunit", în acea perioadă, „toate trăsăturile unei ocupaţii militare". Însă responsabilitatea pentru acest *statu-quo* era difuză şi ţinea de raporturile de forţă încă nedefinitivate de la sfârşitul războiului şi deci nu putea fi atribuită preponderent, aşa cum încearcă să ne convingă Ion Şuţa, dezinteresului vinovat al puterilor occidentale (Şuţa: 1991, 286-297).

Tonul encomiastic al istoriografiei române din perioada conducerii lui Gheorghiu-Dej la adresa rolului Armatei Roşii în reorganizarea postbelică a ţării avea să fie atenuat treptat în timpul epocii Ceauşescu, pe măsură ce veleităţile independentiste ale secretarului general al PCR se amplificau. În ultimii ani ai regimului, a devenit de-a dreptul critic.

> Un document din 1 septembrie 1944, al Ministerului Afacerilor Străine menţiona că „trupele sovietice dau impresiunea de a considera România ca ţară ocupată" şi observa, de asemenea, „este greu de stabilit contactul cu unii generali sovietici, care declară că nu au nici un fel de instrucţiuni de la Moscova". Dezarmarea trupelor române, pe alocuri, cererea sovietică de a prelua Comandamentul Militar al Capitalei, dezorganizarea transporurilor, prin exagerarea rechiziţiilor de materiale şi autovehicule sunt fapte, menţiona nota Externelor, „care trebuie aduse la cunoştinţa celor trei ambasadori, arătându-li-se că sunt contrare declaraţiei lui Molotov". [...]
> *Cu toate aceste nereguli, guvernul român a căutat să-şi respecte, cât mai corect, obligaţiunile asumate la 13 septembrie 1944.* Celor trei probleme (colaborarea militară, măsurile cu caracter intern şi respectarea angajamentelor externe) li s-a răspuns cu maximum de bunăvoinţă, făcându-se tot ceea ce îngăduiau împrejurările. O serie de defecţiuni, cum ar fi lipsa de timp necesar unei

> organizări prealabile, insuficienţa mijloacelor de acţiune ale administraţiei române dezorganizate, efectele bombardamentelor, schimbările de personal, lipsa de coordonare între măsurile luate de Înaltul Comandament Sovietic şi administraţia românească, nu puteau fi reproşate serviciilor româneşti (Dobrinescu: 1988, 63-64, subl. m.).

Populaţia, în special cea rurală, era principalul perdant al întâlnirilor cu Armata Roşie (Stănescu, Zamfirescu: 1998).

În afară de 23 august sau 1 mai, în RPR se mai sărbătoreau şi alte evenimente de importanţă capitală pentru regim. Unul dintre ele era reprezentat de către „săptamâna prieteniei româno-sovietice", care avea loc între întâi şi şapte noiembrie. Festivitatea se desfăşura „sub semnul popularizării grandioaselor realizări ale regimului sovietic, a popularizării luptei pe care [acesta] o duce în fruntea lagărului păcii împotriva imperialiştilor provocatori de război, pentru pace şi progres". În 1949, Comitetului Judeţean al PMR Timiş, ca de altfel tuturor celorlalte comitete judeţene, i se trasase sarcina de a „constitui" în cel mai scurt timp posibil „o Comisie de sărbătorire" a evenimentului cu rolul de a „conduce efectiv întreaga campanie". Urmau să fie aduse în prim-plan, cu această ocazie, „creşterea continuă a forţelor democraţiei şi socialismului în întreaga lume", apoi „prietenia cu URSS" care alcătuia „temelia politicei Statului nostru şi garanţia principală a dezvoltării R.P.R. pe drumul socialismului" şi, nu în ultimul rând, „rolul tov.[arăşului] Stalin ca prieten al poporului nostru, conducător al frontului păcii şi socialismului, învăţător al oamenilor muncii din întreaga lume". Numeroase conferinţe şi programe artistice contribuiau la definitivarea propagandistică a „săptămânii prieteniei româno-sovietice", toate axate pe reliefarea „succeselor" sovietice în diverse domenii cum ar fi politica externă, agricultura sau viaţa culturală (DJTAN, fond Comitetul Judeţean al PMR Timiş Torontal, dosar 59/1949, f. 37-39).

Un alt moment festiv, de data aceasta pentru întreg lagărul sovietic, era dat de către ziua de naştere a „marelui" Stalin: 21 decembrie. Tot în 1949, când generalissimul atingea respectabila vârstă de 70 de ani, Comitetul Judeţean al PMR Timiş făcea tot posibilul pentru a se asigura că evenimentul „se va desfăşura sub semnul dragostei nepărmurite a oamenilor muncii din ţara noastră pentru I.V. Stalin, marele geniu al omenirii muncitoare, conducătorul poporului sovietic care construieşte comunismul, învăţătorul oamenilor muncii din întreaga lume, eliberatorul şi prietenul poporului nostru". La fel, o comisie specială fusese însărcinată cu gestionarea „sărbătorii". Aflăm astfel că intensa activitate propagandistică depusă cu această ocazie consta, pe lângă mediatizarea în presă sau emisiuni radiofonice, într-o serie de conferinţe eşalonate tematic pentru „oraşele mai mari", „toate oraşele", respectiv localităţile rurale. În primul caz putea fi audiată conferinţa „I.V. Stalin conduce URSS pe drumul construirii comunismului", în al doilea caz „I.V. Stalin, învăţătorul şi conducătorul popoarelor în lupta pentru

pace, libertate şi socialism, prieten al poporului nostru", iar în al treilea caz „I.V. Stalin, îndrumătorul ţărănimii muncitoare pe calea vieţii îmbelşugate şi fericite", respectiv conferinţa care urma să aibă loc în „toate oraşele". Spontaneitatea era total absentă din cadrul unor astfel de manifestări: „alegerea vorbitorilor, textul conferinţelor şi programele artistice" erau riguros controlate de către autorităţile locale, nefiind admisă „nicio manifestare în afara celor stabilite în planul comisiei de partid". De asemenea, „propaganda vizuală" se baza exclusiv pe „materialul trimis de către Comisia de Partid". Nu se primea aprobare nici măcar pentru „folosirea diferitelor materiale locale ca: tablouri, sculpturi, portrete, (sic!) etc" (DJTAN, fond Comitetul Judeţean al PMR Timiş Torontal, dosar 59/1949, f. 42-48; pentru o analiză detaliată a mecanismelor propagandistice din primii ani după 1948 vezi Denize: 2009). Nimic, nici chiar excesul de zel, nu trebuia să depăşească limitele şi mijloacele impuse de către Comitetul Judeţean, aflat la rândul său sub lupa conducerii de la Bucureşti.

Conferinţa de Pace de la Paris, desfăşurată în cursul anului 1946, s-a încheiat pentru România cu un tratat de pace semnat la începutul următor şi cu impresia că fusese nedreptăţită la mai multe capitole, în special prin neacordarea cobeligeranţei, adică a recunoaşterii efortului depus după 23 august 1944 la înfrângerea Reichului nazist (Şuţa, 1991; Dobrinescu: 1988, 185). Într-adevăr, înlăturarea mareşalului Antonescu şi ieşirea din Axă a României a redus apreciabil durata conflictului, prin dezorganizarea frontului german în sudul şi estul Europei; se pare însă că memoria României antonesciene, o fidelă aliată a lui Hitler timp de patru ani, a fost mai puternică.

Deosebit de persistent în lucrările unor analişti români, mitul Yaltei (Baciu: 1990a; Baciu: 1990b; Georgescu: 1993) este din păcate confirmat şi de o durabilă ancorare în mentalul colectiv est-european. Pentru Nicolae Baciu, Yalta a însemnat pur şi simplu „crucificarea României"; în plan european, conferinţa s-a transformat, crede el, în „mormântul libertăţii, al democraţiei, al liberei determinări a popoarelor. Ea este sinonimă cu trădarea, cu naivitatea puterilor occidentale, cu indiferenţa lor în faţa brutalităţii, cinismului şi machivelismului sovietic" (Baciu: 1990a, 62). Autorul deplânge şi capitularea necondiţionată impusă de Aliaţi membrilor Axei, care ar fi prelungit inutil războiul; în absenţa acestei condiţii, armistiţiile semnate de liderii de la Moscova cu ţările est-europene ar fi fost mai puţin dure, mergând până la potenţiala lor autonomie în raport cu sfera de influenţă sovietică.

În primul rând, subiectivitatea autorului şi determinarea sa de a încadra fluida situaţie est-europeană din ultimii ani ai războiului în schema simplificantă şi reducţionistă a „trădării" şi „naivităţii" Occidentului în raport cu cinismul realist al Uniunii Sovietice este de la bun început tarată. Deşi au existat diferenţe majore de limbaj diplomatic, inclusiv o insuficienţă în materie de informare a preşedintelui american Roosevelt în chestiunile europene, tehnicile de negociere

sovietice şi modul de distorsionare a realităţii specific marxism-leninismului (Soulet: 1998, 20) – Occidentul nu a fost manipulat pentru a accepta ambiţiile imperialiste ale sovieticilor. Numai că diplomaţia occidentală a funcţionat „pe două voci" cu obiective relativ diferite, în timp ce diplomaţia sovietică, monolitică, a dat impresia unei forţe şi coeziuni net superioare. Apoi, aşa cum s-a mai menţionat pe parcursul studiului, raporturile de forţă din perioada finală a războiului în Europa de Est au suferit reconfigurări multiple: nu conferinţa de la Yalta a condus la sovietizarea statelor din regiune, ci avansul implacabil al Armatei Roşii şi incertitudinile substanţiale ale protagoniştilor referitoare la viitorul apropiat. În plus, un amănunt care nu cred să îi fi scăpat lui Baciu în privinţa condiţiilor de armistiţiu oferite de Stalin statelor est-europene membre ale Axei este că acestea erau direct proporţionale ca rezonabilitate cu gradul de avansare al Armatei Roşii: termenii în care se negocia când Uniunea Sovietică era în defensivă sau era nesigură în privinţa deznodământului războiului s-au inversat gradual după victoria la Stalingrad, radicalizându-se pe măsură ce forţele Axei erau împinse spre graniţa vestică şi respectiv în afara teritoriului sovietic. În ceea ce priveşte capitularea necondiţionată impusă Germaniei naziste şi aliaţilor săi, au existat în trecut conflicte armate în care inamici cu mult mai „umani" decât naziştii au fost constrânşi să depună armele fără pretenţii. Mai ales că Hitler arătase cu prisosinţă în anii '30 preţul real pe care îl acordă negocierilor, compromisului şi, în general, înţelegerilor de bună credinţă.

Aplicând modelul analitic al istoricului Hugh-Seton Watson asupra sovietizării României, Robert King apreciază că etapa „coaliţiei autentice" a fost limitată la doar câteva luni, fiind cuprinsă între 23 august 1944 şi 6 martie 1945, data instalării cabinetului Groza. A cuprins deci cele două guvernări Constantin Sănătescu şi pe cea a lui Nicolae Rădescu. Pe cale de consecinţă, etapa „coaliţiei de faţadă" începută cu instaurarea guvernului Groza s-a încheiat abrupt în 30 decembrie 1947, data abolirii monarhiei române prin actul de abdicare semnat de regele Mihai datorită injoncţiunilor conjugate ale comuniştilor locali dirijaţi de Moscova. În aceeaşi zi începe, prin intrarea în existenţă a Republicii Populare România (RPR), ultima etapă a cuceririi puterii, aceea a unui „regim monolitic", integral comunist (King: 1980, 47-51).

Chalmers Johnson propune o tipologie dihotomică a regimurilor comuniste, în funcţie de modalitatea autonomă sau heteronomă prin care acestea ajung la putere. Partidele comuniste care se instalează la guvernare prin forţe proprii şi care beneficiază totodată şi de o anumită susţinere populară „se găsesc, într-un fel, prinse în capcana propriei popularităţi", confruntându-se, pe cale de consecinţă, cu următoarele posibilităţi: fie operează concesii ideologice pentru a păstra cât mai mult posibil din sprijinul societăţii, fie urmează neabătut principiile intransigenţei leniniste, indiferente la efectele acesteia asupra capitalului social pe care îl deţin. De obicei, susţine Johnston, ele vor opta pentru prima variantă (Johnson în Johnson, 1970, 31; vezi şi King: 1980, 39 sau Constantiniu, Chiper: 1995, 31).

Dilema popularității nu afectează însă „regimurile comuniste derivate". Impuse din exterior, acestea nu au de ce să se îngrijoreze pentru o susținere populară care oricum nu există. Populația este abordată mai degrabă ca o „resursă" (Johnson: 1970, 32), deoarece regimul își extrage legitimitatea din cu totul alte surse decât popularitatea pe care o deține la nivelul societății, așa cum se întâmplă în regimurile democratice. Cu toate acestea, regimul comunist român nu se va arăta chiar atât de impasibil la maniera în care era receptat în societate. Această turnură s-a petrecut însă începând cu anii 1960, când își va fi consolidat puterea atât pe plan intern cât și pe plan extern. Deocamdată, în perioada preluării și consolidării puterii, comuniștii români confirmau analiza lui Johnson: guvernul Groza „putea fi numit, fără îndoială, *cel mai nepopular guvern român din timpurile moderne*" (Giurescu: 2002, 125, sbl.autorului).

3.3. „Lagărul socialist" și configurarea Războiului Rece

În literatura care dezbate problematica originilor Războiului Rece pot fi întâlnite mai multe teorii concurente, dar având totodată și un grad ridicat de complementaritate (McCauley: 1999, 42-43). Acestea pot fi subsumate unei grile explicativ-interpretative sinoptice, alcătuită din trei teze fundamentale. Prima, cea *tradiționalistă* sau *ortodoxă*, afirmă că responsabilitatea declanșării conflictului aparține expansionismului agresiv și ideologic orientat al Moscovei, care ar fi urmărit în permanență, printr-o largă gamă de mijloace, dominația mondială. Invers, *revizioniștii* afirmă că Uniunea Sovietică postbelică suferise pierderi economice, umane sau logistice enorme care ar fi constrâns-o să adopte o poziție internațională defensivă mai degrabă decât ofensivă. Integrând Europa de Est pe propria orbită ideologică, politică și geopolitică, Kremlinul nu făcea altceva decât să se protejeze în fața imperialismului american dezlănțuit, care avea ca scop, sub masca discursivă a liberalismului economic și a democrației politice, transformarea întregii lumi după chipul și asemănarea sa. Sintetizând argumentele tradiționaliste și pe cele revizioniste, *post-revizioniștii* susțin cu îndreptățire că sursa conflictului nu aparține exclusiv Moscovei sau Washingtonului, ambele părți purtând răspunderea pentru emergența lui și fiecare adaptându-și strategia în funcție de comportamentul și interpretarea acțiunilor celuilalt (Loth: 1997, 10-15; Nye: 2005, 107-110; Deighton în Woods: 1999, 83; McCauley: 1999, 42-43).

În afară de diferendele care apăruseră între aliați încă din timpul războiului (locația celui de al doilea front, Balcanii sau Europa Occidentală, problema poloneză), o sursă de iritare majoră pentru Stalin o constituia intrarea Statelor Unite în posesia bombei atomice (Holloway: 1998). Utilizarea demonstrativă a noii arme împotriva Japoniei antrenase o vie îngrijorare la Moscova. Contrar

aşteptărilor preşedintelui american Truman, care anticipase o flexibilizare a poziţiilor diplomatice sovietice ca urmare a defazării apărute între cele două părţi în ceea ce priveşte capabilităţile militare – Stalin a decis să cimenteze intransigenţa pe care o dovedise până atunci în negocierile pe care le purtase cu puterile occidentale. Destăinuindu-se celor mai apropiaţi consilieri ai săi la finalul anului 1945, Stalin clarifica dezacordul dintre sentimentele pe care bomba atomică i le inspirase şi comportamentul aparent impasibil cu care întâmpinase evenimentul: „Este evident că [...] nu putem realiza nimic serios dacă începem să cedăm în faţa intimidării sau să ne trădăm nesiguranţa" (Levering în Gaddis: 2005, 41).

„Cortina de Fier" pe care Churchill o vedea divizând Europa în 1946 – sintagma o fromulase încă din mai 1945, dar de abia în martie 1946 va lansa, la Foulton, Missouri, „cariera publică a expresiei" – a fost primită iniţial cu o doză considerabilă de scepticism (Parish: 2002, 83). Anii ce vor urma vor dovedi însă pe deplin judiciozitatea expresiei churchilliene, mai ales că fostul prim-ministru britanic nu avusese un rol secundar în trasarea ei. Sigur, nu ar fi dorit-o atât de perenă pe cât s-a dovedit a fi dar, aşa cum subliniază Stanley Hoffmann, „problema percepţiilor" este una centrală în studiul relaţiilor internaţionale, iar analistul acestui domeniu trebuie să-şi concentreze atenţia „asupra percepţiilor şi intenţiilor oamenilor şi asupra frustrărilor şi contradicţiilor pe care le resimt oamenii când ceea ce ei realizează este diferit de ceea ce ei au intenţionat" (Hoffman: 1999, 191). Nu putem anticipa cu exactitate gradul de frustrare a lui Churchill, dar percepţiile şi limbajele diferite pe care le foloseau cei trei „mari" au reprezentat cu siguranţă una din premisele fundamentale ale declanşării Războiului Rece. În acest sens, un factor principal care a alimentat emergenţa Războiului Rece a fost, în accepţiunea istoricului britanic Peter Calvocoressi, „teama". Conflictul, „o luptă pentru putere şi o cosecinţă a unor calcule greşite", nu ar fi apărut dacă occidentalii nu s-ar fi alarmat în legătura cu posibila înaintare a Armatei Roşii spre vest sau a câştigării alegerilor în Europa de Vest de către comuniştii locali, iar Stalin ar fi acordat mai puţin credit prezumtivei ostilităţi pe care foştii săi aliaţi ar fi avut-o faţă de Uniunea Sovietică şi influenţa pe care o exercita în Europa de Est (Calvocoressi: 2000b, 155-156). Nu trebuie însă uitat faptul că teama era sentimentul predominant în acei ani. Absenţa contextualizării ei, împreună cu tentaţia unor judecăţi retrospective „tari" nu sprijină cercetarea asupra originilor Războiului Rece. Dimpotriva, o obnubilează.

Planul Marshall a fost un alt pas spre glacializarea relaţiilor dintre învingătorii celui de-al Doilea Război Mondial. Iniţiat din raţiuni economice, politice, de securitate şi, de ce nu, culturale, planul urmărea reconstruirea Europei cu ajutorul fondurilor americane. Gestul implica desigur o reciprocitate asumată, fiind în principal unul strategic: repunerea în mişcare a unui important partener comercial şi prevenirea unei eventuale extinderi sovietice înspre vestul continentului, fie direct, fie prin intermediul comuniştilor locali, care, se temeau ame-

ricanii, ar fi putut convinge un segment considerabil al unui electorat disperat să le acorde încredere (Gaddis: 1989, 56; detalii interesante despre geneza planului Marshall sunt de găsit în memoriile fostului secretar de stat american, Dean Acheson: 1987, 226-237). Planul a fost conceput pentru orice stat european, inclusiv cele intrate deja în sfera de influență a Moscovei şi chiar pentru Uniunea Sovietică însăşi (Harkness: 1974, 36). Generalul şi secretarul de stat George Marshall afirma: „Nu luptăm contra nici unei țări, contra nici unei doctrine, singurii noştri duşmani se numesc foamea şi mizeria. Guvernele, partidele politice şi guvernele care încearcă să perpetueze mizeria pentru a o exploata în scopuri politice sau de altă natură se vor lovi de opoziția Statelor Unite" (Marshall în Fontain: 1992, 97-98).

Stalin a respins planul prin vocea comisarului poporului pentru afaceri externe Viaceslav Molotov, catalogându-l drept „imperialism al dolarului". Perceput ca o continuare agresivă pe filieră economică a anticomunistei „doctrine Truman" – prin care fuseseră puse bazele politicii de „containment" care echivala cu neprecupețirea nici unui efort în vederea limitării extinderii globale a comunismului – planul ar fi reprezentat astfel „un document programatic al expansionismului american" a cărui emergență ar fi oglindit „tendința oligarhiei financiare din S.U.A. de a soluționa dificultățile economice şi politice care au apărut în fața imperialismului american după ce-l de-al Doilea Război Mondial" (Haloşa: 1963, 14). Cel mai probabil, Moscova a nutrit rețineri în ceea ce privește angajarea într-un proiect de factură capitalistă care i-ar fi subminat credibilitatea ideologică şi preeminența pe care o câştigase în estul continentului. Cu toate acestea, Stalin a cochetat cu ideea obținerii unui împrumut de la Statele Unite, însă necondiționat şi nu prin intermediul unui „organism colectiv, care ar fi repus în cauză influența exclusivă a U.R.S.S. asupra Europei răsăritene şi ar fi accentuat capacitatea de rezistență a Europei Occidentale" (Marshall în Fontain: 1992, 100; Yutaka: 1983, 257-258). Nu l-a obținut.

Deşi inițial guvernele din Polonia şi Cehoslovacia îşi arătaseră disponibilitatea şi chiar entuziasmul față de proiectul american, sovieticii au impus poziția pe care o adoptaseră față de planul Marshall sateliților lor. Polonia a fost nevoită să revină asupra deciziei luate, argumentând că participarea Germaniei i se pare inacceptabilă, în timp ce Klement Gottwald, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, „va avea parte de vii reproşuri din partea lui Stalin" (Fontain: 1992, 102).

Ca reacție la planul Marshall şi la ceea ce Uniunea Sovietică percepea ca fiind ofensiva pe mai multe fronturi a Ocidentului, apare, în primă fază, teoria celor două „lagăre". Emisă de ideologul-şef Andrei Jdanov în septembrie 1947, teoria afirma configurarea a două tendințe distincte în politica internațională: prima, cea „imperialistă", având ca pol central Statele Unite, nu este altceva decât o moştenire a „hitlerismului" şi încearcă în permanență să subjuge lumea prin

„capitalismul monopolist", forța motrică a elitelor sale politice; de cealaltă parte, „tabăra antifascistă" sau „lagărul socialist", grupat în jurul Uniunii Sovietice, denunță și se opune politicilor imperialiste, promovând eliberarea tuturor popoarelor de încorsetările economice, politice și ideologice ale capitalismului mondial.

> Cu cât războiul alunecă mai mult în trecut, cu atât mai distincte devin două tendințe majore în politica internațională postbelică, corespunzând divizării forțelor politice operând pe scena internațională în două tabere majore: tabăra imperialistă și antidemocratică, pe de o parte, și tabăra anti-imperialistă și democratică, pe de cealaltă parte. Principala forță motrică a taberei imperialiste sunt Statele Unite ale Americii. [...]
> Scopul cardinal al taberei imperialiste este întărirea imperialismului, declanșarea unui nou război imperialist, combaterea socialismului și democrației și susținerea regimurilor și mișcărilor reacționare și antidemocratice, profasciste, de pretutindeni. [...]
> Forțele antifasciste alcătuiesc cea de a doua tabără. Această tabără este bazată pe U.R.S.S. și pe noile democrații. [...] Tabăra anti-imperialistă este bazată pe mișcările muncitorești și democratice și pe partidele comuniste frățești din toate țările, pe luptătorii pentru eliberare națională din colonii și state dependente, pe toate forțele progresului și democrației din fiecare țară. Scopul acestei tabere este de a rezista amenințării unor noi războaie și expansiuni imperialiste, de a întări democrația și de a extirpa vestigiile fascismului (Zhdanov în Stokes: 1991, 40).

Comuniștii români și-au însușit cu zel și tenacitate directiva centrului moscovit. „Planul Marshall", afirma Gheorghiu-Dej la primul Congres al PMR, „este un plan de subjugare economică și politică a țărilor europene, de paralizare a industriei lor naționale și de desființare a suveranității lor" (Dej: 1952, 125). Peste doi ani, cu ocazia împlinirii a 33 de ani „dela evenimentul cel mai măreț din istoria omenirii: Marea Revoluție Socialistă din Octombrie", planul Marshall se transformă în „instrumentul fățiș al politicii războinice americane" (Dej: 1952, 507, 509). Există însă și veşti bune: „Eşecul ruşinos al planului Marshall demonstrează încă o dată că niciun fel de cârpeală nu poate face viabil sistemul capitalist, care și-a trăit traiul" (Dej: 1952, 350). A fost inventată chiar o expresie nouă, aceea de „țări marshallizate": secretarul general al partidului deplângea „subjugarea economică a țărilor Europei Occidentale de către Statele Unite ale Americii, prin pierederea suveranității, prin acapararea industriei naționale și prin transformarea țărilor *marshallizate* în colonii americane" (Dej: 1952, 587, subl. m.). Liderii de la Bucureşti nici măcar nu au cochetat cu ideea planului, aşa cum făcuseră omologii lor polonezi sau cehoslovaci. Şi în următorii ani, acțiunile regimului se vor încadra cu strictețe în limitele trasate de sovietici, confirmând astfel eticheta de „satelit perfect" (Anton: 2007, 17).

Finalul anului 1947 aduce cu sine crearea Biroului Informativ al mişcării comuniste internaționale, Cominformul. Stalin este acuzat în Occident de

resuscitarea fostei Internaționale a Treia, adică de recuperarea practicilor centraliste despotice la adresa partidelor comuniste din lumea întreagă, de coordonarea lor fără drept de apel și în conformitate exclusivă cu intențiile și scopurile internaționale ale Moscovei. Biroul informativ și Cominternul dețineau, în esență, același rol: extrapolarea a ceea ce Lenin a numit „centralism democratic" de la nivelul unui singur partid asupra întregii mișcări comuniste. Între cele două centre ale lumii comuniste nu existau decât diferențe „tehnice": numărul de membri, sediul sau o strategie ideologică mult mai flexibilă; importanța acestor distincții, deși notabilă, nu trebuie însă supradimensionată, așa cum proceda, la un an după apariția Cominformului, Sidney Fay (Fay: 1948, 1-5). Două rațiuni majore, interdependente, au ghidat apariția Cominformului. Prima, așa cum observase și Occidentul, rezidă în necesitatea readucerii partidelor și mișcărilor comuniste sub autoritatea Uniunii Sovietice, întreruptă sau considerabil slăbită în urma războiului mondial. A doua, aflată în directă continuitate cu prima, constă în afirmarea și consolidarea unui front ideologic al comunismului internațional care să contracareze amenințările și presiunile a căror sursă o constituia „lagărul imperialist". După deteriorarea relațiilor sovieto-iugoslave și expulzarea Iugoslaviei din organizație, sediul Cominformului a fost mutat de la Belgrad la București. Aici apărea și publicația oficială a organizației, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*. Efemerul și mult mai puțin prestigiosul urmaș al Cominternului a fost deființat de Hrușciov în 1956 ca o relicvă a leninismului post-revoluționar și ca un gest pentru captarea bunăvoinței lui Tito, cu care Moscova încerca să restaureze relațiile politice (la nivel interstatal) și ideologice (la nivel de partide). A reușit, parțial, numai în primul caz.

Dilema centrală a securității europene postbelice și în același timp miza viitoarelor relații Est-Vest era dată în 1945 de „problema germană". Atât teritoriul fostului Reich, cât și Berlinul, aflat în zona de ocupație sovietică, erau divizate între cei trei „mari" plus Franța, adăugată în mare măsură datorită curtoaziei americane. Treptat, pe măsură ce neîncrederea și animozitățile dintre foștii aliați cunoșteau un traseu ascendent, fezabilitatea unei Germanii postbelice unite se diminua corelativ. Însă, așa cum scrie Peter Alter, „Germania divizată a fost mai degrabă o consecință a Războiului Rece" decât a unor planuri prestabilite (Alter: 2004, 184). Planul Marshall, pe de o parte, și propaganda împreună cu acțiunile de subminare economică și de amplificare a tensiunilor sociale exercitate de Moscova ca premise ale unei potențiale transformări a Germaniei în „democrație populară, pe de altă parte – au contribuit din plin la acest deznodământ.

Pe măsură ce dezacordurile dintre occidentali și sovietici se amplifică, reunificarea Germaniei devine un obiectiv tot mai îndepărtat. Pe cale de consecință, Statele Unite și Marea Britanie decid în ianuarie 1947 să-și unifice zonele de ocupație, alcătuind Bizonia. Franța, nereceptivă în primă fază la acest proiect, consimte să adauge în anul următor Bizoniei teritoriile germane pe care

le ocupa. Rezultatul, Trizonia, va reprezenta faza politică embrionară a viitoarei Republici Federale Germane. Washingtonul şi Londra se conving, imediat după crearea noii entităţi, de necesitatea unei reforme monetare. Marca germana se devalorizase profund ca o consecinţă a războiului, iar reconstrucţia economică a Germaniei postbelice nu putea avea loc în absenţa unei monede puternice care să o susţină. Stalin este alarmat de reforma monetară din zona de ocupaţie occidentală care ameninţă să submineze influenţa economică şi implicit politică a Uniunii Sovietice asupra viitoarei Republici Democrate Germane. Atunci când reforma ajunge în Berlinul de Vest, Stalin se confruntă cu pierderea în scurt timp a capacităţii sovietice de a îşi menţine poziţia în Berlinul de Est. Rezultatul incertitudinilor liderului de la Kremlin se va materializa sub forma „blocadei Berlinului": sub pretextul necesităţii unor recondiţionări a infrastructurii, sovieticii au întrerupt accesul pe căile ferate, şosele, chiar şi canalele care făceau legătura între Berlin şi Germania occidentală, introducând totodată marca est-germană în partea de oraş pe care o controlau, monedă cu care au încercat de asemenea să elimine marca vest-germană din oraş. Populaţia Berlinului de Vest, care depindea de proviziile asigurate de guvernele american, britanic şi francez se găsea acum într-o situaţie critică. Ingenioasa soluţie pentru surmontarea blocadei a constat în punerea în funcţiune a unui pod aerian prin care se transportau zilnic proviziile necesare berlinezilor din partea vestică a oraşului. Blocada, care a durat din iunie 1948 până în iulie anul următor, s-a încheiat prin capitularea lui Stalin, care nu îşi permitea să rişte un conflict deschis cu foştii săi aliaţi (Judt: 2008, 144-145; Calvocoressi: 2000a, 14-18; Dufour: 2002, 95). La scurt timp au fost create Republica Federală Germană (RFG), respectiv Republica Democrată Germană (RDG), fiecare fiind integrate în decursul anilor următori în organizaţiile militare şi economice aferente „taberei" din care făceau parte.

La fel ca în şi celelalte regimuri est-europene satelitizate, „guvernul provizoriu" al RDG era în această perioadă multipartinic, incluzând, pe lângă Partidul Socialist Unit German (PSUG), Partidul Liberal-Democrat, Uniunea Creştin-Democrată, Partidul Democrat Ţărănesc, respectiv Partidul Naţional Democrat. Pentru Moscova, responsabilitatea divizării Germaniei aparţinea integral Occidentului. Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite erau acuzate de purtarea unor „tratative separate" în vederea constituirii „unui stat german occidental, cu privire la instituirea unui regim special în regiunea Ruhr, cu privire la frontierele Germaniei apusene şi la statutul de ocupaţie pentru Germania occidentală"; dar, se afirmă în continuare, „toate aceste probleme cădeau în competenţa celor patru puteri de ocupaţie, care le puteau rezolva în comun" (Fedotov: 1949, 25, 29). Deşi acţiunile puterilor occidentale au fost conforme cu cele prezentate mai sus, nu se menţionează absolut nimic despre permanenta atitudine tergiversantă şi detabilizatoare a sovieticilor asupra întreg spaţiului german, pe care urmăreau, printr-o formă sau alta, să îl domine.

Divizarea Germaniei s-a instaurat ca o consecință a insecurității resimțite atât de Occident, cât și de Moscova, fiecare parte încercând să o surmonteze prin metodele proprii. Rezultatul acestei insecurități reciproce a fost incert în primii ani postbelici, conturându-se cu claritate de abia în 1948, după consumarea blocadei Berlinului; deși aceasta a fost, așa cum am observat, pusă în practică de către Stalin, propaganda sovietică o atribuia exclusiv reformei monetare operată de cele trei puteri vestice în propriile zone de ocupație. Reforma afecta și chiar ar fi putut pune sub semnul întrebării influența sovietică în viitoarea Germanie de Est, dar nu trebuie uitat faptul că fusese inițiată tocmai pentru a pune capăt haosului economic pe care sovieticii îl amplificau pentru a putea crea premisele unei revoluții comuniste, chiar dacă „derivate". „Poporul german", susțineau în continuare sovieticii, „desfășoară o luptă neîmpăcată împotriva atâtătorilor la un nou război, împotriva includerii Germaniei în blocurile militare agresive – în Uniunea occidentală (Comunitatea Europeană, n.m.) și Pactul Atlanticului de Nord". Planurile lui Stalin, nematerializate până la urmă, erau deci ferm trasate: combaterea „occidentalizării" Germaniei, ceea ce nu putea însemna, conform concepțiilor politice ale liderului de la Kremlin, decât satelitizarea sau cel puțin „finlandizarea" acesteia (*Lecții...*: 1960, 608).

> Din vina celor trei mari puteri a încetat să funcționeze la Berlin organul aliat coordonator de administrare a Germaniei – Consiliul de Control. La 18 iunie 1948, autoritățile de ocupație americane, engleze și franceze au proclamat reforma monetară separată în zonele lor de ocupație, înălțând, astfel, un zid între zonele occidentale și zona de răsărit, un zid care a împărțit Germania în două. Prin aceasta, s-au periclitat toate deciziile cvadripartite care garantau lichidarea potențialului de război al Germaniei, desvoltarea ei pe cale democratică și îndeplinirea tuturor obligațiilor ei față de puterile aliate (Fedotov: 1949, 29-30).

Bineînțeles, eșecul lui Stalin de a extinde influența sovietică asupra întregii Germanii nu putea fi decât un mare succes pentru propaganda „democrațiilor populare". O dovedește Gheorghiu-Dej care, la aniversarea a „32 de ani de la evenimentul care a schimbat tot mersul istoriei omenirii, care a deschis lumii întregi drumul spre desființarea oricărei forme de exploatare a omului de către om", și care nu putea fi decât „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917„ – afirma următoarele:

> Crearea Republicii Democrate Germane este, după cum ne-a arătat I.V. Stalin, „o faptă măreață pentru întreaga Europă, asigurându-i o pace trainică", căci ea a pus temelia unei Germanii unite (sic!), democratice și iubitoare de pace. O Germanie pașnică, alături de existența Uniunii Sovietice, iubitoare de pace, va exclude posibilitatea războiului, pentru că Uniunea Sovietică și Germania reprezintă cel mai mare potențial uman și economic din Europa (Dej: 1952, 381, 386).

În final doresc să atrag atenția asupra dimensiunii ideologice a relațiilor dintre statele membre ale „lagărului socialist". de departe trăsătura care le evidențiază unicitatea în raport cu relațiile dintre statele non-comuniste şi care le permite să escamoteze în permanență realitatea (burgheză), cu tot cu neajunsurile ei, în favoarea unei realități aflată în prin proces de autoconstruire şi care îşi oferă propria economie şi propriile reguli de funcționare prin asaltarea permanentă a realității burgheze, pe care o consideră condamnată la dispariție. Astfel putem înțelege de ce lumea comunistă îşi va afirma constant superioritatea în raport cu cea „imperialistă": deoarece această superioritate se manifestă pe alt plan şi, aşa cum aminteşte Jean François Revel, ea este una a intențiilor, nu a rezultatelor (Revel: 2002).

> Spre deosebire de sistemul mondial al capitalismului, sistemul mondial socialist are o unitate de monolit. Unitatea sistemului socialist se bazează pe *comunitatea orânduirii social-economice şi de stat* caracterizată prin deținerea puterii de stat de către clasa muncitoare în frunte cu partidul ei revoluționar şi prin proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, pe *comunitatea țelului final* – construirea socialismului şi comunismului – şi pe *comunitatea ideologică*, întemeiată pe învățătura marxist-leninistă, pe ideile atotbiruitoare ale internaționalismului proletar (Canja: 1959, 12-13; sbl. în text).

3.4. Conflictul sovieto-iugoslav şi Republica Populară România

Comparativ cu celelalte state est-europene, Iugoslavia a devenit comunistă utilizând un traseu *sui-generis*. Folosind tipologia lui Johnson, ea s-a dovedit a fi un regim comunist autonom, nu derivat, aşa cum l-ar fi dorit Stalin. De aici şi ruptura ulterioară dintre cele două părți, prima de acest fel din lumea comunistă, care a reverberat cu mult dincolo de granițele „lagărului socialist" însuşi.

Iugoslavia, un spațiu mozaicat din punct de vedere etnic şi lingvistic, a apărut ca stat în ultimul an al Primului Război Mondial (Brogan: 1990, 149). În 1941 va fi invadată de către armatele lui Hitler după o lovitură de stat care în îndepărtase de la putere pe prințul Paul. Acesta se pusese la dispoziția Germaniei naziste. Înlocuirea sa cu regele Petru al II-lea, chiar dacă noua conducere susținuse că va respecta acordul încheiat cu Berlinul, îl va determina pe Hitler să invadeze Iugoslavia. Avea nevoie de stabilitate în Balcani pentru a putea demara planul Barbarossa, adică operațiunea invadării şi înfrângerii Ununii Sovietice.

Rezistența împotriva ocupantului german apare sub două forme: *cetnicii* grupați în jurul lui Draza Mihailović (îşi împrumutaseră denumirea de la un legendar grup de luptători sârbi care organizaseră rezistența împotriva otomanilor), respectiv *partizanii* (denumire preluată de la rezistența spaniolă împotriva lui Napoleon) conduşi de experimentatul cominternist Iosip Broz, care

adoptase pseudonimul Tito. Spre deosebire de partizani, profilul politic al cetnicilor era total diferit: aceştia erau devotaţi regelui Petru al II-lea, aflat în exil din 1941 şi, de asemenea, „se puseseră sub autoritatea guvernului iugoslav în exil", care acţiona, ca şi în cazul Poloniei, din Londra (Constantiniu, Pop: 2007, 19).

Luptând împotriva naziştilor, dar şi una împotriva celeilalte, aceste grupări vor antrena Iugoslavia într-un îndelungat şi costisitor război civil. În final, victoria va aparţine partizanilor. Atât Tito cât şi Mihailović au fost finanţaţi de către britanici; liderul partizanilor a reuşit să îi convingă pe aceştia din urmă de superioritatea contribuţiei sale la efortul de război şi să redirecţioneze astfel ajutorul britanic dinspre cetnici înspre gruparea pe care o conducea. De menţionat faptul că Tito a recurs la ajutorul britanic datorită refuzului Moscovei de a-şi aduce aportul la cauza partizanilor (Brogan: 1990, 153-155); după expulzarea Iugoslaviei din Cominform, lui Tito i se va imputa cu insistenţă colaborarea partizanilor cu forţele militare şi serviciile de spionaj britanice în timpul războiului.

În ciuda faptului că partizanii nu fuseseră sprijiniţi de Uniunea Sovietică, Tito rămăsese un stalinist convins. Atât de convins încât intransigenţa sa începuse să îl irite pe liderul de la Kremlin cu mult înainte de îndepărtarea trupelor germane de pe teritoriul Iugoslaviei. În 1942, după o lungă perioadă în care contactul între sovietici şi Tito fusese întrerupt, Stalin îl averizase pe liderul iugoslav să îşi tempereze aversiunea manifestată faţă de Statele Unite şi de Marea Britanie (de care îl lega doar inamiciţia comună a Germaniei naziste) şi totodată să nu încerce nimic „revoluţionar" încă, pentru a nu compromite imaginea Moscovei la Washington, respectiv Londra, periclitând astfel ambiţiile geopolitice ale „generalissimului" în Europa de Est.

> Ţineţi cont de faptul că Uniunea Sovietică are relaţii oficiale cu regele şi guvernul iugoslav, iar o poziţie ostilă făţişă din partea voastră ar crea noi dificultăţi în cadrul eforturilor comune de război şi între relaţiile dintre Uniunea Sovietică, pe de o parte, şi Marea Britanie şi Statele Unite, pe de cealaltă parte. Nu luaţi în calcul lupta pe care o purtaţi doar din punctul vostru de vedere, naţional, ci şi din punctul de vedere internaţional al coaliţiei britanico-americano-sovietice. [...] Arătaţi mai multă elasticitate şi abilitate de manevră (Pijade în Lendvai: 1970, 78).

Tito nu a urmat aceste sfaturi. Nu pentru că ar fi dorit să îl sfideze pe Stalin, dimpotrivă, pentru a îi demonstra cât de devotat îi este, manifestându-şi stalinismul *avant la lettre*. Dar „genialul conducător al oamenilor muncii din toată lumea" (Dej: 1952, 398) nu avea nevoie de emuli, ci de executanţi. Cu cât mai servili şi mai obedienţi, cu atât mai bine; entuziasmul revoluţionar şi devotamentul ideologic puteau însemna o indezirabilă autonomie cognitivă şi organizatorică. Stalin, când nu manifesta un amuzament sarcastic faţă de acest tip de

comportament, îl considera circumspect, ceea ce putea antrena majore deservicii pentru „idealist".

Tito s-a dovedit însă a fi mult mai puțin idealist decât îl considera liderul de la Kremlin. Își argumenta cu tenacitate și realism punctele de vedere, chiar dacă acestea contrastau cu cele ale Moscovei, punând întotdeauna pe primul plan revoluția iugoslavă, nu pe cea mondială. Astfel, când Stalin și Dimitrov, prin intermediul Cominternului, au încercat să îl convingă pe liderul partizanilor să se alieze cu cetnicii conduși de Mihailović, s-au lovit de refuzul implacabil al acestuia. Mai apoi, tot pentru a demonstra puterilor occidentale că nu are intenția de a comuniza Iugoslavia, Stalin l-a convins pe Tito să accepte o reîntoarcere temporară a regelui Petru al II-lea în Iugoslavia, precum și formarea unui guvern din partizani și membri ai guvernului iugoslav aflat în exil la Londra, „până la organizarea de alegeri care să decidă asupra formei de guvernământ" (Constantiniu, Pop: 2007, 26-27).

Armata Roșie a ajuns la Belgrad în octombrie 1944. Până atunci, Tito avusese grijă să respingă în mare parte trupele Wermachtului și să își consolideze poziția politică, fără a urma însă sfaturile primite de la Moscova, ba chiar în detrimentul lor. Cel mai important punct care diferențiază Republica Federativă Populară Iugoslavă de regimurile comuniste est-europene rezidă, așa cum am menționat la începutul acestei secțiuni, în caracterul său autonom: partizanii au cucerit puterea fără asistență masivă din partea centrului moscovit, așa cum s-a întâmplat în cazul celorlalte „democrații populare". Mai mult, au optat pentru instalarea imediată la guvernare, fără a acorda o importanță prea mare „fronturilor naționale" prin intermediul cărora comuniștii est-europeni își camuflau în primă fază ambițiile politice, înaintând cu prudență și perseverență, în baza strategiei trasate de Moscova, spre cucerirea integrală a puterii. Pe scurt, Tito se dovedea a fi un „comunist indisciplinat" (Constantiniu, Pop: 2007, 19). Sigur, comuniștii iugoslavi utilizau un „front național" – care va funcționa mult timp după transformarea „democrațiilor populare" în „republici populare" și a cărui existență va fi ulterior condamnată de sovietici ca escamotând și estropiind Partidul Comunist Iugoslav (PCI) – dar păstrau, în cadrul său, pozițiile dominante, spre deosebire de omologii lor est-europeni, mai abili, aparent, în arta camuflajului politic.

Ambițiile teritoriale ale Iugoslaviei postbelice în defavoarea vecinilor săi au constituit o altă notă disonantă între Belgrad și Moscova. „Stalin însuși, care nu era modest în materie de anexiuni teritoriale" a fost pur și simplu stupefiat de pretențiile iugoslavilor. Pe lângă Albania, care ar fi urmat să devină o republică federală iugoslavă sau un protectorat al Belgradului, Tito „prezenta revendicări față de Italia, Austria, Ungaria, România, Bulgaria și Grecia". Sesizând situația tensionată care s-ar fi creat în Balcani, o regiune în care influența sovietică era departe de a fi consolidată imediat după 1945, Stalin s-a opus proiectului anexionist al Iugoslaviei (Constantiniu, Pop: 2007, 27-28).

În aceeaşi perioadă îşi fac loc dezamăgirea şi chiar ostilitatea lui Tito faţă de practicile sovietice de pe teritoriul statului pe care îl conducea. Atitudinea sovietică, intruzivă şi condescendentă, va fi reproşată în scurt timp de către Tito liderului de la Kremlin şi va constitui totodată factorul declanşator al conflictului sovieto-iugoslav, încheiat cu excluderea Iugoslaviei din familia comunismului internaţional. Printre nemulţumirile conducerii iugoslave la adresa Moscovei, atât ideologice cât şi politice, se numărau extrema birocratizare a PCUS (acuză pe care şi Troţki o formulase la adresa leninismului post-revoluţionar cu două decenii mai devreme) şi eterna tentaţie imperială a Moscovei, deşi ambalată în retorica marxist-leninistă. Urmau apoi cultul personalităţii lui Stalin, hipertrofiat în raport cu partidul în sine, poziţiile flagrant inegale de pe care interrelaţionau statele socialiste, respectiv dominarea şi exploatarea de către Moscova a „democraţiilor populare". Reprehensiunile iugoslave au devenit publice numai după consumarea rupturii Moscova-Belgrad şi după ce Tito conştientizase faptul că o reconciliere cu Stalin, pe care iugoslavii o doreau şi în vederea căreia depuseseră eforturi, devenise practic imposibilă (Stanciu: 2008, 94).

Cu un an înaintea ostracizării Iugoslaviei, proiectul unei federaţii balcanice iugoslavo-bulgare provocase un răspuns dur din partea Moscovei. Tito şi Dimitrov haşuraseră, fără a-l anunţa în prealabil pe Stalin, contururile unei potenţiale federaţii care să includă, în primă instanţă, Iugoslavia, care ar fi încorporat Albania ca una din republicile sale federative, şi Bulgaria; ulterior, Grecia ar fi urmat să se alăture noii entităţi politice. Stalin a dezavuat explicit proiectul, admonestându-i pe cei doi iniţiatori ai săi care au fost chemaţi de urgenţă la Moscova pentru a da explicaţii. Ideea emergenţei unui centru de putere autonom în Balcani i-a displăcut „tătucului popoarelor", apărându-i ca o sfidare implicită la adresa supremaţiei sovietice asupra lumii comuniste; pe cale de consecinţă, prima sa reacţie a fost una de combatere agresivă a proiectului (Muraşko: 1998, 343).

În plus, nici Tito şi nici Dimitrov nu ajunseseră la un acord în privinţa statutului Bulgariei în noua federaţie. În timp ce primul o percepea ca pe o viitoare republică federativă membră a unei Iugoslavii extinse, ultimul se raporta la ea ca o „conlucrare între egali". Pentru a nu părea totuşi atât de tranşant în respingerea propunerii făcută de cele două mari nume comunismului internaţional, Stalin a avansat o contraofertă: alcătuirea a trei federaţii în loc de una singură. Acestea ar fi fost, în ordine, federaţia bulgaro-iugoslavă (care ar fi inclus Albania), federaţia ungaro-română, respectiv federaţia cehoslovaco-poloneză. La momentul potrivit, constructele politice mai sus menţionate ar fi fost fost integrate în Uniunea Sovietică, probabil datorită disputelor teritoriale existente în interiorul fiecăreia şi pe care Moscova le-ar fi exploatat cu siguranţă, erijându-se în pacificatoarea Balcanilor (Constantiniu, Pop: 2007, 29-32). Flerul politic de care dispunea Tito l-a ajutat să anticipeze susbsidiarul propunerii lui Stalin. I s-a opus, făcând astfel încă un pas înspre glacializarea relaţiilor dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică.

De fapt Stalin anticipase, după 1945, polemicile serioase pe care le va avea cu impetuosul lider al PCI. Nu întâmplător sediul inţial al Cominformului fusese fixat la Belgrad; abia după conflict va fi mutat la Bucureşti. „Se spera astfel într-o mai bună încadrare informativă a posibilului rebel şi într-un control mai eficient al spaţiului iugoslav" (Banu, Ţăranu: 2006, 289). Un alt motiv pentru care Stalin era deranjat de comportamentul lui Tito consta în ajutorul substanţial pe care acesta îl acorda gherilelor comuniste greceşti (Brogan: 1990, 157). Stalin observase cât de importantă este poziţia geopolitică a Greciei pentru puterile occidentale, în special pentru Marea Britanie şi deşi dorea accesul sovietic la strâmtorile dintre Marea Neagră şi Marea Mediterană, nu îşi presase prea tare foştii aliaţi în această privinţă. Interesele şi raporturile de forţe au prevalat şi în acest caz, nu înţelegerea încheiată între Churchill şi generalissim în 1944 la Moscova. Pe scurt, Tito îşi dovedea din nou indisciplina.

Factorul principal care a condus galopant către oficializarea conflictului s-a consumat în primăvara anului 1948. A constat în dezaprobarea făţişă a conducerii de la Belgrad faţă de comportamentul sovietic în Iugoslavia, în special de aroganţa şi condescendenţa cu care oficialii sovietici penetrau reţelele informative ale iugoslavilor, pretinzând totodată aces la informaţii sensibile şi o subordonare totală din partea gazdelor („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentul 4, în McNeal: 1967, 58; Djilas: 1991, 60). Moscova a ripostat susţinând că PCI acordă reprezentanţilor ţărilor burgheze aceeaşi importanţă pe care o acordă Uniunii Sovietice, fapt inadmisibil; apoi, iugoslavii erau acuzaţi de o serie întreagă de greşeli organizatorice, de propagarea de zvonuri şi sentimente anti-sovietice şi de incapacitatea de a-şi face autocritica („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentul 5, în McNeal: 1967, 61-62; „The Tito-Stalin Correspondence, March-June 1948", în Stokes: 1991, 58-60).

La rândul său, Tito a contraatacat: „Indiferent de cât iubeşte fiecare dintre noi ţara socialismului, U.R.S.S, nu poate, în nici un caz, să îşi iubească propria ţară mai puţin, care de asemenea construieşte socialismul – în acest caz concret RFPI – pentru care atât de multe mii dintre cetăţenii săi progresişti au căzut. Ştim foarte bine că acest lucru este înţeles în manieră similară în Uniunea Sovietică" („The Tito-Stalin Correspondence, March-June 1948", în Stokes: 1991, 60). Iugoslavii propuneau de asemenea, pentru a îşi demonstra buna credinţă faţă de Moscova, ca o comisie sovietică să se deplaseze la Belgrad pentru a constata verosimilitatea argumentelor iugoslave şi pentru a rezolva problema cât mai rezonabil cu putinţă pentru ambele părţi. Dar Stalin nu a fost de acord cu abordarea bilaterală sugerată de Tito. A recomandat în schimb întrunirea Cominformului în vederea clarificării chestiunii, care căpăta un caracter litigios tot mai pronunţat. Iugoslavii au respins propunerea lui Stalin, denunţând totodată şi faptul că sovieticii făcuseră publică disputa printre celelalte partide comuniste membre ale Biroului Informativ. Au optat în continuare pentru discuţii bilaterale, afirmând că nu şi-ar putea susţine adecvat poziţia în cadrul Cominformului, deoarece

ar reprezenta o minoritate dezavantajată („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentele 4, 5, 6, în McNeal: 1967, 58-64).

Biroul Informativ s-a întrunit în cele din urmă, în absența și pentru a condamna atitudinea PCI. Rezoluția emisă cu această ocazie instituționaliza divergența sovieto-iugoslavă și excluderea lui Tito din „lagărul socialist". Acuzele care i se imputau erau atât de natură ideologică, cât și politică, cele două dimensiuni fiind practic indistincte în cazul regimurilor comuniste. Astfel, printre neajunsurile politice identificate de Stalin la adresa comuniștilor iugoslavi se număra în primul rând „politica dușmănoasă" a acestora „față de Uniunea Sovietică și PCUS" și echivalarea „politicii externe a Uniunii Sovietice cu politica externă a puterilor imperialiste", ignorarea atenționărilor și criticilor venite din partea Comitetelor Centrale a multor partide comuniste și, nu în ultimul rând, refuzul de a participa la reuniunea Cominformului. Rezoluția se termină cu un apel la conștiința revoluționară a „elementelor sănătoase, loiale marxism-leninismului" care trebuie să ajute prezenta conducere să își recunoască erorile, iar în caz contrar să o înlocuiască.

Acuzele ideologice erau mai numeroase și mai complexe. După ce Iugoslavia fusese „democrația populară" cea mai ardent stalinistă și inițiase prima o masivă campanie de industrializare și colectivizare, guvernul de la Belgrad începuse să permită separarea gospodăriilor țărănești de fermele colective, observând cât de contraproductive erau și de ce tensiuni sociale se făceau responsabile. Moscova denunța devierea ideologică a iugoslavilor și abandonarea de către aceștia a luptei de clasă în mediul rural. Pe cale de consecință, apăruse o „creștere a elementelor capitaliste" datorită faptului că liderii iugoslavi „percepeau țărănimea ca pe o entitate distinctă", neținând cont de „teza leninistă conform căreia micile gospodării individuale dau naștere capitalismului și burgheziei continuu, în fiecare zi, oră, spontan și pe scară largă" („Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia", în Jacobs: 1979, 133-144). Mai mult, regimul comunist iugoslav era acuzat că nu se sprijină pentru „construirea socialismului" pe proletariat, ci chiar pe țărănime și pe categoria ei cea mai culpabilă și care ar fi trebuit eradicată cât mai rapid posibil, „chiaburimea". Muncitorilor li se refuză astfel „calitatea de principală forță conducătoare a regimului de democrație populară" („Clica lui Tito, agentură a imperialismului anglo-american": 1949, 19). Un document inedit aflat în arhivele naționale din județul Timiș insistă asupra mecanizării insuficiente a agriculturii iugoslave și a gestionării ei de către „chiaburiii cei mai crunți, mai aprigi, mai sălbatici", care nu ar fi altceva decât „copii răsfățați ai regimului fascisto-titoist" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, 1950, Dosar 25, f. 202, 203).

Era deplânsă apoi subaprecierea rolului partidului comunist în favoarea „frontului național" sau „popular", încă activ și puternic, în timp ce în celelalte „democrații populare" își epuizase deja „rolul istoric". Însăși PCI era acuzat de

degenerare, deoarece „înlocuise critica şi autocritica [...] prin metode de comandă". Apoi, din punct de vedere ideologic, „clicii titoiste" îi era reproşat pe un ton extrem de virulent faptul că „a servit membrilor de partid o mixtură infectă compusă din diferite «teorii» burgheze şi din deşeurile «doctrinelor» oportuniste de tot felul". (Golubovschi: 1949, 2). Urma apoi, în final, absenţa „democraţiei de partid", adică persecutarea şi încarcerarea membrilor PCI consideraţi drept prosovietici („Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia", în Jacobs: 1979, 133-144). În acest caz, comuniştii iugoslavi „credincioşi principiilor internaţionalismului şi cauzei lui Lenin şi Stalin" erau nevoiţi să dea din nou curs, exact ca în timpul ocupaţiei naziste, „luptei din ilegalitate" (Medvedev: 1950, 31). Pentru Moscova, regimul iugoslav îşi pierduse calităţile care îl desemnau drept comunist. Se punea de acum problema recreării „partidului cu adevărat comunist revoluţionar" în Iugoslavia. Un alt document din arhivele judeţene Tmiş ne ajută să ne formăm o părere asupra acestui proces.

> Pentru transformarea Jugo-Slaviei întrun (sic!) stat fascist, clica lui Tito sa (sic!) bazat pe sprijinul burgheziei şi al chiaburimei, acele elemente cari îi erau cele mai devotate pentru aceste acţiuni. Pentru a putea şi mai crunt stoarce proletariatul a mai împiedecat rezistenţa comuniştilor devotaţi, astfel ei au văzut necesitate alungării din organele puterii de stat pe reprezentanţii clasei muncitoare, cari reprezentau o piedică în acţiunile lor.
> [...] Propaganda calomnioasă a clicii lui Tito, îndreptată împotriva Uniunii Sovietice şi a lagărului socialist, în Jugo-Slavia nu a putut să ascundă masselor muncitoare largi nici caracterul reacţionar şi fascist al regimului Titoist, nici esenţa politicii şi acţiunilor bandei lui Tito. Deaceea după trecerea făţişă a clicii lui Tito în lagărul imperialiştilor, oamenii muncii din Jugo-Slavia au început o luptă grea şi îndârjită împotriva regimului Titoist.
> Din cauză că regimul fascist al clicii lui Tito a devenit o armă în mâinile imperialiştilor pentru aservirea popoarelor Jugo-Slaviei, această luptă are caracterul unei lupte de eliberare. Forţa principală a mişcării de eliberare din Jugo-Slavia este alianţa dintre clasa muncitoare (sic!) şi ţărănimea muncitoare, alianţă condusă de clasa muncitoare şi de grupele ilegale de partid ale partidului comunist care e în curs de a fi din nou creat.
> Trăsătura caracteristică a dezvoltării luptei revoluţionare de eliberare a popoarelor Jugo-Slaviei împotriva regimului fascist al clicii lui Tito este că, pe de o parte, această luptă a fost la început o luptă spontană, neorganizată a oamenilor muncii, iar pe de altă parte, că în organizarea şi crearea unui partid comunist nou, care trebuie să fie conducătorul unic al luptei de eliberare al masselor populare, a domnit spiritul de cerc. Se poate spune că această perioadă a dezvoltării a luptei de eliberare (sic!) se apropie de sfârşit. Şi cu toate că nu există un partid comunist nou format, care să fie conducătorul unic al luptei revoluţionare de eliberare a maselor, există astăzi într-un (sic!) mare număr de centre populate şi în întreprinderi grupuri Mrxist-Leniniste (sic!) ilegale, care conduc

această luptă şi care duc în acelaşi timp lupta pentru formarea şi crearea noului partid comunist (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, 1950, Dosar 25, f. 208).

Între 1949 şi 1952, diatribele sovietice la adresa Iugoslaviei vor atinge punctul culminant. Trei teme majore le pot rezuma: colaborarea economică, informativă şi militară cu Occidentul, mergând până la tentativele de a declanşa un nou război în Balcani, îngreunarea condiţiilor de trai şi manipularea populaţiei iugoslave şi, după ce speranţele lui Tito într-o reconciliere rezonabilă cu Stalin se vor risipi, denigrarea Uniunii Sovietice şi a „lagărului socialist" în maniera de-a dreptul „fascistă". Toate articolele apărute Uniunea Sovietică şi în gazetele „democraţiilor populare" care tratează „problema iugoslavă" până la moartea lui Stalin se termină invariabil cu încurajarea comuniştilor „ortodocşi" şi a populaţiei iugoslave să continue „lupta" împotriva „clicii titofasciste" (Kirsanov: 1950, 41), exprimându-şi în acelaşi timp speranţa în victoria lor finală.

Astfel, ni se aduce la cunoştinţă „troţkismul" lui Tito şi faptul că acesta fusese recrutat de către serviciile de spionaj britanice, chiar şi de către Gestapo (!), „înaintea războiului", când „Tito şi complicii lui au fost trimişi în rândurile Partidului Comunist Iugoslav cu scopuri diversioniste" (Pozolotin: 1951, 28; Kirsanov: 1950, 41; Carasev: 1952, 61) şi instalaţi la putere după finalizarea conflagraţiei mondiale, postură din care „acoperindu-se cu numele partidului comunist şi lucrând în numele statului de democraţie populară, clica lui Tito Rancovici a mers pas cu pas spre lichidarea cuceririlor poporului Jugoslav" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, 1950, Dosar 25, f. 215). Cu ajutorul fondurilor occidentale, se susţinea, Iugoslavia fusese transformată într-o „colonie a imperialiştilor americani" (Chirsanov: 1952, 33) şi plasată „în slujba spionajului imperialiştilor" (Minaiev: 1952: 32). Ajutorul „imperialist" nu era însă utilizat în industria civilă, ci „folosit exclusiv pentru nevoile industriei de război şi a celei extractive", fapt care se repercuta negativ asupra bunăstării populaţiei (Medvedev: 1952, 110). Pentru V. Bruscov, „numeroase fapte arată că titoiştii se grăbesc să facă pregătirile necesare în vederea intrării trupelor americane în Iugoslavia şi a deslănţui (sic!) o agresiune în Balcani" (Bruscov: 1951, 31; DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48, 1952, f. 123). Conducerea de la Belgrad era acuzată de comasarea unor forţe armate la graniţa cu România şi Ungaria, unde de altfel ar provoca „zilnic incidente" cu potenţia conflictogen extins. Însă populaţiei iugoslave i se inocula de către guvernanţi ideea că toate aceste măsuri ar fi necesare datorită „pericolul[ui] militar care ar ameninţa Iugoslavia dela Răsărit" (Calinin: 1951, 42).

Nu numai că manifesta un prezumtiv comportament agresiv la adresa „democraţiilor populare" vecine; conducerea iugoslavă „calomnia" deschis însăşi Uniunea Sovietică, pe care o acuza că „ar fi vrut să menţină Iugoslavia la

nivelul unei țări agrare înapoiate", cu alte cuvinte, să o „exploateze". În opinia lui Rudolf Slánský, secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac epurat în 1952 în cadrul ultimului val de procese staliniste, „Trădătorii iugoslavi au nevoie de aceste afirmații mincinoase pentru a face poporul iugoslav să creadă că U.R.S.S. şi țările de democrație populară ar fi ostile Iugoslaviei şi din această cauză alianța cu capitalismul ar fi «un rău mai mic»". La contra-argumentele lui Tito conform cărora şi alte state socialiste întrețin relații cu Occidentul, în special Cehoslovacia, Slanski susținea că nu este vorba despre același tip de comerț, cehoslovacii neprimind de la „capitaliştii occidentali" „niciun credit", ceea ce nu se întâmpla în cazul Iugoslaviei (Slansky: 1949, 4).

Stalin nu ezita să finanțeze generos publicațiile „emigranților revoluționari iugoslavi" rezidenți în Uniunea Sovietică sau în „țările de democrație populară". Astfel, la Moscova apărea *Pentru o Iugoslavie socialistă*, în Republica Populară România (RPR), *Sub steagul internaționalismului*, în Cehoslovacia *Lupta nouă*, în Bulgaria *Înainte* şi în Albania *Pentru libertate*, toate acestea având „un rol important în demascarea politicii aventuriere, anti-populare, a lefegiilor de la Belgrad ai imperialiştilor" („Clica lui Tito-Rancovici transformă Iugoslavia într-un cap de pod al agresiunii": 1951, 76; Calinin: 1950, 17-19; Piradov: 1949, 18-22).

Deşi Tito se considera un comunist disident, Stalin îl transformase într-un proscris. Se pare că ruptura nu fusese anticipată numai la Moscova, ci şi la Belgrad. Tito le-ar fi lăsat sovieticilor prima mutare (publică) pentru a câştiga susținere populară în țara pe care o conducea şi, de ce nu, printre liderii altor „democrații populare". Într-adevăr, capitalul de imagine obținut de conducătorul iugoslav cu această ocazie a fost imens, în special în lumea non-comunistă. A reprezentat totodată şi supapa de salvgardare a economiei iugoslave, reorientată acum spre Occident după ce în 1948 50% din comerțul iugoslav avea ca partener „lagărul socialist" (Lendvai: 1970, 81, 86; Vucinich: 1951, 32). Se pare că Stalin ar fi luat în considerare chiar posibilitatea declanşării unui război împotriva „rebelului", dar amintirea eficienței gherilelor de partizani, coroborată cu începutul Războiului din Coreea i-au redirecționat prioritățile internaționale înspre „amenințarea imperialistă" (Constantiniu, Pop: 2007, 42).

După deschiderea parțială a arhivelor sovietice de la începutul anilor '90, s-a aflat faptul că existase chiar şi un plan pentru asasinarea liderului iugoslav. Ministerul Securității Statului (MGB) trimisese personal lui Stalin un document ultrasecret în care cerea permisiunea demarării unei operațiuni teroriste care viza lichidarea fizică a lui Tito. Aceasta urma să fie îndeplinită de „agentul ilegal «Max», tovarăşul I.R. Grigulevich, cetățean sovietic şi membru al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice începând cu 1950". Calitățile acestuia, atât personale cât şi operative, „îl recomandă pentru o astfel de misiune. Cerem aprobarea dumneavoastră". Nu există o confirmare scrisă a aprobării misiunii de

către Stalin, dar, ținând seama de inițierea unor „pregătiri preliminare" în acest sens, există o mare probabilitate ca liderul de la Kremlin să fi consimțit. Fără să fi atins totuşi o anvergură considerabilă, operațiunea a fost sistată în martie 1953 ca urmare a decesului neaşteptat al „genialului conducător al popoarelor" (CWIHP: 1998, 137).

Putem conchide că disputa a avut un caracter mai degrabă politic decât ideologic. Nu a fost decât o luptă pentru putere între doi lideri şi două sisteme politice funciarmente asemănătoare; o demonstrează nu numai pretențiile de subordonare formulate de Stalin, ci şi perseverența lui Tito de a aborda fricțiunile „în planul *raporturilor dintre statul iugoslav şi statul sovietic* " (Fejtö: 1979, 227, subl. în original).

Interesant este faptul că Dimitrov, deşi oficial participa la condamnarea titoismului, l-a sfătuit în particular pe liderul iugoslav prin intermediul subalternului său Milovan Djilas ca, odată conflictul declanşat, să se mențină ferm pe poziții şi să nu cedeze în fața presiunilor lui Stalin. „Fără îndoială că vorbea din lunga sa experiență, ştiind că dacă partidul iugoslav se va supune lui Stalin şi îl va detrona pe Tito, Djilas şi pe ceilalți, vor fi cu toții împuşcați" (Brogan: 1990, 200).

În final Milovan Djilas sintetizează judicios în lucrarea *Convorbiri cu Stalin* dilemele relației discipol-maestru, edificantă pentru raporturile dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică:

> Primul contact între cele două revoluții ş (sic!) cele două autorități, chiar dacă ele se aflau pe baze sociale şi ideologice asemănătoare, nu putea să nu ducă la fricțiuni. Însă dat fiind că acestea se petreceau într-o ideologie exclusivă şi închisă, nici nu puteau avea un alt aspect inițial decât ca o dilemă morală şi ca o tristețe şi un regret că dreptcredinciosul centru nu înțelege bunele intenții ale unui partid mic şi ale unei țări sărace (Djilas: 1991, 60-61).

*
* *

Mutarea, după consumarea „schismei roşii" (Constantiniu, Pop: 2007), a sediului Cominformului de la Belgrad la Bucureşti a însemnat o creştere a „vigilenței revoluționare" în cazul tuturor „democrațiile populare". Portavocea condamnării Iugoslaviei a reprezentat-o însă RPR. Gheorghiu-Dej s-a întrecut pe sine în vituperările cu care ataca vecinul de la granița de sud-vest a statului pe care îl conducea şi cu care întreținuse până atunci relații politice foarte bune. Atitudinea PMR nu era autentică ci fusese bineînțeles dictată de Moscova, iar secretarul general al partidului avea tot interesul să câştige încrederea şi bunăvoința lui Stalin (Anton: 2007, 24) fiind unicul personaj politic proeminent în acel moment care nu beneficiase de „şcoala" Cominternului (Deletant, Pearton: 1998, 178). Zelul său în „demascarea" noului dușman al Moscovei trebuia deci să compenseze această carență majoră care i se putea dovedi oricând fatală.

În 1947, când insatisfacțiile sovietice față de conducerea de la Belgrad se amplificau, Dej nu le-a acordat o importanță deosebită, considerându-le nefondate (Constantiniu, Pop: 2007, 46). Bineînțeles, nu a putut să își facă publică poziția: Stalin se hotărâse să lichideze amenințarea titoistă cu orice cost. Nu se aşteptase însă la imposibilitatea schimbării conducerii de la Belgrad. PCI, un partid unit în jurul liderului său şi care ajunsese la putere prin forțe proprii a rezistat cu succes presiunilor Moscovei, sfidându-l astfel pe Stalin şi demantelând mitul unității „monolitice" a lumii comuniste.

În mai 1949, în publicația Cominformului *Pentru pace trainică, pentru democrație populară* apărea un articol intitulat „Clica lui Tito – duşman de moarte al socialismului". Punctul focal al articolului îl reprezintă denunțarea vehementă a „clicii Tito-Rankovici" sau al lui „Iuda-Tito", cel care ar fi „vândut" aspirațiile revoluționare genuine ale poporului iugoslav „imperialiştilor". Defectarea sa este considerată ireversibilă, dar se afirmă totodată precaritatea susținerii populare a conducerii de la Belgrad care pretinde că este în continuare socialistă, o manipulare efectuată în vederea inducerii în eroare a „maselor muncitoreşti". „Tito a trecut definitiv în lagărul imperialist. Ca orice trădător însă, se teme să mărturisească aceasta deschis, cu atât mai mult cu cât este silit să țină seama de adevăratele sentimente ale popoarelor Iugoslaviei, care nutresc o ură neîmpăcată împotriva imperialismului anglo-american" (Dej: 1952, 332; vezi şi Moraru et. al.: 2002, 54).

Următoarea acuză, care fusese clar specificată şi în rezoluția Cominformului din anul precedent, viza diluarea fermității ideologice a PCI prin intermediul infuzării acesteia în întreg Frontul Popular. O asemenea abordare nu putea conduce decât la reemergența capitalismului, mai ales că iugoslavii abandonaseră educația revoluționară, permițând integrarea în patidul lor a tuturor „elementelor nesănătoase" care ar fi dorit să se înscrie. Concluzia? „Socialism în vorbe – şi restaurarea capitalismului în fapte" (Dej: 1952, 334). Deşi arborează cu ipocrizie principiile socialismului, pe care nu le mai aplică, emulul lui Stalin demarează afaceri proprii cu „imperialiştii" de pe urma cărora ar beneficia exclusiv „clica" sa, în timp ce „proletariatul iugoslav" este unicul perdant al acestor înțelegeri oneroase. Tito este asiduu culpabilizat apoi pentru livrările de alimente care ar urma să ia destinația Germaniei occidentale. „Trupele S.S., care au scăldat Iugoslavia într-o baie de sânge, au nevoie de calorii. Cât priveşte popoarele Iugoslaviei, ele pot să îndure". Suntem avertizați în continuare că „Aşa gândeşte şi acționează clica lui Tito, căci aşa dictează interesele aţâțătorilor la război anglo-americani şi restaurarea capitalismului în Iugoslavia" (Dej: 1952, 334-335).

Există însă speranța, alimentată prin orice mijloace posibile de către Moscova, că popoarele Iugoslaviei, „Tot ce este cinstit şi patriotic în Iugoslavia" nu vor admite metamorfozarea acestei țări „într-o semicolonie a imperialismului

anglo-american". Mesajul transmis de către Stalin este lipsit de orice urmă de echivoc: înlocuirea actualei conduceri, „naționaliste" și revenirea la principiile „internaționalismului proletar". Astfel,

> oamenii muncii își exprimă convingerea că popoarele din Iugoslavia, în frunte cu clasa muncitoare, în frunte cu majoritatea comuniștilor devotați măreților și invincibilelor idei ale lui Lenin și Stalin, vor ști să izgonească fracțiunea naționalistă a lui Tito din Partidul Comunist din Iugoslavia și vor readuce Iugoslavia în rândurile frontului unic socialist. Poporul iugoslav se bucură de sprijinul moral al puternicei și măreței Patrii a Socialismului, U.R.S.S, al țărilor de democrație populară și al mișcării revoluționare a proletariatului internațional (Dej: 1952, 336).

Emblematic pentru ferocitate incriminărilor aduse lui Tito rămâne însă raportul prezentat de Gheorghiu-Dej cu ocazia reuniunii Cominformului desfășurată în toamna aceluiași an. Aici, Iugoslavia devine din „semicolonie" „colonie" integrală a forțelor „imperialismului" (Dej: 1952, 399). Transpare foarte clar acum „piatra de încercare și criteriul internaționalismului": fidelitatea necondiționată a oricărui partid comunist sau mișcări revoluționare față de Uniunea Sovietică. Pentru a întări această aserțiune, Gheorghiu-Dej oferă un citat relevant din „operele" fundamentale ale „genialul[ui] învățător al omenirii muncitoare și conducătorul[ui] luptei popoarelor pentru cauza păcii și socialismului, tovarășul Stalin" (Dej: 1952, 418), pe care îl reproducem integral în rândurile de mai jos.

> *Internaționalist* – spune tovarășul Stalin – este acela care fără rezerve, fără șovăieli, fără condiții este gata să apere Uniunea Sovietică, pentru că Uniunea Sovietică este baza mișcării revoluționare mondiale, și nu poți să aperi, să faci să meargă înainte această mișcare revoluționară, dacă nu aperi Uniunea Sovietică. Căci acela care intenționează să apere mișcarea revoluționară mondială fără Uniunea Sovietică și împotriva ei, acela merge împotriva revoluției și se va rostogoli inevitabil în lagărul dușmanilor revoluției (Stalin în Dej: 1952, 401, subl. în orig.).

O altă noutate adusă de raport rezidă în coroborarea valului de procese care convulsionase lumea comunistă la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 cu „chestiunea iugoslavă". Astfel, în RPR fusese arestat în 1948 Lucrețiu Pătrășcanu, un potențial competitor al lui Dej (subiectul va fi detaliat în următoarea secțiune a studiului); tot în același an vor fi arestați László Rajk în Ungaria și Koci Xoxe în Albania, ambii fiind executați un an mai târziu; în sfârșit, în 1952 va fi lichidat și Rudolf Slánský, membru de vază al PCC și totodată principalul organizator al epurărilor care afectaseră recent acest partid. Toți cei mai sus menționați au fost responsabilizați, printre altele, ca fiind „vechi spioni și agenți provocatori, care au pătruns pătruns în rândurile clasei mun-

citoare în rolul de agenți plătiți ai imperialiştilor americani şi englezi" (Dej: 1952, 405).

„Republicile populare" erau avertizate cu privire la încercările iugoslavilor de a racola nu numai duşmani externi ai socialismului, ci şi interni, din rândul propriilor populații. Aceştia ar fi urmat să submineze „construirea socialismului" şi să organizeze lovituri de stat pentru a destabiliza regimurile populare şi pentru a le deplasa înspre „lagărul imperialist", readucându-le astfel sub robia „capitalului internațional" (Dej: 1952, 403). La acest capitol RPR se considera vulnerabilă datorită granițelor directe pe care le avea cu Iugoslavia şi a minorității sârbe care locuiau la granița vestică a țării. Campania anti-titoistă a fost deosebit de intensă în această regiune, soldându-se cu arestări abuzive, procese falsificate şi chiar cu deportarea unor etnici sârbi în Bărăgan (Constantiniu, Pop: 2007, 52). O dovedeşte un articol publicat de Gheorghiu-Dej în *Scânteia* la finalul anului 1949 în care atrăgea atenția asupra acțiunilor subversive ale „spionilor titoişti" localizați pe teritoriile „republicilor populare" şi solicita intensificarea acțiunilor de propagandă în rândurile minorității sârbe din interiorul RPR. Au fost luate în acest sens măsuri ferme, atât „pe linie de partid", cât şi „pe linie de stat" (Duică: 2004, 455-461).

> Trădătorii iugoslavi, din ordinul imperialiştilor, încearcă să creeze în țările de democrație populară bande complotiste, alcătuite din elemente fasciste- reacționare, pentru a înfăptui în aceste țări o lovitură de stat contrarevoluționară spre a le despărți de U.R.S.S. şi a le subordona imperialismului.
> Deaceea lupta împotriva clicii Tito-Rankovici – unealta provocatorilor imperialişti ai războiului – e o sarcină a tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti.
> Partidul nostru trebue să ia în considerare şi faptul că pe teritoriul Republicii noastre trăieşte o populație destul de numeroasă de naționalitate sârbă. Această populație se bucură de drepturi politice, economice şi culturale egale cu ale poporului român. Ea se bucură de cele mai largi libertăți democratice, are şcoli în limbă proprie, presă şi literatură în limbă proprie.
> Partidul şi guvernul fac eforturi continue pentru ridicarea nivelului material şi cultural al acestei populații. Noi trebue să ne preocupăm sistematic de educarea populației muncitoare sârbe în spiritul devotamentului pentru R.P.R., în spiritul internaționalismului proletar şi al dragostei pentru Uniunea Sovietică. Populația muncitoare sârbă, în întregul ei, trebue să fie o forță activă în lupta împotriva bandei de spioni şi asasini a lui Tito-Rankovici.
> Banda Tito-Rankovici caută să infiltreze în rândurile acestei populații pe agenții ei plătiți. Noi trebue să obținem ca poporul muncitor român şi naționalitățile conlocuitoare, inclusiv populația muncitoare sârbă din R.P.R., să formeze un zid de nepătruns pentru agenții criminalei clici de spioni şi asasini a lui Tito (Dej: 1952, 429-430).

Pe cale de consecință, propaganda anti-titoistă a fost intensificată la maximum în vestul și sud-vestul țării, în special în localitățile de frontieră. De exemplu, în raionul Oravița fuseseră „confecționate" în 1952 33 de panouri „pictate cu caricaturi titoiste și antiimperialiste" mai mult decât sugestive, având titluri de genul: „Creșa titoistă", „Generalul ciumă", „Cuibul șerpilor", „Șobolanul lui Truman", „Muștele infectate", „Emisarii civilizației lui Truman", „Libertate femeilor din Jugoslavia Titoistă", „Bugetul înarmărilor din Jugoslavia" etc (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 48, 1952, f. 38). Aveau loc de asemenea numeroase conferințe pe teme de politică externă organizate de către secțiile de agitație și propagandă, precum și sancționări și excluderi din partid pentru cei ce, exasperați în principal de ritmul galopant al colectivizărilor, încercau să se sustragă utilizând o gamă foarte variată de mijloace (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 48, 1952, f. 39). Alte metode utilizate în campania anti-titoistă constau în utilizarea unor „caravane cinematografice", trimise din localitate în localitate pentru proiectarea de filme propagandistice și organizarea unor conferințe care aveau ca protagoniști „emigranți politici Jugoslavi" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 48, 1952, f. 93). De asemenea, erau condamnate manifestările pro-titoiste ale populației sârbe din Banat, mai ales a învățătorilor, pe care ministerul de interne și cel de externe erau invitate să colaboreze pentru a îi controla și chiar expulza (Moraru C. et. al.: 2002, 176).

Cu toate acestea, Comitetul Regional Timișoara al PMR recunoaște existența unor neajunsuri „în ceeace privește propaganda antititoistă". În primul rând, „operativitatea", respectiv „combativitatea" sa lasă de dorit, fapt care afectează „calitatea programelor artistice-culturale". Nici în privința „agitației vizuale" lucrurile nu stau mai bine în satele și comunele din această regiune, iar „ajutorul centrului este slab". Apoi, presa trata insuficient subiectul, iar agitatorii nu beneficiau de o instrucție „regulată". Nici „calitatea" și frecventabilitatea „învățământului de partid" nu era întotdeauna „corespunzătoare". Alte probleme se înregistrau la unele „cadre" al căror nivel de pregătire „politico-ideologică" era scăzut și relativ la funcționalitatea „stațiilor de radioficare", ceea ce constituia un recul important pentru activitatea propagandistică (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 90, 1953, ff. 11-12).

Într-un alt document al Direcției Județene Timiș a Arhivelor Naționale, intitulat „Rolul bandei de asasini și de spioni dela Belgrad în planurile agresive ale imperialiștilor americani" sunt deplânse „Actele agresive săvârșite la frontierele noastre" de către conducerea de la Belgrad. Acestea „stârnesc indignarea și ura întregului nostru popor muncitor. Toți oamenii cinstiți și iubitori de pace condamnă manevrele criminale titoiste și devin mai hotărâți în a spori vigilența pentru a zădărnici orice uneltiri ursită (sic!) de dușmanii păcii de la Belgrad". Următoarea frază pare scoasă din repertoriul propagandistic al ceaușismului

târziu: „Ei («oamenii cinstiți și iubitori de pace», n.m.) înconjoară cu dragoste fierbinte bravii grăniceri cari apără eroic hotarele sfinte ale patriei" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48, 1952, f. 131). Din acelaşi fond arhivistic putem afla că „titofascismul" nu mai este considerat nici măcar un regim „deviaționist" cu rădăcini socialiste, transformându-se în „cel mai reacționar şi periculos produs al imperialismului". Pe cale de consecință, „lupta împotriva lui este sarcina tuturor membrilor de Partid". Printre „măsurile" circumscrise acestei „lupte" se numărau „întărirea vieții de Partid, ridicarea nivelului politic şi ideologic al membrilor, ridicarea necontenită a nivelului cultural al masselor şi demascarea permanentă a duşmanului şi uneltelor sale" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 42, 1951, f. 58). Orice contaminare cu „titoism" ar fi fost periculoasă pentru un regim încadrat de o permanentă examinare a activităților sale de către Moscova, pe de o parte, şi de o ostilitate populară nedisimulată, pe de cealaltă parte.

Revenind la „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni", aflăm resorturile principale ale politicilor guvernului de la Belgrad, atât în plan intern, cât şi în plan extern. În primul caz avem de-a face cu anularea cuceririlor revoluționare şi cu reîntoarcerea țării, prin renunțarea la lupta de clasă în mediul rural şi la încurajarea apariției gospodăriilor private, forme embrionare ale capitalismului – în malaxorul imperialismului. În plus, se susținea că din punct de vedere național, liderii iugoslavi aplică „o politică național-şovinistă rasială de tip fascist" prin care minoritățile erau în permanență supuse unei largi palete de opresiuni. În ceea ce priveşte politica externă titoistă, aceasta era calchiată pe doi piloni consecutivi: denigrarea şi „calomnierea" Uniunii Sovietice „folosind cele mai mârşave născociri împrumutate din arsenalul hitleriştilor", ca dominată de tentații imperiale şi promotoare a agresiunii internaționale, respectiv provocarea, datorită intrării în serviciul „lagărului imperialist", a unui nou război mondial (Gheorghiu-Dej: 1952, 404, 406, 408, 412). Pentru comuniştii „ortodocşi", deznodământul era dincolo de orice posibilitate de îndoială: Iugoslavia se transformase într-o „țară marshallizată" (Gheorghiu-Dej: 1952, 413).

Ca şi în precedentul articol supus analizei („Clica lui Tito – duşman de moarte al socialismului"), apare din nou tema falaciozității şi a relei credințe cu care PCI ar pretinde că lucrează pentru „construirea socialismului", nefăcând altceva decât să manipuleze populația iugoslavă. Orice revoluționar şi orice marxist autentic ştie însă că socialismul nu poate fi construit în absența coordonării sovietice sau, mai mult, împotriva ei. Pe cale de consecință, nu se mai poate discuta de socialism în Iugoslavia, opinau partidele comuniste membre ale Cominformului, „în condițiile când Tito a rupt cu Uniunea Sovietică, cu întregul lagăr al socialismului şi democrației, răpind prin aceasta Iugoslaviei reazimul principal al construirii socialismului" (Gheorghiu-Dej: 1952, 408). În continuare, lipsa

„democrației interne de partid" era încă o dată deplânsă, excluderea din PCI și încarcerarea acelor membri „credincioși internaționalismului proletar" fiind întâmpinată cu „un salut comunist de luptă" de către Biroul Informativ (Gheorghiu-Dej: 1952, 410).

Concluzia raportului era drastică: „*ajungând în mâinile dușmanilor poporului*", PCI „*a pierdut dreptul de a se numi partid comunist* (subl.m.)". Acesta nu mai reprezenta, în prezenta formă, altceva decât un instrument golit de orice conținut, aflat la dispoziția lui Tito și a veroasei sale „clici". Astfel că „datoria internațională a tuturor partidelor comuniste și muncitorești" era exprimată acum prin combaterea asiduă, peremptorie și prin orice mijloace a titoismului. Pentru a își atinge obiectivul, fiecare partid trebuia să dea dovadă de „vigilență revoluționară", care se traducea prin introducerea „ordin[ii] bolșevic[e] în propria noastră casă – partidul nostru. În această privință mijlocul principal este *verificarea membrilor partidului*" (Gheorghiu-Dej: 1952, 414-418, subl.m.). Traseul ultimelor epurări staliniste, care ar fi întrecut, dacă ar fi dispus de suficient timp pentru a se materializa integral, sinistrele „procese-spectacol" din Moscova anilor '30, era deschis.

„Vigilența" PMR era la cote înalte, mai ales că Gheorghiu-Dej devenise suspect în ochii Moscovei pentru bunele relații pe care le întreținuse cu Tito înainte de excluderea Iugoslaviei din Cominform (Constantiniu, Pop: 2007, 153-155). În plus, așa cum scrie Stelian Tănase, „Gradul de independență al comuniștilor români era cel mai scăzut din blocul sovietic" (Tănase: 2006, 42). Pe cale de consecință, situația secretarului general al PMR nu era deloc de invidiat în acea perioadă. Acesta își va demonstra însă disciplina și devotamentul față de directivele staliniste. La scurt timp după apariție, rezoluția Biroului Informativ fusese prompt „prelucrată" (interpretată în manieră corespunzătoare) în organizațiile de partid din capitală dar și pe tot cuprinsul țării, pentru a contracara ceea ce Gheorghiu Dej percepea drept „pericolul autolinistirii" partidului și a insuficientei combativități revoluționare (Moraru C.: 2003, 575). Iosif Chișinevschi, responsabil în acea perioadă cu activitățile propagandistic-ideologice, s-a achitat cu conștiinciozitate de această sarcină, cel puțin la nivel central. Acesta insistase asupra datoriei morale și politice pe care o avea PCI față de PCUS. Revoluția iugoslavă nu ar fi fost posibilă fără precedentul sovietic, ceea ce, în mare măsură, era adevărat (Constantiniu, Pop: 2007, 90). Același Chișinevschi, ideologul șef al PMR, profitase de ocazie pentru a evidenția (și a crea) similitudini între Gheorghiu-Dej și Tito. „Eu pentru dânsul eram un titoist, neverificat încă" își amintea fostul secretar general (Neagoe-Pleșa, Pleșa: 2006, 191; vezi și Moraru C. et. al: 2002, 56-70). Chișinevschi va plăti pentru acest gest, și pentru altele chiar mai grave, în 1957, când, împreună cu Miron Constantinescu, va fi neutralizat pe filieră politică.

În iulie 1948 a avut loc al patrulea Congres al PCI. Consecvenți deciziei luate în cadrul Cominformului, comuniștii români nu au participat, deși o delegație

compusă din membri PMR se afla în acel moment în Iugoslavia pentru a lua parte la Conferința internațională a Dunării (Lăcustă: 2005, 43). Încă de la conferința de pace de la Paris, care avusese loc cu doi ani mai devreme, Uniunea Sovietică îşi făcuse publică, prin vocea comisarului poporului pentru relații externe, Viaceslav Molotov, ambiția de a nu permite accesul pe fluviu decât a vaselor statelor riverane. Cu alte cuvinte, excluderea din perimetrul Dunării a puterilor „imperialiste" şi a pretențiilor lor de „şanse egale" traduse prin „democrația dolarului" şi prin încorporarea „tinerelor democrații" de la gurile Dunării în cămaşa de forță a capitalului internațional. Mesajul era orientat clar spre conturarea unei sfere sovietice de influență în Europa de Est: aşa cum Uniunea Sovietică nu solicita „acces egal" la canalele Panama sau Suez, nici Statele Unite nu aveau dreptul să ridice astfel de pretenții în cazul Dunării (Molotov: 1951, 215-230). Cererea sovietică a fost instituționalizată cu ocazia Conferinței internaționale a Dunării, când accesul statelor neriverane la navigația pe fluviu a fost interzis. Delegația română prezentă la conferintă a fost condusă de Ana Pauker, ministrul de externe a RPR. La întoarcerea în țară, ea va prezenta un raport în fața Consiliului de Miniştri (guvernului) unde va atinge problema stării de spirit a populației iugoslave, foarte tensionată, în optica ei, de conflictul dintre conducerea de la Belgrad şi Moscova. Unii din reprezentanții sovietici proeminenți aflați la conferință (Vîşinski) ar fi fost ovaționați intens şi pur şi simplu îmbrățişați pe stradă, fapt care o făcea pe Ana Pauker să conchidă „că la poporul iugoslav există un adevărat cult pentru Uniunea Sovietică" (Lăcustă: 2005, 44-45).

Se prea poate ca Dej să îl fi admirat în secret pe Tito pentru prestigiul obținut de mişcarea partizanilor în cel de-al Doilea Război Mondial şi pentru „anvergura politică" la care ajunsese figura liderului iugoslav în lumea comunistă datorită perseverenței şi fermității cu care combătuse invadatorul nazist şi eliberase Iugoslavia prin forțe proprii (Cioroianu: 2005a, 196). Ştim cu certitudine că a regretat, după moartea lui Stalin, survenită în martie 1953, virulența cu care a admonestat poziția de-a dreptul curajoasă pe care s-a plasat Tito în disputa cu Stalin, fiindu-i probabil imposibil să nu aprecieze demnitatea şi onestitatea cu care liderul de la Belgrad a încercat să soluționeze clivajul creat între Iugoslavia şi „lagărul socialist".

La şedința plenară a Comitetului Central al PMR din noiembrie-decembrie 1961, Dej a mărturisit că raportul Cominformului fusese redactat în baza unor materiale trimise direct de Moscova şi că însuşi titlul raportului, „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni" fusese ales de către Stalin.

> Titlu acesta este titlul dat de Stalin personal, pentru că eu am avut un alt titlu, Stalin l-a indicat prin telefon şi am adoptat titlul acesta al lui Stalin (sic!). Conținutul raportului pe baza căruia s-a întocmit rezoluția a fost întocmit de mine. Eu nu puteam să am alte materiale decât din sursele lor (a sovieticilor, n.m.), chiar dacă erau proaste, şi am făcut interpretări, aprecieri, pe baza unor

> materiale furnizate. Eu am avut, aşa cum aveau toţi comuniştii, încredere în Uniunea Sovietică, în P.C.U.S., nici prin cap nu mi-ar fi trecut că se pot deforma aşa lucrurile (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006: 188).

Deşi am rezerve faţă de prezumtiva lipsă de cunoştinţă a lui Dej faţă de maniera în care sovieticii „deformau lucrurile", mai ales că secretarului general al PMR îi fuseseră aduse la cunoştinţă încă din 1947 reproşurile Moscovei faţă de Tito, şi pe care le considerase lipsite de credibilitate încă de atunci – recunoaşterea faptului că sovieticii au pus la dispoziţia părţii române materialele în baza cărora urma să fie conceput raportul şi că însuşi titlul acestuia fusese ales de Stalin personal fără a ţine cont de versiunea propusă de Gheorghiu-Dej – elucidează, fie şi parţial, culisele elaborării celebrului raport. Informaţia este confirmată şi de Paul Sfetcu, fost şef de cabinet al lui Dej, care pretinde însă că secretarul general nu primise de la Stalin documentele care să probeze invariabil erorile şi reaua-credinţă de care Tito s-ar fi făcut vinovat. Raportul ar fi fost conceput în baza unor „idei principale" pe care Stalin le-ar fi „dictat personal", iar „documentele incriminatoare" care ar fi trebuit să dovedească „vinovăţia lui Tito şi injustiţeea politicii Partidului Comunist din Iugoslavia" nu au mai ajuns niciodată la Bucureşti. „N-am avut încotro!", ar fi afirmat Dej (Sfetcu: 2008, 337-338).

În perioda post-stalinistă relaţiile dintre Bucureşti şi Belgrad se normalizează treptat, pe măsură ce noul lider sovietic Nikita Hruşciov face tot posibilul pentru a reintegra Iugoslavia în „lagărul socialist". „S-au reluat relaţiile prieteneşti şi frăţeşti între U.R.S.S. şi R.P.F. Iugoslavia", clama Gheorghiu-Dej cu ocazia celui de al doilea Congres al PMR ţinut în decembrie 1955, „eveniment de mare însemnătate pentru cauza păcii şi socialismului" (Dej: 1960, 8).

> De această ţară şi de poporul iugoslav ne leagă nu numai o prietenie istorică, dar şi asemănarea condiţiilor social-economice, năzuinţa comună de a construi societatea socialistă, devotamentul comun pentru cauza păcii şi convieţuirii paşnice între popoare. Suntem pentru dezvoltarea şi întărirea mai departe a acestor relaţii prieteneşti, pe baza egalităţii în drepturi, a neamestecului în treburile interne, a înţelegerii şi încrederii reciproce şi considerăm că există baza stabilirii de relaţii tovărăşeşti între Partidul Muncitoresc Român şi Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia (Dej: 1960, 17).

Iniţiativa Moscovei nu a avut însă succesul scontat, Tito manifestându-se relativ rezervat faţă de bunăvoinţa sovietică şi refuzând să includă Iugoslavia în CAER (Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc, înfiinţat în 1949) sau în Organizaţia Tratatului de la Varşovia, apărută în 1955, ambele organisme aflându-se sub egida Moscovei.

Bucureştiul şi Belgradul reiau contactele politice, economice şi culturale. La nivel ideologic însă, „pe linie de partid", relaţiile rămân în continuare, ca şi în

cazul contactelor sovieto-iugoslave, sincopate (Cătănuş: 2004b, 75; Hruşciov: 1959, 809), în pofida disponibilităţii manifestate de către Gheorghiu-Dej în acest sens. În ciuda vehemenţei cu care fusese atacat de către liderii de la Bucureşti, raţiunea politică a prevalat în cazul lui Tito în raport cu resentimentele care puteau proveni din orgoliul său rănit. A înţeles că Dej fusese instrumentalizat de Moscova şi că avea nevoie de relaţii favorabile cu RPR în delicata situaţie geopolitică în care Iugoslavia continua să se afle.

Reapropierea lui Tito de lagărul socialist a cunoscut un recul serios în 1956, cu ocazia turbulenţelor sociale şi politice din Polonia şi Ungaria. După ce în primă fază liderul de la Belgrad aprobase intervenţia armată a Uniunii Sovietice la Budapesta, ulterior se răzgândise şi o condamnase, ceea ce îi atrăsese încă o dată oprobiul Moscovei. Indiferent de poziţia lui Tito în raport cu evenimentele din 1956, modelul comunist iugoslav avusese, pe lângă destalinizare, o influenţă majoră, cel puţin morală, asupra revoltelor care au zguduit în acel an Varşovia şi Budapesta. Legitimat prin acceptarea sa de către Hruşciov, titoismul a constituit o alternativă palpabilă la dominaţia pe care Moscova o exercita asupra statelor comuniste din Europa de Est (Soulet: 1998, 114). Pe cale de consecinţă, a fost din nou recuzat, deşi pentru o perioadă relativ scurtă şi cu o intensitate propagandistică redusă în raport cu divergenţa de la finalul anilor '40, atribuindu-i-se apelativul „revizionist".

3.5. Panoramarea principalelor dispute intestine din cadrul PCR-PMR (1945-1953). Premise interne şi externe

Încă de la înfiinţarea sa în 1921, conducerea PCdR a făcut obiectul unor rivalităţi aprinse, fiind disputată între mai multe facţiuni competitoare. În perioada ilegalităţii (1924-1944), în special în timpul celui de al Doilea Război Mondial, când legătura cu Cominternul fusese întreruptă (1940-1944), organizarea partidului se afla într-o stare deosebit de confuză. Existau, pe de o parte, foarte multi comunişti încarceraţi, în rândul cărora devenise o figură proeminentă Gheorghe Gheorghiu-Dej; apoi, funţiona clandestin Comitetul Central avându-l ca secretar general pe Ştefan Foriş, nominalizat de Comintern şi, în sfârşit, Moscova găzduia la rândul ei membri ai PCdR, dintre care Ana Pauker era cea mai cunoscută (Tismăneanu: 2005, 119-124). Nu putem considera însă aceste nuclee ca reprezentând „trei centre" de putere alternative, aşa cum afirmă Vladimir Tismăneanu. Partidul era fragmentat, indubitabil, dar Ştefan Foriş, chiar dacă lipsit de o personalitate puternică, reprezenta conducerea oficială. Comuniştii din închisori alcătuiau un grup informal, deşi puternic, neintegrat însă în circuitul oficial al puterii comuniste. În plus, contactele lui Foriş şi ale lui Dej cu Ana Pauker şi cu membrii PCdR aflaţi la Moscova erau inexistente.

Neacționând de pe aceleași poziții (oficiale sau neoficiale) și nevând contacte decât sporadice (Foriș-Dej) sau deloc (Foriș, Dej – Pauker), nu putem cataloga aceste facțiuni drept autentice „centre" de putere.

În aprilie 1944 Ștefan Foriș a fost înlăturat din postul de secretar general al PCdR de către un trio alcătuit din Emil Bodnăraș, Iosif Rangheț și Constantin Pârvulescu, care va prelua totodată conducerea partidului. „Având în vedere trecutul de agent sovietic al lui Bodnăraș, care fusese antrenat în U.R.S.S. în școli speciale ale N.K.V.D., este puțin probabil ca această inițiativă de a-l elimina pe liderul numit de Moscova să fi fost o acțiune spontană locală" (Tismăneanu: 2005, 119-120). Foriș a fost învinuit de pasivitate politică și de absența organizării unei rezistențe împotriva naziștilor. Cert este că inițiativa acestui gest nu a fost una exterioară: Gheorghiu-Dej își pregătea gradual ascensiunea politică (Tismăneanu: 2008, 67; Cătănuș, Chiper: 1999). Viitorul secretar general va adăuga acuzelor mai sus amintite pe cea, nedovedită încă, a colaborării cu Siguranța, datorită unui „șir de arestări care slăbiseră activitatea partidului după 1940" (Deletant: 2006, 44). Asasinat la ordinul lui Dej în 1946, Foriș – „element[] fas[], trădător[] și capitulant[]" (*Lecții...*: 1960, 444) – va fi reabilitat ulterior de către Nicolae Ceaușescu, mai degrabă ca un gest de blam la adresa predecesorului său decât în baza unor criterii obiective.

Gheorghiu-Dej va fi ajutat să evadeze în august 1944, un rol central în această acțiune ocupându-l tot Emil Bodnăraș. Își va construi cu tenacitate și meticulozitate ascensiunea spre putere, în ciuda rivalilor puternici pe care i-a avut de înfruntat. Chiar dacă obținuse postul de secretar general la conferința națională a PCR din octombrie 1945 (Constantiniu: 2002, 443; Ionescu: 1994, 148), poziția lui Dej era departe de a fi consolidată, între 1945 și 1948 fiind relativ precară și până la neutralizarea politică a Anei Pauker și a susținătorilor săi Vasile Luca și Teohari Georgescu, survenită la începutul anului 1952, instabilă.

În istoriografia perioadei 1945-1952 se întâlnește uneori o dihotomie pernicioasă, aceea dintre comuniștii așa-zis „locali" sau naționali, conduși de Gheorghiu-Dej, respectiv comuniștii ajunși după 23 august de la Moscova, denumiți „internaționaliști" sau simplu „moscoviți", a căror figură emblematică era încarnată de Ana Pauker, secondată de Vasile Luca și de Teohari Georgescu. Primul grup este considerat a fi alcătuit din etnici români, atașați într-o anumită măsură valorilor naționale și ostil „moscoviților" ne-români, formați la școala post-revoluționar leninistă, adevărații arhitecți ai comunizării României și a represiunilor care au însoțit acest proces. Aflăm de la unul din promotorii cei mai importanți ai acestei teorii, Florin Constantiniu, că „Deși Gheorghiu-Dej vedea în Ana Pauker principalul său rival, în fapt, ea încerca să medieze în opoziția dintre Dej și violentul Vasile Luca, de care o lega însă statutul de minoritară etnică și anii petrecuți în URSS" (Constantiniu: 2002, 445). O lucrare ulterioară ne aduce la cunoștință că nici unul dintre grupuri nu câștigase totuși încrederea

lui Stalin, ambele fiind „la fel de obediente față de stăpânul de la Kremlin" (Constantiniu: 2003, 10). Informația este adevărată, deşi nerenunțarea la tipologia celor două grupuri rivale, improprie, după cum urmează să vedem, îi diminuează veracitatea.

Fostul general de securitate Neagu Cosma poate fi considerat unul din exponenții „extremi" ai acestei teorii. În accepțiunea sa, este clar că „elementul alogen" din interiorul PCR este responsabil de ororile post-revoluționar leniniste petrecute în România. După ce încearcă să ne convingă că, pe lângă Ana Pauker (evreică) şi Vasile Luca (maghiar cu nume românizat), Teohari Georgescu era de asemenea „alogen" (ceea ce este fals), Cosma afirmă că ponderea decizională a lui Gheorghiu-Dej era minoritară în raport cu hotărârile concertate ale acestora, orientate înspre subordonarea României marelui vecin de la răsărit. „Oricât ar fi fost Gheorghiu-Dej de român", scrie Cosma, „el, conform principiului democratic, se supunea votului majorității; în mod concret, hotărârilor luate de Ana Pauker, Luka Laszlo şi Teohari Georgescu". Mai departe aflăm că nu numai eşalonul superior al partidului era penetrat de străini, ci şi cele inferioare; acolo erau de găsit „tot elemente alogene, «internaționaliste», venite, mare parte din ele, din afara granițelor țării, pe tancurile sovietice sau mai înainte, clandestin, peste frontiera de uscat, aer sau apă a României, cu însărcinări precise de a da viață marilor decizii privind înfeudarea țării" (Cosma: 1996, 10-11; vezi şi Cosma: 1994, 30-31 sau Stănescu: 2009, 121). În paranteză fie spus, aberațiile lui Cosma sunt invalidate tocmai de către cei pe care îşi propune să îi apere, Gheorghiu-Dej şi susținătorii săi recunoscând tranşant împotrivirea „grupului Pauker-Luca" față de măsurile leniniste „pure şi dure" de accelerare a dezvoltării industriei grele şi colectivizare a agriculturii (*Lecții...*: 1960, 621-622) – tocmai acele „mari decizii de înfeudare a țării" amintite în citatul anterior din lucrarea fostului general al Securității. O variantă moderată a tezei conform căreia Gheorghiu-Dej şi comuniştii „autohtoni" se găseau într-o poziție inferioară în raport cu „moscoviții" în organele de conducere a partidului (Biroul Politic, Secretariatul Comitetului Central) este identificabilă şi în lucrarea *The New Romania. From People's Democracy to Socialist Republic*, scrisă de profesorul Stephen Fischer-Galați (1967, 31).

Acelaşi Fischer-Galați mai susține faptul că Stalin i-ar fi însărcinat pe „moscoviți" să răstoarne regimul antonescian odată ce Armata Roşie ar fi pătruns în România pentru a trece astfel direct la sovietizarea țării. Etapa intermediară a „democrației populare" ar fi apărut ca urmare a inopinatei lovituri de stat din 23 august la care au participat şi „autohtonii" şi care ar fi anulat planurile Moscovei în vederea unei comunizări imediate. Mai mult, acelaşi plan ar fi prevăzut „«lichidarea» comuniştilor români încarcerați de regimul Antonescu, pentru a preveni formarea oricărei coaliții de guvernare înaintea sosirii Armatei Roşii şi a comuniştilor «moscoviți» conduşi de Ana Pauker, Vasile Luca şi alți

expatriați români, care își petrecuseră anii războiului în Rusia și care fuseseră aleși de sovietici ca viitorii conducători ai României" (Fischer-Galați în Hammond, 1975, 310). Un astfel de plan nu a existat niciodată. Chiar dacă Ana Pauker i-a reproșat lui Dej „rapiditatea" loviturii de stat, petrecută înainte ajungerii la București a Armatei Roșii (Neagoe-Pleșa, Pleșa: 2006, 165-166), „moscoviții" nu au avut niciodată aprobarea Moscovei pentru preluarea puterii în partid. O dovedește din plin eliminarea lor politică din 1952. Nici problema „lichidării" comuniștilor aflați în țară nu s-a aflat vreodată pe agenda lui Stalin: Moscova a căutat mai degrabă să testeze întreg eșalonul superior al conducerii partidului, indiferent de apartenența etnică a membrilor săi, pentru a putea observa gradul de loialitate și promptitudinea cu care reacționa fiecare la sugestiile sau directivele Kremlinului.

La rândul său, David Floyd se pronunță pentru divizarea pe criterii etnice a elitei politice comuniste din perioada postbelică. Gruparea din jurul Anei Pauker ar fi fost sprijinită direct de Moscova, impunându-și astfel concepțiile și prioritățile în partid; Floyd recunoaște însă că ambele tabere se arătau a fi, cel puțin la nivel oficial, la fel de obediente față de Stalin (Floyd: 1965, 50-51). Nu în ultimul rând, teoria „grupurilor" este susținută și de Titu Georgescu, care distinge la rândul său în PCR-ul postbelic o facțiune „internaționalist-stalinistă", având-o în frunte pe Ana Pauker, respectiv un „curent național" format din comuniști români care se împotriveau, pe cât posibil, completei aserviri a țării Uniunii Sovietice (Georgescu: 1993, 100).

Împotriva distincției între comuniști „naționali" sau „autohtoni" și comuniști „internaționaliști" sau „moscoviți" se pronunță o serie de cercetători de renume mondial, istorici recunoscuți pe plan național, dar și un fost redactor șef al cotidianului comunist *Scânteia*. În primul rând, se pune întrebarea de ce „moscoviții", beneficiind de girul lui Stalin, au fost eliminați în 1952 din competiția pentru putere din interiorul PMR? De fapt, nici una din prezumtivele tabere nu era mai puțin post-revoluționar leninistă decât cealaltă, atât la nivel propagandistic, oficial, cât și la nivel ideologic, iar gruparea Anei Pauker nu a avut niciodată sprijinul necondiționat al lui Stalin, în ciuda faptului că se considera superioară și trata oarecum condescendent membrii PMR care fuseseră încarcerați în timpul războiului, lipsiți de „școala" Cominternului.

> Moscova era cu siguranță conștientă de rivalitate, dar nici în momentul emergenței comunismului din ilegalitate nu s-a alăturat grupării Pauker. Situația română nu a cuprins o relație duală „patron-client", ci mai degrabă una triunghiulară „patron-clienți", chiar dacă grupul „moscovit" fusese convins de contrariu. Mai mult, [...] nici una dintre cele două facțiuni aflate în competiție nu era realmente coezivă, și distincția între „comuniști nativi" și „moscoviți" este mai degrabă o reflectare a necesității de categorizare analitică (sau chiar scolastică) decât luarea în considerare a situației reale, fluide. Lupta pentru putere care a

apărut la finalul anilor '40 şi începutul anilor '50 a implicat grupări şi regrupări de-a lungul unor diviziuni mai degrabă personale decât strict ideologice, pentru a nu le mai menţiona pe cele naţionale. De exemplu, Miron Constantinescu, un „comunist nativ", închis împreună cu Dej, a trecut de partea facţiunii Pauker-Luca, în timp ce „moscoviţi puri" cum ar fi Chişinevschi sau L. Răutu, s-au aliat cu Dej, cel puţin pentru moment (Shafir: 1985, 35).

Aceeaşi poziţie este îmbrăţişată şi de istoricul britanic Dennis Deletant (2001, 118; 2006: 129-130; Deletant, Pearton: 1998, 177) sau de Vladimir Tismăneanu (2005: 123; Tismăneanu, Vasile: 2008, 20-21, 32, 96), respectiv Liviu Ţîrău (2005: 334-337) şi Liviu Rotman (2004: 158-159). Şi fostul redactor al *Scânteii*, Sorin Toma, opinează că dihotomia mai sus analizată nu are nici un sens atunci când se pune problema înţelegerii haoticei lupte pentru putere care a convulsionat comunismul românesc în faza sa incipientă de dezvoltare. Acesta afirmă că Gheorghiu-Dej a început să fie remarcat în manieră pozitivă la Moscova încă de când se afla în detenţie deoarece a iniţiat relaţii strânse cu anumiţi comunişti de naţionalitate rusă sau ucraineană „condamnaţi pentru spionaj în favoarea URSS". După preluarea puterii, mulţi dintre ei au fost recompensaţi cu funcţii de prim rang. Cel mai important caz este cel al lui Gheorghe Pintilie (Pantelei Bodnarenko), care va fi însărcinat de Dej cu preluarea conducerii Securităţii (Toma: 2004, 86-88; Deletant: 2001, 119; Stanciu: 2008, 75-76).

Unul dintre cei mai importanţi potenţiali rivali ai lui Gheorghiu-Dej în lupta pentru putere a fost Lucreţiu Pătrăşcanu (voi folosi ortografierea oficială a numelui comunistului român, deşi acesta se prezenta şi semna întotdeauna Patraşcanu). Spre deosebire de marea majoritate a membrilor PCR, Pătrăşcanu avea studii superioare şi un doctorat în Drept, obţinut la Leipzig. În timpul războiului a activat în ilegalitate, fiind însărcinat de partid în prima jumătate a anului 1944 să conlucreze cu PNŢ şi PNL pentru construirea unei alianţe „antifasciste" orientată înspre capotarea dictaturii antonesciene (Tismăneanu: 2005, 151). În luna septembrie a aceluiaşi an a condus delegaţia română care a semnat Convenţia de Armistiţiu cu Uniunea Sovietică, ocazie cu care a fost tratat deosebit de glacial de către interlocutorul său sovietic, Andrei Ianuarievici Vîşinski. Moscova, se pare, adoptase o atitudine circumspectă, de tatonare, faţă de comuniştii din România, cu care de abia reluase legăturile (Buga: 2005, 13-14). Comportamentul liderului comunist nu a făcut decât să amplifice suspiciunile sovietice. „Socotindu-se îndreptăţit de cultura şi meritele sale revoluţionare", Pătrăşcanu, marxist convins, sugerează că România va mai avea nevoie de cel puţin cinci ani pentru a-şi definitiva revoluţia burgheză, iar în acest interval, pentru a câştiga popularitate, colaborarea comuniştilor cu partidele „istorice" este imperativă (Betea: 2006, 102). Bineînţeles, o astfel de atitudine nu putea decât să amplifice nemulţumirile Moscovei faţă de el. Un alt moment important al carierei politice a lui Pătrăşcanu rezidă în participarea sa la conferinţa postbelică desfă-

surată la Paris pentru semnarea tratatelor de pace cu foştii membrii ai Axei. În timpul procesului care i-a fost intentat ulterior, va fi acuzat, printre multe altele, că şi-ar fi negociat, cu ocazia conferinţei, emigrarea în Statele Unite, iniţiativă la care ar fi renunţat până la urmă din cauza nemulţumirii pricinuite de concesiile prea mari făcute de americani sovieticilor. „«Americanii sunt nebuni. Le oferă mai mult ruşilor decât cer şi aşteaptă. Dacă trec de partea americană s-ar putea chiar ca aceştia să mă dea pe mâna ruşilor. Prefer să merg acasă»", ar fi spus Pătrăşcanu (Levy: 1995, 150).

Între Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu exista, pe lângă o rivalitate politică, un conflict personal. În primul rând, cei doi proveneau din medii foarte diferite: Dej avea o pregătire de muncitor electrician, în timp ce Pătrăşcanu începuse o carieră universitară. Apoi, în perioada interbelică, Dej era încarcerat la penitenciarul din Caransebeş în timp ce Pătrăşcanu, datorită relaţiilor părinţilor săi, a reuşit să îi fie comutată pedeapsa în domiciliu obligatoriu într-o vilă din Poiana Ţapului, proprietate personală a familiei, fapt care l-a deranjat pe Dej (Tismăneanu: 2005, 151). Nu în ultimul rând, temperamentele celor doi erau diferite. Noul prim-secretar al partidului era precaut, adaptabil, plăcut la nivel interpesonal şi foarte atent la cei din jurul său, deţinând deci capacităţi manipulative indiscutabile, în timp ce viitoarea sa victimă era arogantă, etala un sentiment al propriei superiorităţi intelectuale şi manifesta deseori un comportament intempestiv, presărat cu iniţiative personale neaprobate în prealabil de către partid. Gheorghiu-Dej nu ezita să îl admonesteze pe Pătrăşcanu în exteriorul partidului. La o şedinţă comună a comuniştilor şi social-democraţilor din toamna anului 1944, pe atunci încă aliaţi, Dej răspundea unor nemulţumiri ale social-democraţilor referitoare la ministrul Justiţiei cu următoarele cuvinte: „Pătrăşcanu nu înţelege să stabilească cu mine lucrurile înainte de a intra în şedinţă" (Ciuceanu, Lungu: 2003, 83).

În raport cu colegii săi care vor alcătui noua elită a partidului, Pătrăşcanu probase indiscutabile calităţi intelectuale, dar, în acelaşi timp, şi o fatală lipsă de maturitate politică, tradusă în primul rând prin neanticiparea şi „necunoaşterea viitorului [...] destinat României de către conducerea URSS" (Betea: 2006, 100). Nefiind un internaţionalist convins, ca orice bun comunist, unele discursuri ale acestuia vor trăda tuşe naţionaliste, fapt de natură să îi atragă acuza de „şovinism". Astfel, cu ocazia a două discursuri ţinute în iunie 1945 şi iunie 1946 la Cluj pentru a combate agitaţiile naţionaliste apărute după reîntoarcerea administraţiei române în Transilvania, Pătrăşcanu va fi blamat pentru a nu fi insistat suficient de mult pe responsabilitatea „şovinismului românesc" în producerea acelor evenimente, concentrându-se preponderent pe condamnarea „şovinismului maghiar". „Devierea naţionalistă" se regăseşte în special în discursul din 1946, unde Pătrăşcanu afirma că „Transilvania a aparţinut şi va aparţine statului român, în întregime". Singurul câştig pe care îl poate obţine populaţia maghiară din

Transilvania este acela de a se împăca cu prezenta situație. „*Interesul poporului maghiar de la noi, care va urma să trăiască laolaltă cu poporul român, este de a înțelege [...] că nici o agitație sterilă nici un fel de afirmare lipsită de înțeles, goală de înțeles, venită de peste hotare, nu poate schimba situația*". Mai departe, Pătrăşcanu acuza guvernul de la Budapesta de „revizionism" şi de tentative perseverente de a modifica noile granițe ale României. Dar „A cere revizuirea frontierelor este un amestec în treburile noastre interne" (Constantiniu: 2001, 143-146, subl. în orig.).

Reacțiile nu au întârziat să apară. În şedința Biroului Politic, convocată special pentru a analiza „devierea naționalistă" a lui Pătrăşcanu şi pentru a-l constrânge să-şi facă autocritica, Gheorghiu-Dej constata că acesta nu îşi îndeplinise sarcina principală, aceea de a condamna fără drept de apel „şoviniştii români", principalii responsabili în optica partidului de tulburările naționaliste petrecute în zona Clujului. Se ştie că populația transilvăneană română detesta guvernul Groza, în timp ce maghiarii, cărora partidul le oferise numeroase concesii pentru a le câştiga sprijinul, îl aprobau (Şandru: 2007). Un alt minus al discursului lui Pătrăşcanu rezidă în afirmațiile făcute în plan internațional (recuzarea atitudinii „revizioniste" a guvernului maghiar), pentru care nu avea aprobarea prealabilă a partidului. Dezacordul lui Dej față de conduita colegului său este tranşantă:

> Dacă prima parte a discursului său împotriva acțiunilor şi agenților revizionişti unguri a fost tăioasă, categorică, nu tot aşa se poate spune despre atitudinea pe care ar fi trebuit să o ia împotriva şoviniştilor români. Secretariatul, Biroul Politic al prtidului nostru consideră că devierea tovarăşului Pătrăşcanu a fost posibilă tocmai datorită influenței curentelor şovine şi revizioniste care străbat azi Transilvania şi mai cu seamă partea de nord a Transilvaniei. Aceste influențe au avut darul să-l silească pe tov. Pătrăşcanu a lovi mai mult în revizionişti unguri decât în şoviniştii români. Dar ce e mai grav tovarăşi, e faptul că prin cum a prezentat lucrurile în declarațiile sale făcute la Cluj, el dă credit moral şi politic regimurilor reacționare din trecut (Constantiniu: 2001, 159; vezi şi Scurtu: 1996a, 277).

Făcându-şi autocritica, Pătrăşcanu admite că a greşit, afirmând că a ținut respectivul discurs în baza unor notițe, „fără un text revizuit de Secretariat", ceea ce i-a conferit un caracter improvizat. Apoi recunoaşte că îi este imputabilă şi acuza de „individualism", deoarece a făcut unele afirmații în nume personal şi nu în numele partidului, aşa cum ar trebui să procedeze orice comunist responsabil (Constantiniu: 2001, 167).

Nu era însă suficient. În şedința Comitetului Central a partidului din iulie 1946, care a avut loc la câteva săptamâni după întrunirea Biroului Politic, Dej a continuat, într-un cadru lărgit, criticile aduse lui Pătrăşcanu, pentru a

clarifica „poziția PCR față de curentele șovine și revizioniste". Pe cale de consecință,

> Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că Lucrețiu Pătrășcanu, în discursul său dela Cluj (cel din 1946, n.m.), unde a firmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populații din Transilvania, atât română cât și maghiară, noi izvoare de viață și noi căi de progres, *nu* a accentuat răspunderea politică a partidelor „istorice" în întreținerea urii șovine, în asuprirea națională la care a fost supusă în trecut populația maghiară din Transilvania și în provocările recente inițiate și organizate de partidele „istorice" (Dej: 1952, 92. subl. în orig.).

Pătrășcanu se făcuse deci vinovat și de faptul de a nu fi identificat și recunoscut rolul pe care PNȚ și PNL le-ar fi jucat în instigarea la ură națională în Transilvania. Mai departe, și aici devine evidentă dimensiunea personală a conflictului dintre cei doi lideri comuniști, Dej îl acuză pe Pătrășcanu de lipsă de obiectivitate politică, datorată „influențelor șovine" și „educației șovine" pe care acesta ar fi dobândit-o în tinerețe. Neputând percepe „comunitatea de interese a reacțiunii române și maghiare împotriva democrației", Pătrășcanu a adus un mare deserviciu partidului prin denaturarea poziției acestuia relativ la „problema națională". „Greșesc acei tovarăși români care nu precizează că Transilvania a fost alipită *României democratice*", prelungește Dej șirul acuzelor. Apoi lansează un avertisment voalat asupra viitorului politic al lui Pătrășcanu, afirmând că „nu poate fi combătut cu succes șovinismul și revizionismul, dacă nu se combat cu toată hotărârea și nu se elimină influențele șovine și reprezentanții lor ce pătrund în partid" (Dej: 1952, 95-96, subl. în orig.).

În ciuda formației sale de jurist, Pătrășcanu nu a fost invitat să contribuie la elaborarea proiectului de constituție din 1948. La Congresul PMR din același an, numele său nu a mai apărut pe lista membrilor Comitetului Central. Conștientizând marginalizarea politică impusă de către colegii săi, va face un gest disperat, care îl va costa enorm. Se va adresa ambasadorului sovietic la București, fără știrea colegilor săi, cerând clarificare situației în care se afla. În raportul trimis la Moscova, ambasadorul menționează un zvon credibil, după părerea sa, conform căruia Pătrășcanu ar fi avut „legături cu cercurile reacționare ale emigranților români" (Betea: 2006, 167-169). Cariera sa politică se încheiase.

Va fi obligat să demisioneze din postul de ministru al Justiției și arestat în decursul aceluiași an. Până în 1954, când va fi condamnat la moarte, va fi supus unei îndelungate și chinuitoare anchete, din care nu au lipsit torturile, abuzurile și șantajul. Se pare că Ana Pauker, în ciuda opoziției formale pe care o manifestase în raport cu „devierea" lui Pătrășcanu, l-a sprijinit pe acesta cât mai mult posibil, tergiversând procesul care îi fusese intentat conform unei decizii a Biroului Politic și încercând, cu ajutorul influenței sale, să îi asigure corectitudinea. Procesul lui Pătrășcanu a făcut parte dintr-o serie de procese halucinante

care au terifiat lumea comunistă în ultimii ani ai erei staliniste (Rajk în Ungaria, Kostov în Bulgaria) menite, printre altele, să prevină în viitor ocurența oricărei abateri de natură „titoistă". Sovieticii au intervenit direct în toate aceste cazuri, indicând chiar metodele de tortură pentru obținerea informațiilor necesare finalizării lor în manieră „justă". Se pare că Pătrăşcanu devenise un „element dubios" pentru Moscova încă din a doua jumătate a anilor '30, când avusese câteva misiuni de îndeplinit în cadrul Cominternului şi fusese inclus pe lista marilor epurări din acea perioadă. În 1951, Ana Pauker încercase să soluționeze amiabil cazul Pătrăşcanu susținând că acesta ar fi vinovat doar de abateri „pe linie de partid, nu şi de acte criminale", gest care i-a nemulțumit pe sovietici. După moartea lui Stalin, Moscova şi-a pierdut interesul față de procesul lui Pătrăşcanu, sfătuindu-l pe Dej să procedeze cum crede de cuviință (Levy: 1995, 143-178). Asta nu înseamnă că sovieticii nu au fost în permanență informați în legătură cu defăşurarea procesului (Buga: 2002, 145-146). „A prevenit" deci Ana Pauker, aşa cum se întreabă Robert Levy, „un «proces Rajk» în România?" (Levy: 1995, 143). Mai degrabă l-a întârziat, aşa cum şi tăria de caracter a liderului comunist, care nu a confirmat nici o acuză din cele ce îi fuseseră aduse, explică durata neobişnuită a anchetei[7].

Deşi Moscova a fost implicată într-o anumită măsură, după cum am putut constata, în cazul Pătrăşcanu procesul şi sentința acestuia au reprezentat în primul rând o „reglare de conturi" petrecută în interiorul partidului. „Noi am tolerat un timp în C.C. al partidului pe Pătrăşcanu, deşi acesta avea ieşiri oportuniste şi un trecut dubios" mărturisea Dej în 1951. După „demascarea" sa, a devenit clar, cel puțin pentru prim-secretarul PMR, „că el constituia o rezervă ascunsă a duşmanului în conducerea partidului nostru" (Dej: 1952, 576-577).

*
* *

Dacă eliminarea lui Pătrăşcanu a consolidat poziția lui Gheorghiu-Dej în cadrul partidului, marginalizarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui

[7] Foarte interesante în cazul procesului Pătrăşcanu sunt mărturiile fostului său subaltern Herbert (Belu) Zilber. Arestat cu un an înaintea lui Pătrăşcanu, acesta a fost „prelucrat" sistematic astfel încât să redacteze, semneze şi să susțină public aberații incomensurabile orientate înspre incriminarea liderului comunist român căzut acum în dizgrație. În memoriile sale, Zilber încearcă să îşi justifice rolul în cheie mai degrabă ideologică decât psihologică, prin ataşamentul absolut față de corectitudinea „istorică" şi infailibilitatea partidului. Mărturia sa este revelatoare pentru încercarea de a haşura un profil psihologic al „revoluționarului" comunist din prima jumătate a secolului XX. „Nu mă puteam despărți de partid cum nu se pot unii despărți de femeia vieții lor, curvă, hoață şi sperjură. A căzut la femeie, spune poporul. Marxismul practicat din tinerețe devine viciu. Căzusem la partid. Presimțeam ce mă aşteaptă, dar nu mă puteam rupe de această abstracție denumită partid" (Şerbulescu: 1991, 45).

Teohari Georgescu va constitui un adevărat triumf politic. Membră activă şi cu vechime în mişcarea comunistă internaţională, Ana Pauker fusese intens mediatizată în cadrul Cominternului începând cu 1936, an în care fusese încarcerată în urma unui proces care i s-a intentat pentru agitaţie comunistă. În urma unui schimb de prizonieri, va ajunge în 1940 în URSS, unde va deveni reprezentanta PCdR în Comintern şi, după declanşarea operaţiunii Barbarossa, va organiza divizia „Tudor Vladimirescu", alcătuită din prizonieri de război români cărora li se inculcase crezul comunist (Levy: 2002).

În persoana Anei Pauker Dej a identificat cel mai important rival politic al său (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 497). Încă de la primele contacte, aceasta l-a chestionat pe viitorul lider al partidului referitor la „schimbarea conducerii alese" (îndepărtarea lui Foriş din funcţie), fapt care l-a iritat pe Dej (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 175). Dacă Stalin a ales între cei doi, este foarte improbabil să o fi făcut în prima parte a anului 1945, înainte de conferinţa naţională a partidului, aşa cum afirmă Silviu Brucan în memoriile sale (Brucan: 1992, 59). Din câte ştim, Pauker a optat pentru ocuparea funcţiei de secretar general de către Dej la o întâlnire cu Stalin şi Molotov din vara aceluiaşi an, argumentând că ea, fiind „femeie, intelectuală, evreică" şi petrecând anii războiului în URSS (Deletant, Pearton: 1998, 189), ar fi adus mai degrabă prejudicii partidului, care urma să guverneze şi să depună eforturi pentru a modela o societate profund conservatoare.

Pentru Dej, culisele alegerii sale în funcţia de secretar general în octombrie 1945 au fost neconforme cu principiile leniniste după care ar fi trebuit să se ghideze partidul (*Lecţii...*: 1960, 620). La plenara Comitetului Central al PMR din decembrie 1961, acesta îşi aminteşte că a fost propus pentru a ocupa funcţia la domiciliul Anei Pauker, unde se mai găseau Vasile Luca şi Teohari Georgescu, nu într-un cadru oficial, cum ar fi fost de aşteptat; în plus, i s-ar fi dat de înţeles că urma să joace rolul unei marionete, conducătorul *de facto* al partidului urmând să fie tocmai cea care l-a numit secretar general.

> În discuţiile la desemnarea secretarului general începe Ana. Tovarăşi, ce păcat, n-avem noi, n-are partidul nostru, n-are mişcarea noastră revoluţionară asemenea figuri ca un Dimitrov, un Rákosi, un Thorez, un Togliatti, un Pieck, şi a trecut în revistă o serie de lideri ai unor partide frăţeşti, pentru a sublinia ce sărăcie e la noi, nici măcar n-aveam aşa lideri în ţara noastră cum sunt aceştia.
> Imediat ia cuvântul Luca, parcă aveau rolurile împărţite. Eu nu sunt de acord cu tov. Ana Pauker, noi avem asemenea lideri, şi începe să înşire calităţile liderului şi, la urmă, acest lider este tovarăşa Ana Pauker. Să nu credeţi că s-a revoltat Ana Pauker, n-a protestat, n-a spus măcar aşa, de formă: mă, ce tot mă umfli atâta? N-a zis nimic. [...]
> Spune dânsa: ei, ce să faci, trebuie să alegem pe cineva dintre noi. Trebuie să ţinem seama, la urma urmei, de situaţie. Afară de asta. România, poporul român,

> este înapoiat din punct de vedere cultural, o înapoiere îngrozitoare, este plin de prejudecăţi, şi n-ar înţelege dacă ar fi desemnată secretar general o femeie să conducă Partidul Comunist. De aceste prejudecăţi ar trebui să ţinem seama şi, spunea dânsa, sunt evreică, sunt venită nu de mult din Uniunea Sovietică, şi există încă multe urme puternice ale influenţei acestei politici de discriminare rasială, antisemită şi munca fasciştilor români etc. etc. Aşa este tovarăşe, ai dreptate, dar nu putem şi de aceea, spune ea, după ce a spus toate, eu aş propune pe tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej.
>
> Vă închipuiţi ce discuţie penibilă, dar de ce să mă propună ea, de ce să nu mergem la plenară. Să propună, pe oricine ar considera, o comisie din rândurile Comitetului Central şi să se dezbată acolo în plenară. Dar ce, o să-şi ia oare secretarul general angajamente faţă de 2-3 oameni? El este obligat faţă de partid, faţă de Comitetul Central, de principiile partidului nostru.
>
> La propunerea lui Ana Pauker, Luca spune: da (ca să vedeţi ce aranjament), eu sunt de acord cu propunerea tovarăşei Ana, cu o condiţie, ca tovarăşul Dej să înţeleagă că adevăratul secretar general este tovarăşa Ana Pauker (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 175-176; vezi şi Apostol: 1998, 74 şi Moraru C. et. al.: 2007, 211).

Dej s-ar fi revoltat dar, constrâns de situaţie, a acceptat într-un final. La aceeaşi plenară, oratorii se întrec în a denunţa „carierismul", „oportunismul" sau „împăciuitorismul" Anei Pauker şi a acoliţilor ei, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Pauker ar fi fost vinovată şi pentru denigrarea poporului român, considerându-l „un popor hoţ, un popor cu apucături foarte urâte" (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 338). Acuza este insolită pentru un partid comunist, având un ton naţionalist care probează că, pe măsură ce PMR adopta o postură tot mai autonomă în plan extern, în plan intern recurgea la tuşe naţionaliste pentru a câştiga legitimitate. Pe de altă parte, când Vasile Luca învinovăţea, în 1944, „mentalitatea otrăvită a poporului", profund indignat de cât „de adânc a intrat fascismul şi mai ales agitaţia aceasta fascistă" în mentalul colectiv şi avertizând în privinţa eforturilor colosale necesare pentru a elimina „fascismul din minţile oamenilor", a obţinut aprobarea tuturor celorlalţi lideri ai PMR. Alte acuze aduse grupării Pauker sunt „aristocratizarea", respectiv „ruperea de mase" şi „fracţionismul", deoarece membrii grupării „au rupt unitatea Partidului monolit, de tip leninist" (Constantiniu: 2003, 91).

Pe lângă faptul că a obstrucţionat procesul lui Pătrăşcanu, Anei Pauker îi fuseseră imputate două carenţe majore. În primul rând, aceea că între anii 1945-1947, înainte de a ocupa funcţia de ministru de Externe, a permis, împreună cu Luca şi Georgescu, integrarea în PCR a multor membri cu un trecut politic indezirabil sau cu o pregătire ideologică insuficientă (Ciuceanu, Lungu: 2003, 219-220). Fostul ilegalist Alexandru Sencovici se pronunţa foarte clar şi pragmatic în legătură cu acest aspect: „Dacă el spune: iertaţi-mă că am făcut această porcărie, am fost analfabet din punct de vedere politic, şi va fi controlat în continuu de voi, ca să fie un bun luptător... Nu poate fi ştampilată viaţa

anului pentru totdeauna, pentru că a fost odată 2 luni în organizațiile acestea fasciste (Garda de Fier sau diferite organizații fasciste maghiare, n.m.). Şi vor putea fi atrase în partid elemente bune", de care partidul avea neapărată nevoie pentru a îşi instituționaliza puterea. „Nu e vorba să se pună chestiunea în mod mecanic, este vorba să controlezi şi să atragi elemente bune, active" (Ciuceanu, Longu: 2003, 224).

Bineînțeles că decizia de a coopta cât mai mulți membri în partid fusese aprobată în prealabil de Biroul Politic, în vederea extinderii bazei sociale a partidului, însă Dej fructificase oportunitatea de a o responsabiliza pe Pauker pentru acest semi-eşec. Verificarea cadrelor PMR a început la finalul anului 1948, atunci când partidul număra aproximativ 720 000 de membri şi s-a încheiat în 1950, când la 192 000 dintre ei le-au fost retrase carnetele de partid. Aflându-se sub controlul „oamenilor lui Dej", procesul a contribuit la consolidarea poziției politice a secretarului general (Fischer-Galați: 1967, 39; Rațiu: 1990, 28-29). Cifrele şi procentajele exacte, „din noiembrie 1948 până în aprilie 1950", sunt următoarele: 913 027 membri de partid verificați, dintre care 38, 52% muncitori, 35,25% țărani şi 26,23% „elementul mic-burghez de la oraşe". Dintre aceştia, marea majoritate, 98,24%, intraseră în partid după instaurarea guvernului Groza. 21,13% şi-au pierdut carnetele de membru, mai exact 192 881. Şi, în final, „Din cei 720 146 de membri confirmați, 84 391 sau 11,72% au fost identificați că în trecut au făcut parte din diferite partide sau organizații fasciste şi reacționare", majoritatea provenind desigur din fosta Gardă de Fier: 2,88%, adică 20 724 de persoane (Pavelescu: 2006, 91-93; vezi şi Scurtu: 1994a, 390-391). Numărul mare de foşti legionari din partid demonstrează că natura conflictului dintre Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker a fost una politică, nici unul nefiind interesat realmente, cel puțin în acea perioadă, de componența socială a PMR.

Reorganizarea partidului fusese motivată de compromiterea imaginii „revoluționare" a acestuia prin acceptarea foarte multor membri cu un trecut politic indezirabil. Dar numai gruparea Pauker fusese integral responsabilizată pentru introducerea de foşti legionari în partid. Astfel, Dej susținea că, într-un discurs public din noiembrie 1944, Ana Pauker „a adresat în mod direct legionarilor apelul să intre în partidul nostru", în timp ce Teohari Georgescu, viitorul ministru de Interne, s-ar fi înțeles cu un reprezentant al liderului legionar Horia Sima, aflat în exil, să contribuie la intrarea legionarilor „în legalitate" prin înscrierea lor în PCR. „Indicațiile lui Pauker (sic!) şi înțelegerea cu legionarii au creat mari confuzii şi dezorientare la mulți activişti şi membri de partid", continuă Dej tirada culpabilizărilor, „au dus la slăbirea vigilenței, ceea ce a înlesnit pătrunderea în partid a numeroşi legionari şi membri ai altor organizații fasciste, a dat posibilitatea elementelor străine, dușmănoase, să pătrundă în masă în partid (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 179-180; *Lecții...*: 1960, 619-620; Moraru C. et. al.: 2007, 37-38). Dej uita însă că, în 1950, recunoscuse că problema

legionarilor din PMR era una „foarte grea" şi că, „deşi nu putem primi şi ţine în partid [...] foşti legionari decât în mod excepţional", pe marea majoritate, în special cei ce nu deţinuseră funcţii de conducere, „am reuşit să-i reeducăm". Deşi susceptibili încă din punct de vedere ideologic, foştii membri ai Gărzii de Fier constituiau o prezenţă tacit acceptată în eşaloanele inferioare ale partidului de către întreaga conducere, în niciun caz numai de Ana Pauker. „E destul ca la 100 de oameni să fie un singur comunist adevărat, ca el să poată încadra toată masa" încheia Dej pe un ton de optimism militant (Moraru C. et. al.: 2003, 610-611).

Celălalt cap major de acuzare îl constituia problema colectivizării agriculturii. Demarată în 1948, colectivizarea a întâmpinat o ostilitate nedisimulată în lumea rurală, la fel ca şi în celelalte „republici populare". De fapt, liderii statelor est-europene satelitizate erau profund îngrijoraţi de ravagiile provocate de colectivizare în Uniunea Sovietică, o experienţă pe care încercau să o evite pe cât posibil în propriile lor ţări (Levy: 2002, 82). Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care fusese permanent încarcerat între 1933 şi 1944 şi nu circulase în afara graniţelor României până în 1945, Ana Pauker era intim familiarizată cu mişcarea comunistă internaţională, cu succesele şi în primul rând cu eşecurile ei. De asemenea, dincolo de convingerile ideologice, aceasta era dotată cu un pragmatism politic indiscutabil: încă din 1945 recunoştea faţă de jurnalistul american Mark Ethridge că, „în condiţiile existente astăzi în România, ar fi o nebunie să urmăm o politică neprietenoasă faţă de Uniunea Sovietică" (Burger: 2000, 170). Sau cel puţin independentă. Un amănunt pe care Pătrăşcanu nu l-a înţeles şi care, adăugat aversiunii pe care Gheorghiu-Dej o nutrea faţă de el, i s-a dovedit fatal. Tot referitor la relaţia României cu Uniunea Sovietică, Pauker recunoştea răspicat că era exclusă orice intervenţie occidentală în defavoarea noii posturi geopolitice a ţării. şi că pretenţiile politice ale Moscovei în ceea ce priveşte România nu suferă amânare.

> În Italia, unde Uniunea Sovietică are interese indirecte, e departe Italia (sic!), şi acolo Uniunea Sovietică şi-a spus cuvântul şi l-a spus destul de hotărât şi cu anumite rezultate. Darmite aici în România, la graniţa Uniunii Sovietice, România care a dus acest război criminal, ticălos, împotriva Uniunii Sovietice, îşi poate pune problema un om politic englez să se pună de-a curmezişul Uniunii Sovietice pentru România? Asta o poate crede numai un orb şi un senil ca Maniu. Fără a avea intenţia să se amestece în treburile interne ale României, Uniunea Sovietică nu va admite ca o nouă clică de felul celei a lui Antonescu, să continue o politică de inconştienţă, cum se duce până acum. Uniunea Sovietică, uriaşul acesta, se uită la mizerabilii aceştia care, ca nişte păduchi, stau şi ciupesc, până ne va da tuturor peste cap, de nu ne vom putea mişca (Ciuceanu, Lungu: 2003, 118).

De asemenea, se pare că Ana Pauker făcea tot posibilul pentru a urgenta îndeplinirea condiţiilor politice şi economice impuse de Moscova prin armisti-

legionarilor din PMR era una „foarte grea" şi că, „deşi nu putem primi şi ţine în partid [...] foşti legionari decât în mod excepţional", pe marea majoritate, în special cei ce nu deţinuseră funcţii de conducere, „am reuşit să-i reeducăm". Deşi susceptibili încă din punct de vedere ideologic, foştii membri ai Gărzii de Fier constituiau o prezenţă tacit acceptată în eşaloanele inferioare ale partidului de către întreaga conducere, în niciun caz numai de Ana Pauker. „E destul ca la 100 de oameni să fie un singur comunist adevărat, ca el să poată încadra toată masa" încheia Dej pe un ton de optimism militant (Moraru C. et. al.: 2003, 610-611).

Celălalt cap major de acuzare îl constituia problema colectivizării agriculturii. Demarată în 1948, colectivizarea a întâmpinat o ostilitate nedisimulată în lumea rurală, la fel ca şi în celelalte „republici populare". De fapt, liderii statelor est-europene satelitizate erau profund îngrijoraţi de ravagiile provocate de colectivizare în Uniunea Sovietică, o experienţă pe care încercau să o evite pe cât posibil în propriile lor ţări (Levy: 2002, 82). Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care fusese permanent încarcerat între 1933 şi 1944 şi nu circulase în afara graniţelor României până în 1945, Ana Pauker era intim familiarizată cu mişcarea comunistă internaţională, cu succesele şi în primul rând cu eşecurile ei. De asemenea, dincolo de convingerile ideologice, aceasta era dotată cu un pragmatism politic indiscutabil: încă din 1945 recunoştea faţă de jurnalistul american Mark Ethridge că, „în condiţiile existente astăzi în România, ar fi o nebunie să urmăm o politică neprietenoasă faţă de Uniunea Sovietică" (Burger: 2000, 170). Sau cel puţin independentă. Un amănunt pe care Pătrăşcanu nu l-a înţeles şi care, adăugat aversiunii pe care Gheorghiu-Dej o nutrea faţă de el, i s-a dovedit fatal. Tot referitor la relaţia României cu Uniunea Sovietică, Pauker recunoştea răspicat că era exclusă orice intervenţie occidentală în defavoarea noii posturi geopolitice a ţării. şi că pretenţiile politice ale Moscovei în ceea ce priveşte România nu suferă amânare.

> În Italia, unde Uniunea Sovietică are interese indirecte, e departe Italia (sic!), şi acolo Uniunea Sovietică şi-a spus cuvântul şi l-a spus destul de hotărât şi cu anumite rezultate. Darmite aici în România, la graniţa Uniunii Sovietice, România care a dus acest război criminal, ticălos, împotriva Uniunii Sovietice, îşi poate pune problema un om politic englez să se pună de-a curmezişul Uniunii Sovietice pentru România? Asta o poate crede numai un orb şi un senil ca Maniu. Fără a avea intenţia să se amestece în treburile interne ale României, Uniunea Sovietică nu va admite ca o nouă clică de felul celei a lui Antonescu, să continue o politică de inconştienţă, cum se duce până acum. Uniunea Sovietică, uriaşul acesta, se uită la mizerabilii aceştia care, ca nişte păduchi, stau şi ciupesc, până ne va da tuturor peste cap, de nu ne vom putea mişca (Ciuceanu, Lungu: 2003, 118).

De asemenea, se pare că Ana Pauker făcea tot posibilul pentru a urgenta îndeplinirea condiţiilor politice şi economice impuse de Moscova prin armisti-

țiul din septembrie 1944 tocmai pentru a evita radicalizarea lor, o perspectivă care ar fi compromis poate iremediabil perspectivele de redresare economică ale României, nici așa prea optimiste: „[...] Uniunea Sovietică ne rabdă, dar nu ne va răbda multă vreme. Le rabdă, le strânge și într-o bună zi va spune: ajunge, nu sunteți în stare să îndepliniți și condițiile armistițiului, nu sunteți în stare să faceți ordine în țara voastră, vom face noi ordine. Și nu vom avea condițiuni de pace ca ale armistițiului, ci astfel de condițiuni, că nu ne vom ridica ani de zile" (Ciuceanu, Lungu: 2003, 118). O altă prioritate a Anei Pauker a fost propaganda pro-sovietică și în special cea în favoarea Armatei Roșii, menită să camufleze „fiecare nedibăcie sau greșeală a ostașilor roșii" și să canalizeze atenția populației înspre abuzurile comise de armata română pe teritoriul sovietic, față de care comportamentul soldaților sovietici să pară exemplar (Ciuceanu, Lungu: 2003, 319-320).

Revenind la problema colectivizării, studii recente demonstrează că militanta comunistă a încercat să încetinească și să limiteze în permanență acest proces, intrând și la acest capitol în conflict cu secretarul general al PMR care, „ca și Stalin, ajunsese, se pare, să vadă colectivizarea ca singurul mod de a deține controlul asupra mediului rural, unde autoritarea partidului era, în mod tradițional, neglijabilă și în continuu declin" (Levi: 2002, 94). De fapt, opoziția „grupului Pauker- Luca" la accelerarea colectivizării, dar și a industrializării, este specificată foarte clar în *Lecții[le] în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, publicate în 1960 de către Editura Politică – unde, culmea ipocriziei și a scurtcircuitării argumentației raționale, „fracționiștii" sunt acuzați de „arestarea și înscenarea de procese unui mare număr de țărani muncitori, provocare ce lovea în alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare" (*Lecții...*:1960, 621-622). Ca și cum aceștia erau responsabili și de măsurile represive pe care oponenții lor politici le puseseră în practică tocmai pentru a crește viteza „construirii socialismului la sate"! De asemenea, într-o ședință a Secretariatului Comitetului Central al PMR din 1949, Ana Pauker sublinia clar că „Noi punem accentul pe industria grea. Ar fi greșit să ne închipuim că putem face industrie grea aruncând la o parte industria ușoară, agricultura noastră". Afirmând că productivitatea agricolă s-ar putea dubla chiar, militanta comunistă adăuga: „În afară de faptul că am putea mulțumi populația noastră, am putea exporta. Nu vom dezvolta nici cine știe cum industria ușoară, dar nici nu putem să o lăsăm la o parte, fiindcă ea ne ajută în anumită parte ca să ne putem importa cele ce ne trebuie" (Moraru C. et. al.: 2003, 423-424). Cu alte cuvinte, stimulând productivitate agricolă, un rezultat care nu putea fi atins decât prin temporizarea procesului de colectivizare, se putea stimula și industrializarea, asigurându-se astfel o politică de dezvoltare echilibrată. Dar logica pur stalinistă în care funcționa atunci PMR, împreună cu răfuielile personale dintre anumiți lideri ai partidului, au condus finalmente în altă direcție. În fond, colectivizarea era axată pe necesitatea partidului de a centraliza economia și a impune un monopol asupra prețurilor și a costurilor de

producţie. Autonomia producătorilor individuali din mediul rural, care se ghidau după principii economice liberale şi stabileau preţurile produselor în funcţie de raportul cerere-ofertă, contravenea ambiţiilor dominante ale partidului (Levy: 2002, 94).

Atitudinea Anei Pauker faţă de colectivizare se manifestase foarte clar şi înainte de 1948. Acuzându-şi aliatul de atunci, Partidul Social-Democrat, că încearcă impunerea unei forme relativ uşoare de colectivizare ţăranilor români care, imediat după ieşirea din război, nu sperau altceva decât să fie împroprietăriţi, aceasta a declarat răspicat: „Nu se colectivizează sărăcia". Strategia era ca, cel puţin în primă fază, ţăranii să primească pământ pentru a se obţine un minim randament agricol, imperios necesar pentru o Românie devastată economic. De abia după aceea s-ar fi prospectat o astfel de posibilitate. Deocamdată trebuia cucerită pas cu pas puterea într-o ţară profund ostilă Uniunii Sovietice, comunismului şi ideii de colectivizare, de a cărei efecte ţăranii români auziseră şi de a cărei posibilitate erau pur şi simplu terorizaţi. Pentru militanta comunistă, „punând ţăranilor chestiunea de colectivizare înseamnă să-i întărâţi, să dai apă la moară fasciştilor, să le spună ţăranilor: «Vedeţi pentru ce au avut nevoie de pacea cu Uniunea Sovietică, pentru ca să vă colectivizeze, să vă jefuiască». În momentul de faţă, colectivizarea pământurilor este cea mai reacţionară punere a chestiunii, cea mai periculoasă şi pentru care, nu vă supăraţi dragi fraţi social-democraţi, o să vă combatem cu ultima energie" (Ciuceanu, Lungu: 2003, 96). Nu putem anticipa în ce măsură opoziţia faţă de colectivizare reprezenta pentru Ana Pauker o problemă de principiu sau o temporară repliere strategică. Cert este că la acest capitol şi nu numai, poziţia acesteia s-a dovedit mai raţională, flexibilă şi mai puţin dogmatică decât cea a rivalului său.

Din punct de vedere ideologic, opoziţia celor trei lideri comunişti marginalizaţi, şi în special a Anei Pauker, faţă de ritmul galopant al colectivizării, a purtat numele de „deviere de dreapta". De ce de dreapta? Deoarece, permiţând supravieţuirea liberului schimb în mediul rural se tolera existenţa capitalismului în sine, chiar dacă la un nivel minimal. Şi cum edificarea proiectului comunist era şi a rămas în permanenţă fragilă, iar capitalismul constituia inamicul său principal, eradicarea oricărei urme de economie liberală devenea, pe cale de consecinţă, imperativă. „Zdrobirea devierii de dreapta în partidul nostru a creat condiţiile necesare pentru o cotitură hotărâtă în aplicarea politicii de clasă faţă de chiaburime", jubila Dej în august 1952. Distrugând ţărănimea înstărită, responsabilizată pentru menţinerea şi amplificarea capitalismului la sate, PMR urmărea să surmonteze, mai mult prin ameninţări şi şantaje decât prin persuasiune, rezistenţa ţăranilor faţă de integrarea forţată în „gospodăriile agricole colective". Îndatorirea membrilor de partid din mediul rural era aceea „de a spori vigilenţa împotriva greşelilor stângiste (intransigenţă, absenţa răbdării şi/sau a puterii de convingere, n.m.) faţă de ţărănimea mijlocaşă, căreia trebue să i se acorde un

permanent sprijin şi ajutor politic în vederea lichidării complecte a şovăielilor care-i sunt proprii" (Dej: 1952, 674).

Al doilea nume ca importanţă după Ana Pauker, Vasile Luca a ocupat funcţia de ministru de Finanţe între 1947-1952. Efectuând la rândul său un lung stagiu cominternist, revine în România odată cu aceasta în septembrie 1944. La propunerea Biroului Politic, care la rândul său nu acţiona fără aprobarea Moscovei, a iniţiat, în primul şi în ultimul an de mandat, reforme monetare care s-au repercutat extrem de dur asupra puterii de cumpărare a populaţiei. Era, prin urmare, o figură foarte impopulară, fapt speculat şi utilizat de Dej pentru a-i submina cariera politică. Se pare că Luca s-ar fi opus celerităţii cu care sovieticii cereau înfăptuirea ultimei reforme monetare, ridicând problema oportunităţii rămânerii în ţară a delegaţiei de economişti trimisă în acest sens de conducerea de la Moscova. Informat despre comportamentul ministrului de Finanţe al RPR, şi despre suportul care îi fusese acordat de către Ana Pauker şi Teohari Georgescu, Stalin şi-a manifestat nemulţumirea, ceea ce a antrenat accelerarea declinului grupării Pauker (Constantiniu: 2003, 10-11; Stanciu: 2008, 78). „Devierea de dreapta" s-a manifestat deci şi în economie, nu numai în agricultură, şi nu a demarat cu o critică directă a activităţii Anei Pauker; primul expus atacurilor lui Dej şi a susţinătorilor acestuia fiind, după cum am observat, Vasile Luca.

Primele critici ale acestuia au fost rostite în ianuarie 1952, la o conferinţă specială a Biroului Politic al PMR având ca temă reforma monetară, dar reproşuri şi fricţiuni deloc neglijabile între cei doi lideri avuseseră loc mult mai devreme, şi anume imediat după instaurarea guvernului Groza, când Luca l-a acuzat pe Dej de lipsă de punctualitate, iar acesta din urmă a ripostat învinovăţindu-l de neglijarea activităţii organizatorice a partidului (Ciuceanu, Lungu: 2003, 341-342). Condamnând „risipitorii", Dej avertiza cu subînţeles: „Trebuie să afle clasa muncitoare, poporul, indiferent cine ar fi, că nu şi-a făcut datoria, scos din muncă şi din funcţie (sic!)". Peste aproximativ o lună, vinovăţia lui Luca a început să fie proclamată tot mai direct. În termeni tehnici, ministerul de finanţe şi banca de stat erau condamnate că nu au păstrat secretul iminentei reforme monetare, fapt care a dus la eliminarea din circulaţie a 10 miliarde de lei cu aproximativ o lună înaintea aplicării reformei. Cum? În primul rând, ţăranii şi micii meşteşugari au refuzat să mai vândă statului la preţuri fixe propriile produse pentru a evita obţinerea de monedă care urma să fie curând devalorizată (în general, cu 1: 200 sau 1: 400). „Zvonul", care era de fapt o certitudine, „a împiedicat statul să facă achiziţii", se plângea Gheorghiu-Dej, iar „Duşmanii, folosind aceste zvonuri, pe de o parte s-au aruncat asupra mărfurilor deţinute de stat în magazine de stat şi cooperative, şi pe de altă parte s-au grăbit să plătească impozite şi datorii către stat, ca să nu fie prinşi ei, ci păgubit să fie statul, să nu fie sterilizaţi banii la păturile avute ale populaţiei" (Moraru C. et. al.: 2006, 85). Rolul reformei era deci de a crea un nou raport între lichidităţi şi mărfurile

aflate pe piaţă, unul din care statul a ieşit câştigător prin „neutralizarea" sumelor importante aflate în proprietatea comercianţilor particulari („speculanţilor") care profitau de pe urma deficienţelor de aprovizionare ale populaţiei. Astfel, statul nu a câştigat o parte importantă din produsele pe care se baza, rămânând la rândul său cu bani devalorizaţi. În al doilea rând, populaţia a preferat să depună mari sume la C.E.C., bani pe care conducerea promisese că nu îi va devaloriza.

Degeaba a încercat Luca să argumenteze că amplificarea nejustificată a circulaţiei monetare ar fi provocat inflaţie şi clasa muncitoare ar fi fost principalul perdant, deoarece reforma i-ar fi scăzut brusc puterea de cumpărare, cum de altfel a şi făcut-o, sau că devalorizarea sumelor depuse la C.E.C. a scăzut abrupt şi pe termen lung încrederea socială în politica fiscală a regimului. Viitorului contrarevoluţionar, actualmente „tovarăş" de încredere, Miron Constantinescu, îi fusese încredinţat rolul de a îl „demasca" şi responsabiliza cu orice preţ. „Noi n-am făcut o devalorizare, ci ridicarea conţinutului de aur. Numai ţările capitaliste devalorizează moneda. Noi am sterilizat sumele care se găseau la speculanţi şi la chiaburi", contracara Constantinescu. „Cetăţenii însă au pierdut", replica impenitent Luca, „pentru dacă ar fi cheltuit banii şi nu i-ar fi ţinut la C.E.C. avea (sic!) mai multe mărfuri. Deci pentru ei înseamnă devalorizarea banilor lor. Au primit înapoi o valoare mai mică, pentru că noi am sterilizat banii în interes obştesc" (Moraru C. et. al.: 2006, 22-38). Acuzele însă continuau. Ministrul de finanţe era blamat pentru nerespectarea „sfatului" de a intensifica circulaţia monetară în perioada premergătoare reformei şi pentru discuţii particulare, „nepartinice", a căror conţinut, în manieră total ne-leninistă, nu ar fi fost deliberat aduse la cunoştinţa membrilor Biroului Politic. Imputându-i şi supărarea, pentru discuţii în fond „principiale", nu personale, Luca a răbufinit: „Nu sunt mic-burghez ca să mă supăr. Cer critică justă", acuzându-şi colegii că „mistifică" situaţia în defavoarea sa şi că responsabilitatea pentru implementarea reformei este colectivă, pentru ca imediat după aceea să se dezvinovăţească: „în tot timpul acestei lucrări eu am fost ocolit". Concret, Luca reproşa că raportul cu privire la reformă fusese făcut fără consultarea sa şi instrumentat pentru a îi submina poziţia politică (Moraru C. et. al.: 2006, 51-53, 77).

> N-am ştiut nimic de pregătirea materialului, nu ştiam cine lucra la acest material şi nici pe ce bază. Nimic. Am fost surprins când ai spus că sâmbătă nu este materialul gata (adresându-se lui Gheorghiu-Dej, n.m.). Atunci am aflat că este vorba de o Dare de seamă. Sunt secretar de partid şi am această însărcinare cu Finanţele. Atât meritam, să mi se arate şi să mi se spună ce părere ai, să ai răspundere pentru bancă, pentru finanţe, să lămurim şi apoi să venim în Biroul Politic să nu pierdem 3 zile cu discuţii ca la concluzii să aflăm că materialul a fost văzut şi discutat şi că concluziile (sic!) sunt trase cu tovarăşii pentru că ne pune într-o situaţie foarte neplăcută. Dacă socotiţi că aceasta este o metodă de conducere, eu nu pot înţelege. Eu n-aş fi făcut aşa ca să vin cu un asemenea

> document, care trebuie în oarecare măsură să-l văd şi eu şi să-mi spun părerea, şi măcar să se sfătuiască cu mine. [...]
> Oamenii au primit directive nu prin mine, ci direct de la tovarăşii sovietici şi de la tov. Miron şi de la tov. Gheorghiu, multe lucruri care eu nu le ştiam le-am aflat mai târziu. Şi nu cred că s-ar putea spune că m-am opus uneia sau alteia din aceste directive. Dimpotrivă. Dar forma în care s-a lucrat, mă punea într-o situaţie în care aveam impresia că planează asupra mea oarecare neîncredere, că eu în finanţe am făcut pagube şi este vorba de judecarea mea (Moraru C. et. al.: 2006, 77-78).

Mai departe, Luca era condamnat de colegul său Alexandru Moghioroş pentru „politica ţărănească, nemarxistă" pe care Stalin ar fi observat-o în procesul transformărilor economice şi sociale din RSR. Pentru prea multe compromisuri, cu alte cuvinte, cu „chiaburimea" de la sate (Moraru C. et. al.: 2006, 207, 239) în primul rând, dar şi, colateral, cu „mica-burghezie" de la oraşe. „Curat" „deviere de dreapta"! Alte critici vizau impulsivitatea cu care ameninţa că demisionează de fiecare dată când era criticat în Biroul Politic sau brutalitatea verbală cu care îşi trata subalternii. Nu în ultimul rând, Luca nu ar fi conştientizat importanţa reformei monetare şi chiar i s-ar fi împotrivit, neînţelegând astfel judicitatea criticilor „tovărăşeşti" care i se aduceau (Moraru C. et. al.: 2006, 97-140). Ceea ce începuse ca o condamnare a „elementelor coupte" din cadrul ministerului de finanţe şi a băncii naţionale se transformase într-o complexă capcană politică pentru Luca, una din care nu a reuşit să se salveze. „Autocriticile" sale repetate erau considerate superficiale şi insuficiente pentru eliminarea cauzelor profunde ale manifestărilor „antipartinice" de care se făcuse vinovat. La un moment dat, atmosfera a devenit foarte tensionată prin replica dură pe care Luca i-a dat-o lui Constantinescu: „Respectă cel puţin vârsta, dacă nu calitatea mea. Dacă vrei, treci în locul meu; dacă întreruperile le-ai învăţat de la mine, poţi să-mi iei locul. De ce permanent mă întrerupi şi cu atâta patimă?" (Moraru C. et. al.: 2006, 220).

Deciziile luate la nivelul conducerii au fost „prelucrate" în filialele locale ale partidului, „păcatele" lui Luca fiind amplificate în rezoluţia oficială care a stat la baza demersului. La îngrijorările fireşti ale acestuia, Dej a răspuns cinic: „Tu te alarmezi, nu face pe dracul mai negru decât este" (Moraru C. et. al.: 2006, 342). Ministrul de interne Teohari Georgescu, împreună cu Ana Pauker, începuseră să îl încurajeze tacit pe Luca, făcând apel la moderaţie şi acceptarea autocriticilor acestuia, fapt care le-a atras ulterior tuturor acuza de „împăciuitorism" şi de complotare de pe o „platformă comună antipartinică" împotriva hotărârilor partidului. „Nu trebuie să facem din ţânţar armăsar", afirmase clar Ana Pauker. „Dar ţânţar este?!" a venit replica fals indignată a lui Moghioroş (Moraru C. et. al.: 2006. 346-347).

În mai 1952, la câteva luni după acest episod, ministrul de finanțe va primi lovitura finală, care va ricoșa apoi asupra Anei Pauker și în același timp a mai puțin importantului Teohari Georgescu. Reiterând nemulțumirile la adresa conținutului rezoluției prin care fuseseră aduse la cunoștința organelor locale ale PMR minusurile reformei monetare și rolul său pretins „tendențios" în acest proces, Luca nu va mai primi din partea lui Dej un răspuns atât de liniștitor ca precedentul: „Tovarăşe Luca, ce rost au aceste proteste? Conteşti dreptul organizațiilor de partid de a prelucra scrisoarea, de a exprima păreri?". Se părea că „dracul" era totuși destul de negru. „Ai băgat un cuțit în spatele reformei bănești", continua nemilos Dej (Moraru C. et. al.: 2007, 2-4). Între timp fusese derulată și o anchetă pentru a investiga cauzele abaterilor constatate la ministerul de finanțe și banca de stat, iar concluziile îl incriminau și mai mult pe Luca. Acesta protestase prin două scrisori, fapt care a fost interpretat de Dej ca o „încercare de împiedicare a Comisiei de anchetă pentru a își îndeplini misiunea". Luca încă mai riposta: „Acolo spune deschis că am indus în eroare în mod dușmănos partidul", fapt care echivala cu a „face proces de intenție". „Atât timp cât sunt secretar de partid, contest să se afirme că am indus în eroare partidul și guvernul. Eu acest lucru n-am făcut. Au dreptul să ridice și eu am dreptul să protestez". Nu în ultimul rând, acesta acuza raportul comisiei de anchetă ca fiind distorsionat și plin de „elemente" „care nu sunt adevărate" (Moraru C. et. al.: 2007, 4-6, 29). Amintind de cei „34 de ani de activitate revoluționară" pe care își construise cariera, Luca spera, inutil, să își salveze măcar parțial reputația de revoluționar cu vechime în partid: „Eu sunt de acord să fiu scos și să se cerceteze, însă nu sunt de acord și nu pot să fiu de acord cu cu aprecierea care s-a făcut asupra mea într-o serie de lucruri, nu în întregime, și mai ales aceea care mă acuză cu acțiune dușmănoasă contrarevoluționară. Nu pot să fiu de acord, asta înseamnă să iau un pistol și să mă împușc, pentru că n-am pentru ce trăi. Eu toată viața nu am închinat-o burgheziei și dușmanilor, nu pentru aceasta am suferit". Cinic și nemilos până la capăt, Dej îi va atrage atenția că la sinucidere recurge „acela care fuge de greutăți, fuge de răspundere" (Moraru C. et. al.: 2007, 31).

Neutralizarea lui Luca însemna și eliminarea din joc a Anei Pauker, pe care aceasta era acuzată că l-a „încurajat" și „apărat", dar și a lui Teohari Georgescu, incriminat că, din postura de ministru de interne, nu a sesizat și nu a adus la cunoștința partidului manifestările „nesănătoase" care aveau loc la ministerul de finanțe. Cât despre Ana Pauker, acuzată și de faptul că nu ar fi acordat credit „întovărăşirilor", un fel de preambul al colectivizărilor propriu-zise, bazate pe asocierea voluntară a țăranilor (vezi și Apostol: 1998) – o acuză care nu făcea decât să disimuleze circumspecția ei față de colectivizările accelerate – lovitura de grație îi va fi administrată tot de către Miron Constantinescu, tânărul promițător al partidului. Începând cu înmulțirea spectaculoasă a numărului membrilor de partid în 1945, fapt care i-a afectat calitatea ideologică, și ajun-

gând la presupusa cooperare pe care aceasta i-ar fi cerut-o în 1947 pentru a îl marginaliza pe Dej, emisarul secretarului general al PMR concluziona:

> Învățătura stalinistă spune (în „Opere" vol. XII) că în perioada trecerii de la capitalism la socialism deviatorii de dreapta au tendința să se grupeze și să formeze grup împotriva partidului. Este scris acest lucru de tovarășul Stalin. Oare să fie scutit partidul nostru și țara noastră de un astfel de fenomen? Nu văd de ce. Și noi suntem în perioada de trecere de la capitalism la socialism, și la noi este luptă ascuțită împotriva burgheziei și a chiaburimii. Legea aceasta arătată de tovarășul Stalin, este perfect valabilă și la noi, și la noi în perioada de trecere la socialism deviatorii de dreapta s-au grupat și au luat poziție împotriva partidului în mai mare sau mai mică măsură, fiecare în parte. Practica arată, dacă verificăm ideologia și orientarea politică cu practică, practica arată că sectoarele care le conduceți Dv. – Agricultura, Colectările – au alunecat pe abaterea de dreapta cel puțin în aceeași măsură ca Ministerul de Finanțe. Acesta este un fapt. Am studiat materialul anchetei pe chestia Agriculturii și aceasta a arătat fără îndoială că în agricultură s-a produs, în ceea ce privește constituirea și organizarea sovhozurilor, constituirea colhozurilor, cu pământul luat de la Stat, infiltrarea elementului chiaburesc, în ce privește T.O.Z-urile (întovărășirile, n.m.) care au fost împiedicate să se nască, colectările care n-au fost realizate și merg acum atât de prost, – toate aceste fapte incontestabile, materializate în unitățile naturale și cifre, arată că sectoarele conduse de Dvs. s-au abătut de la linia partidului în aceeași măsură ca și sectorul financiar și prețuri și aceasta este un fapt incontestabil. Și dacă abaterea din sectorul financiar a fost un cuțit în spatele reformei bănești, abaterea în sectorul colectărilor poate să devină un cuțit în munca noastră pentru desființarea cartelelor și sunt dator să vă spun această părere a mea, pentru că altfel îmi asum răspunderea că gândindu-mă la acest lucru nu l-am spus partidului. Dacă nu se face o cotitură în Agricultură și Coletări, se pregătește un nou cuțit în spatele muncii partidului pentru realizarea sarcinii puse de tov. Gheorgiu și C.C. de a desființa cartelele.
> Tovarășă Ana, n-ați răspuns ce înseamnă aceste convorbiri laterale, nepatinice, cu Vasile Luca și Teohari Gerogescu? Convorbiri de acestea ați avut și înainte. Este aceasta o metodă partinică? Eu nu pot să spun ce ați vorbit, nu am de unde să știu, dar analizez faptele și convingerea mea este că ați avut relații antipartinice cu Luca și Teohari de mai mulți ani, că Dv. ați mers pe linia constituirii unui grupuleț, ați folosit metode fracționiste în muncă și asta a dus la slăbirea unității de acțiune a partidului împotriva dușmanului și Dv. n-aveți voie, Dv. sunteți o tovarășă veche cu mare răspundere în partid și ați alunecat grav. Numai spunându-ne, vă ajutăm. Dv. trebuie să vă rupeți de această asociație putredă. Chiar după plenara C.C. de la 1 martie, tot timpul vă afișați numai cu Teohari când știați că conducerea partidului consideră pe Teohari ca împăciuitorist și deviator. De ce acest lucru? Este prietenie personală? Nu poate fi vorba de prietenie personală când este vorba de partid. Partid deasupra tuturor (sic!). Clasa muncitoare deasupra tuturor. Trebuie să ne smulgem orice sentimente care vin în contradicție cu interesele partidului. sunt sentimente nesănătoase (Moraru C. et. al.: 2007, 36-37).

Gheorghiu-Dej nu ar fi acționat cu atâta aplomb şi determinare dacă nu ar fi fost convins de sprijinul lipsit de echivoc al lui Stalin, pe care îl obținuse un an mai devreme (Levy: 1995, 164), după ce „generalissimul" se convinsese că Ana Pauker, în ciuda meritelor ei incontestabile ca activistă de prim rang a Cominternului, constituia o frână în procesul de stalinizare a agriculturii şi economiei româneşti. În plus, Molotov, principalul susținător al acesteia, începuse să iasă din grațiile liderului de la Kremlin şi se afla pe o pantă tot mai descendentă din punct de vedere politic. Nu în ultimul rând, în 1952, ambasadorul Moscovei la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, simpatizant al Anei Pauker, îi cedează locul lui Lavrentiev, lipsind-o de aceasta de încă un important sprijin politic (Stanciu: 2008, 79).

În ceea ce priveşte lichidarea politică a Anei Pauker – acuzată oficial, pe lângă „devierea de dreapta", de faptul că a „«presărat ministerul de Externe cu cosmopoliți, care aveau idei sioniste şi care nu prezentau nici o încredere»" (Calafeteanu: 2005, 17) – ca şi consecință derivată în principal din puseul de antisemitism (denumit oficial „cosmopolitism") care a străbătut Uniunea Sovietică la finalul anilor '40 şi începutul anilor '50 (Floyd: 1965, 51) – o consider o ipoteză cu un grad relativ scăzut de sustenabilitate. Cei care o acceptă sunt de cele mai multe ori partizanii teoriei „grupurilor", pentru care disputa Dej-Pauker se rezumă la un conflict între comuniştii „naționalişti", „autohtoni", respectiv cei „internaționalişti" sau „moscoviți", ultimii fiind cei mai stalinişti şi cei mai vinovați de consecințele sociale şi economice ale falimentului experimentului comunist în România. Dar, după cum am constatat, ambele facțiuni erau la fel de devotate ideologic lui Stalin, iar la nivel empiric, tocmai Dej şi aşa zişii comuniști „naționalişti" a căror memorie este astăzi aseptizată – s-au dovedit a fi cei mai consecvenți stalinişti. De fapt, singurul comunist care adera simultan şi la principiile naționalismului în acea perioadă era nimeni altul decât Lucrețiu Pătrăşcanu (Jowitt: 1971, 126; Shafir: 1985, 35), al doilea inamic politic ca importanță al secretarului general al PMR. Pe de altă parte, nu trebuie subestimată în nici un caz importanța şi intensitatea antisemitismului din perioada leninismului post-revoluționar târziu, mai ales în cazul proceselor spectacol din Cehoslovacia, respectiv Ungaria şi, în primul rând, Uniunea Sovietică. Celebrul proces (nefinalizat) al aşa numitelor „halate albe" (medici de rang înalt care ar fi complotat în vederea asasinării celor mai importanți lideri de la Moscova) a avut ca principali capi de acuzare doctori evrei (vezi Brent, Naumov, 2004). Acest antisemitism s-a împletit însă cu rațiuni politice evidente, neputând fi transformat deci în cauza fundamentală a mai sus amintitelor procese, deşi a reprezentat cu siguranță o componentă de prim rang a acestora.

Revenind la cazul României. după cum observă şi Dennis Deletant, succesorul Anei Pauker, „Simion Bughici. evreu şi el, dovedeşte că la mijloc nu a fost o măsură din cadrul campaniei antisemite în plin avânt, atunci, în celelalte

state din Europa de Est" (Deletant: 1998, 65). Cu toate acestea, în anii '50 şi '60, se poate observa o reducere semnificativă a numărului de evrei care deţineau funcţii publice (Rotman: 2004, 156). Mai mult, un antisemitism latent devine detectabil în PMR chiar de la începutul perioadei de legalitate, făcându-şi simţită prezenţa atât în rândul conducerii, cât şi, mai ales, la nivelul eşaloanelor inferioare ale partidului, în marea activiştilor mărunţi aflată într-o considerabilă expansiune. Fenomenul nu trebuie diminuat, dar nici supradimensionat, aşa cum am insistat anterior: reprezenta pur şi simplu o „parte a unei construcţii politice" (Rotman: 2004, 169) în care nu deţinea locul central, nefiind însă nici pe departe o „cantitate neglijabila".

Un amănunt care atestă, dincolo de autenticitatea sa contestabilă şi improbabilă, dependenţa comunismului românesc de omniprezentul centru moscovit este dat de tentativă operată în cadrul plenarei Comitetului Central al PMR din decembrie 1961 de a atribui „deviaţionismul" grupării Pauker activităţilor fracţioniste ale lui Lavrenti Beria, liderul securităţii sovietice, încarcerat şi executat la câteva luni de la moartea lui Stalin datorită enormei puteri pe care o acumulase, îngrijorându-şi astfel colegii din eşalonul superior al PCUS. Astfel, Valter Roman, ilegalist care luptase în războiul civil din Spania, se declară de acord cu Nicolae Ceauşescu în privinţa acestui aspect, subliniind la rândul său că „trebuie văzut în acest grup o agentură a lui Beria" (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 344; vezi şi King: 1981, 92).

„Devierea de dreapta" a însemnat, ca şi procesul lui Pătrăşcanu, un conflict de natură politică şi, în subsidiar, personală, între Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker, având ca miză centrală atât dominarea integrală a partidului (Shafir: 1985, 45-46; Fisher: 1967, 39), cât şi „coezivitatea elitei politice" (King: 1981, 91), care va rezista astfel mult mai bine viitorului cutremur al destalinizării decât conducerile altor „democraţii populare", mai puţin unite. Secretarul general al PMR obţinuse acum un ascendent incontestabil în cariera sa politică. Ana Pauker va fi arestată la începutul anului 1953, fiind eliberată la scurt timp după moartea lui Stalin; nu va mai primi însă nici o funcţie de conducere în partid. Ginerele său Gheorghe Brătescu menţionează că aceasta nu şi-a făcut niciodată autocritica în interiorul familiei (Brătescu: 2003, 243). Vasile Luca, mai puţin norocos, va deceda în închisoare în 1963 în timp ce Teohari Georgescu a fost cu siguranţă cel mai puţin afectat de răzbunarea lui Dej: nu va fi arestat dar va cunoaşte o marginalizare extremă, intrând, până la moartea lui Dej, într-un total anonimat politic. Dincolo însă de disputele intestine din PMR, moartea lui Stalin va antrena consecinţe majore pentru mişcarea comunistă internaţională, începând cu PCUS. Epoca terorii lăsa locul epocii incertitudinilor.

3.6. Noul curs, conducerea colectivă şi dilemele leninismului pre-europenizat

Perioada cuprinsă între 1953 şi 1955 a fost întâmpinată de statele membre ale „lagărului socialist" cu precauţie, îngrijorare, dar şi cu speranţa unei posibile ameliorări a relaţiilor dintre „centrul moscovit" şi periferiile est-europene, în sensul obţinerii de către acestea a unui grad sporit de autonomie. Demantelarea ingineriei politice post-revoluţionar leniniste a adus în prim-plan temeri ale liderilor „democraţiilor populare", marionete ale fostului lider de la Kremlin; în absenţa garanţiilor oferite de mentorul lor, aceştia începuseră să conştientizeze incertitudinea şi precaritatea propriilor poziţii. În acelaşi timp, a impulsionat ambiţiile politice ale unor lideri locali marginalizaţi, care presimţiseră oportunităţile derivabile din noua conjunctură şi îşi făceau planuri pentru a le exploata. În timp ce Uniunea Sovietică experimenta trecerea de la ceea ce am numit leninism post-revoluţionar la leninismul europenizat, sateliţii est-europeni încercau, în general, să se menţină pe coordonatele ideologice ale leninismului post-revoluţionar, singurul la care avuseseră acces până atunci şi care le garanta însăşi firava legitimitate pe care o invocaseră pentru a se menţine la putere. Aşa cum observă şi Dan Cătănuş, erodarea progresivă a mitului lui Stalin reprezenta o ameninţare explicită pentru partidele comuniste est-europene (Cătănuş: 2002, 185) care, în consecinţă, au încercat să o contracareze sau să o „simuleze" aşa cum au putut.

Consider că cel mai adecvat termen pentru a descrie acest tranzitoriu şi efemer interval este acela de leninism pre-europenizat (în Uniunea Sovietică) sau post-stalinism. Destalinizarea nu începuse încă, aşa cum încearcă să ne convingă celebrul sovietolog Adam Ulam (1968, 541) şi nu va demara cu adevărat decât la începutul lui 1956, după ce în anul precedent Nikita Hruşciov, noul lider al PCUS, câştigase confruntarea cu rivalul său politic Gheorghi Malenkov, pe care îl destituise din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri (prim-ministru), motivând incompetenţa şi implicarea sa într-un episod reprobabil din lupta pentru putere (Medvedev: 1983, 159). Sigur, fuseseră iniţiate timid anumite măsuri politice şi economice aflate în discontinuitate cu practicile post-revoluţionar leniniste în aceste domenii, dar Stalin nu începuse să fie transformat în ţapul ispăşitor al tuturor neajunsurilor regimului; de abia după Congresul XX al PCUS şi „discursul secret" al lui Hruşciov în care erau dezvăluite şi vehement condamnate o parte din crimele şi abuzurile fostului dictator se va întâmpla acest lucru. De asemenea, până în 1955, oprobiul pentru teroarea stalinistă îi va reveni în integralitate lui Lavrenti Beria, conducătorul serviciului de securitate al Uniunii Sovietice (NKVD). Arestat la scurt timp după moartea lui Stalin, Beria a fost executat în iarna anului 1953; teama majorităţii membrilor Biroului Politic de imensa şi discreţionara putere pe care o acumulase îi determinase să

acționeze în acest fel (vezi Arhivele Naționale Istorice Centrale. fond CC al PCR, secția Relații Externe, Dosar 27/1953, f. 13-28). Faptul că Malenkov avusese strânse legături cu Beria îl dezavantajase în competiția pentru putere; eliminarea acestuia a contribuit substanțial la slăbirea suportului politic al primului ministru.

Trebuie să recunoaștem însă că în culisele luptei pentru putere, planurile lui Hruşciov pentru inițierea destalinizării fuseseră întâmpinate cu deosebită reticență de membrii fostului Biroul Politic stalinist, din care și acesta făcuse parte. Toți, inclusiv Hruşciov, contribuiseră la ororile regimului stalinist, iar culpabilizarea fostului lider reverbera și asupra lor. Acesta din urmă avea însă avantajul de a fi făcut parte din mecanismul intim al conducerii Uniunii Sovietice după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, nefiind părtaș, spre deosebire de mulți dintre colegii săi, la decimarea intrapartinică din a doua jumătate a anilor '30. Destalinizarea a însemnat, în această optică, compromiterea și neutralizarea rivalilor politici ai noului lider al PCUS.

Însă imediat după decesul lui Stalin din luna martie a anului 1953, noua conducere era conștientă de necesitatea continuării aparenței monolitismului, a imaginii „puterii și unității", pentru a nu oferi nici „imperialiștilor", nici statelor-satelit și nici propriei societăți o privire reală asupra puternicelor dispute intestine din PCUS (Ulam: 1968, 541). S-a ajuns astfel la principiul *conducerii colective*, adică a disocierii funcției de secretar general de cea de prim-ministru, ambele deținute până atunci de Stalin: Gheorghi Malenkov, perceput de toți ca „moștenitorul" fostului lider și cel mai puternic om din Uniunea Sovietică la acea dată, a păstrat pentru sine prim-ministeriatul, în timp ce conducerea partidului a fost reorganizată prin restructurarea Secretariatului Comitetului Central. Compus din cinci membri, nici unul neavând, teoretic, o pondere decizională mai mare decât a colegilor săi, noul Secretariat a intrat sub influența lui Nikita Hruşciov, singurul secretar membru simultan și al Biroului Politic. Începând cu septembrie 1953, postul de „prim-secretar" al partidului, mult redus ca influență în comparație cu cel de secretar general căruia i-a luat locul, îi aparținea de acum dinamicului și ambițiosului Hruşciov (Medvedev: 1983, 155-156; Taubman: 2005, 258).

Schimbările introduse de Malenkov au fost resimțite în principal la nivel economic și au ajuns să fie cunoscute sub denumirea de *noul curs*. Axate pe o flexibilizare a greoaiei și ineficientei economii hipercentralizate staliniste, modificările inițiate de noul prim-ministru vizau relocalizarea priorității alocate de către stat industriei grele asupra industriei de consum. Pe cale de consecință, noul curs antrenase o ușoară dar încurajantă ameliorare a nivelului de trai al populației; în aceeași măsură însă, a devenit treptat obiectul criticilor, de natură ideologică și nu numai, emise de către prim-secretarul Hruşciov și susținătorii săi, care își demonstrau astfel filiația post-revoluționar leninistă (Brzezinski: 1971, 158). Ca și în cazul grupării Anei Pauker, deși din motive diferite, Malenkov a fost acuzat de „deviaționism de dreapta" (Taubman: 2005, 265).

În planul relațiilor internaționale, noul curs a demonstrat o relaxare a tensiunilor dintre cele două tabere protagoniste ale Războiului Rece, identificabilă în primul rând prin stoparea războiului din Coreea, în vara anului 1953, relaxare care a corespuns unei decongestionări a relațiilor dintre Moscova şi „democrațiile populare". Limitată, bineînțeles, de un cadru ideologic comun şi o teleologie mobilizantă şi coercitivă deopotrivă (Brzezinski: 1971, 155, 158).

Periferizarea politică a lui Malenkov în 1955 a însemnat şi o renunțare parțială la noul curs. În accepțiunea lui Hruşciov, neglijarea accentului pus pe industria grea, centrală în gândirea economică a bolşevicilor, echivala cu o sincopare a canonului ideologic marxist-leninist şi, în termeni politici, cu o diminuare a puterii de control a partidului asupra societății şi cu posibilitatea contestării de către aceasta a regimului însuşi. O revenire la capitalism, cu alte cuvinte. Hruşciov va reintroduce deci, deşi într-o măsură relativ limitată, practicile economice ale predecesorului său. În plus, între cei doi lideri politici sovietici existau notabile diferențe de mentalitate, temperament şi comportament. În timp ce Malenkov era timid, nesigur, ezitant şi retractil, Hruşciov era dinamic, expansiv şi intruziv, dând dovadă de fermitate şi de o „bolşevică" siguranță de sine (Medvedev: 1983, 158; Brzezinski: 1971, 158). Eliminarea primului din cursa pentru putere absolută apare, retrospectiv, ca fiind aproape inevitabilă; în schimb, moştenirea sa inovativă va supraviețui, sub diferite forme, emasculării sale politice.

În cazul „democrațiilor populare", post-stalinismul a fost întâmpinat în general cu scepticism; secretarii generali ai respectivelor partide comuniste erau cu toții vulnerabili la acuza de stalinism. Treptat însă, s-a putut observa că schimbările introduse de sovietici nu erau chiar atât de periclitante pentru conducătorii est-europeni, care au reuşit, mai mult sau mai puțin, să le adapteze condițiilor locale, o abordare formală a lor fiind suficientă pentru noile pretenții ale Moscovei. „Concesiile politice, ca introducerea conducerii colective, erau esențial procedurale şi, spre deosebire de URSS, nu au implicat o schimbare substanțială în contextul de putere est-european" (Brzezinski: 1971, 159). Republica Democrată Germană, din motive evidente cel mai obedient satelit al Moscovei, a fost prima care a adoptat noul curs. Confruntați, în iunie 1953, cu puternice greve muncitoreşti, începute în Berlinul de Est şi răspândite apoi deosebit de rapid în toată țara, Walter Ulbricht şi camarila sa s-au conformat noilor directive economice, nu neapărat şi politice, ale Kremlinului, reuşind să atenueze parțial tensiunile sociale care amenințaseră însăşi existența RDG (Soulet: 2008, 94-95; Brzezinski: 1971, 159-160).

Consecutiv, Ungaria a fost următoarea care a experimentat, atât economic cât şi politic, dilemele noului curs. Constrâns de sovietici, secretarul general Matias Rákosi s-a văzut nevoit să cedeze funcția de prim-ministru rivalului său Imre Nagy, pe care reuşise să îl excludă din cercul puterii. În 1955 însă, odată cu debarcarea lui Malenkov, protectorul lui Nagy, Rákosi va prelua din nou, deşi

pentru scurt timp, preşedenţia Consiliului de Miniştri (Brogan: 1990, 122-123). Bulgaria mai degrabă a „mimat" implementarea reformelor cerute de Moscova, în timp ce în Cehoslovacia acestea au „funcţionat", în special la nivel economic. Ambele aveau partide mai puternice şi mai coezive decât Partidul Comunist Ungar, ceea ce le-a ajutat să se adapteze mai bine schimbărilor (Brzezinski: 1971, 163-164). Polonia, ultimul regim comunist „derivat" care a aplicat selectiv şi lipsit de convingere reformele conţinute în noul curs, se deosebea de celelalte „democraţii populare" prin simplul fapt că, aici, adulaţia faţă de stalinism şi faţă de orice era de proveniență sovietică nu atinsese cotele iraționale întâlnite, de exemplu, în România, Ungaria sau Bulgaria. Colectivizarea şi industrializarea fuseseră de asemenea puse în practică într-un ritm mai moderat, fapt valabil, cel puţin în cazul industrializării, şi în România. Pentru conducerea de la Varşovia, noul curs a însemnat în primul rând o temperare a preeminenţei serviciilor secrete poloneze. Arestat în 1951 Władisław Gomułka, un actor cheie în timpul revoltelor muncitoreşti de la Poznań consumate în vara anului 1956, va fi eliberat în 1954, devenind ulterior liderul Partidului Comunist Polonez (Brzezinski: 1971, 165, Brogan: 1990, 54).

În ceea ce priveşte relaţiile Uniunii Sovietice cu Iugoslavia, ele au fost cu siguranţă ameliorate în perioada interludiului politic în care supremaţia lui Gheorghi Malenkov asupra partidului şi statului sovietic a fost de necontestat. Decizia în acest sens a fost luată în toamna anului 1954, deşi nu exista o opinie împărtăşită de toţi membrii Biroului Politic al PCUS referitoare la gradul şi natura relaţiilor cu Belgradul, aflate în curs de restabilizare. Pe cele mai contrastante poziţii s-au situat Hruşciov, care propusese o conciliere cât mai profundă între Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, atât în ceea ce privea relaţiile interstatale cât şi cele inter-partinice, ideologice – şi Molotov, pentru care Tito rămăsese în continuare anti-sovietic şi îşi pierduse deci calitatea de comunist, ministrul de externe sovietic accentuând necesitatea unei simple „normalizări a relaţiilor diplomatice", nedublată de o reapropiere ideologică (Brzezinski: 1971, 176-179). Mai mult, problema iugoslavă a fost utilizată în disputele intestine din cadrul PCUS, devenind practic o armă politică. „Astfel, la eliminarea lui Beria, în vara lui 1953, acesta a fost învinuit chiar de tentativa de stabilire de legături separate (ocolind CC) cu «adversarii URSS, Tito şi Rankovici». Dimpotrivă, la Plenara CC a PCUS, din 1955, Molotov a fost dur criticat pentru opoziţia sa faţă de apropierea de Iugoslavia" (Stykalin, 2006, 376). Dorinţa lui Molotov s-a îndeplinit, Moscova şi Belgradul reînodând legăturile exclusiv pe linie de stat (Ţîrău: 2005, 386-387); acestea se vor deteriora însă la scurt timp, cu ocazia revoluţiei maghiare din 1956. De remarcat şi reticenţa lui Tito faţă de avansurile politice hruşcioviste, datorată probabil consistentei sale experienţe în ceea ce priveşte sensul prieteniei şi al ajutorului „frăţesc" acordate de Uniunea Sovietică.

*
* *

În cadrul conducerii de la București, amplele metamorfoze politice și economice care începuseră în Uniunea Sovietică la scurt timp după dispariția lui Stalin nu declanșaseră nici o reacție notabilă; atmosfera dominantă era aceea de așteptare precaută în vederea extragerii unui maxim de profitabilitate din noua conjunctură de putere. Considerând că momentul oportun și-a făcut apariția în toamna anului 1953, Gheorghi-Dej a emis, la nivel interguvernamental, o cerere care viza obținerea unui împrumut de aproximativ 350-400 milioane de ruble din partea Uniunii Sovietice. Adresată prim-ministrului Gheorghi Malenkov, cererea a provocat o anumită iritare în rândurile liderilor sovietici datorită sumei considerabile pe care o vehicula. Partea română argumenta necesitate primirii creditului în baza insuficienței „resurselor de materii prime interne" și a „dezechilibrului balanței de plăți și a apariției unui deficit de 450 milioane de ruble" – RPR acumulase datorii importante față de RDG, Polonia și Cehoslovacia „în urma achizițiilor de tehnică militară" (Buga: 2002, 140). O parte a problemelor economice care afectau România proveneau, se susținea, și din impedimentele cu care regimul se confrunta în procesul de implementare a noului curs. În final, după o serie de negocieri în cadrul cărora sovieticii au recunoscut influența negativă exercitată asupra economiei românești în timpul epocii staliniste, cuantumul împrumutului a fost stabilit în 1954 la 200 milioane ruble (Volokitina: 2006, 360, 362-363).

Dincolo de aspectele procedurale ale obținerii „ajutorului frățesc", deosebit de interesante și sugestive sunt criticile aduse de sovietici proiectelor economice românești. Osificată pe coordonatele ideologice ale dogmatismului stalinist, dezvoltarea RPR se axa pe amplificare irațională a industriei grele, neținându-se cont de penuria materiilor prime necesare pentru sustenabilitatea unui astfel de demers. În continuare, se „atrăgea atenția asupra decalajului mare dintre ritmul de dezvoltare al industriei și agriculturii", respectiv dintre cel al „industriei militare" în comparație cu „industria civilă" (Buga: 2002, 143; Anton: 2006, 343). Concluzia consta în urgentarea creșterii și consolidării sectorului economic domestic și renunțarea la investiții masive în industria grea, devenită neproductivă, coroborate cu estomparea clivajelor existente între diferitele ramuri economice. Pe scurt, se cerea achiesarea părții române la principiile fundamentale ale noului curs. Bucureștiul a ascultat sfaturile Moscovei, dar nu le-a transpus în practică. Fidelă ortodoxiei post-revoluționar leniniste, unde industrializarea pe scară largă reprezenta premisa consolidării revoluției, conducerea română înțelegea pretențiile sovieticilor ca pe o încercare mai mult sau mai puțin explicită de a tempera cimentarea poziției sale politice. Are loc astfel, deși la un nivel minimal, nemanifest, o primă disonanță între ambițiile regimului Gheorghiu-Dej și directivele trasate de centrul moscovit (Stanciu: 2008, 111).

Comunismul românesc îşi va extinde orizontul economic, fără a manifesta intenţia, imposibilă de altfel, de a surmonta spectrul ideologico-politic care îl articula. Infuzându-şi o doză substanţială de pragmatism, se va deschide gradual spre resursele de proveniență occidentală, pe care le va subsuma însă scopului principal: dezvoltarea industriei grele, înțeleasă ca premisă al unui mai larg spațiu de manevră politică. Are loc, în această perioadă, o ameliorare a relațiilor politice şi economice dintre Statele Unite şi RPR. Aşa cum scriu Joseph Harrington şi Bruce Courtney, „Coincidența a făcut ca dorința liderului român de a promova comunismul în România să se suprapună cu interesul guvernului american pentru o politică mai flexibilă vizavi de Europa de Est" (Harrington, Courtney: 2002, 176).

Din raportul politic prezentat de Dej în numele Comitetului Central la al doilea Congres al PMR transpare fără echivoc noua orientare economică a regimului față de Occident, neobişnuit de pragmatică şi de incisivă în raport poziția pe care se situase anterior.

> Republica Populară România este pentru relații economice, politice şi culturale cu Statele Unite ale Americii, cu Anglia şi cu celelalte țări capitaliste din apusul Europei, pe bază de egalitate şi avantaje reciproce. Între aceste țări şi R.P.R. nu există diferende care să nu poată fi reglementate prin tratative. [...]
> În statele Unite ale Americii, ca şi în alte țări apusene, sunt destui oameni politici şi de afaceri care, refuzînd să rămână prizonieri ai unor vederi depăşite de istorie, îşi dau seama de interesul reciproc al îmbunătățirii relațiilor dintre aceste țări şi R.P.R. [...]
> Nu este oare mai înțelept ca cercurile guvernante din Statele Unite ale Americii şi alte țări occidentale, chiar dacă nu le place regimul nostru, după cum nici nouă nu ne place regimul lor, să privească în față realitatea? O asemenea poziție realistă nu poate decât să slujească dezvoltării de relații normale şi de legături economice şi culturale între țări (Dej: 1960, 18).

În continuarea *dimensiunii economice* a receptării noului curs în RPR voi analiza *dimensiunea politică* a acestui proces. Conducerea colectivă a fost implementată de regim tardiv şi, bineînțeles, de fațadă. De abia în aprilie 1954 s-a desființat postul de secretar general, iar Secretariatul Comitetului Central al PMR a fost restructurat, conducerea sa fiind preluată de către un prim-secretar (aceste schimbări avuseseră loc în Uniunea Sovietică încă din septembrie 1953). Gheorghiu-Dej a decis să păstreze pentru sine funcția de prim-ministru, în timp ce Gheorghe Apostol, colaborator fidel al său, va fi numit în funcția de prim-secretar. Aparența democratizării nu a durat decât până în anul următor, când Dej îşi va prelua prim-secretariatul, restabilind astfel „centralismul democratic" (Fischer-Galați: 1998, 162-163, 168-169).

Anul 1955 a fost martorul a două evenimente politice care s-au dovedit a fi anticipatorii pentru politica internațională dezvoltată de regim începând cu următorul deceniu. În primul rând, întorcându-se dintr-o vizită oficială efectuată

la Belgrad şi care avusese ca scop ameliorarea relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, statul paria al „lagărului socialist", Hruşciov va face, la întoarcere, o escală la Sofia şi ulterior la Bucureşti. Aici, Emil Bodnăraş, ales special de Gheorghiu-Dej pentru credibilitatea pe care o deţinea la Moscova, îi va propune liderului sovietic luarea în considerare a oportunităţii retragerii Armatei Roşii din RPR. Scandalizat în primă fază, Hruşciov va recunoaşte ulterior pertinenţa argumentelor favorabile acestei opţiuni: atât din punct de vedere ideologico-politic (devotamentul regimului Dej faţă de cauza comunismului, întrupată de Uniunea Sovietică), cât şi din punct de vedere geopolitic (încercuirea RPR de către „democraţii populare", aceasta neaflându-se deci la periferia taberei socialiste şi nefiind atât de vulnerabilă la penetranta influenţă ideologică occidentală) – regimul comunist din România putea supravieţui fără probleme absenţei trupelor sovietice de pe teritoriul ţării. În plus, sugera Bodnăraş, inamicii comunismului nu vor mai putea argumenta că statele est-europene nu aderă din convingere, ci din necesitate la cauza revoluţiei mondiale (Cioroianu: 2005a, 345-346). Acest ultim argument denota resentimentele lui Gheorghiu-Dej faţă de o brutală şi cinică punere la punct pe care Molotov i-o administrase cu mai mulţi ani în urmă, şi care făcea referire la fragilitatea comunismului românesc şi la condiţionarea existenţei sale de staţionarea contingentelor sovietice pe teritoriul României: „v-aţi obişnuit să trăiţi sub aripa caldă a Armatei Sovietice", i-ar fi spus acesta, „dacă n-ar fi Armata Sovietică, nici trei zile nu v-ar răbda poporul" (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 382). Urmau să mai treacă încă trei ani tumultuoşi până la reificarea insolitei idei a elitei politice de la Bucureşti.

Următorul eveniment politic consumat în 1955 şi semnificativ pentru evoluţia ulterioară a regimului în plan internaţional a avut loc în data de 23 august, cu ocazia împlinirii a unsprezece ani de la „eliberarea" ţării de sub „jugul fascismului". Beneficiind de prezenţa lui Hruşciov, comemorarea a căpătat în scurt timp un ton polemic de abia disimulat: acesta ar fi emis remarci acide la adresa cumulării de funcţii atât pe linie de stat, cât şi de partid. Era o aluzie transparentă la faptul că Dej se reinstalase de puţin timp în funcţia de prim-secretar al PMR. Apoi, cei doi s-au contrazis în privinţa contribuţiei Moscovei la înlăturarea regimului politic anonescian. În timp ce Hruşciov a marşat pe abordarea ideologică tradiţională, în care Uniunea Sovietică era creditată pentru reuşită „în cel mai bun caz cu ajutorul românilor", Dej a atribuit acţiunea forţelor politice române, exacerbând desigur rolul partidului comunist. În continuare, a afirmat dreptul fiecărui regim popular de a construi socialismul aşa cum crede de cuviinţă şi „inalienabilitatea drepturilor suverane ale tuturor naţiunilor, indiferent de organizarea lor politică sau socio-economică" (Fischer-Galaţi, 1998, 168). Semnificativ este şi faptul că la Congresul al II-lea al PMR din iarna acelaşi an nu au fost prezenţi Hruşciov sau noul prim-ministru Nikolai Bulganin, ci Alexei Kiricenko, un simplu „prim-secretar al Partidului Comunist din Ucraina"

(*Congresul al II-lea...*: 1956, 213-222), un semnal clar al insatisfacției conducerii sovietice la adresa liderilor români.

În plan *ideologic*, perioada cuprinsă între 1953 și 1955 este caracterizată de confuzie și totodată de precauție. Neavând altă experiență și alte ambiții politice decât cele circumscrise stalinismului, comuniștii români nu puteau decât să insiste în continuare asupra inexistenței unui „alt drum de construire a socialismului decât acela indicat de marxism-leninism, verificat de experiența istorică a gloriosului Partid Comunist al Uniunii Sovietice, ca și de experiența propriului nostru partid și a altor partide comuniste și muncitorești din țările de democrație populară" (Dej: 1960, 24-25). De remarcat totuși că rolul ideologic al PCUS este acum central, nu absolut. În ciuda dezorientării ideologice caracteristică post-stalinismului, „democrațiile populare" nu își pierd nici o clipă încrederea în providențialitatea istorică a marxism-leninismului; ceea ce le derutează este procesul de cristalizarea a noii puteri sovietice. Așa cum a observat și Zbigniew Brzezinski, leninismul, indiferent de variantele sale, este inextricabil legat de putere (Brzezinski: 1971); puterea, discreționară și permanentă, pentru a nu fi confundată cu cea existentă în regimurile democratice, reprezintă un ingredient inerent ideologiei comuniste. Pe cale de consecință, fluctuațiile puterii se repercutează asupra ideologiei sub forma unor reculuri direct proporționale ca intensitate cu amploarea instabilității politice existente.

Un episod important pentru legitimarea internațională a regimului de la București are loc în 1955, odată cu admiterea RPR în cadrul ONU. Încercări în acest sens mai fuseseră efectuate și în 1947, 1948, 1952 și 1954 (Ionescu-Gură: 2006, 71; Dobre: 2011, 61-63); insuccesele repetate deveneau deja frustrante pentru conducerea de la București. „Blocarea în mod repetat a tentativelor de accedere în instituția mondială era supremul afront adus unui regim care suferea de lipsă de legitimitate în interior și de o insecuritate resimțită dramatic în relația cu Occidentul" (Nistor: 2006, 236). Motivele invocate, preponderent de către Washington, pentru invalidarea pretențiilor RPR de a fi admisă în clubul ONU constau în nerespectarea de către regim a principiilor drepturilor omului și, susține Nicoleta Ionescu-Gură, în absența dorinței de a oferi un sprijin, oricât de mic, Uniunii Sovietice, membră fondatoare a organizației (Ionescu-Gură: 2006, 75-76). În 1950, pentru a demonstra determinarea sancționării României pentru violarea sistematică a oricăror drepturi civile, Statele Unite au desființat biroul comercial al RPR, având sediul în New York (Ionnitziu în Cretzianu: 1956, 333). Treptat însă, Washingtonul a ajuns să considere că sateliții sovietici ar putea fi „influențați" mai eficient în cadrul ONU decât în afara sa, atât în sensul diminuării opoziției față de obiectivele taberei occidentale, cât și în sensul creării unor potențiale surse de disidență în raport cu hegemonia exercitată de către Kremlin asupra regiunii (Weiner: 1984, 39).

RPR a devenit membră a ONU datorită relaxării tensiunilor geopolitice globale de la jumătatea anilor '50 și datorită unei înțelegeri între cele două su-

perputeri pentru acceptarea unor membri consideraţi de fiecare în parte indezirabili. Aşa numitul „package deal" însemna votarea, de către o tabără, a unor candidaţi respinşi iniţial, pentru a obţine votarea propriilor candidaţi de către cealaltă tabără. Procedeul a funcţionat, şaisprezece state fiind admise în acest fel în organizaţia internaţională în timpul aceleiaşi întruniri (Ionescu-Gură: 2006, 77-78).

Pentru Gheorghiu-Dej şi camarila sa, evenimentul a fost unul de primă însemnătate, fapt observabil din tonul radios şi cromatica optimistă în care este prezentată integrarea RPR în ONU cu ocazia celui de al doilea Congres al PMR.

> Poporul nostru îşi exprimă profunda satisfacţie faţă de hotărârea Adunării Generale a Organizaţiei Naţiunilor Unite de a primi Republica Populară România în rândurile Organizaţiei Naţiunilor Unite. [...] Vreme îndelungată ţării noastre i s-a refuzat satisfacerea dreptului său legitim de a face parte din Organizaţia Naţiunilor Unite, din cauza opoziţiei unor guverne occidentale, în primul rând al Statelor Unite ale Americii. Chestiunea primirii Republicii Populare România în ONU era folosită de anumite cercuri drept mijloc de amestec în treburile interne ale ţării noastre şi de presiune asupra poporului român, care şi-a făurit o orânduire corespunzătoare cu voinţa şi interesele sale. Dar datorită poziţiei ferme şi iniţiativelor Uniunii Sovietice, cât şi schimbărilor mari petrecute în opinia publică în favoarea colaborării între popoare, care s-au oglindit în votul masiv la ONU, Republica Populară România şi-a ocupat locul ce i se cuvine de drept în ONU. Acesta este un nou succes al politicii de coexistenţă paşnică între popoare, o mare înfrângere a adversarilor păcii şi a independenţei popoarelor (Dej: 1960, 18-19).

3.7. „Procesul transformărilor revoluţionare": „penetrare", „insulare" şi începuturile „schimbării simulate"

Traseul comunismului românesc – şi est-european în general – în intervalul cronologic circumscris acestui capitol (1945-1955) comportă, în discursul oficial al regimului, o dublă metamorfoză. Etapa „democraţiei populare", adică a cuceririi graduale a puterii şi a abolirii vestigiilor vechiului regim „burghezo-moşieresc", desfăşurată între 1945 şi 1947, va lăsa loc în anul următor etapei „revoluţiei socialiste". Transformarea este deosebit de importantă, deoarece de abia din acest moment genealogia comunismului românesc devine superpozabilă în raport cu experienţa legitimatoare a leninismului fondator. Se ajunge astfel la „dictatura proletariatului", concept avansat de către Lenin şi se postulează „alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare" (Dej: 1960, 20-24). Cu alte cuvinte, PMR pretinde că a demarat „construirea socialismului" ca etapă intermediară în itinerariul clar delimitat din punct de vedere teleologic: comunismul.

Tipologia „democraţie populară" – „revoluţie socialistă" este subsumabilă uneia dintre grilele analitice ale consolidării puterii prin intermediul „stra-

tegiilor de construire a națiunii" propuse de către cercetătorul american Kenneth Jowitt. Ocurența acestora este limitată la regimurile politice de factură non-democratică. „Construirea națiunii" conține două faze, fiecare încorporând o componentă politică, respectiv una axiologică. În prima fază, aceea a „penetrării" (*breaking-trough*), noua elită politică urmărește „alterarea sau distrugerea decisivă a valorilor, structurilor și comportamentelor care sunt percepute [...] ca înglobând sau contribuind la existența reală sau potențială a unor centre alternative de putere politică". Aici, politicul este superior deci axiologicului, cel puțin ca mijloc de acțiune. În faza următoare, aceea a „integrării politice", relația dintre cele două componente se echilibrează, accentul mutându-se de la acapararea și consolidarea puterii la „tipul comunității politice care este creată" (Jowitt: 1971, 7-8). „Penetrarea" și „integrarea politică" sunt mai degrabă interdependente decât consecutive, deoarece regimul, a cărui coezivitate merită o discuție aparte, este confruntat peremptoriu, chiar și după demantelarea structurilor politice concurențiale, cu posibilitatea emergenței unui nucleu de putere alternativ; invers, ideologia mobilizează „elita politică revoluționară" de-a lungul întregii sale existențe, cu precădere în timpul ascensiunii politice și a eliminării competitorilor.

Ideologia reprezintă forța motrică a regimurilor de tip leninist, chiar dacă aceasta este temperată de considerente politice practice, justificate întotdeauna în raport cu „dictatura" corpusului de idei fondatoare. În plus, așa cum am menționat, leninismul este indisociabil de putere, înțeleasă ca „diciplină revoluționară" și totodată ca proiect gradual de înlocuire a realității „burgheze" cu eschatologia politică a revoluționarilor utopici, comunismul. Paradigma teoretică dominantă în timpul Războiului Rece, realismul, afirma superioritatea intereselor și a rațiunii de stat în raport cu orice formă de legitimare a lor: politica nu ar fi decât o luptă pentru putere pură (Stanciu: 2008, 16). În această logică, Uniunea Sovietică se autoînșela și îi înșela și pe alții oferind o indispensabilă matrice ideologică obiectivelor sale internaționale: Moscova ar fi trebuit să recunoască interesele naționale care îi animau comportamentul în plan extern fără să le camufleze în spatele unei inutile și falaciose legitimări ideologice. Dar, pe lângă faptul că politica internațională a Washingtonului în acea perioadă era ideologizată cel puțin în aceeași măsură, chiar dacă beneficia de un grad superior de maleabilitate, țelul suprem al Moscovei rămânea, cel puțin până în prima jumătate a anilor '60, revoluția mondială, un obiectiv leninist prin excelență, a cărui urmărire comporta similarități cu politica de putere teoretizată în cadrul paradigmei realiste. De fapt, așa cum a demonstrat Stefano Guzzini, realismul și marxism-leninismul s-au influențat reciproc și în măsură constitutivă de-a lungul întregii durate a Războiului Rece (Guzzini: 2000, 163-182), fără ca totuși să se confunde: regimurile leniniste și-au păstrat permanent, chiar dacă sub forme diferite, identitatea ideologică.

O altă tipologie avansată de Jowitt pentru o mai bună înțelegere a regimurilor comuniste care ajung la putere în societăți predominant agrare este aceea a

binomului „insulare-transformare", numit „substituție combinată": un astfel de regim trebuie să se „insuleze", în primă fază, atât în raport cu mediul internațional, cât şi cu societatea pe care o guvernează. Ulterior, acesta va demara transformarea societății în baza perspectivelor ideologice care îl articulează (Jowitt: 1993, 46). Fiind un regim leninist „derivat", nu autonom, comunismului românesc din prima jumătate a epocii Gheorghiu-Dej i se aplică perfect modelul propus de analistul american. Problema va apărea atunci când Uniunea Sovietică, cu un regim leninist autocefal prin excelență, va solicita regimului „derivat" din RPR să pună în practică transformări care depășeau limitele pe care acesta era dispus să şi le asume. Se conturează astfel un model comportamental pe care regimul de la Bucureşti îl va utiliza mai târziu din plin, şi anume „schimbarea simulată" (Shafir: 1985): paradoxal, comunismul românesc va ajunge să se „insuleze" gradual tocmai în raport cu „regimul-mamă" sovietic, mimând apoi schimbări de anvergură atât față de regimurile politice non-comuniste cu care inițiase contacte, cât şi față de societatea pe care o guverna.

În contextul metamorfozării relațiilor din interiorul taberei socialiste odată cu preluarea puterii în Uniunea Sovietică de către Nikita Hruşciov şi a trecerii de la „perspectiva intra-sistemică" la „perspectiva inter-sistemică", adică la o decongestionare controlată a raporturilor centru-periferie care a influențat în manieră constitutivă evoluția politică a regimurilor est-europene (Shafir: 1987, 156-157) – regimul de la Bucureşti optează tacit pentru păstrarea leninismului post-revoluționar, pe coordonate atât economic, cât şi politic. Alegerea va conduce în viitor la dispute cu Moscova, dar Dej îşi consolidase deja suficient poziția politică pentru a le putea face față.

Identitatea imaginată de regimul comunist pentru a se autodefini şi impusă societății prin practici discursive cotidiene a fost una de o inovativitate radicală în raport cu palimpsestul identitar pe care societatea îl dezvoltase până atunci. Clasele, noile categorii identitare, sunt afirmate prin „act[e] de putere" inițiate de regim printr-o propagandă asiduă. Diferite de manifestările „tari", coercitive, ale puterii comuniste, acestea urmăreau penetrarea şi modelarea societății în conformitate cu ideocrația leninistă (Morar-Vulcu: 2007, 32). Societatea, la rândul ei, rezista asaltului identitar venit „de deasupra" (ilustrativ în acest sens este titlul lucrării lui Ioan Lăcustă *Republica Populară şi România, 1948-1952*), la început activ, dar ulterior tot mai pasiv, pe măsură ce comunismul părea să devină ireversibil. Nu numai în intervalul pe care acest studiu a fost axat, ci pe întreaga durată a existenței sale, comunismul românesc a încercat să rearticuleze societatea prin prisma discursului propagandistic oficial, conferindu-i o identitate abstractă dar şi maleabilă, proporțională cu metamorfozele prin care el însuşi trecea.

În celebra lucrare *The New Class. An analysis of the communist system*, Milovan Djilas identifică, pornind de la experiența sovietică, trei tipuri succesive de comunism: revoluționar (perioada lui Lenin, caracterizată de entuziasm

revoluționar și o anumită deschidere ideologică), dogmatic (perioada lui Stalin, în care entuziasmul revoluționar dispare treptat, lăsând locul unui sistem ideologic reducționist și rigid) și, în sfârșit, non-dogmatic (perioada lui Hruşciov, caracterizată de o parțială detensionare a raporturilor dintre regim și societate – „statul întregului popor" – respectiv dintre regim și tabăra „imperialistă") (Djilas: 1957, 52-53). Dacă aplicăm această grilă interpretativă comunismului românesc observăm că, de-a lungul perioadei analizate și chiar de-a lungul întregii sale existențe, acesta a fost unul de factură dogmatică, post-revoluționar leninistă; fiind, așa cum am mai menționat, un regim comunist „derivat", absența etapei revoluționare este oarecum de înțeles. Neacceptarea non-dogmatismului sau a reformismului hruşciovist devine inteligibilă doar dacă este juxtapusă peste ambițiile, respectiv temerile regimului de la București, dar și atunci numai parțial: regimurile comuniste din Ungaria, Polonia sau Cehoslovacia, la rândul lor „derivate", au fost capabile să opereze indiscutabile reforme interne, nerămânând integral captive spectrului post-revoluționar leninist.

Am observat în acest capitol parcursul implementării unui regim leninist post-revoluționar în România, principala sa orientare în problemele internaționale care îl priveau direct, dar și procesul stabilizării sale interne. În ceea ce privește provocarea post-stalinistă, PMR a reușit să o utilizeze la nivel economic, simuleze la nivel politic și să o escamoteze din punct de vedere ideologic. În continuare vom vedea cum va face față regimul turbulențelor pe care centrul moscovit le va experimenta și proiecta la nivelul „lagărului" datorită procesului de reinventare ideologică pe care îl va declanșa. Odată cu consolidarea conducerii hruşcioviste, leninismul post-revoluționar se va retrage în favoarea leninismului europenizat. Destalinizării, care marchează intrarea în scenă a noii forme a leninismului la nivelul Uniunii Sovietice, îi va fi opusă leninismul post-revoluționar la care sateliții est-europeni nu erau în nici un caz pregătiți să renunțe. Vom analiza în secțiunea următoare diferitele efecte produse de către această confruntare la nivelul „lagărului socialist", punând accent pe echilibristica pe care regimul de la București s-a priceput să o pună în practică cu indeniabilă abilitate.

Capitolul 4

De la leninismul post-revoluționar la leninismul europenizat: reinventarea socialismului. Republica Populară România şi riscurile destalinizării

Schimbările profunde experimentate de către „lagărul socialist" de-a lungul anilor '50 s-au datorat în exclusivitate încercării de a gestiona, în manieră adecvată (în acest caz, lipsită pe cât posibil de turbulențe politice şi sociale) dificila şi apăsătoarea moştenire a stalinismului sau a ceea ce am numit leninism post-revoluționar. Dezideratul nu a putut fi împlinit decât parțial. Asta deoarece cutremurul produs prin denunțarea lui Stalin de către succesorii săi a influențat mai puternic periferiile lumii comuniste decât centrul său. Principalul resort ideologic al Uniunii Sovietice era dat de leninismul revoluționar; pe cale de consecință, leninismul post-revoluționar putea fi catalogat drept o excrescență malignă a leninismului şi înlăturat. „Democrațiile populare" nu beneficiau însă de această opțiune. În cazul lor, Lenin reprezenta un mit fără implicații politice directe, reimaginat într-o versiune limitativă şi pur simbolică de către continuatorul său, Stalin. Teoria politică şi experiența practică a elitelor comuniste est-europene era integral circumscrisă spectrului leninismului post-revoluționar. Recuzarea fostului dictator şi a metodelor sale însemna deci o profundă subminare a bazelor politice şi ideologice a înseşi „democrațiilor populare" (Cătănuş: 2002a, 185).

Avem de-a face deci cu rezistența leninismului post-revoluționar est-european în raport cu noua tendință ideologică a centrului moscovit, cu o defazare între metamorfoza leninistă a centrului şi reticența comprehensibilă a periferiei, rămasă pe coordonatele vechiului tip de leninism, impus bineînțeles tot de către centru. Odată cu emergența leninismului europenizat, al cărui moment simbolic poate fi considerat Congresul XX al PCUS, periferia est-europeană s-a confruntat cu o serie de turbulențe sociale care au pus în pericol, în Polonia dar în special în Ungaria, stabilitatea şi chiar regimurile comuniste înseşi. Aşa cum urmează să vedem, tensiunile sociale au fost impulsionate de apariția leninismului europenizat, o idee mai puțin opresivă pentru „masele fără de partid" care, în țările mai sus menționate, doreau să fie adoptată de către propriile conduceri

pentru a putea beneficia de avantajele sale. Situaţia a escaladat însă progresiv, ajungându-se pentru Moscova la punctul intolerabil al renunţării la leninism în favoarea „democraţiei burgheze", fapt care a antrenat, aşa cum vom vedea, intervenţia sovietică în Ungaria.

Destalinizarea, deşi necesară, a fost îngreunată de faptul că promotorii săi erau, înainte de toate, captivi ai spectrului ideologic post-revoluţionar leninist: „potenţialele lor alegeri, perimetrul viziunilor lor, concepţia lor asupra unui viitor socialist erau sever limitate de către acea experienţă (a leninismului post-revoluţionar, n.m.). Aveau relativ puţine idei despre cum ar putea arăta agenda socialismului şi strategia de conducere în absenţa lui Stalin". (Schöpflin: 1993, 106). Aşa cum am menţionat şi în capitolul precedent, nu sunt de acord cu considerarea perioadei 1953-1955 ca făcând parte din procesul destalinizării. Post-stalinismul – care la nivelul Uniunii Sovietice poate fi înţeles şi ca leninism pre-europenizat – anticipează desigur destalinizarea, reprezentând o perioadă relativ confuză pentru decidenţii politici sovietici, în cadrul căreia sunt iniţiate reforme economice şi politice limitate (noul curs, conducerea colectivă), fiind recunoscute totodată anumite erori şi excese imposibil de eludat. Însă multe dintre acestea nu îi erau imputate lui Stalin, cel puţin nu în mod direct, ci în principal fostului lider al NKVD-ului, epurat la finalul anului 1953, Lavrenti Pavlovici Beria (Brzezinski: 1971, 155-180). Aşa cum argumentează şi Alexandr Stykalin,

> până către sfârşitul toamnei anului 1955, numele lui Stalin nu a fost amintit niciodată în legătură cu gravele încălcări ale legii, cu critica cultului personalităţii de pe poziţiile democraţiei interne de partid, şi, de regulă, nu s-a stabilit vreo legătură între represiunile în masă şi obiectivele reabilitării. Răspunzător pentru represiuni nu a fost făcut Stalin, ci Beria şi Abakumov (un subaltern al acestuia, n.m.). „Încă tremuram în faţa fostei sale autorităţi şi, de aceea, nu puteam judeca ferocitatea sa cu toată forţa..., doream, oarecum, să-l absolvim *(de culpă – n. trad.)*; ne convingeam că dracu-l ademenise (sic!), iar acest drac fusese când Iagoda, când Ejov, când Beria" avea să afirme, mai târziu, Hruşciov despre Stalin, dictându-şi memoriile, la sfârşitul anilor '60. Într-o altă zi de dictare, el va spune: „Am creat o versiune. În ansamblu, noi am născocit totul despre rolul lui Beria, despre faptul că Beria era principalul vinovat de abuzurile făcute de Stalin... La drept vorbind, eram prizonierii acestei versiuni create de noi, în interesul reabilitării lui Stalin". [...] „Astfel, timp de trei ani, ne-am complăcut în această situaţie, când noi înşine nu puteam găsi, eu nu aş spune curajul, ci convingerea şi necesitatea internă de a întredeschide o pagină necunoscută nouă". Mikoian, în memoriile sale, s-a solidarizat cu Hruşciov: „Noi nu imediat l-am evaluat corect pe Stalin. Stalin murise, iar noi, vreme de doi ani, nu l-am criticat... Nu reuşeam, din punct de vedere psihologic, să facem acest lucru (Stîkalin în Cătănuş, Buga: 2006, 16-17).

Hruşciov mai afirmă în memoriile sale că „ochii" conducerii post-stali niste s-au deschis cu ocazia procesului lui Lavrenti Beria. Este vorba despre dimensiunile terorii şi a abuzurilor petrecute în cadrul epocii staliniste, nu despre responsabilitatea personală a lui Stalin faţă de aceste tragedii. Pur şi simplu, se confesează Hruşciov, „am refuzat să credem că Stalin însuşi ar fi putut fi în spa·tele terorii pe care Beria o supraveghea. Pentru un timp am dat partidului şi oa·menilor explicaţii incorecte despre ce s-a întâmplat; am pus totul pe umerii lu Beria. Era o figură convenabilă". Mai departe aflăm că s-a făcut tot posibilu pentru protejarea imaginii şi prestigiului lui Stalin. „Am făcut tot ce am putu pentru a îl proteja pe Stalin, fără a realiza pe deplin că acoperim un criminal, ur asasin, un ucigaş în masă! Repet: de abia în 1956 ne-am eliberat de subordo·narea faţă de Stalin" (Crankshaw: 1971, 343). Aşa cum am constatat, acest pas. decisiv pentru dinamica politică sovietică, a avut în subsidiar un profund resort de natură psihologică, chiar dacă evenimentul poate şi trebuie înţeles în primul rând în cheie politică.

De abia la al XX-lea Congres al PCUS, consumat în februarie 1956, Hruşciov va face publice, într-un cadru limitat, o parte dintre crimele şi excesele lui Stalin. În cadrul oficial al Congresului, înainte deci de dezvăluirile pe care le va face în noaptea respectivă unei audienţe consternate, selectate în prealabil cu mare grijă, responsabilitatea pentru neajunsurile petrecute în Uniunea Sovietică în ultimele decenii a fost atribuită, încă o dată, „clicii lui Beria" (Werth: 2004, 22). Impactul „discursului secret" asupra auditoriului a fost enorm. Adam Ulam îl consideră de-a dreptul „devastator" (1968, 575). Piotr Pospelov, un veteran sta·linist care fusese însărcinat de către prim-secretarul sovietic în anul precedent cu formarea unei comisii care să probeze cu o documentare irefutabilă abuzurile lui Stalin, a prezentat conducerii sovietice, cu câteva zile înainte de Congres, textul raportului care cuprindea concluziile activităţii desfăşurate de către comisie. Iată cum îşi aminteşte Anastas Mikoyan, pe atunci membru al Biroului Politic al PCUS evenimentul: „Faptele erau atât de terifiante încât [...] i-au apărut lacrimi în ochi şi vocea i-a tremurat. Am fost toţi stupefiaţi: deşi am ştiut multe, tot ceea ce comisia ne-a raportat, firește, nu am ştiut. Iar acum totul era verificat şi con·firmat de documente". (Mikoyan în Pop: 2002, 49-50).

RPR ca şi în cazul celorlalţi sateliţi sovietici, a conştientizat propria vulnerabilitate în raport cu noua direcţie trasată de către centrul moscovit. Cu excepţia lui Tito, toţi liderii „democraţiilor populare" fuseseră instalaţi la putere sub directa supraveghere a lui Stalin, căruia îi datorau cariera politică şi care le apărea drept modelul prin excelenţă al guvernării unui stat socialist. Pe cale de consecinţă, Gheorghiu-Dej şi camarila sa au încercat să escamoteze şi să mini·malizeze impactul destalinizării asupra realităţii politice româneşti. Partidul Muncitoresc Român (PMR) a reacţionat tardiv şi evaziv la denunţarea cultului personalităţii operată în cadrul celui de al XX-lea congres al PCUS. „Noi am

procedat prudent", afirma Emil Bodnăraş în 1957, aşteptând ca „lucrurile să-şi arate toate feţele" (Breazu: 2001, 150).

4.1. Redescoperirea failibilităţii: reverberaţii intersistemice ale destalinizării

Amprenta profundă a metamorfozelor politice iniţiate de către Nikita Hruşciov asupra regimurilor comuniste din Europa de Est ajută la haşurarea contextului care a făcut posibile evenimentele responsabile pentru punerea la încercare a înseşi fundamentelor comunismului internaţional în a doua jumătate a anului 1956. Michael Shafir distinge două abordări ale fenomenului hruşciovist. Prima, cea intrasistemică, este fundamentată pe „examinarea obiectivelor declarate şi nedeclarate" pe care Moscova le avea în acea perioadă în spaţiul est-european. Perspectiva este lipsită de fertilitate analitică, deoarece, punând problema în aceşti termeni, „concluzia că Hruşciov a fost personificarea eşecului este pur şi simplu inevitabilă". O alternativă mult mai promiţătoare este reprezentată de către abordarea intersistemică, care are în vedere „impactul produs de rolul lui Hruşciov asupra evoluţiei vieţii sociale şi politice a Europei de Est". Această direcţie de cercetare se remarcă prin faptul că accentuează mutaţiile şi transformările experimentate de către „lagărul socialist" nu atât din perspectiva Moscovei şi a ambiţiilor sale hegemonice, cât din punctul de vedere al schimbărilor antrenate de leninism europenizat, multe dintre ele independente de voinţa prim-secretarului PCUS însuşi (Shafir în McCauley: 1987, 156-158).

Relevant pentru un termen care a făcut carieră, şi anume destalinizarea, este faptul că acesta nu apare nici în raportul „secret" prezentat la Congresul al XX-lea al PCUS, nici în vocabularul liderilor sovietici cărora le incumbă consecinţele majore care au avut drept cauză procesul destalinizării (Stanciu: 2009, 130). În schimb, raportul prezentat de către Hruşciov insista asupra „cultului personalităţii" de care se făcuse vinovat Stalin. „Genialului conducător al popoarelor" îi fuseseră descoperite numeroase şi grave tare, printre care distorsionarea „principiilor de partid, a democraţiei de partid şi a legalităţii revoluţionare", respectiv „violarea principiului conducerii colective a partidului" şi „acumularea unei imense şi nelimitate puteri", utilizată, odată cu trecerea anilor, tot mai discreţionar şi abuziv (Hruşciov în Jacobs: 1979, 162). Iniţiativa prim-secretarului PCUS era însă limitată şi partinică deopotrivă. Limitată, deoarece „privea doar crimele comise împotriva partidului (nu şi a societăţii, n.m.) şi numai după 1936 (mai degrabă 1934, an în care s-a desfăşurat al XVII-lea Congres al PCUS, n.m.)" (Pop: 2002, 50), adică după declanşarea Marii Terori; ori, se ştia fără urmă de îndoială că şi înainte de această perioadă avuseseră loc lupte pentru putere şi „reglări de conturi" în PCUS care se soldaseră cu crime. Partinică, da-

torită faptului că destalinizarea avea implicații politice benefice pentru Hruşciov, permițându-i să discrediteze vechea gardă post-revoluționar leninistă care îi obstrucționa accesul spre obținerea unui grad de putere cât mai ridicat. Neintrând în cercul intim al lui Stalin decât după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, acesta se putea deroba cu uşurință de orice acuză care l-ar fi prezentat drept părtaş la acțiunile reprobabile ale colegilor săi mai vârstnici. Tocmai din această cauză, opinează Jean François Soulet, raportul prezentat de către Hruşciov este unul „selectiv" şi „superficial" (Soulet: 1998, 104; Werth: 2004, 23-24).

Pe cale de consecință, scopul originar al destalinizării a fost unul de natură politică, aceasta însemnând în primul rând un instrument util pentru elita politică sovietică care se afirma atunci pe scena luptei pentru putere, deosebit de intensă şi cu neanticipate răsturnări de situație, vidată de dispariția fostului dictator. La câteva luni după Congresul XX al PCUS, cel puțin 40% dintre membrii Comitetului Central al partidului fuseseră epurați (Friedrich, Brzezinski: 1956, 52). Însă, în societatea sovietică şi în cadrul „lagărului socialist" în general, destalinizarea a căpătat, de la caz la caz, o propensiune reformistă pronunțată şi o anvergură aflată cu mult peste limitele pe care Hruşciov era dispus să le tolereze. S-a întors, cu alte cuvinte, împotriva sa, antrenând o reacție socio- politică de-a dreptul seismică pentru regimurile satelitizate din Europa de Est. Asta deoarece, de la bun început, raportul „secret" prezenta o serie de contradicții subestimate de către liderul PCUS, ale căror efecte subversive vor fi curând experimentate de către regim. În primul rând, culpa pentru neajunsurile existente era transpoziționată de pe umerii partidului şi ai regimului exclusiv pe umerii lui Stalin; apoi, Hruşciov condamna „teroarea stalinistă" şi metodele dictatoriale ale fostului conducător, pretinzând, „în acelaşi timp, menținerea unei obediențe necondiționate". Nu în ultimul rând, în locul mitului şi simbolului stalinist demantelat nu era avansată nici o alternativă, cel puțin nu una de aceeaşi factură. Deriva în care va intra lumea comunistă începând cu anul 1956 se va dovedi, cu toate sinuozitățile şi replierile sale strategice, ireversibilă (Gotowich, Delwit, De Waele: 2003, 166-167).

Revenind la „discursul secret", aflăm că însuşi Lenin, în ultimii săi ani de viață, avusese conflicte sporadice cu Stalin, pe care îl considera „excesiv de nepoliticos" pentru a se achita cu succes de responsabilitățile care îi reveneau în calitatea de secretar general al partidului. Evoluția politică şi psihologică a lui Stalin era divizată după cum urmează: perioada anilor '20 şi a primei jumătăți a anilor '30, când acesta, împreună cu întreg partidul, acționase ferm şi judicios „împotriva troțkiştilor, a deviaționiştilor de dreapta şi naționaliştilor burghezi", respectiv perioada începând cu a doua jumătate a anilor '30 şi până la moartea sa, când a început să încalce gradual „toate normele morale şi legile sovietice". Spre deosebire de Lenin, care pleda pentru „convingerea şi educarea" comuniştilor vinovați de „indecizie sau non-conformitate temporară cu linia partidului",

Stalin a renunţat la „metoda luptei ideologice în favoarea violenţei administrative, a represiunilor de masă şi a terorii" (Hruşciov în Jacobs: 1979, 164-172).

Mai mult, atitudinea iraţională prin care fostul secretar general urmărea slăbirea propriului partid şi desconsiderarea totală a conducerii colective au umbrit şi chiar periclitat succesele „revoluţionare" ale Uniunii Sovietice, „avangarda" socialismului internaţional. Acest fapt a devenit vizibil în special în timpul celui de al Doilea Război Mondial, când, susţinea Hruşciov", Stalin, deşi adulat ca un „geniu militar", a fost incapabil să ia deciziile necesare contracarării cu succes a maşinăriei de război germane, pentru ca mai apoi să epureze pe „mulţi dintre comandanţii care au contribuit atât de mult la victoria asupra inamicului". Nu în ultimul rând, Stalin era vinovat de „neglijarea realităţilor vieţii" şi a agriculturii în special, sau de „fabricarea" multor înscenări pe care le utiliza în vederea eliminării, prin intermediul unor procese trucate, a membrilor de partid pe care ajunsese să îi considere indezirabili. De asemenea, în planul relaţiilor internaţionale îi era reproşată „afacerea iugoslavă" care, în optica lui Hruşciov, „nu conţinea nici o problemă care nu ar fi putut să fie soluţionată prin discuţii partinice între tovarăşi". Pe cale de consecinţă, „ar fi fost complet posibilă prevenirea rupturii relaţiilor cu acea ţară. Asta nu înseamnă", continua Hruşciov, „că liderii iugoslavi nu au făcut greşeli sau nu au avut lipsuri. Dar aceste greşeli şi lipsuri au fost exacerbate într-o manieră monstruoasă de către Stalin, ceea ce a rezultat în ruperea relaţiilor cu o ţară prietenă" (Hruşciov în Jacobs: 1979, 173-211). În general, raportul accentuează erorile „domestice" şi faţă de partid comise de către Stalin, insistând foarte puţin asupra relaţiilor internaţionale. Hruşciov aminteşte, lacoonic, „marile complicaţii" produse de „deciziile unui singur om" care periclitaseră „relaţiile noastre paşnice cu alte naţiuni". Nu a fost menţionată concret nici o astfel de „complicaţie", deşi este probabil ca Hruşciov să fi avut în minte blocada Berlinului (Ulam: 1968, 576).

Deşi îşi adusese incontestabil şi din plin aportul la cauza revoluţionară, prin „mari servicii" puse în slujba „partidului, a clasei muncitoare şi a mişcării muncitoreşti internaţionale", Stalin prejudiciase grav, prin cultul personalităţii pe care îl construise în jurul său, eficienţa PCUS, atractivitatea sa socială şi internaţională. Sub formă de concluzie, Hruşciov cerea „condamnarea şi eradicarea cultului personalităţii ca fiind străin marxism-leninismului", revenirea la „principiul conducerii colective" şi la „practicare criticii şi autocriticii" şi, în sfârşit, „restaurarea completă a principiilor leniniste ale democraţiei socialiste sovietice", aşa cum erau „exprimate" acestea în cadrul „constituţiei Uniunii Sovietice" (Hruşciov în Jacobs: 1979, 214-230).

În ciuda faptului că a încercat să limiteze diseminarea acestor informaţii la nivelul partidelor comuniste, textul „discursului secret" a ajuns foarte repede cunoscut nu numai în societăţile est-europene, ci şi în Ocident. Degeaba l-a respins Hruşciov ca fiind fals până înainte cu un an de moartea sa; efectele demo-

lării mitului lui Stalin au avut, așa cum au avertizat foști acoliți ai acestuia ca Viaceslav Molotov sau Lazar Kaganovici, un impact puternic asupra întregii lumi, cu consecințe nu neapărat benefice pentru Uniunea Sovietică. Pe de altă parte, pe Hruşciov se pare că nu l-a deranjat ideea unei circulații cât mai largi a raportului în societatea sovietică; acesta îi făcea o indiscutabilă publicitate de comunist reformist, decis să elimine tarele leninismului post-revoluționar şi să eficientizeze economia şi viața culturală a URSS. În cadrul PCUS, discursul prim-secretarului a produs reacții variate, dintre care cea mai puternică a fost „dezorientarea", trecând apoi prin „disciplina conformistă" în vederea escamotării zelului stalinist de care foarte mulți activişti de partid se făcuseră vinovați în trecut şi, în sfârşit, „voința unei mici minorități, repede condamnată, de a se merge mai departe în denunțarea stalinismului" (Werth: 2004, 24). Majoritatea reacțiilor, provenind de la activiştii de partid de rang minor şi de la țărănime, au fost însă, paradoxal, favorabile fostului despot. Decadele de propagandă intensă îşi spuneau cuvântul, iar Stalin era glorificat în baza celor mai frecvente argumente care contribuiseră la consolidarea cultului personalității sale: victoria împotriva invadatorului nazist, respectiv metamorfozarea Uniunii Sovietice „«țărănească şi înapoiată în una din cele două superputeri mondiale»" (Werth: 2006, 92-94).

Destalinizarea, oricât de limitată, partinică şi lipsită de profunzime ar fi fost, nu punea în discuție rolul central al Uniunii Sovietice în interiorul taberei socialiste, nici pe cel al PCUS în raport cu celelalte partide comuniste din întreaga lume. „Percepția lui Hruşciov asupra Europei de Est a rămas aceea a unei regiuni în care interesele legitime ale Kremlinului în vederea securizării implementării liniei sale, la nevoie prin nominalizări, eliminări şi chiar lovituri de stat, nu puteau fi puse la îndoială" (Shafir: 1987, 162). De aceea atunci când, în vara anului 1956, secretarul general al Partidului Comunist Italian, Palmiro Togliatti, declara că „Experiența acumulată în construcția unei societăți socialiste în Uniunea Sovietică nu poate conține instrucții pentru rezolvarea tuturor problemelor" cu care sunt confruntate mişcările comuniste din diverse țări (Togliatti în McNeal: 1967, 88) – „policentrismul" pe care acesta încerca să îl impună avea să fie categoric respins de către PCUS împreună cu marea majoritate a partidelor comuniste aflate la guvernare.

Într-un discurs ținut la şedința plenară a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) în martie 1956, cunoscut în literatura de specialitate sub numele de al doilea „discurs secret" – Hruşciov îi aduce noi acuze lui Stalin, insistând, printre altele, asupra consumului exagerat de alcool al acestuia şi asupra obligației membrilor Biroului Politic de a se îmbăta la rândul lor atunci când luau cina în compania sa. „Este adecvat să ne imaginăm un erou", întreba retoric prim-secretarul PCUS. „şi să facem ca totul să depindă de el?" Genul acesta de atitudine nu poate însemna decât lipsa de încredere în „ju-

decata umană", în „forţa democraţiei" şi în „conducerea colectivă". Responsabilitatea lui Stalin pentru eşecurile iniţiale ale sovieticilor de a respinge invadatorul nazist este încă odată adusă în prim plan. „Unii spun, ce aţi fi făcut în timpul războiului, dacă nu l-aţi fi avut pe Stalin? I-am fi învins pe germani. I-am fi învins – şi i-am fi învins mai repede, cu mai puţin sânge [pierdut] (sic!). Sunt sigur de asta. Şi poate am fi putut evita războiul" (Gluchowski: 1998, 47).

Spre deosebire de Congresul PCUS, unde Stalin fusese catalogat drept nemarxist, Hruşciov afirma în faţa comuniştilor polonezi că fostul dictator fusese un marxist convins, „care îşi dedicase trupul şi sufletul clasei muncitoare" dar care, ca fiecare om, era totuşi „failibil". În definitiv, conchidea Hruşciov, „Stalin este o figură foarte complexă" în care „mulţi istorici îşi vor rupe dinţii (sic!)" şi cu toate acestea „va rămâne ceva de învăţat". În ceea ce priveşte viitorul, „noi înşine nu garantăm că nu se vor face greşeli" atenţiona prim-secretarul sovietic. Inamici rămăseseră destui, aşa că lupta împotriva lor, prin orice mijloace, era la fel de indispensabilă ca şi în trecut (Gluchowski: 1998, 48-49).

*
* *

Regimurile socialiste est-europene nu au reacţionat în manieră unitară la provocările considerabile ridicate de către destalinizare. Deşi au încercat să îi limiteze impactul şi, pe cât posibil să o eludeze, conducerile comuniste din Europa de Est au abordat noua direcţie trasată de către Moscova în manieră individuală, nu colectivă. Astfel, în timp ce unii sateliţi sovietici s-au confruntat cu turbulenţe sociale şi politice majore (Polonia, Ungaria), alţii, ca Bulgaria, Cehoslovacia sau România au reuşit să tempereze pornirile reformiste ale propriilor societăţi şi clivajele mai mult sau mai puţin puternice din interiorul elitelor politice aflate la guvernare. Albania a fost singura care a condamnat deschis şi virulent atacul iniţiat asupra lui Stalin şi a moştenirii sale, în timp ce Iugoslavia a încercat să îşi amelioreze capitalul de imagine în lumea comunistă, afectat de conflictul apărut între Tito şi Stalin în 1948, pozând subtil într-o potenţială alternativă la hegemonia Moscovei în spaţiul est-european, fapt care va antrena o nouă dispută, mai puţin intensă de această dată, cu Uniunea Sovietică. Nu voi analiza în această secţiune a studiului efectele destalinizării în Polonia, Ungaria, România sau Iugoslavia; maniera în care aceste ţări au tratat schimbările politice, ideologice şi sociale de anvergură produse în 1956 va fi dezbătută pe larg în subcapitolele următoare.

Astfel, în Bulgaria, cel mai fidel aliat est-european al sovieticilor (Shafir: 1987, 162), stalinistul Vulko Cervenkov a fost destituit în luna aprilie din postul de prim-ministru, fiind înlocuit, cu acordul şi supravegherea directă a Moscovei (Brogan: 1990, 201), de către Anton Yugov, mutare care îi asigură secretarului general Todor Jivkov rolul central în ecuaţia puterii din acest stat. Sunt iniţiate

în următoare luni reforme economice şi sociale consistente: reducerea săptămânii de lucru, micşorarea preţurilor principalelor bunuri de consum, creşterea alocaţiilor pentru copii, a pensiilor şi a salariilor, beneficii acordate fermierilor etc. Pe de altă parte, anul următor demonstrează limitele reformelor pe care comuniştii bulgari sunt dispuşi să le accepte. În acest sens, sunt iniţiate măsuri punitive împotriva jurnaliştilor şi funcţionarilor publici. De asemenea, se încearcă atenuarea nemulţumirilor studenţilor şi ale intelectualilor (Baeva: 2006, 64-85). „Vigilenţa revoluţionară" a Partidului Comunist Bulgar obstrucţionează manifestarea oricărei insatisfacţii legată de politica regimului în afara cadrului impus cu strictеţe de către acesta.

Klement Gottwald, o figură emblematică pentru mişcarea comunistă cehoslovacă, decedase la câteva zile după Stalin, datorită unor afecţiuni cardiace severe. Pilon al legitimităţii Partidului Comunist Cehoslovac, imaginea sa nu a fost deteriorată în timpul destalinizării. În schimb, succesorul său Antonín Zápotocký a canalizat eşecurile şi abuzurile din perioada post-revoluţionar leninistă, în manieră similară cu ceea ce avea să se întâmple în România, asupra altui proeminent comunist cehoslovac, executat în 1952 în cadrul unuia din multele „procese spectacol" orchestrate de către Stalin – Rudolf Slánský. Apoi, ministrul Apărării, Alexej Čepička, ginerele fostului secretar general, a fost transformat într-un „Beria cehoslovac". O altă metodă utilizată pentru dezvinovăţirea lui Gottwald a constat în culpabilizarea mediului social al acestuia, insinuându-se astfel că o parte dintre apropiaţii săi l-au „izolat" în raport cu „membrii de partid şi viaţa de zi cu zi". Principalele contestaţii la adresa regimului comunist cehoslovac au fost aduse, ca în cazul tuturor „democraţiilor populare", de către studenţi şi intelectuali, fiind însă abil surmontate de către conducerea de la Praga (Balík, Holzer în Cătănuş, Buga: 2006, 86-108).

În cazul Albaniei, liderul comunist Enver Hoxha s-a opus sistematic şi total oricărei forme de destalinizare, fie ea şi simbolică. Cu ocazia conferinţei naţionale a Partidului Comunist Albanez din aprilie 1956, unii participanţi, încurajaţi de deciziile adoptate cu ocazia celui de al XX-lea Congres al PCUS, au pus întrebări legitime şi la obiect în legătură cu neajunsurile economice, nivelul de trai scăzut, absenţa oricărei forme de criticism sau nepotismul omniprezent în administraţia şi sistemul politic albanez. Hoxha, care nu s-a prezentat la conferinţă în prima zi, probabil pentru a putea identifica vocile cele mai critice la adresa sa, s-a lansat, susţinut fiind de către membrii Biroului Politic, într-o tiradă violentă la adresa vorbitorilor, cărora le-a adus în principal acuze de natură politică. Spre deosebire de partidele comuniste din România, Bulgaria sau Cehoslovacia, care măcar au mimat, în diferite măsuri, destalinizarea, comuniştii albanezi nu au diseminat informaţiile prezentate la Congresul PCUS în cadrul organizaţiilor din teritoriu. Mai mult, textul raportului prezentat de către Hruşciov nu a fost distribuit nici măcar membrilor Comitetului Central. După înapoierea

sa din capitala sovietică, Hoxha a convocat o şedinţa plenară a Comitetului Central unde „a oferit numai un rezumat din «ceea ce şi-a amintit după citirea raportului»". Liderul albanez a conştientizat implicaţiile demantelării cultului lui Stalin pentru propria poziţie politică, încercând, şi reuşind, din păcate, să anihileze orice potenţială reformă şi să persecute în acelaşi timp orice tip de gândire reformistă care şi-ar fi putut face loc în interiorul partidului sau a societăţii albaneze, în general. Hoxha considera destalinizarea o „slăbiciune" de pe urma căreia inamicii comunismului puteau profita din plin şi care submina, aşa cum s-a constatat în cazul Poloniei şi al Ungariei, înseşi fundaţiile regimurilor leniniste din Europa de Est (Lalaj: 2006, 34-63). Destalinizarea operată de către Hruşciov a stat la baza glacializării relaţiilor dintre Albania şi Uniunea Sovietică conducând, în anii următori, la o apropiere progresivă între Tirana şi Beijing. Hoxha s-a simţit ameninţat de iniţiativele sovietice în vederea reintegrării Iugoslaviei în „lagărul socialist", deoarece între Tito şi Hoxha exista, încă din a doua jumătate a anilor '40, o animozitate nedisimulată; lipsa de succes a planurilor lui Hruşciov îl vor linişti, cel puţin pentru moment, pe dictatorul albanez (Brogan: 1990, 180-181).

Nu toate regimurile comuniste vor fi însă la fel de „norocoase" ca şi cele mai sus menţionate. Revolta muncitorilor polonezi de la Poznań va marca începutul unui scurt dar deosebit de intens interval de tulburări sociale şi politice care, deşi s-a manifestat cel mai vizibil în Polonia şi Ungaria, a reverberat profund asupra tuturor partidelor comuniste din Europa de Est, marcându-le pe întreaga durată a existenţei lor.

4.2. Polonia la ora destalinizării: tardiva surmontare a unei crize politice

Efectele demantelării cultului lui Stalin au declanşat în Polonia o succesiune de evenimente care apar, retrospectiv, ca având un caracter insolit. Acest atribut poate fi clarificat dacă ţinem cont de faptul că liderii de la Varşovia au fost, în perioada post-stalinistă (1953-1955), ultimii, în comparaţie cu celelalte conduceri est-europene, care au adoptat principiile noului curs iniţiat de către premierul sovietic Gheorghi Malenkov (Brzezinski: 1971, 239; Berend, 1998, 207). Totodată însă, Polonia a devenit primul satelit al Moscovei în care efectele destalinizării au reverberat intens la nivel social, nu numai politic, antrenând astfel întreaga pleiadă de evenimente revoluţionare care particularizează, în interiorul taberei socialiste şi în istoria Războiului Rece în general, anul 1956.

Precaut, liderul stalinist Bolesław Bierut a încercat cu orice preţ să limiteze diseminarea destalinizării la aparatul de partid, temându-se de o liberalizare care ar fi putut pune în discuţie, aşa cum s-a şi întâmplat de altfel, legiti-

mitatea regimului însuşi. Au existat însă o serie de evenimente care, începând cu primele luni de după moartea lui Stalin, au amplificat neliniştile populaţiei şi revendicările acesteia în direcţia unor ameliorări materiale ale condiţiilor de viaţă. Astfel, la finalul anului 1953, Józef Światło, un membru proeminent al poliţiei politice poloneze, a obţinut azil politic în Berlinul de Vest. În anii următori, într-o serie de emisiuni ale posturilor de radio Europa Liberă, respectiv Vocea Americii, dar şi cu ajutorul unor baloane care împrăştiau manifeste pe teritoriul Poloniei, acesta a condamnat în termeni duri abuzurile puse în practică de către serviciile secrete poloneze, respectiv penetrarea consistentă a acestora de ofiţeri sovietici de rang înalt, informaţie menită să demoleze orice imagine independentă a Varşoviei în Occident. Ca urmare a denunţurilor lui Światło, serviciile de securitate şi Ministerul de Interne al Poloniei au fost profund restructurate, iar populaţia a reacţionat negativ cunoscând acum, la scară relativ largă, excesele practicate de cei care ar fi trebuit, în mod normal, să îi asigure securitatea. Nu s-a ajuns însă, cel puţin deocamdată, la proteste de stradă (Brzezinski: 1971, 240-241; Pop: 2002, 58-59; Kamiński: 2006, 201; Staar în Gyorgy: 1966, 69).

Apoi, într-un efort neconvingător de a copia modelul impus de către centrul moscovit, PMUP va implementa la rândul său principiile conducerii colective. Bolesław Bierut, preşedinte şi prim-ministru până în 1954, va ceda funcţia din urmă lui Józef Cyrankiewicz, „care se mai bucurase de aceste prerogative în perioada 1947-1952"; Bierut îşi va atribui acum postul de prim-secretar al partidului (Karpiński: 1993, 70-71). Nu în ultimul rând, fostul secretar general şi totodată arhitectul creării PMUP prin fuziunea în 1948 a Partidului Comunist Polonez cu Partidul Socialist Polonez (Brogan, 1990, 51) – Władysław Gomułka, arestat şi exclus din partid în 1951, va fi eliberat din închisoare şi, în august 1956, reprimit în PMUP (Karpinski: 1993, 73; Brzezinski: 1971, 241; Staar în Gyorgy: 1966, 72). Iată cum prezenta *Trybuna Ludu*, publicaţia Comitetului Central al PMUP, evenimentul:

> A Şaptea Şedinţă Plenară a Comitetului Central al PMUP a decis anularea rezoluţiei celei de a Treia Şedinţe Plenare a Comitetului Central al PMUP din noiembrie 1949, în ceea ce priveşte acuzaţiile nefondate şi eronate de tolerare a agenţilor inamici formulate împotriva tovarăşilor Władysław Gomułka, Marian Spychalski şi Zenon Kliszko.
>
> După a Şaptea Şedinţă Plenară, reprezentanţii Biroului Politic al Comitetului Central al PMUP au avut o discuţie cu Tovarăşul Władysław Gomułka în timpul căreia, printre alte lucruri, au fost discutate problemele fundamentale a celei de-a Şaptea şedinţe Plenare a Comitetului Central al PMUP.
>
> Biroul Politic, ascultând un raport asupra cursului acestei discuţii, a decis să restabilească Tovarăşului Władysław Gomułka drepturile sale ca membru de partid (Zinner: 1956, 187).

Vara anului 1955 este martorul înmulțirii revendicărilor pe care populația, studenții şi muncitorii în special, le adresau regimului. Se conturează treptat o societate civilă incipientă prin lansarea, în primăvara aceluiaşi an, a „Clubului Cercului Împătrit". Axat pe discuții cu caracter intelectual pe teme politice şi economice, clubul şi-a lărgit treptat baza socială, extinzându-se într-un ritm galopant de-a lungul întregii țări. Până în toamna anului următor existau peste 200 de astfel de cluburi (Brzezinski: 1971, 243) care, susținute de o presă tot mai „îndrăzneață" şi pe fondul unei penurii alimentare şi a deprecierii condițiilor de viață în general, au devenit fermentul ce a stimulat turbulențele sociale, potențate la rândul lor de o criză politică, care au pus la îndoială pentru prima dată triumfalista ireversibilitate a comunismului, teoretizată până la refuz în toate statele unde experimentul bolşevic se desfăşurase cu succes.

Săptămânalul *Nowa Kultura* publica în august 1955 un poem care a devenit expresia culturală clasică a insatisfacțiilor existente în societatea poloneză. Autorul „Poemului pentru adulți", Adam Ważyk, vechi membru de partid şi intelectual marxist, expunea în versuri o critică incisivă a feloniilor de care PMUP se făcea vinovat în fața muncitorilor, studenților şi chiar a membrilor de partid care îşi canalizaseră întreaga energie în sprijinul idealului revoluționar, confiscat şi degradat acum de către o elită politică nevrednică de misiunea pe care şi-o arogase. „M-am întors acasă/ Ca un om care a ieşit să cumpere medicamente/ Şi s-a întors după douăzeci de ani./ Nevasta m-a întrebat: unde ai fost?/ Copii m-au întrebat: Unde ai fost?/ Eu eram tăcut, tremurând ca un şoarece". Pe ruinele visului comunist, realitatea vieții de zi cu zi a polonezilor apare din ce în ce mai deprimantă. „Visătorul Fourier a profetizat frumos/ Că marea se va transforma în limonadă./ Şi nu este aşa?/ Ei beau apă de mare,/ şi plâng/ Limonadă!/ Se întorc încet acasă/ pentru a vomita/ pentru a vomita". Acuzând cheltuielile enorme pentru tehnologie militară în detrimentul industriei de consum, Ważyk ironizează încercările propagandei de a le transforma în succese ale „construirii socialismului". Costisitoarele avioane cu reacție ale armatei poloneze sunt prezentate în această lumină. „Când nu vrem să discutăm sincer despre pământ/ atunci spunem: Cerul nu este gol". Poemul se termină cu o listă de revendicări ferme, toate însă – exprimând probabil convingerile socialiste ale autorului sau dorința acestuia de a îşi vedea poemul publicat – avansate prin partid, nu în afara sa. „Cerem pe acest pământ,/ pentru oamenii suprasolicitați,/ chei pentru uşi deschise,/ camere cu ferestre,/ pereți care nu putrezesc,/ ură pentru micile documente,/ timp uman sfânt,/ o întoarcere acasă sigură,/ o simplă distincție între cuvinte şi fapte". Ultima strofă constituie practic esența poemului, şi anume onestitatea înşelată a muncitorilor care nu cer altceva decât un catharsis al partidului, o reasumare, autentică de această dată, a rolului său de avangardă. „Facem cereri pe acest pământ,/ pentru cei care nu au aruncat zaruri,/ pentru care un milion au pierit în bătălie:/ pentru un adevăr clar,/ pentru pâinea liber-

tății,/ pentru rațiune arzândă,/ pentru rațiune arzândă./ Cerem aceste lucruri în fiecare zi./ Le cerem prin intermediul Partidului" (Zinner: 1956, 41-48).

Așa cum era de așteptat, poemul lui Ważyk a fost denunțat virulent de către scriitorii afiliați regimului împreună cu conducerea PMUP, fiind catalogat drept o „«isterie infantilă»" (Constantin: 2006a, 257). Cu toate acestea, curentul pro-reformist nu a putut fi stopat; din contră, a căpătat amploare odată cu susținerea sa fățișă de către săptămânalul studențesc *Po Prostu* (Simplu). Criticile împotriva regimului au început să crească, atât ca frecvență, cât și ca intensitate. Nu ajunseseră însă să influențeze marea parte a populației poloneze, fiind deocamdată limitate numai la mediul intelectual (Kamiński: 2006, 202).

Momentul declanșator s-a produs în februarie anul următor, când discursul secret al lui Nikita Hrușciov avea să dea semnalul destalinizării. Participarea la Congresul XX al PCUS i-a fost fatală lui Bolesław Bierut, secretarul general al PMUP. Afecțiunile cardiace ale acestuia au fost amplificate de către impactul dezvăluirilor crimelor lui Stalin, fapt care i-a cauzat, câteva zile mai târziu, decesul. „În pofida ordinelor exprese ale succesorului său, Edward Ochab, ca raportul secret hrușciovist, tradus în limba polonă, să circule doar între membrii C.C.-ului și într-un număr limitat la zece mii de exemplare numerotate, mii de exemplare, cu numerotație trucată, au circulat nestingherite în Varșovia, ba chiar au putut fi cumpărate pe piața neagră cu echivalentul unui salariu mediu lunar" (Pop: 2002, 59). Alegerea lui Ochab a fost influențată direct de către Hrușciov, care luase parte la ședința plenară a Comitetului Central al PMUP în vederea desemnării unui nou prim-secretar (ocazie cu care a ținut „al doilea discurs secret", mai sus menționat). Acesta nu fusese de acord cu alegerea preconizată a lui Roman Zambrowski, membru al guvernului la acea dată, „sub pretextul că acesta era evreu", fapt „ce putea genera dificultăți în rândurile populației". Atitudinea arbitrară și „tonul deschis antisemit" al liderului sovietic au produs nemulțumiri în rândurile comuniștilor polonezi, mai ales în contextul liberalizărilor pe care tocmai acesta le anunțase (Fontaine: 1993, 286).

Devenit public, deși nu la nivel oficial, raportul citit de prim-secretarul PCUS la al XX-lea Congres al partidului a accentuat insatisfacțiile intelectualilor, dar și ale muncitorilor polonezi. Spre deosebire de celelalte state comuniste din Europa de Est, unde circulația raportului a fost limitată cu strictețe, presa poloneză va juca un rol activ în diseminarea voalată a concluziilor acestuia (Fontaine: 1993, 284). Au urmat, succesiv, reabilitări ale unor importanți comuniști est-europeni epurați în cadrul ultimelor procese „spectacol" orchestrate de către Stalin (Traicho Kostov, Laszlo Rajk), demiteri ale celor mai compromiși staliniști din rândurile armatei, Ministerului de Interne și cel al Justiției, valuri de amnistii pentru deținuții politici și reduceri de pedepse pentru cei de drept comun (Fontaine: 1993, 286-287; Brzezinski: 1971, 246).

Nu era însă suficient. La nivel economic, pentru a atinge, fie şi parţial, cifrele de creştere care fuseseră planificate, cu costuri cât mai reduse posibil, autorităţile au decis să mărească programul de lucru şi obligaţiile muncitorilor, menţinându-le sau chiar diminuându-le salariile (Burakovski: 2006, 225; Constantin: 2006a, 264-265; Constantin: 2006b, 20). În contextul destalinizării, era o măsură cel puţin imprudentă. Muncitorii din Poznań au protestat organizând o grevă generală în care au revendicat o salarizare decentă, norme de lucru rezonabile şi, per ansamblu, creşterea calităţii şi siguranţei vieţii. „La originea imediată a revoltei se afla", scrie Andre Fontaine, „zvonul fals potrivit căruia o delegaţie trimisă la Varşovia pentru a cere condiţii mai bune de lucru fusese arestată" (Fontaine: 1993, 288). Şi aşa, prezumtiva arestare nu a fost decât motivul imediat şi oarecum superficial pentru declanşarea protestelor, cauza profundă constând în opresiunea sistematică la care era supusă de către regim proletariatul polonez, paradoxal, categoria socială cea mai favorizată în comunism, cel puţin la nivel mediatico-propagandistic.

Itinerariul grevei de la Poznań cuprinde două momente succesive. Primul este alcătuit din solicitări cu caracter economic, când pe pancartele muncitorilor se putea citi: „Vrem creşterea salariilor", „Vrem pâine", „Ne este foame", sau „Încetaţi exploatarea muncitorilor". Ulterior, când situaţia s-a precipitat şi forţele de ordine şi-au făcut apariţia, revendicările politice s-au adăugat celor economice. Noile pancarte conţineau mesaje de genul: „Fără bolşevici", „Fără astfel de libertate", „Fără comunişti", „Libertate", „Vrem noi alegeri libere sub supravegherea ONU" (Kamiński: 2006, 206). Sunt atacate clădirea radioului şi cea a poliţiei, fără nici un rezultat însă în primul caz. După apariţia trupelor armate au loc ciocniri violente care se soldează cu câteva zeci de morţi şi sute de răniţi. Alte câteva sute de protestatari sunt arestaţi (Fontaine: 1993, 288; Karpiński: 1993, 83). Merită amintit aici că, la fel ca în cazul Ungariei, revendicările muncitorilor polonezi au fost inspirate substanţial de către modelul economic iugoslav. Se punea astfel problema reconfigurării „interne a uzinelor şi a gestionării lor" în sensul „autogestiunii aplicate în Iugoslavia". PMUP s-a văzut nevoit să cedeze şi, treptat, a ajuns la un compromis cu muncitorii, permiţându-le să înfiinţeze, în luna septembrie, „primele consilii muncitoreşti" (Soulet: 2008, 95).

Aşa cum vom avea ocazia să constatăm, există câteva diferenţe semnificative între evenimentele petrecute în acel an în Polonia, respectiv Ungaria, utile în vederea explicării deciziei Uniunii Sovietice de a nu interveni armat decât la Budapesta. Deocamdată, este suficient să menţionăm iniţiativa eşuată a insurecţionarilor polonezi de a ocupa clădirea radioului pentru a-şi mediatiza la maximum acţiunile, gest pe care budapestanii au reuşit să îl ducă la bun sfârşit. Apoi, conducătorii PMUP creditat chiar, până la un anumit punct, doleanţele muncitorilor, canalizând responsabilitatea pentru lipsurile existenete în sectorul economic către birocraţie. În schimb, prim-secretarul maghiar Ernő Gerő a con-

damnat în termeni periorativi erupția populară, catalogând-o drept o „contrarevoluție" finanțată de către „imperialiști" și pusă în aplicare cu ajutorul rezistenței „fasciste" autohtone, nemanifestând nici un fel de înțelegere față de protagoniștii ei. Dar cel mai important aspect care diferențiază Varșovia de Budapesta în 1956 rezidă în coeziunea elitelor politice. PMUP a reușit, în ultimul moment, să surmonteze tensiunile interne și să aleagă un lider cu un capital de imagine impresionant, care să mulțumească, pe lângă partid, atât societatea poloneză cât și pe liderii sovietici. Dând dovadă de un incontestabil simț politic, prim-secretarul PMUP Edward Ochab i-a cedat locul lui Władysław Gomułka, iar eforturile conjugate ale acestora au reușit să câștige încrederea lui Hrușciov și să evite o intervenție militară sovietică, mai ales că tancurile Armatei Roșii își începuseră deja marșul către capitala poloneză. Nu același lucru se poate spune despre Gerő, efemerul conducător al comuniștilor maghiari. Și în Ungaria a existat un lider comunist în care populația avea încredere, Imre Nagy, dar Gerő a refuzat cu obstinație să îi cedeze locul, deși l-a numit în funcția de prim-ministru. Într-un fel, acesta a avut dreptate deoarece, ca urmare a amploarei și violenței manifestațiilor, care se inflamaseră mult mai repede comparativ cu cele din Polonia, partidul comuniștilor maghiari intrase în stare de descompunere, iar Nagy, deși susținuse inițial reprimarea protestelor de stradă, se va ralia în final revoluționarilor. Ezitant, fără a da dovada unei tării de caracteri adecvate momentului, acesta nu a reușit să câștige nici încrederea „tovarășilor" săi, nici pe cea a lui Hrușciov, fapt care a condus la consecințe tragice.

Revenind la protestele muncitorilor polonezi, acestea s-au întins destul de repede în principalele centre industriale ale țării (Burakovski: 2006, 218-256). Alarmați, în principal datorită incidentelor petrecute la Poznań, epicentrul pulseului revoluționar, liderii PMUP se reunesc în luna iulie într-o ședință plenară pentru a analiza situația și a-i oferi un răspuns cât mai eficient posibil, urmărind în primul rând limitarea anvergurii și intensității protestelor stradale. Literatura dedicată Poloniei post-staliniste și evenimentelor din 1956 distinge, în special în cadrul acestei plenare, manifestarea opoziției între două facțiuni politice concurente, a căror configurare este plasată aproximativ în anul 1954. Este vorba despre facțiunea „Natolin" (denumită după un palat din Varșovia unde cei reuniți sub această denumire obișnuiau să se întâlnească), respectiv facțiunea „Puławska", a cărei membri se reuneau pe strada din Varșovia cu același nume.

Primii, considerați stalinişti dogmatici, argumentau în favoarea menținerii unei legături cât mai strânse posibil cu Uniunea Sovietică, restaurarea cenzurii asupra presei, menținerea principalelor coordonate ale stalinismului în economie (industrializare) și ideologie (lupta de clasă), limitarea accesului evreilor la funcții publice, creșterea salariilor cu până la 50% și restabilirea prerogativelor politice ale lui Gomułka, adică reintegrarea sa în Biroul Politic (Brzezinski: 1971, 249-250). Ținând cont de antisemitismul latent al polonezilor, aceștia ur-

măreau culpabilizarea membrilor de partid de origine iudaică pentru eşecurile regimului (Kamiński: 2006, 203). Ultimii, cei cu vedere reformiste, susţineau necesitate liberalizării regimului, atât din punct de vedere economic cât şi politic. Înglobând evrei care deţineau funcţii importante, ca de exemplu primul ministru Józef Cyrankiewicz, acestora le lipsea antisemitismul manifestat de către „natolini". Aşa cum scrie Brzezinski, „principala sursă de coeziune" a grupării reformiste „era opoziţia faţă de programul Natolin" (1971: 250). Cu alte cuvinte, grupul reformist nu era nici omogen, nici bine delimitat.

Nu sunt de acord cu această diviziune reducţionistă, dihotomică a opoziţiilor manifestate în interiorul PMUP la mijlocul anilor '50, pe care Brzezinski o cataloghează pertinent ca fiind „stereotipă" (1971: 249). În ansamblu, situaţia era mult mai complexă şi mai fluidă pentru a fi reprezentată adecvat prin ipoteza celor două facţiuni concurente. În primul rând, aşa-zişii reformişti nu doreau reîntoarcerea la putere a lui Gomułka, binecunoscut pentru orientarea sa în favoarea unei „căi poloneze spre socialism", deoarece se temeau de o posibilă avantajare a taberei dogmatice. Apoi, „eticheta stalinistă putea fi ataşată cu o justificare mai mare facţiunii «Puławska» deoarece conducea şi controla de fapt ţara în acel moment" (Staar în Gyorgy: 1966, 71), putându-i-se imputa deci în mult mai mare măsură situaţia economică, socială şi politică a Poloniei în prima jumătate a anilor '50. Într-adevăr, reprimarea protestelor de stradă fusese ordonată în perioada în care aşa-zişii reformişti îşi făceau tot mai mult simţită prezenţa la conducerea partidului şi a statului polonez. Apoi, facţiunile mai sus amintite se bazau în primul rând pe „antipatii personale", care ulterior obţinuseră o anumită dimensiune politică, secundară însă în raport cu conflictele individuale care le configurau (Burakovski: 2006, 220). Nu în ultimul rând, când situaţia s-a precipitat şi perspectivele unei invazii sovietice începuseră să se contureze tot mai ameninţător, aripa reformistă i-a acordat încredere lui Gomułka care, sprijinit şi de către „natolini", a fost numit prim-secretar al PMUP (Pop: 2002, 64; Constantin: 2006a, 268; Constantin: 2006b, 21). Nu în ultimul rând, cele două facţiuni abordau în manieră similară evenimentele petrecute la Poznań, chiar dacă în planuri distincte, „natolinii" încercând să le utilizeze drept pretext pentru revenirea la măsuri politice dure pentru a ţine în frâu societatea – în plan intern – în timp ce reformiştii insistau asupra „caracterului «banditesc» şi de inspiraţie externă" a manifestărilor muncitoreşti (Burakowski: 2006, 233), aspru admonestate câteva luni mai târziu de către Gomułka însuşi.

Concluzia la care se ajunge după reliefarea ambiguităţilor care apar la încercarea de a dihotomiza scena politică poloneză în 1956 este aceea că facţiunile respective sunt neomogene, au caracteristici contradictorii (reformiştii se opun lui Gomułka şi coordonează tacit reprimarea mişcării muncitoreşti, în timp ce staliniştii îl susţin) şi sunt fundamentate pe conflicte personale mai degrabă decât pe opoziţii ideologice. Nu se poate distinge cu adevărat între staliniști şi

non-stalinişti, între reformişti şi non-reformişti. Pe cale de consecinţă, aceste facţiuni nu sunt decât o simplificare cu scop teoretic a unei situaţii reale deosebit de complexe şi fluide şi care este astfel distorsionată. Totuşi, negarea facţiunilor nu implică negarea existenţei unui curent reformist, respectiv a unui curent anti-reformist în PMUP. Polarizarea lor nu a luat însă forma a două facţiuni omogene şi bine delimitate, ci a fost mai degrabă difuză, acoperind, ca şi în cazul disputelor intestine din PMR, spectrul unei lupte pentru putere dinamice, în care protagoniştii nu au rămas pe poziţii stabile pe parcursul derulării conflictului.

Gomułka nu a acceptat rolul unei simple marionete. A condiţionat revenirea sa la putere, de unde fusese înlăturat în 1951 de către unii stalinişti conservatori, integraţi ulterior în aşa zisul grup „Natolin", de „retragerea ofiţerilor şi specialiştilor sovietici din forţele armate poloneze şi aparatul de securitate". Nu în ultimul rând, comunistul naţional aflat din nou în ascensiune politică directă a solicitat ca simbolul opresiunii sovietice, mareşalul Rokossowski, să fie eliminat din Biroul Politic al PMUP (Gluchowski: 1995, 38; Kramer: 1995, 50). Abil, prim-secretarul Edward Ochab îi va ceda în scurt timp funcţia lui Gomułka, gest care a condus la finalizarea, sau cel puţin estomparea unor divergenţe care au afectat în profunzime Polonia destalinizată. În primul rând, tensiunile politice au fost, pentru moment, atenuate. Apoi, ameninţarea invaziei sovietice a fost de asemenea înlăturată. Nu în ultimul rând, readucerea la putere a celui care l-a înfruntat pe Stalin prin refuzul de a accepta preeminenţa Cominformului asupra afacerilor interne ale Poloniei a redus semnificativ ostilitatea populaţiei faţă de partid (Gluchowski: 1995, 38).

Conştient de superioritatea pe care o dobândise şi de atuurile pe care le deţinea în acel moment, Gomułka nu a ezitat să lanseze un dur rechizitoriu la adresa colegilor săi de partid:

> Tovarăşi, aţi eşuat în observarea climatului prevalent în rândurile clasei muncitoare şi a naţiunii [...] Tot ceea ce s-a făcut până acum [...] a fost greşit [...] Este posibil să conduci o naţiune fără a te bucura de încrederea ei, dar o astfel de conducere nu poate fi menţinută decât cu ajutorul baionetelor. Oricine alege această opţiune alege de asemenea drumul calamităţii universale. Nu ne putem întoarce la vechile metode. Dificultăţile noastre curente rezultă din slăbiciunea Partidului, din inconsistenţa noastră. [...]
>
> Nu am suficientă putere pentru a înfrunta provocările muncii active (sic!) şi condiţiile prezente nu încurajează pe nimeni în acest sens. Cu toate acestea, o situaţie politică neobişnuită şi-a făcut apariţia, iar consecinţele sale pur şi simplu nu pot fi evitate. De aceea nu mă voi da în lături de la activităţi politice. [...] Până acum m-aţi împiedicat să fac acest lucru, dar dacă vă veţi schimba părerea astăzi nu voi spune nu. Aş dori să accentuez acest lucru. [...] Consider părerile mele ca fiind corecte şi nu mă voi retrage. Voi face apel la conducerea Partidului şi chiar la organizaţiile de Partid de pe întreg cuprinsul ţării. Îmi voi

face cunoscute dubiile. Sunt o persoană încăpățânată. Aş dori să ştiți lucrul acesta (Gluchowski: 1995, 38-39).

La nivel social, situația rămăsese în continuare încordată. Grevele şi manifestațiile populației continuau, acum în majoritatea marilor oraşe poloneze, iar reinstaurarea lui Gomułka în frunte PMUP constituia una dintre revendicările principale ale protestatarilor. Pentru a preveni scăparea de sub control a situației, şi totodată pentru a liniști spiritele la Moscova, Biroul Politic al PMUP s-a reunit în a doua jumătate a lunii octombrie, pentru a definitiva alegerea conducerii partidului. S-a votat pentru includerea lui Gomułka în Biroul Politic şi în secretariatul Comitetului Central, în timp ce din aceleaşi organisme de conducere au fost excluşi cei mai fideli şi consecvenți stalinişti, printre care mareşalul Rokossowski (Gluchowski: 1995, 39). Cu toate acestea, sovieticii, nemulțumiți de schimbările care se petreceau fără înştiințarea şi permisiunea lor, au ajuns la data de 19 octombrie la Varşovia, unde Hruşciov a început să apostrofeze dur conducerea PMUP imediat după aterizarea avionului în care efectuase călătoria (Brogan: 1990, 55; Fontaine: 1993, 292).

Polonia reprezenta o piesă cheie în ecuația geopolitică a Kremlinului, asigurând accesul trupelor sovietice în Germania de Est, bastionul socialismului la granița cu lumea occidentală. Pe cale de consecință, orice schimbare de anvergură în conducerea acesteia avea o importanță de prim rang pentru Moscova. „Dezbaterile s-au ținut într-o atmosferă tovărăşească şi de sinceră prietenie" titra *Tybuna Ludu* a doua zi (Zinner: 1956, 197), ceea ce însemna că fricțiunile dintre liderii polonezi şi cei sovietici fuseseră la cote înalte. În tot acest timp, noua figură dominantă a PMUP, Gomułka, a fost informat de avansarea infanteriei şi a tancurilor Armatei Roşii înspre capitala poloneză. Indignat, acesta i-a cerut lui Hruşciov, care caracterizase manevrele drept „exerciții militare", să ordone imediat încetarea lor, în caz contrar armata poloneză urmând să intre în acțiune. Într-adevăr, prim-secretarul PCUS fusese înştiințat de către mareşalul Rokossowski că polonezii nu vor urmări pasiv o eventuală intervenție armată sovietică pe teritoriul țării lor. Muncitorii din Varşovia fuseseră înarmați de către autorități, iar la ordinul direct al lui Gomułka, efective ale poliției şi jandarmeriei se mobilizaseră pentru a împiedica accesul trupelor sovietice în oraş (Kramer: 1995, 50-51; Fejtö: 1979, 108). Se pare că decizia unei intervenții „directe" fusese luată la Moscova încă de la jumătatea lunii octombrie (Remington: 1971, 31).

În final, Hruşciov a cedat. Trupele sovietice au fost retrase, pe măsură ce noua conducere a PMUP şi populația făcuseră front comun împotriva „fratelui cel mare". Totuşi, motivul care a stat la baza deciziei lui Hruşciov nu a fost în nici un caz intimidarea, iar ceea ce s-a întâmplat la Budapesta câteva zile mai târziu o dovedeşte din plin. Mai degrabă, Hruşciov a fost convins de sinceritatea noului lider polonez în ceea ce priveşte necesitatea menținerii unor relații strânse cu

Uniunea Sovietică. „Nu vreau să rup prietenia polono-sovietică". afirma Gomułka cu ocazia dezbaterilor din 19 octombrie. „Cred că ceea ce propunem va întări prietenia [aceasta]. Orice altă formă de soluționare a acestor afaceri va conduce doar la întărirea campaniei anti-sovietice" (Gluchowski: 1995, 40). Într-adevăr, Gomułka era convins de necesitatea menținerii Armatei Roşii pe teritoriul polonez, fapt care reprezenta, în optica sa, o garanție a menținerii graniței vestice a Poloniei în eventualitatea unei resurgențe a imperialismului german (Granville: 2002, 540-541; Nagee; Donaldson: 1988, 227). Nu în ultimul rând, acesta era până la urmă un comunist convins, care nu ar fi permis liberalizări de natură să submineze regimul, având totodată certitudinea că procesul de „construire a socialismului" nu se putea face decât împreună cu, nu împotriva, Uniunii Sovietice.

> Dacă în trecut relațiile dintre Partidul nostru şi PCUS şi dintre Polonia şi Uniunea Sovietică nu au luat forma pe care ar fi trebuit să o ia în accepțiunea noastră, atunci astăzi acest fapt aparține irevocabilului trecut. Dacă într-un domeniu sau altul al vieții noastre există încă probleme care trebuie soluționate, atunci acest lucru trebuie făcut în manieră prietenească şi calmă, deoarece astfel de ținută ar trebui să caracterizeze relațiile dintre partidele şi statele lagărului socialist. Şi dacă este cineva care crede că este posibil să stimuleze sentimente anti-sovietice în Polonia, atunci se înşeală profund. Nu vom permite obstrucționări ale intereselor vitale ale statului polonez şi a cauzei construirii socialismului în Polonia.
>
> Sistemul cultului personalității şi toate daunele pe care le-a produs aparține irevocabil trecutului. Relațiile polono-sovietice bazate pe principiile egalității şi independenței vor crea în mijlocul poporului polonez un sentiment de prietenie atât de profund pentru Uniunea Sovietică încât nici o încercare de a manifesta lipsă de încredere față de Uniunea Sovietică nu va găsi ecou în rândurile poporului Poloniei. Astfel de relații sunt protejate în primul rând de Partidul nostru şi împreună cu el de către întreaga națiune (Zinner: 1956, 233).

Asigurată de fermitatea continuării „operei de construire a socialismului" în Polonia, delegația sovietică s-a întors la Moscova la data de 20 octombrie, aceeaşi zi în care *Trybuna Ludu* publica rândurile citate anterior. În ziua următoare, Gomułka va fi confirmat oficial în funcția de prim-secretar al PMUP. Paradoxal, protestele de stradă au luat amploare în zilele următoare, căpătând un caracter tot mai pronunțat anti-sovietic, tocmai când noul lider polonez câştigase încrederea şi suportul Moscovei (Brzezinski: 1971, 262). Influențând atmosfera contestatară din Ungaria, protestele poloneze erau acum la rândul lor stimulate de evenimentele din Budapesta, fapt care conduce la concluzia că cele două centre revoluționare, cel polonez şi cel maghiar, s-au influențat în mare măsură reciproc. Încercând să facă tot posibilul pentru a menține propriile probleme sub control şi a preveni dezagregarea comunismului maghiar, din

siajul căruia făcea eforturi tot mai mari pentru a ieşi, PMUP va ajunge să emită acuze oficiale la adresa guvernului Nagy (Brzezinski: 1971).

Într-un apel al Comitetului Central al PMUP către Partidul Muncitoresc Maghiar (PMM) din data de 28 octombrie, semnat de către Gomułka şi primministrul Cyrankiewicz, se susţine că „tragicele veşti" provenite din Ungaria sunt primite de către naţiunea poloneză prietenă „cu mare durere şi *nelinişte adâncă*" (subl. m.). Conştientizând că datoria sa „internaţionalistă" îl obligă să „nu rămână tăcut", dar, totodată, fără a avea intenţia de a interveni în afacerile interne maghiare, PMUP insista asupra caracterului comun al revendicărilor formulate de către polonezi, respectiv maghiari. „De secole naţiunile noastre au fost legate printr-o dragoste de libertate comună". Datorită faptului că acestea au „luptat" umăr la umăr de-a lungul istoriei împotriva „monarhilor agresivi", a „fascismului hitlerist", a „moşierilor autohtoni şi proprietarilor de fabrici" şi, recent, „pentru democratizarea socialistă" a propriilor ţări, „pentru egalitate şi suveranitate în relaţiile dintre statele socialiste" – PMUP se simţea îndreptăţit să lanseze acest „ardent apel" către PMM şi naţiunea maghiară. „*Fraţi Maghiari*! Voi şi noi suntem de aceeaşi parte, partea libertăţii şi a socialismului. Vă rugăm: destul sânge, destulă distrugere, destulă luptă fratricidă" (Zinner: 1956, 444-445, subl. în orig.). Desigur, apelul nu a avut consecinţele scontate, fapt care a antrenat condamnarea publică mai sus amintită a mişcării revoluţionare maghiare. Confruntat cu spectrul demantelării regimului comunist ungar, prim-secretarul polonez şi-a manifestat „ortodoxia" ideologică şi, întocmai ca Tito, a aprobat intervenţia tancurilor sovietice în vederea „pacificării" Ungariei. Ceea ce demonstrează în definitiv puterea enormă a ideocraţiei: pentru un comunist, oricât de reformist sau liberal s-ar pretinde; democraţia va rămâne în permanenţă subordonată idealului „construcţiei socialismului". Nu trebuie uitat însă faptul că, cel puţin în prima fază a revoluţiei maghiare, liderul PMUP s-a dovedit simpatetic la cererile insurgenţilor budapestani, fiind de acord cu retragerea Armatei Roşii din Ungaria (Lostun: 2006, 31). Numai după ce s-a convins că PMM nu este capabil să facă faţă situaţiei şi că, pe teritoriul maghiar, „cuceririle socialismului" erau puse în pericol – şi-a schimbat conducătorul polonez opinia, aprobând intervenţia sovietică.

Sarcinile pe care Gomułka le va trasa partidului, de un reformism controlat, pot fi rezumate după cum urmează: „decolectivizare", adică amortizarea presiunilor politice asupra agriculturii (în Polonia acestea fuseseră întotdeauna mai scăzute decât în restul lagărului), o decongestionare a vieţii religioase (catolicismul a jucat, începând cu epoca modernă, un rol fundamental în viaţă civilă poloneză) şi, nu în ultimul rând, reforme economice, toate puse în slujba „dezvoltării «democraţiei socialiste»" (Fejtö: 1979, 111). Fapt insolit pentru un regim comunist, Gomułka a permis emergenţa unui pluralism politic limitat. Au apărut astfel Partidul Democratic, Partidul Unit Ţărănesc, împreună cu alte „di-

ferite grupuri politice catolice" (Bromke în London: 1966, 76). În total, segmentul politic non-comunist va atinge un procentaj de 18,3% (Constantin în Cătănuş, Buga: 2006a, 278). Însă toate aceste formaţiuni politice erau subsumate mai mult sau mai puţin explicit unui „Front Naţional" în care rolul central era deţinut, bineînţeles, de către PMUP. De asemenea, pentru prima dată de la comunizarea Poloniei, la alegerile parlamentare de la începutul anului 1957, pe lângă faptul că au participat numeroşi candidaţi necomunişti, care au obţinut aproape jumătate dintre scaunele legislativului, numărul candidaţilor a depăşit numărul locurilor disponibile, chiar dacă toţi erau înscrişi pe aceeaşi listă (Bromke în London: 1966, 277).

Pluralismul nu a fost limitat numai la sfera politică. În administraţia publică au fost integraţi specialişti neaparţinând partidului, selectaţi pe baza competenţelor profesionale. Majoritatea universităţilor au început să admită studenţi fără a ţine cont de originile sociale ale acestora, ceea ce constituia o altă premieră. Lupta de clasă în învăţământul superior fiind astfel estompată, s-au făcut paşi semnificativi în direcţia unei anumite descentralizări limitate. Rolul statului (parlamentului) în iniţiativele legislative a fost întărit în raport cu cel al partidului, fără a deveni însă predominant. În ciuda acestor incontestabile liberalizări, „Gomułka s-a mişcat cu precauţie"(Bromke în London: 1966, 75). O altă deosebire majoră faţă de ceea ce omologul său Imre Nagy a încercat în Ungaria rezidă în accentuarea de către prim-secretarul PMUP a menţinerii Poloniei în cadrul structurilor economice şi de securitate ale taberei socialiste. Gomułka nu a dorit niciodată ca ţara sa să renunţe la statutul de membră a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) sau, mai grav, a Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (OTV); dimpotrivă, acesta chiar l-a condamnat pe Nagy când, la data de 30 octombrie 1956, a anunţat la ONU neutralitatea Ungariei prin ieşirea din OTV. Prin permanentul său apel la leninism, Gomułka insista asupra democratizării prin partid şi în direcţia ferm trasată a „construirii socialismului", în nici un caz în afara partidului şi împotriva „construirii socialismului" (Bromke în London: 1966, 75-76). Strategia sa pentru consolidarea regimului a fost una triplă, implicând „întărirea autorităţii sale personale, revigorarea calităţii de membru de partid" şi, cel mai important, „reafirmarea funcţiilor partidului în activităţile sociale şi economice" (Bielasiak în Brumberg: 1983, 13). În cuvintele lui Gomułka,

> Drumul democratizării este singurul drum care conduce la construirea celui mai bun model de socialism în condiţiile noastre. Nu vom devia de la acest drum şi ne vom apăra cu toată puterea pentru a nu fi împinşi de pe acest drum. Şi *nu vom permite nimănui să folosească procesul democratizării pentru a submina socialismul. Partidul nostru se află în fruntea procesului de democratizare şi numai Partidul, acţionând conjugat cu alte partide ale Frontului Naţional, poate ghida acest proces în aşa fel încât să conducă cu adevărat la*

> *democratizarea relaţiilor în toate sferele vieţii noastre, la întărirea fundaţiilor sistemului nostru, şi nu la slăbirea lor* (Zinner: 1956, 232. subl. m.).

Aşa cum argumentează Ray Taras, nu se poate verifica autenticitatea reformismului manifestat de către prim-secretarul PMUP. „Acesta era un comunist veteran nu mai puţin autocratic decât staliniştii în compania cărora îşi petrecuse atât de mulţi ani". Pe cale de consecinţă, o permisivitate prea mare în direcţia pluralismului şi a democratizării puteau conduce la punerea în discuţie a rolului principal al partidului în conducerea Poloniei şi, implicit, a rolului lui Gomułka în cadrul partidului. Un astfel de deznodământ era total inacceptabil pentru popularul (deocamdată) lider polonez. Astfel că, începând cu anul care a urmat alegerii sale în funcţie, acesta „a început să atace cu egală vigoare staliniştii dogmatici şi reformiştii eclectici". Sensibil la pericolul subminării comunismului printr-un exces de democratizare, Gomułka va declara hotărât că „«Dogmatismul nu poate fi vindecat de revizionism»" (Taras: 1986, 54-55). Scurtul puseu liberal experimentat de către societatea, PMUP şi statul polonez va intra astfel pe o pantă descendentă, pe măsură ce liderul în care fuseseră investite atâtea speranţe îşi consolida poziţia şi reuşea să manipuleze cererile populare prin intermediul unui tot mai fals şi caduc dialog cu muncitorii şi intelectualii polonezi (Soulet: 2008, 101).

Poznań va rămâne un moment de răscruce în cadrul relaţiilor dintre partid şi societate. În legătură cu acesta, Gomułka va afirma franc: „Cauzele tragediei de la Poznań şi a profundei insatisfacţii a întregii clase muncitoare sunt de găsit în noi înşine, în Partid, în Guvern" (Zinner: 1956, 208). Greutăţile pe care le întâmpina Polonia în acele momente nu puteau fi surmontate, considera prim-secretarul PMUP, decât prin intermediul proletariatului. „Totul, atât ziua de azi cât şi perspectivele viitoare, depinde de atitudinea sa". În perfectă simbioză ideologică cu mişcarea chemată să o conducă înspre idealul revoluţionar, „atitudinea clasei muncitoare depinde de politica Partidului, aşa cum este trasată de către conducerea sa"; în acest pasaj, Gomułka insistă asupra propriei responsabilităţi în configurarea unei relaţii funcţionale cu muncitorii, cu societatea poloneză, tocmai din cauza faptului că însăşi credibilitatea acestei relaţii fusese atât de dramatic pusă la îndoială prin protestele de la Poznań.

> Clasa muncitoare a oferit recent o lecţie dureroasă conducerii Partidului şi Guvernului. Însuşindu-şi arma grevei şi ieşind să demonstreze pe străzi în joia neagră (sic!) din luna iunie, muncitorii de la Poznań au strigat cu o voce puternică: Destul! Asta nu mai poate continua! Întorceţi-vă de pe falsul drum.
> Clasa muncitoare nu a recurs niciodată la greve ca la o armă de luptă pentru drepturile sale în manieră necugetată. În special acum, în Polonia Populară care este guvernată în numele său şi în numele tuturor oamenilor muncii, acest pas nu a fost făcut în manieră nechibzuită de către clasa muncitoare. Este evident că măsura a fost depăşită, şi nimeni nu poate întrece măsura cu impunitate.

> Muncitorii de la Poznań nu au protestat împotriva Poloniei Populare (fals, n.m.), împotriva socialismului când au ieşit pe străzile oraşului. Ei au protestat împotriva răului care era larg răspândit în sistemul nostru social şi care era de asemenea dureros resimţit de ei, împotriva distorsionării principiilor fundamentale ale socialismului, care este idea lor.
> Clasa muncitoare a asociat toate speranţele sale pentru o viaţă mai bună cu ideea socialismului. A luptat pentru socialism din primele zile ale vieţii sale conştiente. Şi când cursul istoriei a făcut posibil pentru reprezentanţii săi să-şi asume frânele guvernului în Polonia, clasa muncitoare şi-a devotat tot entuziasmul şi toate forţele în direcţia implementării ideii socialismului.
> Clasa muncitoare este clasa noastră, puterea noastră neabătută. Fără ea, adică, fără încrederea clasei muncitoare, nimeni dintre noi nu ar putea reprezenta practic mai mult decât propria sa persoană.
> *Stângacea încercare de a prezenta dureroasa tragedie de la Poznań ca rezultatul actvităţii agenţilor imperialişti şi a provocatorilor a fost foarte naivă politic. Agenţi şi provocatori pot să acţioneze oriunde, dar niciodată şi nicăieri nu pot determina atitudinea clasei muncitoare* (Zinner: 1956, 206-207. subl. m.).

Tocmai această „stângace" şi „naivă politic" explicaţie a fost avansată de către Moscova – şi preluată de către toate regimurile satelite est-europene – în ceea ce priveşte revoluţia maghiară. Până la abordarea acestui subiect, să ne oprim puţin asupra firavei reacţii a conducerii de la Bucureşti relativ la tulburătoarele evenimente petrecute în capitala poloneză ca o consecinţă directă a sincopatului proces al destalinizării.

*
* *

Spre deosebire de Polonia sau Ungaria, ecourile româneşti ale destalinizării au fost, aşa cum urmează să vedem, mult mai puţin intense decât ar fi presupus-o vecinătatea cu Ungaria şi minoritatea maghiară numeroasă. Dacă la nivel social s-au înregistrat mişcări de protest ale studenţilor la Timişoara, şi încercări eşuate în acest sens la Cluj, Iaşi, respectiv Bucureşti, la nivel politic, atmosfera a fost mult mai „stabilă" în comparaţie cu alte „democraţii populare". A existat o încercare din partea lui Miron Constantinescu şi a lui Iosif Chişinevschi, membri ai Biroului Politic al PMR, de a-l învinovăţi pe Dej de consecinţele negative ale promovării cultului personalităţii în România – pe care o voi aborda într-o secţiune specială a studiului – dar aceasta a fost neorganizată, izolată, nereuşind să devină un catalizator pentru nemulţumirile existente în interiorul partidului.

Ambasada RPR din Polonia transmitea, la 1 iulie, un scurt raport referitor la protestele muncitorilor din Poznań. În cel mai pur vocabular post-revoluţionar leninist, Ministerului Român al Afacerilor Externe i se aducea la cunoştinţă că „până în ziua de 29 iunie a continuat, în diferite puncte a oraşului [...] un schimb intens de focuri între bandiţii ascunşi prin clădiri şi unităţile militare"

dar că, începând cu ziua următoare, situația a început să se normalizeze. Activitățile în întreprinderile industriale fuseseră „în mare parte" relansate, ca şi comerțul, respectiv transportul public (Lungu, Rețegan: 1996, 63-64).

În legătură cu sosirea neşteptată a delegației sovietice la şedința Biroului Politic al PMUP din data de 20 octombrie Bucureştiului i se relata, din informații neverificate însă, că acesteia nu i s-ar fi permis accesul în şedință. De asemenea, aceeaşi sursă informase ambasada română cum că „întreg Biroul Politic şi-a înaintat demisia aseară". Ambele comunicări erau rectificate însă în cursul aceleiaşi zile. (Lungu, Rețegan: 1996, 64-66). În zilele următoare, conținutul rapoartelor era focusat preponderent pe atmosfera tensionată existentă în interiorul căminelor studențeşti ale Varşoviei. Manifestațiile care ar fi urmat să se axeze pe o relaxare a controlului politic asupra societății, pe ameliorarea vieții economice şi liberalizarea culturii fuseseră stopate, în ultimul moment, de către „activul de partid", care urmărea să evite confruntarea studenților cu unitățile armate din jurul Varşoviei. Ostilitatea împotriva URSS ajunsese la cote extrem de înalte. „Astăzi nimeni în Varşovia n-are curajul să spună că este rus de frică să nu fie linşat, aşa de departe a ajuns atmosfera antisovietică" (Lungu, Rețegan: 1996, 66-69).

În ceea ce priveşte capacitatea PMUP de a menține controlul asupra situației, Biroul Politic al PMR primea veşti descurajante. Turbulențele sociale din Polonia erau abordate în optică profund stalinistă de către ambasada română, care scria: „În viața partidului e un adevărat haos. Nimeni din activul de partid nu ştie ce va urma. Sunt împinşi de la spate de aşa-zisa intelectualitate democratică spre o politică de pe poziții tari față de statele socialiste şi de îmbrățişare a Occidentului. Se vorbeşte deschis că se merge spre un împrumut de la țările occidentale pentru redresarea economiei poloneze" (Lungu, Rețegan: 1996, 68).

Recesiunea economică a Poloniei afecta în mod direct şi România. Mare importatoare de cocs polonez în vederea punerii în aplicare a unui costisitor şi inutil program de industrializare masivă, RPR nu avea cum să reacționeze pozitiv la semnalele de creştere a prețului pentru acest produs, care era vândut, se discuta în capitala poloneză, „pe preț de nimic", în timp ce „polonezii mor de foame". Soluția identificată pentru eliminarea acestui neajuns, pe lângă mărirea prețului, consta în scăderea drastică a exporturilor. Astfel, pentru anul 1957, România urma să primească doar o treime din cantitatea de cocs pe care o importa în mod normal, „şi aceasta cu mare greutate; prețul va fi cel mondial [de] pe piața capitalistă (Lungu, Rețegan: 1996, 68, 70, 238).

Pentru a satisface nemulțumirile populației, comunica un alt raport al ambasadei române, va fi inițiată o politică economică bazată pe limitarea exporturilor şi pe alimentarea pieței interne cu produse de consum. Se urmărea astfel minimalizarea costurilor sociale ale „construirii socialismului". În altă ordine de idei, PMUP va „rămâne fidel", în ceea ce priveşte politica externă a Poloniei, „alianței frățeşti cu URSS şi [cu] țările de democrație populară". Se

făcea însă precizarea că „în acestă alianță vor fi ceva schimbări", dar despre conținutul schimbărilor, diplomații români nu obținuseră nici o informație pertinentă (Lungu, Rețegan: 1996, 71).

O altă dovadă a dogmatismului ideologic al ambasadei române rezidă în mesajele transmise de către aceasta în legătură cu problema armatei poloneze, mai concret, a eliminării militarilor de rang înalt care s-au făcut remarcați în primul rând prin fidelitatea necondiționată față de Uniunea Sovietică. Astfel, aflăm că „Epitetul de (sic!) «stalinist»" este atribuit celor care „nu sunt de acord cu lozincile antisovietice ca «armata poloneză să fie condusă de ofițeri polonezi»" și care, totodată, „nu sunt de acord cu propaganda antisocialistă ce se face prin presă sau viu grai, propagandă ce otrăvește și mai mult sufletul poporului polonez". La sfârșitul lunii octombrie, pronosticurile referitoare la stabilitatea regimului erau sumbre, nelipsind paralelele cu evenimentele din Ungaria. „Deocamdată, guvernul este stăpân pe situație, însă nu ne putem da seama ce vor aduce schimbările ce se proiectează în armată. Agitația în armată va slăbi combativitatea ei, [iar] elementele reacționare vor căuta să profite de aceasta și să împingă lucrurile la fel cum le-au împins în Ungaria" (Lungu, Rețegan: 1996, 107).

De-a lungul lunii noiembrie protestele de stradă au continuat, iar penuria alimentară de asemenea. Spre deosebire de Poznań, muncitorii nu mai reprezentau acum principala categorie a manifestanților, ci studenții, respectiv intelectualii. „Muncitorii își văd de lucru, numai studenții și intelectualii sunt elemente care agită populația", era informat Bucureștiul. Gomułka reușea însă, prin popularitatea și discursurile sale, să disperseze grupurile de protestatari (Lungu, Rețegan: 1996, 180-181). Percepția prim-secretarului PMUP se va schimba însă radical în prima jumătate a lunii decembrie când, după o vizită pe care o făcuse în Uniunea Sovietică pentru a stabili coordonatele relațiilor pe care cele două părți urmau să le dezvolte de acum încolo, declarațiile sale la întoarcere „au nemulțumit pe partizanii «democratizării largi», care au început să îl atace calificându-l un trădător și «vândut Moscovei»" (Lungu, Rețegan: 1996, 378). Mitul lui Gomułka începea astfel să se destrame, proces care va continua într-un ritm tot mai alert până în 1970, an în care acesta va fi nevoit să demisioneze, paradoxal, tocmai datorită unor proteste muncitorești de amploare. Până la urmă, între muncitorii care în 1956 au cerut revenirea sa la putere și cei din 1970, care au manifestat pentru a obține exact contrariul, nu există nici o diferență. Nici între Gomułka în 1956, respectiv 1970. Ce s-a schimbat atunci? Resursele de legitimitate ale regimului comunist polonez, erodate din cauza nerespectării promisiunilor făcute în permanență populației. Va fi confirmată astfel judecata lui Albert Camus care afirma, referitor la evenimentele din Budapesta anului 1956: „Comunismul nu este reformabil".

Revenind la receptarea crizei poloneze în România, ultimele rapoarte constată cu regret și neliniște revirimentul religiei „în viața publică" și în școli,

fapt care ar antrena adevărate persecuţii la adresa copiilor, respectiv profesorilor comunişti, primii „forţaţi" să înveţe, iar ultimii obligaţi să predea, sau cel puţin să tolereze prezenţa religiei în mediul educaţional. Mai este deplânsă de asemenea „agitaţia antisemită şi antisovietică care ia proporţii chiar în sânul partidului" (Lungu, Reţegan: 1996, 389). Din păcate, antisemitismul se manifesta cu putere şi la nivel social, protestele studenţeşti din luna noiembrie având o astfel de componentă, chiar bine reliefată.

Impactul evenimentelor din Polonia nu a îngrijorat atât de tare conducerea de la Bucureşti cum avea s-o facă revoluţia maghiară. A fost întărită, desigur, „vigilenţa revoluţionară", dar, în raport cu mişcările muncitoreşti de la Poznań, măsuri concrete de precauţie, în teritoriu sau în capitală, nu au fost puse în practică. Odată cu venirea toamnei, pe măsură ce turbulenţele care începuseră să îşi facă loc la Varşovia influenţau tot mai mult situaţia internă a Ungariei, PMR a decis să lanseze câteva măsuri preventive. Au fost demarate o serie de operaţiuni ample menite să „prelucreze" populaţia, oferindu-i o versiune fabricată ideologic a protestelor din Polonia şi Ungaria. Fiind conştient de faptul că nu este deloc popular, regimul Gheorghiu-Dej s-a simţit puternic ameninţat de revoluţia maghiară, contribuind prin toate mijloacele posibile pentru a o opri, mai ales că graniţa comună a României cu Ungaria permitea un transfer facil al informaţiilor despre cele întâmplate la Budapesta în Transilvania, locuită de o numeroasă şi receptivă populaţie de etnie maghiară.

Moment culminant al anului 1956 pentru tabăra socialistă, experimentul revoluţionar consumat în Ungaria va fi, tocmai datorită gradului său ridicat de contagiozitate, prompt eradicat de trupele armate ale Uniunii Sovietice. Memoria sa va rămâne însă vie. Demolatoare pentru atractivitatea mitului comunist mondial, ecourile revoluţiei maghiare au subminat în permanenţă legitimitatea şi aşa fragilă sau chiar inexistentă a regimurilor comuniste, constituind un reper periculos la care procesul de „construire a socialismului" a trebuit să se raporteze în permanenţă pentru a se autoconserva, până în momentul imploziei sale.

4.3. Maghiarii împotriva „noii clase" şi a protectorului sovietic al acesteia. Itinerariul unei revoluţii eşuate

Fiecare regim comunist, departe de a aboli conflictul dintre clasele sociale, căruia îi conferă de fapt dimensiuni antagonice, sfârşeşte prin a aduce în prim-plan o „nouă clasă". Eclectică şi cuprinzând diverse categorii sociale (ca de altfel şi clasele „clasice" cum ar fi burghezia, proletariatul, ţărănimea, investite de către revoluţionarii marxist-leninişti cu o consistenţă şi omogenitate inexistente în lumea reală), „noua clasă" nu precede revoluţia, ci se formează ca o consecinţă a ei. Cu alte cuvinte, spre deosebire de revoluţiile anterioare, influen-

tate decisiv de către un grup social sau altul, aflate în ascensiune, revoluția comunistă crează post-factum clasa care o legitimează şi care, cel puțin teoretic, ar fi trebuit să o preceadă. Iată o substanțială invalidare a postulatului ideologic leninist conform căruia revoluția apare ca urmare a eforturilor clasei muncitoare care se aliază sau nu, în funcție de particularitățile locale, cu alte clase, de obicei cu „țărănimea revoluționară".

„Noua clasă", avertizează Milovan Djilas, nu se confundă cu partidul comunist care îi facilitează existența. Cele două părți se află într-o relație simbiotică a cărei polaritate se modifică gradual, trecând în ritm mai mult sau mai puțin rapid de la nivelul politic la cel social. Astfel, după revoluție, când „noua clasă" îşi începe existența, aceasta se află într-un raport de inferioritate cu partidul; pe măsură ce promisiunile comuniste îşi dezvăluie neverosimilitatea, partidul intră într-un con de umbră, în timp ce „noua clasă" prosperă. „Partidul alcătuieşte clasa, dar clasa creşte şi foloseşte partidul ca bază. Clasa devine mai puternică, în timp ce partidul devine mai slab; aceasta este soarta inevitabilă a fiecărui partid comunist aflat la putere" (Djilas: 1957, 40).

Rădăcinile noii oligarhii sunt de găsit preponderent în mediul muncitoresc. Prin urmare, „noua clasă" va acapara proletariatul şi, prin intermediul său, întreaga societate, impunându-i un „monopol" a cărei principală componentă este cea „intelectuală". Avantajată de politicile economice specifice leadership-urilor comuniste, concentrate pe dezvoltarea industriei grele, „noua clasă" gestionează din punct de vedere administrativ acest proces aflat într-o permanentă expansiune (Djilas: 1957, 37-47). Putem extinde însă „noua clasă" dincolo de stufoasele birocrații ale regimurilor leniniste, unde o situează Djilas; în afara funcționarilor din administrația publică, incontestabilul fundament al „noii clase", aceasta mai poate include şi membri ai forțelor de ordine, muncitori de elită, profesori sau studenți. Cu alte cuvinte, toți cei care au de câştigat şi îşi datorează poziția socială ascendentă sistemului comunist.

În toamna anului 1956, populația maghiară s-a ridicat împotriva acestei „noi clase" şi a partidului care o crease. Împotriva comunismului impus cu forța de către sovietici, un deceniu mai devreme. Împotriva opresiunii ideologice, economice, politice şi culturale la care era supusă sistemtic de către o autocrație despotică şi lipsită de legitimitate. Împotriva lanțurilor care în loc să dispară, aşa cum argumentase Marx şi pe urmele lui, Lenin, deveniseră din ce în ce mai grele.

Ce s-a întâmplat în Ungaria ca urmare a procesului de destalinizare? Andor Horvath sugerează că sintagma „insurecție națională democratică" este cea mai adecvată pentru a descrie tumultuoasele mişcări de protest ale maghiarilor din acel memorabil an. „În înțelesul strict al termenului ele n-au fost [...] o revoluție", scrie Horvath, „din moment ce obiectivul urmărit era reformarea, nu răsturnarea regimului" (Horvath în Jela. Tismăneanu: 2006, 120). Este drept că aspirațiile inițiale ale protestatarilor erau mai degrabă reformiste dar, pe

măsură ce situaţia a escaladat, ele au devenit de-a dreptul revoluţionare. Consider deci, şi voi încerca să argumentez în această secţiune a tezei, că maghiarii au înfăptuit în 1956 o autentică revoluţie, chiar dacă aceasta nu a ieşit niciodată de sub semnul unui implacabil eşec. Efemeră ca durată şi ca pondere politică, revoluţia maghiară a avut în schimb o importanţă simbolică inestimabilă.

Conform dicţionarului de sociologie apărut sub egida Oxford University Press, revoluţiile reprezintă evenimente „în cursul cărora întreaga ordine politică şi socială este răsturnată, de obicei prin mijloace violente, şi reconstruită pe baza unor principii noi, cu conducători noi" (Marshall: 2003, 475). Chiar dacă Impre Nagy nu a fost un conducător „nou", faptul că a declarat neutralitatea Ungariei anunţând ONU de retragerea acesteia din Organizaţia Tratatului de la Varşovia şi, mai mult, că a reinstaurat, chiar dacă pentru foarte scurt timp, un autentic sistem politic pluripartit – toate aceste acţiuni ale sale transced „logica schimbărilor din interiorul sistemului", conturând „momentul unei mişcări antisistemice". Pe cale de consecinţă, „se poate spune că Imre Nagy a pornit ca reformator şi a sfârşit ca revoluţionar" (Tismăneanu: 1999, 86), ce-i drept, datorită presiunii evenimentelor mai degrabă decât din proprie iniţiativă; cu toate acestea, meritele sale personale şi caracterul revoluţionar al protestelor maghiarilor nu poate fi negat (Tismăneanu în Jela, Tismăneanu: 2006, 146). Sigur, Nagy a fost un comunist convins, iar biografia sa cuprinde destule „pete negre", aşa cum urmează să aflăm. Însă faptul că, „în al doisprezecelea ceas" s-a alăturat revoluţiei în loc să o combată îi conferă un incontestabil prestigiu.

Restaurarea pluripartidismului în Ungaria, deşi s-a făcut numai pentru câteva zile, a fost mai „radicală" decât în Polonia. Aici, deşi au continuat să existe până la sfârşitul regimului, partidele politice necomuniste erau integrate într-un „front naţional" menit să ofere aparenţa diversităţii politice, în fond un surogar al acesteia şi un mecanism pentru emascularea respectivelor partide. În Ungaria, pe de altă parte, Nagy a urmărit „«cooperarea democratică a partidelor, *aşa cum existau ele în 1945*»" (Méray: 2000, 263 subl.m.; Pop: 2002, 85; Zinner: 1956, 454). Nu în cadrul unui „front naţional" deci, ci în manieră independentă, bazată pe relaţii de egalitate reciprocă. Ceea ce s-a întâmplat în Ungaria reprezintă deci o revoluţie, chiar dacă una efemeră şi născută din păcate sub semnul eşecului.

*
* *

Moartea lui Stalin a antrenat în Ungaria schimbări consistente la nivelul elitei politice, direct proporţionale cu procesul de cristalizare a noii conduceri de la Moscova. Secretarul general al Partidului Muncitoresc Maghiar (PMM) care, aşa cum se obişnuia în perioada leadership-ului stalinist, deţinea şi funcţia de prim-ministru, era poreclit, aspect definitoriu pentru orientarea sa politico-ideologică, „pupilul favorit al lui Stalin". Mátyás Rákosi supusese Ungaria unui

masiv şi irațional program de industrializare rapidă, a cărui efecte economice erau resimțite din plin la nivel social. Pe cale de consecință, popularitatea PMM şi a comunismului în general erau la cote minime.

În iunie 1953 Rákosi este nevoit, la presiunile sovieticilor, să renunțe la conducrea guvernului în favoarea lui Imre Nagy. Cunoscut ca un comunist moderat şi reformist, care îşi făcuse totuşi „ucenicia" în cadrul Cominternului, acesta fusese eliminat în 1948 din postul de ministru al agriculturii, ca urmare a maşinațiunilor directe ale lui Rákosi. Acest indiscutabil recul pentru cariera politică a secretarului general al PMM nu a continuat, aşa cum ar fi fost probabil, prin minimalizarea rolului său şi la nivelul partidului. Dimpotrivă, extrem de abil şi de adaptabil (ca o paranteză, acesta cunoştea opt limbi străine), infatigabilul Rákosi a aşteptat momentul potrivit, căruia i-a facilitat apariția prin numeroase intrigi de culise, pentru a recâştiga, în 1955, preşedenția guvernului. Însă la un an după acest succes, aşa cum urmează să vedem, cariera sa politică se va sfârşi abrupt, doar cu câteva luni înainte de declanşarea protestelor din Budapesta. Rákosi va deveni una dintre „victimele" politice ale destalinizării, fiind indezirabil şi pentru societatea maghiară, şi pentru noua conducere de la Moscova (Brogan: 1990, 122-123; Rainer: 2006, 292-293).

Imre Nagy s-a lansat cu convingere în direcția implementării noului curs economic. Au fost mărite sumele investite în agricultură, industria domestică şi cea alimentară, concomitent cu reducerea gestionării hipercentralizate a economiei şi sporirea importanței şi a ponderii decizionale a instituțiilor locale. Aparatul de partid era însă nesatisfăcut de noua orientare economică. Fostul prim-ministru, după o aprobare formală a principiilor noului curs şi a conducerii colective, începuse să emită critici voalate în legătură cu majorarea numărului şi activităților „chiaburilor" (țăranilor înstăriți sau foarte întăriți, responsabili în optica marxist-leninistă de promovarea capitalismului la sate); o altă critică viza reducerea „vigilenței revoluționare" în rândul proletariatului (Brzezinski: 1971, 215-216).

Nagy era însă determinat să ducă la bun sfârşit reformele economice şi sociale. Denunțând „monopolul stalinist asupra științei marxism-leninismului", acesta îi atribuia „greşeli teoretice serioase, care au avut repercursiuni asupra dezvoltării sociale la scară globală ca şi asupra luptei dintre cele două sisteme, şi în sfârşit asupra destinului socialismului însuşi". Noul curs nu reprezenta o abatere de la marxism-leninism, aşa cum fusese acuzat, ci o continuare şi o dezvoltare a acestuia. Foarte important, noul curs, susținea Nagy, nu propunea „noi sarcini strategice" pentru PMM; acestea, „trasarea fundațiilor economice ale socialismului şi construirea socialismului în Ungaria" şi, în general, în lumea comunistă, erau inalterabile. O etapă în direcția „construirii socialismului", noul curs era însă foarte important şi „trebuia îndeplinit necondiționat". În ce consta el? În „stabilirea unor relații tot mai strânse în schimbul de bunuri între oraş şi

sat, între industria socialistă şi sistemul micilor gospodării producând pentru piaţă, facilitând tranziţia înspre un sistem socialist de ferme agricole care să producă pe scară largă". În Ungaria, premisele implementării noului curs erau de departe inconsistente; cu toate acestea, necesitatea noului curs pentru finalitatea ideologică a regimului şi pentru câştigarea încrederii populaţiei în cadrul acestui proces era, cel puţin pentru Imre Nagy, evidentă.

> Cerinţele de bază şi trăsăturile specifice a politicii economice a perioadei tranziţionale (noul curs, n.m.) era fie inexistente în Ungaria, fie realizate parţial – în parte datorită faptului că politicii noastre economice îi lipsea o bază ştiinţifică în analiza marxist-leninistă şi de asemenea deoarece, ca o consecinţă, noi am copiat pur şi simplu metodele sovietice aplicate la o scară mult mai largă în construirea socialismului, eliminând astfel etape întregi de dezvoltare. Acesta este motivul pentru care Ungaria a avut nevoie de un nou curs în construirea socialismului – pentru a face posibil ca principiile şi cerinţele de bază ale perioadei tranziţionale să-şi demonstreze pe deplin importanţa, lăsând loc pentru caracteristicile şi trăsăturile specifice originate din condiţiile concrete şi în acelaşi timp asigurând cele mai eficiente căi, forme şi metode de dezvoltare a socialismului. Dar pentru acelaşi motiv noul curs nu poate fi pur şi simplu „abolit" sau „suspendat", pentru că o astfel de acţiune ar lipsi ţara de posibilitatea unei căi eficiente şi rapide de construire a socialismului, una care ar solicita cele mai mici eforturi posibile din partea populaţiei. [...] Principala eroare nu a fost aceea că noi am stabilit noul curs în Ungaria pentru construirea socialismului ci, mai degrabă, aceea că nu am urmat acest curs consistent şi pe deplin (Nagy în Stokes: 1991, 82-87).

Traseul noului curs maghiar va fi stopat în 1955, odată cu înlocuirea lui Nagy cu András Hegedüs, un apropiat al lui Rákosi. Acest lucru nu ar fi fost posibil în absenţa unor modificari în structura de conducere a Uniunii Sovietice însăşi. Astfel, prim-ministrul sovietic Gheorghi Malenkov, iniţiatorul noului curs şi, pe cale de consecinţă, susţinătorul lui Nagy, a fost înlocuit de către Nikolai Bulganin, un apropiat al prim-secretarului PCUS Nikita Hruşciov. Spre deosebire de Malenkov, Nagy nu îşi va face autocritica, nerecunoscând erorile economice majore pe care i le imputa prim-secretarul PMM şi câştigând astfel un impresionant capital de imagine. Nu se va transforma însă într-un „Gomułka maghiar"; va avea această şansă dar, din varii motive, aşa cum urmează să vedem, o va rata (Crampton: 2002, 322).

Între timp, bucuria lui Rákosi va fi însă de scurtă durată. Pe lângă faptul că era o figură publică extrem de impopulară, opoziţia politică împotriva sa creştea în ritm ameninţător. Congresul XX al PCUS va avea un efect destabilizator pentru conducerea PMM. Insatisfacţiile populare, combinate cu cele ale intelectualilor, se accentuau, subminând din ce în ce mai mult poziţia lui Rákosi şi a staliniştilor aflaţi încă în funcţii de conducere. Revolta munci-

torilor polonezi consumată în iunie 1956 la Poznań fusese declanşată datorită unor condiţii existente din plin şi în societatea maghiară, fapt care a constituit un semnal de alarmă pentru conducerea sovietică, alimentat de obstinaţia cu care prim-secretarul PMM eluda exhaustiv aplicarea unor relaxări economice şi politice, fie şi într-o variantă cât mai moderată posibil. Din aceste motive, Rákosi va fi înlocuit cu Gerő (Rainer: 2006, 293-294). Alegerea era cel puţin neinspirată, deoarece Gerő se formase de asemenea la şcoala Cominternului, fiind deci un stalinist convins.

Szabad Nép, cotidianul PMM, anunţa la data de 19 iulie că, din motive de sănătatea, Matyas Rákosi fusese suspendat, „la cererea sa, din calitatea de membru al Biroului Politic şi din postul de Prim Secretar al Comitetului Central". În scrisoarea prin intermediul căreia îşi făcea publică demisia, „pupilul favorit al lui Stalin" afirma că, ajungând la vârsta de 65 de ani şi suferind de doi ani de hipertensiune, performanţele sale ca prim-secretar al partidului erau afectate în profunzime. „Mai mult", continuă acesta, „greşelile pe care le-am comis în domeniul cultului personalităţii şi cel al legalităţii socialiste îngreunează sarcina conducerii Partidului de a concentra atenţia Partidului nostru în cea mai mare măsură posibilă asupra sarcinilor care se află în faţa noastră" (Zinner: 1956, 340).

Autocritica nu era însă suficientă deoarece, considera noua conducere a PMM, carenţele antrenate de către fostul prim-secretar asupra partidului şi a procesului de „construire a socialismului" erau foarte numeroase şi grave. Astfel, Rákosi a fost constrâns să facă o declaraţie suplimentară în legătură cu demisia sa, în care să detalieze, pe larg, maniera în care a pus în pericol regimul şi responsabilitatea care îi revine în acest sens. În ciuda dimensiunilor sale, complexa autocritică a lui Rákosi merită reprodusă integral.

> În legătură cu greşelile pe care le-am comis în domeniul „cultului personalităţii" şi violarea legalităţii socialiste, le-am admis la şedinţele Comitetului Central din iunie 1953, repetându-le de atunci încolo. De asemenea, am exercitat autocritică public.
>
> După Congresul XX al PCUS şi discursul tovarăşului Hruşciov, mi-a devenit clar că ponderea şi efectul acestor greşeli erau mai mari decât crezusem şi răul făcut partidului nostru prin intermediul acestor greşeli a fost mult mai serios decât crezusem anterior.
>
> Aceste greşeli au îngreunat munca Partidului nostru, au diminuat puterea şi atractivitatea Partidului şi a Democraţiei Populare, au obstrucţionat dezvoltarea normelor leniniste ale vieţii de partid, ale conducerii colective, ale criticii constructive, şi ale autocriticii, (sic!) ale democratismului (sic!) în viaţa de partid şi de stat, şi ale iniţiativei şi a puterii creatoare a maselor largi ale clasei muncitoare.
>
> În final, aceste greşeli au oferit duşmanului o oportunitate de atac extrem de largă. În totalitatea lor, greşelile pe care le-am comis în cel mai important post al

> muncii de Partid au cauzat neajunsuri serioase dezvoltării noastre socialiste în ansamblu.
> Ţinea de sarcinile mele să am rolul principal în remedierea acestor greşeli. Dacă reabilitarea a fost uneori înceată şi cu pauze intermitente, dacă o anumită recrudescenţă a fost observată anul trecut în lichidarea cultului personalităţii, dacă critica şi autocritica împreună cu conducerea colectivă s-au dezvoltat în ritm lent, dacă orientările sectare şi dogmatice nu au fost combătute suficient de ferm – atunci pentru toate acestea, fără doar şi poate, responsabilitatea principală îmi aparţine mie, ca Prim Secretar al Partidului (Zinner: 1956, 338-342).

În continuare, PMM îşi propunea să se conecteze la procesul destalinizării prin intermediul a trei tipuri de reforme majore. Prima o constituia „ridicarea nivelului de viaţă al muncitorilor", urmată de „creşterea securităţii productive a ţărănimii muncitoare" şi, în sfârşit, „ameliorarea circumstanţelor sociale şi culturale ale oamenilor muncii" (Zinner: 1956, 348). În ceea ce priveşte ultimul aspect, lucrurile vor lua treptat o turnură îngrijorătoare.

Astfel, cercul Petőfi care, la fel ca şi Clubul Cercului Împătrit din Polonia, se extinsese de-a lungul întregii ţări, îl susţinea cu aplomb pe Imre Nagy şi măsurile reformiste pe care acesta le iniţiase. Studenţii, intelectualii nemulţumiţi şi muncitorii începeau să facă front comun împotriva elitei staliniste aflate la conducerea Ungariei (Brzezinski: 1971, 222). Cu puţin timp înaintea protestelor de la Poznań, membrii cercului iniţiaseră un protest de anvergură împotriva lui Rákosi şi în vederea reinstalării lui Nagy la putere. Prim-secretarul PMM a renunţat la arestarea lui Nagy şi a câtorva sute de suporteri importanţi ai acestuia numai în urma presiunilor sovietice directe (Durschmied: 2003, 380; Fontaine: 1993, 304). Reabilitarea lui Lâszló Rajk în martie, precum şi o serie de amnistii şi descentralizări administrative limitate nu reuşeau să se transforme într-un debuşeu pentru doleanţele societăţii. Dimpotriva, reînhumarea lui Rajk – un stalinist cu nimic mai bun decât Rákosi, executat în 1949 în urma unui proces stalinist care avea ca obiectiv central compromiterea lui Tito – s-a transformat într-un eveniment public de anvergură, adunând laolaltă zeci de mii de oameni (François Fejtö avansează cifra de 300 000 de participanţi) într-un protest tacit dar deosebit de expresiv la adresa conducerii de la Budapesta (Brzezinski: 1971, 223; Fejtö: 1979, 120).

Înlocuirea lui Rákosi cu Gerő nu a avut nici un efect; din contră, prin substituirea unui stalinist cu altul, doleanţele populaţiei pentru autentice „reforme politice" nu fuseseră satisfăcute, ci mai degrabă luate în derâdere. Mai mult, părea că însăşi Uniunea Sovietică îşi oferă girul pentru reformarea comunismului maghiar. Acceptându-l în cele din urmă pe Gomułka la conducerea PMUP şi a Poloniei, fapt pe care presa maghiară l-a considerat de o „importanţă istorică", Moscova părea că nu se împotriveşte destalinizării „democraţiilor populare". Amnistiile decretate în primăvara lui 1956 de către Rákosi avuseseră un

efect neașteptat: contribuiseră, prin reîntoarcerea multor membri de partid încarcerați abuziv în anii anteriori, la demoralizarea PMM. Nu în ultimul rând, debusolarea își făcea loc tot mai mult în rândurile armatei, aspect sugestiv pentru facilitatea cu care a trecut de partea insurgenților în timpul revoluției. „Treptat, ofițerii și cadeții militari se identificau cu intelectualii neliniștiți, mergând până la a lua parte la discuțiile din cluburi", scrie Zbigniew Brzezinski (1971, 225-227).

Chiar și intelectuali convinși de justețea marxismului, ca György Lukács, recunoșteau că acesta era mai impopular ca oricând. Salutând Congresul XX al PCUS, înaintea căruia „nici o dezbatere nu fusese posibilă", filozoful maghiar milita pentru democratizarea vieții politice și intelectuale cu ajutorul polemicilor constructive. Reîntoarcerea la leninism, avertiza în continuare acesta, trebuie făcută prin intermediul metodologiei leniniste, deoarece „Lenin poate fi transformat la fel de mult într-o figură de citatologie și dogmatism ca și Stalin". Din păcate, constata Lukács, „există anumite forțe gata să imprime Congresului Douăzeci (sic!) această direcție, și este datoria fiecărui comunist – datoria sa față de revoluția socialistă, datoria sa în onoarea Marxismului, care ne unește ca filozofi și intelectuali Marxiști – să ia poziție împotriva acesteia de la bun început" (Lukács: 1991, 88-93). Revoluția maghiară va depăși însă cadrul ideologic propus de către Lukács. Acesta va fi deportat împreună cu Imre Nagy în România, datorită faptului că îl susținuse activ în timpul tumultuoaselor zile de la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie. Se va întoarce un an mai târziu în Ungaria, unde își va face autocritica, rămânând loial regimului până la sfârșitul vieții.

*
* *

Studenți, intelectuali, muncitori, membri de partid, cadre militare: tabloul social era astfel complet. La mijlocul lunii octombrie fusese înființată la Szeged o asociație studențească autonomă, care milita pentru o democratizare a vieții sociale, politice, economice și intelectuale tot mai puțin compatibilă cu existența regimului comunist maghiar. Vestea confirmării lui Władyslaw Gomułka, care simboliza pentru polonezi ceea ce Imre Nagy însemna pentru speranțele de reformare existente în Ungaria în funcția de prim-secretar al PMUP, ajunge în Ungaria la o zi după data la care devenise oficială: 21 octombrie. Încurajați, studenții propun o listă de revendicări și un marș demonstrativ pe străzile Budapestei, care va fi demarat la 23 octombrie și care va reprezenta, prin sprijinul consistent acordat de către muncitori, momentul izbucnirii revoluției maghiare (Rainer: 2006, 298-299; Pop: 2002, 77; Korda: 2006, 92).

Printre cerințele formulate de studenți, paisprezece la număr, care fuseseră asumate acum și de restul protestatarilor, se numărau: reînnoirea conducerii PMM, „Remanierea guvernului și includerea tovarășului Imre Nagy printre membrii săi", respectarea suveranității naționale și a principiului neamestecului

în afacerile interne, retragerea Armatei Roşii de pe teritoriul ungar, restructurări economice substanțiale, procese publice pentru Rákosi şi principalul colaborator al acestuia, fostul ministru al Apărării Naționale Mihály Farkas, modificarea uniformelor militare şi revenirea la stema națională „din epoca lui Kossuth", „Libertatea totală de opinie şi libertatea presei", eliminarea statuii lui Stalin, „simbolul tiraniei şi al asupririi", din Budapesta şi, în sfârşit, „Solidaritatea totală a maghiarilor" (Méray: 2000, 43-44).

Guvernul va afla despre planul studenților de a ieşi în stradă. Dezorientați, membrii Biroului Politic al PMM, care de abia se întorseseră din Iugoslavia, unde încercaseră să îl convingă pe Tito de buna credință a noii conduceri maghiare, Rákosi fiind considerat de către acesta din urmă unul dintre cei mai mari inamici personali şi totodată unul din liderii est-europeni cei mai ostili variantei iugoslave de socialism – vor interzice manifestația (Fejtő: 1979, 122). Degeaba. Adunându-se în jurul statuii lui József Bem, general polonez care a jucat un rol deosebit de important în timpul revoluției maghiare din 1848, manifestanții se îndreaptă apoi spre piața Parlamentului, scandând lozinci anticomuniste şi cerând ca Imre Nagy să li se adreseze. Numărul lor creşte, pe măsură ce li se alătură tot mai mulți muncitori şi chiar militari care păzeau clădiri publice, ajungând la aproximativ 200 – 250 000. Pe traseu, o parte dintre manifestanți se vor deplasa în piața Stalin, pentru a distruge statuia ridicată în onoarea acestuia cu cinci ani mai devreme, în timp ce o altă parte se îndreaptă spre clădirea radiodifuziunii, dorind să transmită cele 14 puncte, pe calea undelor, la nivelul întregii țări (Pop: 2002, 78). Potențialul conflictual a fost alimentat din plin de către însuşi Gerő, căruia, în aceeaşi seară, Radiodifuziunea îi va transmite un comunicat sfidător şi jignitor la adresa manifestanților şi a obiectivelor pe care aceştia le urmăreau. Iată un pasaj relevant din declarația prim-secretarului PMM:

> Principala sarcină a duşmanilor poporului nostru în prezent este încercarea de a submina puterea clasei muncitoare, slăbirea alianței dintre muncitori şi țărani, subminarea rolului conducător al clasei muncitoare în țara noastră, şi zguduirea încrederii poporului nostru în partidul său – Partidul Muncitoresc Maghiar; încercarea de a slăbi strânsele legături prieteneşti dintre țara noastră, Republica Populară Ungară, şi celelalte țări care construiesc socialismul, în deobşte între Ungaria şi Uniunea Sovietică socialistă. Ei încearcă să slăbească relațiile care leagă partidul nostru de gloriosul Partid Comunist al Uniunii Sovietice, partidul lui Lenin, partidul Congresului XX.
>
> Ei proferează o grămadă de calomnii la adresa Uniunii Sovietice. Ei presupun că noi facem comerț cu Uniunea Sovietică de pe poziții inegale, că relațiile noastre cu Uniunea Sovietică nu ar fi inițiate de pe poziții egale, şi că independența noastră ar trebui să fie apărată nu împotriva imperialiştilor ci împotriva Uniunii Sovietice. Toate acestea sunt minciuni neruşinate, propagandă ostilă care nu conține un dram de adevăr (Zinner: 1956, 403).

Pentru starea de spirit a mulțimii, aceste cuvinte erau imprudente, dacă nu chiar inconștiente. În continuare, Gerő recunoștea că anumite probleme își făcuseră loc în relația dintre partid și societate, și anunța, în cel mai scurt timp posibil, o ședință plenară a Comitetului Central al PMM pentru a le dezbate și a le găsi o soluție. Până atunci însă, „o vigilență deosebită este necesară pentru a preveni ca elementele ostile să obstrucționeze eforturile Partidului nostru, ale clasei muncitoare, și ale oamenilor muncii, și clarificarea situației (sic!)". Făcând apel la unitatea și coeziunea partidului (nu numai din rațiuni ideologice, ci probabil și din cauza conștientizării slăbiciunii organizatorice a acestuia și a pericolului de dezintegrare care îl amenința), Gerő se declara ferm în favoarea „democrației socialiste", avertizând retoric împotriva catastrofalei eventualități a restaurării capitalismului în Ungaria.

> Întotdeauna a fost mare nevoie de unitatea Partidului. Fără unitate Partidul nostru nu ar fi fost în stare să sfideze teroarea criminală a fascismului hortyst de-a lungul unui sfert de secol. Fără unitatea Partidului nostru și a clasei muncitoare, democrația populară nu ar fi putut triumfa în țara noastră, și clasa muncitoare aliată cu țărănimea muncitoare nu ar fi câștigat puterea. Această unitate, unitatea Partidului, a clasei muncitoare și a oamenilor muncii, trebuie păzită ca lumina ochilor noștri. Să încurajăm organizațiile Partidului nostru, în manieră disciplinată și în completă unitate, să se opună oricărei încercări de a crea dezordine, otrăvire naționalistă, și provocare.
> Tovarăși muncitori! Muncitori! Trebuie să admitem cu sinceritate că problema care se pune acum este dacă vrem o democrație socialistă sau o democrație burgheză. Vrem să construim socialismul în țara noastră sau să facem o breșă în construirea socialismului și apoi să deschidem larg porțile capitalismului? Veți permite ca puterea clasei muncitoare, a alianței muncitori-țărani, să fie subminată, sau vă veți ridica cu hotărâre, disciplinați și în completă unitate, împreună cu toți oamenii muncii, pentru apărarea puterii muncitorilor și a succeselor socialismului ? (Zinner: 1956, 406-407)

În aceste momente de derută, membrii securității maghiare care păzeau imobilul au deschis focul asupra mulțimii, instigate în urma neinspiratului discurs al liderului PMM, care se termina cu dezamăgitorul mesaj „Cu Unitatea Partidului pentru Democrație Socialistă!". Înarmați progresiv de către militarii care trecuseră de partea lor, insurgenții au ripostat în aceeași manieră. Clădirea Radioului a fost cucerită după un asediu susținut. Trupele care trebuiau să o apere fie au trecut de partea demonstranților, fie au refuzat să lupte de partea detestaților membri ai serviciului de securitate. Pe de altă parte, un aspect care a facilitat ocuparea clădirii de către revoluționari a fost acela că mesajele reprezentanților puterii începuseră să fie transmise din altă parte („localitatea Lakihegy"); prin urmare, importanța strategică a acestui obiectiv se diminuase considerabil, mai ales că, după intervenția tancurilor sovietice, putea fi recucerit oricând și cu pierderi mi-

nime (Méray: 2000, 159-166). Revoluția maghiară devenise ireversibilă (Granville: 2002, 536-537; Korda: 2006, 94-95; Méray: 2000, 111, 145; Pop: 2002, 78-79).

Referitor la problematica înarmării revoluționarilor, observațiile făcute de către istoricul Adrian Pop sunt interesante. Acesta consideră „suspectă" ușurința cu care protestatarilor le-a fost facilitat, în diferite împrejurări, accesul la arme de foc, ajungând la concluzia că KGB-ul, „în colaborare cu pandantul său maghiar, ÁVÓ" au acționat „la ordinele exprese ale adversarilor stalinişti ai lui Hruşciov, interesați în producerea unei situații de haos în Ungaria" în vederea demonstrării limitelor şi dezavantajelor destalinizării şi a compromiterii, respectiv neutralizării politice a prim-secretarului PCUS, Nikita Hruşciov" (Pop: 2002, 79-80). O asemenea ipoteză, oricât de atractivă şi de plauzibilă ar părea la prima vedere, nu a fost validată până în acest moment de surse documentare verosimile. Pe cale de consecință, adoptarea ei ca una dintre premisele escaladării revoluției maghiare mi se pare a fi cel puțin improprie.

Între timp, Nagy, care tocmai revenise dintr-un concediu de odihnă, se pusese integral la dispoziția partidului, în care fusese reprimit în urmă cu câteva zile (Méray: 2000, 114; Zinner: 1956, 388-389). Va fi chemat în cele din urmă la sediul partidului, unde Gerő, cu vădită insatisfacție, îi va cere să se adreseze mulțimii aflată în piața Parlamentului, pentru a o tempera şi a preveni un deznodământ violent. Ceea ce fostul prim-ministru nu va ezita să facă. Ieşind la balconul principal al clădirii care constituia sediul legislativului, Nagy, după ce va fi într-un târziu recunoscut şi lăsat să vorbească, îşi va începe discursul într-o inerție terminologică ce va contraria şi nemulțumi enorma adunare. „Tovarăşi!" va apela el, având neplăcuta surpriză de a fi huiduit cu intensitate. „Mulțimea agitată, sensibilizată de evenimente, destul de obosită, oscilând încă între teamă şi speranță, se aştepta, fără îndoială, ca el să i se adreseze cu «Prieteni» sau «Maghiari», cuvinte ce ar fi corespuns adevăratei stări de spirit" (Méray: 2000, 117). După aplanarea vociferărilor, Nagy va îndemna la calm şi la întoarcerea paşnică a demonstranților la propriile domicilii. Fără succes însă. Prestația sa modestă, contrastând enorm cu energicele discursuri, prezența de spirit şi stăpânirea de sine de care Gomułka dăduse dovadă în împrejurări similare – nu a convins mulțimea. Ciocnirile cu forțele de ordine au continuat până dimineața.

A doua zi, Nagy va fi reinstaurat în funcția de prim-ministru. Concomitent, ca urmare a apelului pe care Gerő îl făcuse încă din ziua precedentă, trupele sovietice staționate în Ungaria au inițiat prima intervenție împotriva insurgenților. Demonstrând incapacitatea conducerii PMM de a evalua corect gravitatea situației, precum şi deriva tot mai accentuată a partidului însuşi, Gerő va face publică, în termeni cu care ne-am obişnuit deja, cerea guvernului maghiar pentru asistență militară din partea trupelor sovietice.

> Atenție! Atenție! Condamnabilele atacuri ale bandelor contrarevoluționare din timpul nopții (23-24 octombrie, n.m.) au creat o situație extrem de serioasă. Bandiții au penetrat fabrici și clădiri publice și au asasinat mulți civili, membri ai forțelor naționale de apărare, și luptători ai organelor de securitate a statului. Organele Guvernului nu s-au împăcat cu sângeroasele și condamnabilele atacuri și au solicitat în consecință ajutorul, în conformitate cu termenii Tratatului de la Varșovia, formațiunilor sovietice staționate în Ungaria. Formațiunile sovietice, venind în întâmpinarea cererilor guvernului, iau parte la restaurarea ordinii. Guvernul face apel la locuitorii capitalei pentru a rămâne calmi; pentru a condamna sângeroasa dezordine declanșată de către bandele contrarevoluționare și pentru a susține peste tot trupele maghiare și sovietice care caută să mențină ordinea. Lichidarea bandelor contrarevoluționare este cauza cea mai sacră a oricărui muncitor maghiar onest, a poporului și a Patriei. În acest moment ne concentrăm toată forța în direcția acestei sarcini (Zinner: 1956, 409).

Încercând să limiteze amplitudinea violențelor armate și a devastărilor care începuseră să se propage pe teritoriul întregii țări, Imre Nagy va adresa în aceeași zi o „proclamație către națiunea maghiară", în care, pe lângă apelul la încetarea violențelor armate, va pleda pentru „democratizarea profundă a vieții publice maghiare", pentru „realizarea unui drum maghiar corespunzând caracteristicilor noastre naționale în construirea socialismului" și, în primul rând, pentru „ameliorare radicală a condițiilor de viață a muncitorilor" (Zinner: 1956, 410). Se observă atenția cu care prim-ministrul își alege formulele prin intermdiul cărora se adresează revoluționarilor: „popor al Budapestei", sau „Prieteni, Maghiari!". Detestatul „tovarăși" aproape că dispare, fiind încadrat strategic de termeni cu rezonanță familiară, non-ideologică: „Maghiari, tovarăși, prieteni!" (Zinner: 1956, 409-411). De asemenea, Nagy insistă asupra dimensiunii naționale a mesajului pe care îl transmite, în încercarea tot mai puțin fezabilă de a surmonta haosul distructiv care se instalase pe străzile capitalei maghiare.

Demonstrându-și, în ochii conducerii sovietice, incapacitatea de a gestiona adecvat situația, Gerő este înlocuit cu János Kádár. Până atunci unul din secretarii Comitetului Central al PMM, acesta este recunoscut pentru orientarea sa politico-ideologică moderată. Dând dovadă de empatie, până la un anumit punct, față de demonstranți, Kádár afirma că „Demonstrația unei secțiuni a tineretului care a început pașnic și în care majoritatea participanților au avut scopuri oneste a degenerat în câteva ore într-un atac armat la adresa puterii de stat și a Democrației Populare în conformitate cu intențiile elementelor antipopulare și contrarevoluționare care au intervenit pe parcurs" (Zinner: 1956, 415). Pe cale de consecință, riposta armată a forțelor de ordine a fost, deci, mai mult decât justificată, afirmă acesta.

Intervenția trupelor sovietice din 24 octombrie „a fost, din punct de vedere strict militar, puțin eficientă". Fără a avea un sprijin pe măsură din partea

infanteriei, tancurile sovietice erau ţinte relativ uşoare pentru manifestanţii tineri în principal, „înarmaţi cu grenade şi cockteiluri Molotov". Apoi, militarii sovietici nu erau familirizaţi cu teatrul de operaţiuni, iar majoritatea hărţilor pe care le primiseră aveau o vechime de cel puţin zece ani, interval în care multe din denumirile străzilor fuseseră modificate. Se poate afirma că prezenţa Armatei Roşii pe străzile Budapestei a avut efectul contrar celui anticipat de către conducerea PMM: a potenţat „puternicele sentimente antiruseşti şi antisovietice" ale manifestanţilor, instigându-i totodată la noi proteste de anvergură (Pop: 2000, 82-83).

Referitor la intervenţia sovietică, Nagy a dat dovadă de un comportament ambivalent, chiar stalinist în anumite momente. A sfătuit, ceea ce este de înţeles, trupele maghiare să nu se opună sub nici o formă „pacificatorilor" sovietici, şi nici nu a protestat când Gerő a apelat conducerea de la Moscova în acest sens. Mai mult, acesta s-a pronunţat chiar, în data de 25 octombrie, pentru majorarea numărului efectivelor sovietice care acţionau în Budapesta (Granville: 1995a, 23; Crampton, 2002, 328). Cu toate acestea, Nagy a dezminţit public faptul că ar fi solicitat intervenţia armată a a trupelor sovietice în primele zile ale revoluţiei maghiare (Zinner: 1956, 458), fapt care îl exonerează de orice vină în acest sens. Acţiunile figurii centrale a revoluţiei maghiare au indus în eroare mulţi protagonişti ai evenimentului şi, mai târziu, cercetători, atribuindu-i-se astfel calităţi pe care acesta nu le poseda. Nu trebuie uitat faptul că, între 1930 şi 1944, Nagy a fost activ din punct de vedere politic la Moscova. În calitate de membru al Cominformului, acţionând sub denumirea conspirativă „Volodya", el a oferit informaţii despre aproape două sute de persoane, printre care maghiari, bulgari, ruşi, polonezi, germani sau austrieci. Cinsprezece dintre aceştia au murit încarceraţi sau în faţa plutonului de execuţie. De asemenea, în 1951, an în care János Kádár, la rândul său, fusese încarcerat şi supus unor torturi extreme (i-au fost zdrobite testicolele), Nagy a aprobat în scris arestarea şi implicit măsurile punitive la care fusese supus colegul său de partid. Nu este exclus ca Nagy, odată căzut în dizgraţie în 1948, să fi fost ferit de soarte unui Rajk, Kostov, sau, în mai mică măsură, Gomułka, datorită protecţiei care îi era oferită de persoane care aparţineau anturajului lui Stalin însuşi (Granville: 1995b, 34-35; Granville: 2002, 544). Este demonstrată astfel din nou, dacă mai era nevoie, inconsistenţa dihotomiilor „comunişti nativi" sau patrioţi, moderaţi şi orientaţi înspre reforme, respectiv „comunişti moscoviţi", străini şi responsabili de utilizarea metodelor post-revoluţionar leniniste.

O altă figură importantă a revoluţiei maghiare, de data aceasta mai puţin cunoscută, este aceea a colonelului Pál Maléter. În ultimele zile din octombrie, după ce fusese însărcinat de către Kádár cu reprimarea acţiunilor „contrarevoluţionare", acesta va trece de partea insurgenţilor, punând în practică o defensivă organizată şi, în măsura posibilităţilor, bine coordonată, împotriva trupelor sovietice. Dispunând de cinci tancuri, dar având avantajul cunoaşterii depozitelor

de arme, atât ale armatei, cât şi ale forţelor securităţii, colonelul a adus o majoră contribuţie, dacă nu la o imposibilă victorie împotriva sovieticilor, care şi-au retras temporar trupele la finalul lunii, atunci cel puţin la starea de spirit euforică din acele zile memorabile. „În el", scrie Erik Durschmied, „mişcarea şi-a găsit liderul militar". Situaţia va lua însă curând o întorsătură dramatică. După restabilirea pluripartidismului şi declararea neutralităţii Ungariei, o delegaţie condusă de către Maléter s-a întâlnit cu reprezentanţii sovietici pentru a negocia noua formă a relaţiilor dintre cele două părţi. Nebănuind cursa care li se întinsese, toţi membrii delegaţiei au fost arestaţi. De conducătorul acesteia nu s-a mai auzit nimic până în vara anului 1958, când i-a fost anunţată lapidar execuţia, împreună cu cea a lui Imre Nagy (Durschmied: 2003, 376-440; Fontaine: 1993, 321-322; Korda: 2006, 156; Andrew, Gordievski: 1994, 301).

Pe străzile Budapestei, luptele continuau, în ciuda apelurilor permanente ale autorităţilor la restabilirea păcii şi reluarea activităţilor cotidiene, în absenţa cărora oraşul era literalmente paralizat. Nu toţi locuitorii capitalei maghiare luau însă parte la ostilităţi. Existau cozi interminabile în faţa brutăriilor, iar a face parte dintr-un astfel de grup necesita nu mai puţin curaj decât în cazul angajării în activităţi combative. Riscurile ca cei care aşteptau să cumpere pâine să se transforme în victime colaterale erau foarte mari. În cazuri de acest gen, care nu erau deloc rare, victima era pur şi simplu mutată în altă parte. Nimeni nu risca să îşi piardă locul şi să se întoarcă acasă fără pâine (Mironov în Cătănuş, Buga: 2006, 471-509). Iată un tip de eroism care nu este amintit mai deloc în literatura centrată pe revoluţia maghiară, acela al gospodinelor budapestane care, spre deosebire de combatanţi, erau expuse direct tirului dar, fără a căuta adăpost, aveau ca obiectiv prioritar aprovizionarea propriilor familii (Fontaine: 1993, 325).

Între timp, atitudinea lui Nagy devine tot mai convergentă cu cererile revoluţionarilor. Pe tot cuprinsul ţării, în oraşe ca Győr sau Debrecen, muncitorii îşi organizează propriile consilii, denumite ironic „«soviete antisovietice»", alcătuind comitete regionale prin intermediul cărora cer alegeri libere, retragerea trupelor sovietice, neutralitatea Ungarie şi eliberarea din închisoare a cardinalului József Mindszenty, simbol al anticomunismului maghiar, încarcerat în 1949 (Crampton: 2002, 328). Mai mult sub presiunea evenimentelor decât din proprie iniţiativă, Nagy va transpune în practică, gradual, aceste măsuri. Va începe prin anunţarea, la 25 octombrie, când luptele de stradă se amplificaseră, cererii guvernului de retragere a Armatei Roşii de pe teritoriul Ungariei, eveniment care se va consuma, doar în aparenţă, câteva zile mai târziu.

> Ca Preşedinte al Consiliului de Miniştri, anunţ că Guvernul Ungar va iniţia negocieri în legătură cu relaţiile dintre Republica Populară Ungară şi Uniunea Sovietică, printre altele despre retragerea forţelor sovietice staţionate în Ungaria, pe baza prieteniei ungaro-sovietice, a internaţionalismului proletar, a egalităţii dintre Partidele Comuniste şi statele socialiste, şi a independenţei naţionale.

> Sunt convins că relaţiile ungaro-sovietice construite pe aceste fundaţii vor asigura o bază solidă pentru o prietenie sinceră şi adevărată între popoarele noastre, pentru progresul nostru naţional şi viitorul nostru socialist. Rechemarea trupelor sovietice a căror intervenţie în luptă a devenit necesară pentru asigurarea intereselor vitale ale ordinii noastre socialiste va avea loc fără întârziere după restaurarea păcii şi ordinii.
> Guvernul va manifesta o generozitate profundă în spiritul reconcilierii şi al înţelegerii şi nu va aplica legea marţială împotriva celor care au recurs la arme fără intenţia de a răsturna regimul nostru democrat-popular şi a celor care vor înceta imediat lupta şi vor preda armele. Acesta se aplică tuturor, tuturor tinerilor, muncitorilor, şi personalului forţelor armate (Zinner: 1956, 417-418).

Peste două zile, Nagy va forma un nou guvern („Frontul Popular Patriotic") în vederea continuării implementării reformelor şi a restabilirii controlului asupra situaţiei (Crampton: 2002, 328). Însă luptele de stradă continuau, ca de altfel şi polarizarea a ceea ce impropriu ar putea fi denumită în acel context elita politică maghiară. O parte a acesteia dorea continuarea moderată a reformelor, acceptând că revoluţia avea o bază legitimă, în timp ce altă parte cataloga insurecţia drept „contrarevoluţionară", făcând apel la zdrobirea ei prin orice mijloace posibile.

Încercând să nu inflameze şi mai mult atmosfera, cotidianul *Szabad Nép*, care fusese suspendat pentru scurt timp dar îşi reluase apariţia, recunoştea doleanţele justificate ale populaţiei, care în 23 octombrie manifestase pentru aplicarea unor reforme „juste, naţionale şi democratice". Avertiza însă împotriva „elementelor rele", care „au luat parte la demonstraţie de la bun început. Acestea au comis excese armate, în special după declanşarea luptei". Acuzele continuă. „S-au ridicat împotriva Democraţiei noastre Populare. Au omorât oameni inocenţi, neînarmaţi, şi prizonieri", dedându-se, dacă ar fi să dăm crezare articolului, chiar la devastări şi la furturi din magazine (Zinner: 1956, 425-427).

Între timp, Nagy emisese un ordin de încetare a focului, care nu a avut însă efect. În ceea ce priveşte accepţiunea ideologică a evenimentelor, acesta se pronunţa ferm împotriva catalogării lor drept „contrarevoluţionare". Manifestaţiile, chiar dacă fuseseră infiltrate pe alocuri de către „elemente contrarevoluţionare" reprezentau expresia voinţei muncitorilor maghiari pentru democraţie, demnitate şi condiţii de viaţă dacă nu compatibile cu aspiraţiile idealului socialist, atunci cel puţin decente.

> Guvernul condamnă punctele de vedere care susţin că formidabila mişcare prezentă este o contrarevoluţie. Fără dubiu, cum se întâmplă întotdeauna în timpurile marilor mişcări populare, şi această mişcare a fost folosită de către elemente criminale pentru a o compromite şi a comite acte criminale comune. Este de asemenea un fapt că elementele reacţionare şi contrarevoluţionare au penetrat mişcarea cu scopul de a răsturna regimul popular-democratic.

> Dar este de asemenea indiscutabil că în cadrul acestor agitații o mare mișcare națională și democratică, îmbrățișând și unificând întreg poporul nostru, s-a dezvoltat cu o forță deosebită. Această mișcare aspiră la garantarea libertății noastre naționale, independență, și suveranitate, spre avansarea societății noastre, a sistemului nostru economic și politic pe calea democrației – deoarece aceasta este *singura fundație a socialismului în țara noastră*. Această mare mișcare a explodat datorită gravelor crime comise în timpul perioadei istorice recente.
> Situația a fost în continuare agravată de faptul că până la sfârșit, conducerea [Partidului] nu a decis să se separe odată pentru totdeauna de politica veche și criminală. Aceasta mai presus de toate a condus la tragica luptă fratricidă în care atât de mulți patrioți au murit de ambele părți (Zinner: 1956, 429, subl.m.).

Ulterior, după impunerea domiciliului forțat în vila de la Snagov, viziunea lui Nagy asupra subiectului se va radicaliza. Condamnând explicit „șovinismul rus de mare putere", politicianul maghiar îi va acuza pe cei care se încăpățânează să vadă în revoluția maghiară o „contrarevoluție" de ignorarea marxismului însuși și de încercarea de a restabili „vechea subordonare stalinistă în relațiile dintre țările, popoarele și partidele comuniste". Nu poporul maghiar, ci aceia care îl incriminează sunt, conchide Nagy, „adevărații contrarevoluționari". Si continuă retoric: „Poate fi privită drept contrarevoluție o mișcare populară în care clasa muncitoare, fostul reprezentant principal al intereselor naționale, pe lângă lupta armată, folosește arma atât de caracteristică pentru ea, arma grevei generale, a rezistenței pasive, arma specifică și încercată a muncitorilor?" Pe lângă muncitori, însăși majoritatea membrilor de rang inferior al PMM au participat activ la luptele de stradă, ceea ce îl face pe Nagy să se întrebe din nou: „Este oare contrarevoluție mișcarea populară sau lupta – sau cea mai disperată luptă armată – la care participă toată clasa muncitoare sub conducerea sutelor de mii de comuniști?" (Nagy: 2004, 79).

La câteva zile după crearea noului guvern, este anunțată retragerea contingentelor sovietice din Ungaria. Era însă o mișcare manipulatorie din partea Moscovei care, trimițându-și reprezentanții la Budapesta, urmărea să îl inducă în eroare pe Nagy, mai ales prin declarațiile oficiale referitoare la absența oricăror intervenții în afacerile interne ale statelor socialiste și la respectarea bazelor egalitare a relațiilor dintre acestea (Zinner: 1956, 485-489). Când, la data de 30 octombrie, acesta anunța restabilirea pluripartidismului, urmată peste două zile de declararea neutralității Ungariei prin renunțarea la calitatea de membru al Organizației Tratatului de la Varșovia (Zinner: 1956, 453-454, 463-464) – planul sovietic pentru o a doua intervenție armată era deja concretizat, fiind pus în practică în dimineața zilei de 4 noiembrie. Revoluția maghiară va fi zdrobită de o forță militară colosală, 2000 de tancuri și 60 000 de infanteriști eliminând metodic o rezistență net inferioară din toate punctele de vedere (Pop: 2002, 91).

În aceeaşi zi în care fusese declarată neutralitatea Ungariei, prim-secretarul János Kádár anunța formarea unui nou partid comunist, pe ruinele fostului PMM. Acesta va fi intitulat Partidul Socialist Unit Maghiar (PSUM), chemând în rândurile sale „muncitori, țărani, şi intelectuali" în vederea „luptei pentru viitorul socialist al poporului nostru". Noua formațiune politică solicita „depăşirea pericolului unei nefaste contrarevoluții" şi chema în ajutorul guvernului sprijin extern (Zinner: 1956, 464-467), ştiind bineînțeles că acest „ajutorul frățesc" se şi pusese în mişcare. Anunțul referitor la constituirea PSUM nu a fost făcut la Budapesta, deoarece Kádár ieşise misterios de pe scenă cu câteva zile înainte, şi nu se va întoarce în capitala maghiară până la 7 noiembrie pentru a reconfigura, în parametri sovietici, comunismul maghiar (Granville: 1995a, 27). Astfel, prim secretarul PSUM, după ce susținuse inițial revendicările maghiarilor, va trece acum de partea cealaltă, condamnând în manieră directă şi chiar vituperantă lupta maghiarilor pentru o viață mai bună, care să poată fi edificată în afara sferei de influență sovietică. „Puterea adevărului îi va birui pe Kádár şi pe tovarăşii săi, ca şi pe toți cei care stau în spatele lor şi le acoperă trădarea" va scrie profetic Nagy pe când se afla în captivitate la Snagov (Nagy: 2004, 120). Vor mai trece însă peste trei decenii până când dezideratul emblematicei figuri a revoluției maghiare să fie pus în practică.

A doua intervenție sovietică nu a fost cauzată de afirmarea neutralității Ungariei. Dimpotrivă, Nagy recursese la acest gest deoarece „ştia că țara fusese invadată" (Crampton: 2002, 331), urmărind probabil să anuleze orice bază legală a agresiunii Moscovei, lipsită acum de justificarea intervenției în baza principiilor cuprinse în tratatul militar pe care țările comuniste îl semnaseră la Varşovia în anul precedent (Pop: 2002, 87). Oricât de loial s-ar fi manifestat la adresa Uniunii Sovietice, Nagy era depăşit de evenimente şi nu mai prezenta încredere la Moscova. De asemenea, a formulat declarația atunci când consecințele deciziei sovietice în vederea unei noi implicări militare deveniseră deja vizibile prin aceea că armata trimisă în Ungaria nu se retrăgea, ci îşi sporea efectivele (Granville: 1995a, 27; Békés: 2006, 332).

Un aspect deosebit de controversat al evenimentelor petrecute în Ungaria anului 1956 rezidă în rolul jucat de către Occident în cadrul lor. Unul dintre miturile principale (şi încă unul care persistă după 1989) este acela al sprijinului militar direct pe care Statele Unite ar fi putut să îl acorde maghiarilor, ajutându-i să iasă de sub hegemonia sovietică şi creând o breşă în interiorul Cortinei de Fier. Nimic mai neadevărat. Washingtonul a sprijinit moral lupta maghiarilor, neimplicându-se însă dincolo de acest nivel. Conjunctura geopolitică existentă, cea a Războiului Rece, făcea posibil riscul ca orice conflict între superputeri să escaladeze incontrolabil către un deznodământ nuclear, poate chiar un al treilea război mondial, fapt mai mult decât dezavantajos pentru ambele părți (Békés: 2006, 322). Preşedintele Dwight Eisenhower era explicit în această privință, declarând public: „«Nimic n-a tulburat atât de mult poporul american ca eveni-

mentele din Ungaria. Inima noastră era alături de maghiari şi am făcut tot ce ne-a stat în putinţă pentru a le îndulci suferinţele»". Dar, insista Eisenhower, „«trebuie să subliniez următorul fapt: Statele Unite n-au încurajat niciodată şi nici nu vor încuraja revoltele deschise ale populaţiilor fără apărare împotriva unor forţe superioare»" (Méray: 2000, 311; vezi şi Korda: 2006, 103-104).

Din păcate, acest lucru nu era adevărat. Posturi de radio ca Europa Liberă sau Vocea Americii au incitat manifestanţii în direcţia continuării protestelor şi au anunţat sprijin armat iminent din partea Occidentului, mai exact a Statelor Unite. S-a mers până acolo încât s-au dat „sfaturi precise răzvrătiţilor" pentru a emite „noi revendicări" şi a provoca „neîncrederea faţă de Imre Nagy şi de guvernul său" (Méray: 2000, 231; Pop: 2002, 92-93; Barbu: 2006, 217). Broşurile răspândite ulterior pe teritoriile „democraţiilor populare" pentru a „prelucra" revoluţia au insistat din plin asupra acestui aspect (*Rolul forţelor contrarevoluţionare...*: 1958, 11-21). Henry Kissinger explică: „Deşi Radio Europa Liberă era un post finanţat de guvernul american, era condus de un consiliu de conducere independent şi de administratori care nu primeau instrucţiuni oficiale de la administraţie" (Kissinger: 2003, 486). Dar asta nu îl exonerează de responsabilitatea pe care o poartă în prelungirea inutilă a tragediei şi de necesitatea de a se informa pertinent înainte de a îi încuraja pe maghiarii creduli şi suprasaturaţi de propagandă occidentală triumfalistă la o sinucigaşă rezistenţa. O anchetă demarată ulterior a stabilit că angajaţii maghiari ai postului, dând expresie mai degrabă propriilor speranţe decât realităţii, induseseră în eroare ascultătorii, ceea ce fusese facilitat de lipsa oricărei supravegheri a conducerii Europei Libere asupra conţinutului transmisiunilor. În consecinţă, vor fi introduse o serie de reforme organizatorice, printre care se va număra si un Cod de Conduită al jurnaliştilor, care va interzice orice fel de difuzare a ştirilor sau comentariilor cu potenţial de incitare la revoltă socială sau la conflicte interetnice (vezi Puddington: 2000, 89-114).

Atenţia internaţională asupra revoluţiei maghiare a fost umbrită de o criză pe care o experimentase simultan lumea occidentală, mai exact, evenimentul care a rămas cunoscut în istorie sub numele de criza Suezului. Gamal Abdel Nasser, liderul Egiptului în acea perioadă, a decis, în urma unor promisiuni neonorate ale Washingtonului de a sprijini modernizarea canalului, naţionalizarea acestuia. Statele Unite au decis să recurgă la acest gest pentru a sancţiona receptivitatea Egiptului faţă de avansurile sovietice, neconcretizate însă în vreun fel până în acel moment. Naţionalizând canalul pentru a câştiga de pe urma impozitării tuturor vaselor care urmau să îl traverseze, Nasser atingea direct interesele coloniale ale Marii Britanii şi ale Franţei. Acestea, împreună cu Israelul, iniţiază o incursiune militară pentru a câştiga controlul asupra canalului. Statele Unite vor admonesta acţiunea public, care va eşua în consecinţă. Era prima dată după al Doilea Război Mondial că Occidentul era divizat de un conflict intern răsunător.

Moscova s-a oferit să-şi conjuge eforturile cu cele ale Washingtonului pentru a remedia criza, propunere respinsă prompt de către administraţia Eisenhower, care şi-ar fi văzut astfel prestigiul internaţional lezat (Kissinger: 2003, 474). În schimb, sovieticii au profitat de sincronizarea celor două conflicte pentru a îl rezolva cât mai rapid şi discret posibil pe cel aflat în propriul areal geopolitic. Mai mult, Kremlinul câştigase chiar un sprijin moral prin criza Suezului: de ce să fie condamnată acţiunea Armatei Roşii pe teritoriul maghiar când britanicii şi francezii procedau întocmai în Egipt? (Korda: 2006: 104) În plus, Moscova avea astfel şansa de a îl atrage pe Nasser înspre lumea comunistă şi de a consolida nişte relaţii diplomatice relativ modeste până în acel moment, profitând de slăbiciunile şi inconsecvenţele cu care ONU abordase criza Suezului (Martelli: 2006, 26; McCauley: 1981, 777-800; Hoffmann: 1957, 446-469). Confruntate, în cadul Consiliului de Securitate, cu o condamnare hotărâtă a ostilităţilor şi o rezoluţie impunând imediata „încetare a focului", Londra şi Parisul îşi vor retrage treptat trupele din Egipt, acestea fiind, până la finalul lunii decembrie, substituite „de «Căşti Albastre» ale ONU" Faptul care a condus în cea mai mare măsură înspre acest deznodământ a fost, scrie Alfred Grosse, „presiunea financiară brutală a guvernului american", care iniţiase o campanie sistematică de devalorizare a lirei, punând în circulaţie sume enorme din această monedă pe piaţa internaţională (Grosser: 1999, 199-200).

Până la urmă, sovieticii ar fi intervenit oricum în Ungaria – riscul ca scânteia revoluţionară să reaprindă Polonia şi probabil alte „democraţii populare" era de neacceptat pentru Hruşciov – indiferent de ce s-ar fi petrecut sau nu în Egipt (Békés: 2006, 324). România, le fel ca celelalte state socialiste, a condamnat intervenţia „imperialistă" în Egipt, considerând poziţia lui Nasser total justificată. Pe lângă faptul că, în acele momente, nu dorea să atragă atenţia Moscovei adoptând o postură disidentă, Bucureştiul iniţiase relaţii economice cu Egiptul, de unde începuse să importe în special piele, bumbac sau fructe şi legume exotice, oferind în schimb *know-how* în industrie şi agricultură, motoare Diesel şi diferite produse electronice. Pe cale de consecinţă, exista tot interesul pentru cultivarea şi dezvoltarea relaţiilor economice dintre cele două părţi (Stanciu: 2004, 84-89).

Se estimează că peste 2500 de cetăţeni maghiari şi aproximativ 700 de soldaţi sovietici şi-au găsit sfârşitul în revoluţia maghiară. Disproporţia este şi mai mare atunci când vine vorba de numărul răniţilor: în jur de 20 000 în primul caz, respectiv 1500 în al doilea (Granville: 2004, 97, 99). Trebuie să se ţină cont însă şi de disproporţia existentă între efectivele şi dotarea combatanţilor: câteva zeci de mii de militari de profesie, echipaţi corespunzător, au înfruntat cu siguranţă adversari mai puţini şi incomparabil mai slab echipaţi. Cu toate acestea, operaţiunile militare au durat considerabil mai mult decât anticipase mareşalul Ivan Konev, comandantul suprem al Tratatului de la Varşovia (Granville: 2004, 98).

Luptele revoluționarilor împotriva regimului revigorat de către „ajutorul frățesc" al Uniunii Sovietice, condus acum de prim-secretarul János Kádár, vor continua sporadic până în ianuarie 1957. La Budapesta, conflictele armate au încetat mai devreme, pe la jumătatea lunii noiembrie. Revoluția maghiară se încheiase. Fantoma ei va bântui însă spectrul comunismului internațional până în *annus mirabilis* 1989, când revoluțiile produse atunci în Europa de Est au avut în ea un reper fundamental și o inspirație morală impresionantă.

*
* *

Pe când tancurile sovietice zdrobeau rezistența de-a dreptul temerară a budapestanilor în dimineața zilei de 4 noiembrie, Imre Nagy, împreună cu familia și câțiva apropiați, a solicitat și obținut azil politic la ambasada Iugoslaviei. După aproximativ trei săptămâni de incertitudini și de negocieri în care reușise să obțină într-un final promisiunea de a se putea întoarce fără probleme la domiciliu, acesta și toți cei care îl însoțeau vor fi arestați imediat după părăsirea clădirii ambasadei și, sub escortă sovietică, transportați inițial la o școală militară de unde, a doua zi, vor fi trimiși în România. Bucureștiul a avut un rol central în desfășurarea întregii operațiuni, care va fi analizat însă într-o altă secțiune a studiului. Mă interesează aici în primul rând accepțiunea lui Nagy asupra a ceea ce s-a întâmplat în Ungaria la finalul remarcabilului an 1956.

Să-i dăm deci cuvântul pentru a afla cum s-a petrecut evacuarea „grupului Nagy" – în realitate, un „grup de politicieni" cu opinii „eterogene", în nici un caz „o grupare organizată", așa cum se insinua în presa sovietică și est-europeană (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 610) – din clădirea ambasadei iugoslave din Budapesta, după ce Ministerul Apărării condus acum de Ferenc Münnich pusese la dispoziția refugiaților un autobuz.

> La 22 noiembrie 1956, ora 6 seara, autobuzul a sosit în fața clădirii Ambasadei Iugoslave.
> Ataşatul militar iugoslav, plin de indignare, ne-a comunicat că şoferul din autobuz este rus şi că există şi alţi însoţitori. Am spus că în aceste condiţii nu ne vom urca în autobuz. După care, în incinta Ambasadei au pătruns doi ofiţeri de la poliţia maghiară şi ne-au comunicat că, din însărcinarea lui Münnich, ei se vor îngriji de transportarea noastră acasă. Am început apoi să urcăm în autobuz. Pe mine au vrut să mă transporte cu o maşină mare, de tip „Zis", însă eu am refuzat şi am urcat în autobuz împreună cu ceilalţi.
> În timp ce ne ocupam locurile în autobuz, pe unul dintre ofiţerii poliţiei maghiare l-a luat gura pe dinainte şi a spus că, înainte de a merge acasă, ne vom duce la Münnich care doreşte să ne vorbească.
> Imediat am coborât din autobuz, nu i-am mai permis să mai pornească şi m-am antrenat într-o discuţie aprinsă cu comandanţii sovietici ce se aflau acolo în post, precum şi cu translatorul Ambasadei Sovietice, care urcase şi el în autobuz. Am

> chemat din clădirea Ambasadei Iugoslave pe ambasadorul Soldatici, căruia i-am comunicat cele întâmplate şi i-am cerut să clarifice problema cu Münnich Ferenc. Ambasadorul, acolo, în stradă, a protestat împotriva prezenţei şi a amestecului rusesc şi s-a referit la convenţia dintre guvernele iugoslav şi maghiar (prin care Nagy şi însoţitorii săi nu puteau fi constrânşi să se deplaseze unde nu doreau după părăsirea ambasadei, n.m.).
> Pentru siguranţă, a dispus să urce în maşină primul-secretar al Ambasadei Iugoslave, Georgevici, şi ataşatul militar, ca să ne conducă pe toţi până acasă. Am pornit. În curând, s-a văzut că nu ne duc acasă. Îndată ce am pornit, în faţa şi în spatele autobuzului a apărut câte un car blindat sovietic cu mitraliere mici în poziţie de tragere. După câteva minute, am ajuns în faţa clădirii comandamentului orăşenesc sovietic de pe calea Ajtai-Dürer. Aici i-au dat jos pe cei doi funcţionari amintiţi şi paza în autobuz a fost preluată de ostaşi sovietici.
> [...] După un drum destul de lung, sub escorta celor două care blindate, am sosit la şcoala militară purtând numele lui Rákoczy Ferenc al II-lea. Aici eram de acum prizonieri. Ne-au interzis să discutăm între noi sau să întrăm unul în camera celuilalt. Coridoarele erau păzite de santinele înarmate. Era clar că ne aflăm în mâinile organelor de Securitate sovietice (Nagy: 2004, 104-105).

La puţin timp după sechestrarea comisă sub patronajul direct al Moscovei, Valter Roman, membru al PMR pe care Nagy îl întâlnise de mai multe ori la Moscova la începutul anilor '40, a încercat să îl convingă pe acesta să accepte domicilierea temporară în România, „până la normalizarea relaţiilor politice cu Ungaria". Fostul prim-ministru a refuzat tranşant, temându-se cu siguranţă de o anchetă sovietică prelungită şi cu final anticipabil. „Am declarat că pe mine din Ungaria mă pot scoate cu forţa, fiindcă pentru asta dispun de suficientă putere, dar consimţământul meu nu-l vor avea niciodată" (Nagy: 2004, 105).

A doua zi, membrii „grupului Nagy" vor fi transportaţi cu avionul la Bucureşti, unde li se va fixa reşedinţa într-o vilă din staţiunea Snagov. Situaţia lor nu era deloc de invidiat: „eram deportaţi, sub pază armată şi sub supravegherea organelor de Securitate, izolaţi de lumea exterioară, izolaţi unii de alţii, cu o informare politică extrem de incompletă (fără radio, doar câteva ziare)" (Nagy: 2004, 107). Notele informative erau redactate în limba maghiară, iar ulterior traduse în română. Personalul şi aparatura utilizată pentru urmărirea politicienilor maghiari şi a familiilor lor nu se evidenţiau însă prin profesionalism. „Diverse zgomote naturale, ca tusea, distrugeau textul înregistrat". În plus, „deţinuţii" vor reuşi să stabilească un mijloc de comunicare relativ facil, prin care vor înşela pentru lungi perioade de timp atenţia supraveghetorilor. „Bileţele scrise erau ascunse pentru multă vreme, neobservate de către agenţi, cu toate că aceştia percheziţionau cu regularitate apartamentele şi îmbrăcămintea" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 610). Acum, Nagy va avea timp să reflecteze îndelung asupra evenimentelor care i-au schimbat viaţa. Va teoretiza „două accepţiuni" ale acestora. Prima, asumată de către Gerő şi acoliţii acestuia împreună cu conducerea sovietică, consta în reprimarea violentă, cu mijloace tipic post-revoluţionar leniniste e a

„mişcărilor populare", caracterizate invariabil prin apelativul „contrarevoluționare". Exista apoi a doua variantă de interpretare a revoluției maghiare, ca „mişcare populară revoluționară" care, pentru a avea succes, trebuie ghidată de către partid înspre „dezvoltarea paşnică, echilibrată şi umană" în direcția socialismului (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 75).

Pronunțându-se bineînțeles pentru această din urmă optică asupra revoluției, Nagy argumenta că, în eventualitatea în care „ar fi învins", ceea ce era, aşa cum am observat, de-a dreptul imposibil, insurgența maghiarilor ar fi redat ideilor de „socialism, democrație, independență, suveranitate" ceea ce le fusese răpit de către leninism post-revoluționar, şi anume „adevăratul lor sens, esența lor marxistă" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 117). Metodele rebarbative utilizate de Uniunea Sovietică în timpul lui Stalin în numele extinderii şi consolidării idealului revoluționar au rezultat într-o dureroasă incompatibilitate între, pe de o parte, „independența națională", respectiv, pe de-a cealaltă parte, atractivitatea şi aplicabilitatea socialismului. „Aceasta este esența tragediei maghiare" scrie Nagy. „Scopul fundamental al revoluției maghiare a fost acela de a căuta şi de a găsi calea aplanării acestei situații contradictorii şi de a realiza unitatea celor două idei" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 118).

Din punct de vedere al implicării arbitrare a Moscovei în evenimentele care avuseseră loc în Budapesta, Nagy aprecia cu judiciozitate că sovieticii preferau o „Ungarie slăbită", dependentă de tutela sovietică şi utilizabilă pe post de semnal de alarmă pentru eventualele tendințe independentiste care şi-ar fi făcut loc în rândurile „democrațiilor populare" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 121-122). Mai mult, aprecia fostul prim-ministru, „monopolul ideologic şi politic al P.C.U.S., care a ținut în deplină dependență atât partidul, cât şi întreaga țară", a obstrucționat conlucrarea PMM cu „poporul" pentru a clarifica „problemele interne". Pe cale de consecință, imixtiunea sovietică „a constituit principalul motiv al catastrofei în Ungaria" unde partidul nu a fost, aşa cum prezenta propaganda guvernului Kádár, asaltat de către „contrarevoluționari", ci „a stat de partea opoziției" care „a reprezentat" deci „majoritatea zdrobitoare a partidului" şi care a devenit astfel legitimă (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 126, 124).

Pentru turnura sângeroasă a protestelor din octombrie, responsabilitatea îi aparține categoric şi integral Uniunii Sovietice. Moscova ar fi trebuit să țină cont, opinează fostul premier, de situații similare care se consumaseră pe teritoriile unor „democrații populare" în ultimii ani. În primul rând, de revoltele muncitoreşti petrecute la puțin timp după moartea lui Stalin în Berlinul de Est, apoi de tensiunile sociale ce îşi făcuseră loc în vara lui 1956 în Polonia, respectiv Ungaria. Toate acestea „au semnalat că greşelile politice fatale ale P.C.U.S. vor duce la un şir de catastrofe" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 84). În ciuda semnalelor de alarmă reprezentate de aceste mişcări populare pentru puterea sovietică, nu se poate afirma că ele ar fi avut un rol premonitoriu, anticipând tra-

gedia maghiară, mai ales că situaţia din Polonia nu a degenerat în adevăratul război care s-a purtat pe străzile Budapestei. Nagy generalizează aici dincolo de limitele acceptabilităţii ştiinţifice. Focarele revoluţionare mai sus menţionate au apărut şi s-au dezvoltat în circumstanţe diferite şi sub acţiunea unor factori similari, dar nu identici. Particularităţile fiecărui dintre aceste cazuri îi reflectă singularitatea. Sursele „catastrofei din Ungaria" rezidă, pe lângă factorul sovietic, cel puţin în aceeaşi măsură în deciziile sau absenţa deciziilor de la nivelul conducerii PMM în acele momente critice, aşa cum voi încerca să argumentez în continuare. Chiar Nagy recunoaşte că, „În ultima clipă, datorită acţiunii energice şi hotărâte a conducătorilor polonezi, P.C.U.S. şi guvernul sovietic au dat înapoi, astfel încât s-a putut evita lupta armată". Ce a lipsit Ungariei pentru a se transforma în o a doua Polonie? Un partid şi o conducere de partid în stare să facă faţă crizei. „Numai unitatea tovarăşilor polonezi, unitatea conducerii partidului, unitatea partidului şi guvernului şi neînfricarea lor au făcut ca intervenţia armată a trupelor sovietice să nu mai aibă loc" (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 87). Şi un fler politic ca al lui Gomułka, aş adăuga, ceea ce omologul său maghiar nu a avut niciodată.

În continuare, Nagy recunoaşte rolul revoltelor de la Poznań asupra escaladării tensiunilor din Budapesta. „Evenimentele din Ungaria au izbucnit sub influenţa evenimentelor din Polonia, dintr-un sentiment de adâncă simpatie faţă de atitudinea partidului polonez şi faţă de tendinţa de independenţă poloneză". Acestea au fost intensificate de intervenţia discreţionară a unităţilor militare sovietice, în nici un caz de aşa-zisa „contrarevoluţie" orchestrată de către imperialişti; prin atitudinea lor, dar de data aceasta „Sub pretextul internaţionalismului proletar", sovieticii au restabilit de fapt o conjunctură istorică din secolul XIX, centrată pe ambiţiile „ţarismului rus", şi anume Sfânta Alianţă, alcătuită după războaiele napoleoniene din Austria, Ungaria şi Rusia imperială. Cu alte cuvinte, a fost repusă în drepturi o „sfântă alianţă socialistă", condusă, la fel ca şi precedenta, de propensiunea hegemonică a Moscovei (Hegedüs, Somlai în Rusan: 2000, 141-142). Nagy se pronunţă categoric împotriva desemnării revoluţiei maghiare drept „contrarevoluţie" deşi, în ultimele zile din octombrie, admisese că aceasta fusese totuşi infiltrată de către forţe „reacţionare şi contrarevoluţionare" (Zinner: 1956, 429).

Un aspect mai puţin cunoscut din biografia politică a fostului premier, şi unul care, ca şi altele pe care le voi trata în continuare, nu îi face cinste, rezidă în antisemitismul nedisimulat pe care l-a manifestat faţă de ceea ce va numi „clica Rákosi". Cuprinzând, pe lângă „pupilul favorit al lui Stalin, mai mulţi membri proeminenţi ai PMM, „Gerő, Farkas, Révai, Kovács, Nográdi", „clica" era responsabilă în ochii lui Nagy de „înrăutăţirea relaţiilor economice cu ţările vecine-prietene" ca Cehoslovacia, Iugoslavia sau România. În ceea ce priveşte relaţiile cu ultima dintre aceste ţări, litigioasa chestiune a Ardealului predomina.

În 1947, la conferința de pace de la Paris, în loc să pună problema „în spirit socialist", Rákosi „a împins-o înspre naționalismul burghez", fapt care „a împiedicat fundamental posibilitatea de a o rezolva". Nu numai în relațiile internaționale, ci și în afacerile interne a comis „clica Rákosi" erori și abuzuri care au lezat grav interesele Ungariei, era de părere Nagy. „Rolul hotărâtor l-a jucat fără îndoială faptul că erau evrei și, pe deasupra, evrei veniți de la Moscova. Ei au întors spatele maselor, care la rândul lor, desconsiderându-i, și-au manifestat ura față de ei, i-au socotit niște agenți străini care nu erau în stare să devină reprezentanții intereselor naționale maghiare și cu atât mai puțin reprezentanți ai sentimentelor naționale maghiare". Încercând să depășească acest obstacol, „Clica evreiască a lui Rákosi a vrut să fie mai naționalistă decât înșiși maghiarii și a adus astfel țării daune extraordinar de mari" (Nagy: 2004, 97-98).

Cu siguranță, argumentele lui Nagy conferă, la prima vedere, credit acelei teorii care operează cu distincția „comuniști nativi", patrioți, dar împiedicați să „facă ceea ce trebuie" de către „comuniștii moscoviți", alogeni, și de cele mai multe ori evrei. Chiar dacă este îmbrățișată și de o parte dintre cei care constituie obiectul ei de studiu, teoria nu este mai puțin caducă. Să ne amintim că Nagy a petrecut intervalul 1930-1944 la Moscova, întorcându-se în Ungaria odată cu Armata Roșie. Disputele interne din partidele comuniste est-europene în epoca postbelică nu au fost nicicând purtate de tabere constituite criteriul „nativi" *versus* „moscoviți". Nu existau comuniști „nativi" și „moscoviți", nestaliniști și staliniști. Toți, fără excepție, îi erau loiali lui Stalin, chiar și Nagy, chiar dacă s-a dovedit ulterior mai puțin dogmatic decât alți colegi de-ai săi. Nu a devenit Lavrenti Beria, temutul lider al NKVD-ului, primul care, la scurt timp după moartea „generalissimului" să ceară reforme economice și politice de o anvergură care l-a neliniștit chiar și pe „reformistul" Hruşciov? Și apoi, în ce consta „evreitatea" lui Rákosi și a lui Gerő și cum se reflecta la nivelul conduitei politice a celor doi? Ce ne-ar împiedica să punem incapacitatea lui Nagy de a soluționa în mod pașnic criza maghiară pe seama faptului că fusese născut creștin de rit reformat? La o analiză atentă, conflictele din interiorul partidelor comuniste erau articulate de grupuri mult mai volatile, eterogene și aflate într-o permanentă dinamică. Criteriul principal al diferențierii acestora nu era nici național și nici ideologic, ci personal. Tocmai de aceea, lupta pentru putere era una haotică, în care taberele aflate în conflict nu puteau fi bine delimitate deoarece se reconfigurau în permanență în funcție afinitățile sau animozitățile fluctuante care îi animau pe protagoniști (Shafir: 1985, 35).

Referitor la chemarea trupelor sovietice pentru restabilirea ordinii în 23 octombrie, Nagy se dezvinovățește. „În acel moment, eu nu eram membru în B.P. (Biroul Politic, n.m.), nici în guvern. Această măsură i-a fost cerută de Gerő prin telefon lui Hruşciov, care a procedat în conformitate". De abia la un interval de câteva zile a fost întocmită cererea oficială a guvernului maghiar de a fi asistat militar de către Moscova, iar Nagy, care, după cum ne amintim, rede-

venise prim-ministru o zi mai târziu, la 24 noiembrie, a fost solicitat pentru a o semna. „Ceea ce eu am refuzat" continuă el. „Mai târziu, şi Kádár a recunoscut că nu a fost corect din partea lor să-mi ceară să semnez acel act, deoarece pe atunci nu eu, ci Hegedüs era preşedintele Consiliului de Miniştri", responsabilitatea *de jure* pentru respectiva cerere revenindu-i astfel acestuia (Nagy: 2004, 145).

În sfârşit, Nagy era convins că dacă, odată ajunsă în faţa clădirii Radiodifuziunii, mulţimii i s-ar fi satisfăcut cererea de a se difuza cele paisprezece puncte care vor deveni în scurt timp programul revoluţiei, sau dacă, imediat după ce a ţinut discursul din piaţa Parlamentului, s-ar fi adresat şi celor care înconjuraseră Radiodifuziunea, aducându-le la cunoştinţă că puterea este dispusă să facă publice revendicările lor la nivel naţional, „cei de acolo ar fi primit ideea cu un entuziasm uriaş, s-ar fi liniştit şi în felul acesta s-ar fi putut evita evenimentele sângeroase ce au urmat. Dacă nu s-a întâmplat aşa, răspunderea îi revine Biroului Politic, în primul rând lui Gerő Ernő şi Hegedüs András". Dacă Nagy ar fi început apelul către manifestanţi tot cu „Tovarăşi!", nu sunt sigur că ar fi avut succesul pe care îl anticipa. Pe acelaşi ton, acesta continuă, afirmând că „punctul de vedere că atacul împotriva Radioului a fost o acţiune contrarevoluţionară bine pregătită, organizată dinainte, nu corespunde realităţii şi este o *minciună ordinară* (subl. m.)". Acuzând abţinerea liderilor PMM de a participa la întâlniri cu revoluţionarii, în afară de el însuşi, Nagy va conchide că aceştia şi-au trădat misiunea şi au dat dovadă de „laşitate" şi de o conduită nedemnă pentru conducători comunişti. „Comportarea membrilor Biroului Politic în zilele evenimentelor din octombrie este o pată ruşinoasă şi marchează *falimentul moral al conducerii partidului*" va scrie el cu obstinaţie. Verdictul? „*În Ungaria, conducătorii comunişti au contribuit cel mai puţin la apărarea socialismului. Este o catastrofă morală ireparabilă. Şi aceste cadavre morale îndrăznesc acum să vorbească despre «trădarea guvernului Nagy Imre»*" încheia deosebit de virulent fostul prim-ministru ultimele pagini ale însemnărilor sale de la Snagov. Toate deciziile majore pe care acest guvern le luase se aflau în continuitate directă cu aspiraţiile poporului maghiar, nu obosea Nagy să repete, inclusiv, sau mai ales, proclamarea neutralităţii Ungariei prin retragerea din Organizaţia Tratatului de la Varşovia (măsură căreia acesta i se opusese iniţial) (Nagy: 2004, 169-171, subl. m.; Granville, 2002, 546).

Oricât ar fi fost de uşor pentru Nagy să îşi acorde un credit retroactiv prin supradimensionarea conexiunilor dintre deciziile cabinetului pe care îl conducea şi cerinţele revoluţionarilor în încercarea de a se erija în postura de erou moral al evenimentului, meritele sale de a fi luat nişte hotărâri de o importanţă răsunătoare, fie şi la presiunea străzii mai degrabă decât din convingere, nu pot fi negate. Dar s-a convins Nagy oare, în singurătatea şi atmosfera meditativă de la Snagov, de „falimentul moral" al sistemelor comuniste în sine, nu numai a anumitor conducători ale acestora? Din notele sale ar reieşi că nu, deşi întrebării

nu i se poate oferi un răspuns cert. Tocmai de aceea, o figură istorică de o complexitate ca a sa trebuie abordată cu multă precauție analitică și mare grijă pentru detalii. Altfel, riscăm mai mult ca sigur să ratăm întâlnirea, fie și ineluctabil incompletă și distorsionată de trecerea timpului și de încețoșarea treptată a contextului, cu cel care a fost Imre Nagy.

*
* *

Pentru o mai bună înțelegere de ansamblu a evenimentelor petrecute în 1956 în cadrul „lagărului socialist", deosebit de instructivă este o comparație între cele două focare revoluționare: Polonia și Ungaria. Există câteva motive bine conturate pentru care revoltele de la Poznań și ulterior Varșovia nu s-au transformat în revoluția budapestană și invers. Ele ar putea fi grupate în două mari categorii: natura revendicărilor, respectiv caracterul și comportamentul liderilor pe durata desfășurării acțiunilor de protest.

Astfel, dacă cerințele muncitorilor de la Poznań au fost preponderent economice, cu o componentă politică mai puțin pronunțată, la Budapesta s-a întâmplat exact opusul. Cele paisprezece revendicări ale revoluționarilor maghiari erau în primul rând politice, și de abia în al doilea rând aveau o tușă economică, fiind deci mai greu de satisfăcut de către un regim comunist, în care politicii îi sunt subordonate toate celelalte aspecte ale vieții sociale. Apoi, Edward Ochab și Biroul Politic al PMUP a fost prezent în țară încă de la începutul tulburărilor, având timp deci să se familiarizeze cu ele și să le ofere un răspuns cât de cât adecvat. Gerő și colegii săi, pe de altă parte, fuseseră în Iugoslavia pentru a câștiga bunăvoința și încrederea lui Tito, lăsând problemele domestice în plan secund. Ne amintim că s-au întors în țară tocmai în ziua în care protestele fuseseră demarate la scară largă și, în loc să facă eforturi, cum a fost cazul omologilor lor polonezi, de a manifesta o anumită înțelegere, dacă nu simpatie față de cauzele insatisfacțiilor populare, discursul radiodifuzat al lui Gerő a încins și mai tare spiritele, prin sfidarea, condescendența și totala incapacitate de a sesiza potențialul fenomenului cu care PMM se confrunta. Mai departe, liderii polonezi nu au făcut apel la ajutor militar din partea Moscovei. Nici măcar nu s-a pus această problemă, pe când Gerő a recurs încă din prima seară la acestă metodă de soluționare a problemei, fără ca nici măcar să încerce surmontarea prin mijloace proprii a dificultăților apărute (Granville: 2002, 528-529).

Lista diferențelor continuă. În timp ce armata maghiară a fraternizat spontan cu revoluționarii, trupele militare poloneze, dominate de ofițeri sovietici, nu s-au confruntat decât la început, și atunci sporadic, cu acest neajuns. Nu în ultimul rând, susțineau cu cinism Suslov și Mikoyan, reprezentanții Moscovei la Budapesta, asupra manifestanților maghiari s-a tras foarte târziu, permițându-li-se deci implicit să se organizeze și să prindă curaj. În Polonia, protestele

au fost întâmpinate încă din faza incipientă cu foc armat, ceea ce a contribuit, mai mult ca sigur, la descurajarea multora dintre cei aflați pe străzi să persevereze în înfruntarea regimului (Granville: 2002, 536-539).

Factorul personal este unul deosebit de important în ecuația politică a evenimentelor consumate în 1956 în lumea comunistă. Imre Nagy avea, în comparație cu Gomułka, un instinct politic mult mai estompat, fiind în schimb mai bine pregătit din punct de vedere teoretic. Dar elocința argumentativă, chiar dacă în spiritul marxism-leninismului, nu îi va fi de nici un folos lui Nagy în acele momente. Dimpotrivă, se poate conchide că „bucherismul" (orientare bazată pe teoretizarea excesivă a problemelor revoluționare, „ruptă" deci de „viață") l-a dezavantajat. Apoi, prezența și stăpânirea de sine a prim-secretarului polonez, care, el însuși muncitor de meserie, a știut să gestioneze și să tempereze mulțimea adunată pe străzile Varșoviei, și a cărui poziție a fost mult mai puțin stabilă decât se crede în general – a impresionat în manieră pozitivă conducerea de la Moscova, Hruşciov devenindu-i cu timpul unul din cei mai buni prieteni personali. Nu același lucru se poate spune despre Nagy, care, în ciuda charismei sale, a pierdut complet și iremediabil controlul asupra situației.

Cea mai importantă diferență între Polonia și Ungaria în 1956 este însă una de natură internațională. Gomułka, temându-se de revanșismul german și conștientizând că, în absența garanțiilor Moscovei, ar putea fi pereclitată granița vestică a Poloniei postbelice, care cuprindea acum o mare parte din fosta Prusie Orientală, nu a comis niciodată fatala imprudență de a da curs cererilor de proclamare a neutralității Poloniei și a retragerii ei din Tratatul de la Varșovia. Chiar dacă sovieticii deciseseră să intervină pentru a doua oară în Ungaria înainte ca Nagy să procedeze în acest sens, gestul premierului maghiar nu putea decât să le confirme convingerea că au acționat corect (Granville: 2002, 543-563; Nagee; Donaldson: 1988, 227-229).

După 1956, PMUP a început să restrângă treptat libertățile civice pe care le instituise pentru a putea face față protestelor și a le atenua. În relațiile cu Moscova va începe să manifeste un grad de autonomie tot mai ridicat, pe care, neoficial, îl va justifica mai ales în baza considerentelor de ordin domestic, și anume tradiționalele sentimente antiruse ale polonezilor (Skilling: 1964, 13). Cu ocazia consfătuirii partidelor comuniste care a avut loc la Moscova în anul următor, delegația poloneză a afișat „o atitudine de concesii neprincipiale față de cercurile imperialiste", renunțând la teza leninistă clasică care postula implozia imperialismului ca urmare a contradicțiilor sale interne, fiind motivată de lipsa de dorință de a-și compromite relațiile comerciale cu anumite state occidentale, care demaraseră promițător. De asemenea, polonezii nu se manifestau la fel de critic ca restul partidelor comuniste la adresa „revizioniștilor", noțiune prin care se făcea trimitere la „tovarășii" iugoslavi. Aceștia, așa cum urmează să vedem, avuseseră o atitudine ambivalentă față de revoluția maghiară, fapt care a afectat

încă o dată relațiile dintre Belgrad şi Moscova, deşi nu la aceeaşi intensitate ca în timpul conflictului Tito-Stalin. „Dogmatismul" trebuia considerat la fel de periclitant ca şi „revizionismul" pentru comunismul internațional, argumentau reprezentanții Poloniei, care nu aprobau nici „tezele despre rolul Uniunii Sovietice în fruntea țărilor socialiste şi ca centru al unității mişcării comuniste internaționale" (Cătănuş: 2004a, 28).

Ungaria, pe de cealaltă parte, a avut o evoluție diferită, dacă nu chiar opusă celei poloneze. Având ca obiectiv principal minimalizarea memoriei revoluției, prim-secretarul PSUM a introdus anumite concesii economice şi culturale, care nu erau însă constante, variind în funcție de obiectivele pe termen scurt şi mediu ale regimului. Nu şi-a respectat însă promisiunea de a se manifesta indulgent şi cu clemență la adresa foştilor combatanți anticomuniști, „iar procesele politice, deportările, arestările, şi execuțiile secrete, reminiscențe ale regimului stalinist al lui Rákosi, au revenit încă o dată în prim-plan". De asemenea, partidul însuşi a cunoscut metamorfoze majore: s-a birocratizat, pentru a fi cât mai sigur de sprijinul membrilor săi, coalizați şi de represiunea exercitată asupra foştilor revoluționari, şi s-a distanțat progresiv de populație, căpătând tot mai mult caracteristicile unei secte religioase. În plan internațional, pe de altă parte, Kádár a rămas unul dintre cei mai fideli aliați ai Uniunii Sovietice (Váli în Gyorgy: 1966, 86-107). Îi datora poziția politică în care se afla lui Hruşciov personal, căutând deci să evite orice nemulțumire posibilă a Moscovei, spre deosebire de Gomułka, care avea susținere în partid şi, parțial, şi la nivelul societății. Revoluția din 1956 va rămâne însă pentru Kádár şi partidul pe care îl conducea un moment inexpiabil, a cărui imposibilă surmontare va reprezenta o tară permanentă a comunismului maghiar, până în clipa sfârşitului său lipsit de glorie.

Am văzut cum noua formă de leninism pe care Moscova încerca să o impună „democrațiilor populare" s-a tradus prin amplificarea conflictelor politice din cadrul partidelor comuniste est-europene, fapt care le-a slăbit coeziunea, făcându-le şi mai vulnerabile în fața ostilității populare. Încercând să facă față pretențiilor ideologice ale centrului, păstrând în acelaşi timp cadrul leninismului post-revoluționar – în ciuda existenței unor importante curente pro-reformiste – regimurile din Polonia şi mai ales din Ungaria nu au mai găsit resursele necesare pentru a face față cu succes instabilității interne şi asaltului mentalității „mic-burgheze", dominantă în societățile pe care încercau să le conducă înspre viitorul comunist. În continuare vom vedea cum au reuşit comuniştii români să „simuleze" leninismul europenizat, menținându-se în acelaşi timp cu fermitate pe poziții leniniste post-revoluționare.

4.4. Pe culmile „vigilenței revoluționare". Republica Populară România şi revoluția maghiară

Pentru conducerea PMR, moartea lui Stalin nu a echivalat cu depăşirea moştenirii politice a acestuia. Dimpotrivă, Gheorghiu-Dej şi acoliții săi, profund tributari, atât ideologic cât şi politic, *Weltanschauung*-ului post-revoluționar leninist, au încercat să limiteze cât mai mult posibil impactul disputelor politice din interiorul eşalonului superior al PCUS asupra stabilității şi coeziunii conducerii române. Leninismul pre-europenizat şi destalinizarea au reprezentat pentru RPR, în cuvintele lui Kenneth Jowitt, „o perioadă de învățare latentă şi de docilitate", marcată de anumite transformări interne lipsite de entuziasm şi de temeri crescânde în legătură cu intențiile hegemonului sovietic; nu se poate afirma însă, aşa cum o face Stephen Fischer-Galați, că în acest interval au fost puse bazele viitoarei „independențe" de la începutul anilor '60 (Jowitt: 1971, 167; Shafir în Schöpflin: 1986, 364-365; Fischer-Galați în London: 1966, 265; Fischer-Galați: 1998, 157). Conducerea de la Bucureşti căuta să îşi asigure un spațiu de manevră mai larg, este adevărat, dar supremația sovietică în lumea comunistă era afirmată convingător cu ocazia fiecărei manifestări publice. Iar în al doilea rând, România, prin permanenta sa apartenență la CAER şi Tratatul de la Varşovia, nu poate fi considerată decât o voce autonomă sau disidentă în cadrul blocului socialist, în nici un caz una independentă. În absența divergențelor cu CAER, RPR ar fi devenit probabil o altă Polonie: național-comunistă în interior şi, în ciuda unor ocazionale opinii neagreate de către Moscova, indiscutabil fidelă scopurilor „internaționalismului proletar" în exterior.

„Dintre toate guvernele Europei răsăritene, cel român era cel mai puțin afectat de convulsiile destalinizării" scrie Ghiță Ionescu, fapt care reprezenta „o dovadă a apatiei şi slăbiciunii din P.M.R". Dezavantajat de influența socială deosebit de slabă, aproape inexistentă, de care dispunea, dar şi de absența unei culturi marxiste autentice, care să îi ridice nivelul ideologic şi să ofere o aparență cât de cât decentă prestațiilor sale care se doreau ştiințifice, PMR s-a dovedit, paradoxal, tocmai din aceste cauze, mult mai capabil decât alte partide est-europene a face față provocărilor antrenate de către destalinizare. „Dacă el ar fi avut ceva rădăcini în popor, dacă ar fi fost cât de cât sensibil la curentele de opinie şi şi-ar fi dus lupta cu idei originale, corespunzătoare problemelor specific naționale, atunci cu siguranță ar fi fost mai vizibil afectat". Bazându-se însă doar pe un instinct politic primitiv şi pe o totală dependență de Moscova – să nu uităm că, înainte de 1945, PCR era cel mai slab şi mai dezorganizat partid comunist din Europa de Est (Tănase: 2006, 42) – „partidul comunist din România rămânea preocupat doar de un singur lucru – să rămână la putere" (Ionescu: 1994, 291-292). Cu alte cuvinte, şocul destalinizării nu a fost perceput în RPR la nivel ideologic, valoric, nu a reprezentat, ca pentru alți comuniști, o turnură bruscă şi dureroasă, o abatere de la moştenirea veridică a marxism-leninism-sta-

inismului, şi nu a avut, în definitiv, pe cine să dezamăgească: legitimată doar printr-un surogat ideologic, elita politică de la Bucureşti, alcătuită într-o proporţie zdrobitoare din persoane cu o educaţie care nu depăşea cele patru clase elementare, a fost pur şi simplu speriată de noua orientare sovietică, fiind preocupată exclusiv de aferentele măsuri de precauţie care i-ar fi permis să supravieţuiască acestei încercări, percepută ca zguduitoare doar pe filieră politică.

Leninismul pre-europenizat cuprinde câteva evenimente internaţionale care îşi vor lăsa amprenta asupra întregii evoluţii a comunismului românesc. În 1955, Uniunea Sovietică şi Austria semnează, la zece ani de la încheierea celui de al Doilea Război Mondial, tratatul de pace prin care ultima devine stat neutru. Prin urmare, trupele sovietice sunt retrase de pe teritoriul său, iar necesitatea menţinerii lor în România şi Ungaria, ţări în care contingentele Armatei Roşii asigurau conexiunile logistice cu trupele din Austria, dispare. Pentru a contracara însă potenţiala ameninţare a NATO, organizaţie militară apărută în 1949, Moscova decide crearea unei organizaţii similare împreună cu o mare parte a statelor comuniste. Apare astfel OTV, organism care justifica prezenţa Armatei Roşii pe teritoriile statelor „frăţeşti" prin necesitatea contracarării unei eventuale ameninţări din partea „lagărului imperialist" (Ionescu: 1994, 263-264). Apoi, după mulţi ani de eşecuri repetate care frustraseră regimul, accentuându-i insecuritatea internă şi externă, RPR este finalmente admisă în ONU (Ionescu-Gură: 2006, 69-80; Nistor: 2006, 236; Georgescu: 1993, 144). În cadrul acestei organizaţii, Bucureştiul se va dovedi un suporter deosebit de activ al Uniunii Sovietice între a doua jumătate a anilor '50 şi începutul anilor '60 (Weiner: 1984, 40-41), contrazicând încă o dată teoriile care plasează perioada germinativă a disidenţei româneşti în raport cu „lagărul socialist" în perioada post-stalinistă.

O dovadă clară a dezorientării produse la Bucureşti de către noile mutaţii din ecuaţia politică a Kremlinului rezidă în tardivitatea organizării Congresului al doilea al PMR. Întârziat aproape patru ani sub diferite pretexte, evenimentul, produs în toamna anului 1955, consacră revenirea lui Gheorghiu-Dej în postul de prim-secretar al partidului după ce, începând cu aprilie 1954, această poziţie i-a revenit lui Gheorghe Apostol, un apropiat al dictatorului român (Ionescu: 1994, 266; Fischer-Galaţi: 1998, 162-163; Deletant: 2001, 192-193; Troncotă: 2006, 126). Liderul PMR recursese la această stratagemă sub influenţa directă a metamorfozelor petrecute la nivelul conducerii sovietice. Dacă în septembrie 1953 Nikita Hruşciov devenise prim-secretar al PCUS, postul de premier nu i-a mai revenit, ca în perioada post-revoluţionar leninistă, tot lui, ci lui Gheorghi Malenkov, membru al Biroului Politic şi orientat înspre reforme a căror amploare l-a neliniştit pe Hruşciov însuşi. Acesta a reuşit să îl înlăture în 1955 şi să-l numească în locul său pe Nikolai Bulganin, un docil executant al ordinelor hruşcioviste. Lui Gheorghiu-Dej nu i-a scăpat semnificaţia acestui gest, care sugera o reîntoarcere cosmetizată la concentrarea puterii politice în mâinile unui

singur decident, aşa cum se întâmplase înainte de 1953. Pe cale de consecinţă, a redevenit, formal, prim-secretar al PMR, încredinţându-i funcţia de prim-ministru apropiatului său Chivu Stoica (Ionescu: 1994, 66; Fischer-Galaţi: 1967, 54; Betea: 1997, 127).

Un amănunt care scapă multor analize de specialitate este acela că, până la al doilea Congres PMR, poziţia lui Dej a fost mult mai precară decât se consideră în general. O parte din ataşaţii americani şi britanici de la Bucureşti au remarcat acest aspect, precum şi atitudinea condescendentă pe care o manifestau faţă de prim-secretarul PMR anumiţi oficiali sovietici. De abia după ce Hruşciov s-a impus în raport cu competitorii săi politici şi, presat de chestiuni internaţionale deosebit de importante ca semnarea tratatului de neutralitate cu Austria şi crearea OTV, l-a asigurat, cel puţin temporar, pe Gheorghiu-Dej că îşi va păstra postul, cu ocazia unei vizite efectuate la Bucureşti – numai după obţinerea acestei garanţii s-a simţit liderul român suficient de încrezător pentru a organiza Congresul (Ţîrău: 2005, 456-457; Fischer-Galaţi: 1967, 51). Însă testul principal pentru convingerea Moscovei de fidelitatea sa a fost susţinut de Gheorghiu-Dej cu ocazia revoluţiei maghiare, împrejurare în care acesta s-a arătat deosebit de zelos şi de docil în sprijinirea prin orice mijloace posibile a Armatei Roşii care îi zdrobea pe insurgenţii maghiari, mai ales că regimul de la Bucureşti se număra printre beneficiarii direcţi ai intervenţiei sovietice (Tismăneanu: 2005, 191).

Efectele noului curs s-au făcut simţite în România mai degrabă la nivel economic decât politic. Sovieticii erau nemulţumiţi de accentul disproporţionat pe care PMR îl acorda industriei grele în detrimentul agriculturii sau a industriei de consum. „Industrializarea socialistă", deşi nu atât de accentuată ca şi în cazul altor state est-europene, ca de exemplu Ungaria, reprezenta totuşi principala direcţie a politicii economice româneşti (Apostol în *Probleme...*: 1962, 43-89; *Să ne cunoaştem...*: 1961, 189-232). Un articol scris de fostul vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri Gheorghe Apostol în 1962, la aproape un deceniu de la demararea noului curs, confirmă obstinaţia cu care PMR a continuat acest proces care a devenit, după cum urmează să constatăm, unul din principalii factori ai deteriorării raporturilor sovieto-române. Analizând „noua etapă în care a păşit ţara noastră", aceea a „desăvârşirii construcţiei socialismului", Apostol argumenta că „una din sarcinile de bază, de care depinde dezvoltarea neîntreruptă a întregii economii şi creşterea permanentă a bunăstării poporului, este *continuarea în ritm susţinut a industrializării ţării, acordându-se prioritate industriei grele, cu pivotul ei – industria constructoare de maşini*" (Apostol în *Probleme...*: 1962, 43 subl. în orig.).

Concomitent cu „industrializarea socialistă", Moscova critica şi proiectul canalului Dunăre-Marea Neagră, sistat în scurt timp ca urmare a acestor sesizări. Sovromurile (societăţi economice cu capital mixt, sovietic şi român, a căror beneficii erau integral însuşite de către Moscova) sunt defiinţate începând

cu 1954. Responsabilizând mai mult sau mai puțin direct conducerea sovietică pentru neajunsurile economice pe care le înregistra, RPR va solicita un însemnat împrumut financiar, din care i se va acorda însă aproximativ 50%. În plan politic, procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu, cel mai lung din istoria proceselor politice staliniste, va fi finalizat în 1954 prin condamnarea inculpatului la pedeapsa capitală. Pătrășcanu nu mai reprezenta de mult timp o amenințare reală pentru Dej, opinează Vasile Buga. Însă, în contextul insecurităților antrenate de către noua orientare a conducerii PCUS, acesta a decis să nu își asume nici un fel de risc. Sovieticii au fost ținuți la curent în permanență, deși nu au intervenit direct în derularea procesului (Buga: 2004, 95-116). Apare întrebarea: de ce a fost totuși executat Pătrășcanu dacă nu mai reprezenta cu adevărat un competitor politic serios pentru Gheorghiu-Dej? I se poate răspunde satisfăcător printr-o altă întrebare: de ce ar fi atras Dej atenția asupra sa printr-un proces și o sentință tipic post-revoluționar leniniste în scurtul interludiu post-stalinist, dacă nu îl considera pe fostul ministru de justiție un real pericol?

Raportul secret prezentat de către Nikita Hruşciov la la XX-lea Congres al PCUS a „debusolat" profund conducerea PMR, care nu a formulat o poziție oficială referitor la acesta timp de o lună de zile. De abia la sfârșitul lui martie a fost condamnat, și numai într-un cadru restrâns, cultul personalității lui Stalin, care, se afirma, afectase grav eficiența și atractivitatea PCUS și a mișcării comuniste internaționale, în general. Au fost menționate cu această ocazie și o serie de excese ale Securității, dar numai în perioada în care Teohari Geogescu fusese ministru de Interne. Astfel, printr-o abilă manevră politică, responsabilitatea pentru implementarea principiilor staliniste în RPR este transferată asupra „deviatorilor de dreapta" sau a „fracționiștilor" neutralizați în 1952: Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu (Deletant: 2006, 137-136; Deletant: 2001, 194-195; Haupt: 1968, 674-675; Mary Ellen Fischer: 1989, 50; Fischer-Galați: 1967, 58; Cătănuş în Cătănuş, Buga: 2006, 120-121; Stanciu: 2009, 130). În 1960, *Lecții[le] în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.* subliniau foarte clar faptul că

> Fracționiștii au încălcat principiul muncii colective, au încercat să se ridice deasupra partidului însuși, au calomniat sistematic conducerea partidului, au negat rolul Comitetului Central și au practicat pe scară largă cultul personalității, proslăvirea propriei lor persoane (sic!). Ei s-au înconjurat de tot soiul de elemente străine, mic-burgheze, declasate, care se prosternau în fața lor, îi tămâiau și-i adulau. Ei duceau o politică de înnăbușire a criticii, de cultivare a ploconelilor și servilismului, de încălcare sistematică a liniei și hotărârilor partidului în cele mai importante probleme, încercând să se suprapună partidului, conducerii sale (*Lecții...*: 1960, 620).

Motto-ul destalinizării românești va fi astfel ilustrat de afirmația „Noi nu avem pe nimeni de reabilitat", care se dorea a fi o dovadă a imenselor calități

politice şi umane ale lui Gheorghiu-Dej, care ocrotise, pasămite, partidul de ravagiile unor epurări discreţionare şi injuste.

> Prin intrigi şi calomnii, fracţioniştii căutau să întreţină o atmosferă de bănuieli şi suspiciuni faţă de cadrele de bază, devotate, ale partidului, duceau o politică de lovire, înjosire şi timorare a cadrelor cinstite şi devotate care se opuneau politicii lor aventuriste, antipartinice, căutau să le defăimeze, să le discrediteze, în scopul izolării şi înlăturării lor. Aceste elemente duşmănoase, descompuse au încercat să determine organizarea unor represiuni împotriva unor cadre de bază ale partidului, să împingă la acte judiciare ilegale împotriva lor. Partidul a opus însă o rezistenţă hotărâtă acestor încercări provocatoare şi a reuşit să împiedice luarea de măsuri represive, de exterminare a cadrelor de partid. *Cadrele de partid au fost apărate şi salvate.* (*Lecţii...*: 1960, 621; subl. m.).

În raportul prezentat şedinţei plenare a Comitetului Central al PMR, desfăşurată între 23 şi 25 martie 1956, Gheorghiu Dej afirma că, simultan cu creşterea „victoriilor" poporului sovietic condus de către PCUS, „au început să se manifeste tot mai pronunţat în activitatea lui Stalin acele trăsături care, cu timpul, s-au transformat într-un cult al persoanei sale". Eludând conducerea colectivă, pe care Lenin o susţinuse fără echivoc, „Foarte multe hotărâri importante erau luate de I.V. Stalin de unul singur, fără Biroul Politic, fără Comitetul Central. Conducerea colectivă era astfel substituită prin conducere unipersonală". Modelată după raportul citit de Hruşciov la Congresul XX al PCUS, cuvântarea lui Dej insista asupra abrogării de către Stalin a practicilor leniniste ce vizau reintegrarea comuniştilor „rătăciţi", prin „convingere" şi „educare", în sânul partidului – în favoarea unor metode represive, de natură să slăbească, nu să consolideze rolul conducător şi puterea partidului ca forţă motrică a revoluţiei mondiale. Erau admonestate apoi „ruperea lui Stalin de viaţă", încetarea deplasărilor acestuia în „vizite de lucru", singura metodă prin care se puteau audia direct problemele muncitorilor şi forma o părere cât mai adecvată şi realistă despre nevoile şi aspiraţiile „celor ce muncesc" (Tudor, Cătănuş: 2001, 31-33).

„Cultul personalităţii încătuşa gândirea creatoare, ducea la stagnare în domeniul ideologic, făcea să întârzie luarea de hotărâri dictate de nevoile vieţii", continua Dej. Nu erau omise nici erorile de care Stalin se făcuse vinovat cu ocazia invadării Uniunii Sovietice de către Germania nazistă, când acesta, „în ciuda unor avertismente numeroase, a ignorat primejdia iminentă a agresiunii hitleriste, ceea ce a dus la înfrângeri grele, la mari pierderi de vieţi omeneşti, de teritorii şi de resurse, în prima perioadă a războiului". Nu a ezitat însă, după finalizarea conflagraţiei şi victoria sovietică, să se erijeze în postura „geniului militar" care a făcut posibil acest lucru, ignorând astfel sau minimalizând rolul armatei, al partidului şi al însuşi poporului sovietic, a căror determinare şi

sacrificii supraomeneşti coroborate au condus la succesul militar şi ideologic asupra Reich-ului nazist (Tudor, Cătănuş: 2001, 33, 35).

Conştientizând situaţia delicată în care se afla, Dej a făcut tot posibilul pentru a limita efectele destalinizării şi a canaliza nemulţumirile societăţii şi ale unora dintre colegii săi de partid cât mai departe de persoana sa, orientându-le ferm în direcţia fostelor sale victime, a căror blamare ritualică nu avea nici o implicaţie pentru stabilitatea conducerii PMR, obiectivul central al prim-secretarului român. Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, care participaseră împreună cu Dej la Congresul XX al PCUS, începuseră să lanseze o serie de critici la adresa practicilor post-revoluţionar leniniste şi a cultului personalităţii acestuia, urmărind să îl compromită şi să îl înlăture din funcţie. Neobţinând, aşa cum urmează să vedem într-o altă secţiune a tezei, un sprijin consistent din partea conducerii partidului, cei doi nu şi-au îndeplinit obiectivul, fiind înlăturaţi din Biroul Politic. Vor fi transformaţi retroactiv în apendice al „grupului Pauker", şi acuzaţi că nu urmăriseră altceva decât să discrediteze şi să submineze conducerea partidului.

Iată cum încerca să justifice liderul PMR, în 1961, cu ocazia unei şedinţe a Biroului Politic în care se trasaseră direcţiile principale ale imediat următoarei plenare a Comitetului Central, absenţa unei reacţii ferme şi consistente a RPR în raport cu fenomenul destalinizării:

> [...] pe noi toţi ne-a emoţionat, ne-au frământat lucrurile acestea. Noi toţi am fost educaţi de partidul nostru în spiritul respectului şi dragostei pentru Uniunea Sovietică, pentru Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Vreme îndelungată [...], pe măsură ce Stalin înlocuia partidul etc. etc., comuniştii din toată lumea vedeau în persoana lui Stalin însuşi P.C.U.S., îl confundau cu P.C.U.S.
> A spune astăzi că am văzut altfel lucrurile atunci cred că nimeni nu poate să facă, n-am proceda cinstit. Atunci nimeni nu şi-a putut da seama, abia la Congresul al XX-lea au ieşit la iveală toate lucrurile acestea. Este de înţeles de ce a putut să provoace anumită frământare într-un loc sau altul. Întotdeauna când se pun în faţa partidelor asemenea probleme de mare importanţă nu se înţeleg dintr-o dată. Sigur, nu în mod negativ arătat, adică că (sic!) este nevoie de adoptare, de însuşire, de a ne da seama pe deplin (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 120).

Mai mult, Nicolae Ceauşescu îi lua în oarecare măsură chiar apărarea fostului dictator sovietic, care va reprezenta pentru el modelul politic prin excelenţă. „Trebuie, fără îndoială", afirma acesta, „să luăm atitudine şi să tragem toate învăţămintele din abuzurile, din ilegalităţile cu care nimeni nu poate fi de acord. Mie îmi este greu să spun că acum, şi consider că nici n-ar fi just să spunem, că trebuie să dăm totul la o parte şi să nu ţinem seama de ceea ce s-a făcut bun". Din acest punct de vedere, Ceauşescu va relua teoria post-stalinistă a culpabilizării lui Beria şi a asociaţilor săi pentru cele mai grave erori şi abuzuri petrecute în Uniunea Sovietică în special după 1945 (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 266-267).

Gheorghiu-Dej a încercat să eludeze temerile pe care le avea cu privire la noua orientare politică a Mosocovei. Precaut, observând conflictele cauzate de către măsurile reformiste ale lui Hruşciov în interiorul elitei politice maghiare şi poloneze, acesta „a sporit contactele cu centrul moscovit, dând asigurări că el este liderul potrivit să implementeze politica preconizată de Congresul al XX-lea". Mai mult, a pretins că l-a susținut pe prim-secretarul sovietic împotriva competitorilor politici, cei doi abordând aceste aspecte în august 1955, cu ocazia unei vizite oficiale a lui Hruşciov la Bucureşti (Tănase: 2006, 141; Jowitt: 1971, 171)[8]. De ce pe el şi nu pe Molotov, de exemplu, de care cu siguranță se simțea mult mai apropiat din punct de vedere ideologic? Aş răspunde la această întrebare în felul următor: datorită instinctului politic înnăscut al lui Dej, care intuise probabil cine va deveni noul lider incontestabil al Uniunii Sovietice, dar şi datorită faptului că nu s-a implicat niciodată direct în competiția pentru putere care se desfăşura în interiorul Kremlinului post-stalinist. Nu ca urmare a unei preferințe speciale pentru Hruşciov, cum susține Kenneth Jowitt. Acesta afirmă că cei doi conducători împărtăşeau o serie de trăsături comune: acelaşi background socio-economic (ambii erau muncitori), o atitudine de intransigență față de intelectualitate şi o încredere „ortodoxă" în beneficiile industriei grele (Jowitt: 1971, 171-172). Nu consider aceste argumente ca oferind o bază consistentă pentru ipoteza unei consonanțe între Dej şi Hruşciov. Prim-secretarul PMR nu avea nici un motiv pentru a îl aprecia pe omologul său sovietic şi, pe măsură ce principalele momente ale evoluției politice ale acestuia se vor consuma, disprețul lui Dej față de succesorul lui Stalin se va amplifica în consecință. „Dej n-avea deloc considerație pentru Hruşciov. Îl socotea superficial, pripit. Cred că şi faptul că a ridicat problema cultului personalității l-a făcut pe Dej să-l desconsidere. Realmente, nu-l suporta", îşi aminteşte Alexandru Bârlădeanu, care încheie cu o totală lipsă de ambiguitate: „Eu l-am auzit chiar înjurându-l" (Betea: 1997, 128). Se prea poate ca Dej să fi ezitat în susținerea lui Molotov şi datorită unor considerente de ordin personal, şi anume a modului arogant şi condescendent cu care fusese tratat de către acesta în câteva ocazii (Țîrău: 2005, 460).

În variantă românească, destalinizarea a însemnat deci o cimentare a elitei politice, unită de dezideratul păstrării propriei poziții şi a respingerii voalate a unora dintre principiile adoptate în Uniunea Sovietică la al XX-lea Congres al PCUS (Dumitriu: 1961, 17-18). Chiar dacă, formal, Dej se declarase de acord cu criticarea cultului personalității şi contracararea efectelor politice ale acestuia, nu ezita în schimb să insiste, pentru a se proteja, asupra condițiilor diferite existente în RPR, pe de o parte, şi în Uniunea Sovietică, pe de cealaltă parte (Frunză:

[8] De fapt, aşa cum afirmă Stelian Tănase, Dej a evitat să se implice direct în lupta pentru putere din interiorul Kremlinului post-stalinist, deci mai degrabă nu s-a pronunțat ferm în favoarea lui Hruşciov. Vezi Tănase: 2006.

1990, 426). Relativizând problema, prim-secretarul PMR urmărea să evite cu orice preț asimilarea sa unui „mic Stalin". Nu în ultimul rând, deşi aparent Dej a fost de acord şi cu invalidarea tezei post-revoluționar leniniste conform căreia lupta de clasă devine tot mai intensă pe măsură ce „construirea socialismului" avansează, în practică atrăgea însă atenția că „atâta vreme cât la noi în țară există rămăşițe ale claselor exploatatoare, atâta vreme cât cercurile imperialiste agresive uneltesc împotriva păcii şi independenței popoarelor, duşmanul de clasă va căuta şi pe viitor să lovească în regimul democrat-popular". Pe cale de consecință, în vederea surmontării acestui pericol, regimul era îndemnat să manifeste o „neslăbită vigilență" (Tudor, Cătănuş: 2001, 39-40).

Partidul s-a unit în jurul lui Gheorghiu-Dej, fidelitatea față de persoana sa reprezentând tot mai mult condiția necesară pentru avansarea în ierarhia PMR (Haupt: 1968, 676). „Hruşciov făcuse o eroare de calcul, socotind că Dej putea fi înlăturat cu uşurință sau înlăturat, în general", conchide Victor Frunză. În decursul timpului, prim-secretarului sovietic i-ar fi devenit tot mai clar „că P.M.R. avea în frunte un conducător perfect stăpân pe situație şi că fără să fi fost un teoretician de valoare", întocmai ca şi Hruşciov, „Dej era un practician al socialismului de tip sovietic, greu de dovedit" (Frunză: 1990, 425). Dar Dej nu a fost deloc „perfect stăpân pe situație". Dimpotrivă, între 1954 şi 1955 poziția sa politică a fost, aşa cum am observat, caducă. A fost însă avantajat de absența unor contestatari puternici din interiorul partidului, de neimplicarea directă în susținerea vreunui protagonist al luptei pentru putere petrecută în interiorul Kremlinului şi de o conjunctură internațională favorabilă (semnarea de către Moscova a tratatului de neutralitatea cu Austria şi crearea OTV), care a abătut pentru moment atenția noului lider de la Moscova, Nikita Hruşciov, de la conducerea PMR. Surprinzător, ralierea în jurul prim-secretarului PMR (cu excepția lui Constantinescu şi Chişinevschi) a fost suficientă pentru a feri partidul, în mare măsură, de presiunile sovietice în vederea unor schimbări la nivelul conducerii şi de cutremurul politic din Ungaria care, avându-şi epicentrul în dezvoltarea procesului de destalinizare, a reprezentat cea mai mare provocare cu care „lagărul socialist" se confruntase până în acel moment.

„Clica aflată la conducerea Partidului Comunist Român a fost întotdeauna caracterizată de precauție, discreție şi o utilizare şireată a armei terorii; probabil că de aceea este singura conducere de Partid care a supraviețuit morții lui Stalin" scria, la câțiva ani după consumarea revoluției maghiare şi la un an după ce reuşise să fugă în Occident scriitorul Petru Dumitriu (1961, 17). Într-adevăr, conducerea de la Bucureşti reuşise, datorită unui complex de împrejurări deja menționat, să facă față provocărilor leninismului pre-europenizat. Va surmonta până la urmă şi dificultățile generate de procesul de destalinizare, dintre care cu siguranță cea mai amenințătoare pentru regim a constat în proximitatea şi efectele contaminante ale revoluției maghiare.

*
* *

Când primele proteste ale studenţilor şi muncitorilor români au început să îşi facă loc în marile oraşe ale ţării (Bucureşti, Timişoara, Cluj), Gheorghiu-Dej se afla într-o vizită oficială în Iugoslavia. S-a discutat cu această ocazie, printre altele, şi despre demararea proiectului hidroelectric Porţile de Fier, dar lucrările pentru construirea defileului vor trebui să mai aştepte câţiva ani. Până atunci însă, atât Tito cât şi Dej erau tot mai îngrijoraţi de turnura pe care o luau manifestaţiile din Ungaria vecină. După cum vom vedea, aveau şi de ce. Prim-secretarul PMR şi-a întrerupt deci vizita şi s-a întors în grabă la Bucureşti la data de 29 octombrie, îngrijorat de faptul că situaţia ar putea scăpa uşor de sub control, aşa cum se întâmplase la Budapesta (Deletant: 2006, 141; Calafeteanu: 2003, 374; Stanciu: 2008, 120).

A doua zi apărea o hotărâre semnată atât de Comitetul Central al PMR, cât şi de Consiliul de Miniştri, prin care, „Ţinând seama de agravarea situaţiei din Republica Populară Ungară, cât şi în vederea asigurării ordinii şi liniştii pe teritoriul RPR" se instituia un Comandament General, compus din Nicolae Ceauşescu, Emil Bodnăraş, Alexandru Drăghici şi generalul Leontin Sălăjan. Beneficiind de puteri extraordinare (avea în subodine Armata şi forţele Ministerului de Interne), Comandamentul era „însărcinat cu luarea tuturor măsurilor necesare asigurării ordinii depline pe întreg teritoriul al RPR" (Lungu, Reţegan: 1996, 149-150). În aceeaşi zi, Moscova emitea un comunicat despre „relaţiile dintre statele socialiste" în care insista asupra bazelor „egale" şi a „respectului reciproc" pe care se fundamentează acestea. Foarte important, documentul făcea referire la două chestiuni care interesau în mod direct conducerea de la Bucureşti: punerea în discuţie a staţionării trupelor sovietice pe teritoriul statelor membre a OTV şi totodată problema retragerii consilierilor sovietici din aceleaşi state (Zinner: 1956, 485-489). Se pare că primul aspect, care va fi tratat într-o secţiune specială a dizertaţiei, fusese abordat într-o discuţie informală cu Hruşciov încă din 1955, dar evenimentele din Polonia şi Ungaria îl plasaseră, cel puţin temporar, într-un con de umbră. Oricum, Bucureştiul era interesat în cel mai înalt grad de aceste chestiuni. Delegaţia care urma să participe în curând la o întâlnire a Comitetului Politic Consultativ al OTV a fost instruită să facă public faptul că „Guvernul RPR nu consideră necesară staţionarea de trupe sovietice pe teritoriul RPR, iar prin retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul RPR s-ar lua din mâna elementelor duşmănoase din interior şi a celor din exterior un mijloc de a crea agitaţie antisovietică" (Lungu, Reţegan: 1996, 148). O interpretare ingenioasă, care deplasa beneficiile acestui gest dinspre Bucureşti înspre Moscova, dar care se va concretiza abia peste alţi doi ani.

Măsurile luate de către conducerea de partid şi de stat pentru prevenirea extinderii sentimentelor revoluţionare din Ungaria vecină pe teritoriul Transilvaniei

al României în general au fost deosebit de dure. Paza de frontieră a fost suplimentată, civililor nemafiindu-le permis, indiferent de motiv, să călătorească pe teritoriul RPU. De asemenea, corespondența și publicațiile maghiare au fost interzise, pentru a nu inflama starea de spirit a populației române, care începuse deja să fie „nesănătoasă". Sediile radiodifuziunilor și a centrelor de comunicații, dar și locațiile care adăposteau sediile PMR au fost puse sub protecția forțelor de ordine (Boca: 2001, 115; Stanciu: 2010, 44-45).

Cele mai mari temeri ale autorităților se îndreptau către studenți și intelectuali. Recunoscând că în cămine condițiile de cazare, la fel ca și calitatea hranei servite în cantinele studențești, lasă de dorit, partidul sublinia necesitatea remedierii acestor neajunsuri dar și intensificarea activităților cu caracter politic printre studenți (Rețegan: 1995a, 122; Boca în Jela, Tismăneanu: 2006, 169-195). Alte doleanțe ale studenților constau în prezența obligatorie la cursuri, precum și obligativitatea studierii limbii ruse și a marxism-leninismului. Într-un discurs ținut la Cluj în vederea diminuării nemulțumirilor studențești, Miron Constantinescu, viitorul ministru al Educației, se dovedea flexibil în ceea ce privește primul aspect, obligativitatea participării la cursuri, nefăcând în schimb nicio concesie revendicării de renunțare la predarea marxism-leninismului în universități: „nesusținerea concepției materialismului dialectic și istoric lipsește pe student de o viziune de ansamblu a lumii". Mai mult, promotorii unei astfel de atitudini „au concepții dușmănoase socialismului, vor să înlocuiască educația materialistă cu propovăduirea idealist-mistică" (Lungu, Rețegan: 1996, 214). Într-adevăr, mișcările studențești au fost cele mai organizate acțiuni de protest din România acelui an, la care PMR a răspuns cu o suită de măsuri a căror represivitate a rămas la cote înalte chiar mult timp după înfrângerea revoluției și stabilizarea situației din Ungaria. Ne vom opri asupra protestelor studenților, mai ales a celor din Timișoara, cele mai intense dintre toate centrele universitare, imediat după evaluarea consecințelor sociale și economice pe care revoluția maghiară le-a indus în România.

În timpul în care insurgenții maghiari luptau împotriva Armatei Roșii și a propriilor conducători, „Bucureștiul dădea impresia unui oraș mut și abandonat", își amintește Petru Dumitriu. „Noaptea nu era nimeni pe stradă cu excepția patrulelor de poliție dotate cu arme automate ușoare și civili siniștri, întotdeauna perechi, care duhneau a poliție secretă de la kilometri distanță" (Dumitriu: 1961, 18). O atmosferă apăsătoare, menită să descurajeze orice manifestări de frondă împotriva regimului. Însă PMR a încercat de asemenea să câștige populația de partea sa, nu numai să o intimideze. Stau mărturie creșterile salariale și aprovizionările cu alimente pe care partidul le-a pus de urgență în practică (Lungu, Rețegan: 1996, 78; Boca: 2001, 132; Duică: 2006, 38-39, 41; Anton: 2007, 99), amintindu-și subit de lipsurile a căror prezență devenise, cu trecerea anilor, tot mai puțin suportabile pentru populație.

Un factor care ar fi temperat într-o anumită măsură contagiozitatea revoluției maghiare în România, susțin istorici ca Florin Constantiniu sau Alexandru Ghișa, a constat în pretențiile emise cu această ocazie asupra Transilvaniei. Pe străzile Budapestei începuseră să fie văzute „hărțile «Ungariei Mari»", iar în centrele de învățământ superior din capitala maghiară „se lansase ideea introducerii în programul revoluției a unui punct distinct – unirea Transilvaniei cu Ungaria", revendicări care nu puteau trece neobservate în România (Ghișa: 2006, 28). Într-adevăr, populația maghiară din această provincie, la fel ca şi cea română, de pe întreg teritoriul țării de altfel, a fost receptivă la evenimentele din Ungaria, confirmând astfel temerile PMR, care a luat numeroase măsuri de securitate în vederea prevenirii unei revoluții române (Bottoni în Cătănuş, Buga: 2006, 381-385). Pe de altă parte însă, este total improprie considerarea revizionismului ca unul dintre principalele imbolduri ale revoluției maghiare. Aşa cum remarcă şi Andor Horváth sau Tibor Méray, în documentele oficiale ale revoluției maghiare nu există referințe iredentiste la problema Transilvaniei (Horváth în Jela, Tismăneanu: 2006, 136; Méray: 2000, 338-339). Chiar dacă manifestări izolate de naționalism au existat printre revoluționarii maghiari, acestea au fost în primul rând antisovietice, nu antiromâneşti. Regimul a pedalat însă pe legitimarea retrospectivă a măsurilor represive implementate cu deosebit zel în 1956 prin intermediul naționalismului şi a pretinsului „pericol maghiar" care ar fi amenințat integritatea teritorială a statului român (Purcăruş: 2009, 176-181). Naționalcomunismul dejist începea să îşi facă simțită prezența.

Nemulțumirile nu s-au manifestat doar printre studenți şi muncitori; unii țărani şi chiar o parte dintre cadrele militare s-au pronunțat de asemenea pentru reforme economice şi sociale de anvergură. Însă la nivel politic, fermentul revoluționar era absent (Stoica: 2006, 43). În ciuda încercării izolate a lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi de a da tonul unui curent contestatar în interiorul partidului, inițiativa lor s-a lovit de pasivitatea şi de teama membrilor PMR, fiind astfel sortită eşecului.

Care a fost interpretarea ideologică dată de PMR evenimentelor din Ungaria? Ea poate fi dedusă cu uşurință din discursurile ținute, pe de o parte, de Miron Constantinescu în fața studenților din Cluj, respectiv pe de cealaltă parte de către Gheorghiu Dej în Regiunea Autonomă Maghiară, la jumătatea lunii decembrie – şi constă în adoptarea poziției lui János Kádár, noul prim-secretar al PSUM, pentru care revoluția începuse având în subsidiar cereri legitime ale „oamenilor muncii" dar, ulterior, fusese penetrată de „elemente contrarevoluționare" şi devenise astfel indezirabilă, reprimarea ei fiind deci perfect justificată. Astfel, Constantinescu afirma că

> [...] clasele din Ungaria au manifestat în mod diferit interesele lor şi în cursul acestui proces al evenimentelor tot mai puternic s-a imprimat acestei mişcări o tendință reacționară, o tendință naționalistă, şovinistă şi revanşistă, deci ceea ce

> la început fusese legat de anumite revendicări economice, de îndreptare a anumitor greşeli politice, de îmbunătăţire a condiţiilor de trai, printr-o intervenţie activă a o serie de grupe contrarevoluţionare, naţionaliste, instruite din punct de vedere militar pentru a ocupa diferite puncte strategice din Budapesta, prin intervenţia bandelor fasciste conducerea acestei mişcări a fost preluată de elemente contrarevoluţionare, care au imprimat o anumită direcţie reacţionară, un anumit caracter retrograd al desfăşurării evenimentelor din Ungaria, până în ultimele zile. Este evident că în Ungaria exista un centru militar contrarevoluţionar, care a pregătit cu multe luni înainte grupele înarmate fasciste în ascuns, în hrubele întunecate, care a procurat arme şi a creat depozite de armament. Guvernul Nagy care s-a constituit în primele zile ale desfăşurării acestor evenimente, în loc să se orienteze pe o linie democratică, a mers din compromis în compromis, din concesie în concesie faţă de forţele reacţionare, clericale, fasciste, ajungând la o capitulare în faţa lor (Lungu, Reţegan: 1996, 205).

Gheorghiu-Dej evidenţia la rândul său erorile comise de fostele conduceri ale PMM, cea a lui Rákosi, respectiv cea a lui Gerő, „în toate domeniile construcţiei de partid, de stat şi economice", care au oferit „reacţionarilor" aflaţi în interiorul ţării şi „imperialiştilor" din exterior, posibilitatea de a iniţia şi gestiona mai apoi, într-un moment favorabil, „acţiunea contrarevoluţionară". O altă „greşeală", cu care Dej era familiarizat încă de la finalul anilor '40, când supusese partidul unui îndelungat şi minuţios proces de verificare a membrilor pentru a o acuza pe Ana Pauker că a permis infiltrarea în partid a foştilor legionari şi a multor „reacţionari" – rezida în includerea în PMM a multor membri oportunişti sau simpatizanţi ai vechiului regim fascist:

> În construcţia de partid, vechea conducere a încălcat în mod grav şi periculos principiile leniniste, a deschis larg porţile partidului, neţinând seama de condiţiile concrete ale Ungariei după 24 de ani de dictatură horthistă, timp în care se desfăşurase o acţiune sistematică de răspândire a otrăvii fascismului şi şovinismului. Aceasta a făcut ca, pe lîngă elementele cinstite şi sănătoase din rândurile muncitorilor din fabrici şi uzine, ale ţăranilor muncitori şi intelectualilor legaţi de popor, în partid să pătrundă numeroase elemente carieriste, străine, cât şi horthişti, szalasişti şi alte elemente reacţionare. Se ştie doar că elementele duşmănoase folosesc orice prilej favorabil spre a pătrunde în partid în scopul de a-l slăbi, a-l submina, şi că este necesară o vigilenţă deosebită pentru a apăra puritatea rândurilor partidului. Lipsa unei reglementări stricte a compoziţiei sociale a partidului şi a organelor de partid, nesocotirea sarcinii de a forma un sâmbure proletar puternic al partidului, din rândurile căruia să fie promovate cadrele de conducere ale acestuia, au făcut ca mentalitatea şi stările de spirit mic-burgheze să exercite o influenţă copleşitoare în organele şi organizaţiile de partid. La aceasta mai trebuie adăugat faptul că vechea conducere s-a izolat, s-a rupt de mase, de membrii partidului, s-a îngâmfat, folosea metode birocratice. Organele de partid s-au rupt de masa membrilor de partid, iar organizaţiile de partid s-au rupt de masa oamenilor muncii. Existenţa mai multor grupuri în

> conducerea partidului măcina unitatea acestuia. Toate acestea au avut drept rezultat că în momentul în care a izbucnit acțiunea contrarevoluționară, minuțios pregătită de agenții spionajului imperialist, *partidul s-a destrămat*, s-a dovedit incapabil de a opune o rezistență organizată, de a zdrobi puciul fascist (Dej: 1960, 194-195, subl. m.).

Se observă că poziția lui Dej este chiar mai intransigentă decât cea a lui Constantinescu, acesta insistând în principal pe neajunsurile organizatorice şi tactice ale PMM, care l-au condus la imposibilitatea gestionării adecvate a situației şi la „destrămare" – şi mai puțin asupra revendicărilor legitime ale populației pentru reforme economice, sociale şi politice de amploare.

În continuare, Dej abordează teoretic natura evenimentelor care au avut loc în Ungaria, nefiind de acord cu termenul de „revoluție". În accepțiunea sa, orice revoluție autentică trebuie să aibă un caracter progresist, să fie animată de cele mai înalte idei de dreptate şi echitate socială, să urmărească abolirea conflictelor dintre clase prin transferarea graduală a puterii în mâinile proletariatului, care, prin dimensiunile şi caracterul eminamente moral al luptei sale, să reprezinte garantul şi traducătorul în practică a dezideratului unei societăți şi, în final, a unei lumi eliberate din chingile conflictelor economice, sociale şi politice. În cazul în care proletariatul, prin reprezentantul, organizatorul şi conducătorul său, partidul comunist aflat în avangarda luptei revoluționare, este înlăturat de la guvernare şi înlocuit cu un regim „reacționar", orientat înspre agravarea, nu eliminarea conflictelor sociale, nu se mai poate vorbi de revoluție, ci de „contrarevoluție". Exact acest fenomen s-a petrecut în Ungaria, conchidea Dej. Profitând de slăbiciunea structurală a PMM, argumenta acesta, „contrarevoluția" şi-a putut face loc treptat nu numai în carul societății maghiare, ci şi în interiorul partidului însuşi. Astfel, „vigilența revoluționară" a coborât la cote îngrijorător de mici, ceea ce a permis un atac concertat asupra regimului, atât din interior, din partea „elementelor reacționare", „horthiste" şi „carieriste", cât şi din exterior, din partea „imperialismului anglo-american", fapt care a periclitat enorm „cuceririle socialismului" în Ungaria.

> O revoluție înseamnă întotdeauna un mare pas înainte pe linia progresului istoric, în dezvoltarea societății. De aceea, Marx numea revoluțiile „locomotivele istoriei". Progresist, revoluționar este acel proces social care corespunde cerințelor obiective ale dezvoltării societății, mersului ascendent al istoriei, care apropie pe oamenii muncii de cucerirea puterii politice şi economice sau care întăreşte şi dezvoltă cuceririle socialiste ale poporului, care este îndreptat spre desființarea exploatării omului de către om şi victoria deplină a socialismului. Dimpotrivă, ceea ce se opune acestor țeluri slujeşte întotdeauna intereselor forțelor reacționare, contrarevoluționare.
>
> Trăsătura fundamentală a oricărei revoluții o constituie trecerea puterii din mâinile unei clase în mâinile alteia. Dar nu orice răsturnare a unei clase de către alta poate fi numită revoluție. Dacă împotriva puterii deținute de clasa

> înaintată, progresistă, se pune la cale o răscoală, așa cum s-a petrecut în Ungaria, dacă puterea este acaparată de fosta clasă dominantă, aceasta nu este revoluție, ci contrarevoluție. [...]
> Nu poate fi numită revoluție o mișcare ce ar fi împins înapoi Ungaria din dezvoltarea ei social-economică și ar fi readus dominația claselor exploatatoare și aservirea de către puterile imperialiste. În ce privește termenul de „revoluție națională", care și el este larg folosit de presa și stațiile de radio reacționare din Occident, afirmându-se că evenimentele din Ungaria au avut un caracter de mișcare de eliberare națională, e clar că în realitate un astfel de caracter nu poate avea decât o mișcare de scuturare a jugului străin, de eliberare și de dobândire a independenței și suveranității naționale. Astfel de mișcări au loc și capătă tot mai mare amploare în țările coloniale și dependente ca Algeria, Malaia, Cipru, Coreea de sud și multe altele, unde se duce o luptă eroică pentru scuturarea jugului imperialist. Acestea sunt adevărate mișcări de eliberare națională. [...]
> Dacă încercarea contrarevoluționară ar fi reușit, ea ar fi dus la ruperea Ungariei de prietenii ei adevărați – țările socialiste –, la izolarea ei în fața marilor puteri imperialiste și la aservirea economică și politică de către acestea, adică tocmai la subjugarea națională a poporului maghiar (Dej: 1960, 195-197).

La fel cum a procedat în România, Dej a perceput principalul pericol pentru regimul comunist maghiar ca fiind originat de de cercul Petőfi, de către intelectualitate, căreia i se permisese să se contureze într-o opoziție din ce în ce mai organizată. Pentru RPR, două lecții erau de însușit din revoluția maghiară. Prima consta în „lupta pentru apărarea unității ideologice, a unității de voință și de acțiune a partidului", consolidarea cât mai profundă a PMR pentru a putea gestiona cu succes orice criză de genul care condusese la „destrămarea" PMM. Din acest punct de vedere, dictonul leninist al „disciplinei de partid" aflată înainte de toate era repus pe tapet. A doua lecție era aceea a consolidării legăturilor partidului cu societatea. „Masele" trebuiau educate în conformitate cu cerințele „construirii socialismului" și supravegheate în permanență, pentru „preîntâmpinarea și zădărnicirea oricăror uneltiri ale dușmanilor orânduirii democrat-populare". Nu în ultimul rând, Gheorghiu-Dej a menționat „necesitatea combaterii tendințelor de birocratism în activitatea de partid, a ședințomaniei (sic!)", o piedică în calea realizării unui contact cât mai autentic și mai durabil cu societatea (Dej: 1960, 198-199, 201, 203).

Pentru PMR, ca și pentru întreaga tabără socialistă, concluzia era lipsită de echivoc: „Evenimentele din Ungaria sunt pentru toate popoarele din țările socialiste un îndemn la sporirea vigilenței revoluționare" (Rețegan: 1995b, 150). În RPR, „vigilența revoluționară" fusese tradusă în practică în două modalități. Pe de o parte, forțele de ordine care patrulau pe străzi primiseră întăriri pentru a preveni sau lichida din fașă orice acțiune pe care regimul ar fi considerat-o ostilă. O altă metodă de persuasiune a populației, mai subtilă și mai eficientă, sperau liderii români, era aceea a ameliorării condițiilor de viață. Astfel, la șe-

dinţa plenară a Comitetului Central al PMR din decembrie 1956, Gheorghiu-Dej se lansa într-o pledoarie ipocrită pentru necesitatea „*dezvoltării sistematice şi hotărâte a agriculturii şi industriei producătoare de bunuri de consum*" prin alocarea unui număr crescut de resurse „materiale" şi „financiare". Se urmărea astfel atenuarea nemulţumirilor sociale provocate de politica economică a regimului, centrată excesiv pe dezvoltarea industriei grele în detrimentul nevoilor de consum ale populaţiei. Noua direcţie economică (temporară) avea ca obiectiv efortul de a „*repartiza o parte mai mare din venitul naţional satisfacerii cerinţelor materiale şi culturale ale poporului muncitor*" (Dej: 1960, 208-209, subl. m.). Foarte important, se anunţa cu această ocazie anularea, începând cu anul următor, a cotelor obligatorii pentru „gospodăriile cooperatist-socialiste", dar şi pentru cele „individuale", la următoarele produse: „*grâu – secară, porumb, floarea soarelui, alte boabe, cartofi, fân, precum şi pentru laptele de vacă şi oaie*". De asemenea, atât gospodăriile colective, cât şi ţăranii care nu posedau mai mult de un hectar de teren agricol, urmau să fie scutiţi începând cu aceeaşi dată de sistemul de cote obligatorii pentru carne şi produsele din carne. În locul cotelor, statul îşi propunea să încheie contracte de achiziţionare cu producătorii doritori, avantajaţi printr-o serie de beneficii suplimentare (Dej: 1960, 223, subl. m.; Chiriţoiu: 2005, 229). Liberalizările limitate nu au fost puse în practică exclusiv în sfera economică. Literatura, cultura în general a cunoscut un anumit dezgheţ, stopat însă rapid datorită amplorii pe care o luase, îngrijorătoare pentru regim (Vasile în Jela, Tismăneanu: 2006, 222-229).

Deja în februarie 1957, prim-secretarul PMR anunţa că „partidul şi guvernul au luat o serie de măsuri prin care s-a îmbunătăţit salarizarea mai multor categorii de muncitori, tehnicieni şi funcţionari". În ce constau ele? „A fost ridicat minimul de salariu", continua Dej, „au fost sportite pensiile mici şi s-a acordat alocaţia de stat pentru copii. De asemenea au fost sporite salariile lucrătorilor din comerţul socialist, ale medicilor şi corpului didactic, ale cadrelor armatei". Studenţii, principalul focar revoluţionar al RPR, deşi lăsaţi pe ultimul loc în ierarhia ideologică a ocupaţiilor, au beneficiat la rândul lor de burse şi alocaţii pentru cantine mai mari (Dej: 1960, 257). Acestea nu erau acordate atât pentru atenuarea nemulţumirilor studenţilor, cât pentru a îi integra gradual în „noua clasă" sau măcar pentru a îi determina să facă un compromis cu regimul în sensul necontestării sale directe şi vehemente. „Clasa muncitoare asigură condiţii favorabile de învăţământ, dar nicicum nu vrea să întreţină huligani", afirma Nicolae Ceauşescu la câteva zile după înfrângerea revoluţiei maghiare. Atât studenţii, cât şi cadrele didactice care îi pregătesc ar trebui să fie conştienţi de faptul că „ei sunt datori faţă de clasa muncitoare şi toate cheltuielile suportate de stat fac un bun al poporului nostru şi *studenţii sunt un bun al poporului*, deci *noi nu suntem datori ca să întreţinem orice huligan* (Lungu, Reţegan: 1996, 255-256, subl. m.). Şi Gheorghiu-Dej insista asupra necesităţii unei pre-

gătiri adecvate a profesorilor din universități, în special din punct de vedere ideologic, lăsând aspectul competenței profesionale pe plan secund. „Statul democrat-popular", afirma acesta, „statul muncitorilor și țăranilor prețuiește munca patriotică a corpului profesoral; el este însă pe deplin îndreptățit să ceară tuturor profesorilor să dea dovadă de o înaltă conștiință cetățenească în îndeplinirea sarcinii ce le-a fost încredințată de popor". Cu alte cuvinte, să se ocupe în primul rând de educația politică a studenților, să le insufle idealul revoluționar. Astfel s-a ajuns ca în universitățile românești să fie incluse cadre didactice cel puțin mediocre ca formare profesională, dar cu „origini sănătoase" și convinse sau măcar obediente în raport cu politicile regimului. Continuă Gheorghiu-Dej: „Nu putem admite ca unii profesori să considere că și-au îndeplinit datoria după ce și-au ținut lecția în fața studenților. Munca de educare a tineretului, de cultivare a patriotismului tinerei generații, a dragostei și devotamentului față de orânduirea democrat-populară, de combatere a oricăror încălcări ale disciplinei constituie o îndatorire fundamentală a profesorilor" (Dej: 1960, 205).

Rolul RPR în facilitarea reprimării revoluției maghiare a fost considerabil, Bucureștiul dovedindu-se cel mai zelos aliat al Moscovei pe durata întregului eveniment (Deletant: 2006, 145; Deletant: 2001, 202; Deletant în Rusan: 2000, 602). Avea toate motivele pentru a da dovadă de un astfel de comportament: câștigarea încrederii lui Hruşciov în singura elită politică est-europeană neatinsă de reverberațiile destalinizării. Așa cum scrie Misha Glenny, „stalinismul a rămas standardul [politic] românesc", deoarece Moscova a fost convinsă de „ortodoxia" ideologică a Bucureștiului și i-a permis lui Dej, în schimbul promptitudinii cu care a colaborat la înăbușirea revoluției maghiare, limitarea reformismului în plan intern (Glenny: 1999, 557; vezi și Tismăneanu: 1998, 111-112). Colaborarea dintre Dej și Hruşciov ar fi ajuns până în punctul în care liderul sovietic a pretins utilizarea trupelor române pentru înăbușirea „contrarevoluției", refuzată însă de Dej sub pretextul numărului crescut de soldați de etnie maghiară existenți în armata română și a simpatiei generale a acesteia față de revolta poporului maghiar (Verona: 1992, 103; Deletant: 2006, 142; Deletant în Rusan: 2000, 600). Florin Constantiniu oferă o variantă total opusă, confirmată și de memoriile lui Hruşciov (Crankshaw: 1971, 420), și anume că atât România cât și Bulgaria au dorit să trimită trupe în Ungaria pentru a stabiliza situația, dar Hruşciov ar fi refuzat preferând să se bazeze doar pe forțe proprii (Constantiniu: 2002, 460). Deși nu se poate stabili cu certitudine care variantă este cea corectă, prima pare totuși mai plauzibilă, deoarece comportamentul Bucureștiului a inspirat la Moscova în toamna lui 1956 orice numai neîncredere nu; cât despre Bulgaria, aceasta a fost de-a lungul întregii sale perioade comuniste cel mai obedient aliat al Uniunii Sovietice. În cele din urmă, Hruşciov a optat pentru o intervenție sovietică unilaterală, renunțând la aportul militar și logistic al „țărilor frățești" și la eliminarea „contrarevoluției" prin intermediul OTV. Nu exista acoperire în constituția maghiară pentru un astfel de demers, bazat pe fo-

losirea trupelor ţărilor socialiste în vederea asigurării stabilităţii interne a uneia dintre ele (Filip: 2007, 81-82). Succesorul lui Hruşciov, Leonid Brejnev, nu a permis însă unor astfel de amănunte insignifiante să pericliteze „cuceririle socialismului" în Cehoslovacia anului 1968.

Vladimir Tismăneanu consideră că, în toamna anului 1956, „marxismul revizionist al noii conduceri de la Budapesta" reprezenta principala temere a lui Gheorghiu-Dej şi a acoliţilor săi, în nici un caz presupusul iredentism manifestat de către revoluţionarii maghiari (Tismăneanu: 2005, 189). Aşa cum am avut ocazia să constatăm, aşa-zisele revendicări asupra Transilvaniei emise pe străzile Budapestei nu au fost decât un mit prin care comuniştii români au încercat să legitimeze, tardiv, duritatea măsurilor de precauţie puse în aplicare pentru a preveni răspândirea fermentului revoluţionar pe teritoriul românesc. Pe de altă parte însă, în România acelor vremuri lipsea un echivalent al cercului Petõfi. Lipsea şi un intelectual marxist de anvergura unui György Lukács. Mişcările studenţeşti din Timişoara, Bucureşti, Cluj sau Iaşi erau în primul rând sociale şi politice, şi abia apoi intelectuale. Regimul se temea deci în primul rând de contagiozitatea socială şi politică a crizei maghiare, nu de impactul ideilor sale asupra intelectualităţii româneşti. În această privinţă nu avea de ce să se îngrijoreze. Şi totuşi, aşa cum subliniază Michael Shafir (1984, 435-459), disidenţa, în cadrul unui regim comunist, pentru a depăşi stadiul unei insatisfacţii marginale şi slab configurate, trebuie să înceapă tocmai din interiorul partidului însuşi. Să fie tradusă în termeni marxişti autentici. Apoi să fie inserată în vocabularul ideologic de factură leninistă, pseudo-marxistă, cu alte cuvinte. Numai în acest fel se poate constitui disidenţa într-un fenomen organizat, într-o societate civilă embrionară. Însă România comunistă nu a avut niciun intelectual, niciun filosof marxist veritabil; ultimul gânditor de un astfel de calibru fusese Constantin Dobrogeanu-Gherea, însă acesta murise în 1920 (Shafir: 2007, 5-48). Nu a fost succedat niciodată de un György Lukács, deja amintit, de un Leszek Kołakowski, de un Adam Schaff sau de un Bronisław Baczko în varinată română. Tocmai din acest motiv nu a existat în România o Solidaritate sau o Chartă 77: din cauza absenţei cărturarilor care să poată exprima cererile de reformă ale societăţii *vis-à-vis* de conducerea de partid.

După 4 noiembrie, data în care coloana vertebrală a revoluţiei maghiare a fost zdrobită de către Armata Roşie, protestele din România au scăzut în intensitate şi frecvenţă. Populaţia a conştientizat, dezamăgită, riscurile şi inutilitatea continuării grevelor şi a manifestaţiilor (Boca: 2001, 133). Comunismul ieşise, cel puţin deocamdată, victorios, aşa cum se putea vedea şi din mesajul transmis de către Comitetul Central al PMR şi guvernul RPR noii puteri maghiare, „guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc" condus de János Kádár:

> Poporul român îşi exprimă simpatia sa fierbinte pentru această luptă dreaptă a poporului frate maghiar şi încrederea deplină că guvernul revoluţionar munci-

> toresc-țărănesc sprijinit de masele largi populare va înfăptui cu succes programul său înfățișat poporului și va asigura victoria forțelor democrației și socialismului în Republica Populară Ungară.
> În numele clasei muncitoare, al țărănimii muncitoare, al intelectualității progresiste, asigurăm clasa muncitoare, țărănimea muncitoare și intelectualitatea atașată cauzei poporului din Ungaria de solidaritatea și sprijinul nostru frățesc.
> Munca creatoare plină de abnegație patriotică a oamenilor muncii din Ungaria va asigura poporului maghiar prosperitatea și înflorirea posibile numai atunci când puterea se află în mâinile celor ce muncesc (*Scânteia*: 1956, 5 noiembrie; vezi și Grigorescu în Rusan: 2000, 612-616 sau Bărbulescu et. al: 1983, 222).

Evenimentele din Ungaria au avut seriose repercursiuni asupra planurilor economice ale liderilor de la București. Schimburile comerciale din interiorul „lagărului socialist" au fost scurtcircuitate, dezvoltarea economică fusese stopată și, nu în ultimul rând, „producția era dezorganizată". În aceste condiții, obiectivele propuse în planul cincinal 1956-1961 nu au mai putut fi atinse. S-a hotarât finalizarea acestui plan mai devreme cu un an și, tot atunci, conducerea de la București a inițiat un alt plan de dezvoltare economică, cu o durată de șase ani de data aceasta, pentru a escamota cât mai eficient efectele economice profund negative ale crizei maghiare (Floyd: 1965, 56). Pentru a recompensa eforturile depuse alături de Uniunea Sovietică în vederea menținerii unității „lagărului" și a combaterii expeditive a „fenomenelor contrarevoluționare", și totodată „pentru a compensa neajunsurile cauzate de o recoltă deficitară", Moscova ..a acceptat să-i împrumute României 450 000 tone de grâu și 60 000 tone de nutreț". Mai mult, plata datoriilor către „fratele cel mare" a fost reeșalonată, fiind amânată până în 1959 (Harrington, Courtney: 2002, 187).

Bucureștiul a fost deosebit de prompt în a oferi asistență noii conduceri a lui János Kádár pentru a o ajuta să depășească perioada critică și să preia controlul într-o țară devastată, în care ostilitatea față de comunism și Uniunea Sovietică, amplificată de intervenția Armatei Roșii care a înnecat în sânge revoluția maghiară, nu dădea semne că ar urma să se împrăștie prea curând. Pe lângă servicii medicale și alimente, liderii români au mai contribuit masiv la reorganizarea serviciului de securitate maghiar, de-a dreptul devastat în timpul revoluției (Ionescu: 1994, 306; Deletant: 2006, 144).

*
* *

Deși au rămas fără un ecou social pe măsură, protestele studenților din marile centre universitare românești nu au trecut neobservate. Au fost însă dezorganizate și dispersate rapid de către activiștii de partid și membrii serviciului de securitate. Cele mai puternice și mai bine organizate mișcări de protest s-au înregistrat la Timișoara, dar acțiunile de acest gen nu au lipsit nici la București, Cluj-Napoca sau Iași.

Nemulţumiţi de condiţiile de cazare şi de calitatea şi cantitatea scăzută a meselor primite la cantină, dar şi de cenzura omniprezentă sau de obligativitatea participării la cursuri şi a studierii marxism-leninismului, anumiţi studenţi de la Facultatea de Mecanică a Institutului Politehnic din Timişoara au organizat o adunare de protest în sala cantinei pentru a îşi expune insatisfacţiile şi a pretinde autorităţilor rezolvarea lor. Evenimentul nu a fost însă unul spontan. Cu câteva zile înainte avusese loc încercarea de a convinge studenţii de caracterul „contrarevoluţionar" al crizei maghiare şi de justeţea măsurilor luate de PMR în această privinţă. „Prelucrarea" urma să aibă loc în grupe mici, la seminarii. Asistentul care urma să „spargă gheaţa", în loc de o singură grupă, găseşte în sala unde urma să aibă loc activitatea didactică „întreg anul V", fapt care îi îngreunează situaţia, şi aşa dificilă. Studenţii refuză să accepte varianta regimului conform căreia evenimentele din Ungaria sunt dirijate de către spionajul „imperialist" şi puse în practică de „huligani contrarevoluţionari"; bine informaţi, aceştia se lansează într-o tiradă vehementă împotriva patetismului argumentaţiei oficiale, punând totodată numeroase întrebări „duşmănoase" (Someşan, Iosifescu în Rusan: 2000, 626).

Natura revendicărilor studenţilor rămâne un subiect disputat şi insuficient analizat până în ziua de astăzi. Pentru Karl Lupşiasca, unul dintre protagoniştii evenimentului, cererile studenţimii timişene nu aveau ca obiect capotarea regimului, ci numai ameliorarea lui. Acesta îşi amintea că „generaţia noastră, în general, credea că socialismul, în principiu, e bun. Eram în 1956, trecuseră câţiva ani de îndoctrinare... Nu aveam dubii că socialismul va fi societatea viitorului, ci doar că socialismul, aşa cum îl facem noi, nu-i bun" (Sitariu: 2004, 18). Versiunea lui Lupşiasca este contrazisă însă explicit de către Caius Muţiu, Teodor Stanca şi Aurel Baghiu, principalii organizatori ai protestelor. Foştii studenţi afirmă fără echivoc că manifestaţiile au avut, pe lângă dimensiunea „revendicativă", socio-economică, şi una indubitabil politică, „anticomunistă" (Muţiu, Stanca, Baghiu în Rusan: 2000, 677-678; Stanca în Rusan: 2000, 691-703). Teza este susţinută şi de către Ioan Munteanu, care scrie că „Mişcarea, la început revendicativă, situată în planul obiectivelor proprii studenţimii, se transformă într-o *acţiune politică* clară, care depăşeşte ca importanţă centrul universitar timişorean şi dobândeşte o *semnificaţie naţională* incontestabilă" (Munteanu în Rusan: 2000, 643-644, sbl. în orig.). Este foarte probabil ca, dacă protestele ar fi căpătat amploare, extinzându-se consistent şi la nivelul altor paliere sociale, să fi căpătat un caracter revoluţionar pronunţat, cum s-a întâmplat de altfel şi în Ungaria. Limitate doar la mediul studenţesc, caracterul lor politic şi implicit anticomunist riscă să fie trecut cu vederea; chiar dacă, cu siguranţă, au existat voci care atunci au solicitat reformarea, nu abolirea sistemului, (fapt lipsit de ambiguitate, după cum o atestă şi mărturia lui Lupşiasca), nu se poate nega, în ansamblu, fondul anti-sistemic al manifestaţiilor.

Adunarea studențească a fost împânzită, așa cum era de așteptat, cu informatori. Au fost de asemenea prezenți, la insistențele studenților, decanii mai multor facultăți, Coriolan Drăgulescu, ministrul adjunct al Învățământului, dar și „doi membri ai C.C. al P.M.R"., Ilie Verdeț și Vasile Lupu, care s-au prezentat fără a fi chemați oficial de către studenți. Întrebările la care reprezentanții puterii au trebuit să răspundă au fost deosebit de caustice și de „dușmănoase". Au fost dezbătute, pe lângă cererile imediate legate de condițiile de cazare și calitatea hranei, chestiunea penuriei alimentare, necesitatea construirii canalului Dunăre-Marea Neagră și victimele pe care le-a provocat, nivelul de trai execrabil al muncitorilor și țăranilor etc. Cu această ocazie, studenții timișoreni au prezentat un memoriu, a cărui idee prinsese contur cu trei zile înainte, la data de 27 octombrie, când avusese loc tentativa eșuată de a li se inocula la seminarii varianta de interpretare ideologizată a evenimentelor din Ungaria – care cuprindea același gen de cereri formulate de către omologii lor maghiari: retragerea Armatei Roșii de pe teritoriul României, o mai mare transparență a politicii comerciale a regimului, eliminarea cotelor din agricultură și a normelor industriale, împovărătoare și degradante și, nu în ultimul rând, abolirea cenzurii culturale și mediatice.

Depășite de valul de ostilitate crescândă, autoritățile au dat asigurări ferme că vor prezenta revendicările conducerii partidului, urmând ca peste trei zile să le ofere studenților și răspunsurile formulate de către Comitetul Central al PMR (Mușiu, Stanca, Baghiu în Rusan: 2000, 673). Toate acestea se întâmplau „în timp ce forțele militare înconjurau clădirea și împânzeau campusul universitar". A doua zi, 31 octombrie, protestatarii, precum și studenții care începuseră să se adune în centru și în fața clădirii Prefecturii cerând eliberarea colegilor reținuți de către forțele de ordine, peste două mii în total, au fost înghesuiți cu forța în mai multe camioane militare și transportați în comuna Becicherecu-Mic. Vor fi ținuți aici câteva zile în niște barăci folosite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, unde vor fi anchetați și intimidați în permanență. Cei care avuseseră un rol, oricât de mic, în organizarea protestelor, ori se evidențiaseră pe parcursul desfășurării lor, vor fi departajați de ceilalți și trimiși pentru a fi interogați de către organele de securitate (Boca: 2001, 137-138; Sitariu: 2006, 49; Someșan, Iosifescu în Rusan: 2000, 627). Dintre aceștia îi putem enumera pe cei care au atras atenția în mod special autorităților, studenții „Mușiu Caius, Stanca Teodor, Boghin Aurel, Nagy Ladislau și alții, sprijiniți de asistentul dela catedra de științe sociale, Pop Gheorghe" (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 239). Recunoscând „influența negativă" a evenimentelor din Ungaria asupra stării de spirit existente în vestul țării, mai ales printre studenți, autoritățile locale vor face tot posibilul pentru limitarea răspândirii în continuare a acesteia. Vor reuși în cele din urmă, datorită unor măsuri coercitive deosebit de dure. Să vedem deocamdată accepțiunea oficială a modului în care a decurs întâlnirea studenților cu reprezentanții puterii în sala cantinei din cadrul Institutului Politehnic:

> Se poate aprecia că încă de la început adunarea s-a desfăşurat într-o atmosferă încărcată, cu huiduieli la adresa partidului şi guvernului, întreţinută de elementele duşmănoase, studenţi repetenţi, exmatriculaţi, antrenând până la urmă pe majoritatea studenţilor participanţi la adunare. Caracterul duşmănos şi antistatal al adunării s-a concretizat şi prin aceia, că în afară de cele prevăzute în memoriu, unele elemente au pretins, că partidul nu preocupă (sic!) de ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii, că trebuie să se acorde mai multă „libertate" presei şi cuvântului, să se acorde burse tuturor studenţilor fără a se ţine cont de situaţia la învăţătură şi starea materială, armata sovietică să plece din ţară etc.
>
> Influenţa elementelor duşmănoase în rândul studenţilor a devenit în acele momente atât de mare, încât intervenţia tovarăşilor care au fost de faţă, a fost fără rezultat, fiind puşi în situaţia de a părăsi sala. Pentru a se preîntâmpina o eventuală antrenare în această acţiune duşmănoasă şi a celorlalţi studenţi din institute, precum şi a elementelor duşmănoase din rândul populaţiei, au fost luate măsuri de izolarea studenţilor (sic!) cu ajutorul forţelor armate, măsuri care au continuat şi în cursul zilei de 31 octombrie 1956 (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 240)

Această acţiune nu ar fi fost posibilă, conchidea autorul raportului, dacă influenţa partidului în mediile studenţeşti ar fi fost suficient de crescută, ceea ce nu era însă cazul. „Organizaţiile de partid din facultăţi nu îşi îndeplinesc rolul de conducător atât în rândul corpului didactic, cât şi în rândul studenţilor", ni se aduce la cunoştinţă în continuare. Cauza principală a acestui indezirabil deznodământ era identificată în „compoziţi[a] social[ă] necorespunzătoare îndeosebi a membrilor de partid din rândul corpului didactic şi personalului administrativ" (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 242), care nu acordau suficientă atenţie sau chiar deloc îndoctrinării ideologice a studenţilor. Erau admonestaţi în special membrii catedrei de Ştiinţe Sociale a Institutului Politehnic, din care făcea parte asistentul Gheorghe Pop, cel care se solidarizase cu revendicările studenţilor (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 244-245). În loc să fie fundamentate în baza fidelităţii faţă de regim, cadrele didactice erau selectate pe criteriul competenţei profesionale, aspect apreciat de către autor drept o lipsă serioasă în activitatea educaţională din universităţile timişorene. „Conducerile institutelor de învăţământ au fost stabilite în mare măsură numai după criterii pregătirii profesionale (sic!), fără a se ţine cont de ataşamentul lor faţă de regim". Pe cale de consecinţă, „latura educativă a muncii cu studenţi" era, fapt inadmisibil, neglijată (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 245).

Analizând structura de „clasă" a cadrelor didactice care profesau în institutele de învăţământ superior din Timişoara, informatorul ajungea la următoarea concluzie: „Din cei 735 profesori, conferenţiari şi asistenţi de la toate institutele 73 sunt de origine exploatatori (sic!), 401 funcţionari, 189 ţărani muncitori şi

mici meseriaşi şi numai 72 au origine muncitorească". În plus, mulți dintre aceştia, fapt deosebit de grav, făcuseră parte înainte de 1948 „din partide burghezo-moşiereşti, unii având funcții de răspundere". Datorită acestei componențe sociale nesatisfăcătoare, corpul profesoral universitar nu a reuşit să fie la înălțimea pe care momentul o cerea şi să limiteze influența ideilor şi activităților „contrarevoluționare" în rândul studenților. Mai mult, o parte dintre ei au afişat chiar o „aprobare tacită" în raport cu „acțiunile huliganice organizate de studenți" (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 246). Dacă structura socio-profesională a cadrelor didactice lăsa de dorit, acelaşi lucru se putea spune şi despre studenți. Astfel, „din cei 4486 studenți din facultăți 2214 sunt fii de funcționari, preoți, comercianți, judecători, avocați, fii de exploatatori şi membrii (sic!) ai fostelor partide fasciste şi istorice" (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 247).

Numeroşi activişti de partid au fost trimişi în căminele Universității Politehnice pentru a încerca să calmeze spiritele. Fără succes însă, după cum dovedeşte şi următoarea notă informativă aflată la Direcția Județeană Timiş a Arhivelor Naționale (DJTAN):

> În cursul zilei de azi, 31 octombrie, studenții au primit pe tov. trimişi de a sta cu ei de vorbă, prin vociferări şi strigăte, refuzînd în mod fățiş să ia parte la discuții, neadmițând nici o opinie organizînd rezistență activă față de încercările de a discuta cu ei. Nici unul nu a vrut să declare cine a fost organizatorii (sic!) acestei acțiuni. Şi studenții fii de muncitori şi de țărani muncitori s-au solidarizat față de manifestările huliganice, fiindu-le frică că (sic!) masa de studenți e organizată şi de a nu fi învinuiți de colegii lor să le trădează (sic!) cauza.
> Tot în acest cămin, sub pretextul prezenței armatei, studenții au refuzat să ia masa de prânz, motivând „n-am muncit, nu mâncăm", „sunt prea emoționat ca să mănânc". Pe la ora 14 starea de spirit s-a înrăutățit, studenții refuzînd să ia masa în totalitatea lor, declarând greva foamei. Studenților din exterior (cca. 50 persoane) li s-a servit masa înafară clădirii (sic!) căminului şi în discuțiile avute cu ei au ridicat mereu problema situației colegilor lor din cămin, vrând să ştie situația lor.
> Impresia tovarăşilor care au stat de vorbă cu studenții este, că există o masă de oameni, care pe baza de lozinci momentane (demagogice şi reacționare) s-au solidarizat între ei (sic!) (DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 105).

Cursurile şi seminariile au fost suspendate, în timp ce studenții de la facultatea de Medicină şi cei de la Institutul Agronomic s-au solidarizat cu protestele colegilor lor de la facultatea de Mecanică. Mult timp de acum încolo, angajați ai serviciului de securitate au organizat razii nocturne în cămine pentru a îi intimida pe studenți şi a afla mai multe informații despre organizatorii protestelor (Sitariu: 2004, 82). Pentru a nu fi puşi în situația de a îşi compromite fi-

nalizarea studiilor şi chiar viitorul profesional, studenţii „au fost obligaţi să semneze declaraţii de desolidarizare de revendicările susţinute în 30 octombrie" (Boca: 2001, 139).

Principalii organizatori ai protestelor au primit sentinţe variind între maxim opt ani şi minim trei luni de detenţie. Deşi autorităţile au depus eforturi sistematice pentru a limita răspândirea informaţiilor despre protestele studenţeşti din Timişoara, acestea au „avut un ecou imediat şi în restul ţării", câştigând simpatia populaţiei. Dacă media română nu a oferit nici un amănunt despre evenimentele petrecute în oraşul de pe Bega, Europa Liberă sau Vocea Americii, binecunoscutele posturi de radio din Occident, au devenit principalele surse de informare ale românilor în legătură cu ceea ce se petrecea în propria lor ţară (Boca: 2001, 139-140).

Ioan Munteanu afirmă că manifestaţiile studenţeşti care au avut loc în Timişoara, capitala Banatului istoric, cele mai intense din întreaga ţară, nu au apărut nici spontan şi nici întâmplător. Datorită stilului „de viaţă al bănăţenilor în general, foarte puternic ancorat într-un profund sentiment al dreptului la proprietate", dar şi a compoziţiei etnice a populaţiei, regimul s-a manifestat în această regiune cu un plus de represivitate. Spiritul burghez, foarte bine conturat prin sentimentul dezvoltat al proprietăţii şi al participării civice, reprezenta un inamic funciar al ideologiei comuniste. Pentru a asigura măcar perpetuarea, nu neapărat victoria regimului, acesta trebuia neapărat eradicat. Deportările etnicilor germani, apoi a celor sârbi, în perioada paranoiei anti-titoiste, stau mărturie în acest sens (Munteanu în Rusan: 2000, 636-637).

Un rol deosebit de important în revoluţia maghiară l-a jucat, după cum urmează să vedem în continuare, Iugoslavia lui Tito. Prin aprobarea cerută de către Hruşciov direct pentru stoparea *manu militari* a revoluţiei şi prin acordarea de azil politic lui Imre Nagy şi colaboratorilor săi la ambasada iugoslavă din Budapesta, liderul iugoslav, care a reprezentat unul din principalii factori de inspiraţie pentru manifestaţiile din Ungaria vecină, a influenţat în mare măsură derularea acestora. Nu în ultimul rând, triunghiul Moscova-Belgrad-Bucureşti a constituit arena politică în care s-a jucat finalul dramei maghiare.

4.5. Iugoslavia în capcana revoluţiei maghiare. Evoluţia relaţiilor româno-iugoslave în a doua jumătate a anilor '50

Refugierea lui Imre Nagy la ambasada iugoslavă din Budapesta a pus Belgradul într-o poziţie deosebit de delicată. Asta deoarece urma să supună unui test internaţional imaginea de comunist independent a lui Tito. Surprinzător însă, cel puţin la prima vedere, este faptul că poziţia iugoslavă şi cea sovietică în ceea ce priveşte natura crizei maghiare şi mijloacele adecvate pentru a o gestiona a

fost, cu mici excepții, convergentă; cele două poziții s-au despărțit însă atunci când s-a pus problema justificării lor în conformitate cu întărirea prestigiului politic al fiecărei părți în cadrul lumii comuniste.

Tito nu îl putea preda pe Nagy şi „grupul" său Moscovei, aşa cum ceruse Hruşciov, fără să rişte să îşi compromită poziția independentă pe care o câştigase în cadrul lumii comuniste. Aşa că a venit cu o contraofertă. A propus ca cei care solicitaseră azil politic să fie transferați în Iugoslavia sau, ca alternativă, garantarea libertății acestora de a se deplasa în oricare altă țară socialistă doresc. Astfel, argumenta Belgradul, s-ar fi evitat o conjunctură nedorită în care Uniunea Sovietică să fie acuzată de răpire, sechestrare şi violare a drepturilor omului, iar Iugoslavia să apară drept complice. Moscova a protestat ferm față de această eventuală soluționare a „cazului" Nagy, acuzându-l pe Tito că încalcă înțelegerea de la Brioni şi aduce prejudicii ireparabile relațiilor dintre cele două părți (Ghibianski în Cătănuş, Buga: 2006, 429-436).

În noaptea de 2 spre 3 noiembrie 1956, Hruşciov şi Malenkov se întâlniseră cu Tito la reşedința acestuia de pe insula Brioni, unde l-au informat de decizia unei a doua invazii în vederea distrugerii focarului revoluționar maghiar. După ce îşi manifestase reticența față de prima intervenție militară, liderul iugoslav şi-a surprins plăcut gazdele declarându-se de acord cu planul propus de către aceştia, ba chiar ar fi afirmat că, la nevoie, ar fi trimis din proprie inițiativă trupe în Iugoslavia pentru stabilizarea situației. În ceea ce priveşte noua conducere maghiară, Hruşciov l-a propus pe fostul cominternist Ferenc Münnich (viitorul ministru al Apărării), pe care însă Tito nu l-a agreat tocmai datorită susceptibilității sale prosovietice. În final, s-a căzut de acord ca János Kádár să fie numit noul prim-secretar al PSUM (Granville: 2004, 105-112; Gibianskii: 1998, 140-141).

Colaborarea dintre Belgrad şi Moscova intrase însă în impas după ce Imre Nagy şi însoțitorii săi se retrăseseră la ambasada iugoslavă de la Budapesta. Tito încercase să îl convingă pe fostul premiser maghiar să recunoască noul guvern Kádár, dar nu a reuşit. Pentru a câştiga timp, liderul iugoslav a negat că azilul acordat lui Nagy ar contraveni în vreun fel acordului de la Brioni, făcând apel la empatia lui Hruşciov pentru a înțelege delicata ipostază în care Iugoslavia se afla (Granville: 2004, 109; Ghibianski: 2006, 428). La sugestia Moscovei, RPR s-a oferit să găzduiască „grupul" Nagy până când tensiunile se vor aplana şi reîntoarcerea membrilor săi în Ungaria nu va mai prezenta un grad ridicat de risc, respectând pe durata întregii lor şederi „regulile ospitalității, regulile prevăzute în legile internaționale despre azil". Tito s-a declarat de acord, impunând însă două condiții: în primul rând, aprobarea guvernului Kádár, iar în al doilea rând, consimțământul lui Nagy (Lungu, Rețegan: 1996, 330; Stykalin: 2005, 57-58).

Prima condiție era desigur şi cea mai uşor de îndeplinit. Prim-secretarul PSUM avea numai de câştigat de pe urma îndepărtării lui Nagy, care prin

simpla sa prezenţă pe teritoriul maghiar obstrucţiona posibilitatea noii conduceri de a îşi prelua atribuţiile şi de a obţine recunoaşterea populaţiei. „A doua condiţie, de a convinge pe Imre Nagy şi grupul său [să fie transportaţi în România, n. m.], noi n-am putut s-o realizăm", admitea Gheorghiu-Dej în faţa Biroului Politic al PMR. „*Abstracţie făcând de dreptul internaţional*, dacă a vrut sau nu să vină în România (sic!), *interesele superioare ale socialismului au făcut necesar să se stabilească un acord în această privinţă*, care să ajute guvernul Kádár, pentru a lua complet frânele conducerii statului în mână" continua liderul român (Lungu, Reţegan: 1996, 332, subl. m.). Oficial, în scrisorile pe care guvernul român şi maghiar le-au schimbat pe această temă, se stabilea ca intervalul petrecut de Nagy şi asociaţii săi pe teritoriul românesc să fie limitat, aceştia urmând să fie repatriaţi odată ce partea maghiară era în măsură să le asigure securitatea. „Guvernul român nu va expulza pe Imre Nagy şi persoanelor din grupul său (sic!) şi, în general, nu va permite strămutarea lor într-o ţară terţă decât cu consimţământul expres atât al acestor persoane, cât şi al Guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc ungar", se angaja Bucureştiul. „Guvernul român va permite însă", continua comunicatul, „la cererea acestor persoane, înapoierea lor în Republica Populară Ungară, atunci când guvernul ungar va notifica că este în măsură să le garanteze securitatea personală în RPU" (Lungu, Reţegan: 1996, 286; Stykalin: 2002, 69-76).

Belgradul a înaintat o notă de protest conducerii maghiare în legătură cu modalitatea prin care s-a efectuat evacuarea lui Nagy şi a colaboratorilor săi în România, faţă de care Moscova şi-a exprimat nedumerirea. Tito era nemulţumit de maniera în care fusese soluţionată „problema" Nagy, care afecta, în opinia sa, credibilitatea şi prestigiul guvernului iugoslav, atât în plan intern, cât şi la nivel internaţional. Un alt reproş pe care liderul iugoslav îl aducea sovieticilor se referea la campania anti-iugoslvă tot mai vehementă din presa est-europeană, gestionată de Moscova şi axată pe criticarea faptului că Belgradul ar fi obstrucţionat rezolvarea constructivă a azilului „grupului" Nagy din ambasada sa de la Budapesta (Ghibianski în Cătănuş, Buga: 2006, 437-438; Gibianskii: 1998, 143).

Însă nu numai Moscova era responsabilă de panta descendentă pe care intraseră relaţiile sovieto-iugoslave. Încă din 11 noiembrie, într-un discurs ţinut în localitatea Pula Tito condamnase ferm prima intervenţie a Armatei Roşii în Ungaria, considerând-o „greşită". Apoi, dacă noul guvern şi noul partid comunist maghiar ar fi fost create în cel mai scurt timp posibil, fără a se aştepta susţinere militară din partea sovieticilor, a doua intervenţie nu ar mai fi devenit necesară, afirmase liderul iugoslav. Operaţiunea militară era totuşi justificabilă în baza posibilităţii „restaurarării capitalismului" în Ungaria; cu toate acestea, argumenta în continuare Tito, ar fi putut fi evitată prin implementarea, la timp, a măsurilor politice necesare:

> Mulți oameni întreabă acum de ce a avut loc a doua intervenție sovietică. Este clar, şi noi am spus-o şi vom continua să o spunem, că suntem împotriva interferenței şi a folosirii de forțe armate străine. Care era acum cel mai mic rău? Putea fi ori haos, război civil, contrarevoluție, şi un nou război mondial, sau intervenția trupelor sovietice care erau acolo. Prima variantă ar fi fost o catastrofă şi ultima o greşeală. Şi, bineînțeles, dacă însemna salvarea socialismului în Ungaria, atunci, tovarăşi, putem spune, deşi suntem împotriva intervenției, intervenția sovietică a fost necesară. Dar dacă ar fi făcut tot ce ar fi trebuit să facă mai devreme, nu ar mai fi fost nevoie de o intervenție militară. Această eroare a fost, din nefericire, rezultatul ideii lor că puterea militară rezolvă totul (Zinner: 1956, 529).

Moscova avea toate motivele să fie iritată. După ce, inițial, la Brioni, liderul iugoslav fusese de acord cu planul sovietic de a soluționa *manu militari* criza maghiară, acum, pentru a salvgarda prestigiul Iugoslaviei de stat socialist independent, care era în pericol de a fi prejudiciat de consonanța cu Uniunea Sovietică în privința utilizării metodelor dure pentru apărarea „cuceririlor socialismului", Tito emitea critici voalate la adresa conducerii sovietice. Faptul nu a trecut neobservat la Moscova. Cotidianul PCUS, *Pravda*, îşi exprima „surprinderea" față de interpretarea acordată de către liderul iugoslav celei de a doua intervenții a Armatei Roşii pe care, pentru a evita pericolul „contrarevoluției", o considera „un pas necesar şi inevitabil" (Zinner: 1956, 549; vezi şi Lungu, Rețegan: 1996, 394).

Pe de altă parte însă, soluția aleasă de către sovietici pentru „cazul" Nagy nu avantaja cu nimic partea iugoslavă; dimpotrivă, îi conferea rolul unei marionete docile, care acceptase fără nici un fel de obiecții zdrobirea revoluției maghiare şi deportarea lui Imre Nagy şi a colaboratorilor acestuia, împreună cu familiile lor, pe teritoriul României, fapt care se petrecuse printr-o desconsiderare totală a drepturilor omului. Nu în ultimul rând, şansele membrilor „grupului Nagy", cel puțin a celor mai proeminenți, de a scăpa din captivitatea impusă de Moscova şi de a îşi relua viața normală erau practic nule. Conştientizând responsabilitatea, fie şi parțială, ce îi revenea ca urmare a acestui deznodământ, Tito a pledat pentru repatrierea lui Nagy, cu condiția recunoaşterii de către acesta a guvernării Kadar:

> Noi considerăm că Nagy putea să fie lăsat la Budapesta, acasă, fără să existe pericol ca el să se amestece în munca guvernului şi s-o împiedice. Noi considerăm că s-ar mai putea găsi în această privință o rezolvare. Noi credem că ar fi util dacă i s-ar acorda acum lui Nagy posibilitatea de a se întoarce în Ungaria şi să stea acolo (sic!). Eventuala lui declarație că el se întoarce în Ungaria cu acordul Guvernului ungar şi că nu va împiedica eforturile acestui guvern în restaurarea țării etc. ar stârni un uriaş răsunet pozitiv în rândurile poporului ungar şi ar fi fost înlăturate argumentele pentru campania în lumea întreagă împotriva

> deportării lui Nagy. Într-un cuvânt, toate acestea ar fi scos de pe ordinea de zi (sic!) şi normalizarea situaţiei din Ungaria ar fi progresat considerabil mai mult (Lungu, Reţegan: 1996, 362-363).

Pe Hruşciov, propunerea lui Tito l-a înfuriat de-a dreptul. Acesta a acuzat Iugoslavia că încalcă înţelegerea de la Brioni şi că, prin sugestia făcută în legătură cu „grupul" Nagy, în loc să acorde sprijin „guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc" condus de János Kádár, îi obstrucţionează de fapt funcţionalitatea:

> Ne-am înţeles că vom sprijini în comun Guvernul revoluţionar muncitoresc-ţărănesc din Ungaria, în frunte cu tov. Kádár. Totuşi, cuvântările conducătorilor dvs., diferite articole apărute în presa iugoslavă, acţiunile reprezentanţilor oficiali ai Iugoslaviei, inclusiv la ONU, dovedesc contrariul.
> Într-adevăr, nu se poate vorbi de sprijinirea Guvernului muncitoresc-ţărănesc din Ungaria şi a insista în acelaşi timp asupra înapoierii lui Nagy şi a membrilor grupului lui în Ungaria, a propaga păreri cu privire la atragerea lor în guvernul ungar. Nu încape îndoială că Nagy Imre a acţionat în mod capitulard, că el a deschis drumul contrarevoluţiei. [...] În situaţia actuală, înapoierea lui Nagy Imre în Ungaria poate avea numai un singur rezultat: contrarevoluţia va face din el steagul său.
> Singura atitudine justă pentru acela care vrea să ajute cauzei socialismului în Ungaria poate fi numai condamnarea publică a lui Nagy Imre, Losonczy şi a grupului lor. Apărarea perseverentă a lui Nagy şi a grupului lui din partea dvs., în locul condamnării lui politice, duce în mod obiectiv la aceea că în cercurile largi ale opiniei publice sporesc îndoielile în ceea ce priveşte nepărtinirea poziţiei dvs. faţă de evenimentele din Ungaria (Lungu, Reţegan: 1996, 392-393).

O altă insatisfacţie a liderului sovietic era legată de maniera în care fusese interpretată în Iugoslavia a doua intervenţie a Armatei Roşii în vederea lichidării „contrarevoluţiei" din Ungaria. Tito era acuzat indirect de ipocrizie, deoarece dezavuase în public soluţionarea militară a crizei maghiare, în timp ce la întâlnirea de la începutul lunii noiembrie afirmase că era chiar pregătit să trimită propriile trupe în Ungaria, deja comasate în acest scop la graniţa dintre cele două state (Lungu, Reţegan: 1996, 394). Hruşciov a interpretat acest comportament drept o acţiune „îndreptată împotriva unităţii ţărilor lagărului socialist" prin care Iugoslavia a „căutat să-şi sporească preţul pe arena internaţională" (Hruşciov: 1959, 610-611), acuzând periodic în anii următori „revizionismul" iugoslav şi masiva contribuţie americană la „construirea socialismului" în această ţară (Hruşciov: 1959, 566, 587, 590, 609-628).

Pe scurt, se poate afirma că Iugoslavia a căzut în capcana revoluţiei maghiare, după ce iniţial sperase, la fel ca şi Uniunea Sovietică, să o utilizeze pentru a-şi ameliora propriul capital de imagine în lumea comunistă şi, de ase-

menea, în cea capitalistă. În timp ce Belgradul dorea o Ungarie comunistă adaptată modelului titoist, Moscova urmărea în schimb împiedicarea cu orice preț a ieșirii Ungariei din tabăra socialistă sau „iugoslavizarea" ei, eventualitate care i-ar fi subminat îngrijorător de mult credibilitatea și prestigiul în ochii „țărilor frățești". În final, spre deosebire de perioada conflictului Tito-Stalin, Belgradul nu a avut de data aceasta câștig de cauză, fiind nevoit să recurgă la diverse artificii și escamotări politice, ideologice și mediatice „pentru a masca oarecum în fața propriului popor și a opiniei publice mondiale" aportul pe care îl adusese la soluționarea crizei maghiare în manieră sovietică (Ghibianski în Cătănuș, Buga: 2006, 440).

*
* *

După 1956, relațiile româno-iugoslave au urmat un traseu sinuos. Au fost deteriorate datorită poziției Belgradului în ceea ce privește revoluția maghiară, dar și din cauza unor aprecieri teoretice ale realităților internaționale pe care, așa cum urmează să vedem, Bucureștiul nu le împărtășea. Însă proiectul Porțile de Fier, centrat pe ameliorarea navigației pe Dunăre și în primul rând pe obținerea de energie electrică, a reprezentat, începând cu a doua jumătate a anilor '50, principalul liant dintre cele două părți.

Legăturile dintre RPR și Iugoslavia la nivel de stat, fuseseră reînnodate cu puțin timp în urmă; acum, acestea au fost dublate, deosebit de important, de reluarea relațiilor dintre partidele comuniste ale celor două țări (Benea: 2009, 95-96), fapt care nu a avut loc, de exemplu, între Uniunea Comuniștilor din Iugoslavia (UCI) și PCUS. Se făcea publică astfel disponibilitatea lui Tito de a ameliora colaborarea Belgradului, în primul rând din punct de vedere economic, cu Bucureștiul. După o vizită pe care o făcuse la începutul lunii iunie la Moscova, la invitația lui Hruşciov, pentru a extinde procesul de cooperare iugoslavo-sovietic, la întoarcere, liderul iugoslav i-a făcut o vizită prim-secretarului PMR. Cu această ocazie s-a ajuns la un consens în privința construirii unei hidrocentrale comune pe Dunăre și s-au încheiat și o serie de acorduri culturale, comerciale sau științifice (Moraru în Cătănuș, Buga: 2006, 187; Benea: 2009, 97). Gheorghiu-Dej se pronunța ferm pentru ameliorarea contactelor dintre cele două state: „să înlăturăm tot ce poate stânjeni îmbunătățirea relațiilor. Noi am luat măsuri și vom mai lua". Aceste măsuri constau în principal în permiterea reîntoarcerii etnicilor sârbi și germani deportați în câmpia Bărăganului și despăgubirea acestora pentru suferințele și deposedările pricinuite de către regim (Moraru în Cătănuș, Buga: 2006, 198).

În plan ideologic însă, situația se prezenta cu totul altfel. Iugoslavii erau acuzați că insistă asupra diferențelor existente între diferitele căi de „construire a socialismului", fără a menționa măcar fondul comun al acestui proces. Apoi,

pe filon mediatic, presa iugoslavă „oglindeşte ca şi înainte extrem de reţinut, chiar rece, faptele care privesc viaţa din U.R.S.S. şi ţările de democraţie populară". Ştirile difuzate despre tabăra socialistă „sunt foarte puţine şi tonul lor este adesea neprietenos", chiar „duşmănos" în anumite împrejurări (Stanciu: 2008, 277).

PMR renunţă să trimită o delegaţie la Congresul UCI din 1958, după ce primise o invitaţie în acest sens, motivând gestul prin faptul că „numeroase teze cuprinse în proiectul de program, precum şi aprecieri privind relaţiile internaţionale şi probleme ale mişcării comuniste mondiale se află în contradicţie cu principiile marxism-leninismului", aşa cum fuseseră ele exprimate cu ocazia consfătuirii partidelor comuniste şi muncitoreşti care avusese loc la Moscova în 1957. „După convingerea noastră", continua Gheorghiu-Dej, „astfel de teze şi aprecieri nu pot decât să contribuie la răspândirea unor confuzii şi să aducă prejudicii mişcării muncitoreşti internaţionale" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 1; vezi şi Deletant, Pearton: 1998, 271).

Cel mai mare neajuns al orientării internaţionale a Iugoslaviei, considera conducerea de la Bucureşti, rezida în echivalarea relaţiilor existente între statele socialiste cu cele dintre statele capitaliste şi în premisa conform căreia în fiecare „lagăr" se manifestă o tendinţă hegemonică a popoarelor mari şi puternice de a le domina pe cele mici. Apoi, tabăra socialistă nu putea fi considerată, la fel ca şi cea capitalistă, un simplu „bloc militar". Orientarea eminamente „paşnică" şi profunda unitate ideologică având ca scop „construirea socialismului" era astfel impardonabil eludată, la fel ca şi „contradicţiile" din interiorul lumii capitaliste, împreună cu orientarea internaţională agresivă şi belicoasă a acesteia (Canja et. al.: 1958, 16-18):

> Atunci când unii factori de răspundere şi organe de presă din Jugoslavia (sic!) au căutat să reducă esenţa lagărului socialist la aceea a unui bloc militar şi au tratat problema relţiilor internaţionale, ignorând contradicţia fundamentală dintre sistemul socialist şi cel capitalist, dintre forţele socialismului şi păcii, pe de o parte, şi cele ale imperialismului şi războiului pe de altă parte, partidul nostru şi-a exprimat deschis dezacordul cu acest mod de a prezenta lucrurile. Din păcate aceste aprecieri se găsesc într-o formă amplificată în proiectul de program al U.C.I.
>
> Este cu desăvârşire necorespunzător cu realitatea istorică şi dăunează cauzei socialismului că una din rădăcinile existenţei „celor două blocuri antagoniste militar politice" – e vorba deci atât de blocul ţărilor imperialiste cât şi de ţările lagărului socialist – ar constitui-o „politica de împărţire în sfere de interese dusă întotdeauna până acum în scopul impunerii hegemoniei şi a dominaţiei imperialiste asupra popoarelor mici".
>
> Proiectul de program trece sub tăcere faptul că ţările socialiste se pronunţă în mod constant împotriva împărţirii lumii în blocuri militare şi duc o politică consecventă pentru lichidarea acestei împărţiri, că statele socialiste reprezintă un factor esenţial al luptei pentru pace, colaborare internaţională şi coexistenţă

> pașnică a diferitelor sisteme sociale, așa cum se arată și în Manifestul Păcii (rezoluția consfătuirii partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova, desfășurată în 1957, n.m.), semnat, alături de celelalte partide comuniste și muncitorești și de Uniunea Comuniștilor din Jugoslavia (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, dosar 41, f. 2).

Interpretarea relațiilor dintre statele socialiste ca fiind profund inechitabile și bazate pe constrângeri și pe politici de putere „prezintă politica partidului și guvernului R.P.R., ca și a altor țări socialiste, într-un mod în totul necorespunzător realității și jignitor" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, dosar 41, f. 3). Urmează apoi o pledoarie patetică pentru confirmarea principiului „egalității în drepturi", care s-ar afla în subsidiarul întregii texturi inter-relaționale a statelor socialiste, precum și rolul constitutiv al Uniunii Sovietice, „care acordă celorlalte țări socialiste un ajutor internaționalist în opera de construire a socialismului și apărare a independenței" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, dosar 41, f. 4) – în cadrul acestui ansamblu. Este invalidată astfel teza unor cercetători ca Stephen Fischer Galați, Mioara Anton, Florin Constantiniu, și alții, care susțin ceea ce poate fi rezumat prin pretinsa confesiune pe care Gheorghiu-Dej i-ar fi făcut-o lui Silviu Brucan imediat după lichidarea focarului revoluționar maghiar: „«Dragă Tache, dacă nu facem o cotitură de 180 de grade în relațiile noastre cu sovieticii, suntem pierduți!»" (Brucan: 1992, 72). Cu alte cuvinte, îndepărtarea RPR de poziția internațională a Moscovei începând cu jumătatea anilor '50.

În primul rând, Brucan era pe atunci un personaj secundar în ierarhia PMR, fapt care face improbabilă o astfel de atenție din partea lui Gheorghiu-Dej față de persoana sa. În al doilea rând, este mult mai credibilă teza avansată de către cercetători ca Michael Shafir, Denis Deletant, Sergiu Verona, Kenneth Jowitt sau Liviu Țîrău, care consideră că poziția autonomă a României în cadrul „lagărului socialist" a început de abia în 1962, odată cu divergențele dintre Moscova și București în privința oportunității supranaționalizării CAER. Chiar dacă, prin interpretarea în cheie naționalistă a revoluției maghiare și avansarea falsei supoziții potrivit căreia insurgenții urmăreau realipirea Transilvaniei la Ungaria și atentau astfel la integritatea teritorială a României au fost trasate unele dintre premisele național-comunismului, nu se poate afirma că disputa româno-sovietică și-ar fi avut originea în acel an. Mai mult, documente de arhivă demonstrează „atitudinea de prețuire" a PCUS față de PMR (Cătănuș: 2004a, 47), mai ales datorită rolului jucat de către „tovarășii" români în suprimarea revoluției maghiare. Pe scurt, România avea nevoie de Uniunea Sovietică pentru planurile sale economice, iar în privința noilor concepte pe care aceasta le avansa în domeniul relațiilor internaționale, cum ar fi coexistența pașnică, nu avea, cel puțin deocamdată, nimic de obiectat.

„Partidul nostru, ca şi celelalte partide comuniste şi muncitoreşti", sublinia Gheorghiu-Dej în scrisoarea trimisă Comitetului Central al UCI, „învaţă şi se inspiră din tezaurul bogat de experienţă al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, detaşament de frunte al mişcării comuniste internaţionale". Nu reiese din acest pasaj nici o tendinţă de autonomie în raport cu centrul moscovit, ba chiar din contră, rolul său central pentru unitatea şi coeziunea lumii comuniste este reafirmat fără echivoc. Idee care se desprinde de altfel şi din următorul pasaj. „Este cunoscut prestigiul de care se bucură Uniunea Sovietică, prima şi cea mai puternică ţară care a făurit societatea socialistă şi construieşte comunismul, stat care, în fruntea lagărului socialist, duce o politică consecventă (sic!) de luptă pentru pace şi socialism" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 5). Alte reproşuri aduse de către comuniştii români omologilor lor iugoslavi constau în abordarea improprie a influenţei statului în economia socialistă, pe care acesta, în accepţiunea ultimilor, ar avea tendinţa să o frâneze, precum şi implicarea în afacerile interne ale României de care Tito s-ar fi făcut responsabil prin recomandările pe care le făcuse în privinţa drepturilor populaţiei sârbe din afara graniţelor Iugoslaviei (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 6-7).

Documentul se încheia însă cu un ton relativ optimist, afirmând disponibilitatea şi dorinţa PMR de a contribui la consolidarea şi extinderea relaţiilor dintre partidele comuniste şi statele socialiste „în conformitate cu principiile egalităţii în drepturi, a neamestecului şi respectului reciproc, a internaţionalismului proletar, în interesul socialismului şi păcii" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 8). În concluzie, Iugoslavia era acceptată ca un membru *sui-generis* al lumii comuniste, considerându-se improprie catalogarea sa drept un stat capitalist. Conducerea de la Bucureşti se pronunţa de asemenea pentru critici constructive ale erorilor ideologice şi politice ale iugoslavilor, care să nu aibă însă ca finalitate „ruperea relaţiilor" cu aceştia. „Noi trebuie să manifestăm mai multă înţelegere, mai mare suplеţe", în problema Iugoslaviei, era de părere Gheorghiu-Dej, „pentru că suntem interesaţi să colaboreze mai mult cu noi decât cu lumea capitalistă" (Cătănuş: 2004a, 144, 194). Este foarte probabil ca atitudinea Bucureştiului în privinţa „problemei iugoslave", care se încadra într-o orientare mai largă promovată de către Moscova, să fi rezultat, în afara convingerilor ideologice profund staliniste ale conducerii de la Bucureşti, şi din dorinţa de a consolida relaţiile cu Uniunea Sovietică prin aportul adus la coeziunea politică şi congruenţa ideologică a „lagărului socialist", mai ales că ecourile revoluţiei maghiare erau încă departe de a se fi disipat (Deletant, Pearton: 1998, 272; BR/Romania: 1959, 18). În ciuda deteriorării relaţiilor ideologice dintre PMR şi UCI, care au antrenat şi o diminuare a raporturilor economice, relaţiile politice, la nivel de stat, au rămas în mare măsură, datorită eforturilor conjugate depuse în acest sens – nealterate, la fel ca şi „contactele culturale şi

sportive" (BR/Romania: 1959, 18-19). Situația se va ameliora însă gradual, culminând, în 1963, cu demararea proiectului hidroenergetic Porțile de Fier, o inițiativă pe care cele două părți o dezbăteau încă din 1956 (Benea: 2009, 98, 119). Porțile de Fier reprezintă, astfel, o concesie pe care Bucureștiul și Moscova au făcut-o oportunităților economice și stabilității politice, în ciuda disensiunilor ideologice care animau partidele comuniste aflate la conducerea acestor țări.

4.6. „Devierea de stânga" sau despre „unitatea monolitică" a PMR. Premise interne și externe

Fostul ministru de Externe în perioada 1961-1972, Cornelui Mănescu, își amintea despre Gheorghiu-Dej faptul că acesta era pasionat în primul rând de probleme de politică externă; abia apoi urmau politica internă sau chestiunile economice. Judecând după abilitatea cu care a făcut față cutremurului maghiar păstrându-și și ulterior consolidându-și poziția de prim-secretar al PMR, nu văd de ce afirmația lui Mănescu nu ar fi credibilă. Ca mulți alți colaboratori apropiați ai lui Dej, și Mănescu depune mărturie pentru instinctul înnăscut al acestuia în ceea ce privește relațiile interumane și evaluarea corectă a diferitelor conjuncturi în care se întâmpla să se afle. „Simțea ce e bine și îi aduce folos" (Betea: 2001a, 101, 104).

De asemenea, prim-secretarul PMR „simțea" și elimina cât mai rapid și eficient posibil orice amenințare, reală sau potențială, la adresa poziției sale. Așa s-a întâmplat în 1952, când Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Gerogescu au fost îndepărtați din funcțiile pe care le dețineau la nivel de partid și de stat și neutralizați politic. Așa s-a întâmplat și în 1957, când Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi au fost excluși din Biroul Politic pentru criticile pe care i le aduseseră lui Dej cu un an înainte, la puțin timp după Congresul XX al PCUS (King: 1980, 94). Înclin să cred că, în absența revoluției maghiare, eveniment care a solicitat atenția lui Dej în plan internațional, cei doi ar fi fost înlăturați de la putere chiar în același an, așa cum opinează de altfel și Sorin Toma, fostul redactor șef al *Scânteii* (2004, 127).

Se știe că perdanții jocului pentru putere l-au însoțit pe Dej în delegația PMR care a fost prezentă în februarie 1956 la Congresul XX al PCUS. După ce „tovarășilor" români le-a fost distribuit textul cuvântării secrete a lui Hruşciov, cei doi au devenit subit recalcitranți, nemaidorind să joace domino (jocul preferat al conducerii sovietice și, pe cale de consecință, și al conducerilor est-europene) și chiar acuzându-l pe Dej că trișează pentru a ieși întotdeauna câștigător. După consumarea acestui incident, „Între membrii delegației Partidului Muncitoresc Român nu au mai avut loc discuții deosebite" își amintește Paul Sfetcu, secretarul-șef al lui Dej, care îl însoțise pe acesta la Moscova. „Vedeam însă că între

Gheorghiu-Dej, secondat întrucâtva de Petre Borilă, de o parte, Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, pe de cealaltă parte, se produsese o delimitare, chiar ruptură, mai precis, o răcire a relațiilor. Îşi vorbeau numai despre ceea ce considerau a fi strict necesar. Într-o astfel de atmosferă a decurs şi întoarcerea în țară" (Sfetcu: 2008, 300).

După prezentarea, în cadrul unei şedințe plenare a Comitetului Central al PMR, a unei forme sintetice a discursului „secret" al lui Hruşciov, şi unde se afirma caracterul „protocronist" al destalinizării româneşti, pasămite pusă în practică încă din 1952 prin combaterea „devierii de dreapta" (Pop: 2002, 56), Biroul Politic s-a întrunit în aprilie într-o şedință care avea ca temă „cultul personalității" şi combaterea influențelor acestuia. Apar acum discuții despre ordinea în care ar fi trebuit să fie convocate plenara, respectiv şedința Biroului Politic, o parte dintre participanți susținând că ar fi trebuit să se procedeze în ordine inversă, pentru a se putea stabili, întâi într-un cadru restrâns, poziția conducerii de partid asupra semnificației destalinizării, iar numai după aceea să fie inițiată distribuirea acesteia într-un context mai larg, cum ar fi acela a unei şedințe plenare a Comitetului Central al PMR. Cu alte cuvinte, Dej şi apropiații săi se temeau de o insuficientă „prelucrare" a consecințelor ce decurg pentru RPR din noua direcție ideologică adoptată de către Moscova.

Cu această ocazie, Miron Constantinescu lansează, într-un cadrul oficial, primele critici la adresa activității politice a prim-secretarului PMR. Incriminând activitatea ministerului de Interne de la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50, ambițiosul intelectual comunist îl acuza pe Dej că, fiind la curent cu această situație, a tolerat-o, cauzând serioase prejudicii imaginii partidului. „Se va spune poate de către unii că ridic lucruri nepotrivite cu privire la persoana tovarăşului Gheorghiu-Dej. Nimeni însă nu este infailibil în partidul nostru şi chiar dacă numai o parte din ce spun este adevărat, tot însemnează un ajutor" (Tudor, Cătănuş: 2001, 54-55).

Afirmând că nu ignoră „meritele" lui Dej, Constantinescu îşi propunea însă să reliefeze în acea împrejurare „părțile sale negative". Una dintre acestea o constituia condescendența cu care îi trata pe membrii Biroului Politic, care se transforma ocazional şi în „batjocorirea părerii lor". Apoi, prim-secretarul PMR era acuzat că în vara anului 1955, când se pusese problema menționării retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul românesc în fața lui Hruşciov, aflat la vânătoare împreună cu „tovarăşii români" în pădurile carpatice (episod care va fi tratat în secțiunea următoare a dizertației), acesta s-a eschivat, pasându-i lui Emil Bodnăraş responsabilitatea abordării lui Hruşciov. Alte obiecții emise de către Constantinescu sunt legate de maniera deosebit de dură în care liderul român îşi „admonesta" subalternii, respectiv de existența cultului personalității în RPR, „o înclinare – şi la tov. Gheorghiu-Dej şi la noi spre laude şi preamărire". Răspunderea pentru situația creată era una colectivă, iar Constantinescu nu ezita

să recunoască propria contribuție în acest sens. „Este o vină a mea că am făcut şi eu aceasta în legătură cu persoana tov. Gheorghiu-Dej, deşi vedeam lipsuri în munca şi personalitatea sa" (Tudor, Cătănuş: 2001, 57-69).

Surprinzător, o critică moderată a prestației politice dejiste este exprimată şi de către Emil Bodnăraş, unul dintre cei mai influenți membri ai Biroului Politic şi totodată informator al Moscovei, deşi fidelitatea sa a înclinat în cele din urmă de partea lui Dej. Acesta susținea că, atât în presă cât şi în lucrările ştiințifice, prim-secretarului PMR i se atribuia ritualic un rol hipertrofiat în cadrul multor evenimente, ajungându-se „până la deformări ale adevărului istoric". În acest fel, continua Bodnăraş, se configurează cultul personalității: „cu concursul tuturor, prin deformări, măguliri, ploconiri. Cui servesc toate acestea? Ce sentiment apăsător de jenă ai când vezi că toate ți se atribuie cu sau fără merit şi ce sentiment de grijă te cuprinde când toate sunt aşteptate de la tine"! Dej se pare că era de acord cu această apreciere, deoarece notase pe marginea textului stenogramei „Aşa este!". O altă obiecție a lui Bodnăraş era legată de maniera în care Gheorghiu-Dej îşi organiza munca şi care, în opinia sa, lăsa de dorit. „În felul cum lucrează, el ține adeseori prea puțin cont de timpul celorlalți, care au şi ei sarcini multiple şi care nu pot irosi timpul fără rost. Datorită acestor lipsuri, şedințele Biroului Politic sunt de cele mai multe ori slab organizate" (Tudor, Cătănuş: 2001, 86-88).

La rândul său, Iosif Chişinevschi, ideologul şef al partidului, era de părere că „atunci când se ridică vreo chestiune – chiar în general – în legătură cu cultul personalității, Gheorghiu-Dej are impresia că lucrurile sunt îndreptate împotriva lui". Acesta mai considera, afirmație care a animat în mare măsură şedința Biroului Politic, „că orice problemă ridicată în legătură cu Gheorghiu-Dej este un risc". Printre apărătorii liderului comunist s-au distins Nicolae Ceauşescu şi în principal Gheorghe Apostol, care au încercat să relativizeze, în primul caz, responsabilitatea existenței cultului personalității – „toți am contribuit la acest cult" (Tudor, Cătănuş: 2001, 95) – respectiv să îi acuze pe contestatari de ipocrizie şi generalizări eronate, în al doilea caz. „După mine", se pronunța salvator Apostol, „şi Miron şi Ioşca vor să îmbrace în mantia principialității nemulțumirile lor personale acumulate ani de-a rândul, orgoliul mic-burghez şi ranchiuna". Acțiunea celor doi putea fi redusă, continua vorbitorul, la o „răfuială personală" cu prim-secretarul PMR. „Dar Gheorghiu-Dej nu este o persoană izolată, ruptă de Biroul Politic şi de Comitetul Central, de partidul nostru". Urmează o menționare sinoptică a calităților, respectiv a minusurilor conducătorului român, accentuându-se în final diferențele dintre condițiile existente în interiorul elitei politice a Uniunii Sovietice în raport cu cea a RPR, fapt care exclude în accepțiunea lui Apostol orice paralelă dintre formele şi manifestările cultului personalității în cele două țări. „Partidul nostru cunoaşte munca şi atitudinea fermă a tovarăşului Dej pentru apărarea principiilor leniniste ale construcției de partid.

Nimeni nu poate afirma că în activitatea tov. Dej nu au existat lipsuri şi deficienţe. Dar aceste lipsuri şi deficienţe ale sale sunt departe, foarte departe de a se face cât de cât o comparaţie cu cele petrecute în conducerea PCUS". Mai departe, Apostol era de părere că „Miron nu ar fi făcut afirmaţiile pe care le-am auzit, dacă nu ştia că are sprijinul lui Ioşca". În final, acesta sugera că activitatea celor doi ar trebui catalogată drept „nepartinică", iar Biroul Politic ar trebui să adopte o hotărâre în acest sens, convocând de asemenea şi o şedinţă plenară a Comitetului Central al partidului (Tudor, Cătănuş: 2001, 136-138).

Însă cea mai radicală condamnare a intenţiilor lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi va veni din partea ministrului de Interne Alexandru Drăghici, care aprecia drept „«răspândire de metode antipartinice cu tendinţe de fracţionism»" iniţiativa acestora (Tudor, Cătănuş: 2001, 168). Confruntaţi cu o rezistenţă fermă şi totodată bine orchestrată, cei doi vor ceda foarte uşor (Tudor, Cătănuş: 2001, 138-139), negând însă că ar fi purtat discuţii prealabile pe tema criticării lui Gheorghiu-Dej.

Urmând procedura standard în aceste cazuri, şi pentru a înlătura, cel puţin în aparenţă, orice urmă de suspiciune în direcţia unei idealizări a activităţii sale, Gheorghiu-Dej îşi va face autocritica, recunoscând că, în perioada post-stalinistă, a eşuat în ceea ce priveşte abordarea „rolului partidului cu toată fermitatea şi în mod principial. În aceasta am o răspundere nu mai mică decât o au şi ceilalţi membri ai Biroului Politic, poate chiar am răspunderea cea mai mare". Alte tare pe care şi le imputa prim-secretarul PMR erau aceea a unei atitudini „împăciuitoriste" în privinţa cultului personalităţii, respectiv în genul de comportament afişat „uneori faţă de tovarăşi", minusuri pe care îşi propunea să le remedieze în cel mai scurt timp cu putinţă (Tudor, Cătănuş: 2001, 154-155).

Considerându-se că nu au respectat „cerinţele statutare de partid şi normele leniniste ale vieţii de partid", Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au fost excluşi un an mai târziu, cu ocazia unei şedinţe plenare a Comitetului Central al partidului din Biroul Politic, permiţându-li-se însă să rămână în componenţa acestui organ de conducere al PMR. Condamnaţi pentru că ar fi „încercat să calomnieze activitatea organelor conducătoare de partid şi a organelor statului democrat-popular şi să orienteze în acest spirit dăunător dezbaterea în partidul nostru a învăţămintelor Congresului al XX-lea al PCUS", aceştia au fost lichidaţi din punct de vedere politic. Chişinevschi va deceda în 1967, dar Constantinescu va mai apuca să fie reabilitat un an mai târziu de către noul lider al partidului, Nicolae Ceauşescu. Va avea însă un rol decorativ până la moartea sa survenită în 1974, chiar dacă îi vor fi încredinţate anumite funcţii importante în domeniul educaţiei.

La aceeaşi şedinţă, Gheorghe Apostol îşi exprima satisfacţia de a fi interpretat corect atitudinea disidenţilor. Neavând, aşa cum ar fi fost cazul, „o educaţie temeinică de partid", cei doi „au pierdut simţul realităţii" şi „s-au văzut

multă vreme numai pe ei şi mai puţin pe partid, interesele partidului şi ale statului". Pe cale de consecinţă, se întreba retoric Apostol, în eventualitatea în care „Biroul Politic ar fi acceptat punctul de vedere susţinut de Chişinevschi şi Miron Constantinescu şi am fi dat orientarea susţinută de ei dezbaterilor hotărârilor Congresului al XX-lea şi în rândul maselor fără de partid, ce s-ar fi întâmplat cu partidul nostru? Cu poziţiile de clasă conducătoare a proletariatului în statul democrat popular, cu rezultatele măreţe ale construirii socialismului?". Răspunsul nu era decât unul singur şi consta în exemplul evenimentelor survenite în toamna anului 1956 în Polonia şi Ungaria (Tudor, Cătănuş: 2001, 196-199, 251). Acţionând prompt pentru păstrarea „unităţii monolitice" a partidului s-a acţionat în direcţia consolidării şi poate chiar supravieţuirii regimului, era de părere acelaşi Apostol.

Cei doi au fost incluşi retroactiv în grupul „deviatorilor de dreapta", compus din Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu şi neutralizat în 1952, susţinându-se că au acţionat până în 1952 la ordinele directe ale Anei Pauker (Deletant, Pearton: 1998, 254). „Devierea de stânga" de care au fost de asemenea acuzaţi reflecta zelul excesiv cu care urmăriseră implementarea noii tendinţe ideologice a centrului moscovit, fără a o ajusta însă „specificului local", românesc. La şedinţa plenară a Comitetului Central al PMR de la finalul anului 1961 s-a redescoperit subit faptul că Miron Constantinescu se afla în relaţii excelente cu „La Passionaria" română, fiind denumit chiar „copilul" său „băiatul lui Ana (sic!)" (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, vol. II, 139; *Idem*, vol. I, 157).

Se pune firesc întrebarea: în ce măsură „devierea de stânga" a reprezentat o afacere internă de partid şi în ce măsură disidenţa concertată a lui Miron Constantinescu şi a lui Iosif Chişinevschi a fost orchestrată de către Moscova? Afilierarea acestora la poziţiile Kremlinului este confirmată, cel puţin parţial, din mai multe surse, în special în cazul lui Iosif Chişinevschi (Tismăneanu: 2005, 193; Fischer-Galaţi: 1967, 59-61; Betea: 1997, 130; Chelaru: 2001, 52). Dacă operăm însă o comparaţie cu ceea ce s-a petrecut în 1952, vom constata că implicarea sovietică a fost mult mai pregnantă în acel caz (Dej a avut nevoie de aprobarea directă a lui Stalin pentru a o demite pe Ana Pauker din funcţia de ministru de Externe şi din Biroul Politic al PMR) decât în 1957. Chiar dacă ipoteza sfătuirii celor doi disidenţi de către Kremlin este plauzibilă, implicarea directă a sovieticilor pentru susţinerea lor nu este atestată de nici o sursă documentară. La fel cum, în afara lui Georges Haupt, nici o altă sursă nu confirmă faptul că Chişinevschi şi Constantinescu ar fi fost eliminaţi în tandem cu lupta pentru putere care avea loc în PCUS între „vechea gardă" stalinistă şi reformiştii fideli lui Hruşciov, şi pe care Dej se aştepta ca prim-secretarul sovietic să o piardă, pentru a putea să îi acuze pe cei doi că ar fi „agenţi ai lui Hruşciov" animaţi de un „deviaţionism periculos[9]". Datorită rezultatului nefavorabil facţiunii

[9] Detalii interesante, nu neapărat şi obiective, despre maniera în care Hruşciov a reuşit să îşi neutralizeze principalii rivali, „grupul antipartinic" format din Molotov, Malenkov,

„ortodoxe" a PCUS, Dej şi-ar fi schimbat interpretarea cu 180 de grade, acuzându-i pe aceştia de „stalinism" şi de promovarea „cultului personalităţii" (Haupt: 1968, 677).

Din documentele citate anterior se observă foarte clar că nici lui Constantinescu, nici lui Chişinevschi nu le-au fost aduse astfel de învinuiri. Revenind la comparaţia cu „devierea de dreapta", se poate constata că poziţia lui Dej în 1957 era mult mai autonomă şi stabilă decât în 1952. În plus, este posibil ca vendetta politică din interiorul PMR să fi fost privită cu o oarecare îngăduinţă la Moscova datorită promptitudinii şi zelului „revoluţionar" cu care Dej a contribuit, depăşind toate celelalte state est-europene, la suprimarea revoluţiei maghiare şi la reorganizarea aparatului de securitate şi chiar la consolidarea noii conduceri maghiare prin rolul nefast pe care Bucureştiul l-a jucat în „afacerea" Nagy.

În final, consider că titlul sub care Alina Tudor şi Dan Cătănuş şi-au publicat cartea de documente – foarte utilă de altfel – *O destalinizare ratată*, este oarecum impropriu, deoarece nici Constantinescu şi nici Chişinevschi nu au reprezentat voci cu adevărat reformiste în partid, fiind animaţi în primul rând de pragmatism şi de „oportunism" în acţiunea pe care au declanşat-o pentru reconfigurarea ecuaţiei puterii în PMR. Ambii erau formaţi la şcoala post-revoluţionar leninistă şi, după cum am avut ocazia să constatăm, criticile pe care le-au exprimat la adresa lui Dej şi a conducerii sale nu au fost formulate în termeni ideologici, fiind mai degrabă de natură personală sau politică. Nu puteau constitui deci startul unei veridice campanii de destalinizare deoarece, am mai insistat asupra acestui aspect, în regimurile comuniste, orice reformism autentic şi, pe urmele sale, orice disidenţă potenţială sau efectivă nu pot lua naştere decât în şi prin partid însuşi pornind de la revendicări exprimate în termeni marxişti (Shafir: 1984, 435-459). Pe lângă faptul că, în eşalonul superior al PMR, acţiunea celor doi nu a beneficiat de sprijinul scontat, aceasta devine inteligibilă exclusiv prin prisma unei lupte primitive, instinctuale şi spontane pentru putere, în care componenta ideologică, singura care ar fi putut imprima substanţă preten-

Kaganovich şi Shepilov sunt de găsit în recent publicatele memorii ale ultimului lider sovietic menţionat. Acesta încearcă să îşi minimalizeze rolul în tentative de puci din 1957, care a fost oricum mai redus decât a celorlaţi trei protagonişti. Shepilov confirmă crearea artificială a „grupului antipartinic", a cărui imagine a fost instrumentată în scopuri propagandistice de către Hruşciov, deşi admite totuşi că a existat „un fel de întâlnire unde aceştia erau pregătiţi să facă ceva. Nu ştiu cine a iniţiat-o. Dar nu cred că a fost un grup antipartinic". Shepilov continuă: „nu am auzit nimic despre un grup antipartinic. Fiecare a început pur şi simplu să spună că nu puteam continua în acest fel şi că totul se ducea de râpă. Venise vremea să se facă ceva în privinţa asta. Ţara, partidul, comerţul, economia – totul se dezintegra, se alegea praful de tot. Hruşciov se certa cu toată lumea, cu China de asemenea...". În opinia autorului, motivaţia protagoniştilor nu era aceea a reinstaurării vechilor practici ale succesorului lui Lenin – o asemenea atitudine ar fi devenit imposibilă după Congresul XX al PCUS – ci limitarea neajunsurilor şi erorilor conducerii hruşcioviste (Bittner: 2007, 388-389).

țiilor lor reformiste, este puternic atrofiată. Utilizând un alt concept avansat de către Michael Shafir, acela de „schimbare simulată", se poate propune o variantă de titlu mult mai adecvată pentru lucrarea mai sus menționată, și anume *O destalinizare simulată.*

„Prelucrând" rezultatele ședinței plenare a Comitetului Central cu activul de partid din regiunea București, Emil Bodnăraș hașura o corelare sugestivă între capcanele destalinizării și inițiativa lui Constantinescu și a lui Chișinevschi, devenită puerilă în lumina evenimentelor din Polonia și Ungaria:

> Se știe ce frământări au fost în întreaga lume după Congresul al XX-lea, atât între comuniști cât și între necomuniști, fiecare în felul lui. Ce, a fost ușor să afle despre Stalin lucrurile care s-au prezentat la Congresul al XX-lea (sic!)? Cine nu a judecat a pățit ce a pățit, cum a fost cazul în Polonia și în Ungaria. Partidul nu a procedat așa cum ar fi dorit Miron Constantinescu și cu Chișinevschi, și anume să facă dezbateri imediate, să dăm publicității totul. Dacă am fi procedat așa, nu am fi realizat nimic bun. E adevărat că partidul are experiența lui, legătura lui cu masele, însă foc tot putea să iasă. Nebuni tot se mai găsesc într-un stat în care lupta este în toi, în care clasa muncitoare își construiește o societate nouă în alianță cu cea mai însemnată populație a țării [probabil țărănimea, n. m.], nu fără a lovi și a năpăstui pe cineva. Democrația populară este pentru cineva, dar este și împotriva cuiva. Sigur că în asemenea împrejurări un chibrit poate găsi un petec de gaz. Noi am procedat prudent.
>
> Am înarmat mai întâi partidul. Nu cum s-a făcut în Polonia și Ungaria, unde s-a vândut și la chioșcuri raportul tov. Hrușciov la Congresul al XX-lea și unde s-au făcut discuții de cine trebuie și de cine nu (sic!). Pentru acest motiv am preferat [...] să lăsăm lucrurile să-și arate toate fețele (Breazu: 2001, 150).

O interpretare „ortodoxă", antiintelectuală, în cea mai bună tradiție post-revoluționar leninistă a PMR.

În august 1957, cu ocazia vizitei la București întreprinsă de către liderul comunist vietnamez Ho Și Min, Gheorghiu-Dej afirma cu vădită mândrie că repercursiuni ale evenimentelor din Polonia și Ungaria au atins și România, dar că PMR a știut să le surmonteze ferm și la timpul potrivit. Cu acesată ocazie, referindu-se la Constantinescu și Chișinevschi, Dej afirma că „Metodele și tactica lor era aceeași ca și a grupului diversionist din Ungaria" (Preda, Opriș: 2008, 262). Comparația este însă mai mult decât forțată. Nu există nici o similitudine între forța reformismului polonez sau maghiar din perioada leninismului pre-europenizat și cea a destalinizării, dublat de către o consistentă activitate intelectuală de stânga în acest sens, și acțiunea anemică și lipsită de urmări a celor doi membri ai Biroului Politic, nesusținută nici la nivel politic, nici, mai ales, la nivel ideologic.

O altă consecință a destalinizării „simulate" s-a petrecut în vara lui 1958, cu puțin înaintea demarării procesului de retragere a trupelor sovietice din România. Mai mulți vechi ilegaliști, colaboratori de-ai lui Gheorghiu-Dej în perioada interbelică, au fost excluși din PMR. cu ocazia unei ședințe plenare a

Comitetului Central al PMR, convocată special în acel scop. După 1945, aceştia fuseseră marginalizaţi datorită cunoştinţelor pe care le aveau despre noii lideri ai partidului, iar rolul lor fusese redus treptat la acela de naratori ai momentelor „revoluţionare" din perioada interbelică, postură din care trebuiau să maximizeze neapărat meritele „tovarăşilor" din Biroul Politic, în special ale lui Gheorghiu-Dej, concomitent cu estomparea sau chiar trecerea sub tăcere a aportului personal la respectivele evenimente. Frustraţi şi considerând că au fost excluşi pe nedrept din veritabila viaţă politică, aceştia vor profita de campania de destalinizare pentru a îşi exprima nemulţumirile. Conflictul cu liderii PMR ajunge la apogeu în februarie 1958, cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la grevele muncitorilor ceferişti de la Griviţa, cele mai importante din perioada interbelică. În istoriografia oficială a momentului, hipertrofiat şi sistematic distorsionat, Dej va ocupa locul central; în realitate, el nu fusese decât unul dintre organizatorii secundari ai grevei, meritul principal în acest sens aparţinându-i vechiului militant comunist Constantin Doncea. Convocat pentru a lua parte la sărbătorirea evenimentului, Doncea va refuza cu aroganţă, afirmând: „«Eu am făcut greva, voi faceţi simpozionul»" (Tudor, Cătănuş: 2000, 120). Atitudinea nu era neobişnuită în cazul său. Gheorghe Gaston Marin, fostul „ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice", îl caracterizează drept „Fire orgolioasă şi brutală", care „manifesta nemulţumire faţă de rolul, relativ modest, ce i se atribuia după război" (Gaston Marin: 2003, 163, 109).

Interesant este rolul pe care îl joacă Miron Constantinescu în toată această afacere. Obedient şi servil, nemaiştiind cum să procedeze pentru a reintra în graţiile lui Gheorghiu-Dej, fostul membru al Biroului Politic va face un amplu rechizitoriu inculpaţilor, cu nimic mai prejos de cel al lui Ceauşescu, acuzatorul principal. „În nenumărate rânduri, în perioada 1945-1958", afirma Constantinescu, „Doncea a dat dovadă de călcarea liniei partidului, a disciplinei de partid, de carierism şi aventurism politic, de necinste profesională". Înţelegătoare şi generoasă, „Conducerea partidului a făcut totul pentru a-l salva, dar fără voinţa şi munca proprie a lui Doncea, aceasta nu s-a putut realiza". Acuzat că subminează unitatea partidului şi că iniţiază „o diversiune politică menită să servească astăzi fostei burghezii şi reacţiunii internaţionale", fostul colaborator al al lui Dej era acuzat că „se vede pe sine şi numai pe sine" şi că „n-a înţeles rolul partidului", al „colectivului" în gestionarea grevei din 1933 (Tudor, Cătănuş: 2000, 152-153). Doncea, deci, discredita partidul în plan internaţional, uitând că numai acesta, nu individualităţile care îl compun, reprezintă forţa motrică a mişcării revoluţionare. Şi cum partidul devenise sinonim cu Gheorghiu-Dej, concluzia se impunea de la sine. Motivele identificate de către Constantinescu pentru explicitarea poziţiei lui Doncea constau în, pe lângă „resentimentele care merg până la ura personală faţă de tovarăşi", în „influenţa puternică mic-burgheză, burgheză chiar", în raport cu care acesta „s-a arătat foarte receptiv" (Tudor, Cătănuş: 2000, 152; vezi şi Tănase: 2004, 66-70).

Discursul nu l-a scutit pe Constantinescu de sarcasmul şi ironia muşcătoare a foştilor săi colegi, care i-au pus întrebări tendenţioase despre paralelele existente între erorile comise de el şi cele prezente, ajungându-se până la insinuarea, gratuită, dar de efect, că ar fi jucat un rol în organizarea şi coordonarea protestului foştilor ilegalişti (Tudor, Cătănuş: 2000, 155-164). Desigur, acuzaţii, impropriu comasaţi sub denumirea de „grupul Doncea" deoarece cei mai mulţi nu se cunoşteau între ei, au fost excluşi din partid şi „trimişi la munca de jos". Eliminarea „grupului Doncea" nu reprezenta prima acţiune de acest gen a lui Gheorghiu-Dej; în vara anului 1956, cu puţin înaintea declanşării periplului revoluţionar din Polonia şi Ungaria, fuseseră excluşi din partid alţi foşti ilegalişti care, încurajaţi de dezgheţul ideologic din Uniunea Sovietică şi nemulţumiţi de politicile economice şi politice ale PMR, îşi permiseseră să formuleze câteva reproşuri timide la adresa conducerii partidului.

4.7. Fructele obedienţei: trupele sovietice părăsesc teritoriul Republicii Populare România

Aşa cum am observat, printre acuzele aduse de Miron Constantinescu lui Gheorghiu-Dej se număra şi aceea că, în loc să discute personal cu Hruşciov despre oportunitatea retragerii Armatei Roşii din România, îl delegase pe Bodnăraş să îl înlocuiască. Propunerea i-ar fi fost făcută liderului sovietic la o partidă de vânătoare la care a participat şi primul ministru din acea perioadă, Ion Gheorghe Maurer, care susţine că în intervalul 1955-1958, de la prima discuţie pe această temă până la retragerea efectivă a trupelor sovietice, „noi nu l-am slăbit cu insistenţele noastre" (Betea: 2001b, 174). Documentele de arhivă demonstrează însă altceva. În aprilie 1956, când Chişinevschi şi Constantinescu l-au criticat pe Dej în cadrul şedinţei Biroului Politic pe care am analizat-o în paginile anterioare, acesta încheia respectiva întâlnire cu două recomandări: intensificarea acţiunilor de propagandă, respectiv recunoaşterea oficială şi unanimă de către conducerea de partid a faptului că „ridicarea problemei retragerii trupelor sovietice din ţara noastră a fost greşită" (Tudor, Cătănuş: 2001, 169).

Pe cale de consecinţă, după Congresul al XX-lea al PCUS, Bucureştiul îşi renegase iniţiativa avută în anul precedent, fapt care contrazice argumentaţia lui Maurer. Însă măsura în care ideea retragerii trupelor sovietice a aparţinut părţii române nu reprezintă un capitol încheiat din istoria comunismului românesc, este de părere Sergiu Verona. Mai mult, acesta afirmă că, de fapt, nu Biroul Politic al PMR, ci Hruşciov însuşi ar fi fost cel care a avansat propunerea în august 1955, după încheierea tratatului de pace dintre Uniunea Sovietică şi Austria şi acceptarea neutralităţii celei din urmă. Chiar dacă în memoriile sale Hruşciov susţine contrariul (Crankshaw: 1971, 513-514), este foarte posibil ca, de fapt, li-

derii români să fi speculat în baza unei păreri emisă tocmai de el însuşi. În acea perioadă, conclude Verona, Bucureştiul nu îşi putea permite să aibe astfel de iniţiative (Verona: 1990, 237-238).

Cu toate acestea, faptul că iniţiativa retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul RPR a fost lansată de către comuniştii români este confirmat atât de surse documentare, cât şi de memoriile protagoniştilor, inclusiv cele ale lui Hruşciov (Scurtu: 1996b: 225, Falls: 1993, 491-492). Pe de altă parte, este clar că propunerea română s-a încadrat într-un context mai larg, care îşi avea rădăcinile în noua atitudine internaţională a Moscovei, fiind evident impulsionată de către hotărârea sovietică „de a reduce forţele armate staţionate pe teritoriile statelor membre ale Tratatului de la Varşovia" (Anton: 2007, 105; Hruşciov: 1959, 41-42). Subiacente deciziei sovietice erau două raţiuni majore, una propagandistică şi una economică. În primul rând, capitalul de imagine al lui Hruşciov în Occident s-ar fi ameliorat considerabil ca urmare a unui astfel de gest, care conferea substanţă şi credibilitate atât de vehiculatului concept al „coexistenţei paşnice" (Verona: 1992, 146-148). „Propunerile Uniunii Sovietice în problemele dezarmării", afirma Hruşciov în august 1955, cu ocazia unei vizite făcute în România pentru a sărbători, alături de PMR, data de 23 august 1944, „hotărârea guvernului sovietic de a reduce, până la 15 decembrie 1955, efectivul trupelor sovietice cu 640 000 de oameni sunt salutate de opinia publică mondială şi apreciate ca o nouă contribuţie importantă a Uniunii Sovietice la cauza păcii şi securităţii popoarelor" (Scurtu: 1996, 220). În al doilea rând, economia sovietică stagna, iar costurile întreţinerii diviziilor Armatei Roşii pe teritoriile sateliţilor est-europeni ajunseseră inacceptabil de ridicate pentru liderii de la Kremlin. Aşa încât, mâna de lucru blocată inutil şi cu costuri foarte mari în afara Uniunii Sovietice putea fi utilizată la foarte necesara relansare economică a acesteia (Cioroianu: 2005a, 355-358; Verona: 1990, 246; Crankshaw: 1971, 515).

Pe cale de consecinţă, cosider că ideea retragerii trupelor sovietice a aparţinut Bucureştiului, aşa cum indică toate sursele consultate, însă ea a fost lansată numai după ce Moscova însăşi a creat un climat favorabil în acest sens, anunţând diminuarea efectivelor sovietice de pe teritoriile statelor-est europene ca urmare a deciziei de a relaxa (pragmatic) mediul internaţional, profund încordat după finalizarea celui de al Doilea Război Mondial şi până la moartea lui Stalin. Hruşciov a reacţionat dur la propunerea făcută de către Bodnăraş, pe care îl considera însă „un bun prieten al Uniunii Sovietice, un vechi bolşevic [...] care se bucura de încredere absolută şi de respect". Astfel că, atunci când „tovarăşul Bodnăraş a ridicat din senin problema trupelor, pot spune că m-am înfuriat. «Ce spui? Cum poţi sugera un asemenea lucru?»" Liderul român a continuat cu diplomaţie şi tact conversaţia, argumentând că „«România are graniţe numai cu ţări socialiste (Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria şi U.R.S.S.), iar la Marea Neagră nu este nimeni în afară de noi şi de turci.»" Nereuşind să îl convingă pe

impetuosul prim-secretar al PCUS, Bodnăraş a cedat, afirmând că „«ne retragem propunerea»", făcută pentru a convinge Moscova şi statele „imperialiste" că nu „«stăm pe poziţie socialistă numai datorită trupelor staţionate pe teritoriul nostru.»" Urmează apoi o mărturisire de credinţă revoluţionară care a sensibilizat interlocutorul „«Vrem să ştiţi că noi credem sincer în construirea socialismului şi în urmarea politicii marxist-leniniste, iar poporul nostru ne recunoaşte ca fiind conducătorii lor (sic!) şi ne susţin în totalitate. Dezvoltarea socialismului în ţara noastră nu este determinată de presiunea Uniunii Sovietice»" (Crankshaw: 1971, 513-514; Scurtu: 1996b, 234).

Biroul Politic a ţinut cont de reacţia impulsivă a lui Hruşciov şi a admis, după cum am văzut, în aprilie 1956, că iniţiativa avută în vederea retragerii trupelor sovietice fusese intempestivă (Tudor, Cătănuş: 2001, 169). De abia după revoluţia maghiară, când RPR s-a distins ca slujbaş zelos al apărării integrităţii „lagărului socialist", a fost readusă în discuţie problema, de data aceasta de către partea sovietică. Zvonuri despre o posibilă retragere a Armatei Roşii din Ungaria şi România ajunseseră însă în Occident încă din vara lui 1955, când respectiva iniţiativă se afla încă în fază embrionară pe birourile Kremlinului. Gheorghiu-Dej avusese grijă să infirme prompt aceste zvonuri, afirmând că o astfel de posibilitate ar deveni fezabilă numai în eventualitatea în care „trupele străine aparţinând statelor occidentale ar fi retrase din ţările Europei apusene în limitele graniţelor lor naţionale, iar grupările militare create în Occident ar fi lichidate"; numai atunci „situaţia din Europa s-ar schimba şi ar fi înlăturată necesitatea Tratatului de la Varşovia, precum şi a acelor măsuri de asigurare a securităţii care sunt prevăzute în acest Tratat" (Scurtu: 1996b, 218). Se pare că declaraţia liderului român a fost emisă în absenţa unei consultări prealabile cu Moscova, fapt care comportă o interpretare ambivalentă, putând să însemne fie o susţinere a tendinţelor internaţionale sovietice aflate în curs de elaborare, fie o anumită formă de presiune, fără un obiectiv bine delimitat, la adresa Kremlinului (Verona: 1990, 237).

Oficial, trupele sovietice erau staţionate în România pentru a asigura conexiunea cu cele aflate pe teritoriul Austriei. Odată tratatul de pace cu aceasta semnat în 1955 şi trupele aflate pe teritoriul ei retrase, dispărea raţiunea menţinerii unităţilor militare sovietice în România, fapt care, coroborat cu motivele expuse mai sus, în cadrul dialogului purtat între Bodnăraş şi Hruşciov, a încurajat conducerea de la Bucureşti să emită propunerea mai sus amintită. Numărul militarilor sovietici staţionaţi în România se ridica undeva la 30 000 începând cu 1952 – după semnarea tratatului de pace dintre Bucureşti şi Moscova în 1947 a scăzut progresiv până la această valoare – şi a rămas constant până la retragerea survenită în 1958. Unităţile militare sovietice „erau concentrate în cinci regiuni: Craiova-Slatina, Bucureşti-Giurgiu, Sibiu-Alba-Iulia, Constanţa şi Brăila-Focşani. Amplasarea trupelor sovietice alcătuia o structură care, în caz de nevoie, putea fi extinsă rapid". Trupele din zona Craiova-Slatina s-au dovedit a fi

deosebit de utile în timpul revoluției maghiare, acestea fiind „primele care au intrat în Ungaria" în toamna anului 1956. „Faptul că garnizoanele sovietice nu erau în nici un caz localizate de-a lungul căii ferate care conecta România cu Ungaria şi Austria" dovedeşte, argumentează cu judiciozitate Sergiu Verona, „că menținerea liniilor de comunicație nu a fost niciodată motivul real pentru amplasarea trupelor sovietice în România". De fapt, prezența acestora se justifica prin rațiuni mai degrabă politice şi geopolitice: intimidarea Iugoslaviei, respectiv „creşterea prezenței militare a Moscovei în zona Mării Negre" (Verona: 1990, 233-234).

În aprilie 1957, RPR şi Uniunea Sovietică semnau un acord „referitor la statutul juridic al trupelor sovietice staționate temporar pe teritoriul Republicii Populare România" în care era prevăzut că acestea „nu se mestecă în treburile interne" ale statului român, iar prezența lor „nu afectează în nici un fel suveranitatea Statului Român"; tratatul mai conținea de asemenea prevederi legate de obligațiile care reveneau părților contractante, în special obligația de a se despăgubi reciproc în cazul unor eventuale prejudicii „materiale care pot fi cauzate Statului Român prin acțiunile sau neglijențele unităților militare sovietice sau ale unor persoane din compunerea lor", respectiv „pentru daunele care pot fi cauzate avutului unităților militare sovietice aflate pe teritoriul Republicii Populare România şi a persoanelor care intră în compunerea trupelor sovietice, prin acțiunile sau neglijențele instituțiilor române de stat" (Scurtu: 1996b, 246-253). Acordul acesta poate fi considerat un preambul la acordul din mai 1958, prin care se instituționaliza „modalitatea de retragere a trupelor sovietice din România". Astfel, ne este adus la cunoştință cu această ocazie faptul „că de pe teritoriul Republicii Populare România vor fi retrase toate trupele sovietice, care se vor afla acolo în ziua semnării acestui acord", procesul urmând să se desfăşoare în intervalul 15 iunie – 15 august 1958 (Scurtu: 1996b, 276-280).

În scrisoarea oficială trimisă de către Hruşciov Comitetului Central al PMR cu mai bine de o lună înaintea semnării acordului prim-secretarul PCUS relua o parte dintre argumentele utilizate în 1955 de către comuniştii români pentru a îl convinge de oportunitatea şi utilitatea unui astfel de gest:

> Şederea trupelor sovietice pe teritoriul țării dv., a corespuns atât intereselor Republicii Populare România, cât şi intereselor cauzei noastre comune şi până în ultima vreme a fost, fără îndoială, necesară şi a corespuns scopului.
> În prezent, situația s-a schimbat în mod esențial. În urma politicii iubitoare de pace a țărilor lagărului socialist, a fost obținută o oarecare slăbire a încordării internaționale. Republica Populară România a obținut mari succese în construirea socialismului şi întărirea regimului de democrație populară. Ea dispune acum de forțe înarmate de nădejde, capabile să dea o ripostă provocărilor imperialiştilor, să apere cuceririle socialiste ale poporului român şi să-şi aducă contribuția la cauza apărării intereselor comune ale lagărului socialist.

> De aceea, după părerea noastră, acum nu mai este necesară şederea trupelor sovietice pe teritoriul Republicii Populare România.
> La aceasta trebuie să adăugăm, că cercurile imperialiste folosesc larg, în scopul propagandei antisovietice şi al calomnierii Republicii Populare România, faptul că trupele sovietice se găsesc pe teritoriul ţării dv. (Scurtu: 1996b, 273).

Aşa cum putem observa, din raţiuni de imagine şi prestigiu politic, iniţiativa a fost înfăţişată ca aparţinând „guvernului sovietic", în timp ce Bucureştiul apărea ca „beneficiar[ul] acestei măsuri" (Moraru: 2008, 25). La nivel internaţional, gestul nu a declanşat din partea Occidentului nicio reacţie notabilă. A fost catalogat, aşa cum şi era de fapt, drept o manevră lipsită de reale consecinţe strategice şi geopolitice, servind ameliorarea imaginii externe a Uniunii Sovietice şi a prim-secretarului PCUS, pentru reducerea bugetului militar al Kremlinului şi pentru încercarea de a redresa economia sovietică aflată pe o pantă descendentă (Verona: 1990, 244-246; Verona: 1992, 143-144; Ionescu: 1994, 325; BR/Romania: 24 December 1959, 19). În plan intern, retragerea trupelor sovietice a fost cuplată cu un nou val de represiuni la adresa populaţiei, ceea ce demonstra faptul că regimul nu intenţiona să iniţieze liberalizări de nici un fel, nici să limiteze controlul şi supravegherea permanentă a tuturor categoriilor sociale (Verona: 1992, 148).

A anticipat retragerea trupelor sovietice din România disidenţa regimului de la începutul anilor '60 în cadrul CAER sau a OTV? Un răspuns pozitiv la această întrebare este foarte facil şi foarte tentant deopotrivă. Însă trebuie să avem permanent în vedere contextul în care acest act de bunăvoinţă al Uniunii Sovietice s-a produs, şi care a reprezentat o confirmare a loialităţii şi a absolutei obedienţe a comunismului românesc. Până în 1962 nu a existat nici un gest de frondă al Bucureştiului faţă de Moscova, relaţiile dintre cele două părţi fiind chiar apreciate ca foarte bune. Interesul Moscovei de a retrage Armata Roşie de pe teritoriul românesc este recunoscut şi de Dumitru Popescu, un personaj de prim rang în peisajul intelectual al „epocii Ceauşescu". În acea perioadă, „Dej se bucura încă de încrederea nelimitată a U.R.S.S".. De abia „la începutul anilor '60 a intrat el în conflict cu Hruşciov", ni se aduce la cunoştinţă în continuare (Popescu: 1993, 301-302).

Pe de altă parte, RPR căuta să îşi lărgească orizonturile economice în plan extern şi să îşi consolideze poziţia în plan intern printr-o politică de dezvoltare industrială consistentă, bazată pe o planificare hipercentralizată şi pe un program extins de electrificare a ţării; astfel că, din punct de vedere statistic, ratele de creştere economică avansau de la an la an, producând destule impresii pozitive în Occident (Gaston-Marin: 2003, 164-242). Importând tot mai multă tehnologie de prelucrare a materiilor prime din Statele Unite, Republica Federală Germană, Franţa sau Marea Britanie, era inevitabil ca gradul de dependenţă al economiei române faţă de cea sovietică sau, în general, faţă de a celorlalte state est-europene să scadă. Autonomia astfel câştigată nu era însă orientată împotriva

centrului moscovit, ci salutată ca un efort sistematic de a construi socialismul în manieră pragmatică, indiferent de proveniența resurselor puse în slujba acestui deziderat; procesul se desfăşura însă sub tutela ideologică a Uniunii Sovietice, Gheorghiu-Dej neuitând nicio clipă să reafirme cu convingere, aşa cum am observat, că partidul şi statul pe care îl conducea „învață şi se inspiră din tezaurul bogat de experiență al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, detaşament de frunte al mişcării comuniste internaționale" (DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 5).

4.8. Concluzii: capcanele destalinizării şi gestația național-comunismului

Studiind relația dintre „radicalitatea" unei „mişcări revoluționar-populare" („mass-movement regime") şi statutul său politic, Robert Tucker ajunge la concluzia că cele două sunt invers proporționale: cu cât mişcarea (în acest caz, un partid comunist) este mai puternică şi mai puțin temătoare în raport cu duşmanii (reali sau imaginari) aflați în interior, respectiv în exterior, cu atât tendința acesteia de a se „de-radicaliza" se accentuează. Astfel, argumentează Tucker, „când societatea începe să acorde un anumit grad de acceptare unei mişcări radicale", acest fapt se poate repercuta asupra coeziunii mişcării şi a „accentuatului sens al alienării față de lume şi a angajamentului față de o ordine viitoare care caracteriza mişcarea în fazele sale timpurii". Din punct de vedere administrativ, „creşterea partidului ca organizație slăbeşte ataşamentul față de obiectivul revoluționar. Pentru că acțiunea revoluționară nu poate decât să pericliteze poziția unui partid care a atins o aderență de masă, o birocrație, o trezorerie, şi o rețea de interese financiare şi morale extinsă asupra întregii țări" (Tucker: 1969, 187-188). Destalinizarea reprezintă deci, conform formulei avansate de istoricul american, o „deradicalizare" a mişcării bolşevice clasice, a cărei existență ajunsese să fie pusă sub semnul îndoielii în urma epurărilor staliniste (Tucker: 1971, 132-135).

Utilizând tipologia propusă de către Kenneth Jowitt în lucrarea sa de referință *New world disorder. The Leninist extinction*, fiecare regim comunist experimentează, de-a lungul existenție sale, trei etape succesive: transformarea, consolidarea, respectiv incluziunea (1993, 220-221). În primul caz, partidul transformă gradual societatea, în raport cu care se şi izolează concomitent pentru a păstra nealterat idealul revoluționar – în conformitate cu propriile principii ideologice şi particularități locale. Apoi, regimul îşi consolidează puterea în cadrul societății, printr-o varietate de mijloace. În sfârşit, în etapa incluziunii, regimul încearcă să integreze societatea, nu invers, şi să îi imprime dezideratul revoluționar în măsură cât mai mare cu putință, înaintând astfel împreună, tot mai indistinct, înspre „construirea socialismului", respectiv a comunismului.

Se poate observa că destalinizarea inițiată de Moscova afectează profund interesele și obiectivele comunismului românesc. În timp ce Uniunea Sovietică încerca să avanseze, prin platforma ideologică a Congresului XX al PCUS, din faza de consolidare în cea de incluziune, RPR și celelalte „democrații populare" se aflau de abia la începutul procesului de consolidare a propriei puteri. Destalinizarea a fost defazată deci în raport cu situația și prioritățile statelor comuniste est-europene, periferia nefiind nici pe departe pregătită să facă față provocărilor incluziunii în care centrul, considerându-se suficient de consolidat, se lansase. Pot fi interpretate satisfăcător din acest unghi evenimentele din Polonia și Ungaria, ca reacții ale unor societăți ostile, față de și în raport cu care regimul nu se insulase, respectiv consolidase suficient.

O altă caracteristică a regimurilor leniniste, dar și a celor liberale, consideră Jowitt, este aceea că „acțiunea socială este orientată prin norme impersonale". Dar, ceea ce distinge cele două tipuri de regimuri politice este faptul că impersonalitatea leninistă nu este articulată, ca cea liberală, prin „valori procedurale și reguli", ci prin „impersonalitatea charismatică a organizației de partid". Fapt unic în istorie, Lenin a reușit să concilieze charisma tipică eroului individual și „impersonalitatea organizațională" a partidului pentru a le „metamorfoza în forma unui erou organizațional – Partidul Bolșevic" (Jowitt, 1993, 1-3). Consider însă că această „charismă impersonală" nu apare în cazul tuturor regimurilor leniniste, ci numai a celor autonome, neimpuse din exterior, sau, utilizând terminologia lui Chalmers Johnson, ne-„derivate" (Johnson în Johnson: 1970, 1-32). Nebeneficiind de o cultură politică bine închegată, regimurile leniniste „derivate" se conturează în primul rând în jurul personalității liderului de partid. Sigur, și în cadrul acestora partidul este creditat ca reprezentând principala forță a luptei pentru înfăptuirea societății fără clase dar, nefiind atât de dezvoltate ideologic ca regimurile autonome, cele „derivate" se bazează pe mijloace de legitimare mai tradiționale, cum ar fi charisma și imaginea liderului de partid.

Destalinizarea s-a încheiat, *de facto*, prin 1958, după ce Hrușciov reușise în anul precedent să elimine membrii proeminenți ai facțiunii conservatoare a PCUS, Viaceslav Molotov, Lazar Kaganovici și Dmitri Shepilov, cărora li se alăturase și fostul premier Gheorghi Malenkov. Personalitatea lui Hrușciov a suferit o schimbare radicală în rău: tendințele liberale, oricum limitate și „simulate" în mare măsură, au lăsat treptat loc unui comportament tot mai despotic și mai autosuficient. Câteva mărturii în acest sens ale unor foști colaboratori apropiați sunt extrem de sugestive. Astfel, Ghennady Voronov, fost membru al Biroului Politic al PCUS, afirmă că „«Hrușciov în 1956 și Hrușciov în 1964 erau doi oameni foarte diferiți; din anumite puncte de vedere nu semănau între ei deloc. Abordarea sa democratică înnăscută, care nu putea decât să te câștige atunci când îl întâlneai prima oară, a lăsat treptat locul înstrăinării, unei încercări de a se izola într-un cerc îngust de oameni, dintre care unii îi alimentau cele mai rele

tendințe.»" Fostul ministru al Agriculturii, Ivan Benediktov, insistă la rândul său asupra rolului negativ pe care l-a avut victoria împotriva „grupului antipartinic" Molotov, Malenkov, Kaganovici şi Shepilov asupra metamorfozei dictatoriale a lui Hruşciov. Îmbătat de reuşita politică şi beneficiind acum de un spațiu de manevră mult mai larg, prim-secretarul PCUS „«a început să afişeze aroganță, să insiste asupra infailibilității propriilor judecăți, şi să exagereze succesele obținute»" (Taubman: 2005, 365). Chiar dacă la al XXII-lea Congres al PCUS, atacul asupra lui Stalin a fost reluat cu o intensitate sporită, scurtul dezgheț sovietic se încheiase. Rolul conducător al partidului era afirmat cu fermitate în toate domeniile vieții sociale, iar drepturile acordate până atunci minorităților naționale în plan cultural şi mai ales lingvistic erau treptat retrase (Mendel: 1961, 371-486).

În RPR, destalinizarea s-a încheiat înainte de a fi început. Până în decembrie 1989, comunismul românesc a fost, exceptând câteva scurte perioade de semi-liberalizări strategice, esențialmente dogmatic. Retragerea Armatei Roşii a fost urmată de o intensă campanie represivă împotriva populației. Constrângerile juridice au crescut, iar pedepsele pentru delictele de natură politică au fost amplificate la maximum, ajungându-se la introducerea pedepsei cu moartea pentru acțiunile percepute ca periclitante pentru stabilitatea regimului. În această perioadă au fost trasați principalii parametri a ceea ce va deveni ulterior leninismul post-revoluționar autonom al lui Dej şi mai apoi leninismul romantic al lui Ceauşescu. Argumentul principal pentru susținerea acestei teze îl consider a fi nu retragerea trupelor sovietice, deşi ulterior i s-a oferit în mod abuziv şi impropriu această conotație, ci distorsionarea în cheie naționalistă a revoluției maghiare, menită să impulsioneze prejudecățile anti-maghiare ale populației şi să îi câştige încrederea şi sprijinul. Fără succes, după cum am observat. Acest sporadic episod național-comunist nu a avut nici o continuare la sfârşitul anilor '50, fiind reluat de abia la începutul decadei următoare, atunci când pretențiile geoeconomice ale Moscovei amenințau, considera conducerea de la Bucureşti, dezvoltarea industrială şi implicit independența politică a României. Importanța lui este legată însă de de practica manipulării simbolurilor şi mai ales a prejudecăților naționale, inițiată cu nonşalanță, prin care regimul urmărea să facă tranziția de la etapa transformării la cea a consolidării.

Aşa cum se ştie, Iugoslavia titoistă a oferit primul exemplu de regim național-comunist. I-a urmat apoi Albania lui Enver Hodja, Polonia sub conducerea lui Gomułka, şi lista poate continua cu China sau Coreea de Nord etc. În România, resorbirea naționalismului în textura ideologică a regimului se va amplifica treptat, ajungându-se la un fel de leninism post-revoluționar fascistoid (leninism romantic) de-a dreptul grotesc şi, în ultimii ani dinaintea revoluției din 1989, eminamente xenofob. Nemaifăcând nici o distincție între inamicii săi naționali şi cei ideologici (Shafir: 1989a, 3), regimul ceauşist a sfârşit detestat

atât de către statele capitaliste, cât şi de statele „frăţeşti". socialiste. într-o lume pe care practic nu a mai înţeles-o şi cu care nu mai avea nimic în comun. Să nu uităm însă că fundamentele acestei orientări au fost schiţate în ultimii ani ai regimului dejist, şi au apărut ca o reacţie profilactică la consecinţele intersistemice ale avatarului ideologic contrariant al centrului moscovit. Capcanele destalinizării au fost surmontate în final de către RPR, la fel ca şi provocările leninismului pre-europenizat. Criza de legitimitate a regimului nu a fost depăşită însă niciodată. Dovada o constituie faptul că, de-a lungul întregii sale existenţe, regimul nu a reuşit să treacă de faza de consolidare. Incluziunea, despre care putem afirma că a fost iniţiată, cel puţin într-o formă definitivată, în 1971, odată cu aşa numitele „teze din iulie", deşi îşi făcuse simţită prezenţa încă din 1968, când condamnarea invaziei Cehoslovaciei de către conducerea de la Bucureşti s-a bucurat de un impresionant ecou popular – a rămas în permanenţă un obiectiv imposibil de atins pentru comunismul românesc.

Cu ingeniozitate şi abilitate, conducerea PMR a reuşit să „simuleze" implementarea leninismului europenizat, dar mai ales să câştige toleranţa centrului moscovit prin participarea consistentă pe care a avut-o la suprimarea revoluţiei maghiare. De asemenea, la nivel intern, a reuşit să câştige un spaţiu de manevră mai larg şi o anumită popularitate după retragerea Armatei Roşii de pe teritoriul ţării. În acel moment, aşa cum vom vedea, nu s-a pus însă problema unei distanţări de Moscova.

Capitolul 5

Divergențe economice și oportunități geopolitice. Politica externă a Republicii Populare România în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej

Nimic nu anticipa în 1960, la al treilea Congres al PMR, glacializarea bruscă a relațiilor româno-sovietice care va surveni peste numai doi ani. Cu această ocazie, Gheorghiu Dej se exprima emfatic la adresa celui mai important stat socialist, insistând servil asupra meritelor internaționale ale Moscovei, pe care o considera „un model de politică leninistă prin consecvența cu care promovează principiile coexistenței, prin caracterul ei științific bazat pe analiza aprofundată a tuturor factorilor situației internaționale, prin fermitatea și principialitatea cu care demască pe adepții încordării, prin perseverența cu care militează pentru unirea forțelor păcii" (*Congresul al III-lea al PMR*: 1960, 99). Într-adevăr, nu existau animozități politice sau economice palpabile între București și Moscova în acel an; politica externă disidentă (nu independentă, deoarece statul român nu s-a retras din structurile economice și de scuritate ale „lagărului socialist") a României va demara, după cum intenționez să demonstrez, de abia în 1962, odată cu opoziția Bucureștiului în raport cu tentativele de supranaționalizare a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), ghidate de către Uniunea Sovietică (Shafir în Schöpflin: 1986, 364; King: 1980, 141-142; Moraru: 2008, 92; Braun: 1978, 4; Jowitt: 1971: 198-199) – în nici un caz în 1956, așa cum argumentează unii autori români sau de origine română (Constantiniu: 2002, 467; Brucan: 1992, 72; Fischer-Galați: 1998, 174-175, 183; Anton: 2007, 101).

Cu siguranță, sfidarea victorioasă a Moscovei în plan economic și implicit politic nu ar fi fost posibilă în absența conflictului sino-sovietic (Shafir: 1985, 177; Fischer Galați în London: 1966, 268-269; Burks în London: 1966, 96). Speculând cu abilitate disputa dintre cei doi coloși ai lumii comuniste, Republica Populară România (RPR) își va consolida atât propria poziție economică, cât și propria orientare politică internațională. Desigur, nu va reuși să se ridice cu adevărat la nivelul poziției de mediator în conflictul dintre Moscova și Beijing (Betea: 2001b, 91), așa cum a încercat să se erijeze pentru a își ameliora imaginea în cadrul lumii comuniste; va obține în schimb o pondere crescută în afacerile interne ale „lagărului socialist" și o reputație tot mai bună în Occident, pe care o va exploata la maximum.

Nu putem aborda disputa RPR cu CAER şi implicarea sa în conflictul sino-sovietic în absenţa unei creionări prealabile a tumultuosului context internaţional de la sfârşitul anilor '50 şi începutul anilor '60. În această perioadă, evenimente cum au fost criza Berlinului sau criza rachetelor din Cuba vor modifica în profunzime peisajul geopolitic global, având totodată implicaţii puternice la nivelul politicii interne a celor două superputeri. Astfel, Statele Unite vor iniţia o politică de securitate mai combativă în raport cu cea existentă în perioada administraţiei Eisenhower, urmărind să răspundă cel puţin la fel de ferm şi de agresiv provocărilor lansate de către Moscova, în timp ce elita politică a Uniunii Sovietice, nemulţumită de reformele economice şi administrative eşuate şi de politica externă riscantă şi lipsită de succese a lui Nikita Hruşciov, atât în ceea ce priveşte lumea occidentală, cât şi tabăra socialistă – îl va debarca pe acesta în toamna anului 1964, înlocuindu-l cu mult mai conservatorul şi ternul Leonid Brejnev. Destalinizarea lansată la începutul anului 1956 permisese descentralizarea latentă a lumii comuniste astfel că, treptat, poziţiile autonome şi, în cazul Chinei, independente în raport cu Moscova – începuseră să îşi facă simţită prezenţa. Pe cale de consecinţă, politica externă impetuoasă, nesistematică şi caracterizată de tot mai multe eşecuri a succesorului lui Stalin a iritat de asemenea multe dintre conducerile est-europene, printre care, după cum urmează să constatăm, şi pe cea de la Bucureşti.

5.1. Contextul internaţional: de la crizele Berlinului la criza rachetelor din Cuba

Decesul lui Stalin, consumat în martie 1953, antrenează o decongestionare precaută a mediului economic şi politic intern, dar şi a orientării internaţionale a Uniunii Sovietice. Chiar dacă „generalissimul" nu a fost condamnat direct decât trei ani mai târziu, cu ocazia Congresului XX al PCUS, până atunci fiind culpabilizaţi exclusiv subalterni ai săi cu funcţii de conducere în cadrul NKVD-ului, ca Lavrenti Beria sau Viktor Abakumov – premisele destalinizării se configurează tot mai clar în perioada post-stalinistă sau a leninismului preeuropenizat, cu care totuşi nu se confundă.

Confruntată în 1954 cu perspectiva integrării Germaniei Federale în NATO, insecuritatea Moscovei se amplifică. Încă de la divizarea teritoriului german ca şi consecinţă a blocadei Berlinului, Stalin a declamat în permanenţă responsabilitatea „blocurilor militare agresive" pentru acest deznodământ şi pentru presupusul refuz de a colabora în vederea unei soluţionări acceptabile pentru ambele părţi a „problemei germane". Neînţelegerile dintre foştii aliaţi au escaladat treptat, culminând, în optica sovietică, cu „reforma monetară separată" pe care „autorităţile de ocupaţie americane, engleze şi franceze" au impus-o „în

zona lor de ocupație, înălțând, astfel, un zid între zonele occidentale și zona de răsărit, un zid care a împărțit Germania în două". Datorită acestui fapt, „s-au periclitat toate deciziile cvadripartite care garantau lichidarea potențialului de război al Germaniei, dezvoltarea ei pe cale democratică și îndeplinirea tuturor obligațiilor ei față de puterile aliate" (Fedotov: 1949, 30). Se uită însă haosul financiar și economic pe care Armata Roșie îl întreținea voit în ceea ce va deveni Germania Răsăriteană, și pe care încerca să îl exporte în teritoriile ocupate de către puterile occidentale. Moscova urmărea astfel să destabilizeze situația fostului Reich pentru a crea condițiile sociale favorabile unei revoluții de tip bolșevic. Confruntat cu reforma monetară inițiată în sectoarele occidentale care ajunsese în Berlinul de Vest, și pe care germanii o aprobau cu însuflețire, și temându-se totodată de perspectiva unei alianțe militare americano-europene, Stalin a acționat alimentând temerile puterilor vestice, de care la rândul lui se simțea amenințat (Brigoleuix: 2005, 115; Loth: 1997, 197). A declanșat blocada Berlinului, izolând populația din partea estică a orașului, a cărei supraviețuire depindea de ajutoarele umanitare occidentale, prin refuzul de a aproba contingentelor militare americane, engleze și franceze intrarea în sectorul controlat de către sovietici. Printr-o campanie aeriană susținută, asupra căreia Stalin nu și-a permis riscul de a deschide focul, berlinezii din partea estică a orașului au fost constant aprovizionați timp de aproape un an. Confruntat cu această situație, liderul sovietic a fost nevoit să renunțe la blocadă. La puțin timp după aceea a fost creată Republica Federală Germană, gest la care Moscova a răspuns prin transformarea teritoriului controlat de către Armata Roșie în Republica Democrată Germană.

„Problema germană" era însă de abia la început. La sfârșitul anilor '50, Nikita Hruşciov a considerat că statul pe care îl conduce este suficient de puternic pentru a oferi o soluționare a contenciosului german în termeni sovietici. Berlinul de Vest, o enclavă occidentală în interiorul RDG, cauza întregului „lagăr socialist" mari prejudicii de imagine. Hruşciov a încercat să tranșeze problema declarând acordurile pentru divizarea capitalei fostului Reich nazist nule și neavenite și invitând Statele Unite la negocieri în vederea semnării tratatului de pace cu statele germane, care trena încă de la finalul celui de-al Doilea Război Mondial. Liderul sovietic a propus însă ca Washingtonul să semneze un tratat de pace cu Germania Federală, în timp ce Moscova ar fi semnat câte un tratat de pace cu fiecare stat german în parte, soluție care ar fi condus la demantelarea motivelor menținerii de trupe occidentale în Berlinul de Vest (Fursenko, Naftali: 2006, 388-408). „Berlinul occidental a fost transformat într-un centru de diversiune și spionaj împotriva R.D.G. și a celorlalte țări socialiste, într-un periculos focar de război în inima Germaniei și a Europei" se putea citi în manualul de *Socialism științific* apărut la Editura Politică în 1962 (1962: 457). Orașul ar fi urmat să devină o zonă liberă, demilitarizată. Sesizând capcana, Statele Unite au refuzat propunerea sovietică, în ciuda ultimatumurilor Moscovei. Neacceptarea

soluției sovietice nu a făcut decât să îl irite pe Hruşciov, o fire şi aşa deosebit de impulsivă. Sub pretextul „normalizării" relațiilor dintre statele germane şi mai ales a relațiilor dintre puterile victorioase în 1945, Hruşciov, pentru care „Berlinul occidental" era o sursă „pentru promovarea politicii agresive împotriva Republicii Democrate Germane, împotriva Uniunii Sovietice şi celorlalte țări ale lagărului socialist" şi un loc de unde Vestul „atâță starea de spirit revanşardă în Germania occidentală şi contribuie la învierea în această parte a Germaniei a organizațiilor şi forțelor fasciste, reacționare" – se pronunța pentru „o intervenție chirurgicală, adică să lichidăm statutul de ocupație al Berlinului", care între timp „s-a transformat într-un fel de tumoare canceroasă" (Hruşciov: 1959, 828-829). Pentru liderul sovietic,

> [...] S.U.A., Anglia şi Franța – au posibilitatea să se poarte ca nişte stăpâni în Berlinul occidental, transformând această parte a oraşului, care este capitala R.D. Germane, într-un fel de stat în stat şi, profitând de aceasta, să ducă din Berlinul occidental o activitate de subminare împotriva Republicii Democrate Germane, împotriva Uniunii Sovietice şi a celorlalte țări participante la Tratatul de la Varşovia. În afară de aceasta, ele se mai bucură şi de dreptul de liberă comunicație între Berlinul occidental şi Germania occidentală prin spațiul aerian, pe căile ferate, pe autostrăzile şi pe căile fluviale ale Republicii Democrate Germane, pe care nici măcar nu vor s-o recunoască.
>
> Se pune întrebarea: cine profită de pe urma acestei situații şi de ce S.U.A., Franța şi Anglia nu încalcă şi această parte a acordului cvadripartit? (pe lângă propaganda „fascistă" şi menținerea capitalismului economic responsabil de ajungerea la puterea a lui Hitler, vezi *infra*, n.m.). Lucrurile sunt cât se poate de clare: ele nici nu se gândesc să încalce această parte a hotărârilor de la Potsdam, ci, dimpotrivă, se cramponează în fel şi chip de ea, deoarece acordul referitor la Berlin este avantajos exclusiv puterilor occidentale. Fireşte, puterile occidentale nu ar avea nimic în vederea prelungirii la infinit ale unor astfel de privilegii de „aliați", deşi ele au distrus demult baza juridică pe care se întemeia prezența lor la Berlin" (Hruşciov: 1959, 802-803).

Dar, aşa cum am constatat, Washington-ul a rămas ferm pe poziție în timp ce Moscova a acceptat indirect, nu şi propagandistic, această înfrângere tactică. Având de-a face cu exodul masiv al inteligenței şi forței de muncă din partea estică a oraşului înspre vest, Hruşciov şi liderul est-german Walter Ulbricht au demarat în 1961 construcția zidului Berlinului, un simbol al eşecului şi al menținerii comunismului prin forță şi amenințare, nu prin convingere (Taubman: 2005, 435; Copilaş: 2009e, 43-44).

Pe măsură ce situația se deteriora şi devenea din ce în ce mai clar că presiunile sovietice nu vor avea rezultatul scontat, Hruşciov declama, pe de o parte, că „nu intenționăm să impunem nimănui rețetele noastre de rezolvare a problemei germane", adăugând însă prevenitor: „este vorba nu de o problemă

obişnuită în practica internaţională, nu de o înaintare pe căi bătătorite şi verificate prin experienţă, ci de o problemă care s-a ivit pentru prima oară în istorie: problema reunificării paşnice a două state suverane cu orânduiri social-economice diferite". Pentru liderul sovietic, „o contopire mecanică a celor două state care se dezvoltă în direcţii atât de deosebite" nu ar avea nicio şansă de reuşită (Hruşciov: 1959, 72-73). Singura soluţie fezabilă era aceea propusă de către RDG şi iniţiată de Moscova, „crearea unei confederaţii a celor două state germane" (Hruşciov: 1959, 74) care ar fi putut fi ulterior manipulată în sensul integrării ei în sfera de influenţă sovietică. Să nu uităm că includerea în 1954 a Germaniei Occidentale în NATO a fost percepută de sovietici drept un gest neinspirat care „agravează şi mai mult relaţiile internaţionale, şi îndeosebi relaţiile dintre cele două state germane", nereprezentând altceva decât „un zid între cele două părţi ale Germaniei" a cărei construcţie a fost demarată la Bonn (Hruşciov: 1959, 604). Moscova era dispusă chiar să renunţe la statutul de membru al Tratatului de la Varşovia în cazul Germaniei de Est pentru o retragere concomitentă a Germaniei de Vest din NATO (Hruşciov: 1959, 83), nimic mai mult decât un artificiu propagandistic, lipsit în acei ani încordaţi de orice fezabilitate. Nu în ultimul rând, discursurile politice ale cabinetului lui Konrad Adenauer „abundă în inadmisibile ieşiri grosolane la adresa Uniunii Sovietice" având „ţelul de a cultiva în rândurile populaţiei R.F.G. sentimente de ostilitate faţă de poporul sovietic şi de a împiedica în fel şi chip dezvoltarea relaţiilor dintre cele două state" (Hruşciov: 1959, 710).

Uniunea Sovietică îşi acuza foştii aliaţi că nu au respectat acordurile de la Potsdam în privinţa „problemei germane", permiţând pe teritoriile germane pe care le controlau continuarea propagandei de tip fascist şi menţinând funcţională „dominaţia cartelurilor, sindicatelor şi a celorlalte monopoluri, adică a forţelor care, la timpul lor, l-au adus pe Hitler la putere, au încurajat şi au finanţat aventurile sale militare" (Hruşciov: 1959, 800). Iată cum democraţia „burgheză" este echivalată în logică leninistă cu fascismul. Apare aici deosebit de clar orientarea militantă a leninismului europenizat şi permanentul război pe care l-a purtat împotriva lumii „burgheze", în ciuda disocierii de şi condamnării leninismului post-revoluţionar. Avem de-a face în acest caz, aşa cum am amintit de altfel, cu ultima variantă de leninism sovietic structurată pe coordonate revoluţionare.

Un alt episod cu o miză deosebit de importantă pentru prestigiul internaţional al Uniunii Sovietice l-a reprezentat criza rachetelor din Cuba. La începutul anilor '60, pentru a sprijini sfidarea noului regim comunist al lui Fidel Castro la adresa guvernului american, Hruşciov va introduce clandestin rachete nucleare cu rază medie de acţiune pe teritoriul cubanez. Astfel, se spera în transformarea acestei insule, dominată până recent de către americani, într-un cap de pod pentru extinderea influenţei sovietice în perimetrul geopolitic american. Fiind pe punctul de a declanşa o dură ripostă a Washingtonului, Hruşciov, după

ce iniţial negase existenţa rachetelor nucleare sovietice pe teritoriul cubanez, a renunţat după ce ambasadorul american la ONU a făcut publice fotografiile obţinute cu ajutorul unui satelit care probau existenţa bazelor unde temutele arme fuseseră amplasate. Moscova a retras rachetele nucleare, cerând în schimb, pentru a îşi salva pe cât posibil prestigiul internaţional, ca şi Washingtonul să renunţe la armele nucleare de pe coasta turcă a Mării Negre (Delmas: 2003; Frankel: 2004; Fusenko, Naftali: 2007, 465-492).

Aceste două iniţiative internaţionale, agresive şi lipsite de precauţie, au afectat profund imaginea Uniunii Sovietice în lume. Au invalidat totodată şi conceptul „coexistenţei paşnice", de care Moscova făcuse atâta caz, proclamându-l, la puţin timp după moartea lui Stalin, drept noua strategie sovietică de politică internaţională. La al XXII-lea Congres al PCUS din 1961, coexistenţa paşnică, o ideea avansată la începutul anilor '20 de către Lenin, şi care desemna o stare de „«existare împreună»" temporară „a republicii sovietice revoluţionare şi a restului lumii" – a devenit parte oficială a programului Congresului (Tucker: 1972, 240-241; *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*: 1962, 34-38). Dedublată de o dezarmare generală şi mai ales nucleară la nivel global (Hruşciov: 1961, 3-61), coexistenţa paşnică reprezenta o recosmetizare a obiectivului final al comunismului, revoluţia mondială, în niciun caz abandonarea acestuia, neputând fi echivalată deci cu o „«coexistenţă ideologică»", astfel că distanţa ideologică „dintre societăţile comuniste şi necomuniste" rămânea în continuare insurmontabilă (Tucker: 1969, 205). Să vedem, mai pe larg, ce accepţiune îi atribuia secretarul general al PCUS Nikita Hruşciov cu ocazia Congresului mai sus amintit.

> Coexistenţa paşnică implică renunţarea la război ca mijloc de a rezolva disputele internaţionale, şi soluţionarea lor prin negociere; egalitate, înţelegere mutuală şi încredere între ţări; luarea în considerare a intereselor mutuale; neintervenţia în afaceri interne; recunoaşterea dreptului fiecărui popor de a rezolva toate problemele propriei ţări prin el însuşi; respectul strict al suveranităţii şi al integrităţii teritoriale al tuturor ţărilor; promovarea colaborării economice şi culturale pe baza egalităţii complete şi a interesului reciproc.
> Coexistenţa paşnică serveşte ca bază pentru competiţia paşnică dintre socialism şi capitalism la scară internaţională şi constituie o formă specifică de luptă de clasă între ele. Urmărind neabătut politica coexistenţei paşnice, statele socialiste întăresc poziţiile sistemului socialist global în competiţia sa cu capitalismul. Coexistenţa paşnică permite oportunităţi mai favorabile pentru lupta clasei muncitoare din statele capitaliste şi facilitează lupta popoarelor statelor coloniale şi dependente pentru eliberarea lor"(Hruşciov în Mendel: 1961, 418).

Astfel că, pentru noua orientare internaţională a Moscovei, coexistenţa paşnică însemna nici mai mult nici mai puţin decât „singura cale raţională a relaţiilor dintre state în epoca noastră" (Adjubei et. al.: 1960, 509; vezi şi

Hruşciov în Hum Kim: 1966, 427-443). În ciuda acestor tuşe conciliante, politica externă sovietică nu a renunţat niciodată la pretenţia de a fi în întregime „ştiinţifică". Şi în perioada târzie a leninismului post-revoluţionar era utilizat conceptul coexistenţei pentru a oferi o explicaţie ideologică a realităţii internaţionale postbelice, chiar dacă nu era completat cu atributul „paşnic". Nerenunţând la obiectivul final, anihilarea capitalismului global, ideologii stalinişti argumentau că „înfrângerea şi prăbuşirea la scară mondială a imperialismului sunt precedate de o perioadă îndelungată de coexistenţă a celor două sisteme opuse – sistemul capitalist şi cel socialist". Această coexistenţă dintre „lagărul socialist", respectiv „lagărul imperialist", reprezenta „baza politicii sovietice de colaborare internaţională". Fiind, pentru acea etapă istorică, „inevitabilă", cele două superputeri trebuiau să facă tot posibilul pentru a ajunge la o „colaborare internaţională" autentică. Obiectivul revoluţiei mondiale nu era însă obstrucţionat de acest temporar *statu-quo*; dimpotrivă, era chiar avantajat: „Colaborarea internaţională contribuie la consolidarea păcii; ea permite dezvăluirea superiorităţii orânduirii sociale şi de stat, socialiste" (Rubinstein: 1952, 15), interpretare preluată, puţini ani mai târziu, şi de către Hruşciov. Nu în ultimul rând, capacitatea nucleară a Statelor Unite o întrecea de câteva ori pe cea a Uniunii Sovietice, un alt motiv pentru care, argumentează Harry Hanak, liderul sovietic ar fi insistat atât de mult în favoarea coexistenţei paşnice (Hanak în McCauley: 1987, 184).

5.2. O reacţie neaşteptată: Republica Populară România împotriva supranaţionalizării CAER

„Politica externă a Republicii Populare România este politica externă a Rusiei sovietice". Cu această propoziţie începea un raport al Radio Europa Liberă din decembrie 1959, nelăsând nici un dubiu asupra orientării internaţionale a Bucureştiului. Chiar dacă Armata Roşie fusese retrasă de pe teritoriul românesc cu un an mai înainte, „RPR nu a deviat nici cu o iotă de la linia dictată de către Moscova în relaţiile externe". Mai mult, se observă în acelaşi document, raporturile de prietenie cu „lagărul socialist" în general şi Uniunea Sovietică în particular apar în constituţia RPR „ca o necesitate". În „afacerile globale", se argumentează tranşant în continuare, „politica externă a României este ecoul complet al celei a Uniunii Sovietice şi nu merită o analiză mai detaliată" (BR/ România: 24 December 1959, 15). Concluzia cuprinsă în raport este confirmată de manualul de *Socialism ştiinţific* utilizat în RPR, publicat, atenţie, în 1962, unde se specifica foarte clar că „*La temelia politicii externe a statului nostru se află prietenia şi alianţa indestructibilă cu Uniunea Sovietică şi cu celelalte ţări ale lagărului socialist, întărirea continuă a sistemului mondial al socialismului. Coeziunea şi forţa lagărului socialist*", se argumenta în continuare, „*constituie*

chezăşia independenţei naţionale a ţărilor socialiste, a securităţii şi succeselor lor în construirea socialismului" – cu alte cuvinte, de bunăstarea şi puterea Uniunii Sovietice depindea bunăstarea şi puterea regimurilor comuniste „derivate" (*Socialism ştiinţific*: 1962, 460, subl. în orig.). O altă dovadă a declanşării animozităţii româno-sovietice nu mai devreme de începutul anilor '60 este de găsit într-un document al ambasadei române de la Moscova din octombrie 1965, având ca obiect de studiu „evoluţia relaţiilor româno-sovietice" în timpul celor două decenii postbelice. „Începând din 1961-1962", aflăm din această sursă, în special după punerea în scenă de către PMR a „Declaraţiei de independenţă" – „PCUS şi guvernul sovietic au adoptat în relaţiile politice, economice şi cultural-ştiinţifice cu ţara noastră atitudini lipsite de principialitate, cu manifestări evidente de presiuni asupra partidului şi statului nostru" (Anton, Chiper: 2003, 225). Pe cale de consecinţă, este evident că fricţiunile Bucureştiului la adresa Moscovei şi sfidarea „curajoasă" a „fratelui cel mare" de către Gheorghiu-Dej şi camarila sa nu au demarat în nici un caz la sfârşitul anilor '50, aşa cum le place sau se încăpăţânează să creadă unii cercetători români. Proverbul românesc „după război, mulţi viteji se arată" pare să îşi găsească în această atitudine o deplină confirmare...

Fondat în 1949 pentru a facilita controlul economic al Moscovei asupra tinerelor „democraţii populare", dar şi ca un fel de replică în termeni sovietici la planul Marshall (Stanciu: 2005, 43), CAER nu a beneficiat de o activitate notabilă în ultimii ani de viaţă ai lui Stalin. Singurul rezultat relativ important care s-a materializat la iniţiativa ministrului sovietic de externe Viaceslav Molotov a constat în construirea în 1950 a podului Giurgiu-Ruse, care uneşte malul românesc, respectiv bulgar al Dunării, o investiţie sprijinită de către „toate ţările lagărului socialist" (Ţăranu: 2007, 31; Betea: 1997, 144).

Revirimentul organizaţiei s-a produs de abia peste patru ani, când Hruşciov, atent la planurile vest-europene de integrare economică care se vor solda cu crearea Comunităţii Economice Europene, a dat startul reconfigurării şi consolidării acesteia. Pe lângă motive general-ideologice de genul accelerării „construcţiei socialismului", planul hruşciovist relua raţiunile avansate cu ocazia înfiinţării CAER: o planificare mai eficientă a dezvoltării economice a sateliţilor est-europeni, respectiv o departajare a producţiei pentru a se evita o concurenţă inutilă între statele membre şi pentru a se pune bazele unei complementarităţi a economiilor acestora. Existau totodată şi semne clare ale unei tendinţe înspre centralizarea Consiliului: statele membre urmau să aibă reprezentanţi permanenţi în CAER, care urma să se întrunească mai des, şi se înfiinţa un secretariat situat la Moscova, „ale cărui atribuţii se concretizau în pregătirea materialelor pentru sesiunile Consiliului şi monitorizarea hotărârilor luate în cadrul sesiunilor ordinare şi extraordinare a CAER" (Ţăranu: 2007, 67; Ionescu: 1994, 375).

Specializarea producţiei în cadrul CAER, pe filieră industrială, în primă fază – avantaja economiile mai dezvoltate ale „lagărului", cum erau Cehoslovacia

şi RDG care, de altfel au şi insistat cu succes asupra adoptării în 1956 a acestui tip de organizare economică (Montias: 1964, 130; Gaston Marin: 2003, 245-246). De asemenea, aceste state plăteau, începând cu 1950, materiile prime importate din Polonia, România sau Bulgaria la preţuri aflate sub nivelul mondial, urmărindu-se astfel o mai eficientă concurare a produselor obţinute pe pieţele capitaliste (Ţăranu: 2007, 94). Numai că Cehoslovacia şi RDG nu reuşeau să ofere produse de natură industrială suficient de competitive pe piaţa globală, după cum nu puteau obliga celelalte „democraţii populare" să le cumpere[10]. „Din această cauză, începând cu 1959, cehii şi est-germanii vor schimba tactica, mutând accentul de pe specializarea industrială pe specializarea în agricultură" (Cătănuş: 2005a, 72-73). Acest moment reprezintă premisa viitoarelor dispute dintre România şi CAER. Nemulţumit de faptul că trebuia să livreze materii prime Cehoslovaciei şi RDG-ului la un preţ dezavantajos, Bucureştiul îşi vedea acum şi planurile industriale ameninţate, sugerându-i-se să se reorienteze înspre dezvoltarea agriculturii şi să lase dezvoltarea industrială pe seama membrilor mai avansaţi ai „lagărului socialist". În acest fel, se argumenta în continuare, România, Bulgaria şi Polonia ar fi devenit principalii furnizori agricoli ai CAER, în timp ce Cehoslovacia sau RDG s-ar fi putut concentra pe dezvoltarea industrială, a cărei rezultate ar fi urmat să fie de asemenea diseminate la nivelul întregului „lagăr".

Bucureştiul a respins, cu sprijinul parţial al Varşoviei, departajarea statelor comuniste în agrare şi industrializate, dar cehoslovacii şi est-germanii, dornici să-şi dezvolte cât mai repede economiile, chiar şi în detrimentul altor „ţări frăţeşti", au relansat iniţiativa anul următor (Cătănuş: 2005a, 73-74). Din nou, fără succes. Deoarece iniţiativele Cehoslovaciei şi RDG-ului avantajau bineînţeles Uniunea Sovietică, aceasta a decis să intervină pentru a ajuta la surmontarea impasului în care se afla funcţionalitatea CAER. Hruşciov l-a însărcinat pe liderul comunist polonez Władysław Gomułka cu convocarea unei întruniri a Consiliului pentru anul 1962; ar fi făcut-o cu siguranţă în anul precedent dacă nu ar fi intervenit, la Congresul XXII al PCUS, oficializarea disputei cu China prin excluderea Albaniei, vehement prochineză, din „lagărul socialist". Cu această ocazie ar fi urmat să fie adoptate următoarele principii: supranaţionalizarea CAER prin „crearea unui organ suprastatal, care urma să ia hotărâri obligatorii

[10] România avusese o experienţă neplăcută de acest gen când, după ce încheiase un acord comercial substanţial cu Cehoslovacia în 1958, Praga îi furnizase echipamentele industriale prevăzute în contract cu mare întârziere, acestea fiind totodată de o calitate atât de îndoielnică încât „programul [românesc, n.m.] de industrializare lansat la sfârşitul anilor '40 se apropia de un eşec" (Ţăranu: 2007, 107-108). Un raport al Radio Europa Liberă din decembrie 1959 semnalează ameliorarea relaţiilor economice dintre RPR, pe de o parte, şi Cehoslavacia şi RDG, pe de cealaltă parte, ceea ce denotă faptul că, în primă fază, Bucureştiul a fost receptiv la posibilităţile economice oferite de colaborarea cu statele mai sus menţionate (BR/România: 24 Decembrie 1959, 95

pentru state, înlocuindu-se principiul bazat pe elaborarea de recomandări; apoi, luarea deciziilor pe bază de unanimitate era înlocuită prin ambigua sintagmă a „«unității de idei»"; amplificarea ponderii decizionale a secretariatului organizației, care ar fi urmat să fie configurat „proporțional cu contribuția la acoperirea cheltuielilor" CAER; în sfârşit, „internaționalizarea forțelor de producție prin repartizarea teritorială rațională" (Cătănuş: 2005b, 78-79). Delegația română va respinge sistematic şi ferm aceste propuneri în baza dreptului, ideologic potențat, de a îşi construi propria industrie grea în vederea dezvoltării economice a țării şi, de ce nu, a consolidării poziției elitei politice – argumentând „că orice hotărâre privind România [şi economia acesteia, n.m.] era de competența exclusivă a conducerii acestei țări" (Moraru: 2008, 182; vezi şi Stanciu: 2009, 244-245). Disputa RPR-CAER devenise publică (Montias: 1967, 213).

Paul Niculescu-Mizil afirmă că Uniunea Sovietică ar fi sprijinit principiul „specializării producției" lansate de către Cehoslovacia şi RDG încă de la Consfătuirea partidelor comuniste din 1960, desfăşurată la Moscova. Delegația română s-ar fi opus iar sovieticii, pentru a evita tensionarea suplimentară a atmosferei politice – conflictul Moscova Beijing căpăta o amploare tot mai mare – au canalizat problema înspre CAER (Niculescu-Mizil: 2001, 96). Informația, deşi plauzibilă, nu este atestată de către celelalte surse documentare pe care le-am consultat în această privință.

Ce l-a determinat pe Hruşciov să sprijine pozițiile Cehoslovaciei şi a RDG-ului în cadrul CAER, deşi la sfârşitul anilor '50 nu făcuse nici un gest în acest sens? Pe lângă influența modelului Comunității Economice Europene asupra liderului sovietic[11], pe care acesta încerca să îl imite pentru a-l putea învinge în viitor (Cioroianu: 2005a, 373-374), conflictul dintre Beijing şi Moscova

[11] Maurer a criticat, într-un articol publicat în 1963, intitulat, „Temelia de neclintit a unității mişcării comuniste internaționale", tendințele de integrare din cadrul Comunității Economice Europene tocmai pentru a ataca indirect intenția lui Hruşciov de a prelua parțial acest model de dezvoltare: „Aşa numita integrare, formarea de organizații interstatale, de tipul Pieței Comune constituie o expresie a monopolurilor, o nouă formă de luptă pentru reîmpărțirea Pieței mondiale capitaliste între marile uniuni ale capitaliştilor, pentru penetrația statelor imperialiste mai puternice în economia partenerilor lor mai slabi, ceea ce duce în mod inevitabil la încălcarea suveranității şi independenței acestora, o armă a politicii reacționare agresive a oligarhiilor financiare internaționale, şi a ofensivei monopolurilor împotriva nivelului de trai şi drepturilor cetățeneşti ale celor ce muncesc. Piața comună este în mod justificat apreciată drept unul dintre cele mai nevralgice noduri ale contradicțiilor inter-imperialiste. Realitatea infirmă teoriile cu privire la caracterul pretins «ireversibil» şi «progresist» al Pieței comune. Clasa muncitoare din țările capitaliste în frunte cu partidele comuniste, cheamă cele mai largi straturi ale poporului la lupta împotriva monopolurilor, împotriva «integrării», pentru interesele economice şi drepturile democratice ale celor ce muncesc, pentru apărarea independenței şi suveranității tuturor popoarelor" (ANIC, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar 24/1963, f. 18.

ameninţa preeminenţa Uniunii Sovietice în lumea comunistă; pe cale de consecinţă, aceasta urmărea combaterea eventualei atractivităţi a alternativei ideologice, politice şi economice chineze în rândurile „democraţiilor populare"; nu în ultimul rând, planurile economice ale lui Hruşciov aruncaseră Uniunea Sovietică într-o adevărată criză, aceasta fiind pusă practic în imposibilitatea de a mai livra, aşa cum procedase până atunci, când beneficiase de o economie „relativ stabilă" – materii prime şi produse agricole „celor mai dezvoltate dintre statele CAER", Cehoslovacia şi RDG. „Prin urmare, aceste state vor fi puse în situaţia de a-şi găsi alţi furnizori, cum ar fi fost, de exemplu, România" (Cătănuş: 2005b, 79-80).

Confruntat însă cu rezistenţa românească, la care s-au raliat din nou polonezii, datorită unor condiţii economice similare cu cele româneşti, în ciuda faptului că Gomułka fusese constrâns să convoace mai sus amintita sesiune a CAER (Ţăranu: 2007, 151-152; Ţăranu: 2006, 54-55) – Hruşciov a fost nevoit să cedeze. Pentru puţin timp însă. Anul următor va fi martorul unor noi iniţiative sovietice în direcţia supranaţionalizării CAER, care se contura tot mai mult ca o divergenţă „româno-sovietică" (Cătănuş: 2005b, 92). Din nou, Bucureştiul a respins, prin vocea reprezentantului delegaţiei române, Alexandru Bârlădeanu, planurile sovietice în vederea supranaţionalizării CAER, afirmând că acestea subminează suveranitatea naţională (Betea: 1997, 145; Cătănuş: 2005b, 93-94; Cătănuş: 2004a, 187; Montias: 1967, 215). Se invoca de asemenea şi caracterul „prematur" al unei astfel de iniţiative, precum şi absenţa unui studiu de fezabilitate alcătuit „în comun", al „oportunităţilor" şi al „modalităţilor" de înfiinţare a „întreprinderilor comune". Fiecare dintre aceste potenţiale „întreprinderi comune", argumenta în continuare partea română, „«pentru a-şi putea desfăşura activitatea»", avea nevoie „«să fie constituită ca persoană juridică într-unul din statele membre ale CAER, unde să aibă sediul principal şi organele de conducere şi să îmbrace forma unei întreprinderi având naţionalitatea acestui stat»" (Ţăranu: 2001, 133-145). O altă critică adusă Consiliului rezida în nereprezentativitatea sa pentru lumea comunistă, state ca Iugoslavia sau China nefiind membre ale acestui organism (din raţiuni politice, ele fuseseră fie neconvocate, fie declinaseră invitaţia de a se alătura CAER) (Montias: 1967, 218). Raportul prezentat de către Bârlădeanu în şedinţa Biroului Politic al PMR referitor la activitatea delegaţiei române în cadrul Consiliului a declanşat o reacţie deosebit de dură din partea lui Gheorghiu-Dej:

> Ceea ce propun ei duce în fapt la încălcarea suveranităţii, la amestec în treburile interne ale ţărilor. Se prevede o uniune pe ramură de producţie pe bază de majoritate de voturi, dar guvernele ţărilor ce vor trebui să mai facă, să fie de acord, atunci cine planifică? Planificarea este unul dintre atributele hotărâtoare în toate domeniile de viaţă ale statului respectiv. Orice atingere adusă acestui drept pe care îl are statul înseamnă amestec în treburile statului. Ce înseamnă

> asta? Asta vrea şi Ulbricht [liderul RDG, n.m.] şi alţii, ei spun că România stă pe bogăţii ca cloşca pe ouă (sic!). Ei vor ouăle şi s-au gândit cum să facă şi au dat o avalanşă de formule de marxism de te înnebuneşte, că te pun într-o predispoziţie, dacă spui ceva, aici te face antimarxist (Cătănuş: 2004a, 188).

Consiliul ajunsese să fie perceput în România ca un instrument prin care anumite state îşi transformau priorităţile şi necesităţile economice în „probleme generale ale lagărului", încercând să externalizeze costurile dezvoltării lor industriale asupra membrilor a căror progrese economice erau de abia la început (Reţegan, Duţu: 2004, 34-35). Responsabilitatea pentru absenţa rezultatelor notabile a CAER era canalizată de către aceste state înspre membrii care, nefăcând decât să îşi apere interesul legitim, „leninist", de a se industrializa, obstrucţionau astfel funcţionalitatea întregii organizaţii prin „«manifestări naţionaliste»" sau „«tendinţe de autarhie»" (Reţegan, Duţu: 2004, 36).

Rezistenţa română era construită în baza principiilor adoptate cu ocazia consfătuirilor internaţionale ale partidelor comuniste consumate în 1957 şi 1960 la Moscova. Deşi polemicile sino-sovietice în probleme ideologice începuseră să capete amploare, consfătuirea din 1957 a condus la adoptarea unui document comun, parţial revizuit trei ani mai târziu, când disputa dintre Beijing şi Moscova era pe punctul de a depăşi cadrul restrâns al culiselor de partid. Chiar Mao dăduse de înţeles în 1957 că recunoaşte doar formal rolul Moscovei de lider al lumii comuniste: „Să spunem în declaraţie că Uniunea Sovietică este în frunte, că ea să convoace consfătuiri (sic!). Aceasta nu ne va aduce pagube ci numai foloase, pericolul imperialist va fi slăbit" (Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 2/1957, f. 4). Principalele puncte asupra cărora participanţii au ajuns la un consens constau în aprecierea progreselor globale ale socialismului în raport cu „imperialismul", a cărui sucombare datorită „contradicţiilor interne" era doar o chestiune de timp; aspiraţiile statelor socialiste pentru o dezvoltare paşnică şi evitarea conflictelor militare; succesele partidelor comuniste „în combaterea sectarismului şi dogmatismului, prin înlăturarea consecinţelor cultului personalităţii" şi respingerea „revizionismului" (iugoslav), concomitent cu apărarea „purităţii" ideologiei marxist-leniniste. Aspectul cel mai apreciat de către comuniştii români a fost acela că partidele comuniste urmau să interrelaţioneze în baza „internaţionalismului proletar", combinând „«unitatea strânsă, colaborarea şi lupta comună a tuturor partidelor muncitoreşti şi revoluţionare» cu «independenţa politică şi organizatorică, cu suveranitatea fiecărui partid, cu neamestecul unuia în treburile interne ale altuia»" (Cătănuş: 2003, 198-199; ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 2/1957, f. 2-28).

Ori, tocmai acest ultim principiu era sistematic încălcat, în optica liderilor de la Bucureşti, prin tentativele perseverente de supranaţionalizare a CAER.

Cei care acționau în acest sens uitau că, se argumentează în continuare, o premisă de bază a surmontării subdezvoltării economice şi a avansării în mare măsură simultane a statelor socialiste înspre comunism o constituie uniformizarea „nivelurilor de dezvoltare economică". Specializarea producției în interiorul Consiliului nu contribuia deloc la acest deziderat; dimpotrivă, promotorii ei urmăreau să potențeze inegalitățile existente între „țările frățeşti", comportându-se ca pe timpul „vechii diviziuni capitaliste a muncii care rezerva țărilor înapoiate rolul de furnizoare de produse agrare, materii prime şi piețe de desfacere pentru țările industriale" (Rețegan, Duțu: 2004, 132). O acuză deosebit de gravă. Soluția? Numai „industrializarea socialistă", susținea Biroul Politic al PMR, putea elimina inegalitățile economice dintre statele socialiste. Pentru România, industrializarea mai avea marele avantaj de a menține o anumită stabilitate socială prin evitarea suprapopulării mediului agricol, contribuind astfel şi la, dacă nu acceptarea, cel puțin tolerarea regimului şi implicit la consolidarea lui; nu se poate vorbi deci de o curajoasă turnură naționalistă a comunismului românesc. Regimul nu urmărea să satisfacă interesele populației, ci interesele proprii, aşa cum dovedeşte şi cazul sovromurilor prin care economia românească a fost exploatată din plin de către Moscova în primii ani de după constituirea RPR. Recuperarea naționalismului a fost operată conjunctural şi, oferind rezultate îmbucurătoare, cum ar fi ameliorarea imaginii partidului în plan intern şi internațional, a fost, gradual, extinsă. Național-comunismul românesc a apărut din rațiuni politice, nu datorită unor autentice convingeri naționaliste ale regimului; manipulând simbolurile mitologiei naționaliste a românilor, acesta a început prin a constitui o interfață între regim şi populație. De abia în perioada ceauşistă avem de-a face cu o naționalizare în profunzime a comunismului românesc, ba chiar cu o fascizare a sa.

Revenind la disputa Bucureştiului cu CAER, putem găsi o formulare concisă a poziției generale a RPR în această privință într-o şedință a Biroului Politic al PMR desfăşurată în iulie 1963.

> Ideea unui organ de planificare suprastatal, comun pentru toate țările CAER, comportă implicații de cea mai mare importanță economică, dar mai ales politică, întrucât, în concepția autorilor lui, [acesta] urma să aibă ca atribuții dirijarea cu deplină răspundere a întregii economii a țărilor membre ale CAER, planificarea principalelor proporții ale dezvoltării economiei naționale a tuturor țărilor noastre în ansamblu, întocmirea balanțelor materiale necesare pentru cele mai importante ramuri ale economiei, urmărirea realizării planurilor comune etc. Apare evident faptul că adepții acestei concepții socotesc faptul că planificarea economiei naționale este unul din atributele fundamentale, esențiale şi inalienabile ale suveranității naționale ale statului socialist, fiind instrumentul prin care acesta îşi realizează principalele sale obiective politice şi social-economice. Construcția economiei socialiste, stabilirea direcțiilor principale şi a ritmului ei

de dezvoltare, modificarile în structura socială ce decurg din aceasta, ridicarea nivelului de trai material şi cultural al oamenilor muncii, asigurarea capacităţii de apărare a statului – toate îşi găsesc realizare prin planul de stat. Prin însăşi natura societăţii noastre, statul socialist este suveran numai dacă dispune efectiv şi integral de mijloacele de realizare a atribuţiilor economice, numai dacă deţine în mâinile sale întregul ansamblu al pârghiilor de conducere a vieţii economice şi sociale.

Planificarea nu este doar o funcţie tehnico-economică, ci în primul rând o funcţie politică. Trecerea unor astfel de atribuţii asupra unui organ suprastatal sau extrastatal, oricare ar fi el şi orice compunere ar avea, înseamnă o ştirbire a suveranităţii, care ar rămâne o noţiune abstractă, lipsită parţial sau total de conţinut. Pe baza învăţăturii comune marxist-leniniste, a aceloraşi legi economice caracteristice orânduirii noastre, statele socialiste înfăptuiesc opera de planificare; succesul acestei opere depinde de cunoaşterea cerinţelor obiective, a posibilităţilor concrete, a particularităţilor sociale şi economice ale fiecărei ţări. Nici un organ suprastatal nu poate înlocui în această privinţă statul, partidul (Reţegan, Duţu: 2004, 141-142).

O astfel de măsură nu putea contribui decât la „naşterea unor grave neînţelegeri, nemulţumiri şi disensiuni" între statele socialiste. Făcând apel la ideologia şi obiectivele comune ale „ţărilor frăţeşti", PMR sublinia faptul că „problemele în care există puncte de vedere diferite" trebuie abordate cu răbdare şi înţelegere, „în spirit internaţionalist"; rezolvarea fructuoasă a diferenţelor de natură economică sau politică nu depinde de „intervenţia unui organ suprastatal care să arbitreze sau să impună soluţii", ci de buna credinţă şi disponibilitatea de a coopera de pe poziţii egale a tuturor membrilor „lagărului socialist" (Reţegan, Duţu: 2004, 142-143).

De altfel, în discursul pe care l-a ţinut la întrunirea CAER din 1963, Gheorghiu-Dej nu uita să precizeze că „specializarea producţiei va fi cu atât mai eficientă, cu cât se va îmbina mai strâns cu dezvoltarea proporţională a economiei naţionale a diferitelor ţări socialiste (sic!)" (ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, vol. I, f. 6-7). Spre finalul discursului însă, liderul român se va pronunţa ferm şi fără echivoc împotriva creşterii puterii decizionale a CAER.

În legătură cu propunerea de constituire în cadrul CAER a organizaţiilor tehnico-productive de ramură, cuprinsă în proiectul de Hotărâre, Republica Populară România a formulat o părere diferită, exprimându-şi în mod amănunţit, în cadrul Comitetului Executiv, motivele de ordin principial şi practic datorită cărora nu ne putem însuşi această propunere.

Fiind de acord în întregime cu proiectul de Hotărâre supus de Comitetul Executiv, propunem ca în redactarea finală a documentelor Consfătuirii şi ale sesiunii CAER să fie eliminat punctul respectiv. După părerea noastră, ţările care con-

> sideră utile pentru ele asemenea forme, pot să le realizeze prin acorduri între statele interesate, – (sic!) şi nu prin hotărâri ale organizaţiei noastre.
> Procesul de elaborare a documentelor supuse Consfătuirii a arătat că prin eforturi comune, prin spirit constructiv şi înţelegere reciprocă, se poate ajunge la concluzii şi hotărâri unanim acceptabile, aşa cum este şi firesc între ţările frăţeşti (ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, vol. I, f. 14-15).

Se poate afirma, în definitiv, că deşi manifestări pro-occidentale ale orientării economice internaţionale a României pot fi identificate încă de la sfârşitul anilor '50 (Shafir: 1985, 48), ele au devenit consistente de abia la începutul decadei următoare, odată a cu agravarea conflictelor de interese din cadrul CAER (Cătănuş: 2006, 118). Bucureştiul nu urmărise sistematic ameliorarea relaţiilor comerciale cu Occidentul, ci fusese constrâns să procedeze în acest fel de noua situaţie economică din interiorul lumii comuniste, care ameninţa să îi diminueze accesul la resurse considerate de importanţă capitală pentru dezvoltarea industrială. Comparativ cu „ţările frăţeşti", relaţiile economice cu statele vestice comportau, cel puţin în primă fază, dezavantajul naţionalizărilor pe care regimul le pusese în practică pe scară largă imediat după ce ajunsese la putere şi care cauzaseră pierderi importante statelor non-comuniste care aveau afaceri în România. Pentru reluarea raporturilor economice, acestea trebuiau despăgubite (Stanciu: 2005, 49; vezi şi Lendvai: 1970, 294). În acelaşi timp, pentru a nu îşi vedea periclitate planurile de industrializare, Bucureştiul şi-a lărgit paleta furnizorilor de materii prime. Pe lângă Uniunea Sovietică, acesta s-a orientat înspre furnizori ca India, Brazilia sau Emiratele Arabe Unite (Montias: 1967, 229-230).

Relaţiile (politice) româno-sovietice au rămas, începând cu acei ani, pe un traseu descendent – cele economice nu au fost afectate într-o măsură considerabilă – în ciuda vizitei întreprinse de Nikita Hruşciov la Bucureşti în a doua jumătate a anului 1962 pentru a convinge conducerea PMR de oportunitatea supranaţionalizării CAER şi de absenţa substituirii acestuia conducerilor naţionale. În ciuda fricţiunilor existente, discursurile ţinute de Gheorghiu-Dej cu această ocazie au fost, aşa cum se obişnuia, encomiastice la adresa Uniunii Sovietice şi a lui Hruşciov personal, existând chiar cuvinte de laudă la adresa „diviziunii internaţionale socialiste a muncii"! (Dej: 1962: 372). Liderul sovietic şi-a manifestat nemulţumirea în raport cu eforturile depuse pentru industrializarea economiei româneşti, interpretând de asemenea nefavorabil planurile prin care se urmărea, în toamna aceluiaşi an, demararea construcţiei combinatului siderurgic de la Galaţi (Anton: 2007, 141-147; Fischer-Galaţi: 1967, 91). Încercărilor conciliante ale sovieticilor din anul următor, care vizau o întâlnire personală între Hruşciov şi Gheorghiu-Dej li s-a răspuns prin tatonări care mascau un evident refuz: partea română ar fi urmat să se întâlnească cu liderul Uniunii Sovietice numai după finalizarea unui document care va fi încapsulat orientarea internaţională a Bucureştiului; de abia atunci s-ar fi putut purta o discuţie pertinentă şi

convingător argumentată (Stanciu: 2009, 257-260; Moraru: 2008, 184). Dar, odată ce acel document va fi făcut public în aprilie 1964, orice întâlnire pentru atenuarea disonanţelor româno-sovietice va deveni inutilă. Poziţia economică autonomă a României devenise treptat o realitate, după cum va deveni în scurt timp şi cea politică – la care contribuise în mare măsură, după cum urmează să vedem, conflictul sino-sovietic.

5.3. „Ăştia sunt mai ai dracu' decât iugoslavii". Evoluţia poziţiei române în cadrul conflictului sino-sovietic

Conflictul sino-sovietic a fost unul dintre cele mai complexe evenimente care au afectat lumea comunistă, cel puţin la fel de important ca destalinizarea iniţiată de către Nikita Hruşciov în februarie 1956. A avut o enormă influenţă negativă, prin amploarea şi vehemenţa sa, asupra prestigiului, imaginii şi în definitiv puterii comunismului internaţional. Deşi s-a desfăşurat simultan pe mai multe paliere, dimensiunea ideologică (foarte greu de diferenţiat în regimurile comuniste de cea politică) a conflictului rămâne fundamentală: atât China cât şi Uniunea Sovietică au încercat fiecare să îşi impună propria accepţiune asupra leninismului, disputându-şi acerb rolul de centru al lumii comuniste (Tucker: 1969, 212; Copilaş: 2009c, 97-111).

Aflată în plin avânt revoluţionar, China maoistă recuza destalinizarea asociind-o cu o concesie făcută inamicului „imperialist" în războiul ideologic dus împotriva acestuia. Nu era de acord nici cu coexistenţa paşnică, considerând că o abordare mai combativă la adresa capitalismului global, aflat în „descompunere", ar fi avantajat mişcarea comunistă internaţională şi ar fi accelerat procesul desăvârşirii revoluţiei mondiale. Nu în ultimul rând, interesele economice ale Chinei ar fi beneficiat de pe urma unui reviriment al Războiului Rece deoarece ar fi obţinut mai multe fonduri şi asistenţă economică din partea Uniunii Sovietice; un mediu internaţional mai relaxat ar fi reorientat priorităţile economiei sovietice în sensul concentrării pe obiective interne şi a diminuării sprijinului acordat pentru dezvoltarea economiilor „ţărilor frăţeşti". Moscova a oferit un răspuns pe măsură contestării Beijingului, după ce iniţial se abţinuse de la a face publică polemica cu China. Când aceasta s-a oficializat în 1961, cu ocazia celui de al XXII-lea Congres al PCUS, conducătorii sovietici au catalogat China drept iresponsabilă şi propensiunea ei pentru o abordare conflictuală a relaţiilor internaţionale în era nucleară profund dăunătoare pentru etapa prin care trecea atunci comunismul internaţional. În acest punct, Mao şi-a atras ostilitatea marii majorităţi a partidelor comuniste când a argumentat că, în eventualitatea unui conflict nuclear devastator între socialism şi „imperialism", chiar dacă ar dispărea jumătatea din populaţia pământului, cealaltă jumătate ar prospera rapid

datorită extincției inamicului, iar avansarea înspre comunism ar fi fost astfel accelerată. Încă de anul trecut, cei peste 1300 de consilieri economici sovietici fuseseră retraşi de pe teritoriul Chinei, fapt care antrenase un recul masiv al proiectelor de dezvoltare industrială a țării. Mai mult, Moscova nu oferise sprijin pentru recucerirea Taiwan-ului dominat de către forțele naționaliste ale lui Cian Kai Şek. În termeni ideologici, sovieticii îi acuzau pe chinezi de „stângism" (romantism şi intransigență revoluționară care dăunează, prin absența compromisurilor văzute ca o adeziune la puritatea idealului revoluționar, intereselor mişcărilor comuniste în ansamblu), în timp ce ultimii îi acuzau pe primii, datorită acceptării recente a posibilității de a se ajunge la comunism şi pe cale paşnică, parlamentară – de „revizionism" şi de „trădare" a principiilor marxist-leniniste clasice (Soulet: 1998, 138-146; Copilaş: 2009c, 97-111).

Încă de la primele semne ale disputei între cei doi coloşi ai lumii comuniste, RPR s-a plasat, din convingere, de partea Moscovei (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, 246-247). Poziția adoptată nu a fost însă făcută publică; comuniştii români, atât liderii cât şi, mai ales, simpli membri de partid, treceau cu siguranță printr-o stare de confuzie, China fiind plasată întotdeauna până atunci pe locul doi în ierarhia lumii comuniste (BR/Romania: 19 April 1961, 16). Nu în ultimul rând, se poate aprecia că poziția RPR în cadrul conflictului sino-sovietic a fost, în primă fază, mai degrabă expectativă decât ferm ancorată într-una dintre cele două tabere. Bucureştiul, deşi recunoştea anumite merite ale dezvoltării industriale a Chinei, era ostil „comunelor populare" pe care aceasta le organizase, ca „marelui salt înainte" prin care se urmărea ceea ce putem numi o „terapie de şoc" orientată înspre lichidarea abruptă a subdezvoltării țării (Liu Yong: 2006, 93).

> Trecând la comune populare [chinezii, n.m.] au săvârşit o serie întreagă de abateri, au băgat acolo toate cratițele şi toate oalele (sic!). S-a desființat şi viața de familie, i-au băgat cum ne înjurau capitaliştii: „la cazan îi scoală cu goarna, îi duce la muncă cu goarna, îi culcă cu goarna, îi pune la instrucție la cataramă, merg pe principiul înarmării întregului popor". Foarte multe bazaconii, care compromit socialismul în lume. De cele ce se petrece în comunele populare (sic!) s-au sesizat cercurile ziaristice din străinătate, au început să speculeze stările înapoiate de acolo. Sigur, au obținut rezultate în industrie, în construcția economică, au avut un ajutor mare din partea Uniunii Sovietice care s-a lăsat pe ea în detrimentul dezvoltării economiei Uniunii Sovietice şi a furnizat echipament, sume colosale, i-a dat credite mari, a ajutat-o cu specialişti, care a dus la dezvoltarea construcției economice şi culturale în China, au obținut rezultate multilaterale în construcția economică, însă anumite laturi negative aruncă înapoi activitatea bună aşa cum sunt şi aceste comune populare (sic!). Nu au mers pe linia experienței sovietice, noi am aplicat-o în mod creator şi nu am avut greutăți (Cătănuş: 2004a, 72).

Cu ocazia celui de al III-lea Congres al PMR, Hruşciov a lansat un atac dur la adresa delegației chineze la care Gheorghiu-Dej a subscris voalat, calificând în particular China drept „«un fel de acțiune fracționistă în mișcarea comunistă internațională»" (Cătănuş: 2004a, 119-127). Chiar dacă susținea integrarea Chinei în ONU, condamnând „imperialismul american" care „nu poate uita că victoria revoluției chineze a dat întregului sistem colonial una din cele mai grele lovituri, însuflețind lupta pentru libertate şi independență națională a celorlalte popoare asuprite" (Dej: 1961: 265) – relațiile sino-române se aflau într-o conjunctură nefavorabilă, iar Beijingul nu manifestase nici o apreciere față de gestul Bucureştiului.

Cea mai mare îngrijorare a PMR legată de atitudinea comuniştilor chinezi consta în maniera „dogmatică" în care aceştia din urmă abordau problema războiului. Orientarea Beijingului era echivalată cu o „primejdie deosebită" cu care „nu e de glumă", probând totodată „disprețul [...] față de ființa umană". „Eu cred că oamenii aceştia", afirma Gheorghiu-Dej, „dacă nu suntem atenți pot să se arunce chiar şi în aventură, pot să se arunce în lucruri foarte serioase şi foarte grave" care ar aduce prejudicii majore întregului „lagăr socialist" (Cătănuş: 2004a, 74-75, 80). Accepțiunea chineză asupra problematicii războiului era blamată deoarece avea ca repercursiuni „subminarea încrederii popoarelor în posibilitățile apărării păcii" şi „acțiuni aventuriste în politica externă", conducând în final „la «stângism» şi sectarism". Per ansamblu, comuniştii chinezi se făceau vinovați de „subapreciere" la adresa „forțelor păcii şi socialismului" (Cătănuş: 2004a, 123).

Deşi considerați de către liderul PMR „mai ai dracu' decât iugoslavii" (Cătănuş: 2004a, 109), relațiile dintre comuniştii chinezi şi cei români au început să se amelioreze gradual din 1962, datorită discordanțelor pe care România începuse să le aibă cu Uniunea Sovietică în privința transformării CAER într-un organism suprastatal. În presa română şi cea chineză nu au mai fost publicate articole ostile. La începutul anului următor, ambasadorul român la Beijing a informat despre disensiunile apărute în relațiile româno-sovietice şi a încercat să justifice comportamentul României la al III-lea Congres al PMR ca nefăcând „parte din planurile lui Dej". Răspunsul chinez a fost amabil şi „înțelegător", inițiindu-se astfel o ameliorare substanțială a relațiilor dintre cele două părți (Yong: 2006, 136-141; Yong: 2003, 158; Stanciu: 2010, 117). Mai mult, ca şi cum ar fi anticipat schimbările „revoluționare" pe care China le va experimenta în ultimul deceniu al conducerii lui Mao Zedong, politicieni români ca Emil Bodnăraş au avansat încă de la al treilea Congres al PMR, desfăşurat în 1960, conceptul de „revoluție culturală", al cărui obiectiv era acela de „a asigura întregii creații culturale şi ştiințifice conținutul ideologic al concepției despre lume a clasei muncitoare – ideologia marxism-leninismului" (*Congresul...*: 1960, 367). Oamenii de ştiință s-au conformat cu promptitudine la noua tendință ideologică

argumentând că, în România, „revoluția culturală" are la bază următoarele obiective: „lichidarea analfabetismului, așezarea pe baze noi a învățământului, organizarea unui sistem ramificat de instituții cultural-educative, formarea culturii socialiste, crearea intelectualității noi, credincioasă cauzei clasei muncitoare, desfășurarea unei susținute activități de răspândire a ideologiei marxist-leniniste în mase, făurirea conștiinței socialiste, în scopul înfloririi continue a economiei și culturii" (Badale, Coțău, în *Probleme...*: 1962, 271-272; vezi și *Socialism științific*: 1962, 647-669).

La nivel oficial, RPR s-a remarcat prin refuzul de a se poziționa categoric într-una dintre taberele aflate în conflict și prin apelurile permanente îndreptate către încetarea polemicii și tranșarea chestiunilor litigioase prin discuții bilaterale. A încercat chiar să tempereze disputa trimițând, în martie 1964, o delegație la Beijing, condusă de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer. Privită cu o anumită circumspecție, ca potențial mesager al intereselor sovietice, delegația nu și-a atins scopul, deși a condus la suspendarea pentru o lună a invectivelor reciproce (Direcția Județeană a Timiș a Arhivelor Naționale, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9, 1964, f. 135; Remington: 1971, 74); a contribuit însă în mare măsură la consolidarea și extinderea relațiilor sino-române (Yong: 2003, 169-165). Bucureștiul nu a încercat realmente, așa cum se crede deseori, să medieze disputa sino-sovietică; avea o pondere politică mult prea mică pentru a conta cu adevărat în cadrul disputei, își amintește fostul ministru de externe din acea perioadă, Corneliu Mănescu (Betea: 2001a, 91). Mai mult, însuși Maurer afirmă, fără echivoc, motivul principal al respectivei vizite: „Nu m-am dus acolo ca să mediez conflictul rușilor cu chinezii. M-am dus cu scopul de a face China să înțeleagă politica noastră ca o politică de ieșire de sub hegemonia sovietică. Să câștigăm, deci, sprijinul Chinei" (Betea: 2001b, 176).

În particular, atât Uniunea Sovietică cât și China erau acuzate de ipocrizie, ambele urmărind „să înfățișeze lucrurile ca și cum polemica publică ar porni de la probleme principiale. Dar, dând la o parte acest înveliș, reiese că la mijloc stă ambiția nemăsurată, lupta pentru rolul de hegemon în mișcarea comunistă și în lagărul socialist" (DJTAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9, 1964, f. 135). Deși se pronunța ferm pentru coexistența pașnică, părând că dă câștig de cauză argumentelor sovietice, RPR sprijinea China în ceea ce privește improbabilitatea tranziției nonviolente de la capitalism la comunism: „În nici o țară socialistă nu a fost înfăptuită revoluția fără violență", avertizând însă în privința „absolutiz[ării] căii nepașnice". În definitiv, „Esențial pentru asigurarea revoluției proletare, este ca clasa muncitoare și partidul să știe să folosească toate mijloacele, să stăpânească toate formele de luptă, să fie pe deplin pregătite pentru orice eventualitate spre a putea înlocui rapid o formă a luptei cu alta, potrivit schimbărilor ce survin în condițiile concrete de desfășurare a revoluției" (DJTAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9, 1964, f. 140).

Mai mult, comuniştii români considerau că nici China, nici Uniunea Sovietică nu dădeau dovadă, în cadrul conflictului, de o poziție cu adevărat leninistă, așa cum considerau că procedează PMR. „Citându-l pe Lenin, în cursul polemicii publice, P.C.U.S. se referă numai la cale paşnică [de a ajunge la socialism, n.m.], iar P.C. Chinez numai la calea violenței. Partidul nostru în Declarația sa [din aprilie 1964, n.m.] îl citează pe Lenin în întregime" (DJTAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9, 1964, 141).

Pe scurt, iată cum interpreta PMR conflictul sino-sovietic şi propriul rol în cadrul acestuia:

> Partidul nostru priveşte cu îngrijorare situația din mişcarea comunistă internațională, faptul că Partidul Comunist Chinez teoretizează sciziunea iar P.C.U.S. propune o ripostă colectivă, consacrarea sciziunii prin pregătirea în grabă a consfătuirii reprezentanților unor partide comuniste şi muncitoreşti [la care RPR a refuzat să participe şi care în final nu a mai avut loc, n.m.]. Oare la sciziune, sau la unitate ne învață marxism-leninismul, experiența istorică?
> Polemica publică a adus şi aduce încă mari daune mişcării comuniste, pe care o fărâmițează, slăbeşte influența şi prestigiul ei în organizațiile mondiale ale oamenilor muncii, tineretului, femeilor, mişcării pentru pace etc. Burghezia n-ar fi putut aduce niciodată mişcării comuniste atâtea daune câte i-a adus polemica publică în aceşti ani.
> În polemica publică nu pot exista învinşi sau învingători. Dacă e vorba să fie un învingător, apoi acela trebuie să fie marxism-leninismul, unitatea mişcării comuniste şi muncitoreşti internaționale, socialismul şi comunismul în lumea întreagă (DJTAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9, 1964, f. 149).

Speculând tensiunile apărute în mişcarea comunistă internațională între China şi Uniunea Sovietică, RPR a câştigat o capacitate de manevră mai largă în vederea urmăririi propriilor interese şi a reuşit să surmonteze presiunile pe care Moscova le făcea asupra sa prin intermediul CAER. Deşi a înclinat înspre China, a procedat în acest fel din rațiuni strict politice; așa cum am observat, nu existau afinități ideologice notabile între București şi Beijing. Ele vor apărea în schimb în cadrul „epocii Ceauşescu". Situația în care se afla lumea comunistă în prima jumătate a anilor '60 a determinat PMR să-şi clarifice poziția deținută în cadrul acesteia şi maniera în care considera că membrii ei ar trebui să interacționeze.

5.4. Semnificația simbolică a momentului aprilie 1964 pentru comunismul românesc. Premise, dimensiuni, consecințe

„Dragă tovarăşe Gheorghiu-Dej! Suntem amândoi comuniști şi amândoi provenim din rândurile muncitorilor. Amândoi reprezentăm interesele popoarelor noastre, ale statelor noastre. Aceste interese cer în mod insistent ca U.R.S.S. şi

R.P.R. să stea întotdeauna ca fraţi în aceleaşi rânduri ale luptei noastre comune împotriva imperialismului" (Moraru: 2008, 229). Pe acest ton îi scria Hruşciov, în primăvara anului 1963, secretarului general al PMR, insistând pentru a obţine o întâlnire bilaterală în vederea soluţionării recentelor dispute care afectau vizibil relaţiile româno-sovietice. Dej nu era însă deloc receptiv la avansurile omologului său; dimpotrivă, utilizând contextul existent la acea dată în cadrul mişcării comuniste internaţionale pentru a îşi extinde cât mai mult posibil ponderea diplomatică şi aria de acţiune, RPR va emite în anul următor un document care a rămas definitoriul pentru orientarea internaţională a comunismului românesc pe întreaga durată a existenţei sale.

„Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale" sau simplu, dar inadecvat din punct de vedere istoric, „Declaraţia de independenţă" a PMR a consfinţit respingerea pretenţiilor tutelare ale Moscovei, imprimând totodată filigranul politicii externe a României ceauşiste: disidenţa calculată (Copilaş: 2010b). Disputa româno-sovietică atinsese un punct de maximă intensitate. Chiar dacă principala ei dimensiune a fost, indubitabil, una economică, disputa româno-sovietică s-a purtat şi în termeni geopolitici, culturali, istorici sau teritoriali.

Decizia lui Hruşciov de a trimite arme nucleare în Cuba fără a înştiinţa conducerea de la Bucureşti a contribuit substanţial la deteriorarea raporturilor dintre Bucureşti şi Moscova. „Cu mine nu a discutat, nu mi-a cerut părerea", îşi amintea resentimentar Gheorghiu-Dej, „ci pur şi simplu mi-a adus la cunoştinţă că doar trimite rachete în Cuba" (Cătănuş: 2004a, 233; vezi şi Otu: 2004, 38-39). Invocând calitatea de membru al Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (OTV), RPR acuza faptul că nu a fost consultată în legătură cu o decizie atât de importantă, care ar fi putut antrena o conflagraţie mondială în care Bucureştiul ar fi fost angrenat, deşi în totală necunoştinţă de cauză, în virtutea apartenenţei sale la „lagărul socialist". „Pentru faptul că suntem membri ai Pactului de la Varşovia ar fi trebuit să ne informăm, să discutăm, să hotărâm împreună dacă este bine sau nu să trimitem aceste rachete acolo. Noi am aflat abia după ce au fost trimise" (Cătănuş: 2004a, 346). Mai mult, Bucureştiul nu a fost anunţat nici de decizia sovietică de a retrage rachetele din Cuba, raliindu-se astfel la poziţia chineză care interpreta întreaga acţiune a Moscovei drept „aventuristă" (Cătănuş: 2004a, 202-203; vezi şi Cătănuş: 2002b, 179; Cătănuş: 2001, 42-45).

Mircea Malița, reprezentant al României la ONU în acea perioadă, își amintește că în toamna anului 1962 delegația română nu s-a asociat poziției oficiale a țărilor socialiste care, constrânse de Moscova, negau existența rachetelor sovietice în Cuba. A procedat în acest fel mai degrabă accidental, deoarece nu a putut primi instrucțiuni clare de la București. conducerea română, inclusiv ministrul de externe Corneliu Mănescu, aflându-se „într-o vizită oficială în Indonezia, India și Birmania". Așa că, după câteva dezbateri ad-hoc, s-a convenit ca discursul lui Malița să fie axat pe blocada impusă de Statele Unite Cubei,

catalogată drept un „act agresiv", „unilateral" şi „neautorizat" (Malița: 2007, 1, 9). Fostul diplomat îşi mai aminteşte că, în scurt timp, conducerea de la Bucureşti s-a dezis oficial de decizia sovietică de a instala rachete nucleare în Cuba, „de care nu fusese anunțată", evenimentul lăsându-şi amprenta politicii externe româneşti de-a lungul anilor '60 (Malița: 2007, 23-25; Chelaru: 2001, 54).

Anul următor a fost martorul unei noi acțiuni disidente a României în cadrul ONU. De data aceasta, fără urmă de echivoc, cu siguranță datorită faptului că relațiile tensionate cu Moscova deveniseră publice. Mexicul propusese un proiect de denuclearizare a Americii Latine, pe care Cuba revoluționară îl aproba doar parțial. Inițiativa ar fi devenit credibilă, argumenta Fidel Castro, numai în cazul în care Washingtonul ar fi consimțit la denuclearizarea canalului Panama şi la abandonarea punctului strategic Guantanamo, aflat pe teritoriu cubanez. Uniunea Sovietică şi marea majoritate a statelor socialiste sprijineau poziția Havanei. Mai puțin Polonia şi România. De ce? Ambele state inițiaseră la sfârşitul anilor '50 proiecte, neconcretizate, pentru denuclearizarea Europei Centrale, respectiv a Balcanilor (BR/Romania: 19 April 1961, 56-59). „Ce s-ar fi ales de credibilitatea lor", se întreabă Mircea Malița, „dacă nu ar fi susținut inițiativa latino-americană înrudită, care privea, ca şi ele, o zonă distinctă a lumii?" În final, Polonia a decis să opteze pentru abținere, împreună cu restul taberei socialiste, în timp ce România, sprijinind argumentele Cubei, a votat totuşi, „în ultimul moment", în favoarea inițiativei mexicane. „Când s-a produs votul nominal şi am spus «da»", îşi aminteşte Malița, „preşedintele olandez a ridicat ochii mirat şi a spus: România, rog repetați (*please repeat).* Am spus din nou «da», în rumoarea generală" (Malița: 2007, 60-78; vezi şi Weiner: 1984, 44-45).

Din punct de vedere cultural, divergențele româno-sovietice s-au concretizat prin profunda limitare a influenței limbii şi literaturii ruse asupra programei educaționale. Institutul Maxim Gorki a fost practic desființat prin încorporarea sa în facultatea de Slavistică, parte a unui „nou institut de Limbi Străine şi Literatură" din cadrul Universității din Bucureşti. Simbol al „hegemoniei sovietice asupra vieții culturale româneşti în timpul erei staliniste", institutul Maxim Gorki ajunsese în timpul anului universitar 1957-1958 să aibă în jur de 150 de cadre didactice şi aproximativ 630 de studenți. Concomitent cu iritarea produsă Moscovei, gestul Bucureştiului beneficia de sprijinul populației, „pentru care limba rusă a fost întotdeauna o povară exasperantă" (BR/România, 24 septembrie 1963, 1-2). De asemenea, începând cu 1962, *Scânteia*, cotidianul PMR, va aloca spații tot mai reduse ştirilor despre Uniunea Sovietică şi despre „realizările" acesteia, urmărind să îşi afirme astfel şi în plan mediatic, chiar dacă indirect, distanțarea de Moscova (Anton: 2001, 149). Nu în ultimul rând, „s-au intensificat schimburile culturale cu vestul. În august 1963 a fost oprită bruierea emisiunilor de radio occidentale ce emiteau în limba română". Treptat, în țară ajungeau tot mai multe „piese de teatru, cărți, filme, expoziții, conferențiari şi

turişti din Anglia şi Statele Unite, Franța și Italia" (Ionescu: 1994, 380). Dar, după aproape două decenii de propagandă prosovietică, populația privea cu o anumită „circumspecție" noua orientare a PMR (Stan: 2010, 224-225). Şi pe bună dreptate, dacă ținem cont de un amănunt pe care mi l-a relatat Gabriela Colțescu (2009), studentă în acea perioadă: în amfiteatrele Universității din Bucureşti, Ion Gheorghe Maurer şi Silviu Brucan au avut întâlniri cu studenții pentru a justifica proaspăt descoperita tendință a regimului Dej, ultimul pronunțându-se în termeni deosebit de virulenți la adresa Uniunii Sovietice: „Porcii de ruşi!".

Animozitatea care a apărut în secolul XIX între Principatele Române şi Imperiul Țarist reprezintă un subiect deloc neglijat în istoriografia română post-decembristă. În perioada comunistă însă, subiectul a fost reintegrat în circuitul istoric de abia la începutul anilor '60, ca urmare a eforturilor Bucureştiului de a se elibera de sub tutela sovietică. Opresiunile la care imperialismul rus supusese populația şi elita politică română în acea perioadă au fost readuse în actualitate prin intermediul unor manuscrise inedite descoperite în arhivele olandeze şi scrise de nimeni altul decât Karl Marx. Lovitura era cu adevărat abilă, Moscova neputându-şi permite decât cu prețul unei masive discreditări ideologice să îl contrazică pe principalul teoretician al comunismului. Marx insistă asupra rolului nefast al absolutismului țarist, care se manifesta sistematic împotriva „drepturilor fundamentale ale poporului român de a reglementa afacerile interne ale țării după propria lui voință". Mai mult, continua Marx, „Aceste provincii «s-au veştejit la umbra protecției ruse»", iar acea parte, relativ redusă, a elitei politice care urmărea modernizarea țării şi orientarea spre Vest, s-a lovit de „Influența predominantă a Rusiei" care „a lucrat intens pentru a zădărnici astfel de planuri". Apoi, „A fi suspectat de a nutri sentimente patriotice era egal cu a fi exclus din funcțiuni publice. Servilitatea față de interesele Rusiei era un titlu de promovare... De la domn şi până la cel mai modest funcționar, toți ştiau că slujba lor era la bunul plac al consulului rus...." (Marx: 1964, 174-175). Referindu-se la sentimentele populației față de puterea rusă, Marx nota: „«Țăranul român» nutreşte pentru «muscal» (moscovit) numai ură" (Marx: 1964, 167). Comentariile sunt de prisos.

Însemnări despre români invalida, cu cuvintele lui Marx, pretențiile istorice ale Moscovei asupra Basarabiei. Paul Niculescu-Mizil susține că a fost primul membru din conducerea partidului căruia i-a fost adusă la cunoştință existența manuscriselor. Primele două ediții ale lucrării, însumând câteva zeci de exemplare, au fost publicate exclusiv pentru uzul elitei politice. De abia în decembrie 1964 a fost lansată pe piață prima ediție pentru public, însoțită de un solid apart critic. Aşa cum era de aşteptat pentru o astfel de lucrare, succesul la public nu s-a lăsat aşteptat. Liderii PMR au avut însă precauția de a prezenta „problema ca fiind exclusiv de cercetare istorică", încercând să îi atenueze astfel evidentele valențe teritoriale şi politice (Niculescu-Mizil: 1997, 279).

Problema Basarabiei a reprezentat un permanent litigiu în relaţiile româno-sovietice. Alipită în 1918 României, va reveni în 1940, în urma dictatului de la Viena, Uniunii Sovietice, împreună cu nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa. În timpul perioadei antonesciene, Basarabia a revenit, de facto, României, dar a fost din nou cedată sovieticilor la sfârşitul războiului. În cadrul disputei sino-sovietice, Mao, apreciind suportul indirect oferit de către conducerea de la Bucureşti cu ocazia vizitei din martie 1964, a recunoscut caracterul românesc al provinciei, considerând încorporarea ei în Uniunea Sovietică drept un gest discreţionar. La întoarcere, delegaţia română a făcut o scurtă escală la Moscova, informându-l pe Hruşciov de conţinutul discuţiilor avute cu liderii chinezi. Când primul-ministru Ion Gheorghe Maurer i-a relatat conducătorului PCUS acest amănunt, Hruşciov a avut o senzaţie neplăcută, presimţind „că românii ne mai purtau pică pentru că am redat Basarabia Uniunii Sovietice, după război" (Anton: 2007, 176; Harrington, Courtney: 2001, 231). Imediat după recucerirea provinciei de către Armata Roşie, Moscova a început un proces intens şi sistematic de sovietizare a acesteia, încercând să anihileze prin toate mijloacele posibile identitatea etnicilor români. Sovieticii au acţionat în două direcţii majore: creşterea nivelului de educaţie a populaţiei şi, implicit, a gradului de ideologizare şi de acceptare a idealurilor comuniste, şi, respectiv, distrugerea tuturor legăturilor cu ţara mamă (Dima: 1982).

Cu puţin timp înaintea apariţiei „Declaraţiei de independenţă", Moscova a dat curs unei ultime încercări de a îşi argumenta planurile economice integraţioniste – de data aceasta, pe filieră academică – prin intermediul articolului „Problemele dezvoltării economice ale raioanelor dunărene din România, Bulgaria şi U.R.S.S"., scris de economistul E.B. Valev, cadrul didactic al Universităţii din Moscova. Dezvoltarea economică a statelor socialiste era obstrucţionată de încorsetările naţionale, care periclitau în definitiv posibilitatea tranziţiei înspre comunism; pentru a surmonta acest neajuns, Valev propunea crearea unor „complexe economice interstatale" configurate pragmatic şi de o importanţă superioară vetustelor graniţe naţionale, devenite de acum ostile progresului. Pe cale de consecinţă, Valev afirma necesitatea constituirii unui „complex teritorial de producţie al Dunării de Jos", alcătuit din „«raioanele dunărene ale României, Bulgariei şi U.R.S.S.», însumând o suprafaţă de 150 000 km², cu o populaţie de 11 milioane de locuitori". Contribuţia teritorială, demografică şi de furnizor de resurse a României urma să fie însă net superioară în raport cu cea a celorlalte două state participante. Astfel, 42% din teritoriul RPR (100 000 km²) şi 48% din populaţia sa (9 000 000 locuitori) urma să fie integrată în acest complex, în timp ce Bugaria ar fi asigurat 38 000 km² şi 2 000 000 locuitori, iar Uniunea Sovietică 120 000 km² şi aproximativ 700 000 locuitori. Mai mult, pe teritoriul românesc care ar fi urmat să intre în componenţa complexului, format din regiunile Bucureşti, Ploieşti, Argeş, Dobrogea, Galaţi şi Oltenia, „se realiza 48%

din producția globală industrială a țării, 54% din producția de mașini, 51% din producția chimică, 86% din producția de țiței și gaze de sondă. Regiunile în cauză ocupau 44,5% din suprafața agricolă a țării, 31,8% din fondul forestier și asigurau 58,5% din producția de grâu și 60% din cea de porumb" (Preda în Rusan: 2001, 504-505). Ținând cont de tensiunile existente între București și Moscova pe tema integrării economice supranaționale, putem înțelege, politic, nu neapărat și economic, reacția deosebit de dură a autorităților române, care au catalogat „planul Valev" drept o încercare, ridicolă și deopotrivă deosebit de gravă, de a atenta la integritatea și suveranitatea națională a statului român (Preda în Rusan: 2001, 507; Montias: 1967, 219-223).

Distanțarea treptată de Moscova, concretizată prin activitățile mai sus analizate, a culminat în aprilie 1964 prin emiterea documentului care a rămas cunoscut sub numele, impropriu, așa cum am mai menționat, de „Declarația de independență". Acesta făcea publice pozițiile PMR în raport cu principiile care ar trebui să ghideze relațiile internaționale, indiferent de sistemul ideologic al statelor: neamestecul în afacerile interne, respectarea suveranității și a intereselor naționale, cooperarea neîngrădită pornind de la egalitatea în drepturi a fiecărui stat etc. De asemenea, Declarația admonesta ideologic, în termeni foarte duri, pretenția Moscovei de a coordona economiile statelor socialiste, pe care o eticheta drept prematură și lipsită de realism.

> Prezentarea formelor de conducere economică suprastatală – se poate citi în rezoluția adoptată la plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964 – ca derivând din ideile lui Lenin despre economia mondială unică, constituie o interpretare neîntemeiată pentru epoca actuală. [...] Aceasta este o problemă a unei epoci istorice viitoare, când socialismul va învinge în întreaga lume, sau cel puțin în majoritatea țărilor capitaliste și, în primul rând, în totalitatea țărilor capitaliste avansate. Evident, pe măsură ce noi popoare vor păși pe calea socialismului, pe măsură ce noi țări vor intra în alcătuirea sitemului socialist, ele vor căuta și vor stabili formele de colaborare cele mai potrivite condițiilor respective. În zilele noastre, o asemenea problemă este prematură, lipsită de baze realiste (Banu, Țăranu: 2004, 107).

Reamintind carențele provocate imaginii și eficienței socialismului prin intermediul subordonării partidelor comuniste Cominternului dominat de către ambițiile lui Stalin, RPR atrăgea atenția asupra consecințelor negative majore care ar rezulta în urma revirimentului unor astfel de practici.

> Dată fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă, nu există tipare sau rețete unice; așa cum nu se poate pretinde să existe un monopol al adevărului absolut, tot astfel nimeni nu poate să-și atribuie dreptul de a hotarî ce este just și ce nu pentru alte țări sau partide. Prin propria lor experiență istorică țările socialiste cunosc cât de mari daune pot aduce astfel de practici care încătușează

> gândirea creatoare, împiedică studierea condiţiilor concrete, sunt o sursă serioasă de greşeli, stânjenind mersul înainte al societăţii" (Banu, Ţăranu: 2004, 115).

Pretinzând că acţionează în baza autenticelor principii ale leninismului, comuniştii români afirmau contribuţia incomensurabilă a „experienţei" şi a luptelor fiecărui partid comunist la „tezaurul comun al învăţăturii marxist-leniniste", proces la care acestea contribuiau de pe baze egale, nu aflându-se în raport de subordonare unele faţă de celelalte.

> Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-şi elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile şi metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului şi concluziile pe care le desprinde din studierea atentă a experienţei celorlalte partide comuniste şi muncitoreşti. Nu există şi nu poate exista un partid „părinte" şi un „partid-fiu", partide „superioare" şi partide „subordonate", dar există marea familie a partidelor comuniste şi muncitoreşti egale în drepturi; nici un partid nu are şi nu poate avea un loc privilegiat. Fiecare partid îşi aduce contribuţia la tezaurul comun al învăţăturii marxist-leniniste, la îmbogăţirea formelor şi metodelor practice ale luptei revoluţionare pentru cucerirea puterii şi construirea societăţii socialiste (Banu, Ţăranu: 2004, 134-135).

O altă idee care apare în document şi care va fi utilizată intens după 1965 este aceea a „desfiinţării" simultane a „blocurilor militare" de genul NATO sau OTV, acestea reprezentând „o primejdie permanentă" la adresa păcii mondiale (Banu, Ţăranu: 2004, 96; Shafir: 1985, 175-176). Se observă clar caracterul normativ şi totodată programatic al Declaraţiei, care va reprezenta de acum încolo principalul ghid teoretic al politicii externe a României comuniste. Catalogând-o drept un „credo" al comunismului românesc, celebrul politolog Ghiţă Ionescu afirmă că Declaraţia a reprezentat „prima contribuţie originală" de acest gen a PMR. Deşi la nivel retoric documentul nu era atât de inflamant ca cele produse de către China sau Albania, acesta era produsul unei logici faptice, nu declarative: „stilul românesc" de a aborda problematica existentă în cadrul mişcării comuniste internaţionale putea fi caracterizat drept „criptic şi indirect – acţiunile fiind mai puternice decât cuvintele" (Ionescu: 1965, 243; Ciobanu, Olteanu: 2001, 515; Giurescu: 2004, 15; Skilling: 1964, 151; Brzezinski: 1971, 442).

Comuniştii români acceptau coexistenţa paşnică şi importanţa sa fundamentală pentru noua eră în care omenirea intrase, dar atrăgeau în acelaşi timp atenţia că „Politica de coexistenţă paşnică nu înseamnă însă renunţarea la lupta de clasă, sau la împăciuire cu capitaliştii (Sic!)" (DJTAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 138). Dimpotrivă, urmând îndemnurile leniniste, „Partidul Muncitoresc Român a considerat necesar să arate că partidele comuniste şi muncitoreşti trebuie să desfăşoare o largă luptă revoluţionară, să stăpânească

toate formele de luptă, fără excepție". Socialismul trebuia să își continue marșul global victorios adaptându-se la condițiile locale, astfel că insistența cu care Moscova susținea mijloacele pașnice de avansare înspre socialism rezona pentru comuniștii români cu o „alunecare spre oportunism" (DJTAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 139). Pe de altă parte, la fel de eronată era și „absolutizarea căii nepașnice" de extindere a socialismului, așa cum o prezenta China maoistă (DJTAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 140).

Pentru a conferi autenticitate noii direcții „național-comuniste" pe care o adoptase, PMR a lansat o campanie intensă de popularizare a acesteia, dublată de eliberarea pe scară largă a deținuților politici (Stanciu: 2010, 57). „În România, Declarația s-a bucurat de o aprobare unanimă" își amintește Sorin Toma, fost redactor-șef al cotidianului *Scânteia*, pe atunci exclus din partid și marginalizat (Toma: 2004: 189). Deși regimul câștigase o anumită popularitate (Deletant: 2006, 158), atmosfera politică rămăsese însă una încordată, iar neajunsurile economice pe care le îndura populația își făceau în continuare simțită prezența. „Lipsurile materiale și nivelul de trai scăzut al populației continuau să plaseze România, cu excepția Albaniei, pe ultimul loc între «țările frățești»" (Țîrău: 2005, 495; vezi și Tismăneanu: 2005, 221).

„Declarația" era interpretată uneori în maniere care deranjau PMR. Astfel, în unele sate din actualul județ Timiș, țăranii discutau despre posibilitate ca pamânturile să le fie retrocedate, implementându-se un sistem agricol similar cu cel din Iugoslavia (stat care abandonase procesul de colectivizare încă de la finalul anilor '40). Alte subiecte îngrijorătoare erau reprezentate de zvonurile reinstaurării pluralismului politic sau a unui posibil atac sovietic asupra României, „«datorită atitudinii din ultimul timp»". Un caz mai grav, și tragicomic în același timp, este acela al lui Lăbășan Petru, „element înrăit, fiu de chiabur", care, „aflat în stare de ebrietate", „a mers în bufetul cooperativei din comuna Dorgoș satul Ususău unde a afirmat față de mai mulți cetățeni că la radio s-a comunicat, că începând cu 15 mai 1964, România a devenit o țară liberă și independentă și că comuniștii (sic!) nu mai conduc țara". De asemenea, acesta anunțase o soartă sumbră pentru membrii PMR, care urmau să fie „spânzurați de limbă". Reprezentanții locali ai partidului, alarmați, au trimis „în comunele și satele unde sunt svonuri tovarăși competenți care să lămurească problemele". (DJTAN Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 70-72). Populația trebuia înștiințată cu orice preț că nu se punea în discuție abandonarea „construirii socialismului"; procesul continua neabătut, îmbrăcând însă o formă națională, pentru a apărea mai puțin alogen față de aspirațiile și sentimentele sociale decât era de fapt (Braham: 1964, 24).

Dacă presa occidentală nu își disimula interesul pentru Declarație, jurnaliștii din țările socialiste se vor arăta mult mai rezervați. Asta deoarece Moscova tergiversa adoptarea unei poziții oficiale față de document, în care existau re-

acţii explicite împotriva manierei sovietice de a aborda problemele economice şi ideologice ale lumii comuniste. Până la urmă, Uniunea Sovietică va da dovadă de o anumită diplomaţie, ignorând pur şi simplu argumentele principale ale Declaraţiei, fapt care nu a fost de natură să deranjeze Bucureştiul. Astfel, „conducerea de la Moscova salva ce se mai putea: păstra colaborarea cu un partid – PMR – care nu era pregătit să rupă definitiv relaţiile cu «fratele cel mare» şi nici nu avea de gând să o facă (Cătănuş: 2004c, 45; vezi şi Remington: 1971, 75-76).

5.5. Concluzii: „Principalul lucru este că noi mergem împreună"

Cu această propoziţie a încheiat ambasadorul sovietic I.K. Jegalin convorbirea avută cu Gheorghiu-Dej în data de 21 iunie 1964, imediat după ce liderul român afirmase „Deosebiri de păreri pot să existe, dar, dacă nu sunt de acord cu o problemă, asta nu trebuie să fie considerat antisovietism" (Moraru: 2004, 51). Pe cale de consecinţă, indiferent cum am înţelege metamorfoza politicii externe româneşti survenită la începutul anilor '60 – drept „permanenţă simulată" (Shafir: 1985, 175), „aliniere parţială" (Farlow: 1971, 54-63), „autonomie", (King: 1980, 136; Gross: 1966, 16), „disidenţă calculată" (Copilaş: 2010b) – distanţarea Bucureştiului de tabăra socialistă nu a fost dusă până la capăt, România rămânând membră a CAER, respectiv a OTV, în ciuda faptului că aria sa de acţiune în plan internaţional s-a lărgit considerabil. David Floyd consideră că, din punct de vedere economic, România a devenit cu adevărat independentă, autonomia sa rămânând limitată doar la palierul politic (Floyd: 1965, 114). Asumpţia sa poate fi contrazisă atât din perspectivă empirică, cât şi din perspectivă ideologică. În primul rând, relaţiile comerciale pe care Bucureştiul le-a dezvoltat cu Occidentul, deşi substanţiale, nu ar fi putut substitui niciodată raporturile economice cu lumea comunistă, care au cunoscut chiar un reviriment în anii '80. De fapt, datorită acestei politici de industrializare masivă, economia RPR devenise substanţial „complementară" în raport cu economia sovietică, încă de la finalul anilor '50. Cu alte cuvinte, Bucureştiul era dependent pe filieră economică de Moscova, în ciuda disputelor cu un pronunţat caracter politic care îşi făcuseră loc între cele două părţi (Montias: 1967, 182). Apoi, în regimurile comuniste, economicul este subordonat întotdeauna politicului, fie şi cu preţul eficienţei sale, în vederea menţinerii sub supraveghere şi a eliminării în timp util a oricărei surse de gândire sau de acţiune independentă şi deci potenţial ostilă. Separarea celor două domenii nu are aceeaşi fezabilitate şi relevanţă ca în cazul regimurilor non-comuniste, fiind preferabilă evitarea ei. Extrapolând argumentul la nivelul politicii externe, dependenţa economică a RPR faţă de Uniunea Sovietică se traducea implicit şi printr-o anumită dependenţă politică, fapt care

invalidează prezumtiva independență a Bucureștiului pe scena relațiilor internaționale: acesta a rămas, nici mai mult nici mai puțin, un actor autonom.

Pe lângă motivele de natură economică sau ideologică, antipatia lui Dej pentru Hruşciov a contribuit în mare măsură la distanțarea politicii române de Moscova. „Legăturile dintre Gheorghiu-Dej şi Hruşciov au fost întotdeauna încordate", îşi aminteşte Paul Sfetcu, fostul secretar al liderului PMR. Cei doi conducători comunişti nu ar fi avut niciodată „discuții sincere, clare, deschise, fiecare păstrând rezerve", deoarece obiectivele lor politice în raport cu „lagărul socialist" nu coincideau (Sfetcu: 2008, 327; vezi şi Deletant: 2001, 214-215; Fejtö: 1979, 176).

Primele manifestări ale disidenței economice a RPR în raport cu CAER au fost întâmpinate în Occident cu rezerve şi chiar cu scepticism, țara fiind cunoscută „de mult timp ca unul dintre cei mai docili «sateliți» ai Moscovei" (Gross: 1966, 16-17; Burks în London: 1966, 93). Dar, datorită intereselor divergente şi flerului politic al prim-secretarului PMR Gheorghiu Dej, „deviația națională română" (Burks în London: 1966, 93), a devenit în scurt timp imposibil de ignorat. Randolph Braham scria pe un ton umoristic în vara anului 1964 că „dacă prezenta poziție a comuniştilor chinezi va prevala vreodată în mişcarea comunistă internațională, Gheorghiu-Dej ar putea să demonstreze cu uşurință că fusese dintotdeauna stalinist" (Braham: 1964, 16). Şi într-adevăr aşa şi era. Disidența calculată a comunismului românesc, care urmărea, în termeni ideologici ortodocşi, autoconsolidarea, indiferent de proveniența resurselor puse în slujba acestui deziderat, a devenit filigranul orientării internaționale a regimului până la finalul violent al acestuia, consumat în decembrie 1989.

Acest capitol a fost centrat asupra procesului de autonomizarea a leninismului post-revoluționar românesc. Am operat o analiză sinoptică a cauzelor, componentelor şi efectelor sale, urmărind demonstrarea inconsistenței tezelor care avansează ipoteza unei autentice independențe a comunismului românesc care ar fi demarat în această perioadă. În următoarea secțiune a lucrării voi încerca să demonstrez cum leninismul post-revoluționar a lăsat loc treptat *leninismului romantic*, o mixtură ideologică specifică „erei Ceauşescu", în care eşafodajul leninist a fost împănat progresiv cu elemente specifice romantismului filosofic german, leninismului asianizat şi chiar fascismului – şi care au fost consecințele acestei metamorfoze ideologice asupra orientării internaționale a comunismului românesc.

Capitolul 6

Preferatul Occidentului: Ceauşescu, Republica Socialistă România şi procesul configurării leninismului romantic (1965-1971)

Odată cu trecerea de la „epoca Gheorghiu-Dej" la „epoca Ceauşescu", leninismul post-revoluţionar românesc va suferi o transformare corelativă, cedând locul leninismului romantic. Acest capitol va urmări modul în care noul lider s-a încadrat în primii ani după preluarea puterii pe coordonatele internaţionale trasate de către predecesorul său, supradimensionându-le cu timpul şi oferindu-le o orientare proprie. De-a lungul acestui proces, orientarea ideologică din subsidiarul politicii, atât externe cât şi interne a regimului sau, folosind o expresie din vocabularul vremii, „raportul naţional-internaţional în politica P.C.R". (Şerbănescu: 1973; *Socialismul ştiinţific*: 1977, 57-60) va fi de asemenea luat în calcul.

Intervalul cronologic supus analizei se individualizează prin neobişnuita liberalizare (în raport cu etapa precedentă) a politicii interne pe care partidul, redenumit cu ocazia Congresului din vara anului 1965 Partidul Comunist Român (PCR), o va pune în practică. De asemenea, pentru a sublinia continuitatea „dialectică" dintre trecutul „revoluţionar" şi prezent, la acest congres se va relua vechea denombrare începută cu ocazia primului congres al nou înfiinţatului PCdR care s-a consumat în mai 1921. Astfel, însumând cele cinci congrese din perioada interbelică şi trei din timpul conducerii dejiste s-a ajuns la Congresul al IX-lea al PCR, moment fondator pentru legitimitatea politică a noului lider (*Congresul al IX-lea...*: 1965, 17; vezi şi Shafir: 1985, 23 şi Deletant: 2006, 14).

Aşa cum voi încerca să demonstrez, capitalul de imagine pe care autonomizarea leninismului post-revoluţionar a antrenat-o atât în plan extern cât şi în plan intern i-a fost indispensabil lui Nicolae Ceauşescu în primii ani de conducere. Treptat, odată ce leninismul romantic va înlocui leninismul post-revoluţionar şi depăşirea aproape hegeliană a acestuia din urmă (prin criticare, dar mai ales prin continuarea sa într-un context ideologic diferit în care va avea însă o pondere constitutivă) va fi consumată, succesorul lui Dej va reduce progresiv propensiunea reformistă internă, concomitent cu o reafirmare tot mai extravagantă a necesităţii „democratizării ordinii internaţionale" şi a implementării unei

„noi ordini internaţionale" (ambele concepte vor fi analizate în capitolul următor al lucrării). Această discrepanţă reprezintă pentru Vladimir Tismăneanu principala „ambiguitate" a comunismului românesc de după 1965 (1984, 65-79). Ipoteza de lucru avansată de Tismăneanu este corectă din perspectiva ştiinţei politice „burgheze" şi a instrumentarului său conceptual. Dacă încercăm însă o analiză empatică a leninismului romantic şi facem un efort pentru a percepe realitatea prin intermediul opticii sale, vom observa că această ambiguitate este inexistentă. În plan intern, democratizarea avansa în sens leninist, chiar dacă din punct de vedere burghez părea că regresează; de asemenea, orientara internaţională a regimului era fundamentată de principii ideologice comuniste, formulate însă astfel încât să pară şi chiar să fie, până la un anumit punct, consonante cu ideile democraţiei occidentale. Între poziţia internă şi cea externă a regimului Ceauşescu exista mai degrabă o relaţie simbiotică decât o aparentă discontinuitate, aşa cum voi încerca să argumentez în capitolul următor al lucrării.

Una din trăsăturile fundamentale care particularizează leninismul romantic în raport cu majoritatea celorlalte forme ale leninismului existente în acel moment este substanţa sa revoluţionară. În a doua jumătate a anilor '60, conflictul sino-sovietic va antrena implozia forţei ideologice a mişcării comuniste internaţionale. Aceasta nu îşi va mai reveni niciodată din şocul conflictului, pierzând şi până şi coeziunea imperfectă şi imaginea unitară care o caracterizase până atunci. Ca şi consecinţă, substanţa revoluţionară a regimurilor leniniste se va eroda progresiv atât din cauze interne (confuzie, stabilitate organizaţională pentru care dinamica revoluţionară nu putea fi decât ameninţătoare), cât şi din cauze externe (influenţa penetrativă a modului de viaţă şi a filosofiei occidentale). După consumarea revoluţiei culturale chineze şi decesul lui Mao, se poate aprecia că, în afara Coreei de Nord şi, temporar a Cambodgiei, leninismul romantic care a caracterizat România lui Ceauşescu a sfidat relaxarea ideologică globală a mişcării comuniste, devenind tot mai revoluţionar pe măsură ce eşua atât în „construirea socialismului" la nivel intern, cât şi în calibrarea la tendinţa de „îmburghezire" a comunismului global, tot mai contaminat, în optica lui Ceauşescu, de filosofia occidentală – în plan extern.

6.1. De la leninismul post-revoluţionar autonom la leninismul romantic: o metamorfoză *sui-generis*

Aşa cum am putut constata, leninismul post-revoluţionar din perioada Gheorghiu-Dej a trecut printr-o metamorfoză care l-a autonomizat în raport cu centrul moscovit. Principiile sale staliniste sau post-revoluţionar leniniste au rămas esenţialmente nealterate. Aşa cum scrie şi Mary Ellen Fischer, „nu Gheorghiu-Dej a fost cel care s-a schimbat. S-au schimbat planurile sovietice pentru

România" (1989, 64). Intensitatea revoluționară a acestui tip de leninism a fost mai scăzută în interiorul regimurilor est-europene decât la nivelul centrului moscovit. Cu alte cuvinte, leninismul post-revoluționar sovietic a fost mai revoluționar decât copiile sale est-europene. În aceeaşi ordine de idei, aşa cum am argumentat la începutul lucrării, există cercetări pertinente, în special cele ale celebrului sovietolog Robert Tucker, care insistă asupra aspectelor birocratice şi dogmatice ale leninismului post-revoluționar, pe care îl plasează, în special datorită epurărilor petrecute în anii '30 care au afectat profund vechea gardă bolşevică, într-o discontinuitate radicală cu ceea ce am numit leninism revoluționar. Însă stalinismul sau leninismul post-revoluționar a fost, aşa cum am observat, atât o continuare a leninismului, cât şi o îndepărtare parțială de la principiile acestuia. Orientarea sa revoluționară nu a dispărut: a căpătat însă, pe măsură ce revoluțiile bolşevice în Europa de Vest deveneau tot mai improbabile, o orientare internă, confirmată de celebra teză a „socialismului într-o singură țară" (Stalin: 1952a, 137-146). În cazul statelor est-europene comunizate după 1945, intensitatea ideologică a leninismului post-revoluționar a fost desigur mai scăzută, dar nu se poate argumenta că a lipsit: avântul şi entuziasmul construirii „noii ordini", cuplat cu posibilitatea vieții unei vieți calitativ superioare au avut o aderență sinceră la membrii partidelor comuniste est-europene, cum s-a întâmplat şi în cazul PCUS. Nu toți cei care s-au angajat în stalinizarea societăților est-europene au fost „oportunişti"; în plus, nici nu se poate trasa o distincție fermă între, să spunem, revoluționari „autentici" şi „oportunişti"; de foarte multe ori, cele două tipuri ideale, pentru a folosi terminologia weberiană, au coincis într-o mai mică sau mai mare măsură la nivel empiric datorită unei identificări a lor, aş spune, în plan ideologic.

Spre deosebire de leninismul post-revoluționar, comun, în ciuda unor fireşti particularități, tuturor regimurilor est-europene, leninismul romantic reprezintă o experiență ideologică endemică pentru România, cu rădăcini adânci în trecutul naționalist al țării, dar, ca orice tip de leninism, orientat înspre viitor, nu înspre trecut. Acesta din urmă conta doar în măsura stabilirii unui raport „dialectic" între trecut şi prezent; depozitarul fundamental al leninismului romantic va fi însă fără îndoială viitorul „comunist". Determinismul futurist al regimurilor leniniste poate fi înțeles pornind de la o idee marxistă. Friedrich Engels considera, în a sa *Dialectică a naturii*, că timpul şi spațiul nu pot fi înțelese abstract ca fiind infinite. Dimpotrivă, infinitatea lor devine inteligibilă numai prin prisma interpretării istoriei „ca proces al dezvoltării unor organisme *conştiente de sine* (subl. în orig.)". Astfel, „infinit[a] varietate a naturii (înțeleasă, la Hegel, ca formă exterioară de manifestare a spiritului şi care, considera Engels, căpătase practic aceeaşi semnificație ca şi istoria, n.m.) şi a istoriei cuprinde în ea infinitatea spațiului şi a timpului – falsul infinit – numai ca pe un moment desprins care, deşi este esențial, nu este predominant" (Engels: 1954, 240-241). Altfel spus, infinitul nu are sens decât raportat la continua transformare a materiei din

care este alcătuită istoria. Gândit abstract, nu este altceva decât un „fals infinit". „Organismele conştiente de sine" care imprimă istoriei propria dinamică nu sunt altceva decât reflectarea structurii de clasă a societăţilor „burgheze", adică a tipului de relaţii materiale, economice de care sunt articulate (vezi Lungu în Milcu: 1972, 95-96). Pentru Engels, dezvoltarea istorică rezidă în aprofundarea distincţiei dintre „libertate" şi necesitate" care îi incumbă subiectului cunoscător. „Hegel a fost primul care a prezentat just raportul dintre libertate şi necesitate. Pentru el libertatea este înţelegerea necesităţii. «Necesitatea este oarbă numai *în măsura în care nu este înţeleasă*». Libertatea nu constă în visata independenţă faţă de legile naturii", avertizează Engels, „ci în cunoaşterea acestor legi şi în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acţiune pentru atingerea anumitor scopuri (subl. în orig.)". Libertatea constă deci în conştientizarea necesităţii şi în a acţiona conform ei, „în a ne domina pe noi înşine şi în a domina natura exterioară, dominare întemeiată pe cunoaşterea necesităţilor naturii [...]; ea este, prin urmare, în mod necesar un produs al dezvoltării istorice" (Engels: 1966, 116-117).

Spre deosebire de leninism, marxismul lasă finalitatea istoriei la latitudinea dezvoltării conştiinţei critice şi „revoluţionare" (termenul nu are acelaşi sens în discursul leninist) protagonistului ei, proletariatul, care nu include, aşa cum punctează Alex Callinicos, numai celebra „clasă muncitoare", ci pe oricine care depinde de exploatarea capitalului pentru a îşi asigura existenţa. În acest sens, toţi suntem proletari (Callinicos, 1995, 94). Leninismul, pe de altă parte, forţează prin mijloace politice extreme revoluţia totuşi socială şi mentală a lui Marx (vezi Tucker: 1969, 10-11). Finalitatea istoriei nu mai este lasată la latitudinea încetei şi incertei emancipări a proletariatului, ci devine apanajul unui partid creat special în acest sens. Leninismul asediază realitatea „burgheză" prin mijloace ultrapolitice pentru a impune propria versiune despre finalitatea dezvoltării istorice, care este practic răpită în acest fel proletariatului. De aceea, pentru a reveni la problema iniţială, leninismul urgentează permanent viitorul, pe care îl înţelege, aşa cum am constatat, în manieră ideocratică, nu filosofică, aşa cum procedează marxiştii.

Leninismul romantic, la rândul său, preia genul acesta de raportare la viitor. După cum voi detalia în continuare, leninismul romantic înglobează, pe lângă, bineînţeles, romantism, elemente de fascism, leninism asianizat şi naţionalism.

Teza de la care pornesc este următoarea: în secolul XIX, societatea românească a preluat din Occident o variantă a modernităţii influenţată mai degrabă de romantism decât de iluminismul francez. Chiar dacă elementele de romantism francez predominau, nu erau deloc neglijate cele ale romantismului german care, cu timpul, se va constitui într-o importantă sursă de inspiraţie pentru leninismul romantic[12]. Aşa cum se poate constata din scrierile lui Nicolae Bălcescu – nume

[12] Trimit aici la Mamina: 2007, 197. Romantismul francez a avut, datorită specificului istoric al Franţei secolului XIX, o puternică orientare politico-pragmatică, urmărind obstrucţionarea

emblematic al revoluționarei generații pașoptiste, a cărui imagine, deformată ideologic, va fi deturnată de comuniștii români pentru a sublinia continuitatea dialectică între „trecutul de luptă" și prezentul „revoluționar" al poporului român – acesta pledează atât pentru egalizarea condițiilor economice și sociale dintre țărănimea exploatată și boierimea dominatoare (Boia: 2002, 65) cât și pentru afirmarea independenței și identității națiunii române în raport cu celelalte popoare europene. „Să nu uităm că suntem datori a apăra naționalitatea și drepturile noastre", scria Bălcescu în 1848, „chiar vărsând sângele nostru. De vom cădea în această luptă sfântă, să cădem încă bărbățește, astfel cum au trăit părinții noștri; și ca dânșii să strigăm: mai bine să se prefacă într-un întins mormânt, numai să rămâie tot țeara românilor" (Bălcescu în *Apărarea patriei...*: 1977a, 91). Exaltarea romantică este aici la ea acasă; după 1970, Ceaușescu va folosi din ce în ce mai des același gen de discurs, recuperând mai ales ideea independenței naționale și cea a unui viitor optimist la care românii ar fi fost îndreptățiți datorită secolelor întregi în care și-ar fi păstrat identitatea fiind hărțuiți de populațiile migratoare. Cerând „Neatârnarea administrativă și legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine" și „să avem credință în viitorul nostru. O nație asupra căria au trecut huni, goți, avari, vandali și alte atâtea seminții străine [...] a rezistat și s-a ținut până astăzi, [...] nu este cu putință ca să fie osândită de *providență* să piară tocmai astăzi în secolul naționalităților (subl. m.)" (Bălcescu în *Apărarea patriei...*: 1977b, 94-95) – faimosul revoluționar nu avea cum să nu îi fie pe plac lui Ceaușescu. Mai ales când scria

> Vrem să fim o nație, una, puternică și liberă prin dreptul și datoria noastră, petru binele nostru și al celorlalte nații, căci voim fericirea noastră și *avem o misie a împlini în omenire* [...]. Aceste condiții de putere, de care avem nevoie, nu le putem găsi decât în solidaritatea tuturor românilor, în unirea lor într-o singură nație, unire la care suntem meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, simțăminte, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în

oricăror revoluții, potențiale sau manifeste, pe când romantismul german este impregnat în principal de idealism și metafizică. „Universul valorilor spirituale a reprezentat domeniul predilect al activității romanticilor germani" (Râmbu: 2001, 145). Între romantismul francez și cel german au existat însă, așa cum se poate intui, în primul rând similarități (vezi în acest sens Mamina: 2007, 2002). Ținând cont de mijloacele concrete precare ale pașoptiștilor români de a realiza mult sperata unire, putem înțelege de ce aceasta a reprezentat de la început un ideal în direcția căruia au fost orientate toate energiile revoluționare posibile. În epocă, impactul politic al romanticilor germani fost neglijabil, ca de altfel și în cazul pașoptiștilor. Situația se va schimba radical peste aproximativ un secol, când influența ideatică a romantismului asupra fascismului se va dovedi decisivă în spațiul german; în România, pașoptismul, așa cum a demonstrat convingător Sorin Adam Matei, a stat într-o măsură considerabilă la baza tuturor formelor de naționalism dezvoltate în spațiul cultural românesc după a doua jumătate a secolului XIX (2007).

sfârşit, prin nevoia de a se păstra şi a se mântui. Dacă *naţionalitatea este sufletul unui popor*, dacă câtă vreme (sic!), el păstrează acest semn caracteristic al individualităţii sale el este învestit cu dreptul imprescriptibil de a trăi liber, *unitatea naţională* este chezăşia lui, *este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară şi să amorţească ci din contră să poată creşte şi a se dezvolta* (Bălcescu în Ceauşescu I.: 1986, 104, subl. m.; pentru romantizarea întregii epoci vezi Bodea: 1968, 2-9; Cheresteşiu: 1968, 16-20; Corbu: 1968, 21-25).

Imaginea lui Bălcescu a fost instrumentată şi politic, nu numai ideologic. Transformat într-un erou al modernizării României, acţiunile sale majore şi gândirea sa politică erau reinterpretate în cheie romantic leninistă pentru a le anticipa pe cele ale viitorului „mare cârmaci". Aflăm astfel de la Valeriu Stan că „Pentru Bălcescu revoluţia nu putea fi decât rezultatul evoluţiei proprii a societăţii româneşti şi nu al unor influenţe din afară" (Stan: 1978, 35). Aluzia la incomensurabilul orgoliu al RSR de a fi independentă pe plan extern, mai ales în ceea ce priveşte relaţia cu fostul „tutore" sovietic este clară. Exteriorizând o „atitudine intransigentă" în ceea ce priveşte „problema apărării revoluţiei contra presiunilor dinafară", revoluţionarul paşoptist încerca să îşi convingă partenerii de necesitatea unei „politic[i] de demnitate şi rezistenţă" în raport cu Poarta otomană, căreia nu trebuiau să i se facă prea multe „concesii". Mai aflăm din scurta biografie a lui Valeriu Stan la adresa personajului că acesta „acord[a] o deosebită atenţie problemei organizării rezistenţei armate şi apărării revoluţiei cu armele în mâini, atât contra intervenţiei turceşti, cât şi faţă de o *eventuală intervenţie ţaristă* (subl. m)". Plasarea „intervenţiei ţariste" pe locul doi la capitolul gravitate este adecvată din punct de vedere istoric; mesajul politic al paragrafului este însă mai important, pentru că trimite la teama lui Ceauşescu şi a camarilei sale de a nu fi înlăturat de la putere de către sovietici. Revenind, pentru a rezista unei eventuale agresiuni externe, Bălcescu „preconiza antrenarea maselor" şi „constituirea unei armate populare" (Stan: 1978, 47). Întocmai ca şi ilustrul său urmaş care a pus la punct „gărzile patriotice" în eventualitatea unui „război popular" împotriva invadatorului extern, rareori şi subtil numit, dar permanent temut: Uniunea Sovietică.

Fără a emite judecăţi de valoare la adresa discursului lui Bălcescu, inevitabil impregnat de atmosfera vremii, nu îmi propun să demonstrez, în această fază, decât ceea ce am anunţat anterior: modernitatea intelectuală românească este rezultatul maculării dintre iluminismul francez şi (mai ales) romantismul german. Pe cale de consecinţă, aşa cum observa şi Lucian Boia, naţiunea va fi înţeleasă în accepţiunea ei germană, adică în termeni preponderent etnici, nu contractuali, aşa cum s-au autoreprezentat francezii după Revoluţia din 1789 (Boia: 2002, 61-62).

Pentru a evidenţia elementele romantice din citatele de mai sus, este necesară o trecere în revistă a câtorva asumpţii de bază a curentului romantic

german. Acesta s-a format sub influența iluminismului francez – Revoluția Franceză a fost chiar admirată de către romanticii timpurii, care nu ezitau să se considere „revoluționari" (Râmbu: 2001, 13-14) – de la care a împrumutat „ideea perfectibilității omului prin cultură și educație", oferindu-i însă o orientare religioasă, profund diferită de spiritul raționalist al iluminiștilor. De asemenea, romanticii se disting de iluminiști prin mefiența pe care o afișează față de raționalitate și tendința ultimilor de a explica lumea în termeni cauzali; acesteia ei îi opun o „viziune organică asupra universului" în care spiritualitatea completează și primează în raport cu cauzalitatea, iar „între subiect și obiect se constituie" astfel „o unitate organică" (Râmbu: 2001, 38). Putem distinge acest organicism în concepțiile lui Bălcescu asupra națiunii, recuperate mai târziu cu fidelitate de către Ceaușescu, dar încastrate, de data aceasta, pe un soclu leninist. În continuare, romanticii susțin că „misiunea" civilizării omenirii trebuie să aparțină unei elite spirituale. Chiar dacă elita aceasta este gândită în termeni mai degrabă conservatori (exclusiviști), partidul de tip leninist poate fi considerat la rândul său o elită, de data aceasta inclusivistă, având misiunea de a civiliza lumea prin revoluție.

Romanticii nu sunt neapărat, așa cum s-ar putea crede, religioși, idealiști sau sentimentali în accepțiunile curente pe care le dăm acestor termeni. Pentru ei, „în sfera religiozității", „întregul, nedivizatul" devine „un concept-cheie". „Credința într-o lume de dincolo este, din această perspectivă, de nesusținut fiindcă ea presupune tocmai divizarea întregului". Pe cale de consecință, ca și în cazul marxism-leninismului, avem de-a face „cu o transcendență coborâtă în lume, nu în afara ei" (Râmbu: 2001, 100). Și tot ca în cazul marxism-leninismului, „romanticul nu este un idealist" în sens hegelian sau kantian. Pentru el, „valorile nu sunt transcendente". Dimpotrivă, „pot fi înfăptuite". „Intangibilitatea lor este numele pe care-l dăm neputinței noastre și lipsei noastre de *eroism*" (Râmbu: 2001, 19; subl. m.). Tema eroismului, transparentă la Bălcescu, va avea o pondere majoră și în discursurile ceaușiste. Ea va fi recuperată însă pe filon mai degrabă fascist decât leninist, așa cum vom vedea în continuare. De asemenea, „Romantismul nu este o formă de sentimentalism, așa cum se consideră adesea. El este la fel de departe de excesul sentimentului ca și de excesul rațiunii în care a căzut raționalismul dogmatic (iluminismul, n.m.)". Romanticii sunt atrași de „complexitatea sinelui" și se distanțează de frivolitatea sentimentalistă apelând la „interioritatea omului ca un întreg univers în care se află forțe tainice care trebuie puse în lumină" (Râmbu: 2001, 40). Și, de ce nu, orientate înspre „construirea socialismului".

La fel ca în cazul marxismului sau al leninismului, romantismul acordă o pondere determinantă forțelor istorice în raport cu omul, însă o percep în sens spiritual-mistic, nu legic și pozitivist, așa cum se întâmplă în cazul primilor. Forțele tenebroase și chiar metafizice ale istoriei trebuie armonizate cu cele ale „*umanității*, concepută ca popor" (subl. în orig.). Revoluționarii francezi sunt

astfel acuzaţi că au privilegiat umanitatea în raport cu istoria, distrugând balanţa delicată dintre acestea; i. e., romanticii ar fi fost chemaţi să refacă echilibrul. Un alt element care apropie, parţial, leninismul de romantism, este faptul că „*posibilitatea*, în ansamblul categorial, a fost concepută, din punct de vedere axiologic, ca fiind superioară realităţii. Starea eternei deveniri este preferată de romantici şi valorizată în consecinţă" (Râmbu: 2001, 21-23; subl. în orig.). Chiar dacă leninismul vizează devenirea revoluţionară a lumii, iar leninismul romanic pe cea a naţiunii pe care o asaltează, încercând prin orice mijloace să o imediatizeze, nu să o „eternizeze", plasarea posibilităţii (revoluţionare) deasupra realităţii (burgheze) le confirmă, mai ales celui de al doilea, dar şi primului, după cum vom vedea, filiaţia romantică.

Leninismul diferă de romantism în ceea ce priveşte raportarea la trecut. În primul caz, este vorba despre instrumentarea trecutului pentru a servi prezentul (partidul) şi implicit viitorul (comunismul), dar şi pentru a stabili atât de necesara conexiune dialectică între trecut, prezent şi viitor. Pentru romantici însă, „trecutul are valoare prin simplul fapt că este o negaţie a prezentului", ceea ce nu echivalează totuşi cu o retragere în „neant, ci într-o realitate", imanentă, „pe care o idealizează" (Râmbu: 2001, 25). Se observă aici anumite tangenţe între conceptul de realitate prezentă a romanticilor, respectiv cea a leniniştilor. Ambele sunt imanente, nu transcendente, şi ambelor li se dedică o doză de entuziasm mobilizator. Pentru primii însă, retragerea din realitatea are însă o valoare emoţională, semi-mistică, în timp ce ultimii se retrag din realitate în măsura în care o combat şi îi opun propriul concept, ideocratic, de realitate. Realitatea leninistă asaltează în permanenţă atât trecutul cât şi mai ales prezentul, mai exact, categoriile „burgheze", non-revoluţionare, în care oamenii le gândesc, pentru a impune realitatea alternativă, pe care o consideră confirmată legic de către istorie, a „revoluţiei globale" urmată de construirea societăţii globale şi lipsită de clase a comunismului. Observăm cum, în ciuda unei abordări care se vrea pozitivistă şi raţională asupra istoriei, leninismul îi imprimă acesteia un suflu indubitabil romantic. În cazul leninismului clasic, acesta rămâne la nivel regulativ. În cazul leninismului romantic, aşa cum sugerează şi denumirea, romantismul, prin intermediul unui naţionalism exacerbat, devine constitutiv şi obţine astfel o pondere cel puţin egală cu solul ideologic leninist din care a crescut.

De asemenea, romantismul se desparte clar de leninism în ceea ce priveşte ideea de progres, faţă de care manifestă o atitudine mai degrabă conservatoare, de reîntoarcere la valorile ierarhice ale Evului Mediu fără a urmări însă „vreo restaurare a vechilor stări, fie ele şi medievale" (Huch: 2011, 505), pe de o parte, iar pe de altă parte îi opune şi concepţia originală a „labirintului" în care omul este nevoit să îşi desfăşoare existenţa şi care îi simbolizează totodată „destinul" (Râmbu: 2001, 101, 115). Leninismul porneşte în schimb de la sensul iluminist al progresului, pe care îl distorsionează pentru a se putea încadra în şi

legitima proiectul revoluției mondiale. O altă disjuncție între romantism și leninism, ambele produse ale modernității, pe care încearcă să o depășească pornind de pe poziții diferite, cu mijloace diferite și având obiective diferite – apare la nivelul ideii de egalitate. Romanticii dezavuează egalitatea, pe care o înțeleg ca omogenitate sufocantă pentru corpul social. „Oamenii nu trebuie să fie egali, fiindcă armonia unui stat este dată tocmai de inegalitatea cetățenilor. Întregul, în politică, nu este decât ceea ce Novalis numește *statul poetic*, în care particularitatea fiecăruia contribuie la perfecțiunea ansamblului". De altfel, „ideea statului poetic se asociază cu teza romantică potrivit căreia fiecare om trebuie să fie un artist. Cu atât mai mult un rege, care are de modelat spiritul cetățenilor" (Râmbu: 2001, 109-110). Pentru leninism, în schim, egalitatea nu înseamnă altceva decât posibilitatea libertății sociale autentice. Problema este că leninismul gândește în termeni existențiali radicali categoriile ideale ale egalității și libertății, a căror aplicabilitate empirică o cere integral și cât mai rapid posibil.

Din punct de vedere social, leninismul pretinde că acționează în numele unui proletariat imatur, pe care îl susține și orientează în procesul emancipării sale revoluționare; romantismul, pe de altă parte, privilegiază ca și categorie socială țărănimea, „îndrăgită ca un prunc, ca imagine a unei stări naive și desăvârșite din care noi am ieșit definitiv, dar care ne stă în față ca un paradis al viitorului". Ruralitatea este idealizată ca vârstă a inocenței, dar, prin solicitarea reîntoarcerii la economia „naturală", nemonetizată, nu se încearcă neapărat reintroducerea unei forme de exploatare a țăranilor similară cu cea medievală, ci protejarea lor astfel încât „să nu încapă pe mâna cămătarilor" și să nu fie astfel integrați în „economia capitalistă, cu toate formele ei dăunătoare" (Huch: 2011, 515). Chiar dacă pornesc de la perspective sociale diferite, leninismul și romantismul se întâlnesc până la urmă în aversiunea comună față de capitalism. Și nu numai.

Filosofic apoi, romantismul se îndepărtează și mai mult de leninism, apropiindu-se însă de leninismul romantic. Cu toate acestea, sensul pe care îl atribuie Novalis verbului „a romantiza" poate fi înțeles și în cheie leninistă, nu numai romantic leninistă. „«Romantizarea nu este altceva decât o potențare calitativă»", scrie celebrul poet german. „«Atunci când dau lucrului comun un înțeles înalt, celui obișnuit o înfățișare tainică, celui cunoscut demnitatea necunoscutului, finitului aparența infinitului, atunci *romantizez* (subl. în. orig).»" (Râmbu: 2001, 107). În cadrul leninismului, ideea de progres sau de „devenire întru revoluție", pentru a-l parafraza pe Constantin Noica, poate fi înțeleasă la rândul ei ca „potențare calitativă" a realității, fiind însă orientată numai spre viitor. Să-i dăm cuvântul Angelei Botez pentru a ne convinge: „Creând, omul revoluționează și revoluționând creează lumi noi. El poartă în sine însemnul unui destin demiurgic asigurat de o capacitate deosebită – capacitatea de creație" (Botez în Drăgănescu, Voiculescu: 1986, 82).

„Potenţarea calitativă" a romanticilor este, aşa cum am constatat, „labirintică" şi/sau paseistă. Totodată, se poate face şi o paralelă între eschatologia romantică şi cea leninistă: prima are în vedere o „vârstă de aur", care nu ar fi însă „o etapă istoric determinată, ci mai degrabă o *stare de spirit* care se poate produce oricând" (Râmbu: 2001, 111; subl. m.), în timp ce ultima poate fi înţeleasă tot ca o vârstă de aur, dar nu numai din punct de vedere spiritual, cât şi, mai ales, material. Din acest punct de vedere, leninismul romantic se apropie de romantism prin maniera în care gândeşte raportul marxist dintre existenţă şi conştiinţă socială. Subliniind că, în marxismul clasic, condiţiile de viaţă determină gândirea, ideologii români afirmau, după 1970, că, de fapt, raportul dintre cele două părţi nu este deloc unul asimetric, aşa cum s-ar putea crede. Din contră, argumentau aceştia, „conştiinţa reflectă existenţa nu numai sub aspectul său *dat*, ci şi sub aspectul posibilităţilor pe care le deschide. Conştiinţa umană are, în general, şi o funcţie *anticipatoare*, de proiectare a viitorului, de *devansare* a existenţei sociale determinate. Tocmai funcţia anticipatoare a conştiinţei sociale constituie o condiţie necesară pentru progres, pentru revoluţia socială, pentru transformarea revoluţionară a societăţii" (*Probleme ale materialismului dialectic...*: 1977, 82; vezi şi Popa: 1987, 17-18, Petre, Achim în Borgeanu et. al: 1968, 238-278; *Literatura şi arta...*: 1972, 159-169; Florea în *Culegere de teze...*: 1982, 233-251; *Rolul conducător al partidului...*: 1972, 47-48; subl. în orig.). Cu alte cuvinte, pe măsură ce dezideratul material al leninismului romantic întârzia să apară, componenta sa mentală este supradimensionată compensatoriu. Inversând subtil ordinea marxistă existenţă-conştiinţă, leninismul în general, cu atât mai mult leninismul romantic, îi opune crearea unei conştiinţe revoluţionare, insensibilă la realităţile materiale observabile, care se încăpăţânau să rămână „burgheze". Treptat, pe măsură ce mişcarea comunistă globală va pierde din „vigilenţa revoluţionară" datorită mareei ideologice burgheze, leninismul romantic se va izola tot mai mult în propria fortăreaţă mentală, ajungând un paria chiar şi în cadrul „lagărului socialist". Ne aflăm în plin roman orwellian, cu menţiunea că în leninism, „dublugânditul" nu este un scop în sine, ci o treaptă în direcţia a ceea s-ar putea numi „nougândit" (Vezi Orwell: 1991). Într-un fel, se poate afirma că Ceauşescu a fost unul dintre cei mai fideli continuatori ai lui Lenin în accepţiunea sa stalinistă, post-revoluţionară. Ca şi Stalin, Ceauşescu a imprimat noi direcţii leninismului, în aceeaşi măsură în care gândirea sa era formată după tiparul leninist.

În ceea ce priveşte politicul, romanticii îl gândesc în termeni pur organici, ca un raport „personal", nu „instituţional", între „«suveranul mistic» şi cetăţeni. „Iubirea" şi „credinţa" sunt pietrele unghiulare ale interrelaţionării dintre monarh şi supuşii săi; prin viaţa sa de familie, prin virtutea, moralitatea şi curajul său, primul trebuie să devină un exemplu pentru toţi pe cei care îi conduce: „«o cununie regală într-o eternă legătură de iubire»", iată cum percepe

Novalis legătura dintre stat şi societate (Râmbu: 106-109). Iar statul, aparţinând pământului din care se presupune că îşi extrăgea seva, „era un organism viu, cu membre ducând până la un punct o viaţă independentă", „o plantă naturală, o operă de artă a lui Dumnezeu". De-a lungul vieţii unui stat, „noul nu trebuie lepădat în favoarea vechiului, şi nici invers; fiecare îşi are timpul şi prilejul său" (Huch: 2011, 512), erau de părere romanticii, iar leninismul romantic nu contrazicea cu nimic această aserţiune.

Organicismul romantic va fi integrat cu succes în textura ideologică a leninismului romantic, unde partidul proclama triumfător „integrare[a] organică" „în viaţa şi activitatea socială" (Bold în *Probleme fundamentale ale statutului...*: 1980, 24-36) – numai că va ajunge aici pe filieră mai degrabă fascistă decât leninistă. La fel ca şi cultul genialităţii, al personajului providenţial, care în cazul lui Ceauşescu va atinge, din diferite motive care vor fi expuse ulterior, proporţii neîntâlnite nici măcar în perioada leninismului post-revoluţionar sovietic. Pe de altă parte, romantismul clasic este mai degrabă apolitic, aflăm de la Ricarda Huch, cee ce denotă o incompatibilitate suplimentară, nu şi insurmontabilă, între leninism şi romantism. Pentru exponenţii acestui curent, „organizarea exterioară a vieţii" conta prea puţin, aceştia abordând „omul în primul rând ca pe o fiinţă lăuntrică, de raportat la eternitate şi la infinit. Nu aveau vocaţia acţiunii" (Huch: 2011, 505). Nu se poate afirma acelaşi lucru şi despre leninismul romantic, acesta acţionând, cu mai mult sau mai puţină „vocaţie" asupra omului pentru a îl transforma, din exterior, în sensul încercării de a crea un sentiment de intimitate colectivă între partid şi societate – organicismul mai sus menţionat – proiectându-l ulterior, în formă militantă, asupra lumii exterioare.

Pentru Nicolae Râmbu, *„de la romantism la fascism nu este decât un singur pas"* (2001, 138; subl. în orig.). Iar lucrările lui James Gregor ne demonstrează faptul că *fascismul*, atât ca fenomen ideologic, dar şi ca manifestare politică, este foarte greu de clasificat. De ce? Deoarece include caracteristici care pot fi distinse şi în interiorul societăţilor tradiţionaliste, uneori chiar democratice şi, mai ales, în ideologia şi tehnicile mobilizatoare utilizate de către regimurile leniniste. De fapt, fascismul lui Mussolini a demarat ca „erezie socialistă" (Muravchik: 2004) sau ca „marxism heterodox" (Gregor: 2009, 136-160), speculând situaţia socio-economică deosebit de grea a Italiei de după Primul Război Mondial. Ca program teoretic, fascismul a fost elaborat de către socialiştii italieni care au „trădat", la fel ca şi ceilalţi compatrioţi europeni, spiritul universalist al marxismului şi au optat pentru susţinerea în conflict a naţiunii din care făceau parte, în detrimentul sinergiei politice de care ar fi trebuit să dea dovadă toate socialismele europene denunţând caracterul „imperialist" al războiului şi acţionând în vederea concretizării revoluţiei globale (Gregor: 2002, 201). Gregor distinge două categorii majore de fascism, fiecare alcătuită la rândul ei din diferite „specii" şi „subspecii": „fascismul generic", compus din „conducere charis-

matică, partide unitare, ideologii formale anti-democratice, scopuri mesianice, participare orchestrată, ca şi control disciplinat asupra economiei şi informaţiei publice", respectiv „fascismul paradigmatic", care cuprinde

> acele sisteme ordonate ierarhic care utilizează organizarea de masă pentru a organiza energiile colective prin intermediul programelor de reabilitare naţională, industrializare sau renovare. Strategia lor de mobilizare exploatează în mod normal naţionalismul reactiv pentru a câştiga pentru comunităţile lor naţionale „un loc sub soare". Par să implice invariabil un masiv efort orientat către industrializare expansivă şi/sau mobilizare economică pentru a asigura scopuri care includ capabilităţi efective şi/sau agresive pentru a restaura „demnitatea naţională", „teritoriile pierdute", asigura o bază pentru insulare economică sau „autarhie", sau pentru a învinge „inamicul imperialist internaţional", „conspiraţia internaţională evreiască" sau „puterile plutocratice". În cursul dinamicii lor aceste mişcări tind să dezvolte o infrastructură de organizaţii „capilare" sau „celulare" sub conducerea unui unic sau singur partid, sub controlul ierarhic şi centralizat a unui „comitet central" şi de obicei a unui „lider charismatic" (Gregor: 1997, XXIII, 257).

Deşi asemănările dintre ele sunt mai numeroase şi probabil mai importante decât diferenţele, putem înţelege „fascismele generice" ca şi corpusuri de idei circumscribile unui fascism aflat în formă brută, primară, ale cărui dimensiuni tehnice, să le spunem aşa, sunt insuficient dezvoltate sau chiar inexistente. Este, printre altele, cazul Legiunii „Arhanghelul Mihail", căreia Gregor îi dedică o pertinentă analiză prin care o distinge de mişcările fasciste „paradigmatice" (Gregor: 1997, 250; Gregor: 2002, 212-215), acestea din urmă alimentându-se dintr-un fascism pe care l-am putea numi matur sau maturizat, dezvoltat atât din punct ideologic, cât şi politico-organizatoric.

Se poate observa cum fascismul încorporează teme ideologice leniniste, oferindu-le însă o amprentă proprie. Dihotomia proletariat-burghezie sau proletariat-imperialism este transpusă pe coordonate naţionale, transformându-se în dihotomia „naţiuni proletare"-„naţiuni imperialiste"; foarte interesant, distincţia va apărea şi în discursul maoist sau al leninismului asianizat (Tsetung: 1971, 476-478), care îşi demonstrează astfel, şi nu numai, după cum vom vedea, filiaţia fascistă. Gregor analizează judicios maniera în care fascismul face apel la frustrările colective naţionale sau economice, canalizându-le simbolic printr-o imagistică mobilizantă, deseori cazonă, şi un discurs militant orientat împotriva inamicilor exteriori, percepuţi cel mai adesea sub forma unor alte popoare sau, în cazul nazismului german, rase (Gregor: 2002, 200-221). Industrializarea susţinută, pentru a putea intra în competiţie cu naţiunile „imperiale" sau „marile puteri", împreună cu retorica naţionalist-xenofobă a fascismului au reprezentat, printre altele, dimensiuni axiale şi pentru programul ideologic ceauşist.

Studiile lui Gregor asupra fascismului, de o înaltă ținută științifică, insistă însă atât de mult asupra paralelor dintre fascism și leninism încât riscă să atrofieze diferențele care totuși le despart. Sigur, nu se poate nega faptul că cele două patologii ale politicului (pentru a împrumuta o expresie a actualului papă Benedict al XVI-lea) posedă un trunchi comun și s-au influențat reciproc covârșitor de mult; trebuie totuși aduse în discuție și particularitățile fascismului, respectiv leninismului deoarece, la urma urmei, ne raportăm totuși la două fenomene diferite, chiar dacă natura diferențelor dintre ele reprezintă în continuare un subiect problematic și nu mai puțin deschis.

Analizând regimurile leniniste, Kenneth Jowitt propune ca acestea să fie abordate în termeni „impersonalitate charismatică", în contrast cu „impersonalitatea procedurală" existentă în cadrul regimurilor democratice occidentale. Cu alte cuvinte, în regimurile leniniste charisma este diseminată la nivelul întregului partid care se transformă astfel într-un „erou organizațional", spre deosebire de democrațiile occidentale care funcționează după principiul liberal al neutralității axiologice în spațiul public, coroborat cu eficiența administrativ-organizatorică. Ambele sunt, în grade diferite, „impersonale" deoarece charisma pe care o transmit nu este galvanizată de o persoană anume, ci de o organizație care funcționează în baza unor „norme impersonale" similare (Jowitt: 1993, 1-4). În cazul fascismului însă, și în special a nazismului, charisma devine personală. Pornind de la celebrul *Führerprinzip*, partidul de tip fascist nu este altceva decât o anexă aflată la bunul plac discreționar al liderului său, în timp ce partidele leniniste, așa cum am observat, au prioritate în raport cu cel care le conduce. Sigur, se poate contraargumenta, charisma personală nu este deloc absentă din regimurile leniniste, fapt dovedit cu prisosință de deșănțatele culte ale personalității pe care acestea le-au experimentat sau, în cazul Coreei de Nord, încă le experimentează. Sunt de acord, dar asta nu reflectă decât progresiva lor *fascizare*.

În cadrul marxismului și a leninismului revoluționar, personalitatea (liderul) nu putea fi decât o emanație a maselor, singurele capabile de a imprima istoriei tendința de a se dezvoltare în conformitate cu progresul legic aflat în subsidiarul ei. „Un om mare nu este mare prin faptul că particularitățile sale imprimă marilor evenimente istorice o fizionomie individuală, ci prin faptul că el posedă particularități în virtutea cărora el este cel mai capabil să slujească marile cerințe sociale ale timpului său" scria marxistul rus Gheorghi Plehanov. Comparându-l pe acest „om mare" cu „eroii" lui Carlyle – și astfel demonstrând prezența romantismului și în marxism – Plehanov afirmă fără echivoc: „El este un erou. Dar nu în sensul că ar putea să oprească sau să schimbe mersul firesc al lucrurilor, ci în sensul că activitatea lui este expresia conștientă și liberă a acestui mers necesar și inconștient. În aceasta constă întreaga lui însemnătate, întreaga lui forță" (Plehanov: 1961, 269). În cadrul regimurilor leniniste, așa cum am văzut, eroismul este proiectat asupra partidului de avangardă, rămânând, ca în cazul marxismului, impersonal, dar achiziționând o dimensiune organizațională.

În cadrul leninismului romantic, ca şi în cazul leninismului asianizat, eroismul este reproiectat, în sens romantic, dinspre partid spre lider. Sigur, retorica marxistă este în continuare utilizată, dar ea devine gradual un surogat, o cochilie pietrificată a marxismului clasic. Aflăm astfel că acele calităţi ale eroului marxist enumerate mai sus de către Plehanov erau „în modul cel mai strălucit întruchipate în persoana tovarăşului Nicolae Ceauşescu, personalitate eminentă a partidului şi poporului nostru, a mişcării comuniste şi muncitoreşti, care se bucură de un deosebit prestigiu în lumea contemporană" (*Probleme ale materialismului dialectic...*: 1977, 141; vezi şi Petre în Borgeanu et. al.: 1968, 118-134). În anii '80 însă, referirile la PCR se diminuează direct proporţional cu exacerbarea cultului personalităţii dictatorului român. „Prin istoricul salt pe care l-a conferit destinelor României, prestigiului ei în lume", scria în 1988 Ion Bodunescu referindu-se la politica „internaţionalistă" a RSR, „prin demersurile sale pe eşicherul politicii internaţionale, preşedintele Nicolae Ceauşescu a devenit un simbol al atitudinii curajoase şi hotărâte în toate problemele decisive cu care se confruntă ţara, lumea şi veacul, binemeritând înaltul titlu de *Erou al naţiunii române* şi de cel de *Erou al Păcii* (subl în orig)". Avem de-a face acum cu „epoca Ceauşescu", în care PCR intră într-un proces de evanescenţă concomitent cu accentuarea trăsăturilor „eroice" şi „geniale" ale secretarului său general. Charisma este proiectată, ca în cazul fascismului, la nivelul liderului, ale cărui trăsături romantice sunt dincolo de orice îndoială. Aflăm în continuare că iniţiativele internaţionale ale dictatorului român „împlinesc un prestigiu – purtând numele Nicolae Ceauşescu – ale cărui nobile străluciri se revarsă asupra patriei noastre, asupra fiecărui dintre noi, umplându-ne inimile de mândrie, de marea mândrie de a-i fi contemporani". Mai mult, „Trăim – prin marea rezonanţă universală a numelui celui care ne întrupează cu *geniu* virtuţile, idealurile şi vrerile – mândria că ideile noastre, ideile ce dau sens existenţei noastre, îşi croiesc drum în lume şi biruie" (Bodunescu: 1988, 5-6; subl.m.).

La fel, strofele pe care i le dedică Nicolae Dragoş lui Ceauşescu evidenţiază din plin mitul romantic al eroului. „E viaţa lui o flamură ce-şi trage/ flacăra sacră din adânci istorii./ Prin fapte de erou ales cârmaci e/ ce-a dus către victorii muncitorii...." Sau: „Conduce demn poporul şi viteaz!/ El vrea ce vrea poporul, şi ce speră!/ E soarele stăpân în ţară azi/ şi-i luminează comunista eră/". Exact ca în cazul regimurilor fasciste, partidul devine insignifiant în raport cu liderul. „Când Ceauşescu spunem într-un glas/ ne ştim, o ţară, sufletul rostit,/ şi-n dimineaţa unui singur azi/ uniţi, urcăm sub flamuri de partid...." Elementele fasciste ale leninismului romantic din ultimii ani ai existenţei sale reies şi din triada ierarhică pe care cetăţeanul era obligat să o respecte şi căreia îi era în primul rând „dator": ţara, conducătorul („fiu devotat al gliei/demn luptător pentru popor/ şi fala României") şi de abia în ultimul rând partidului: „*Stejar în codrul foşnitor*,/ adânc în rădăcini,/ Partidului îi eşti dator/ şi marii lui lumini!"

(Dragoș: 1983, 9-19; subl.m.). Nemaireprezentând „codrul", care devine acum „țara", ci doar un „stejar" în interiorul său, ambele conduse de „fiul devotat al gliei" (alt simbol fascist, similar cu „sângele și pământul" romanticilor și apoi naziștilor germani), rolul PCR se diminuează, așa cum am constatat, în sens fascist (vezi și Brown: 1969, 14). La ultimul Congres al PCR, al XIV-lea, derulat în noiembrie 1989, Ceaușescu va compara socialismul cu Făt-Frumos, „care putea crește într-o lună la fel de mult cât puteau crește alții într-un an întreg" (Shafir: 1989b, 29; Ceaușescu: 1989, 84-85; *Societatea socialistă...*: 1972, 325). Știm că Ceaușescu înțelegea „socialismul" în termeni romantic leniniști; *a fortiori*, putem aprecia că, indirect, prin metafora lui Făt Frumos se viza și pe sine însuși, în primul rând pe sine însuși, chiar dacă prin intermediul PCR. „Partidul nostru este partidul tinereții, al viitorului! Pentru a-și putea îndeplini cu cinste înalta misiune istorică ce-i revine, el trebuie să rămână permanent în țara tinereții fără bătrânețe, să privească mereu spre viitor!". Abandonându-și orientarea proiectivă, leninismul romantic ar fi încetat să existe. „Acei care vor privi înapoi vor păți ca Făt-Frumos din poveste, care, părăsind țara tinereții fără bătrânețe, pe măsură ce se apropia de trecut a îmbătrânit și a murit" (*Activitatea ideologică...*: 1972, 43). Setea romantică de eroism nu l-a părăsit pe Ceaușescu nici în ceasul al doisprezecelea. Din contră, s-a amplificat.

O altă distincție care poate fi operată între regimurile fasciste și cele leniniste este aceea că apelurile mobilizatoare ale primelor sunt adresate întregului corp social, tuturor membrilor națiunii, în timp ce ultimele insistă asupra „luptei de clasă" și a „dictaturii proletariatului", categorie socială privilegiată în raport cu celelalte. Atfel, dinamica internă a celor două tipuri de regimuri este, cel puțin în fazele inițiale de după preluarea puterii, diferită. Cu timpul însă, și regimurile leniniste ajung să apeleze la întreaga populație pentru edificarea „socialismului". Jowitt (1993 220-221) distinge trei etape succesive în evoluția regimurilor leniniste: transformarea, consolidarea și incluziunea. În prima, partidul, ca „fortăreață" ideologică (Jowitt: 1993), transformă progresiv societatea pe care ajunge să o guverneze, „insulându-se" totodată pentru a nu se lăsa penetrat de spiritul burghez al acesteia. La acest nivel, transformarea pote fi înțeleasă în primul rând în termeni materiali și/sau organizatorici; propagandistic, chiar dacă se depun eforturi frenetice, populația este încă departe de a fi maturizată în sens leninist. În faza consolidării, partidul utilizează toate mijloacele posibile pentru a asigura ireversibilitatea revoluției, îndepărtând astfel orice pericol „contrarevoluționar". În ultima fază, cea a incluziunii, partidul încearcă, la fel ca în etapele precedente, dar mai intens, crearea „omului nou" și deci „leninizarea" societății în care dorește acum să se integreze, păstrându-și însă funcțiile de conducere, pentru a avansa împreună, tot mai indistinct, înspre înfăptuirea comunismului. În aceast moment al existenței sale, niciodată atins în practică, regimul leninist încearcă să insufle entuziasmul revoluționar-mobilizator întregii

populaţii, întocmai ca fascismul. Sigur, demersuri în acest sens încep încă din faza consolidării, dar de abia acum obţin o pondere majoră în discursul oficial. Leninismul capătă astfel trăsături fasciste, în sensul mai sus menţionat, dar şi prin faptul că recurge tot mai mult la o formă de naţionalism pe care o vrea aseptizată ideologic – „patriotismul revoluţionar socialist", în cazul leninismului romantic – pentru a câştiga legitimitate şi securitate, de care duce de fapt o peremptorie lipsă.

În ceea ce priveşte România comunistă, se poate aprecia că etapa transformării s-a suprapus în general „obsedantului deceniu" (aprox. 1948-1958), etapa consolidării coincide cu procesul autonomizării leninismului post-revoluţionar românesc (prima jumătate a anilor '60), în timp ce tentativa de incluziune, proiect pe care leninismul romantic nu a reuşit nicicând să îl finalizeze – va începe cu acel *annus mirabilis* pentru Ceauşescu, 1968, când, probabil datorită unei temporare câştigări a încrederii populaţiei cu ocazia condamnării intervenţiei OTV în capitala Cehoslovaciei – PCR va decide înfiinţarea „Frontului Unităţii Socialiste". Conceput ca „expresie a unităţii întregului popor", FUS trebuie deosebit de alte fronturi de acest gen, ca de exemplu cel polonez, deşi îndeplineşte, în general, aceleaşi funcţii. Acesta din urmă includea şi partide politice distincte celui comunist, chiar dacă integral subordonate acestuia, în timp ce FUS cuprindea numai toate „organizaţiile de masă şi obşteşti", pe cele ale minorităţilor naţionale şi chiar, se susţine, pe cele ale cultelor religioase. Scopul noii instituţii era acela de a oferi „*o consacrare politico-organizatorică noilor realităţi economice, sociale şi politice din ţara noastră*, atestând cu forţa faptelor istorice că unitatea indestructibilă a poporului este temeinic clădită pe aceste realităţi, pe coeziunea de interese şi de năzuinţe care defineşte întreaga noastră societate". Procesul inclusivist se desfăşura însă exclusiv sub dirijarea PCR. Din acest punct de vedere, leninismul nu era cu nimic alterat (Buzatu: 1975, 19-21, subl. în orig.). Va apărea însă o discontinuitate ideologică datorită faptului că PCR a considerat validă teoria „dictaturii proletariatului" până în 1981: elemente specifice fazei transformatoare erau menţinute astfel la mult timp după apariţia fazei integratoare. Mai mult, atunci când liderul comunist francez Georges Marchais a decis la congresul PCF din 1976 renunţarea la această dogmă leninistă, presa română, în general, a ignorat gestul, în timp ce alte state est-europene ca RDG sau Cehoslovacia l-au criticat dur (Bernard: 1990: 62-65; Devlin: 1977, 10). Cotidianul PCR *Scânteia* s-a mulţumit să atragă atenţia asupra „circumstanţelor diferite în care partidele est-europene au ajuns la putere şi cele prevalând în «ţări caracterizate de un nivel avansat de dezvoltare socială şi economică» în care partidele comuniste vet-europene funcţionează" (SR/ Romania: 8 July 1977, 13).

Asta nu l-a împiedicat însă pe Ceuşescu, cinci ani mai târziu, sesizând probabil discrepanţa ideologică mai sus amintită, să renunţe la rândul său la

„dictatura proletariatului" pentru a o înlocui cu „«noțiunea de democrație muncitorească sau stat al democrației muncitorești»" (Cuciuc: 1986, 20). Deja cu un an înainte, FUS devenise FDUS („Frontul Democrației și Unității Socialiste"). Cu siguranță, inițiativa modificării titulaturii acestui organism a rezultat din ascensiunea internațională a drepturilor omului și a filosofiei democratice care o însoțea, silind regimurile leniniste, tot mai lipsite de legitimitate, să încorporeze aceste noțiuni în propria textură ideologică. Schimbarea era însă una „simulată" (Shafir: 1985), deoarece statele est-europene, cu atât mai puțin RSR, nu aveau de gând să implementeze aceste principii, cel puțin nu în accepțiunea lor burgheză. Din punctul lor de vedere, ideologia burgheză trebuia combătută, așa cum afirmase Lenin în *Stângismul, boala copilăriei comunismului* (1954, 571-646) – prin toate mijloacele, acestea incluzând desigur și simularea unor concepte proprii filosofiei politice occidentale. Orientarea leninismului este, așa cum acesta însuși afirmă, proiectivă; legitimitatea sa derivă întotdeauna din viitor, care nu poate fi mai devreme sau mai târziu decât comunist. Regimurile liberale pun însă la baza legitimității lor prezentul, realitatea empirică: viitorul se poate construi numai pornind de la prezent. Pentru leninism însă, ordinea trebuie inversată, astfel că prezentul nu poate fi edificat decât în conformitate cu fundamentarea viitoare a comunismului.

În sfârșit, o altă distincție între fascism și leninism apare atunci când analizăm raportarea lor la modernitate. Ambele sunt, după cum voi încerca să demonstrez, fenomene moderne. Din rațiuni tehnologice și (pseudo)științifice, apariția lor ar fi fost imposibilă înaintea Revoluției Franceze. Trunchiul lor comun constă în ostilitatea pe care o manifestă față de ideologiile politice moderne (liberale sau socialiste) și societățile moderne (capitaliste și/sau „burgheze") De obicei, fascismul și leninismul se disprețuiesc reciproc, în termeni mai degrabă ideologici decât organizaționali, chiar dacă asemănările dintre ele sunt, cum am văzut, consistente. Dar, spre deosebire de leninism, fascismul respinge valorile moderne ca egalitatea și libertatea, substituindu-le nostalgia după idealizata societate ierarhică distrusă de către Revoluția Franceză. Fascismul nu are însă, spre deosebire de conservatorism, o orientare temporală paseistă ci, întocmai ca leninismul, una orientată înspre viitor, chiar dacă nu îi atribuie aceeași pondere deterministă (vezi Arendt: 1994; Frei: 2007, Gregor: 1997). Nici nu respinge progresul material care s-a dezvoltat ca o dimensiune principală a modernității; dimpotrivă, îl încorporează în propriul program socio-economic, dar înlocuiește în același timp valorile moderne cu valori premoderne sau, mai bine spus, antimoderne (ierarhie, disciplină, control, tradiție etc.). Preia deci orientarea anti-rațională a romantismului, transpunând-o pe noi coordonate ideologice (vezi Heywood: 1993, 175). În același timp, utilizează numai mijloace dictatoriale pentru a își atinge scopurile. Astfel, fascismul mimează anti-modernitatea în timp ce încearcă să o obțină la nivel material, schimbându-i însă

cadrul axiologic. Preluând de la romantici cultul eroismului, al autosacrificiului şi exultarea „marilor fapte" care ar aduce gloria națională, fascismul dispune de un cadru organizatoric mai puțin structurat decât leninismul. Partidul fascist nu are nici pe departe, aşa cum am constatat, ponderea ideologică a celui leninist. Chiar şi Stalin ținea cont de PCUS, chiar dacă numai atunci când discuta despre „linia corectă" a partidului. În plus, leninismul se constituise ca ideologie înainte de 1922, când acesta a ajuns la conducerea Uniunii Sovietice. Nu în ultimul rând, fenomene ca destalinizarea sau critici aduse „cultului personalității" sunt inconceptibile în cadrul fascismului (Jowitt: 1993, 8). În plus, elitismul fascist este exclusivist, tratând condescendent „masele" lipsite de ideal şi de eroism.

Leninismul, pe de altă parte, poate fi considerat un tip de *elitism inclusivist*. Masele trebuie îndoctrinate, nu doar constrânse să accepte ideologia oficială. Avansând înspre comunism, partidul se va topi gradual în societatea căreia i-a imprimat deja propriul *Weltanschauung*. Spre deosebire de fascism, leninismul acceptă atât modernitatea materială, cât şi filosofică, imprimându-le însă un sens radical. Revoluția Franceză a promis „libertate, egalitate şi fraternitate", dar nu a reuşit să ofere decât libertate. Pentru marxistul francez Étienne Balibar, libertatea (socială) şi egalitatea sunt îngemănate: nici una nu poate exista cu adevărat în absența celeilalte. Libertatea fără egalitate nu înseamnă decât libertatea celor puternici de a îi exploata pe cei slabi, din toate punctele de vedere. Pe de cealaltă parte, egalitatea fără libertate nu înseamnă decât despotism omogenizator. De aceea, argumentează Balibar, prin intermediul „egalibertății", modernitatea trebuie constrânsă să îşi împlinească atât promisiunea de libertate, cât şi, cel mai important, pe cea de egalitate. Atunci când este orientată înspre denunțarea multelor şi gravelor imperfecțiuni ale modernității în sens economic, capitalist, şi pledează pentru soluționarea lor paşnică, „egalibertatea" este utilă şi demnă de laudă. Când însă îşi propune să asalteze realitatea „burgheză" prin toate mijloacele disponibile, încercând implementarea radicală a promisiunii egalității şi a libertății care derivă din ea, „dizolv[ând] astfel normativul în existențial" (Friedrich, Brzezinski: 1956, 5), „egalibertatea" devine leninism. În definitiv, leninismul este la fel de antimodern ca şi fascimul, clamând însă implementarea unei „autentice" modernități. Cu alte cuvinte, leninismul ucide modernitatea în numele valorilor pe care aceasta le-a inaugurat. Astfel, leninismul devine o progenitură paricidală a modernității.

Am ajuns la componenta *maoistă* a leninismului romantic. Maoismul, sau leninismul asianizat, cele două concepte nesuprapunându-se integral, a jucat un rol important în politica externă a României comuniste şi, începând cu anii '70 a exercitat de asemenea o influență ideologică enormă asupra conducerii de la Bucureşti. La fel ca leninismul romantic, la configurarea căreia a contribuit substanțial, dar mai mult regulativ decât constitutiv, aşa cum voi încerca să demonstrez mai jos, leninismul asianizat conține, pe lângă elemente post-revoluționar leniniste, şi fascism, în proporții considerabile chiar.

La fel ca Stalin, Mao considera că partidul pe care îl conduce este asediat, atât din exterior, cât mai ales din interior, de dușmani. Aceștia trebuiau, firește, eliminați (Tsetung: 1971, 143-144). De asemenea, nu îi lipseau apetența pentru eroism și conflict, ambele considerate ca având un rol regenerator pentru societățile umane (Meisner: 2008, 29-30). Apoi, la fel ca Stalin și ca semi-discipolul său, Ceaușescu, Mao nu avea încredere în tendințele „mic-burgheze" ale intelectualilor; spre deosebire însă de liderul sovietic și la fel ca cel român, Mao insista, fapt care îl apropie de leninismul revoluționar, asupra necesității educării comuniste a intelectualilor, nu a epurării lor (Tsetung: 1971, 457-459). De asemenea, „centralismul democratic" sau „disciplina de partid", „democrația de partid" și strategia instrumentării aliaților, indiferent de culoarea politică – a leninismului asianizat, este mai apropiată de leninismul post-revoluționar decât de cel revoluționar (Tsetung: 1971, 149-150, 145-146). Să vedem în continuare ce a preluat Mao din ideologia fascistă.

În primul rând, așa cum am menționat, deja, distincția între națiuni „proletare", respectiv „burgheze" sau „imperialiste" (Tsetung: 1971, 476-479). Apoi, Mao nu ezita să le ceară chinezilor să „apere patria-mamă până la ultima picătură de sânge". Ideea o vom regăsi și în ideologia PCR, când vom analiza „războiul popular" și „gărzile patriotice", unități paramilitare, care, utilizând tactici de gherilă, ar fi luptat împreună cu armata pentru neutralizarea și eliminarea agresorului. La, fel, perechea conceptuală „patriotism"- „internaționalism" va fi de asemenea încorporată, organic chiar, în leninismul romantic. „Poate un comunist, care este un internaționalist, să fie în același timp patriot?" se întreba Mao. „Nu numai că poate", răspundea acesta cu pedanterie nedisimulată, „dar și trebuie să fie".

> Comuniștii chinezi trebuie să combine patriotismul cu internaționalismul. Suntem simultan internaționaliști și patrioți, și sloganul nostru este „Luptă pentru a apăra patria-mamă de agresori". Pentru noi, defetismul este o crimă și lupta pentru victorie [...] o datorie de neocolit. Pentru că numai luptând în apărarea patriei vom putea învinge agresorii și obține eliberarea națională. Și numai prin obținerea eliberării naționale va fi posibil pentru proletariat și alți oameni ai muncii să obțină propria emancipare. Victoria Chinei și înfrângerea imperialiștilor invadatori (textul a fost scris în 1938, când japonezii invadaseră cu un an în urmă Manciuria, n.m.) va ajuta popoarele altor țări. Astfel că, în războaiele de eliberare națională, patriotismul este internaționalism aplicat (Tsetung: 1971, 139-140).

Pentru Ceaușescu, „patriotismul revoluționar socialist" (Răducu, Deliman: 1983) echivala cu aplicarea „internaționalismului", a „solidarității militante cu toate forțele păcii și progresului", *„cu toate popoarele, cu mișcările de eliberare națională în lupta contra dominației străine pentru libertate și independență,*

împotriva imperialismului, colonialismului şi neocolonialismului (Ilie în *Probleme fundamentale ale statutului...*: 1980, 374-375, subl. în orig.; vezi şi *Solidaritate militantă*: 1977) – chiar şi pe timp de pace. Pacea era însă numai militară, nu şi ideologică. Următorul citat pare extras cuvânt cu cuvânt dintr-un discurs ceauşist:

> Fiind marxişti, comuniştii sunt internaţionalişti, dar nu putem pune marxismul în practică decât atunci când este integrat în trăsăturile specifice ale ţării noastre şi obţine o formă naţională definită. Marea putere a marxism-leninismului stă precis în integrarea sa cu practica revoluţionară concretă a tuturor ţărilor. Pentru Partidul Comunist Chinez, problema este de a învăţa să aplice teoria marxist-leninistă la circumstanţele specifice ale Chinei. Pentru comuniştii chinezi care sunt parte a marii naţiuni chineze (nu a proletariatului mondial, n.m.), carne din carnea sa şi sânge din sângele său (tuşa romantic-fascistă este inconfundabilă, n.m.), orice discuţie despre marxism izolată de caracteristicile Chinei nu este decât marxism abstract, marxism într-un vacuum. De aici aplicarea concretă a marxismului în China astfel încât fiecare manifestare a sa să aibă un indubitabil caracter chinez, *i.e.*, aplicarea marxismului în lumina caracteristicilor specifice Chinei – devine o problemă urgent de înţeles şi rezolvat pentru întregul partid. Stereotipurile străine trebuie abolite, trebuie redus cântatul pe note goale şi abstracte, şi dogmatismul trebuie lăsat deoparte; ele trebuie înlocuite cu stil şi spirit chinez proaspăt şi viu, pe care oamenii obişnuiţi din China îl iubesc. A separa conţinutul internaţionalist de forma naţională este practica acelora care nu înţeleg primul lucru despre internaţionalism. Noi, dimpotrivă, trebuie să le gândim pe cele două apropiat. În această problemă există erori serioase în rândurile noastre care ar trebui depăşite conştient (Tsetung: 1971, 156).

Broşurile propagandistice din „epoca Ceauşescu" axate pe politica externă şi „internaţionalistă" a RSR abundă în genul acesta de expresii, fapt care probează legătura ideologică indisolubilă dintre leninismul romantic şi cel asianizat. Succesorul lui Gheorghiu-Dej nu a obosit niciodată să peroreze triumfalist despre condiţiile „naţionale" sau „specifice" de aplicare a marxismului, acestea constituindu-se în adevăratele premise ale unui internaţionalism autentic, adică leninist, în care „dialectica naţional-internaţional" ocupa un loc central (*Politica externă...*: 1972; *Politica internaţionalistă...*: 1972; Şerbănescu: 1973). „Solidaritatea" internaţională, chiar dacă putea oferi un loc temporar forţelor ne-leniniste, „burgheze", chiar şi fasciste sau naziste, după cum a demonstrat Stalin – avea la bază o orientare ideologică fermă, un asalt constant şi neînduplecat asupra realităţii „burgheze" pentru victoria căruia, aşa cum avertiza însuşi Lenin, trebuie utilizate absolut toate mijloacele disponibile.

În ceea ce priveşte *naţionalismul*, toate constructele ideologice avansate sau analizate mai sus îl conţin cu prisosinţă. La rândul său o ideologie, naţionalismul deţine această caracteristică într-un sens fluid, nefiind atât de dezvoltat teoretic şi programatic ca şi fascismul sau, mai ales leninismul. Acesta are „un

caracter politic schizofrenic, străbătând toate ideologiile majore. În diferite momente, naționalismul a fost progresiv și reacționar, democratic și autoritar, și atât de stânga cât și de dreapta. Cu toate acestea, complexitatea politică nesigură a naționalismului nu i-a subminat deloc impactul și s-ar putea dovedi chiar cheia succesului său" (Heywood: 1993, 136). Din acest punct de vedere, Ceaușescu s-a dovedit a fi un naționalist convins. Mediul intelectual în care s-a maturizat și ideile pe care le-a deprins atunci, pentru a nu mai renunța la ele niciodată, au fost impregnate substanțial de naționalismul abundent al României Mari. Un naționalism „tare", de factură etnică, asupra căruia, în istoria Balcanilor, toleranța *milieu*-rile otomane s-a repercutat oarecum paradoxal. Naționalismele balcanice au prosperat sub tutela otomană și au erupt cu violență în secolul XIX, într-un mediu cultural divers, a cărui intoleranță și instabilitate a crescut odată ce aceste naționalisme s-au constituit sau au încercat să se constituie în corpuri politice independente. Naționalismele vest-europene au urmat un traseu relativ diferit, devenind mai democratice în sens „contractualist" pe măsură ce erau ținute în frâu și chiar create de state centralizate puternice, absente în Europa de Est (Fischer: 1989, 9-34; Gilberg: 1990, 1-16). De asemenea, în Balcani și mai ales în teritoriile care au intrat în componența României, colectivismul social a fost mai puternic decât individualismul (Shafir: 1985, 132-139), aspect care a potențat la rândul său fenomenul naționalist.

O analiză interesantă asupra naționalismului conținut în leninismul romantic apare la Mary Ellen Fischer (Fischer în Nelson: 1983: 189-220). Utilizând aceeași distincție pe care Gilberg o face între naționalismul popular și naționalismul elitelor politice din spațiul românesc, complementare ideologic, deși provenind de la două categorii sociale care se disprețuiesc reciproc și având cauze istorice asupra cărora nu insistăm aici (Gilberg: 1990) – autoarea argumentează că discursul naționalist al PCR reprezenta atât un cadru cognitiv al conducerii acesteia, cât și, cel puțin la fel de important, o formă de a delegitima orice potențial contradiscurs naționalist al societății. Ipoteza este fertilă din punct de vedere științific, putând fi extrapolată la nivelul orientării internaționale a RSR după cum urmează: utilizând abundent, așa cum urmează să vedem, retorica democrației occidentale în sensul fără doar și poate leninist al „democratizării relațiilor internaționale" și al construirii unei „noi ordini internaționale" în care statele mici și mijlocii, aflate în curs de dezvoltare, să fie tratate pe picior de egalitate cu statele dezvoltate economic și „marile puteri" – leninismul romantic nu urmărea altceva decât să ofere un contradiscurs filosofiei politice a Vestului, utilizându-i o parte din termeni și încercând astfel să o învingă cu propriile sale arme. Logica în care erau inserați acești termeni era însă, așa cum am menționat, categoric leninistă. Iar pledoariile și gesturile patetice care acompaniau deseori acest contradiscurs internațional al regimului Ceaușescu, în parte „simulate", în parte rezultate din convingeri ideologice ferme – nu fac decât să

confirme încă o dată caracterul romantic al acestui insolit şi pernicios tip de leninism. În plus, regimul a reuşit nu numai să lipsească de fundament orice naţionalism alternativ pe care societate i l-ar fi putut opune, ci să şi canalizeze frustrările naţionaliste, în special pe cele ale „subculturii politice intelectuale", înspre exterior, Uniunea Sovietică şi Ungaria reprezentând „ţintele" preferate (Shafir: 1985, 51).

Pe de altă parte, leninismul romantic a manipulat naţionalismul nu numai la nivel simbolic, ci şi organizaţional. Naţionalismul, o ideologie cu potenţial mobilizator local mult mai puternic decât socialismul sau leninismul „internaţionalist", a jucat un rol fundamental în dinamica modernizării industriale a României ceauşiste. Am discutat mai sus cele trei etape (transformare, consolidare, incluziune) pe care Kenneth Jowitt consideră că le experimentează un regim leninist de-a lungul existenţei sale şi am stabilit că putem considera că incluziunea şi-a făcut simţită prezenţa în 1968. În această etapă a existenţei sale, niciodată împlinită, regimul leninist ajunge să îşi exercite puterea mai degrabă prin manipulare decât recurgând la pura coerciţie, aşa cum proceda în etapele anterioare. Rolul fundamental al partidului ar fi astfel reconfirmat, acum, prin mijloace administrative mai degrabă decât culturale. Între manipularea simbolică şi cea organizaţională nu există însă diferenţe „semnificative" (Shafir: 1985, 53). Mai mult, cele două sunt parte ale aceluiaşi proces ideologic prin care leninismul romantic a asaltat societatea română, urmărind, fără succes, să îi exorcizeze înclinaţiile „mic-burgheze" şi să o ghideze înspre ceea ce înţelegea prin comunism.

Nicolae Ceauşescu a reprezentat desigur principala sursă ideologică a leninismului romantic. Formarea sa intelectuală devine astfel un instrument indispensabil înţelegerii felului în care a gândit şi a condus România timp de un sfert de secol. În linii mari, mentalitatea sa era deja închegată înaintea începerii celui de-al Doilea Război Mondial, fiind structurată de două coordonate majore: „cultura politică română, cu dorinţa sa frustrată de unitate naţională, independenţă şi dezvoltare industrială, şi tradiţia revoluţionară a Partidului Comunist Român, cu baza sa ideologică în marxism-leninism-stalinism şi istoria sa de slăbiciune, fracţionism şi dispute cu Cominternul" (Fischer: 1989, 31). Atunci când a ajuns la putere, Ceauşescu a potenţat aceste idealuri, urmărind să creeze un partid unit pe baze naţionale şi cu aderenţă populară, deloc asemănător minusculului, nepopularului şi dezorganizatului PCdR, „filială a Internaţionalei Comuniste". Legăturile cu centrul moscovit trebuiau pe cât posibil retezate; numai aşa noul partid putea deveni realmente independent (vezi Tismăneanu: 1984, 78; Fischer: 1989, 32). În plus, dezideratul industrializării masive se regăsea atât în naţionalismul românesc, cât şi în leninism. Ceauşescu nu avut deci nici o problemă să îl recupereze, reconciliind de asemenea leninismul cu naţionalismul într-o mixtură ideologică *sui-generis*. O afirmă fără echivoc Michel

Hamelet, un jurnalist francez, autor al unei elogioase biografii a dictatorului: „Președintele Ceaușescu este [...] continuatorul patrioților și, în același timp al revoluționarilor din secolele trecute" (Hamelet: 1971, 88). Pe de altă parte, Ceaușescu nu a avut nici o mentalitate urbană închegată, după cum se poate afirma că nici mentalitatea rurală nu l-a caracterizat complet. Gândind ca un „lumpen-proletar" (Gilberg: 1990, 67), o combinație eșuată între o ruralitate nedepășită și un urbanism neasumat, Ceaușescu a putut iniția fără regrete procesul de redefinire arhitecturală a orașelor și de „sistematizare" a satelor pentru a le putea subsuma viziunii sale înguste asupra modernității. Să nu uităm nici că Ceaușescu, la fel ca Mao și Hrușciov, făcea parte dintr-o generație de revoluționari pe care îi putem considera mult mai intransigenți și mai îndoctrinați decât generația sau generațiile anterioare, receptive totuși la o anumită gândire critică ce lipsea cu desăvârșire printre membrii „noii gărzi" (vezi Fischer: 1989, 166).

Deosebit de interesantă pentru naționalismul ceaușist este o discuție în contradictoriu purtată în 1968, la o ședință a Comitetului Central (CC) al PCR, între Ceaușescu și veteranul cominternist Constantin Pârvulescu, cel care îl va ataca virulent cu ocazia Congresului al XII-lea al partidului consumat unsprezece ani mai târziu. Polemica reflectă fidel orientarea maoist-naționalistă a liderului PCR, care ajunsese să contrasteze cu leninismul post-revoluționar al lui Pârvulescu, format, spre deosebire de partenerul său de dialog, la vechea școală a bolșevismului. „Tovarăși, China a deraiat foarte mult de la mișcarea revoluționară, a deraiat înspre asta naționalistă..." încerca Pârvulescu să-și convingă auditoriul. Ceaușescu se opune: „Auzi, tov. Pârvulescu, eu aș propune să nu discutăm, noi n-avem materiale despre China și cred că să nu discutăm (sic!) în plenară problema Chinei" (Preda, Opriș: 2009, 338-339). Treptat, discuția ajunge la tema conferinței internaționale a partidelor comuniste care se va desfășura în anul următor la Moscova, aflată pe atunci în stadiul de proiect. Comuniștii români vor participa până la urmă, deși vor exprima anumite rețineri, pentru a compensa probabil atitudinea avută cu ocazia primăverii pragheze. Nu era prudentă o tensionare inutilă a nervilor și așa întinși ai Moscovei, în ciuda faptului că România, cum voi argumenta în continuarea lucrării, nu s-a aflat nici o secundă în pericolul de a fi realmente invadată.

Fidel orientării sale național-leniniste, Ceaușescu argumenta, personal sau prin interpuși, în favoarea abordării de către statele comuniste a relațiilor internaționale de pe baze strict bilaterale. Ideea unui „centru conducător" al mișcării comuniste internaționale era considerată de domeniul trecutului, mai ales datorită abuzurilor și neajunsurilor la care au fost supuse partidele „satelit" de către centrul moscovit prin intermediul Cominternului (vezi *Politica internaționalistă..*: 1972). O nouă conferință de acest gen ar fi trezit deci amintiri neplăcute comuniștilor naționali, readucându-le în minte arbitrariul cu care sovieticii se implicau în problemele lor interne. Nu și lui Pârvulescu.

> Noi într-adevăr construim socialismul, dar ce, îl construim pe baza naționalismului? sau (sic!) pe baza ideilor noastre marxist-leniniste, pe baza experienței Uniunii Sovietice şi a întregii mişcări muncitoreşti internaționale. Uite aceasta am vrut eu să spun, tovarăşi. Eu sunt pentru să participăm (sic!), să mergem să ne spunem cuvântul acolo, ca să facem tot posibilul ca într-adevăr să uşurăm şi să apropiem pregătirea consfătuirii. Cu cât această consfătuire nu va avea loc, forțele reacționare folosesc această spargere a mişcării noastre şi ne dau lovituri. Şi acei tovarăşi care vorbesc şi nu iau măsuri, nu luptă pentru realizarea acestora nu face nimic, e o vorbărie (sic!). Trebuie să trecem la acțiuni pentru că de atâta timp, nu-i aşa, în 1960 a fost această (ultimă, n.m.) consfătuire. Ea a avut o importanță foarte mare pentru toate partidele, inclusiv şi pentru partidul nostru. Că a avut unele lucruri greşite, acestea se pot critica, dar ceea ce a avut bun a ajutat la întărirea mişcării muncitoreşti, la dezvoltarea, pe baza ei s-a dezvoltat toată lupta până în zilele noastre (sic!). O altă consfătuire trebuie, analizând condițiile actuale, să găsească căile cele mai juste de realizare a sarcinilor de luptă împotriva imperialismului şi luptă pentru construirea socialismului (Preda, Opriş: 2009, 339).

A fost rândul lui Ceauşescu să riposteze. A făcut-o, spre deosebire de interlocutorul său, în cheie maoistă. Legitimând politica externă a RSR pornind de la Congresul al IX-lea, nu de la conferințele mişcării comuniste internaționale, cum procedase Pârvulescu, Ceauşescu va argumenta că „Nu există o experiență universal valabilă, şi chiar dacă ar exista o experiență îndelungată, ea nu poate fi aplicată în orice condițiuni sociale". Tirada continuă:

> Numai cine a rămas pe poziții de închistare, care priveşte marxism-leninismul ca o dogmă, la care trebuie să te închini, şi nu ca o concepție despre lume şi viață, care ajută pe comuniști să înțeleagă evenimentele, să înțeleagă viața şi să elaboreze strategia şi tactica luptei corespunzător condițiunilor concrete, poate să spună că ceea ce a fost acum 30 de ani trebuie să mergem pe aceeaşi cale (sic!), că dacă nu facem toți în acelaşi fel nu este marxist-leninist, că cine face altfel e naționalist, e cutare, e cutare (sic!). Asemenea metode nu au nimic în comun cu marxism-leninismul, ele sunt o încălcare a principiilor socialiste, internaționaliste, de relații între țări şi între partide. Noi trebuie să militäm ca comuniști (sic!) pentru relații pe principiile de deplină egalitate între țările socialiste, pe solidaritatea internațională şi pe dreptul fiecărei țări de a-şi mobiliza toate forțele pentru construcția socialistă, de a dezvolta colaborarea cu toate țările socialiste şi cu toate țările, pe principiul neamestecului în treburile interne (Preda, Opriş: 2009, 340-341).

Pentru Ceauşescu, la fel ca pentru Mao, „*internaționalismul înseamnă tocmai apărarea intereselor naționale*" (Preda, Opriş: 2009, 341, subl. în orig.). Aşa cum putem citi în colecția de documente intitulată *Națiunea socialistă*, liderul român a soluționat definitiv chestiunea câțiva ani mai târziu, când va răspunde

> la asemenea întrebări: oare în condiţiile socialismului afirmarea şi întărirea suveranităţii şi independenţei naţionale nu vin în contradicţie cu marxism-leninismul? Noi considerăm că la această întrebare trebuie să răspundem: nu!. Dimpotrivă, numai în socialism se creează condiţiile pentru afirmarea deplină a independenţei şi suveranităţii naţionale. Este cunoscut că societatea capitalistă, imperialismul au nesocotit şi nesocotesc interesele naţionale, negând dreptul la independenţă şi suveranitate al naţiunilor. Noi, comuniştii, ne-am ridicat însă întotdeauna împotriva agresiunii capitaliste, imperialiste, înălţând steagul egalităţii în drepturi între oameni şi între naţiuni. Aceasta este una din problemele vitale ale marxism-leninismului şi numai înfăptuirea în practică a acestor idealuri asigură triumful marxism-leninismului (*Naţiunea socialistă*: 1972, 24).

În Europa de Est, naţionalismul a avut întotdeauna resorturi anti-imperialiste. Popoarele din această zonă şi-au definit şi redefinit în mare măsură identitatea opunând-o marilor imperii în periferia cărora erau înglobate la un moment dat (Fischer-Galaţi: 1996, 63-64). Pentru Fischer-Galaţi, combinaţia dintre „marxism" şi naţionalism a fost una „artificială" deoarece era instrumentată politic, nefiind expresia unei sinteze culturale autentice. În plus, „în acest proces[,] marxismul a avut mai mult de suferit decât naţionalismul" (Fischer-Galaţi: 1996, 64). Sigur că naţionalismul a fost manipulat de către elitele politice est-europene în a doua jumătate a secolului XX. Însă, aşa cum am văzut, relaţia dintre cele două părţi nu a fost deloc asimetrică: mai ales în ceea ce priveşte România, naţionalismul s-a dovedit a fi şi o ideologie formatoare pentru mentalitatea liderilor comunişti. Mai mult, Fischer-Galaţi confundă, la fel ca cei care au atacat visceral moştenirea intelectuală a lui Karl Marx după 1989, marxismul cu leninismul sau cu ceea ce Herbert Marcuse numeşte „«marxism sovietic»" iar Jürgen Habermas „«marxism răsăritean»" (Marga: 2006, 40). Dar între marxism şi leninism nu există, aşa cum am observat, o filiaţie directă; dimpotrivă, elementele care le despart sunt mai numeroase decât cele care le aseamănă. Consecinţele analitice ale unei astfel de confuzii afectează profund orice demers ştiinţific axat pe înţelegerea şi interpretarea ideologiei oricărui tip de regim leninist.

Acelaşi Fischer Galaţi îl consideră pe Ceauşescu un „conservator naţionalist", a cărui şanse de a deveni „erou naţional" s-au amplificat considerabil după scena balconului din august 1968 (Fischer-Galaţi în Swearingen: 1971, 355-364). Nu sunt de acord cu prima noţiune, cel puţin nu cu pretinsul conservatorism al succesorului lui Gheorghiu Dej. Conservatorismul reprezintă o ideologie politică, mult mai închegată decât naţionalismul, care îşi extrage legitimitatea exclusiv din trecut[13]. Naţionalismul este proteic din acest punct de

[13] Pe de altă parte, Ceauşescu manifesta fără doar şi poate un conservatorsim rural, concretizat prin accentul pe care îl punea pe valorile familiei, ostilitatea faţă de adulter sau încu-

vedere, iar leninismul, aşa cum am menţionat, are ca permanent reper ideologic viitorul. De obicei, istoricii care analizează regimurile leniniste le raportează la categorii intelectuale şi politice din trecut; însăşi natura formării lor intelectuale le imprimă mai mult sau mai puţin voluntar această direcţie (vezi în acest sens excelenta lucrare a lui Georgescu: 2008). Leninismul este însă un fenomen ideologic nou, de o noutate de-a dreptul înspăimântătoare. Raportarea sa la trecut se face numai pentru legitimarea prezentului (partidul) şi, *a fortiori*, a viitorului („construirea socialismului" şi a comunismului). De obicei, regimurile leniniste atribuie trecutului o funcţie propagandistică şi „educaţională": articularea entuziasmului mobilizator şi a creării prin îndoctrinare a „omului nou", ambele aflate sub spectrul inconturnabil al comunismului. Filosofând, Ceauşescu distingea între un naţionalism „burghez" şi „reacţionar" şi unul „progresist". Numai înspre acesta din urmă trebuia canalizată activitatea ideologică a partidului, şi nu pentru el în sine, ci pentru „educarea" cetăţenilor în spirit leninist. „Acest trecut glorios stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative! Numai dacă vom şti să îmbinăm în mod armonios trecutul glorios cu prezentul vom reuşi să trasăm căile făuririi cu succes a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, să creăm premisele necesare făuririi comunismului în România" (*P.C.R. – Continuator...*: 1972, 226-227). Trecutul este deci romantizat, după cum observă şi Vladimir Tismăneanu (1989: 331), iar mitul eroului aflat în „fruntea" ţării pentru a continua şi duce la bun sfârşit, probabil, „trecutul de luptă" al misticizatului popor nu avea cum să lipsească: „Poporul, simplu, numele-i rosteşte/ din mari oraşe-n cel mai mic cătun,/ azi, Ceauşescu, spus pe româneşte,/ înseamnă Cel Viteaz, Cel Drept, Cel Bun" (Dragoş: 1983, 21). Cât de departe ne aflăm de internaţionalismul leninismului revoluţionar! Într-adevăr, între leninismul din timpul lui Lenin şi naţionalism exista o incompatibilitate structurală. Din acest punct de vedere, „comunismul naţional", care va fi discutat în continuare, reprezintă un „paradox". Relaţia dintre naţionalism şi leninismele, sovietice sau nu, care au urmat leninismului revoluţionar nu este însă „paradoxală", aşa cum încearcă să ne convingă Kurt London (vezi Smultea: 1972, 514-515). Ea nu reflectă decât fie „fascizarea", fie inevitabila lor „îmburghezire", condamnate fiind să îşi ducă existenţa într-o lume în care revoluţia comunistă globală nu se produsese, o lume esenţialmente „burgheză".

De fapt, ce distinge leninismul romantic de fascism, de exemplu, sau de leninismul asianizat? De ce nu poate fi considerat mai degrabă naţionalist decât leninist? De ce conceptul consacrat de comunism naţional este insuficient pentru a

rajarea natalităţii. Şi acesta era însă articulat în direcţie ideologică, urmărind creşterea numerică a populaţiei pentru a se putea asigura suficientă mână de lucru ambiţioaselor planuri de industrializare a României (vezi Fischer: 1989, 25-34; Tismăneanu: 2005, 248; Kligman, 1992, 364-418 sau Comănescu, Mihuţă, Petrescu: 1989).

explica ceaușismul? În primul caz, am oferit deja o posibilă distincție între leninism și fascism. Deși similaritățile dintre fascism și leninismul romantic sunt consistente în plan atât intern cât și extern, aș argumenta că orientarea primului înspre viitor nu este deterministă și deci ferm ideologizată, cum se întâmplă în cazul leninismului romantic. De fapt, fascismul este mai degrabă naționalist din acest punct de vedere, deoarece coordonatele temporale din care își extrage legitimitatea sunt proteice: trecut, prezent sau viitor, în funcție de nevoile ideologice imediate ale regimului. Deși este orientat în general înspre viitor, fascismul nu îi acordă acestuia ponderea pe care o are în cazul regimurilor leniniste, cărora leninismul romantic le aparține fără doar și poate.

În ceea ce privește leninismul asianizat, situația este puțin mai complicată. Într-adevăr, tangențele și chiar filiația ideologică dintre maoism și ceaușism lasă foarte puțin spațiu posibilităților de identificare a diferențelor dintre ele. Cu toate acestea, aș argumenta că leninismul asianizat are o orientare ideologică mai moderată, atât în ceea ce privește „construirea socialismului", cât și la nivelul relațiilor internaționale. Sigur, mai ales în ceea ce privește ultimul aspect, și Mao a dat dovadă de puseuri romantice, la fel cum și Ceaușescu putea fi deosebit de pragmatic și de ingenios, câștigând, pe merit chiar, aș adăuga, până la un anumit punct, o reputație internațională solidă. Dar, la o analiză sinoptică, leninismul asianizat dovedește totuși un simț al echilibrului mai dezvoltat. Romanticii, să nu uităm, aveau oroare de măsură și de măsuri, iar leninismul romantic, într-un anumit sens, a moștenit această trăsătură.

În final, carențele comunismului național au fost deja scoase în evidență (Shafir: 1989a, 1-2). Nu aș adăuga decât că naționalismul este mult mai difuz din punct de vedere ideologic, iar teleologia sa nu are neapărat un sens proiectiv, ca și în cazul leninismului romantic. De asemenea, comunismul este un termen care face referire la o realitate în curs de devenire, niciodată una prezentă sau posibilă, cel puțin până acum; leninismul în schimb, cu toate metamorfozele prin care a trecut și „vlăstarii" ideologici pe care i-a dezvoltat, are în vedere relația dialectică dintre viziunea proprie asupra trecutului, prezentului și (mai ales) viitorului. În concluzie, consider că leninismul romantic poate fi înțeles ca o formă de leninism în care naționalismul devine, spre deosebire de leninismul post-revoluționar, constitutiv, nu regulativ. Acestuia i se adaugă fascismul, (nu nazismul), sub forma unui naționalism virulent, violent și mobilizator, mult mai militant deci decât naționalismul clasic – a cărui componentă modernă în sens material, imagine cazonă și hipertrofiere a liderului în raport cu partidul ocupă împreună împreună un loc central în noua formulă ideologică. Leninismul asianizat reprezintă sursa principală de alimentare atât cu naționalism, cât și cu fascism a leninismului romantic. Iar „prin sentimentul de tinerețe și de aventură" la care încearcă să facă pe oricine părtaș, prin revolta „față de cameleonismul și meschinăria lumii", care îl va determina să se autoizoleze pe măsură ce reali-

tatea „burgheză" îl invada din toate părţile, chiar şi din „lagărul socialist" – putem înţelege acum de ce „Realitatea ultimă spre care aspiră" leninismul romantic „nu poate fi astfel decât propria sa realitate". „Romanticul este întotdeauna protestatar, fără a şti cu certitudine care este obiectul revoltei sale". Leninismul romantic îl cunoaşte, dar îi şi face plăcere să se complacă în postura de apărător al cauzelor pierdute. În aceeaşi măsură, „spiritul romantic suferă, fără a putea preciza motivul suferinţei sale". Leninismul romantic suferă la rândul său, dar din motive pe care le cunoaşte sau crede că le cunoaşte foarte bine. Cu toate acestea, suferinţa îi oferă un sentiment al propriei superiorităţi, un sentiment al măreţiei şi deopotrivă al tragismului, tipic romantic. Nu în ultimul rând, „sufletul romantic este prin esenţă nosalgic, iar nostalgia este tocmai dorul după ceva imposibil de determinat cu exactitate" (vezi Râmbu: 2001, 15-16). Şi imposibil de atins, în cazul leninismului romantic sau a leninismului în general.

Se poate afirma că, odată ce revoluţia globală a eşuat definitiv la începutul anilor '20, leninismul a fost condamnat să coabiteze cu şi ulterior să integreze elemente naţionaliste pentru a se autolegitima. Este un proces analizat şi de Robert Tucker, pentru care, „comunismul la putere" manifestă o tendinţă aproape invariabilă „de a se transforma în comunism naţional" (Tucker: 1969, 169). În cazul leninismului romantic, naţionalismul nu este doar tacit acceptat, ci capătă o pondere structurantă, fiind de o importanţă egală cu leninismul. Deşi au mai fost schiţate până acum paralele între romantism şi gândirea lui Ceauşescu, ele au fost marginale şi insuficient analizate (vezi Tismăneanu: 1985, 63). De asemenea, Kenneth Jowitt analizează „naţionalismul romantic" al comunismului românesc în politica internaţională (independenţă, suveranitate, relaţii pe bază de egalitate între naţiuni), considerând însă că nu era exclus ca acesta să se transforme într-un „naţionalism integral", în sensul de universalist şi intolerant, mult mai compatibil cu structura ideologică a leninismului (Jowitt: 1971, 288-289). Ceea ce nu s-a întâmplat niciodată, deşi pusee în această direcţie nu au lipsit. Naţionalismul şi leninismul au ocupat, aşa cum am argumentat, poziţii de importanţă aproximativ egală în cadrul leninismului romantic. Putem specula însă că „naţionalismul romantic" al RSR ar fi devenit cu uşurinţă şi chiar urmărea un ţel „integral", odată ce situaţia internă şi internaţională i-ar fi permis-o. Probabil că aşa s-ar fi întâmplat, în virtutea expansivă a oricărui tip de naţionalism (Girardet: 2003, 35-36), dar şi de leninism. De fapt, dacă ţinem cont de ipoteza lui Girardet, pentru care orice tip de naţionalism este orientat spre extindere prin însăşi natura sa, distincţia lui Jowitt între „naţionalismul romantic" şi cel „integral" este invalidată. O putem păstra, parţial, considerând, pe urmele lui Marx, că „naţionalismul romantic" poartă în sine germenii „naţionalismului integral", iar însumarea progresivă a schimbărilor cantitative va conduce, atunci când condiţiile vor fi „coapte", la transformarea calitativă. Chiar dacă leninismul romantic nu a fost creaţia unei mari puteri, se imagina pe sine, mai devreme sau mai târziu,

romantic, în fruntea unei societăți dezvoltată industrial și demografic, pe care să o structureze ideologic prin dezvoltarea și definitiva impunere a unei conștiințe leniniste și politic prin intermediul unui aparat statal exacerbat. Ceaușescu era categoric frustrat de faptul că nu era liderul unei mari puteri (Popescu: 1993; Alexandrescu în Rusan: 2001, 582). Naționalismul conținut în leninismul romantic nu a deținut niciodată o bază reală care să îi dea posibilitatea de a deveni din „romantic" „integral", dar s-a autoconsumat căutând-o și a antrenat astfel și colapsul structurii ideologice pe care era implantat. Continuând argumentul, Ceaușescu a depus eforturi economice, demografice și diplomatice în acest sens, cu o însuflețire, entuziasm și inconștiență, din nou, de-a dreptul romantice. În afară de ultimele, măcar interesante până la un anumit punct, celelalte au fost catastrofale.

Adrian Drăgușanu se apropie la rândul său de acest tip de leninism prin analiza pe care o operează asupra „romantismului revoluționar" al lui Nicolae Bălcescu. Conceptul, introdus de Ceaușescu însuși, urmărea să proiecteze dimensiunile eroismului liderului pașoptist asupra sa și a planurilor sale ideologic articulate (Drăgușanu în Boia: 1998, 121-123). Dar, așa cum am menționat, leninismului romantic, ca oricărui tip de leninism, îi este indispensabilă componenta proiectivă, teleologia revoluționară; „romantismul revoluționar" are mai degrabă o funcție propagandistică, direcționată către „masele fără de partid" în primul rând, comuniștii convinși nemaiavând nevoie de atât de multă îndoctrinare și devenind la rândul lor factori propagandistici convingători (vezi Zanc: 1975, 42-43) – și nu oferă astfel decât o ideea vagă și incompletă despre plenitudinea ideologică a leninismului romantic. În final, o lucrare recentă a lui Alexandru Matei insistă asupra componentei romantice a gândirii lui Ceaușescu, fără a analiză însă problema din punct de vedere ideologic, așa cum îmi propun eu (Matei A.: 2011, 59-68).

Așa cum vom vedea în secțiunile următoare ale acestui capitol, momentul nașterii simbolice a leninismului romantic poate fi considerat anul 1968 când Ceaușescu, admonestând vehement intervenția OTV în capitala Cehoslvaciei a devenit, fie și pentru câteva momente, eroul romantic aflat în prelungirea organică a mulțimii care îl aclama. În 1971, odată cu celebrele „teze din iulie", leninismul romantic devine, sub influența galvanizatoare a celui asianizat, manifest. Până atunci, să ne oprim deocamdată asupra înlocuirii lui Gheorghiu Dej de către Nicolae Ceaușescu și a cadrelor informale și formale în care procesul s-a derulat. Deși concurența pentru ocuparea postului de secretar general al partidului nu a lipsit, existența sa nu a ridicat probleme serioase pentru relativ tânărul și determinatul Ceaușescu.

6.2. Succesorul: Ceauşescu la început de drum

În martie 1965, imediat după decesul lui Dej, datorat unui cancer galopant care îl incapacitase politic cu aproape un an înainte, Ceauşescu devine noul secretar general al PMR, redenumit în iulie, cu ocazia Congresului al IX-lea al partidului, PCR. La fel, titulatura statului român se va transforma din RPR în RSR. Nu în ultimul rând, însăşi denumirea de secretar general va fi introdusă în locul celei de „prim-secretar", utilizată în cadrul „lagărului socialist" după încheierea etapei post-revoluţionar leniniste. În acest fel, Ceauşescu ar fi dorit să sublinieze că nu are întâietate în raport cu nici un alt secretar al CC, ci doar atribuţii generale (Fischer: 1989, 77). Modificările introduse de noul lider, care reflectau, în opinia sa, avansul înspre „construirea socialismului", nu s-au limitat însă doar la aspecte denominative. Astfel, Biroul Politic dispare şi este înlocuit de un Prezidiu Permanent, redenumit după câţiva ani Birou Permanent, a cărui componenţă a fost extinsă pentru a cuprinde cât mai mulţi susţinători ai lui Ceauşescu. Apare de asemenea Comitetul Politic Executiv (CPE), unde la fel, vor fi introduşi colaboratori loiali ai ambiţiosului lider (Shafir: 1985, 71-72; Tismăneanu: 2005, 231; Tismăneanu: 1989, 368; Du Bois: 1998, 121). „Comitetul Executiv asigură conducerea activităţii partidului între plenare, Prezidiul Permanent rezolvă problemele politice curente ale partidului, iar Secretariatul (CC, n.m.) organizează şi controlează îndeplinirea hotărârilor partidului şi selecţionarea cadrelor", putem citi în volumul Congresului al IX-lea al PCR (1965, 806). Distincţia funcţională dintre CPE şi Prezidiul Permanent este aproape inexistentă (Tismăneanu: 2005, 231); ce se poate afirma cu certitudine este că primul organism avea o pondere decizională mai mare decât ultimul. Congresul al IX-lea nu a reprezentat decât un prim pas în acapararea totală a pârghiilor de putere, proces care nu va fi definitivat decât câţiva ani mai târziu, cu ocazia următorului Congres al partidului.

Culisele alegerii lui Ceauşescu în funcţia de secretar general al PCR sunt instructive din perspectiva înţelegerii succesiunii politice în regimurile comuniste. Funcţionalitate acestora se bazează în principal pe coerciţie – chiar dacă se încearcă să i se ofere aparenţa unei ancorări juridice solide – deoarece societăţile pe care le guvernează nu ajung niciodată la un nivel de îndoctrinare corespunzător. Astfel, în perioadele de tranziţie a conducerii, regimurile leniniste sunt mult mai instabile şi implicit vulnerabile decât cele liberale (Fischer: 1989, 83), deoarece nu beneficiază de un sistem normativ autonom, care să faciliteze procedural alegerea noii conduceri. Dimpotrivă, legislaţia este creată pentru a justifica priorităţile, ambiţiile şi interesele prezentei conduceri; schimbarea ei antrenează deci, pe lângă metamorfoze ideologice sau politice, schimbări juridice substanţiale. Toate acestea au fost reflectate direct de instaurarea regimului Ceauşescu: leninismul post-revoluţionar autonom a fost înlocuit treptat de leni-

nismul romantic, stilul de conducere s-a schimbat (să ne amintim celebrele „vizite de lucru"), în timp ce rolul partidului şi al statului vor intra într-un proces de comasare în urma căruia cu greu ar mai fi putut distinse; nu în ultimul rând, Ceauşescu va schimba, în anul preluării puterii, Constituţia (vezi Du Bois: 2008, 115).

Ascensiunea politică a viitorului „geniu al Carpaţilor" a fost rapidă. După ce, în anii '30, fusese arestat episodic pentru agitaţie comunistă, între 1940 şi 1944 a fost închis la Jilava, respectiv Văcăreşti şi Târgu-Jiu (Hamelet: 1971, 41-52). După 23 august 1944 îl găsim, rând pe rând, în funcţia de secretar al partidului pentru problemele tineretului, apoi ministru adjunct la ministerul Agriculturii, ulterior al Apărării. Din 1954 devine „secretar al partidului cu probleme organizatorice şi de cadre" şi, începând cu anul următor, ocupă un loc permanent în Biroul Politic al PCR, după ce în 1948 se număra printre membrii titulari ai Comitetului Central (Du Bois: 2008, 54-55). Fiind responsabil cu „cadrele", Ceauşescu va controla practic admiterile, cât şi, mai ales, ocuparea posturilor cheie în partid, fapt care se va dovedi de o importanţă capitală în câştigarea luptei politice dusă pentru înlocuirea lui Dej. „Partidul [...] era în mâinile lui!", afirmă răspicat fostul ministru de Externe Ştefan Andrei (Andrei în Jianu: 2008, 96).

Există, oarecum firesc, numeroase speculaţii referitoare la identitatea celui pe care Gheorghiu-Dej l-ar fi ales drept succesor. Aici, întâietatea este disputată între Ion Gheorghe Maurer şi Gheorghe Apostol, ambii membri de prim rang ai elitei politice. Primul susţine că muribundul Dej l-ar fi nominalizat pe el în primă fază pentru a îi lua locul. „Eu i-am răspuns că ar fi o mare greşeală politică", susţine Maurer. Două motive ar fi stat la baza refuzului acestuia: „sunt primul român din neamul meu. Tata e neamţ, mama e franţuzoaică iar eu, român!". Apoi, oponenţii politici ai lui Maurer nu s-ar fi dat în lături de la nimic pentru a îl înlocui; nefiind etnic român, ei ar fi apelat chiar şi la ajutor sovietic pentru a pune în practică o lovitură de stat, destabilizând astfel ţara. Dej ar fi reflectat asupra acestor argumente şi l-ar fi propus în cele din urmă pe Gheorghe Apostol în funcţia de secretar general al partidului (Betea: 2001b, 206). Dincolo de veracitatea îndoielnică a cauzelor refuzului primului-ministru de a îl înlocui pe Gheorghiu-Dej, se poate afirma că Maurer era o persoană comodă, care nu dorea responsabilităţi foarte mari, mulţumindu-se cu sinecuri din care putea deriva cel puţin la fel de multe avantaje.

Apostol susţine că problema succesiunii a fost discutată în prealabil într-un cadru restrâns, format din cei mai puternici membri ai partidului la acea dată: Alexandru Drăghici, Nicolae Ceauşescu, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraş, Chivu Stoica şi el însuşi (Apostol: 1998, 155; Jianu: 2008, 45). Îşi aminteşte că Drăghici a fost singurul care a obiectat la alegerea sa ca lider al partidului, susţinând că o astfel de conversaţie este deocamdată prematură; Maurer, pe de altă parte, susţine că şi Ceauşescu s-ar fi opus, fără a fi avut însă

un motiv anume (Apostol: 1998, 156; Betea: 2001b, 207). Imediat după decesul lui Dej, Apostol i-a întâlnit în clădirea CC pe Maurer, Ceauşescu şi Chivu Stoica, care ar fi decis convocarea Biroului Politic şi a CC pentru alegerea noului secretar general. „Nu ne mai întâlnim cei 6, aşa cum s-a stabilit?" întreabă deconcertat Apostol. „Maurer intervine: Nu mai este timp pentru aşa ceva. Încep să sosească delegaţiile străine, invitate să participe la funeraliile lui Dej". În continuare, Apostol susţine că propunerea ca Ceauşescu să devină noul lider al partidului a fost făcută în primă fază în cadrul Biroului Politic – „În sală tăcere mormântală. Am fost luaţi prin surprindere" – apoi în CC, unde la fel, nu au apărut obiecţii. De fapt, argumentează Apostol, procedura a fost încălcată în ambele cazuri, neîntrebându-se „cine este pentru cine este împotrivă, cine se abţine". În opinia celui care se consideră şi astăzi principalul perdant al luptei politice pentru înlocuirea lui Dej datorită unor maşinaţiuni „diabolice", alegerea lui Ceauşescu a reprezentat distrugerea „oric[ărei] nuanţ[e] de democraţie în conducerea centrală a partidului" (Apostol: 1998, 158-159).

Maurer avansează însă o versiune substanţial diferită a acestui episod politic. Când Drăghici şi Ceauşescu s-au opus nominalizării lui Apostol în funcţia de secretar general al partidului, acesta din urmă a tăcut, aspect care nu îl menţionează în memoriile sale. Primul ministru şi-ar fi dat atunci „seama că lucrurile nu mai sunt simple". Dezavuându-l pe ministrul de Interne Drăghici, pe care îl considera, probabil întemeiat, „omul ruşilor", Maurer, confident de încredere al lui Dej şi decan de vârstă al conducerii comuniste, va decide ca Ceauşescu să ocupe cea mai importantă funcţie în partid. Acesta făcuse o bună impresie asupra lui Maurer prin poziţia sa (deja) antisovietică (Betea: 2001b, 207-209; Petcu: 1994, 154); în plus, primul ministru considera că tinereţea şi relativa lipsă de experienţă a lui Ceauşescu îl vor transforma cu uşurinţă într-un personaj manipulabil. Diferit de versiunea lui Apostol, Maurer afirmă că propunerea de nominalizare a lui Ceauşescu drept secretar general nu a mai fost votată în Biroul Politic, ci direct în CC. „Şi acolo, crezând, probabil, că înainte s-a căzut de acord asupra propunerii în cadrul Biroului Politic, s-au uitat unii la alţii, au tăcut şi au votat «pentru»" (Betea: 2001b, 210). În plus, Maurer susţine că opoziţia lui Drăghici şi Ceauşescu faţă de numirea lui Apostol în locul lui Dej s-a desfăşurat într-un cadru oficial, Biroul Politic, nu neoficial, de abia ulterior fiind convocate Biroul Politic şi CC – aşa cum afirmă Apostol (Betea: 2001b, 207; Apostol: 1998, 155-156).

Din aceste relatări în mare măsură convergente ale unora dintre foştii protagonişti ai luptei pentru putere dusă în 1965 ne putem forma o imagine asupra „înscăunării" lui Ceauşescu. În primul rând, acesta avea o poziţie mult mai puternică în aparatul de partid decât liderul sindical Gheorghe Apostol. Apoi, se poate afirma că era şi mult mai determinat să obţină puterea. Nu în ultimul rând, a beneficiat de sprijinul lui Maurer, cu siguranţă liderul informal al partidului la acea dată.

> Mi-am dat seama că am greşit după vreo doi-trei ani. La început n-au fost probleme. Părea a fi înțelegător şi puteam discuta despre ceea ce urma să facem. Numai că, între timp, a introdus în Biroul Politic oameni care-i erau devotați lui. Când a avut suficienți ca să-i iasă la vot ce-i trebuia lui – după doi, trei ani – a început să meargă după socotelile lui. Stăteam cu el de vorbă despre o anume chestiune şi atunci când părerile noastre nu se potriveau, îmi spunea să punem problema aceea în Biroul Politic. Schimbase şi denumirea Biroului Politic (Prezidiu Permanent, n.m.), aşa că avea şi o motivație că nu se mai discută acolo, în acelaşi fel, cu care eram învățați. Iar acolo, voturile erau de partea lui. Aş fi putut crede că membrii Biroului Politic ce votau de partea lui îi împărtăşeau părerea dacă unii dintre ei n-ar fi venit, după aceea, să-mi spună că sunt de partea mea şi că eu am dreptate. Asta în particular. Şi-i întrebam atunci: „Bine, dar de ce nu ai votat după cum îți sunt convingerile?". „N-am avut încotro", răspundea acela. Apoi lucrurile au evoluat. Nici nu mai supunea la vot, în Biroul Politic, divergențele dintre noi. Eu continuam să fiu preşedintele Consiliului de Miniştri dar el chema, pe rând, miniştrii la el. Le spunea ce să facă într-o problemă sau alta a ministerului respectiv şi după ce le dădea indicații, le atrăgea atenția să nu-mi spună mie, de ele (Betea: 2001b, 211-212).

Deşi Maurer îşi creează cu plăcere o imagine de „king-maker", nu trebuie să uităm faptul că, în ciuda unor admonestări temporare, Gheorghiu-Dej însuşi îl aprecia pe Ceauşescu, pe care îl considera „întruchiparea desăvârşită a *aparatcik*-ului stalinist (subl. în orig)" (Behr: 1999, 162;) Gradual, noul lider va concentra puterea în mâinile sale, afişând un comportament tot mai puțin democratic chiar şi după standarde leniniste. Motivele şi consecințele acestei aparente schimbări vor fi detaliate pe parcursul lucrării. Deocamdată, este important de menționat faptul că reputația naționalistă a lui Ceauşescu a trezit mefiența Ungariei vecine şi îngrijorare la Moscova. Budapesta se temea, pe bună dreptate, că Ceauşescu se va dovedi mai intransigent față de minoritatea maghiară decât predecesorul său, în timp ce sovieticii sperau într-o ameliorare a relațiilor cu România, pe care alegerea lui Ceauşescu în postura de secretar general al PCR nu o anticipa. În plus, aspect foarte important, „propaspătul numit era primul şef din istoria PCR instalat fără aprobarea şi nici măcar consultarea Moscovei" (Du Bois: 2008, 102-103, 96-97; Câmpeanu: 2002, 242). Interesant este faptul că, în 1956, Ceauşescu s-a dovedit a fi un leninist post-revoluționar convins atunci când a susținut cu convingere reprimarea brutală a revoluției maghiare. După 1965, acest episod a fost bineînțeles muşamalizat, deoarece contrasta cu poziția implicit antisovietică pe care noul lider încerca să o acrediteze (Kunze: 2002, 161). Stalinismul sau leninismul post-revoluționar a reprezentat însă întotdeuna o constantă a gândirii ceauşiste, chiar dacă a fost orientat până la urmă împotriva centrului moscovit şi reciclat în textura ideologică a leninismului romantic.

Ceauşescu va demara deci un amplu proces de centralizare a puterii, atât pe linie de partid cât şi pe linie de stat. Cele două vor deveni tot mai puțin

distincte, rezultat cu care regimul se mândrea dar care, comparat cu tendinţele politice ale celorlalte regimuri est-europene, reflecta mai degrabă o involuţie. Încercând să surmonteze „paralelismul" dintre activitatea partidului şi ce a statului, s-au luat măsuri organizaţionale care dimpotrivă, au sporit confuzia şi au întărit ascendentul primului asupra celui de al doilea. De asemenea, o trăsătură caracteristică leninismului romantic, orientarea sa ideologică se amplifica, în ciuda tendinţelor de relaxare în această privinţă a „lagărului socialist" (Szajkowski în Holmes: 1981, 46; Brown: 1969, 12-14).

După ce în 1967 l-a înlocuit pe Chivu Stoica în funcţia de lider al Consiliului de Stat (statului) – deşi cu doi ani mai înainte, la Congresul al IX-lea, funcţia de secretar general al PCR şi cea de conducător al statului fuseseră explicit separate, îmbinarea lor fiind considerată o greşeală a vechii conduceri – Ceauşescu a făcut un pas important pe drumul spre puterea absolută (vezi Shafir: 1985, 71). Argumentele pe care Paul Niculescu-Mizil le invocă pentru justificarea gestului ţin de politica externă: datorită intensei activităţi diplomatice pe care România începuse să o desfăşoare, distincţia între şeful statului şi cel al partidului putea crea confuzii de protocol şi complicaţii nedorite. De aceea s-ar fi decis în unanimitate ca Ceauşescu să deţină ambele funcţii. „Astăzi, post-factum, se înţeleg mai bine lucrurile. Atunci însă, argumentarea propunerii respective ne părea corectă, prestigiul oamenilor care au susţinut-o era ireproşabil. Toate acestea *nu au permis* să se înţeleagă toate urmările măsurii respective", se dezvinovăţeşte Mizil (2001, 437-438, subl. în orig.; vezi şi Tudor-Pavelescu: 2004, 122).

Un alt pas în aceeaşi direcţie l-a oglindit decizia de a reabilita, în 1968, foşti membri proeminenţi ai partidului, marginalizaţi sau chiar executaţi la ordinele exprese ale lui Dej. Este vorba de Lucreţiu Pătrăşcanu, Ştefan Foriş, Miron Constantinescu, Teohari Georgescu, Belu Zilber etc. O comisie a fost creată special pentru această sarcină încă din 1965. Desigur, dincolo de retorica restabilirii „legalităţii socialiste", Ceauşescu dorea să discrediteze camarila dejistă pentru a o aduce sub controlul său şi, mai important, să îl neutralizeze politic pe ministrul de Interne Alexandru Drăghici – funcţie pe care o deţinuse începând cu anii '50, când au avut loc cele mai mari represiuni politice şi sociale din istoria României comuniste – principalul său adversar în lupta pentru putere (Câmpeanu: 2002, 234-241; Shafir: 1985, 69-71; Mironov: 2005, 169-190; Cioroianu: 2005a, 397-403; Kunze: 2002, 209-213; Biberi: 1968, 29-34). Noul lider urmărea să acrediteze ideea (falsă) că s-ar fi opus exceselor lui Drăghici încă din 1956, când l-ar fi criticat „pentru abuzurile comise de către Securitate (care a existat independent de ministerul de Interne în intervalul 1951-1955, n.m.) şi pentru scoaterea ministerului de resort de sub controlul partidului" (Deletant: 1998, 93-94). De asemenea, Ceauşescu se va deroba de orice responsabilitate în privinţa epurărilor din prima jumătate a anilor '50 apelând la

absența sa din cadrul Biroului Politic. Astfel, succesorul lui Dej „nu a fost implicat în diferitele mișcări care au avut loc în partid", dar le-a condamnat „primul", „de îndată de a avut posibilitatea" (Hamelet: 1971, 82). La fel vor fi marginalizați treptat și Gheorghe Apostol și Ion Gheorghe Maurer, primul în 1969 la Congresul X al PCR, când va fi exclus din CC, după ce deja din 1965 pierduse funcția de prim-vicepremier (Mironov: 2004, 228), iar ultimul în 1974 prin pensionare „voluntară", care îi permitea însă să se bucure de toate avantajele materiale ale vieții de prim-ministru (Tismăneanu: 2005, 239). Nu în ultimul rând, inevitabil și mai ales voluntar, memoria lui Gheorghiu-Dej însuși a fost compromisă prin aceste reabilitări.

Până la Congresul al X-lea al PCR, Ceaușescu reușise să își consolideze fără doar și poate poziția în partid. „Nu întâmplător, la acest congres se pune capăt practicii creșterii numerice a Comitetului Central, semn al încheierii transferului de putere de la un regim la altul. Tendința manifestată în anii următori va fi mai degrabă în direcție opusă, de micșorare a numărului de membri ai organelor de conducere ale partidului, ceea ce facilita controlul personal al secretarului general asupra unor mecanisme de putere care îi erau în totalitate supuse" (Tudor-Pavelescu: 2004, 125). Cu toate acestea, numărul de mebri ai CC a crescut de la precedentul congres cu o treime (44), ajungând de la 121 la 165 (*Congresul al IX-lea...*: 1965, 735-737; *Congresul al X-lea...*: 1969, 751-753), ceea ce oferă un indiciu despre ambițiozitatea și profunzimea procesului prin care Ceaușescu acapara puterea politică. Un alt demers în acest sens îl reprezintă ceea ce în limbajul vremii s-a numit „democrația internă de partid" (Romanescu în *Probleme fundamentale ale statutului...*: 1980, 65-73): pentru prima dată în istoria PCR, secretarul general urma să fie ales nu de către Comitetul Central, ci de către Congres, a cărui majoritate era alcătuită acum din susținători ai lui Ceaușescu (Fischer: 1989, 154; Tudor-Pavelescu: 2004, 124-125; *Congresul al X-lea...*: 1969, 749-750; Romanescu în *Probleme fundamentale ale statutului...*: 1980, 67). Un fost colaborator al lui Gheorghiu-Dej, Alexandru Bârlădeanu, consideră că Ceaușescu a studiat maniera în care Hrușciov a fost debarcat în toamna anului 1964 de către proprii săi oameni din CC al PCUS și a decis să evite cu orice preț genul acesta de linșaj politic. „Pentru a se proteja de acest pericol, Ceaușescu a schimbat sistemul: secretarul general urma să fie ales de congres, de delegații care habar nu aveau care sunt relațiile și competențele la vârfurile puterii". Pe cale de consecință, „Lecția lui Hrușciov i-a servit lui Ceaușescu pentru a-și asigura, până la moarte, conducerea" (Betea: 1997, 203). Însă tocmai moartea acestuia reprezintă rezultatul unor lecții politice pe care, cu toată precauția și dexteritatea de care a dat dovadă, nu le-a învățat niciodată.

Asemănările între comportamentul politic al lui Ceaușescu, respectiv Hrușciov în primii ani de după preluarea puterii sunt departe de a se fi epuizat. Reabilitările primului au fost cu siguranță influențate de destalinizarea demarată

în 1956, cu ocazia Congresului XX al PCUS. Chiar dacă la nivele diferite, ambele au jucat, din punct de vedere politic, acelaşi scop, contribuind la solidificarea poziţiei noului lider şi a acoliţilor săi, în detrimentul camarilei precedentului conducător. Ideologic însă, destalinizarea a fost mai importantă. Completând tranziţia de la leninismul post-revoluţionar la leninismul europenizat, destalininzarea a marcat apariţia unei noi forme de leninism a cărui consecinţe la nivelul lumii comuniste au fost cel puţin majore. Reabilitările din mai 1968, pe de altă parte, i-au oferit lui Ceauşescu atuuri politice, fără a avea însă implicaţii ideologice deosebite. Mai departe, atât urmaşul lui Stalin cât şi cel al lui Dej aveau „O pronunţată tendinţă de a «rezolva» probleme prin proiecte grandioase şi «campanii» care se dovede[au] nefezabile, combinate cu interferenţă personală şi directive în toate câmpurile de activitate". De asemenea, amândoi insistau asupra necesităţii unei industrializări masive, combinate cu injoncţiuni asupra muncitorilor şi ţăranilor pentru a o pune în practică (Shafir: 1985, 94). Îi desparte însă, fără doar şi poate, tipul de leninism pe care îl va articula fiecare: leninismul europenizat a fost mai apropiat de leninismul post-revoluţionar şi implicit de leninismul revoluţionar prin dimensiunea sa internaţionalistă în sensul necesităţii unui centru director al comunismului mondial; leninismul romantic s-a opus însă cu vehemenţă acestei pretenţii, insistând asupra faptului că fiecare stat comunist şi fiecare stat în general ar trebui să interacţioneze de pe poziţii egale în plan extern, pornind de la o incontestabilă suveranitate în plan intern şi pe dreptul de a „construi socialismul" pornind de la specificităţile şi tradiţiile revoluţionare locale. Naţionalismul constitutiv şi excesiva retorică normativă, sfidând romantic existenţialul, atât în plan intern cât şi în plan extern, îndepărtează leninismul romantic de cel europenizat.

În Vest, la fel ca şi în „lagărul socialist", naţionalismul manifestat de către noul lider nu trecuse neremarcat (vezi Mironov: 2002, 228-254). Asemănările se opresc însă aici. Ceauşescu a ştiut să exploateze abil moştenirea dejistă în relaţiile internaţionale, conferindu-i noi dimensiuni „democratice" şi (aparent) independente care l-au transformat, pentru o lungă perioadă, în cel mai simpatic şi integru lider comunist din Europa de Est. Să vedem, în continuare, cum şi de ce a devenit Ceauşescu preferatul Occidentului.

6.3. Consolidarea afirmării internaţionale: între disidenţa calculată şi diplomaţia de prestigiu

Între 1965 şi 1989, politica externă a României a avut la bază două coordonate majore. Prima, disidenţa calculată, a fost deja discutată în capitolul anterior al lucrării. Conceptul se referă la exploatarea poziţiei autonome a Bucureştiului în cadrul „lagărului socialist" pentru a obţine capital de imagine,

fonduri şi sprijin politic din Occident, concomitent cu utilizarea acestui sprijin pentru a obține concesii economice şi toleranță politică din partea Moscovei. Gradual însă, mai ales în ultimul deceniu al existenței regimului, disidența calculată şi-a inversat reperele: pe măsură ce drepturile omului capătă o pondere sporită în relațiile internaționale, iar majoritatea statelor comuniste manifestă o anumită disponibilitate de a le tolera, la nivel limitat, în accepțiunea lor „burgheză", RSR va păstra sensul leninist al drepturilor omului, complăcându-se în stil romantic în această postură perdantă şi voluntară deopotrivă. Vestul nu mai este acum dispus să întrețină relații comerciale cu un regim dictatorial, care îşi respectă cu greutate termenele scadente ale unor dobânzi care excedau posibilitățile economice ale țării şi care, în ciuda abundentei retorici democratice pe care o afişează cu orice ocazie, refuză cu încăpățânare să i se supună în practică. Pentru a asigura necesarul de materii prime unei industrii grele supradimensionate, Ceauşescu se va apropia timid de Uniunea Sovietică. „Fiul rătăcitor" nu se va întoarce însă cu adevărat acasă; se va plimba mai degrabă prin fața grădinii pretinzând îmbufnat că va intra înăuntru numai atunci când i se va permite să îşi impună propriile reguli. Cu alte cuvinte, în anii '80, disidența lui Ceauşescu era îndreptată mai degrabă împotriva Vestului (pe care nu încetase niciodată să îl considere inamic) decât a „lagărului socialist", unde încerca să îşi impună cu fiecare ocazie punctul de vedere „independent". „Țările frățeşti" nu uitaseră însă şicanele de politică externă ale Bucureştiului din deceniile precedente, nici nu aveau vreun interes special să reprimească simbolic în „lagăr" un stat care nu admitea alte criterii de comportament decât pe cele proprii. În plus, după cum vom vedea, Gorbaciov l-a privat pe Ceauşescu de imaginea comunistului reformist, un rol pe care nu l-a jucat, ca dictatorul român, ci în care realmente a crezut. Astfel, disidența calculată îşi va pierde practic sensul şi va sfârşi prin a se manifesta atât împotriva „imperialismului" cât şi a propriei tabere. La rândul lor, ambele priveau cu o ostilitate tot mai puțin disimulată regimul de la Bucureşti.

Pe de altă parte, *diplomația de prestigiu* reprezintă la rândul ei o componentă relativ independentă a „disidenței calculate", fără a deține însă substratul pragmatic al acesteia. Un exemplu în acest sens îl constituie decizia României de a se implica în războiul din Vietnam ca posibil mediator. „Într-o zi, când lucram cu Ion Gheorghe Maurer la el acasă", îşi amintește Paul Niculescu-Mizil, „a sunat N. Ceauşescu şi a informat despre evenimente noi în Vietnam, evenimente care făceau obiectul analizelor noastre. Fără voia mea, am asistat la respectiva convorbire telefonică. Ion Gheorghe Maurer a dat soluția pe loc: «*Am înțeles, trebuie să fim în zonă*» (subl. în orig)". Pentru Mizil, expresia era „un joc de cuvinte" şi era utilizată „când situația nu ne permitea să stăm impasibili şi cerea noi măsuri, respectiv prezența noastră în Vietnam sau SUA" (Niculescu-Mizil: 2008, 32). Prin „a fi în zonă", eu înțeleg ceva diferit. Şi anume, intenția RSR de a îşi crea şi spori prestigiul internațional, de a fi prezentă în majoritatea

punctelor fierbinți de pe glob fără a avea posibilitatea de a contribui cu adevărat la soluționarea problemelor. De fapt, intenția Bucureștiului era cu totul alta: să fie cât mai vizibil pe scena relațiilor internaționale şi să derive cât mai multe avantaje de pe urma acestui aspect. Nu în ultimul rând, postura eroic-romantică pe care regimul o afişa în plan extern corespundea atât imaginii pe care şi-o va face treptat despre sine, cât şi imaginii pe care dorea să o „vândă" Occidentului.

În primii ani de după preluarea puterii, Ceauşescu a continuat şi extins relațiile cu „lagărul imperialist" inițiate de către predecesorul său. Motivația sa a fost de natură pragmatică: odată ce răcirea relațiilor cu Moscova periclita obținerea de materii prime pentru industria grea, RSR a utilizat impresia favorabilă pe care disidența sa o crease în Occident pentru a obține capital economic: finanțe şi *know-how*, în special (vezi, mai pe larg, Ceauşescu: 1967; Ecobescu, Celac: 1975). Materiile prime va încerca să le obțină, aşa cum vom vedea, din țările Lumii a Treia.

Astfel, contacte economice cu *Republica Federală Germania* (RFG) au fost antamate încă din 1963, în perioada adâncirii conflictului dintre România şi CAER. De fapt, tendințe timide în acest sens au apărut cu opt ani mai devreme, când Gheorghiu Dej îşi manifestă intenția de a iniția „relații diplomatice cu Bonn-ul". Tot atunci, în 1955, este anulată starea de război cu Germania, care data din 1944. De asemenea, în timpul crizei Berlinului şi în ceea ce priveşte „problema germană" în general, Bucureştiul va adopta o poziție precaută sugerând că „restabilirea unității Germaniei poate fi asigurată numai de germani" (Popescu: 2002, 216-223).

Sesizând potențialul economic al RFG, RPR îi va face acesteia, începând cu finalul anilor '50, oferte economice tot mai consistente. Va aduce în discuție şi delicata problemă a minorității germane de pe teritoriul românesc – problema minorităților în RSR va fi tratată în următorul capitol al lucrării – lasând să se înțeleagă că ar fi dispusă să soluționeze favorabil unele cazuri de „reîntregire a familiilor" (emigrare) dacă Bonn-ul s-ar fi arătat mai receptiv la propunerile sale de colaborare comercială. De fapt, RFG adusese acest subiect în discuție, argumentând că relațiile diplomatice şi economice dintre cele două părți nu pot avea loc în absența posibilității etnicilor germani de a se repatria. RPR nu dorea să facă prea multe concesii în acestă privință deoarece se temea să nu e confrunte în scurt timp cu un masiv val de emigrări care i-ar fi afectat atât imaginea internațională, şi aşa precară, cât şi ritmul industrializării. „Construirea socialismului" reclama cât mai multă mână de lucru. Pe cale de consecință, relațiile economice dintre cele două părți au trenat până pe la jumătatea anilor '60, chiar dacă în iunie 1963 „se desfăşoară, la Bonn, lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte a R.P. Române şi RF Germania (sic!)", iar în august „a început să funcționeze oficial Misiunea comercială din România" (vezi Popescu: 2002, 224-225).

Politica externă a RFG funcționa în acea perioadă conform doctrinei Hallstein. Aceasta însemna că nu era dispusă să întrețină relații diplomatice cu state care nu o recunoșteau drept singura reprezentantă a poporului german. Cu alte cuvinte, un stat nu putea avea simultan relații cu RFG și RDG; logica bipolară a Războiului Rece își spunea cuvântul. Pentru RPR, membră, ca și RDG, a „lagărului socialist", o astfel de condiție era pur și simplu prohibitivă; totuși, a reușit să îi facă față, declarându-se neutră în problema germană și abținându-se de la referiri asupra „«pretențiil[or] de suveranitate» ale lui Ulbricht". De fapt, RFG era interesată la rândul ei într-o anumită măsură de colaborarea cu România, ambele părți dând dovadă de disponibilitate în privința cooperării. Un exemplu în acest sens îl reprezintă evitarea semnării unor documente scrise, care ar fi afectat poziția fiecărui stat în „lagărul" din care făcea parte, și recurgerea în schimb la înțelegeri verbale. „Cuvântul rostit în bună înțelegere și strângerea de mână au ținut adesea loc în acea perioadă unor paragrafe care, odată scrise, ar fi contravenit spiritului vremii" (Popescu: 2002, 226-227; Burger în Rusan: 2001, 678; Florian în Anton, Anghel, Popa: 2006, 391). Bineînțeles, RDG a condamnat în termeni expliciți decizia României de a colabora cu RFG. Raporturile dintre cele două țări „au fost considerate ca fiind de-a dreptul proaste în anul 1964" scrie Ulrich Burger (în Rusan: 2001, 670). Aveau și de ce. Anul următor, RFG s-a transformat în „cel mai important partener economic al României în lumea capitalistă. Schimburile comerciale ale României cu RFG erau de 7 procente, în timp ce cele cu RDG ajungeau doar la 5,5 procente" (Burger în Rusan: 2001, 678).

În 1967 însă, când între RSR și RFG s-au stabilit relații la nivel de ambasadă, raporturile dintre București și Berlinul de Est au atins „punctul minim". Est-germanii nu puteau accepta ca RFG-ul să dețină un procent superior în comerțul extern al RSR (Weiss în Rusan: 2001, 685-694; vezi și Kunze: 2002, 217-222; Nicolae: 2000, 24-34). Implicațiile politice ale acestui gest nu au întârziat să apară. Deși a fost invitată să participe la conferința partidelor comuniste europene de la Karlovy Vary, desfășurată în luna aprilie a aceluiași an, România a „boicotat-o", alături de Albania și Iugoslavia, prin refuzul de a se prezenta (Devlin: 1977, 1). „Am considerat reuniunea de la Karlovy-Vary un mijloc de presiune colectivă împotriva noastră", se destăinuie Paul Niculescu Mizil (2001). În timpul conferinței de la Karlovy Vary, conducerea română va găzdui, ostentativ, o delegație chineză care va vizita RSR din partea „«Asociației prieteniei chinezo-române»" (Hunter Madsen: 1982, 288-290). Gestul transmitea un mesaj geopolitic lipsit de ambiguitate: presiunile, reale sau potențiale, asupra RSR având ca sursă partea europeană (și sovietică) a lumii comuniste vor fi contracarate prin înclinarea Bucureștiului înspre polul asiatic al aceleiași lumi comuniste. Nu va fi nici prima, nici ultima oară când Ceaușescu va paria pe „cartea chineză" în relațiile sale cu „lagărul socialist".

„La 3 februarie, «*Neues Deutschland*» (cotidianul Partidului Socialist Unit German – PSUG – n.m.) apreciază (drept, n.m.) «regretabilă» decizia românească de reluare a relațiilor diplomatice cu RFG. Acest articol a fost un semnal de alarmă pentru noi". După ce chestiunea a fost dezbătută în cadrul Prezidiului Permanent, s-a hotărât ca RSR să participe la consfătuire numai dacă vor fi îndeplinite următoarele condiții: „amânarea reuniunii şi schimbarea locului ei" (Niculescu-Mizil: 2001, 104-105). Liderii de la Bucureşti doreau astfel, pe de o parte, să tergiverseze situația pentru a câştiga timp, iar pe de alta să atragă atenția că nu vor accepta să fie criticați, în cazul în care vor participa, pentru recent stabilitele raporturi la nivel de ambasadă cu RFG. Primul ministru sovietic Alexei Kosîghin se declară de acord cu schimbarea locației (Karlovy Vary era probabil prea aproape de RDG), sugerând Budapesta, Varşovia sau Moscova, propunând de asemenea amânarea conferinței „cu una-două zile". Ceauşescu se menține însă pe poziții:

> „Noi am dori să ne exprimăm de la bun început poziția că înțelegem participarea la consfătuire ca un schimb de păreri, aşa cum s-a propus inițial şi să nu fie puse în discuție *acțiunile de politică externă* ale României". Ceauşescu repetă: „*Dacă* însă se are în vedere ca la consfătuire să fie puse în discuție acțiunile de politică externă a României sau ale altei țări, *în acest caz* noi nu vom participa. [...] *Dacă* se are în vedere aşa ceva, nu vom participa sub nici o formă. Acest lucru am vrea să fie clar de la început, pentru a nu fi puşi în *situația de a pleca* de la consfătuire". În legătură cu aceasta, Kosîghin răspunde: „Nu cred că se vor ivi greutăți de natura celor la care vă referiți dumneavoastră" (Niculescu-Mizil: 2001, 106-107, subl. în orig.).

În cele din urmă, România nu s-a prezentat la consfătuirea mai sus amintită, înțelegând probabil că ideea sa romantică de a interzice discutarea şi implicit criticarea propriei politici externe sau pe cea a altor „țări frățeşti" era lipsită de fezabilitate, mai ales în condițiile în care saltul calitativ al relațiilor cu RFG afecta direct RDG-ul şi deranja centrul moscovit, insensibil la argumentul că şi acesta avea, la rândul său, acelaşi tip de relații cu Bonn-ul. România a fost astfel primul stat est-european care a recunoscut diplomatic RFG (Weiner: 1984, 46). În Occident, din punct de vedere politic, disidența românească în ceea ce priveşte „problema germană" a fost receptată pozitiv, la fel ca şi poziția neconformistă a Bucureştiului în „Războiul de şase zile". Nu trebuie însă să ne imaginăm că şi la nivel mediatic se întâmpla acelaşi lucru, deşi sectorul propagandistic al PCR pedala în permanență pe hipertrofierea imaginii regimului, atât în țară, cât şi în străinătate. „Adevărul regretabil, dar nu mai puțin real, este că în străinătate se scrie şi se vorbeşte foarte puțin despre România" le transmitea Noel Bernard ascultătorilor secției române a Radio Europa Liberă în 1975, la câțiva ani după momentele de glorie internațională ale Bucureştiului de la sfârşitul

anilor '60 şi în plină perioadă a turneelor diplomatice ale cuplului Ceauşescu. „Chiar în ţările vizitate de dl. Ceauşescu, în momentul vizitelor sale, presa locală nu consacră evenimentului pagini întregi, cum e cazul la Bucureşti, ci doar câteva paragrafe, câteva scurte ştiri, câte un articol răzleţ despre această ţară îndepărtată, a cărei politică externă trezeşte oarecare interes" (Bernard: 1990, 43-44). Să ne întoarcem deocamdată la primii ani ai regimului Ceauşescu şi la iniţiativele şi reuşitele sale în plan internaţional.

Israelul şi România s-au apropiat politic în 1967, cu ocazia „Războiului de şase zile", timpul necesar statului evreu pentru obţinerea victoriei în conflictul armat cu Egiptul, Iordania şi Siria, de la care a anexat unele teritorii care rămân şi astăzi cu un statut politic incert. Războiul a izbucnit datorită unui complex de cauze ce nu fac obiectul prezentei lucrări. Important de reţinut este faptul că, în cadrul Adunării Generale ONU, convocată de urgenţă, RSR nu a votat pentru catalogarea Israelului drept stat agresor şi nici nu a rupt relaţiile diplomatice cu acesta, aşa cum au procedat ceilalţi membri ai lagărului socialist. În schimb, a propus ca fiecărui stat din Orientul Mijlociu să îi fie recunoscut dreptul la existenţă, „la asigurarea integrităţii teritoriale şi a suveranităţii naţionale" (Weiner: 1984, 46; Weiner: 1973, 73-74; Petcu: 1994, 278; *Pentru prietenie, înţelegere...*: 1975, 477). Fiind singura ţară care nu a condamnat Israelul în 1967, România a fost de asemenea „singura ţară cu economie centrală planificată care a beneficiat foarte mult de pe urma unei rapide dezvoltări a cooperării multilaterale cu Tel Aviv-ul după acea criză" (SR/Romania: 14 February 1968, 1). Pe lângă dimensiunea pragmatică a atitudinii româneşti, trebuie avut în vedere desigur „un factor adiţional care ar putea explica interesul special al României pentru Israel. Acesta este mărimea grupului de origine română din Israel. Concentrat în mare parte în Haifa şi Tel Aviv, ajunge la cel puţin 300 000, dintr-o populaţie totală de aproximativ două milioane (cifrele pentru anul 1968, n.m.). Acest grup reprezintă în sine un puternic factor potenţial pentru România din punct de vedere economic cu presupusa sa preferinţă pentru bunuri româneşti şi receptivitate pentru contactul cultural-turistic românesc, şi altele de acest gen" (SR/Romania: 14 February 1968, 5). Speranţele lui Ceauşescu s-au dovedit a fi însă nefondate din acest punct de vedere, chiar dacă în 1973, negociind cu ocazia vizitei în SUA, printre alţii, cu reprezentanţii organizaţiilor evreieşti din această ţară, Ceauşescu făcea presiuni pentru obţinerea clauzei naţiunii cele mai favorizate argumentând că a sprijinit necondiţionat Israelul în 1967 şi pretinde acum acelaşi lucru din partea liderilor evrei din America, reticenţi în a face lobby pentru România deoarece nivelul emigraţiei evreieşti ar fi fost nesatisfăcător. „În Israel se apreciază că sunt acum aproximativ 400 000 de cetăţeni care provin din România. Cred că, dacă mi-aş depune candidatura acolo, aş câştiga majoritatea" (Moraru: 2009, 36). Sigur, chiar dacă avem îndoieli în raport cu predicţia electorală a lui Ceauşescu, transpare fără echivoc încercarea de a instrumenta politic grupul

evreilor de origine română din Israel. Cât despre presupusa afinitate culturală a acestui grup cu ţara de origine, putem fi siguri că nu exista decât la nivel propagandistic. De asemenea, PCR întreţinea relaţii cu ambele partide comuniste israeliene, Partidul Comunist din Israel, respectiv Partidul Muncitoresc Unit din Israel (*Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii...*:1978, 205-208), încercând să influenţeze relaţiile româno-israeliene şi pe această filieră. Bucureştiul a încercat să păstreze bunele relaţii cu Tel-Avivul şi în anii următori, având o poziţie similară celei din 1967 în ceea ce priveşte războiul de „Yom Kippur" (1973). Sprijinul acordat Israeluluia fost însă oarecum mai moderat, datorită şocului petrolier care izbucnise în acelaşi an. Ceauşescu nu şi-a permis să îşi irite prea tare partenerii arabi, mai ales într-o conjunctură energetică internaţională de care era net dezavantajat. Nu se poate însă afirma, aşa cum susţine Cristina Păiuşan, că România a jucat un rol diplomatic major în soluţionarea conflictului (2004, 87-97).

Pe de altă parte, raporturile regimului Ceauşescu cu Israelul au fost retardate de doi factori majori. Am în vedere în primul rând minoritatea evreiască din România, căreia, ca şi în cazul etnicilor germani, i s-a permis să emigreze tot mai greu după 1965. Chestiunea, asupra căreia ne vom concentra mai încolo, a constituit un permanent punct nevralgic în raporturile dintre cele două state. Urmează apoi bunele relaţii pe care RSR le va cultiva cu statele arabe pentru a îşi asigura, din ce în ce mai greu, necesarul de materii prime pe o piaţă globală tensiontă şi fluctuantă. În acest fel, Ceauşescu dorea să menţină relaţii bune atât cu Israelul, cât şi cu statele arabe, ajungând să se imagineze chiar în postura de mediator al conflictelor din Orientul Mijlociu şi să fie convins că merită premiul Nobel pentru asta, chiar dacă în 1978 a contribuit la semnarea acordurilor de pace de la Camp David dintre Israel şi Egipt (Ioanid: 2005, 121, 139-140). De fiecare dată când vizita câte o ţară sau un partid comunist arab, Ceauşescu nu uita să precizeze, de cele mai multe ori explicit, dar uneori şi implicit, când era vorba de foste state beligerante ca Siria – că Israelul a ocupat pe nedrept teritorii ale statelor vecine în războiul din 1967 şi ar trebui, pentru relaxarea climatului politic şi militar din regiune, să le retrocedeze (*Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii...*: 1978, 201, 341; *Sub semnul solidarităţii româno-libiene*: 1979, 53; *Pentru colaborare şi înţelegere...*: 1977, 152; *Solidaritate militantă*: 1977, 148; *Pentru prietenie, înţelegere...*: 1975, 308, 477, 490-491, 508). Nu uita însă să transmită „deschis prietenilor arabi că nu înţelegem şi nu împărtăşim poziţia acelor cercuri care se pronunţă pentru lichidarea statului Israel. Noi nu vrem să dăm nimănui sfaturi, dar învăţăturile istoriei arată că un popor nu poate să-şi înfăptuiască năzuinţele naţionale şi sociale când se plasează împotriva dreptului la existenţă a altui popor" (Ceauşescu apud. Kunze: 2001, 222).

Ca urmare a aprecierii disidenţei româneşti în raport cu centrul moscovit, vizibilă, aşa cum am observat, în cazul relaţiilor cu RFG şi Israel, ONU

va decide ca România să prezideze cea de-a douăzeci şi doua sesiune a Adunării Generale, prin intermediul ministrului de Externe Corneliu Mănescu. Propunerea a fost acceptată cu 112 voturi pentru şi o singură împotrivire, din partea Tanzaniei. În acest fel, o altă premieră la nivel est-european, RSR devenea primul stat comunist căruia i se făcea o astfel de onoare. Discursul lui Mănescu cu acestă ocazie reflectă temele care vor deveni clasice pentru orientarea internaţională a leninismului romantic: egalitatea în drepturi a tuturor statelor şi, în primul rând, a naţiunilor, indiferent de ideologia de la care se reclamă, respectarea suveranităţii şi a independenţei acestora, reducerea inegalităţilor economice existente la nivel global, sprijinirea „state[lor] tinere ce îşi afirmă dreptul la existenţă" (o presumtivă sursă de capital politic pentru RSR, preluată de la China maoistă, n.m.), susţinerea dezarmării globale şi renunţarea totală la armele nucleare şi, nu în ultimul rând, necesitate luării în calcul tot mai mult a statelor mici şi mijlocii, ca România, pe scena relaţiilor internaţionale (Weiner: 1984, 46-48; Betea: 2001a, 315-319).

Iată cum îşi aminteşte fostul ministru de Externe culisele alegerii sale ca preşedinte al Adunării Generale a ONU:

> Candidatura la acest forum internaţional este o chestiune care presupune existenţa unor elemente de consideraţie şi, dacă vreţi, de afecţiune. În 1967, eu aveam câţiva ani buni la activ de când participam la sesiunile ONU. Îi cunoşteam aproape pe toţi ceilalţi. Vorbisem cu ei, lucrasem cu ei. Pentru că acolo nu candidează România, sau Ungaria, sau Suedia. Candidează Popescu, sau Varga, sau Petersen. Alegerea este personală. Totul depinde de impresia pe care o faci celorlalţi. Nu puteai candida însă, din poziţia în care se afla ţara pe care o reprezentam, fără înştiinţarea sovieticilor. Deşi toată lumea din lagărul socialist considera că a venit momentul să ieşim în faţă cu o candidatură, nu eu eram favoritul. Nici conducerea românească nu era de acord. Eu simţisem cu mult înainte de convorbirea cu Johnson că aş putea să câştig (preşedintele american i-a dat de înţeles lui Mănescu, într-o discuţie particulară, că îi va susţine candidatura, n.m.). Dar Ceauşescu a spus-o: n-ai nici o şansă. Şi Maurer, în principiu, fusese de acord cu Ceauşescu. Până la convorbirea cu preşedintele Americii, când n-a mai avut ce spune (Betea: 2001a, 177).

Ironia situaţiei: România va fi apreciată de către Occident în cadrul ONU pentru politica sa disidentă cu acordul explicit al Moscovei, care avea însă în vedere prestigiul taberei pe care o conducea, nu pe cel al statului al cărui reprezentant va fi ocupat funcţia de preşedinte al Adunării Generale, aşa cum s-a întâmplat în cazul României. De fapt, aflăm în continuare, preferatul „lagărului socialist" pentru această poziţie era „Ministrul de Externe al Ungariei, Peter János" (Betea: 2001a, 177), un stat recunoscut pentru obedienţa cu care urma directivele sovietice în problemele internaţionale. Mănescu aspira însă la mai mult, considerând că în 1969 avea „şanse reale" de a ocupa postul de „secretar

general al ONU". Nu ar fi ocupat această funcție deoarece Ion Gheorghe Maurer s-ar fi împotrivit, neacceptând ca mai tânărul Mănescu să ocupe o poziție atât de influentă, care i-ar fi permis să aibă un cuvând mult mai greu de spus în politica internă (Betea: 2001a, 180). Nu au fost evidențiate, deocamdate, surse mai credibile pentru acreditarea acestei ipoteze. Prin urmare, deşi pare plauzibilă, nu poate fi considerată totuşi o informație certă.

Se conturează tot mai pregnant, în primii ani după 1965, orientarea leninist romantică a politicii internaționale a RSR va depăşi după 1970 naționalismul haşurat în timpul autonomizării leninismului post-revoluționar. Dacă în timpul „Declarației de independență" din aprilie 1964 se făceau primii paşi în direcția unui naționalism impus „de sus", la care societatea a reacționat relativ favorabil, răspunzându-i timid cu propriul naționalism „de jos", periculos însă pentru PMR datorită fundamentării sale ideologice încă tributară ethosului „burghez" – în timpul „erei Ceauşescu", naționalismul „de sus" va fi exacerbat, omniprezența sa traducându-se prin apariția unui „salt calitativ" la nivel ideologic, leninismul romantic. Eroismul revoluționar, spiritul de sacrificiu şi „jertfa pentru binele patriei" (amintind din plin de legionarismul admonestat la nivelul discursului oficial" pe care Ceauşescu încerca să le inoculeze populației dezvăluie o epocă în care naționalismul, „altoit" pe baze leniniste, devine structurant pentru ideologia şi politica, internă sau externă, a regimului. Sigur, naționalismul conținut în leninismul romantic nu s-a putut defini pe sine decât prin raportarea la naționalismul „burghez"; în acelaşi fel, pentru Lenin însuşi comunismul nu putea fi construit decât preluând elementele „burgheze" cele mai adecvate, „care ies *din sânul* capitalismului (subl. în orig.) (Lenin: 1954, 197-198). Astfel, naționalismul „leninist" conține din plin elemente „burgheze". Dar, pe măsură ce proiectul de realitate alternativă a leninismului romantic devenea tot mai puțin fezabil, dimensiunii „burgheze" a naționalismului acestui tip de leninism i s-a oferit o pondere tot mai mare. Se avea în vedere încercarea disperată de a obține sprijin popular pentru partid şi pentru „construirea socialismului", succesul lăsându-se însă aşteptat. Astfel, putem înțelege de ce, după 1989, naționalismul, atât „de sus" (recuperat de ceauşişti nostalgici), cât şi „de jos" (adoptat de grupuri sociale care căutau să îşi definească identitatea în baza tradițiilor naționale, prezumtiv opuse comunismului pe care ultimul prim-ministru necomunist, Nicolae Rădescu, l-a numit „străin de neam şi țară") a cunoscut o explozie populară, dub diferite forme, mai ales extremiste: deoarece componenta sa „burgheză" s-a eliberat de leninismul care îl încorsetase până atunci şi chiar îi limitase popularitatea. Revenind la perioada aflată în discuție, Paul Niculescu-Mizil, responsabil cu politica ideologică a partidului în primii ani ani de după 1965 şi un apropiat al lui Ceauşescu până la căderea sa în dizgrație după 1970, ale cărui cărți mai degrabă memorialistice decât ştiințifice sunt citate în lucrare – s-a remarcat încă de atunci ca vehement apărător şi promotor al naționalismului

gândit pe coordonate leniniste. La nivel extern, naționalismul era codificat discursiv sub forma „marxismului creator" și a „particularităților naționale" fundamentale pentru „construirea socialismului". Rolul central al Moscovei în lumea comunistă era astfel contestat (vezi SR/Romania: 27 July 1967, 3).

În mai 1968, generalul *Charles de Gaulle* va vizita Romania, în ciuda vehementelor proteste studențești care aveau loc pe teritoriul Franței. Călătoria fusese planificată să aibă loc în anul precedent însă, datorită războiului de șase zile mai sus discutat, „a trebuit amânată" (Stolojan: 1994, 7). Ceaușescu a fost profund impresionat, chiar tulburat de prestanța liderului francez – „trebuia să se stăpânească că să-și păstreze (sic!) sângele rece" – o adevărată legendă vie (Stolojan: 1994, 16). Existau de altfel și asemănări majore între discursul politic al celor doi. De Gaulle pleda în favoarea unei Europe construite pe baze naționale, în care, în paranteză fie spus, modelul cultural francez să fie cel dominant – și împotriva hegemoniei exercitate de către marile puteri asupra statelor mici, adică, în termeni romantic leninişti, împotriva „politicii de bloc". „De Gaulle a fost revoltatul blocului militar occidental, adversarul tutelei americane, personajul *romantic* purtător al steagului mândriei franceze, al dreptului Franței de a rămâne ea însăși. Același rol l-a jucat Ceaușescu în estul Europei (totuși, nu chiar atât de explicit, n.m.), în lagărul socialist" (Popescu: 1993, 121, subl. m.). Se poate afirma că, dacă Ceaușescu își manifesta tacit disidența în raport cu Moscova, de Gaulle se opunea făţiș și zgomotos politicii externe americane. Putem lua ca exemple în acest sens respingerea repetată, în 1961 și 1967 (Nugent: 2006, 26), a admiterii Marii Britanii, aliat fidel al Statelor Unite, în Comunitatea Europeană.

Pentru liderul român, de Gaulle „trudește pentru pace și securitate europeană, și probabil că nu e departe de ideea unei dezmembrări a Alianței Nord-Atlantice și a tratatului de la Varșovia" (Durandin: 1992, 93). Exact același deziderat îl regăsim în discursurile românești din epocă ce ating subiecte ca pacea sau dezarmarea nucleară, în Europa și în întreaga lume, unde se argumentează de asemenea pentru o „nouă ordine internațională", politică și economică deopotrivă, în care să nu mai existe discriminări între state bogate și sărace, mari și mici și, nu în ultimul rând, pentru „adaptare[a] la cerințele lumii contemporane" a organizațiilor internaționale, în special a ONU (Ecobescu: 1980; Neagu: 1980; Sava: 1978; Caraciuc: 1980; Bodunescu: 1988; Neagu: 1983; Glaser: 1982; Ene: 1985; *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu...*: 1976). „Perspectiva unei neutralizări a Europei îl seduce pe Ceaușescu. El vede în asta o etapă prealabilă a extinderii socialismului prin mijloace pacifiste". Pe lângă naționalismul gaullist, tehnologia franceză constituie de asemenea, în optica română, un motiv de consolidare a relațiilor dintre cele două părți (Durandin: 1992, 93-94).

Vizita președintelui francez a avut în subsidiar interese politice și în primul rând geopolitice. Transmițând un mesaj indirect Uniunii Sovietice, stat

care criticase recent naționalismul, ceea ce echivala cu o capacitate tot mai redusă de a își exercita hegemonia în lumea comunistă – de Gaulle se străduia să creeze punți către estul continentului și, aparent, îi rezervase României un rol important în acest proces (Pavelescu: 2005, 205-206). La discuțiile oficiale dintre cei doi șefi de stat, Ceaușescu, preluând o idee lansată de omologul său francez, a rostit o propoziție memorabilă: „A fi în termeni buni cu URSS este o necesitate pentru România" (Stolojan: 1994, 75). De Gaulle a fost însă cel care a emis-o primul, atunci când i-a prezentat liderului comunist programul său geopolitic.

> Credem [...] că o dependență prea îndelungată sau definitivă ar compromite echilibrul în Europa. Într-o asemenea situație, Occidentul este nevoit să se înțeleagă cu Statele Unite ale Americii, altfel spus, să existe două blocuri. Asta înseamnă că, pentru a asigura pacea în Europa, dumneavoastră, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria, puteți juca un rol capital. Am spus că *mi se pare cu totul firesc să fiți în bune raporturi cu Uniunea Sovietică*, dar ea nu trebuie să-și sporească autoritatea asupra Europei de Est, căci acest lucru va avea drept consecință o creștere a influenței Statelor Unite. America va fi aceea care se va ocupa de Europa Occidentală, ceea ce s-a și întâmplat într-o oarecare măsură. Or, Franței, Germaniei și Angliei nu le va conveni acest lucru, de altfel nici Italiei. Trebuie evitată dezvoltarea peste măsură a Rusiei, altfel se va sfârși cu independența celorlalte state.
>
> Dintre țările Europei Centrale și orientale, ne interesăm în mod special de România. Aceasta din cauza sentimentelor pe care le cunoașteți, precum și pentru că ați știut să vă recâștigați libertatea de acțiune în domeniul economic și politic. E un lucru deosebit de îmbucurător că România a putut face asta. S-ar putea spune același lucru și despre Iugoslavia (în primul rând despre Iugoslavia, n.m.), dar noi nu avem o afinitate deosebită cu această țară. Același lucru ar fi valabil și pentru Polonia, dacă Polonia n-ar avea o situație aparte datorită vecinătății ei cu Germania (Stolojan: 1994, 72-73, subl. m.).

Aceeași poziție a fost adoptată de general și cu ocazia discursului pe care l-a ținut în fața Marii Adunări Naționale. Ducând până la capăt, în sens „burghez" desigur, consecințele ideilor internaționale ale lui Ceaușescu, de Gaulle nu a reușit să trezească îngrijorarea auditoriului. Leninismul romantic nu accepta ca obiectivele internaționale pe care le afișa să îi fie impuse din exterior, chiar dacă de Gaulle credea că a găsit un veritabil partener politic în persoana lui Ceaușescu. Chiar dacă foloseau termeni comuni, vocabularul ideologic al leninismului romantic era totalmente diferit de cel „burghez", iar cu timpul va ajunge să fie tot mai distant și în raport cu discursurile celor mai multe regimuri leniniste. „Democrație", „independență", „dezarmare", „pace", „popoare", toți acești termeni aveau sens proiectiv, anticipând o realitate internațională structurată în conformitate cu anumiți parametri ideologici stricți; nu era vorba cu alte cuvinte, de realitatea prezentă, ci de cea normativ-leninistă. Sigur, comunis-

mul inter-național la care aspira leninismul romantic părea imposibil din punct de vedere „burghez"; militantismul, voluntarismul și dinamica permanentă care îl însoțeau nu puteau fi înțelese de către „profani", mai ales de „imperialiști". Chiar dacă până la urmă realitatea „burgheză" a învins, nu înseamnă că leninismul romantic nu a reprezentat un ideal mobilizator, în care s-a crezut cu pasiune, până în ultimul moment – cel puțin pentru Nicolae Ceaușescu. Pe de altă parte, din punct de vedere politic, proximitatea coercitivă a Moscovei își spunea cuvântul. Să ne întoarcem deci la discursul lui de Gaulle din parlamentul RSR:

> „Cum se poate admite în continuare, fiind vorba de niște țări beneficiind de atâta rațiune și experiență, cum sunt țările Europei, o situație în care multe dintre ele, împărțite în două blocuri opuse, sunt nevoite să se supună unor direcții politice și militare venite din exterior, suportând prezența permanentă a unor forțe străine pe teritoriul lor?" Asistența era încordată. Ceaușescu părea preocupat, enervat. La un moment dat, pârâitul din căști s-a întrerupt. Lîngă mine, un deputat șopti: „S-a încurcat", vorbind despre interpret. În realitate, după cum am aflat mai târziu, Generalul făcuse câteva modificări (în textul inițial al discursului, n. m.). La cererea lui Ceaușescu, suprimase aluzia la hegemonie din fraza „ca să terminăm cu sistemul celor două blocuri formate în jurul a două hegemonii". Evident, președintele român (de fapt, Ceaușescu va deține această funcție abia din 1974, n.m.) nu dorea să riște să-i indispună pe sovietici. Elocvența generalului și efectul cuvintelor sale începuseră să-l neliniștească. Se temea poate ca Generalul să nu lanseze un „Trăiască România...liberă"! (așa cum procedase la încheierea unui discurs în partea franceză a Canadei, când afirmase răspicat „Trăiască Quebec-ul liber" (Stolojan: 1994, 33-34).

Chiar dacă i-a declarat emfatic omologului său român că „Noi vă acceptăm așa cum sunteți!" sau „Noi vă iubim" (Stolojan: 1994, 76), de Gaulle a fost realmente dezamăgit de Ceaușescu, liderul român nefiind dispus să dea un concret conținut politic retoricii curajoase pe care o afișa la nivel internațional. Limitele toleranței sovietice nu trebuiau forțate. Ceaușescu, în schimb, a beneficiat enorm de pe urma imaginii și reputației generalului, care s-a reflectat parțial și asupra sa. Nu atât de mult însă ca vizita președintelui american Richard Nixon la București, consumată un an mai târziu.

Invazia Cehoslovaciei în august 1968 de către cinci state membre ale OTV i-a permis lui Ceaușescu să devină „eroul națiunii" și, pe termen mai lung, liderul comunist est-european preferat de către Occident (prin care înțeleg atât Europa de Vest, cât și Statele Unite) pentru atitudinile și gesturile sale de politică internațională, cel puțin îndrăznețe. Ne vom concentra asupra acestui eveniment în secțiunile următoare ale prezentului capitol. Să ne îndreptăm deocamdată atenția asupra unei consecințe majore a sfidării ceaușiste la dresa centrului moscovit: vizita lui Nixon în România.

Pe când era doar fost vicepreşedinte coborât la nivelul de senator, în 1967, Nixon vizitase de asemenea România, „unde se bucurase de o primire triumfală" (Petcu: 1994, 290; *Scînteia*, 23 martie 1967). La încheierea convorbirilor dintre Ceauşescu şi Nixon, liderul RSR îşi va „exprim[a] convingerea că, întorcându-se în SUA, după această lungă călătorie, (Richard Nixon, n.m.) va fi, într-un anumit sens, un prieten al României". Nixon va confirma, oarecum evaziv, dorinţa lui Ceauşescu: „Niciodată nu voi fi un duşman al României şi cred că întotdeauna voi fi prietenul României" („Niciodată" în *Dosarele istoriei...*: 2004, 34). După 1969, între cei doi lideri se vor stabili cu timpul chiar o anumită amiciţie; îi apropiau dorinţa de putere, ambiţia nemăsurată şi faptul că ambii erau „partizan[i] [ai] diplomaţiei ascunse" (Nicolae: 2000, 62-63; Harrington, Courtney: 2002). Deci realişti, în sensul teoriei relaţiilor internaţionale. Vom vedea însă mai încolo similitudinile, dar şi diferenţele între realismul „burghez" şi realismul leninismului romantic.

Nixon era sensibil la fastul protocoalelor diplomatice. Nu va uita niciodată că la Bucureşti, în 1967, i se întinsese covorul roşu, în timp ce în alte state est-europene nivelul primirii fusese considerabil mai scăzut. Este posibil ca Ceauşescu să fi „pariat" pe el în ceea ce priveşte alegerile americane din 1968 – întotdeauna l-a interesat, din raţiuni lesne de înţeles, cine va ajunge lider la Casa Albă – şi să fi avut câştig de cauză. În ceea ce priveşte vizita din 1969, Ceauşescu i-a acordat o asemenea importanţă încât a amânat cu câteva zile Congresul al X-lea al PCR. Deranjat, liderul sovietic Brejnev nu va mai veni la Congres, neuitând să îl admonesteze pe Ceauşescu cu ocazia unor convorbiri oficiale derulate la Moscova, un an mai târziu (vezi Niculescu-Mizil: 2001, 518-552).

Aşa cum putem afla din lucrările fostului secretar de stat Henry Kissinger, Washingtonul urmărea ca printr-o astfel de vizită, prima de acest gen dintr-o ţară comunistă est-europeană, să îi „înţepe" pe sovietici, mai ales pentru că aceştia nu se arătau deloc dispuşi să coopereze cu Statele Unite pentru oferirea unei soluţionări adecvate conflictului din Vietnam (vezi Kissinger: 2003). În plus, ca parte a unui plan geopolitic mai larg, Nixon urmărea să stabilească legături cu China şi, eventual, un canal de comunicare informal cu Hanoiul. Să ne oprim deocamdată asupra preliminariilor vizitei, aşa cum apar în memoriile lui Kissinger:

> Reacţionând la un raport despre tumultuoasa primire oferită astronautului Frank Borman (liderul unei misiuni spaţiale care a zburat pentru prima dată în jurul lunii, n.m.) în Cehoslovacia, preşedintele mi-a trimis o notă la începutul lui iunie 1969: „Henry, cred că am putea să îi înţepăm pe prietenii noştri de la Moscova aranjând mai multe vizite în ţările est-europene. Popoarele din acele ţări, dacă li se oferă o şansă, vor întâmpina reprezentanţii cabinetului nostru şi pe alţii cu mult entuziasm".
>
> Câteva săptămâni mai târziu, Nixon a avut o idee mai concretă – că ar trebui să viziteze Europa de Est el însuşi. El a sugerat includerea României în călătoria

> sa în jurul lumii, devenind astfel primul preşedinte american care să facă o vizită de stat într-o țară comunistă. A făcut asta din două motive: Când era în afara puterii („out of the office") fusese tratat cu mult respect de conducerea română într-o vizită din 1967, în contrast cu maniera în care a fost tratat în alte țări est-europene. Nixon nu a uitat niciodată curtoazii de acest gen. Dar principalul său motiv a fost să-i înțepe pe sovietici, sau, aşa cum mi-a spus, „Până când vom termina această vizită, vor fi înnebuniți că jucăm un joc chinez" (Kissinger: 1979, 156).

De asemenea, primirea care i s-a făcut lui Nixon la Bucureşti a depăşit fără drept de apel entuziasmul dirijat de către propagandiştii PCR. Pentru Kissinger, „era dificil dacă nu imposibil pentru orice guvern să creeze emoția, bucuria, calitatea umană a revărsării publice". De asemenea, fostul secretar de stat consideră vizita „o extraordinară demonstrare a independenței României față de Uniunea Sovietică" (Kissinger: 1979, 157). Sigur, în 1979, când Kissinger şi-a publicat primul volum de memorii, Războiul Rece tocmai se intensificase, iar un „aliat rebel" ca România putea fi în continuare util strategiei geopolitice americane, chiar dacă nu acesta a fost cazul. Apoi, Kissinger nu cunoştea probabil amănunte de culise care poate l-ar fi convins că România, cu toată disidența sa, deținea un grad de autonomie ridicat în „lagărul socialist", dar nu era chiar independentă. De fapt, dacă ar fi luat în considerare faptul că RSR era membră CAER şi OTV, în timp ce, de exemplu, Iugoslavia nu aparținea acestor organizații – nu era nevoie de acces la stenograme şi documente clasificate pentru a se încredința de autonomia, nu independența, politică a Bucureştiului. Mircea Carp, corespondent la Radio Vocea Americii, estimează că s-au strâns (şi au fost strânşi) pentru a îl vedea pe Nixon aproximativ un milion de persoane. Şi Washingtonul a acordat însă atenție evenimentului, dacă luăm în calcul fie şi numai cei 850 de ziarişti americani care l-au însoțit şi amplul ecou internațional pe care l-a declanşat (Carp: 1997, 29-32).

Discuțiile dintre cei doi lideri au atins subiecte economice, politice şi geopolitice. După ce a declarat, la început, că înțelege raporturile româno-americane „ca relații între două state cu regimuri social-politice diferite, dar care doresc să dezvolte raporturi normale de cooperare, pe bază de egalitate şi avantaj reciproc", Ceauşescu s-a arătat interesat de extinderea comerțului cu Statele Unite, „de unele licențe şi utilaje" şi de obținerea clauzei națiunii cele mai favorizate. Nu a uitat nici să îşi impresioneze interlocutorul, afirmând „că pentru noi nu este valabilă nici o «doctrină» a suveranității limitate", ştiind că motivul principal pentru care Nixon îl vizita la Bucureşti era tocmai poziția incriminatoare la adresa Moscovei pe care o adoptase explicit după consumarea invaziei Pragăi. La rândul său, Nixon îi va răspunde că nu poate garanta pentru obținerea clauzei, ea fiind la latitudinea vorturilor din Congres, dar că va face eforturi în această direcție. Cât înțelegea Ceauşescu din sistemul democratic american, şi cât l-a

crezut pe Nixon când acesta a afirmat că primirea clauzei nu depinde numai de el, nu putem şti cu certitudine. Ceea ce ştim este că liderul american i-a făcut lui Ceauşescu propunerea de a „media" între China şi Statele Unite, pe care acesta, vanitos şi infatuat, o va accepta cu o aparentă reţinere, susţinând că apelul la intermediari în această privinţă nu i se pare necesar, deoarece RSR a avut întotdeauna o poziţie internaţională deschisă. „Noi am spus şi vom spune însă chinezilor părerile noastre despre problemele internaţionale, inclusiv despre relaţiile cu Statele Unite" va adăuga conciliant Ceauşescu. La care preşedintele american, nu degeaba poreclit „Tricky Dick", va răspunde pe măsură: „Vă rog să mă scuzaţi; nu am folosit cuvântul potrivit. De fapt, chiar aceasta am avut în vedere" („Notă"... în *Dosarele istoriei*: 2004, 30-43; vezi şi Ceauşescu: 1969, 233-238).

România jucase oarecum acest rol şi în ultimii ani ai preşedenţiei lui Lyndon Johnson, când se oferise să transmită mesajele americanilor Hanoiului. Între timp, Washingtonul renunţase la acest canal de legătură care nu i-a adus câştiguri importante (vezi pentru detalii, nu şi interpretare, Niculescu-Mizil: 2008). Problema războiului din Vietnam a fost atinsă şi cu această ocazie. Acum, a fost rândul lui Nixon să fie tranşant. „Doresc pacea, dar nu voi accepta niciodată o înfrângere. Nu voi permite niciodată ca Statele Unite să fie umilite în Vietnam". În paranteză fie spus, tocmai această atitudine de superioritate intransigentă a condus la retragerea înjositoare a Americii din Vietnam. Ceauşescu s-a arătat împăciuitor, argumentând însă pentru finalizarea războiului, a cărui prelungire „poate să conducă la apariţia unor situaţii care sunt imprevizibile astăzi, cu consecinţe destul de grave" („Notă"... în *Dosarele istoriei*: 2004, 45-56; vezi şi, Harrington, Courtney: 2002).

RSR nu va obţine clauza decât şase ani mai târziu, în timpul preşedenţiei lui Gerald Ford. Ceauşescu va vizita Statele Unite în 1970 şi 1973, făcând presiuni în acest sens. După 1975, relaţiile comerciale româno-americane s-au intensificat, invers proporţional însă cu cele politice, din cauze pe care urmează să le analizăm. Ceauşescu nu ar fi obţinut însă clauza naţiunii cele mai favorizate în absenţa sprijinului lui Nixon, iar acesta nu i l-ar fi acordat dacă nu ar fi fost impresionat de poziţia adoptată de RSR în timpul crizei cehoslovace.

6.4. Leninismul sistemic împotriva „contrarevoluţiei" cehoslovace. Impactul „primăverii de la Praga" asupra „lagărului socialist"

Urmând leninismului europenizat, leninismul sistemic acoperă în ideologia sovietică perioada brejnevistă. Vizibilitatea sa maximă s-a manifestat preponderent în perioada de după acordurile de la Helsinki, semnate în 1975. Am constatat că acest tip de leninism sovietic este primul căruia îi lipseşte vâna re-

voluționară, atât din cauza conflictului sino-sovietic, cât și, mai ales, din rațiuni practice, pentru a compensa instabilitatea structurală a aparatului administrativ, a politicii interne și externe și a economiei lăsate moștenire de impredictibilul Hrușciov (vezi Brown: 1997, 3). Cu alte cuvinte, leninismul sistemic renunță la dinamica revoluționară, păstrând dimensiunea ei propagandistică, și devine astfel din ce în ce mai „burghez". Sigur, interesele geopolitice și o anumită inerție leninistă nu lipsesc Uniunii Sovietice în această perioadă. Brejnev a căutat să extindă influența sovietică în Lumea a Treia, Orientul Extrem sau America de Sud; în 1979, a început războiul din Afghanistan în baza acelorași considerente. Dar, în timpul conferinței pentru securitate și cooperare în Europa s-a văzut cel mai clar orientarea statică, stagnantă a leninismului sistemic: confruntat cu atacul „burghez" al drepturilor omului și al democrației, nu a *acționat* militant și hotărât, așa cum s-ar fi întâmplat probabil în cazul leninismelor care l-au precedat. Și-a demonstrat lipsa de spirit revoluționar, cu alte cuvinte, *reacționând* la valorile occidentale, fără a căuta să le contrapună convingător o ofensivă ideologică proprie. Uniunea Sovietică se transformase într-un stat care pur și simplu dorea să-și păstreze cuceririle trecute și prezente. O interesa stabilitatea, atât internă (Brejnev s-a remarcat în acest sens, plasând în posturi cheie apropiați de ai săi cărora le dădea garanții de inamovabilitate și le și respecta, construind astfel un aparat de partid și de stat osificat și suprasaturat de gerontocrații fideli lui), cât și externă.

Astfel, dinamismul valoric occidental (drepturile omului, democrația) îngrijora Moscova, care căuta doar să păstreze statu-quoul european de după 1945. La insistențele Vestului, Brejnev s-a angajat să respecte drepturile omului, adaptându-le desigur la „particularitățile" sovietice. Acum, suflul revoluționar venea mai degrabă din partea Vestului; Uniunea Sovietică, „îmburghezită" deja într-o anumită măsură la nivel material și politic, a consimțit să respecte formal drepturile sociale și culturale „burgheze" pe care i le impunea „imperialismul", crezând că nu va întâmpina probleme majore ținându-le în frâu. S-a înșelat. După cum vom vedea mai jos, leninismul post-bolșevic va încorpora organic, să spunem așa, valori burgheze, în încercarea de a se reinventa. Odată cu intrarea în scenă a lui Gorbaciov, leninismul va fi gradual perceput mai degrabă ca problemă decât ca rațiunea existențială a statului sovietic, sucombând astfel sub presiunea ideologiei „burgheze" care acționa atât din interior, cât și din exterior.

De ce s-a petrecut atunci invazia Cehoslovaciei în vara anului 1968, dacă leninismul sistemic își pierduse substanța revoluționară? De ce a acționat în maniera în care leninismul europenizat va pune capăt revoluției maghiare, acesta din urmă fiind fără doar și poate revoluționar? Din rațiuni mai degrabă politice decât ideologice, aș răspunde. Dacă Hrușciov a patronat zdrobirea revoluției maghiare pentru a extinde influența destabilizatoare a acestuia asupra „lagărului socialist", el a acționat și datorită unor convingeri ideologice pro-

funde, fiind încredinţat de victoria globală, mai devreme sau mai târziu, a comunismului. Brejnev, în schimb, deşi format la rândul său la şcoala leninistă, a preferat să pună deoparte dinamismul revoluţionar al acesteia în favoarea unei comodităţi politico-ideologice care nu mai avea nimic în comun cu leninismul revoluţionar sau post-revoluţionar, aşa cum le cunoscuse fostul ministru de Externe al lui Stalin, Viaceslav Molotov. Acesta incrimina „«viaţa calmă»" pe care Brejnev o promisese mebrilor de partid în 1971, cu ocazia celui de la XXIV-lea congres al PCUS – sugerând astfel că epoca sacrificiilor în numele revoluţiei globale a ajuns la sfârşit. Pentru Molotov, poziţia lui Brejnev echivala cu renunţarea la bolşevism şi cu „capitularea" în faţa „capitalismului" (Chuev: 1993, 222).

Ipoteza de la care pornesc în acest subcapitol este că leninismul sistemic a părut, prin invazia Cehoslovaciei şi prin doctrina „suveranităţii limitate", cel puţin la fel de revoluţionar ca şi tipurile de leninism care l-au precedat. Paradoxul este că nu mai poseda însă această caracteristică. Leninismul sistemic şi-a croit o imagine cu atât mai revoluţionară (determinare politică şi intransigenţă ideologică), cu cât substanţa sa revoluţionară îl părăsea iremediabil. Transformările petrecute în Cehoslovacia ameninţau existenţa sa ca regim leninist şi, pe cale de consecinţă, puteau destabiliza întreaga Europă de Est. În acest caz, Brejnev nu a fost motivat nici măcar parţial de idealul leninist al revoluţiei mondiale, ca predecesorul său Hruşciov atunci când a readus sub ordine Ungaria; tot ce l-a interesat a fost stabilizarea situaţiei pentru *prezentul tot mai puţin revoluţionar*, nu pentru *viitorul leninist*. Chiar dacă s-a manifestat agresiv la nivel militar şi intimidant din punct de vedere politic, la fel ca tipurile de leninism care au existat înainte sa, leninismul sistemic se separă de acestea printr-un considerent major: renunţă la dimensiunea sa revoluţionară. Implicaţiile profunde ale acestui proces vor deveni cu adevărat vizibile după 1985, când Gorbaciov, puternic influenţat de ele, va încerca să reconfigureze leninismul prin mijloace non-bolşevice.

Ceea ce diferenţiază în primul rând Budapesta anului 1956 de Praga anului 1968 este faptul că, în primul caz, mişcările de protest au fost spontane şi au provenit din partea societăţii, fiind deci exterioare regimului. În cazul Cehoslovaciei, ele s-au maturat gradual în interiorul regimului însuşi; odată ce acesta nu a mai reuşit să le facă faţă cu succes, puseurile reformiste au fost recuperate şi amplificate de către societate (pentru o comparaţie utilă între revoluţia maghiară şi invazia pragheză vezi Kiraly: 1969, 52-60 şi Aczel: 1969, 60-66). În plus, populaţia cehoslovacă avea încredere în măsurile de eficienizare a socialismului, ceea ce nu se poate spune şi în cazul maghiarilor. Stopând eroziunea internă şi asaltul extern asupra leninismului cehoslovac, al populaţiei aflate sub influenţă „imperialistă", Moscova era preocupată mai degrabă de utilitatea politică a ideologiei decât de salvgardarea ethosului său revoluţionar; dimpotrivă, acesta din urmă trebuia sacrificat în favoarea stabilităţii şi comodităţii la care ajunsese leninismul sistemic şi de care dorea să se bucure. Renunţând însă

la asaltul permanent asupra realității „burgheze" pentru obținerea unui *statu-quo*, leninismul sistemic a fost penetrat, conștient sau nu, de axiologia burgheză. „Viața calmă" pe care o promitea Brejnev avea toate motivele să fie condamnată de veteranul Molotov: reprezenta primul pas în direcția „social-democrației" și o concesie periculoasă și nejustificată făcută inamicului ideologic. Desigur, există argumente politice bine întemeiate pentru a justifica acțiunile Uniunii Sovietice în perioada lui Brejnev, dar ele nu ne interesează neapărat în cazul de față.

În acest punct se poate trasa o paralelă interesantă între leninismul sistemic și „neotradiționalism", concept propus de către Kenneth Jowitt (1993, 121-158). Neotradiționalismul se referă la birocratizarea, creșterea corupției și disoluția spiritului revoluționar în cadrul regimurilor leniniste târzii, iar leninismul sistemic este un exemplu perfect în acest sens. Incapabil să își susțină pe termen lung „carisma impersonală", leninismul sistemic degenerează în „personalism eroizat": membrii de partid proeminenți modifică imaginea partidului după propria lor imagine și suprapun interesele personale peste cele de partid, devenind „din ce în ce mai mult patroni de tip tradițional și «oameni mari»" (Jowitt: 1993, 127). Astfel, corupția din cadrul regimurilor leniniste reprezintă răspunsul societății la lipsa economiei de piață, nu adaptarea la intensificarea birocrației, așa cum se întâmplă în economiile liberale. (Neo)tradiționalismul rezidă deci în similaritățile dintre regimurile leniniste și economiile de tip feudal, precapitaliste, întâlnite și astăzi în lumea a treia. Dacă în societățile primitive, ne atrage atenția Jowitt, vânătoarea ocupă un loc central, fiind considerată îndatorirea principală a „războinicilor", construcția de instalații și utilaje pentru industria grea, respectiv armament – ocupă un loc similar în regimurile leniniste (Jowitt: 1993, 130). Carisma, și nu neapărat pragmatismul, este definitorie pentru economiile de acest tip, ceea ce ne duce cu gândul la originile revoluționare, militante, ale fenomenului leninist.

Problema este că neotradiționalismul reflectă tocmai „îmburghezirea" capacității combative și diminuarea spiritului revoluționar de care era animat odată partidul, a cărui membri se transformă corelativ din „revoluționar de profesie" în simpli și terni funcționari. „Rutinizarea" devine cireașa de pe tort în cadrul acestui proces, iar „cripto-capitalismul" devine din ce în ce mai important în economia subterană sovietică, unde raportul cerere-ofertă este constitutiv. Carențele ideologice și incapacitatea mobilizării sociale în vederea „construirii socialismului" ținând acum de domeniul cotidianului, partidul este nevoit să se bazeze din ce în ce mai mult pe tehnicile de intimidare și control ale poliției politice pentru asigurarea stabilității sistemului (Jowitt: 152-158). Leninismul asianizat și leninismul romantic au luptat fiecare în manieră proprie împotriva creșterii ponderii neotradiționalismului: Mao a declanșat revoluția culturală, iar Ceaușescu a preluat din acesta elementele de naționalism de care era atât de atașat. PCR nu a scăpat însă de birocratizare, rutinizare și corupție: dimpotrivă, acestea au ajuns

la nivelul unor prezenţe permanente în viaţa de zi cu zi a regimului, sabotând în consecinţă militantismul pe care Ceauşescu îl reclama de la membrii de partid şi populaţie în general. Ca spectru al „îmburgheziriii" latente, neotradiţionalismul a reprezentat un pericol major pentru dinamica şi combativitatea pe care leninismul romantic se străduia să le pună în practică. Tocmai de aceea, aşa cum vom vedea, Ceauşescu îşi va pierde încrederea în propriul partid şi va critica vehement tendinţa înspre comoditate şi comfort a comuniştilor români, manifestată în detrimentul idealurilor revoluţionare în care acesta credea neabătut. Totuşi, neotradiţionalismul a jucat un rol important în stabilizarea administrativă şi economică a „epocii de aur", retardându-i însă combativitatea şi „vigilenţa revoluţionară". Iată încă un paradox al leninismului romantic, nevoit să se preteze la anumite compromisuri cu influenţele „burgheze" din PCR şi societatea română pentru a îşi putea păstra platforma materială de pe care să se lanseze în atacuri violente tocmai împotriva acestora.

Revenind la Cehoslovacia, ca stat socialist, aceasta a fost sensibil diferită de ceilalţi sateliţi est europeni ai Moscovei. După 1945, nu a intrat în calculele geopolitice ale lui Stalin şi nici nu a făcut parte din celebrul „acord al procentajelor" încheiat între liderul sovietic şi premierul britanic Winston Churchill. Un procent însemnat al populaţiei se pronunţa în favoarea comunismului sovietic, perceput ca o garanţie a integrităţii teritoriale a ţării în faţa unei noi agresiuni germane. Stalin a decis însă comunizarea Cehoslovaciei utilizând acelaşi tipar ca în restul Europei de Est: lovitură de stat, teroare, subminare progresivă a opoziţiei. Odată devenită „ţară frăţească", Cehoslovacia a experimentat la rândul ei leninismul post-revoluţionar şi, ulterior, destalinizarea. A cunoscut, la fel ca ceilalţi sateliţi sovietici, conflicte politice, procesele „spectacol" de la sfârşitul anilor '40, copiate după modelul marii terori, destalinizarea şi, de-al lungul tuturor acestor etape, o ineficienţă economică accelerată. La începutul anilor '60, Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) va admite explicit eşeul măsurilor economice pe care le pusese în practică prin renunţarea la cel de-al treilea plan cincinal. Nemulţumirile populaţiei se amplificau, pe fondul unei absenţe generalizate a bunurilor de larg consum. De asemenea, presiunile slovacilor pentru câştigarea unei autonomii decizionale mai mare în cadrul sistemului politic au intensificat la rândul lor propensiunea pentru reformă. Oricât de reticent se arăta secretarul general al PCC, Antonin Novotny, faţă de destalinizare şi de reforme în general, s-a văzut nevoit să recurgă la acest gen de compromisuri în încercarea de a-şi salvgarda poziţia politică (Golan: 1971, 7-21). Regimul leninist cehoslovac se afla în impas, şi o recunoscuse public.

Între 1962 şi 1968, Cehoslovacia a implementat o serie de reforme economice şi administrative în vederea creşterii eficienţei economice şi a flexibilizării sistemului administrativ. Acestea nu au avut rezultatele scontate. Cauza principală este de găsit în rezistenţa structurală a regimului: măsurile inovatoare

erau sabotate tacit de către structurile politice şi economice interesate de păstrarea propriilor privilegii, dar şi de funcţionalitatea sistemului însuşi, care tindea spre stabilitatea iniţială. Cu timpul, insuccesul reformelor a creat confuzie şi a ascuţit partizanatele din interiorul elitei politice cehoslovace. Pe de altă parte, societatea a început să emită cereri tot mai îndrăzneţe în direcţia liberalizării. Au început să apară proteste studenţeşti. Situaţia s-a amplificat şi datorită aportului intelectualilor. Aceştia au încercat să ofere o reinventare marxistă a leninismului, să reformeze sistemul din interior, cu alte cuvinte, pentru a-l „democratiza", adaptându-l specificităţilor cehoslovace (Golan: 1971; Shafir: 1984, 435-459; Sik: 1971, 1-10; Cioroianu: 2002, 137). Dezideratul intelectualilor a contribuit cel mai mult la destabilizarea regimului şi a fost probabil motivul profund al deciziei sovietice de a invada, prin intermediul OTV, Cehoslovacia. Leninismul s-a dovedit însă imposibil de reformat în sens marxist, critic, ceea ce denotă mai degrabă inamiciţia decât filiaţia dintre cele două curente de gândire. Foarte important însă, Brejnev a fost interesat de stabilizarea politică a Cehoslovaciei şi de menţinerea ei în lagărul socialist. Nu l-a interesat leninismul în sine, ci numai măsura în care putea contribui la restabilirea locului şi rolului central al partidului în societate. Importanţa scăzută pe care liderul sovietic o acorda ideologiei poate explica de ce Alexandr Dubcek, succesorul reformist al lui Novotny, a rămas în funcţie după evenimentele din august 1968 până în primăvara anului următor, când a fost înlăturat de către stalinistul Gustav Husak.

În decembrie 1967, Novotny, secretar general al PCC încă din 1953, a fost silit să demisioneze. Deşi supravieţuise multor cutremure politice, presiunile pentru reformarea autentică a economiei, politicii şi ideologiei cehoslovace, pe care le acceptase în forme atenuate cu câţiva ani în urmă, s-au dovedit prea puternice pentru a fi ţinute în frâu şi manipulate la nesfârşit. I-a urmat Alexandr Dubcek, un reformist moderat de naţionalitate slovacă, care, fără a putea fi considerat un adept al reformelor radicale, îşi manifestase simpatia faţă de intelectualitatea „liberală", dar, în acelaşi timp, nu condamnase public niciodată facţiunea stalinistă din partid. Până în acel moment, nici un comunist slovac nu deţinuse puterea la Praga; mai mult, aceştia din urmă erau percepuţi şi trataţi ca fraţi mai mici ai comuniştilor cehi, adevărţii conducători ai ţării. Cu alte cuvinte, schimbarea operată prin alegerea lui Dubcek era una de anvergură (Golan: 1971, 273-274).

Noul lider a încercat să galvanizeze, la nivel politic şi social, atât forţele centripetale, conservatoare, cât şi forţele centrifugale, „liberale", care doreau emanciparea de sub tutela partidului şi argumentau pentru o democratizare radicală, care să includă pluralismul politic, descentralizarea economică, abolirea cenzurii etc. Dubcek şi noua sa echipă insistau asupra „reîntoarcerii la Europa" a Cehoslovaciei, dar subliniau cu promptitudine că nu este vorba de o alianţă ideologică sau politică, ci de „contacte economico-politico-diplomatice" (Golan:

1971, 326). Nu se punea problema renunțării la „socialism" ci, după cum vom vedea, se argumenta în favoarea unei asumări critice a acestuia şi a recunoaşterii şi remedierii erorilor şi limitelor de care partidul se făcuse vinovat în trecut. Odată cu Dubcek, scrie Otto Ulc, „căutarea adevărului asupra trecutului a început. Meritul pentru depăşirea vechilor tabuuri şi «adulmecarea» faptelor aparține în principal mass-mediei – şi de asemenea noii conduceri, care nu a făcut nici un efort pentru a interveni. Împotriva rezistenței poliției, justiției, şi a unei părți majore a aparatului de partid şi de stat, birourile editoriale şi-au asumat rolul de agenții investigative şi au câştigat curând încrederea şi sprijimul publicului". (Ulc: 1969, 19). De menționat aici rolul lui Jiri Pelikan, diretorul televiziunii cehoslovace, care va fi demis după invazie şi nevoit curând să părăsească țara.

Se căuta deci adevărul despre trecut, dar, atenție, este vorba de adevărul „burghez", nu de cel leninist. Moscova avea toate motivele să fie îngrijorată, aşa cum se arăta reticentă şi față de programul internațional al echipei reformiste, care urmărea să surmonteze dihotomia est-vest şi să colaboreze liber cu orice stat ar fi dorit, în baza intereselor naționale, nu a intereselor mişcării comuniste mondiale. Dubcek a încercat în permanență să convingă conducerea PCUS, ca de altfel şi pe el însuşi, că nu urmăreşte decât revirimentul regimului leninist cehoslovac, fundamentarea lui pe baze solide, reale, democratice şi, cel mai important, câştigarea încrederii populației în partid. Pentru Brejnev, toate acestea nu însemnau decât „deviaționism mic-burghez". Să vedem în continuare, mai pe larg, ce obiective îşi trasase noua conducere cehoslovacă în „Programul de Acțiune" care îi definea convingerile:

> Nu ne schimbăm orientarea fundamentală; în spiritul tradițiilor noastre şi a deciziilor precedente vrem să dezvoltăm la maxim în această țară o societate socialistă avansată, lipsită de antagonisme de clasă, profund avansată economic, tehnologic şi cultural, echitabilă social şi național, organizată democratic, cu un management calificat, prin bogăția resurselor sale, oferind posibilitatea unei vieți umane demne, relații tovărăşeşti de cooperare reciprocă între oameni şi un orizont liber pentru dezvoltarea personalității umane. Vrem să începem să construim un nou model de societate socialistă, intens democratic, care să corespundă din plin condițiilor cehoslovace. Dar experiențele noastre şi gândirea ştiințifică marxistă ne-au adus împreună la concluzia că aceste scopuri nu pot fi obținute prin vechile căi folosind mijloace care sunt de mult timp învechite şi metode dure, care ne trag întotdeauna înapoi. Declarăm cu deplină responsabilitate că societatea noastră a intrat într-o perioadă dificilă în care nu ne mai putem baza pe scheme tradiționale. Nu putem înghesui viața în modele prestabilite, indiferent cât de bine intenționate sunt. Acum, depinde de asemenea de noi să ne croim cale prin condiții necunoscute, să experimentăm, să oferim dezvoltării socialiste un nou profil, în timp ce ne bazăm pe gândirea marxistă creativă şi pe experiențele mişcării internaționale muncitoreşti, bazându-ne pe adevărata

> înțelegere a condițiilor dezvoltării socialiste a Cehoslovaciei ca țară care își asumă responsabilitatea în fața mișcării internaționale comuniste pentru îmbunătățirea și profitarea de pe urma unei baze materiale relativ avansate, standarde de educare și cultură a poporului neobișnuit de ridicate și tradiții democratice indeniabile în beneficiul socialismului și comunismului. Nimeni nu ne-ar putea ierta dacă am irosi această șansă, dacă am renunța la oportunitățile noastre (*Excerpts from the 'Action Programm' of the Communist Party of Czechoslovakia*).

Spre deosebire de retoricile asemănătoare ale unor partide leniniste, care erau numai normative, urmărind să forțeze impunerea leninismului asupra unor populații caracterizate de spirit „mic-burghez", programul noii conduceri cehoslovace era în mare măsură și descriptiv, nu numai normativ. Reformele gândite și puse în practică s-au maturat de-a lungul mai multor ani și beneficiau din plin de susținerea populației, care dorea cu ardoare „schimbări economice și politice fundamentale", fiind convinsă „că reforma va asigura o soluție pentru extenuarea economică [...], va produce o dezvoltare economică eficientă, și va impulsiona implicare și inițiativă autentică din partea marii mase a poporului" – ne aduce la cunoștință Ota Sik, unul dintre principalii arhitecți ai reformelor economice (1971: 10). În opinia lui Kurt Treptow, dacă în Cehoslovacia anului 1968 ar fi avut loc „alegeri libere", Dubcek și echipa sa ar fi obținut un rezultat răsunător. Dintr-un sondaj de opinie efectuat „la începutul lunii august" rezulta că 97% dintre cehoslovaci se pronunțau pentru programul reformist inițiat de către Dubcek (Treptow în Rusan, 2001, 765).

Este de asemenea foarte important de reținut un alt aspect, și anume că metamorfozele care aveau loc în Cehoslovacia nu aveau o dimensiune anti-rusă, cel puțin nu înainte de invazia din august. Dubcek și echipa sa doreau o regândire a sistemului pentru a-l face cu adevărat funcțional, nu pentru a-l depăși; se considera că modelul sovietic de socialism nu fusese adecvat pentru Cehoslovacia și trebuia deci conceput unul nou; acesta nu era însă pentru „export". Liderii PCC nu aveau intenții subversive în sensul destabilizării „lagărului socialist" prin reformele pe care le aplicau; dimpotrivă, le considerau mai mult sau mai puțin locale, înțelegându-le ca o formă proprie de destalinizare (Stanciu: 2011, 142) și, în plus, nu au manifestat nici cea mai vagă aluzie la neutralitate și la părăsirea OTV și/sau a CAER-ului. Experimentul cehoslovac a creat însă temeri justificabile în „țări frățești" ca RDG, Polonia și bineînțeles Uniunea Sovietică, unde părți din elitele politice deveneau tot mai atrase de ceea ce se întâmpla la Praga. De aici până la planificarea și punerea în practică a invaziei nu a mai fost decât un singur pas (Golan: 1971, 326-327).

Ce s-a întâmplat cu leninismul în Cehoslovacia? Din perspectivă sovietică, era vorba despre o certă alunecare înspre „dreapta", adică îmbrățișarea principiilor social-democrației și deci capotarea în fața asaltului ideologic

„burghez". Când Jiri Hendrich, membru CC al PCC, afirma la începutul anului 1967 că reformarea ideologică a Cehoslovaciei presupune renunțarea la „abordarea sectaristă şi maximalistă" (Hendrich în Pătroiu: 1998, 28), moştenirea istorică a bolşevismului era direct atacată în favoarea „minimalismului" menşevic, corespunzător în mare măsură social-democrației. Consecințele politice ale dezintegrării leninismului cehoslovac erau însă cele care îl interesau în mod direct pe Brejnev: o ieşire a acestui stat din cadrul „lagărului socialist" ar fi echivalat cu o reacție centrifugală periculoasă la nivel intersistemic şi cu o lovitură necruțătoare la adresa prestigiului şi forței sovietice, la nivel extrasistemic.

De asemenea, Dubcek se făcea vinovat în ochii Moscovei de renunțarea la principiul „centralismului democratic", pe care PCC, ca orice partid leninist, ar fi trebuit să îl apere „ca pe lumina ochilor" (*Scrisoare adresată CC al PCC...*, în Pătroiu: 1998, 65). Conform „centralismului democratic", o decizie este dezbătută în interiorul partidului înainte de a fi adoptată; odată înfăptuit acest pas, orice dezbatere şi orice critică încetează, deoarece nu ar conduce decât la subminarea forței partidului şi al „rolului conducător" al acestuia în societate. Această este accepțiunea clasică a principiului, întâlnită în timpul leninismului revoluționar. După consumarea primei etape a leninismului, „centralismul democratic" a ajuns să însemne impunerea deciziei de către liderul de partid, fără consultări şi dezbateri prealabile, şi obligativitatea respectării acesteia atât de partid, cât şi de societate. Într-adevăr, din punct de vedere al „centralismului democratic", liderul cehoslovac putea fi acuzat pe drept de subminarea leninismului. Dubcek „recunoscuse dreptul minorității de a pleda pentru propriul caz după luarea deciziei" şi condamnase unitatea mincinoasă a partidului şi deciziile impuse „de sus". În plus, a permis ca polemicile „să fie purtate în public", iar „rolul conducător al partidului" să fie „dezbătut în presă şi la radio". Partidul trebuia acum să îşi „câştige" dreptul de a conduce, făcând astfel compromisuri impardonabile cu societatea imaturizată din punct de vedere ideologic. În acest fel, „unitatea monolitică" şi „disciplina de partid" au devenit cuvinte fără sens (leninist). PCC ajunsese astfel extrem de vulnerabil în fața „«fracționiştilor» şi a «grupurilor antipartinice»" (Huizinga: 1969, 45-47).

Tocmai asta le reproşau liderilor cehoslovaci cu câteva săptămâni înainte de invazie conducerile sovietică, poloneză, est-germană, maghiară şi bulgară: subminarea voluntară a leninismului. Pretinzând că nu intenționează să ştirbească în vreun fel suveranitatea Cehoslovaciei intervenind în afacerile sale interne, reprezentanții acestor cinci state, reuniți la Varşovia, afirmau în acelaşi timp că nu sunt „de acord ca forțele duşmănoase (interne sau externe, n.m.) să abată țara dv. de pe calea socialismului şi să creeze primejdia ruperii Cehoslovaciei de comunitatea socialistă. Aceasta nu mai este o chestiune care vă priveşte pe dv. Aceasta este o chestiune comună tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti şi a statelor unite prin alianță, colaborare şi prietenie". Insistând asupra importanței

OTV pentru securitatea mişcării comuniste internaţionale. cele cinci state „frăţeşti" reproşau regimului Dubcek desprinderea de leninism prin slăbirea şi chiar abolirea controlului asupra societăţii, a „maselor fără de partid", prin eliminarea cenzurii mediatice şi, cel mai important, prin infiltrarea voluntară a paridului de tendinţe, idei şi procese „mic-burgheze", toate acestea rezultând într-o „situaţie absolut inacceptabilă pentru o ţară socialistă" (*Scrisoare adresată CC al PCC...*, în Pătroiu: 1998, 64-66). PCC a răspuns pe acelaşi ton „mic-burghez", care nu prevestea nimic bun din punctul de vedere al leninismului sistemic. Insistând asupra faptului că numeroasele contradicţii sesizate de viitorii invadatori reprezintă rezultatul unui proces îndelungat şi „nu pot fi soluţionate în mod satisfăcător, imediat, pe termen scurt" – noua conducere a PCC afirma că a conştientizat riscurile inerente abordării sale reformiste, dar că le ţine sub control, neînţelegând „cauzele reale care să dea dreptul la afirmaţii care califică actuala noastră situaţie drept contrarevoluţionară". Era însă capabil Dubcek să menţină situaţia sub control? Următoarele afirmaţii cu siguranţă l-au convins pe Brejnev de contrariu. „Partidul Comunist se bazează pe sprijinul poporului" şi „serv[eşte] cu devotement dezvoltării (lui) libere, progresiste, socialiste". Mai mult, „Autoritatea sa nu poate fi impusă, dar trebuie neîncetat cucerită prin iniţiativele sale" (*Răspunsul conducerii PCC...* în Pătroiu: 1998, 71-75). În termeni leninişti însă, poporul *înseamnă* partidul şi, mai concret, membrii partidului cu conştiinţa revoluţionară deja formată. Dacă în loc să modeleze gradual poporul, partidul se bazează pe „sprijinul (său) voluntar", se iese din perimetrul discursiv al leninismului şi se ajunge în cel al social-democraţiei. Mai departe, „dezvoltarea liberă" a poporului nu poate avea loc în sens leninist decât sub îndrumarea partidului şi proiectată înspre viitorul comunist, singurul în măsură să ofere poporului şi omenirii de altfel, libertatea autentică. Dacă ar fi auzit că „autoritatea" partidului trebuie câştigată în ochii populaţiei, Lenin probabil că ar fi zâmbit. Pentru el, autoritatea partidului trebuia impusă atât cu forţa, cât şi prin măsuri persuasive, unei societăţi inamice în esenţă, structurată de o mentalitate „mic-burgheză". Treptat, şi procesul era unul de lungă durată, pe măsură ce societatea ar fi dezvoltat o conştiinţă normativ-leninistă şi ar fi devenit imună la asaltul propagandistic „imperialist" şi total impenetrabilă în raport cu ethosul „burghez" – de abia atunci partidul ar fi putut fi apreciat cu adevărat de societate, pe măsură ce se topea în interiorul ei, pe drumul înspre comunism. Între timp, desigur, „imperialismul" ar fi pierdut teren la nivel global şi ar fi fost până la urmă învins şi eradicat. Avem de a face deci, în cazul lui Dubcek, cu o „deviere de dreapta". Cu siguranţă, Brejnev şi Dubcek erau departe de a înţelege acelaşi lucru prin „popor", iar ultimul îi apărea primului drept un naiv iremediabil, mai ales atunci când liderul cehoslovac afirma cu mândrie că „am desfiinţat cenzura şi am legiferat libertatea cuvântului şi a presei. Ceea ce înainte se răspândea numai sub formă de «zvonuri» ş.a.m.d. astăzi poate fi difuzat în mod public" (*Răspunsul conducerii PCC...* în Pătroiu: 1998, 79).

Confirmând temerile Moscovei, tendinţele conturării unei autentice societăţi civile deveneau tot mai vizibile în Cehoslovacia. Intelectualii au jucat principalul rol în acest proces. Opunând ideologiei oficiale una de „protest" autodefinită drept „«umanism socialist universal»", intelectualii îşi propuneau să se comporte ca o „«conştiinţă critică a naţiunii»", catalogând „«dogmatismul»" drept „lipsă de loialitate faţă de marxism-leninism" (Ludz: 1969, 34). Aşa cum am menţionat, intelectualii încercau imposibilul: o reconfigurare marxistă a leninismului. Extinzând argumentul, „dogmatismul" (leninist) era pus la zid ca trădare a marxism-leninismului, în timp ce marxismul autentic era chemat să îi ia locul. Dar marxismul occidental, critic şi autoreflexiv, chiar şi marxismul lui Marx până la urmă, reprezentau pentru leninism o formă de „deviaţionism micburghez". Nu este de mirare deci că Moscova a optat pentru invazia Cehoslovaciei, fie şi numai pentru menţinerea stabilităţii politice derivată din leninism.

Revenind la intelectuali, aceştia argumentau în favoarea unei raportări critice a oamenilor la mediul cultural înconjurător, acţionând asupra lui creativ şi construindu-l deci în funcţie de necesităţile intelectuale proprii. De asemenea, conceptul de „practică" în sens leninist, de acţionare în numele, pentru şi din interiorul partidului, capătă o turnură sartriană şi, aş adăuga, hegeliană, transformându-se în „«luptă pentru recunoaştere – i.e., procesul realizării libertăţii umane»". În acest fel, accentul trece de la o conştiinţă impusă „de sus" la una individuală, în care „«sistemul»" şi „«individul»" se găsesc într-un complex proces de interrelaţionare. Treptat, se va ajunge la invocarea „adevăratului Marx" pentru a îl opune „distorsionărilor" marxiste, ca leninismul. Ivan Svitak va spune lucrurilor pe nume când va scrie: „«Vrem democraţie, nu democratizare. Democratizarea nu este decât un program minimal pe drumul înspre democraţie»", dar şi atunci când, apelând la o variantă mai degrabă gramsciană a marxismului, îşi va manifesta lipsa de încredere „faţă de oricare ortodoxie şi oricare formă de instituţionalizare a adevărului" (Ludz: 1969, 35-39).

La fel de departe de leninism era şi „manifestul celor 2000 de cuvinte" redactat de către scriitorul Ludvík Vaculík. Acesta condamna fără drept de apel abuzurile PCC, dar în acelaşi timp pleda pentru colaborare cu comuniştii, a căror structuri organizaţionale puteau fi foarte eficiente în implementarea reformelor a căror importanţă o percepea în primul rând în cheie economică. Vaculík oferea o formă intelectuală accesibilă cererilor generale ale societăţii, făcând de asemenea educaţie civică cehoslovacilor şi îndemnându-i să lupte pentru „scopul nostru de a umaniza acest regim. Dacă nu o facem, răzbunarea vechilor forţe va fi crudă". Aici nu greşea. Principiul leninist *kto-kogo* (care pe care) a fost pus în practică de Brejnev în timpul evenimentelor din august 1968, iar revanşa leninismului sistemic a fost într-adevăr dură. „Primăvara a ajuns acum la sfârşit", încheia profetic Vaculík manifestul scris în luna iunie, „şi nu se va întoarce niciodată. Până la iarnă vom şti totul" (Vaculík în Stokes: 1991, 126-131).

Cum a reacționat Dubcek, prins, pe de o parte, între presiunile leninismului sistemic de menținere a *statu-quo*-ului, și societatea care ajunsese să pretindă fățiș adoptarea unei democrații „burgheze", pe de cealaltă parte? Pe scurt spus, a încercat o riscantă echilibristică pentru care a ajuns să fie tratat cu mefiență atât de societate, cât și de centrul moscovit. Ezitând, presiunile societății s-au radicalizat progresiv, pe măsură ce noi concesii puteau fi astfel obținute. La fel, nemulțumirile sovietice s-au amplificat în consecință și au culminat cu „intervenți[a] armată" (Hoppe în Zub, Solomon: 2003, 116-117). Dubcek s-a confruntat într-adevăr cu o situație extrem de dificilă care a pus punct abrupt carierei sale politice. Câțiva ani mai devreme, ar fi plătit probabil cu viața, așa cum s-a întâmplat cu Imre Nagy.

Deseori, poziția lui Dubcek a fost oscilantă și chiar contradictorie. Recunoscând dreptul societății de a avea o voce politică, Dubcek condamna mesajele care contestau „rolul conducător al partidului" și „avertiza împotriva «confundării libertății cuvântului cu dreptul de a exprima viziuni subiective în fața a milioane de telespectatori, ascultători sau cititori fără a lua în considerare suficient influența lor socială»". Recunoscând necesitatea criticării constructive a erorilor anterioare a partidului, Dubcek insista că munca în folosul prezentului trebuia să predomine. Deşi partidul era nevoit de acum să își „câștige" prerogativele politice – și să cedeze astfel în fața tendințelor „mic-burgheze" ale societății, aflate în plin avânt – societatea nu putea totuși să îl tragă la răspundere în caz că ar fi eșuat. Dar o astfel de perspectivă, lipsită de fezabilitate „«în condițiile prezente»", putea fi luată în calcul într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat. Totuși, pluralismul politic ieșea din discuție: ca stat socialist, Cehoslovacia ar fi abolit clasele sociale care să articuleze expresii politice proprii sub forma unor partide concurente; în plus, genul acesta de sistem politic se regăsea în societățile capitaliste și reflecta, pentru ideologii oficiali, profundele contradicții interne care le subminau.

În continuare, Dubcek nu ezita să afirme că „«profitul este motorul progresului social»", exact ca în cazul mult hulitului capitalism, și să ceară restructurarea economiei și societății pe baze „«meritocratice»", nu „«mediocratice»", cum se întâmplase până acum. O astfel de abordare ar fi cauzat însă nemulțumiri profesionale și dinamici sociale cu mult peste puterea de a le ține în frâu a partidului. Reformele economice nu ar fi creat decât un „nou proletariat" ostil regimului. Pentru J.H. Huizinga, „membrii săi ar fi provenit din trei grupuri diferite: muncitorii necalificați văzând creșterea salariilor celor calificați; muncitori pierzându-și slujba pe măsură ce fabricile neeconomice se închideau sau eliminau munca redundantă pentru a deveni mai eficiente; și în final toți acei membri ai «noii clase» (teoretizate de Milovan Djilas. n.m.) înlocuiți de noua meritocrație". Odată ce reformele și libertatea de opinie ar fi devenit literă de lege, nemulțumiții care își vedeau pozițiile amenințate și nemulțumiții cărora li

se părea că nu avansează suficient de repede ar fi condus la apariţia unei instabilităţi structurale pe care regimul nu ar fi putut surmonta-o decât prin două mijloace: fie reîntoarcerea la leninismul post-revoluţionar, riscantă şi cu şanse incerte de reuşită, fie „continuând procesul democratizării" care ar fi condus, mai devreme sau mai târziu, la abolirea monopartidismului şi conturarea unei democraţii „burgheze" (vezi Huizinga: 1969, 44-50).

Pe de altă parte însă, meritele lui Dubcek sunt incontestabile. Iniţiativele sale extrem de inovatoare pentru un lider comunist au avut o anvergură foarte mare şi s-au constituit într-un simbol pentru disidenţa ulterioară cehoslovacă. Un simbol al puterii îndreptat împotriva puterii. Cu alte cuvinte, societatea şi intelectualii au observat că pot obţine nesperat de multe concesii din partea unui lider reformist şi, de atunci încolo, nu au ezitat să le ceară. Dubcek nu a fost preţuit în sine, ci pentru liberalizările pe care cehoslovacii simţeau că i le pot „smulge", mult mai profunde decât cele oferite de către acesta şi echipa sa. La nivel ideologic, ceea ce Dubcek a încercat să pună în practică poate fi numit *leninism post-bolşevic avant la lettre*. Leninismul post-bolşevic a fost ultima fază a leninismului sovietic – pe care o voi analiza în detaliu în ultimul capitol al lucrării – a cărui principal protagonist, Mihail Gorbaciov, a gândit şi acţionat în mare măsură similar cu Dubcek, deşi a fost, până la un anumit punct, mult mai stăpân pe reformarea comunismului sovietic decât a fost Dubcek pe reformarea celui cehoslovac. Principala caracteristică a leninismului post-bolşevic rezidă în abandonarea imaginii de „fortăreaţă" impenetrabilă ideologic a partidului, aşa cum o numeşte Jowitt, şi, la fel, renunţarea la centralismul democratic. Partidul trebuie să îşi asume greşelile trecute şi prezente, la fel şi criticile din şi din afara partidului, pentru a putea deveni cu adevărat forţa conducătoare a societăţii. Leninismul post-bolşevic încearcă o recuperare a leninismului cu mijloace şi în spirit „burghez", am putea spune, asta după ce leninismul sistemic adoptase deja atitudini şi idei „mic-burgheze". Nu degeaba Molotov, care mai era în viaţă la începutul perioadei Gorbaciov, cataloghează noua orientare drept „deviaţie buharinistă", (adică şi mai de dreapta decât „deviaţionismul" lui Brejnev), iar pe Dubcek şi Gorbaciov îi încadrează în aceeaşi categorie a „deviaţioniştilor de dreapta", numindu-i cu cinism „culaci care au scăpat" (Chuev: 1993, 329-420).

Am văzut cauzele politice, derivate din metamorfoze ideologice, care au convins Uniunea Sovietică să intervină în Cehoslovacia. Regimul leninist de aici se afla în cădere liberă, antrenând astfel nefasta posibilitate a apariţiei unui regim democratic „burghez", cu implicaţii subversive enorme pentru întreg „lagărul socialist". Începând cu ianuarie 1968, data instaurării regimului Dubcek, statele comuniste îngrijorate de direcţia în care evolua Cehoslovacia, au organizat o serie de întâlniri în care era discutată „situaţia internaţională" şi organizarea unei noi conferinţe a „partidelor comuniste şi muncitoreşti", pentru a reafirma forţa şi prestigiul Uniunii Sovietice, ambele serios afectate de conflictul sino-so-

vietic. Au vut loc întâlniri preliminare la Budapesta, o convocare a Comitetului Politic Consultativ al OTV la Sofia, o nouă întâlnire la Dresda. După cum urmează să vedem, delegația PCR a părăsit demonstrativ „consfătuirea pregătitoare" a noii conferințe internaționale a partidelor comuniste, ținută la Budapesta, și nu a mai fost invitată la celelalte (Rețegan: 1998; Cioroianu: 2005a). În paralel, noua conducere cehoslovacă s-a întâlnit cu reprezentanți ai Uniunii Sovietice și ai altor state frățești, încercând să le atenueze temerile și să îi convingă de fidelitatea sa față de cauza marxism-leninismului. Situația se precipita însă pe măsură ce PCC reușea tot mai greu să țină sub control procesul reformelor și cererile tot mai îndrăznețe ale societății. Au loc două ultime întâlniri, la sfârșitul lui iulie și începutul lui august, în care liderii cehoslovaci sunt somați cu fermitate să lupte eficient împotriva „contrarevoluției" care le amenință țara și să recâștige puterea decizională pe care, în optică sovietică, o pierdeau cu repeziciune. Dubcek și echipa sa vor consimți, cerând însă timp. La Čierna nad Tisou și Bratislava, Brejnev s-a convins probabil că Dubcek este depășit de situație și că este necesară o intervenție în forță pentru a restaura comunismul în Cehslovacia (vezi Rețegan: 1998, 179). În comunicatul adoptat la Bratislva se specifica clar că „imperialismul" complică și agravează „situația internațională", iar statele „frățești", pentru a îi face față, „își reafirmă din nou hotărârea de a-și pune de acord și de a-și coordona acțiunile pe arena internațională" (*Declarația partidelor comuniste...*: 1998, 84).

Ultima convorbire telefonică dintre Brejnev și Dubcek de dinaintea invaziei a avut loc în ziua de 13 august. Transpare foarte clar acum nemulțumirea profundă a primului și dezorientarea ultimului, în ciuda faptului că se tutuiau. Brejnev va demara convorbirea într-o notă cinică: „«Nu te rețin prea mult cu acest telefon?»". Apoi va continua amenințător:

> Mă adresez din nou ție pentru a-ți exprima neliniștea mea pentru faptul că mijloacele de propagandă în masă nu numai că explică incorect consultările de la Čierna nad Tisou și Bratislava, dar îndreaptă atacuri asupra forțelor sănătoase, propagă antisovietismul și idei antisocialiste. De altminteri, nu e vorba de fapte izolate, ci de o campanie organizată și, judecând după conținutul materialelor, aceste organe de presă intervin ca un megafon al forțelor de dreapta, antisocialiste. În Biroul nostru Politic a avut loc un schimb de opinii și am ajuns în unanimitate la concluzia că există toate motivele pentru a considera că situația care s-a creat este o violare a acordului realizat la Čierna. Am în vedere acordul pe care l-am încheiat împreună, între patru ochi; [...] am în vedere acordul dintre Biroul nostru Politic și conducerea partidului vostru.

Dubcek încearcă să nu își trădeze neliniștea și îi aduce la cunoștință liderului sovietic faptul că se iau măsuri în privința eliminării din mass-media a atacurilor împotriva Uniunii Sovietice, dar că acestea au nevoie de timp pentru a

îşi demonstra eficienţa. În plus, Dubcek îl înştiinţează pe Brejnev că a avut loc „o consfătuire cu lucrătorii din presă", unde jurnaliştii antisovietici ar fi fost admonestaţi. Brejnev este însă de neclintit:

> Saşa, problema nu constă doar în faptul că a avut loc o consfătuire cu lucrătorii din presă. Nu ne-am înţeles asupra unei consfătuiri. Ne-am înţeles ca toate mijloacele de propagandă în masă – presa, radio, televiziunea – vor fi puse sub controlul Comitetului Central al PCC şi al guvernului, că după Bratislava vor lua sfârşit toate manifestările antisovietice şi antisocialiste. Din partea noastră, în Uniunea Sovietică ne ţinem strict de acord şi nu intrăm în nici o polemică. În ceea ce priveşte organele cehoslovace de informare în masă, continuă, fără piedici, atacul împotriva PCUS şi a Uniunii Sovietice; s-a ajuns până acolo încât ele atacă pe conducătorii partidului nostru. Suntem numiţi stalinişti şi aşa mai departe. Vreau să te întreb: ce trebuie să înţeleg? [...] O să-ţi spun eu adevărul. Cred că până acum nu vedem în activitatea conducerii Comitetului Central că ar păşi la îndeplinirea angajamentelor în acest domeniu. Ţi-o spun deschis, Saşa, că amânările în îndeplinirea angajamentelor nu reprezintă altceva decât *trădare* şi, în fapt, sabotarea soluţiilor adoptate în comun. O astfel de atitudine faţă de angajamentele luate creează *o nouă situaţie* şi obligă la o *altă evaluare a declaraţiilor voastre*. Este de aceea necesar să se adopte *noi soluţii autonome care să poată apăra PCC ca şi cauza socialismului în Cehoslovacia* (subl.m.).

Liderul PCC repetă argumentele precedente, insistând din nou asupra timpului insuficient. Brejnev îl atenţionează: „Voi înşivă aţi acceptat sarcina de a restabili odinea în mijloacele de informare în masă. Dacă aţi promis, atunci trebuie să şi realizaţi". Afirmând că înţelege complexitatea şi gravitatea problemelor cu care se ocupă conducerea PCC, liderul sovietic nu cedează însă la capitolul urgenţei cu care trebuia începută măcar rezolvarea lor. O altă insatisfacţie a lui Brejnev este legată de problema „cadrelor", adică de aducerea în posturi cheie a unor membri ai PCC fideli Moscovei. Cum Dubcek tergiversa problema, Brejnev va ajunge la concluzia că acesta şi echipa sa au pierdut controlul asupra situaţiei: „conducerea voastră nu conduce nimic [...] De aici decurge faptul că dialogul nostru nu a fost serios". Pentru a face faţă greutăţilor prezente, îi sugera liderul sovietic tot mai demoralizatului Dubcek, trebuie să „iei tu însuţi în mâinile tale această luptă". Liderul cehoslovac va ceda în cele din urmă, afirmând că „Forţele mele s-au epuizat" şi că în scurt timp va fi aleasă o nouă conducere, deoarece el doreşte să se retragă. Brejnev insistă însă că „e nevoie de luat hotărâri şi de menţinut obligaţiile asumate" („Dragă Saşa...": 1998, 14-16). Soarta reformismului în Cehoslovacia era de acum pecetluită.

Invazia a avut loc, după cum se ştie, în noaptea dinspre 20 spre 21 august. Manevre militare la graniţele Cehoslovaciei se desfăşuraseră deja de ceva timp. Populaţia a fost sfătuită mediatic să nu opună rezistenţă (Stenograma discuţiilor... în Pătroiu: 1998, 90). Soldaţilor care au participat la ocuparea Pragăi li

s-a spus că urmează să lupte împotriva RFG. Un raport al unui căpitan român care intrase în contact cu anumiți colonei cehoslovaci consemna că „numai de la comandant de divizie în sus s-a cunoscut ce misiune urmează să îndeplinească trupele celor cinci țări". Mai mult, la aproximativ o săptămână după consumarea invaziei, „trupele şi-au dat seama de realitate" şi „au trebuit să fie înlocuite, deoarece au fost în stare să-şi părăsească unitățile" (*Notă de convorbiri...*: în Pătroiu: 1998, 141-145). Chiar dacă probabil nu toți soldații au fost atât de revoltați la aflarea veştii că nu invadaseră Germania occidentală, ci Cehoslovacia „frățească", cert este că aceştia au fost manipulați cu cinism să ducă la bun sfârşit o sarcină asupra căreia ar fi avut îndoieli dacă i-ar fi cunoscut adevărata finalitate.

Pentru Brejnev, manevra militară fusese neapărat necesară. Elaborând doctrina care avea să îi poarte numele, liderul sovietic afirma că statele socialiste îşi respectă reciproc suveranitatea şi independența. Pe de altă parte însă,

> afirmarea şi apărarea suveranității statelor care au luat drumul construcției socialiste au o semnificație specială pentru noi comuniştii. Forțele imperialismului şi reacțiunii caută să priveze poporul prima dată într-una, apoi în altă țară socialistă de dreptul suveran pe care l-au câştigat de a asigura prosperitatea pentru țara lor şi bunăstarea şi fericirea pentru masele largi muncitoreşti prin construirea unei societăți libere de orice opresiune şi exploatare. Şi când încălcarea acestui drept primeşte o respingere comună din partea lagărului socialist, propagandiştii burghezi fac caz de «apărarea suveranității» şi de „nonintervenție". E clar că acesta este pură înşelăciune şi demagogie din partea lor. În realitate aceste guri-sparte au în vedere nu păstrarea suveranității socialiste, ci distrugerea ei (Brezhnev în Stokes: 1991, 133).

De fapt, succesorul lui Hruşciov ne oferă, într-un articol scris în 1977 pentru aniversarea revoluției bolşevice, viziunea sa condensată asupra relațiilor dintre statele socialiste, a mişcării comuniste internaționale şi a posibilității extinderii comunismului în lume. Iese în prim plan rolul central al Uniunii Sovietice în toate cele trei cazuri. Accentul este pus însă pe factorul politic, iar referințele la ideologie sunt cvasi-absente, chiar dacă discursul este ambalat într-o formă fără doar şi poate leninistă; se confirmă astfel rolul Moscovei de putere care accepta statu-quoul, fără a căuta să îl depăşească în vederea înfăptuirii revoluției globale – şi implicit comoditatea ideologică a leninismului sistemic, prins de acum în capcana confortabilității „mic-burgheze".

> Fiecare dintre țările care au păşit pe calea socialistă a soluționat într-un anumit sens, în felul său propriu, original, problemele organizării de stat socialiste, ale dezvoltării industriei socialiste, cooperativizării țărănimii, reeducării ideologice a maselor populare.
> Trecerea la socialism a altor popoare şi țări cu diferite niveluri de dezvoltare şi tradiții naționale va genera, fără îndoială, o şi mai mare diversitate de forme concrete ale construcției socialiste. Este ceva absolut firesc

După cum confirmă însă viaţa, se menţin şi îşi păstrează forţa trăsăturile fundamentale generale inalienabile ale revoluţiei socialiste şi construcţiei socialiste.
Experienţa cumulată a dezvoltării socialismului mondial convinge, în speţă, de următoarele:

- Problema de bază a revoluţiei rămâne în continuare problema puterii. Sau puterea clasei muncitoare, care acţionează în alianţă cu întregul popor muncitor, sau puterea burgheziei. O a treia posibilitate nu există.
- Trecerea la socialism este posibilă numai dacă clasa muncitoare şi aliaţii ei folosesc puterea politică reală, pe care au cucerit-o, în scopul lichidării dominaţiei economico-sociale a exploatatorilor capitalişti şi de altă natură.
- Victoria socialismului este posibilă dacă clasa muncitoare şi avangarda ei – comuniştii, vor şti să însufleţească, să unească strâns masele de oameni ai muncii în lupta pentru construirea noii societăţi, pentru restructurarea pe principii socialiste a economiei naţionale şi a tuturor relaţiilor sociale.
- Socialismul se poate afirma numai în cazul în care puterea celor ce muncesc va reusi să apere revoluţia de orice atacuri ale duşmanului de clasă (inevitabile atât pe plan intern, cât şi, mai curând, din afară.

Acestea sunt numai unele din învăţămintele dezvoltării contemporane a socialismului. Ele reafirmă măreaţa însemnătate internaţională a Revoluţiei din Octombrie, în pofida condiţiilor originale în care s-a produs. Ele reconfirmă profunda dreptate pe care o avea V.I. Lenin când spunea «Exemplul rus arată *tuturor* ţărilor câte ceva – absolut esenţial – din viitorul lor inevitabil şi apropiat».
Socialismul mondial are însă şi o altă experienţă, ce vine să confirme că abaterea de la linia marxist-leninistă, îndepărtarea de la internaţionalismul proletar conduc în mod inevitabil la insuccese şi încercări grele pentru popor (subl în orig.)" (Brejnev: 1978, 177-178).

Revenind la Cehoslovacia anului 1968, mai exact la o săptămână după invazie, Dubcek, după consultări prealabile cu liderii sovietici, va face o declaraţie oficială în care va apela la „normalizarea" situaţiei în baza responsabilităţii de care cetăţenii cehoslovaci ar fi trebuit să dea dovadă în acele împrejurări. Trupele „celor cinci puteri" urmau să fie retrase dar, pentru aceasta, Dubcek cerea populaţiei ajutor pentru a face faţă cu succes „tuturor provocărilor elementelor care au interes să agraveze şi mai mult situaţia, care este deja destul de încordată". În acel moment, „patimile" trebuiau lăsate deoparte în favoarea unei abordări raţionale a procesului de „normalizare". „Vă rog, nu admiteţi provocări", încheia Dubcek implorator. „Nu admiteţi pătrunderea panicii în rândurile noastre. Nu ne rămâne nimic în aceste clipe grele decât să ne încordăm toate forţele, toată inteligenţa pentru a face faţă muncii viitoare" („*Discursul integral...*", în Pătroiu: 1998, 123-128).

La câteva zile după ce, sub egida OTV, tancurile Uniunii Sovietice, Poloniei, Bulgariei, Ungariei şi RDG ocupau Praga, PCC a ţinut, „într-o fabrică industrială sub protecţia muncitorilor şi miliţiei populare", cel de-al XIV-lea congres al său. Noul Comitet Central ales cu această ocazie era mult mai „li-

beral" decât precedentul. Situația părea că se află sub control, nedându-se astfel nici un motiv sovieticilor pentru a interveni discreționar în vederea schimbării conducerii partidului. Dar problemele reformiștilor erau de abia la început. Gustav Husak, politician cu convingeri post-revoluționar leniniste, va fi ales în scurt timp secretar general al Partidului Comunist Slovac (în cadrul federației cehoslovace, fiecare stat avea un partid comunist propriu). Mai mult, la sfârșitul lunii august, Congresul XIV la PCC a fost anulat, iar inamicii reformismului marca Dubcek au mai făcut un pas înainte, chiar dacă acesta își păstrase deocamdată funcția (Provaznik: 1969, 2-7).

Înverșunați în prealabil de prezența trupelor străine pe teritoriul cehoslovac[14], și acum de reîntoarcerea „dogmatismului", politic dar și mediatic (Moscova finanța și înființa din plin publicații pro-sovietice), studenții au declanșat proteste de anvergură, pe care Dubcek le-a clasificat „«iresponsabile și aventuriste»", chiar dacă studenții s-au manifestat „disciplinat" și nu au intenționat „decât să își exprime sprijinul pentru conducerea partidului împotriva opoziției staliniste". În continuare, tensiunile sociale s-au reaprins atunci când Jan Palach, „un un tânăr student ceh" (Provaznik: 1969, 7-14), a decis să protesteze împotriva reintrării țării pe făgașul leninismului dându-și foc într-un loc public din Praga.

Între timp, regimul Dubcek se menținea tot mai greu la putere. Încercând să facă un compromis cu cerințele sovietice și cu forțele interne antireformiste, acesta nu dorea nici să abandoneze „Programul de Acțiune" demarat în ianuarie 1968, atunci când ajunsese la putere. Problema era că atât societatea, cât și antireformiștii externi și interni se considerau înșelați în așteptările lor. Moscova căuta un pretext pentru a îl debarca pe Dubcek. L-a găsit în primăvara anului următor, când victoria echipei de hochei cehoslovace împotriva celei sovietice a antrenat noi mișcări de masă, de data aceasta de bucurie. Era voba de o revanșă simbolică împotriva ocupantului. Moscovei nu i-a scăpat semnificația gestului, pe care l-a condamnat în termeni duri, acuzând conducerea de la Praga că nu este capabilă de a reglementa situația politică internă și de a stopa manifestările „nesănătoase", „periculoase" și nu în ultimul rând „antisovietice". Dubcek a început să cedeze. La scurt timp, au fost reabilitați „foști reprezentanți ai partidului pe care media cehoslovacă i-a acuzat că au susținut intervenția sovietică din august 1968". Printre aceștia se număra și Vasil Bilak, membru al PCC care s-a evidențiat cel mai puternic în acest sens. Imediat după aceasta, Dubcek și-a dat seama că nu mai are rost să continue și, într-o ședință a Comitetului Central,

[14] În octombrie 1968, Dubcek, printr-un tratat încheiat cu Moscova, „a legalizat staționarea unui număr nespecificat de trupe sovietice pe teritoriul cehoslovac pentru o perioadă nedefinită de timp". Acestea nu ar fi violat suveranitatea Cehoslovaciei, ci ar fi avut rolul de a o proteja de „revanșismul" vest-german (Remington: 1971, 110-111).

a cerut să fie eliberat din funcția de secretar-general al partidului, propunând ca Gustav Husak să îl înlocuiască (Provaznik: 1969, 7-14). Cehoslovacia redevenise un membru de încredere al „lagărului socialist".

Dintre toate statele care au participat cu efective militare la invazie, RDG a fost de departe cea mai îngrijorată de transformările petrecute în Cehoslovacia (Golan: 1973, 222-223). O reacție justificabilă, ținând cont de precaritatea construcției politice est-germane, total dependentă de centrul moscovit. La rândul ei, RSR a acordat o atenție deosebită evoluției regimului Dubcek, dar din cu totul alte motive.

6.5. August 1968 sau zenitul comunismului românesc. Momentul simbolic al naşterii leninismului romantic

Aşa cum am constatat, liderul reformist al Cehoslovaciei anului 1968 nu şi-a propus distrugerea regimului, ci eficientizarea lui, în primul rând printr-o asumare critică a plusurilor, dar mai ales a minusurilor acestuia. De asemenea, în politica externă, Dubcek nu şi-a propus nici pe de parte o orientare antisovietică, nici măcar neutră (care ar fi însemnat oricum acelaşi lucru pentru Moscova); dimpotrivă, la acest capitol, liderul de la Praga s-a străduit să infirme temerile indirecte sovietice şi est-germane cum că „va porni pe «calea românească»". Tocmai din acest motiv Dubcek a evitat să se răspundă curtoaziilor lui Ceauşescu şi invitațiilor sale de a stabili o întâlnire până în iulie 1968, când PCC va primi scrisoarea semnată de partidele comuniste ale viitoarelor state invadatoare, amintită în rândurile de mai sus. Ceauşescu însă, speculând conjunctura favorabilă internațională pentru RSR, a susținut încă de la început reformismul lui Dubcek, în ciuda atitudinii acestuia. De abia când „Cehoslovacia s-a trezit într-o izolare internațională perfectă" a devenit Dubcek atent la avansurile politice ale omologului său român. Era însă prea târziu. „Şi astfel, în timp ce Cehoslovacia ocupată a devenit din nou unul dintre sateliții sovietici neinteresanți, România şi-a câştigat prin poziția sa fermă un prestigiu internațional considerabil..." (Hoppe în Rusan: 2001, 738-739).

Florin Constantiniu s-a referit la „scena balconului" din 21 august 1968 ca fiind apogeul carierei politice a lui Ceauşescu, „his finest hour" (Constantiniu: 2002, 478-483). Avea dreptate. Adresându-se mulțimii convocate special pentru a urmări discursurile oficialilor comunişti, iar cu timpul numai pe cele ale secretarului general, Ceauşescu a galvanizat un entuziasm general şi autentic, depăşind cu mult regizările propagandistice obişnuite. Considerând stoparea militară a reformismului cehoslovac prin intermediul OTV drept „o mare greşeală şi o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume", inadmisibilă din punct de vedere al relațiilor care ar trebui să se desfăşoare între

statele „frăţeşti" – liderul PCR s-a transformat subit dintr-un lider comunist într-un autentic lider naţional. În continuare, acesta a insistat asupra necesităţii reconstituirii „gărzilor patriotice" (unităţi populare paramilitare care vor fi analizate în secţiunea următoare a capitolului), deoarece, pornind de la pericolul „contrarevoluţionar" cehoslovac, „se vor găsi poate mâine unii care să spună că şi aci, în această adunare, se manifestă tendinţe contrarevoluţionare. Răspundem tuturor: întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre. Uitaţi-vă, aci e întregul nostru Comitet Central, Consiliul de Stat, guvernul. Cu toţii suntem hotărâţi să servim cu credinţă poporul în construcţia socialismului, în apărarea cuceririlor revoluţionare, a independenţei sale". La final, acesta făcea apel la „cetăţenii patriei noastre" pentru a da „dovadă de unitate deplină" şi, nu în ultimul rând, de „calm şi fermitate" (Ceauşescu: 1969, 415-418).

Regăsim în acest discurs teme romantice clasice: unitatea organică a naţiunii (între partid şi popor), eroismul pe care liderul îl proiectează asupra sa (implicit) şi asupra maselor (explicit), idealul mobilizator al sentimentului naţional, instrumentat în sens leninist, dorinţa de autodepăşire politică. Ceauşescu devine acum „eroul naţiunii", o imagine pe care va avea grijă să o păstreze şi să o amplifice mai ales pe măsură ce îşi pierdea consistenţa (vezi Du Bois: 2007, 146-155). Detaliile acestui proces vor fi discutate în capitolul următor. Până atunci, să menţionăm doar că Ceauşescu s-a bucurat în acea zi din august 1968 de cea mai mare popularitate din întreaga sa carieră politică. Nu numai categorii sociale mai puţin educate, ca muncitorii sau ţăranii, i-au sprijinit discursul naţional-leninist; dimpotrivă, numeroşi intelectuali au fost convinşi de patriotismul şi de buna sa credinţă, înscriindu-se ulterior voluntar în partid. S-au primit de asemenea numeroase scrisori de susţinere a PCR în faţa prezumtivei ameninţări sovietice. Entuziaste ca ton, unele dintre ele îl transformau pe Ceauşescu în „salvatorul naţiunii", aflat în continuitate directă cu Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul sau Ştefan cel Mare (Betea: 2009; Grigorov: 2005, 91). Naţionalismul „de sus" se împletea astfel cu naţionalismul „de jos". Boris Buzilă, jurnalist în acea perioadă la *România liberă*, redă fidel în memoriile sale atmosfera discursului:

> În liniştea înmărmurită a pieţei, cuvintele de ordine răsună hotărât, viguros, bărbăteşte, demn. Uneori ele sunt aprobate de mulţime, fără agitatori, cu un ecou pornit din zeci de mii de piepturi: „Aşa e!". Se aplaudă cu mâinile deasupra capului, se ovaţionează tumultuos, ochii multora sunt plini de lacrimi, alţii se îmbrăţişează şi se sărută. Precum doi colegi de la *Scînteia,* George Radu Chirovici şi Paul Anghel, care se strâng în braţe unul pe altul, se sărută. Se strigă mereu „Ceauşescu şi poporul". Încercăm, eu şi Atanasiu, să culegem impresii de la participanţi, el mereu cu casetofonul, eu cu carnetul. Suntem înconjuraţi îndată de o mulţime de doritori să ne dea declaraţii, bucureşteni şi provinciali, tineri şi vârstnici. Toţi aprobă şi îşi exprimă adeziunea la poziţia oficială a ţării faţă de evenimentele din Cehoslovacia"(Buzilă: 1999, 49; subl. în orig.).

A fost discursul lui Ceauşescu din 21 august 1968 unul convenit în prealabil cu ceilalţi membri ai Prezidiului Permanent, sau, dimpotrivă, a fost spontan? Mărturiile în acest sens sunt contradictorii. Paul Niculescu-Mizil (2003, 73-87), care făcea parte la acea dată din conducerea restrânsă a partidului, susţine că decizia de a condamna în termeni categorici invazia Pragăi a fost luată cu o noapte înainte. În cazul în care Moscova ar fi decis să o transforme într-o a doua Cehoslovacie, variantă care Mizil susţine că ar fi fost luată în calcul, RSR ar fi rezistat armat. Pe de ală parte însă, există şi variante ca cea a lui Alexandru Bârlădeanu, care contestă existenţa unui plan pentru respingerea unei prezumtive invazii sovietice. Tuşele anti-sovietice din discursul liderului român ar fi fost deci spontane: „la adunarea populară, l-a luat gura dinainte pe Ceauşescu. S-a înflăcărat şi s-a montat singur". Bârlădeanu continuă: „Nu era momentul ca după ce ieşi în faţa tigrului să-l tragi şi de coadă". Genul acesta de ieşiri ar fi fost frecvente în primii ani de conducere ai lui Ceauşescu, şi existau chiar şi antecedente în acest sens. Bârlădeanu îşi aminteşte cum, într-o vizită la Moscova efectuată înainte de 1965, Ceauşescu a ţinut o cuvântare, cu aprobarea lui Dej, la o uzină pe care delegaţia română o vizita. „Şi acolo l-a luat gura pe dinainte. N-a spus nimic grav, dar s-a înflăcărat copilăreşte, nu s-a putut stăpâni" (Betea: 1997, 191). Putem ajunge deci la concluzia că direcţiile majore ale discursului au fost convenite în prealabil, dar Ceauşescu le-a mai adăugat o notă personală tradusă în forma unei exaltări romantice.

România a urmărit cu interes schimările petrecute în interiorul sistemului cehoslovac. După ce a părăsit însă demonstrativ întâlnirea partidelor comuniste de la Budapesta, în care se dezbăteau liniile majore pe care le-ar fi urmat noua conferinţă a comunismului internaţional datorită unui atac direct asupra politicii sale externe, conducerea RSR a fost exclusă de la întrunirea Comitetului Politic Consultativ al OTV pe care tocmai Ceauşescu îl solicitase pentru a se edifica asupra intenţiilor sovietice în privinţa Cehoslovaciei. Ulterior, reprezentanţii PCR nu au avut acces nici la celelalte întruniri care au premers invaziei. Cu siguranţă, Ceauşescu a fost îngrijorat (vezi Reţegan: 1998; Cătănuş: 2005, 66), dar probabil nu chiar atât de îngrijorat pe cât ni-l prezintă fostul şef al spionajului românesc, Ion Mihai Pacepa, care susţine că, la aflarea veştii despre invazie în noaptea de 20 august, secretarul general al PCR ar fi devenit incoerent din cauza fricii paralizante care îl cuprinsese, şoptind bâlbâit „Acu-i r-rândul m-meu" (Pacepa: 1993, 290-291).

Ceauşescu, la fel ca şi Tito, a vizitat demonstrativ Praga cu puţin timp înaintea invaziei. Ambii şi-au declarat sprijinul pentru reformele lui Dubcek, argumentând că PCC nu este în pericolul de a pierde controlul asupra situaţiei. De fapt, *Scânteia* prezenta pe un ton optimist evoluţiile cehoslovace, încă din luna mai, insistând însă asupra impactului lor benefic asupra politicii externe a Pragăi (SR/Romania: 29 May 1968, 1). RSR şi Cehosovacia au semnat la 16

august şi un tratat de prietenie, fapt care cu siguranţă a fost de natură să irite Moscova (vezi Ceauşescu: 1969, 391-395). Întrebat de un jurnalist cehoslovac de ce România nu a fost prezentă la unele întâlniri ale altor state comuniste organizate sub egida OTV, Ceauşescu a răpuns: „Cel mai bine ar fi să-i întrebaţi pe cei care au participat la aceste consfătuiri. Noi nu le considerăm consfătuiri ale organizaţiei Tratatului de la Varşovia, ci ale unor state care sunt membre ale acestei organizaţii" (Ceauşescu: 1969, 399). Cu alte cuvinte, legitimitatea instituţională a întrunirior era făţiş contestată.

Cu siguranţă însă, liderul român nu era impresionat de programul reformist al echipei Dubcek, pe care nu avea nici cea mai mică intenţie să îl transpună în practică în RSR; interesul manifestat pentru procesul de reînnoire al economiei, politicii şi ideologiei cehoslovace avea ca obiect măsura în care putea fi legitimat împotriva ostilităţii directe a centrului moscovit. Ne putem convinge de acest lucru din criticile aduse de Ceauşescu libertăţii de expresie excesive din Cehoslovacia. „Iată, s-au apucat tovarăşii cehoslovaci să scrie ce vor. Ce-au scris? Lucruri care le-au dăunat". „Numai aparent le-a folosit, în schimb le-a dăunat (sic!)" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 159; Andrei: 2011, 107-108). Rezumând, dacă noul model cehoslovac ar fi avut succes, aplombul disidenţei calculate a Bucureştiului s-ar fi intensificat de asemenea. Cu toate acestea, tocmai insuccesul cehoslovac în plan intern a contribuit direct la succesul românesc în plan extern.

La o zi după invazie, poziţia românească în raport cu Uniunea Sovietică devenise în mare măsură conciliantă. Tratând în continuare evenimentul drept o „greşeală", conducerea de la Bucureşti, prin intermediul Marii Adunări Naţionale, evidenţia „relaţiile de prietenie tovărăşească" pe care le avea cu toate ţările „frăţeşti", în special cu centrul moscovit. Pleda de asemenea pentru „promovarea fermă a principiilor internaţionaliste" în cadrul „lagărului socialist" şi pentru respectarea suveranităţii şi independenţei fiecărui popor care îl alcătuia. Raliindu-se la poziţiile sovietice, responsabilitatea „contrarevoluţiei" cehoslovace era pusă pe umerii „imperialismului", aşa cum de altfel fuseseră înştiinţaţi conducătorii români printr-o scrisoare care le-a parvenit în noaptea dinspre 20 spre 21 august din partea ambasadei sovietice din Bucureşti (Betea: 2009a, 103-110). Pe de altă parte, comunicatul oficial al Marii Adunări specifica deosebit de clar că

> Tratatul de la Varşovia a fost creat exclusiv ca instrument de apărare a ţărilor socialiste împotriva unei agresiuni din afară, a unui atac imperialist. Aceasta a fost, este şi va fi unica raţiune a existenţei sale. Sub nici un motiv, în nici un caz şi în nici o formă Organizaţia Tratatului de la Varşovia nu poate fi folosită sau invocată pentru acţiuni militare împotriva vreunei ţări socialiste.
> Tratatul de la Varşovia poate fi conceput numai ca o organizaţie a unor state socialiste egale în drepturi. De aceea, orice act întreprins în numele Tratatului, orice acţiune militară înfăptuită sub egida sa trebuie să fie rezultatul consultărilor şi al hotărârii comune, unanime, a tuturor statelor membre, aşa cum prevede însuşi Tratatul.

> Măsurile care contravin acestor norme nu pot angaja în nici un fel Tratatul de la Varşovia ca organizaţie, toate statele membre ale acesteia" (Betea: 2009a, 145).

Deşi a încercat să convoace o conferinţă internaţională a statelor comuniste pentru analiza situaţiei cehoslovace, dar să şi obţină o vizită la Moscova, Ceauşescu a eşuat în ambele cazuri. Brejnev a părut a nu avea nimic împotriva primei propuneri, dar a respins-o în termeni categorici pe a doua: „este evident că ţinerea acesteia necesită o altă atmosferă decât cea care a fost creată în prezent datorită acţiunilor neprieteneşti ale conducerii P [artidului] C[omunist] [Român] faţă de Uniunea Sovietică şi alte ţări socialiste" (Betea: 2009a, 251). Nici în primăvara anului următor liderul sovietic nu va da curs invitaţiei de a face o vizită oficială în RSR, propunând în schimb ca o delegaţie română să se deplaseze până la Moscova (Betea: 2009a, 252-253). Subînţelesul locaţiei posibilei întâlniri era conştientizat de ambele părţi: dacă Brejnev ar fi venit la Bucureşti, ar fi legitimat pretenţiile de independenţă ale României; invers, dacă Ceauşescu s-ar fi deplasat la Moscova, şi-ar fi compromis imaginea disidentă de pe urma căreia începuse să aibă tot mai multe beneficii. Chestiunea a rămas suspendată până în 1976, când, datorită unui moment relativ favorabil în relaţiile româno-sovietice, Brejnev va face o vizită de prietenie în capitala RSR.

A fost România în pericol de a fi la rândul ei invadată în august 1968? Există foarte multe mărturii contradictorii în acest sens. Majoritatea aparţin unor foşti membri de prim rang ai regimului Ceauşescu, care susţin, ca Ion Stănescu, fost conducător al Securităţii, că „ţara" a trecut atunci printr-un „pericol de moarte" (Cosma, Stănescu: 1991, 72). Însă şi câteva lucrări ştiinţifice nou apărute şi relativ bine documentate cad în aceeaşi capcană (Burakowski: 2011, 115-125; Watts: 2011). Numai unitatea conducerii PCR şi fermitatea cu care s-a decis opunerea de rezistenţă armată oricărui inamic extern ar fi descurajat o invazie dirijată de sovietici în România. În plus, ar fi existat un impresionant „consens naţional" între guvernaţi şi guvernanţi care de asemenea ar fi dat de gândit invadatorilor (Niculescu-Mizil: 2003, 84-87). Deşi momentul august 1968 a antrenat poate cea mai autentică apropiere între regimul comunist şi societate, România nu s-a aflat realmente în pericol de a fi invadată. Sigur, utilizări demonstrative ale puterii militare sovietice nu au lipsit, în special la graniţa estică a ţării (Betea: 2001b, 206), dar acestea au fost mult supradimensionate.

Bineînţeles, o anumită tensiune internaţională legată de acest subiect nu a lipsit. Chiar preşedintele american Lyndon Johnson acuza Moscova că „a recurs pe scară largă la puterea militară în Cehoslovacia" şi că sunt „zvonuri" că „*această acţiune s-ar putea repeta [...] în altă parte a Europei Răsăritene*" Afirmând că „nu *putem şi că nu trebuie, în anul 1968, să ne întoarcem la o lume a agresiunii nestăpânite*", Johnson avertiza: „*nimeni să nu dezlănţuie câinii războiului*" (Cătănuş în Niculescu-Mizil: 2008, 308-317, subl. în orig.). Liderii

de la Washington au convenit în cele din urmă să nu riposteze armat la invazia Cehosovaciei, deşi Congresul a făcut presiuni pentru o atitudine oficială mult mai dură faţă de Uniunea Sovietică. Pe de altă parte însă, Moscova nu avea nici cea mai mică intenţie să intervină militar în România, chiar dacă au existat temeri americane în acest sens. Manifestându-şi surprinderea faţă de gestul sovetic, de care fusese luat prin surprindere, secretarul de stat Dean Rusk l-a întrebat fără ocolişuri pe ambasadorul sovietic Anatoly Dobrînin: „«Va fi România următoarea?»". Apoi a continuat: „«Asta ar fi prea mult, şi nu ne aşteptăm să putem controla opinia publică (în această eventualitate, n.m.)»". Continuă Dobrînin: „La 28 august Rusk m-a convocat urgent să îmi spună că a auzit despre o mişcare neobişnuit de activă de trupe sovietice la graniţa cu România în ultimele douăzeci şi patru de ore. Existau deja speculaţii în Vest despre posibilitatea unei invazii sovietice în România, bazate în mare măsură pe refuzul ei de a lua parte la acţiunea comună cu alte state membre ale Tratatului de la Varşovia împotriva Cehoslovaciei. Într-adevăr, Moscova era foarte iritată de liderul României Nicolae Ceauşescu, şi trupe sovietice s-au angajat în acţiuni tactice demonstrative în apropierea graniţei româneşti. Dar Moscova nu se gândea cu adevărat să invadeze România, deoarece nu s-a îndoit niciodată de stabilitatea regimului comunist de acolo". În acele zile, preşedintele american a avertizat din nou Uniunea Sovietică să nu se angajeze în acţiuni militare în România şi Berlinul de Vest, deoarece „consecinţele ar fi impredictibile" şi „dezastruoase pentru relaţiile sovieto-americane şi pentru întreaga lume". Ambasadorul sovietic a sfătuit Moscova să ofere un răspuns urgent declaraţiilor americane. Acesta a fost conciliant, permiţând astfel relaxarea tensiunii internaţionale care atinsese deja un punct critic (Dobrynin: 1995, 181-183).

Per ansamblu, presiunile sovietice la adresa României nu au fost de natură „agresivă"; obiectivul lor a fost mult mai „limitat" şi, dimpotrivă, „defensiv", urmărind să „prevină" o marjă de acţiune prea largă pentru disidenţa românească „în instabila situaţie creată de invazia R[epublicii] S[ocialiste] C[ehoslovacia]" (SR/Romania: 6 November 1968, 2-3). Mai ales că exemplul românesc putea fi contagios pentru alte state est-europene, iar Moscova căuta cu orice preţ să preîntâmpine o astfel de evoluţie (Paul: 1968, 25). Pe de altă parte, după cum am putut constata, România era departe de a împărtăşi soarta Cehoslovaciei în acea fatidică vară. Desigur, în inerţia naţionalistă a leninismului romantic, unii protagonişti ai evenimentelor de atunci caută să demonstreze tocmai contrariul pentru a sublinia meritele şi curajul unui regim din care au făcut la rândul lor parte. Nu avem de-a face decât cu o manipulare tipic leninistă a adevărului, care persistă într-un grad destul de ridicat şi după 1989. August 1968 a creat, în viziunea lui Ceauşescu, relaţia organică dintre conducător şi naţiune, dându-i posibilitatea primului să demareze punerea în aplicare a saltului calitativ înspre comunismul inter-naţional, proces în care s-ar fi amplificat permanent rolul

României „în conştiinţa lumii" (vezi „anchetele" apărute în acest sens în revista *Lumea*, în care erau coroborate citate şi aprecieri provenite de la diferite personalităţi – politice sau academice – internaţionale la adresa lui Ceauşescu şi a RSR: nr. 51, 1974, 4-7; nr. 2, 1975, 4-6; nr. 43, 1974, 4-8; nr. 42; 1974, 6-8; nr. 45, 1974, 2-5). La nivel simbolic, leninismul romantic se născuse, deşi se afla încă într-o fază embrionară.

Aşa cum am menţionat, declaraţiile politice ale Bucureştiului au devenit mult mai împăciuitoare la câteva zile după invazie. O întâlnire a lui Ceauşescu cu ambasadorului sovietic Basov, derulată în 25 august, a pus capăt oricărei tuşe antisovietice din partea RSR (Brown: 1969b, 35; vezi şi SR/Romania: 22 May 1968, 1-2). În scrisoarea transmisă de Basov lui Ceauşescu din partea conducerii sovietice cu această ocazie se putea citi: „Noi respingem în mod hotărât denaturarea poziţiei principiale a Uniunii Sovietice şi a altor ţări socialiste şi nu putem să trecem pe lângă gălăgia nesănătoasă care se face în România în legătură cu aceasta". Acuzând indirect România că se aliază poziţiilor „contrarevoluţionare" occidentale, sovieticii îndemnau ca dezideratului ameliorării relaţiilor cu Moscova, care fusese exprimat public cu câteva zile înainte în şedinţa Marii Adunări Naţionale – să îi fie conferită o dimensiune empirică. Ameninţarea voalată de la finalul scrisorii nu avea cum să treacă neobservată: „Noi am dori să ne exprimăm speranţa că, pentru a nu permite înrăutăţirea relaţiilor româno-sovietice, slăbirea prieteniei României socialiste cu celelalte ţări socialiste, ceea ce corespunde, de asemenea, şi intenţiilor noastre, din partea dumneavoastră vor fi trase concluziile care să corespundă în mod real situaţiei create şi acestora vor corespunde paşii întreprinşi în mod practic de dumneavoastră" (Betea: 2009a, 219-223). Pe de altă parte, rezultatul discuţiilor purtate de conducerea română cu liderul iugoslav Tito au contribuit cu siguranţă la rândul lor la adoptarea acestei atitudini. Acuzându-i pe sovietici că „nu mai au nici un fel de raţiune şi judecată", liderul PCR îi explica omologului său iugoslav cum invazia României ar alimenta copios propaganda „contrarevoluţionară" dar că rezistenţa armatei şi a „poporului" nu ar ezita să se manifeste. Înţelegând că „raportul de forţe nu e chiar egal", Ceauşescu încerca să îl facă părtaş pe Tito la o eventuală rezistenţă armată împotriva Uniunii Sovietice. Acesta nu a intrat însă în joc, afirmând că trupele române se puteau refugia în Iugoslavia, dar acolo urmau să fie dezarmate. „Mă înţelegeţi ce am în vedere", se justifică Tito, „ca URSS să nu ne atace şi pe noi. Să nu le dăm pretexte". Emil Bodnăraş, însoţitorul lui Ceauşescu în vizita din Iugoslavia, va contraargumenta: „Cel mai probabil e că va trebui să luptăm împreună". Tito va răspunde însă evaziv, sugerând conducerii române că se află pe cont propriu. Exaltarea romantică a lui Ceauşescu întâmpina luciditatea rece a lui Tito. De fapt, acesta a fost şi sfatul dat de liderul iugoslav delegaţiei române: prudenţă, moderaţie, „luarea de poziţie pozitivă, ca ţară socialistă şi în ceea ce priveşte relaţiile pe care le doriţi cu celelalte ţări socialiste, în aşa fel încât nimeni să nu poată spune că aveţi o comportare negativă, care să creeze

pretext pentru ceva" (Betea: 2009a, 157-171). Nu în ultimul rând, conducerea de la Bucureşti se temea că Moscova ar putea utiliza situaţia minorităţii maghiare din Transilvania pentru a destabiliza situaţia politică internă a României. Vizitele „de lucru" făcute de Ceauşescu la finalul lunii august în ţinutul secuiesc par să confirme neliniştea liderilor români în acest sens (SR/Romania: 6 November 1968, 5; Willem Bos în Rusan: 2001, 812-813).

Dacă iniţial presa română preluase masiv informaţii din presa străină care condamnau vehement invadarea Cehoslovaciei, criticând la rândul ei acţiunea, această atitudine va dispărea la rândul ei, subit, datorită reorientării politice a PCR. Cristian Popişteanu, corespondent la Praga al revistei *Lumea*, scria în septembrie 1968 un articol despre situaţia politică a Cehoslovaciei în care abordarea subiectului se făcea exclusiv din perspectiva „oficială", sovietică. Erau citate şi comentate declaraţii ale lui Dubcek şi a altor politicieni cehoslovaci importanţi, toate axate pe punerea în aplicare a unui proces de „normalizare" care să canalizeze integral energiile politice şi sociale ale ţării. Autorul se solidariza indirect cu eforturile cehoslovace, dar orice referinţă critică la adresa invaziei era absentă (Popişteanu: 1969, 6-7). Cu toate acestea, presa maghiară, sovietică sau poloneză au admonestat în diferite grade poziţia disidentă a RSR. Ungaria s-a evidenţiat la acest capitol, condamnând „pasiunile naţionaliste" ale conducerii române care ar fi provocat o „serioasă indignare printre popoarele statelor socialiste frăţeşti". În perioada comunistă, şi nu numai, relaţiile româno-maghiare vor fi permanent tensionate datorită minorităţii ungare din Transilvania şi a politicilor asimilaţioniste ale regimului Ceauşescu (acestea vor fi tratate detaliat mai jos); pe cale de consecinţă, vehemenţa jurnaliştilor maghiari devine inteligibilă dacă luăm în calcul acest aspect. *Scânteia* nu va riposta însă pe un ton caustic, mulţumindu-se doar să menţioneze că „presa unor ţări socialiste prezintă poziţia României într-o manieră distorsionată". De asemenea, într-o declaraţie făcută la sfârşitul lunii august, premierul Ion Gheorghe Maurer susţinea precaut că „noi construim socialismul în aşa fel încât nu se va putea spune niciodată că am deviat de la el" (SR/Romania: 6 September 1968, 1-11; vezi şi SR/Romania: 6 November 1968, 16-17; Johnson: 1970, 1-20 sau Cătănuş: 2006, 227-237).

În a doua jumătate a anului 1968, România şi-a conştientizat deci limitele geopolitice, dar numai după avertismente clare din partea Moscovei şi a Belgradului. Exaltarea romantică a politicii sale externe i-ar fi putut cauza mai multe neplăceri, dar o invazie militară coordonată de OTV nu se afla printre ele. Lecţia cehoslovacă l-a impulsionat însă pe Ceauşescu să caute noi forme de control şi de integrare a societăţii în planurile sale de construire a comunismului, în absenţa oricărei imixtiuni exterioare. Reconstituirea „gărzilor patriotice" şi avansarea doctrinei „războiului popular" reprezintă consecinţe directe ale regândiii politicii de securitate a RSR şi, totodată, noi paşi în direcţia devenirii ideologice a leninismului romantic.

6.6. „Gărzile patriotice" şi „războiul popular". Securitatea națională în viziunea leninismului romantic

„Am hotărât ca, începând de astăzi, să trecem la constituirea gărzilor patriotice înarmate, alcătuite din muncitori, țărani şi intelectuali, apărătoare ale independenței patriei noastre socialiste" – se angaja Ceauşescu în fața mulțimii adunate la 21 august pentru a asculta poziția conducerii române în raport cu evenimentele din Cehoslovacia. „Dorim ca poporul nostru să-şi aibă unitățile sale înarmate pentru a-şi apăra cuceririle revoluționare, pentru a-şi asigura munca paşnică, independența şi securitatea patriei socialiste" (Ceauşescu: 1969, 416-417). Mai mult, peste două zile, cu ocazia unei defilări militare, „gărzile patriotice" au marşat ostentativ prin fața ambasadei sovietice (Cătănuş: 2005, 86). 520 000 de soldați, „inclusiv rezervele active", şi „700 000 de membri ai gărzilor patriotice" puteau fi mobilizați până la sfârşitul lui 1968 sub conducerea PCR (Jones: 1981, 83; Jacobini: 1987, 84). Ceauşescu a dorit să transmită un mesaj clar Moscovei, şi anume că rămâne în continuare ferm pe poziție; atitudinea sfidătoare a RSR va înceta însă câteva zile mai târziu, când, aşa cum vom vedea, ambasadorul sovietic va transmite un mesaj foarte clar impetuosului lider român din partea Biroului Politic al PCUS.

„Gărzile patriotice" nu fuseseră înființate însă în 1968, ci aveau o istorie mult mai lungă. Încă înainte de 23 august 1944, aceste gărzi fuseseră constituite ca brigăzi de „şoc" prin intermediul cărora comuniştii ar fi pregătit „insurecția armată" împotriva guvernului Antonescu. În realitate, „gărzile patriotice" reprezentau formațiuni paramilitare care terorizau populația şi instituțiile statului pentru a crea confuzie şi descurajare, ingrediente vitale în preluarea puterii de către PCR. Alcătuite „în cea mai mare parte din muncitorii cei mai înaintați şi cei mai hotărâți în lupta împotriva fascismului, muncitori comuniști, utecişti şi fără partid", gărzile, aflate în acea perioadă sub comandamentul lui Emil Bodnăraş, erau secondate de „grupuri de patrioți cu misiuni locale, care prin sabotaje şi agitație trebuiau să creeze o derută generală în aparatul de stat fascist" (*Lecții...*: 1960, 449-450). Grupurile de şoc au jucat, se pare, un rol considerabil în aducerea sub control a instituțiilor publice şi a populației în general. Împreună cu armata, „care a întors armele împotriva ocupanților hitlerişti" şi „masele de muncitori şi țărani", gărzile „au creat acea forță revoluționară care a dat un caracter larg popular insurecției armate şi a asigurat condițiile pentru a ajunge la izbândă" (*Lecții...*: 1960, 466; Loghin, Petricean: 1974, 28-53). Este vorba despre „izbânda" din 23 august; cu toate acestea, gărzile au avut o contribuție notabilă şi la instaurarea regimului, prin menținerea lor „în oraşe şi chiar în unele localități săteşti" ca forme de „control cetățenesc împotriva speculanților, împotriva hoților şi a altor delicvenți" (Loghin, Petricean: 1974, 94-95; *În sprijinul activității...*: 1986, 20-21).

Putând fi înființate și desființate după bunul plac al regimului, gărzile și-au pierdut treptat utilitatea generală, pe măsură ce leninismul post-revoluționar înlocuia cu succes organizarea „burgheză" a societății românești. Au fost reactivate în 1956, cu ocazia revoluției maghiare, dar au intrat tot mai mult într-un con de umbră după retragerea trupelor sovietice, consumată doi ani mai târziu și, în final, desființate în 1962. În perioada conducerii dejiste, aceste grupări erau denumite oficial „formațiuni de luptă ale poporului". De abia în 1968, când, datorită insecurității lui Ceaușescu, au fost permanent repuse în funcțiune, au devenit „gărzi patriotice" (Loghin, Petricean: 1974). Noua denumire reflectă surplusul de naționalism al noului regim. De asemenea, prin permanentizarea respectivelor gărzi putem înțelege, parțial, tendința integrativă a leninismului romantic în raport cu societatea, mut mai pronunțată decât cea a leninismului post-revoluționar autonom.

Reconstituirea acestor formațiuni a început imediat după discursul lui Ceaușescu din piața palatului. Beneficiind, cel puțin în acea fază, de o anumită aderență populară, bazată în primul rând pe teama unei iminente invazii sovietice, gărzile au atins cifre impresionante. Numai în județul Timiș (reorganizarea teritorial-administrativă avusese loc în februarie), însumau aproximativ 15 000 de membri, dispuși după cum urmează: în Timișoara, Lugoj și Jimbolia fuseseră create 79 de gărzi cu 4248 de membri, iar în comune (implicit și sate) existau 169 de astfel de formațiuni, cuprinzând 10 599 de membri (Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond Comitetul Județean PCR Timiș, Dosar 34, 1968, f. 10, 17). Ne putem forma astfel o imagine de ansamblu despre numărul membrilor „gărzilor patriotice" existent la nivel național. Și mai important, în acele momente, PCR putea conta, în cazul unei improbabile agresiuni externe, pe majoritatea membrilor acestora. Ceea ce nu se poate spune pentru anii '70 și mai ales pentru anii '80, când regimul pierduse de mult entuziasmul popular în a cărui inerție tardivă continua însă să se imagineze. Dar, pe de altă parte, aflăm dintr-un document confidențial al Radio Europa Liberă,

> Începuturile Gărzilor Patriotice au fost penibile (este vorba despre reînființarea lor din 1968, n.m.). Au fost luați mai toți cei care făcuseră serviciul militar sau care aveau un grad în armată în calitate de rezervist. Alegerea fiecărui „voluntar" în parte a fost aprobată de organizația de bază. Au început apoi primele ședințe în cursul cărora s-a explicat din nou mânuirea puștii folosită încă în Primul Război Mondial. Aceste prime ședințe prezentau un aspect jalnic, oamenii fiind speriați de cele petrecute în Cehoslovacia, fiind aproape convinși că Rușii vor intra și în România iar ei nu vor fi decât o carne de tun inutilă. De altfel, instituțiile principale, cum era radioteleviziunea sau ministerele, erau păzite de trupe astfel că nu se vedea la ce ar servi gărzile patriotice. Din primele momente, foartă multă lume s-a manifestat împotriva acestor gărzi. Numeroși salariați s-au prezentat cu certificate medicale pentru a fi scutiți. Alții lipseau

fără justificare de la aplicaţiile teoretice şi practice („Despre gărzile patriotice": 28 septembrie 1971, 1-2).

Pe măsură ce leninismul romantic devenea tot mai izolat în plan intern şi extern, şi deci tot mai puţin capabil de a-şi finaliza proiectul comunist internaţional, rolul „gărzilor patriotice" ca formatoare de „conştiinţă socialistă" şi „patriotism revoluţionar" se amplifică (vezi *În sprijinul activităţii...*: 1986, 24-25). La fel şi romantismul specific acestui tip de leninism, în care sunt recognoscibile tuşele fasciste. Indiferent de organizaţiile din care fac parte, toţi cetăţenii aveau „obligaţia primordială" „de a fi gata oricând să apere cu abnegaţie, cu *preţul sângelui şi al vieţii*, cuceririle revoluţionare ale poporului, suveranitatea şi independenţa naţională (subl. m.)". Îndemnurile mobilizante în stilul lui Nicolae Bălcescu sunt de asemenea prezente: „Pentru a fi vrednici de înaintaşii noştri, suntem datori să le împlinim visul de-a face ca patria să fie tot mai înfloritoare, de-a o ridica pe noi culmi de civilizaţie, astfel încât să strălucească pururea între ţările lumii" (*În sprijinul activităţii...*: 1986, 60-61).

Atât pe durata unui conflict armat, cât şi pe timp de pace, „luptătorul" încadrat în „gărzile patriotice" trebuia să respecte în primul rând legislaţia în vigoare. Construită după tipare leniniste, aceasta ar fi constituit un indispensabil ghid de acţiune al combatantului. „*Socialismul nu se poate construi prin nesocotirea legilor, prin încălcarea lor, prin anarhie!*" declara răspicat Ceauşescu. „*Aceasta reprezintă o mentalitate şi un spirit burghez, mic-burghez, străin concepţiei revoluţionare, străin clasei muncitoare, care, prin esenţa ei, este clasă disciplinată, revoluţionară!*" (Ceauşescu apud. *În sprijinul activităţii...*: 1986, 109. subl. în orig.). De altfel, disciplina, alături de rezistenţă, era considerată cea mai importantă calitate a luptătorului; curajul şi „vitejia" sa trebuiau în permanenţă subsumate conducerii partidului, singura forţă îndrituită să construiască „socialismul" (*În sprijinul activităţii...*: 1986, 110-111). În continuare, membrii „gărzilor patriotice" aveau datoria de a apăra „vigilent" „cuceririle revoluţionare ale poporului", în special în faţa inamicilor interni, a căror acţiuni erau întotdeauna sprijinite, material sau fie numai şi ideologic, de către inamici externi. Filiaţia leninismului romantic cu leninismul post-revoluţionar transpare cu claritate în acest punct. Astfel, deoarece „într-o formă sau alta, persistă în conştiinţa unora dintre membrii societăţii rămăşiţe ale vechilor moravuri, atitudini şi concepţii alimentate de o serie de influenţe burgheze pătrunse din exterior", membrii gărzilor trebuiau să identifice şi să „combată" „elementele corupte", instrumentate de „reacţionari" şi de „imperialişti", care nu ar fi altceva decât „rămăşiţe ale fostelor clase exploatatoare" sau „indivizi declasaţi, avizi de trândăvie şi huzur, făpturi lipsite de cele mai elementare norme morale, dispuse să-şi vândă patria, să-şi trădeze ţara în care s-au născut şi au crescut pentru a-şi satisface meschinele lor interese personale". Aceştia erau categoric înfieraţi de

către secretarul general al PCR: „*pentru un pumn de arginți, își trădează patria*" (*În sprijinul activității...*: 1986, 150-151. subl. în orig.). Utilizarea de metafore biblice pentru a condamna lipsa de aderență a societății față de proiectul revoluționar al regimului confirmă faptul că romantismul acestuia se exacerba pe măsură ce pierdea războiul cu realitatea „burgheză". Leninismul romantic punea în practică ultimele încercări, tot mai deșănțate, de a forța apariția „conștiinței revoluționare" a populației și unității organice dintre aceasta și aspirațiile secretarului general al PCR, concomitent cu respingerea influențelor externe, de acum inamice indiferent de proveniența lor politică și ideologică.

> Ca parte componentă a conștiinței socialiste și a patriotismului revoluționar, vigilența revoluționară nu constituie un act de conjunctură, ci o normă de conduită care trebuie să călăuzească pe fiecare om al muncii, pe fiecare militar și luptător din gărzile patriotice în orice împrejurare. Pentru cetățenii patriei noastre nu există cinste mai mare, îndatorire mai nobilă și mai înălțătoare decât aceea de a-și iubi și apăra patria socialistă. Înalta conștiință revoluționară a poporului nostru, patriotismul său fierbinte, respectarea cu strictețe a legilor țării, ura față de cei care încearcă să atenteze la cuceririle sale revoluționare, la independența și suveranitatea națională au făcut ca serviciile de informații străine să nu găsească teren propice pentru activitatea lor de spionaj. Este fapt dovedit că o caracteristică a societății noastre o constituie unitatea de monolit a poporului în jurul partidului, unitate ce se exprimă în hotărârea cu care toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, muncesc pentru dezvoltarea puterii economice și a capacității de apărare a patriei (*În sprijinul activității...*: 1986, 153).

„Gărzile patriotice" erau subordonate PCR și armatei. Nefiind niciodată implicate într-un conflict armat, ele erau folosite pentru o multitudine de funcții care includeau: asistarea „unităților Ministerului de Interne" sau a „trupelor de grăniceri", misiuni de pază și de menținere a ordinii publice, dar și acordarea de ajutor în cazul calamităților naturale, a incendiilor sau a accidentelor majore care ar fi necesitat convocarea lor (*În sprijinul activității...*: 1986, 23). Înrolarea în „gărzile patriotice" era voluntară. Sigur, este vorba de voluntariat în sens leninist; dintr-un document al Direcției Județene Timiș a Arhivelor Naționale aflăm că, la data de 23 august s-a încheiat organizarea noilor formațiuni în comunele de pe raza județului Timiș. Deloc surprinzător, „nu a refuzat nimeni să facă parte din gărzile patriotice" (DJTAN, fond Comitetul Județean PCR Timiș, Dosar 34, 1968, f. 18). Limita de vârstă, 60 de ani pentru bărbați și 55 de ani pentru femei, putea fi depășită dacă existau cereri ale membrilor în acest sens. Vârsta minimă necesară pentru a face parte din „gărzile patriotice" era de 21 de ani, pentru ambele sexe. Dar recrutarea de „detașamente de tineret pentru scopuri de apărare" începea mult mai devreme, de la 16 ani (Loghin, Petricean: 1974, 133; Chaplin: 1983, 273). Tinerii urmau, sub îndrumarea armatei, programe de-

taliate de instruire pentru lupta corp la corp, utilizarea diferitor tipuri de armament şi derivarea de avantaje din poziţia şi resursele terenului pe care s-ar fi desfăşurat respingerea agresorului extern. Manualul „de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei", editat de către Ministerul Apărării Naţionale este foarte concludent în acest sens (Toma et. al: 1974). Aceste formaţiuni nu şi-au îndeplinit până la urmă rolul fundamental, acela de a mobiliza populaţia în jurul regimului prin instrumentare unei permanente imagini a inamicului extern. În plus, armamentul pus la dispoziţie gărzilor era învechit iar instrucţiunile de luptă superficiale.

> Judecând logic nu prea se vede utilitatea acestor gărzi patriotice decât doar ca o formă de mobilizare a cetăţenilor şi o atragere a lor de partea regimului care îi mobilizează împotriva URSS-ului. Activitatea gărzilor a devenit pur formală, ca mai tot ce se face în ţară, şi ea tinde să răpească timp oamenilor. Lipseşte cu desăvârşire entuziasmul ce ar trebui să călăuzească tineretul. Cu mici excepţii, membrii acestor gărzi, în caz de conflict, ar căuta să se predea şi să arunce armele învehite de care dispun, indiferent de unde ar apare duşmanul (sic!).
>
> Armamentul de care dispun gărzile patriotice este învechit şi cu totul diferit de ce utilizat în zilele noastre. Membrii gărzilor nu sunt instruiţi în ce priveşte războiul de guerilă sau lupta în localităţi. Se face doar ceva instrucţie militară, trageri, după care se întocmesc tabele cu rezultate, în majoritatea lor exagerate, ca să existe justificare pentru militarii ce conduc exerciţiile. Aceşti militari îşi dau seama de inutilitatea lor dar ordinul vine de sus, de la „comandantul suprem" şi deci nu poate fi discutat. Armele sunt decalibrate şi ruginite sau uneori pline de unsoare, căci nimeni nu are chef să se ocupe de ele. Există rastele speciale unde sunt ţinute armele în fiecare instituţie sau întreprindere, dar nu există armurier care să se ocupe de ele. Sunt unele arme atât de proaste încât oricât ai fi de bun trăgător tot nu poţi nimeri ţinta. În ce priveşte muniţia, ea este foarte controlată. Fiecare trăgător primeşte pe linia de tragere câte 3 cartuşe şi în cel mai fericit caz 5 cartuşe. Cu asemenea cantităţi şi cu astfel de arme nu se poate face mare lucru chiar dacă ar exista bunăvoinţă („Despre gărzile patriotice": 28 septembrie 1971, 3-4).

În caz de război, gărzile ar fi luptat sub îndrumarea armatei pentru a respinge agresorul (RSR ar fi purtat numai războaie „juste", defensive), în cadrul unui „război popular" sau „război al întregului popor" care, în imaginaţia lui Ceauşescu, ar fi atins proporţii epopeice. Acesta ar fi însemnat un efort coordonat pe care întreaga populaţie, „tineri şi vârstnici, bărbaţi şi femei" ar fi fost obligată să îl depună în vederea salvgardării „independenţei patriei". Acum, „misiunile de luptă" ale gărzilor includ apărarea diferitelor obiective strategice şi facilitarea acţiunilor logistice pentru stoparea invadatorului, dar pot avea, ocazional, şi caracter ofensiv. Interesant este că, pentru a asigura combativitatea gărzilor, acestea ar fi fost localizate, în caz de război, în perimetrele localităţilor în care

luptătorii locuiau sau se născuseră (Loghin, Petricean: 1974, 135-142). Iată cum sentimentul național era indus și exploatat nu numai de „sus în jos", ci și invers, de „jos în sus". Conceptul de „război al întregului popor" nu era o invenție a lui Ceaușescu, ci o preluare din doctrina militară iugoslavă. „Războiul popular" va fi utilizat și pentru subminarea politicii de securitate a întregului lagăr, gestionată prin intermediul OTV. RSR nu subscria la dezideratul „apărării colective" pe care această organizație încerca să îl impună ci, dimpotrivă, transforma securitatea națională într-o chestiune principială care nu suporta un referent superior (Alexiev în Kolkowicz, Korbonski: 1982, 213; Alexiev: 1981, 5-18). Leninismul romantic își va afirma cu vehemență disidența și la nivel militar; naționalismul armatei va fi împletit cu cel provenit din ideologia oficială pentru un asalt cât mai eficient asupra „vechiului", a spiritului „mic-burghez" care se încăpățâna să reziste tăvălugului propagandistic al partidului. Rolul principal al armatei va fi deturnat, aceasta transformându-se într-un „agent pentru socializare patriotică" care, sub coordonarea PCR, va depune eforturi în vederea creării „conștiinței socialiste" atât de necesară viitorului „om nou"(vezi Alexiev în Kolkowicz, Korbonski: 1982, 217-219).

Într-adevăr, așa cum au observat Jones și Alexiev, PCR a reușit să imprime cu succes „valorile (sale n.m.) ideologice" gândirii militare românești, astfel că naționalismul militar s-a combinat aproape perfect cu naționalismul romantic leninist (Alexiev: 1982, 221-222; Jones: 1981, 171). „În domeniul militar, conducerea este prin excelență o activitate politică, date fiind caracterul revoluționar al instituției armate, rolul și funcțiile sale în societate, misiunea ei sacră", iar întreaga activitate a armatei trebuie subsumată nu numai ideologic, ci și organizatoric, PCR. Îndoctrinarea în sens romantic leninist era de asemenea o componentă de bază a activității armatei: „toți comandanții, toate cadrele trebuie să înțeleagă că munca politică, de educație nu este în armata noastră o specialitate, nu este sarcina unei categorii distincte de cadre, ci o atribuție de căpetenie a tuturor cadrelor" (Arsîntescu, Găinuşe, Lustig: 1985, 154-155). Iată câteva caracteristici pe care „cadrele militare" trebuiau să și le formeze pentru a servi cât mai bine „patriei": în primul rând, acestea trebuiau să se ocupe de „*cultura lor politică și ideologică*", respectiv „stăpânirea profundă și multilaterală a politicii partidului, înarmarea lor cu concepția revoluționară a clasei muncitoare despre lume și viață – materialismul dialectic și istoric –, (sic!) cunoașterea temeinică a operei tovarășului Nicolae Ceaușescu, care (sic!) reprezintă aplicarea creatoare a marxismului la condițiile concrete ale țării noastre". Apoi, militarii trebuiau să dea dovadă de „patriotism înflăcărat", să își cultive „spiritul lor revoluționar" și „militantismul", cadrele de ofițeri „să fie pătrunse de un *dezvoltat simț al dreptății*", să nu iasă din litera „demnității și onoarei militare", să își arate „înalta responsabilitate" în muncă și să aibă „curajul asumării răspunderii", să manifeste „spirit de inițiativă", să debordeze permanent „*pasiune* ne-

stinsă în muncă", „să servească drept *exemplu pentru subordonaţi*" şi, nu în ultimul rând, să aibă „priceperea de a *mobiliza şi însufleţi subordonaţii* la îndeplinirea ireproşabilă a datoriilor" (Arsîntescu, Găinuşe, Lustig: 1985, 160-174; subl. în orig.). Cum să nu fie aceste principii compatibile cu ideologia romantic leninistă, când nu sunt altceva decât o expresie vehementă a ei?

La fel, cum să nu fie compatibil naţionalismul tipic militar şi cel romantic leninist când ultimul îl acaparase integral pe primul, instrumentându-l conform propriei logici ideologice? În timp ce spiritul „burghez" cucerea şi se inflitra tot mai profund în lumea comunistă, propaganda militară din RSR se străduia să le inoculeze purtătorilor de uniformă „contopirea propriei fiinţe cu ţelurile şi idealurile partidului, contopire exprimată într-o dăruire fără rezerve îndeplinirii neabătute a acestor ţeluri şi idealuri". Nu era vorba aşadar doar de „propagarea şi explicare unor concepţii, teze, precepte, calităţi, virtuţi", ci de o autentică „transformare a lor în idealuri şi convingeri nestrămutate ale militarilor, care să prindă viaţă în atitudinile şi faptele lor, în felul lor de a gândi şi trăi" (Arsîntescu, Găinuşe, Lustig: 1985, 224, 248). Aşa cum bine subliniază Alexiev, PCR a articulat din punct de vedere ideologic un nou tip de naţionalism care poate fi descris ca „o politică calculată să atragă suport pentru obiectivele majore ale partidului şi este folosit primar ca un instrument de mobilizare". Dar, nu uită să precizeze Alexiev, „urmărind un curs naţionalist, partidul însuşi a trecut printr-un proces de resocializare în valori naţionaliste. Asta l-a făcut, în schimb, mai receptiv la valori intrinsec militare. O consecinţă logică a acestui proces a fost decizia partidului să readucă armata, trecută anterior în plan secund, la poziţia ei tradiţională de depozitar al ideilor naţionale" (Alexiev: 1982, 207).

Revenind la „războiul popular", aflăm că, spre deosebire de războaiele clasice, în care „acţiunile de luptă sunt duse numai sau aproape numai de forţele armate regulate", în cadrul „războiului popular" „acţionează şi joacă un rol important formaţiunile de luptă populare (guerile, partizani, gărzi patriotice, formaţiuni de rezistenţă etc.) care, în funcţie de împrejurări, pot acţiona independent sau împreună cu armata regulată" (Soare: 1988, 216). O tipologie a acestui tip de război, avansată în ultimii ani ai regimului, ne ajută să înţelegem mai bine maniera în care leninismul romantic îşi concepea (in)securitatea Astfel, „războiul popular" nu se confundă cu războaiele defensive sau de „eliberare socială" sau naţională, deşi cuprinde indubitabil elemente de acest gen. Putând fi întâlnit şi în state „capitaliste", semantica sa este mult mai pronunţată însă în cadrul regimurilor leniniste, unde „asigură îmbinarea indisolubilă a spiritului patriotic cu cel revoluţionar în acţiunea socială şi militară". Apoi, pentru a fi cu adevărat popular, un război necesită „o participare largă, de masă". Tehnicile sale de luptă sunt variate, „în raport cu posibilităţile poporului, naţiunii, forţelor sociale care îl susţin şi îl poartă"; chiar dacă este indicat ca adversarul să nu fie „masacrat", totuşi, acest aspect depinde până la urmă de comportamentul său. Lupta împo-

triva inamicului nu comportă în nici un caz „restricții sau prejudecăți"; invadatorul trebuie respins și „ființa națională" apărată cu orice preț. Mai departe, aflăm că „războiul popular este un război de durată". Prelungirea sa reflectă capacitatea de rezistență a populației și erodarea progresivă a forțelor, materiale și morale, ale inamicului. În sfârșit, acest tip de război „dispune de propriile sale forme și procedeee de luptă", dintre care cea mai importantă este „strâns[a] corelare a dimensiunilor social-politice cu formele și procedeele luptei armate" și este de asemenea „un război total", deoarece „presupune o angajare pe toate planurile – militar, politic, ideologic, diplomatic, economic, moral-psihologic" pentru a face față cu succes agresorului (Soare: 1988, 220-225; vezi și Braun: 1978, 173-178, 184-185; o detaliată analiză a grupărilor militare și paramilitare și a „doctrinei defensive" a RSR este de găsit în Jacobini: 1987, 85-103). Se estima, de către experții militari, că aproximativ 50% din populație ar fi putut fi efectiv mobilizată în cazul unui astfel de conflict (Alexiev: 1981, 6-7).

Devine vizibilă astfel componenta principală a „războiului popular", și anume, îndoctrinarea ideologică (vezi Chaplin: 1983, 276-277). Leninismul romantic avea nevoie în primul rând de fidelitatea societății și de credința acesteia în „construirea socialismului"; în eventualitatea unui conflict, capacitatea sa de a își păstra puterea ar fi fost pusă serios sub semnul întrebării, iar conducerea PCR era fără doar și poate conștientă de acest aspect. Propaganda în favoarea regimului, camuflată într-o oarecare măsură sub forma „patriotismului revoluționar socialist" cunoștea un proces de exacerbare pe măsură ce societatea se îndepărta tot mai mult de regim, cedând tentațiilor ideologice „burgheze". Tendința este confirmată fără echivoc de studii sociologice făcute asupra mass-mediei românești din acea perioadă, care ajungeau la concluzia că „preferințele cetățenilor pentru mass-media audio-vizuală plasau reportajele politico-patriotico-economice pe poziții jenant de scăzute – mai puțin importante decât orice program muzical sau de divertisment, decât orice transmisiune sportivă, de teatru sau culturală, sau chiar decât buletinul meteo" (Nelson: 1988, 30; vezi și Karnoouh: 2011, 60).

*
* *

Planul intern al politicii de securitate a RSR se întrepătrunde desigur cu cel extern, la fel cum orientarea internă a lenininsmului romantic este conectată cu cea internațională: totalitarismul mobilizator și integrativ în raport cu „națiunea socialistă" are ca și corespondent dezideratul independenței, fie ea militară, politică, sau economică.

Constituită în 1955 ca și contrapondere la înființarea Alianței Nord Atlantice șase ani mai devreme, OTV reprezenta dimensiunea militară a „lagărului socialist", instrumentată bineînțeles de către centrul moscovit. În mare,

structura OTV era alcătuită din Comitetul Politic Consultativ, organism care se întrunea de două ori pe an pentru a dezbate probemele militare presante, apoi o „comisie permanentă având ca sarcină să elaboreze recomandările în probleme de politică externă" şi „Un secretariat unit", care reunea reprezantanti ai statelor participante (Filip: 2007, 65). În 1969, acestor organisme li s-a adăugat un „consiliu militar": securitatea „lagărului socialist" trebuia redefinită după evenimentele din 1968. Consiliul avea un rol consultativ, care nu implica însă RSR (Jones: 1981: 133). Mai apare, aproximativ în aceeaşi perioadă, şi un „directorat politic", având rolul de a preveni tendinţele centrifugale ale membrilor pactului, în sensul adoptării unor strategii de securitate similare celor iugoslave sau române (Jones: 1981, 164-171).

Una dintre activităţile principale ale mebrilor OTV consta în efectuarea de exerciţii militare comune. Acestea fuseseră introduse de către mareşalul sovietic Greciko în 1961, argumentează Cristopher Jones, „pentru a împiedica România să dezvolte un sistem teritorial defensiv şi să împiedice alte ministere de apărare ale OTV să urmeze exemplele albaneze şi româneşti de a îşi retrage forţele armate din interiorul mecanismelor de control sovietice" (Jones: 1981, 106). Aşa cum ştim, trupele sovietice se retrăseseră de pe teritoriile româneşti în 1958, iar Albania şi Uniunea Sovietică încetaseră relaţiile diplomatice în 1961, când Enver Hodja se poziţionase viguros de partea Chinei maoiste în conflictul sino-sovietic.

În consonanţă cu noua sa politică externă de la începutul anilor '60, Bucureştiul nu a mai permis manevre militare ale trupelor sovietice pe teritoriul românesc începând cu 1962. Până în 1967, comuniştii români au refuzat aplicaţiile comune de amploare, participând doar în 1964 şi 1967 la exerciţii „desfăşurate pe teritoriul R.P. Bulgaria" (Preda: Opriş: 2009, 372). După 1964, noua conducere sovietică a făcut presiuni asupra RSR pentru o integrare crescută a forţelor sale militare în structurile militare ale OTV, fapt care nu a făcut decât să deterioreze şi mai departe relaţiile dintre cele două state, şi aşa aflate la un minim istoric (Remington: 1971, 78-93). Începând cu 1969, datorită urmărilor intervenţiei în Cehoslovacia şi tensionării relaţiilor din interiorul „lagărului", RSR a conştientizat imprudenţa continuării unui ton sfidător în problemele militare est-europene, drept care se va implica mai frecvent în activitatea OTV, participarea sa rămânând totuşi sporadică la evenimente de acest gen (Braun: 1978, 129-138).

Per ansamblu, interacţiunile RSR cu OTV au fost formale în raport cu gradul de implicare a celorlalţi membri, dar nu se poate afirma că liderii de la Bucureşti au neglijat obligaţiile care le reveneau ca semnatari ai pactului. Nu au făcut decât să le menţină la un „nivel minimal" (Linden în Sodaro, Wolchik: 1983, 62). După 1970, au fost permise un anumit gen de acţiuni ale OTV pe teritoriul românesc, şi anume simulări de exerciţii militare pe hartă, făcute de ofiţeri; nu au fost permise, aşa cum se întâmpla pe teritoriile altor state membre,

implicarea de contingente militare efective. Acțiuni de o amploare mai mare nu au fost permise, deoarece ar fi antrenat temerea încălcării suvernaității naționale şi a cedării conducerii armatei române sovieticilor; Ceauşescu era foarte sensibil la acest aspect. Eroismul său romantic, cuplat cu orgoliul de a fi comandant suprem al forțelor armate, îşi spunea din plin cuvântul: „«Armata română va primi ordine numai de la organele supreme de partid şi de stat şi la chemarea poporului, şi [...] nu va primi niciodată ordine din exterior»". Natura raporturilor dintre RSR şi OTV este plastic şi ironic descrisă de către Cristopher Jones în felul următor: „după exercițiile din 1963 (Braun avansează 1962 ca an al opririi activităților comune ale pactului în interiorul granițelor româneşti), România nu a mai permis niciodată manevre pe pământ românesc, deşi a trimis la OTV personal pe care românii l-au descris ca observatori, iar sovieticii l-au descris ca participanți" (Zimmerman în Meiklejohn Terry: 1984, 13).

Pe lângă, sau în consonanță cu direcția ideologică a raporturilor dintre centrul moscovit şi sateliții est-europeni, componenta militară joacă la rândul său un rol important. Uniunea Sovietică a intervenit armat, agrumentează Jones, nu neapărat când ideologia leninistă intrase în colaps, cum s-a întâmplat în Ungaria în 1956 sau în Cehoslovacia în 1968, ci atunci când regimul comunist local nu reuşise să mobilizeze populația împotriva unei eventuale agresiuni externe. Iugoslavia lui Tito, Polonia lui Gomułka şi România lui Ceauşescu nu intrau în această categorie. În cazul unei intervenții într-una dintre aceste țări, regimurile comuniste puteau conta, cel puțin în această privință, pe sprijinul unei mari părți a populației. Chiar dacă forțele defensive nu ar fi avut şanse în fața agresorului, riscurile geopolitice pe care un astfel de scenariu le-ar fi antrenat convingeau Moscova că prudența este preferabilă (Jones: 1981, 60-105). Sunt de acord cu Jones până la un anumit punct: da, realismul politic a cântărit greu şi în relațiile dintre statele socialiste, nu numai în exteriorul comunismului internațional, dar, pe de altă parte, nu putem pune cadrul ideocratic leninist pe un plan secundar în această ecuație. Dimpotrivă, avem de-a face mai degrabă cu un realism leninist, să-i spunem aşa, măcar până în prima jumătate a anilor '60, când leninismul europenizat încă mai credea sincer în fezabilitatea revoluției globale, chiar dacă în termeni social-culturali mai degrabă decât politico-militari.

De fapt, principala inadvertență a relațiilor dintre RSR şi OTV era dată de faptul că „românii au avut tendința să vadă pactul de la Vraşovia mai mult o alianță militară tradițională de state militară de state suverane decât o fraternitate militară de țări socialiste care împărtăşesc obiective, sisteme sociale şi o ideologie identică" (Alexiev: 1981, 12), ceea ce era perfect consonant cu ambițiile independentiste şi postura eroică în care leninismul romantic se imagina şi urmărea să fie perceput pe scena internațională. Dar, pe de altă parte, RSR nu a trecut dincolo de limitele toleranței sovietice în afacerile militare ale „lagărului socialist", aşa cum nu a făcut-o nici în cele politice şi economice.

Ceauşescu a criticat dur, în 1968, discuţiile de la Dresda referitoare la tentativele de supranaţionalizare a OTV, la care RSR nu fusese invitată. Întâlnirea prefigura iminenta invazie a Cehoslovaciei, care, aşa cum am văzut, fusese dur criticată la Bucureşti.

> La întâlnirea de la Dresda ţara noastră nu a fost invitată. Nu facem pentru aceasta nici un reproş nimănui. Ceea ce ne-a reţinut însă atenţia este faptul că la această întâlnire s-au pus în discuţie probleme ale activităţii C.A.E.R.-ului şi ale Comandamentului Forţelor Armate Unite ale statelor participante ale Tratatului de la Varşovia. Considerăm că discutarea unor astfel de probleme, care se referă la organisme internaţionale la fondarea cărora România nu a luat parte, nu se poate face numai de către *unele* ţări membre. Ne miră faptul că s-a discutat despre comandamentul militar al statelor participante la Tratatul de la Varşovia, deoarece la Sofia s-a hotărât de către toate delegaţiile ca miniştrii forţelor armate să elaboreze, într-un termen de şase luni, propuneri pentru îmbunătăţirea activităţii acestui comandament. [...]
> Aşa cum a dovedit experienţa de până acum, asemenea acţiuni şi procedee nu sunt de natură să contribuie la întărirea acestor organisme, la sporirea încrederii, colaborării şi unităţii ţărilor socialiste (Oancea et. al.: 1981, 34, subl. în orig.).

OTV era considerată o organizaţie cu rol pur defensiv, care urma să intre în acţiune „numai atunci când o ţară dintre cele care s-au asociat în această organizaţie va fi atacată de o ţară imperialistă" (Oancea et. al.: 1981, 38). Forţa şi coeziunea OTV constau, pentru Ceauşescu, în permanenta întărire a capacităţilor naţionale de întărire a statelor membre, nu în centralizarea ei, din care ar fi rezultat tocmai contrariul. Încă din 1966, când noua echipă sovietică, avându-l în frunte pe Leonid Brejnev, încerca să redefinească OTV în termeni cât mai avantajoşi pentru Moscova, conducerea PCR se pronunţa ca fiind „neindicat să existe reprezentanţi ai Comandamentului Suprem ai Forţelor Armate Unite în armatele statelor participante la Tratatul de la Varşovia" (Preda, Opriş: 2009, 256), poziţie pe care RSR nu o va abandona niciodată.

> Teza care încearcă a fi acreditată în ultimul timp (finalul anilor '60, n.m.) după care apărarea în comun a ţărilor socialiste împotriva vreunui atac imperialist presupune limitarea sau renunţarea la suveranitatea vreunui stat participant la Tratat nu corespunde principiilor relaţiilor dintre ţările socialiste şi nu poate fi sub nici o formă acceptată. Apartenenţa la Tratatul de la Varşovia nu numai că nu pune în dicuţie suveranitatea ţărilor membre, că nu „limitează" în vreun fel sau altul independenţa lor de stat, ci, dimpotrivă, după cum se prevede chiar în Tratat, este un mijloc de întărire a independenţei şi suveranităţii naţionale a fiecărui stat.

Nu resurgenţa centralismului, care ar fi amintit de perioade din mişcarea comunistă internaţională care repugnau de-a dreptul RSR, considera secretarul

general al PCR ca fiind soluția la problemele de securitate ale „lagărului socialist", ci, așa cum am menționat, capacitățile militare ale fiecăreia în parte: „forțele țărilor participante la Tratatul de la Varșovia se bazează pe forța și tăria fiecărei armate naționale", iar „răspunderea fiecărui stat este de a întări propriile sale armate" (Oancea et. al.: 1981, 39). Pretinzând că acționează prin împuternicirea și în numele poporului, cu care încerca să edifice varianta romantic leninistă de socialism, Ceaușescu declara viguros că, acționând exclusiv pentru securitatea națiunii române, conducerea armatei acesteia nu putea fi sub nicio formă exteriorizată: „nu se poate concepe în nici un fel cedarea vreunei părți, cât de mici, a dreptului de comandă și de conducere a forțelor armate de către partid, de către guvern" (Oancea et. al.: 1981, 47). Conducerea de la București își legitima permanent poziția utilizând principii înscrise în documentele fondatoare ale OTV și reinterpretându-le desigur în cheie romantic leninistă: „în Statutul Tratatului de la Varșovia se spune clar că fiecare țară va participa la activitatea acestuia în conformitate cu capacitatea sa, cu prevederile și hotărârile pe care le va adopta fiecare stat în parte. Deci, nu am ceda și nu vom ceda niciodată nimănui dreptul de a angaja armata română în vreo acțiune militară, decât parlamentului, poporului, organelor de partid și de stat românești" (Oancea et. al.: 1981, 75).

În 1978, RSR a făcut din nou notă discordantă cu planurile sovietice de sporire a cheltuielilor militare ale OTV, refuzând de asemenea să adopte postura sovietică în evenimente internaționale de prim rang cum ar fi condamnarea Moscovei a acordurilor de la Camp David, în semnarea cărora președintele american Jimmy Carter a avut un rol central. Sovieticii erau nemulțumiți cu siguranță că poziția Israelului ieșea întărită în raport cu cea a statelor arabe, acest stat fiind considerat de către Kremlin un cap de pod al influenței americane în interiorul propriului perimetru geopolitic. Nu în ultimul rând, conducerea de la București s-a abținut să intervină în criticarea, ritualică de pe acum, a Chinei. Brejnev a condamnat în termeni duri atitudinea RSR, acuzând-o de „demagogie" și de subminarea potențialului defensiv al „lagărului socialist" în raport cu imperialismul (Nelson: 1988, 205).

Comportamentul comuniștilor români în raport cu OTV s-a menținut pe aceleași poziții și de-a lungul deceniului următor. La fel și ambiția romantic leninistă a unei politici internaționale independente, care nu a reușit, probabil că nici nu avea cum, să treacă de nivelul autonomiei:

> Faptul că România este membră a Pactului de la Varșovia nu este de natură să limiteze în vreun fel politica sa externă independentă. Acest pact a fost creat pentru apărarea independenței fiecărei națiuni membre în cazul unor atacuri din afară și el își justifică existența numai în măsura în care fiecare țară își poate asigura pe deplin independența, poate participa activ la viața internațională, în concordanță cu propriile sale interese (Oancea et. al.: 1981, 67).

6.7. De-a şoarecele şi pisica: tatonând relaţiile cu Uniunea Sovietică

Moscova nu a ezitat să îşi manifeste iritarea faţă de comportamentul internaţional, deseori sfidător, al RSR. Gesturile de frondă ale lui Ceauşescu din primii ani de după obţinerea puterii, deşi circumscrise unei retorici moralizatoare, deţineau întotdeauna şi o latură conciliantă: disidenţa română nu îşi permitea să forţeze prea tare anumite limite. Dar problema nu se punea în termenii unei ameninţări militare sovietice, ci în presiuni intersistemice care ar fi riscat să se repercuteze până la urmă şi asupra Bucureştiului. Aşa cum am observat, în vara anului 1968 sovieticii au adoptat o postură mai degrabă „defensivă" la adresa reproşurilor lui Ceauşescu, nedorind ca acestea să destabilizeze şi mai mult situaţia internă a lagărului, şi aşa convulsionată (SR/Romania: 6 November 1968, 2-3). Escaladarea tensiunilor ar fi cauzat cu siguranţă, pe lângă mai multe atacuri mediatice, presiuni economice şi politice sporite. Ori, cu siguranţă, lui Ceauşescu nu i-ar fi convenit o astfel de evoluţie a evenimentelor.

În plus, să nu uităm că toleranţa Moscovei faţă de sateliţi depindea substanţial de coeziunea sau lipsa de coeziune a elitei politice sovietice, aşa cum observă judicios Ronald Linden: „Slăbiciunea regimului Hruşciov în ultimele sale zile, şi nesiguranţa perioadei iniţiale Brejnev-Kosâghin, a permis o rază de acţiune mai amplă pentru politicile româneşti în anii '60. Prezenta conducere sovietică, cu un Brejnev aflat mai ferm în control, a fost totuşi dispusă să trăiască cu aliatul său rebel, acesta asumându-şi respectul continuu pentru anumite limite". O altă barieră pentru constrângerea sovietică a RSR de a respecta un anumit tipar comportamental extern rezida, aşa cum am observat în capitolele anterioare, în însăşi efectele pe care conflictul sino-sovietic le avea asupra imaginii şi reputaţiei internaţionale a Moscovei (Linden în Nelson: 1981, 236-237). Acelaşi Linden afirma, cu altă ocazie, că „Deviaţia politicii externe româneşti" nu reprezenta altceva decât „un produs, un rezultat" al presiunilor economice consecvente ale Uniunii Sovietice începând cu debutul anilor '60. Pe acest fond al disidenţei calculate s-ar fi pliat apoi ambiţia romantic leninistă de a se imprima în „conştiinţa lumii", cum elogios titra la jumătatea anilor '70 revista *Lumea* – utilizând o politică internaţională „simulat" democratică şi esenţialmente leninistă (vezi Linden: 1979, 177-203).

Conducerea PCUS nu a urmărit impasibilă ridicarea relaţiilor dintre RSR şi RFG la nivel de ambasadă, lipsa condamnării la ONU a Israelului de către reprezentanţii României, alegerea ministrului de Externe Corneliu Mănescu în funcţia de preşedinte al Adunării Generale a aceleiaşi organizaţii, vizitele lui de Gaulle şi Nixon la Bucureşti şi, nu în ultimul rând, dezaprobarea vehementă, fie şi numai pentru câteva zile, a invaziei Cehoslovaciei de către liderii PCR (vezi, mai pe larg, „Note de convorbire...", în Mizil: 2001, 522-534). În presa şi în dis-

cursurile politice sovietice puteau fi găsite des referiri critice la „naționalismul" românesc. Pe de altă parte însă, şi Ceauşescu era conştient de limitele geopolitice impuse de către proximitatea geografică a Uniunii Sovietice şi de consistentele relații economice pe care RSR le întreținea cu acesta, în ciuda unor fluctuații periodice induse politic.

Sucesorul lui Dej a făcut prima sa vizită la Moscova, în calitate de secretar general al PCR, în septembrie 1965. Au fost discutate cu această ocazie o serie de subiecte, dintre care se remarcă, printre altele, problema tezaurului pe care autoritățile române l-au depozitat la Moscova în timpul Primului Război Mondial, şi care era acum revendicat de către noua conducere de la Bucureşti. De asemenea, Ceauşescu şi însoțitorii săi mai doreau şi arhiva PCdR, parte a mult mai marii arhive a fostului Comintern, depozitată tot la Moscova.

Alexandru Bârlădeanu, un colaborator de încredere al lui Gheorghiu-Dej care se mai afla, încă, în cercurile puterii, şi care l-a însoțit pe Ceauşescu în vizita mai sus amintită, a fost însărcinat să deschidă discuția despre tezaur. Menționând că, în total, au fost încredințate spre păstrare guvernului țarist (1916) şi apoi sovietic (1917) „93 452 kg aur fin", pe lângă alte valori, Bârlădeanu solicita returnarea acestora, avansând ca argument un citat din Lenin conform căruia tezaurul se va întoarce în țara de origine numai „după doborârea contrarevoluției române". Fiind de aproape două decenii un stat socialist, liderii de la Bucureşti considerau că ar fi cazul să primească de acum întreg tezaurul, din care reveniseră în țara, în 1935 şi 1956 anumite părți „conținând arhivă, documente isorice, opere de artă" – cu excepția impresionantei cantități de aur şi a celor „două casete cu bijuterii ale fostei case regale" (Anton, Chiper: 2003, 133; Bârlădeanu: 1995, 181-199). O soluționare pozitivă a cererii române, argumenta cu tact Bârlădeanu, „în afară de o anumită importanță economică pentru țara noastră", ar fi avut „şi o deosebită semnificație politică atât prin faptul că se înfăptuieşte ceea ce încă Lenin considera că trebuie înfăptuit, cât şi prin faptul că ar ilustra relațiile de înaltă principialitate pe care se bazează prietenia şi colaborarea frățească dintre popoarele noastre" (Anton, Chiper: 2003, 134).

După intervenția lui Bârlădeanu, Paul Niculescu-Mizil a ridicat la rândul său problema restituirii arhivelor mişcării comuniste din România activă în perioada interbelică, aflate pe atunci în posesia Cominternului şi acum, implicit, a liderilor PCUS. Pe lângă documente importante, atenționa Mizil, „în arhiva Internaționalei Comuniste sunt numeroase materiale care cuprind date despre mişcarea muncitorească din România, despre activitatea partidului nostru". Ceea ce îi interesa de fapt pe comuniştii români relativ la acest subiect, va menționa lipsit de echivoc Ceauşescu, era „documentare[a] privitoare la unii activişti ai partidului nostru" care lucraseră în aparatul administrative al Cominternului şi „care în perioada 1936-1937 au fost condamnați aici. Noi n-am clarificat până acum situția lor şi avem obligații în țară: ei au familii, rude şi trebuie să le cla-

rificăm situaţia" (Anton, Chiper: 2003, 136-137). Dincolo de grija lui Ceauşescu pentru activiştii Cominternului de origine română executaţi de către Stalin în timpul „marii terori", chestiunea era sensibilă din punct de vedere politic, dar şi juridic. Primul ministru Kosâghin a ripostat susţinând că aceştia primiseră deja cetăţenie sovietică şi, pe cale de consecinţă, nu ar mai fi trebuit să facă obiectul preocupărilor conducerii române. Problema a rămas însă suspendată, decizându-se ca, în viitorul apropiat, să aibă loc întâlniri ale unor comisii juridice româno-sovietice pentru a soluţiona adecvat cererea (Anton, Chiper: 2003, 137-138).

Solicitarea lui Ceauşescu era îndrăzneaţă sub aspect politic, punând deliberat conducerea sovietică într-o postură delicată. Dacă ar fi recunoscut oficial suprimarea fizică a a activiştilor cominternişti de origine română în închisorile staliniste, Brejnev ar fi alimentat deteriorarea imaginii Uniunii Sovietice drept centru director al lumii comuniste, un proces pe care dorea cu orice preţ să îl inverseze. Ne aflăm la jumătatea anilor '60, când conflictul sino-sovietic va pune definitiv capăt unei lumi comuniste structurate după tipare sovietice; pe de altă parte însă, aşa cum era de aşteptat, înlocuitorul lui Hruşciov făcea tot posibilul pentru a reda Moscovei ceea ce considera a fi locul pe care îl merită în cadrul mişcării comuniste internaţionale. Pe de altă parte, poziţia lui Ceauşescu reflectă din plin componenta naţionalistă a gândirii acestuia, care se extindea fără menajemente şi asupra unei perioade în care comunismul românesc fusese realmente internaţional: în opinia sa, identităţile acelor activişti şi toate informaţiile despre comunismul românesc interbelic ar fi trebuit să constituie probabil secrete de stat; aflarea lor în posesia Moscovei nu făcea decât să îi reamintească de filiaţia inevitabilă dintre RSR şi Uniunea Sovietică şi, mai important, dintre leninismul romantic aflat pe atunci în fază germinativă şi leninismul sau leninismele de tip sovietic articulate de un centru moscovit care nu îşi va pierde niciodată, din punct de vedere ideologic, supremaţia.

Ajungem astfel la desconsiderarea făţişă pe care Ceauşescu o manifesta în raport cu cea de-a Treia Internaţională Comunistă. Aşa cum am aflat din biografia dedicată personajului de Mary Ellen Fischer, urmaşul lui Dej responsabiliza Cominternul pentru slăbiciunea comunismului românesc din perioada interbelică, ceea ce era adevărat. Susţinând că, prin acest instrument de presiune, Moscova a impus PCdR-ului obiective anti-naţionale care l-au incapacitat total din punct de vedere politic, Ceauşescu va milita permanent pentru recuperarea (sau chiar formarea) unei tradiţii naţionale a PCR, independentă de imixtiunile discreţionare ale Uniunii Sovietice (Fischer: 1989; vezi *Politica internaţionalistă...*: 1972 şi *Apărarea patriei...*: 1977). Într-adevăr, „Atâta timp cât partidul s-a identificat pe sine cu referentul extern sovietic, nu a avut altă alternativă decât să urmărească o «acumulare primitivă a legitimităţii». Acum formula politică trebuia schimbată. Gradual, a evoluat într-un efort evident al elitei politice de a se descotorosi de imaginea sa iniţială, extrasistemică, pentru a-şi baza mai degrabă

pretențiile de putere pe continuitate intersistemică. De acum înainte partidul era destinat să devină nu numai încarnarea dezvoltării industriale, ci de asemenea a aspirațiilor naționale pentru independență" (Shafir: 1985, 48). Iar în perioada ceaușistă, am putea adăuga, eforturile dirijate ale partidului în vederea construirii unei autentice imagini naționale le-au întrecut pe toate celelalte.

Condamnând „*vechea practică a Cominternului de amestec în treburile altor partide, de dizolvare a altor partide, practică care (sic!) s-a dovedit a fi proastă*" (Preda, Opriș: 2009, 341; subl. în orig.), Ceaușescu făcea tot posibilul pentru a disocia imaginea PCR de cea a PCdR-ului activ în perioada interbelică: partidul trebuia să obțină o nouă identitate, conformă cu aspirațiile ideologice mobilizatoare și integrative ale leninismului romantic. Aceasta își va fi fost autosuficientă, nemaidepinzând de centrul moscovit care începuse să fie perceput progresiv ca un inamic al intereselor naționale ale RSR.

> Este știut că încă în 1943 – declara Ceaușescu la împlinirea a cincizeci de ani de la înființarea PCR – în hotărârea Prezidiului Comitetului Executiv al Cominternului privind autodizolvarea Internaționalei Comuniste, evidențiindu-se „deosebirea adâncă a problemelor ce se pun în fața clasei muncitoare în diferite țări", se sublinia că „rezolvarea problemelor mișcării muncitorești din fiecare țară luată separat, prin forțele unui centru internațional, oricare va fi el, va întâmpina piedici de netrecut". Experiența ulterioară a activității Biroului Informativ (Cominformului, n.m.) a confirmat câtă dreptate a avut Prezidiul Cominternului când a hotărât să se dizolve și cât de greșită a fost hotărârea de înființare a Biroului Informativ. Cu atât mai mult astăzi, când numărul partidelor comuniste a crescut foarte mult, când ele s-au călit și maturizat, dovedindu-și capacitatea de a gândi și acționa în mod autonom, când mișcarea revoluționară s-a amplificat și a îmbrăcat forme noi, existența sub orice formă a unui centru în mișcarea comunistă nu mai este nici necesară, dar nici posibilă (*Politica internaționalistă...*: 1972, 140).

Bineînțeles, Ceaușescu prefera să escamoteze autenticul motiv al desființării Cominternului de către Stalin, și anume, convingerea aliaților occidentali ai Uniunii Sovietice de intențiile „democratice" și non-hegemonice ale PCUS în raport cu celelalte partide comuniste, în special cele din Europa de Vest.

Revenind la vizita delegației române la Moscova, Brejnev și subalternii săi s-au arătat surprinși de cererile omologilor lor români, cerând întreruperea ședinței pentru a se putea documenta în privința problematicii tezaurului. Peste câteva zile, partea sovietică a oferit un răspuns tranșant lui Ceaușescu și însoțitorilor săi, la care aceștia probabil că se așteptau. Începând cu sugestia unei mai bune cooperări internaționale București-Moscova, Brejnev a ajuns în scurt timp la concluzia că „Din păcate, noi, în lagărul socialist, [...] nu reușim ca din timp și în mod coordonat să luăm poziții pe arena internațională". Cu alte cuvinte, era deplânsă emascularea politică a Moscovei, care se chinuia, fără succes, încă din

ultimii ani ai conducerii lui Hruşciov să organizeze o nouă conferinţă internaţională a mişcării comuniste globale. Ceauşescu se evidenţiase ca un vehement contestator al necesităţii organizării unei astfel de conferinţe; tocmai de aceea Brejnev a părut dispus să ofere nişte concesii la acest capitol, fără a renunţa însă la ideea principală: „ar fi foarte util ca noi să ne adunăm pentru o zi, să spunem, în Polonia sau la Bucureşti; nu este neapărat nevoie să o intitulăm consfătuire, ci doar să facem un schimb de păreri şi să analizăm sensul evenimentelor care au loc şi să ne coordonăm paşii politici şi practici în această problemă". Deoarece o astfel de întâlnire nu ar fi necesitat emiterea unui „document oficial", partidele şi guvernele comuniste est-europene ar fi fost chiar „obligate" să accepte o astfel de „propunere", indiferent de cine ar fi enunţat-o. Pe de altă parte, Brejnev încerca să menajeze susceptibilităţile lu Ceauşescu insistând că o întâlnire de acest tip nu ar fi însemnat lezarea suveranităţii naţionale sau „amestec" în afacerile interne: era vorba pur şi simplu de un „schimb de păreri" în vederea creşterii „încrederii" între participanţi, şi totodată a testării „sincerităţii" lor (Anton, Chiper: 2003, 158-161).

Mai departe, tonul lui Brejnev s-a radicalizat progresiv. Referitor la lucrarea lui Marx, *Însemnări despre români*, apărută un an mai devreme şi discutată în capitolul precedent al lucrării, Brejnev a pretins că nu ar reprezenta decât note de lectură ale filosofului german, făcute sub influenţa unor autori „burghezi", fiind deci, „din punct de vedere ştiinţific", inconsistentă. „Dv. ştiţi că nu toată populaţia l-a studiat pe Marx", îi reproşa Brejnev lui Ceauşescu. „În felul acesta opinia publică este indusă în eroare în ce priveşte adevăratele concepţii ale lui Marx". Nu în ultimul rând erau incriminaţi intelectualii care redactaseră introducerea cărţii (Andrei Oţetea şi Gheorghe Zane), deoarece, deşi condamnaseră „în mod just" orientarea externă a „ţarismului rus, au uitat cu totul să spună că întemeietorii socialismului ştiinţific au subliniat în toate lucrările lor că ţările balcanice datoresc existenţa lor Rusiei" (Anton, Chiper: 2003, 162-163). Extrapolând argumentul, mesajul era cât se poate de clar: statele comuniste din Balcani nu trebuie să uite că au apărut datorită bunăvoinţei Uniunii Sovietice.

În final, pretenţia reprezentanţilor RSR de a se restitui tezaurul românesc de la Moscova „ne-a provocat nedumeriri", se destăinuie Brejnev. „De ce? Această problemă are o vechime de 50 de ani şi ea se referă la socotelile dintre Rusia ţaristă şi România regală. Acum însă discuţiile au loc între două state socialiste, care în acest timp au încheiat diferite acorduri, au stabilit relaţii frăţeşti, prieteneşti" continua liderul sovietic. După revoluţia rusă din februarie, tezaurul ar fi fost trimis în mai multe regiuni ale Rusiei „pentru a se păstra", iar „o parte din aur" ar fi fost furat până la urmă de armatele „contrarevoluţionare" ale „albgardiştilor" (Anton, Chiper: 2003, 172-173). Cu alte cuvinte, trasabilitatea tezaurului s-a pierdut, încerca Brejnev să-şi convingă interlocutorii. Apoi continua intimidant:

> Dacă este să vorbim aşa, la arhivă există însă şi alte documente. Există un document din care reiese că România regală are datorii faţă de Rusia ţaristă pentru livrări de armament şi alte lucruri în sumă de 300 mil. dolari, ceea ce corespunde cu 274 tone de aur. Dacă este să ridicăm această problemă, trebuie ridicată şi cealaltă. Cred că având în vedere cele spuse de mine până acum – că este o problemă cu o vechime de 50 de ani; că în aceste condiţii există pretenţii reciproce; că în condiţiile desfăşurării unei activităţi serioase de educare a poporului, acţiune desfăşurată de către partid, în spiritul prieteniei, în condiţiile când s-a reuşit să fie înlăturată amărăciunea provocată de cel de-al Doilea Război Mondial –, (sic!) iar dv. ştiţi că aceasta a fost o amărăciune grea pentru noi; comisiile de război care au stabilit pierderile pricinuite de război la Odessa şi Crimeea, precum şi din documente referitoare la acţiunile trupelor române, pierderile pricinuite depăşesc de 100 ori ceea ce discutăm noi astăzi. De aceea, considerăm această problemă nu pur şi simplu o problemă financiară. Nu este vorba de 900 kg aur sau 300 mii dolari (sic!; în prima parte a fost avansată cifra de 300 milioane dolari, n.m.), aici este o problemă politică. (Anton, Chiper: 2003, 173).

În concluzie, solicitarea părţii române nu era conformă „interesului dezvoltării prieteniei noastre şi colaborării dintre noi". Mai mult, avertiza Brejnev, „Noi considerăm că această problemă trebuie să fie închisă şi să nu ne mai întoarcem la ea. Numai o asemenea rezolvare ar sluji încrederii reciproce şi prieteniei frăţeşti, deplinei înţelegeri". Referitor la arhivele despre mişcarea comunistă românească din perioada interbelică, liderul sovietic se declara dispus să permită copierea unor documente de către oameni de ştiinţă români şi, de asemenea, să continue să trimită dosare cu copii după astfel de documente la Bucureşti, aşa cum se proceda începând cu 1957. Pe de altă parte însă, continua Brejnev „nu putem să hotărâm din proprie voinţă ca documentele secţiei române (a Cominternului, n.m.) să vă fie transmise dumneavoastră şi să lăsăm un loc gol în arhivă" (Anton, Chiper: 2003, 174-175).

Din partea delegaţiei române, primul ministru Ion Gheorghe Maurer a recunoscut faptul că discuţia a ajuns în impas, iar prelungirea ei în acele condiţii ar fi fost lipsită de sens. Pe de altă parte însă, „problema este deschisă" a subliniat Maurer, şi „va trebui rezolvată în cadrul unor discuţii viitoare". Ceauşescu nu a fost însă dispus să cedeze, cel puţin în aparenţă.

> Noi am ridicat un lucru simplu: între două guverne a intervenit un acord semnat de miniştrii de Finanţe de atunci; aceste valori au fost date spre păstrare, nu au fost date drept gaj, în contul unor datorii.
> După toate normele internaţionale şi interne, dacă îi dai cuiva să păstreze ceva, el este obligat să ţi-l înapoieze. Consiliul Comisarilor Poporului – din care, după câte îmi amintesc, făcea parte şi Lenin – a considerat că trebuie să îşi asume răspunderea că va păstra şi va înapoia poporului român aceste valori, adoptând în acest sens o hotărâre specială. Aceasta este o dovadă a respectării dreptului internaţional, a dreptului unui alt popor, pentru că într-adevăr, aşa cum se spune

> aici, acest tezaur aparţine poporului român. Este într-adevăr o dovadă de internaţionalism proletar, cum numai Lenin putea să o facă.
> Noi aici nu ridicăm decât problema de a restitui ceea ce a fost depozitat şi ceea ce puterea sovietică a spus că va restitui poporului român. Nu înţelegem de ce să ridicăm problema decontărilor. Aceasta într-adevăr nu are nici un rost. Nu înţelegem de ce să legăm problema aceasta simplă de problemele celui de al Doilea Război Mondial (Anton, Chiper: 2003, 191-192).

Ca o curtoazie reciprocă, ambele părţi şi-au manifestat intenţia de a soluţiona în spirit constructiv divergenţele apărute. Realitatea va fi însă diferită. Putem observa astfel că raporturile dintre conducerile nou instaurate a RSR, respectiv a Uniunii Sovietice, au debutat sub auspicii nefavorabile, care se vor accentua cu timpul. Nadirul relaţiilor româno-sovietice a fost atins peste doar câţiva ani, cu ocazia evenimentelor din Cehoslovacia. În 1970, în cadrul unei noi întâlniri, tot la Moscova, dintre Ceauşescu şi Brejnev, ultimul îi reproşa dur primului atitudinea manifestată în vara anului 1968: „*v-aţi pronunţat în mod deschis* împotriva sprijinului dat *Cehoslovaciei* pentru apărarea socialismului. *Puteaţi să vă abţineţi*, ar aţi spus că este o intervenţie, un amestec brutal în treburile altui stat socialist. Aţi ridicat un *zgomot* ca şi cum securitatea României era periclitată". Astfel, continua Brejnev, s-a ajuns în situaţia indezirabilă în care „o ţară socialistă condamnă întreaga comunitate socialistă" („Note de convorbire...", în Mizil: 2001, 533, subl. în orig.; vezi şi Moraru în Rusan: 2001, 695-705, pentru discuţia purtată ulterior în cadrul Comitetului Politic Executiv în baza dialogului mai sus menţionat).

În 1969, RSR a decis să participe la conferinţa internaţională a partidelor comuniste pe care Moscova reuşise, după îndelungate tergiversări, să o organizeze. Situaţia existentă la nivelul „lagărului socialist" era suficient de tensionată pentru ca liderii PCR să conştientizeze oportunitatea unei replieri strategice. Chiar dacă până atunci aceştia se remarcaseră denunţând cu fiecare ocazie proiectul unei noi conferinţe, în principal în baza argumentului că nu ar fi reprezentativă deoarece nu toate partidele comuniste (cel chinez era vizat în mod special) ar fi fost invitate să participe şi, astfel, „sciziunea" comunismului internaţional ar fi fost mai degrabă confirmată decât surmontată – acum, Ceauşescu a dat dovadă de suficientă precauţie pentru a da curs invitaţiei sovietice, manifestând totuşi anumite rezerve. În primul rând, se cerea adoptarea prin consens a documentelor conferinţei, nu prin vot majoritar. Practic, respectarea acestei cerinţe ar fi condus la blocarea întregii conferinţe. Argumentul invocat de Mizil se pliază perfect pe substanţa leninismului romantic: „Am arătat că suntem împotriva votului majoritar, deoarece *principiul centralismului democratic are valabilitate numai pe plan intern*", fiind „*inaplicabil în relaţiile externe*, între partide" (Mizil: 2001, 139, subl. m.). La fel, erau considerate inacceptabile atacurile la adresa altor partide, absente sau prezente la conferinţă, împreună cu res-

pectarea în mod egal a opiniilor fiecărui partid participant: subiectul principal al întâlnirii ar fi trebuit să rezide strict în condamnarea „imperialismului" (vezi Mizil: 2001). Oricât de echitabile ar fi fost la nivel teoretic, aceste principii, pe lângă faptul că demonstrau fără nicio urmă de ehivoc pregnanta dimensiune naționalistă a leninismului romantic, erau inaplicabile integral în practică: conferința nu putea să nu afirme, cel puțin simbolic, ascendentul sovietic asupra lumii comuniste, fie și numai prin faptul că se desfășura la Moscova, iar asta nu se putea face fără condamnarea, cel puțin voalată, a leninismului asianizat. Pe cât ar fi fost de „juste", genul acesta de principii erau romantice prin însăși imposibilitatea aplicării lor în lumea politică reală, nereușind altceva decât să obstrucționeze în diferite măsuri acțiunile sovietice orientate înspre reafirmarea rolului central ideologic, politic sau economic al Moscovei la nivelul întregului lagăr.

Incriminând atacurile care avuseseră loc la adresa Partidului Comunist Chinez, cu care PCR considera că avea o relație oarecum specială (Ceaușescu: 1970, 65-66; SR/Romania: 10 June 1969, 3), discursul lui Ceaușescu la conferință a fost clar orientat în direcția rezervelor pe care conducerea PCR le avea față de eveniment, sugerând oarecum că partea română, prin participarea sa, făcea o favoare mișcării comuniste internaționale, arătând că este dispusă să contribuie la rezolvarea dificilelor probleme ale acesteia chiar și în condițiile nu tocmai favorabile existente în acel moment.

> Condițiile în care se ține consfătuirea au – atât în ceea ce privește viața internațională, cât și în relațiile dintre țările socialiste, dintre partidele comuniste – un caracter deosebit. Am în vedere complexitatea evenimentelor care au loc pe arena mondială, rolul ce revine partidelor comuniste în viața actuală a lumii. Ne referim totodată la faptul că la această întâlnire nu participă partidelor din 5 țări socialiste, precum și dintr-o serie de state capitaliste, că în mișcarea noastră există deosebiri de păreri, divergențe, elemente de încordare care afectează relațiile de colaborare dintre țări socialiste, dintre partide comuniste.
>
> După cum se știe, încă la lansarea organizării consfătuirii Partidul Comunist Român a arătat că nu sunt întrunite cele mai favorabile condiții pentru ținerea ei. Astăzi putem spune că, din păcate, viața a confirmat justețea celor arătate de partidul nostru.
>
> Partidul Comunist Român a hotărât să participe la cosfătuire animat de dorința de a-și aduce contribuția activă la buna desfășurare a lucrărilor, astfel încât aceasta să creeze premise pentru depășirea dificultăților existente în mișcarea comunistă și muncitorească, pentru normalizarea relațiilor dintre toate partidele frățești pe baza principiilor marxism-leninismului și internaționalismului proletar, pentru întărirea coeziunii forțelor antiimperialiste. Noi am pornit de la dorința ca, în ciuda divergențelor existente, bazîndu-ne pe ceea ce ne unește, pe ceea ce este comun și fundamental în lupta noastră, să acționăm astfel încât consfătuirea să slujească unității zecilor de milioane de comuniști din întreaga lume, a giganticelor forțe sociale care se ridică împotriva imperialismului, pentru victoria

idealurilor revoluționare, de pace şi prosperitate ale popoarelor (Ceauşescu: 1970, 64-65).

În general însă, tonul lui Ceauşescu a fost relativ „conciliant" în comparație cu luările de poziție din presa oficială şi din discursurile politice ale acestuia din respectivii ani (SR/Romania: 10 June 1969, 1-2). Brejnev nu va uita poziția delegației române la consfătuire, comentând de asemenea defavorabil faptul că în RSR documentele adoptate cu această ocazie au fost incomplet publicate, pasajele pe care autoritățile de la Bucureşti le-au considerat, din diferite motive, deranjante, fiind pur şi simplu îndepărtate. „România îşi permite să procedeze aşa pe un document semnat de 81 de partide", conchidea furios liderul sovietic („Note de convorbire...", în Mizil: 2001, 528). O practică de altfel frecventă în lumea comunistă.

Ca urmare a gesturilor disidente ale RSR în plan extern, în special datorită vizitei preşedintelui american Nixon la Bucureşti, Brejnev nu va participa la Congresul al X-lea al PCR, amânat tocmai pentru a îl putea primi fastuos pe liderul de la Washington. Brejnev nu va uita gestul, petrecut într-un context internațional delicat, în special datorită războiului din Vietnam – caracterizându-l drept „*cochetărie* cu puterile imperialiste" şi afirmând tranşant că „Vizita a fost *utilă imperialismului american*" („Note de convorbire...", în Mizil: 2001, 526-527; subl. în orig.). Pe scurt, prin toate gesturile sale disidente la nivel extern, PCR „a întreprins *demonstrativ* paşi pe arena internațională *împotriva acțiunilor comune* ale țărilor socialiste" („Note de convorbire...", în Mizil: 2001, 524; subl. în orig.).

Pe cale de consecință, s-a amânat reînnoirea tratatului de prietenie dintre RSR şi Uniunea Sovietică, semnat în 1948 şi valabil douăzeci de ani. 1968 era de departe cel mai nepotrivit an pentru aşa ceva, din perspectivă sovietică. Ceauşescu, pe de altă parte, dorea semnarea tratatului, fapt pe care l-a făcut cunoscut liderilor sovietici. Când acesta a fost finalmente parafat în 1970, Brejnev nu a participat la ceremonie, ci doar primul ministru, Kosâghin. Moscova a justificat, prin intermediul secretarului general al PCUS, întârzierea semnării tratatului în termeni insipizi, dar relevanți din punct de vedere politic. „În momentul când doream să venim au intervenit o serie de împrejurări care ne-au împiedicat" (Mizil: 2001, 416). Nu trebuie uitate, în acest sens, intensele dispute ideologice purtate între organe de presă reprezentative din punct de vedere propagandistic ale celor două părți, care au premers lunile dinaintea semnării documentului. Ideologii sovietici condamnau în termeni duri „naționalismul" românesc şi insistența RSR asupra unor categorii politico-teoretice perimate din punct de vedere istoric, de exemplu „suveranitatea", în timp ce omologii lor români insistau asupra dialecticii „național-internațional" în politica oricărui partid comunist şi asupra „internaționalismului" leninismului promovat

de PCR, care ar fi deținut această calitate tocmai în virtutea orientării sale naționale asumate; astfel, numai punându-se în „slujba" propriului popor își demonstra un partid comunist „internaționalismul" (Johnson: 1970, 1-20; vezi și *Politica externă...*: 1972, 58).

Pe de altă parte, tratatul original conținea o clauză prin care se stipula că, în cazul în care nu va fi reînnoit după douăzeci de ani, valabilitatea lui s-ar fi prelungit automat, în absența unei împotriviri a uneia dintre părți, încă cinci ani (Petcu: 1994). Cu alte cuvinte, între RSR și Uniunea Sovietică a existat un tratat politic de bază și în intervalul 1968-1970. Amenințarea sovietică nu a fost nici pe departe atât de puternică pe cât o prezintă astăzi unii memorialiști nostalgici, și nici atitudinea PCR atât de curajoasă. De fapt, în ciuda a ceea ce se crede de obicei, politica internațională a RSR a fost mai degrabă irațională, punctată de gesturi tipic romantice, decât cerebrală și calculată metodic.

RSR a fost singurul stat est-european care a semnat un tratat cu Uniunea Sovietică în absența lui Leonid Brejnev. Mesajul acestuia era destul de clar, mai ales dacă ținem cont de faptul că textul tratatului semnat cu România nu cuprindea nici cea mai mică referință la „doctrina Brejnev" sau la acceptarea cerințelor sovietice pentru o sporită integrare economică în cadrul CAER. Liderul sovietic a vrut probabil să demonstreze astfel considerația scăzută pe care o purta conducerii române, considerând suficient un protocol organizat exclusiv pe linie de stat pentru semnarea tratatului (SR/Romania: 9 July 1970, 3; SR/Romania: 1 July 1970, 1-5; *Politica internaționalistă...*: 1972, 151-152). Relațiile pe linie de partid, cele mai importante pentru regimurile leniniste, intraseră astfel oficial într-un con de umbră.

Dar, paradoxal, tocmai acest lucru îl urmărea și conducerea PCR. Avansând „ideea fundamentală că deosebirile de păreri dintre partidele couniste din țările socialiste nu trebuie să afecteze raporturile lor reciproce pe linie de stat" (*Politica internaționalistă...*: 1972, 85), Ceaușescu nu punea pe plan secund raporturile ideologice dintre acestea, deși asta ar părea că urmărise. Dimpotrivă, urmărea să acrediteze identitatea separată a tipului de leninism la articularea căruia a contribuit în cea mai mare măsură. Leninismul romantic este deci cu adevărat *independent* din punct de vedere ideologic, așa cum am avut ocazia să constatăm în prima parte a acestui subcapitol – reușind să iasă progresiv de sub tutela leninismului post-revoluționar de factură sovietică. Intervine aici o precizare: analizele relațiilor dintre RSR și Uniunea Sovietică pot fi dihotomizate în mare măsură cu ajutorul următorului instrumentar: unele afirmă independența, altele doar autonomia primei în raport cu a doua. Deși subscriu celei de a doua ipoteze, consider că situația este prea complexă pentru a fi abordată adecvat numai în funcție de acești doi parametri: independență, respectiv autonomie. Relația dintre Moscova și București poate fi structurată pe cel puțin trei nivele principale: ideologic, politic și economic. Din punct de vedere ideologic, așa

cum am încercat să demonstrez, leninismul romantic este cu adevărat independent în raport cu centrul moscovit, chiar dacă discutăm despre o independenţă derivată din leninismele de tip sovietic, nu născută în afara lor. Din punct de vedere politic, avem de a face cu un grad relativ ridicat de autonomie a Bucureştiului faţă de Moscova. Din punct de vedere economic, relaţia dintre cele două părţi a fost una de permanentă şi substanţială colaborare, aşa cum vom vedea, deşi supusă periodic unor fluctuaţii de ordin politic.

Să încheiem cu asumarea „zgomotoasă", aşa cum o considera Brejnev – a unei imagini proprii despre independenţă a leninismului romantic, opusă pretenţiilor de infailibilitate ideologică ale centrului moscovit, dar venind totuşi, din punct de vedere tehnic, am putea spune, în întâmpinarea lor.

> Considerăm cu totul îndreptăţită îngrijorarea care se face simţită în mişcarea comunistă internaţională faţă de tendinţele ce se manifestă tot mai pregnant în ultima vreme de a se pune etichete asupra unor partide, aşezîndu-le pe unele la dreapta, pe unele la stânga, calificându-le pe unele naţionaliste, pe altele internaţionaliste. Se discută că ar putea fi vorba de comunism naţional, de comunism internaţional, de diferite alte tipuri de socialism. Este ştiut însă că socialismul nu poate fi decât unul singur, şi acesta se caracterizează prin socializarea mijloacelor de producţie, prin realizarea societăţii în care atât puterea politică, cât şi mijloacele de producţie aparţin clasei muncitoare, poporului. Aceasta este condiţia esenţială, criteriul hotărâtor pe baza căruia se poate aprecia dacă o ţară este sau nu socialistă, şi nici un alt fel de considerente, inventate în birou, rupte de viaţă, de realitate. Este ştiut cât rău au adus vechile metode folosite în mişcarea comunistă, pe care partidele le-au combătut la timpul său (sic!) – metode de ingerinţă în treburile altui partid, de etichetare şi excomunicare a unui partid sau a altuia pe considerentul că într-o anumită problemă are o părere proprie, deosebită (*Politica internaţionalistă...*: 1972, 94).

6.8. Leninismul asianizat şi galvanizarea leninismului romantic

Turnura ideologică operată de către regim începând cu 1971 este un subiect asupra căruia analizele şi dezbaterile de specialitate s-au aplecat din plin (vezi Shafir: 1985, Cioroianu: 2005a, Tismăneanu: 2005; Cătănuş A.: 2005). Concluziile la care s-a ajuns sunt totuşi departe de a fi convergente. Cum a apărut şi ce a însemnat, pentru economia internă şi orientarea internaţională a leninismului romantic „minirevoluţia culturală" sau aşa-zisele „teze din iulie"? Ipotezele emise înclină înspre două direcţii majore: prima, conform căreia noul flux ideologic şi-a făcut apariţia datorită dorinţei lui Ceauşescu de a-şi afirma fidelitatea faţă de comunism şi de a nu da ocazia Moscovei să îl transforme într-un nou Dubcek; a doua ipoteză aduce în prim plan cauzele mai degrabă

interne ale schimbării, axate pe ambiția lui Ceaușescu de a accelera componenta propagandistică a procesului de „construire a socialismului", percepută drept stagnantă în raport cu dimensiunea sa materială. Să le analizăm pe rând.

Istoricul Florin Constantiniu este un adept al primei ipoteze. Pentru el, amplificarea componentei ideologice a regimului Ceaușescu nu înseamnă altceva decât o „revenire la o ortodoxie marxistă", datorată presiunilor sovietice (Cătănuș A.: 2005, 14-19). Ceaușescu nu ar fi avut de ce să o pună în practică în cazul în care nu s-ar fi simțit amenințat de injoncțiunile politice și militare ale Moscovei. Așa cum am observat însă, amenințarea sovietică la adresa RSR cu ocazia evenimentelor din august 1968 și în anii imediat următori a fost deseori exacerbată. Moscova căuta să limiteze ecourile destabilizatoare are înăbușirii militare a „primăverii de la Praga" în cadrul „lagărului socialist", nu să le amplifice, riscând astfel să își submineze pârghiile de control asupra propriului condominiu geopolitic și ideologic. Nu în ultimul rând, am avansat la începutul acestui capitol teza conform căreia leninismul sistemic fost cu atât mai amenințător din punct de vedere militar și politic, cu cât textura sa ideologică se disipa iremediabil, „îmburghezindu-l"; cu alte cuvinte, pe măsură ce substanța revoluționară a leninismului dispărea, erodată gradual de concepții „mici-burgheze" care aveau asupra sa un rol eminamente subversiv. Pentru Raymond Aron, puterea Statelor Unite în timpul Războiului Rece s-a datorat în bună măsură încrederii în misiunea ei civilizatoare, în ideile călăuzitoare din care își extrăgea filosofia politică (Aron: 1974). Pierzându-și încrederea în ideea leninistă și cedând avalanșei ideologice „burgheze", leninismul sistemic intrase iremediabil pe o pantă descendentă. Nimeni nu se aștepta însă ca această să fie atât de scurtă. Se pare că leninismul în general a fost mult mai fragil și mai vunerabil decât l-au perceput aceia care l-au analizat, din diferite puncte de vedere, mai ales odată ce va renunța la combativitatea revoluționară, iar apoi va încerca să se redefinească folosind mijloace non-bolșevice și deci implicit „burgheze".

Ideologic apoi, nu consider că „minirevoluția culturală" poate fi interpretată ca o formă a „ortodoxiei marxiste", așa cum sugerează Constantiniu. În primul rând, expresia corectă ar fi cea de „ortodoxie leninistă". Mai departe, chiar dacă leninismul romantic este articulat de numeroase elemente autoritare care pot aminti de leninismul revoluționar sau post-revoluționar, el se desparte de formele inițiale ale leninismului sovietic într-o privință mult mai importantă: aceea a naționalismului care îi este constitutiv. Leninismul revoluționar a dezavuat explicit naționalismul, iar leninismul post-revoluționar l-a manipulat pentru a se putea ancora într-o lume în care revoluția globală eșuase și în care necesita, măcar temporar, repere legitimatoare oarecum „burgheze" pentru a supraviețui și a se dezvolta. Așa cum am încercat să demonstrez în prima secțiune a acestui capitol, leninismul romantic a fost naționalist în aceeași măsură în care a fost leninist; naționalismul i-a fost intrinsec, iar obiectivele sale internaționale nu aveau în

prim plan revoluţia mondială, ca în cazul leninismului revoluţionar, post-revoluţionar şi europenizat, ci o egalizare treptată a raporturilor şi forţelor dintre naţiuni sau popoare: un comunism inter-naţional, cu alte cuvinte, care, se considera, ar fi reprezentat cel mai propice mediu pentru dezvoltarea leninismului romantic. Sigur, se poate argumenta aici că un astfel de mediu ar fi generat premisele prin care leninismul romantic ar fi încercat punerea în practică a propriei variante de revoluţie mondială. Deşi suntem pe un teren speculativ, teza poate fi plauzibilă, mai ales că, aşa cum am constatat, atât leninismul cât şi naţionalismul sunt fenomene inerent expansive. Nefiind o mare putere, un regret major al lui Ceauşescu (Popescu: 1994), ambiţiile internaţionaliste ale leninismului romantic ar fi trebuit astfel codificate într-un limbaj naţionalist. Pe de altă parte însă, leninismul romantic dorea în primul rând să se facă acceptat şi să devină tot mai puternic într-o lume *dată*, asupra căreia proiecta desigur propriile coordonate ideologice şi căreia îi manipula vocabularul politic (democratic dar chiar şi „socialist" în sens sovietic) pentru a o vulnerabiliza în vederea unei asaltări ulterioare, proiectată într-un viitor îndepărtat şi nebulos; leninismele de factură sovietică, cel puţin cele animate de o teleologie revoluţionară (leninismul revoluţionar, post-revoluţionar şi europenizat) îşi propuneau, concomitent cu afirmarea în cadrul realităţii „burgheze", *schimbarea lumii date* şi înlocuirea acesteia cu propriul proiect de realitate alternativă; iată ce departajează atât leninismul romantic de leninismele sovietice, revoluţionare sau nu, cât şi naţionalismul micilor puteri de (inter)naţionalismul marilor puteri.

Utilizând analiza lui Aurel Braun asupra relaţiilor româno-sovietice în perioada ceauşistă, ajungem la concluzia că RSR se apăra „activ" relativ la încercările centrului moscovit de a o reîncadra în ceea ce s-ar putea numi „disciplina de lagăr", pe când Moscova, pe de altă parte, se apăra „pasiv" de pretenţiile gălăgioase şi deseori supradimensionate ale leninismului romantic (Braun: 1978). Mai mult, Ceauşescu a exploatat ideea aşa-zisului pericol sovietic pentru a îşi menţine şi consolida puterea politică: eforturile la care supunea populaţia şi incapacitatea de a îi ridica realmente nivelul de trai, aşa cum promitea – ar fi devenit mai acceptabile, se spera, odată ce aceasta ar fi înţeles că a îl răsturna pe Ceauşescu însemna „a face jocul Moscovei", care ar fi putut să îşi impună astfel, din nou, dominaţia asupra României (Bernard: 1990, 156-159). Mai mult, a fi, din diferite motive, împotriva regimului impus de succesorul lui Dej însemna de acum înainte a fi anti-patriot (Cioroianu: 2005, 412-416); confiscarea discursului naţionalist şi invalidarea apriorică reuşită a oricărui potenţial contradiscurs naţionalist din partea societăţii i-au asigurat leninismului romantic o rezistenţă ideologică deosebită, care i-a supravieţuit cu succes după 1989.

Paul Niculescu-Mizil nu consideră că „tezele din iulie" au avut la bază un resort motivaţional extern; dimpotrivă, „Explicaţiile măsurilor luate în 1971 trebuie căutate, cu prioritate, în evoluţia internă a societăţii româneşti, mai ales

în evoluția puterii politice după alegerea lui Ceauşescu în cea mai înaltă funcție de conducere" (Cătănuş A.: 2005, 49). De data aceasta, deşi (sau tocmai pentru că) a fost unul dintre promotorii principali ai leninismului romantic, Mizil are în mare măsură dreptate. Odată ce comunismul românesc a început să se distanțeze de Moscova, apelul la naționalism pentru obținerea fie şi a unui surogat de legitimitate, a devenit indispensabil (vezi Shafir: 1985; Tismăneanu: 1984). Odată ce leninismul post-revoluționar pus în practică în RPR s-a autonomizat, a început să câştige, în plan atât extern cât şi intern, un capital de imagine şi capabilități crescute. În faza embrionară a existenței sale, leninismul romantic a preluat şi extins acest proces de autonomizare, oferindu-i noi dimensiuni. Leninismul romantic nu a făcut decât să calculeze avantajele majore pe care le genera o imagine pozitivă a sa prin care erau mimate categorii valorice „burgheze" (anumite libertăți economice, social sau culturale, nu şi politice), tocmai pentru a manipula atât ethosul „mic-burghez" intern, cât şi Occidentul. Procesul a durat atâta timp cât i-a fost necesar lui Ceauşescu să acapareze integral pârghiile de putere la nivel de partid şi de stat. Am văzut că, în 1969, cu ocazia Congresului al X-lea al PCR, coordonatele majore ale acestui proces fuseseră deja trasate. Asigurându-şi, pe de o parte, simpatia Occidentului (inclusiv a Statelor Unite) şi, pe de altă parte, toleranța, fie ea şi ostilă, a Moscovei, leninismul romantic s-a perceput pe sine, la începutul deceniului opt al secolului precedent, suficient de consolidat din punct de vedere politic pentru a îşi arăta adevărata față ideologică. Astfel, noul tip de leninism dezvoltat în România şi împotriva societății româneşti a devenit manifest şi a declanşat un asalt pletoric asupra spiritului „mic-burghez" care, *horrible dictu*, încă anima comportamentul social.

Ajungem acum la încă o întrebare fundamentală: în ce măsură devenirea manifestă a leninismului romantic se datorează influenței leninismului asianizat? Ceauşescu, împreună cu o parte dintre mebrii Biroului Politic ai PCR au vizitat, în iunie 1971, China, Coreea de Nord, Vietnamul şi Mongolia (*Sub steagul internaționalismului...*: 1972); acest periplu diplomatic în Asia avea ca scop întărirea relațiilor cu aceste țări într-o perioadă în care centrul moscovit dădea tot mai multe semne de nemulțumire, politice, economice, mediatice şi culturale la adresa Bucureştiului (Cătănuş A.: 2005, 48). Pentru că, deşi „tezele din iulie" au avut în subsidiar cauze interne, nu se poate afirma că RSR a tratat cu indolență glacializarea relațiilor cu Uniunea Sovietică. Dimpotrivă, a încercat să le surmonteze activ prin deschiderea (economică şi politică) spre Vest şi, nu în ultimul rând, spre statele comuniste asiatice, de la care a preluat mult pe filieră ideologică. Mizil nu este de acord cu ideea influenței ideologice majore a Chinei asupra RSR, susținând că Ceauşescu promovase necesitatea ameliorării componentei propagandistic-educative a regimului cu ani buni înainte de 1971 (Cătănuş A.: 2005, 45-49). De acord. Numai că, începând cu 1971, referințele la stagnarea ideologică a regimului şi măsurile active puse în practică pentru com-

baterea ei nu au mai fost sporadice, cum se întâmplase până atunci, transformându-se în schimb într-o faţetă permanentă a asaltului leninismului romantic asupra societăţii. Sigur, Ceauşescu avea clar, în bună tradiţie leninistă post-revoluţionară, o aversiune faţă de intelectuali, a căror tendinţe „şovăielnice" şi spirit „mic-burghez" nu se lăsau realmente înlocuite de o conştiinţă autentic leninistă, „monolitică" în convingerea ei de a distruge realitatea „burgheză". A manifestat-o tot mai frecvent după primii ani care au trecut de când a preluat puterea politică. În 1968, vorbind la „adunarea generală a scriitorilor", Ceauşescu sublinia lipsa de fervoare revoluţionară a muncii acestora şi cerea, utilizând desigur vocabularul leninist, îmbunătăţirea conţinutului propagandistic al literaturii publicate în RSR şi cuplarea scriitorilor la pulsul societăţii, în accepţiunea leninist romantică a termenului.

> Pentru a putea sluji aspiraţiile şi idealurile maselor, pentru a satisface cerinţele spirituale ale omului muncii eliberat de exploatare, scriitorul trebuie să trăiască cu maximum de intensitate comandamentele supreme ale societăţii noastre de azi, să înţeleagă tendinţele ei de dezvoltare, să se confunde cu dorinţele şi voinţa poporului în mijlocul căruia s-a născut şi trăieşte. Pentru a-şi dedica opera oamenilor, scriitorul trebuie să ştie ce doresc, la ce visează ei, care sunt interesele şi idealurile lor, el trebuie să pătrundă adânc în conştiinţa maselor, să cunoască marile deplasări pe care le-a determinat în gândirea şi sensibilitatea lor socialismul. Astfel poeziile, romanele, piesele de teatru vor putea exercita o puternică influenţă asupra minţii şi inimii omului de azi, vor putea deveni purtătoare de mesaj ale celei mai înalte etici – umanismul socialist. Societatea noastră are nevoie de o literatură militantă, care să cheme masele la o tot mai bogată activitate creatoare, conştientă, să mobilizeze conştiinţele, să contribuie la întărirea unităţii moral-politice a întregului popor (*Literatura şi arta...*: 1972, 76-77).

Cu alte cuvinte, RSR avea nevoie de o artă „pătruns[ă] de responsabilitate socială" (*Literatura şi arta...*: 1972, 80). De asemenea, au fost eliminate în acel an indemnizaţiile de merit ale „academicienilor, artiştilor poporului, artiştilor emeriţi, maeştrilor emeriţi ai artei, profersorilor emeriţi etc" (Cătănuş A.: 2005, 68). Începând cu 1971, tendinţa anti-intelectuală a regimului s-a cimentat şi a făcut un mare pas înainte, din toate punctele de vedere. Repet, Ceauşescu se simţea acum sigur pe poziţia sa internă şi neamenințat suficient de mult de Moscova pentru a o pierde; astfel, a putut da glas unor convingeri ideologice profunde care, în termeni tehnici, menţineau şi amplificau chiar „rolul conducător al partidului în întreaga viaţă politică, economică şi socială" (1972), dar şi, mai ales, în ceea ce priveşte cultura sau arta. Leninismul romantic începea cu adevărat asaltul, pe toate planurile şi sub toate formele, împotriva societăţii româneşti, pretinzând însă că poate face acest lucru numai în baza unor tehnici „de muncă şi luptă" particulare, extrase din propria sa experienţă istorică. Metodele şi experienţele sale proprii constituiau singurul etalon pe care leninismul

romantic îl accepta în lupta împotriva realității „burgheze"; impunerea unor tactici şi experienţe „străine" (citeşte sovietice) nu ar fi putut decât să îngreuneze şi chiar să compromită procesul de „construire a socialismului" în RSR.

> Partidul comunist nu trebuie să se cramponeze de trecut, de legități care au acționat într-o altă perioadă şi în alte condiții istorice, de aşa-zisele adevăruri absolute elaborate o dată pentru totdeauna. Cu adevărat obligatoriu este ceea ce, în condițiile concret-istorice de astăzi, din fiecare țară, contribuie la progres, la mersul înainte al societății socialiste, al socialismului în general. Pentru a conduce cu succes opera de transformare socialistă a societății, partidul comunist nu trebuie să aibă rețineri în a modifica metodele şi tactica de muncă şi luptă în funcție de cerințele vieții, în a adopta măsuri cu caracter revoluționar care să răspundă noilor condiții create, schimbărilor din viața socială; numai astfel poate asigura el dezvoltarea rapidă a forțelor de producție, progresul social multilateral, înaintarea accelerată pe calea socialismului şi comunismului (*Rolul conducător al partidului...*: 1972, 45).

După ce îşi proclamă astfel dreptul de a „construi socialismul" în conformitate cu propriile norme şi metode, detaşându-se astfel de centrul moscovit, leninismul romantic reliefează inamicul împotriva căruia „tezele din iulie" au fost orientate. Este vorba de membrii societății care nu îi acceptau primatul ideologic şi de mentalitatea „mic-burgheză", care încă deținea o pondere socială amenințător de mare pentru viziunea leninismului romantic asupra dezvoltării „societății socialiste şi a avansării spre comunism". Următorul citat provine tot dintr-un discurs al lui Ceauşescu ținut în 1968, dar redă perfect atitudinea ideologică dominantă după 1971. Nu degeabă momentul naşterii simbolice a leninismului romantic s-a consumat în 1968, în timpul şi după „primăvara de la Praga": Ceauşescu era încântat de cotele la care ajunsese suportul său popular. Treptat, până în vara lui 1971, acesta, acționând cu o determinare pe care i-o insufla siguranța nou dobândită, a început să lanseze mesaje tot mai autoritare în direcția dezvoltării culturale, sociale, economice şi politice a țării, care erau însă estompate de succesele diplomatice ale regimului în ceea ce priveşte Occidentul şi de atmosfera semi-liberală de care societatea încă se mai bucura. Leninismul romantic nu îşi permitea, deocamdată, să „forțeze nota", şi prea puțini erau cei care anticipau direcția pe care o va lua în numai câțiva ani. Să-i dăm deci cuvântul lui Ceauşescu, cu ocazia plenarei CC al PCR din octombrie 1968:

> În cadrul societății noastre pot exista persoane ostile socialismului, elemente pe care obsesia privilegiilor pierdute le-a împiedicat să înțeleagă mersul dezvoltării sociale. De asemenea, în conştiința unor oameni mai dăinuie reziduuri ale mentalităților burgheze, ale unor teorii şi principii idealiste, retrograde, moştenite de la vechea societate. Continuă să pătrundă totodată, într-o formă sau alta, influențe ideologice din afară, din lumea capitalistă. Ceea ce caracterizează însă

> societatea noastră este adeziunea deplină a milioanelor de oameni ai muncii de la oraşe şi sate, a uriaşei majorităţi a populaţiei, la cauza construcţiei socialiste, la politica marxist-leninistă a partidului comunist, nivelul înalt de conştiinţă al muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor care-şi consacră toate eforturile înfloririi patriei socialiste. Orânduirea noastră este puternică, de neclintit, ea se bazează pe voinţa de fier a poporului, căruia nimeni nu-i mai poate smulge măreţele cuceriri revoluţionare, care-şi făureşte astăzi destinul liber şi neatârnat. Trăinicia indestructibilă a orânduirii noastre îşi găseşte izvorul în baza de clasă a societăţii, în fundamentul ei economic socialist, în vasta activitate ideologică şi politică de educare a maselor pe care o desfăşoară partidul comunist. Procesul amplu de ridicare a nivelului de cultură al maselor, de lărgire a orizontului ştiinţific, de dezvoltare a conştiinţei socialiste a oamenilor muncii,, de perfecţionare şi adâncire a democraţiei noastre socialiste duce la victoria deplină a marxism-leninismului în cadrul societăţii noastre. Faţă de cei care ar îndrăzni să ridice mâna împotriva socialismului, poporul, orânduirea noastră dispune de toate mijloacele necesare pentru a-i face inofensivi. Iată de ce aceste elemente nu prezintă nici un pericol pentru societatea noastră socialistă (*Rolul conducător al partidului...*: 75-76).

Observăm aici o trăsătură tipică tuturor regimurilor leniniste: proiectarea normativului (leninist) asupra existenţialului („burghez" sau „mic-burghez") (vezi Friedrich, Brzezinski: 1957). De fapt, pericolul pe care îl bagateliza Ceauşescu era real, tocmai de aceea îşi făcuse loc în discursul său: mentalitatea „burgheză" se va încăpăţâna să reziste în faţa atacurilor leninismului romantic, subminând progresiv dezideratul acestuia de creare a unei „conştiinţe socialiste". La fel, „voinţa de fier a poporului" nu reflecta decât absenţa acesteia, în planul realităţii „burgheze", respectiv necesitatea construirii ei urgente în plan normativ-leninist. Chiar dacă populaţia era în general pasivă faţă de transformările structurale la nivel material pe care regimul i le impunea (vom vedea ulterior şi din ce cauze), conştiinţa sa „burgheză" era departe de a fi dispărut. Tocmai acesta a fost obiectivul vizat de Ceauşescu prin intermediul „tezelor din iulie": transformarea populaţiei într-un factor activ de promovare a ideologiei romantic leniniste. Acceptarea resemnată a regimului de către societate nu echivala, pentru urmaşul lui Dej, cu procesul autentic de „construire a socialismului". Nu. Populaţia trebuia să se convingă şi să fie convinsă de măreţia, echitatea şi inevitabilitatea avansării spre comunism, să devină deci una cu regimul.

Revin acum la întrebarea enunţată în rândurile de mai sus: în ce măsură turneul diplomatic al conducerii de la Bucureşti din vara anului 1971 în statele „socialiste" asiatice a condus la transformarea leninismului romantic din simbolic în manifest? În mare măsură, consider. În termeni kantieni, aş aprecia totuşi că leninismul asianizat a avut asupra leninismului romantic o influenţă regulativă, nu constitutivă, aşa cum voi încerca să demonstrez în continuare.

Delegația română a fost impresionată de manifestările populare care au fost desfășurate în cinstea sa, mai ales în China și Coreea de Nord. Volumul de popularizare a vizitei, deja citat, conținea, semnale clare a satisfacției resimțite de Ceaușescu: el și camarila sa au fost întâmpinați de „sute și sute de mii de oameni, aproape întreaga populație a orașului (Pyongyang, n.m.), precum și un mare număr de locuitori din împrejurimi"(*Sub steagul internaționalismului...*: 1972, 106). Apoi, la fel de măgulitor, pe lângă mediatizarea vizitei la posturile de radio și televiziune și montarea unor panouri propagandistice imense de-a lungul traseului oficial, „Toate ziarele coreene publică, de asemenea, pe prima pagină, biografia tovarășului Ceaușescu, însoțită de fotografia sa. Manșetele ziarelor poartă pe toată lățimea paginii întâi, în limbile coreeană și română, urarea: «Bun venit delegației de partid și guvernamentale a Republicii Socialiste România, condusă de tovarășul Nicolae Ceaușescu!»" (*Sub steagul internaționalismului...*: 1972, 115). Într-adevăr, o primire pe măsura orgoliului secretarului general al PCR. Mai mult, observa un raport al Radio Europa Liberă, „Pozițiile – atât ideologice cât și geografice – a României și Coreei de Nord sunt din multe puncte de vedere uimitor de similare". Pe lângă asemănările legate de suprafață și numărul populației, Ceaușescu și Kim Il Sung împărtășeau aceleași concepții despre unitatea lumii comuniste, care ar fi trebuit să pornească de la drepturile „partidelor comuniste și statelor socialiste" de a interacționa pe baza „egalității depline", a „independenței" sau a „neamestecului în afacerile interne a altor state". De asemenea, opina liderul nord-coreean, statele socialiste „nu trebuie să renunțe la autonomia lor sub presiune externă, nici să urmeze alte partide și țări orbește" (SR/Romania: 22 June 1971, 1). Fostul președinte al României postcomuniste, Ion Iliescu, a făcut parte dintre cei care l-au însoțit pe Ceaușescu în acest periplu diplomatic. Referitor la vizita din Coreea de Nord, acesta își amintește: „nu am putut avea un dialog normal, de la om la om, nici cu oamenii cu răspunderi, cu care intram în contact, dar nici cu oamenii simpli. La orice întrebare, ni se răspundea cu citate din Kim Ir Sen. Aveam sentimentul unei societăți robotizate, dezumatizate" (Iliescu, Tismăneanu: 2004, 121). Leninizate, aș adăuga, atâta cât era posibil într-un cadru național; în plan internațional, dacă revoluția globală ar fi reușit, am fi avut probabil de a face cu o societate mondială mult mai dezumanizată. De fapt, dezumanizarea nu reprezintă altceva decât o precondiție indispensabilă leninizării. Lui Ceaușescu nu i-a reușit, nici măcar în măsura în care au avut succes Kim Ir Sen sau Mao: un eșec ideologic usturător, pe care Ceaușescu îl va compensa, parțial, printr-un deșănțat cult al personalității.

În China, același spectacol, regizat special pentru primirea vizitatorilor români, aceeași impesie favorabilă creată acestora. Să nu uităm că liderii de la Pekin își exprimaseră sprijinul, chiar dacă mai degrabă moral, la adresa RSR în 1968 atunci când aceasta încerca să convingă pe toată lumea că este în pericol de a fi invadată de trupe sovietice; de asemenea, cu ocazia inundațiilor catastro-

fale care au lovit România în 1970. China a trimis un ajutor nerambursabil de aproximativ 25 milioane de dolari, *„singurul ajutor de această mărime necondiționat primit vreodată de România din partea vreunei țări străine* (Buzatu: 2004, 116-118, subl. în orig.). De altfel, în a doua jumătate a anilor '60, RSR era a patra în ordinea preferințelor internaționale ale lui Mao. Înaintea sa se plasau doar Coreea de Nord, Cambodgia şi Albania (vezi Buzatu: 2004, 116-118, 122). Ceauşescu va avea deci motive să menționeze, în toastul oficial pe care îl va face în cinstea gazdelor, că „urmăreşte cu deosebit interes ampla activitate a poporului chinez pentru edificarea noii societăți" (*Sub steagul internaționalismului...*: 1972, 31). În comunicatul oficial emis de la finalul vizitei se specifica foarte clar că „Relațiile de prietenie şi colaborare dintre cele două partide, țări şi popoare ale României şi Chinei sunt bazate pe marxism-leninism şi internaționalism proletar, pe respectarea cu strictețe a principiilor egalității depline în drepturi, independenței, respectului reciproc şi neamestecului în treburile interne, *relații care pot rezista la încercări*" (*Sub steagul internaționalismului...*: 1972, 95, subl.m.). Scopul vizitei lui Ceauşescu în China şi în celelalte state asiatice este deci, fără echivoc, politic, având ca miză transmiterea unui mesaj clar Moscovei. Înțelegem astfel mai bine conceptul lui Braun de „apărare activă" a RSR, în raport cu reacția mai degrabă „defensivă" a Moscovei (Braun: 1978). Sigur, asta nu înseamnă că regimul de la Bucureşti nu era îngrijorat de unele posibile acțiuni sovietice care l-ar fi putut destabiliza; înlocuirea lui la comanda Moscovei ieşea însă din discuție deoarece, pentru leninismul sistemic, menținerea „rolului conducător al partidului" şi a „vigilenței revoluționare" la cote înalte erau garanții suficiente pentru ținerea în frâu a tendințelor „burgheze" ale societății româneşti şi a amenințărilor ideologice exterioare. Conta prea puțin că, la rândul său, leninismul sistemic se „îmburghezea" inconştient, sau că leninismul romantic era considerabil diferit din punct de vedere conceptual de leninismele sovietice. Intransigența ideologică a leninismului romantic, păstrată de la leninismul post-revoluționar sovietic, de care, aşa cum am văzut, a fost influențat în mod constitutiv, oferea leninismului sistemic certitudinea că PCR nu avea de gând să abandoneze „construirea socialismului", chiar dacă circumscria acest proces unor parametri ideologici proprii, naționalişti. Leninismul romantic nu era nici pe departe comparabil cu leninismul post-bolşevic de factură cehoslovacă; pentru leninismul sistemic, acesta din urmă nu mai reprezenta decât o cochilie goală, alcătuită dintr-un partid care fusese erodat în mare măsură de un elan revizionist „burghez" în esență. Trebuia deci înlăturat, nu neapărat datorită metamorfozelor ideologice pe care le va cunoaşte – astfel de restructurări ideologice, deşi de altă natură, fuseseră puse în practică şi în cazul leninismului romantic – ci datorită faptului că, din punct de vedere politic, pierdea situația de sub control. Or, până în decembrie 1989, nu s-ar fi putut spune acelaşi lucru şi despre leninismul romantic.

În Uniunea Sovietică, reacții negative la turneul asiatic al conducerii PCR şi-au făcut, indirect, apariția. La câteva zile după ajungerea delegației române în China, radio Moscova denunța tendințele „fracționiste" ale Pekinului la adresa „mişcării comuniste internaționale". Singura „linie leninistă" care ar fi trebuit urmată de către statele şi partidele comuniste era aceea a PCUS: „conducerea chineză are o platformă politică şi ideologică care este inompatibilă cu leninismul". Mai mult, se specifica în cadrul aceleiaşi emisiuni, „partidele frățeşti elimină acum din rândurile lor aventurierii ultrastângişti şi revizioniştii de dreapta". În continuare, radio Moscova a atras atenția asupra clauzei existente în tratatul româno-sovietic semnat în 1970 care prevedea „consultări" în privința acțiunilor de politică externă, o cerință conținută şi textul oficial al Tratatului de la Varşovia. La rândul său, publicația oficială a armatei sovietice, *Krasnaya zvezda* (Steaua Roşie), condamna şi ea activitățile „fracționiste" chineze şi atrăgea atenția că „lupta" împotriva „imperialismului" nu are nici o şansă dacă este dusă de pe poziții „izolate", ci numai dacă este purtată prin intermediul întregii mişcări comuniste existente la nivel mondial (SR/Romania: 18 June 1971, 2-3). La încheierea vizitei, delegația română a făcut, pe drumul de întoarcere în țară, o escală la Moscova. Acolo a fost primită de către primul ministru Kosâghin, care a considerat că „în China nu s-a vorbit de comunitatea țărilor socialiste" şi astfel vizita a „dăunat" acestei comunități. O altă critică adusă liderilor români se baza pe prezumtiva „acceptare" de către aceştia a „revoluției culturale", un eveniment haotic şi catastrofal pentru dezvoltarea Chinei, conform oricărei interpretări, asupra căruia sovieticii insistau pentru a compromite Beijingul. Pentru Kosâghin, îmbrățişarea „revoluției culturale" echivala cu susținerea unui punct de vedere „antisovietic". Ceauşescu a ripostat afirmând că „nu putem accepta felul acesta de discuție şi afirmațiile pe care le-ați făcut aici; dimpotrivă, noi considerăm că vizita a servit unității țărilor socialiste". În continuare, secretarul general al PCR şi-a manifestat intenția de a face publică discuția în RSR: „vom informa Comitetul Executiv şi Comitetul Central despre poziția dv"., ceea ce echivala cu un şantaj în vederea atenuării presiunii sovietice. A funcționat, deoarece în final, după ce partea română şi-a menținut poziția şi a conchis: „noi vrem să dezvoltăm relațiile (cu Uniunea Sovietică, n.m.)", Kosâghin a cedat, recunoscând „că totuşi discuțiile au fost folositoare" (Istrățescu în Rusan: 2001, 843-845). Conceptul lui Braun de „apărare activă" îşi dovedeşte încă o dată utilitatea. Mai mult, rezumatul acestei discuții demonstrează din nou, dacă mai era cazul, cât de (ne)amenințată era România acelor ani de o invazie sovietică.

Din punct de vedere economic, vizita nu a avut consecințe notabile. Din punct de vedere politic s-au înregistrat rezultate mai bune, deşi au existat şi în acest caz semnificative diferențe de poziții. Spre exemplu, premierul chinez Zhou Enlai şi cei care l-au acompaniat „nu au răspuns declarației lui Ceauşescu că «unitatea țărilor socialiste şi a mişcării internaționale comuniste şi muncitoreşti

este un factor esențial în întărirea frontului anti-imperialist»". La rândul său, nici secretarul general al PCR nu a răspuns „remarcilor chineze despre întărirea capabilităților defensive a României într-o perioadă când țara era în «pericol serios de intervenție imperialistă»" (SR/Romania: 18 June 1971, 5-6). Ambele părți au tatonat, cum se spune, terenul: oficialii chinezi nu au făcut nici o concesie în privința aversiunii lor față de Moscova, considerată de-a dreptul „imperialistă", în timp ce delegația română a încercat să nu irite prea mult Moscova prin declarații tendențioase (vezi Istrătescu în Rusan: 2001, 844), mai ales că liderii PCUS erau deja deranjați de vizita în sine, fără a mai lua în calcul celelalte gesturi disidente în care politica externă a RSR se angajase până atunci, mai mult sau mai puțin ostentativ. În definitiv însă, în acea perioadă „Relațiile româno-sovietice s-au stabilizat în jurul unui anumit punct de echilibru în care nici o parte nu este complet satisfăcută dar ambele sunt relativ tolerante una față de alta" (Paul: 1973, 326).

Ceauşescu a fost profund impresionat de dinamica socială pe care a întâlnit-o în China şi Coreea de Nord. Stau mărturie în acest sens discuțiile purtate în cadrul unei şedințe a Comitetului Politic Executiv, convocată la scurt timp după încheierea vizitei. „La Pekin am avut o primire deosebit de bună" declara Ceauşescu, impresionat de faptul că „la primirea pe aeroport au venit, practic, toți conducătorii de partid şi de stat care puteau veni, pentru că ceilalți erau bolnavi şi nu se puteau deplasa". La fel, manifestările populare organizate de Partidul Comunist Chinez în cinstea evenimentului au măgulit orgoliul exacerbat al liderului de la Bucureşti. Odată ajuns „în oraş", acesta a avut parte de „o primire de sute şi sute de mii de oameni, dar nu grămadă, cum se iese la noi, ci în mod organizat – cu şcoli, fanfară, jocuri sportive, dansuri. Şi la coreeni la fel a fost. Şi *cred că avem* şi *de învățat*, totul era ordonat. A fost un fel de sărbătoare, o manifestare sărbătorească" (Istrătescu în Rusan: 2001, 838; subl. m.). Manifestările populare grandioase puse în practică pe stadioane şi aeroporturi începând cu anii '70 îşi trădează astfel sursa de inspirație.

> Există o mobilizare generală a poporului, de la copii până la oameni bătrâni, toți sunt mobilizați, puşi la treabă, să înveţe, să lucreze: unul nu stă. Ciu En-lai spunea, toată lumea trebuie să muncească, trebuie să facă ceva, nu se poate altfel. Există disciplină şi sunt foarte muncitori peste tot. Pe unde am fost ni s-a spus, astea le-am primit din România, vă mulțumim pentru ajutor şi să spunem dacă avem critici. Totul destul de curat; am vizitat câteva întreprinderi. Am vizitat centrul acesta chimic, care avea inclusiv o instalație de cauciuc izoprenic produsă de ei. Totul este produs de noi, ne-au spus, nu vrem să importăm; când vorbim de forțele proprii, vrem să facem pe oameni să înțeleagă că ei pot şi trebuie să facă totul; înainte se crease o mentalitate că aşteptau totul din străinătate. Am vizitat un şantier naval. Aveau cinci submarine mari în construcție şi alte cinci vase făcute de ei, nu importate. I-am spus tovarăşului Avram – nu-ți mai dau nimic la import" (Istrătescu în Rusan: 2001, 839).

„Tovarăşul Avram" avea toate motivele să fie îngrijorat. Putem aprecia că strategia economică ceauşistă s-a inspirat, cel puţin parţial, din modelul de dezvoltare chinez. Numai că Ceauşescu a ales să exagereze limitarea importurilor în favoarea extinderii pe cât de mult posibil a exportului, alcătuit majoritar din produse necompetitive pe piaţa occidentală, vizată în mod special de către conducerea de la Bucureşti. Revenind la impresia produsă asupra lui Ceauşescu de vizita făcută în China, ajungem la „activitatea ideologică", mult mai importantă pentru devenirea manifestă a leninismului romantic decât orice alt considerent, care oricum îi era subsumat. „După părerea mea", afirma Ceauşescu, „aici au făcut o cotitură revoluţionară şi *într-adevăr se poate vorbi de revoluţie culturală. Au dat la o parte – poate prea brusc, dar după părerea mea au făcut bine – toate acele mentalităţi mic-burgheze şi au luat-o de la capăt*" (Istrăţescu în Rusan: 2001, 840; subl. m.). Mai mult, dovedind cu prisosinţă influenţa majoră a leninismului asianizat asupra leninismului romantic, „Toată activitatea lor culturală, de balet, de teatru, a fost pusă pe baze revoluţionare". „Mi-a plăcut foarte mult", se destăinuie secretarul general al PCR, care nu va ezita să pună în practică rapid ideile dobândite în China.

> O tematică foarte bună privind transformarea omului. În general, se pune faţă în faţă mentalitatea imperialismului cu relaţiile noi, ceea ce noi nu facem. Noi am împânzit cinematografia cu filme de aventuri, iar teatrul cu piese occidentale. Am scos piesele revoluţionare şi am introdus piesele fără conţinut. La fel facem şi la televiziune, unde tot discutăm şi nu s-a schimbat nimic. *Înainte să plec am avut o şedinţă de Secretariat (al Comitetului Central, n.m.) şi acolo am stabilit să pregătim un material pentru plenară, că propaganda noastră este nemulţumitoare, că ea nu corespunde sarcinilor de educare a tineretului şi poporului în general. Aşa că am spus-o înainte de a merge în China. Dar ceea ce am văzut în China şi Coreea demonstrează că concluzia (sic!) la care noi am ajuns este justă.* Deci, şi din acest punct de vedere este o preocupare foarte serioasă pentru educarea poporului în spirit revoluţionar, comunist. Sigur, critică mult imperialismul, pe americani, pe japonezi, care stau faţă în faţă cu ei, dar în toate compară vechiul cu noul, pun accent pe latura de a ţine treaz spiritul de luptă" (Istrăţescu în Rusan: 2001, 840-841; subl. m.).

Concluzia: „impresia este deosebit de bună din toate punctele de vedere şi am o părere bună de felul (sic!) cum se desfăşoară activitatea de construcţie socialistă în China. Sigur, sunt unele lucruri pe care noi le facem altfel, dar luând pe total au o bună organizare, disciplină, un spirit sănătos". Ceauşescu se va exprima de asemenea laudativ la adresa economiei nord-coreene, structurată pe baze autarhice şi mecanizată surprinzător de bine pentru o ţară cu resurse şi o dezvoltare totuşi limitate, încheind cu o judecată internaţională la adresa întregii vizite: „toată lumea se gândeşte numai la America. Franţa. Germania şi Japonia; nu se mai uită şi în altă parte" (Istrăţescu în Rusan: 2001, 841-842).

Se poate observa deci că secretarul general al PCR ceruse ameliorarea activităţii ideologice a partidului înainte de a ajunge în China; chiar dacă nu ar fi vorba decât de o infatuare de moment, fără acoperire în realitate, am văzut deja că Ceauşescu emisese propuneri concrete în acest sens şi înainte de vara anului 1971. Merită să insistăm puţin asupra acestui aspect, începând cu un fragment dintr-un discurs al lui Ceauşescu cu ocazia întâlnirii din mai 1965 între conducerea PCR şi reprezentanţi ai culturii şi artei româneşti. „Este adevărat că se găsesc ulcioare frumos meşteşugite care te îmbie să bei din ele, dar oricât de atrăgătoare ar fi ele, nu pot egala niciodată izvorul dătător de viaţă" din care „au sorbit strămoşii noştri, în vremurile grele, vitejia şi înţelepciunea care i-a ajutat să răzbată prin secole" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 23). Romantizarea istorică este lipsită de echivoc. Doi ani mai târziu, la un eveniment similar, semnalele de avertizare la adresa libertăţii excesive de creaţie a artiştilor se amplifică. Declarând că „în fiecare perioadă arta a servit societatea şi intereselor societăţii", era evident că şi astăzi „societatea poate pretinde ca lucrările de artă plastică să servească intereselor poporului". Artistul, în cazul în care nu era sensibilizat de responsabilitatea pe care o avea în procesul „construirii socialismului", urma să îşi vadă ameninţată existenţa profesională: „trebuie să se gândească că (sic!) totuşi trăieşte în lumea asta, şi dacă statul, cât este el de stat, nu o să-i mai cumpere picturile pentru că nu-i plac, atunci o să moară de foame" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 118-119). Nici în cazul literaţilor situaţia nu se prezenta mai bine, Ceauşescu subliniind în 1968, anul maximei liberalizări a regimului, la o întâlnire cu elita scriitorilor: „noi suntem partizani, de la început până la sfârşit, ai unei literaturi militante, şi nici nu putem concepe un alt gen de literatură". „Diversitatea de concepţii" prin care s-a încercat contracararea acestei tendinţe a fost redusă de Ceauşescu la „formă"; conţinutul nu era decât unul singur: „concepţia materialistă despre lume şi o atitudine militantă împotriva concepţiei idealiste, a tot ceea ce serveşte concepţiilor claselor exploatatoare" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 158). Sau, cu alte cuvinte, „În domeniul ideologic trebuie să avem o fermitate de fier" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 328).

La începutul anului 1971, cu câteva luni înainte de emiterea „tezelor din iulie", Ceauşescu definea din perspectivă romantic leninistă opera de artă, care, „pentru a fi utilă", trebuie să contribuie la educarea, formarea şi dezvoltarea atitudinii politice şi ideologice a oamenilor în aşa fel încât să devină pentru ei o „necesitate": „iată ce vrem noi de la dumneavoastră şi care sunt cerinţele societăţii noastre de astăzi şi ele vor creşte tot mai mult în anii care vin, tovarăşi", îi atenţiona Ceauşescu pe artişti (Pavelescu, Dumitru: 2007, 291). Artişti, scriitori, activişti, muncitori, ingineri, toată lumea trebuia să devină conştientă de noua turnură ideologică, de apogeul la care ajunsese leninismul romantic: *„când mă refer la indicaţii, numai de la secretarul general al partidului le primiţi. Nimeni nu poate să se adreseze şi să dea vreo indicaţie. Oricine ar încerca, să nu luaţi*

în seamă. Aceasta este disciplina de partid şi este lege pentru toţi comuniştii, oriunde sunt puşi să lucreze" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 314, subl. m.).

Pe cale de consecinţă, putem considera că, sub o formă sau alta, activitatea ideologică a PCR ar fi cunoscut cu siguranţă un reviriment odată ce noua conducere a acaparat integral pârgiile de putere la nivel de partid şi de stat, chiar şi în absenţa vizitei în China. Pe de altă parte, şi în acest caz leninismul romantic şi cel asianizat s-ar fi asemănat substanţial, fie şi numai datorită naţionalismului care le articulează pe amândouă. Consider deci că vizita lui Ceauşescu în China şi Coreea de Nord şi-a pus amprenta asupra leninismului romantic în manieră mai degrabă regulativă decât constitutivă: Ceauşescu ar fi ajuns probabil, cu timpul, la concluzii ideologice similare cu cele ale omologului său Mao Tzedun, deoarece, aşa cum s-a specificat deja, odată ce RSR s-a detaşat de centrul moscovit, recurgerea la naţionalism ca bază de legitimare populară era inevitabilă. În plus, orientarea naţionalistă fusese deja haşurată încă din ultima perioadă a conducerii dejiste; în caz că nu s-ar fi reîntors sub comanda politică directă a Moscovei – posibilitate exclusă din toate punctele de vedere de către Ceauşescu – RSR nu ar fi avut altă alternativă decât să o dezvolte. Leninismul romantic ar fi devenit manifest, mai devreme sau mai târziu, şi în absenţa galvanizării sale de către leninismul asianizat.

6.9. Leninismul romantic manifest. Declinul PCR

„Tezele din iulie" s-au repercutat direct şi intens asupra întregii societăţi româneşti. Universităţile au fost obligate să introducă în planurile de învăţământ cursuri despre istoria şi trecutul, dar şi prezentul „de luptă" de luptă al PCR. Activităţile tuturor „oamenilor muncii" trebuiau să reflecte un entuziasm „revoluţionar" pe măsura ambiţiilor leninismului romantic. În consecinţă, propaganda oficială s-a intensificat substanţial (Gilberg: 1972, 721-723). Scriitorul Nicolae Breban consideră că „tezele din iulie" au fost motivate în primul rând de ambiţiile politice a lui Ceauşescu. Noul lider ar fi avut în vedere neutralizarea unor figuri de prim rang din „vechea gardă" dejistă, ca Ion Gheorghe Maurer, sau chiar marginalizarea unora dintre proprii săi colaboratori apropiaţi, ca Paul Niculescu-Mizil (Cătănuş A.: 2005, 81). Sigur, noua turnură ideologică nu a fost lipsită de utilitate politică la nivelul conducerii de partid şi de stat, permiţându-i lui Ceauşescu asigurarea unor noi spaţii de manevră. Mai mult, începând cu 1972, după implementarea celebrului principiu al „rotirii cadrelor", implicaţiile politice ale leninismului romantic devenit manifest vor cunoaşte o dinamică fără precedent. Ceauşescu va aboli, atât în teorie, cât şi în practică, distincţia dintre partid şi stat, pentru a eficientiza „construcţia socialismului", pe de o parte, dar şi pentru a controla şi şantaja cât mai ferm posibil membrii aparatului de partid,

nevoiți astfel să subscrie la fervoarea revoluționară a liderului sau să fie înlocuiți. Prin „*principiul rotației cadrelor în munci de partid și de stat*", se urmărea ca „*acestea să dobândească o experiență multilaterală, să poată înțelege și soluționa tot mai eficient problemele complexe ce le ridică viața socială, conducerea științifică a societății; în funcție de nevoi, cadrele pot îndeplini simultan funcții de conducere atât în cadrul partidului, cât și al statului*" (*Conferința națională...*: 1972, 538; subl. în orig.).

Dar dincolo de efectele lor politice, „tezele din iulie" au fost circumscrise unui scop intrinsec ideologic: educarea în spirit revoluționar a întregii societăți, dar mai ales a PCR, în vederea aplicării proiectului de modernitate schizoidă al leninismului romantic. În cadrul acestei variante de modernizare, componenta materială (industrializare, dezvoltarea producției și a infrastructurii), care își merita fără doar și poate numele de modernă, coexista în paralel cu o componentă ideologică antimodernă în substanța ei, structurată, așa cum am văzut, de un romantism fascizant a cărui nostalgie pentru imaginarul cadru valoric ierarhic al premodernității era evidentă. Detalierea aspectelor constitutive ale modernității leninismului romantic va fi operată în ultimul capitol al lucrării.

Până atunci, să ne oprim asupra discursului ținut de secretarul general al PCR cu ocazia ședinței plenare a Comitetului Central al partidului din noiembrie 1971, care poate fi considerat piatra unghiulară a programului ideologic avansat de către leninismul romantic. „*Transformarea oamenilor* – înarmarea lor cu concepția înaintată despre viață și societate – materialismul dialectic și istoric –, (sic!) cu cele mai noi cunoștințe și concluzii ale științei *constituie una din cele mai complicate probleme, cu mult mai grea, în multe privințe, decât dezvoltarea economiei*" (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 21-22; subl. m.). Transpare clar privilegierea componentei ideologice în defavoarea celei materiale: lupta pentru crearea „noii" conștiințe este cea mai grea pentru orice regim leninist, și nu a fost câștigată până acum niciodată. Sigur, baza materială a leninismului, la rândul ei articulată ideologic, este foarte importantă, dar nici pe departe atât de importantă ca transformarea mentalităților „burgheze" și „mic-burgheze". Controlul asupra modului în care oamenii gândesc și își reprezintă realitatea înseamnă pentru leninism totul. Obținându-l, poate inocula societății concepția că viziunea și transformările economice dirijate exclusiv de la centru sunt superioare economiei capitaliste. Poate impune deci propria realitate alternativă. Pentru ca leninismul să fi creat, în câteva generații, „oameni noi" autentici, avea nevoie de o revoluție globală. Numai când orice referință la realitatea „burgheză" dispărea sau putea fi deformată prin propriul său filtru propagandistic, devenit sursă unică de informare, numai atunci ar fi existat premise sigure pentru „avansarea spre comunism". Dar leninismul nu a reușit să declanșeze o revoluție globală. A pierdut din acel moment lupta pentru crearea unei „conștiințe socialiste" și nu i-au mai rămas, pe termen lung, decât două alternative: fie „îmburghezirea",

conştientă sau nu, fie lupta pentru o cauză iremediabil pierdută. Leninismul romantic a ales ultima variantă, deşi prin fundamentarea sa naţionalistă se poate considera că era deja „îmburghezit" într-o anumită măsură, deoarece recursese la categorii identitare şi legitimatoare non-leniniste. Pe de altă parte însă, structura sa leninistă s-a dovedit a fi suficient de puternică pentru a rezista la acţiunea corozivă a realităţii „burgheze". Leninismul romantic s-a retras în el însuşi, dar nu poate fi acuzat că s-a „îmburghezit", aşa cum s-a întâmplat cu majoritatea regimurilor leniniste în anii '80. Aşa cum am menţionat, nu şi-a pierdut niciodată substanţa revoluţionară.

Cu adevărat impresionat de politicile culturale chineze prin care leninismul asianizat părea că deţine o poziţie ideologică de invidiat, Ceauşescu a criticat dur lipsa de „vigilenţă revoluţionară" a activităţilor de propagandă a PCR:

> [...] datorită neglijenţei, simţului scăzut de răspundere, a lipsei de fermitate ideologică, au fost importate o serie de filme şi alte lucrări artistice sau literare de un slab nivel artistic, cu un conţinut ideologic-educativ dăunător. Toate acestea au exercitat, fără îndoială, o anumită influenţă negativă asupra oamenilor societăţii noastre, inclusiv asupra unor tineri. Consider că asemenea stări de lucruri nu pot fi cu nimic justificate. Trebuie să fie clar pentru toţi cei care lucrează în aceste sectoare de activitate că mijloacele statului nostru socialist nu pot fi folosite sub nici o formă pentru propagarea unor concepţii despre viaţă opuse ideilor noastre. Nu putem admite ca pe diferite canale şi sub diferite forme să se propage concepţii rasiste, şoviniste, naţionaliste, să se facă apologia brutalităţii, a modului de viaţă burghez.
>
> Noi avem o mare răspundere în faţa partidului, poporului şi trebuie să acţionăm cu fermitate împotriva a tot ceea ce poate duce la poluare spirituală. Nu putem admite ca de dragul aşa-zisei libertăţi să se propage prin mijloacele noastre sau în ţara noastră concepţiile retrograde, moravurile claselor exploatatoare, modul de viaţă burghez, indiferent de unde ar veni acestea (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 26-27).

Pentru Ceauşescu, orice membru al PCR trebuia de acum să fie „un om cu multiple cunoştinţe ştiinţifice şi culturale, care se ocupă continuu de lărgirea orizontului său spiritual, de însuşirea a tot ce este mai înaintat în epoca sa". Având un statut mai înalt decât un simplu membru de partid, unui „activist comunist" îi era indispensabilă „capacitatea de a înţelege noul, de a elabora, pe baza noilor cuceriri ale ştiinţei, concluzii teoretice şi practice pentru transformarea revoluţionară a societăţii omeneşti" (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 37).

Pentru a înainta cu succes înspre „viitorul comunist al patriei" (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 56), era necesar să se insufle întregii activităţi artistice un „conţinut revoluţionar". Ceauşescu va expune acest deziderat subliniind caracterul social şi educativ care trebuia imprimat artei pentru a o revoluţiona şi a o ajuta la rândul ei să revoluţioneze, ghidând spre „nou", inerţia „veche"

a societății. Distingem de asemenea indispensabile teme romantice care articulează discursul liderului PCR: eroul, portretizat prin prisma unui „nou" Făt-Frumos de extracție deopotrivă naționalistă și leninistă, respectiv „balaurii timpurilor moderne" pe care acesta îi înfruntă neprecupețind nici un efort.

> În uriașa activitate creatoare de formare a omului nou, cu o înaltă conștiință socialistă, literatura și arta trebuie să aducă o contribuție tot mai activă. Avem nevoie de proză, de poezii, de piese de teatru, de filme, de muzică, de picturi de sculpturi care să înnobileze (sic!) pe om, să-l însuflețească la fapte măreție, eroice. Toate lucrările de artă, executate în stiluri și forme foarte variate, trebuie să redea preocupările și realitățile epocii pe care o trăim, viața poporului. Definind lumea care trebuie să constituie obiectul central al operei de artă, marele scriitor francez Anatole France spunea că gândurile și ideile exprimate de artist „nu sunt gândurile lui, ci propriile noastre gânduri, pe care poetul le face să cânte în noi... Poetul e un evocator. Când îl înțelegem suntem tot așa de poeți ca și dânsul... Și credeți că am iubi atâta pe liricii noștri dacă ne-ar vorbi de altceva decât de noi?". Noi vrem să-i prețuim tot mai mult pe liricii noștri și de aceea le cerem să vorbească în operele lor despre noi, despre poporul nostru muncitor.
>
> Omul, constructor al socialismului, să se poată regăsi în aceste lucrări de artă, să-și descopere și defectele, dar și trăsăturile nobile! Nu avem nevoie de o artă care să poleiască cu aur realitățile, dar nu avem nevoie nici de o artă care să acopere cu noroi sau smoală aceste realități; avem nevoie de o artă care să fie suflet din sufletul poporului, să redea greul și bucuria și visurile spre viitor ale oamenilor muncii, o artă izvorâtă din realitățile națiunii noastre, profund umanistă. Avem nevoie de opere de artă de toate genurile și pentru toate vârstele; copiii vor să cunoască și pe Făt-Frumos creat de Ispirescu, dar și pe *Făt-Frumos de astăzi, eroul luptei pentru dreptate socială și națională*; ei vor să știe cum arătau balaurii din basme dar și cum arată *balaurii timpurilor moderne* și cine a fost sau este voinicul care le-a tăiat capetele; oamenii vor să afle din romane, poezii, piese de teatru, opere, din cântece cum au luptat comuniștii și alți antifasciști și democrați, cum au înfruntat închisorile, legările, moartea chiar, pentru eliberarea poporului; și trebuie știut că nici unul dintre aceștia nu a fost plîngător că viața este grea – au înfruntat dușmanul de clasă cu capul sus, au luptat încrezători în fericirea poporului, în cauza socialismului și comunismului (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 66-68; subl. m.).

În urmă cu aproximativ două secole, Novalis, reprezentant emblematic al romantismului timpuriu german, scria: „Nu mai există monarhie acolo unde regele și cărturarii nu se mai identifică". Nu cred că Ceaușescu ar fi dezaprobat acest punct de vedere. Cum cu siguranță ar fi fost de acord că „Un principe adevărat este artistul artiștilor; este adică diriguitorul artiștilor. Fiecare om ar trebui să fie artist. Orice se poate preschimba în arte frumoase. Material principelul sunt artiștii, deoarece numai lui îi este dat să îmbrățișeze cu privirea

întreaga imagine din unghiul drept de vedere, deoarece numai lui îi este pe deplin limpede marea idee ce urmează a fi înfăţişată şi înfăptuită prin forţe şi cugete reunite" (Novalis: 2008, 139, 145). Ce altceva era Ceauşescu decât „principele" leninismului romantic? Un „principe" care credea, se pare, la fel ca şi predecesorul său „în puterea miraculoasă" a artei, în special a literaturii, „de a educa pe oameni în spirit partinic", pe de o parte, respectiv „de a întreţine o stare psihologică propice contrarevoluţiei", pe de altă parte (Nițescu: 1995, 96).

Insistând asupra unei amprente ideologice cât mai profunde asupra vieţii culturale şi a societăţii în general, liderul PCR admonesta virulent atitudinile „de ploconire faţă de tot ce vine de peste hotare, fie că este valoros, fie că nu". Se pare că Ceauşescu manifesta resentimente faţă de liberalizarea internă din a doua jumătate a anilor '60, pe care de abia aşteptase să o limiteze şi treptat să o elimine total prin omniprezenţa şi omnipotenţa partidului. Relaxarea controlului asupra societăţii fusese însă necesară pentru a induce în eroare atât „imperialismul", a cărui credite şi pieţe erau deosebit de atractive, cât şi ethosul „burghez" care persista la nivel social. Toate informaţiile din surse externe trebuiau filtrate ideologic şi reinterpretate în versiune romantic leninistă.

Toate popoarele au contribuit la „îmbogăţirea patrimoniului civilizaţiei" universale, indiferent de dimensiunile sale, argumenta Ceauşescu, pentru care consecinţele acestei idei se traduceau prin faptul că „popoarele, ca şi oamenii, sunt pe deplin egale". Mai mult, Ceauşescu oferea un nou criteriu pentru a departaja popoarele mari de cele mici: nu capacităţile militare şi economice ale tranzitoriei epoci prezente, ci efortul depus pentru a oferi „cel mai mult civilizaţiei şi cauzei păcii în lume" (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 74-75). Şi, bineînţeles, cine putea merita mai mult acest titlu decât poporul român, PCR şi Nicolae Ceauşescu? Se confirmă astfel afirmaţia lui Dumitru Popescu: succesorul lui Dej suferea de faptul că nu era decât liderul unui stat secundar în plan internaţional (Popescu: 1994). Din punct de vedere leninist romantic, el devenea însă un astfel de lider. Iată un veritabil conducător comunist, pentru care distincţia între realitatea „burgheză" şi cea leninistă, menţinută în parametri operaţionali la nivel empiric, începea să se estompeze în cadrul propriei psihologii. Pentru a continua argumentul, ideea de comunism apare la Ceauşescu într-o formă eminamente politică, nu socială, aşa cum o concepuse creatorul său Marx şi, până la un anumit punct, chiar şi Lenin. Justificând tutoriatul partidului şi a statului, tot mai indistinct gândite, asupra dimensiunii culturale a „construcţiei socialismului", Ceauşescu declama: „statul clasei muncitoare are dreptul să se amestece şi în literatură, şi în arta plastică, şi în muzică, să admită numai ceea ce consideră că corespunde (sic!) socialismului, intereselor patriei noastre socialiste. Acesta este rolul statului în societate şi aşa va fi până când va dispărea statul! Şi *chiar şi în comunism, când va dispărea statul, societatea nu va admite decât ceea ce va considera că îi este util!*" (*Rolul conducător al partidului...*: 1972, 179-

180; subl. m.). O altă formulare, mai „blândă" dar identică în conținut asupra transformării rolului statului în avansarea înspre comunism se găseşte în volumul propagandistic *Perfecționarea organizării şi conducerii vieții sociale. Rolul statului socialist*: „funcțiile statului se vor schimba şi mai mult, activitatea sa internă concentrându-se în direcția organizării producției, a vieții ştiințifice şi culturale" (1972: 58-59). Se conturează astfel cu claritate insațiabilul apetit de putere al liderului PCR, care nu ar fi renunțat la stat şi deci la conducere totală nici în numele ipoteticului său urmaş politic din vremea unui distant comunism cu care funcția acestuia era practic incompatibilă...

Revenind la „minirevoluția culturală", Ceauşescu se pronunța răspicat pentru libertatea de creație a artiştilor. Contrarierea şi indignarea firească a celor care meritau să poarte acest nume reflecta totala lor lipsă de înțelegere a leninismului romantic. Libertatea de a crea trebuia înțeleasă în sens leninist, al responsabilității sociale şi a sinergiei forțelor culturale ale societății înspre articularea unui cadru de gândire şi înțelegere normativ-leninist. Astfel, „complexitatea ei dialectică", se pronunța Ceauşescu, „înglobează atât interesele individului, cât şi interesele colectivității sociale. Altfel", avertiza acesta, „se transformă în anarhie. Libertatea înseamnă a înțelege necesitățile societății şi a acționa în sensul intereselor societății, ale națiunii tale. Asta înseamnă să fii cu adevărat liber!" (*Rolul conducător al partidului...*: 1972, 196).

Ce concluzie poate fi extrasă din determinarea lui Ceauşescu de a concepe şi implementa „tezele din iulie"? Momentul marchează, am încercat să demonstrez, transformarea leninismului romantic din simbolic în manifest. Mai are însă şi o altă însemnătate, cel puțin la fel de importantă. Ceauşescu, pe care Alexandru Bârlădeanu îl descrie ca excesiv de ursuz şi suspicios (Betea: 1997), îşi pierduse încrederea în propriul partid. În acest punct, asemănănarea leninismului romantic cu leninismul post-revoluționar este substanțială: nici Stalin nu avea încredere în PCUS, de aici şi epurările recurente la care îl supunea. Ceauşescu a decis, în bună tradiție romantică, să devină un erou comunist prin asaltul ideologic dus pe toate planurile, prin intermediul PCR, împotriva unei societăți insuficient îndoctrinate. Asta explică şi motivul pentru care, „umanismul socialist", care înlocuise la mijlocul anilor '60 fostul „realism socialist" de coloratură jdanovistă, este golit acum de orice diferență cu primul, exceptând numele. Marin Preda l-a amenințat (fără succes) cu sinuciderea pe Ceauşescu dacă se va reveni la „realismul socialist", bazat, ca şi acum, pe descrierea unei realități eroice inexistente în scopul mobilizării maselor pentru crearea acelei realități (Shafir: 1981). Începând cu „tezele din iulie", PCR a fost perceput de liderul său mai degrabă ca o parte a societății ideologic ostile decât ca vehicol administrativ şi ideologic al leninismului romantic. Rolul partidului intră pe o pantă descendentă, în ciuda frazeologiei oficiale, concomitent cu exacerbarea progresivă a imaginii celui care îl conducea şi care haşurează astfel premisele propriului cult al per-

sonalității. Leninismul romantic va cunoaşte de acum înainte o progresivă fascizare (ne amintim că, în cadrul regimurilor fasciste, relația dintre lider şi partid este inversă celei din regimurile leniniste: numai liderul contează, partidul nemaifiind decât o formă flexibilă a dispozițiilor discreționare ale acestuia), operate pe coordonate esențialmente romantice. Ce îl deranja cel mai mult pe Ceauşescu? Răspuns:

> [...] anumite rămâneri în urmă [...] în ce priveşte formarea cadrelor noastre pentru diferite sectoare de activitate, în felul în care aceste cadre înțeleg să-şi îndeplinească în cele mai bune condiții răspunderile încredințate de partid şi de stat; sunt manifestări negative, legate de o anumită aslăbire a spiritului de răspundere, de combativitate în diferite domenii de activitate.
> Putem spune că şi-a făcut loc şi o anumită subapreciere a importanței activității politico-educative, de formare a omului nou – constructor al socialismului. Pornind de la faptul că, într-adevăr, marea majoritate sau cvasiunanimitatea oamenilor muncii înfăptuiesc neabătut politica internă şi externă a partidului nostru, unii tovarăşi au început să spună: „Ce mai vrem, în definitiv? Oamenii înțeleg lucrurile; de ce trebuie să mai desfăşurăm o activitate atât de intensă de partid, politico-educativă?". Am arătat mai înainte că hotărârea cu care întregul nostru popor înfăptuieşte politica partidului este tocmai rezultatul activității politico-ideologice, de educare a oamenilor, este urmarea realizărilor obținute în acest domeniu – iar a admite să se dezvolte stările de lucruri negative la care m-am referit ar însemna ca, treptat-treptat, să asistăm la o gravă rămânere în urmă a activității politico-ideologice, a ridicării nivelului general al cadrelor noastre de partid şi de stat, a conştiinței socialiste a oamenilor muncii – ceea ce ar avea implicații negative asupra întregii activități de construcție socialistă din țara noastră (*Rolul conducător al partidului...*: 1972, 325-326).

În traducere „burgheză", precara pregătire ideologică a activiştilor PCR compromite eficacitatea asaltului leninismului romantic asupra societății româneşti care, deşi se află într-o anumită inerție leninistă în sens material, nu este deloc maturizată din punct de vedere ideologic. Ca de altfel nici partidul responsabil cu implementarea şi supravegherea acestui proces. Soluția: Ceauşescu. Eroul romantic, luptând cu „balaurii lumii moderne", care va asigura succesul leninismului în RSR, exportând apoi propriul model ideologic în întreaga lume: iată cum se vedea „geniul Carpaților" pe sine.

Mărturie a noii fervori revoluționare stă amplificarea tirajelor de documente ale PCR (alcătuite covârşitor din discursuri ale lui Ceauşescu) în anul următor. Pe lângă dimensiunea ideologică a „tezelor din iulie", găsim aici, corelativ, şi accente economice. Industrializarea masivă necesita rezerve financiare consistente, „acumulări", adunate cu prețul diminuării fondului alocat consumului social; reprezenta însă o „înalt[ă] obligație patriotică" a fiecărui cetățean „de a asigura, (prin muncă, n.m.), acumulările pe care le solicită dezvoltarea rapidă a

economiei, de a aşeza astfel o bază solidă bunăstării generaţiilor de astăzi şi de mâine" (*Perfecţionarea repartiţiei...*: 1972, 43). Reducerea presupus temporară a bunurilor de consum ale populaţiei ar fi fost însă „înţeleasă de poporul nostru cu profund simţ de responsabilitate". Cu alte cuvinte, Ceauşescu se temea şi încerca să ţină sub control posibilele manifestări de nemulţumire populară, contrapunându-le nu o soluţionare materială, superficială şi pe termen scurt, ci una ideologică, profundă şi permanentă. Cunoscând furturile care aveau loc în „fabrici şi uzine" datorită limitării oficiale a consumului, dar şi a unei tradiţii bizantine perpetuate de-a lungul secolelor – şi anticipând amplificarea lor, Ceauşescu făcea apel la lupta împotriva „moravurilor burgheze" care „se manifestă în primul rând prin atitudinea faţă de proprietatea socialistă; furturile, delapidările, sustragerile de orice fel lovesc în interesele tuturor oamenilor muncii, sunt acte ostile construcţiei socialiste, de aceea trebuie considerate, aşa cum spunea Lenin, ca acte contrarevoluţionare" (*Perfecţionarea relaţiilor de producţie...*: 1972, 46).

Leninismul romantic are ca sursă principală şi forţă motrice gândirea rudimentară, şi tocmai de aceea impenetrabilă relativ la dubiile, întrebările sau incertitudinile fireşti, proprii oricărei reflecţii deschise, vii – a lui Ceauşescu. Dar, pe de altă parte, leninismul romantic nu poate fi redus la gândirea lui Ceauşescu. Reprezintă ideologia RSR, vizibilă mai ales după 1970, articulată, în ultimă instanţă, de un centru reductibil la secretarul general al PCR, dar difuzată în primul rând prin intermediul activităţii propagandistice a regimului şi a inerţiei structurale a unui sistem politic dependent integral de Ceauşescu. Chiar dacă acesta nu era mulţumit de rezultatele majorităţii membrilor de partid aflaţi în funcţii de conducere, pe care îi „rotea" permanent, pusese în practică un tip de organizare politico-ideologică aptă de a îi reflecta aproape mecanic ideile şi comenzile. Prin plasarea celor care îi erau fideli în posturi cheie, Ceauşescu s-a asigurat că aceştia conştientizează faptul că îi datorau integral ascensiunea, fiind deci nevoiţi să îl sprijine: „toţi subordonaţii îşi datorau poziţia lui şi înotau sau se scufundau cu el" (Braun: 1978, 201). Leninismul romantic a creat deci, sau a încercat să creeze o nouă realitate la care Ceauşescu nu a fost nici pe departe singurul contributor, chiar dacă nu se poate nega că a fost principalul. Întregul aparat de partid şi de stat, pe care Ceauşescu a reuşit, aşa cum am constatat, să îl aducă sub controlul său mult mai eficient decât o făcuse predecesorul său, Gheorghiu-Dej, a devenit un vehicol pentru propagarea concepţiilor liderului. Idealurile lui Ceauşescu au fost însă asimilate temeinic de către mulţi propagandişti, care şi-au adus din plin aportul la dezvoltarea lor; pe de altă parte, naţionalismul existent la nivel social, recuperat de către regim pe alte coordonate ideologice dar păstrat într-o anumită formă familiară populaţiei, a alimentat din plin leninismul romantic. Pe cale de consecinţă, leninismul romantic nu pote fi interpretat ca o creaţie exclusivă a unui singur om; chiar dacă a fost impus „de sus", acesta a încorporat procese şi tendinţe culturale şi sociale diverse, atât „de sus"

cât şi „de jos", reprezentând astfel un fenomen ideologic complex, nedependent de o singură persoană.

În primă fază, creatorii de cultură neaserviți integral regimului nu au fost şocați de „tezele din iulie", pe care le-au perceput ca pe un flux ideologic căruia îi va urma, fără îndoială, un „dialectic" reflux. „Ei mizau pe faptul că dorința de a părea descuiat a noului şef le va îngădui să-l păcălească la infinit" (Rusan în Rusan, 2001, 856). S-au înşelat. Leninismul romantic a declanşat un asalt total şi permanent asupra a tot ce însemna sau amintea de „burghezie" în sânul societății româneşti. Pe de altă parte, mulți artişti i-au fost aliați. Este cazul scriitorului şi poetului Mihai Beniuc, de la care aflăm sensul romantic leninist al termenului de „patrie": „Ce-i Patria? – E sângele vărsat/ De mii şi milioane de eroi, / Din orice colț de țară, orice sat/ Şi orişicare casă de la noi./ Ce-i Patria? – Eşti dumneata şi eu/ Şi toți acei ce sunt cu noi de-o seamă,/ Şi gata sunt să sară când e greu,/ Când patria s-o apărăm ne cheamă./ Ce-i Patria? – E pasul apăsat/ Când trec, trec rânduri-rânduri muncitorii/ Cu steagul roşu-n vânt desfăşurat/ Duşi de partidul nostru spre victorii" (Beniuc în Iliescu: 1976, 192-193). Patria, eroii, partidul; putem considera că poezia lui Beniuc (cel aflat in fruntea uniunii Scriitorilor in anii '50, cand fusese impus „realismul socialist") ne dezvăluie ierarhia axiologică a leninismului romantic, profund diferită de cea a leninismului revoluționar, unde conta în primul rând „unitatea monolitică a partidului" urmată de punerea în practică a tuturor mijloacelor posibile în vederea reificării revoluției globale şi, implicit, a celei bolşevice.

Sau, aşa cum scria poetul sovietic Vladimir Maiakovski în 1921, când o anumită sinceritate şi efervescență intelectuală autentică mai puteau fi întâlnite în Rusia sovietică, „Tovarăşi/ treziți-vă/ dați-ne artă nouă/ Pentru a trage republica din noroi" (Maiakovski: 1972, 46). Peste o jumătate de secol, într-un stat care nu cunoscuse experiența directă a leninismului revoluționar, ci doar pe aceea a leninismului post-revoluționar, o nouă formă de leninism îşi afirma şi dovedea cu putere substanța revoluționară, pe care regimurile leniniste din jurul său o pierdeau sau o pierduseră deja iremediabil. Numai că, o consecință a fascizării sale pe coordonate romantice, în cadrul leninismului romantic nu se va putea vorbi cu adevărat de tovarăşi, ci numai de Tovarăş.

Capitolul 7

Marota independenței. Leninismul romantic în căutarea afirmării internaționale şi a mobilizării naționale

Odată încheiată faza consolidării conceptuale şi politice, prin trecerea de la simbolic la manifest, leninismul romantic va face tot posibilul pentru a îşi maximiza prezența în lume. Va căuta să îşi amplifice şi amelioreze imaginea în Occident, mimând idei şi valori democratice pentru a submina discursul „imperialist" şi transformându-le în arme inserate unei logici ideologice proprii. De asemenea, va căuta să se afirme cu precădere în Lumea a Treia, făcând tot posibilul pentru a fi receptat drept model de dezvoltare ne-occidental şi concurând astfel, deşi la un nivel net inferior, cu regimuri leniniste mult mai impozante, cum ar fi Uniunea Sovietică sau China.

De-a lungul deceniului al optulea al precedentului secol, orientarea internațională a RSR şi-a păstrat amprenta pragmatică: disidența calculată poate fi considerată şi în acest interval forța motrică a politicii externe a Bucureştiului. Dar, treptat, finalul anilor '70 aduce în prim-plan o deteriorare vizibilă a percepției externe a regimului. Persecuția puținilor disidenți şi defectarea spectaculoasă a capului spionajului românesc, Ion Mihai Pacepa, vor contribui la compromiterea parțială a prestigiului internațional al lui Ceauşescu. În plus, preşedenția lui Jimmy Carter a dus la revalorizarea drepturilor omului ca instrument de politică externă americană. Acest aplomb ideologic al „imperialismului" va zgudui din temelii eşafodajul leninismului romantic, dezagregându-l încetul cu încetul. Drepturile omului vor fi legitimate, în varianta lor „burgheză", de către „lagărul socialist", odată cu semnarea acordurilor de la Helsinki în 1975. „Lagărul socialist", dominat în continuare de Moscova, a făcut astfel o concesie majoră filosofiei occidentale, obținând în schimb recunoaşterea statu-quo-ului geopolitic postbelic, şi anume acceptarea oficială a comunizării Europei de Est. Pe termen lung însă, prețul ideologic şi politic plătit va exceda beneficiile geopolitice, pe măsură ce regimurilor leniniste, chiar dacă lipsite de acum în marea lor majoritate de fler revoluționar, le era tot mai greu să facă față cerințelor societăților de conformare la drepturile omului: tendințele „burgheze" interne căpătaseră un nou avânt.

Cu toate acestea, reputația politicii externe a RSR în Occident nu va avea de suferit cu adevărat decât în deceniul următor. De-a lungul anilor '70 însă,

RSR va multiplica relaţiile economice cu Statele Unite şi Comunitatea Europeană, cu Banca Mondială sau Fondul Monetar Internaţional; din punct de vedere politic, va încerca să se impună, aşa cum am menţionat, în Lumea a Treia. În ceea ce priveşte contactele sale cu Moscova şi regimurile leniniste est-europene, nu există diferenţe majore în raport cu orientarea deja asumată: disidenţa calculată se va menţine pe poziţii. O problemă majoră pe care leninismul romantic o va avea de înfruntat în acest deceniu consta în imposibilitatea de a contracara cu succes tendinţele, sursele de informare şi atractivitatea Occidentului, care se manifesta din plin la nivelul populaţiei. Procesul a condus la fortificarea ideologică a leninismului romantic, a cărui intransigenţă faţă de spiritul „burghez" se va amplifica în consecinţă. Să vedem deocamdată poziţia RSR la Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) şi cum s-a raportat la acordurile de la Helsinki semnate în 1975. Spre deosebire de leninismul sistemic, care nu a făcut altceva decât să reacţioneze la ofensiva ideologică occidentală, demonstrând astfel pierderea substanţei sale revoluţionare, leninismul romantic a preluat cu succes termenii discursului occidental, oferindu-le însă un cu totul alt sens. Astfel, se poate spune că leninismul romantic a articulat un contradiscurs pentru a delegitima discursul occidental, utilizându-i termenii în sens leninist, în nici un caz „burghez", în ciuda şi tocmai datorită intenţionalităţii lor originale. Cu alte cuvinte, leninismul romantic nu s-a mulţumit să se resemneze cu avansul ideologic occidental, aşa cum s-a întâmplat în cazul leninismului sistemic, ci a acţionat împotriva lui cu toate mijloacele pe care le-a avut la dispoziţie. Şi-a păstrat deci substanţa revoluţionară, iar cu timpul, în loc să o piardă, cum s-a întâmplat cu celelalte regimuri leniniste est-europene, care lăsaseră garda jos şi se „îmburgheziseră" conştient şi/sau inconştient – a sporit-o: o măsură de profilaxie disperată în faţa avansului implacabil, pe toate planurile, al „burgheziei". Cultul personalităţii lui Ceauşescu nu reprezintă, aşa cum observa şi Mary Ellen Fischer (1989), decât o reacţie de apărare în faţa încăpăţânării societăţii de a nu îi accepta proiectele: leninismul romantic îşi îngustează astfel baza de acţiune, restrângându-şi terenul ideologic în jurul „conştiinţei" şi „vigilenţei revoluţionare" a principalului său arhitect, Nicolae Ceauşescu. Nici că se putea găsi un fundament ideologic mai sigur.

7.1. Helsinki 1975: viziuni ideologice concurente asupra securităţii europene

Înaintea semnării Actului Final de la Helsinki, istoria CSCE a cuprins peste două decenii de dezbateri, mai mult sau mai puţin intense sau frecvente, între Moscova şi Washington. Prima iniţiativă în acest sens a aparţinut ministrului de Externe sovietic Viaceslav Molotov şi s-a consumat, fără succes, în

1954. Moscova dorea organizarea unei conferințe europene, în absența Statelor Unite, pentru a legitima noua repartizare a forțelor pe continent, cerând în același timp abolirea nou înființatului NATO. Proiectul conferinței a intrat într-un con de umbră până când, în 1969, la un an după intervenția OTV în Cehoslovacia, nerăbdătoare să obțină un acord oficial asupra situației geopolitice europene, Uniunea Sovietică a reînnoit propunerea, aceptând, de această dată, participarea Statelor Unite și continuarea existenței NATO (Kissinger: 2000, 635-637). Confirmând lipsa de fler revoluționar a leninismului sistemic, Kissinger notează: „Odată ce Conferința pentru Securitate Europeană nu a mai avut ca scop înlocuirea Alianței Atlantice și a confirmat Statele Unite ca putere europeană, politica sovietică s-a găsit în defensivă. Scopul stabilizării relațiilor dintre cele două blocuri [...] simboliza că, cel puțin în ceea ce privește Europa, Moscova va fi de acum înainte în defensivă, încercând să păstreze ceea ce obținuse" (Kissinger: 2000, 637). În ciuda analizei partinice a lui Kissinger care, în bună tradiție realistă americană, exagera amenințarea sovietică pentru a o putea contracara mai bine utilizând mijloace în mare măsură similare cu cele pe care blama Kremlinul că le folosește, sporind astfel insecuritatea Moscovei și implicit dilema securității globale – fostul secretar de stat în cadrul administrației Ford analizează pertinent poziția internațională a Uniunii Sovietice la jumătatea anilor '70.

După cum se știe, CSCE a conținut trei piloni majori: „securitate, cooperare economică și cooperare umanitară" (Dobrynin: 1995, 345). Așa cum își amintește fostul ambasador sovietic la Washington, Anatoli Dobrînin, Moscova nu a fost interesată decât de menținerea securității și intensificarea relațiilor economice, refuzând sau minimalizând importanța drepturilor omului. Occidentul nu a cedat și, în final, Brejnev și acoliții săi au semnat documentul final. Ambele părți făcuseră concesii, considerând însă că, în ansamblu, rezultatul le va fi favorabil pe termen mediu și lung (vezi Vincent: 1995, 66). Calculele sovietice s-au dovedit a fi însă greșite. Deși au existat rețineri majore în Biroul Politic al PCUS relativ la semnarea variantei finale, negociată cuvânt cu cuvânt de către experții și politicienii celor două tabere, a documentului,

> Brejnev a jucat rolul decisiv în susținerea lui Gromîko (ministrul sovietic de externe, care reprezenta Uniunea Sovietică la conferință, n.m.). Motivul său personal principal a fost dorința sa ambițioasă de a participa la semnarea unor acte internaționale importante în fața unui formul atât de larg și reprezentativ ca și conferința de la Helsinki. El putea evalua cu ușurință publicitatea potențială pe care ar fi câștigat-o – mai presus de toate, în țara sa – când publicul sovietic ar fi aflat de înțelegerea finală asupra granițelor postbelice pentru care a sacrificat atât de mult. În ceea ce privește problemele umanitare, acestea ar fi putut fi menționate acasă doar vag, fără prea multă publicitate. El a crezut că asta nu va aduce prea multe necazuri în interiorul țării noastre. Dar s-a înșelat. Situația disidenților sovietici nu s-a schimbat desigur peste noapte, dar au fost

> fără doar şi poate încurajaţi de acest document istoric. Însăşi publicarea sa în *Pravda* i-a conferit greutatea unui document oficial. A devenit gradual un manifest al mişcării disidente şi liberale, o evoluţie total dincolo de imaginaţia conducerii sovietice (Dobrynin: 1995, 346, subl. în orig.)[15].

Aşa cum urmează să vedem, centrul moscovit a avut mari probleme ideologice şi politice, atât la nivelului Uniunii Sovietice, cât şi a întregului „lagăr socialist" – datorită acceptării variantei „burgheze" a drepturilor omului. Dar, pe de altă parte, nici secretarului de stat Henry Kissinger nu i-a fost uşor să convingă vocile ultraconservatoare din cadrul Congresului de utilitatea conferinţei. Acestea considerau că, dimpotrivă, Washingtonul a făcut cele mai mare concesii ideologice prin legitimarea existenţei a însăşi lagărului socialist (Dobrynin: 1995, 347-348). Dar Occidentul, în timp ce accepta graniţele europene de după 1945, introducea, la insistenţa expresă a RFG, posibilitatea reunificării teritoriale paşnice. Dacă până atunci separarea dintre cele două Germanii fusese considerată „inviolabilă", se deschisese de acum calea, cel puţin la nivel teoretic, unei reunificări non-violente a Germaniei (Kissinger: 2000, 639), care va avea loc mult mai repede decât putea cineva să prevadă în acel moment.

Se poate observa, din această scurtă şi incompletă introducere în problematica abordată în cadrul CSCE, ce a constituit „mărul discordiei" între cele două părţi: semnificaţia acordată drepturilor omului, o filosofie ce va circumscrie politica externă americană în a doua jumătate a anilor '70. Din articolul şapte al celui de-al treilea pilon reiese clar sensul occidental, liberal al sintagmei: „Statele participante vor respecta drepturile omului şi libertăţile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conştiinţă, religie sau credinţă, pentru toţi fără distincţie de rasă, sex, limbă sau religie" („The Helsinki Accords" în Stokes: 1991, 160).

Leninismul sistemic interpreta însă în manieră diferită drepturile omului. Ca la orice tip de leninism, semantica sa discursivă era orientată înspre viitor. Prezentul şi trecutul contau doar în măsura în care puteau fi utile viitorului comunist. Astfel, în societăţile occidentale, drepturile omului erau considerate a fi nimic altceva decât o minciună ideologică bine înrădăcinată prin care conştiinţa revoluţionară a maselor era peremptoriu amputată. Omul nu era cu adevărat liber atâta timp cât statul continua să existe, o ştim de la Lenin; dar, pe de altă parte, se bucura de mai multe drepturi şi libertăţi în cadrul regimurilor leniniste, care pretindeau că aboliseră conflictele de clasă a căror expresie o reprezentau statele „burgheze", pentru că aboliseră însăşi clasele poziţionate la baza acestui conflict. Adevăratele drepturi ale omului aveau să se nască abia după declanşarea revoluţiei mondiale, înspre a cărei înfăptuire numai Moscova putea jalona

[15] Vezi, pentru o trecere în revistă a grupurilor care au devenit un fel de societate civilă incipientă a Uniunii Sovietice Stîkalin în Rusan: 2003, 877-881.

> fără doar şi poate încurajaţi de acest document istoric. Însăşi publicarea sa în *Pravda* i-a conferit greutatea unui document oficial. A devenit gradual un manifest al mişcării disidente şi liberale, o evoluţie total dincolo de imaginaţia conducerii sovietice (Dobrynin: 1995, 346, subl. în orig.)[15].

Aşa cum urmează să vedem, centrul moscovit a avut mari probleme ideologice şi politice, atât la nivelului Uniunii Sovietice, cât şi a întregului „lagăr socialist" – datorită acceptării variantei „burgheze" a drepturilor omului. Dar, pe de altă parte, nici secretarului de stat Henry Kissinger nu i-a fost uşor să convingă vocile ultraconservatoare din cadrul Congresului de utilitatea conferinţei. Acestea considerau că, dimpotrivă, Washingtonul a făcut cele mai mare concesii ideologice prin legitimarea existenţei a însăşi lagărului socialist (Dobrynin: 1995, 347-348). Dar Occidentul, în timp ce accepta graniţele europene de după 1945, introducea, la insistenţa expresă a RFG, posibilitatea reunificării teritoriale paşnice. Dacă până atunci separarea dintre cele două Germanii fusese considerată „inviolabilă", se deschisese de acum calea, cel puţin la nivel teoretic, unei reunificări non-violente a Germaniei (Kissinger: 2000, 639), care va avea loc mult mai repede decât putea cineva să prevadă în acel moment.

Se poate observa, din această scurtă şi incompletă introducere în problematica abordată în cadrul CSCE, ce a constituit „mărul discordiei" între cele două părţi: semnificaţia acordată drepturilor omului, o filosofie ce va circumscrie politica externă americană în a doua jumătate a anilor '70. Din articolul şapte al celui de-al treilea pilon reiese clar sensul occidental, liberal al sintagmei: „Statele participante vor respecta drepturile omului şi libertăţile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conştiinţă, religie sau credinţă, pentru toţi fără distincţie de rasă, sex, limbă sau religie" („The Helsinki Accords" în Stokes: 1991, 160).

Leninismul sistemic interpreta însă în manieră diferită drepturile omului. Ca la orice tip de leninism, semantica sa discursivă era orientată înspre viitor. Prezentul şi trecutul contau doar în măsura în care puteau fi utile viitorului comunist. Astfel, în societăţile occidentale, drepturile omului erau considerate a fi nimic altceva decât o minciună ideologică bine înrădăcinată prin care conştiinţa revoluţionară a maselor era peremptoriu amputată. Omul nu era cu adevărat liber atâta timp cât statul continua să existe, o ştim de la Lenin; dar, pe de altă parte, se bucura de mai multe drepturi şi libertăţi în cadrul regimurilor leniniste, care pretindeau că aboliseră conflictele de clasă a căror expresie o reprezentau statele „burgheze", pentru că aboliseră însăşi clasele poziţionate la baza acestui conflict. Adevăratele drepturi ale omului aveau să se nască abia după declanşarea revoluţiei mondiale, înspre a cărei înfăptuire numai Moscova putea jalona

[15] Vezi, pentru o trecere în revistă a grupurilor care au devenit un fel de societate civilă incipientă a Uniunii Sovietice Stîkalin în Rusan: 2003, 877-881.

calea. Existau disidenți în Uniunea Sovietică? Nu erau decât niște instrumente lipsite de personalitate și manipulate de către capitalismul global; mai mult, reprezentau o minoritate insignifiantă în interiorul unei societăți sovietice care ar fi subscris imperativelor ideologice ale PCUS (vezi Vincent: 1995, 61-75). Această argumentare nu invalidează teza de la care am pornit în ceea ce privește leninismul sistemic, și anume evanescența flerului său revoluționar. Principiile ideologice începuseră să conteze tot mai puțin pentru leninismul sistemic, așa cum se poate observa și din acceptarea în cele din urmă a variantei occidentale de drepturi ale omului. Tot ce îl interesa era stabilitatea politică, internă și externă, și tocmai aceasta a fost afectată masiv de grupurile de disidenți sovietici impulsionate de rezultatul conferinței. Din punct de vedere ideologic, adoptarea, fie și superficială, a principiilor liberale în privința drepturilor omului, s-a dovedit a fi rezultatul unei comodități inacceptabile în cadrul a ceea ce ar fi trebuit să fie lupta împotriva realității „burgheze", antrenând o anemizare a „vigilenței revoluționare" care s-a soldat cu „îmburghezirea" lentă și inevitabilă a leninismului sistemic însuși. Orice leninism autentic, revoluționar, își derivă existența și sensul din ofensiva permanentă împotriva lumii înconjurătoare; odată ce se mulțumește cu poziția dobândită și încearcă obținerea unui armistițiu, războiul este ca și pierdut: poate supraviețui sub formă politică, dar într-o lume care îi dictează coordonatele ontologice și pe care nu mai are nici o speranță să o înlocuiască cu propriul proiect ideologic, ci doar să se lase iremediabil înghițit de ea. Așa cum scrie și Henry Kissinger,

> Prețul plătit de Uniunea Sovietică pentru căutarea ei disperată de legitimitate a fost acceptarea clauzei referitoare la schimbarea pașnică a frontierelor, care a jucat un rol semnificant în negocierile asupra unificării germane și a limbajului extensiv asupra drepturilor omului din «coșul III», care a dezvoltat o viață proprie extraordinară. «Grupuri de monitorizare Helsinki» s-au înmulțit în câteva țări din blocul de est, dintre care cel mai faimos a fost Charta 77 în Cehoslovacia. Ei au interpretat Actul Final de la Helsinki drept consacrarea drepturilor omului în dreptul internațional – o viziune pe care noi o susțineam din plin (Kissinger: 2000, 648; vezi și González Aldea: 2008, 42-43).

Pentru avantajele ei politice și geopolitice evidente, aș adăuga. Trebuie menționat aici că drepturile omului, pe lângă un concept moral subiacent viziunii democratic-militante a Statelor Unite asupra rolului lor la nivel global, reprezentau și un formidabil instrument de presiune politică la adresa regimurilor leniniste. Dobrînin își amintește că președintele Carter „chiar credea că este moral justificat să apere drepturile omului" dar, în același timp, „a văzut chestiunea ca armă propagandistică convenabilă (sic!) pentru a-și manifesta nemulțumirea publică în detrimentul acordurilor asupra altor chestiuni majore din relația sovieto-americană" (Dobrînin: 1995, 389) cum ar fi cooperarea economică sau ne-

gocierile pentru dezarmare şi nonproliferare nucleară. Pentru consilierul principal în probleme de siguranță națională al lui Carter, Zbigniew Brzezinski, administrația Ford nu a fructificat îndeajuns la nivel internațional ideea drepturilor omului care, credea el, putea fi o contrapondere ideologică utilă prezumtivelor tendințe expansioniste ale comunismului global.

> Am fost convins de mult timp că ideea de drepturi de bază ale omului avea o influență puternică în lumea emergentă a emancipatelor dar de obicei nedemocraticelor state-națiuni şi că lipsa de atenție a administrației precedente asupra acestei probleme a subminat susținerea internațională a Statelor Unite. Eram îngrijorat că America devenea «singuratică» în lume. Eram sigur că un accent major pus asupra drepturilor omului ca şi componentă a politicii externe americane ar avantaja interesele globale ale Americii demonstrând națiunilor emergente ale Lumii a Treia realitatea sistemului nostru democratic, în contrast puternic cu sistemul politic şi practicile adversarilor noştri. Cea mai bună cale de a răspunde provocării ideologice a sovieticilor ar fi fost să angajăm Statele Unite față de un concept care reflecta chintesența Americii (Brzezinski: 1983, 124).

O abordare de-a dreptul militantă a drepturilor omului, cu mult mai ofensivă în plan moral decât cea kissingeriană. Şi, de asemenea, mai puțin eficientă: preşedenția lui Carter s-a dovedit a fi, cel puțin din punct de vedere internațional, dezastruoasă: a condus la reinstaurarea unui climat geopolitic tensionat între Washington şi Moscova, nu a avut nici un efect major asupra Lumii a Treia sau a Europei de Est, în afară de potențarea diferendelor deja existente şi, în plus, a pierdut, utilizând terminologia aceluiaşi Brzezinski, un „pivot geopolitic" (2000) important în Orientul Mijlociu: Iranul, care s-a transformat dintr-un regim proamerican într-o teocrație antioccidentală ce creează şi astăzi tensiuni majore în regiune.

Revenind la momentul Helsinki 1975, se poate afirma că RSR şi-a făcut simțită prezența în cadrul pregătirilor pentru conferință insistând asupra necesității de a trata statele în mod egal la nivel internațional, de a renunța la forță în rezolvarea disputelor dintre state, de a recunoaşte inviolabilitatea frontierelor existente şi, un punct foarte important pentru Ceauşescu, „neamestecul în treburile interne" (González-Aldea: 2008, 32). Lui Kissinger i-au fost aduse la cunoştință direct, cu această ocazie, dorințele României, Poloniei şi chiar Ungariei de a obține spații de manevră crescute în raport cu centrul moscovit (2000, 645). Bucureştiul s-a remarcat însă în special prin neacceptarea vehementă a variantei „burgheze" a drepturilor omului, fapt care a îngreunat procedural desfăşurarea conferinței, dar mai ales continuarea discutării principiilor emise în cadrul acesteia în anii următori. Să vedem deci ce avea de reproşat leninismul romantic noii ofensive ideologice a „imperialismului" şi cum a încercat să o instrumenteze activ pentru a îşi pune în aplicare planurile.

7.2. Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului

Comuniştii români au urmărit cu deosebit interes pregătirile pentru CSCE încă de la finalul anilor '60, când Moscova a reluat iniţiativa conferinţei. Ceauşescu spera să câştige o pondere mai mare pentru RSR la nivel european şi, de ce nu, internaţional, vehiculând temele sale preferate în acest ultim domeniu: renunţarea la război şi la „*ameninţare cu forţa*", impulsionarea „*proletariatului internaţional*", în special a muncitorimii „*din ţările capitaliste*" în lupta de obţinere a drepturilor sale sociale şi politice, de care era sistematic jefuit de către guvernele aservite „imperialismului", susţinerea tineretului şi a femeilor în plan internaţional (sigur, doar în măsura în care posedau sau dezvoltau o „conştiinţă socialistă" adecvată), rolul în creştere al „*statelor mici şi mijlocii*" în lume şi necesitatea morală a „egalizării" decizionale a tuturor statelor în problematica internaţională, renunţarea la „*politica blocurilor*" şi desfiinţarea concomitentă a NATO şi OTV, o măsură necesară în vederea eliminării „*bazelor militare străine*" şi a „*retrager[ii] tuturor trupelor de pe teritoriile altor state în limitele frontierelor lor naţionale*" şi, nu în ultimul rând, referitor la aspecte strict europene, „*recunoaşterea existenţei celor două state germane*", RDG şi RFG, „*şi dezvoltarea unor relaţii normale cu acestea, în vederea participării lor la rezolvarea tuturor problemelor europene*". Bineînţeles, numai socialismul (leninismului romantic) putea oferi soluţii judicioase şi de durată acestei largi game de dificultăţi internaţionale (Ceauşescu: 1970, 39-56; subl. în orig.; vezi şi Ceauşescu: 1988, 199-274; *Politica externă a României socialiste*: 1972, 146-191; Neagu în Ene: 1985, 46-129; Glaser: 1982; Neagu: 1980, Bodunescu: 1988, 311-327; Bogdan: 1988).

Observăm, în cadrul descrierii de mai sus, propuneri de natură să irite în general marile puteri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, având, în general, o tuşă maoistă: egalizarea raporturilor juridice, dar implicit şi politice şi economice dintre state sau respectarea necondiţionată a suveranităţii şi independenţei fiecărui stat ca premisă a dezvoltării şi afirmării internaţionale plenare a „fiinţei sale naţionale", un deziderat romantic recuperat pe coordonate leniniste din doctrina paşoptistă. Aşa cum am afirmat în capitolul precedent, între dezvoltarea internă, dogmatică şi opresivă, şi dezvoltarea externă (aparent) democratică a leninismului romantic nu există nici o „ambiguitate", aşa cum susţine politologul Vladimir Tismăneanu (Tismăneanu: 1984, 65-79; vezi şi Bernard: 1990, 18): în ambele ipostaze, leninismul romantic se adresează unui public diferit de la care are aşteptări diferite: în primul caz, are toate pârghiile coercitive necesare pentru controlul şi îndoctrinarea populaţiei cu propriul proiect ideologic; în al doilea caz, raportul de putere fiind inversat, încearcă să convingă taberele care contează în plan internaţional, Occidentul (că este democratic), „lagărul socialist"

7.2. Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului

Comuniştii români au urmărit cu deosebit interes pregătirile pentru CSCE încă de la finalul anilor '60, când Moscova a reluat iniţiativa conferinţei. Ceauşescu spera să câştige o pondere mai mare pentru RSR la nivel european şi, de ce nu, internaţional, vehiculând temele sale preferate în acest ultim domeniu: renunţarea la război şi la „*ameninţare cu forţa*", impulsionarea „*proletariatului internaţional*", în special a muncitorimii „*din ţările capitaliste*" în lupta de obţinere a drepturilor sale sociale şi politice, de care era sistematic jefuit de către guvernele aservite „imperialismului", susţinerea tineretului şi a femeilor în plan internaţional (sigur, doar în măsura în care posedau sau dezvoltau o „conştiinţă socialistă" adecvată), rolul în creştere al „*statelor mici şi mijlocii*" în lume şi necesitatea morală a „egalizării" decizionale a tuturor statelor în problematica internaţională, renunţarea la „*politica blocurilor*" şi desfiinţarea concomitentă a NATO şi OTV, o măsură necesară în vederea eliminării „*bazelor militare străine*" şi a „*retrager[ii] tuturor trupelor de pe teritoriile altor state în limitele frontierelor lor naţionale*" şi, nu în ultimul rând, referitor la aspecte strict europene, „*recunoaşterea existenţei celor două state germane*", RDG şi RFG, „*şi dezvoltarea unor relaţii normale cu acestea, în vederea participării lor la rezolvarea tuturor problemelor europene*". Bineînţeles, numai socialismul (leninismului romantic) putea oferi soluţii judicioase şi de durată acestei largi game de dificultăţi internaţionale (Ceauşescu: 1970, 39-56; subl. în orig.; vezi şi Ceauşescu: 1988, 199-274; *Politica externă a României socialiste*: 1972, 146-191; Neagu în Ene: 1985, 46-129; Glaser: 1982; Neagu: 1980, Bodunescu: 1988, 311-327; Bogdan: 1988).

Observăm, în cadrul descrierii de mai sus, propuneri de natură să irite în general marile puteri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, având, în general, o tuşă maoistă: egalizarea raporturilor juridice, dar implicit şi politice şi economice dintre state sau respectarea necondiţionată a suveranităţii şi independenţei fiecărui stat ca premisă a dezvoltării şi afirmării internaţionale plenare a „fiinţei sale naţionale", un deziderat romantic recuperat pe coordonate leniniste din doctrina paşoptistă. Aşa cum am afirmat în capitolul precedent, între dezvoltarea internă, dogmatică şi opresivă, şi dezvoltarea externă (aparent) democratică a leninismului romantic nu există nici o „ambiguitate", aşa cum susţine politologul Vladimir Tismăneanu (Tismăneanu: 1984, 65-79; vezi şi Bernard: 1990, 18): în ambele ipostaze, leninismul romantic se adresează unui public diferit de la care are aşteptări diferite: în primul caz, are toate pârghiile coercitive necesare pentru controlul şi îndoctrinarea populaţiei cu propriul proiect ideologic; în al doilea caz, raportul de putere fiind inversat, încearcă să convingă taberele care contează în plan internaţional, Occidentul (că este democratic), „lagărul socialist"

(că este şi va rămâne întotdeauna fidel „construirii socialismului") şi Lumea a Treia (că luptă pentru o „nouă ordine internaţională" în care „statele mici şi mijlocii" să conteze la fel de mult ca cele mari în plan extern). Între orientarea internă şi externă a leninismului romantic nu există nici o discontinuitate ideologică; aceasta apare doar atunci când leninismul romantic este analizat în manieră ne-empatică, printr-o lupă conceptuală „burgheză", fără a se ţine cont de obiectivele sale pe termen lung.

Legat de fazele preliminare ale conferinţei, reprezentantul RSR Valentin Lipatti a protestat, în 1972, împotriva deţinerii de către Marea Britanie, Franţa, Uniunea Sovietică şi Statele Unite a câte trei locuri, în timp ce celelalte state trebuiau să se mulţumească numai cu două. „Diplomaţia română a dat roade, astfel că a doua zi toate delegaţiile beneficiau de câte două locuri" (González-Aldea: 2008, 19). În cadrul conferinţei propriu-zise, RSR nu s-a poziţionat clar nici de partea Occidentului, nici de cea a „lagărului socialist", nici nu a depus eforturi deosebite pentru a se integra în tabăra Lumii a Treia; a adoptat, în afara problematicii drepturilor omului, unde s-a dovedit a fi mai vehementă decât Uniunea Sovietică însăşi, un ton distinct, încercând să obţină cât mai multe avantaje, indiferent de proveniența lor. La fel au procedat, din motive mai mult sau mai puţin similare, Spania, Iugoslavia şi Vaticanul (González-Aldea: 2008, 17). În general, se poate aprecia că RSR a căutat să devină o prezenţă cât mai vizibilă în cadrul conferinţei, încarnând ideea romantică a lui Ceauşescu a micului „Făt-Frumos" încleştat într-o eroică luptă cu „balaurii lumii moderne" (vezi *Rolul conducător al partidului...*: 1972, 325-326), dar nu a reuşit, spre frustrarea secretarului general al PCR, să-şi depăşească implacabila condiţie de stat mic (sau mijlociu) şi deci prea puţin relevant în cadrul logicii dihotomice a Războiului Rece. „A avut o participare fertilă şi perfidă", apreciază diplomatul spaniol Jorge Fuentes, „de multe ori inoportună, înfrântă alteori, dar mereu plină de imaginaţie"(González-Aldea: 2008, 27). Cu siguranţă, o imaginaţie impregnată de romantism. RSR a deranjat într-o anumită măsură chiar şi Uniunea Sovietică, prin insistenţele ei permanente asupra respectării suveranităţii naţionale şi a neamestecului în afacerile interne deoarece, aşa cum am amintit, scopul major al Moscovei la CSCE a constat în legitimarea influenţei sale asupra Europei de Est (King: 1972, 1-25).

După semnarea Actului Final, s-a pus problema continuării conferinţei în vederea implementării şi dezvoltării principiilor pe care le adusese în prim plan. Dintre statele socialiste, România şi Iugoslavia s-au remarcat prin susţinerea acordată iniţiativei, prin care sperau, mai ales prima, să îşi lărgească puterea de decizie în raport cu Moscova. Un mediu internaţional mai puţin tensionat ar fi permis RSR să se concentreze asupra intereselor sale de politică externă fără a irita prea puternic Moscova (King: 1972, 3-4). În general însă, în „lagărul socialist" predomina teama că Occidentul va utiliza conferinţa ca un mijloc de

sporire a injoncțiunilor pentru respectarea principiilor umanitare, asupra cărora se ajunsese, pentru prima dată, la un acord oficial. Pe de altă parte, şi statele vestice erau îngrijorate de posibilitate transformării conferinței într-o rampă de lansare a propagandei comuniste înspre Occident. Temerile care s-au adeverit în cele din urmă au fost cele ale statelor socialiste. Pus în postură defensivă din punct de vedere politic, leninismul sistemic nu mai poseda forța revoluționară necesară pentru a se afla în avangarda luptei împotriva imperialismului. Sigur, şi conjunctura internațională era profund diferită de cea din deceniile precedente şi, foarte important, dezvoltarea spectaculoasă a tehnologiei mediatice a permis subminarea în profunzime a propagandei leniniste, forțând regimurile de această natură fie să se „îmburghezească", voluntar sau involuntar, fie să se radicalizeze. RSR a ales, în virtutea elanului revoluționar al leninismului romantic, a doua variantă.

Următoarea întâlnire a CSCE a avut loc la Belgrad, între 1977 şi 1978. Valentin Lipatti, ambasadorul RSR la conferință, apreciază că s-a încheiat „cu rezultate nesatisfăcătoare" (Lipatti: 1985, 137). Într-adevăr, minimul de consens obținut la Helsinki a dispărut: în timp ce Estul insista asupra chestiunilor politice şi economice, Vestul nu ezita să îl lovească în punctul cel mai vulnerabil, (ne)respectarea angajamentelor umanitare. Divergențele s-au amplificat şi, în absența unei concluzii comune, s-a recurs la repetarea mecanică a declarațiilor conținute în Actul Final (González-Aldea: 2008, 62-65). Aşa cum se exprimă Lipatti,

> Încercările de dislocare a echilibrului Actului Final, conceput ca un tot unitar, de transformare a Belgradului într-o reuniune specializată pe un anumit domeniu, alunecarea deliberată spre polemici şi confruntări cu caracter ideologic, spre discuții sterile şi abstracte – folosite adesea pentru consumul mijloacelor de informare în masă – au poluat acest prim obiectiv al reuniunii (măsura în care prevederile Actului de la Helsinki au fost aplicate de către statele semnatare, n.m.), care ar fi trebuit înfăptuit într-un spirit constructiv, de lucru [...]. Asemenea tendințe, urmate adesea în mod conştient sau inconştient de delegațiile unor țări care nu aveau decât de pierdut dintr-o asemenea orientare a lucrărilor reuniunii, au răspuns intereselor acelor cercuri şi forțe sociale şi politice ostile procesului edificării securității europene, care doreau să închidă «dosarul european» şi să claseze Actul final în arhivele istoriei. Accentul exagerat pus pe schimbul de vederi aprofundat cu privire la aplicarea Actului final – considerat în mod abuziv de unele delegații ca principalul obiectiv al Reuniunii de la Belgrad – ca şi concepția potrivit căreia reuniunea trebuia să aibă doar un caracter consultativ, neavând capacitatea de a adopta decizii, au constituit tot atâtea aspecte negative, contrare prevederilor Actului final şi hotărârilor adoptate prin consens de reuniunea pregătitoare" (Lipatti: 1985, 139).

Cu alte cuvinte, RSR, ca şi celelalte state socialiste, fusese deranjată de faptul că statele occidentale îi reproşaseră absența punerii în practică a respec-

tării drepturilor omului, fapt care a dus la sterile şi inutile „polemici şi confruntări cu caracter ideologic"; pe de altă parte însă, Lipatti critică, oarecum paradoxal, şi caracterul „consultativ" al reuniunii, incapabilă să stabilească decizii cu caracter obigatoriu pentru statele participante. Înţelegem de aici că RSR dorea ca Occidentul să poată fi constrâns legal să îi ofere avantaje de natură materială, fără a-i recunoaşte dreptul reciproc, în virtutea aceleiaşi conferinţe, de a o chestiona în privinţa principiilor umanitare asumate. În acest punct era invocat principiul „neamestecului în afacerile interne" şi al suveranităţii naţionale. O poziţie internaţională tipică leninismului romantic.

La conferinţa de la Madrid, derulată între 1981-1983, polemicile interideologice s-au amplificat, iar tensiunile politice au cunoscut cote maxime. Intervenţia sovietică în Afghanistan şi continuarea presiunilor occidentale sub forma necesităţii respectării drepturior omului au contribuit din plin la declinul relaxării tensiunilor globale începută în urmă cu un deceniu. În ceea ce priveşte conferinţa de la Viena, derulată în a doua jumătate a anilor '80, situaţia se schimbă radical odată cu ajungerea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice. Noul secretar general al PCUS va fi mult mai receptiv la probleme de natură umanitară, facilitând astfel dialogul Est-Vest şi având o contribuţie generală enormă la încheierea Războiului Rece (González-Aldea: 2008). RSR va rămâne însă pe aceleaşi poziţii inflexibile: invadat din toate părţile de contraofensiva ideologică „burgheză", leninismului romantic nu îi va mai rămâne decât apărarea activă, tradusă printr-o luptă inevitabil pierdută – şi tocmai de aceea glorificată romantic. RSR va obstrucţiona, în cazul acestei conferinţe, ratificarea unui document final, contestând „libertatea de expresie şi de asociere", chiar şi în ceea ce priveşte temele ecologice. Sindromul „fortăreţei asediate" teoretizat de către Kenneth Jowitt (1993) i se aplică acum perfect leninismului romantic.

Până la comportamentul internaţional al leninismului romantic în a doua jumătate a anilor '80 se poate constata însă o radicalizare progresivă a tonului proagandistic împotriva variantei „burgheze" a drepturilor omului afirmată în cadrul CSCE, concomitent cu reducerea până la eliminare a informaţiior despre acest subiect în presa română (González-Aldea: 2008, 43; vezi şi Ceauşescu: 1988, 270). Astfel că, în 1981, Dumitru Tinu se putea pronunţa relativ la obligaţiile umanitare care îi reveneau RSR prin prisma CSCE în felul următor:

> Apărătorii ultrazeloşi ai „drepturilor omului" s-au întrecut în a furniza subiecte de senzaţie – şi de divagaţie – căutând să descopere feluriţi „contestatari" sau „disidenţi" în vreo ţară socialistă sau alta. Ca şi cum nu ar fi la îndemâna oricui cifrele şi comunicatelor oficiale cu prilejul consultărilor electorale şi care informează despre numărul „voturilor contra" (pentru a nu vorbi de „contestatarii" din ţările occidentale unde de ani de zile există guverne minoritare – ceea ce înseamnă că respectivii contestatari reprezintă majoritatea societăţii),

> sau ca şi cum cineva ar fi negat vreodată existenţa unor indivizi care cad pradă iluziei unui trai mai uşor, fără muncă, undeva, în vreo închipuită „ţară a tuturor posibilităţilor"? Asemenea indivizi au fost şi mai sunt, iar unii dintre ei sunt – trebuie recunoscut, tocmai victime ale propagandei de instigare a emigrări desfăşurate de cercurile reacţionare, ostile destinderii, aflate în slujba monopolurilor interesate să sporească rândurile milioanelor de dezrădăcinaţi pribegi, forţă de muncă ieftină, sursă sigură de supraprofituri. Acestea sunt adevăratele scopuri... „umanitare" ale campaniei demagogic declanşate după Conferinţa de la Helsinki şi care urmărea transformarea reuniunilor europene într-un fel de „tribunale internaţionale" destinate să judece politica diferitelor state, legile lor interne (Tinu în Vlad: 1981, 159).

Oricât ar părea de paradoxal pentru poziţia internaţională în care se afla, RSR dorea să impună regulile jocului, nu să accepte, sau să accepte doar selectiv regulile create de către ceilalţi participanţi la CSCE. Aşa cum am amintit, se insista asupra dezarmării (în primul rând deoarece RSR nu dispunea de un arsenal impresionant), asupra pacificării şi „democratizării" relaţiilor internaţionale (care echivala cu egalizarea puterii de decizie a tuturor statelor în plan extern şi adoptarea deciziilor numai prin consens – o măsură care curta aparent moralitatea „burgheză", fiind însă imposibil de transpus în practică, în ciuda elanului bombastic al diplomaţiei româneşti, şi tocmai din acest motiv romantică; Ceauşescu şi-ar fi adus astfel aportul la crearea premiselor pentru soluţionarea celor mai spinoase divergenţe internaţionale, devenind un lider de talie globală) şi, în sfârşit, asupra articulării unui cadru european de securitate prin cooperare economică şi politică, nu neapărat culturală şi socială. De fapt, argumentează Romulus Neagu, principiile de bază ale CSCE nu ar fi reprezentat altceva decât confirmarea gândirii inovatoare a lui Ceauşescu în plan internaţional... (Neagu: 1976, 261). Din toată filosofia subiacentă CSCE, pentru Ceauşescu, cel mai important principiu era însă acela al inviolabilităţii suveranităţii naţionale. Conform leninismului romantic, procesul dezvoltării naţionale a statelor europene era mai actual ca niciodată, fiind totodată singurul garant al edificării unui socialism liber, independent, conform specificităţilor fiecărui „popor". Amplificarea tendinţelor, economice şi politice, de supranaţionalizare a Europei de Vest (Comunitatea Europeană) obstrucţiona însăşi posibilitatea naţiunilor din această regiune de a câştiga o autentică independenţă. Din fericire, existau forţe sociale „sănătoase" care puteau demantela tendinţele supranaţionale şi care, după modelul exemplar al leninismului romantic, puteau ghida popoarele europene înspre „construirea" unei variante naţionale de socialism.

> Deşi în Europa procesul formării naţiunilor şi a statelor independente s-a realizat mai demult, naţiunea şi lupta pentru independenţă naţională sunt în centrul evoluţiei politice de pe continent. Tendinţele care se manifestă în Occident de a atenta la suveranitatea unor state naţionale şi trecerea la formarea unor or-

> ganisme supranaționale constituie, în esență, o formă nouă de aspirație la dominație asupra altor popoare, o încercare de a masca asuprirea de clasă, de a abate masele populare de la lupta pentru transformarea revoluționară a societății. Tocmai de aceea, în statele respective, comuniștii, forțele revoluționare, progresiste, sunt cele care se pronunță cu hotărâre împotriva dominației străine și pentru apărarea intereselor naționale. Salvgardarea independenței și suveranitatea constituie o parte integrantă a luptei împotriva politicii imperialiste, a dominației și asupririi de clasă, pentru transformarea revoluționară a societății, eliberarea socială a maselor muncitoare și făurirea noii orânduiri sociale (Neagu: 1976, 61-62).

Ajungem astfel la interpretarea romantic leninistă a drepturilor omului, înțeleasă în „interdependență" asimetrică cu „drepturile popoarelor" (Tinu în Vlad: 1981, 161). Deoarece această problemă a constituit, pe termen lung „mărul discordiei" între „lagărul socialist" şi Occident, va fi tratată separat, mai ales că RSR s-a evidențiat prin visceralitatea cu care s-a opus acceptării şi implementării drepturilor omului în sensul „burghez" conținute în Actul Final. Chiar dacă noua filosofie „burgheză" a câştigat deosebit de rapid lupta împotriva regimurilor leniniste şi, în particular, a leninismului romantic, merită trecută în revistă contraofensiva ideologică care i-a fost opusă de către acesta din urmă. Leninismul romantic, după cum s-a amintit, nu s-a mulțumit să reacționeze, la fel ca majoritatea celorlalte regimuri leniniste, la provocarea ideologică a Occidentului; dimpotrivă a acționat direct şi prin toate mijloacele pe care le avea la îndemână împotriva supremului inamic.

*
* *

Care era accepțiunea romantic leninistă asupra drepturilor omului? Aşa cum am observat, drepturile omului nu puteau fi împlinite decât prin intermediul popoarelor, neputând fi gândite disociat de acestea din urmă. Unitatea organică dintre individ şi națiune, postulată de către romantici, reprezintă un element cheie în înțelegerea drepturilor omului de către Ceauşescu. Numai „poporul", liber, suveran şi independent îşi poate oferi sieşi un cadru adecvat pentru punerea în practică a drepturilor sale; poporul însemnând partid (şi implicit stat) în termeni leninişti şi Ceauşescu, partid, stat în termeni romantic leninişti, putem pricepe astfel de ce „înfăptuirea drepturilor omului nu este de competența unor foruri internaționale, ci constituie o problemă internă, de competență națională a fiecărui stat, acesta fiind singurul care poate lua măsurile necesare pentru a asigura garantarea prin lege şi exercitare în practică a acestor drepturi" (Tinu în Vlad: 1981, 159). Dimpotrivă, tendințele ilegitime de supranaționalizare a respectării drepturilor omului, considera Romulus Neagu sunt „departe de a stimula conlucrarea dintre națiuni pentru soluționarea problemelor umanitare" şi

„nu fac decât să învenineze atmosfera, aducând daune directe promovării drepturilor şi libertăţilor umane" (Neagu: 1983, 424).

Cel mai important drept al omului şi a naţiunii din care face parte este, în concepţia secretarului general al PCR, „*dreptul la viaţă, la pace, la existenţa liberă şi independentă*" (Ceauşescu în Ecobescu: 1983, 26; subl. în orig.). Drepturile omului nu pot fi asigurate într-un climat de insecuritate, belicos, nu obosea Ceauşescu să clameze; pacea deci, combinată cu o suveranitate naţională intangibilă, reprezintă premisele cele mai sigure pentru soluţionarea problemelor umanitare. Aşa cum voi detalia în continuare, între accepţiunea occidentală, „burgheză" a drepturilor omului şi cea leninist romantică nu există nici un punct de referinţă comun, chiar dacă Ceauşescu utiliza vocabularul umanitar occidental pentru a delegitima ideologic ofensiva „burgheză" pe teren propriu. În spatele cuvintelor lui Ceauşescu se ascundea o cu totul altă realitate; în bună tradiţie leninistă, aceasta era orientată spre viitorul unde drepturile omului ar fi devenit totale. Odată ce leninismul a fuzionat cu romantismul, drepturile omului nu mai pot fi înţelese fără un cadru de referinţă naţional, a cărui dispariţie devine subiect tabu. Varianta occidentală, liberală, a drepturilor omului, afirma lupta pentru reificarea prezentă a acestora, în măsura posibilului. Orientarea temporală diferenţiază net, aşa cum am mai avut ocazia să ne convingem, leninismul de toate celelalte ideologii „burgheze".

Drepturile sociale şi economice, „libertatea pozitivă", aşa cum a numit-o Isaiah Berlin (2001) erau singurele care contau în cadrul leninismului romantic. Semantica lor era însă doar în aparenţă „burgheză", deoarece aceste drepturi nu se puteau exercita spontan, în afara direcţiilor şi limitelor impuse de către partid. În Constituţia RSR din 1969 le găsim enumerate succint. Cele mai importante ar fi: „dreptul la muncă", la „odihnă", la „asigurare materială de bătrâneţe, boală sau incapacitate de muncă", „dreptul la învăţătură", drepturile culturale şi politice ale minorităţilor, egalitatea sexelor, dreptul de a face parte din PCR, din care făceau parte „Cetăţenii cei mai înaintaţi şi cei mai conştienţi din rândurile muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor şi ale celorlalte categorii de oameni ai muncii"; urmau apoi dreptul de a face parte din diferite „organizaţii obşteşti", toate subsumate partidului şi, nu în ultimul rând, „libertatea cuvântului". Oricât am fi de tentaţi să îl ironizăm, ultimul drept se insera perfect logic în structura ideologică a leninismului romantic: atât „libertatea", cât şi „cuvântul" (celebra „limbă de lemn", pe care o voi analiza în continuare) erau definite de către, prin şi pentru partid, identificat de acum cu Ceauşescu. De altfel, se menţiona în continuare că „Libertatea cuvântului, presei, întrunirilor, mitingurilor şi demonstraţiilor nu pot fi folosite în scopuri potrivnice orânduirii socialiste şi intereselor celor ce muncesc" (Constituţia RSR: 1969, 7-10). Să îi dăm cuvântul lui Ceauşescu:

> Nu se poate vorbi de o democraţie reală, de libertate, de asigurarea drepturilor fundamentale ale omului într-o societate („burgheză", n.m.) care nu asigură unor mase de milioane de oameni posibilitatea primordială de a-şi câştiga existenţa prin muncă, de a participa direct la conducerea diferitelor sectoare de activitate, a societăţii, la luarea hotărârilor ce privesc propria existenţă, propriul viitor. Concepţia noastră despre democraţie – şi, în acest context, despre drepturile omului – porneşte de la necesitatea asigurării deplinei egalităţi între oameni, a realizării unor relaţii economice şi sociale echitabile, care să permită fiecărui cetăţean să ducă o viaţă demnă, de la accesul liber la învăţământ, cultură, ştiinţă, de la posibilitatea participării directe a oamenilor, fără deosebire de naţionalitate – şi în primul rând a maselor muncitoare – la conducerea întregii societăţi. Numai o asemenea abordare practică a problemei democraţiei poate asigura afirmarea plenară a personalităţii umane, corespunde cauzei descătuşării omului, care să fie cu adevărat liber, stăpân pe destinele sale (Ecobescu: 1983, 40).

Democraţia „burgheză" nu putea fi altfel decât falacioasă şi ipocrită, cel mult „formală", deoarece constrângerile pe care le impune cetăţenilor săi au ca finalitate beneficiul „unei minorităţi a societăţii pentru exploatarea şi asuprirea majorităţii". În schimb, „democraţia socialistă", care va fi discutată în următorul subcapitol, este „autentică" deoarece „serveşte poporului pentru asigurarea dezvoltării societăţii, a progresului ei continuu" (Prisca: 1978, 308).

În ceea ce priveşte drepturile politice, acestea fuseseră deja implementate în numele „Eroic[ei] noastr[e] clas[e] muncitoare" care „îşi îndeplineşte cu cinste misiunea sa istorică de clasă conducătoare a societăţii" şi „mobilizează eforturile întregului popor pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate" (Ecobescu: 1983, 104). Nemaiexistând clase antagonice a căror luptă să antreneze o configuraţie politică inechitabilă, partinică şi exploatatoare pentru societate – sau existând doar ca sprijinitoare a „clasei muncitoare" sau doar ca „rămăşiţe" ale foştilor „capitalişti exploatatori", condamnate la dispariţie – drepturile politice oferite de către leninismul romantic erau considerate mult mai verosimile în raport cu cele existente în societăţile „subjugate imperialismului": dreptul unic de a edifica, împreună cu proletariatul, ordinea „socialistă". Cine altcineva i se putea împotrivi decât „elementele declasate", lipsite de orice urmă de „patriotism"? (vezi Caraciuc: 1979 şi Cioabă: 1988). Confiscând sensul naţionalismului şi transplantându-l pe coordonate ideologice leniniste, leninismul romantic a reuşit obţinerea unui anumit suport popular şi crearea de confuzie, cel puţin în rândurile unor categorii sociale nehotărâte sau ostile faţă de proiectul său ideologic.

Dar drepturile pe care RSR le acorda cetăţenilor săi nu însemnau nimic în absenţa îndatoririlor care, corelativ, le incumbau acestora: respectarea legislaţiei în vigoare, îndeplinirea „serviciului militar" şi, cea mai importantă obligaţie dintre toate, „*apărarea patriei*". Aceasta era considerată „*datoria sfântă a fie-*

cărui cetățean al Republicii Socialiste România. Călcarea jurământului militar, trădarea de patrie, trecerea de parte inamicului, aducerea de prejudicii capacității de apărare a statului, constituie crimele cele mai grave față de popor și sunt pedepsite prin lege cu toată asprimea" (Constituția RSR: 1969, 12; subl. m.). Așa cum se poate constata, leninismul romantic era închegat ideologic în faza simbolică a existenței sale (1968-1971); devenirea sa manifestă s-ar fi produs deci și în absența influenței catalizatoare a leninismului asianizat, cu care împărtășea oricum consistente afinități naționaliste ce ar fi condus probabil, mai devreme sau mai târziu, la similarități pronunțate între cele două părți.

Între drepturile și datoriile cetățeanului RSR exista o interdependență „indisolubilă". Libertățile și drepturile acordate acestora nu trebuiau înțelese în manieră individuală, „mic-burgheză" și „anarhică", ci numai într-un context social ferm organizat care „presupune ordine, legalitate, disciplină și responsabilitate" (Ceterchi, Bolintineanu, Androne: 1980, 51). Mai mult, „îndeplinirea cu conștiinciozitate a îndatoririlor are ca rezultat întărirea ordinii socialiste, dezvoltarea economico-socială, având ca efect o creștere a posibilității de garantare a drepturilor fundamentale, ceea ce echivalează cu ridicarea nivelului material și spiritual al omului odată cu cel al întregului popor, țelul suprem al socialismului și comunismului" (Prisca: 1978, 110). Drepturile cetățenilor României erau gândite și aplicate numai prin intermediul statului-partid. Nu existau în afara acestuia, ceea ce ar fi echivalat cu existența unui climat social „anarhic" și indisciplinat care ar fi compromis dezideratul leninismului romantic de a integra societatea în programul să de „construire a socialismului" și de transformare a RSR într-o putere cât mai impozantă în plan internațional. Drepturile omului trebuiau puse în practică pentru oameni „concreți", nu „abstracți", fiind condiționate deci de specificități culturale, sociale, economice și politice; caracterul lor universal, postulat de către propaganda „burgheză", nu ar reprezenta altceva decât un mijloc ilegitim de amestec în politica internă a statelor socialiste. Respingând universalitatea drepturilor omului, leninismul romantic se poziționa în continuitate directă cu gândirea conservatoare sau chiar reacționar-romantică, embrionar fascizată și fascizantă: pentru Edmund Burke (2000, 100-104, 129) sau Joseph du Maistre, drepturile omului nu puteau fi înțelese decât la nivel național. „Lui De Maistre", scrie celebrul filosof polonez Leszek Kołakowski „i se atribuie celebra observație că a văzut francezi, germani, ruși, dar niciodată nu a văzut un om. Ne putem întreba și noi: oare chiar văzuse vreodată vreun francez, vreun german sau vreun rus? Nu, nu putuse să-i vadă decât pe domnii Dupont, Müller sau Ivanov, dar nicidecum pe cineva care nu era decât atât: un francez, un neamț sau un rus". În absența unei concepții universale despre demnitatea și valoarea ființei umane, nu se ajunge, mai devreme sau mai târziu, decât la afirmarea pretinsei superiorități a unor națiuni asupra celorlalte și la „legitimarea sclaviei", conchide ferm Kołakowski (2007, 75-76). Definindu-se printr-un naționalism

vehement încorporat pe filieră fascizantă, leninismul romantic nu putea înțelege universalitatea drepturilor omului sau universalitatea în general, nici măcar în măsura în care o făcuse leninismul revoluționar, desigur, cu mijloace cognitive şi ideologice non- „burgheze". „Departe de a constitui o categorie abstractă de drepturi conferite omului oricând şi oriunde, drepturile şi libertățile acestuia au, prin urmare, un conținut istoric concret, determinat de natura şi trăsăturile esențiale ale contextului lor economic, social şi politic" (Ceterchi, Bolintineanu, Androne: 1980, 7). Alte interpretări mai puțin intransigente, ca cea a lui Victor Duculescu, recunoşteau aportul „comunității internaționale" la definirea generală a drepturilor omului, dar atrăgeau atenția că acestea trebuie filtrate în permanență de posibilitățile concrete de aplicare a lor la nivel național şi adaptate astfel particularităților cultural-istorice a fiecărui popor. Pentru Duculescu,

> comunitatea internațională, îndeplinind o operă într-adevăr uriaşă de generalizare şi de sinteză a ideilor ce se cer avute în vedere în domeniul drepturilor omului, nu se poate substitui statelor naționale în activitatea reală de protecție a drepturilor omului. Organelor naționale le revine în fond sarcina ca, în raport cu specificul fiecărei țări, de condițiile nemijlocite şi de prioritățile care se desprind dintr-o analiză realistă pentru un stat sau altul, să fundamenteze direcțiile concrete în care trebuie acționat pentru a asigura o garantare reală şi cât se poate de potrivită a drepturilor omului. Nu au nimic cu colaborările internaționale încercările de a atribui exclusiv individului calitatea de „subiect de drept internațional", de a acredita ideea că el are acum aptitudinea şi capacitatea de a se adresa direct organelor internaționale pentru anumite drepturi sau revendicări. Comunității internaționale îi revin într-adevăr sarcini uriaşe în domeniul protecției drepturilor omului, dar nu în a încerca să îl convingă pe individ că el nu mai trebuie să aparțină astăzi unei națiuni, ci „universului", ci, dimpotrivă, în a intui obstacolele care se ridică la nivelul întregii comunități mondiale şi care împiedică o reală şi efectivă afirmare a drepturilor individului astăzi în lume. Or, asemenea obstacole se cunosc, şi sunt evidente pentru oricine vrea să detecteze cauzele reale ale ineficienței unor documente internaționale, ale încordării în relațiile dintre țări, ale nesocotirilor drepturilor legitime ale popoarelor (Duculescu în Tănase, Marinescu: 1981, 254-255).

Celor care criticau RSR pentru escamatoarea principiilor umanitare convenite prin Actul Final de la Helsinki, menționați indirect de către Duculescu în citatul de mai sus, Ceauşescu le răspundea provocator: „aş fi deosebit de satisfăcut dacă în toate țările semnatare ale documentelor de la Helsinki drepturile omului ar fi respectate aşa cum sunt respectate în România". Urma menționarea ritualică a drepturilor enunțate şi discutate mai sus, accentul fiind pus întotdeauna asupra „drepturilor popoarelor" comparativ cu cele ale indivizilor (Ecobescu: 1983, 62; Ecobescu, Duculescu: 1976, 117-120; Maier: 4 April 1984a, 17). „Ceea ce construim în România", declara emfatic Ceauşescu presei străine, „este o

societate care să pemită manifestarea deplină a drepturilor omului. în toate domeniile". Ipocritele şi imperfectele drepturi „burgheze" ale omului păleau desigur în comparaţie cu perfecţiunea permanent proiectivă, niciodată sau prea puţin prezentă, a variantei romantic leniniste a principiilor umanitare. Drepturile liberale, occidentale, nu reprezentau decât nişte „bariere" în calea afirmării plenare a personalităţii umane, încearcă să ne convingă Nistor Prisca (1978, 112). Mai mult, strategia ideologică „imperialistă", pedalând excesiv asupra aspectelor umanitare, nu ar fi încercat decât devierea atenţiei maselor „de la problemele mari, esenţiale – politice, economice şi sociale – care confruntă societăţile capitaliste şi în general popoarele lumii" (Bărbulescu: 1983, 20). Problemele minore nu aveau deci loc pe agenda leninismului romantic. Iar încercările statelor occidentale de a constrânge RSR să accepte accepţiunea lor asupra aspectelor umanitare ar fi fost, chiar şi în conformitate cu normele dreptului „burghez", ilegală:

> pactele privitoare la drepturile omului nu pot fi folosite în scopul amestecului în treburile interne ale altui stat pe motiv că acel stat nu respectă prevederile pactului, după cum nu pot fi folosite pentru a stimula sau provoca la cetăţenii altui stat a unor manifestări contrare ordinii sociale existente. Este neîndoielnic că în fiecare ţară pot exista, la un moment dat, anumite situaţii deosebite sau care să apară deosebite văzute printr-o optică diferită. A folosi pactele în scopul speculării unor anumite situaţii sau pentru impunerea opticii proprii altui stat, contravine atât scopului pactelor, cât şi primului articol din cele două pacte, care prevede că fiecare popor este în drept să-şi determine liber statutul politic şi să-şi asigure liber dezvoltarea economică, socială şi culturală. Astfel, erijarea unui stat în sprijinitor al cătorva zeci de persoane care au alte concepţii, ostile conducerii legale şi legitime a statului, pe motiv că art. 19 al Pactului internaţional cu privire la drepturile civile şi politice prevede, la paragraful 2, că „Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare; acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi şi de a răspândi informaţii şi idei de orice fel, indiferent de frontiere, sub formă orală, scrisă, tipărită ori artistică sau prin orice alt mijloc, la alegerea sa", este nu numai străină spiritului de colaborare internaţională pe principiul respectării suveranităţii şi deci a neamestecului în treburile interne, ci şi contrară aceluiaşi art. 19, care la paragraful 3 prevede că: „Exercitarea libertăţilor prevăzute la paragraful 2 al prezentului articol comportă obligaţii şi răspunderi speiale. În consecinţă, ea poate fi supusă anumitor limitări care trebuie însă stabilite în mod expres prin lege şi care sunt necesare: a) respectării drepturilor sau reputaţiei altora: b) apărării securităţii naţionale, ordinii publice, sănătăţii sau moralităţii publice" (Prisca: 1978, 125; vezi şi Arsene în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare...*: 1980, 257-258).

În general, RSR căuta prin toate mijloacele posibile să minimalizeze importanţa drepturilor omului în relaţiile internaţionale. În timp ce, aşa cum am observat, leninismul romantic eluda în relaţiile internaţionale subiectul, inte-

grându-l într-un plan secund al „problemelor mari, esențiale", economice şi sociale, apelurile la patriotism, prin care societatea ca întreg era chemată pentru a se pune la dispoziția şi gradual a deveni una cu regimul – reprezentau răspunsul propagandistic la drepturile omului în politica internă (vezi SR/Romania: 11 March 1977, 10-13). Ceauşescu avea toate motivele să fie îngrijorat de popularitatea şi facilitatea cu care guvernele occidentale puteau utiliza fenomenul ca o formă de presiune la adresa conducerii sale, ceea ce s-a şi întâmplat, în special datorită lipsei de aderență ideologică a leninismului romantic, în ciuda tuturor eforturilor depuse.

Problematica drepturilor omului în România anilor '70 ar fi desigur incompletă fără trecerea în revistă a unui nume celebru în acest sens: Paul Goma. Fără a intra în detalii, putem aminti că Goma a devenit membru al PCR în 1968, impresionat de prestanța „patriotică" a lui Ceauşescu cu ocazia evenimentelor din Cehoslovacia. Avusese manifestări disidente şi înainte de a comite acest gest, fiind încarcerat pentru ele. La doi ani după semnarea acordurilor de la Helsinki, Goma a tipărit şi distribuit public „o scrisoare deschisă de solidaritate, adresată lui Pavel Kohout şi altor semnatari a Chartei '77 cehoslovacă" (Shafir: 1985, 170) prin care îşi exprima, voalat, nemulțumirea pentru tăcerea glacială şi practica inexistentă care înconjurau, în România, drepturile omului. Ceauşescu l-a admonestat public, mai ales după ce apelul său a fost difuzat la Radio Europa Liberă. În final, în toamna aceluiaşi an va reuşi, după numeroase şicane din partea regimului, să emigreze în Franța, unde fusese creată deja, special pentru „a mediatiza mişcarea Goma din România", *Liga pentru apărarea drepturilor omului în România*. Liga va organiza, în anii următori, numeroase conferințe de presă, prin intermediul cărora s-a atras atenția publicului occidental asupra încălcării sistematice a drepturilor omului în România, în special sub forma represiunii psihiatrice, frecventă în Uniunea Sovietică, procedeu utilizat pentru neutralizarea disidenților politici prin internarea forțată în clinici pentru pacienți cu boli mentale. „Simpla mediatizare a unui caz însemna un câştig, pentru că sporea şansele ca cel vizat să nu fie «eliminat» de către autoritățile de la Bucureşti, care nu-şi puteau permite încălcarea flagrantă a unor norme internaționale la care subscriseseră, chiar dacă de formă" (Boca, Țentea în Rusan: 2003, 161-172).

De ce afirmă însă percutant Michael Shafir, referindu-se la fenomenul disidenței române din acea perioadă, că aceasta „trăieşte la Paris şi se numeşte Paul Goma" (Shafir: 1985, 168)? Cu alte cuvinte, de ce nu au existat şi în România mişcări sociale de protest, articulate intelectual, împotriva comunismului? Absența fenomenului este prea des şi stereotipic explicată prin intermediul unei pasivități ancestrale şi fataliste a românilor în raport cu lumea care îi înconjoară, mai ales cea politică. Dincolo de colectivismul inert al populației rurale (Shafir: 1985) şi de ostilitatea sau indiferența ostilă manifestată de marea majoritate a populației în raport cu activitățile politice, a cărei origini cultural-istorice sunt

analizate magistral de către Trond Gilberg (1990) – există interpretări convingătoare care circumscriu anemicitatea disidenței românești unor cauze sociale inteligibile pe termen scurt. În timp ce Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria s-au remarcat din acest punct de vedere, și datorită influenței culturale și civice a Occidentului, în a cărui proximitate geografică se aflau, aceste state au mai beneficiat, mai ales primele două, din diferite motive, de prezența unei intelectualități critice dispusă să dea glas nemulțumirilor unui proletariat tot mai debusolat de finalitatea guvernărilor leniniste care pretindeau că l-au transformat în *axis mundi*. În România, o alianță între muncitori și intelectuali împotriva regimului nu a existat. Asta nu înseamnă că nu s-au manifestat, ocazional, voci critice la adresa regimului; exemplul de mai sus este doar cel mai cunoscut, nu singurul. Apoi, nu au lipsit proteste ale studenților și, mult mai cunoscute, ale muncitorilor: Lupeni 1977 sau Brașov 1987 reprezintă astăzi momente de referință pentru literatură de specialitate de după 1989 care tratează, atâtea câte au fost, momentele de revoltă împotriva regimului. Toate aceste maifestări disidente sau, în termenii leninismului romantic, „atitudini nesănătoase și acte huliganice" au fost însă sporadice și, mai important, sinergia muncitori-intelectuali a lipsit cu desăvârșire din peisajul social românesc. Punând între paranteze menirea lor critică și lăsându-se instrumentați, chiar convinși de mesajul leninismului romantic, marea majoritate a intelectualilor din România a preferat fie să colaboreze direct, fie să nu își facă publică lipsa de simpatie la adresa regimului (Shafir: 1978, 29-39; Shafir: 1983a, 393-420; Shafir: 1984, 435-459; Shafir: 1985; vezi și Shafir în Adam Matei, Momescu: 2010a, 17-21).

În anii '80, leninismul romantic și-a radicalizat concepția privitoare la drepturile omului, devenind tot mai mefient față de precaritatea „conștiinței revoluționare" a societății românești și tot mai ostil avansului ideologic al „burgheziei", venit din exterior. Problema emigrării va fi cu deosebire stigmatizată, din două motive majore: unul fundamental, compromiterea imaginii externe a regimului și unul mai degrabă propagandistic, deși important în măsura în care Ceaușescu interzisese avorturile pentru a spori populația țării – scăderea numerică a mâinii de lucru, calificate sau necalificate. Cei care emigrau, „trădătorii de neam și țară", erau stigmatizați și compătimiți deopotrivă, în primul caz, deoarece se lăsaseră influențați de proparagnda „burgheză" mincinoasă care le promitea totul, oferindu-le foarte puțin în schimb sau, oricum, mult mai puțin decât „iubirea de patrie" era capabilă să le ofere și, în al doilea caz, datorită instrumentării lor de către capitalismul global, care îi va exploata la maximum, făcându-i să regrete decizia de a își părăsi țara. În orice caz, aprecia conducerea PCR, era expropriată astfel forță de muncă ale cărei costuri în vederea calificării fuseseră suportate exclusiv de către statul român. Astfel, „scopul și mijloacele propagandei burgheze actuale" pe teme umanitare erau, pentru leninismul romantic, următoarele: „să înșele oameni lipsiți de maturitate civică și politică, oa-

meni cu fibra moral-politică slabă, covârşiţi, orbiţi de interesul privat spre a-i atrage pe calea emigrării, a părăsirii patriei şi pământului pe care s-au născut, făcându-i să îngroaşe rândurile dezmoşteniţilor, ale rătăciţilor şi rătăcitorilor prin ţările lumii. Scopul principal – tipic negustoresc – este să recruteze forţa de muncă calificată (sic!) pentru pregătirea căreia n-au cheltuit nici un ban". În acest fel, se considera, drepturile omului şi ale poporului căruia omul îi este întotdeauna circumscris sunt, departe de a fi respectate şi încurajate să se dezvolte, negate în substanţa lor intimă. Datorită acestui fapt, se ajunge la „continuarea politicii de înrobire, de asuprire, de învrăjbire şi de dominaţie a popoarelor" (Pânzaru în Cazacu: 1984, 94-95; vezi şi Plopeanu în *Practici imperialiste...*: 1982, 19-24; Roşu Hamzescu: 1988, 274-275; SR/Romania: 11 March 1977, 10). În general, „Societatea capitalistă este, în fapt, o societate a iluziilor pierdute", în care „speranţele" de prosperitate socială îşi relevă pe zi ce trece falaciozitatea, conchide Ion Roşu Hamzescu (1988, 272-273); urmând această optică, societatea leninismului romantic nu s-a dovedit a fi decât una a „iluziilor regăsite" doar pentru a fi pierdute, mult mai dureros, în scurt timp.

Se poate observa că acum tonul propagandistic devine ultranaţionalist, dimensiunea sa materială, leninistă (munca solidară a „poporului" pentru edificarea socialismului) nefiind însă mai pronunţată decât viziunea romantică a unei patrii a cărei devotament şi mărinimie socială au fost înşelate de către maşinaţiunile capitalului mondial şi de „conştiinţa socialistă" insuficient dezvoltată a unor membri ai societăţii. În aversiunea faţă de ceea ce este „tipic negustoresc", leninismul romantic se află clar din punct de vedere ideologic la confluenţa dintre leninism, romantism şi fascism, indiferent de ordinea acestora.

În 1989, la Viena, în cadrul rundelor de negocieri post-Helsinki, RSR s-a remarcat prin postura deosebit de intransigentă, chiar şi pentru „lagărul socialist", prin care şi-a exprimat dezacordul în legătură cu clauza referitoare la drepturile omului, pe care, totuşi, datorită contextului, a fost nevoită să o semneze. Observatori americani ca Eliott Abrams declarau, în 1984, că România şi Cehoslovacia încălcau cel mai grav drepturile omului (Maier: 4 April 1984, 14; vezi şi Rusan în Rusan: 2003, 173-185 sau Šustrova în Rusan: 2001, 826-830). Aşa cum vom vedea, principiile umanitare vor cântări tot mai greu în relaţiile româno-americane, conducând în final la gestul radical al liderului PCR, comis cu un an înaintea Revoluţiei, de a renunţa la clauza naţiunii cele mai favorizate pe care RSR o obţinuse în 1975. La jumătatea anilor '80, cu ocazia unor întâlniri internaţionale pe probleme culturale şi umanitare desfăşurată la Budapesta, RSR nu a urmărit decât să „obstrucţioneze emiterea oricărui document sau mandat final în baza căruia România putea fi trasă la răspundere" (Socor: 2 February 1989, 23; Socor: 27 November 1985, 603-606). Atitudinile de acest gen vor deveni tot mai intransigente odată cu trecerea timpului.

Revenind la conferinţa de la Viena, delegaţia română a susţinut că măsurile conţinute în documentul final, „sub pretextul grijii pentru drepturile

omului şi a libertăţii religioase", nu făceau altceva decât să îngreuneze dialogul şi cooperarea internaţională eficientă. Astfel că, invocând clişeele suveranităţii şi a independenţei naţionale, reprezentanţii români „au anunţat celelalte 34 de state participante" că „România declară că nu îşi ia nici un angajament pentru a implementa acele stipulaţii din documentul final faţă de care România a emis comentarii şi rezerve". Încercând din răsputeri să nege dreptul conferinţei „de a adopta orice «măsuri normative»", RSR a creat cu siguranţă un sentiment de jenă nu numai printre reprezentanţii statelor occidentale, ci chiar şi printre cei ai statelor socialiste, de care s-a disociat, aşa cum scrie Vladimir Socor,

> prin conţinutul ideologic consistent al argumentelor pe care le-a utilizat pentru a rezista criticismului şi propunerilor occidentale. A susţinut, de exemplu, că problema emigrării era folosită de Vest pentru a obţine un „furt al creierelor"; că problema naţionalităţilor a fost rezolvată odată pentru totdeauna în socialism (vom vedea cum într-un viitor subcapitol, n.m.); şi că insistenţa occidentală asupra codificării drepturilor religioase era doar o încercare de a promova „misticismul şi obscurantismul". Într-o încercare de a contracara propunerile occidentale asupra drepturilor religioase, România a trimis pentru a fi inclusă în documentul final cerinţa ca statele să „modeleze şi să dezvolte conştiinţa [umană]" în spirit secular, „ştiinţific". Delegaţia română nu a primit aproape deloc sprijin de la aliaţii săi din Pactul de la Varşovia pentru această linie de argumentare şi aceste propuneri
>
> Poziţiile rigide ale delegaţiei române erau reîntărite periodic prin consultări la Bucureşti cu liderul de partid şi de stat Nicolae Ceauşescu, care uneori supraveghea personal delegaţia şi îi dădea instrucţiuni directe. Într-adevăr, în timpul lunilor finale ale conferinţei, câteva declaraţii publice asupra CSCE ale liderului român au definit de fapt poziţia de negocieri a României la Viena şi au fost prezentate conferinţei ca atare. În ultima sa declaraţie de acest gen, în timpul fazei finale a conferinţei, Ceauşescu a avertizat din nou că România va refuza orice angajament printr-un document al CSCE care ar „ar da omenirea înapoi cu 500 de ani în era inchiziţiei... a bigotismului, înapoierii, şi sclaviei" sau care ar „deschide drumul pentru diferite secte şi agenţii religioase" (Socor: 1989, 21; vezi şi Socor: 1988a, 11-14).

Preocupat deci de progresul cultural al omenirii şi îngrijorat de posibilitatea recrudescenţei unui nou ev mediu îmbibat de o apăsătoare atmosferă inchizitorială, mai ales de posibilitatea de a fi acuzat că a instaurat o situaţie politică, economică, socială şi, nu în ultimul rând, culturală de acest gen în România şi constrâns să acţioneze în direcţia relaxării ei – Ceauşescu a denunţat direct presiunile făcute asupra intransigenţei ideologice a leninismului romantic şi indirect, probabil, puritatea ideologică pierdută prin care celelalte state socialiste îşi confirmau astfel „îmburghezirea". „Drepturile sociale" ale omului, înscrise în Constituţia RSR, „fundamentale" şi totodată singurele „reale", le includeau pe cele „civile, politice şi religioase", aflate oricum în plan secund. Din acest

punct de vedere, RSR considera că nu poate fi trasă la răspundere pentru nerespectarea drepturilor omului: ar fi dovedit-o din plin respectarea de către regim a „drepturilor sociale". Temerea principală a regimului, aşa cum putem citi într-un raport al *Radio Europa Liberă* din 1988, era aceea că „cetăţenii" „vor dezvolta loialităţi mai mari decât cele faţă de guvern şi directivele sale" (Shafir: 1988a, 26). Izolându-se tot mai mult în plan internaţional, aşa cum vom vedea şi în capitolul următor, chiar şi faţă de membrii „lagărului socialist", leninismul romantic nu făcea altceva decât să răspundă ofensivei ideologice burgheze, de care începea să fie înconjurat din toate părţile – într-o manieră care îi reconfirmă, dacă mai era nevoie, substanţa revoluţionară.

Ceea ce leninismul romantic opunea „diametral" „aşa-zisului umanism burghez bazat pe asuprire şi exploatare, pe inegalitate şi nedreptate socială" era umanismul socialist. Înţelegând „omul ca fiinţă socială, aflată în strânsă legătură şi interdependenţă cu semenii săi, cu masele largi populare", umanismul socialist avea ca obiectiv central „realizarea fericirii personale în contextul făuririi fericirii întregului popor. În mijlocul maselor largi populare personalitatea nu se pierde, ci se afirmă tot mai puternic, odată cu afirmarea întregii naţiuni" (*Programul PCR...*: 1975, 165-166).

Umanismul socialist, aşa cum îl înţelegea Ceauşescu, era în primul rând revoluţionar, adica bazat pe indispensabila dinamică socială orientată proiectiv în absenţa căreia leninismul romantic nu putea supravieţui, nemaivorbind de a îşi pune în aplicare planurile de transformare radicală a României şi, eventual, a întregii lumi.

> Propaganda noastră trebuie să cultive în rândul maselor principiile umanismului revoluţionar, pornind de la premisa că umanismul nu este o noţiune abstractă, imuabilă, ci că sensurile şi conţinutul său se modifică corespunzător diferitelor etape de dezvoltare istorică a societăţii. Esenţa umanismului revoluţionar – spre deosebire de cea a umanismului burghez, care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor – constă în situarea omului în centrul întregii preocupări şi activităţi a societăţii şi, în acelaşi timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice între individ şi colectivitate. Umanismul revoluţionar concepe afirmarea şi dezvoltarea plenară a personalităţii umane nu izolat, ci în cadrul ansamblului societăţii, promovând principiul raţional şi generos potrivit căruia fericirea personală nu se poate realiza încălcând dreptul la fericire al altora, ci numai în cadrul înfăptuirii generale a colectivităţii, a poporului, a umanităţii. Aceasta este forma superioară, cea mai avansată a gândirii umaniste, expresia realistă, nu utopică, a înfăptuirii idealului de dreptate şi egalitate pe Pământ. Propaganda noastră trebuie să desfăşoare o luptă continuă, la un înalt nivel de combativitate, împotriva mentalităţilor anacronice, burgheze şi mic-burgheze, împotriva egoismului şi individualismului, propriu claselor exploatatoare (Ceauşescu: 1979b, 33).

În timp ce, în societățile capitaliste, structurate de „clase antagonice", drepturile umane sunt trăite individual, fiind astfel sărăcite şi izolate de contextul social care le articulează, concepția leninismului romantic asupra drepturilor omului implică plasarea acestora într-un univers comunitar „tangibil" şi colectiv determinat. Din acest punct de vedere, propaganda PCR nu ezita să aducă în prim plan „antiumanismul" existent în societățile occidentale, caracterizate de un pragmatism îngust şi individualism exacerbat, având efecte atomizante asupra ansamblului social („Umanismul..." în *Probleme ale materialismului dialectic...*: 1977, 385-393). „Formarea personalității umane multilateral dezvoltate", pentru a finaliza argumentul, nu era nici inteligibilă şi nici fezabilă decât în cadrul ideologic al leninismului romantic, înțeles aici prin conceptul de umanism socialist, aşa cum acesta fusese redefinit după 1971. Numai aşa ar fi putut apărea „acel «om total» despre care vorbea Marx,", o „ființă socială înzestrată cu un bogat, autentic şi superior univers spiritual" (Pantazi: 1975, 54-59).

La prima vedere, s-ar părea că este vorba despre concepția marxistă asupra drepturilor omului, care, deşi conține numeroase neajunsuri dintre care cel mai important ar fi ambiguitatea universalității prezente a principiilor umanitare, abandonată pentru drepturile plenare ale omului, posibile numai în lumea post-capitalistă (vezi Kołakowski: 2007) – este totuşi critică, autoreflexivă, marxismul testându-şi permanent ideile în manieră empirică. Nu. Aici avem de a face cu o concepție tipic leninistă asupra omului şi a drepturilor sale, originate din necesitatea de a asalta permanent şi hotărât realitatea „burgheză"; ideea conformării empirice la criteriile lumii „burgheze" este nu numai absurdă pentru leninism, ci şi „contrarevoluționară". Drepturile, în realitatea căreia îi aparține sau ar trebui să îi aparțină omul leninist, au o singură finalitate, distrugerea lumii prezente, un proces mai degrabă mental decât fizic, coordonat desigur de către partid. Aşa cum ştim, în vocabularul leninismului romantic partid înseamnă națiune sau popor („Partidul este poporul reprezentat prin cei mai buni fii ai săi", putem citi în *Rolul conducător al partidului...*: 1972, 337) condus şi personificat de nimeni altul decât Făt-Frumosul aflat în luptă cu „balaurii timpurilor moderne" (*Plenara Comitetului Central...*: 1971, 66-68), Nicolae Ceauşescu.

7.3. Hegemonul Balcanilor? Strategii geopolitice regionale ale leninismului romantic

Concepția RSR despre securitatea europeană devine şi mai clară atunci când avem în vedere ambițiile balcanice ale Bucureştiului. Să nu uităm că Ceauşescu a blamat permanent „politica de bloc", adică divizarea lumii (prima şi a doua) în tabăra „imperialistă", respectiv cea socialistă, considerând că, în

loc să atenueze tensiunile globale, în special cele de natură militară, le amplifică. În plus, NATO şi OTV nu ar fi fost altceva decât nişte „anacronisme" prin care lumea era împărţită arbitrar şi inadecvat în raport cu noile tendinţe politice mondiale, anume ascensiunea forţelor socialiste (Glaser: 1982, 99-102). De altfel, RSR nu a ezitat să se pronunţe, ori de câte ori a avut ocazia, „pentru desfiinţarea concomitentă a blocurilor militare din Europa – atât a N.A.T.O., cât şi a Tratatului de la Varşovia" (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981, 81). Reiese de aici concluzia că, dacă ar fi aderat cu hotărâre la „lagărul socialist", RSR era de părere că nu ar fi avut atât de mult succes în extragerea de beneficii internaţionale aşa cum a reuşit urmărind o politică semi-independentă, disidenţa calculată. În plus, „lagărele" erau dominate de mari puteri. RSR nu ar fi avut nici o şansă să ocupe poziţia Uniunii Sovietice în mişcarea comunistă internaţională; dar, aşa cum ştim, Ceauşescu se imagina pe sine cu obstinaţie în postura de lider al unei superputeri, acţionând pentru a transforma RSR într-o putere de un respectabil grad doi până în mitizatul an 2000. O lume geopolitic mai fluidă i-ar fi permis deci Bucureştiului un pragmatism economic şi politic neîncorsetat, aducând astfel mai aproape idealul unei Românii puternice şi stimate la nivel mondial. Şi din acest punct de vedere, imaginaţia romantică a fost cu adevărat catalizatorul politicii externe a RSR.

Pentru Ceauşescu, Balcanii au reprezentat regiunea în care îşi putea testa tezele referitoare la surmontarea „politicii de bloc", RSR iniţiind în acest sens relaţii cu statele din zonă în baza principiului „bunei vecinătăţi". Alcătuită din state „mici şi mijlocii" aflate „în curs de dezvoltare", socialiste dar şi capitaliste, zona balcanică reprezenta un teren ideal pentru afirmarea RSR printr-o politică de cooperare care să transceadă barierele ideologice ale „politicii de bloc" şi să evidenţieze astfel meritele RSR şi ale lui Ceauşescu în promovarea unei lumi noi, conformă noilor „aspiraţii ale popoarelor"(vezi Macovescu: 1976, 37-38; Ene: 1985, 120-123; *Politica externă...*: 1972, 192-200). Intensificând colaborarea, statele Balcanice ar fi urmat să demonstreze că zona nu mai reprezintă un „butoi cu pulbere" aflat la discreţia marilor puteri şi că are o personalitate geopolitică proprie, capabilă chiar să le concureze într-un viitor nu prea îndepărtat (vezi Macovescu: 1976, 30). Statele Unite erau invitate să îşi retragă bazele din Turcia, „lăsând ţările din această zonă să-şi rezolve problemele fără amestec din afară". Pe de altă parte, relaţiile cu Moscova puteau fi dezvoltate, sigur, în funcţie de interesele statelor balcanice (*Politica externă...*: 1972, 194-195). Bucureştiul argumenta în favoarea demilitarizării nucleare a Balcanilor, o finalitate care implica în primul rând retragerea, odată cu bazele militare, a armelor nucleare americane de pe teritoriul turc. Ankara, pe de altă parte, nu împărtăşea obiectivul RSR, afirmându-i lipsa de fezabilitate (King: 1970, 12-13). RSR plusa cu îndrăzneală, demonstrând astfel cât de importantă considera zona pentru realizarea aspiraţiilor sale de putere internaţională.

Deşi Ungaria este menționată ca stat balcanic și în același timp socialist, nu este inclusă, datorită problemelor legate de minoritatea maghiară de pe teritoriul RSR, pe care le vom discuta mai jos – printre colaboratorii balcanici ai RSR: „Republica Socialistă Albania, Republica Populară Bulgaria, Republica Grecia, Ciprul, Republica Socialistă Federativă Iugoslavă, Republica Turcia" (Bodunescu: 1988, 303-304). În spatele retoricii unei cooperări intense şi plurivalente între statele balcanice se afla ambiția RSR de a transforma treptat zona în propriul mini-„lagăr", structurat însă pe coordonate ideologice mult mai flexibile decât „lagărele" clasice, „imperialist" sau socialist. Un indiciu în acest sens îl găsim în menționarea faptului că „la Conferința internațională pentru denuclearizarea Europei, la care au luat parte personalități politice, științifice şi culturale, precum şi reprezentanți ai 64 de organizații şi mişcări pentru pace de pe continent, din S.U.A. şi Canada", eveniment consumat în 1984 în capitala Greciei, „grupul special de lucru privind denuclearizarea Balcanilor a fost prezidat de reprezentantul țării noastre" scrie Bodunescu (1988: 306).

Analizând politica RSR în Balcani, Robert King ajunge la concluzia că, de când s-a distanțat de „lagărul socialist", aceasta „a fost statul cel mai activ în urmărirea detensionării balcanice". Pledând permanent pentru eliminarea bazelor militare şi a armelor nucleare din zonă, RSR căuta de fapt să surmonteze „izolarea fizică pe care poziția sa o impune" prin diminuarea propriei „semnificații strategice în ochii sovieticilor". În concluzie, „Îndepărtarea bazelor americane din Balcani ar determina liderii sovietici să simtă mai puțină insecuritate de-a lungul flancului sudic şi, pe cale de consecință, mai dispuşi să tolereze deviația română de la linia sovietică". Nu în ultimul rând, RSR căuta în cooperarea balcanică avantaje economice şi, aşa cum am menționat deja, „dorința de a dobândi prestigiu prin jucarea unui rol de bază în relațiile externe" (King: 1970, 5).

Dorința ardentă a RSR de a fi recunoscută ca stat de prim rang în relațiile internaționale s-a exercitat vizibil în regiunea Balcanilor, care poate fi considerată un fel de „repetiție generală" a modului în care lumea ar putea şi ar trebui să arate, mai devreme sau mai târziu, în accepțiune romantic leninistă. Pentru că Ceauşescu nu a renunțat decât la forma leninistă revoluționară a idealului revoluției globale, nu şi la finalitatea sa, transpunându-l însă pe alte coordonate ideologice şi geopolitice, adecvate posibilităților RSR din acel moment. „Înflăcăratul apel revoluționar lansat de Marx şi Engels cu aproape un secol şi jumătate în urmă «Proletari din toate țările, uniți-vă»" declama emfatic Ceauşescu „de la înalta tribună a Congresului" al XII-lea al PCR, „este mai actual ca oricând. În noile condiții istorice el ar trebui însă completat cu apelul: «Muncitori, țărani, intelectuali, forțe progresiste, antiimperialiste de pretutindeni, popoare din toate țările, uniți-vă în lupta pentru progres şi pace, pentru lichidarea imperialismului şi colonialismului, pentru libertate națională şi socială, pentru dezvoltare liberă şi independentă! Acționați ferm pentru colaborare, pentru destin-

dere, pentru securitate, pentru o lume mai bună şi mai dreaptă pe planeta noastră, pentru pace»" (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981, 90-91). Iată cum se prezenta idealul revoluţionar pentru leninismul romantic. Din acest punct de vedere, secretarul general al PCR s-a dovedit a fi un autentic leninist. Se poate observa în acest citat inconfundabila amprentă a leninismului asianizat, regulativă însă, nu constitutivă, aşa cum s-a putut observa din capitolul precedent, unde am încercat să demonstrez că leninismul romantic nu poate fi echivalat ideologic cu leninismul asianizat, chiar dacă ultimul l-a influenţat considerabil.

7.4. Eurocomunism şi leninism romantic: o prietenie rezervată

Începând cu orientarea RSR în raport cu problemele securităţii europene de la mijlocul anilor '70, acest subcapitol nu ar fi complet fără o scurtă trecere în revistă a fenomenului eurocomunismului şi a manierei în care a fost înţeles şi abordat de către Ceauşescu. Aşa cum s-a putut constata din capitolul precedent, Bucureştiul nu a participat la conferinţa partidelor comuniste europene de la Karlovy Vary, desfăşurată în 1967, datorită criticilor vehemente cărora ar fi trebuit cu siguranţă să le facă faţă, şi care ar fi vizat noile sale tendinţe de politică externă. Acestea depăşeau considerabil ceea ce, până atunci, erau considerate a fi limitele tacite ale toleranţei Moscovei în raport cu libertatea de manevră internaţională a sateliţilor est-europeni.

Din multe puncte de vedere, conferinţa partidelor comuniste europene consumată în Berlinul de Est nouă ani mai târziu s-a diferenţiat substanţial de precedenta. Conducerea sovietică spera, aşa cum reuşise parţial în 1967, să-şi reafirme rolul de vioara întâi a lumii comuniste, măcar în spaţiul european. Un deziderat la a cărui lipsă de materializare Brejnev a asistat aproape neputincios. Desele tergiversări ale programului şi amânări ale datei conferinţei stau mărturie în acest sens. Presiunile sovietice, pe de o parte, şi reconfigurarea ideologică a Partidului Comunist Francez (PCF), pe de altă parte, au reprezentat principalele premise ale unei turnuri ideologice, şi nu mai puţin politice – de proporţii pentru partidele comuniste occidentale. Renunţând, aşa cum am menţionat, la conceptul de „dictatură a proletariatului", cu ocazia Congresului PCF din februarie 1976, secretarul general George Marchais şi-a atras oprobiul Moscovei, dar şi pe cel al altor regimuri leniniste est-europene. Raţiunile lui Marchais au fost simple: „dictatura proletariatului" reprezenta un concept revolut, a cărui valabilitate, indiscutabilă într-o anumită etapă a dezvoltării mişcării comuniste globale, devenise în prezent chestionabilă. În plus, însuşi termenul „dictatură" avea prea multe conotaţii negative, fasciste în primul rând, pentru a-şi găsi un loc le-

gitim în vocabularul politic al contemporaneității[16]. Comunismul, în viziunea PCF, nu putea transpus pe coordonate practice decât prin intermediul democrației pluripartidiste, liberale. Sensul leninist al democrației rămăsese doar o amintire. „«În Franța de astăzi, fiecare progres democratic nu poate rezulta decât dintr-un recul impus capitalului şi constituie un sprijin pentru a determina noi reculuri»", se poate citi în rezoluția adoptată la Congresul PCF. „«Mobilizând împotriva-i toate forțele ostile marelui capital, constituind, în acelaşi timp, scopul şi mijloacele schimbării, democrația a devenit miza, terenul principal al luptei de clasă. În aceste condiții, calea democratică este chiar calea luptei, a luptei de clasă sub toate formele sale, fără război civil»" (Cioabă: 1988, 189). Dincolo de aspectele ideologice, izolarea PCF pe scena politică franceză a jucat un rol central în decizia lui Marchais de a abandona conceptul: partidul pe care îl conducea ar fi avut mult mai mult succes în politica internă dacă ar fi putut încheia alianțe electorale cu celelalte partide politice franceze. Frustrat de aderența socială, pe de o parte, şi de incapacitatea politică autoimpusă practic, pe de cealaltă parte, Marchais a ajuns la concluzia că PCF trebuie să devină parte a scenei politice plurale a celei de-a cincea republici (vezi Bernard: 1990, 63; Brown în Schwab: 1981, 92-99).

Cu un an înaintea conferinței mai sus amintite, desfăşurată câteva luni mai târziu, la care li s-a adăugat şi Partidul Comunist Spaniol (PCS), PCF împreună cu Partidul Comunist Italian (PCIt) au redactat un document prin care făceau publice, unui public mai mult ca sigur consternat, noile convingeri care le animau:

> sprijinul „pentru pluralitatea partidelor politice, pentru dreptul la existență şi activitate a partidelor de opoziție, şi pentru alternarea democratică dintre majoritate şi minoritate". Eventuala construire a unei ordini socialiste în Italia şi Franța ar fi fost caracterizată de „o democratizare continuă a vieții economice, sociale şi politice", în timp ce libertățile burgheze existente ar fi fost „garantate şi dezvoltate". Declarația continua: „Aceasta se aplică libertății de gândire şi expresie, presei, întrunirilor şi asocierilor, demonstrațiilor, liberei circulații a persoanelor în țară şi în străinătate, inviolabilității vieții private, libertății religioase". Pleda de asemenea pentru „libertatea completă de expresie pentru curentele filosofice, culturale, şi opinia artistică". Într-un context regional, dincolo de cel național, cele două partide s-au angajat să promoveze „acțiunea comună a partidelor comuniste şi socialiste, a tuturor forțelor democratice şi progresive a Europei [Occidentale]" (Devlin: 1977, 9-10).

Astfel s-a născut oficial ceea ce ulterior a fost numit eurocomunism. În termeni ideologici, se poate observa că eurocomunismul nu conține nici o urmă

[16] Comuniştii britanici renunțaseră încă din 1951 la sintagma „dictatura proletariatului", deşi nu au considerat-o „oficial" inadecvată decât în 1976 (Cioabă: 1988, 181).

de leninism, ceea ce este de-a dreptul uluitor pentru nişte partide care se proclamă, totuşi, comuniste, dar care au renunţat la „dictatura proletariatului", „internaţionalismul proletar", „centralismul democratic" şi chiar la utilizarea termenului leninism, aşa cum a procedat PCS în 1978 (Leonhard: 1979, 324-326; Burks în Schwab: 1981, 38; Willenz în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 265). De fapt, observă Vernon Asparturian, eurocomunismul exprimă mai degrabă „o resocializare a Leninismului în Marxism" (Asparturian în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 19). În ciuda acestui fapt, nu este vorba, în cazul PCF, PCIt sau PCS, de o ruptură totală faţă de trecut, ci mai degrabă de o maturizare politică într-un cadru cultural, economic şi politic total diferit de cel est-european (Cioabă: 1988, 181-184). Dacă ne amintim că, încă de la începutul anilor '60, liderul comunist italian Palmiro Togliatti discuta despre „policentrism", atrăgându-şi inevitabile critici din partea lui Hruşciov, putem înţelege procesul finisării ideologice a eurocomunismului în sensul unei transformări evolutive mai degrabă decât ca o sincopă aflată într-un raport de discontinuitate cu trecutul propriu. Merită amintit aici faptul că, în 1984, la o şedinţă a Biroului Politic al PCUS, ministrul de externe Andrei Gromîko condamna tocmai reformele şi criticismul „antipartinic" al lui Hruşciov ca aflându-se la baza dezvoltării ulterioare a eurocomunismului (Bukovsky: 2010, 74).

Originile ideii eurocomuniste coboară însă în timp, ajungând la disputa sovieto-iugoslavă ca moment fondator (Burks în Schwab: 1981, 33-54; Dinerstein în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 24-55; Remington în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 202-222). Iniţial, ideologii sovietici au fost convinşi că Zbigniew Brzezinski deţine paternitatea termenului eurocomunism, „un remarcabil, chiar dacă inadvertent tribut adus puterii consilierului pentru probleme de securitate naţională a preşedintelui Jimmy Carter de a influenţa dezvoltarea ideologică în lumea comunistă", de abia ulterior aflându-se că „acesta a fost folosit prima dată în vara anului 1975 de jurnalistul iugoslav Frane Barbieri" (Asparturian în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 5). Terminologic, eurocomunismul este un concept înşelător deoarece nu numai o serie de partide comuniste europene manifestau astfel de tendinţe ideologice, ci şi, de exemplu, partidele comuniste din Japonia, Australia sau Venezuela (Leonhard: 1979, 287-310; Berton în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 326-362). Mai mult, nu numai PCIt, PCS sau PCF, alcătuind într-adevăr nucleul fenomenului eurocomunist, exhibau o viziune pluralistă asupra comunismului, ci şi mute alte partide comuniste din ţări europene ca Danemarca, Suedia, Norvegia, Islanda, Grecia, Marea Britanie sau Finlanda (Leonhard: 1979, 239-286).

În plus, între cei trei membri fondatori exista diferenţe notabile date de culturile şi societăţile diferite din care proveneau, precum şi aspiraţiile electorale care le animau, fapt care le diferenţia profund culturile politice de cea sovietică (Kriegel în Schwab: 1981, 147-148; Triska în Asparturian, Valenta,

Burke: 1980, 91). De exemplu, spre deosebire de PCS şi mai ales de PCF, PCIt se declarase de acord cu Piaţa Comună încă din 1962 (Leonhard: 1979, 172). Nu în ultimul rând, propensiunea eurocomunistă a celor trei partide poate fi ierarhizată începând cu PCIt, ajungând la PCS şi terminând cu PCF, partid cu o lungă tradiţie de fidelitate faţă de Uniunea Sovietică şi care de abia în a doua jumătate a anilor '70 a aderat la eurocomunism, fără a renunţa însă integral la fidelitatea faţă de centrul moscovit (Kriegel în Schwab: 1981, 150-151). În sprijinul caracterizării PCIt drept cel mai eurocomunist partid din tripleta mai sus menţionată, acesta fiind de altfel partidul care a iniţiat, în perioada destalinizării, noua tendinţă ideologică, se poate cita un fragment din „Declaraţia programatică" din 1956 a partidului, în care admiraţia şi încrederea în capacitatea democraţiei „burgheze" a Occidentului de a asigura o tranziţie „revoluţionară" paşnică este convingător enunţată:

> Instituţiile democratice pot fi dezvoltate ca bază efectivă a unui regim care – ripostând tentativelor de răsturnare din partea grupurilor monopoliste şi retezând bazele puterii lor –, (sic!) să înainteze spre socialism... Regimul parlamentar, respectarea principiului majorităţii liber exprimat, metoda stabilită de constituţie pentru a asigura formarea liberă şi democratică a majorităţilor sunt nu numai compatibile cu înfăptuirea unor reforme sociale profunde şi cu construirea unei societăţi socialiste, dar înlesnesc şi asigură – în condiţiile de astăzi – cucerirea majorităţii de către partidele clasei muncitoare, asigură contactul şi colaborarea lor cu alte forţe sociale şi politice, venirea la putere a unei noi clase conducătoare în cadrul căreia clasa muncitoare să fie forţa determinantă (Cioabă: 1988, 188).

Este vorba deci despre o transformare calitativă a democraţiei occidentale pornind din interior, de la instituţiile, valorile şi practicile care o definesc, „«dându-i noi noi conţinuturi economice şi sociale»" – nu din exterior, aşa cum îşi propuneau regimurile leniniste est-europene. Aşa cum am putut observa, PCF şi PCS subscriau la rândul lor la această nouă abordare a problematicii „luptei revoluţionare" împotriva capitalismului, iar comuniştii japonezi considerau de asemenea democraţia plurală drept „«un produs al victoriei umanităţii»" (Cioabă: 1988, 190). Fidel mijloacelor democratice de cucerire a puterii, PCIt se pronunţa în favoarea alianţelor politice, dublate de un consens social profund, apt de a antrena progresiv transformări majore în interiorul structurii capitaliste a societăţilor occidentale, în primul rând prin demantelarea monopolurilor şi a hegemoniei intelectuale „burgheze" (Cioabă: 1988, 192-193). Pluralitatea politică reprezenta pandantul, cel puţin în primă fază, a unei pluralităţi ideologice. Este ceea ce comuniştii italieni au numit „compromis istoric" între, pe de o parte, „forţele populare de inspiraţie comunistă", respectiv, pe de altă parte, mişcările „socialistă, catolică" şi „de altă vocaţie democratică", ca de exemplu

cele de „femei, ecologice, de tineret, urbane, chiar mişcări cooperatiste, comerciale, ale artizanilor şi micilor industriaşi, activizate de contradicţiile obiective ale capitalismului" (Cioabă: 1988, 194-196). Dar, acestui nou „«bloc social al progresului»", grupările de stânga trebuiau să îi imprime o dinamică revoluţionară specifică. Problema nu se punea în termenii unei conduceri forte, a unei „hegemonii de partid" a PCIt, menţionează secretarul general Enrico Berlinguer, ci a diseminării unei stări de spirit contestatare cu potenţial general, care să se constituie în pepiniera viitoarei surmontări a structurii capitaliste a societăţii. PCIt nu ar fi reprezentat, în cadrul „compromisului istoric", decât, „«o parte»", chiar dacă partea tacit acceptată drept cea mai importantă, deoarece ar fi reprezentat componenta avangardistă, creatoare de „conştiinţă revoluţionară" a întregului melanj politic: eterogena şi finalmente imposibila alianţă ar fi avut la bază în ultimă instanţă „convergenţa şi colaborarea între forţele componente, egalitatea şi respectul reciproc" (Cioabă: 1988, 196).

În cadrul insolitului construct politic, ideologic şi social propus de PCIt şi de partidele eurocomuniste în general, proletariatul pierdea poziţia centrală care îi era atribuită în marxism şi în propaganda leninistă. „Natura socială a puterii nu se va mai exprima în termenii apartenenţei la proletariat doar, ci într-o dialectică proprie, în care îşi vor regăsi identitatea toate categoriile sociale aliate clasei muncitoare". Însă, fapt de o importanţă deosebită, chiar şi după ce ar fi avut loc transformarea din interior a societăţii capitaliste în conformitate cu proiectul revoluţionar eurocomunist, „forţele ostile socialismului vor avea posibilitatea să încerce, în condiţiile respectării regulilor democratice, să redevină majoritare" (Cioabă: 1988, 202). Iată un amănunt care probează un ataşament substanţial faţă de pluralismul democratic: democraţia „burgheză" nu era pur şi simplu instrumentată în scopuri tactice, ea reprezenta pentru partidele eurocomuniste o valoare în sine, procedurile şi însăşi esenţa ei, constând în legitimitatea diversităţii, urmând să fie aplicate şi în societatea post-capitalistă. Dar, pe de altă parte, se argumentează că ataşamentul faţă de noul *statu-quo* va fi atât de puternic încât reîntoarcerea capitalismului şi a monopolurilor va fi realmente imposibilă.

> Se apreciază că puterea democratică socialistă va reflecta într-o asemenea măsură voinţa şi interesele majorităţii poporului, încât nu va putea fi, practic, înfrântă de o minoritate ostilă, în confruntările electorale, şi va asigura, totodată, condiţiile ca mecanismul democratic să fie riguros respectat. Ea va îmbina în mod organic democraţia la bază – respectiv o largă participare populară la locul de muncă, în unităţile teritoriale (autogestiunea, în viziunea P.C.F.) – cu organizarea pluralistă şi exercitarea democratică a funcţiilor guvernamentale, lărgirea şi garantarea drepturilor şi libertăţilor individuale. *Pluralismul politic, social şi ideologic real* va constitui una din trăsăturile socialismului. Acesta presupune ca, în primul rând, statul socialist să rămână un stat laic, fără o ideologie oficială care să fie impusă tuturor cetăţenilor, un stat în care partidele, indiferent de influenţa de care se bucură, să fie o „parte" a statului excluzându-se

> orice identificare a statului cu vreun partid anume. În acest fel partidele „eurocomuniste" declară că îşi exprimă opţiunea pentru un socialism care nu trebuie să ducă la uniformizarea societăţii, ci la dezvoltarea şi îmbogăţirea diversităţii structurale şi spirituale a acesteia (Cioabă: 1988, 202, subl. în orig.).

Se observă, din acest citat, încercările lipsite de echivoc ale partidelor eurocomuniste de a îşi crea o identitate proprie, disociată de aceea a partidelor comuniste est-europene. Critica metodelor politice utilizate în interiorul „lagărului socialist" transpare şi mai clar din dezideratul eurocomunist al unui stat care să acţioneze „în limitele unui rol exercitat exclusiv în folosul poporului" şi care „să evite tendinţele biocratice şi autoritare care ar surveni ca urmare a concentrării puterii în mâinile unui partid sau altul", bazat pe separarea puterilor legislativă, executivă şi judecătorească, prima având totuşi un ascendent în raport cu celelalte două, pe independenţa „sindicatelor faţă de stat şi faţă de partide" şi pe „ideea descentralizării responsabilităţilor administrative". La fel, noul tip de stat urma să asigure „un câmp neîngrădit de exercitare" libertăţii „de gândire, de creaţie, de informare, de exprimare, de asociere, religioasă, sindicală", garantând totodată „dreptul la grevă, libertatea presei şi alte libertăţi individuale şi colective" inerente unui pluralism social autentic (Cioabă: 1988, 203).

Nu în ultimul rând, proprietatea privată urma să reprezinte celula economică a viitoarei societăţi post-capitaliste. Metodele colectiviste utilizate în statele comuniste est-europene erau recuzate de către partidele eurocomuniste şi asociate cu „administrarea centralizată, de către stat", a economiei; alternativa propusă consta în proprietate colectivă „municipală" şi/sau „regională", liber consimţită, combinată cu o planificare diversă, care „va îmbina" o multitudine de „forme de iniţiativă, atât publice cât şi particulare" (Cioabă: 1988, 204). Treptat, „mica proprietate particulară" ar fi urmat să dispară pentru a elimina, aşa cum prevedea şi marximul clasic, orice posibilitate, fie ea cât de limitată, a diviziunii muncii, ingredientul central al modului de producţie capitalist. Dar, subliniau comuniştii spanioli, acest proces trebuie să se desfăşoare lent şi într-un orizont de timp practic nedefinit, pentru a preveni susceptibilitatea „poporului şi chiar a clasei muncitoare" faţă de proiectul eurocomunist şi generarea de atitudini „contrarevoluţionare" în interiorul „maselor" (Cioabă: 1988, 205).

În ciuda entuziasmului pe care l-a trezit în epocă, eurocomunismul conţine numeroase paradoxuri şi inadvertenţe de natură ideologică, politică şi economică. Pentru Jan Triska, partidele eurocomuniste erau ameninţate de „stagnare", nefiind capabile să aleagă decisiv între guvernare şi opoziţie, fapt care conduce la „izolare" şi gradual la irelevanţă pe plan politic local şi, nu în ultimul rând, erau confruntate cu posibilitatea „pierderii identităţii" în încercarea periculoasă şi nu întotdeauna convingătoare de a se disocia de social-democraţie (Triska în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 94-95). În plus, menţionează Peter

Ludz, existau şi recurenţe periodice ale „centralismului democratic" la care se afirmase clar că aceste partide ar fi renunţat (Ludz în Schwab: 1981, 59). Wolfgang Leonhard intuieşte cu acurateţe încă un paradox: eurocomunismul pleda pentru un „compromis istoric" între toate forţele politice, numai că dacă toate partidele politice ar guverna la un moment dat prin acest „compromis istoric", cine ar rămâne să constituie opoziţia indispensabilă democraţiei parlamentare? Şi cum ar putea fi reconciliată naţionalizarea economiei, la care eurocomuniştii nu renunţaseră, cu pluralismul politic (Leonhard: 1979, 350-351)? În orice caz, nu se poate afirma despre eurocomunism că a reprezentat o pură strategie, o tactică politică în vederea cuceririi puterii adaptată culturii occidentale, după care ar fi urmat o comunizarea inspirată de modelul sovietic, aşa cum consideră Bernard Brown (Brown în Schwab: 1981, 122-127). Deşi fără o identitate proprie bine configurată, eurocomunismul a reprezentat fără doar şi poate o inovaţie ideologică şi politică foarte diferită de comunismul clasic (Leonhard: 1979, 351).

Santiago Carillo, secretarul general al PCS, cu care Ceauşescu se afla în relaţii bune, nu a ezitat să eticheteze „socialismul sovietic" drept „primitiv" în comparaţie cu socialismul occidental, pluralist, tolerant şi democratic. Nefiind îngrijorat de posibilitatea admonestării din partea Moscovei pentru profesarea unui comunism din care rămăsese doar numele, şi acela total nepotrivit conţinutului său, Carillo a declarat: „În baza cărui drept ar putea ei să ne condamne? Ne pot critica, aşa cum îi criticăm şi noi. Condamnarea este excomunicare dintr-o biserică, şi mişcarea comunistă a fost o biserică, dar acum nu mai este" (Carillo în Devlin: 1977, 11). Dincolo de implicaţiile conceptuale şi ideologice ale mărturisirii liderului PCS, prea complexe pentru a fi detaliate în cadrul prezentei lucrări păstrându-i în acelaşi timp coerenţa – reţinem ideea criticilor lipsite de menajamente a eurocomunismului împotriva a ceea ce cu greu se mai poate numi acum centrul moscovit. Seninătatea şi firescul declaraţiei frapează de-a dreptul dacă încercăm să o înţelegem în cheie leninistă. Nu. Eurocomunismul reprezenta un tip distinct de comunism, format şi maturizat în interiorul unor sisteme politice şi ideologice plurale. Pentru Carillo, „*în etapa actuală, rolul de hegemon al clasei muncitoare şi aliaţilor săi (sic!) poate fi exercitat printr-o formulă pluripartită, care să unifice acţiunea de clasă, şi nu în mod necesar printr-un singur partid*". Astfel că, pentru a deveni cu adevărat o forţă politică transformatoare, PCS trebuia să se asigure că „politica şi obiectivele partidului pe termen mediu şi lung sunt împărtăşite în esenţă de către alte forţe organizate cu rădăcini în popor" (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976, 32-33, subl. în orig.; vezi şi Cioabă: 1988, 187, 195-196). Eurocomunismul nu poate fi echivalat însă cu social-democraţia, oricât de tentantă ar fi comparaţia, deoarece, avertizează Carillo, problema se pune în termenii „transformării", nu a „îmbunătăţirii" „societăţii capitaliste". Social-democraţia nu reprezenta deci decât un compromis ruşinos al unor partide pretins proletare cu sistemul politic

de tip capitalist, menținând și legitimând astfel un „mod de producție", pentru a folosi o expresie marxistă, inechitabil și opresiv. Idealul comunist rezida însă în surmontarea capitalismului prin utilizarea propriului mecanism politic, democrația pluralâ, așa cum afirmă, fără echivoc, liderul PCS: „Lupta pentru o democrație politică este o parte din drumul nostru spre o democrație politică și socială, spre o societate fără exploatați și explatatori (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976, 11-12, 30-31; Leonhard: 1979, 334-335). În definitiv, capitalismul trebuia surmontat, nu doar „administrat", așa cum procedau social-democrații (Carillo: 1978).

Revenind la conferința partidelor comuniste europene din 1976, trebuie amintit faptul că radicala disociere de trecut a PCF, partidul comunist occidental cel mai fidel centrului moscovit, a cauzat îngrijorare și chiar indignare în interiorul elitei politice sovietice. Confruntat cu presiunile mediatice ale Moscovei și ale partidelor comuniste europene loiale exhaustiv acesteia, PCF a ripostat cerând respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică și denunțând lipsa unui minimum de libertăți civice. PCIt, pe de altă parte, a beneficiat de un câștig electoral enorm chiar în ultimele zile ale conferinței, când a obținut la alegerile parlamentare din Italia 33,7% din totalul voturilor, plasându-se foarte aproape de creștin-democrații care, tradițional deja, ocupaseră prima poziție. Performanța PCIt a antrenat o încredere crescută a liderului Enrico Berlinguer în capacitatea politică a partidului pe care îl conducea și în distanțarea de Moscova, apreciată la urne de electoratul italian. Într-un interviu luat cu câteva zile înaintea numărării voturilor, „Berlinguer a spus că nu îi este frică de a experimenta soarta «nejustă» a lui Dubcek deoarece «noi suntem în altă zonă a lumii»; și, întrebat dacă NATO ar putea constitui un «scut util» pentru construirea socialismului în libertate, a fost imediat de acord: «Mă simt mai sigur fiind de această parte»" (Berlinguer în Devlin: 1977, 14).

În definitiv, PCIt, PCS și PCF, inițiatoarele eurocomunismului, nu aveau intenția de a înceta relațiile cu PCUS și cu partidele comuniste aflate la putere în Europa de Est, după cum s-a putut vedea și din documentul final al conferinței din 1976. Acesta proclama autonomia fiecărui partid, nu critica și nu conținea panegirice la adresa nici unuia, dar, în ceea ce privește orientarea internațională, punctele de vedere ale Moscovei au fost în mare măsură acceptate, cel mai probabil datorită faptului că nu contraveneau principiilor și nu interesau în mod special cele trei partide mai sus menționate. Noua situație a comunismului european, dar și a mișcării comuniste globale, poate fi rezumată prin enunțul PCIt: „Partidele comuniste nu îi consideră pe toți cei care nu sunt de acord cu politicile lor sau care au o atitudine critică față de activitățile lor ca fiind anticomuniști" (Devlin: 1977, 15). Acceptând acest deznodământ, leninismul sistemic își confirma „îmburghezirea" prin renunțarea la elanul revoluționar în favoarea stabilității politice. Sigur, și conjunctura internațională era total diferită

comparativ cu deceniile precedente, impunând fără doar şi poate mai multă flexibilitate şi precauţie din partea Moscovei; problema este că leninismul sistemic nu a făcut nici un efort pentru a o schimba realmente, neurmărind decât să i se adapteze.

*
* *

RSR nu s-a remarcat cu nimic la mai sus amintita conferinţă. Dimpotrivă, poziţia ei a fost mai degrabă ternă, în sensul în care nu a întreprins nici o acţiune directă pentru a şicana Moscova, dar nici nu a susţinut explicit noua tendinţă eurocomunistă. Motivul ar fi următorul: principiile leninist romantice ale lui Ceauşescu fuseseră integrate deja în proiectul de document al conferinţei. Orientarea externă a eurocomunismului fusese deja configurată un an mai devreme, la conferinţa naţională a PCS. Acolo, Carillo afirma că „*Internaţionalismul revoluţionar al fiecărui partid se măsoară, în primul rând, prin capacitatea de a face revoluţie în propria lui ţară*)", pledând ferm pentru lăsarea în urmă a „vremuril[or] în care comunismul era un fel de biserică, cu zeii şi dogmele ei, cu Vaticanul ei, cu papa şi conciliile ei, cu mistica ei purificată prin persecuţie şi martiriu" (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976, 19; subl. în orig.). Aluzia la centrul moscovit este mai mult decât transparentă. Discutând despre „greşeli" şi „deformări" ale „construirii socialismului" în alte state şi în alte condiţii istorice, sociale şi culturale, Carillo remarcă, incriminând din nou, indirect, practicile sovietice din perioada leninismului post-revoluţionar: „anumiţi factori subiectivi ideologici şi instituţionali au accentuat aceste deformări, în mod deosebit tendinţa de a se contopi partidul şi statul (aici şi Ceauşescu era un adevărat maestru, n.m.), tendinţa către autoritarism, birocratism, tendinţa de a soluţiona problemele de sus, reducând cadrul democratic". Nu în ultimul rând, orientarea internaţională a eurocomunismului se apropia de cea romantic leninistă în privinţa inutilităţii şi a pericolului pe care îl reprezintă pentru pacea globală „blocurile militare", aşa cum reiese din programul PCS adoptat în septembrie 1975 unde, la punctul 30, putem citi următoarele: „O politică externă paşnică, independentă şi suverană. Neparticiparea la blocurile militare, lupta pentru desfiinţarea celor care există în momentul de faţă şi lichidarea bazelor militare străine". Ceauşescu nu putea fi decât încântat de principiile internaţionale eurocomuniste.

Revenind la conferinţa partidelor comuniste europene din 1976, nu PCR, ci PCF sau PCIt urmau să îşi asume posturi disidente. Un aspect relativ bizar al participării române la conferinţă a constat în retragerea „textul[ui] care fusese distribuit jurnaliştilor la conferinţa de presă la câteva ore după ce discursul fusese ţinut", şi schimbarea lui, „12 ore mai târziu", cu un „text înlocuitor". Modificările nu erau majore; cele câteva paragrafe în plus concentrându-se

asupra „măreţelor" realizări economice ale regimului şi evocând teme clasice ale orientării internaţionale a leninismului romantic: egalitate în drepturi, „independenţa naţională şi suveranitatea tuturor statelor" (SR/Romania: 14 July 1976, 7).

Referindu-se la „internaţionalismul" contemporan, Ceauşescu afirma că „implică" „o participare activă în dezvoltarea democratică, conform intereselor fiecărui popor, a tuturor problemelor complexe ale lumii moderne, ca şi întărirea solidarităţii militante, cu toate forţele progresive, anti-imperialiste, în acelaşi timp luând în considerare şi protejând interesele fiecărei naţiuni, şi servind, pe această bază, intereselor generale ale socialismului, progresului social, şi păcii". În plus, secretarul general al PCR redefineşte comunismul în conformitate cu cadrul ideologic al leninismului romantic: „iubirea propriului popor şi apărarea intereselor sale vitale" (SR/Romania: 14 July 1976, 8).

În presa română, conferinţa a fost tratată cu moderaţie. Au fost omise în general tuşele prosovietice sau anti-sovietice. Ideea lui Belinguer despre colaborarea dintre partidele comuniste şi cele social-democrate a fost amintită, ca şi intervenţiile lui Brejnev „repudiind orice interes sovietic în stabilirea unui centru conducător, ca şi comentariul balansator despre continua relevanţă a internaţionalismului proletar" (SR/Romania: 14 July 1976, 11). În acest punct, merită să reamintim faptul că, pentru succesorul lui Hruşciov, „fiecare încercare separată de construire a unei noi societăţi (socialiste, n.m.) poate suferi de o unilateralitate sau alta" (Brejnev: 1978, 207), neajuns care poate fi remediat numai de către experienţa revoluţionară a Uniunii Sovietice. Apoi, remarcile prosovietice ale liderului Bulgar Todor Jivkov şi blamarea orientărilor anti-sovietice, la fel ca şi atacul lui Brejnev asupra chinezilor „aţâţători la război" – nu au fost publicate. La fel, nici susţinerea lui Berlinguer a Alianţei Atlantice sau atacurile liderului sovietic la adresa acestei organizaţii. Pe de altă parte, a văzut lumina tiparului o altă idee a lui Berlinguer conformă cu orientarea externă a RSR: critica explicită a invaziei Cehoslovaciei, mai sus amintită.

Dar, şi aici transpare aversiunea faţă de „burghezie" tradusă prin permanenta „vigilenţă revoluţionară" a leninismului romantic – „Românii au părut să fie cumva sensibili la libera circulaţie a ideilor şi alte probleme similare care au fost în prim-plan începând cu conferinţa de la Helsinki. Reflectând această sensibilitate, comentariile lui Berlinguer despre libera circulaţie a ideilor şi a lui Marchais despre libertăţile democratice nu au fost incluse în rezumatele române ale discursurilor lor". Ceauşescu s-a dovedit la fel de „sensibil" în ceea ce priveşte conceptul de „dictatură a proletariatului, presa română nefăcând referiri nici la intervenţia lui Marchais împotriva conceptului, nici la cea a lui Brejnev în favoarea lui" (SR/Romania: 14 July 1976, 10-12). Ceauşescu, după ce iniţial va denunţa tacit poziţia lui Marchais de renunţare la „dictatura proletariatului", o va adopta cu nonşalanţă la începutul anilor '80, când, la rândul său, va considera perimat conceptul, înlocuindu-l cu cel de „democraţie muncitorească revoluţionară" (vezi capitolul precedent). Să nu uităm şi faptul că partidele euroco-

muniste renunțaseră la ideea de „om nou" (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 184), concept care, aşa cum urmează să vedem, reprezenta un punct central al proiectului ideologic romantic leninist.

În ciuda relațiilor amicale pe care le avea cu Santiago Carillo, Ceauşescu nu avea nici un motiv să se simtă atras de principiile eurocomunismului. Dimpotrivă, esența lor „burgheză" îi repugna, aşa cum observă şi Şerban Orescu (2006: 89-91), dar se folosea de pozițiile internaționale ale PCF, PCIt sau PCS pentru a o consolida pe cea a PCR, mai ales în ceea ce priveşte disidența calculată în raport cu tutorele niciodată complet şi practic imposibil de repudiat, centrul moscovit. Aşa cum afirma secretarul general al PCR la conferința națională a PCR din 1977, „noțiunea de eurocomunism" reflectă dreptul legitim al fiecărui partid comunist de a utiliza strategii şi concepte specifice arealului cultural şi național din care face parte. „Desigur, fiecare o apreciază în felul său", continua Ceauşescu, „dar noi vedem în aceasta preocuparea partidelor respective de a găsi, corespunzător condițiilor noi din zona lor, căile de unire a forțelor sociale înaintate în lupta pentru democratizarea societății, pentru crearea condițiilor în vederea trecerii la o nouă orânduire socială" (Ceauşescu: 1977, 88).

Suportul pragmatic al lui Ceauşescu față de eurocomunism s-a manifestat în 1977, când *Scânteia* a intervenit în favoarea lui Carillo, atacat destul de dur de Brejnev, utilizând argumentele deja cunoscute ale absenței unui model unic de „construire a socialismului" şi a necesității respectării „«tuturor particularităților şi a factorilor economici, sociali, politici şi istorici» din țara în care funcționează" (SR/Romania: 8 July 1977, 12-14). De altfel, PCR şi PCIt dezvoltaseră o relație strânsă pe plan internațional încă de la începutul anilor '60 (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 185-187). În definitiv, RSR pendula între încercarea „de a limita impactul eurocomunismului asupra propriei societăți în timp ce îl utiliza pentru a îşi întări căutarea unei politici externe autonome", urmărind să îşi amelioreze şi „legitimitatea domestică" în acest proces. Iar „PCIt, PCS şi PCF sunt foarte conştiente de acestă dilemă. Din acest motiv s-au abținut de la a critica dur performanțele PCR în domenii ca politica naționalităților sau drepturile omului, chiar dacă au criticat intens alte partide conducătoare est-europene în aceste chestiuni". Dublul tăiş al relației dintre eurocomunism şi leninismul romantic îşi făcea deci simțită din plin prezența, mai ales că firava disidență românească începuse să îşi argumenteze pretențiile utilizând, printre altele, şi „documente scrise de eurocomunişti" (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke: 1980, 197-198).

Pe cale de consecință, spre sfârşitul anilor '80, în interiorul RSR s-au manifestat critici voalate la adresa eurocomunismului. Partidele eurocomuniste respingeau, aşa cum ne amintim, colectivizarea, planificarea unilaterală a economiei şi monopartidismul – pietre unghiulare ale identității leninismului romantic – pronunțându-se în schimb pentru un pluralism politic, ideologic şi so-

cial esențialmente „burghez". Pentru Aristide Cioabă, parcursul revoluționar propus de către partidele eurocomuniste „pare să amintească de modul cum însăşi burghezia a devenit clasă conducătoare, punând, la început, stăpânire pe puterea economică şi conştiința maselor". Dar, se întreabă acesta, „lupta partidelor comuniste pentru extinderea drepturilor muncitorilor în întreprinderi, pentru dezvoltarea proprietății publice şi autogestiune, pentru îngrădirea şi lichidarea monopolurilor, nu pregăteşte, în principiu, condițiile în care clasa muncitoare va dobândi o putere de control asupra pârghiilor economice, înainte de a deține puterea politică în stat?" (Cioabă: 1988, 206). Cu alte cuvinte, de ce nu recunosc eurocomuniştii fățiş că propun, deşi utilizând o retorică de factură „burgheză", preluarea puterii şi abolirea distincțiilor între „clasele sociale" având, în principiu, acelaşi obiectiv ideologic care (încă) animă regimurile leniniste est-europene, şi în special leninismul romantic? De ce încearcă să obțină capital de imagine discreditând „cuceririle revoluționare" din Europa de Est, care au avut loc în condiții economice, politice şi sociale radical diferite de cele din Occident? Sau, pe de altă parte, dacă eurocomunismul este cu adevărat fidel pluralismului „burghez", intenționând să îl păstreze ca principiu politic fundamental, aşa cum am constatat, în cadrul viitoarelor societăți post-capitaliste, proiectul eurocomunist nu se autosubminează din start? Acceptând legitimitatea opoziției, eurocomunismul acceptă practic un cal troian de care îi va fi ulterior imposibil să se debaraseze, pare a sugera Cioabă. Fenomenul însuşi al disidenței cu care statele comuniste est-europene se confruntau după semnarea tratatului de la Helsinki credita oarecum scepticismul acestui autor, bazat deci pe o incontestabilă experiență, Cioabă pretinzând în continuare „noi clarificări" partidelor eurocomuniste şi renunțarea la „unele generalizări forțate" (Cioabă: 1988, 206). În ciuda temporarei şi superficialei, am putea spune, alianțe politice dintre eurocomunism şi leninismul romantic, domeniul ideologic rămâne inaccesibil oricărui compromis. Confruntat, aşa cum se va vedea mai ales în capitolul următor, cu un fenomen de „îmburghezire" generală, atât a comunismului occidental, cât şi a propriului „lagăr socialist", leninismul romantic nu concepea alt mod de acțiune decât acela al „intransigenței revoluționare", care, cu timpul, se va intensifica în progresie geometrică.

Leninismul sistemic nu putea fi indiferent la provocarea eurocomunismului. Îi resimțea însă mai degrabă dimensiunea politică decât cea ideologică, pe care oricum i-o subsuma. Leninismul romantic era de asemenea ostil conținutului „burghez" al eurocomunismului, deşi nu îşi exprima oficial poziția, dar, spre deosebire de leninismul sistemic, din considerente în primul rând ideologice, abia pe urmă politice.

7.5. „Socialist în formă, național în conținut"? „Raportul național-internațional" în economia ideologică a leninismului romantic

Confruntat cu pericolul dezmembrării tânărului stat sovietic datorită forțelor naționaliste centrifugale, Lenin a avansat formula „național în formă, socialist în conținut", un compromis prin care particularitățile culturale şi naționale ale republicilor sovietice, fostele gubernii țariste, erau recunoscute, concomitent cu transformarea lor economică, socială şi politică în conformitate cu ideile directoare ale revoluției bolşevice (Copilaş: 2009d, 114-121). Referindu-se la România lui Ceauşescu, George Schöpflin consideră că dezideratul leninist s-a metamorfozat atât de mult încât a ajuns „socialist în formă" şi „național în conținut" (Schöpflin: 1987, 3). Oricât de percutantă ar fi expresia, nu consider că reflectă pe deplin conținutul ideologic al leninismului romantic. Pe scurt, leninismul, în forma sa post-revoluționară, nu a fost niciodată inferior ca pondere naționalismului fascizant, chiar dacă uneori gradul său de vizibilitate a fost mai redus; în cadrul leninismul romantic, naționalismul şi leninismul au ponderi aproximativ egale, încercarea de a le compara neputându-se dovedi decât infructuoasă.

În acest subcapitol vom analiza pe scurt principalele concepte politice ale leninismului romantic, respectiv echivelentele lor în plan internațional. Vom începe cu „*democrația muncitorească revoluționară*" sau „democrația muncitorească", sintagmă introdusă de Ceauşescu la începutul anilor '80 pentru a înlocui de acum perimata „dictatură a proletariatului" (Cuciuc: 1986, 20). Aşa cum am putut constata din capitolul anterior, Ceauşescu a operat târziu acest chiuretaj ideologic, având grijă să critice partidele comuniste care renunțaseră la „dictatura proletariatului" înaintea lui, PCF spre exemplu. Să vedem cum era justificat, din punct de vedere ideologic, noul concept:

> Definirea statului în alt mod decât statul dictaturii proletariatului este temeinc legitimată de realitățile societății noastre. Astfel, în România nu mai există *proletariat* în sensul clasic al acestui termen, de clasă exploatată şi lipsită de mijloace de producție, deoarece, odată cu cucerirea puterii şi lichidarea exploatării burgheze, clasa muncitoare şi-a schimbat radical situația în societate devenind, împreună cu celelalte clase şi categorii de oameni ai muncii, deținătoarea puterii politice, proprietară asupra principalelor mijloace de producție, beneficiară a rezultatelor muncii. Începând cu momentul istoric al eliminării claselor exploatatoare, puterea de stat din țara noastră nu mai are caracter de *dictatură*, în sensul de dominație al unei clase asupra alteia, deoarece structura socială a țării cuprinde numai clase şi categorii sociale cu trăsături socialiste, între care există o strânsă *unitate*, bazată pe comunitatea de interese fundamentale, ceea ce determină apropierea şi, cu timpul, *omogenizarea* lor" (Băbuț în *Tematici şi bibliografii...*: 1985, 71-72, subl. în orig.).

Tocmai datorită abolirii „antagonismelor de clasă" ar fi fost „democrația muncitorească" superioară celei „burgheze": deoarece se considera a fi cu adevărat reprezentativă. Societățile capitaliste, a căror politică este rezultatul conflictelor între nişte partide ce nu reflectă altceva decât polaritatea socială şi caracterul superficial şi limitat al democrației pe care pretind că o articulează, sistemul lor electoral nefiind decât o farsă manipulativă prin care atenția „maselor" era abătută de la chestiunile cu adevărat importante – nu ar fi avut, pe termen lung, altă alternativă decât aceea de a îmbrățişa modelul socialist de dezvoltare (Marinescu în Tănase, Marinescu: 1981, 162-199; „Programul PCR..." în *Socialismul ştiințific şi problemele dezvoltării...*: 1977, 117-125; Cioabă: 1988; Negreanu în *Capitalismul, orânduirea...*: 1981, 92-97). În RSR, modelul social se baza pe primatul „clasei muncitoare" (vezi Surpat: 1974), cea mai importantă clasă în optica ideologiei oficiale, celelalte fie dispărând, fie subsumându-i-se; în paranteză fie spus, „clasele" nu erau decât nişte constructe ideologice care distorsionau dinamica socială complexă pe care însuşi PCR o antrenase, simplificând-o excesiv. „Democrația muncitorească" nu ar fi fost astfel decât o expresie a forței transformatoare a „clasei muncitoare".

Pentru a înțelege „democrația muncitorească revoluționară", trebuie să începem prin a discuta „centralismul democratic", o idee de extracție leninistă, referitoare la principiile directoare care ar trebui să ghideze activitatea fiecărui partid comunist. Cum numai PCR se considera forța aptă de a crea un regim „democratic" pentru „masele populare", maniera în care acesta îşi definea funcționalitatea internă şi sensul pe care îl atribuia democrației ca instrument de autoconducere este deosebit de important pentru a putea interpreta aplicabilitatea oferită conceptului în plan social. Dimensiunea centralistă a conceptului, se considera, „asigura elaborarea unitară a programului şi politicii partidului, coordonarea şi conducerea unitară dintr-un singur centru a activității organelor şi organizațiilor de partid, respectarea disciplinei unice de către toți comuniştii, obligativitatea îndeplinirii hotărârilor organelor superioare ale partidului de către toți comuniştii, de către toate organele şi organizațiile de partid". Pe de altă parte, dimensiunea democratică implica „participarea comuniştilor la conducerea şi rezolvarea treburilor partidului, la dezbaterea şi fundamentarea politicii sale interne şi internaționale; drepturi egale pentru toți membrii partidului; eligibilitatea organelor conducătoare de partid; conducerea şi munca colectivă; folosirea criticii şi autocriticii, controlul membrilor de partid asupra organelor alese etc." („Centralismul democratic..." în *Probleme fundamentale ale activității de partid şi de stat*: 1977, 68; Stănescu: 1977, 7-28).

Centralismul şi democrația ar fi avut sens numai împreună. Erau, cu alte cuvinte, „inseparabile", una în absența celeilalte neputând conduce decât la o invalidare a „misiunii istorice" încorporate în concept. Astfel, „Fără o conducere centralizată, democrația poate degenera în anarhie, ceea ce ar pune în pericol

însăşi substanţa revoluţionară a partidului clasei muncitoare, tot astfel după cum, fără o democraţie care să străbată toate fibrele vieţii de partid, conducerea centralizată ar risca să se birocratizeze, ceea ce ar paraliza spiritul de iniţiativă şi combativitatea partidului" („Centralismul democratic..." în *Probleme fundamentale ale activităţii de partid şi de stat*: 1977, 68-69; vezi şi Iovan în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R...*: 1980, 59-60; *Perfecţionarea organizării şi conducerii...*: 1972, 17-18). Deşi la nivel propagandistic s-a păstrat sensul originar al „centralismului democratic", dezbateri libere urmate de o decizie cu valoare de lege, a cărei discutare ulterioară nu ar fi însemnat decât spirit „contrarevoluţionar" – leninismul romantic a păstrat doar „centralismul", democraţia, înţeleasă în sensul conversaţiilor libere şi chiar a polemicilor pe marginea unui subiect dispărând în totalitate. Pe de altă parte, „disciplina de partid" teoretizată de către Lenin, era la loc de cinste în cadrul PCR, fiind însăşi esenţa „centralismului democratic" în accepţiune romantic leninistă (Stănescu: 1977, 57-82).

În exteriorul partidului, la nivel social, „centralismul democratic" avea rolul de a elabora şi ghida integral direcţiile de dezvoltare, respectiv asigurarea participării active a populaţiei la acest proces (Popovici în Constantinescu: 1974, 54). Putem vorbi acum de „democraţie muncitorească revoluţionară", „o etapă superioară a unităţii dintre socialism şi democraţie" (Cuciuc: 1986, 25) în care poporul contribuia activ, prin intermediul partidului, la „construirea socialismului". Pe de altă parte, genul acesta de democraţie „nu se limitează să fie ecoul transformărilor din economie şi din viaţa socială"; dimpotrivă, trebuie să-şi aducă aportul activ la impulsionarea metamorfozelor care jalonează drumul înspre comunism. Dezideratul nu face decât să trădeze pasivitatea şi indiferenţa populaţiei faţă de ideologia oficială. Leninismul romantic nu putea tolera, cel puţin nu pentru mult timp, o asemenea atitudine. Substanţa sa revoluţionară, de care nu s-a dispensat niciodată, îi impunea o conduită militantă şi integrativă totodată: nu era suficient ca populaţia să se resemneze cu puterea aparent ireversibilă a regimului, ci trebuia să devină parte activă şi conştientă a proiectului ideologic al acestuia. Tocmai de aceea „în întregul sistem al democraţiei socialiste trebuie să se manifeste spiritul revoluţionar, să nu se instituie imobilismul, comoditatea în gândire, formalismul, birocraţia, lipsa de ordine şi disciplină, nerespectarea legilor" (Cuciuc: 1986, 27; vezi şi Nichita în *Tematici şi bibliografii...*: 1985, 81-91). Mai mult, responsabilitatea şi datoria faţă de comunitate reprezentau însăşi garanţia „democraţiei muncitoreşti", prin intermediul căreia „oamenii muncii" contribuie „la depăşirea necesităţii şi la trecerea în domeniul libertăţii" (Cuciuc: 1986, 65).

Încă un exemplu, asupra căruia nu are rost să insistăm, de deturnare leninistă a marxismului. PCR, prin intermediul statului, la nivel politic, şi prin Frontul Unităţii Socialiste, redenumit în anii '80 Frontul Democratic al Unităţii Socialiste, amintit în capitolul precedent – la nivel social, îşi exercita conducerea

direct şi discreţionar asupra tuturor organizaţiilor „de masă şi obşteşti" existente la nivelul societăţii, la rândul lor incluse în Front (Buzatu: 1975; Cuciuc: 1986; Butaru: 1987, 148-158; *Programul PCR...*: 1975, 135-136). Putem înţelege astfel capacitatea partidului de a gestiona amănunţit forma societăţii, argumentând că „decizia politică nu este suma actelor individuale, ci voinţa generală, colectivă, expresie a intereselor fundamentale ale poporului, ale naţiunii" (Ceterchi în *Statul socialist român...*: 1976, 109); conţinutul ei „mic-burghez", pe de altă parte, i-a rămas în mare măsură inaccesibil.

Să vedem, în definitiv, ce înţelegea Ceauşescu însuşi prin „democraţie muncitorească" şi democraţie în sens larg.

> Democraţia de partid, dezvoltarea democraţiei socialiste în general sunt strâns legate şi trebuie concepute în strânsă legătură cu creşterea spiritului de răspundere al fiecăruia, a ordinii şi a disciplinei de partid. Acestea nu numai că nu vin în contradicţie, dar se condiţionează: nici nu se pot concepe una fără alta. Nu se poate concepe democraţia de partid fără ordine şi disciplină, fără răspunderea în muncă, aşa cum nu se poate concepe răspunderea, ordinea şi disciplina de partid fără un înalt nivel politic-ideologic de înţelegere, fără acţiunea conştientă desfăşurată în toate sectoarele de activitate. Nu este vorba de o disciplină oarbă. Este vorba că fiecare, intrând în partidul comunist, devenind activist al unui partid revoluţionar care-şi propune să transforme lumea, s-a angajat să fie militant, soldat al acestui partid, să-şi îndeplinească în mod exemplar sarcinile ce i se încredinţează. Şi aceasta în mod conştient! (Ceauşescu: 1979a, 79-80; vezi şi Iacob în *Curs de socialism ştiinţific*: 1979, 406-426).

„Democraţia internă de partid" sau „centralismul democratic", şi, la nivel social, „democraţia muncitorească", nu se confundă cu „democratismul socialist", deşi toate trei au aceeaşi sursă ideologică, leninismul romantic. Ultimul concept se referă la „statul socialist" care, subordonat la rândul său PCR şi tot mai indistinct în raport cu acesta, ar fi fost structurat de o democraţie reală, înţeleasă ca „guvernare a poporului de către popor" şi exprimată „în sistemul nostru electoral, menit să asigure alegerea în organele supreme ale puterii de stat, precum şi în organele locale ale puterii de stat, a celor mai buni şi mai competenţi oameni ai muncii" (Ceterchi în *Statul socialist român...*: 1976, 115).

În planul relaţiilor internaţionale, PCR atribuia în mare măsură acelaşi sens democraţiei; trebuie să avem însă în vedere faptul că era nevoit să se desfăşoare într-un mediu ideologic ostil, în ultimii ani reuşind să întoarcă împotriva sa până şi majoritatea membrilor „lagărului socialist", asupra cărora influenţa „burgheză" devenise tot mai vizibilă. Atunci când pleda pentru „democratizarea relaţiilor internaţionale", leninismul romantic nu se afla deloc în discontinuitate ideologică în raport cu orientarea sa internă. Dimpotrivă, manifesta neobosita dorinţă de a evidenţia rolul tot mai important al „statelor mici şi mijlocii" la luarea deciziilor în lume, la care nu era moral să se ajungă altfel decât prin consim-

ţământ, de a egaliza puterea politică a statelor astfel încât cele subdezvoltate sau aflate „în curs de dezvoltare" – pentru care RSR se imagina, pe lângă China, ca model – să contracareze încet dar sigur hegemonia „imperialismului". Principalele organizaţii internaţionale, ONU, spre exemplu, trebuiau „democratizate şi raţionalizate" astfel încât să reflecte echitabil noile realităţi internaţionale (Datcu în Caraciuc: 1980, 96-116; Neagu: 1983).

> Preşedintele Nicolae Ceauşescu concepe democratizarea relaţiilor internaţionale ca un proces cu valenţe etice ce reclamă ca acţiunile întreprinse în cadrul lui să nu fie îndreptate împotriva nimănui, ci să servească în egală măsură intereselor tuturor statelor. Ca atare el învederează repudierea din viaţa internaţională a inegalităţilor, hegemonismului şi a întregului sistem de instituţii, norme şi metode create pe această bază, care oferă avantaje unora şi dezavantaje celor mulţi. Aceasta presupune, cum a subliniat în repetate rânduri secretarul general al partidului nostru, operarea unor mutaţii structurale pe plan internaţional, în sensul unei depline concordanţe între afirmarea principială a adeziunii la marile idealuri ale omenirii – pace, securitate, cooperare – şi acţiunea de transpunere a lor în practică (*Mică enciclopedie...*: 1984, 62).

Bineînţeles că doleanţele permanente ale României aveau mai degrabă rol propagandistic decât practic, urmărind discriminarea politicilor „imperialismului" care nu se grăbea deloc să vină în întâmpinarea obiectivelor sale. Pe de altă parte însă, recurenţa lor indică ferma convingere a lui Ceauşescu în procesul de extindere a forţelor socialismului la nivel internaţional, în absenţa unui centru conducător, şi în posibilitatea de a specula noile tendinţe, reale sau imaginate, în scopuri politico-ideologice proprii.

„Concepţia după care soarta omenirii stă exclusiv în mâinile marilor puteri nu mai corespunde noilor condiţii ale dezvoltării sociale", scrie Gheorghe Dolgu, astfel că „edificarea relaţiilor dintre state" ar fi trebuit antamată „pe fundamentul unor principii, norme, politici şi mecanisme decizionale care să garanteze şi să asigure în fapt deplina egalitate în drepturi a naţiunilor, respectarea independenţei şi suveranităţii naţionale, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc". Dolgu continuă:

> Raportul de forţe pe plan mondial este favorabil schimbărilor înnoitoare. Ţările socialiste, cu ponderea lor crescândă pe arena mondială, ţările în curs de dezvoltare, puternice prin procesele care au loc atât în cadrul lor, cât şi în cadrul economiei mondiale, prin conştiinţa intereselor lor specifice şi a forţei frontului lor, mişcările de eliberare naţională, mişcarea ţărilor nealiniate, activitatea ţărilor mici şi mijlocii, ascensiunea forţelor de stânga, a mişcărilor democratice şi progresiste în multe ţări vestice sunt tot atâtea forţe potenţiale sau reale ale schimbării (Dolgu în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu...*: 1976, 70-106).

Leninismul romantic era convins de puterea perseverenței și de capacitatea sa de persuadare la nivel internațional. Dar între militantismul său, pe de o parte, și ponderea sa politică, pe de altă parte, exista o defazare care, în loc să se estompeze sau măcar să rămână constantă, se va accentua progresiv.

În ceea ce privește *morala* și *„etica socialistă"*, activitatea propagandistică a PCR le conferea un loc central în procesul de creare a „conștiinței socialiste" a „maselor". În regimurile leniniste, moralitatea era permanent subsumată obiectivelor politice ale partidului aflat la guvernare. Etica la fel, însemnând progresul moral al societății în sensul acceptării *Weltanschauung*-ului leninist. Cu alte cuvinte, distincția între bine și rău, între valori și non sau anti-valori nu putea fi gândită decât în raport cu puterea politică, a cărei finalitate proiectivă o constituia revoluția globală. „Asupra moralei și a gândirii etice își exercită o puternică înrâurire conștiința și ideologia politică", scrie I. Bonis. Pe cale de consecință, „morala comunistă se formează sub înrâurirea conștiinței politice a proletariatului, cântărirea și prețuirea actelor morale, în orice societate, făcându-se, de fapt, din punctul de vedere al năzuințelor și intereselor politice" (Bonis: 1972, 15). Nemaiavând grile de evaluare proprii, ci doar eficiența politică, morala și etica sunt deturnate semantic și devin o parte a arsenalului leninist în lupta cu realitatea „burgheză". „Comunismul a dat omului nu numai cel mai înalt ideal din istoria umanității", putem citi într-una dintre broșurile propagandistice ale PCR, „deplina eliberare de orice asuprire și exploatare, cucerirea demnității umane, deschiderea drumului spre fericire, ci a pus și bazele unei morale în concordanță cu acest ideal" (*Etică și echitate...*: 1972, 402).

„Etica socialistă", pe de altă parte, înțeleasă ca moralitate extinsă la nivel social, s-ar diferenția prin „conținutul social nou" relativ la tipurile de etică anterioare și prin „lichidarea raporturilor sociale întemeiate pe proprietatea privată, pe exploatarea omului de către om, pe legături inechitabile între oameni, pe discriminări naționale și rasiale"; noua etică avea ca obiectiv central „construirea noilor raporturi sociale, întemeiate pe egalitate între oameni, pe colaborarea oamenilor în procesul muncii, făurirea unei noi ordini economice, social-politice și juridice" (Grigoraș: 1974, 138). Per ansamblu, morala și etica regimurilor leniniste urmărea demantelarea „vechii" mentalități „burgheze" și înlocuirea ei cu o „conștiință socialistă" care să garanteze integrarea activă a subiecților în proiectul ideologic leninist. În timp ce, în anii '70 și '80, Uniunea Sovietică și majoritatea statelor est-europene încetaseră să mai creadă în validitatea normelor leniniste și lăsaseră în mare măsură jos garda ideologică, o imprudență ce li se va dovedi până la urmă, coroborată cu alți factori, fatală – combativitatea „revoluționară" a RSR se menținea la cote înalte, ba chiar se radicalizase.

În conformitate cu accepțiunea leninist romantică a „moralității socialiste", adevăratul comunist trebuia să dea dovadă de „principialitate", militând permanent pentru afirmarea și impunerea priorităților politice și a orientării ideologice a PCR.

> Partidul nu poate admite în rândurile sale partizani ai «contabilității duble» – principiali la slujbă, neprincipiali după slujbă. Principialitatea trebuie să fie proprie întregii activități a unui membru de partid. Principiile moralei comuniste nu pot fi abandonate după serviciu, asemenea unei salopete; comportarea nedemnă în viața de familie, în relațiile sociale discreditează în aceeași măsură ca abuzurile în exercitarea funcției. Comunistul nu are două vieți – una obștească și una personală; el nu este și nu poate fi principial numai în orele de serviciu sau la ședințe; el nu cunoaște o morală la serviciu și alta acasă (*Etică și echitate*...: 1972, 403).

Pe lângă „principialitate", comunistul trebuia să dea dovadă și de „intransigență", „demascând" fără ezitare dușmanii poporului. Deși afirmă că încurajează spiritul de comunitate, leninismul romantic nu a făcut decât să îl combată și să creeze exact acea mentalitate duplicitară pe care o acuza în rândurile de mai sus. Unde este în acest caz inadvertența? În conștientizarea faptului că leninismul romantic se pronunța în favoarea comunității formată din membri cu o „conștiință revoluționară" deja dezvoltată, maturizați ideologic și fideli disciplinei de partid. Colectivitatea agregată în baza unor valori și principii „burgheze" îi repugna leninismului romantic. Ori, ca orice societate, și cea românească era fundamentată pe aceleași baze axiologice, esențialmente non-leniniste. Lupta pentru transformarea ei într-un fel de partid ideal format din membri ideali, militanți, disciplinați, consecvenți și intransigenți – va reprezenta unul dintre obiectivele centrale ale leninismului romantic. Neputând să îl atingă, va deveni din ce în ce mai ostil tendințelor „burgheze" existente la nivel social, de care va fi copleșit într-un final nu tocmai îndepărtat.

> De cele mai multe ori, „îngăduința" și „toleranța" față de încălcarea normelor eticii noastre este justificată prin considerente de „omenie", de ajutor acordat în vederea „recuperării morale" a unor oameni. Fără îndoială, atunci când este vorba de greșeli, de abateri minore, întâmplătoare, nesemnificative pentru profitul moral al celui în cauză se impune tact și măsură în felul cum intervenim. Dar în nici un caz nu trebuie uitat că, înșelând încrederea ce li se arată, profitând de creditul moral acordat, unii se specializează în comiterea de „greșeli" repetate, pe care „le regretă" de fiecare dată, pentru a le relua de îndată ce se consideră scăpați de sub control.
>
> Nici un abuz, nici o nedreptate, nici o încălcare a normelor sociale nu pot lăsa indiferent pe un membru de partid; el trebuie să combată cu hotărâre mentalitatea de toleranță față de abuzuri și ilegalități, mentalitate care contribuie, în fapt, la perpetuarea și încurajarea acestora. Este de datoria fiecărui comunist să nu aștepte apariția unor „situații neplăcute" pentru a interveni, ci să cultive pretutindeni o atmosferă de exigență și combativitate partinică. Din păcate, mai sunt mebri de partid care neglijează desfășurarea unei activități sistematice de educare comunistă a oamenilor, limitându-se să intervină atunci când se semnalează abateri care impun adoptarea de măsuri severe. Este limpede că, printr-un

> astfel de caracter de „campanie", eficacitatea muncii de educare comunistă este simțitor diminuată. În multe cazuri, evoluția negativă a unor membri de partid ar fi evitată dacă s-ar fi înțeles la timp că *exigența* și nu atitudinea de îngăduință înseamnă, de fapt, solicitudine și spirit tovărășesc (*Etică și echitate...*: 1972, 410-411; subl. în orig.).

Dar, dincolo de aspectele personale și interpersonale, piatra unghiulară a „eticii socialiste" era dată de fidelitatea față de „patrie". Astfel, naționalismul conținut în cadrul leninismului romantic își face din plin simțită prezența la nivel ideologic, devenind, paradoxal, dacă ne gândim la principiile internaționaliste ale leninismului revoluționar – un criteriu definitoriu pentru aprecierea calității de comunist. „Nimic parcă nu atrage după sine o prețuire și o stimă mai *sacră* pentru om", scrie emfatic Ioan Grigoraș, „ca devotamentul său nemărginit față de patrie, ca *eroismul* său *patriotic*, ca *spiritul de sacrificiu* care poate merge până la *jertfa supremă* pentru apărarea și binele patriei" (Grigoraș: 1974, 254; subl. m.). Sau, așa cum argumentează Paul Popescu-Neveanu, „Legea morală supremă a comuniștilor, a tuturor oamenilor noi, este slujirea cu abnegație dusă până la sacrificiu de sine a intereselor de viață ale poporului, ale Patriei socialiste" (Popescu-Neveanu: 1968, 101).

Comunistul, membru disciplinat al partidului, fie făcea parte din „clasa muncitoare", fie făcea tot posibilul pentru a conecta ideologic muncitorii, dar și clasa din care ar fi făcut parte, la imperativele PCR. Pentru a merita însă această calitatea nu era nici pe departe suficient să te conformezi directivelor partidului. Trebuia să devii una cu ele. Ceaușescu:

> A accepta să fii comunist înseamnă mai mult decât a recunoaște rolul conducător al partidului, pentru că acest rol îl recunoaște astăzi fiecare cetățean al patriei noastre, și nu numai că-l recunoaște, dar înțelege că fără partid nu este posibilă dezvoltarea societății românești, înțelege că numai pe baza conducerii de către partid a tuturor laturilor activității economico-sociale România poate merge înainte pe calea socialismului și comunismului, se poate dezvolta ca stat independent și suveran!
>
> A fi comunist înseamnă mult mai mult, înseamnă că te-ai angajat în mod benevol, conștient, să lupți împreună cu ceilalți membri ai partidului pentru înfăptuirea liniei partidului, a principiilor comuniste despre viață. Aceasta presupune că întreaga ta activitate, oriunde acționezi, trebuie să promovezi și să înfăptuiești în practică aceste principii. Aceasta este o problemă – ca să spun așa – a „A.B.C".- ului comunismului. A înțelege și a aplica linia partidului este o condiție elementară ce se cere oricărui om al muncii, oricărui cetățean al țării noastre care vrea să fie membru al partidului comunist. Iată de ce trebui să înțeleagă toți tovarășii din toate sectoarele de activitate că a fi comunist înseamnă a lupta pentru cauza partidului acolo unde se lucrează – în fabrică, în cooperativă, în sat, în institut, în universitate, în școală, iar pentru cei din teatru piesele

pe care le interpretează, pentru scriitori prin cărţile lor, pentru artiştii plastici prin operele lor. Nu este o pretenţie prea mare, ci minimă, dar fără de care nu poţi fi membru al Partidului Comunist Român. Şi acest lucru trebuie înţeles de toţi tovarăşii! (*Dezvoltarea şi perfecţionarea învăţământului*: 1972, 317; vezi şi *Activitatea ideologică...*: 1972, 89).

În general, „clasa muncitoare" era imaginată ca fiind alcătuită din comunişti devotaţi, cu un profil politic şi moral corespunzător. Avangardă a „construirii socialismului" în RSR, „clasa muncitoare" ar fi fost posesoarea unui „ideal social" care „prin trăsăturile sale specifice şi prin valorile sale, exercită o influenţă considerabilă asupra numeroaselor aspecte ale activităţii şi conştiinţei umane". Aşa cum am menţionat în capitolul precedent, în marxismul clasic „existenţa socială" determină „conştiinţa socială". În cadrul regimurilor leniniste, mai ales atunci când acestea intră într-o perioadă de stagnare şi ulterior de declin, raportul este inversat, „conştiinţa socială", niciodată pe deplin edificată, fiind chemată să creeze o realitate socială imaginată, normativ-leninistă, pentru a contracara tendinţele „burgheze" tot mai expansive ale propriilor societăţi. Procesul a fost experimentat din plin de către leninismul romantic. „*Idealul determină şi modifică atitudinile*, concentrează iniţiativele şi atitudinile superioare, care orientează aprecierile şi determină critica şi negarea a tot ceea ce se dovedeşte neeficient sau lipsit de valoare în procesul real şi în perspectivele de viitor" (Berescu în Surpat: 1974, 198; subl. în orig.). „Idealul" devine deci mai important decât realitatea, care se încăpăţânează să rămână „burgheză", iar leninismul romantic, asediat atât în plan intern, cât şi extern de contraofensiva ideologică „burgheză", îi rezistă radicalizându-se progresiv prin amplificarea intransigenţei revoluţionare.

Subiacent eticii şi „moralei socialiste" era „spiritul revoluţionar", adică „*idealul* urmărit de către proletariat" şi „*cauza* pentru care luptă el şi masele care-l urmează". Inerente „spiritului revoluţionar" erau „dăruirea, devotamentul şi angajarea totală, până la sacrificiu, faţă de cauza revoluţiei" (Zanc: 1975, 18. subl. în orig.). Încă o dovadă în sprijinul tezei că pentru regimurile leniniste, invers decât în cazul marxismului, „conştiinţa socială" devine mai importantă decât „existenţa socială" – poate fi găsită în următorul citat: „Socialismul [...] solicită din ce în ce mai mult o clară perspectivă a *ceea ce trebuie*, o conştiinţă prospectivă, susţinută de cunoaşterea ştiinţifică a existenţei prezente şi viitoare şi de o justă raportate a intereselor individuale la cele sociale" (Zanc: 1975, 38, subl. în orig.; vezi şi Berceanu în Iordănescu: 1976, 52-65). Sau, cu cuvintele lui E. Damian, „pe măsură ce sarcinile devin mai complexe, cerinţa întăririi caracterului revoluţionar al întregii munci de partid devine mai stringentă" (Damian: 1975, 37). Leninismul romantic subordonează întotdeauna realul „idealului", spre care primul inevitabil tinde. Tocmai de aceea, în cadrul regimurilor leniniste revoluţionare, ne-„îmburghezite", socialul şi implicit economicul sunt permanent

subsumate politicului ideologic determinat. Utilizând un argument contrafactualist, fertil din punct de vedere ştiinţific, în ciuda limitei metodologice care îi incumbă, putem afirma că Marx ar fi condamnat regimurile leniniste din secolul XX ca forme ale unui despotism de tip nou, legitimat în baza distorsionării ideilor emancipatoare şi moralmente vii extrase din lucrările sale şi ale lui Engels. Marx a declarat deseori că nu este „marxist", dând astfel de înţeles că nu era de acord cu numeroase interpretări şi reevaluări contemporane ale operelor sale. Cum să ne imaginăm deci că ar fi acceptat să fie etichetat drept marxist-leninist?

În plan internaţional, moralitatea şi „etica socialistă" constau nu în deschidere faţă de valori sau norme de comportament general sau chiar universal împărtăşite, ci în alianţe strategice numai cu „forţele progresiste" şi partidele comuniste. Şi în acest caz, raporturile trebuiau să aibă loc exclusiv prin intermediul partidului, adică sub supravegherea directă a lui Ceauşescu însuşi, deoarece pericolul intruziunii ideologiei „burgheze" în RSR era considerat ubicuu, atât în plan extern cât şi în plan intern. Citatele de mai sus o dovedesc cu prisosinţă. Tocmai de aceea, neavând „conştiinţa socialistă" suficient de dezvoltată, nici majoritatea membrilor de partid nu era considerată aptă de a gestiona cu succes o atare sarcină (vezi *Politica internaţionalistă...*: 1972). În termenii lui Kenneth Jowitt, PCR era cu adevărat o „fortăreaţă" ideologică, penetrată la rândul ei de idei şi orientări „contrarevoluţionare", şi care făcea tot posibilul să se izoleze faţă de societatea pe care o guverna şi lumea exterioară, încercând în acelaşi timp, prin mijloace diferite, să le imprime propria amprentă ideologică.

Educaţia reprezintă o altă componentă majoră a proiectului romantic leninist. Concepută în aşa fel încât să structureze gândirea, atitudinile şi comportamentele copiilor în conformitate cu cerinţele ideologice ale PCR, educaţia se extindea de asemenea şi asupra adulţilor. Pentru ambiţiile „transformatoare" ale leninismului romantic, educaţia nu putea fi decât „permanentă" (Dimitriu: 1978). Nu este vorba în acest caz de educaţia clasică, menită să dezvolte potenţialul cognitiv şi creator, ci de educaţie în sens leninist, obiectivul central al acesteia fiind tocmai îngustarea capacităţii de gândire şi dezvoltare liberă, confiscarea şi instrumentarea lor pentru împlinirea irealizabilului ideal revoluţionar. Deloc surprinzător, „funcţiile educaţiei trebuie redefinite pentru a corespunde proiectelor îndrăzneţe, dar realiste, de conectare a posibilităţilor actuale la alternativele viitorului". Procesul învăţării devine sinonim cu o „descătuşare a potenţialului uman, stimulare a forţelor intelectuale şi afective, *dezvoltare a capacităţii care nu are întemeiere în experienţa trecută sau prezentă* („burgheză", n.m.)", având ca şi caracteristici „cultivarea încrederii în sine", „*reînnoirea de sine*", „independenţa", „responsabilitatea", „*spiritul transformator*" şi, poate cel mai important aspect, „*simţul pentru viitor*" (Dimitriu: 1978, 28; subl.m.). Învăţământul era integral ideologizat, atât disciplinele sociale, cât şi cele tehnice. De fapt, dacă ţinem cont de importanţa „producţiei" de ingineri necesari „construirii

socialismului", putem înțelege de ce Ceaușescu nu dorea să facă nicio concesie la acest capitol, unde totuși aptitudinile tehnice ar fi primat. „În societate noastră socialistă nu poate deveni inginer cineva care nu are temeinice cunoştințe ideologice comuniste" (*Dezvoltarea şi perfecționarea învățământului*: 1972, 197), concluziona secretarul general al PCR.

Ca viitor purtător de stindard al proiectului romantic leninist, „tineretul" reprezenta o categorie socială aparte pentru activitatea propagandistică a PCR, a cărei înregimentare ideologică era considerată vitală pentru asigurarea continuității „construcției socialismului". La fel ca şi în cazul eticii şi „moralității socialiste", de care era inseparabilă, „educația permanentă" „a întregului popor" era centrată pe salvgardarea „patriei socialiste", pe al cărei „altar" nimic nu era prea prețios pentru a fi sacrificat. „Trebuie să creştem tineretul", scrie Dimitriu, „să formăm generațiile de oameni ai muncii care să fie oricând gata de orice sacrificiu şi chiar să-şi dea viața pentru a apăra suveranitatea şi independența patriei socialiste" (Dimitriu: 1978, 52; vezi şi Vaideanu, Neculau: 1985 şi Ceaușescu N., 1984, 92-104). Pe măsură ce ambițiile educative ale regimului față de tineret încercau decepții tot mai mari, aceştia optând în marea lor majoritate pentru modelul cultural occidental ca profilaxie împotriva încercărilor de a îi transforma în „oameni noi" (vezi Barbu: 2006, 15), propaganda PCR amplifica presupusa condiție mizeră, înjositoare şi degradantă a emigranților, cei mai mulți dintre ei tineri, în societățile capitaliste. Aceştia nu ar fi avut parte decât de slujbe efemere, prost plătite, marcate de cronica insecuritate socială şi economică pe care Occidentul ar fi experimentat-o (Nădăşan: 1989). Se spera astfel că nostalgia „patriei socialiste" îi va determina pe tineri să revină în țară. La urma urmei, nu era necesar un efort atât de mare pentru articularea „conştiinței socialiste", unde realitatea „burgheză" era înlocuită de realitatea fluidă ca mijloace dar determinată teleologic a leninismului romantic, şi unde Occidentul era în pragul colapsului, iar RSR înregistra progrese uluitoare pe toate planurile...

Reflectând asupra rolului educației în „problemele lumii contemporane", Mircea Duțu argumenta că

> Obiectivele şi dimensiunile unei noi ordini mondiale (conceptul va fi analizat la sfârşitul capitolului, n.m.), caracterul anacronic şi consecințele plurivalente, deosebit de negative ale subdezvoltării, decalajele multiple şi profunde ce caracterizează lumea contemporană şi necesitatea înlăturării lor se reflectă, sub forme specifice, în disciplinele de învățământ, în celelalte activități şcolare şi extraşcolare. Numeroase publicații, presa, emisiunile de radio şi televiziune acordă o atenție deosebită prezentării noii ordini mondiale, acțiunilor întreprinse pe diferite meridiane în direcția soluționărilor sale corespunzătoare, inițiativelor şi demersurilor României socialiste, ale preşedintelui Nicolae Ceaușescu în vederea rezolvării, în interesul popoarelor, a marilor probleme cu care se confruntă, în prezent, întreaga omenire (Duțu: 1989, 213).

În plan internațional, „educația permanentă" ar fi trebuit să contribuie la înțelegerea, acceptarea și promovarea obiectivelor regimului: „democratizarea relațiilor internaționale", construirea „noii ordini mondiale" și, mai ales în anii '80, legitimarea secretarului general al PCR ca figură internațională de prim rang.

„Democrația muncitorească", moralitatea și „etica socialistă" și „educația permanentă" erau orientate sinergic înspre crearea *„omului nou"*, complet ideologizat și capabil, la cererea partidului, de absolut orice. Sintagma se întâlnește și în cazul regimurilor fasciste, având practic același sens. „Educat" și „format" ca „parte integrantă a operei de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltată și de înaintare spre comunism", „omul nou" constituia, în imaginarul leninismului romantic, eroul (nu Eroul – acela nu putea fi decât Ceaușescu) înarmat cu „vigilență revoluționară" și posedând „conștiință socialistă", și neezitând să se pună la dispoziția partidului, implicit a lui Ceaușescu, oricând, oricum și oriunde, atât în țară cât și în afara ei (vezi „Creșterea rolului științelor sociale..." în *Probleme ale materialismului dialectic...*: 1977, 368-375).

În accepțiunea lui Octavian Fodor, „Automodelarea" și „zidirea interioară" reprezentau principalele coordonate ale spiritualității „omului nou". „Zidirea interioară" are rolul de a izola subiectul de ideile și tentațiile tipic „burgheze", procesul desfășurându-se în cadrul unui elan revoluționar de proporții. „Nimic nu exaltă dorința de mai bine, fervoarea, puterile spirituale ale omului decât afirmarea viguroasă a unei personalități limpezite prin intransigență", continuă Fodor. „Omul nou" este, la fel ca în programul ideologic al Gărzii de Fier, un erou (Copilaș: 2009f, 92-103) capabil de a îndura cele mai mari privațiuni în numele idealului revoluționar și permanent dispus să recurgă la sacrificiul suprem în acest sens. Iar eroismul nu are nimic în comun cu un stil de viață calm, liniștit, rațional. Nu. Doar spiritul „burghez" se complace în „satisfacții ieftine" și urmărește obținerea de „succese facile", fiind astfel „pândit de riscul infatuării și al moliciunii". „Omul nou" reușește să se autodisciplineze atunci când este cazul, manifestând de asemenea un entuziasm debordant față de directivele partidului (Fodor în Iordănescu: 1976, 31-38). Dacă ar fi reușit să creeze „oameni noi", regimurile leniniste ar fi supraviețuit probabil în condiții economice oricât de vitrege, deoarece aceștia din urmă ar fi fost complet imunizați la tentațiile realității „burgheze".

„Patriotismul revoluționar socialist", un concept asupra căruia am avut ocazia să ne oprim pe scurt în capitolul precedent, exprimă o altă modalitate de îmbinare între leninism și romantismul naționalist în România de după 1965. Considerat *„reflectarea complexă, concret-istorică a patriei, însăși conștiința patriotică obiectivată în gândirea, concepția, atitudinea și simțirea omului"* (Răducu, Deliman: 1983, 38; subl în orig.), varianta de patriotism specifică leninismului romantic însemna, împreună cu conceptele mai sus analizate, o altă formă de mobilizare socială pe coordonate ideologice. „Patriotismul revoluționar

socialist" îşi propunea să contribuie la dezvoltarea „conştiinţei socialiste" prin adăugarea unei dimensiuni patriotice acesteia. Două precizări se impun. În primul rând, „patriotismul revoluţionar socialist" nu ar fi trebuit confundat cu naţionalismul „burghez" pe care, dimpotrivă, îl combătea: exprimând interesele şi poziţia „clasei muncitoare", „patriotismul revoluţionar socialist" nu ar fi avut nimic în comun cu naţionalismul propriu societăţilor capitaliste, bazat pe deturnarea sentimentului naţional de către „burghezia" opresivă (Răducu, Deliman: 1983, 47; Şerbănescu: 1973, 79-80; Matei în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare...*: 1980, 114; Ceauşescu în *Apărarea patriei...*: 1977, 346-347).

În accepţiunea lui Dumitru Mazilu, „patriotismul socialist" trebuia disociat ferm de „naţionalismul burghez", expresie nocivă a luptei de clasă şi a exploatării tipice relaţiilor sociale capitaliste. Corelativ, interese naţionale autentice nu puteau avea decât statele comuniste, unde clasele fuseseră abolite; în rest, nu putea prima decât interese de clasă, în special cele ale burgheziei aflate la putere (Rebedeu în Ceterchi: 1971, 310). Ceea ce contează în definitiv este faptul că în interiorul statelor capitaliste se întrezărea posibilitatea unei revoluţii, de ce nu romantic leniniste, pornind de la „patriotismul forţelor progresiste ale naţiunii" care „intră în conflict cu naţionalismul burgheziei reacţionare", responsabil de poziţionarea „antagonistă" a naţiunilor. „Este cunoscut că naţionalismul burghez nu exclude relaţiile cu alte naţiuni, dar imprimă acestora – ca expresie a esenţei de clasă a orânduirii burgheze – tendinţa de dominare asupra naţiunilor mai mici şi mai slabe de către cele mai puternice, încercarea de amestec în treburile interne, încălcarea independenţei şi suveranităţii naţionale, promovarea inegalităţii, încălcarea demnităţii altor popoare" (Mazilu în Ceterchi: 1971, 368-369). În ultimă instanţă, chiar şi Uniunea Sovietică putea fi acuzată de genul acesta de naţionalism, Ceauşescu neezitând în a condamna comportamentul de mare putere al Moscovei. Se observă deci gradul substanţial de independenţă ideologică al leninismului romantic în raport cu filiaţia sa moscovită.

În concluzie, era necesară „o demarcaţie clară între naţionalism („burghez", n.m.) şi lupta pentru apărarea intereselor naţionale ale fiecărui popor" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 179). În sens romantic leninist, naţionalism însemna „aţâţare naţionalistă, şovină" sau „politică de învrăjbire naţională" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 144). PCR nu avea nevoie de aşa ceva pentru a edifica utopia ideologică proprie – chiar dacă, până la urmă, tocmai aceste efecte ale naţionalismului le-a adus inevitabil în prim-plan[17] – ci de pace şi colaborare între minorităţile etnice,

[17] Este clar că leninismul romantic a încorporat nu numai un naţionalism aseptizat ideologic ci, poate chiar în mai mare măsură, un naţionalism „burghez", moştenit din tradiţia naţionalistă românească, la rândul ei influenţată de romantismul şi naţionalismul german şamd. Leninismul a fost până la urmă un produs al „burgheziei" adică al modernităţii. Lenin însuşi recunoştea acest lucru când afirma că este imposibilă crearea comunismului fără a utiliza materia vechii societăţi, capitaliste (Lenin: 1954, 593). Astfel, adevăraţii

ambele traduse printr-un randament sporit în „construirea socialismului". Iar „clasa muncitoare", integrând forțat din punct de vedere al mijloacelor și iluzoriu din punct de vedere al succesului obținut toate grupurile etnice și naționale din RSR, era creditată ca putând pune acest deziderat în practică. Așa cum declama Ceaușescu la Congresul Uniunii Sindicatelor din 1976,

> Devenind clasă conducătoare în societate, clasa muncitoare are înalta datorie de a apăra libertatea patriei, independența și suveranitatea poporului, de a face totul pentru propășirea și bunăstarea națiunii, de a asigura clădirea noii orânduiri sociale corespunzător condițiilor istorice specifice și voinței propriului popor. Ignorarea salvgardării independenței naționale, acceptarea încălcării suveranității poporului căruia îi aparține clasa muncitoare, partidul comunist, sunt sinonime, în ultimă instanță, cu abdicarea de la principiile revoluționare marxist-leniniste, de la misiunea încredințată de istorie comuniștilor, cu alunecare pe panta cosmopolitismului și nihilismului național.

comuniști urmau să se nască de abia peste câteva generații, atunci când lumea capitalistă, „burgheză", ar fi dispărut sau ar fi urmat să dispară curând, gândirea și înțelegerea ei nemaifiind posibilă prin contact direct, ci devenind apanajul exclusiv al partidului de tip leninist. Ceea ce nu s-a mai întâmplat, leninismul dezintegrându-se până la urmă în aceeași lume „burgheză" care i-a dat naștere. La fel, naționalismul leninismului romantic nu putea fi articulat în absența unor categorii semantice „burgheze". Cu timpul, conținutul său „burghez" ar fi dispărut pe măsură ce RSR se izola de lumea exterioară iar PCR și de lumea exterioară, și de societate, cel puțin până la asaltul ideologic final. Revoluția globală a leninismului clasic nu mai reprezenta o opțiune, cel puțin nu în această formă, pentru leninismul romantic. Dar, dacă leninismul sistemic și, în mai mare măsură, leninismul post-bolșevic, de exemplu, au sucombat în fața „burgheziei" renunțând la ambiția revoluționară permanentă definitorie pentru leninismul „viu" și „îmburghezindu-se" până la dispariție – leninismul romantic a devenit tot mai revoluționar pentru a face față fluxului ideologic burghez din anii '70 și '80. Problema a constat însă în faptul că militantismul revoluționar al leninismului romantic nu a însemnat altceva decât o exacerbare a „patriotismului revoluționar socialist", a cărui dimensiune „burgheză" a fost amplificată în disperarea de a îndoctrina o populație mai străină ca oricând de regim. Naționalismul romantic leninist a renunțat la mobilizare și integrare în favoarea ostilității violente și a „xenofobiei" (Shafir: 1989a, 3) care, până la urmă au fost transferate de populație asupra sa, nu asupra altor națiuni sau grupuri etnice, așa cum spera regimul să se întâmple. S-ar putea afirma deci că leninismul romantic s-a „îmburghezit" inconștient, exacerbând fondul „burghez" rezidual din cadrul naționalismului pe care îl profesa pentru a compensa insecuritatea datorată instabilității politice accelerate pe care o experimenta. Gestul i-a fost în cele din urmă fatal. Pe de altă parte, așa cum vom vedea în următorul capitol, revoluția din 1989 nu ar fi fost posibilă dacă Gorbaciov nu ar fi convins elitele politice și populațiile est-europene de sinceritatea cu care se angajase să retragă sprijinul militar regimurilor comuniste din această regiune. Oricât s-ar fi crezut de independent, leninismul romantic depindea din multe puncte de vedere de centrul moscovit. Iar când leninismul post-bolșevic a distrus acest centru, a devenit vizibil cât de puțin consolidate ideologic și politic erau, și după aproape jumătate de secol de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, statele comuniste est-europene.

De aceea, în ciuda noilor teorii „burgheze" ale „mondializării" (Răducu, Deliman: 1983, 54) care relativizau importanța factorului național în procesele tot mai complexe şi interdependente derulate pe scena globală, „națiunea, întărirea independenței naționale sunt factori determinanți ai progresului, ai însuşi viitorului comunismului pe planeta noastră!" (Ceauşescu în *Apărarea patriei...*: 1977, 343-344), era de părere secretarul general al PCR.

În al doilea rând, „patriotismul revoluționar socialist" era considerat ca fiind pe deplin „internaționalist". Ceea ce înțelegea însă leninismul romantic prin internaționalism nu avea aproape nimic în comun cu accepțiunea dată „internaționalismului proletar" de către leninismul sistemic. Pentru Brejnev, „importanța principială a internaționalizării experienței revoluționare" rezida, invocându-l ritualic pe Lenin, în conştientizarea faptului că „fiecare încercare separată de construire a unei noi societăți (socialiste, n.m.) poate suferi de o unilateralitate sau alta, de imperfecțiune, că «socialismul integral» se făureşte «pe baza colaborării internaționale a proletariatului *din toate țările*»" (Brejnev: 1978, 207; subl. în orig.). Sub îndrumarea legitimă a Uniunii Sovietice, s-ar putea adăuga. „Internaționalist", în vocabularul leninismului sistemic, are un sens aproape identic raportat la semantica generală a termenului.

Pentru leninismul romantic însă, „internaționalismul" nu putea începe decât de la național. Astfel, „patriotismul revoluționar socialist" reprezenta „chezăşia solidarității internaționale, el neputând fi interpretat drept naționalism îngust sau o politica de izolare națională, după cum, desigur, şi *internaționalismul rămâne incompatibil cu cosmopolitismul, hegemonismul şi şovinismul de mare putere*, cu negarea sau subaprecierea rolului națiunii sau al statului național" (Răducu, Deliman: 1983, 52; subl. m.). Accepțiunea sovietică a termenului era deci respinsă ca „şovinism de mare putere" sau „hegemonism". Simultan, globalizarea culturală şi economică a cărei premise se conturau tot mai clar în Occident era catalogată drept „cosmopolitism", un construct teoretic considerat artificial din cauza absenței ancorării sale într-un sol național, singura unitate de măsură acceptată de către leninismul romantic la nivel internațional.

> Internaționalismul presupune în mod necondiționat existența liberă şi egală în drepturi a națiunilor, dezvoltarea partidelor comuniste independente ca premisă fundamentală şi hotărâtoare a legăturilor lor de solidaritate frățească. Îndatorirea comuniştilor constă înainte de toate în a se preocupa de organizarea luptei revoluționare din propria țară, iar acolo unde sunt partide de guvernământ de a asigura făurirea societății socialiste. În nici un caz grija pentru progresul şi prosperitatea țării lor, pentru dezvoltarea ei economică şi culturală, care nu se realizează pe seama altor popoare, în detrimentul sau prin negarea intereselor altora, nu poate fi prezentată ca expresie a naționalismului. Dimpotrivă, numai în acest fel comuniştii îşi îndeplinesc rolul de avangardă şi forță conducătoare a propriului popor, contribuie la statornicirea unor relații de respect şi încredere

> între toate popoarele – temelia unei reale solidarități cu mișcările revoluționare din toate țările (*Națiunea socialistă*: 1972, 179-180).

Sau, pe un ton care se dorea a fi intelectual, afirma Ceaușescu, „originea cuvântului internaționalism este latină, el se compune din particulele «inter» și «natio» și etimologic înseamnă colaborare între națiuni. Este firesc să concepem naționalismul ca relații între națiuni socialiste frățești, libere, egale și independente. Numai între națiuni libere și independente se poate vorbi de o colaborare egală în drepturi, de adevăratul internaționalism socialist" (*Națiunea socialistă*: 1972, 163). Internaționalismul romantic leninist era inteligibil exclusiv prin prisma naționalismului; de fapt, nu era altceva decât naționalism romantic proiectat la scară internațională. Invers, internaționalismul sistemic leninist, chiar dacă, bineînțeles, sintetiza cel mai bine interesele externe ale Moscovei, avea totuși un conținut ideologic diferit, mult mai apropiat de cel al leninismului revoluționar chiar dacă, așa cum am mai amintit, substanța sa revoluționară se disipase.

Într-un articol publicat în 1970, Kenneth Jowitt demonstrează convingător cum a „redefinit" PCR internaționalismul. Dacă în perioada leninismului post-revoluționar sovietic internaționalismul deriva din puterea Moscovei ca centru indisputabil și chiar poate legitim al lumii comuniste, începând cu a doua jumătate a anilor '60, comuniștii români i-au inversat sensul, transformându-l într-o particularitate națională: puterea colectivă ar fi avut de acum înainte la bază puterea unităților. Astfel, continuă Jowitt, preferând o abordare bazată pe „cooperare", unde protagoniștii interacționează construcutiv în ciuda diferențelor care îi separă – unui „consens" bazat pe obedienta voluntară și necondiționată față de centrul moscovit, PCR „a înlocuit noțiunea unității monolitice cu un concept foarte asemănător «mâinii invizibile» a lui Adam Smith" (Jowitt: 1970, 43). Ideea este fertilă, fiind probabil influențată de funcționalismului dominant în anii '60 în teoria relațiilor internaționale (RI). Dincolo de detaliile teoretice, concluzia este că leninismul romantic a modificat radical sensul sovietic al internaționalismului, o nouă dovadă a independenței sale ideologice în raport cu centrul moscovit.

Pe măsură ce, în anii '80, populația se îndepărta tot mai mult de regim iar acesta din urmă, în consecință, se radicaliza, „patriotismul revoluționar socialist" va fi orientat preponderent înspre „apărarea cuceririlor revoluționare ale poporului român", (extinderea lor începuse să devină tot mai improbabilă), a cărui „conștiință revoluționară" se lăsa așteptată. Tineretul, atât de apreciat în propaganda oficială, se transformase într-un cal troian al pernicioaselor idei „burgheze": „Însușirea și trăirea concepției revoluționare despre lume și viață, a politicii partidului nostru are un rol hotărâtor în învingerea presiunilor și propagandei reacționare burgheze, național-șovine, în eliminarea vechilor prejudecăți și obiceiuri ce pot atinge anumiți membri ai societății noastre, dar mai ales pe unii tineri, la care pe lângă lipsa de experiență se mai adaugă predispoziți aprecierii superficiale eronate, neselective a unor realități" (Popa: 1987, 153).

Toate conceptele mai sus discutate – „democraţia muncitorească revoluţionară", moralitatea şi „etica socialistă", „educaţia permanentă", „omul nou", „patriotismul revoluţionar socialist" – exprimă dezideratul maximizării puterii leninismului romantic, atât în plan intern cât şi internaţional. În cadrul lor naţionalismul predomină, dar nu se poate afirma că o face în detrimentul leninismului. Militantismul social, intransigenţa „revoluţionară", marota industrializării, care va fi discutată mai jos – toate acestea sunt categorii intrinsec leniniste. Naţionalismul însuşi conţinut în leninismul romantic nu poate fi echivalat, din punct de vedere ideologic, cu naţionalismul „burghez", deşi efectele lor sociale sunt aceleaşi. „Patriotismul revoluţionar socialist" este întotdeauna orientat, în virtutea leninismului care îl subîntinde, înspre viitor, iar atitudinea sa ideologică este mult mai totalizatoare şi mai intransigentă decât în cazul naţionalismelor obişnuite, din care, sigur, se inspiră. Dar o face pentru a le depăşi, pentru a putea crea, în timp, un naţionalism eliberat de încorsetările oricărei referinţe „burgheze". Într-o lume în mare măsură „burgheză", în care chiar şi mare parte a regimurile leniniste băteau în retragere şi se „îmburghezeau" involuntar, încet şi sigur, dezideratul leninismului romantic de a crea un naţionalism sterilizat din punct de vedere ideologic şi care i-ar fi confirmat suveranitatea internă şi mult dorita independenţă externă nu putea fi mai mult decât o utopie. Probabil tocmai (şi) din acest motiv a fost urmărit cu o înverşunare iraţională, până la sfârşit.

Nu în ultimul rând, PCR încerca, aşa cum o făceau de altfel toate partidele leniniste, să impună propria accepţiune a naţionalului, respectiv internaţionalului, ca derivând din scrierile clasice ale lui Marx, Engels şi Lenin. Toţi trei sunt integraţi în categoria marxism-leninismului, în ciuda faptului că între primii doi şi ultimul există, din punct de vedere filosofic, o diferenţă de natură, iar de asemenea între Engels şi Marx există o diferenţă de grad, am putea spune, „Maurul" (porecla lui Marx) fiind mult mai intransigent şi totodată mai exigent decât „Generalul" (porecla lui Engels), care poseda însă un scris mult mai accesibil (vezi *Marx, Engels, Lenin...*: 1987).

Un instrumentar teoretic util pentru înţelegerea întregului vocabular romantic leninist şi leninist în general este ceea ce cercetătoarea Françoise Thom a numit „limba de lemn" (2005). „Limba de lemn", propaganda permanentă prin care regimurile leniniste percep şi atacă realitatea „burgheză" are rolul nu de a extinde gândirea şi exprimarea, ca orice altă limbă, ci de a le reduce, estompând în acest fel referinţele la categoriile de gândire „burgheze", chiar dacă le instrumentează terminologic. Treptat, chiar dacă populaţia este refractară la propaganda oficială, va prelua involuntar, se speră, termeni, idei şi atitudini cu conţinut leninist, imunitatea ei faţă de propagandă diminuându-se progresiv (vezi şi Betea: 2002, Copilaş: 2009g, 82-93).

7.6. Cultul personalității ca dimensiune constitutivă a leninismului romantic

Programul ideologic al leninismului romantic nu poate fi abordat în absența înțelegerii cultului personalității care l-a învăluit pe Ceaușescu și a cărui implicații au excedat cu mult individualitatea secretarului general al PCR. Ca un preambul al unei scurte analize a dimensiunii interne, respetiv externe a cultului, merită menționate câteva trăsături psihologice ale personajului. Unele dintre cele mai sugestive analize ale lui Ceaușescu omul provin de la foști oficiali comuniști care l-au cunoscut mai mult sau mai puțin bine. Să începem cu Alexandru Bârlădeanu. „Ceaușescu nu era vesel deloc", se destăinuie acesta, părându-i-se „uscat ca o iască. Discordant este faptul că-i plăceau romanțele, care denotă sentimentalism (sic!)". Mai departe, liderul român „Mai avea o caracteristică ciudată: nu putea suferi oamenii fericiți. Îi făcea rău fizic starea de bine a altuia. Dacă voiai să-l indispui cu ceva, nu trebuia decât să-i povestești cât de bine te-ai simțit la o masă în ajun sau cât de plăcută este o anumită femeie. În viața de toate zilele, nu putea suferi oamenii fericiți. Doar la modul general vorbea continuu de fericirea poporului" (Betea: 1997, 203). Exceptând inevitabilele resentimente pe care Bârlădeanu i le purta lui Ceaușescu deoarece fusese pensionat forțat în 1967, portretul pe care i-l schițează contribuie la înțelegerea motivațiilor fanatice, leniniste, aflate în subsidiarul gândirii și a deciziilor politice a succesorului lui Gheorghiu Dej. O altă trăsătură a lui Ceaușescu a fost impunerea unui „stil de lucru" extrem de auster. La ședințele la care secretarul general al PCR participa fumatul era interzis. Nici chiar miniștrii, în propriile cabinete, nu ar fi avut voie să fumeze. „Se spune că aceștia fumează ca liceeni (sic!) în WC-urile propriilor birouri" („Despre stilul de muncă...": 1972, 2).

Pentru a ne convinge de aceste trăsături, nu trebuie decât să îi dăm cuvântul lui Alexandru Budișteanu, arhitectul-șef al Bucureștiului între 1977 și 1983, „perioadă în care dictatorul a fost cuprins de entuziasme urbanistice". Odată ajuns pe șantier, conform deja ritualicelor „vizite de lucru", Ceaușescu și soția sa începeau să debiteze enormități tehnice și estetice, cerând supradimensionarea proiectelor aflate deja în lucru. „Nimeni nu avea curajul să-i contrazică, să le spună că vorbesc aiureli...". Ba, mai mult, „activiștii" care îl înconjurau pe Ceaușescu „începeau să-i mulțumească pentru fiecare gogomănie, ba chiar îi spuneau că vorbele lui i-au iluminat brusc. Eu eram exasperat", mărturisește Budișteanu, „dar găsisem o tactică. Ziceam și eu «da, da, da, foarte bine», dar completam: «Nu e bine să vă mai prezentăm o variantă?» El devenea curios și mă întreba despre ce e vorba și începeam un fel de jonglerie, din care să rezulte că ideea fezabilă tehnic pe care o aveam îi venise de fapt chiar lui. Trebuia să-i induc asta" deoarece secretarul general al PCR, devenit, începând cu 1974 și președinte al RSR, nu putea accepta idei bune de la alte persoane. Era imperativă re-

cunoaşterea faptului că el şi numai el reprezintă unica sursă de idei bune... Budişteanu continuă: „Dacă îi spuneai că e vorba despre sacrificii umane şi financiare inutile, că se demolează clădiri vechi, monumente, devenea brusc suspicios: «Tovarhăşi, cine are interhes să nu se demoleze clădirhea asta?»". Referitor la presupusa credinţă în Dumnezeu a lui Ceauşescu, derivând din superstiţiile rurale de care nu a reuşit să se debaraseze definitiv în ciuda „educaţiei" leniniste pe care şi-a însuşit-o, Budişteanu oferă o diagnoză nepretenţioasă, concisă şi în acelaşi timp extrem de judicioasă. „Unii pretind că ar fi crezut în Dumnezeu. Eu spun că se credea în rivalitate cu el" (Roman: 2008, 46-47).

De asemenea, alcătuirea discursurilor publice ale liderului PCR reprezenta o întreagă aventură. Acestea se structurau în jurul indicaţiilor lui Ceauşescu însuşi, respective a datelor furnizate de către ministerele de resort în funcţie de tema discursului. Dumitru Popescu, preşedinte al Consiliului Culturii, asistat de vicepreşedintele Ion Dodu Bălan şi de Ion Brad, erau responsabili pentru forma finală a discursului, cel puţin în anii 1970. Odată bătut la maşină, Ceauşescu citea manuscrisul de câteva ori, având uneori intervenţii de ultim moment care necesitau mobilizarea unei întregi armate de scribi. Aceştia din urmă, pentru a evita întreruperile, bâlbâielile şi gafele secretarului general al PCR, care antrenau repercursiuni grave asupra lor, căutau „să alcătuiască fraze care nu pun probleme prea mari de cetire şi pronunţie". Nu în ultimul rând, pentru a nu fi nevoiţi să întâmpine reproşurile sale, cei care redactau discursurile „umflau" deliberat cifrele. Liderul PCR „este deci minţit cu ştiinţă şi se poate afirma că în multe rânduri el face de bună credinţă afirmaţii în discursurile sale" („Cum sunt pregătite...": 22 martie 1973, 1-3). Nu încerc în niciun caz să acreditez teza unui Ceauşescu inocent, bine intenţionat şi manipulat de către subalterni, ci consecinţele unui comportament tipic regimurilor leniniste.

O imagine interesantă asupra intimităţii lui Ceauşescu ne este oferită de către fosta lui menajeră, Suzana Andreiaş. Aceasta îşi aminteşte că, în viaţa de familie, Ceauşescu era extrem de ordonat, politicos când nu era îngândurat datorită problemelor politice şi, în general, grijuliu şi atent cu Nicu, Valentin şi Zoia, copiii cuplului dictatorial. Se pare că Ceauşescu nu renunţa la ambiţia independenţei nici în viaţa personală: „El îşi făcea toaleta singur, se îmbrăca singur, se dezbrăca singur, nu avea nevoie de nimeni. Lucrurile şi le punea într-o ordine desăvârşită, ne le arunca niciodată pe scaune sau în alte părţi. Niciodată" (Dobrescu: 2004, 80). Chiar dacă fosta menajeră îi poartă o admiraţie aproape explicită lui Ceauşescu, exprimă concomitent şi oarecum paradoxal teamă nedisimulată indusă de aproape treizeci de ani de muncă în reşedinţele cuplului Ceauşescu. „Doamna Maria", se destăinuie ea intervievatoarei, „eu am fost mai mult forţată să rămân în casa Ceauşeştilor. Dacă plecam, nu mai avea voie să mă angajeze nimeni, nicăieri. N-am făcut nici o greşeală, pentru că ştiam ce mă aşteaptă dacă greşesc. A trebuit să stau totdeauna dreaptă ca o lumânare, să nu mă înclin în

dreapta sau în stânga" (Dobrescu: 2004, 170-171). Camil Roguski, un alt arhitect care a lucrat cu Ceauşescu, specializat în decoraţii interioare, afirmă că acesta şi nevasta sa erau adepţii unui stil baroc încărcat până la extrem: „tot ce era mai împopoţonat şi mai lucrat era mai frumos. Niciodată n-o să vedeţi la el în casă un lucru simplu (sic!). Munca însemna pentru el frumuseţe. Cu cât era mai sculptat, cu cât era mai pictat, cu cât era mai intarsiat, cu cât erau mai mici florile dintr-un covor, cu atât obiectul acela de artă, de mobilier, de decor, era mai interesant". În ceea ce priveşte reşedinţele construite pentru cuplul Ceauşescu, „lui îi plăcea tot ce era mai mare. Credea că era şi frumos" (Roguski, Chivu: 2005, 112-113). Cu siguranţă, şi eroic. Apare aici încă o similitudine a leninismului cu romantismul clasic: prioritatea esteticului, în accepţiune proprie, asupra moralităţii. Romanticilor, „dacă ceva li se părea frumos sau corespunzător sentimentelor lor, nu se mai întrebau dacă este sau nu şi moral" (Huch: 2011, 541).

Din mărturiile celor care l-au cunoscut pe Ceauşescu personal se poate deduce că între viaţa privată şi gândirea sa politică, naţională sau internaţională, există un imbatabil raport de continuitate. Ceauşescu trăia la fel cum gândea: simplu, rigid, dogmatic, având pretenţia, justificabilă din punctul său de vedere, ca toată lumea să gândească şi să trăiască la fel. Deşi în intimitate ar fi fost „foarte natural" (Dobrescu: 2004, 80), este vorba probabil de o atitudine atât calculată, cât şi, mai ales, provenind din stereotipiile rurale ale secretarului general al PCR. Culinar şi medical, acesta nu utiliza decât produse cu care se obişnuise în copilăria petrecută la Scorniceşti (Dobrescu: 2004; Roguski, Chivu: 2005). Probabil că tot de acolo a deprins un naţionalism atavic, funciar, prea puţin înţeles sau abordat în cheie ideologică. Leninismul post-revoluţionar a constituit matricea ideologică, „structura structurantă" în termenii lui Anthony Giddens, care a circumscris şi ataşamentul naţionalist al lui Ceauşescu de-a lungul unui proces care a condus, în combinaţie cu numeroşi alţi factori cum ar fi naţionalismul tradiţional al societăţii şi mentalităţii româneşti sau capacitatea lui Ceauşescu de a îşi construi poziţia politică din timp, cu răbdare şi meticulozitate, şi de a numi în posturi administrative foarte importante persoane care îi datorau cariera şi care îi erau deci, de voie de nevoie, fidele, deoarece puterea şi privilegiile lor erau direct proporţionale cu puterea şi privilegiile lui Ceauşescu însuşi – la apariţia, dezvoltarea şi consolidarea leninismului romantic. După cum am mai menţionat, leninismul romantic nu poate fi redus la gândirea lui Ceauşescu, deşi îşi are în ea una dintre cele mai importante surse. Leninismul romantic a reprezentat o ideologie „de sus" care a încorporat însă masiv prejudecăţi, reflexe şi atitudini „de jos". Nu se poate aprecia cu exactitate care dimensiune, cea leninistă, „de sus" sau dimensiunea romantic-naţionalistă, „de jos" (pe care o regăsim însă de asemenea şi „sus", în convingerile lui Ceauşescu dar şi a unei părţi consistente a camarilei sale şi a aparatului propagandistic al partidului) este mai importantă pentru înţelegerea leninismului romantic. Un asemenea demers nici nu îşi are

rostul, în definitiv, deoarece leninismul romantic înseamnă până la urmă o osmoză atât de profundă între leninism şi naţionalism romantic şi deopotrivă fascizant încât orice încercare de a accentua importanţa uneia dintre dimensiuni în detrimentul celeilalte este sortită eşecului.

Revenind la cultul lui Ceauşescu, cele mai plastice descrieri ale psihologiei ceauşiste provin probabil de la fostul său secretar, Silviu Curticeanu. „Nu cred că cineva din anturajul lui l-a iubit cu adevărat", scrie acesta. „Nici nu-l interesa! *El iubea numai imaginea lui eroică în perspectiva istoriei* pe care singur şi-a creat-o (nu chiar singur, n.m.), uitând că imaginea este trucată. De urât, l-au urât mulţi, dar nu-mi dau seama dacă ştia şi, mai ales, dacă îl interesa (subl. m.)". „Romantismul revoluţionar" prin care însuşi secretarul general al PCR descria atitudinea mobilizatoare şi fidelitatea faţă de regim pe care dorea cu orice preţ să le inoculeze populaţiei îşi găseşte şi aici confirmarea. Pe Ceauşescu nu îl interesa cu adevărat, am putea adăuga, decât obţinerea controlului asupra „legităţilor istorice" şi imprimarea unei direcţii romantic leniniste acestora. În ceea ce priveşte „trăsătura dominantă a caracterului său", opinează Curticeanu, aceasta era „viclenia; el apare mereu în imaginea mea cu o mie de feţe şi nu pot distinge, nici acum, masca – de chipul adevărat. Viclenia lui nu era aceea a ţăranului, fie el chiar şi oltean, ci una aproape diabolică, ce întrecea, de multe ori, chiar şi imaginaţia lui Machiavelli; isteţ şi şiret în orice împrejurare, ajungea deseori să fie perfid, făţarnic şi ipocrit" (Curticeanu: 2008, 117). În ceea ce priveşte inteligenţa sa, Curticeanu nu are nici un dubiu. Pentru el, „Ceauşescu a fost dotat cu o inteligenţă nativă, afirmaţiile referitoare la «prostia» lui fiind gratuite. Am stat mult de vorbă cu el între patru ochi şi niciodată, indiferent de domeniul abordat, nu mi-a făcut impresia unui om lipsit de inteligenţă", aflăm din memoriile fostului său secretar. Fără a simţi nevoia să îl contrazic pe Curticeanu, cred totuşi că este vorba mai degrabă de o anumită confuzie. Ceauşescu era viclean, abil, perspicace, având un fler politic impresionant, sunt de acord, dar nu era capabil să vadă şi să înţeleagă dincolo de vălul romantic leninist care i-a limitat şi osificat gândirea. Din acest punct de vedere, inteligenţa sa era pusă în slujba fanatismului cu care îşi urma idealul romantic şi absurd deopotrivă al edificării propriei variante de comunism în România. Iar măsura în care un fanatic este sau poate fi inteligent reprezintă o cu totul altă discuţie. Tot referitor la acest aspect, merită să ne întrebăm dacă pragmatismul şi abilitatea lui Ceauşescu nu intrau în contradicţie cu romantismul său declarat. Aş răspunde negativ, deoarece pragmatismul nu exista independent de romantism, ci dimpotrivă era instrumentat pe filieră romantic leninistă, ca de altfel toate energiile lui Ceauşescu.

> O altă trăsătură dominantă a caracterului său a fost duritatea. Sever şi auster din fire, lipsit total de simţul umorului, Ceauşescu folosea duritatea ca mijloc de impunere a punctelor sale de vedere, ori de câte ori aprecia că principiile şi

> viclenia nu-i sunt suficiente. Duritatea lui nu era o simplă descărcare nervoasă, comună multor oameni, ci un mijloc, de multe ori mimat, pentru realizarea aceluiaşi ţel: asigurarea unei autorităţi personale absolute. Duritatea se manifesta în mod obişnuit prin «greutatea» cuvintelor folosite: „ai pus la pământ industria", „ai vândut ţara străinilor", „ai dezorganizat munca de partid", „ai introdus harababura la cancelarie" etc. etc., nuanţele fiind determinate numai de răspunderile concrete ale victimei momentului.
> Alteori, în cercuri mai restrânse, duritatea era însoţită de adevărate scene de isterie: atunci, faţa i se congestiona, bâlbâiala se accentua până la a-l face neinteligibil, ţipa ca din gură de şarpe, arunca dosare pe jos, rupea hârtii, bătea cu pumnul în masă, gata s-o spargă. Doamne! Am asistat la multe asemenea scene, dar n-aş putea să mă pronunţ câte au fost reale şi câte simulate, pentru că l-am auzit tunând şi fulgerând, pentru ca, în secunda următoare, să-l văd râzând şi bine dispus (Curticeanu: 2008, 119-120).

Maximizarea propriei puteri nu era văzută neapărat ca un scop în sine, ci ca un vehicol pentru „construirea socialismului". Ceauşescu nu era, aşa cum observă şi Curticeanu (2008: 122) motivat doar de dorinţa de putere; logica realpolitik-ului este deci, după cum voi încerca să demonstrez în partea finală a lucrării, insuficientă pentru descifrarea comportamentuui şi deciziilor sale politice, chiar dacă o stăpânea fără doar şi poate, făcând uz de ea oricând avea ocazia; obiectivul său suprem era, aşa cum am afirmat de atâtea ori, teleologic: construirea fundaţiei pentru comunismul de mâine.

În plan intern, cultul personalităţii lui Ceauşescu reflecta grandomania, ambiţiile nemăsurate şi dorinţa de putere totală a acestuia asupra trecutului, prezentului şi viitorului României. Componenta romantică a cultului iese în evidenţă: portretizarea lui Ceauşescu în erou aflat în continuitate cu legendari voievozi ai principatelor române, mulţimi întregi desfăşurându-se în spectacole coregrafice de proporţii cu ocazia evenimentelor principale sărbătorite de către regim: 23 august, 1 decembrie, 26 ianuarie, 7 ianuarie (zilele de naştere ale lui Ceauşescu, respectiv a soţiei sale) etc. Nu în ultimul rând, Ceauşescu era întâmpinat uneori, în oraşele cu o istorie plină de semnficaţii, dar recuperată din plin pe coordonate ideologice, de către propagandişti costumaţi în uniforme militare de epocă. Actualul lider prelau astfel simbolic ştafeta de la un Mircea cel Bătrân sau Vlad Ţepeş, care îl salutau solemn (Georgescu: 2008, Orescu: 2006, 122-127, Ute Gabanyi: 2003; Masson: 1987, 53-59; Cioroianu: 2005b). În interiorul graniţelor ţării, cultul lui Ceauşescu avea o funcţie mobilizatoare, atât la nivel social cât şi ideologic; treptat însă, aceasta se va estompa pe măsură ce amplitudinea cultului va fi exacerbată ca urmare a insecurităţii sporite a lui Ceauşescu în raport cu lumea exterioară, societatea română şi chiar propriul partid (vezi Fischer: 1989, Linden în Nelson: 1981, 225). Confruntat cu „îmburghezirea" progresivă care cuprinsese „lagărul socialist" începând cu sfârşitul anilor '60, trecând prin anii '70 şi devenind tot mai vizibilă în a doua jumătate a anilor '80 – leninismul ro-

mantic şi-a îngustat eşafodajul, nu şi militantismul cu care asalta în continuare inamicul ideologic, restrângându-se în jurul gândirii lui Ceauşescu însuşi, originea şi concomitent dimensiunea sa cea mai importantă.

În plan extern, cultul personalităţii lui Ceauşescu avea acelaşi conţinut romantic, prezentându-se însă într-un ambalaj propagandistic mai puţin strident. Liderul PCR era prezentat ca o figură de o importanţă deosebită în ceea ce priveşte macro-problemele lumii contemporane, un partener ideal pentru conducătorii marilor puteri în gestionarea situaţiilor tensionate de pe glob. Se afirmă deseori că Occidentul naiv ar fi fost înşelat constant de către un Ceauşescu duplicitar care îşi vindea imaginea de „comunist bun" cu deosebit succes. Natura raporturilor dintre RSR şi Occidentul căruia Ceauşescu s-a străduit cel mai mult pentru a îi capta bunăvoinţa financiară şi economică este însă puţin mai complicată. Liderii vestici l-au utilizat la rândul lor pe „geniul Carpaţilor" ca mijloc de presiune la adresa Uniunii Sovietice. În general, imaginea unui Occident credul şi naiv în relaţia sa cu dictatorul român este neverosimilă. Dar remarcile politicoase, protocolare făcute cu ocazia vizitelor diplomatice erau complilate cu grijă şi oferite publicului român ca dovezi irefutabile ale reputaţiei internaţionale a lui Ceauşescu (Gabanyi: 2003, 63-66).

În dicţionarele politic, de economie politică şi diplomatic publicate în anii '70 în RSR, lui Ceauşescu îi sunt dedicate cel puţin câteva pagini. Există însă diferenţe de nuanţă, interpretabile prin prisma evenimentelor aflate în curs de desfăşurare şi a radicalizării ideologice a regimului. Astfel, în *Dicţionarul de economie politică*, rubrica dedicată lui Ceauşescu începe cu fraza „eminent om politic, gânditor revoluţionar marxist-leninist român, militant de seamă al mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, personalitate de mare prestigiu a vieţii politice internaţionale" (1974: 106). Nu sunt diferenţe mari comparativ cu prezentarea care i se face în *Dicţionarul Politic*: „eminent om politic român, militant de seamă al mişcării comuniste şi muncitoreşti, prestigioasă personalitate a vieţii politice internaţionale" (1975, 96). În schimb, *Dicţionarul diplomatic* publicat în 1979 începe cu enumerarea funcţiilor publice ale lui Ceauşescu: „secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintel Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forţelor armate". Abia apoi urmează formulele de mai sus, continuând encomiastic: „tovarăşul Nicolae Ceauşescu şi-a consacrat energia şi pasiunea revoluţionară slujirii intereselor fundamentale ale naţiunii române, viaţa sa împletindu-se organic cu istoria partidului şi a patriei, cu drumul eroic parcurs de poporul român în anii luptei împotriva nedreptăţilor sociale până în anii marilor victorii în construirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate" (*Dicţionar diplomatic*: 1979, 176). De menţionat că în *Micul dicţionar diplomatic român*, publicat în 1967, numele secretarului general al PCR nici măcar nu apare (*Mic dicţionar diplomatic român*: 1967). Cultul personalităţii, cel puţin forma extremă cu care suntem obişnuiţi, nu intrase încă în scenă.

Pentru Nicu Ceauşescu, unul din fii dictatorului român, tatăl său lansase o adevărată teorie internaţională care îi purta numele: „doctrina Ceauşescu".

> Imensul prestigiu pe care l-a dobândit politica externă a României, mai ales după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român (moment fondator al construirii legitimităţii politice a urmaşului lui Gheorghiu-Dej, n.m.), reprezintă o concretizare a activităţii neobosite a secretarului general al partidului nostru, preşedintele Republicii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, activitate străbătută de spirit creator, de consecvenţă şi fermitate revoluţionară, de înţelepciune şi curaj. Eminent om politic, strălucită personalitate a vieţii internaţionale, preşedintele Nicolae Ceauşescu descifrează cu clarviziune ţelurile către care trebuie să se îndrepte omenirea, militează activ şi hotărât pentru înfăptuirea idealurilor nobile ale libertăţii, independenţei şi progresului social, ale păcii, prieteniei şi colaborării între naţiuni. Axul central al concepţiei sale privind problematica vieţii internaţionale, al întregii activităţi de politică externă a României socialiste îl constituie conştiinţa înaltei responsabilităţi faţă de apărarea suveranităţii şi a independenţei naţionale, faţă de instaurarea în lume a unui climat de pace şi de securitate, de bună înţelegere şi cooperare (*Mică enciclopedie...*: 1984, 56-57).

Concluzia? „«România – Ceauşescu – Pace»", o firească şi strălucită îngemănare" (*Mică enciclopedie...*: 1984, 63). În vocabularul leninismului romantic Ceauşescu însemna România la nivel intern şi „pace" la nivel internaţional. Din păcate, nici „spiritul mic-burghez" al societăţii române, nici „burghezia" occidentală nu au adoptat semantica romantic leninistă a imaginii despre sine în care Ceauşescu credea neabătut, aşa cum ne demonstrează memoriile lui Silviu Curticeanu, şi pe care a făcut eforturi permanente să o promoveze.

În final, înainte de a trece în revistă pe scurt orientarea economică a leninismului romantic, nu pot încheia fără a reda un citat emblematic pentru paroxismul la care ajunsese cultul personalităţii la sfârşitul anilor '80. Autor: Ion Bodunescu.

> Da, noi, românii, [...] am avut mulţi bărbaţi străluciţi, ctitori de ţară şi de istorie, care ne-au dus pretutindeni în lume faima. Dar nici unul n-a ridicat la o asemenea strălucire numele neamului de la Dunăre şi Carpaţi. Pentru destinul acestui neam şi pentru refracţia lui în lume, preşedintele Nicolae Ceauşescu reprezintă – n-o spunem doar noi – ceea ce a reprezentat pentru americani un Lincoln, pentru ruşi un Lenin, pentru francezi un Napoleon, pentru chinezi un Mao Dze Dong, pentru italieni un Garibaldi, pentru turci un Attatürk, pentru indieni un Ghandi. Reprezintă, cu alte cuvinte, acel om providenţial care, dând un nou curs istoriei neamuui său, s-a implicat, împreună cu neamul, în marele curs al umanităţii, determinându-i acestuia sporuri noi sau tipare noi (Bodunescu: 1988, 23-24).

7.7. Aspecte ideologice ale „economiei socialiste"

Înainte de a demara analiza economiei RSR şi a factorilor ideologici din componenţa acesteia, să începem prin a evidenţia câteva caracteristici generale a economiilor existente în cadrul regimurilor leniniste, în special câteva aspecte tehnice legate de planificare, rolul birocraţiei în procesul economic sau banii şi formarea preţurilor. În primul rând, este important de reţinut faptul că planurile cincinale, despre care se va vorbi în paginile următoare, aveau mai degrabă un rol politic şi propagandistic decât economic. De fapt, „planul anual este instrumentul operaţional real pentru coordonarea economiei" (Kornai: 1992, 111). Planificarea include fiecare aspect al activităţii economice şi, deoarece o cantitate de informaţie atât de vastă nu poate fi deţinută integral şi operaţionalizată adecvat de către un singur centru, planul este defalcat pe „adrese", adică împărţit şi negociat între ministere în funcţie de specificul activităţilor economice luate în calcul. Întreprinderile, aparţinând toate statului, sunt înfiinţate nu ca în lumea „burgheză", în funcţie de raportul cerere-ofertă, ci ţinându-se cont cât de bine răspund necesităţilor politice ale momentului şi cu câtă elocinţă este negociată existenţa lor cu atotputernica birocraţie (Kornai: 1992, 115). În cazul leninismului romantic, de exemplu, economia avea în primul rând rolul de a dinamiza populaţia şi de a îi inocula principiul eroic al „măreţelor realizări" obsesiv repetate de către regim. Corelativ, politicul şi ideologicul fiind inseparabile, se poate constata deci că fundamentele reale ale economiei romantic leniniste sunt de natură ideologică.

Eludarea logicii profitului a fost plătită prin crearea unei mentalităţi servile şi aservite. Nimeni nemaifiind interesat de eficienţă, ci de a se plasa într-o poziţie cât mai bună, cât mai corespunzătoare imperativelor centrului, falsificarea datelor devenind astfel un obicei curent, apariţia şi extinderea carenţelor economiilor comuniste devine din ce în ce mai inteligibilă. Comitetul de Stat al Planificării aloca arbitrar resursele, ţinând cont – pe lângă „indicaţiile" lui Ceauşescu, cel mai important aspect – mai degrabă de capacităţile retorice ale directorilor de întreprinderi decât de cerintele economice reale. Salariile erau plătite strict în funcţie de specializare, orice potenţială competitivitate în acest sens fiind din start eradicată. Un director „competent" solicita planuri facile şi resurse cât mai multe şi cauta să nu îl îndeplinească în proporţie mai mare de 101-102% pentru a nu i se aloca sarcini suplimentare în anul următor; ministerele, familiarizate cu astfel de practici, supralicitau la rândul lor prin planuri foarte ambiţioase şi puţin sau deloc fezabile tocmai pentru a putea negocia. Pentru îndeplinirea planului producţia se centra aproape exclusiv pe cantitate, neglijându-se astfel calitatea sau diversitatea (Kornai: 1992, 116-127). „Fiecare întreprindere se aranja", putem citi într-un raport confidenţial al Radio Europa Liberă, „conform unor metode bine cunoscute ca planul să fie realizat, chiar dacă

realitatea era alta, jonglând cu importantul indice economic de producție a mărfii, sau producție globală. Acest indice de bază al economiei române, ca și al economiei de tip socialist (sic!), arată ca (probabil ce, n.m.) producție se obține pe întreprinderea respectivă, indiferent care era soarta respectivei producții, dacă se mai găsea în fabrică fără să fie vândută, dacă plecase spre destinația finală, dacă se găsea sub formă inutilizabilă (rebut), sau în alt stadiu greu de controlat" („În legătură cu reforma...": 18 iunie 1974, 1-2).

Dacă întreprinderile nu reușeau să se încadreze în anumite constrângeri bugetare și cheltuiau cu regularitate mai mult decât li se aloca, bugetul era pur și simplu ajustat pentru a include această tendință; pe de altă parte, constrângerile bugetare se puteau întări, ceea ce înseamnă că li se solicita să fie mai eficiente, nu neapărat să producă profit. În sistemul paternalist socialist o firmă supraviețuia sau falimenta nu în funcție de profit, ci în funcție de negocierile pe care știa să le poarte cu birocrația, în timp ce câștigurile reale nu interesau pe nimeni deoarece firmele nu erau proprietate privată, ci a statului, iar motivația liderului suprem era politică și, în cazul lui Ceaușescu, ideologică, nu antreprenorială. (Kornai: 1992, 140-145).

Statul își asigura veniturile din impozitarea întreprinderilor, taxele cooperativelor, taxele ascunse (în prețuri), taxe individuale și obligațiuni vândute publicului prin campanii propagandistice agresive (în cazul RSR, așa numitul principiul al „cointeresării" prin care se încerca responsabilizarea muncitorilor în raport cu eficiența întreprinderii prin condiționarea salariilor de productivitate și eficiență; se urmărea astfel combaterea dezinteresului față de bunurile statului, dar consecințele acestei măsuri s-au concretizat în nemulțumiri și chiar proteste ale muncitorilor, alienați în mai mare măsură în raport cu produsul muncii lor decât în statele capitaliste). Banii erau emiși de către banca centrală, care controla câteva alte ramuri bancare cum ar fi investițiile, comerțul exterior sau economiile populației. Sistemul bancar rigid nu permitea întreprinderilor să dispună independent de propriile resurse financiare, acestea fiind distribuite în conformitate cu planul anual. Nu exista nici convertibilitate monetară internă, ceea ce înseamnă că banii alocați învățământului nu puteau fi redirecționați către sănătate, de exemplu, investiții sau pensii. Prețurile erau stabilite la rândul lor arbitrar, în funcție de costurile medii de producție; cum multe sectoare funcționau în pierdere, interesate de îndeplinirea cifrelor din plan, nu de piața de desfacere pentru produsele lor, statul ajungea deseori să subvenționeze deficite considerabile. Adăugând la aceste aspecte marota inflaționistă a statelor comuniste, grav afectate de exploziile prețurilor din perioada postbelică și astfel axate pe limitarea cantității de bani introdusă în economie (Kornai: 138-153), o politică monetară prin care ajustarea economică se face prin sacrificii impuse populației și aparținând, paradoxal, gândirii eonomice de dreapta, liberal-conservatoare – putem înțelege mai bine de ce sistemele economice create de regimurile leniniste au pășit de la început și până la sfârșit cu stângul.

În ceea ce priveşte RSR, economia ocupa un loc aparte în proiectul romantic leninist de transformare a societăţii, analiza ei, măcar schiţată, fiind indispensabilă pentru înţelegerea plenară a variantei ceauşiste a leninismului. Pornind de la premise marxiste, Gheorghe Creţoiu şi Ioan Zahiu afirmă că factorul economic are ponderea principală în structurarea societăţii, chiar şi în raport cu cel politic. Dar, „La rândul său", se grăbesc autorii să adauge, „politicul nu reflectă în mod pasiv economicul, interesele economice obiective, ci exercită o influenţă activă asupra vieţii economice, accelerând, sau, dimpotrivă, frânând, total sau parţial, pe o durată mai mare sau mai mică de timp, evoluţia ascendentă a acesteia". Până aici, nimic deosebit. Se poate afirma chiar că nu se iese din tiparele marxismului clasic. Dar, câteva pagini mai încolo, aflăm că, „În etapa actuală, concomitent cu afirmarea cu tot mai multă tărie a rolului determinant al economicului în dezvoltarea societăţii, reiese tot mai pregnant în evidenţă rolul hotărâtor al politicului în reglarea şi direcţionarea economicului". Impasul este tranşat în fraza următoare: „Aceasta reclamă în mod obiectiv creşterea rolului conducător al partidului, perfecţionarea întregului sistem politic la toate nivelurile, adâncirea democraţiei socialiste" (Creţoiu, Zahiu: 1974, 9, 12-13). Am ajuns subtil pe teren leninist: politicul devine mai important decât economicul şi, la fel, decât socialul, prioritar pentru Marx. Iar politic, în RSR, însemna partid, patrie, popor şi, în vârful piramidei, cine altul decât Ceauşescu. Între „existenţa" şi „conştiinţa naţională" nu mai exista acelaşi raport de reciprocitate, în care metamorfozele primei generau schimbări în structura celei de a doua, aşa cum se întâmpla la Marx. Printr-o operaţie tipic leninistă, prezentată însă ca cel mai pur marxism, relaţia se inversează, „conştiinţa socialistă", idealul normativ-leninist deci căpătând un ascendent faţă de „existenţă", care se încăpăţâna să nu îndeplinească regulile leniniste care i se atribuiseră. Ceauşescu ne-o dovedeşte fără doar şi poate:

> Adeseori, deficienţele existente în activitatea noastră ideologică, politică şi cultural-educativă, fenomenele negative care apar în viaţa socială, în comportamentul unor oameni se încearcă a fi justificate prin teza despre rămânerea în urmă a conştiinţei faţă de dezvoltarea vieţii materiale. A accepta o asemenea justificare pentru lipsurile noastre înseamnă a încuraja o atitudine pasivă, defetistă, cu profunde repercursiuni negative asupra dezvoltării societăţii. Noi, comuniştii, studiem legile sociale obiective nu pentru a adopta o poziţie fatalistă faţă de acestea ci, dimpotrivă, pentru ca înţelegând sensul lor, să putem acţiona în interesul progresului social, în interesul oamenilor, al victoriei socialismului şi comunismului. Fără a nega câtuşi de puţin rolul esenţial al forţelor de producţie în dezvoltarea societăţii, noi pornim de la teza, de asemenea marxistă, că la rândul ei conştiinţa poate exercita o puternică înrâurire asupra mersului înainte al societăţii, că ideile înaintate, cucerind masele, devin o uriaşă forţă materială a progresului. Tocmai animaţi de această convingere dorim să intensificăm activitatea ideologică, politică şi cultural-educativă, eforturile pentru ri-

dicarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii (*Rolul şi atribuţiile sindicatelor*: 1972, 130-131).

Conform Congresului al XI-lea al PCR, România intrase deja în etapa „societăţii socialiste multilateral dezvoltate", avansând înspre comunism. Aici rezidă „Însemnătatea istorică epocală a acestui Congres", afirma cu emfază secretarul general al PCR (*Congresul al XI-lea...*: 1975, 15).

> Programul (PCR, n.m.) fundamentează ştiinţific principiile de bază ale societăţii socialiste multilateral dezvoltate, ca fază superioară a socialismului, în procesul trecerii treptate spre comunism. [...] În această fază se asigură dezvoltarea multilaterală, armonioasă şi unitară a forţelor de producţie, a tuturor domeniilor vieţii economico-sociale, se realizează o concordanţă tot mai deplină între forţele şi relaţiile de producţie şi sociale. În societatea socialistă multilateral dezvoltată sunt create condiţiile materiale şi spirituale pentru înfăptuirea deplină a principiilor socialiste de proprietate şi repartiţie. Munca devine tot mai mult o necesitate şi o datorie de onoare. Pe această bază se asigură satisfacerea tot mai deplină a cerinţelor materiale şi spirituale – determinate în mod ştiinţific – ale întregului popor. În această fază se vor afirma cu putere principiile eticii şi echităţii socialiste, se va realiza întrepătrunderea în practică a acestora cu principiile socialismului.
>
> Trecerea de la societatea socialistă multilateral dezvoltată spre comunism se va realiza în cadrul unui proces dialectic unitar, prin acţiunea conştientă a maselor populare pentru înlăturarea vechiului, a ceea ce nu mai corespunde noilor forţe de producţie, prin aplicarea cuceririlor ştiinţei şi tehnicii înaintate, prin perfecţionarea noilor relaţii sociale, prin transformarea revoluţionară a societăţii. Rolul partidului comunist, ca forţă politică conducătoare, este acela de a conduce în mod conştient acest proces complex, de a acţiona în strânsă concordanţă cu legităţile obiective ale dezvoltării sociale, pentru a nu permite apariţia sau adâncirea unor contradicţii, pentru a promova spiritul revoluţionar, noul, asigurând triumful societăţii comuniste, îndeplinindu-şi astfel rolul său în societate (*Congresul XI...*: 1975, 81; vezi şi *Societatea socialistă...*: 1972).

Înainte de „societatea socialistă multilateral dezvoltată", intrată în scenă odată cu „cincinalul" 1971-1975, România comunistă ar mai fi cunoscut două faze precedente:, prima, „inaugurată de înlăturarea monarhiei şi proclamarea republicii la 30 decembrie 1947 şi încheiată în cursul cincinalului 1961-1965" a avut ca scop central „*făurirea societăţii socialiste*", următorul „cincinal", 1966-1970, având rolul de a o consolida (Creţoiu, Zahiu: 1974, 20-22; subl. în orig.). Leninismul romantic îşi formase deja perspectiva asupra istoriei recente a fenomenului comunist în România postbelică.

În interiorul ţării, planificarea strategiei economice de-a lungul celebrelor „cincinale" avea ca scop transformarea socială necesară implementării cu succes a principiilor romantic leniniste. Dezvoltarea economică avea deci o com-

ponentă ideologică de netăgăduit. Numai „omul nou", „debarasat de mentalitatea retrogradă, de egoism şi alte manifestări negative, rămăşiţe ale vechii orânduiri" şi „animat de spiritul prieteniei şi întrajutorării în muncă şi viaţă" putea construi „societatea socialistă multilateral dezvoltată"; din acest motiv, sublinia Ceauşescu, „munca politico-educativă în rândul maselor largi populare, ale tinerei generaţii" era extrem de importantă (*Congresul al XI-lea...*: 1975, 77). Pentru Vlad Georgescu, politica economică a PCR se înscria în tradiţia istorică a iobăgiei promovate în Rusia ţaristă şi Europa de Est. Marx o numea „modelul prusac". În antiteză cu „modelul englez", sistemul economic est-european era bazat pe exploatarea ţăranilor prin impunerea unor norme de muncă împovărătoare şi îngrădirea „mobilităţii sociale" în regiunile rurale ca o consecinţă a acestui fapt. Aceeaşi orientare economică „antimodernă" era asumată şi de regimul Ceauşescu, care persecuta populaţia prin supravegherea constantă a „îndeplinirii planului cincinal" şi pedepsirea fără ezitare a abaterilor, indiferent de cauze (Georgescu: 1988, 75-76). Numai că subsidiarul ideologic al economiei RSR era total diferit de „modelul prusac" mai sus menţionat.

Cum? Prusia a fost un simbol al absolutismului şi al naţionalismului deopotrivă, iar Ceauşescu nu părea să facă altceva decât să o readucă, pe alte coordonate, la viaţă. În plus, accentul pus pe industrializare, tipic regimurilor leniniste, îşi are cu siguranţă rădăcinile în naţionalismul economic al marilor puteri europene din secolul XIX, animate la rândul lor de dezvoltarea accelerată a industriei grele. Aşa cum scrie Robert Gilpin, „naţionaliştii cred că industria are efecte secundare benefice (externalităţi) asupra întregii economii şi duce la dezvoltarea generală". Apoi, „ei asociază deţinerea unei industrii cu autosuficienţa şi autonomia politică". În final, „industria se bucură de preţuire întrucât constituie baza puterii militare şi joacă în lumea modernă un rol central pentru securitatea naţională". Cel mai important aspect, naţionaliştii susţin că „activităţile economice sunt şi trebuie să fie subordonate ţelului construcţiei de stat şi intereselor acestuia" (Gilpin: 1999, 50-52). Descrierea pare să fie făcută aproape special pentru gândirea economică a lui Ceauşescu. Unde mai putem vorbi aici de leninism, când naţionalismul este pur şi simplu debordant la toate nivelele, nu numai la cel economic?

Analizând meticulos fenomenul leninist, Alain Besançon afirmă că acesta se află la intersecţia dintre o imagine deformată asupra religiei, respectiv o imagine deformată asupra ştiinţei. Leninismul se aseamănă unei gnoze, deoarece crede că a descoperit conţinutul ultim a religiei, inaccesibil de fapt credinciosului. De asemenea, leninismul se pretinde legitimat din punct de vedere ştiinţific, pretinzând că poate explica lumea trecută, prezentă şi mai ales viitoare în baza raporturilor dialectice existente între acestea. O teorie ştiinţifică are însă întotdeauna un scop limitat şi este circumscrisă unui domeniu relativ bine conturat; în plus, ea se configurează şi reconfigurează în funcţie de dinamica per-

manentă a fenomenului pe care îl analizează. Leninismul, aşa cum am văzut, asaltează permanent realitatea, neînţelegând, ba chiar condamnând reexaminarea ideilor sale fondatoare în lumina empiriei, iar ştiinţa pe care o propune este una exhaustivă, care poate explica absolut totul. Adică nimic, până la urmă (vezi Besançon: 1992).

Leninismul romantic, ca orice tip de leninism, îşi justifica dezideratul industrializării în termeni „ştiinţifici". „Societatea socialistă multilateral dezvoltată" ar fi apărut datorită progresului economic şi social, cuantificabil în termeni „ştiinţifici", fiind condusă la rândului ei „ştiinţific" (vezi Rădulescu în *Perfecţionarea organizării conducerii...*: 1972, 94-126; Moisuc, Tămaş: 1972). Iată ce diferenţiază ferm leninismul romantic de naţionalismul economic, la rândul său orientat după alte principii ideologice. Plus credinţa imbatabilă în teleologia comunistă: viitorul justifică imperfecţiunea prezentului. Aşa cum am observat în capitolul precedent, naţionalismul ca ideologie este foarte flexibil, putând fi recuperat şi dinspre stânga, nu numai dinspre dreapta spectrului politic. Nu are deci o orientare proiectivă constitutivă, aşa cum se întâmplă în cazul leninismului.

La nivel internaţional, RSR reputase de-a lungul anilor '70 şi începutul anilor '80 câteva victorii (pentru un stat comunist est-european): încheiase contracte comerciale cu Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială sau Comunitatea Europeană. În 1975 îi va fi acordată de către Washington clauza naţiunii cele mai favorizate, deschizându-i-se astfel piaţa americană (vezi Courtney, Harrington: 2002; Carp în Rusan: 2003, 763-766). Totuşi, Ceauşescu nu era mulţumit. Deşi „ţările Pieţei Comune au acordat României, începând din 1974, preferinţe vamale generalizate" afirma secretarul general al PCR într-un interviu pentru jurnalul francez *Les Echos*, „se poate spune că ele nu sunt chiar complet generalizate, deoarece pentru o serie de produse continuă încă să se menţină vechile restricţii" (Ceauşescu: 1980, 102). Sigur, nimeni nu poate acuza statele membre ale Comunităţii de faptul că îşi protejau proprii antreprenori, oricum prea puţin ameninţaţi de proasta calitate a produselor româneşti, şi că impuneau anumite restricţii comerciale statelor din exterior, în special celor mai puţin dezvoltate şi ideologic ostile. Se pare că Franţa a reprezentat cea mai vehementă voce în neacordarea de tarife vamale preferenţiale pentru RSR, convingând chiar alţi membri mai conciliaţi ai Pieţei Comune, ca de exemplu Germania Federală, să îi urmeze exemplul. RSR, s-a argumentat, avea ambiţii economice care excedau cu mult posibilităţile sale reale de dezvoltare: avea o „birocraţie enormă", transporturile şi telecomunicaţiile erau subdezvoltate, nemaivorbind de metalurgie şi industria alimentară, nu poseda activele necesare pentru a îşi duce la îndeplinire cincinalele iraţionale pentru care achiziţiona constant tehnologie din Occident, fapt care a cauzat la rândul său probleme majore deoarece pentru ca această tehnologie să fie implementată adecvat erau necesare noi transformări structurale. („După respingerea...": 3 August 1972, 2). Referitor la acest aspect,

Una din marile deficienţe ale economiei române o constituie lipsa pieselor de schimb necesare. La acest punct se resime (sic!) în mod deosebit lipsa de coordonare dintre diferitele organisme de comerţ exterior. Se importă din nenumărate ţări instalaţii şi utilaje de tot felul pentru zeci şi sute de activităţi industriale, dar ulterior nu se pot asigura pentru acestea piesele de schimb necesare. Situaţia se explică prin dorinţa normală a regimului de a asimila în ţară fabricarea pieselor de schimb. Este adevărat că statisticile oficiale arată că între 1968 şi 1972 planul de asimilare a crescut cu peste 400%, dar pe lângă faptul că această proporţie este în realitate de parte de a fi atinsă nu s-a ţinut seama că necesităţile creşteau în progresie geometrică în timp ce aprovizionarea doar în progresie aritmetică. Progresul tehnologic la echipamentele occidentale explică şi el aceste diferenţe. Este o sarcină extrem de complexă şi de grea să se fabrice în ţară piese după tehnologii foarte complicate, executate de firme mari, cu posibilităţi şi tradiţii cu totul altele decât cele româneşti. Aci găsim una din principalele cauze care determină definitiv menţinerea enormului decalaj între industria română şi cea apuseană. Nu există în mod practic nici o soluţie de îndreptare în actuala conjunctură economico-politică din ţară. [...] Se merge înainte căci nu există alternativă. Lucrul este ştiut dar nu este nimic prevăzut pentru o îndreptare reală a situaţiei („Din neajunsurile comerţului...": 17 ianuarie 1972, 4-5).

Revenind la relaţiile dintre RSR şi Comunitatea Europeană, aflăm că în 1974 s-a reuşit, parţial, obţinerea de tarife vamale preferenţiale, asta în urma unui episod penibil creat de propaganda internaţională română.

În momentul când România ceruse să profite de preerinţele vamale generalizate ea s-a isbit de un obstacol serios creiat (sic!) de propria sa propagandă. Aceasta nu înceta să proclame că economia ţării cunoştea succese extraordinare şi că România ocupă locul de frunte în domeniul expansiunii anuale, astfel că venitul pe cap de locuitor crescuse foarte mult şi România intrase în rangul ţărilor industriale. Organismele Pieţei Comune au arătat în acel moment delegaţilor români că sistemul preferinţelor vamale fusese creiat mai cu seamă pentru ţările subdezvoltate ceiace în mod oficial nu mai era cazul României. După o serie de discuţii, în cursul cărora delegaţii români stânjeniţi au arătat mai mult sau mai puţin că propaganda e una şi realitatea alta, România a sfârşit prin a obţine aceste preferinţe vamale la 1 ianuarie 1974, mai mult din motive politice. Aceste preferinţe se aplică la importul de produse finite şi semi-finite române, însă cu o întreagă serie de excepţii care reduc valoarea măsurii mai ales că se aplică unor sectoare sensibile unde România avea tocmai posibilităţi mai mari de export: textile şi încălţăminte, produsele obţinute de Comunitatea de Cărbune şi Oţel precum şi o serie de alte mărfuri cărora li se aplică contingente tarifare (sic!) („România şi Piaţa Comună": 22 octombrie 1974, 4).

Alte probleme întâmpinate la capitolul relaţii economice externe, considerate secrete de stat („Economia română şi...": 12 iulie 1974, 7) au fost „Lipsa

de legături directe ale proiectanților tehnologici cu firmele furnizoare apusene de echipament (sic!)", dezinteresul economiştilor şi birocraților români, din motive mai sus menționate, „Lipsa de documentare şi de competență tehnologică la nivelul mondial actual şi necunoaşterea limbilor străine", neînțelegerile dintre ministerul comerțului şi cel al finanțelor, ultimul blocând frecvent inițiativele în acest sens, nivelul profesional redus al „şefilor de proiecte însărcinați cu întocmirea ofertelor pentru proiecte destinate exportului, deoarece selecționarea şefilor se face exclusiv pe motive politice şi pe relații" şi, cel puțin la fel de important, restrângerea accesului specialiştilor în afara țării, unde ar fi putut „contacta firmele furnizoare străine, în vederea unei colaborări economice şi tehnice care să permită contracte bazate pe realități şi posibilități viabile" („Despre felul cum...": 23 februarie 1972, 3-4). În plus, birocrația RSR contribuia la creşterea prețului unor importuri, constribuind astfel la augmentarea, în anii '80, a unei impresionante datorii externe.

> De exemplu, România a vrut să cumpere un anumit echipament pentru alierea oțelului din Germania federală (sic!). S-a ajuns în fine la un acord care trebuia să urce o întreagă scară ierarhică pentru aprobarea plății în funcție de planul de devize etc (sic!). Până când acordul respetiv a urcat scara ierarhică pentru aprobarea plății şi a coborât aceiaşi scară pentru execuția a trecut (sic!) 2 luni. În acest interval, din cauza inflației mondiale şi a unei anumite conjuncturi în acea ramură (sic!), prețul se urcase cu 10%. Totul a trebuit reluat de la început şi s-a plătit mai scump acel echipament („Economia română şi...": 12 iulie 1974, 5).

În plan intern, procesul economic haotic a condus la promisiuni ireale din partea fiecărui sector economic, directorii marilor firme de stat încercând să nu se lase devansați de colegii din alte ramuri de activitate pentru a evita admonestările şi posibila schimbare din funcție – accentuând megalomania lui Ceauşescu şi potențând degradarea economică a țării. Dar, mai important, contactele RSR cu Piața Comună, „în acelaşi timp dorite şi temute" („Tendințele economice...": 9 august 1973, 2) au eşuat în primul rând datorită „rigidității doctrinale de care face dovada guvernul român", se poate citi într-un raport confidențial al Radio Europa Liberă din august 1972.

> Totul se petrece ca şi cum guvernul român ar dori să coopereze cât mai mult cu economia apuseană, dar în acelaşi timp se teme de pătrunderea anumitor curente aduse de această cooperare şi care ar permite populației să compare cele două sisteme economice. El (guvernul, n.m.) încearcă deci să desvolte (sic!) cooperarea economică în anumite limite ideologice care să o izoleze de societatea română. De aci enormele dificultăți ce sunt create şi care nu sunt compatibile cu o cooperare comercială normală („După respingerea...": 3 August 1972, 2).

Ceauşescu proslăvea însă „comerțul liber" şi incrimina genul acesta de „grupări economice închise" (*Perfecționarea relațiilor de producție...*: 1972, 255) deoarece urmărea să obțină un capital cât mai mare din exporturi pe care să îl investească apoape exclusiv în industria grea. Iraționalitatea acestui program apare şi mai clar dacă menționăm faptul că materiile prime, cărbunele şi petrolul necesare susținerii combinatelor de genul celui de la Galați sau a subindustriei petrochimice patronată de către Elena Ceauşescu – trebuiau importate din China, India, Indonezia şi, în primul rând, din Uniunea Sovietică, asta fără a lua în calcul Lumea a Treia. „România importă toate materiile prime ale căror prețuri variază necontenit cu urcări masive şi brutale", iar planificarea şi birocrația inflexibilă obstrucționează „o adaptare rapidă la fluctuațiile pieței mondiale" („Siderurgia română...": 30 septembrie 1974, 5). De fapt, în termeni romantic leninişti nu este vorba de iraționalitate, ci de „construirea socialismului": resorturile ideologice încadrau economia RSR sunt încă o dată confirmate (pledoarii în direcția multiplicării accesului la resurse energetice globale a RSR se găsesc în Ecobescu: 1981).

Maximizarea exporturilor însemna diminuarea corelativă a importurilor: „Este necesar ca importurile să fie limitate la strictul necesar, valorificând la maximum posibilitățile interne", punându-se în practică în acelaşi timp „o valorificare mai bună a mărfurilor româneşti la export" (Ceauşescu: 1980, 103; vezi şi Rusu: 1989). Negând că ar urmări crearea unei economii autarhice, izolate comercial de lumea exterioară, secretarul general al PCR atrăgea atenția asupra faptului că prioritățile economice ale țării impun „o dezvoltare pe baza unei colaborări egale" (Ceauşescu: 1982, 15), atiutudine care rezumă practic marota independenței absolute a leninismului romantic. Exista însă şi un motiv mai pragmatic pentru accelerarea exporturilor: evitarea fluctuațiilor de pe piețele internaționale, afectate în acea perioadă de scumpirea masivă a produselor energetice. Nevoile de consum ale populației vor fi cele mai afectate de ideile economice ale lui Ceauşescu, mai ales în anii '80, când acesta s-a hotărât să achite integral uriaşa datorie externă a României de la acea dată. Pe de altă parte, susținerea dezvoltării industriale a RSR era, pentru toți cetățenii, o „obligație patriotică", în timp ce deplângerea unui consum normal nu puteau fi decât semne ale unei insuficient dezvoltate „conştiințe socialiste", chiar „manifestări contrarevoluționare". Pe cale de consecință, îndemna Ceauşescu, „trebuie să ținem seama de posibilitățile actuale ale economiei, de înalta obligație patriotică – înțeleasă de poporul nostru cu un profund simț de responsabilitate (maniera romantic leninistă de a sugera existența nemulțumirilor sociale, n.m.) – de a asigura acumulările pe care le solicită dezvoltarea rapidă a economiei, de a aşeza astfel pe o bază solidă bunăstarea generațiilor de astăzi şi de mâine" (*Perfecționarea repartiției...*: 1972, 43).

Societățile „mixte" reprezentau o altă încercare de a revigora economia românească prin mijloace externe. Ideea subiacentă, foarte ambițioasă, era aceea de a avea acces la capital occidental în condițiile impuse practic de către partenerul român, acesta pretinzând în primul rând „devize liber convertibile" care să potă fi utilizate pe piața mondială şi oferind în schimb o impozitare avantajoasă, limitată doar la „beneficiile" acestor societăți, nu la capitalul de pornire („Despre creația societăților...": 5 decembrie 1973, 4). „În realitate se urmăreşte să se oblige marile firme apusene să aducă tehnologia lor, să o aplice şi să se mai ocupe de vânzarea respectivei producții pe piețele apusene. Toate acestea în condițiile vitrege ale birocrației şi planificării rigide de stat" („Câteva detalii privind...": 16 ianuarie 1975, 6). Statul român a încercat să creeze parteneriate economice cu firme franceze ca Renault sau Pechiney, nerenunțând însă la pretenția de a deține cel puțin 51% din capitalul acestora în caz că erau localizate pe teritoriul RSR. Societăți „mixte" puteau fi înființate şi în exteriorul țării, dar aici rolul principal îl deținеau companiile străine care ajutau România să plaseze diferite tipuri de mărfuri pe piața occidentală („Politica societăților mixte...": 9 decembrie 1974, 2).

> Conform celor delarate de partea română, participanții străini pot aduce fie capitaluri, fie echipamente, fie numai licențe şi procedeie (sic!) tehnice de fabricație; bineînțeles, cumulul acestor participări este autorizat. Aceste investiții străine pot fi destinate numai realizării unor noi întreprinderi industriale, a modernizării sau sporirii unor întreprinderi deja existente, sau participării la exportul de produse româneşti. Fiecare contract va preciza dreptul de creanță asupra întreprinderilor construite în cooperare în funcție de aportul respectiv; de asemeni dreptul la amortizări. Capitaliştii străini vor avea posibilitatea să-şi retragă capitalurile înaintea expirării contractului, în acord însă cu partea română; ei vor avea deasemeni dreptul să-şi cedeze participarea unui alt capitalist străin sau chiar părții române. Partenerii străini participă la beneficii nu numai în virtutea faptului că au adus capitaluri şi echipamente, dar deasemeni în funcție de participarea sa efectivă la conducerea şi funcționarea întreprinderii. Aceşti parteneri vor putea lua parte la hotărârile privind producția întreprinderii, echipamentul ei, cercetările, politica vânzărilor etc. (sic!). În condiții competitive, partenerul respectiv poate avea prioritatea în ce priveşte cumpărarea produselor fabricate de respectiva întreprindere; acest drept poate fi menținut chiar după expirarea contractului principal.
> Pentru a asigura controlul şi buna funcționare a acestor întreprinderi, partenerii străini vor putea folosi salariați străini în acest întreprinderi, iar o parte din salariul acestora va putea fi transferat în străinătate în devize liber convertibile, după un procentaj ce va fi determinat de la caz la caz. Impozitul pe beneficiile obținute poate fi simțitor redus sau chiar suprimat dacă aceste beneficii sunt din nou investite în țară sau depuse într-o bancă română. În fine, statul român dă toate garanțiile că respectivele instituții nu vor fi naționalizate. Dacă partenerul străin îşi cedează partea partenerului român, înainte de expirarea contractului, respectivul

> partener are dreptul la despăgubiri fixate în funcţie de importanţa participării şi evoluţia întreprinderii („Noi tentative de redresare...": 1 februarie 1972, 3-4).

Legea română care a făcut posibilă apariţia societăţilor „mixte" a intrat în vigoare în martie 1971 şi a fost completată în anul următor cu două decrete suplimentare menite să îi dea o aparenţă cât mai permisivă. A fost demarată de asemenea o amplă campanie propagandistică în jurul acestui eveniment care, se argumenta, ar fi fost unul *sui generis* pentru „o ţară socialistă", probând „atât liberalismul conducerii actuale cât şi determinarea sa de a deschide cât mai mult economia română în comerţul internaţional" („Despre creaţia societăţilor...": 5 decembrie 1973, 1). Dar, la o examinare mai atentă, presupusele avantaje ale unor astfel de societăţi pentru partenerii occidentali devin din ce în ce mai puţin atrăgătoare, principalul motiv reprezentându-l circumscrierea lor inflexibilă în proiectul economic romantic leninist.

> La prima vedere textele legii şi ale decretelor de aplicare sunt foarte suple şi permit fiecărei societăţi să-şi creieze (sic!) un statut după dorinţă, cu excepţia participării financiare majoritate române. Numai că un paragraf menţionează mai departe că statutele sunt valabile dacă corespund orientării dezvoltării economice şi sociale ale României, şi bineînţeles aceste „orientări" sunt lăsate la aprecierea regimului. Deşi nu se interzice formal nici o activitate, totuşi în practică numai sectoarele industriale, agricole şi turistice sunt favorizate; în plus activitatea societăţilor mixte trebuie obligator (sic!) să fie îndreptată (sic!) spre desvoltarea exporturilor, atât în apus, cât şi în ţările CAER. Deja apar o serie de limitări majore ce pot fi şi mai accentuate în numele „orientării economice şi sociale ale ţării". Mai departe se precizează în mod clar că obiectivele acestor societăţi trebue să corespundă planurilor cincinale româneşti iar societăţile mixte au obligaţia să stabilească programe de activitate anuale şi cincinale (art. 8 din decretul Nr. 424) ceea ce implică sarcini suplimentare. Dacă toate aceste condiţii sunt respectate atunci societăţile mixte pot funcţiona liber după modalităţi de funcţionare aprobate de ambii parteneri („Despre creaţia societăţilor...": 5 decembrie 1973, 3-4).

Firmele occidentale au rămas în general reticente la genul acesta de propuneri, mai ales că experienţele precedente fuseseră „descurajatoare", în primul rând datorită pretenţiei statului român de a deţine majoritatea capitalului acestor companii şi de a îl utiliza conform propriilor planuri economice, neacceptând dreptul părţii străine de a „obţine beneficii în funcţie de capitalul deţinut" („Problema societăţilor mixte...": 18 noiembrie 1974, 3)- şi a limitării progresive a relaţiilor „dintre tehnicienii occidentali şi cei autohtoni" („Noi tentative de redresare...": 1 februarie 1972, 4). Cu toate acestea, companii „mixte" au fost totuşi înfiinţate prin parteneriate cu, printre altele, Olanda, Liban, RFG, Israel, Grecia, Elveţia sau Italia („Noi societăţi comerciale...": 4 septembrie 1971, 1-2),

dar şi cu Franţa şi, un relativ succes, firma „Control Data", cu Statele Unite, activând în domeniul electronicii şi automatizării. Pornind de la un capital iniţial de cinci milioane de dolari, deţinuţi în proporţie de 55% de RSR, „Control Data" urma să producă începând cu 1974 „echipamente periferice pentru calculatoarele de tip FELIX – C 256", şi anume „lectori, perforatori" sau „imprimante". Nu trebuie uitat însă faptul că această firmă a fost înfiinţată din raţiuni în primul rând politice, la iniţiativa guvernului american; în ceea ce priveşte aspectele economice, „Control DATA are dificultăţi pe care speră să le învingă prin vânzarea unor aparate periferice la preţ inferior concurenţei" („Tendinţele economice...": 9 august 1973, 5-6). În final, relevant este faptul că în martie 1974, la trei ani după stabilirea cadrului legal pentru înfiinţarea de societăţi „mixte", „nici unul din acordurile încheiate nu a intrat în faza practică de aplicare" („În legătură cu...": 11 martie 1974, 5; „Noua politică de împrumuturi...": 16 septembrie 1974, 1).

Dificultăţile întâmpinate în comerţul cu statele occidentale au condus la apropierea parţială a RSR faţă de economia sovietică şi CAER. „Comerţul cu ţările membre ale CAER-ului devine mai simplu căci el ţine de aceleaşi reguli birocratice de plan, iar mărfurile sunt mai uşor acceptate defectele fiind reciproce" („Încadrare tot mai strânsă...": 31 ianuarie 1975, 1-2). Industrializarea accentuată şi creşterea numărului autovehicolelor se traducea prin necesităţi energetice sporite, mai ales în ceea ce priveşte petrolul, rezervele proprii devenind de mult insuficiente, aşa cum Ceauşescu a recunoscut de altfel la o conferinţă ţinută imediat după cutremurul din 1977 şi a cărei conţinut nu a fost diseminat mediatic (Nelson în Welsh: 1981, 446).

> Situaţia aceasta [...] a dus România la o nouă politică petroliferă în ansamblul zonei CAER. Se ştie că până nu de mult România era singura ţară din CAER ce nu participa la o politică comună (sic!) petroliferă. Dar nevoile tot mai mari în petrol, faptul că importurile de pe piaţa mondială sunt tot mai oneroase iar celelalte acorduri de cooperare implică investiţii însemnate şi nu au dat încă rezultate pozitive, toate acestea au decis Romania (sic!) să coopereze şi ea cu URSS-ul în vederea dezvoltării zăcămintelor sovietice de petrol. Această cooperare se face pe baza aceloraşi principii care conduc şi pe ceilalţi parteneri din CAER: furnizarea de echipamente şi tehnicieni pentru găsirea şi exploatarea de noi zăcăminte de petrol în URSS, plata făcându-se ulterior în petrol brut. Aci România găseşte o serie de avantagii: siguranţă mult mai mare în exploatarea şi găsirea de noi zăcăminte, fără să se înfrunte concurenţa grupurilor petrolifere internaţionale, posibilitatea de a obţine petrolul la un preţ inferior celui mondial deşi URSS a sporit şi ea considerabil preţul pentru petrolul ce-l furnizează modificând contractele în curs ce existau cu Ungaria, Polonia etc. (sic!), posibilitatea de a livra mai uşor echipamente chiar dacă nu sunt ultima expresie a tehnicei („Aprovizionarea României...": 9 mai 1975, 4-5).

În continuare, se poate observa că anumite obiective politice internaţionale ale RSR devin inteligibile în raport cu interesele sale economice. Astfel, dezarmarea, nucleară şi nu numai, nu reflectă numai insecuritatea lui Ceauşescu şi resentimentul de a nu poseda arme de distrugere în masă, ci şi capital prost gestionat. „Cursa înarmărilor" consuma fonduri uriaşe asupra cărora „statele mici şi mijlocii", aflate „în curs de dezvoltare", emiteau pretenţii indirecte. „Numai transferul sumelor alocate pentru înarmarea (sic!) ţărilor mici şi mijlocii în curs de dezvoltare ar rezolva uriaşul decalaj (între statele dezvoltate şi cele aflate în curs de dezvoltare, n.m.) până la finele acestui veac" se pronunţă Titu Georgescu (1977, 288; vezi şi Şuţa în *Problemele păcii şi ale războiului...*: 1977, 76-95; Bulgaru în *Concepţia preşedintelui...*: 1976, 266-277; Belli în *Concepţia preşedintelui...*: 1976, 278-289). La fel, beneficiile progresului ştiinţific şi tehnic global ar fi trebuit canalizate prioritar înspre aceleaşi state „mici şi mijlocii", în special înspre cele „care au fost pe nedrept vitregite de istorie", se autovictimiza regimul (Duculescu în Drăgănescu, Voiculescu: 1986, 185). Dincolo de pertinenţa generală a acestor argumente se ascund interesele specifice leninismului romantic: crearea unei „noi ordini internaţionale", în cadrul căreia toţi actorii ar fi beneficiat de drepturi şi putere de decizie perfect egale. Un ideal desigur imposibil, dar util pentru maşinăria propagandistică a regimului, căreia i se furnizau astfel noi şi noi motive pentru condamnarea imperialismului şi justificarea, de cele mai multe ori tacită, a lipsei de progres economic a ţării.

Pentru a finanţa industrializarea RSR, Ceauşescu a apelat masiv la credite externe. La începutul anilor '80, datoria externă a ţării ajunsese la peste zece miliarde de dolari, o sumă colosală pentru posibilităţile bugetului României. Apogeul a fost atins în 1981, când RSR datora 10 546 milioane de dolari pe pieţele externe (Tătar: 2007, 493). Creditorii erau în acelaşi timp blamaţi pentru presiunile financiare pe care le puneau asupra dezvotării industriale a ţării şi implicit a creşterii gradului ei de independenţă şi astfel a recunoaşterii ei globale. „Pentru acoperirea deficitelor, ţările în curs de dezvoltare trebuie să recurgă la credite şi împrumuturi externe, iar acestea se acordă în cea mai mare parte cu caracter oneros, cu dobânzi ridicate, pe termene insuficient de lungi. Aşa se ajunge la situaţia în care ritmul creşterii datoriei publice externe a ţărilor în curs de dezvoltare depăşeşte ritmul importurilor şi ritmul de creştere a producţiei", scriu E. Dijmărescu, A. Ghibuţiu şi M. Isărescu (1977, 31-32). Pe cale de consecinţă, „dobânzile excesive" nu puteau fi altceva decât o „formă de spoliere neocolonialistă a ţărilor în curs de dezvoltare". Capitalismul contemporan ar fi rămas deci la fel de „imperialist" ca şi pe vremea lui Lenin (Fîntînaru în *Furtul creierelor...*:1982, 125-129; vezi şi Apostol: 1973; Sava: 1978; Deteşan: 1975; Popescu: 1979). Pe de altă parte, nu se poate nega că fluctuaţiile preţurilor la hidrocarburi pe piaţa globală şi „înăsprirea condiţiilor impuse de marii creditori proveniţi din ţările dezvoltate" au contribuit din plin la agravarea stării economice şi aşa precare a RSR (Tătar: 2007, 492). Numai că responsabilitatea princi-

pală pentru acest deznodământ aparține factorilor de decizie interni, politicului, birocrației, așa cum am observat, de-a dreptul kafkiene și sistemului economic planificat, rigid și lipsit de competitivitate și motivație.

Ilie Șerbănescu, analizând succint politica economică externă a României comuniste, ajunge la concluzia că, după 1965, Ceaușescu a părăsit o piață energetică relativ avantajoasă, CAER, pentru a reveni în 1980 în geografia economică a „lagărului socialist", când dezavantajele predominau. În primul deceniu după al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică reprezenta furnizorul de materii prime al statelor est-europene, importând de la acestea produse finite. Dar, pe măsură ce sateliții făceau primii pași înspre sporirea autonomiei economice, pretinzând astfel un nou statut economic – acela de parteneri comerciali, în loc de „fabrici pentru Uniunea Sovietică" – Moscova a sesizat deserviciile noilor raporturi economice între centru și periferie. Unul din principalele motive pentru care a propus Hrușciov „specializarea producției" în cadrul CAER, iar RPR s-a opus cu succes, așa cum am constatat în capitolele precedente, a fost tocmai încercarea de a reduce din costurile aprovizionării cu hidrocarburi a statelor est-europene. În căutarea independenței economice în raport cu un centru moscovit nemaidispus să îi finanțeze industrializarea, Ceaușescu a reorientat RSR spre CAER imediat după 1980, „când prețurile la materii prime pe plan mondial s-au prăbușit". În cadrul CAER, „prețurile la materiile prime trebuiau să fie media prețurilor de pe piața mondială din ultimii 5 ani". Acestea aflându-se în ascensiune în anii '60 și '70, prețul la care Uniunea Sovietică vindea energie sateliților săi est-europeni era, în consecință, mai scăzut decât cel de pe piața occidentală. Când tendința de creștere a prețului hidrocarburilor s-a inversat brusc, hidrocarburile sovietice au devenit mai scumpe, dezavantajând astfel „țările frățești", printre care și RSR, a cărui accces pe piața occidentală fusese îngrădit (din rațiuni calitative, dar și umanitare) și care urmărea acum asigurarea proviziilor energetice necesare galopantei sale industrii grele (Șerbănescu în Rusan: 2003, 763-766; vezi și Ceaușescu: 1982, 32-33). O problemă în plus pentru economia românească, și așa solicitată la maximum.

Cu celelalte state mebre ale „lagărului socialist", dar și cu regimurile leniniste din Asia, RSR desfășura activități comerciale a căror cuantum și diversitate fluctua în funcție de relațiile politice prevalente la un moment dat. Sigur, datele publicate în epocă, din punct de vedere statistic, nu sunt neapărat credibile. Cu alte cuvinte, nu sunt „științifice" în termeni intelectuali „burghezi", doar romantic leniniști; pe de altă parte însă, tipul de mărfuri importate și exportate nu putea fi atât de ușor falsificat, și ne putem face o idee și despre volumul general al comerțului desfășurat cu fiecare stat comunist în parte. Anticipabil, relațiile economice ale RSR cu Moscova și cu statele comuniste est-europene erau mai dezvoltate decât cele cu regimurile comuniste asiatice. Chiar dacă RSR demarase o politică economică de reducere a importurilor și accelerare a exportu-

rilor – exacerbată în anii '80 – furnizând statelor interesate produse provenite din prelucrarea petrolului, chimie industrială sau diferite tipuri de motoare, „maşini şi utilaje", lemn, textile sau alimente, aceasta continua să cumpere de la statele vecine diferite tipuri de mărfuri, în special hidrocarburi şi materii prime. Uniunea Sovietică este menționată ca unul dintre principalii exportatori de materii prime în RSR, Bulgaria ca exportatoare de „utilaje de transport, motoare electrice, produse agroalimentare concentrate de metale neferoase, produse de marochinărie", Iugoslavia ca exportatoare de „produse textile, medicamente, unele maşini, echipament energetic", Cehoslovacia ca exportatoare de „utilaje şi instalații industriale, maşini-unelte, mijloace de transport, produse ceramice şi electrotehnice", Polonia ca exportatoare de „cocs, produse electrotehnice, produse textile, unele maşini şi utilaje". Din limbajul evaziv şi paragrafele extrem de reduse acordate comerțului cu RDG şi Albania în lucrarea *Geografia economică a țărilor socialiste*, scrisă de C. Herbst şi I. Leţea, putem deduce că relațiile politice cu aceste state nu se aflau la un nivel prea ridicat. La fel şi în ceea ce priveşte Ungaria (Herbst, Leţea: 1976, 7-260), cu care RSR împărtăşea o graniță destul de lungă, economiile celor două țări fiind de asemenea potențial complementare: Ungaria începuse să acorde o pondere economică tot mai mare consumului, în timp ce RSR se concentra tocmai pe limitarea lui în beneficiul „acumulărilor" ce urmau să fie investite în dezvoltarea industriei grele. Relațiile Bucureştiului cu Budapesta erau însă tensionate, ajungând la conflicte deschise în următorul deceniu, datorită minorității maghiare de pe teritoriul RSR şi planurilor pe care le avea Ceauşescu pentru ea.

7.8. Despre „poporul muncitor unic" şi locul minorităților naționale în cadrul „națiunii socialiste"

Minoritățile au reprezentat o permanentă problemă pentru idealul „națiunii socialiste", atât de drag leninismului romantic. Voi începe analiza cu grupul etnic cel mai numeros de pe teritoriul RSR, maghiarii, voi trece apoi la minoritatea evreiască şi voi încheia cu etnicii germani., acestea trei fiind minoritățile cele mai consistente şi totodată cele care au cauzat cele mai mari multe dileme orientării naționale integrative şi mobilizatoare deopotrivă a leninismului romantic. Secretarul general al PCR nutrea o aversiune specială față de maghiari şi evreii maghiari, aflăm dintr-un interviu luat fostului general, actualmente pensionat, Stefan Kostyal. Încă din tinerețe, afirmă acesta, „Ceauşescu era foarte naționalist, pot să spun chiar şovin. Nu avea boală atât pe evrei, cât pe unguri şi pe evreii unguri" (Roman: 2008, 108). Urmează să vedem cum s-a reflectat „boala" asupra politicii PCR în ceea ce priveşte politca adoptată față de minoritățile naționale.

Regiunea Autonomă Maghiară, înființată în 1952, după o serie de reforme administrative care au presupus renunțarea la organizarea teritorială a țării și adoptarea, conform modelului sovietic, a formulei plase-raioane-regiuni, a reprezentat cel mai elaborat răspuns instituțional pe care Gheorghiu-Dej l-a dat sensibilei chestiuni a minorităților naționale într-o Românie în care efectele devastatoare ale războiului erau încă prezente iar pasiunile naționaliste antrenate de război foarte vii. Decizia constituirii regiunii nu ar fi fost posibilă în absența aprobării prealabile din partea Moscovei, opinează Walker Connor. În acest fel, conducerea PCUS urmărea probabil să dezamorseze tensiunile naționaliste româno-maghiare articulate începând cu încorporarea Transilvaniei în România în 1918 (Connor: 1984, 237-238).

După opt ani au avut loc alte reorganizări teritoriale prin care două dintre raioanele Regiunii Autonome Maghiare au fost încorporate în Regiunea Brașov, rezultatul fiind denumit Regiunea Mureș Autonomă Maghiară. Așa cum observă atent și metodic Walker, reorganizările teritorial-administrative ale zonelor locuite de maghiari între 1960 și 1968 au condus (și intenționat în prealabil) la disiparea populației și fragmentarea capacității organizatorice și implicit politice a maghiarilor aflați pe teritoriul RPR-RSR (Connor: 1984, 340-341). În 1968, Ceaușescu a reintrodus administrarea teritorială bazată pe județe, teritoriul locuit majoritar de etnici maghiari fiind transformat în două județe, Harghita și Covasna. Inițial, la nivelul elitei partidului, părerile au fost împărțite între cei care doreau păstrarea ținuturilor cu populație maghiară într-un tot organizatoric, respectiv cei care pledau pentru divizarea lui, așa cum s-a și întâmplat. Alexandru Drăghici (a cărui soție era evreică-maghiară), fostul ministru de Interne din perioada lui Dej, făcea parte din prima categorie. Acesta argumenta de asemenea că „partidul a neglijat conștient dezvoltarea economică a acestei regiuni" izolând-o și astfel accentuându-i particularitățile, în loc să o integreze economic și social. Problema minorităților fusese abordată deci defectuos de către partid, iar Drăghici pretindea că, în raport cu celelalte regiuni ale țării, ținutul locuit de maghiari să fie industrializat prioritar. Ceaușescu și susținătorii săi au argumentat însă că subdezvoltarea nu se întâlnește doar în zona maghiară și că întreg teritoriul RSR ar trebui să beneficieze de investiții în aceeași măsură. În final, Ceaușescu și-a impus bineînțeles opinia (zilele lui Drăghici ca lider de partid erau deja pe sfârșite): Regiunea Mureș Autonomă Maghiară nu urma să fie privilegiată la capitolul industrializare comparativ cu restul țării, fiind de asemenea împărțită în două județe care există și în prezent, Harghita și Covasna (Zoltán în Anton, Anghel, Popa: 2006, 397-409).

Acesta nu însemna însă că volumul industrializărilor în cele două proaspăt înființate județe nu va cunoaște o creștere semnificativă; scopul nu era însă, așa cum vom vedea, bunăstarea populației locale, ci diluarea fondului etnic autohton prin dinamica socială antrenată în cadrul acestui proces. Nu este vorba aici despre libertatea migrației interne a forței de muncă în RSR, deorece aceasta

pur şi simplu nu exista: conducerea centrală decidea, pe baza „cincinalului" aflat în derulare, de ce fel de specialişti are nevoie în fiecare judeţ, iar acestora nu le rămânea altceva de făcut decât să îşi facă bagajele sau să rişte o slujbă mult mai proastă drept pedeapsă. Dinamica forţei de muncă era dirijată deci exclusiv de către partid, nefiind liberă, spontană şi, în termeni romantic leninişti „anarhică" şi implicit „contrarevoluţionară". Iar PCR, după ce desfiinţase Regiunea Mureş Autonomă Maghiară în încercarea de a diminua identitatea maghiarilor ca grup etnic, a utilizat retorica industrializării, a dezvoltării economice producătoare de progres social în sensul integrării tuturor cetăţenilor RSR, indiferent de naţionalitate, într-un „popor muncitor unic" care „va ridica pe o treaptă nouă unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate", pe măsură ce aceştia „se vor integra tot mai mult în procesul de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului" (*Programul PCR...*: 1975, 151; vezi şi Florea: 1975, pp. 81-83; Florea în *Probleme fundamentale ale făuririi...*: 1972, 420-444; Florea în *Culegere de teze...*:1982, 220-232; Florea în Tănase, Marinescu: 1981, 142-161; Boda în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare...*: 1980, 233-241).

După cum observă James Niessen, „Recrutarea salariaţilor români pentru Transilvania s-a accelerat după 1975", tocmai în vederea iniţierii unui proces de disoluţie a nucleului identitar maghiar concentrat în sud-estul Ardealului (Niessen în Sugar: 2002, 243). Iar concluzia lui Connor referitoare la asaltul ideologic şi identitar al leninismului romantic la adresa minorităţii maghiare, pe care mi-o asum integral, merită fără doar şi poate citată pe larg:

> Deşi maghiarii au fost [...] disipaţi („gerrymandered") (între 1960-1970, n.m.) în două mici judeţe în care alcătuiau o majoritate, în şapte altele în care constituiau o importantă minoritate, şi încă în alte şapte în care erau prezenţi în număr considerabil, concentrarea lor teritorială a continuat să îngrijoreze autorităţile. De-a lungul următoarei decade au fost făcute tot mai multe plângeri de către liderii minorităţii maghiare referitoare la eforturile finanţate guvernamental de a relocaliza români în regiuni tradiţionale maghiare şi de a constrânge maghiari să se mute în districte româneşi şi germane (Connor: 1984, 342).

Conceptul de „Popor muncitor unic" ne oferă ocazia de a pătrunde încă o dată dimensiunea fascizantă constitutivă a leninismului romantic. Am amintit deja aversiunea lui Ceauşescu faţă de maghiari. Să ne întoarcem puţin în timp la perioada interbelică, pentru a vedea ce înţelegea Nichifor Crainic prin „stat etnocratic": „voinţa de putere şi sporirea poporului român. Principalii să factori sunt: glia, sângele, sufletul şi credinţa". Deşi leninismul romantic utiliza un vocabular relativ diferit, pentru a se disocia de fascismul pe care oficial îl va blama în permanenţă, mesajul său intim era în mare măsură acelaşi (vezi Niessen în Sugar: 2002, 243). Diferă doar programul economic, centralizat, nu corporatist,

aşa cum îl dorea Crainic, tipic regimurilor fasciste, şi sentimentul unei prezenţe internaţionale impunătoare, pe care fascismul românesc din perioada interbelică nu îl poseda, fiind mai degrabă centrat pe sine însuşi, în misticismul propriu şi autosuficient. Ce mai putem citi în „programul statului etnocratic" avansat de Crainic în 1938? „Pe pământul neamului românesc trăiesc astăzi şi oameni de alte rase şi credinţe. Aceştia au ajuns aici prin invazii (ca ungurii), prin colonizare (ca germanii) sau prin infiltrări meşteşugite (ca evreii). Iubindu-şi mai mult propriul popor decât pe al nostru, nici unul dintre ei nu prezintă garanţii de securitate pentru organismul oficial al statului" (Niessen în Sugar: 2002, 227). Ceauşescu gândea cel puţin asemănător, exprimându-se însă la un alt nivel discursiv, romantic leninist. Aşa cum constată Michael Shafir, România lui Ceauşescu a readus în prim plan „viziunile Gărzii de Fier interbelice, expunându-le în documente de partid (care însă nu făceau trimitere la surse) şi oglindindu-le în producţia istoriografică supravegheată de acesta" (Shafir: 2002, 28). Cel mai bun exemplu în acest sens este articolul „Idealuri" publicat de Corneliu Vadim Tudor, nesemnat, în jurnalul *Săptămâna* în toamna anului 1980. Partidul, scrie acesta, „«*ştie, bunăoară, că onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvârşesc faptele patrioticeşti, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de câştig, dascălii de tarantelă democratică, înveşmântaţi în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei naţii, cei care zornăie din pintenii trufiei şi-i ameţesc pe unii cu patriotismul lor gheşeftar*»". Avertismentul, lipsit de echivoc, reflectă de asemenea dimensiunea constitutiv fascizantă a leninismului romantic. „«*Noi nu avem nevoie de leneviţi profeţi, de iude care nu au dimensiunea jertfei româneşti în sângele lor uşor de cumpărat*»" (Tudor apud Manea: 2005, 205, subl. în orig.).

Pe cale de consecinţă, în interiorul „poporului muncitor unic" nu exista loc pentru minorităţi naţionale. „Orice limbă am vorbi", atrăgea atenţia Ceauşescu, „trebuie să vorbim însă într-un singur fel, şi anume: «Totul pentru socialism, totul pentru popor, totul pentru patria noastră socialistă – Republica Socialistă România!»" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 141). „Poporului muncitor unic" nu îi putea fi propriu altceva decât „patriotismul revoluţionar socialist", iar aceasta din urmă nu putea fi exprimat în termeni plurali.

Analizând, în spiritul „Programului PCR de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate..." la care s-a făcut trimitere mai sus, Elena Florea ajungea la concluzia că

> [...] în România socialistă s-a pus capăt pentru totdeauna relaţiilor de asuprire socială şi naţională, politicii de învrăjbire naţionalistă şi de exploatare. Politica marxist-leninistă a Partidului Comunist Român de repartizare raţională a forţelor de producţie pe întreg teritoriul ţării şi de lichidare a discrepanţelor şi inegalităţilor între nivelurile de dezvoltare ale diferitelor zone şi regiuni, inclusiv ale acelora în care conviețuiesc laolaltă români şi naţionalităţi conlocuitoare,

> a creat premisele şi condiţiile necesare înfăptuirii egalităţii între oamenii muncii, fără deosebire de naţionalitate, a determinat asigurarea bazei materiale trainice pentru toţi cetăţenii ţării, atragerea lor la munca comună de dezvoltare, progres şi civilizaţie a patriei. Muncind laolaltă, oameni ai muncii români, maghiari sau germani şi de alte naţionalităţi, în uzine şi fabrici, pe ogoare, în instituţiile culturale şi de învăţământ, se bucură deopotrivă de condiţiile pe care le oferă economia unitară organizată pe baze socialiste (Florea: 1975, 46-47).

Pentru ameliorarea calităţii vieţii nu exista decât soluţia beneficiilor oferite de către industrializare; doar aceasta ar fi antrenat o veritabilă creştere a nivelului de trai pentru toţi „oamenii muncii" din RSR, „fără deosebire de naţionalitate" (Florea: 1975, 46-47). În ceea ce îi priveşte pe secui, pe care Ceauşescu probabil că îi subsuma direct maghiarilor, „dorinţa lor de veacuri de a avea o industrie dezvoltată în zonele în unde trăiesc s-a împlinit sau a început să fie împlinită de abia în cincinalul încheiat de curând (1966-1970, n.m.)" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 70). Norocoşii secui nu aveau deci decât motive pentru aprecierea grijii parentale pe care partidul le-o oferea, jubilând pe notele militante ale leninismului romantic în timp ce erau deposedaţi de identitatea lor ne-românească pentru a fi resorbiţi şi integraţi definitiv în interiorul „poporului muncitor unic". Era singura perspectivă, pe termen lung, pe care o puteau aştepta de la Ceauşescu.

> Trebuie să ne fie clar că dacă nu am industrializa în mod armonios întreaga ţară, dacă am menţine vechea stare de înapoiere a unor zone, oricât am vorbi de egalitate în drepturi, de faptul că în şcoală se învaţă mai mult sau mai puţin limba maghiară, germană sau română, inegalitatea, de fapt, tot ar rămâne! Nu vreau să se înţeleagă prin aceasta că folosirea limbii materne n-ar avea importanţa sa; dar trebuie să ne fie limpede tuturor că egalitatea adevărată – socială şi naţională – se poate realiza numai cu dispariţia claselor exploatatoare, cu trecerea mijloacelor de producţie în mâinile clasei muncitoare, ţărănimii, maselor populare, cu dezvoltarea unitară a tuturor zonelor ţării, cu crearea bazei materiale necesare ridicării nivelului de trai, material şi cultural, al tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 71-72).

În ceea ce priveşte limbile minorităţilor, maghiara cu precădere, Ceauşescu aprecia drept inadmisibil „să-i obligăm pe tineri în ce limbă să înveţe" (*Naţiunea socialistă*: 1972, 136). Spiritul „democratic" în care PCR ar fi abordat problemele minorităţilor şi problemele sociale în general ar fi contravenit unei astfel de măsuri. Dar, aşa cum ştim deja, semantica romantic leninistă a democraţiei nu are nimic în comun cu accepţiunea „burgheză" a termenului în afară de denumire. „Democraţia muncitorească revoluţionară" a „poporului muncitor unic" pe cale de a se naşte i-ar fi condus mai devreme sau mai târziu pe tinerii minoritari la concluzia că limba română exprimă cel mai bine aspiraţiile „maselor po-

pulare" de a edifica „societatea socialistă multilateral dezvoltată". La fel de democratic, ei înşişi urmau să devină parte, după ezitările, dubiile şi pornirile rebele tipice tinereţii – a „poporului muncitor unic", ajungând deci să vorbească singura limbă pe care acesta o înţelegea, româna. De fapt, termenul „înţelegere" este impropriu, deoarece limba „poporului muncitor unic" nu exista în sensul dezvoltării şi potenţării cunoaşterii, a accesului la realitatea trăită şi gândită a vieţii, ci în sensul îngustării cunoaşterii, a cărei diversitate şi pluralism erau *ab initio* „contrarevoluţionare"; formulele stereotipe, care se repetă obsesiv, vocabularul limitat, toate acestea urmăreau să creeze un cadru de gândire extrem de redus, ermetic şi tot mai limitat (vezi Thom: 2005); numai pornind de la o astfel de premisă, de la crearea „conştiinţei revoluţionare" în termeni leninişti – putea fi demarat asediul împotriva ideologiei şi realităţii „burgheze". Înţelegem acum şi mai bine de ce tineretul reprezenta, la nivel ideologic, o preocupare atât de importantă a PCR.

> Tinerii înşişi vor înţelege ce este în avantajul lor să înveţe în limba proprie şi ce este bine să studieze în limba română, pentru că accesul la întreaga activitate a societăţii, la cuceririle ştiinţei şi culturii nu este posibil fără cunoaşterea limbii ţării unde trăieşti. De altfel, nu se poate concepe astăzi un învăţământ superior fără studenţi care să cunoască 2-3 limbi de circulaţie internaţională. Nu putem forma intelectuali de înaltă pregătire fără a asigura condiţii ca tinerii să stăpânească, în afară de limba proprie, o serie de limbi străine cum sunt rusa, germana, franceza, engleza. Aceasta este o cerinţă obiectivă! Deci problema însuşirii limbii române nu trebuie privită în sensul obligativităţii de a învăţa o limbă în plus; ea este legată, până la urmă, de asigurarea în fapt a egalităţii. Dacă un tânăr, ieşind din localitatea sau judeţul său, nu poate să se înţeleagă cu alţii, el nu se va simţi cu adevărat egal şi liber. Dacă, de pildă, el ar dori să urmeze facultatea de fizică, nu o va găsi în Sfântu Gheorghe şi, din păcate, nici chiar în Târgu Mureş, ci la Cluj, la Bucureşti sau la Iaşi. Este de înţeles că nu va fi posibil să creăm facultăţi de fizică în toate localităţile şi nici să editâm toate lucrările de fizică atât în limba română, cât şi în limba maghiară şi ale altor naţionalităţi conlocuitoare (*Naţiunea socialistă*: 1972, 136-137).

Într-adevăr, sistemul educaţional superior îi dezavantaja pe maghiarii din RSR, afirmă Mary Ellen Fischer. Specialităţile tehnice predominau – am văzut că şi Ceauşescu foloseşte în citatul de mai sus exemplul facultăţii de fizică – iar acestea asigurau cele mai multe locuri de muncă după absolvire. Candidaţii care doreau să îşi construiască o carieră erau constrânşi să urmeze o facultate cu profil tehnic şi să înveţe limba română, fapt care a sporit resentimentele minorităţii ungare faţă de conducerea de la Bucureşti şi societatea română, în general. Chiar dacă existau mai multe drepturi pentru maghiari în învăţământul preuniversitar, părinţii preferau să îşi înscrie copii la şcoli având limba de predare română, încercând astfel să amelioreze şansele de reuşită profesională şi socială ale tinerilor (Fischer în Nelson: 1983, 198). Era vorba deci de o „lichidare trep-

tată a problemei maghiare prin asimilarea acestora şi împiedicarea incidentelor ce ar putea degenera în conflicte grave", iar „Cea mai simplă şi eficace măsură" adoptată de regim în acest sens a fost, aşa cum am constatat mai sus, „şcolarizarea" („Aspecte privind politica...": 17 mai 1974, 2).

Pe scurt, Ceauşescu avea ca obiectiv central treptata românizare a maghiarilor şi a celorlalte minorităţi de pe teritoriul RSR: în acest sens, industrializarea şi dinamica forţei de muncă erau utilizate de PCR pentru diluarea „pungilor" de populaţie ungară prin aducerea de muncitori români în acele regiuni şi prin încercarea de a disipa forţa de muncă maghiară dispersând-o pe întreg teritoriul ţării. Strategia asimilaţionistă nu a înregistrat succese notabile, deşi a amplificat, deloc nejustificat, „anxietăţile ungare" (Fischer în Nelson: 1983, 210; Gilberg: 1974a, 455). Maghiarii rămâneau pentru Ceauşescu, ca şi celelalte minorităţi aflate pe teritoriul RSR, străini, având cel mult statutul de „musafiri"; integrarea lor în „poporul muncitor unic", imperativ necesară pentru viziunea leninist romantică asupra „patriei", era o chestiune de timp. Identitatea grupurilor etnice ne-române era ameninţată şi de lipsa drepturilor colective prin care acestea ar fi putut obţine şanse mai mari în raport cu populaţia majoritară de a avansa pe scara socială (Shafir: 1988b, 3). Genul acesta de egalitarism nu era însă agreat de Ceauşescu, chiar dacă cel ce devenise în 1974 preşedinte al RSR nu obosea să facă paradă de numeroasele avantaje pe care guvernul le acorda minorităţilor. Pentru el era suficient ca minorităţile să aibă „consilii" pentru a le reprezenta la nivel central. Nu conta că acestea erau disprețuite sau ignorate pur şi simplu, fiind acuzate că, în loc să promoveze drepturile maghiarilor, germanilor sau evreilor, le încalcă aceptând compromisuri dezonorante cu puterea. În logica mobilizatoare şi omogenizatoare romantic leninistă, minorităţile echivalau cu un „rău necesar", un duşman intern care nu prezenta încredere şi era destinat dispariţiei lente prin contopirea cu grupul etnic majoritar, românii.

Populaţia de rit iudaic din România a cunoscut, în timpul „epocii de aur", un important neajuns experimentat şi de către maghiari sau germani: limitarea extremă a emigrării, fapt care s-a soldat cu proteste internaţionale de anvergură. Considerabil redusă de către genocidul din timpul Holocaustului, cea mai profundă catastrofă morală a secolului XX şi a omenirii aşa-zis civilizate în general, populaţia evreiască din România îşi va vedea posibilităţile de emigrare, începând cu 1948, drastic limitate; era nevoie acum de mână de lucru pentru „construirea socialismului", iar plecare a sute de mii de evrei putea antrena, se temea elita PMR, disturbări economice grave. Pe de altă parte, s-a dovedit că ethosul comercial tradiţional al acestora nu era compatibil cu colectivismul forţat şi centralizarea economică demarate în RPR. Majoritatea evreilor nu îşi mai găseau locul în noul peisaj economic românesc. În plus, deteriorarea relaţiilor sovieto-israeliene (din cauza orientării pro-occidentale ferme a Israelului, aşteptările lui Stalin în privinţa atragerii acestui stat pe orbita sovietică fiind

astfel înşelate) şi declanşarea de către Stalin a unei politici antisemite, circumscrise desigur vocabularului leninist post-revoluţionar, îngreuna de asemenea posibilităţile emigrării populaţiei române de rit iudaic în Israel (Rotman: 2004; pentru Holocaustul din România vezi Ioanid, Friling, Ionescu: 2005).

După 1965, Ceauşescu va facilita parţial, ca urmare a obţinerii clauzei celei mai favorizate naţiuni şi a amendamentului Jackson- Vanick – emigrarea evreilor români în Israel deşi, ce-i drept, numărul acestora scăzuse considerabil. Majoritatea celor care doriseră să plece o făcuseră deja pe timpul lui Gheorghiu-Dej. Tot atunci, evreii români începuseră să emigreze cu ajutorul serviciilor de spionaj ale RPR, care încasau sume apreciabile pentru fiecare persoană ce alegea să ajungă în acest fel în Israel. Când i-a fost adusă la cunoştinţă afacerea, pentru că altfel nu se poate numi, Ceauşescu a fost scandalizat în primă fază, pentru ca apoi să o preia şi să o dezvolte, aplicând-o cu „succes" şi etnicilor germani care doreau să ajungă în RFG. Din raţiuni umanitare, dar şi, complementar, deoarece le lipsea mâna de lucru necesară unor economii aflate în expansiune, guvernele israelian şi vest-german acceptaseră să devină parte a acestui joc cinic şi imoral (Ioanid: 2005). Nimic nu era mai important însă pentru Ceauşescu decât sporirea, prin orice mijloace, a puterii RSR. Bastionul leninismului romantic trebuia consolidat prin orice mijloace, oricât de scandaloase ar fi părut lumii şi moralităţii „burgheze". Aceasta nu era decât un partener temporar şi circumstanţial, colaborarea traducându-se printr-o subminare permanentă a duşmanului ideologic concomitent cu profitarea la maximum de pe urma slăbiciunilor de care dădea dovadă. Nu trebuie uitat aici nici rolul intelectualilor aserviţi regimului, care întreţineau antisemitismul şi un „profascism" uneori latent, alteori aproape manifest (Shafir: 1983b, 223-243), contribuind astfel substanţial la consolidarea eşafodajului ideologic romantic leninist.

Germanii au reprezentat o altă minoritate importantă în România lui Ceauşescu. La fel ca şi în cazul evreilor, numărul lor a descrescut pe măsură ce părăseau RSR pentru a „reîntregi familiile" din ţările de origine. Cel puţin aceasta era maniera în care problema emigraţiei apărea în presa românească şi formulată de statele occidentale, doritoare să îi amintească lui Ceauşescu de angajamentul asumat la Helsinki în 1975 de a respecta principiile umanitare. Germanii însă, spre deosebire de evrei, nu ar fi dorit să emigreze în masă, susţine Wolfgang Rehner. La sfârşitul anilor '70, când cei care se stabiliseră deja în RFG vizitau satele săseşti din Transilvania în care se născuseră, „Faptul că veneau cu maşină şi aduceau cadouri impresiona oamenii simpli. Astfel s-a creat o adevărată febră de emigrare, un fel de psihoză. Se spunea: «Toţi vor să plece», chiar dacă de fapt numai o treime era decisă pentru plecare". După vizita din 1978 a cancelarului Helmut Schmit în RSR, având ca obiectiv, printre altele, „uşurarea condiţiilor de emigrare", ponderea etnicilor germani decişi să se stabilească în RFG s-a amplificat ajungând, în 1985, la „două treimi" (Rehner în Rusan: 2003, 231-232).

Ceauşescu era cu siguranţă neliniştit de tendinţa etnicilor germani de a părăsi RSR, în mare măsură tocmai din cauza politicii PCR faţă de minorităţi. „Ctitorul României moderne" limita emigrarea, pe de o parte impunând sume de răscumpărare tot mai mari pentru guvernul de la Bonn, pe de altă parte accentuând propagandistic unicitatea RSR ca „patrie" pentru toţi locuitorii ei, indiferent de naţionalitate, subliniind totodată că nu are nimic împotrivă ca „reîntregirea familiilor" să se petreacă (şi) pe teritoriul statului român. Insistând asupra vechimii istorice a germanilor, şi a minorităţilor în general, pe teritoriile româneşti, Ceauşescu afirma că este imperativ necesar

> [...] să arătăm cum au acţionat românii, saşii, şvabii, maghiarii, secuii în diferite împrejurări istorice, cum au conlucrat, cum au luptat împreună. Astfel vom trage învăţămintele corespunzătoare şi vom putea răspunde la întrebarea: care este patria populaţiei de naţionalitate germană? NU spun de origine germană, pentru că originea nu e tot una cu naţionalitatea! Originea lor este România pentru că aici trăiesc de sute şi sute de ani, şi este greu ca cineva ai cărui strămoşi au venit de 800 de ani în România să spună: «Originea mea este în altă parte». Deci la întrebarea: care este patria germanilor ce locuiesc de sute de ani pe aceste meleaguri, cred că nu se poate da decât un singur răspuns. Aceasta este: patria cetăţenilor de naţionalitate germană din ţara noastră este una singură – Republica Socialistă România! Noi considerăm că numai pornind de la această realitate istorică vom ajunge la concluzii juste în toate privinţele (*Naţiunea socialistă*: 1972, 99).

Fiind parte a „patriei socialiste", germanii erau responsabili la rândul lor de bunăstarea „societăţii socialiste multilateral dezvoltate" şi de „avansul" înspre comunism. Emigrarea lor masivă ar fi rezonat, în optică romantic leninistă, cu facilitarea unui fenomen „contrarevoluţionar". Astfel că,

> În ce priveşte problema reunirii familiilor, doresc să arăt că ea nu trebuie înţeleasă în mod unilateral. [...] Sunt sau au fost şi anumite cazuri întemeiate, pe care le-am rezolvat pozitiv; dar dacă am merge cu aşa-zisa „reunire a familiilor" în sensul de a accepta că fiecare care pleacă din ţară să ceară să-i vină şi familia – şi fiecare ar avea pe cineva de adus – arunci n-am mai termina niciodată! Noi nu considerăm că aceasta este o problemă reală, care merită prea mare atenţie. Firesţe, sunt cazuri izolate şi, cum am mai spus, va trebui, în spiritul umanismului care caracterizează societatea noastră (nu în spiritul umanismului „burghez", n. m.), să le rezolvăm în continuare. Dar reunificarea familiilor – dacă această problemă există (bagatelizarea problemei reflectă importanţa ei reală, n.m.) – se poate realiza nu numai prin plecarea din România, ci şi prin aducerea în ţară a rudelor sau a membrilor de familie. Noi vom primi cu toată dragostea pe aceia care doresc să vină la familiile lor şi să se stabilească definitiv în România. Aceşti oameni se vor bucura de drepturile pe care Constituţia ţării le acordă tuturor cetăţenilor, fără deosebire de naţionalitate. În acest spirit

> trebuie să înțelegem poziția partidului și statului nostru în problema reunificării familiilor, poziția noastră față de oamenii muncii de naționalitate germană. Nu plecând din țară, ci rămânând aici, muncind, luptând pentru a învinge greutățile, pentru a dezvolta patria comună vom reuși să facem din România un stat socialist înaintat. Eu am ferma convingere că marea majoritate a populației de naționalitate germană acționează și va acționa în acest fel... (*Națiunea socialistă*: 1972, 101; vezi și Ciorănescu: 1977, 1-7).

Discursurile lui Ceaușescu în ceea ce privește problematica națională încearcă să acrediteze ideea unei identități omogene a „poporului muncitor unic". Tot ceea ce s-a produs pe teritoriile românești de-a lungul istoriei nu ar fi aparținut numai românilor, ci, în diferite dozaje, tuturor grupurilor etnice care le locuiau, românii nefiind decât unul dintre ele (*Națiunea socialistă*...: 1972, 96; Florescu: 1973, 212). Argumentul, de factură marxistă, este imbatabil până în acest punct. Devine leninist însă prin obligativitatea indiscutabilă pe care o impune tuturor grupurilor etnice, inclusiv românilor – deși leninismul romantic nu ar fi putut exista în absența multitudinii de naționalisme românești, atât populare, sociale, „de jos", cât și intelectuale, elitare, politice, „de sus", românii fiind deci, oricât de paradoxal ar suna, și vinovați de și victime ale leninismului romantic – de a rămâne în țară, a se înmulți și a „construi socialismul". Abaterea de la sarcinile demografice și „muncitorești" trasate de către PCR întregii populații, indiferent de apartenența națională sau etnică, echivala cu manifestări „contrarevoluționare"; oricum, după cum știm de la Kenneth Jowitt (1993), societatea în general reprezenta un teren ideologic inamic pentru regimurile leniniste, impregnat fiind de spirit „burghez". Ceaușescu însuși, la al XII-lea Congres al PCR, afirma cu intransigență nedisimulată că „partidul va combate cu tărie propaganda naționalist-șovină a cercurilor reacționare din afară, denaturarea realităților din țara noastră, încercările de dezorientare a oamenilor muncii de alte naționalități". Pentru „marele cârmaci" era clar că „Interesele supreme ale celor ce muncesc, aspirațiile lor de progres, bunăstare și fericire se pot împlini numai printr-un efort unit pentru înălțarea patriei pe noi culmi de progres și civilizație" (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981, 58).

Robert King a observat faptul că PCR se pronunța împotriva naționalismului minorităților, încercând să le integreze, dar încuraja în același timp naționalismul românesc. Un demers care cu siguranță nu a încântat grupurile neromâne de pe teritoriul RSR. Pe de altă parte, pentru a putea integra, fie și numai economic, minoritățile, partidul trebuia să le acorde drepturi educaționale și culturale. Temându-se pe bună dreptate că vor dispărea înghițiți într-o societate neactivă ca nivel de dezvoltare și cu un regim politic deosebit de opresiv, minoritățile au devenit tot mai îngrijorate, iar Ceaușescu era conștient că are numai de pierdut dacă nu estompează aceste neliniști. La rândul său, regimul se temea că permițând emigrarea pe scară mai largă, RSR va rămâne în scurt timp

fără maghiari, germani sau evrei, deznodământ inconceptibil pentru ambiţioasele planuri economice ale „geniului Carpaţilor". Pe de altă parte, limitarea drastică a numărului de emigranţi însemna nemulţumirea guvernelor maghiar, vest-german şi israelian, fapt pe care de asemenea Ceauşescu făcea tot posibilul să îl evite (King: 1971, 1-24). Emigrarea a rămas în final la un nivel foarte scăzut, crescând strategic atunci când regimul dorea să obţină diferite avantaje de la statele mai sus menţionate şi/sau de la Statelor Unite.

Mobilizator şi integrator deopotrivă, leninismul romantic nu admite să capituleze în faţa lumii „burgheze" nepermiţând abandonarea „patriei", fie şi de către „elementele şovăitoare, nesănătoase" povenite din rândul minorităţilor naţionale, oricum suspecte de la bun început de atitudine „contrarevoluţionară". În RFG-ul anilor '70, acolo unde etnicii germani din RSR visau să ajungă, imaginea RSR era deteriorată datorită sistemului economic disfuncţional, respectiv a exacerbării patriotice, romantic leniniste, prin care regimul încerca din răsputeri să îndoctrineze populaţia. Propaganda PCR, putem citi într-un articol din cotidianul *Die Welt* publicat în 1976, „inoculează populaţiei patriotism şi mândrie naţională. Ţara este menţinută psihologic într-o stare de apărare, deşi nimeni nu spune oficial cine ar fi posibilul duşman – totuşi fiecare ştie contra cui se va îndrepta această apărare în caz de nevoie... (aluzie la Uniunea Sovietică, n.m.). Ceauşescu este [...] bănuitorul şi solitarul conducător, care luptă în aceeaşi măsură cu vechea lene şi apatie balcanică ca (sic!) şi cu noile concepţii de consum de import" (*Die Welt* apud. Kilzer în Rusan: 2003, 756-757).

În anii '80 intransigenţa naţionalistă a regimului nu va cauza tulburări numai printre maghiari, aşa cum vom vedea în continuare, ci şi printre germani, mai ales şvabi. La Timişoara apărea, de fapt începuse să se manifeste tot mai pregnant, fiind înfiinţat încă din 1972 – *Aktionsgruppe Banat*, un forum al tinerilor inelectuali germani, poeţi şi prozatori în principal, preocupaţi de „idealism, un nonconformism naiv şi comun şi un stil modern infuzat uneori de gândire ermetică; toţi aceşti scriitori utilizau aceleaşi teme: locul poetului german în societatea română, statutul minorităţii germane, atitudinea acestei minorităţi faţă de problema imigraţiei şi contribuţia comunităţii germane la dezvoltarea societăţii române postbelice" („Pompei, Cojocaru: 1985, 616). Trei membri au depus în 1985 şi 1986 cereri de emigrare – Herta Müller, Richard Wagner şi William Totok, fapt care s-a soldat cu amplificarea persecuţiilor regimului asupra grupului în general şi asupra lor personal (Ionescu: 1986, 605-607).

*
* *

În ultimul deceniu al existenţei RSR, relaţiile Bucureştiului cu Budapesta s-au deteriorat în ritm alert. Motivul l-a reprezentat bineînţeles maniera în care era tratată minoritatea maghiară din Transilvania. Încă de la începutul anilor

'70, între cele două state existau relații mai mult formale. Tratatul de prietenie semnat între cele două părți în 1948 nu a fost reînnoit în 1968, data la care acesta expira oficial, ci de abia în 1972 (King, Robinson: 1972, 1-11; SR/Romania: 13 July 1971, 1-5). Tratatul cu Uniunea Sovietică fusese reînnoit în 1970, cu doi ani mai devreme, fapt care demonstrează nivelul politic foarte scăzut al relațiilor româno-maghiare. Politica externă pe care o adoptase RSR deranja, așa cum am constatat, „țările frățești", motiv pentru care tratatele de prietenie nu au fost reînnoite la timp. Cum am arătat deja, acestea conțineau însă o clauză prin care se specifica prelungirea automată a duratei cu încă cinci ani după consumarea celor douăzeci, dacă părțile nu aveau nimic de obiectat. Iar RSR și Ungaria, în ciuda divergențelor, s-au încadrat până la urmă în acest interval.

Tensiunile și-au făcut simțite prezența chiar și la Congresul al XI-lea al PCR (1974), când delegația maghiară a fost singura care a adus în discuție problema minorităților, declarând: „Un factor important în dezvoltarea ulterioară a prieteniei noastre este implementarea formei politicii leniniste a naționalităților; această politică apreciază naționalitățile ca pod viu între state" (*apud* King: 1974a, 8). Mesajul era clar. Transmiterea lui într-un astfel de context sugera faptul că i se atribuie o importanță capitală, iar Ceaușescu a înțeles cu siguranță acest lucru.

Disputa a cuprins teme istorice, statutul Transilvaniei în primul rând, fiind alimentată de intransigența lui Ceaușescu, total refractar la propunerile de discuție ale omologului său Jânos Kádár în problema minorității maghiare: „nu avem nevoie de lecții și nu primim lecții de la nimeni" putem citi în „raport[ul] cu privire la participarea oamenilor muncii de naționalitate maghiară la opera de dezvoltare și înflorire multilaterală a patriei" publicat în 1987. „Avem un partid puternic – Partidul Comunist Român – care a demonstrat cu prisosință capacitatea de a soluționa corespunzător toate problemele edificării societății socialiste, inclusiv problema națională" (*Plenarele consiliilor...*: 1987, 44). Divergențele dintre Budapesta și București au existat nu numai la nivel politic, ci și cultural sau mediatic. În acest sens, anumite articole din presa maghiară lăudau politicile față de minorități ale lui Petru Groza, lăsând astfel să se înțeleagă lipsa de succes a lui Ceaușescu la același capitol (Pataki: 1984, 15-21; SR/Romania: 11 May 1978, 2-7; Reisch, Pataki: 1982, 1-11).

Academia maghiară a publicat, în 1987, o istorie a Transilvaniei care a deranjat profund PCR deoarece se insista asupra aportului cultural al populației ungare la configurarea Transilvaniei. Sigur, lucrarea avea o tentă politică în măsura în care urmărea să sublinieze maniera nesatisfăcătoare în care erau tratați în prezent etnicii maghiari din această regiune, alipită României de abia în 1918 și un permanent motiv de frustrare națională și istorică pentru Ungaria (Ute Gabanyi: 1987a, 3). „E greu să înțelegi reeditatea unor teze horthyste, fasciste, șoviniste, inclusiv rasiste. Cum se poate ca o Academie de științe să dea girul

său unor texte şi lucrări care jignesc alte popoare?", acuza Ceauşescu. „Ce ştiinţă e aceasta? Cui serveşte o asemenea aşa-zisă ştiinţă decât celor mai reacţionare cercuri imperialiste? În nici un fel asemenea teze nu servesc cauzei prieteniei şi colaborării, cauzei socialismului!" (*Plenarele consiliilor...*: 1987, 19). Genul acesta de propagandă, se afirma, „lansează şi vehiculează ideea «dreptului de amestec» în treburile interne ale altor state, a «dreptului de a contribui» la rezolvarea problemei naţionale în alte ţări, de a fi mentori ai vieţii cultural-spirituale a naţionalităţii respective" (*Plenarele consiliilor...*: 1987, 43).

„Comunismul dinastic" (Georgescu: 1988, 69-93) a lui Ceauşescu ajunsese, din naţionalist, „xenofobic". Pentru Michael Shafir, „comunismul xenofobic" este o exacerbare a conceptului clasic de comunism naţional, fiind considerat „comunism asediat în căutarea celui mai scăzut numitor comun naţional". Dezideratul suprem al „comunismului xenofobic" rezidă în dinamica mobilizatoare a societăţii „pe care se străduie să o obţină apelând la resentimentul naţional". Trăsătura distinctivă a „comunismului xenofobic" este dată de faptul că „duşmanii săi ideologici sunt indistinctibili de duşmanii săi naţionali" (Shafir: 1989a, 3). Iar unul dintre principalii duşmani era desigur Ungaria vecină şi populaţia maghiară de pe teritoriul RSR. Putem considera „comunismul xenofobic" în sensul unei contractări fascizante a leninismului romantic, percepută ca o ultimă formă de profilaxie în faţa invaziei de acum ubicue a realităţii „burgheze".

Situaţia s-a deteriorat atât de puternic încât în vara anului 1989 Ungaria nu mai considera Occidentul drept principalul inamic, ci România (Devlin: 1989, 1). Cu un an înainte, Gorbaciov primise o scrisoare de protest din partea unor cetăţeni sovietici de naţionalitate maghiară din Ucraina subcarpatică prin care erau denunţate abuzurile asupra conaţionalilor lor din RSR (Socor: 1988b, 586-588). Pluralismul politic limitat pe care Ungaria se pregătea să îl introducă în 1988 pentru a face faţă copleşitoarelor probleme sociale şi economice cauzate de către propriu sistem comunist a antrenat o vehementă reacţie de condamnare din partea secretarului general al PCR. „Dezvoltarea socialistă", considera Ceauşescu, „nu putea fi lăsată «şansei» şi «perfectarea» societăţii socialiste nu trebuie «în nici un caz să deschidă calea pentru reforme capitaliste, care nu pot decât să afecteze grav dezvoltarea viitoare, construirea socialismului, şi bunăstarea poporului şi independenţa»" (Shafir: 1988c, 605). Tot în acelaşi an, la 15 noiembrie a fost planificată, în faţa ambasadei române din Budapesta, o manifestaţie amplă împotriva încălcării drepturilor omului în RSR. Urmau să participe diferite organizaţii civice maghiare, împreună cu „Grupul Eliberaţi România" alcătuit din „etnici români refugiaţi în Ungaria" datorită insuportabilei atmosfere ideologico-politice şi a penuriei economice acute de acasă. „Într-un apel distribuit înaintea demonstraţiei planificate", organizatorii au subliniat „condiţiile inumane de muncă şi de trai" din România sub conducerea „fantomei lui Stalin". Manifestaţia a fost centrată pe atragerea atenţiei asupra încălcării drepturilor

omului în România, indiferent de apartenența etnică a prejudiciaților. „Popoarele noastre sunt reciproc dependente" se încheia apelul. „*Doleanțele minorității ungare din România au fost abia menționate cu această ocazie*". Manifestația a fost anulată de către autorități, și cele aproximativ o mie de persoane care au ales să ignore interdicția au fost dispersate brutal de forțele de ordine. Aproximativ cinci sute de oameni s-au reunit ulterior în incinta teatrului Jurtha „ pentru o seară de discursuri, poezie și cântece sub stindardele care revendicau „drepturi ale omului în România", „salvarea satelor românești" și „libertate pentru minoritățile României". „Într-un gest fără precedent care ar fi putut fi considerat de asemenea inconceptibil, spectatorii maghiari și refugiații români prezenți au cântat împreună «Deșteaptă-te române», imnul național al românilor transilvăneni" (Socor: 1988c, 641-642, subl. m.).

La nivel social, Ceaușescu părea a fi de acum singurul disident din România, „pentru că președintele era acela a cărui viziuni erau opuse celor ale majorității" (Shafir: 1988a, 3). La nivel european, incluzând aici Vestul și Estul, s-ar fi putut afirma exact același lucru despre RSR. Când Imre Nagy, simbolul revoluției maghiare din 1956, a fost reînhumat, o manifestare simbolică împotriva opresiunii sovietice la care au participat sute de mii de oameni, „presa română a prezentat ceremonia ca o demonstrație majoră de iredentism maghiar direcționată împotriva României și de asemenea ca un asalt asupra socialismului și a Tratatului de la Varșovia" (Shafir: 1989d, 2). Așa cum vom vedea în următorul capitol, confruntată cu schimbări sociale și politice care îi depășeau puterea de înțelegere, RSR va pretinde intervenții ale OTV în Polonia aflată în efervescență revoluționară pentru restabilirea fermă a comunismului, după ce timp de mai bine de două decenii ridicase în slăvi „independența popoarelor" și dreptul lor de a „construi socialismul" în manieră autonomă, condamnând vehement intervențiile centrului moscovit în problemele „lagărului".

Uniunea Sovietică, în fruntea căreia se afla de acum Mihail Gorbaciov, a refuzat să se implice în dispută, „de abia încurajând cele două țări să ajungă la o soluție între ele însele". Treptat însă, Moscova a înclinat spre soluțiile propuse de Budapesta: liberalizarea emigrării etnicilor maghiari, respectarea drepturilor omului și respectarea drepturilor minorităților (Socor: 1988d, 1-5). Ceaușescu se menținea însă pe aceleași poziții rigide, izolând România de restul lumii, PCR de societate și, în mai mică, dar indiscutabilă măsură, pe el însuși în raport cu partidul. Între timp, relațiile româno-maghiare ajunseseră la un nivel extrem de tensionat: consulatul maghiar de la Cluj-Napoca fusese închis, iar în presa maghiară, ulterior cea română, problema unui potențial conflict armat între cele două părți, deși foarte improbabil, era frecvent adusă în discuție (Shafir: 1989c, 5-6).

Rigiditatea și intransigența lui Ceaușescu în problema minorităților naționale au antrenat critici chiar și din partea unor aliți fideli ai RSR ca Organizația pentru Eliberarea Palestinei, condusă de Yasser Arafat (Shafir: 1988d, 1-4). Dar nimeni și nimic nu l-a putut convinge pe secretarul general al PCR să manifeste

mai multă înțelegere față de temerile şi totodată drepturile populațiilor ne-române de pe teritoriul RSR. Acesta se transformase şi încerca să transforme, fără prea mult succes, întreaga RSR în „fortăreața" prin care Jowitt descrie relația de izolare voluntară a partidelor leniniste cu realitatea exterioară. Iar „fortăreața" romantic leninistă nu îşi deschidea porțile de bună voie; trebuia asediată şi finalmente cucerită, aşa cum înțelegea la rândul ei să interacționeze cu realitatea „burgheză". Minoritățile nu puteau fi decât un fel de „cal troian" în interiorul a ceea ce am putea numi „fortăreața extinsă", RSR, impunându-se deci o abordare a lor ca atare. La fel şi propaganda „burgheză" a unor posturi de radio ca Vocea Americii sau, cel mai important, Radio Europa Liberă.

7.9. Informații interne din surse externe: Vocea Americii şi Radio Europa Liberă

În perioada comunistă, influența culturală a Occidentului asupra societăților est-europene a fost covârşitoare, fiind percepută de elitele politice ale sateliților sovietici drept un adevărat desant. Occidentul nu a rămas însă un ideal relativ inaccesibil, ci a ajuns la rândul său, în special pe calea undelor, în fieful sovietic. Posturi de radio ca Vocea Americii sau Radio Europa Liberă, cunoscute şi apreciate de către populațiile din Europa de Est, aflate sub apăsătoarea teroare ideologică a regimurilor leniniste, au constituit adevărate bule de oxigen prin accesul direct la informații de ultimă oră, interne sau externe, nedistorsionate propagandistic. Sigur, activitatea acestor posturi de radio, în special a Europei Libere, a cunoscut şi faze mai puțin lăudabile – ca atunci când a fost încurajată continuarea revoluției ungare din 1956 împotriva Moscovei de către unii angajați maghiari ai postului, care au acționat însă pe cont propriu, neprimind dispoziții de la conducerea centrală în acest sens – dar acestea au fost efemere în raport cu impactul pozitiv pe care l-au avut asupra erodării legitimității, şi aşa scăzute, a conducerilor comuniste.

În România, Vocea Americii începuse să emită „în 1942, oferind ascultătorilor informații din tabăra aliaților, în perioada în care România era condusă de regimul Antonescu şi se fla în mod oficial în război cu Statele Unite". Postul, finanțat de guvernul american, a început să fie tot mai ascultat „La începutul Războiului Rece", când „popularitatea posturilor de radio străine creştea pe măsură ce mass-media românească era monopolizată de regimul comunist, iar oamenii simțeau tot mai mult nevoia unor surse alternative de informare". Principala dimensiune a mesajului transmis de către Vocea Americii, dincolo de diversitatea sa informațională, era de natură ideologică şi reflecta astfel anticomunismul Washingtonului. În RPR, mulți dintre cei care încălcaseră legea în anii '50 erau acuzați, pe lângă altele, şi de „răspândirea de zvonuri «reacționare», precum

acela că «vin americanii»", fapt care „a făcut ca ascultarea radiourilor străine să fie tot mai atent monitorizată". Pentru că acesta era unul din principalele mituri ale epocii: intervenția americană în România și Europa de Est în general și eliberarea de sub tutela comunismului moscovit. Politic, Statele Unite nu au avut în vedere niciodată o astfel de inițiativă, care ar fi implicat costuri imense și ar fi adus beneficii incerte. Dar, pe de altă parte, postul de radio finanțat de către Washington întreținea încrederea în mult așteptata apariție a armatelor americane prin simplul fapt „invita frecvent în studiourile sale pe liderii opoziției anticomuniste din exil. Mesajele acestora, criticând regimul comunist și transmițând încurajări celor din țară, amplificau speranțele celor care așteptau venirea americanilor" (Barbu: 2006, 201-203).

Pe măsură ce „salvarea colectivă" a populațiilor est-europene de opresiunea comunistă prin intermediul Americii devenea tot mai incertă, se recurgea tot mai des la soluția „individuală" a emigrării în Statele Unite sau Europa de Vest. Acceptarea de către Statele Unite a „coexistenței pașnice" inițiată de liderul sovietic Nikita Hrușciov a rezonat pentru societatea română cu abandonarea aproape definitivă a țării comunismului (Barbu: 2006, 94-98, 212). În consecință, emigrarea părea acum cel mai la îndemână mijloc de a întoarce spatele RPR.

În anii '60, în timpul liberalizării parțiale a comunismului românesc, pe măsură ce mass-media românească se arătat tot mai receptivă la cultura occidentală și oferta posturilor de radio autohtone s-a diversificat, „impactul Vocii Americii s-a mai diminuat" în favoarea Radio Europa Liberă. Acesta din urmă, „cu statutul său declarat de post privat, a început să funcționeze ca un fel de amplificator pentru agenda guvernului SUA, promovată în mod oficial de Vocea Americii". Radio Europa Liberă a fost mai combativ din punct de vedere ideologic decât Vocea Americii, și totodată mult mai divers ca program, având „secțiuni specializate de știință și tehnologie, cultură, sport și divertisment". În plus, personalul postului, care a ajuns să concureze la un moment dat cu succes Vocea Americii, era alcătuit din emigranți est-europeni, fapt care îi oferea „un plus de legitimitate și dădea mai multă credibilitate comentariilor anticomuniste difuzate". Dar, încă din 1950, când a început să emită în Europa de Est, „coordonarea activităților postului nu a fost ușoară", scrie Bogdan Barbu. „Planificarea politică elaborată la New York era uneori greu de implementat, pentru că mulți dintre expatriații ce lucrau pentru Europa Liberă erau dornici să își pună în aplicare propriile agende politice, nu întotdeauna identice cu cea a New York-ului. Frank Altschul, președintele Comitetului Național pentru Europa Liberă, constata surprins că viziunile politice ale multor intelectuali est-europeni în exil erau diferite de liberalismul pe care Statele Unite doreau să îl propună ca alternativă politică în Europa de Est" (Barbu: 2006, 213-215). Așa se explică și ardoarea anagajaților maghiari ai postului de a încuraja revoluția din 1956 în absența oricăror directive în acest sens de la Washington.

În ton cu ceea ce s-a numit „coexistența pașnică", și ca o expresie de bunăvoință față de Occident, cu care colaborarea economică se afla în ascensiune, RPR a oprit „bruiajul" postului în 1963, „iar Radio Europa Liberă a început să fie perceput aproape ca un post de radio local". Oferta de programe s-a diversificat în continuare, insistându-se din ce în ce mai mult „pe problemele interne din România" (Barbu: 2006, 218). Începând cu 1971, când PCR a oprit abrupt liberalizările timide și leninismul romantic a devenit manifest, angajații provenind din România ai Radio Europa Liberă se vor confrunta cu tot mai multe șicane din partea autorităților de la București, ajungându-se ocazional și la asasinate. Însă genul acesta de comportament nu făcea decât să crească prestigiul și gradul de ascultare al postului, care ajungea în casele a 80% dintre locuitorii orașelor și 90% din cei ai satelor sau comunelor („Ascultarea postului...": 20 august 1971, 1; „Populația țării și postul...": 10 aprilie 1973, 1), având deci „o audiență în țară care este poate greu de imaginat peste hotare" („Impresii privind ascultarea...": 4 mai 1972, 1).

> Programele RFE sunt atât de înrădăcinate în audiența cetățenilor țării încât acest post este denumit curent „București IV" și este cu mult mai ascultat decât cele 3 posturi București interne. Pentru a afirma autenticitatea unei știri este de ajuns să folosești expresia devenită curentă „Europa Liberă a spus-o".
> Această situație este bine cunoscută conducerii partidului care a încercat în mai multe rânduri să contracareze influența emisiunilor Europei Libere. Dar aceste încercări au avut un efect tocmai contrar căci ele au atras și mai mult atenția publicului asupra acestor emisiuni. Dealtfel, contra propaganda regimului făcută prin presă, radio și televiziune este stângace, conform canoanelor partidului și fără să țină seama de situația reală. Astfel, se poate cita un sketch transmis la televiziune și interpretat de actorul Toma CARAGIU de la teatrul „Lucian Bulandra". În acest sketch se ironiza ascultătorul RFE ce este veșnic nemulțumit și caută mereu nod în papură la orice, îndemnând și pe alții la critici fără noimă. Textul sketch-ului era însă lipsit de orice realitate, ca și cum ar fi fost destinat unor spectatori de pe o altă planetă. După părerea sursei, și a cunoștințelor sale, efectul acestui sketch a fost cu totul contrar intențiilor scontate. Este de nediscutat că după un astfel de program s-a ascultat cu și mai mult zel emisiunile RFE, chiar și de cetățeni care nu aveau obiceiul să le asculte. Ultimii reprezintă o categorie nouă de ascultători care, vazând astfel de program la televiziune, au fost tentați să vadă despre ce este vorba, mai ales că lumea este obișnuită să creadă automat tocmai contrariul celor afirmate de presa, radioul și televiziunea regimului. Trebuie subliniat deasemeni că regimul din țară nu este la îndemână când e vorba să critice acest post, deoarece pune în acest fel în evidență lucruri ce nu ar trebui să existe („Despre emisiunile postului...": 6 ianuarie 1972, 2-3; „Impresii privind ascultarea...": 4 mai 1972, 2).

Radio Europa Liberă sau Vocea Americii subminau permanent proiectul creării „conştiinţei socialiste", indispensabil succesului ideologic al leninismului romantic, neputând fi considerate deci altceva decât „cai troieni" ai „burgheziei" care obstrucţionează afirmarea „societăţii socialiste multilateral dezvoltate". Ceea ce s-a dovedit a fi perfect adevărat.

> Se poate afirma că cel mai mare succes al acestui post de radio a constat tocmai în menţinerea unei conştiinţe libere a cetăţeanului român, el reuşind să înlocuiască complect postul oficial complect discreditat (sic!) şi care este ascultat mai mult ca zgomot de fond. La aceasta a contribuit mult lipsa de bruiaj, varietatea şi numărul mare al emisiunilor care pot fi ascultate la aproape orice oră. O evoluţie poate fi totuşi notată în ultimii ani în ce priveşte atitudinea populaţiei faţă de acest post: mai toată lumea ştie că este un post subvenţionat de guvernul american dar unde lucrează numai cetăţeni originari din România. El este deci considerat postul cel mai bine informat despre situaţia din lumea comunistă în general şi cea din România în particular. Audienţa sa depăşeşte cu mult pe cea a celorlalte posturi apusene, chiar Vocea Americei şi Londra. Dacă se regretă lipsa sa de agresivitate de odinioară, se apreciază în schimb obiectivitatea sa actuală şi fiecare înţelege că acest post urmează politica oficială a Statelor Unite care în prezent tinde spre o cooperare cu URSS-ul şi o destindere cât mai completă a situaţiei mondiale. Fiecare îşi dă seama că nu mai există în mod practic nici o posibilitate ca România să iasă din sfera de influenţă sovietică şi să se debaraseze de regimul său actual. În acest sens a dispărut aproape complect rolul „Europei Libere" ca sprijinitor moral al populaţiei. Lumea nu mai ascultă acest post pentru a găsi un sentiment de speranţă sau semnele unei schimbări de regim mai mult sau mai puţin apropiate (sic!). Se ascultă acest post pentru a fi informat de tot ceiace regimul actual ascunde, pentru a nu fi înăbuşit de propaganda doctrinală, pentru satisfacţia de a vedea denunţate tarele regimului şi avantagiile ce-şi acordă conducătorii şi alţi favorizaţi ai partidului („Influenţa postului «Europa Liberă»...": 4 iunie 1973, 2).

7.10. Ambiţii tiermondiste. Leninismul romantic şi lumea a treia

Prezentându-se pe sine, începând cu 1972, drept „ţară socialistă în curs de dezvoltare", RSR urmărea să îşi afirme individualitatea faţă de celelalte state est-europene, doar socialiste, diversificându-şi astfel opţiunile comerciale globale. Vizate erau Comunitatea Economică Europeană şi, în primul rând, ţările lumii a treia. Ca „ţară socialistă în curs de dezvoltare", RSR acorda o importanţă tot mai crescută conceptului de „nouă ordine internaţională", analiza sa urmând să fie detaliată în următorul subcapitol, constând, pe scurt, în „democratizarea relaţiilor internaţionale", amplificarea rolului „statelor mici şi mijlocii" pe scena globală, a forţelor sociale aflate în ascensiune şi, în definitiv, a „noului" (de extracţie leninistă), permanent opus vechiului („burghez") (vezi Linden: 1987,

58-59; King: 1978, 879). În parametri geopolitici globali, cu o imagine tot mai deteriorată în Occidentul sfârşitului anilor '70, RSR căuta să joace un rol activ în lumea a treia, cu care aprecia că împărtăşeşte şi anumite afinităţi ideologice.

Datorită relaxării climatului internaţional survenită odată cu semnarea acordurilor de la Helsinki, politica externă disidentă a RSR nu mai prezenta importanţa de odinioară. Propensiunea colaborativă a Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice, ambele confruntate cu o gamă largă de probleme internaţionale, a diminuat utilitatea RSR ca instrument de presiune occidental la adresa Moscovei. Aici rezidă motivaţia principală a RSR de a intensifica relaţiile cu statele aflate în curs de dezvoltare. Declarându-se „ţară socialistă în curs de dezvoltare" şi urmărind asiduu să se integreze în „Grupul celor 77" (grupare internaţională formată din state membre ONU aflate în curs de dezvoltare) sau mişcarea ţărilor nealiniate (grupare internaţională formată din state care resping afilierea la sau împotriva unui bloc militar), RSR încerca de fapt să obţină, prin terţi, noi forme de acces la creditele şi pieţele dezvoltate. Cum? „În iulie 1971 Comunitatea Economică Europeană (CEE) a indicat dorinţa de a acorda tratament preferenţial importurilor din ţări aflate în curs de dezvoltare", iar România, alături de Bulgaria, s-au arătat receptive. Mai ales prima, care a început demersuri consistente în acest sens, având un succes parţial. De asemenea, au fost demarate la ONU procedurile necesare integrării RSR în „Grupul celor 77". Ceauşescu şi propagandiştii PCR s-au arătat deosebit de activi în promovarea imaginii RSR ca stat aflat în curs de dezvoltare, neuitând să menţioneze simultan calitatea de socialist a acestuia, atât din convingere, cât şi pentru a evita indispunerea suplimentară a Moscovei, şi aşa iritată de aplombul politicii externe româneşti din a doua jumătate a anilor '60. Corelativ, „noua ordine internaţională" era afirmată cu vigurozitate în cadrul ONU şi nu numai, ceea ce „a încetăţenit aparent credibilitatea pretenţiei României de a fi o ţară în curs de dezvoltare" (King: 1978, 880-882).

Compatibilitatea economică dintre RSR şi statele lumii a treia consta în exporturile acesteia de „maşini, echipament şi instalaţii complete", primind în schimb „materii prime, textile şi produse semiprocesate". Pentru Robert King, „O astfel de structură comercială este tipică schimburilor economice dintre ţările industrializate şi cele aflate în curs de dezvoltare" (King: 1978, 879). Ceauşescu nu era deloc străin de acest aspect. Dovada rezidă în faptul că el însuşi prezenta public RSR ca model de dezvoltare pentru lumea a treia, din care, totuşi, aceasta ar fi făcut parte.

> În ceea ce priveşte drumul pe care trebuie să meargă ţările slab dezvoltate, acesta depinde în primul rând de hotărârile pe care le iau forţele naţionale revoluţionare din fiecare ţară. Experienţa României demonstrează însă că pentru orice popor care doreşte să lichideze rapid subdezvoltarea şi să-şi asigure progresul economico-social este necesară stăpânirea de către el însuşi a bogăţiilor naţionale.

> În al doilea rând, este necesar de a concentra mijloacele materiale şi financiare de care dispun în direcţiile principale, hotărâtoare ale dezvoltării ţării şi, în primul rând, în direcţia dezvoltării industriei şi agriculturii. Este de înţeles că pentru realizarea unui progres rapid se impune pregătirea cadrelor necesare, atât de specialişti cu studii superioare, cât şi de cadre de muncitori calificaţi pentru toate domeniile de activitate; fără aceasta nu este de conceput progresul.
> Şi, în sfârşit, aş dori să menţionez că este o necesitate obictivă pentru ţările care pornesc pe calea dezvoltării de a realiza o largă colaborare, atât între ele, cât şi cu ţările socialiste şi cu alte state din lume – pe baza respectului şi avantajului reciproc" (*Politica externă...*: 1972, 129-130).

Exact strategia de dezvoltare pe care secretarul general al PCR o schiţase şi pusese în practică în RSR. Referitor la specialiştii sau viitorii specialişti care să implementeze procesul de dezvoltare, Ceauşescu nu uita să menţioneze „asistenţa tehnică" pe care RSR o oferea ţărilor lumii a treia, constând la nivelul anului 1971, dacă ar fi să îi dăm crezare, în „642 de specialişti români, dintre care peste 500 în ţările africane. Din ţările în curs de dezvoltare studiază în România în diferite instituţii de învăţământ 665 de studenţi, dintre care 166 din ţările continentului african" (Politica externă...: 1972, 130-131)". Pentru liderul de la Bucureşti, ţările subdezvoltate aveau nevoie de intensificarea raporturilor comerciale cu RSR, în primul rând, şi între ele însele, în al doilea rând, pentru a îşi putea depăşi condiţia, prosperând astfel împreună cu cea care se erija în tutorele lor benevolent, RSR, „modelul ţărilor în curs de dezvoltare", aşa cum se prezenta „la fiecare ocazie" în cadrul organizaţiilor internaţionale („România şi organizaţiile...": 8 iulie 1974, 6): „calea cooperării în producţie reprezintă o soluţie – aş putea spune *singura soluţie* – care să permită ţărilor mici şi mijlocii să obţină un progres rapid pe calea dezvoltării economice şi sociale, deci şi pe calea întăririi independenţei naţionale" (*Politica externă...*: 1972, 130-131; subl. m.; vezi şi Frondizi în *Concepţia preşedintelui...*: 1976, 61 şi Botoran, Unc: 1977, 227).

Eforturile României comuniste de a se apropia de statele subdezvoltate şi de a deveni, în cadrul ONU, membră a „Grupului celor 77" nu au început în timpul „erei Ceauşescu", ci în ultimii ani ai conducerii dejiste, când politica externă a Bucureştiului se distanţa pas cu pas de cea a Uniunii Sovietice şi a „lagărului socialist". RPR îşi depusese candidatura la Grupul celor 77 în 1964, anul maximei vizibilităţi a Bucureştiului pe scena internaţională în timpul lui Gheorghiu-Dej. „Dar grupul era organizat în secţiuni regionale, asiatică, africană şi latin-americană şi România nu era acceptabilă pentru nici una dintre aceste secţii. Dubii legate de primirea unor membri ne-regionali, despre motivele României, şi efectul pe care poziţia ei ca membru al CAER l-ar fi avut asupra posibilităţilor de negociere ale grupului, au condus la respingerea ei" (Lawson: 1983, 365). Iugoslavia fusese însă primită în „Grupul celor 77" ca o recunoaştere a contribuţiei sale esenţiale la crearea mişcării non-aliniate în cadrul conferinţei de la

Bandung din 1955, fiind inclusă în secțiunea asiatică a grupului (Nicolae: 2000, 171-172). Demersurile române nu au fost oprite în urma acestui eşec. După 1965, impulsionată de obținerea a cât mai multe avantaje economice, RSR va relua insistențele pentru a fi primită în „Grupul celor 77", acordând constant sprijin inițiativelor grupului în cadrul ONU (Lawson: 1933, 66).

Nicolae Nicolae, fost ambasador în Statele Unite în a doua jumătate a anilor '70 şi destituit de Ceauşescu în urma refugierii generalului Ion Mihai Pacepa în această țară, de care a fost făcut, într-o anumită măsură, responsabil – îşi aminteşte cum a decurs în 1976, la ONU, procesul admiterii RSR în grup. Ca apartenență regională s-a optat pentru secțiunea latin-americană, acolo fiind cei mai mulți oficiali de rang înalt dispuşi să susțină cauza RSR. „Delegațiile braziliană şi argentiniană au fost de acord să susțină primirea în grupul lor, dar condiționau această susținere de o declarație a părții române prin care aceasta a renunțat la apartenența pe listele țărilor cu o economie centralizată de la UNCTAD". O cerere desigur imposibil de acceptat pentru partea română din cauza tensiunilor politice periculoase pe care le-ar fi antrenat în relația dintre Bucureşti şi Moscova. În final, secțiunea latino-americană a renunțat la această pretenție, cerând doar ca „România să nu pretindă să participe la deciziile specifice țărilor din această zonă". Delegația română nu a avut nimic de obiectat, fiind mulțumită că a reuşit să îşi facă susținută candidatura la grup de către una dintre secțiunile regionale.

RSR a trebuit să facă față unei redutabile opoziții. „Primul, dar şi cel mai dificil adversar, îl reprezentau țările arabe, prezente atât în grupul asiatic, cât şi în cel african. Arabii manifestau o anumită iritare deoarece, cu prilejul votării la ONU a unei rezoluții, inițiată de ei, prin care era stigmatizat sionismul, delegația României a lipsit de la vot. Al doilea adversar erau țările africane, îndeosebi ale Africii negre", prea puțin impresionate, se pare, de avansurile economice române. În plus, ministrul iugoslav al finanțelor s-a opus de asemenea, cel puțin într-o primă fază, plasându-se astfel în afara poziției oficiale a guvernului său, care sprijinea inițiativa RSR, susține Nicolae (2000, 174). În final, mult dorita apartenență a RSR la „Grupul celor 77" a devenit realitate, paradoxal, în ciuda opoziției a numeroase state arabe şi africane care alcătuiau însăşi lumea a treia în ceea ce priveşte politica economică externă a RSR (vezi Gafton and the Romanian Section: 23 May 1979, 7-8).

În interiorul țării, evenimentul a fost prezentat cu emfază ca o confirmare a statutului tot mai important al RSR şi a lui Ceauşescu personal în viața internațională, fiind catalogat drept inevitabil (Lawson: 1983, 366). Mai mult, integrarea RSR în „Grupul celor 77" valida „un principiu susținut cu convingere de partidul nostru, de secretarul său general şi anume acela că nu există şi nu poate exista nici o rațiune valabilă ca o țară socialistă care este în acelaşi timp țară în curs de dezvoltare să nu acționeze şi ca membru al «Grupului celor 77»"

(Ene, Bogdan în Ene: 1985, 209). Sovieticii nu s-au arătat încântați de succesul RSR, manifestându-şi curând nemulțumirea cu ocazia unei întâlniri în cadrul CAER. Delegația care reprezenta RSR în CAER ar fi ripostat susținând că „guvernul român nu are obligația de a cere acordul URSS pentru acțiunile sale internaționale, iar acțiunea respectivă a avut ca obiectiv promovarea unor interese specifice ale economiei româneşti" (Nicolae: 2000, 178). De menționat faptul că statele africane rasiste, ca Africa de Sud, Rhodesia sau Namibia nu ocupau niciun loc pe agenda diplomatică a RSR, aceasta condamnând public în permanență „apartheidul şi discriminarea rasială" (Gafton and the Romanian Section: 23 may 1979, 6-7).

Dacă strategia prin care RSR şi-a asigurat calitatea de membru în „Grupul celor 77" a fost încununată de succes, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre eforturile ei repetate de a fi acceptată în mişcarea statelor nealiniate. Faptul că RSR era membră a Tratatului de la Varşovia a contat mai mult pentru mişcarea nealiniată decât apartenența ei la CAER în cazul „Grupului celor 77". Ambiția lui Ceauşescu de a reuşi să transforme RSR într-o țară nealiniată nu s-a materializat, Bucureştiul neputând obține decât statutul de observator la unele întruniri ale organizației (King: 1978, 882-885). Cu toate acestea, RSR curta mişcarea nealiniată chiar şi în 1989, accentuând colaborarea „largă" şi asistența tehnică pe care o acorda membrilor acesteia. În plus, „esențialul", conform lui Ceauşescu, „constă nu în apartenența sau neapartenența la diferite grupări politico-militare, ci în pozițiile şi modul de acțiune a statelor pentru afirmarea noilor relații internaționale, în promovarea activă a principiilor coexistenței paşnice, a obiectivelor esențiale, ale cauzei păcii, independenței, suveranității, destinderii şi colaborării internaționale" (Sprințeroiu în Popişteanu: 1989, 30; vezi şi SR/ Romania: 19 August 1976, 2 sau Ciorănescu: 1976, 1-8). Limitele toleranței sovietice îşi spuneau cuvântul, fie şi numai din punct de vedere instituțional, ca urmare a apartenenței RSR la OTV – chiar şi în perioada în care leninismul sovietic intrase în perioada post-bolşevică, devenind extrem de tolerant, aproape chiar indiferent în raport cu politicile externe ale statelor est-europene.

Pretenția RSR de a fi considerată „stat socialist în curs de dezvoltare" nu avea persuasivitatea pe care Ceauşescu şi-o dorea, aşa cum observă de altfel şi Colin Lawson: „Nimeni nu se îndoieşte că România a fost odată o țară subdezvoltată. Nimeni nu crede că România este la fel de dezvoltată ca şi cele mai industrializate economii de piață. Dar există puține dovezi convingătoare că România este în prezent o țară subdezvoltată, în sensul general al termenului" (Lawson: 1983, 369). Cu toate acestea, Ceauşescu nu avea de gând să renunțe. Prețul economic plătit de RSR pentru apartenența la „Grupul celor 77", constând în credite acordate statelor africane, arabe sau asiatice din interiorul organizației, a fost unul extrem de costisitor pentru o economie care, paradoxal, se împrumuta la rândul ei de la statele occidentale pentru a îşi putea finanța ambițioasele pro-

iecte de industrializare. Au existat ce-i drept şi câştiguri, dar nu suficient de mari pentru a justifica, în termeni palpabili, necesitatea integrării RSR în organizaţia mai sus menţionată, ceea ce conduce la concluzia că imaginea lui Ceauşescu de politician de renume mondial a contat mai mult în luarea deciziei decât interesele economice reale ale statului român (Lawson: 1983, 371). Romantismul politicii RSR, atât interne cât şi externe, îşi spunea încă o dată cuvântul. Iată câteva cifre reprezentând sumele cele mai importante livrate statelor aflate în curs de dezvoltare, înainte ca RSR să fi făcut parte din „Grupul celor 77": Algeria şi Argentina, 100 milioane dolari în 1972; Brazilia, 180 milioane dolari în 1975; Egipt, 230 milioane de dolari între 1972 şi 1974; Iran, 135 milioane dolari între 1968-1969, Siria, aproximativ 170 milioane dolari între 1971 şi 1974, Guineea, 80 milioane de dolari în 1974 şi lista poate continua (SR/Romania: 22 December 1975, 1-8; „România şi schimburile...": 2 aprilie 1975, 7). Colaborarea RSR cu statele arabe a avut la bază necesitatea de a obţine petrol ieftin. Preţul plătit a fost unul de natură politică, Ceauşescu angajându-se să se poziţioneze cât mai puţin direct şi frecvent în relaţiile internaţionale de partea Israelului. Liderul român nu a ezitat să declare la începutul anului 1974 „că teritoriile ocupate de Israelieni trebuesc evacuate integral", insistând de asemenea „şi pentru revenirea Palestinienilor în Israel" („Politica economică română...": 25 martie 1974, 6). La conferinţa PCR din 1982 tonul liderului român referitor la acest subiect a cunoscut o intransigenţă sporită, fapt ce proba nevoile crescânde de petrol ale unei ţări industrializate iraţional, aflate însă, trebuie să recunoaştem, într-un context internaţional nu prea raţional la rândul său (Ceauşescu: 1982, 65).

Pe de altă parte, statele arabe au început să se îndrepte tot mai mult către „tehnica occidentală pentru furnizarea de echipament industrial modern, tehnică cu care (sic!) România nu poate concura. Cel mai elocvent exemplu de acest fel este cel al Iranului unde la început România a plasat câteva industrii, dar care acum se adresează numai apusului pentru astfel de echipamente, sistemul românesc nepermiţând o adaptare rapidă a industriilor la tehnicile ultra moderne" (România şi organizaţiile...: 8 iulie 1974, 2; „România pe pieţele arabe...": 22 iulie 1974, 2; „Schimburile economice române...": 19 martie 1975, 2). Singurul avantaj al RSR în relaţiile economice cu statele arabe era, exceptând posibilitatea, neîngrădită, de a recurge la troc (Andrei: 2011, 84-85) acela al absenţei inflaţiei; preţurile occidentale se modificau permanent sub legile concurenţei şi a economiei de piaţă, în timp ce preţurile româneşti rămâneau fixe, fapt care se traducea prin pierderi suportate tacit de către regim şi mascate prin agresive campanii propagandistice („Schimburile economice române...": 19 martie 1975, 3). Petrolul la preţuri preferenţiale a reprezentat de asemenea miza unor acorduri între RSR şi Venezuela şi Ecuador, acestea concretizându-se în societăţi „mixte". Anticipabil, genul acesta de contacte dintre RSR şi state ale Americii Latine erau de natură preponderent politică, nu economică, aceasta din urmă având chiar o pondere neglijabilă – reprezentând, printre altele, o iniţiativă a părţii române de

a câştiga simpatie internaţională în vederea obţinerii statutului de mebru al „Grupului celor 77" (Pătrunderea economică română...": 8 martie 1974, 1-7; „România pe piețele...": 22 iulie 1974, 4; „Din dificultățile...": 23 iulie 1974, 3).

În general, RSR a exportat între 1965 şi 1977, „conform statisticilor oficiale româneşti", de două ori mai mult decât a importat de la statele africane (arabe şi non-arabe) (Gafton and the Romanian Section: 23 may 1979, 3, 4). Între 1966 şi 1970, media creditelor oferite de RSR statelor lumii a treia se ridica la 40 milioane dolari. Între 1971 şi 1975 a explodat pur şi simplu, atingând 350 milioane de dolari, depăşind „de departe" orice alt stat est-european (Linden în Nelson: 1981, 234) ceea ce probează perseverența cu care Ceauşescu dorea acceptarea statului pe care îl conducea în structurile organizaționale ale lumii a treia. După 1976, ajutoarele, oferite cu dobânzi foarte mici în baza angajării de a cumpăra echipament şi tehnică industrială românească a beneficiarilor, ori contra materii prime, au crescut indiscutabil, afectând o economie care acumula la rândul ei datorii în progresie geometrică.

> Jucând pe mai multe tablouri, prezentându-se când țară subdesvoltată, când în curs de dezvoltare, desfăşurând o intensă activitate de propagandă pe lângă țările subdezvoltate din lumea întreagă, România nu urmăreşte în fond decât să obțină cât mai multe foloase de la aceste organisme (internaționale, n.m.). Prezentându-se drept o țară în curs de desvoltare, ea caută să plătească cât (sic!) mai puține cotizații la aceste organisme, dar să obțină cât mai multe ajutoare în baza cotizațiilor plătite de țările avansate, avantaje trecute sub tăcere pe plan interior. Rezultatele reale sunt până în prezent departe de a corespunde acestor eforturi, fie că cererile sale nu sunt adoptate, fie că asistența tehnică sau materială se pierde în meandrele birocrației româneşti, fie că liberalizarea comercială obținută nu se traduce prin rezultatele concrete aşteptate în urma incuriei aparatului economic exterior român. În tot cazul activitățile multiple legate de prezența la aceste organisme permit favorizarea a numeroşi favoriți ai regimului ce sunt trimişi cu devize să participe la diverse congrese, şedințe etc. (sic!), tot mai numeroase, şi care se sfârşesc de cele mai multe ori prin adoptarea de măsuri fără prea mare consecință practică („România şi organizațiile...": 8 iulie 1974, 11).

Ceauşescu se lansa în adevărate peripluri diplomatice în Africa şi Asia. Stau mărturie în acest sens numeroase volume propagandistice care descriau în termeni cât mai elogioşi întâlnirile preşedintelui RSR cu omologi de ai săi din state situate pe cele două continente (*Sub auspiciile înțelegerii...*: 1974; *Dezvoltarea colaborării şi solidarității...*:1978; *Solidaritate militantă*: 1977; *Sub semnul solidarității româno-burundeze*: 1979; *Sub semnul solidarității româno-libiene*: 1979). Dar, cu siguranță, cel mai important stat cu care RSR avea relații politico-economice şi care i-a influențat considerabil strategia ideologică în abordarea lumii a treia a fost China. Acest stat va cunoaşte după 1976, anul morții lui

Mao Tsedung, un profund proces de restructurare economică. „Socialismul de piaţă", cum a mai fost numit, a asigurat o sinteză insolită pentru lumea comunistă între planificarea economică şi piaţa liberă, China reuşind astfel să devină atractivă pentru investitorii străini şi să îşi dezvolte la cote înalte infrastructura industrială. Tocmai această nouă orientare economică a îndepărtat-o de treptat de RSR, deloc dispusă la concesii în favoarea capitalismului. Sigur, cele două state menţineau colaborarea politică la un nivel important, aşa cum demonstrează vizitele lui Ceauşescu în China şi cea a liderului comunist chinez Hua Guofen în RSR, ambele consumate în 1978 (Moore: 1978a, 1-16; *Sub semnul prieteniei frăţeşti româno-chineze*: 1978). De asemenea, Ceauşescu nu va uita creditul de aproximativ 25 milioane de dolari, „nerambursabil" şi „necondiţionat" pe care China l-a acordat RSR cu ocazia masivelor inundaţii din primăvara anului 1970 (Buzatu: 2004, 118; *Politica internaţionalistă...*: 1972, 195-196). Dar, cu precădere după 1980, distanţa ideologică şi economică dintre cele două părţi se va amplifica substanţial.

În concluzie, leninismul romantic a intervenit în lumea a treia şi din motive pragmatice, dar şi ideologice. În definitiv, economia era la fel de ideologizată ca şi oricare alt câmp de activitate al acestui tip de leninism. Discursul prin care va justifica necesitatea colaborării cu statele subdezvoltate sau aflate în curs de dezvoltare era unul de factură maoistă, ceea ce confirmă încă o dată influenţa enormă a leninismului asianizat asupra leninismului romantic. Să vedem însă în continuare cum se prezenta orientarea internaţională a leninismului romantic la finalul anilor '70 şi instrumentarul conceptual care le circumscria.

7.11. „Diplomaţia multilaterală" şi „noua ordine internaţională"

Desele vizite cu caracter diplomatic întreprinse de către Ceauşescu în această perioadă nu au vizat numai lumea a treia, deşi se poate afirma că aceasta a fost privilegiată; Occidentul, mai exact Statele Unite sau Marea Britanie şi-au avut la rândul lor locul în agenda internaţională a secretarului general al PCR şi a soţiei sale, o prezenţă politică aflată în vizibilă ascensiune. De fapt, Ceauşescu ar fi întreprins cu siguranţă mai multe vizite în lumea capitalistă dacă nu ar fi intervenit relaxarea geopolitică şi ideologică de la jumătatea anilor '70, fenomen care i-a diminuat RSR într-o anumită măsură însemnătatea strategică. Totuşi, cota de „comunist bun" a lui Ceauşescu era în continuare la nivel înalt, datorită inerţiei Războiului Rece în general, când orice conducător de stat putea fi util mai devreme sau mai târziu unei superputeri pentru constrângerea celeilalte, respectiv datorită amintirii gesturilor îndrăzneţe de politică externă ale RSR în primii ani după acapararea puterii de către urmaşul lui Gheorghiu-Dej.

Potențialul economic al Marii Britanii nu a lăsat indiferentă RSR, aflată permanent în căutarea unor noi piețe de desfacere sau a dezvoltării *know-how*-ului tehnologic. Liderul PCR nutrea de asemenea speranța că ar putea convinge guvernul de la Londra sau companii britanice independente să înființeze, împreună cu statul român, companii cu capital mixt. În 1971, RSR fusese, așa cum am constatat, prima țară membră a CAER care, pentru a putea beneficia de facilitățile economice pe care Statele Unite se arătau dispuse să le facă, a adoptat o lege specială prin care „putea înființa asociații mixte împreună cu firmele străine", denumită sugestiv Legea nr. 1. „Articolul 57 crea companiilor străine posibilitatea de a construi în România proiecte mixte, iar articolul 58 permitea României să facă același lucru în străinătate". Mai mult, „Legea permitea firmelor să-și deschidă filiale comerciale în România sau să fie reprezentate prin organizații românești speciale"; produsele pe care aceste firme urmau să le depoziteze pe teritoriul românesc în vederea exportului erau scutite de taxe vamale, iar cele destinate pieței locale „suportau cele mai mici taxe". Concesiile operate de către secretarul general al PCR „imperialismului" economic, neaduse desigur la cunoștința populației, urmăreau strict consolidarea regimului, în nici un caz „îmburghezirea" lui. Dezvoltarea RSR necesita, în optică ceaușistă, „tehnologie străină, management și experți în marketing. Asocierile pe termen lung puteau satisface toate aceste necesități și puteau asigura, totodată, o tehnologie modernă, în pas cu cerințele pieței mondiale" (Courtney, Harrington: 2002, 296-297).

Companiile „mixte" nu au beneficiat însă de viitorul anticipat pentru ele de către Ceaușescu. Au fost puține, cu o durată de viață aproape efemeră, și nu au adus câștiguri substanțiale bugetului RSR (Courtney, Harrington, 2002). Revenind la Marea Britanie, inițiativele lui Ceaușescu în acest sens au rămas fără rezultat, guvernul britanic nefiind interesat de întreprinderi „mixte". De asemenea, volumul comerțului dintre RSR și Regatul Britanic cunoștea un declin pronunțat, diminuându-se cu aproape 40% între 1974 și 1976. Vizita întreprinsă de Ceaușescu în 1978 avea ca obiectiv ameliorarea raporturilor comerciale dintre cele două țări, precum și a posibilităților de a dezvolta împreună noi forme de cooperare. Nu s-a ajuns însă la „rezultate concrete", industria aeronautică rămânând „singura ramură în care cele două țări cooperează strâns" (SR/Romania: 21 June 1978, 6).

La fel, nici vizita efectuată în același an în Statele Unite nu s-a soldat cu reușite palpabile; dimpotrivă, a confirmat pierderea statutului de partener privilegiat din cadrul lumii comuniste pe care RSR l-a deținut la jumătatea deceniului opt în relația cu Washingtonul. Administrația Carter, profund atașată principiilor umanitare, cel puțin în comparație cu cele precedente, nu mai era dispusă să tolereze abaterile lui Ceaușescu de la implementarea drepturilor omului în forma convenită prin acordurile de la Helsinki. Ceea ce nu a periclitat însă, deocamdată, acordarea clauzei națiunii cele mai favorizate. Dar, per ansamblu,

la scurt timp după ce Carter a devenit, în 1977, preşedintele Statelor Unite, „componenta Ceauşescu în relaţiile româno-americane reprezenta deja o istorie a trecutului" (Nicolae: 2000, 80). Memoriile lui Zbigniew Brzezinski, consilierul în materie de securitate naţională al noului preşedinte american, probează verosimilitatea concluziei fostului diplomat român. Brzezinski susţine că, în cadrul strategiei de „curtare" a Europei de Est, Carter ar fi cochetat cu ideea unei vizite în RSR. Brzezinski i-a sugerat însă preşedintelui să se orienteze mai degrabă înspre Polonia; România, continua acesta, fusese vizitată deja de doi preşedinţi americani (Nixon în 1969 şi Ford în 1975) (Brzezinski: 1983, 297). Dincolo de simpatiile personale ale lui Brzezinski pentru Polonia, acesta emigrând în anii '40 din această ţară în Statele Unite, putem decela din subsidiarul textului mesajul politic negativ transmis inflexibilei dictaturi ceauşiste. Totuşi, un reviriment al imaginii lui Ceauşescu la Casa Albă s-a înregistrat după ce a reuşit să medieze înţelegerea egipteano-israeliană care a condus la acordul de pace de la Camp David, semnat în 1978. Se pare că acesta a fost unul dintre principalele motive pentru care Carter l-a invitat pe Ceauşescu în Statele Unite (Nicolae: 2000, 81).

Vizita lui Ceauşescu nu a fost lipsită de incidente sensibile pentru imaginea internaţională a RSR şi care au probat intransigenţa liderului român faţă de acordarea unor drepturi reale minorităţilor naţionale din interiorul graniţelor statului român. Astfel, un grup de emigranţi maghiari a protestat în faţa hotelului Waldorf Astoria din New York, unde era cazată delegaţia română. Iată cum îşi aminteşte Nicolae Nicolae, ambasadorul de atunci al RSR la Washington, momentul:

> 16 aprilie 1978. Începe ultima etapă a vizitei în SUA, etapa New York. Printr-o notă transmisă printr-un mesager la Huston, unde se afla delegaţia, l-am informat pe N. Ceauşescu că maghiarii şi românii din diasporă intenţionează să organizeze o manifestaţie de protest, manifestaţie care va fi de amploare, deoarece sosirea delegaţiei a fost anunţată pentru duminică, zi nelucrătoare. Mi-am permis să sugerez ca sosirea la New York să se amâne pentru luni, când majoritatea potenţialilor participanţi la demonstraţie vor fi la serviciu şi deci, proporţiile acţiunii deveneau nesemnificative. Bineînţeles că Ceauşescu nu a ţinut seama de această avertizare. Ulterior, am fost informat că şi generalul Pacepa l-ar fi avertizat. La ora 17.00, avionul special, pus la dispoziţia şefului statului român de Casa Albă, aterizează pe aeroportul «J.F. Kennedy» din New York. De la aeroport, coloana oficială porneşte spre hotelul Waldorf Astoria, unde urma să stea delegaţia. Parcă, în pofida previziunilor mele, în jurul hotelului era linişte. Ceauşescu jubila. Aşteptam ca avertismentul nostru să fie luat în derâdere. Ceauşescu îşi exprimă dorinţa să viziteze sediul ambasadei noastre pe lângă ONU, aflată pe bulevardul 38. Odată sosiţi la ambasadă, deci pe teritoriu românesc, atmosfera s-a destins foarte mult. Totul a durat aşa până în momentul când un ofiţer din garda personală a lui Ceauşescu, aflat de serviciu în

> apartamentul prezidențial de la hotel, transmite că un număr mare de protestatari au în înconjurat hotelul. După lozincile pe care le strigau și le afișau pe panouri, rezulta că marea majoritate erau unguri, deoarece demonstranții din diaspora română manifestau numai împotriva lui Ceaușescu, pe când manifestanții unguri proferau lozinci iredentiste (cât de durabile sunt efectele naționalismului romantic leninist... n.m.). I-am transmis această informație lui Ceaușescu, care a dispus ca imediat să iau legătura cu Z. Brzezinski, consilierul cu problemele securității și să solicit să dispună ca forțele polițienești din New York să ia măsuri de dispersare a manifetanților din jurul hotelului. Departamentul de stat și, apoi, Brzezinski mi-au comunicat că manifestația a fost autorizată de primăria orașului, iar o acțiune în forță ar fi contrară constituției americane. Poliția va urmări să nu se producă acțiuni brutale (Nicolae: 2000, 89-90).

Ceaușescu a perceput probabil manifestația ca un afront personal la care administrația prezidențială americană și-a dat concursul prin simplul fapt că nu a împiedicat-o. La fel de probabilă este și incapacitatea secretarului general al PCR de a înțelege realmente mecanismele funcționării democrației „burgheze".

În convorbirile purtate cu președintele Carter, problemele umanitare au ocupat, pe lângă cele economice, un loc central. În toastul cu care l-a întâmpinat pe Ceaușescu, pe lângă clasicele formule de politețe care făceau referire la rolul internațional proeminent al liderului român, Carter nu a uitat să adauge că cei doi lideri și cele două echipe guvernamentale au „capacitatea de a discuta căile prin care vom putea să înaintăm, probabil prin mijloace diferite și cu diferite grade de progres, spre înfăptuirea [...] drepturi[lor] fundamentale ale omului de care popoarele noastre au nevoie atât de urgent – reunificara familiilor și libertățile fundamentale care sunt importante pentru noi" (*Vizita de stat a președintelui*...: 1978, 94). Ceaușescu a răspuns în stilul caracteristic, insistând asupra drepturilor sociale și colective pe care le-ar fi asigurat „poporului român". Cu altă ocazie, presat de chestiunea „reunificării familiilor", în special în ceea ce privește minoritatea maghiară din Transilvania, Ceaușescu a adoptat o postură „oarecum defensivă în anumite momente", pretinzând „că era «mândru» de recordul României în această sferă, acuzând «câțiva oameni rău-voitori» de încercarea de a afecta relațiile bune ale Bucureștiului atât cu Budapesta cât și cu Washingtonul, și sugerând că părerile părinților viitorilor tineri emigranți ar trebui de asemenea luate în considerare" (SR/Romania: 25 April 1978, 4). Ceaușescu s-a arătat la fel de intransigent ca întotdeauna în ceea ce privește drepturile omului, fapt care a marcat declinul continuu, de atunci încolo, al relațiilor româno-americane.

În ceea ce privește raporturile dintre RSR și URSS, acestea au rămas tensionate la începutul anilor '70, cunoscând o ușoară ameliorare în ultima perioadă a decadei. Tema principală asupra căreia planau divergențe era „diplomația multilaterală" pusă în practică de comuniștii români și impulsionată puternic de detensionarea internațională Est-Vest, care submina ambiția voalată, dar prezentă fără doar și poate a Moscovei de a stopa tendințele politice și ideolo-

gice centrifugale ale „lagărului socialist". Per ansamblu, situaţia se prezenta însă mai bine decât cu un deceniu în urmă, când, din cauza motivelor deja cunoscute, relaţiile româno-sovietice atinseseră un minim istoric.

Deşi nu renunţa la cerinţa, propagandistică în primul rând, a desfiinţării simultane a NATO, respectiv OTV, Bucureştiul nu a întreprins niciodată acţiuni concrete în vederea părăsirii de către RSR a acestei ultime organizaţii. Mai mult, cooperarea Bucureştiului cu structura militară a „lagărului socialist" se amplificase la nivel de schimburi de informaţii şi exerciţii militare comune, care nu implicau însă manevre concrete. Pe urmele lui Dej, nici Ceauşescu nu va permite acţiuni ale OTV pe teritoriul RSR şi nu va permite participarea armatei române la operaţii de acest gen pe teritoriile altor state membre; ceea ce interesa de fapt conducerea de la Bucureşti era posibilitatea ca organizaţia să nu ia decizii care să implice RSR într-o formă sau alta, fără consimţământul său (King: 1974b, 3-5; Moore: 1978b, 1-13).

Conceptul de suveranitate reprezenta o altă notă disonantă în relaţiile dintre cele două părţi. Pe lângă politica propriu-zisă, ideologia juca în acest caz rolul principal. În timp cel leninismul romantic avea o pespectivă sacrosantă asupra suveranităţii, în care individualitatea statului şi a „poporului" aflat în cauză se situau invariabil pe primul loc, viziunea leninismul sistemic pornea de la o cu totul altă premisă. Numai colectivitatea statelor socialiste putea asigura plenar suveranitatea tuturor membrilor săi, prin cooperare şi acţiuni sinergice în general, menite să crească forţa comunismului mondial. Măsura „internaţionalismului socialist" era dată de „asistenţa frăţească şi solidaritatea internaţională"; în absenţa sau în cazul refuzului acestor forme de colaborare specifice, suveranitatea unui stat socialist se transforma în „naţionalism mic-burghez" sau „egoism naţional" (SR/Romania: 23 September 1976, 2-3; vezi şi King: 1976a, 1-7).

În 1976, liderul sovietic Leonid Brejnev a făcut chiar o vizită în RSR, prima după zece ani, ocazie cu care a declarat că „nu există probleme «importante» între cele două ţări"; Ceauşescu, la rândul său, a fost de acord că „«diferenţele de opinii asupra câtorva chestiuni neesenţiale»" nu ar trebui să influenţeze colaborarea RSR-Uniunea Sovietică (King, Romanian Unit: 2 December 1976, 3). Probabil că Ceauşescu s-a exprimat politic, pentru a îi face pe plac oaspetelui său; nu cred însă că problemele ideologice erau considerate de secretarul general al PCR „neesenţiale"; mai degrabă erau înţelese şi abordate prin intermediul faţetei lor politice, ceea ce nu schimbă cu nimic datele problemei. De asemenea, discursurile lui Brejnev au indicat dorinţa de apropiere a sovieticilor faţă de China post-maoistă (King, Romanian Unit: 2 December 1976, 3, 9). În general, finalul decadei aduce cu sine o reapropiere parţială între Bucureşti şi Moscova: Ceauşescu era în căutare de materii prime pentru a finanţa o industrie grea disproporţionat de extinsă în raport cu posibilităţile şi nevoile economice ale ţării, în timp ce Brejnev urmărea reintegrarea pe orbita sovietică, fie şi sub

alte forme, mult mai laxe, a disidenților „lagărului socialist" și, în același timp, reluarea relațiilor cu China (Moore: 1977, 1-7; King: 1976b, 1-21; King: 1979, 340-348; Socor: 1976, 701-732). Mai persista însă între cele două state problema Basarabiei asupra căreia, cum era de altfel de așteptat, nu s-a putut ajunge la un consens. Disputa se purta la nivel academic, dar avea în subsidiar orientarea politico-ideologică a celor două state: naționalismul vociferant de factură romantic leninistă a lui Ceaușescu, respectiv păstrarea și recunoașterea necondiționată a statutului de mare putere al Moscovei (King: 1976c, 1-17). Deși Uniunea Sovietică obținuse din partea „imperialismului" detensionarea relațiilor internaționale prin semnarea acordurilor de la Helsinki, efectele poate mai puțin anticipate ale acestui deznodământ au constat în amplificarea tendințelor centrifugale ale sateliților.

„Noua ordine internațională" sau „economică internațională", concept amintit fugitiv de-a lungul acestui capitol, însumează viziunea de ansamblu a leninismului romantic asupra relațiilor internaționale și a modului în care acestea pot fi influențate în vederea reducerilor inechităților structurale existente la nivel global, a „egalizării" puterii tuturor statelor, a luării în calcul tot mai mult a „statelor mici și mijlocii", cu o identitate națională tot mai pronunțată și aflate în ascensiune economică și geopolitică, a „forțelor sociale" care se afirmă progresiv și care vor revoluționa lumea în cele din urmă, distrugând „imperialismul". „Noua ordine internațională" poate fi înțeleasă deci ca varianta romantic leninistă de revoluție globală, un ideal la care Ceaușescu nu a renunțat niciodată, așa cum s-ar putea crede, ci doar l-a adaptat la capacitatea politică a RSR și la tendințele și procesele internaționale din a doua jumătate a secolului XX.

> Desigur, crearea unei noi ordini economice și politice mondiale nu va duce – și nici nu poate duce – în mod automat la schimbarea revoluționară a structurilor sociale din țările capitaliste. Noua ordine visează, evident, sfera relațiilor dintre state, presupune așezarea acestora pe baze noi. Este însă incontestabil faptul că – rod al luptei celor mai largi mase populare, al acțiunii energice a tuturor popoarelor lumii – noua ordine internațională va exercita, la rândul său, odată transpusă în practică – prin loviturile puternice pe care le va da politicii imperialiste, vechilor relații de asuprire și exploatare –, (sic!)o uriașă înrâurire pozitivă asupra mersului istoriei, asupra dezvoltării întregii omeniri pe calea progresului social, va contribui la crearea unor condiții mai favorabile luptei popoarelor pentru transformarea revoluționară a societății, pentru trecerea de la capitalism la socialism (Caraciuc, Florea: 1975, 69).

Să vedem în continuare un scurt istoric al conceptului, așa cum apare în *Mica enciclopedie de relații internaționale pentru tineret*:

> Înfățișat pentru prima dată în raportul tovarășului Nicolae Ceaușescu la cel de-al XI-lea Congres al partidului, conceptul românesc asupra unei noi ordini

> internaţionale situează manifestările negative ale actualei ordini în contextul determinărilor istorice, al dezvoltării unor state pe seama altora, cu profunde consecinţe asupra progresului în lume. În această optică, ţara noastră consideră noua ordine – având în vedere necesitatea depăşirii fenomenelor negative din viaţa internaţională – ca o continuare firească, nemijlocită a luptei împotriva politicii imperialiste şi colonialiste, pentru asigurarea unor relaţii noi, de egalitate şi echitate, într-o lume mai bună şi mai dreaptă. În concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu, aceste manifestări de instabilitate, inegalitate şi dezechilibru din relaţiile internaţionale nu sunt expresia actualei crize a sistemului mondial, ci a însuşi acestui sistem, a acestei ordini internaţionale. Perpetuarea decalajelor, a stării de subdezvoltare constituie astfel atât o nedreptate istorică, cât şi o permanentă sursă de încordare şi animozitate internaţională (*Mică enciclopedie...*: 1984, 297).

„Noua ordine internaţională" se înscria, în accepţiune romantic leninistă, în procesul dialectic al legilor istorice care va aduce în final victoria „socialismului" asupra capitalismului. Pe scurt, „Este un proces cu evoluţie sinuoasă, cu dificultăţi inerente, dar obiectiv ascendent, care a şi fost declanşat devenind o realitate a zilelor noastre şi are, aşa cum subliniază documentele partidului nostru, un caracter perfectibil" (*Dicţionar diplomatic*: 1979, 600). În cadrul noului tip de ordine mondială, statele, în loc să renunţe gradual la suveranitatea şi identitatea naţională, o vor accentua, devenind în acelaşi timp tot mai egale care putere politică. Nu în ultimul rând, nici o decizie internaţională nu va mai putea fi luată fără consimţământul tuturor statelor asupra cărora respectiva decizie s-ar impacta într-o formă sau alta, ba chiar, în cazurile cele mai importante, fără acordul explicit al tuturor statelor lumii (Ceauşescu: 1988, 275-307; Popescu în Mitran, Lotreanu: 1977; Şerbănescu: 1974a, 2-3; Şerbănescu: 1975, 7-8; vezi şi Maliţa: 1970, 193-214; „România socialistă..." în *Lumea*, nr. 20: 1975, 2-3; Şerbănescu: 1974b, 2-5). Obsesia egalitară internaţională a leninismului romantic deriva din însăşi condiţia RSR ca stat de rangul doi în plan global, a cărei surmontare se încerca, pe lângă celelalte mijloace pe care le-am întâlnit până acum – diferite tipuri de mobilizare naţională în vederea creşterii puterii economice, demografice, politice şi geopolitice a RSR – şi prin afirmarea impetuoasă a necesităţii morale a „noii ordini internaţionale". Leninismul romantic lupta pentru o cauză puţin fezabilă, dacă nu chiar pierdută, fiind cu siguranţă conştient de acest aspect. Pe de altă parte, se complăcea în postura eroică a luptei pentru cauze cu sorţi de izbândă puţini sau inexistenţi, blamând „imperialismul" în numele unor principii care păreau radical morale în termeni „burghezi", încercând deci să speculeze sentimentul unor potenţiale remuşcări capitaliste; moralitatea internaţională a leninismului romantic era însă departe de a fi „burgheză", chiar dacă utiliza termeni şi atitudini de acest gen ca un contradiscurs pe care îl opunea moralităţii „burgheze" pentru a o submina. Radicalismul ei mili-

tant dar lipsit de fezabilitate ne dă însăşi măsura tragediei imposibilităţii articulării „noii ordini internaţionale" de către tot mai frustratul şi izolatul pe plan global leninism romantic.

În viziune romantic leninistă, respectiv sistemic leninistă, conceptul de „nouă ordine internaţională" avea valenţe diferite, aşa cum observă Robert Weiner. Astfel, în primul caz, având tangenţe relativ crescute cu lumea a treia, la care îşi declara apartenenţa în speranţa extragerii de avantaje economice din Occident, RSR insista asupra necesităţii ONU de a se implica mai mult pentru ajutorarea statelor subdezvoltate sau aflate în curs de dezvoltare, contribuind astfel activ la realizarea „noii ordini internaţionale". Uniunea Sovietică, pe de altă parte, ca mare putere şi stat dezvoltat, cel puţin din punct de vedere industrial, s-ar fi văzut constrânsă să finanţeze suplimentar dezvoltarea lumii a treia, pe care oricum încerca să o integreze pe orbita „socialistă", ceea ce, desigur, nu i-ar fi convenit (Weiner: 1984, 107-121). În plus, aşa cum ştim deja, leninismul sistemic nu mai avea vâna revoluţionară care nu îi va lipsi niciodată leninismului romantic, abordând deci problemele cu care se confrunta în cheie preponderent politică şi mai puţin ideologică. Se poate observa deci că, şi în cazul regimurilor leniniste, puterea unui stat îi influenţează direct ideologia. Numai că, şi acesta este cel mai important aspect, în ceea ce priveşte regimurile leniniste, acumularea puterii are în subsidiar un imperativ ideologic ferm articulat, orientat înspre asedierea permanentă a realităţii „burgheze", nu înspre ameliorarea realităţilor economice, sociale sau politice, aşa cum încearcă regimurile democratice, având la bază deci o cu totul altă formă de ideologie: una care porneşte de la realitatea empirică şi are ca scop îmbunătăţirea ei, nu una care porneşte de la o metafizică ideocratică, total refractară la considerente de ordin empiric, şi care îşi propune depăşirea realităţii.

Am schiţat, în acest capitol, orientarea internaţională a leninismului romantic în anii '70, corelând-o cu economia sa ideologică în plan intern. Prezenţa internaţională a leninismului romantic a fost, în această perioadă, consistentă, deşi a intrat în declin spre sfârşitul decadei. Nu am menţionat până acum, deoarece nu sunt neapărat importante pentru obiectivul lucrării, activităţile de spionaj internaţional ale RSR, deseori supradimensionate în literatura de specialitate. O voi face insistând asupra concluziei la care au ajuns unele cercetări recente: politicul a subordonat permanent serviciile de informaţii externe, fap care reiese şi din colaborarea scăzută a Direcţiei de Informaţie Externă a RSR cu serviciile de acest gen ale altor state „frăţeşti" (Olaru, Herbstritt: 53-54, 201). Iar politicul aparţinea indiscutabil, în cazul leninismului romantic, ideologicului.

Capitolul 8

Sfârşitul. Leninismul romantic, un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece

În ultimul deceniu de existenţă, RSR a intrat într-un con de umbră din punct de vedere al politicii internaţionale, în timp ce în politica internă PCR experimenta noi şi nebănuite etape de radicalizare. *A fortiori*, leninismul romantic, ideologia oficială a regimului, devenea tot mai revoluţionar pe măsură ce principiile comunismului se erodau în ritm alert în Europa de Est şi, începând cu a doua jumătate a anilor '80, în Uniunea Sovietică înseşi.

În această perioadă, România socialistă se va vedea confruntată cu o suită numeroasă şi variată de dileme. În plan extern, criza poloneză, a cărei debut va avea loc în 1980 şi va culmina în decembrie 1981 cu declararea legii marţiale de către noul lider de la Varşovia, generalul Jaruzelski – va îngrijora Bucureştiul, acesta sperând totuşi într-un deznodământ tipic pentru astfel de situaţii în regimurile leniniste: intervenţia brutală a conducerii, arestarea protagoniştilor şi intimidarea populaţiei în vederea prevenirii incidenţei unor astfel de gesturi pe viitor. Ceea ce s-a şi întâmplat, în primă fază; ulterior însă, situaţia va lua o turnură insolită, inconceptibilă pentru conducerea PCR: sindicatul Solidaritatea va submina gradual şi eficient pilonii legitimităţii leninismului polonez, ajungând să fie invitat, în câţiva ani, la discuţiile pentru formarea unui nou guvern. Ceauşescu era totalmente bulversat de evoluţia a ceea ce s-ar putea numi problema poloneză. Încălcând principiile de politică externă în baza cărora şi-a câştigat reputaţia internaţională, „căi diferite de construire a socialismului", „neamestec în treburile interne, „renunţarea la forţă sau la ameninţarea cu forţa" etc. – liderul PCR i-a sugerat lui Gorbaciov să intervină armat în Polonia pentru eliminarea ameninţării îndepărtării de la putere a regimului comunist. La fel, i-a dat de înţeles lui Jaruzelski că este dispus să trimită contingente militare pentru stabilizarea situaţiei şi apărarea socialismului polonez. Ambii l-au refuzat, fapt care cu siguranţă a întărit convingerea liderului român că „lagărul socialist" cunoaşte un proces de metamorfozare care îi pune în discuţie însăşi existenţa. Pe cale de consecinţă, leninismul romantic va deveni tot mai intransigent, concomitent cu disoluţia retrospectiv rapidă a leninismului mondial.

Cea mai mare ameninţare internaţională şi ideologică pentru leninismul romantic va veni însă din partea regimului Gorbaciov sau a leninismului

post-bolşevic. În primul caz, liderul sovietic va adopta acelaşi gen de discurs pacifist în planul politicii externe dar, spre deosebire de omologul său român, îi va insufla un nou conţinut, „burghez", social-democrat mai degrabă decât leninist (vezi Brown: 1997, 115-116, 138). Ceea ce însemna că Gorbaciov avea de gând să se înţeleagă cu „imperialismul" *hic et nunc*, nu să îl condamne preemptoriu din raţiuni politice, propagandistice şi ideologice. În vocabularul tânărului şi energicului succesor al lui Konstantin Cernenko, „democraţie", „libertate" sau „drepturile omului" îşi pierdeau iremediabil sensul leninist, îmbrăţişându-l pe cel „burghez". Găsind posibilitatea unui numitor discursiv comun cu Occidentul, Gorbaciov l-a eclipsat pe Ceauşescu, fidel până la sfârşit *Weltanschauung*-ului leninist. În plus, aşa cum vom vedea, faptul că noul lider sovietic a renunţat tacit la principiile revoluţiei globale, la „centralismul democratic" şi, nu în ultimul rând, la garantarea armată a stabilităţii regimurilor est-europene, elementul cel mai important în înţelegerea periplului revoluţionar consumat în 1989 – a potenţat profund temerile lui Ceauşescu.

În final, leninismul romantic se va transforma într-un paria atât pentru „lagărul imperialist", datorită ostilităţii sale declarate faţă de democraţie şi principiile umanitare, cât şi pentru lumea comunistă, în care ideologia leninistă, recalibrată de-a lungul a şapte decenii în cazul Moscovei şi a unei jumătăţi de secol pentru regimurile satelit, se dezintegra în ritm alert. Filosofia „burgheză" câştigase, iar partidele „fortăreţe" (Jowitt: 1993) configurate după modelul bolşevic deveneau tot mai mult nişte simple grupuri împărtăşind simpatii doctrinare comune. Nu şi PCR. Într-o lume pe care nu o mai înţelegea (dacă a înţeles-o cu adevărat vreodată), leninismul romantic făcea eforturi disperate să se menţină pe baricade. Nu va reuşi; în schimb, impactul naţional şi internaţional pe care l-a antrenat căderea sa va oferi măsura unei inflexibilităţi şi a unui dogmatism realmente „multilateral dezvoltate". Revoluţia română nu face obiectul prezentului capitol sau lucrări, oferind doar tangenţial confirmarea exacerbării ideologice a regimului şi frustrările acumulate de către populaţie de-a lungul deceniilor. Să vedem, în continuare, cum s-a destrămat leninismul în Polonia şi cum a reacţionat RSR la acest deznodământ.

8.1. Sindicatul Solidaritatea şi criza leninismului polonez în accepţiune romantic leninistă

Cu o puternică societate civilă, conştiinţă civică şi o istorie politică turbulentă, trasată şi retrasată mereu de imperiile care şi-au disputat şi i-au împărţit teritoriile, Polonia a fost, în timpul regimului comunist, satelitul est-european al Moscovei cu cea mai efervescentă activitate socială. Am discutat deja într-un capitol precedent revolta muncitorilor polonezi din a doua jumătate a anului

1956, unul dintre catalizatorii majori ai revoluției maghiare și care l-a adus la conducerea PMUP pe Władisław Gomułka. Destituit în 1970 în urma unor alte proteste de amploare, acestuia îi va urma la conducerea PMUP Edward Gierek. Deceniul cuprins între 1970 și 1980 va însemna o perioadă de relativă prosperitate pentru societatea poloneză, o prosperitate construită cu ajutor economic sovietic – Moscova avea tot interesul să contribuie la atenuarea puseurilor de rebeliune ale polonezilor pentru a își consolida dominația asupra regimului de la Varșovia – dar, în primul rând, în baza „ușor accesabile[lor] credite occidentale de la guverne și bănci private deopotrivă, care se arătau încrezătoare în noul lider polonez". (Taras: 1986, 61). Raționamentul conducerii PMUP era următorul: capitalul occidental ar fi impulsionat crearea infrastructurii tehnologice necesare unei economii funcționale, creditele urmând a fi plătite din câștigurile rezultate din exporturi. Planurile economiștilor și politicienilor polonezi nu ofereau rezultatele scontate, iar țara se adâncea treptat într-o profundă criză economică, în ciuda faptului că planificarea fusese relaxată și descentralizată într-o anumită măsură prin intermediul a ceea ce s-a numit „conceptul planului deschis" (Brus în Brumberg: 1983, 37-40). În paralel cu deteriorarea lentă a economiei, a cărei efecte se vor face simțite la finalul decadei, Gierek nu a reușit să tempereze nici instituționalizarea corupției politice, tipică pentru orice regim leninist. Dimpotrivă, pentru a face față interstițiilor revoluționare, succesorul lui Gomułka a reîntărit autoritatea PMUP, antrenând astfel o creștere a rolului nomenclaturii, fapt care a condus la rândul său la demoralizarea populației și la intensificarea ostilității față de regim (Smolar în Brumberg: 1983, 42-53).

Revoltați de atitudinea guvernului, un grup de intelectuali a format Comitetul de Apărare al Muncitorilor, cunoscut sub acronimul KOR. Alcătuit din aproximativ treizeci de avocați, scriitori, oameni de știință, istorici, actori și preoți, KOR a devenit expresia intrasistemică a revendicărilor muncitorești. Cu toate acestea, avertizează Leszek Kołakowski, nu KOR a declanșat protestele sociale din vara anului 1980 care l-au îndepărtat pe Gierek PMUP și au configurat sindicatul Solidaritatea, o mișcare populară fără echivalent în orice alt stat comunist, ci „dezastrele economice și sociale pe care sistemul de putere le-a produs". Dar, de la data înființării sale (1976), KOR și-a adus aportul la înființarea unei „rețele comunicaționale" cu ajutorul căreia erau distribuite în regim *samizdat* pamflete și chiar un jurnal intitulat „Muncitorul" – ceea ce înseamnă că, fără Comitetul de Apărare al Muncitorilor, proletariatul polonez nu ar fi atins probabil nivelul de organizare care i-a permis să înființeze Solidaritatea (Kołakowski în Brumberg: 1983, 63-66; Taras: 1986, 63; Constantin: 2007, 12).

Sindicatul care a înfruntat cu succes structurile administrative și ideologice ale comunismului polonez a reprezentat opera sindicatelor muncitorești de pe întreg teritoriul țării. Această regionalizare va constitui, așa cum se va putea constata ulterior, pe lângă un avantaj „cantitativ", unul dintre principalele

puncte slabe ale Solidarității. Apoi, compoziția socială a mişcării era diversă şi în acelaşi timp dialogic orientată: „muncitori, profesori universitari, doctori, învățători", care dezbăteau problemele curente şi propuneau o multitudine de planuri pentru rezolvarea lor (Duică: 2007, 69).

> Solidaritatea uneşte multe tendințe sociale şi asociază persoane aderând la diferite ideologii, cu diferite convingeri politice şi religioase, indiferent de naționalitatea lor. Ne-am unit în protest împotriva injustiției, abuzurilor puterii, şi împotriva dreptului monopolizat de a determina şi exprima aspirațiile întregii națiuni. Ne-am unit în protest împotriva tratării de către stat a cetățenilor ca şi cum ar fi proprietate de stat, împotriva deprivării oamenilor muncii de o autentică reprezentare în conflictele lor cu statul, împotriva benevolenței celor de la putere care ştiu mai bine câtă libertate trebuie repartizată celor aflați sub conducerea lor, şi împotriva medaliilor pentru obediență absolută în loc de inițiativă şi independență în acțiune. Ne-am unit în repudierea ipocriziei şi în obiectarea împotriva proastei gestionări a rezultatelor muncii grele şi răbdătoare îndeplinite de către popor („Solidarity's program" în Stokes: 1991, 210).

Principiul fundamental al Solidarității, prin care aceasta căuta să îşi stabilească o identitate politică proprie şi să se disocieze de orice asemănare potențială sau reală cu regimul consta în nerecurgerea, indiferent de împrejurări, la violență. Alte premise fundamentale ale organizației, aşa cum apar ele statutate în programul Solidarității făcut public în octombrie 1981, sunt respectul pentru drepturile şi valoarea ființei umane, independența națională şi democrația autentică, în sensul „burghez" al termenului: „Democrația nu trebuie să fie legea exercitată de către grupuri care se plasează deasupra societății şi pretind dreptul de a determina nevoile şi de a reprezenta interesele societății", ci distribuirea echitabilă a „câştigurilor materiale şi spirituale ale națiunii", în principal prin intermediul „socializării reale a sistemului de administrare şi gestiune" („Solidarity's program" în Stokes: 1991, 210).

Atmosfera socială fiind de-a dreptul explozivă, conducerea guvernului este preluată în februarie 1981, în urma unor dezbateri în forurile de conducere ale PMUP de către generalul Wojciech Jaruzelski. Solidaritatea urmărea în acest timp recunoaşterea oficială, adică înregistrarea juridică a organizației, un deznodământ căruia autoritățile i se opuneau din motive mult prea evidente pentru a mai fi detaliate. Cu toate acestea, pentru a evita pierderea de sub control a tensiunilor sociale, Solidaritatea va fi legalizată în octombrie 1981, la câteva zile după ce Jaruzelski preluase şi funcția de secretar general al PMUP, înlocuindu-l pe Stanisław Kania (Constantin: 2007, 33-34; Holzer: 2005, 141). Eterogenitatea sindicatului a fost utilizată de către PMUP ca premisă a dezmembrării sale: Lech Wałesa, liderul Solidarității era nevoit să atenueze tendințele unor facțiuni care promovau o abordare mai radicală a revendicărilor în raport cu regimul şi

care, detaşându-se astfel de orientarea paşnică a sindicatului, ameninţau să îl dezintegreze.

Catolicismul militant, având o puternică tradiţie în Polonia, a constituit o dimensiune importantă a procesului revoluţionar care a culminat cu demantelarea structurilor comuniste şi organizarea de alegeri libere în 1989.

> Ce a diferenţiat biserica poloneză de biserica din alte ţări romano-catolice din Europa de Est nu a fost numai imensa sa putere instituţională şi vigoarea etică. Tradiţia poloneză catolică a tins în general să abordeze individul nu ca fiind subordonat bisericii, ci ca fiind complementar ei. Începând cu perioada post-reformă, gândirea politică şi religioasă în Polonia a tins spre îmbinare, şi aceasta a avut un impact crucial asupra identităţii politice, în special începând cu emergenţa naţionalismului modern la începutul secolului XIX. Pe cale de consecinţă, religia şi un sens al naţiunii au fuzionat, cu rezultatul că valoarea religioasă a conştiinţei individuale a fost extrapolată în sistemul politico-valoric al polonezilor (Schöpflin în Brumberg: 1983, 123-124; vezi şi Cviic în Brumberg: 1983, 92-108).

De asemenea, vizitele papei Ioan Paul al II-lea, în 1979 şi 1983, au ridicat moralul societăţii şi determinarea acesteia de a rezista în raport cu presiunile unui regim tot mai puţin stăpân pe situaţie (Constantin: 2007, 89-92). Jaruzelski, oricât de paradoxal ar părea, făcea tot posibilul să transforme acest *fait accompli* în beneficiul PMUP, subordonând capacităţile mobilizatoare şi civice ale catolicismului polonez intereselor politico-ideologice ale comunismului polonez. Îndemnând-o „să fie folositoare statului şi poporului", Jaruzelski spera că „Biserica va putea să armonizeze misiunea ei pastorală cu respectarea intereselor interne şi internaţionale ale orânduirii noastre de stat". Nu ni se spune însă cum putea fi reconciliat ateismul declarat al PMUP cu credinţa catolică inflexibilă a enoriaşilor, o parte dintre ei membri de partid. Probabil printr-o conştiinţă schizoidă şi acceptarea fără rezerve a directivelor centrale, aşa cum reiese din următorul fragment: „Cu cât mai mult Biserica va vedea în statul socialist întruchiparea intereselor superioare ale naţiunii, cu atât mai mari vor fi foloasele reciproce ale acestei colaborări" (Jaruzelski: 1987, 94).

Cedând parţial presiunilor populare, guvernul va mări salariile muncitorilor; în cadrul disfuncţionalei economii poloneze, acţiunea s-a tradus printr-o creştere galopantă a inflaţiei şi a condus astfel la o deteriorare suplimentară a condiţiilor de viaţă (Holzer: 2005, 137-139). Nereuşind să ajungă la un compromis cu Solidaritatea, puterea va declara, în decembrie 1981, legea marţială, desfiinţând sindicatul şi încarcerând marea majoritate a membrilor săi. Se înfiinţa, cu această ocazie, Consiliul Militar al Salvării Naţionale (WRON), aflat sub conducerea directă a noului lider pe linie de partid şi de stat. WRON va eclipsa ca pondere politică însuşi PMUP, ceea ce denotă gravitatea tensiunilor sociale

existente (Constantin: 2007, 69). „Ţara noastră a ajuns pe marginea prăpastiei" declara Jaruzelski la radio şi televiziune cu această ocazie. „Vom curăţa de deformări şi denaturări izvoarele veşnic vii ale ideologiei noastre. Vom apăra valorile universale ale socialismului, îmbogăţindu-le mereu cu elemente şi tradiţii naţionale. Astfel idealurile socialismului vor fi mai apropiate majorităţii poporului, oamenilor muncii fără partid, tinerei generaţii, precum şi curentului sănătos, mai ales muncitoresc, al Solidarităţii, care, prin forţe proprii şi în propriul interes, îi va îndepărta pe adepţii confruntării şi contrarevoluţiei". Dar, nu uită să specifice generalul polonez, „Aşa cum nu vom renunţa la socialism, tot aşa nu vom permite o revenire la metodele şi practicile greşite existente înainte de august 1980" (Jaruzelski: 1987, 22-23).

Generalul Jaruzelski nu a acţionat în acele împrejurări ca un comunist dogmatic, aşa cum se aşteptau mulţi observatori, ci ca un lider autoritar, interesat în primul rând de stabilizarea socio-politică a Poloniei. Normalizarea situaţiei ar fi avut loc desigur tot sub auspicii comuniste, ceea ce pentru o parte crescândă a populaţiei devenise inacceptabil. Jaruzelski poate fi comparat într-o anumită măsură, limitată, după cum vom vedea, cu Gorbaciov, care s-a şi inspirat parţial din programele sale (Constantin: 2007, 110); în altă ordine de idei, polonezii aveau încredere în el, după cum demonstrează un studiu sociologic conform căruia, în noiembrie 1981, „nivelul încrederii sale publice" era de 87% (Taras: 1986, 69). Nu avem de a face deci cu un dictator comunist tipic, în ciuda faptului că generalul a recurs deseori la mijloace coercitive pentru păstrarea monopolului politic al PMUP, în special prin amplificarea rolului armatei „în toate domeniile vieţii ţării". Arhivele sovietice demonstrează că Jaruzelski părea conştient de dificultatea misiunii în care se angajase, în pofida sprijinului necondiţionat al Moscovei. Treptat însă, încrederea Biroului Politic al PCUS în noua conducere poloneză se diminuează, pe măsură ce aceasta se dovedeşte incapabilă să soluţioneze problemele ţării în spirit „partinic". Jaruzelski însuşi afirmase despre PMUP că „de facto el nu există", fapt pentru care, în opinia liderilor sovietici, dovedea că „s-a transformat într-un om destul dedezechilibrat şi nesigur pe forţele sale". Conştientizând pe deplin delicateţea momentului, nu numai pentru Polonia, ci pentru întreg „lagărul socialist", minstrul de externe Gromîko făcea o declaraţie de-a dreptul profetică: „Dacă ei în lupta cu contrarevoluţia şi în continuare vor manifesta oscilaţii, atunci nu va rămâne nimic din Polonia socialistă" (Bukovsky: 2010, 60-65).

Instaurarea legii marţiale a discreditat simultan Solidaritatea şi PMUP, desigur, în măsuri diferite. Nu trebuie uitat faptul că, din cei aproximativ trei milioane de membri ai PMUP la sfârşitul anului 1981, o treime făceau parte de asemenea şi din sindicatul condus de Wałesa (Staar: 1984, 164; Taras: 1986, 64, 69). Militarizarea comunismului polonez a adus cu sine o scădere semnificativă a membrilor PMUP, chiar dacă, oficial, Solidaritatea îşi încetase existenţa

(Taras: 1986, 38). Pe de altă parte, importante segmente ale populației (țărani, intelectuali, chiar și muncitori) preferaseră să susțină reformele economice drastice impuse de Jaruzelski „în speranța că vor produce schimbări politice și economice constructive" (Taras: 1986, 70). Mișcarea Patriotică pentru Renaștere Națională (PRON), instituită de către guvern, se dorea a fi o alternativă la recent desființata Solidaritate. Deși beneficia de sprijinul unor nume importante ale intelectualității polone (Taras: 1986, 70), PRON nu a reușit să se substituie cu succes Solidarității, mai ales pe măsură ce puterea recurgea la metode tot mai imorale și de-a dreptul abjecte în încercarea disperată de a compromite opoziția și de a menține monopolul politic al PMUP.

Astfel, încă din primele luni ale existenței KOR, PMUP și securitatea poloneză au marșat pe antisemitismul latent al populației pentru a discredita intelectualitatea aliată cu muncitorii. Deseori, „polițiști și alți oficiali avertiz[au] muncitorii" în privința KOR, care ar fi fost o „organizație de spionaj a cărui scop era să defăimeze Polonia", fiind „compusă din trădători și evrei plătiți de Israel și revizioniști vest-germani"; în consecință, „protestele muncitorilor nu puteau servi decât interesele Radio Europa Liberă și pe cele ale „«evreilor»" (Szafar în Brumberg: 1983, 115). Mai mult, diferite curente ale Solidarității, aflată acum în ilegalitate, erau instigate una împotriva celeilalte în baza concepțiilor diferite pe care le aveau referitor la natura și nivelul revendicărilor politice și economice. Au existat cazuri de accidente de muncă, soldate uneori chiar cu decese și provocate deliberat de către autorități pentru inflamarea situației și amplificarea tendințelor centrifugale ale eterogenei mișcări de opoziție. Jerzy Popiełusko, preot deosebit de activ în organizarea eforturilor anticomuniste ale Solidarității și în întreținerea sentimentelor de revoltă neviolentă împotriva autorităților, a fost asasinat în 1984 de către securitatea poloneză (Constantin: 2007).

În ceea ce privește posibilitatea modificării regimului politic, a renunțării la comunism prin intermediul acceptării și implementării reformelor tot mai îndrăznețe ale opoziției, Jaruzelski nu făcea nici un fel de compromis:

> nu vom permite o recidivare a anarhiei. Măsurile severe împotriva celor care îndrăznesc să acționeze împotriva statului și societății trebuie să constituie o măsură de protejare a democrației.
> Nu este ușor să mergem pe acest drum. Adversarul lucrează. Cheamă la pasivitate, la boicot, la refuz. Sunt și unii care privesc spre lumea veche și caută să-i amăgească pe oameni cu mirajul „democrației fără limită", nereale și inexistente. Alții încearcă să încorseteze socialismul într-o schemă doctrinară, iar apoi să considere erezie orice creștere a spiritului civic activ care iese din această schemă. Îi sperie „necunoscutul", ceea ce înseamnă lipsă de experiență, o insuficientă cultură politică.
> Partidul stimulează dezvoltarea democrației socialiste, creează condiții și îndeamnă la înfăptuirea ei. Dar democrația nu poate fi numai opera avangardei,

> la ea nu poate participa numai avangarda. Aspiraţiile clasei muncitoare, ale majorităţii oamenilor trebuie să fie însoţite de participarea lor în masă la toate sistemele şi verigile democraţiei, la toate procesele de conducere a treburilor poporului (Jaruzelski: 1987, 158).

Pe măsură ce eforturile autorităţilor de a readuce populaţia sub control politic îşi probau inutilitatea, tonul discursurilor oiciale devine din ce în ce mai radical. Deşi de extracţie leninistă, argumentul lui Jaruzelski indică pe de altă parte, prin condamnarea „schemelor doctrinare" prin care anumite facţiuni ale PMUP încercau să răspundă turbulenţelor sociale, şi o depăşire a leninismului. Mai mult, aşa cum am constat în capitolele precedente, Polonia acceptase după protestele din 1956 un pluralism politic limitat, subordonat „rolului conducător" al PMUP; gestul diferenţia substanţial comunismul polonez de celelalte regimuri leniniste est-europene (exceptând Iugoslavia), în care partidul era unicul şi incontestabilul garant al „construirii socialismului". În plus, concesiile pe care generalul va fi nevoit să le facă Solidarităţii, culminând cu invitarea acesteia de a lua parte la guvernare în 1989, conduc la concluzia că ceea ce a încercat Jaruzelski în Polonia anilor '80 a fost un experiment unic în istoria comunismului, generalul fiind realmente interesat, sigur, până la o anumită limită, să ajungă la un rezultat împreună cu şi nu împotriva opoziţiei, cum se întâmplă de obicei în regimurile leniniste. Ceea ce s-a şi întâmplat, deznodământul rezidând în surmontarea paşnică a comunismului polonez prin renunţarea PMUP la monopolul instituit asupra vieţii politice şi reintroducerea unui autentic pluralism. Jaruzelsky a încercat, utilizând toate resursele de care dispunea, să împiedice reactivarea pluralismului social şi politic. La un moment dat, la începutul crizei, a pus chiar problema defiinţării PMUP şi înlocuirea lui cu un alt partid, soluţie cu care sovieticii nu au fost însă de acord (Bukovsky: 2010, 67).

De ce a ales Moscova să urmărească pasiv dezintegrarea comunismului polonez în loc să intervină armat, ca în Ungaria anului 1956 sau Cehoslovacia anului 1968, pentru reconsolidarea sa? Se ştie că Brejnev şi conducerea PCUS au urmărit cu îngrijorare apariţia şi dezvoltarea Solidarităţii, împreună cu răspunsul considerat insuficient de dur la adresa acesteia de către PMUP. Au existat de asemenea manevre militare sub egida OTV atât pe teritoriul Poloniei, cât şi în Marea Baltică (Constantin: 2007), dar acestea au fost demarate cu scopul de a intimida societate civilă poloneză şi probabil şi elita politică, reticentă în a adopta modelul de acţiune sovietic în astfel de împrejurări – neajungându-se la o intervenţie directă. Se ştie de asemenea că liderul comunist care a insistat cel mai mult în acest sens nu a fost, aşa cum ne-am putea aştepta, Brejnev, ci Eric Honecker, secretarul general al PSUG. Într-o scrisoare adresată omologului său sovietic şi datată noiembrie 1980, Honecker aproape că îl imploră pe Brejnev să recurgă la procedeele comuniste standard şi să pună capăt ameninţării „contra-

revoluționare" din Polonia. „Conform informațiilor pe care le-am primit pe diferite canale, forțele contrarevoluționare din Republica Populară Poloneză sunt într-o ofensivă constantă, şi orice întârziere în a acționa împotriva lor ar însemna moarte – moartea Poloniei socialiste. Ieri eforturile noastre colective au fost poate premature; astăzi ele sunt esențiale; şi mâine ele vor fi deja tardive". Încheierea este ilustrativă pentru aprehensiunile liderului est-german: „Vă rugam, stimate Leonid Ilici, să înțelegeți temerile noastre extraordinare legate de situația din Polonia. Ştim că şi dumneavoastră împărtăşiți aceste temeri" (Kramer: 1995, 124). Aşa cum am menționat în primul capitol, RDG a fost cel mai fragil stat comunist din Europa de Est. Fără o identitate națională proprie, un construct politic datorat eminamente intervenției directe a lui Stalin, regimul comunist est-german era extrem de vulnerabil la fluctuațiile revoluționare est-europene care constituiau, pe lângă o populație ostilă, aflată, datorită proximității Berlinului de Vest, sub permanentă influență „burgheză", o amenințare suplimentară la adresa fragilei sale securități.

Oricât ar fi fost Jaruzelski de dedicat soluționării paşnice a protestelor membrilor Solidarității, deciziile fundamentale în privința gestionării crizei poloneze au fost luate la Moscova, inclusiv punerea în aplicare a legii marțiale. Au existat planuri detaliate pentru o invazie militară dar aceasta nu s-a materializat datorită faptului că, la fel ca în 1956, conducerea PMUP era fidelă Moscovei; nu în ultimul rând, cel puțin în primii ani de după impunerea legii marțiale, PMUP părea să fie capabil să atenueze elanul revoluționar al populației, ajungând, aşa cum s-a procedat de fiecare dată în situații similare experimentate de către alte state comuniste cum ar fi Ungaria sau Cehoslovacia – la un compromis tacit cu aceasta, în special prin concesii economice restrânse. Apoi, ca populație şi întindere teritorială, Polonia este semnificativ mai mare comparativ cu Ungaria sau Cehoslovacia; o intervenție a OTV ar fi fost deci mult mai riscantă luând în considerare numai aceşti factori, fără a ține cont de situația internațională delicată în care Uniunea Sovietică, prin declanşarea invaziei în Afghanistan în 1979, se afla în acel moment (vezi Kramer: 1995, 118-123). Nu în ultimul rând, atenuarea animozităților Est-Vest prin semnarea protocolului de la Helsinki amenința să devină reversibilă, un deznodământ, datorită majorelor neajunsuri economice şi sociale, nefavorabil în primul rând comunismului internațional. Stenograma unei şedințe a Biroului Politic al PCUS din decembrie 1981 demonstrează clar că liderii sovietici nu agreau varianta intervenției armate, condamnând de asemenea pretențiile Poloniei de ajutorare economică emise ca un fel de compensare anticipativă a costurilor intervenției:

> Nu putem risca. Nu avem intenția să introducem trupe în Polonia. Este o poziție corectă şi trebuie să o menținem până la capăt. Nu ştiu cum va fi situația Poloniei, însă chiar dacă Polonia va fi sub stăpânirea „Solidarității", atunci va

> fi o situație (sic!). Însă în cazul în care asupra Uniunii Sovietice vor tăbărî țările capitaliste și ele au deja o înțelegere corespunzătoare cu diverse sancțiuni economice și politice, atunci pentru noi acest lucru va fi foarte greu. Trebuie să ne manifestăm grija față de țara noastră, față de consolidarea Uniunii Sovietice. Este principala noastră orientare.

În paranteză fie spus, avem de-a face aici cu încă o confirmare a raționalilor strict politice de care era animat leninismul sistemic, lipsit acum de orice confirmare ideologică. Mai departe, Jaruzelski era acuzat, nici mai mult nici mai puțin, de „viclenie" și „impertinență" atunci când solicita sprijinul economic al Mscovei. Aceasta, deși conștientă că represiunile la adresa Solidarității se vor solda cu sancțiuni comerciale din partea Occidentului, pe care era nevoită să le acopere din fonduri proprii pentru a acorda un minim de credibilitate demersului PMUP – îl condamna pe generalul polonez pentru că ar fi urmărit „să se apere cu rugămințile pe care le adresează Uniunii Sovietice. Evident că nu avem posibilitatea fizică să îndeplinim aceste rugăminți, iar Yaruzelski va spune mai târziu că iată m-am adresat Uniunii Sovietice, am cerut ajutor și nu am primit acest ajutor" (Bukovsky: 2010, 64-67).

Astfel, Moscova era captivă într-un cerc vicios: nu își permitea să nu ajute conducerea din Polonia, intensificând astfel tendințele „contrarevoluționare" din țară, și așa deosebit de puternice, dar nici nu își permitea să se abțină de la orice fel de sprijin, lipsindu-l pe Jaruzelski de suport într-un demers pe care ea însăși îl coordonase și compromițându-și astfel imaginea de superputere la nivel global. La rândul său, generalul era perfect conștient de delicatețea situației și, în ciuda indiscutabilor eforturi depuse pentru recâștigarea primatului politic în favoarea PMUP, se gândea probabil tot mai serios la argumentele pe care va fi nevoit să le invoce în cazul unui eșec.

*
* *

În RSR, criza poloneză a antrenat efecte profunde la nivel politic. În primă fază, Ceaușescu s-a arătat precaut, preferând să urmărească evoluția evenimentelor și insistând asupra necesității gestionării crizei poloneze exclusiv prin intermediul forțelor interne, prin mijloacele proprii ale PMUP. Soluționarea pe filieră militară a problemei poloneze prin intervenția armată a OTV ar fi implicat, declara Ceaușescu la o întâlnire a organizației în decembrie 1980, la puțin timp după conferirea de statut juridic Solidarității – riscuri substanțiale pentru prezenta conjunctură internațională. Astfel încât,

> tot ce este necesar ar trebui făcut de către tovarășii polonezi – care au o importantă datorie, atât națională cât și internațională – să-și rezolve problemele cu propriile forțe, asigurând dezvoltarea construcției socialiste. Nu trebuie să tre-

> cem cu vederea faptul că posibilitatea unei intervenții din exterior ar fi un lucru foarte serios pentru socialism în general, și cu atât mai mult pentru politica destinderii și a păcii. De aceea trebuie să oferim tovarășilor polonezi tot sprijinul nostru pentru a îi ajuta să-și rezolve problemele prin forțe proprii, pe căile pe care ei le consideră cele mai bune și cele mai folositoare – și au astfel de căi la dispoziție – pentru a asigura dezvoltarea construcției socialiste („Speech...": 1980, nepaginat; vezi și Fischer: 1982, 4-6; Andrei: 2011, 138-139).

Pe de altă parte, secretarul general al PCR condamna dur, cu aceeași ocazie, decizia PMUP de a permite legalizarea sindicatului Solidaritatea („Speech...": 1980, nepaginat). O astfel de măsură trăda incapacitate și lipsă de voință politică deoarece contribuise substanțial la legitimarea forțelor „contrarevoluționare". Bineînțeles că, din perspectivă romantic leninistă, un astfel de gest era inconceptibil. Cum să legalizezi opoziția, distrugând practic monopolul partidului asupra societății și „construirii socialismului"? Regimul leninist din Polonia nu făcea altceva decât să contribuie, voluntar, la propria eroziune. Sigur, situația era tensionată, iar Polonia și România socialiste incomparabile în multe privințe, așa cum urmează să vedem; eroarea majoră fusese comisă însă prin legitimarea existenței inamicului, a spiritului „mic-burghez" cu alte cuvinte, și PMUP nu ar fi ajuns în această situație, considera conducerea de la București, dacă ar fi abordat revendicările populare conform clasicei rețete leniniste a „bățului și morcovului" (vezi SR/Romania: 31 October 1980, 3). Și dacă ar fi „combătut" mai energic influența socială a catolicismului.

> Forțe anti-socialiste există de mult în Polonia, care s-au organizat, și împotriva cărora partidul și statul polonez nu au luat încă nici o măsură, ci le-au tolerat în schimb. Importante concesii au fost făcute Bisericii Catolice, care joacă un rol reacționar clar. Prin alegerea unui Papă în persoana unui polonez, însăși activitatea acestor elemente din rândurile bisericii catolice a fost stimulată. Conducerea poloneză a încurajat într-un anumit grad această măsură și chiar a considerat că jumătate de Vatican îi aparține când Papa a fost ales în persoana unui cetățean polonez. În opinia noastră, această constelație de factori a declanșat evenimentele care au avut loc. Solidaritatea este de fapt rezultatul activității tuturor acestor factori și, în primul rând, a Bisericii Catolice care a avut un rol decisiv și sub a cărui patronaj s-a născut Solidaritatea Asta demonstrează că nu este o organizație a clasei muncitoare, ci o organizație catolică de clasă, combinată cu multe elemente anti-socialiste, care, datorită greșelilor făcute de partid, au fost capabile să influențeze o anumită parte a clasei muncitoare în Polonia" („Shorthand...": 1981, nepaginat).

De fapt, Solidaritatea reprezenta mai degrabă ceva în genul proletariatului descris de Marx, care, autoorganizându-se, contestă structurile de putere existente în numele opresivității și a incapacității cronice a acestora de a rezolva

problemele economico-sociale, pe care de fapt le perpetuează prin faptul că regimul însuşi reprezintă o parte, chiar centrul problemelor, în nici un caz o sursă a soluționării acestora. Apare aici deosebit de vizibilă discordanța dintre marxism, pe de o parte, social şi moral, şi leninism, pe de cealaltă parte, ultrapolitic şi amoral, fundamentat pe o ideologie proiectivă, militantă şi total indiferentă la realitățile empirice. „Cu atât mai rău pentru fapte" obişnuia să afirme Lenin atunci când i se aduceau contra-argumente în privința inevitabilității revoluției globale. Dacă ar fi trăit în anii '80, Marx s-ar fi poziționat cu siguranță de partea Solidarității şi împotriva PMUP. Să vedem în continuare ce alte erori a mai comis PMUP, impardonabile ideologic, de data aceasta, pentru leninismul romantic.

> De-a lungul întregii perioade postbelice, partidul şi statul polonez au neglijat sentimentul național al polonezilor. Partidul şi statul polonez, în loc să fie reprezentanții sentimentului național – înțeles corect, nu în sens naționalist îngust, ci ca sentiment socialist şi democratic al poporului – au neglijat acest sentiment şi această imprudență a fost exploatată de către Biserica Catolică, de către forțele contrarevoluționare din Polonia. Biserica şi-a asumat dreptul de a fi reprezentanta sentimentului național al polonezilor. Pe cale de consecință, este necesar pentru partid, pentru statul polonez să acorde atenție sentimentelor, problemelor de interes național, cultural şi istoric şi să se asigure că ele – partidul şi guvernul – devin reprezentanții acestor probleme, a acestor sentimente şi să ia această *armă* din mâinile catolicilor şi a Solidarității („Shorthand...": 1981, nepaginat; subl.m.).

Naționalismul, sau, în termeni romantic leniniști, „patriotismul revoluționar socialist" (Răducu, Deliman: 1983) însemna deci o „armă" pentru disciplinarea ideologică a societății, dar şi un cadru cognitiv al partidului „fortăreață" şi al secretarului său general, Ceauşescu. Analizând naționalismul instituit de către Ceauşescu după 1965, William Crowther ajunge la concluzia că „Nimic de o intensitate similară nu a apărut în altă parte a Europei de Est, sau în România anterioară ajungerii la putere a lui Ceauşescu" (Crowther: 1988, 93). Naționalismul circumscris leninismului romantic era deci cu adevărat unic în cadrul regimurilor leniniste est-europene, fiind totodată, aşa cum am putut constata din capitolele precedente, un element central al identității sale ideologice.

Revenind la RSR şi criza poloneză de la începutul anilor '80, aflăm dintr-o şedință a Biroului Politic al PCR tipul de ajutor pe care comuniştii români erau dispuşi să îl asigure omologilor lor polonezi. Este vorba în primul rând de alimente, carne, cereale şi zahăr, totul în schimbul furnizării de materii prime: cărbune, cocs şi sulf. Ceauşescu va critica cu această ocazie economia poloneză bazată pe importuri şi pe un nivel ridicat al consumului, concomitent cu neglijarea exporturilor la care RSR se pricepea atât de bine. Sentința o va da Elena Ceauşescu, de la înălțimea poziției sale de „academician doctor": „Dacă

ar fi muncit, nimic din toate astea nu s-ar fi întâmplat" („Meeting...": 1981, nepaginat). Genul acesta de informații lapidare și inexacte apăruseră și în presă, grevele fiind „un subiect sensibil în România lui Ceaușescu" (SR/Romania: 23 September 1980). Inexacte deoarece societatea poloneză muncea fără doar și poate. Problema majoră o constituia regimul politic, relativ fragil și lipsit de legitimitate și care, optând, ca orice sistem comunist, pentru o economie centralizată bazată pe industrializare, nu reușea să asigure necesarul de bunuri de consum. Polonezii, cunoscuți pentru civismul lor intransigent, se revoltau periodic datorită acestui fapt, combinat cu absența libertăților sociale și politice; pentru a face față protestelor, guvernul accesa cu precădere fonduri de proveniență capitalistă, îndatorându-se astfel peste limitele posibilităților economice (la declanșarea legii marțiale, Polonia avea o datorie externă de aproximativ 22 miliarde de dolari, dublă comparativ cu cea a României – vezi Taras: 1986, 68). Se ajunsese astfel la un cerc vicios format din împrumuturi, greve și noi împrumuturi.

În bună tradiție leninistă, alte critici care era aduse comunismului polonez constau în abordarea neadecvată de către PMUP a problemelor legate de agricultură. Nefiind naționalizată – era permisă deținerea de către țărani a unor parcele proprii – agricultura producea, întocmai cum avertizase Lenin, capitalism. Datorită antagonismului dintre sectorul economic socialist (industria), respectiv cel privat (agricultura), „au apărut contradicții în societatea poloneză", iar „forțele și elementele antisocialiste au devenit active", fiind deci responsabile pentru recentele turbulențe sociale (SR/Romania: 31 October 1980, 2-3; Fischer: 1982, 7). Indirect, Ceaușescu dădea Poloniei exemplul în care PCR organizase economia română pe baze politico-ideologice, ținând astfel sub control cu succes societatea (Fischer: 1982, 6-7). Cel puțin până atunci. La sfârșitul anilor '80, după ce susținuse la început atât de ferm neintervenția externă în afacerile interne poloneze, copleșit de îngrijorarea că exemplul mesei rotunde poloneze și al cooptării Solidarității la guvernare ar putea avea repercursiuni asupra stabilității politice din RSR – Ceaușescu „declara că participarea la guvernare a reprezentanților Solidarității servea «celor mai reacționare cercuri imperialiste» și era «nu numai o problemă internă a Poloniei, ci se referă la toate țările socialiste". De asemenea, secretarul general al PCR avertiza conducerea de la Varșovia că „transformările care au loc în Polonia constituie o lovitură serioasă pentru Tratatul de la Varșovia", fiind în schimb „un sprijin puternic pentru N.A.T.O". (Constantin: 2005, 125). Jaruzelski nu a fost de acord cu analiza lui Ceaușescu asupra situației interne a Poloniei, amintindu-i mai mult sau mai puțin direct omologului său român, prin intermediul unei scrisori oficiale din partea PMUP, principiile pe care el însuși le vehicula atât de energic în plan internațional: autonomia fiecărui partid comunist în privința „construirii socialismului", inexistența unui „model unic" în acest sens și, nu în ultimul rând, „renunțarea la forță sau la amenințarea cu forța" în relațiile interstatale. Comuniștii

maghiari s-au raliat la rândul lor poziției PMUP (Constantin: 2005, 125-126). Dar leninismul romantic nu putea asista pasiv la destrămarea regimurilor leniniste est-europene şi la invadarea lor, conştientă sau nu, de filosofia politică „burgheză" – proces încurajat acum, aşa cum vom vedea, chiar de către noua conducere de la Moscova şi noul tip de leninism aferent acesteia, post-bolşevic. Substanța revoluționară a leninismului romantic, dublată de temeri politice profunde şi justificate, nu îi permitea acest lucru.

Primindu-l pe generalul Jaruzelski într-o vizită oficială în iunie 1982, Ceauşescu şi-a manifestat acordul față de impunerea legii marțiale în Polonia susținând că gestul a reprezentat „cea mai bună soluție" pentru dificultățile cu care se confrunta regimul comunist polonez. În acest fel, „ortodoxia a fost restaurată ferm, dar fără nici o intervenție străină", fapt care rezona cu abordarea romantic leninistă bazată pe cea mai strictă opresiune internă dublată de o mult dorită dar niciodată atinsă integral independență internațională. Jaruzelski, în schimb, a lăsat să se înțeleagă fidelitatea PMUP față de Uniunea Sovietică afirmând că rezultatele conferințelor de la Yalta şi Potsdam reprezintă garanția fundamentală a securității europene. Chiar dacă în RSR nu se contesta oficial acest lucru, Yalta era responsabilă în accepțiunea lui Ceauşescu de divizare Europei şi de impulsionarea formării „blocurilor militare" NATO şi OTV, dezavuate după cum ştim de către conducerea de la Bucureşti datorită limitelor pe care le impunea apartenența la „lagărul socialist" politicii externe a RSR. De asemenea, generalul a făcut o mențiune voalată la adresa dificultăților prin care trecea economia românească, lăsând să se înțeleagă că Polonia nu este singurul stat socialist aflat într-o situație delicată şi, din acest motiv, „cooperarea româno-poloneză" ar trebui extinsă (SR/Romania: 15 iunie 1982, 12-14).

Într-adevăr, Jaruzelski avea dreptate din acest punct de vedere. Între economia română şi cea poloneză existau, după cum afirmă Mary Ellen Fischer, „similarități structurale": ambele aveau ca program central industrializarea, ambele se bazaseră pe împrumuturi externe pentru atingerea acestui deziderat, ambele aveau un sistem agricol problematic, insuficient de productiv pentru a susține industria în absența împrumuturilor externe şi, în final, atât Polonia cât şi RSR dețineau „importante rezerve energetice". Pe de ată parte însă, existau şi diferențe notabile între economiile celor două părți: industrializarea poloneză primise aprobarea CAER, care fusese refuzată comuniştilor români; apoi, datoria externă a RSR era aproximativ la jumătatea celei contractate de către Polonia; în ceea ce priveşte agricultura, cea românească era naționalizată în proporție de 90% în timp ce majoritatea terenurilor agricole poloneze se aflau în proprietatea unor mici fermieri independenți de stat; nu în ultimul rând, energia poloneză consta în primul rând din cărbune, în timp ce petrolul era principalul bun din această categorie exploatat în RSR (Fischer: 1982, 11-15).

Oricâte compatibilități ar fi existat la nivel economic între cele două țări, de care conducerea de la București nu era deloc străină, temându-se de ele în consecință, o excelentă analiză contemporană cu evenimentele, insistând în principal asupra palierului social, relevă de asemenea diferențe profunde între RSR și Polonia. Comparând alienarea socială existentă în ambele state, Steven Sampson ajunge la concluzia că, în cazul Poloniei, aceasta a fost „canalizată" către Biserica Catolică și ulterior către Solidaritatea; în absența unor catalizatori sociali de asemenea amploare, ostilitatea societății române s-a manifestat prin „productivitate scăzută, proteste sporadice, plângeri continue [...], apatie și cinism răspândite pe scară largă" vizibilă în mod curent la populația urbană și de asemenea în numărul considerabil de cereri de emigrare. Referitor la industrializare, Polonia avea în acest sens o tradiție mai veche decât cea a României. În plus, fiind pusă în practică de câteva generații încoace, industrializarea în Polonia nu avea conotațiile politice existente în cazul RSR, adică independență în raport cu Uniunea Sovietică, Moscova opunându-se, așa cum am constatat, industrializării planificate la București la începutul anilor '60. Ceea ce i-a făcut pe români mai dispuși să accepte privațiunile „construirii socialismului" decât pe polonezi. Un alt aspect rezidă în faptul că „rețelele informale" existente pe piața neagră românească nu s-au putut constitui și în Polonia. Motivul? Fiind „industrializată" de mai multe generații, populația urbană a Poloniei nu mai avea aceleași legături cu satul, nemaifiind deci capabilă să se aprovizioneze cu alimente și să reziste austerității impuse de către regim, fapt care explică dintr-o nouă perspectivă, socio-economică, constituirea Solidarității. Aproximativ 30% dintre muncitorii români locuiau în mediu rural și făceau naveta pentru a ajunge la serviciu, fiind deci mult mai puțin expuși penuriei alimentare decât muncitorii urbanizați. Proletariatul românesc era deci mult mai „fragmentat" decât cel polonez, lipsindu-i o identitate proprie care să poată fi mobilizată organizațional în scopuri politice. Apoi, dolarul nu era ilegal în Polonia. Polonezii aflați la muncă în străinătate trimiteau regulat dolari acasă, ceea ce s-a tradus prin transformarea dolarului în mita uzuală a societății poloneze și devalorizarea drastică a zlotului. Leul nu a cunoscut o astfel de evoluție deoarece valuta era interzisă în RSR și deci inutilizabilă. Articolele prin intermediul cărora cetățenii români cumpărau și vindeau favoruri erau „țigări[le], whiskey[-ul]" și „casetofoanele" (Sampson: 1983, 139-141).

Nu în ultimul rând, PCR reușise să confiște sentimentul național, resorbindu-l în ideologia romantic leninistă, în timp ce PMUP avea mari carențe la acest capitol, fiind tocmai de aceea criticat, așa cum se poate observa în citatele de mai sus, de către Ceaușescu. În RSR, între muncitori și intelectuali exista în cel mai bun caz numai „invidie", aceștia din urmă nefiind motivați să se alieze pentru a crea, ca în cazul Poloniei, un KOR și să exprime astfel doleanțele muncitorilor: „Intelectualii sunt preocupați de menținerea propriilor drepturi asupra

expresiei creative; există o gelozie printre intelectuali față de salariile muncitorilor şi printre muncitori față de privilegiile intelectualilor" scrie Sampson (1983, 143; vezi şi Shafir: 1984, 435-459). În final, conchide pertinent Sampson, datorită individualismului populației române, dar şi a gradului său de pasivitate crescut, „o mişcare de tip Solidaritatea este improbabil să apară în România" (Sampson: 1983, 144).

S-a dovedit că antropologul american a avut dreptate. Mult mai bine consolidat politic şi organizațional decât PMUP, şi de asemenea mult mai stăpân pe nemulțumirile sociale, PCR nu s-a confruntat niciodată cu fenomenul disidenței organizate. Iar în imaginarul romantic leninist nu exista loc pentru idei, influențe sau „rămăşițe mic-burgheze" decât în măsura în care aceste urmau să fie disciplinate şi transformate ideologic; în nici un caz nu s-ar fi pus problema unor concesii politice față de nemulțumirile sociale, aşa cum s-a procedat în Polonia. Această atitudine poate fi întâlnită şi în decembrie 1989, când Ceauşescu a refuzat orice dialog cu protestarii de la Timişoara. Cu forțele contrarevoluționare nu se discută, sau cel puțin nu în termenii lor, acesta este unul dintre principiile fundamentale ale leninismului romantic. În ceea ce priveşte posibilitatea unor condiții de înțelegere autentice între leninismul romantic şi leninismul post-bolşevic, situația se complică. Să vedem în continuare din ce cauze.

8.2. Leninismul post-bolşevic. Reacții romantic leniniste la „îmburghezirea" ideologică a centrului moscovit

Leninismul post-bolşevic, despre care am discutat succint şi la începutul lucrării, se doreşte a fi o detaşare totală de leninismul sistemic sau de cel post-revoluționar, revendicându-se în schimb de la leninismul revoluționar, în ciuda faptului că se află cu acesta într-o flagrantă opoziție ideologică – şi, în special, de la ceea ce considera a fi opera neterminată a leninismul europenizat. Reformele complexe inițiate de către Mihail Gorbaciov şi echipa fidelă noului lider de la Kremlin nu s-au soldat cu un catharsis ideologico-politico-social, aşa cum îşi propusese succesorul lui Cernenko, ci cu dezmembrarea Uniunii Sovietice înseşi. Acest final nu poate fi interpretat simplist drept o confirmare a imposibilității reformării regimurilor leniniste: China, Vietnamul, chiar şi Coreea de Nord sunt conduse şi astăzi de către partide comuniste, prima începând să devină chiar mai eficientă economic decât regimurile capitaliste, confruntate cu o intensă criză economică, socială şi morală.

Aşa cum am menționat deja, leninismul sistemic se „îmburghezise" parțial prin renunțarea la dimensiunea ideologică a conflictului cu lumea capitalistă, preferându-i în schimb stabilitatea politică şi geopoltică din care considera că putea extrage beneficii mult mai mari. Fără a dezaproba utilitatea practică a

raționamentului, se poate afirma că genul acesta de pragmatism este total opus militantismului leninist; forța motrică a oricărui tip de leninism constă în apetența sa revoluționară, în utilizarea oricăror mijloace pentru realizarea, mai devreme sau mai târziu, revoluției globale. Nemaifiind animat de obiective revoluționare și de credința în posibilitatea distrugerii, pe toate planurile, a realității „burgheze", preferând să coexiste cu aceasta fără a încerca să o concureze nici măcar în plan socio-economic, nu militar, așa cum își propusese leninismul europenizat – leninismul sistemic va ceda *de facto* în raport cu lumea „burgheză", la a cărei ofensivă umanitară de la finalul anilor '70 nu a făcut altceva decât să reacționeze formal, acceptând în cele din urmă conceptul occidental al drepturilor omului. Măsura se va dovedi finalmente catastrofală pentru legimititatea tuturor regimurilor est-europene, oferind legal de acum posibilitatea coagulării unor grupuri disidente organizate.

Propunându-și reelaborarea ideologică a leninismului, concomitent cu ampla reformare economică și politică a Uniunii Sovietice, leninismul post-bolșevic va abandona centralismul democratic, inerent tuturor celorlalte forme de leninism, percepându-l drept o relicvă perimată pentru noile realități cu care avea de-a face. Însă tocmai centralismul democratic (absența criticilor și opoziției după luarea unei decizii la nivel de partid, acestea fiind teoretic permise doar ca parte a procesului de elaborare a deciziei) reprezenta trăsătura definitorie a leninismului, oferind măsura disciplinei stricte de care avea nevoie pentru a putea exista și asalta realitatea „burgheză". Permițând, în vederea câștigării adeziunii populației, ca deciziile PCUS să fie criticate liber odată ce au fost adoptate, atât în interiorul partidului, cât și, mai grav, de către societate – leninismul post-bolșevic a distrus imaginea monolitică a partidului „fortăreață" care a fost creată și menținută cu atâtea eforturi de către conducerile sovietice anterioare. A permis, cu alte cuvinte, moralității de tip „mic-burghez" să invadeze și să erodeze din interior PCUS. Asta deoarece, Gorbaciov însuși a recunoscut-o, „noua gândire", *glasnost*-ul și *perestroika*, toate au fost influențate constitutiv de către doctrina social-democrată germană (Brown: 1997, 115-117; vezi și Grachev: 2008, 75). De altfel, printre mentorii intelectuali ai lui Gorbaciov se numărau intelectuali și oameni de știință „contrarevoluționari" în accepțiunea liderilor sovietici anteriori lui: Bertrand Russel sau Albert Einstein, și chiar disidenți ca Andrei Saharov (Gorbachev: 2000, 176). Cea mai convingătoare dovadă a simpatiilor social-democrate care îl animau pe Gorbaciov și pe partenerii acestuia provine de la unul dintre cei mai importanți colaboratori ai săi în elaborarea *perestroikăi*: „Marea tragedie a stângii", afirmă Alexandr Iakovlev, „a fost scindarea ei în două curente: social-democrația pe de o parte, comunismul pe de alta. În prezent, se luptă împotriva sectarismului, dogmatismului și se resimte necesitate de a da formă unei noi mișcări de stânga" (Iakovlev: 1991, 94). Urmărind această logică, scindarea, la inițativa lui Lenin, a socialiștilor ruși

între bolşevici şi menşevici este regretabilă deoarece a condus la izolarea şi descreditatea ulterioară comunismului în sânul curentului mai larg de stânga din care totuşi ar fi făcut parte. Este inutil de menționat că, doar cu câțiva ani înainte, o astfel de afirmație nu putea fi catalogată altfel decât contrarevoluționară, chiar şi de către leninismul sistemic.

Perioada din istoria sovietică în care leninismul post-bolşevic s-a manifestat poate fi încadrată cu aproximație între 1985 şi 1989. Decizia lui Gorbaciov de a lăsa guvernele est-europene pe cont propriu, specificând cu claritate că Moscova nu va interveni armat pentru a salvgarda regimurile comuniste din regiune în cazul contestării lor de către populație sau forțe politice alternative echivalează cu renunțarea la idealul revoluției globale. De altfel, cu ocazia celui de-al XXVII-lea Congres al PCUS, derulat în 1986, secretarul general al partidului va afirma tranşant, făcându-şi cu siguranță mulți dușmani: „stimularea revoluțiilor din afară, cu atât mai mult cu mijloace militare, este inutilă şi inadmisibilă" (Gorbaciov: 1986, 15; vezi şi Lorot: 2002, 92; Grachev: 2008, 73-75). Ceea ce este paradoxal în cazul lui Gorbaciov este că el credea sincer în posibilitatea reactualizării leninismului pe baze democratice într-un sens tot mai „burghez" al termenului pe măsură ce insuccesele reformelor sale se amplificau. A început, cu alte cuvinte, ca un „credincios", terminând în schimb convins de necesitatea transformării radicale a sistemului politic şi economic al Uniunii Sovietice (vezi Brown: 1997). Gorbaciov nu a prevăzut însă intensitatea tendințelor centrifugale din interiorul federației sovietice, sperând până în ultimele luni în care a deținut puterea că, într-o formă mai relaxată şi mai puțin constrângătoare pentru republicile unionale, statul federal sovietic putea şi trebuia fi menținut ca principal garant al ireversibilității reformelor introduse (Gorbachev: 2000, 83-170). Pe de altă parte, Gorbaciov a avut idei politice radicale în raport cu ideologia leninistă încă din 1985. „În cuvântările lui Gorbaciov din primul său an în funcția de secretar general nu s-a putut recunoaşte măsura a ceea ce a adus el nou ca gândire în politica sovietică" scrie Gerd Ruge (1993, 207). Pentru că nici nu îşi propusese acest lucru. Precaut, pentru a nu compromite viitorul reformelor pe care şi le imaginase, riscând acelaşi final de carieră ca şi Hruşciov, Gorbaciov s-a convins întâi pe sine însuşi şi apoi pe colegii săi cei mai dogmatici că vrea doar să reformeze sistemul, nu să îl depăşească. Cu timpul, a ajuns probabil la concluzia că structura însăşi a gândirii şi practicii leniniste este perimată şi chiar eronată. Nu a dorit însă, şi nici nu şi-a pus problema până când a fost pus în fața faptului împlinit – să renunțe la federația sovietică şi la statutul său de actor central în plan internațional. Tragedia omului politic Gorbaciov a fost aceea că, prin intermediul *perestroikăi* şi a *glasnostului*, eliberase unele forțe socio-ideologico-politice extrem de complexe şi de puternice pentru care a ajuns, la un moment dat, un impediment (vezi Brown: 1997).

Pentru a ne convinge că după 1989, leninismul era deja de domeniul trecutului în Uniunea Sovietică, să-i dăm din nou cuvântul lui Iakovlev: „P.C.U.S.

nu mai poate fi considerat un partid leninist, format din membri disciplinați pătrunși de morala comunistă și de regula strictă a centralismului democratic" (Iakovlev: 1991, 84). Fundamentul tehnic al leninismului este astfel distrus. Dar, deși Gorbaciov permisese apariția unui pluralism politic limitat, mai mult ca debușeu pentru tensiunile sociale existente decât ca o veritabilă opoziție politică, fapt care în sine contravenea flagrant principiilor leniniste – Iakovlev nu se mulțumea doar cu atât. „Sistemul nostru – al partidului unic – și schimbarea puterii în cadrul aceluiași sistem sunt generatoare de inerție. Trebuie neapărat instituită o opoziție veritabilă, o opoziție demnă de acest nume, care să reprezinte o alternativă reală. Pentru moment suntem departe de așa ceva, iar majoritatea partidelor care au fost create sunt de operetă" (Iakovlev: 1991, 86). De altfel, Iakovlev va renunța la colaborarea cu Gorbaciov, fondându-și propriul partid politic.

În plan internațional, leninismul post-bolșevic se va manifesta deosebit de tolerant în raport cu „imperialismul", dar nu neapărat din cauză că ar fi fost intimidat de poziția belicoasă a noii administrații republicane de la Casa Albă. Există opinii ale cercetătorilor relațiilor intenaționale, preponderent realiști, care argumentează că Uniunea Sovietică a implodat în mare măsură deoarece nu a putut ține pasul cu relansarea de către Washington a unei curse a înarmărilor care a presat enorm bugetul sovietic, și așa slab alimentat de o economie ineficientă, antrenând astfel dezintegrarea Uniunii Sovietice. Unii dintre aceștia mai susțin corelativ că reformele demarate după 1985 nu au reprezentat decât încercarea Moscovei de a rezista injoncțiunilor americane; în absența acestora, este puțin probabil ca ceva de genul leninismulu post-bolșevic să își fi făcut apariția în Uniunea Sovietică (vezi Beschloss, Talbott: 1994). Dar, așa cum își amintesc foști consilieri ai lui Gorbaciov, transformările radicale puse în practică de către acesta au avut „o logică proprie" (Grachev: 2008, 4-7): dorința de a eficientiza Uniunea Sovietică și de a o adapta, prin mijloace specifice experienței leniniste la realitățile economice, politice și sociale contemporane. Nu a reușit, dar asta nu invalidează premisa de la care am pornit: nu teama de Occident a stat în subsidiarul „noii gândiri", ci încrederea în posibilitatea edificării unei Uniuni Sovietice moderne.

În această direcție se încadrau și pledoariile morale dar și acțiunile concrete întreprinse de către Gorbaciov în ceea ce privește dezarmarea globală. Întâlnirile pe care le-a avut cu omologul său american la Geneva și Reykjavik în 1985, respectiv 1986, referitor la acest subiect au încheiat o lungă perioadă de răceală diplomatică între Moscova și Washington, umbrită însă parțial de expulzarea, în 1986, a 55 de diplomați de la ambasada sovietică de la Washington, acuzați de spionaj, fapt care a condus la o ofensivă propagandistică împotriva Occidentului și la concluzia, prematură, că „normalizarea relațiilor sovieto-americane este o cauză a generațiilor viitoare" (Bukovsky: 2010, 99-102). Spre deo-

sebire de predecesorii săi, Gorbaciov s-a arătat realmente hotărât să ia măsuri pentru reducerea armamantului nuclear şi convenţional care transformase Europa într-un potenţial teatru de război de-a lungul atâtor decenii. Semnarea în 1987 a „Tratatului sovieto-american cu privire la lichidarea rachetelor cu rază medie şi mai scurtă de acţiune" confirmă această atitudine. În discursul ţinut cu această ocazie, la Casa Albă, locul semnării tratatului, Gorbaciov va afirma, printre altele:

> În noiembrie 1985 declaram, împreună cu preşedintele Reagan, la întâlnirea noastră de la Geneva: într-un război nuclear nu pot exista învingători, el nu trebuie dezlănţuit niciodată. Declaram, de asemenea, că nici U.R.S.S., nici S.U.A. nu aspiră la superioritate nucleară.
> Aceasta a permis urcarea pe prima treaptă a platformei căutărilor comune.
> După Geneva a urmat Reykjavik. Acolo s-a realizat o breşă principală în pătrunderea tâlcului procesului de dezarmare nucleară. Datorită acestui lucru au devenit posibile şi actualul tratat, şi exminarea la obiect a altor probleme ale confruntării nucleare.
> Noi recunoaştem meritele partenerilor americani. Împreună cu ei a fost acumulată o experienţă care va contribui la găsirea de soluţii pentru problemele şi mai dificile ale securităţii egale şi globale.
> Esenţial este să devină cât mai curând posibil realitate înţelegerile referitoare la reducerea radicală a armamentelor strategice ofensive, în condiţiile menţinerii Tratatului cu privire la apărarea antirachetă, la lichidarea armelor chimice, la reducerea armamentelor clasice („U.R.S.S. – S.U.A....": 1987, 19-20).

Anul următor, când Tratatul INF (*Intermediary Nuclear Forces*, denumirea uzuală) a intrat în vigoare, a fost rândul lui Reagan să facă o vizită la Moscova, o ocazie pentru Gorbaciov să îşi exprime convingerile pacifiste. „În cartea lumii fără războaie, fără violenţă, fără arma nucleară, au fost şi scrise primele rânduri. Cred că acum nimeni nu va mai reuşi să închidă această carte şi s-o dea la o parte". Conştientizând importanţa momentului, secretarul general al PCUS va afirma patetic: „Cred că nu s-au născut încă istoricii care urmează să consemneze şi să aprecieze ceea ce se face azi" („Întâlnire la nivel înalt...": 1988, 63-64). Dincolo de tuşa mediatică a discursului se observă foarte clar că ideile lui Gorbaciov sunt cu adevărat sincere, excedând cadrul semantic al limbii de lemn în ciuda faptului că păstrează, inevitabil, reminiscenţe ale acesteia. O sinceritate „burgheză", deloc leninistă, care nu avea cum să nu îl îngrijoreze, aşa cum vom vedea, pe Ceauşescu.

Fermitatea deciziei lui Gorbaciov de a încheia Războiul Rece este reflectată deosebit de pregnant în capacitatea acestuia de a înţelege şi accepta reunificarea Germaniei pe coordonate occidentale. Discutând într-un cadru intim cu liderul sovietic în decembrie 1989, cu ocazia istoricei întâlniri de la Malta, noul

preşedinte american Geroge Bush se pronunța cu empatie şi precauție relativ la această spinoasă chestiune:

> Ieri, când vorbeam față în față, am discutat problema reunificării Germaniei, deşi fără a intra în detalii. Sper că înțelegeți că este imposibil să ne cereți să dezaprobăm reunificare germană (inevitabilă de acum datorită căderii zidului Berlinului cu câteva săptămâni înainte, n.m.). În acelaşi timp, suntem conştienți cât de delicată, sensibilă este această problemă. Încercăm să acționăm cu o anumită reținere. Voi formula acest gând cumva diferit: nici eu, nici reprezentanții administrației mele nu vrem să fim într-o poziție care ar putea fi percepută drept provocatoare. Subliniez acest punct.

„Nimic nu mă interesează mai mult decât cum vedeți dumneavoastră posibilitatea de a depăşi *statu-quo*-ul", continua Bush („At historic crossroads...": 2001, 237-238). Gorbaciov îi va răspunde insistând asupra „cooperării constante" pentru gestionarea adecvată a noii realități geopolitice aflată în curs de elaborare. „Altfel acest proces poate sucomba şi vom ajunge cu toții într-o situație haotică care va da naştere multor probleme, opri schimbările, şi ne va arunca înapoi în vremea suspiciunii şi a neîncrederii". Apoi, în ceea ce priveşte problema germană, Gorbaciov se va exprima în termeni care făcuseră şi vor face posibilă finalizarea Războiului Rece, dovedind că simțea pe deplin „pulsul" istoric al momentului.

> Principala teză pe care am adoptat-o şi pe care o urmăm în noua noastră gândire este dreptul fiecărei țări la liberă alegere, inclusiv dreptul de a reexamina şi schimba alegerile lor inițiale. Aceasta este foarte dureros, dar este un drept fundamental. Dreptul de a alege fără interferență exterioară. Statele Unite sunt devotate unui anumit sistem social şi economic pe care poporul american l-a ales. Să decidă şi alte popoare singure, figurativ vorbind, cărui Dumnezeu să se roage.
>
> Este important pentru mine că tendința înspre reînnoire remarcată în Europa de Est şi de Vest avansează în direcția apropierii. Rezultatul nu va fi o copie a modelului suedez, britanic sau sovietic. Nu. Va rezulta ceva care este compatibil cu nevoile prezentei etape de dezvoltare a civilizației umane şi europene.
>
> S-a observat acum că popoarele nu se tem să aleagă un sistem sau altul. Ele caută propria versiune unică care (sic!) le asigură cele mai bune condiții de viață. Când această alegere este făcută liber, atunci nu se poate spune decât un singur lucru: mergeți înainte" („At historic crossroads...": 2001, 240-241).

Lui Gorbaciov îi este desigur greu să accepte că „modelul sovietic" nu reprezintă o opțiune pentru nicio societate est-europeană şi să admită adevărul dureros al victoriei depline a neoliberalismului american. Probabil că avea în vedere constituirea unei noi forme de social-democrație care să fie adoptată de

către întreaga Europă şi a cărei paternitate să o revendice cel puţin parţial. Nu putem şti cu certitudine. Ce putem şti este că „libera alegere" a fiecărei naţiuni era un principiu în care a crezut realmente, chiar dacă nu includea în această categorie şi Uniunea Sovietică, pe care îşi dorea să o menţină chiar cu preţul desfiinţării PCUS după puciul din august 1991 şi chiar dacă opţiunea sa de a renunţa la regimurile satelit est-europene avea şi o pronunţată dimensiune pragmatică, acestea fiind de acum un balast insuportabil pentru o economie sovietică la rândul ei în cădere liberă – aşa cum o demonstrează declaraţia făcută la reunificarea Germaniei: „Vrem să credem în soliditatea unei democraţii care a tras învăţăminte din trecutul nazist al patriei sale. Vreţi să credeţi în viitorul unei democraţii care a întreprins cu vigoare şi hotărâre distrugerea unui vechi sistem de constrângere administrativă" (Gorbaciov: 1994, 250).

*
* *

În ultimul deceniu al existenţei sale, leninismul romantic a cunoscut un proces de radicalizare direct proporţional cu relaxarea ideologică de care se vedea înconjurat din toate părţile. De-ideologizarea fenomenului leninist atinsese cote îngrijorătoare în întreg lagărul socialist, cu precădere în Polonia. Procesul nu poate fi atribuit integral influenţei exterioare a societăţilor „burgheze" şi guvernelor dominate insidios de viziunea „imperialistă", ci reprezintă, cel puţin în aceeaşi măsură, speranţa populaţiilor est europene de a „umaniza" regimurile leniniste care le ordonau, apăsător, existenţa.

Din punct de vedere social, România a exprimentat revolte considerabile împotriva propriei conduceri comuniste. Lupeni 1977 sau Braşov 1987 sunt momente cunoscute. Nu există necesitatea unei detalieri suplimentare în acest sens. Revoltele muncitorilor au fost psiho-socialmente puse în problemă în alte părţi (Cesereanu în Neculau: 2004, 226-243). Nu s-a ajuns însă la proteste care să ameninţe efectiv PCR din motive complexe, amintite deja în lucrare. Pe lângă tradiţionala pasivitate politică a românilor, leninismul romantic şi-a impus diabolic de eficient, în termeni gramscieni, hegemonia politică, instituţională şi, poate cel mai important aspect – culturală asupra României. Adică a recuperat insidios naţionalismul funciar al românilor şi l-a resorbit în propria textură ideologică, făcând astfel aproape imposibil orice protest în termeni culturali: opunându-te regimului, te opuneai astfel însuşi sentimentului naţional încastrat atât de profund în „patriotismul revoluţionar socialist". O adevărată viclenie a istoriei ar fi spus probabil Hegel dacă ar fi trăit în a doua jumătate a secolului XX. Şi ar fi avut dreptate.

Anii '80 nu au adus schimbări importante în ceea ce priveşte orientarea internaţională a leninismului romantic. Acestea au fost corelative metamorfozelor intrasistemice ale „lagărului socialist" şi, chiar dacă în sens reactiv, s-au

pliat de asemenea şi pe transformările globale extrasistemice. Neoliberalismul neoconservator al administraţiei Reagan (1981-1988), o formă ideologizată a liberalismului clasic, a abordat agresiv fenomenul leninist, deja descompus din interior de consistente influenţe ideatice „burgheze". Leninismul a răspuns la început în termeni sistemici, după care a pus în practică, din raţiuni de redefinire atât interne cât şi externe, o expresie post-bolşevică a situării sale într-o lume ostilă, esenţialmente „burgheză", deşi desigur pe nivele concentric-ideologizate. Leninismul romantic a refuzat să se reimagineze în termeni post-bolşevici, sesizând pericolul auto-imolării ideologice şi politico-instituţionale subdiacent acestui demers. Putem spune că a pus în practică ante-spectiv mesajul care reiese din titlul memoriilor fostului legionar şi rezistent anticomunist Ion Gavrilă Ogoranu: „Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc". O altă ironie a istoriei? Numai istoria ştie...

Anul 1980 s-a deschis din perspectivă externă pentru RSR cu vizita ministrului de externe sovietic Andrei Gromîko la Bucureşti. „Vizita a fost evident conectată cu criza din Afghanistan", scrie Patrick Moore, „iar România a criticat inambiguu, chiar dacă implicit invazia sovietică a [acestei] ţări nealiniate, neopunându-se în acelaşi timp nominal Moscovei şi avertizând că tensiunilor afgane nu ar trebui să li se permită periclitarea *détente*-ului, în special în Europa" (Moore: 5 February 1980a, 1). Poziţia Bucureştiului faţă de invazia sovietică a Afghanistanului, demarată în 1979, este elocvent analizată de către acelaşi analist al Radio Europa Liberă într-o analiză publicată în ziua precedentă:

> Poziţia României a avut un ton mai moderat şi nu a atras prea multe critici directe, dar atitudinea sa autonomă asupra a ceea ce Moscova percepe drept un subiect capital nu poate să nu îi irite pe sovietici. Grija Bucureştiului în ceea ce priveşte invazia de către trupe sovietice a unei ţări nealiniate este evidentă, dar în timp ce manifesta acest sentiment, România a fost atentă să descurajeze orice inflamare inutilă a mediului politic internaţional, în special în Europa, deoarece practica şi expansiunea politicii sale externe a depins de relaxarea tensiunilor internaţionale. Ceauşescu este de asemenea perfect conştient de realităţile geografice şi militare.
>
> Bucureştiul a adoptat deci abordarea etalării ferme a opiniilor sale asupra evenimentelor din Afghanistan şi a înţelegerii implicaţiilor lor pentru România, dar fără a critica explicit URSS sau a încuraja o atmosferă confruntaţională (Moore: 4 February 1980b, 3).

Am putea înţelege deci vizita ministrului sovietic de externe în RSR ca o încercare de a tempera, diplomatic, pornirile romantic leniniste ale „geniului Carpaţilor". Nu avem dovezi indisputabile în acest sens, dar, dacă acordăm atenţie comunicatului oficial emis cu ocazia vizitei putem observa, pe urmele lui Patrick Moore, că acesta „Conţine fraze vagi şi interpretabile, şi de asemenea şi generoase puncte de convergenţă între cele două părţi. Diferendele nu sunt

menționate, nu se fac referiri explicite la Vest, şi cuvântul Afghanistan nu apare. Această abordare vagă, combinată cu insistența asupra pozitivului, este tipică documentelor comune româno-sovietice şi a sateliților Moscovei" (Moore: 5 February 1980a, 2). Excelentele identificări a resorturilor politice a poziției RSR relativ la criza afghană fac orice alt comentariu de prisos.

Să trecem deci la reacția conducerii de la Bucureşti cu ocazia agitației datorată succesiunii lui Brejnev, decedat la sfârşitul lui 1982. Se conturează acum posibilitatea revaluării abilităților politice, în sens pragmatico-cinic, ale secretarului general al PCR. Ceauşescu l-a susținut – direct sau indirect, nu ştim sigur – pe Konstantin Cernenko pentru funcția de secretar general al PCUS. Aceasta va fi ocupată însă de Yuri Andropov, o figură importantă în cadrul KGB încă din anii '50 şi care gestionase activ dimensiunea informațională a intervenției sovietice, camuflată sub egida OTV, în Ungaria „frățească". George Ciorănescu analizează problema corelând-o cu relațiile româno-maghiare în ceea ce priveşte problema minorităților: „În actuala atmosferă de înstrăinare dintre România şi Ungaria în ceea ce priveşte poziția României referitor la minoritatea maghiară, şansa lui Andropov pare să fie consolidată de faptul că, aşa cum fostul preşedinte Richard Nixon a indicat recent, Kádár a pariat pe Andropov ca viitor secretar general, în timp ce Ceauşescu a spus că Andropov nu are nicio şansă să fie ales, din moment ce, ca lider al KGB, şi-a făcut prea mulți dușmani" (Ciorănescu: 8 December 1982, 5).

Dacă la nivel politic leninismul romantic putea fi constrâns relativ uşor de către presiunile leninismului sistemic sau post-sistemic, chestiunea se complică în ceea ce priveşte palierul ideologic. Aici leninismul romantic se menținea pe poziții extrem de rigide, care ofereau fără doar şi poate însăşi măsura identității sale ideologice (Gheorghiu: 2008, 239-241). Respingând internaționalismul sovietic drept o formă de imixtiune în propriul perimetru socio-ideologico-politic, leninismul romantic se exprima pe sine în acest punct, prin intermediul lui Ceauşescu, în felul următor: „orice formă de construcție socialistă pusă în practică este reală şi conformă necesităților istorice". Să analizăm în continuare de ce era respins în RSR conceptul de „societate socialistă dezvoltată" şi preferat cel de „societate socialistă multilateral dezvoltată":

> Unii tovarăşi din exteriorul țării noastre şi chiar din interior pun întrebarea: de ce programul partidului nostru conține teza asupra construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, în timp ce alte țări socialiste au formulat teza societății socialiste dezvoltate? Ceauşescu răspunde: „Pentru a nu crea orice fel de neînțelegeri, pentru a evita neglijarea oricărui aspect al activității, pentru *a nu se ajunge la concluzia că vorbind despre societatea socialistă dezvoltată, ne referim numai sau în special la dezvoltarea bazei materiale* (Maier: 8 February 1983, 3; subl.m.).

Argumentul este extrem de important pentru descifrarea, fie şi parţială, a texturii ideologice a leninismului romantic. Importanţa pe care expresia sa politică *in nuce*, Ceauşescu, o acordă spectrului cultural hegemonic, pentru a folosi expresia lui Gramsci, este capitală. Ceea ce validează premisa fundamentală a prezentului studiu: leninismul romantic a fost, în primul rând, ideologic-orientat. Politicul leninist romantic, inextricabil circumscris ideologicului, nu reprezintă decât expresia sa manifestă.

Cu ocazia Congresului al XIII-lea al PCR, Ceauşescu a dat de înţeles participanţilor fără echivoc şi, corelativ, întregii lumi, că nu are de gând nici măcar să actualizeze leninismul romantic. Ideea depăşirii lui era desigur inconceptibilă, aşa cum se va vedea din ostilitatea şi chiar panica pe care o va afişa relativ la ameninţarea destabilizatoare, aflată deocamdată în proces de elaborare, a leninismului post-bolşevic. Să vedem deocamdată, pe urmele lui Ceauşescu, de ce „rolul statului" era indispensabil edificării socialismului. Desigur, în sens leninist. Marx susţinuse tocmai contrariul:

> Viaţa, practica dezvoltării sociale pun în evidenţă lipsa de fundament ştiinţific şi caracterul *profund eronat* al tezelor potrivit cărora ar trebui să se limiteze sau să se renunţe la rolul şi funcţiile statului în conducerea activităţii economico-sociale. Trebuie spus că, dimpotrivă, complexitatea evoluţiei viitoare a societăţii şi aplicarea conştientă a legităţilor dezvoltării sociale impun perfecţionarea continuă a activităţilor de conducere în toate domeniile. Desigur, în concordanţă cu stadiul de dezvoltare al economiei şi vieţii sociale şi pe măsura adâncirii şi perfecţionării procesului de democratizare al statului, de participare tot mai largă a maselor populare la conducerea societăţii, *funcţiile cu caracter represiv ale statului* se vor diminua tot mai mult. *Tendinţa obiectivă* însă, *determinată de dezvoltarea societăţii, este aceea a întăririi şi perfecţionării rolului statului de organizator şi conducător al întregii activităţi economico-sociale. Funcţiile de organizare şi conducere conştientă a activităţii în societatea socialistă nu vor dispărea niciodată.* Societatea va trebui să dispună întotdeauna de organisme centrale proprii care să asigure conducerea activităţii economico-sociale pe baza aplicării legităţilor sociale, evitând disproporţiile, soluţionând contradicţiile, asigurând dezvoltarea armonioasă a tuturor sectoarelor, ridicarea continuă a bunăstării materiale şi spirituale a poporului (Ceauşescu: 1984, 44-45; subl. m.).

Reiese foarte clar din pasajul citat mai sus că Ceauşescu nu concepea comunismul în sensul marxist clasic, unde exortaţiile filosofice ale autorului Manifestului Comunist aveau rolul de a pune în mişcare tocmai depăşirea, nu întărirea statului. Marx prevede depăşirea a tot ce însemnă vechi, începând cu statul şi capitalul; noul romantic leninist recuperează vechiul într-o formă limitată şi osificată de nou, prinsă în capcana dintre necesitatea stabilităţii politice şi ambiţia ideologică revoluţionară, exportatoare prin ea însăşi a instabilităţii sociale în general, cu atât mai mult politice. Iată unul dintre paradoxurile majore ale leninismului romantic.

Tot în această direcţie, Ceauşescu insista asupra necesităţii limitării acceptării de noi membri de partid şi a verificării drastice a acestora din punct de vedere ideologic. Astfel că pentru noii recruţi, „nivelul politic şi ideologic, combativitatea şi comportarea în muncă şi viaţă" căpătaseră acum o importanţă deosebită. Nu că până în acel moment nu fuseseră importante, dimpotrivă, numai că noua situaţie economico-socială, atât internă cât şi externă, cerea o „vigilenţă revoluţionară" sporită. „Organele şi organizaţiile de partid trebuie să se călăuzească permanent de concepţia revoluţionară (sic!), să acţioneze întotdeuna în spirit revoluţionar pentru înlăturarea a tot ce este vechi şi nu mai corespunde actualei etape de dezvoltare a societăţii noastre" şi să depună orice efort, desigur în sensul „afirmării tot mai puternice a rolului de forţă politică conducătoare a partidului nostru" (Ceauşescu: 1984, 52-53). Ceauşescu credea şi se convingea singur că „socialismul ştiinţific – ştiinţa transformării lumii" va surmonta singur acutele probleme de natură economică a ţării. În acest punct, se dovedea a fi la fel de obscurantist ca şi propaganda „burgheză", acuzată de subminarea „construirii socialismului în RSR".

> Activitatea politico-educativă trebuie să sublinieze în mod consecvent marile realizări obţinute de poporul nostru în construcţia socialismului, superioritatea modului de viaţă socialist, a principiilor de etică şi echitate socialistă, de egalitate în drepturi între toţi cetăţenii patriei noastre. Trebuie să luăm atitudine hotărâtă împotriva diferitelor manifestări mistice şi obscurantiste, care împiedică înţelegerea raporturilor reale dintre om şi natură, a legilor care guvernează universul, a cerinţelor obiective ale dezvoltării sociale – şi care constituie o frână în lupta omului pentru făurirea conştientă a propriului său destin (Ceauşescu: 1984, 59-60).

Începând cu conferinţa naţională a PCR din 1972 fusese introdus, aşa cum am putut constata din capitolele anterioare, „principiul rotirii cadrelor". Utilitatea lui la începutul anilor '70 era mai mult de natură pragmatică şi politică, în sens limitat al termenului. Acum însă, la jumătatea anilor '80, devine ideologico-politică: pentru Ceauşescu, era necesar ca „fiecare activist să lucreze în spirit revoluţionar, să manifest combativitate, răspundere în muncă şi intransigenţă, să pună totdeauna mai presus de orice interesele partidului, ale poporului, ale cauzei socialismului, întăririi continue a patriei, independenţei şi suveranităţii sale" (*Rezoluţia Congresului...*:1984, 26). Merită citat în continuare un larg pasaj din rezoluţia acestui Congres, deoarece confirmă o direcţie de dezvoltare foarte interesantă a PCR.

> Congresul cere organelor şi organizaţiilor de partid, tuturor instituţiilor şi lucrătorilor din domeniul activităţii ideologice, educative şi de propagandă să desfăşoare o luptă intransigentă împotriva influenţelor burgheze în conştiinţa şi viaţa oamenilor, împotriva concepţiilor şi mentalităţilor retrograde, mistice, obscu-

rantiste, pentru demascarea şi contracararea oricăror încercări de poluare spirituală făcute de cercurile din afară de cercurile reacţionare, anticomuniste. O atenţie sporită va fi acordată relevării faptelor şi aspectelor prin care întreaga evoluţie internă şi internaţională confirmă justeţea concepţiei materialist dialectice despre lume şi viaţă, superioritatea orânduirii socialiste – singura în măsură să înlăture inegalitatea şi inechitatea socială, exploatarea şi asuprirea maselor populare, să pună în slujba omului, a înfloririi personalităţii sale întreaga dezvoltare a forţelor de producţie. Totodată, se va acţiona pentru combaterea fermă, argumentată a tezelor propagandei burgheze, a oricăror încercări de denigrare a socialismului, şi se va lua atitudine hotărâtă împotriva oricăror manifestări de naţionalism, şovinism, rasism, antisemitism, la care apelează forţele reacţionare pentru a slăbi coeziunea şi unitatea forţelor progresiste, a maselor populare, în lupta împotriva imperialismului, a războiului, pentru o politică de pace şi independenţă naţională (*Rezoluţia Congresului...*: 1984, 29).

Pentru Kenneth Jowitt,regimurile leniniste urmează un traseu jalonat de „insulare", „transformare" şi „incluziune" (vezi Jowitt: 1993). Consider că este posibil ca autorul, ale cărui analize asupra ideologiei comuniste în sens larg sunt excelent puse în termeni filosofici, sociologici, antropologici, politologici, punctaţi pe alocuri cu teorie literară – să se fi înşelat în cazul leninismului romantic. Acesta, folosind parţial termenii profesorului Jowitt, pare să urmeze următorul traseu cultural-ontologic: *insulare integrativă*, *transformare insuficientă*, respectiv revenirea la un fel de *insulare represivă*.

Concluzia Congresului ar putea fi rezumată în felul următor. „Activitatea ideologică trebuie să dezvolte spiritul revoluţionar comunist, răspunderea faţă de cauza comunismului în patria noastră, precum şi spiritul solidarităţii internaţionale" (Ceauşescu: 1984, 59). Leninismul romantic intra deci treptat în faza de insulare represivă: înţelegând (deşi nu putem fi deloc siguri în privinţa acestui aspect) limitele puterii sale transformatoare, atât ideologice, cât şi materiale (un exemplu în acest sens este cazul sistematizării satelor care nu a fi putut finalizat datorită protestelor occidentale – vezi Douglas-Home: 2001) – se va concentra de acum înainte pe izolarea agresivă faţă de populaţie şi chiar de majoritatea membrilor de partid, suspectaţi la rândul lor, mai mult sau mai puţin corect, de simpatii „mic-burgheze". Avem de-a face deci cu patru stadii de izulare represivă: primul, în raport cu periferia partidului „îmburghezit"; al doilea, în raport cu populaţia pe care o asalta ideologic, propagandistic şi poliţienesc; al treilea, în raport cu „lagărul socialist", supus la rândul său unui proces de „îmburghezire" în progresie geometrică şi, în sfârşit, al patrulea, în raport cu eternul inamic, lumea non-leninistă.

Relaţiile româno-sovietice s-au schimbat considerabil odată cu intrarea în scenă a lui Mihail Gorbaciov. La început, retorica reformistă a noului lider sovietic nu părea considerabil diferită de cea unora dintre predecesorii săi,

Hruşciov în special. Conducerile est-europene, şi chiar nomenclatura sovietică, nu se aşteptau deci ca acesta să atace înseşi fundamentele ideologice ale leninismului, ci doar să îl recosmetizeze în raport cu noile provocări „burgheze" (vezi Brown: 1997). De aceea nici Ceauşescu nu a fost, la început, îngrijorat de prestaţia retorică a noului său omolog sovietic.

Relaţiile româno-sovietice nu au cunoscut evoluţii majore faţă de poziţiile clasice. În 1986 Ceauşescu critica în cadrul CAER varianta „multilaterală" de cooperare propusă de către Gorbaciov, insistând în schimb asupra necesităţii impulsionării contactelor „bilaterale", fapt care ar fi oferit desigur un spaţiu de manevră economic mai larg pentru RSR. În definitiv, scrie Patrick Moore, RSR nu „cerea" Uniunii Sovietice şi CAER-ului nimic altceva decât „combustibil şi energie, materii prime, şi transferuri tehnologice, dar", amănunt extrem de important, „în proprii termeni". Comerţul româno-sovietic începuse să crească uşor doar pentru că, afirmă Moore, era prea scăzut pentru a mai putea scădea, în timp ce relaţiile comerciale ale Bucureştiului cu Occidentul se deteriorau în ritm alert datorită faptului că RSR „a redus importurile în monedă forte pentru a-şi putea plăti deficitul comercial extern" (Moore: 26 May 1986, 3-6; vezi şi Maier: 10 January 1986b, 3-6; Ute Gabanyi: 6 March 1987b, 3-7; Ute Gabanyi: 6 November 1987c, 13-16). Corelativ, volumul schimburilor comerciale dintre RSR şi Comunitatea Europeană va scădea la rândul ei în această perioadă datorită deficitului de aproape un 1 750 000 de dolari înregistrat de către partenerul european datorat aceluiaşi motiv: reducerea extremă a importurilor de către Bucureşti (Sturdza: 6 November 1987, 17-20).

În ceea ce priveşte politica internaţională, Ceauşescu se arăta precaut şi totodată circumspect faţă de Iniţiativa de Apărare Strategică lansată de către administraţia Reagan. Motivul principal al acestei atitudini consta în temerea secretarului general al PCR că un nou reflux al Războiului Rece ar re-polariza taberele Est-Vest sporind astfel dependenţa RSR de centrul moscovit. Ceauşescu a încerca să convingă „forţele influente" din Statele Unite că programul militar mai sus menţionat nu corespunde intereselor americane. De asemenea, statele membre ale OTV erau sfătuite „să nu exagereze" în privinţa SDI *(Strategic Defense Initiative*), exprimându-şi încrederea în posibilitatea unui compromis rezonabil. Pe acelaşi ton, chiar dacă întâlnirea dintre Gorbaciov şi Reagan la Reykjavik nu avusese rezultate notabile (cum au avut, de exemplu, viitoarele contacte), Ceauşescu era înţelegător, neavând „iluzia că întâlnirea va contribui la rezolvarea fermă a complexelor probleme a vieţii internaţionale, inclusiv pe ce a armelor nucleare" (Maier: 6 November 1986a, 3-4).

Cu ocazia Congresului XXVII al PCUS, unde Gorbaciov şi-a impus decisiv planurile de restructurare profundă a sistemului sovietic, Ceauşescu a ţinut să-şi informeze gazdele că genul acesta de reforme, ba chiar altele mai bune, fuseseră aplicate în RSR cu mult înaintea iniţiativei sovietice. Subliniind

presupusa „experiența românească" în domeniu, secretarul general al PCR le oferea condescendent sovieticilor lecții în gestionarea propriei economii, discutând despre „intensificare" și „un nou mecanism economico-financiar", în timp ce economia RSR era în cădere liberă. Pe de altă parte, Ceaușescu și-a exprimat sprijinul față de programele de dezarmare internațională ale Moscovei (Maier: 20 March 1986c, 3-6; vezi și Shafir: 30 May 1988e, 1-5).

În 1987 Gorbaciov va vizita RSR, ultima pe lista țărilor socialiste est-europene, la fel cum și Ceaușescu fusese ultimul lider de partid din blocul socialist care a mers în Uniunea Sovietică (Ute Gabanyi: 29 May 1987d, 3). Deși evenimentul a fost tratat pe larg și pe un ton apreciativ în presa română, presa sovietică de abia l-a menționat (Ute Gabanyi: 21 July 1987e). Numai odată cu acest eveniment diplomatic a devenit clară distanța enormă care separa „modelul românesc" de ambițiile reformismului gorbaciovist. „Pozând drept apărătorul purității ideologice a blocului (socialist, n.m.), Ceaușescu respinge orice posibilitate de a reveni la ceea ce el numește «*elemente de capitalism*», fie și numai ca măsură temporară" scrie Anneli Ute Gabanyi (29 May 1987d, 5; subl.m.). Rezultă de aici că liderul PCR era conștient de, și condamna direct „îmburghezirea" ideologică a Uniunii Sovietice. Vizita lui Gorbaciov a inclus și momente penibile pentru conducerea PCR, ca acela când succesorului lui Cernenko i-a fost imposibil să comunice direct cu „masele" adunate special pentru spectacolul propagandistic; după cum știm, genul acesta de dialog real, care trecea dincolo de sloganele moarte care se intonau în astfel de împrejurări, i-a adus lui Gorbaciov o reală popularitate acasă. Dacă Ceaușescu a încercat pe cât posibil să-și manifeste ospitalitatea și să evidențieze doar paralele dintre politica externă a celor două țări, Gorbaciov a avut un comportament glacial și a vorbit tranșant, evitând până și cele mai uzuale formule diplomatice.

> În contrast cu primirea politicoasă și flatantă pe care Ceaușescu i-a făcut-o lui Gorbaciov, liderul sovietic a fost tăios și la obiect, evitând orice semn de efuziune. Intrând direct în problemele de importanță majoră, Gorbaciov a oferit o extraordinară performanță diplomatică replicând punctelor avansate de către Ceaușescu. Nu s-a referit direct la problema reformei, dar eșecul „modelului românesc" și efectele negative ale reticenței României de a se integra în mai mare măsură în CAER au fost clar atinse. În direcția politicii sovietice față de celelalte țări comuniste, Gorbaciov a adus în discuție nevoia unei „schimbări calitative" în relațiile româno-sovietice. „Mecanismul cooperării" trebuia „îmbunătățit" și „adus pe linie" cu cerințele contemporane. El a respins clar politica lui Ceaușescu de a căuta cooperarea strict în conformitate cu interesele românești, rămânând total opac în ceea ce privește programul sovietic de ansamblu. Deși s-a făcut un „progres considerabil" în câteva zone, el a spus că „sunt alte zone în care progresul a fost, să spun așa, mediu sau chiar slab" (Gabanyi: 29 May 1987d, 9).

Relaţiile dintre cele două state intraseră astfel într-o fază critică. Dar Ceauşescu nu avea de gând să se lase intimidat de către admonstările „fratelui cel mare". Politicile „de austeritate" economică şi represivitatea regimului faţă de populaţie nu au scăzut, ba dimpotrivă, s-au amplificat. Ceauşescu a admis că au fost comise unele erori în „construirea socialismului", dar acestea erau integral imputate epocii predecesorului său, Gheorghiu-Dej. De asemenea, încercând să eludeze suportarea costurilor de către populaţie a catastrofalului management al economiei, Ceauşescu făcea apel, nu pentru prima oară, la „«spiritul de sacrificiu»" al cetăţenilor RSR. Acesta lipsea însă atât la nivelul societăţii cât, şi, mai grav, la nivelul partidului (Ute Gabanyi: 6 February 1987f, 3-6; Gilberg: 1974b, 39). Leninismul romantic încerca de acum să se izoleze şi faţă de periferia „îmburghezită" a fundamentului său tehnico-instituţional, PCR.

Situaţia economică a RSR se deteriora invers proporţional cu amplificarea represiunii asupra populaţiei, care nu trebuia să cunoască situaţia în ansamblu; chiar dacă o intuia, trebuia să se supună necondiţionat rolului atoateştiutorului partid, mai pronunţat acum ca niciodată, şi să manifeste „patriotism revoluţionar socialist". Ceauşescu folosea clar metodele aplicate cu succes de către Stalin în astfel de situaţii, la care Hruşciov a renunţat plătind un preţ politic major. Orice liberalizare, chiar şi minimală, echivala în optica secretarului general al PCR cu invitarea situaţiei de a scăpa de sub control. Cât de apăsătoare ajunseseră privaţiunile, teama şi supravegherea la sfârşitul anilor '80 în RSR, dar şi limitarea drepturilor şi asedierea sistematică a identităţii minorităţii ungare de pe teritoriul românesc ne-o spun chiar şi presa sovietică, maghiară, protestele unor cetăţeni maghiari din Ucraina subcarpatică şi însăşi declaraţia făcută în 1989 de către un oficial maghiar conform căruia „duşmanul nu este Vestul, ci România" (Devlin: 16 June 1989, Socor: 9 November 1988f; Socor: 19 June 1987).

În 1988, când Ceauşescu a vizitat la rândul său Uniunea Sovietică, conducerea PCUS l-a primit aproape călduros, oferindu-i-se cu această ocazie ordinul Lenin. Declaraţiile de presă au avut un ton moderat, atrăgând oarecum atenţia prin concesiile de ton făcute de către partea sovietică la adresa intransigenţei RSR de a „construi socialismul" autonom, respingând imixtiunile externe (Socor: 9 November 1988f, 3-8; Socor: 6 October 1988e, 570-572). Este posibil ca problemele politice cu care se confrunta Gorbaciov (ascensiunea opoziţiei „conservatoare") să fi determinat din partea acestuia o abordare mai moderată a sateliţilor est-europeni în general, ale căror nemulţumiri putea fi uşor cuplate cu cele ale inamicilor săi politici. La fel, industria românească avea tot mai multă nevoie de materiile prime sovietice, acum când posibilităţile de a le obţine din alte părţi scăzuseră considerabil, şi pe care le plătea prin produse alimentare. Rezultă că şi Ceauşescu avea motive întemeiate pentru a intra, fie şi parţial, în graţiile lui Gorbaciov (Buga: 2003, 106; Socor: 19 June 1987, 16). Tot cu

această ocazie însă, Gorbaciov a insistat în discuțiile personale purtate cu liderul român asupra necesității respectării acordurilor de la Helsinki în problemele umanitare. Comunicatul pe care cele două părți l-au emis cu această ocazie stipula faptul că guvernele și partidele celor două state vor interacționa în continuare în baza „sincerității tovărășești". Genul acesta de exprimare era cel puțin insolit pentru jargonul relațiilor sovieto- est-europene și denotă clar diferențe fundamentale între pozițiile protagoniștilor (*The Independent*: 7 October 1988, OSA). Interesant în acest context este discursul ținut de către Ceaușescu, în care acesta prezenta, consonant cu ambițiile sale independentiste, progresul global al socialismului ca derivând din consolidarea individuală a fiecărui stat socialist, nu din impunerea unei anumite forme particulare de socialism ca model pentru toate statele est-europene – invitându-l totodată pe Gorbaciov să remarce progresele industriale și sociale făcute în RSR:

> Trebuie să ținem constant cont de faptul că procesul revoluționar se dezvoltă în fiecare țară în condiții diferite și că partidele comuniste sunt confruntate cu sarcina crucială a asigurării unei înțelegeri corecte a legilor naturale și cerințelor obiective în conformitate cu noile cuceriri ale revoluției științifice și tehnice și a cunoașterii umane.
> Aceasta presupune consolidarea colaborării și solidarității partidelor și popoarelor țărilor socialiste. Cu cât mai mare este succesul fiecărei țări socialiste în parte, cu atât contribuția lor se va adăuga la consolidarea forțelor socialismului și prestigiului și influenței socialismului în lume.
> În timpul vizitei dumneavoastră în România, tovarășe Gorbaciov, ați avut oportunitatea să vă familiarizați cu profundele transformări care au avut loc în societatea română, în special începând cu Congresul al IX-lea al partidului care a deschis era unor înnoiri pe scară largă atât în planul organizării vieții socioeconomice și prin crearea unui sistem atotcuprinzător de organe de conducere ale democrației muncitorești revoluționare. Toate acestea au emancipat energia creativă și gândirea revoluționară, au eliminat tot ce era învechit, și dogmatismul și conservatorismul, și au asigurat participarea largă și directă a întregului popor la conducerea tuturor sferelor de activitate („Ceausescu's October 5 lunch speech": 1988, nepaginat).

Alte vizite diplomatice făcute de Ceaușescu în 1988 au inclus China și Coreea de Nord. În primul caz, liderul român nu mai era în postura de improbabil mediator în cadrul conflictului sino-sovietic, deoarece Gorbaciov făcuse eforturi majore și reușite până la un anumit punct de a surmonta tensiunile dintre Moscova și Beijing. În plus, privatizarea unor largi sectoare ale economiei chineze – Mao, inspiratorul lui Ceaușescu din multe puncte de vedere, murise în 1976 – nu a trezit deloc receptivitatea părții române. Relațiile româno-chineze depășiseră de mult etapa de vârf de la jumătatea anilor '60 (Sturdza: 9 November 1988a, 9-12). În ceea ce privește Coreea de Nord, relațiile RSR cu acest stat

fuseseră întotdeauna la cote foarte înalte. Influența ideologiei și modelului nord-corean de societate amprentase puternic evoluția politicilor sociale ale leninismului romantic, iar relațiile personale dintre Ceaușescu și Kim Ir Sen erau de asemenea foarte bune. „Cei doi Kim", scrie Mihai Sturdza referindu-se la Kim Ir Sen și fiul acestuia, actualul lider nord-coreean Kim Jong Il, „sunt singurii lideri din lume pe care presa română îi portretizează de obicei în termeni rezervați pentru Nicolae și Elena Ceaușescu, ca minți enciclopedice și creatori titanici ai unei noi civilizații" (Sturdza: 9 November 1988b, 13-15).

Per ansamblu, „relațiile externe ale lui Ceaușescu" se transformaseră „într-o fantomă a ceea ce fuseseră" apreciază Anneli Maier (11 September 1986d, 3-10). Moscova și o parte a statelor socialiste est-europene afișau în cel mai bun caz față de RPR o indiferență ostilă, în timp ce protestele Occidentului la adresa încălcării drepturilor omului și sistematizării atinseseră cel mai înalt nivel începând cu sfârșitul anilor '70. În noiembrie 1989, cu ocazia celui de-al XIV-lea Congres al PCR, secretarul general al partidului își afirma intransigența „revoluționară" și practic incapacitatea de a înțelege schimbările drastice care aveau loc în întreaga Europă de Est. Era condamnat ritualic „imperialismul", era lăudată revoluția din octombrie 1917, dar se făceau referințe clare la faptul că laudele nu trebuiau extinse și asupra conducerii prezente a Uniunii Sovietice și, foarte important, Ceaușescu dăduse de înțeles că granițele postbelice trasate în 1945 la Yalta nu mai erau de actualitate, o aluzie clară la anexarea Basarabiei ca republică sovietică un an mai devreme (Ceaușescu: 1989, 114; Shafir: 14 December 1989b, 27-33; Iordache: 2004). Pe scurt, Ceaușescu „continu[a] să pună crezul ideologic al conducerii în practica de zi cu zi" (Shafir: 29 November 1988c, 604), fapt care reiese fără echivoc și din rolul fundamental pe care îl acorda în continuare partidului în procesul de „construire a socialismului": „Partidul nu poate renunța la răspunderea sa revoluționară, nu poate să cedeze altei forțe politice misiunea sa istorică", așa cum proceda PCUS și o serie de alte partide est-europene, sugera explicit secretarul general al PCR. „A face acest lucru înseamnă, de fapt, a renunța de a mai fi un partid revoluționar, comunist, de a-și îndeplini programul de făurire a socialismului și comunismului" (Ceaușescu: 1989, 97-98).

Atitudinea de frondă a lui Ceaușescu față de reformele sovietice se va păstra și la ultima întâlnire a acestuia cu Gorbaciov, când liderul PCR răspundea agresiv și iritat omologului său mult mai destins și preocupat de relansarea comună a economiilor statelor est-europene (Vezi Betea: 2009b, 82-88; Betea: 2009c: 86-92). Încercând să contracareze influența dezintegratoare a reformelor gorbacioviste asupra unui „lagăr socialist" aflat în descompunere, Ceaușescu va încerca să pună în practică un proiect de „internaționalism izolat" (Devlin: 1 December 1989, 1-5) împreună cu Germania de Est și Albania, care aveau propriile motive de a respinge proiectul gorbaciovist. Au fost făcute avansuri și în

direcția Bulgariei sau Cehoslovaciei, nemulțumite la rândul lor de transformările pe care Gorbaciov încerca să le exporte înspre sateliți. Nu s-a ajuns însă nicăieri, deoarece fiecare dintre aceste state avea propriile probleme interne presante și între ele erau separate de numeroase diferențe (Shafir: 3 July 1989e, 1-6). Exasperat de valul de schimbări politice est-europene și încercând să păstreze același control ferm asupra populației, comunismul românesc devenise „xenofobic" (Shafir: 27 June 1989a, 1-11). Insularea represivă a leninismului romantic atinsese zenitul. Cu toate acestea, colapsul regimului nu a putut fi evitat.

8.3. Un ultim gest de frondă: Republica Socialistă România renunță la clauza națiunii cele mai favorizate

Între 1948 și 1989, relațiile româno-americane au cunoscut o ameliorare graduală, pe filieră economică în principal, timidă în anii '50, notabilă în anii '60 și importantă în anii '70 și '80 – care a culminat în 1975 cu acordarea de către Washington a clauzei națiunii cele mai favorizate statului român (Courtney, Harrington: 2002). România beneficiase de asemenea de clauză până în 1951, când administrația Truman a decis retragerea ei pentru noile regimuri comuniste din estul Europei; peste două decenii, optica americană în această privință a început să se schimbe, pe măsură ce a fost sesizat potențialul comercial și nu în ultimul rând politic al unor state ca Polonia sau România (vezi Carp: 2003, 918). În 1975 însă, reacordarea clauzei a inclus amendamenul Jackson-Vanick, inițiat de către senatorii cu aceleași nume, care prevedea condiționarea acordării cauzei de respectarea dreptului de a emigra a cetățenior români sau din România. Treptat, pe măsură ce drepturile omului căpătau o pondere tot mai crescută în cadrul politicii externe americane, amendamentul ajunsese să se refere la respectarea acestora în general, emigrarea reprezentând acum doar o componentă a cadrului lărgit al drepturilor umanitare (Courtney, Harrington: 2000).

După 1980, relațiile dintre Washington și Bucureşti au intrat pe o pantă descendentă din aproape toate punctele de vedere. Lipsa de concesii a lui Ceaușescu în privința adoptării filosofiei „burgheze a drepturilor omului", împreună cu ambiția sa romantică de a reuși să aducă RSR într-o poziție de top pe scena internațională neacceptând însă compromisuri majore la acest capitol – l-au izolat tot mai mult de actorii internaționali importanți. Odată cu instalarea la putere a lui Gorbaciov, izolarea RSR în politica internațională s-a acutizat: noul lider sovietic discuta în mare măsură despre aceleași subiecte majore ca și Ceaușescu, atribuindu-le însă un sens non-leninist. Fapt care l-a îngrijorat profund pe secretarul general al PCR: Gorbaciov se înțelegea cu lumea capitalistă în proprii ei termeni, renunțând definitiv la militantismul revoluționar socialist și asedierea prin orice mijloace și sub orice forma a realității „burgheze".

Comunismul internațional era deci în pericol odată cu „îmburghezirea" centrului moscovit și, oricât de disidentă ar fi fiost RSR în raport cu propria tabără, nu se concepea pe sine în afara acesteia sau în absența ei, din rațiuni de stabilitate politică elementară.

Conducerea PCR a sperat că, odată cu sfârșitul administrației Carter și instalarea la Casa Albă a lui Ronald Reagan, problematica drepturilor omului va căpăta un rol marginal în politica externă americană. Știm deja că relațiile româno-americane cunoscuseră cea mai bună perioadă în timpul administrației Nixon. Ceaușescu spera deci că, odată cu revenirea la putere a Partidului Republican, să poată reconsolida relația București-Washington, intrată într-un con de umbră între 1977 și 1981. Liderul PCR avea să fie însă profund dezamăgit. Noul președinte diferea radical de predecesorul său Nixon în ceea ce privește atitudinea față de comunism și importanța acordată drepturilor omului. RSR era supusă an de an la presiuni din ce în ce mai mari în perioada reînoirii clauzei, fiind nevoită să liberalizeze parțial emigrările în fiecare vară, în numele „reîntregirii familiilor", pentru a putea beneficia de tarife reduse pentru mărfurile românești exportate către piața americană. Reagan oscila între repetatele și tot mai gravele încălcări ale drepturilor omului, care scandalizau presa internațională și organizațiile umanitare, pe de o parte, și interesele oamenilor de afaceri prezenți sau susținuți în Congresul american, care beneficiau de pe urma relațiilor comerciale cu Bucureștiul. După 1983 însă, când Ceaușescu a decis abrupt să achite datoria externă a RSR de aproximativ 11 miliarde de dolari reducând drastic importurile, comercianții americani au început să aibă tot mai puțin de câștigat de pe urma afacerilor cu RSR. Corelativ, și suportul pentru Ceaușescu a scăzut. Nu în ultimul rând, Reagan și o parte dintre senatori considerau că, prin intermediul menținerii clauzei, Ceaușescu putea fi constrâns să aprobe chiar și un minim de emigrări anual; dacă Congresul Statelor Unite ar fi votat pentru retragerea clauzei RSR, interdicțiile de emigrărare și nerespectarea drepturilor omului s-ar fi putut extinde în absența unui instrument de presiune de acest fel (Courtney, Harrington: 2002; Kirk, Răceanu: 1995, 140-141). Pe de altă parte, mulți senatori americani se arătau deosebit de critici la adresa lui RSR, căreia îi reproșau limitarea emigrației evreiești, persecutarea cultelor neoprotestante „cu care mulți americani simt o adâncă afinitate religioasă, și eroziunea facilităților culturale și educaționale pentru minoritatea maghiară" („Trade and the Human Rights issue...": 22 July 1982, 3).

Comuniștii români deveniseră tot mai iritați de pretențiile umanitare americane, pe care le considerau o imixtiune ilegitimă în politica internă a țării. Când George Bush, viitorul președinte al Statelor Unite a vizitat în 1983 România, printre subiectele aflate în discuție s-a aflat și spinoasa chestiune a drepturilor omului. Bush a declarat, cu această ocazie, pentru a risipi probabil dubiile interlocutorului său, referindu-se la americani în general, că „Atunci când avem un

principiu, ne ținem de el, și vom încerca să antrenăm (prin intermediul său, n.m.) schimbări favorabile omenirii" (Ciorănescu: 10 October 1983, 6). Frustrat de evoluția economiei mondiale, care amplifica datoria externă a RSR, și încercând în același timp să ofere o replică pe măsură acuzelor americane, Ceaușescu va incrimina oficial Statele Unite la al XIII-lea Congres al PCR că practică o politică agresivă și de-a dreptul neocolonialistă la adresa „țărilor în curs de dezvoltare" (Ceaușescu: 1984, 79-80).

În același an, 1984, RSR a fost singurul stat socialist care a trimis sportivi la Jocurile Olimpice de la Los Angeles. „Lagărul socialist" decisese să boicoteze ediția din acel an al jocurilor datorită abordării intransigente a noii administrații Reagan față de lumea comunistă. Ceaușescu a decis însă participarea RSR pentru a își manifesta, încă o dată, „independența" internațională. Atleții români au reușit să câștige impresionantul număr de 53 de medalii, dintre care 12 de aur, fiind avantajați desigur de absența sportivilor sovietici, est-germani, maghiari sau bulgari (Maier: 4 September 1984b, 11-15).

Revenind la clauza națiunii cele mai favorizate, Ceaușescu insista că aceasta fusese acordată „reciproc" (*Scînteia*: 10 September 1985), subliniind deci poziția de egalitate de pe care cele două state ar interacționa și făcând de asemenea o aluzie indirectă la criticile americane referitoare la respectarea drepturilor omului în RSR. În același timp, omologul său Reagan îi dădea de înțeles că limitarea importurilor de mărfuri americane are un impact negativ asupra raporturilor economice dintre cele două părți. De la an la an, acordarea clauzei pentru RSR era pusă în practică tot mai greu, partea română rămânând total inflexibilă la cerințele americane de îmbunătățire a respectării drepturilor omului. Iată ce declara președintele Reagan în 1987 într-un raport despre respectarea prevederilor convenite la Helsinki 1975 referitor la RSR:

> În timp ce Constituția română conține garanții ale drepturilor omului și ale libertăților fundamentale, respectarea de către Romania a drepturilor umane de bază continuă să fie slabă. Partidul Comunist Român și guvernul nu tolerează o opoziție semnificativă și toate formele de mass-media sunt strâns controlate. Libertatea conștiinței este serios inhibată de credința larg răspândită că critica publică (sic!) a conducerii sau a sistemului politic va fi raportată la poliție și pedepsită. Libertățile de asociere și întrunire sunt limitate de aceste temeri și de politicile guvernului care permit întruniri numai pentru scopuri aprobate oficial.

Raportul mai menționa de asemenea încălcarea libertăților religioase și puținele cazuri rezolvate pozitiv de către guvernul român în ceea ce privește drepturile omului („Helsinki report excerpts...": 5 December 1987, f. 500-505). Relațiile româno-americane erau extrem de tensionate, iar Ceaușescu nu avea de gând să renunțe la politica sa intransigentă în raport cu chestiunile umanitare. Pe cale de consecință, „guvernul SUA a dat o declarație la data de 26 februarie a.c.

(1988, n.m.), în care anunţă că începând de la 3 iulie a.c. va înceta aplicarea clauzei şi va trece la majorarea taxelor şi tarifelor vamale şi se vor adopta şi alte măsuri economico-financiare în relaţiile cu România" („Declaraţie cu privire...": 27 February 1988, 21). Clauza fiind oricum pierdută, Ceauşesu a renunţat sfidător la ea pentru a părea că are ultimul cuvânt în toată această chestiune. Se pare că până a se ajunge la acest deznodământ, secretarul general al PCR fusese dezinformat deliberat cu privire la înrăutăţirea relaţiilor româno- americane de către consilieri care se temeau de eventualele reacţii negative ale acestuia, sfătuindu-i şi pe invitaţii americani ai lui Ceauşescu să-şi edulcoreze retoric mesajele mai puţin plăcute pe care i le aduceau la cunoştinţă (Kirk, Răceanu: 1995, 48-49). Cu toate acestea, şi dacă ar fi fost informat adecvat referitor la deteriorarea relaţiilor cu Statele Unite, Ceauşescu nu şi-ar fi schimbat probabil radical politicile sociale.

La o zi după declaraţia Washington-ului despre retragerea clauzei pentru RSR, Radiojurnalul transmitea următorul mesaj:

> Prin acordul privind relaţiile comerciale dintre RSR şi SUA încheiat la 2 aprilie 1975, România şi SUA şi-au acordat reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate.
> România şi-a îndeplinit în întregime obligaţiile decurgând din acest acord, a acţionat pentru dezvoltarea continuă a relaţiilor dintre cele două ţări.
> În schimb, SUA, invocând amendamentul „Jackson-Vanick" adoptat unilateral, au condiţionat, anual, acordarea clauzei de o serie de cerinţe politice care constituie un amestec inadmisibil în treburile interne ale României şi nu sunt în nici-un (sic!) fel legate de relaţiile comerciale dintre România şi SUA.
> Mai mult, unele cercuri ostile, potrivnice dezvoltării raporturilor româno-americane, au folosit procedura de reînoire a clauzei, ca mijloc de ponegrire şi amestec în treburile interne ale României.
> În acest mod, discuţiile în jurul promovării clauzei au devenit o piedică în calea promovării raporturilor bilaterale.
> În repetate rânduri, guvernul român a atras atenţia guvernului SUA că România nu va mai admite o astfel de abordare a raporturilor dintre cele două ţări, care constituie o încălcare a principiilor şi normelor relaţiilor internaţionale, a acordului oficial şi vine în contradicţie cu regulile GATT la care ambele ţări sunt părţi contractante.
> Având în vedere această situaţie, România a informat guvernul SUA că nu mai acceptă prelungirea clauzei în condiţiile menţinerii amendamentului „Jackson-Vanick" şi a cerut să se iniţieze discuţii pentru dezvoltarea relaţiilor economice în conformitate cu prevederile acordului comecial existent, renunţându-se la orice fel de condiţii („Declaraţie cu privire...": 27 February 1988, 20-21).

RSR a încercat totuşi să păstreze relaţiile comerciale cu Statele Unite şi chiar să le amplifice, sperând că-şi va putea urmări interesele economice poate chiar mai bine pe termen lung, acum că Washingtonul nu mai avea la dispoziţie un instrument de presiune atât de eficient. Partea americană a rămas însă, aşa

cum era de aşteptat, total insensibilă la avansurile române. RSR nu se aflase niciodată într-o postură internaţională mai puţin favorabilă ca acum.

8.4. Concluzii: contracţia şi dispariţia leninismului romantic

Aşa cum am putut constata în acest capitol, perioada finală a leninismului romantic a fost circumscrisă unei duble ameninţări: prima, cea „burgheză", a cărei flux ideologic a deteriorat tot mai mult capitalul de imagine pe care RSR îl obţinuse în Occident prin politica sa externă disidentă, respectiv a doua, cea mai importantă, aceea a decredibilizării sale ideologice şi politice deopotrivă de către leninismul post-bolşevic (vezi şi Anton: 2003, 935).

Cu toate că se afla într-o situaţie critică, regimul Ceauşescu continua să se cramponeze cu obstinaţie de obţinerea, până în miticul an 2000, a statutului de „ţară mediu dezvoltată" (Obreja: 1988). Tineretul, viitorii muncitori chemaţi să împlinească acest deziderat, erau însă reticenţi în faţa asaltului propagandistic-mobilizator al PCR. „Generaţia anului 2000" (Mahler: 1988) nu va reprezenta până la urmă decât una dintre multele faţete ale unei realităţi romantic leniniste a cărei fezabilitate era acum mai îndepărtată ca niciodată. Şi pentru marea majoritate a românilor, soarele răsărea „dinspre asfinţit" (Vlad: 1987), în ciuda eforturilor paroxistice de îndoctrinare a populaţiei, groteşti şi ridicole deopotrivă.

Referindu-se la vizita din 1987 a sucesorului lui Cernenko la Bucureşti, Mihai Dorin afirmă că „Ceauşescu nu a înţeles nimic din mesajul lui Gorbaciov" (Dorin: 2008, 37-53), iar acesta din urmă a fost nevoit să planifice debarcarea de la putere a liderului PCR, care făcea notă discordantă cu noile încercări ale Moscovei de a redefini comunismul. Dorin se înşeală în cazul ambelor premise. Ceauşescu a înţeles foarte bine provocarea majoră antrenată de către ideile reformatoare ale lui Gorbaciov, combătându-le ardent şi uneori simulându-le, aşa cum s-a întâmplat în 1988 când secretarul general al PCR a fost invitat în Uniunea Sovietică. Apoi, revoluţiile est-europene nu au fost deloc rezultatul unor acţiuni subversive ale KGB-ului; dimpotrivă, tranziţiile către pluralism politic au fost posibile în Europa de Est tocmai datorită retragerii protecţiei militare şi politice sovietice. Moscova a contribuit astfel la democratizarea Europei de Est indirect, făcându-şi publică opţiunea de a lasă guvernele comuniste din regiune pe cont propriu; nu s-a implicat însă pe filieră informativă în acest proces, aşa cum sugerează numeroase teorii ale conspiraţiei apărute în ultimii douăzeci de ani (vezi Brown: 1997 sau Grachev: 2008). Revoluţia română a pornit spontan, din afara partidului, coagulându-se în jurul unor proteste care au luat amploare la Timişoara, nefiind în nici un caz orchestrată de către Uniunea Sovietică, la rândul ei confruntată cu o situaţie extrem de instabilă politic, economic şi social, şi unde

miza era de acum supraviețuirea statului sovietic însuşi, cu atât mai puțin a regimurilor satelit.

Metamorfozele ideologice şi politice prin care treceau membrii „lagărului socialist" în ultimele luni ale anului 1989 l-au îngrijorat profund pe Ceauşescu, dar nu i-au subminat convingerea judiciozității sistemului politic pe care îl impusese în RSR. Ceauşescu a primit informații amănunțite despre căderea zidului Berlinului şi efervescența revoluționară din Europa de Est, dar nu a reuşit, în ciuda flerului politic de care a dat deseori dovadă, să le înțeleagă la adevărata lor amploare (Preda: 2003, 943). Ceauşescu, PCR, leninismul romantic în definitiv, au dispărut într-o lume pe care nu au mai înțeles-o. Deznodământul este, retrospectiv, unul anticipabil. Realitatea „burgheză" nu putea şi nu trebuia înțeleasă în termeni romantic leninişti decât în măsura necesară distrugerii ei: „«procesul revoluționar nu s-a încheiat şi nu se va încheia niciodată»", obişnuia să afirme Ceauşescu (Ignat: 1987, 17). Iar orientarea devenirii permanente este, dacă mai trebuie să să o spunem, inerentă romantismului, a cărui „«trăsătură esențială»" „«va rămâne în mod constant absența încheierii, sugestia continuului, a înaintării»" (Huch: 2011, 539).

În loc de concluzii: ce fel de construcție socială? Evaluări teoretice

> Teoretizarea nu este o activitate separată de analiza datelor empirice. Analizele pot fi făcute numai cu propoziții și scheme teoretice. Pe de altă parte, analizele unor evenimente și procese trebuie să includă, ca punct de plecare, o serie întreagă de valori specifice ale unor variabile pe baza cărora se poate explica cum (sic!) s-a ajuns la rezultatele finale. Pentru a oferi explicația istorică în mod clar adesea trebuie să treci peste prezentarea interrelațiilor formale dintre variabile.
> În consecință, este frecvent justificată revederea materialului în încheiere, succint și la un nivel mai abstract. Fără îndoială că aceasta trebuie să fie folositoare cititorului. Dar ea este și mai importantă pentru autor, căci impune o anumită rigoare în analiză a cărei absență ar putea trece neobservată în mulțimea de detalii (Wallerstein: 1992, vol. II, 279).

Subscriu fără ezitate la modelul analitic propus de către Wallerstein. Politica internațională a comunismului românesc, în sensul de succesiune evenimențială, este preferabil să fie analizată separat din punct de vedere teoretic. Sigur, așa cum subliniază sociologul mai sus citat, materialul empiric nu poate fi supus cercetării în absența prealabilă a unor criterii teoretice riguroase; acestea nu sunt însă întotdeauna explicite. Dimpotrivă, este indicat ca teoretizarea să fie considerată o parte autonomă, finală, a cercetării, în care sunt formulate concluziile centrale ale întregului demers, prezentate până atunci, de cele mai multe ori, sub formă de simple indicii.

Pe de altă parte, era imposibil de urmărit configurarea leninismului romantic și dimensiunea sa internațională, punctele principale ale acestui studiu, fără instrumentarea, *ad hoc*, a unor teorii aparținând registrului istoric și politologic. Menționate deja în secțiunea metodologică a studiului, analiza istorică de tip comparat și analiza ideologică alcătuiesc, pe lângă ocazionalele intervenții sociologice, antropologice și analitic discursive, instrumentare teoretice foarte importante în sensul imprimării unor direcții și obiective de cercetare specifice cu ajutorul cărora conceptul de leninism romantic a putut fi individualizat ideologic în raport cu varietățile principale ale fenomenului leninist de factură sovietică. Pe de altă parte însă, și asta sper să demonstrez cu această ocazie, la conturarea mizei principale a parcursului istoric cercetat contribuie în primul rând teoriile internaționale analizate succint la începutul lucrării. Sigur, teoriile RI și ideologiile politice (în sens științific, nu partizan) sunt practic interdependente,

fiind, în mare măsură, fațete diferite ale teoriei politice aplicate, în primul caz, în orientarea externă a statelor, respectiv, în al doilea caz, în cea internă. Pe cale de consecință, nu se poate trasa o distincție fermă între cele două părți. Ceea ce nu înseamnă însă că nu sunt autonome din punct de vedere metodologic şi obiectual, nefiind de asemenea nici perfect superpozabile, fapt care iese în evidență mai ales în cazul socio-constructivismului, teorie a RI care ar putea fi revendicată şi de social-democrați, dar şi de liberalii egalitarieni care se plasează în tradiția filosofiei politice rawlsiene.

Pentru a angaja modelul metodologic dominant în RI, acela al imaginilor sau nivelelor de analiză waltziene studiul de față se plasează între explicațiile simpliste de tip psihologic, respectiv determinarea politicii externe a unui stat de către structura internațională. Între nivelele unu şi trei de analiză (psihologia liderului, respectiv presiunile structurale ale mediului internațional), cu alte cuvinte. Leninismul romantic, atât în ceea ce priveşte politica sa internă, respectiv externă, a reprezentat o construcție socială ideologizată care a impus o anumită structură politico-administrativă prin intermediul unor reguli şi norme cu ajutorul căror spera să instituie, cu timpul, asupra societății pe care o asalta în cele din urmă, un tip de socializare ermetic, militant şi eroic, modelat deci, pentru a folosi o expresie din Biblie, „după chipul şi asemănarea sa". Nu poate fi redus la un singur individ – Ceauşescu, deşi acesta a constituit, într-un fel, sâmburele său „tare" – şi nici, mecanic, la presiunile sistemului internațional. Leninismul romantic a dorit permanent transformarea RSR într-o putere „medie" şi în primul rând independentă. Chiar dacă nu a avut succes în măsura în care şi-a propus – pentru situația politică şi geopolitică a RSR, discutată pe larg în capitolele precedente, detaşarea efectivă de Moscova reprezenta un ideal imposibil de pus în practică – leninismul romantic a rezistat totuşi cu obstinație presiunilor internaționale, mai ales în ultima decadă a existenței sale, anii '80. Ne amintim că Bucureştiul şi-a plătit integral datoria externă în 1988, a renunțat la clauza națiunii cele mai favorizate (deşi indiscutabil ar fi pierdut-o), a condamnat agresiv reacțiile internaționale împotriva discriminării minorităților naționale şi a proiectelor de sistematizare a localităților rurale, în special a acelora locuite de maghiari. Le fel şi în deceniile precedente, odată cu ascensiunea politică a lui Ceauşescu, numai că, spre deosebire de anii '80, când conducerea română respingea atât criticile umanitarea ale Occidentului, cât şi cele ideologice şi administrative ale Uniunii Sovietice condusă acum de Mihail Gorbaciov – în anii '60 şi '70 Moscova era considerată principalul pericol pentru stabilitatea internă a regimului de la Bucureşti. Leninismul romantic, revoluționar în accepțiunea post-revoluționar leninistă a termenului – nu dorea să accepte constrângerile în favoarea statu-quo-ului impuse de către leninismul sistemic, a cărui fler revoluționar dispăruse în favoarea câştigurilor materiale care puteau fi sustrase lumii „burgheze", toate fungibile în plan politic.

S-ar putea contra-argumenta, în acest punct, că, pe cea mai mare parte a perioadei Gheorghiu-Dej, politica internațională a RPR a fost ferm aliniată directivelor centrului moscovit, şi deci că imaginea a treia, cea sistemică, este un instrument analitic mai util decât imaginea a doua pentru acest interval. Sunt de acord. Trebuie să ținem cont însă de faptul că lucrarea de față insistă asupra genezei leninismului romantic şi a manifestărilor sale externe, cele care de altfel imprimă caracterul distinct politicii internaționale a României în perioada comunistă. Adică asupra procesului desprinderii parțiale de Moscova a politicii externe şi internaționale a României comuniste, nu neapărat asupra întregii politici externe din această perioadă. Comunizarea României şi politica externă a anilor '50 sunt discutate nu ca subiecte de sine stătătoare, ci pentru a oferi continuitate istorică şi ideologică demersului propus. Apoi, pe de altă parte, de-a lungul celei mai mari părți a conducerii dejiste, leninismul post-revoluționar sovietic a fost adoptat fără rezerve de către noua elită politică, deja familiarizată cu noțiunile sale principale (intransigență, conspirativitate, spirit „partinic", militantism, pragmatism, cinism) încă din timpul petrecut în perioada interbelică în închisorile „burghezo-moşiereşti". În acei ani, „lumina venea de la răsărit", pentru a îl parafraza pe Mihail Sadoveanu, nu numai ideologic, ci în aceeaşi măsură, poate chiar mai mare, politic şi economic. Moscova garanta stabilitatea noului regim şi îi furniza în acelaşi timp cunoaşterea şi resursele principale pentru implementarea industrializării şi a naționalizărilor, în ciuda sovromurilor prin care a exploatat şi subordonat la rândul ei economia românească. Ar fi fost absurd deci ca noul regim de la Bucureşti să dezvolte în acea perioadă un comportament sfidător față de Uniunea Sovietică dominată ferm de către „generalissim"-ul Stalin. Pe cale de consecință, relevantă pentru întreaga politică externă şi gândire internațională a comunismului românesc este, în primul rând, a doua imagine waltziană.

Sigur, cele trei imagini sau nivele de analiză (în general, termenii sunt utilizați interşanjabil în literatura de specialitate, chiar dacă nu sunt identici, imaginile ocupându-se, aşa cum am menționat, de cauzele războaielor, pe când nivelele de analiză reprezintă stadii diferite de la care se poate începe analiza tuturor fenomenelor internaționale, nu numai a războaielor) sunt interdependente şi, aşa cum specifică Waltz, toate contribuie, în dozaje diferite, la explicarea fenomenelor internaționale. Pentru autorul *Teoriei politicii internaționale*, cea mai importantă rămâne însă a treia imagine, cea care i-a în calcul prioritar influențele sistemice asupra comportamentului unităților (Waltz: 2001). Studiul de față încearcă să contrazică, pentru un stat şi o perioadă de timp limitată, această asumpție, situându-se cu un nivel mai jos decât cel sistemic şi punând accent pe compoziția politică, economică, socială şi culturală a României comuniste pentru explicarea comportamentului ei internațional.

Consider însă că modelul analitic waltzian este depăşit atât conceptual, cât şi de evoluțiile internaționale de după încheierea Războiului Rece. În ultimul

caz, actorii şi procesele internaţionale au devenit mult mai complexe decât înainte de 1989; chiar dacă statele rămân indubitabil principalii actori internaţionali, se dezvoltă tot mai mult mişcările politice, sociale, culturale sau economice transnaţionale, împreună cu instituţiile internaţionale. Scena internaţională nu mai este cea din 1945, 1953, nici măcar cea din 1975. Chiar dacă statele cele mai puternice dau în continuare tonul în lume, ele o fac într-o lume mai puţin simplă şi schematică decât cea realistă, pentru că despre ea este vorba. Relaţiile interstatale sunt dublate tot mai des de relaţii între instituţii politice şi economice sau organizaţii neguvernamentale internaţionale cu profil social şi cultural. Raportul între cele două părţi rămâne asimetric, dar actorii internaţionali încep să aibă o voce tot mai distinctă şi tot mai puternică în plan global; nu şi-o pot impune, desigur, dar pot conta şi pot aplica presiuni asupra statelor, obligându-le să ţină cont de propriile deziderate şi, de ce nu, interese. Realiştii au monopolizat conceptul de interes (naţional), la fel cum au procedat cu întreg cadrul conceptual al RI şi implicit al analizei politicilor globale. O restructurare a practicii internaţionale este imposibilă fără reorganizarea sau cel puţin pluralizarea ideatică a RI ca disciplină.

Aşa cum am menţionat în capitolul teoretic, realismul, pluralismul, chiar şi marxismul într-o anumită măsură, reprezintă teorii ale RI grefate pe filosofia pozitivistă. Nu este deci de mirare că realismul, relativ seducător la nivel conceptual şi cea mai validabilă teorie în plan empiric, a ajuns să domine disciplina şi comportamentul internaţional. În acest punct, aşa cum am argumentat şi în capitolul teoretic, socio-constructivismul se poate constitui într-o alternativă veritabilă. În loc de imagini şi nivele de analiză şi de abordarea problematicii în termenii teoriei separate, abstracte în raportul cu obiectul de cercetat, în cazul nostru realitatea internaţională, socio-constructivismul propune înrădăcinarea teoriei în însăşi procesele sociale supuse analizei, prin intermediul perechii conceptuale actori-structuri şi a regulilor şi normelor care asigură liantul funcţional dintre cele două părţi. Deşi demersul presupune la rândul său un anumit grad de abstractizare şi are dificultăţi majore în ceea ce priveşte nivelul empiric, putem considera că, spre deosebire de teoriile pozitiviste sau, în termenii lui Ruggie, „materialiste" ale RI – socio-constructivismul propune o abstractizare endogenă a fenomenelor sociale, nu una exogenă; în ceea ce priveşte lipsurile empirice, îmi propun să demonstrez mai jos că modelul constructivist onufian poate fi aplicat cu succes asupra orientării internaţionale a leninismului romantic. Să începem însă cu pluralismul, teoria RI cea mai puţin potrivită pentru abordarea leninismului romantic.

Evaluarea pluralistă a dimensiunii internaționale a leninismului romantic

În plan internațional, pluralismul, echivalentul ideologiei politice liberale, afirmă valorile constitutive ale acesteia. Să le enumerăm pe cele mai importante: individualitatea, respectarea şi garantarea drepturilor omului, participarea la viața politică a comunității, toleranța, interculturalitatea, piață economică autoreglementată, limitatea intevențiilor statului, pe lângă câmpul economic, şi în cel social. Pe lângă acestea, pluralismul în plan extern insistă asupra comerțului ca factor pacificator şi creator de jocuri cu sumă pozitivă, idee enunțată încă de la începutul secolului XIX de către Benjamin Constant (2001) – cât şi asupra rolului educativ şi factual al instituțiilor internaționale în prevenirea şi gestionarea conflictelor internaționale.

La câte dintre aceste principii ar fi subscris leninismul romantic? Ideologia care îl articulează este total incompatibilă cu liberalismul „burghez", ceea ce este uşor de demonstrat. În primul rând, importanța individului este secundară pentru ingineria socială romantic leninistă. Dacă nu subscria la principiile partidului, individul era considerat, după cum am putut constata, „duşman de clasă", „contrarevoluționar", „element declasat", lipsit de „patriotism" şi manipulat de către forțele „duşmănoase" ale inamicului exterior, de obicei „imperialismul" sau „burghezia internațională", dar care puteau proveni, la nevoie, şi din interiorul „lagărului socialist". Proiectul revoluționar al leninismului romantic nu făcea distincție, la nivel extern, dar şi la nivel intern, se poate argumenta, între inamicii săi ideologici, respectiv naționali. O atitudine, aşa cum observă Michael Shafir, „xenofobă" (Shafir: 1989a, 1-12). Chiar şi atunci când individul era convins de corectitudinea principiilor romantic leniniste, dezvoltând deci „conştiință revoluționară", se găsea în acelaşi raport de inferioritate față de PCR. În cadrul regimurilor leniniste, ştim de la Robert Tucker (1987), dinamica socială articulată pe principii ideologice predomină: comunitatea, partidul în acest caz sau, mai bine zis, nucleul său intransigent, este mai important decât membrul de partid, comunistul devotat. Pe cale de consecință, şi întregul este mai important decât partea. Iată o perspectivă la care nici un teoretician liberal nu ar subscrie.

În ceea ce priveşte viziunea leninist romantică asupra drepturilor omului, lucrarea de față i-a acordat un subcapitol special, din care reiese clar poziția antinomică în care se află cu varianta „burgheză" clasică a acestui corp de principii. Liberalismul, filosofia politică din care drepturile omului au luat naştere, insistă asupra caracterului individual, în primul rând, apoi civic, al acestora. În cadrul leninismului romantic individualitatea este, aşa cum am văzut, desconsiderată, cu excepția unicului erou posibil, secretarul general al PCR, Nicolae Ceauşescu. Drepturile omului funcționau aici ca un instrument de disciplinare socială, nu ca garant al libertății şi demnității individuale. Dobândirea de către

cetăţeni a „conştiinţei socialiste" ar fi relevat însă ceva şi mai important: varianta „burgheză" a drepturilor omului nu era decât o mascaradă, un surogat al autenticelor drepturi plenare ale omului, a căror individualitate era circumscrisă unui cadru colectiv; adevărata afirmare a personalităţii umane nu ar fi fost posibilă decât în lumea post-capitalistă, în care realitatea socială şi materială urma să fie restructurată pe cu totul alte coordonate ontologice.

Civismul şi participarea politică au un rol foarte important în dinamica regimurilor leniniste, dar semnificaţia lor diferă radical în raport cu accepţiunea liberală a acestor termeni. În primul rând, în societăţile liberale, civismul are ca forţă motrică iniţiative proprii ale membrilor comunităţilor înşişi, nu este impus „de sus", de la nivel politic, în conformitate cu o ideologie totalitară. În al doilea rând, organizaţiile neguvernamentale care constituie coloana societăţilor civile se administrează după reguli proprii, independente de sfera politică. Regimurile leniniste, şi leninismul romantic în particular, percep societăţile pe care le guvernează ca un inamic ideologic, urmărind „convertirea" treptată a acestora. Bineînţeles că orice iniţiativă civică venită „de jos" este imediat catalogată drept „contrarevoluţionară" şi tratată ca atare. Participarea politică este organizată. gestionată şi supravegheată direct şi permanent de către partidul-stat leninist. În Occident, genul acesta de implicare a societăţii în problematica politică este falacios şi ridicol: prin eliminarea unor poli de putere alternativi şi a unor mecanisme sociale corective, regimurile leniniste suprimă însăşi ideea de politic. fondată pe concurenţă, negociere, alegere. În ciuda corectitudinii percepţiei, se uită însă că miza profundă a regimurilor leniniste nu este una pur politică, ci ontologică: transformarea din temelii a omului şi a proceselor de socializarea în care acesta este irevocabil inclus. Aşa cum am menţionat de-a lungul lucrării. leninismul romantic se izolează în raport cu forţele şi tendinţele burgheze din exterior şi din interior, dar nu în manieră defensiv-pasivă, ci agresiv-activă: termeni de bază ai discursului politic „burghez" sunt recuperaţi şi inseraţi într-o structură discursivă radical diferită, fiind folosiţi pentru a ataca şi submina proiectele sociale occidentale în numele unei egalităţi mimate şi niciodată duse până la capăt şi în numele unei echitabilităţi internaţionale imposibil de atins. Modernităţii i se reproşează deci absenţa unor promisiuni de dezvoltare socială şi politică pe care nu le-a făcut niciodată, menţionându-le doar ca idealuri cu rol orientativ în viaţa de zi cu zi, nu ca realităţi a căror fezabilitate este dincolo de orice îndoială.

Toleranţa ca atitudine socială şi componentă a filosofiei politice plurale nu are nicio şansă de a fi reconciliată cu intransigenţa revoluţionară tipică regimurilor leniniste. Este esenţialmente „contrarevoluţionară" deoarece slăbeşte coeziunea „monolitică" a partidelor leniniste, unitatea lor de „granit", şi permite astfel inamicului ideologic să câştige teren preţios, o eroare care va compromite în cele din urmă întreg proiectul leninist. Toleranţa nu poate fi echivalată decât

cu slăbiciunea, nehotărârea sau „deviaționismul mic-burghez". Temporar, mișcările leniniste pot intra în diferite coaliții și alianțe, arătându-se astfel tolerante față de parteneri. Este însă o măsură interesată și instrumentată politic, nu o valoare în sine; când costurile parteneriatului vor exceda beneficiile, partidul leninist va renunța fără doar și poate la el. Pe de altă parte, toleranța poate fi și este o atitudine des utilizată de către realiști în relațiile internaționale. Ea nu reprezintă însă, așa cum se întâmplă la regimurile leniniste, un scop în sine, un ideal, ci pur și simplu o stare temporară, provizorie, care se justifică prin câștigurile pe care le asigură. Spre deosebire însă de realism și leninism, toleranța este un crez, un scop în sine a filosofiei pluraliste a relațiilor internaționale și, pe cale de consecință, este total incompatibilă cu orientările internaționale leniniste.

Interculturalitatea și deschiderea înspre alteritate a leninismului romantic se află în flagrant contrast, din punct de vedere „burghez", cu „internaționalismul" său declarat. Atâta timp cât în lumea exterioară dominau forțe, tendințe și procese „contrarevoluționare", leninismul romantic se insula pentru a își păstra nealterată puritatea și intransigența revoluționară, încercând însă în același timp să imprime mișcărilor antioccidentale globale, în special celor din Lumea a Treia, un curs ideologic favorizat, în optica sa, de dezvoltarea inevitabilă a forțelor istorice. Să nu uităm că internaționalismul este „proletar": deschiderea se face către nuclee ideologice de aceeași factură și are ca scop transformarea progresivă a lumii burgheze prin convingere și înregimentare, nu prin renunțarea la militantism și, în cele din urmă, „îmburghezire". Am văzut că, pe măsură ce marea majoritate a celorlalte regimuri leniniste își pierdeau flerul revoluționar, autodistrugându-se deci din punct de vedere ideologic, leninismul romantic devenea tot mai intransigent față de provocările ideologice „burgheze", cunoscând o evoluție inversă. Sigur, idealul unei lumi post-„burgheze" leninismul romantic îl plasa într-un viitor îndepărtat și relativ nebulos; prezentul conta foarte mult în măsura în care RSR putea fi transformată într-o putere „medie". Și acest prezent era însă proiectiv orientat, deoarece acumularea de putere – internațională, industrială, socială etc. – avea ca rol consolidarea bazei de pe care asaltul asupra realității, ontologiei „burgheze", să fie desfășurat cu tot mai mult succes.

Economia liberală, sau autosuficiența pieței, reprezenta un sistem de producere și distribuire al bunurilor extrem de rebarbativ pentru leninismul romantic. De fapt, leninismul în general este fondat pe un cadru ideatic opus pieței libere. Dovada în acest sens o constituie naționalizările masive, reducerea la minim a proprietății private și gestionarea economiei prin împărțirea de resurse între diferitele sale sectoare; prețurile nu mai apar ca o consecință a raportului dintre cerere și ofertă, așa cum susțin liberalii, ci sunt impuse de către stat. Deși permite controlul parțial al inflației și, mai important, formarea de monopoluri economice, asupra cărora Lenin avertizase încă de la începutul secolului XX, planificarea economică de acest tip este inerent defectuoasă tocmai datorită arti-

ficialității sale: orice economie sănătoasă trebuie să stimuleze competiția şi investițiile, fără a omite desigur securitatea socială, capitol la care regimurile leniniste putem spune că s-au achitat de sarcină, cu prețul unei eficiențe modeste şi a unei atmosfere sociale generale apăsătoare şi sufocante. Nu degeaba scrie Vasile Ernu că „A construi comunismul fără alcool e ca şi cum ai face capitalism fără reclamă" (Ernu: 2006, 85). În cele din urmă, comerțul cu statele capitaliste era factorul care asigura în mare măsură continuitatea economică a regimurilor leniniste, nesustenabile din acest punct de vedere, ca şi din multe altele.

Aşa cum am observat în lucrare, statul şi partidul comunist devin indistincte în cadrul leninismului romantic. Împreună, ele acționează în vederea articulării unei inginerii sociale prin intermediul căreia populația să devină parte activă a idealului revoluționar: acceptarea resemnată a principiilor romantic leniniste nu este suficientă. Imperativul îl constituie asimilarea lor afectivă şi popularizarea lor efectivă prin militantism şi „spirit combativ". Politicul nu numai că intervine în câmpul social şi economic, ci îl structurează în conformitate cu principiile ideologice care îl animă. Un astfel de proces este inconceptibil în gândirea politică liberală, unde rolul statului este limitat în principal la palierul legislativ şi permanent ținut în şah de forțe sociale şi economice independente, dar complementare. Statul leninist este, parafrazându-l pe Mussolini, total. Nimic nu există sau nu ar trebui să existe în afara sau împotriva sa. Societatea nu există decât ca o masă amorfă care urmează să fie modelată ideologic şi practic pentru a reproduce structura socio-economică la care leninismul romantic aspiră.

La nivel internațional, comerțul liber este o inițiativă care atrage regimurile leniniste datorită avantajelor pe care le pot extrage din acest proces, nu ca principiu economic de sine stătător. Aşa cum am putut observa, RSR, dar şi, în diferite grade, celelalte state comuniste – nu reuşea să se integreze pe cât ar fi dorit în circuitul economic global din cauza necompetitivității produselor pe care le livra pe piață. De aici, o suită de resentimente care a amplificat animozitatea față de capitalism şi pledoariile pentru „noua ordine economică internațională", discutată într-unul dintre capitolele anterioare. Însăşi ideea de comerț bazată pe diviziunea productivității îi repugna leninismului romantic, deoarece se afla, aşa cum teoretizase Marx, la baza motricității fenomenului capitalist. Deşi a preluat de la Marx critica diviziunii muncii şi a capitalismului, mişcările şi regimurile leniniste au încercat depăşirea sa pe filieră politică, nu socială, aşa cum susținuse Marx: „de sus", nu „de jos". Astfel, aşa cum am argumentat în capitolul teoretic introductiv şi cum voi încerca să demonstrez şi în continuare, evaluând leninismul romantic din perspectivă marxistă – leninismul reprezintă o distorsionare, politică şi ideologică deopotrivă, a gândirii lui Marx.

Nu în utimul rând, instituțiile internaționale, pe care pluraliştii le prețuiesc pentru capacitățile lor instituționale de a reduce frecvența şi intensitatea conflictelor de pe mapamond, şi-au găsit locul şi în politica externă a RSR. Din

punct de vedere romantic leninist, organizații ca NATO – chiar şi OTV sau CAER, până la un anumit punct – erau inerent agresive ideologic, militar şi politic, o constatarea cât se poate de adevarată şi în ceea ce priveşte percepția „burgheză" asupra Războiului Rece. Altele însă, cum ar fi ONU, ar fi putut fi recuperate, mai de vreme sau mai târziu, în beneficiul „forțelor progresiste" care s-ar fi afirmat tot mai mult la nivel global şi pentru care RSR avea ambiția de a deveni, pe lângă Uniunea Sovietică şi China maoistă, un autentic model. Cauzele insuccesului economic şi ideologic al leninismului romantic în lumea a treia au fost discutate într-un subcapitol anterior, la fel şi pledoaria pentru restructurarea ONU în conformitate cu noile tendințe internaționale; „noi", desigur, în sens leninist. Pentru a încheia, aş mai adăuga aici doar că raportarea leninismului romantic la instituțiile internaționale era ambivalentă, depinzând de flexibilitatea conjuncturilor geopolitice globale şi de avantajele care puteau fi derivate din ele.

Evaluarea marxistă a dimensiunii internaționale a leninismului romantic

Filiația dintre marxism şi leninism este de netăgăduit, aşa cum am putut constata în capitolul teoretic. Teme predilecte din teoriile lui Marx au fost reinterpretate astfel încât au căpătat tot mai distinct conturul unei ideologii, o evoluție pe care gânditorul german cu siguranță nu ar fi aprobat-o dacă i-ar fi fost contemporan. Am văzut care sunt, pe scurt, principalele premise sociale, economice şi filosofice ale marxismului: emancipare, surmontarea modului de producție capitalist, respectiv abolirea obiectualizării creației umane şi anularea raportului dintre subiect şi obiect, specific etapei istorice capitaliste, unde ultimul devine autonom şi obține chiar o poziție superioară comparativ cu primul. Creația devine mai importantă decât creatorul, pe care îl subjugă. Revoluția preconizată de Marx semnifică depăşirea acestui dualism şi reluarea în posesie a umanității pe sine însuşi ca întreg, inclusiv, sau mai ales, activitatea sa productivă în general, indiferent de domeniu.

Lenin, pe de altă parte, era mai puțin interesat de revoluția socială şi conceptuală a lui Marx în favoarea celei politice. Bolşevismul s-a impus într-o țară agrară, înapoiată şi subdezvoltată în raport cu standardele occidentale, pe când Marx se aşteptase ca tocmai societățile cele mai avansate din punct de vedere economic să se transforme în pepiniere ale revoluției, deoarece trecuseră deja prin faza capitalistă, cea care oferă condițiile materiale pentru efectuarea revoluției; ultimul ingredient îl reprezenta dezvoltarea conştiinței proletariatului ca şi clasă transnațională, de sine stătătoare. Predicțiile lui Marx nu s-au adeverit, dar au contribuit enorm la „umanizarea" capitalismului occidental. În Rusia, pe de altă parte, ideile marxiste au fost transformate din instrumente de cercetare

empirică având rol declarat emancipator în arme de luptă pentru care practica socială nu mai reprezenta reperul absolut, ci inamicul care trebuia modelat în numele unor principii pseudoreligioase şi pseudoştiinţifice, aşa cum a demonstrat Alain Besançon (1993). Materialismul istoric al lui Marx, originat din activitatea socială propriu-zisă, şi care confirma sau infirma evaluările teoretice ale autorului, acestea modificându-se în consecinţă – este abandonat în cazul leninismului, în special în cazul leninismului post-revoluţionar, în numele materialismului dialectic. Acesta nu mai reprezintă un produs al practicii şi experienţei, exercitând asupra lor un rol regulativ, ci este independent în raport cu realitatea empirică, pe care îşi propune să o constituie şi reconstituie în conformitate cu propriile aspiraţii ideologice (vezi Kubálková, Cruickshank: 1980). Sau, cum am argumentat în ultimele capitole ale acestui studiu, „conştiinţa socialistă" nu mai este, ca la Marx, o emanaţie a „existenţei sociale", ci se erijează într-un corectiv al ei. Marx şi Engels avertizau însă în *Ideologia germană*: „Pentru noi comunismul nu este o *stare* care trebuie creată, un *ideal* după care va trebui să se ghideze realitatea. Noi numim comunism mişcarea reală care suprimă starea actuală. Condiţiile acestei mişcări rezultă din premisele existente" în cadrul structurii, nu al suprastructurii, am putea adăuga (Marx, Engels: 1956, 32; subl. în. orig.).

La nivel internaţional, marxismul nu s-a pronunţat atât de consistent şi de articulat pe cât a făcut-o leninismul, care a pretins de altfel că se exprimă în numele său. Marx analiza relaţiile internaţionale înglobându-le în procese sociale mai ample, corespunzătoare propriei scheme istorice. Unitatea de bază a analizei sale sociale era clasa. Conflictul dintre clase structura dialectic întreaga evoluţie a umanităţii, urmând să culmineze, prin revoluţia proletară, cu abolirea claselor înseşi şi încetarea conflictualităţii dintre om şi produsele muncii acestuia. O abordare „orizontală" a relaţiilor internaţionale, consideră Kubálková şi Cruickshank, diferită de cea „verticală", clasică, bazată pe state. Leninismul, în schimb, afirmă statul, pe lângă clasă, ca fiind un element cel puţin la fel de important (Kubálková, Cruickshank: 1980, 93-94; vezi şi Lenin: 1945). Cu timpul, pe măsură ce regimurile leniniste au început să se „îmburghezească", statul a devenit chiar mai important decât clasa. Modelul leninist de analiză internaţională identificat de către Kubálková şi Cruickshank poate fi găsit şi într-una din puţinele lucrări de teorie internaţională apărute în România socialistă. Este vorba de *Dilectica politicii internaţionale*, publicată de Silviu Brucan în 1985, unde autorul prezintă un cadru interpretativ al politicii internaţionale în care „presiunea tehnologiei", creatoare de „interdependenţă" se reflectă asupra „politicii puterii" (hegemoniei statelor puternice) şi impulsionează „auto-afirmarea naţională" a statelor din lumea a doua şi a treia, care la rândul ei va declanşa, mai devreme sau mai târziu, „revoluţia socială" la nivel global (Brucan: 1985, 183). Observăm deci că rolul naţiunii este mai important decât cel al clasei, iar revo-

luția prevăzută de Brucan are loc mai întâi la nivel politic, național, în cadrul suprastructurii, de abia ulterior coborând în plan social, odată cu prezumtiva emancipare a proletariatului mondial. Exact inversul procesului teoretizat de Marx. Încă o confirmare deci, dacă mai era cazul, a distorsionării leniniste și romantic leniniste a marxismului.

Dacă leninismul sovietic a distorsionat atât de mult marxismul, politizându-l și ideologizându-l deopotrivă, leninismul romantic a făcut pași mult mai mari în această direcție. Asta deoarece, pe lângă reinterpretările leniniste ale marxismului, avem de-a face în acesta caz și cu romantism, naționalism și fascism. Marx a cunoscut și combătut primele două curente ideologice, considerându-le ideologii care mențin umanitatea captivă în spectrul „idealist", pentru a folosi termenii săi, îngreunându-i în același timp șansele de progres. Ravagiile fascismului i-au rămas necunoscute, dar le-ar fi denunțat cu siguranță în stilu-i caracteristic: vehement și caustic, pe de o parte, riguros științific, pe de cealaltă parte.

Postura eroică în care leninismul romantic se imagina pe sine în plan intern și internațional, făcând apel la mitologii istorice militante, ambalate într-un ambalaj propagandistic extrem de complex și sofisticat, nu ar fi obținut niciodată aprobarea lui Marx. Dimpotrivă, ar fi fost ridiculizate și înfierate cu precizia caracteristică autorului *Capitalului*. Ierarhia rigidă în plan intern și ambițiile exacerbate în plan extern, combinate cu obiectivul perseverent urmărit de a integra PCR și ideologia subsidiară partidului în cadrul societății, amintind, așa cum am observat când am discutat structura ideologică a leninismului romantic, de „organicismul" și „iubirea" pe care romanticii germani le valorizau și le postulau ca fundament al relației dintre monarhi, rege și regină, ambii modele de virtute, și cetățeni, însuflețiți de curajul, cumpătarea și eroismul lor – pe lângă faptul că imprimă leninismului romantic o amprentă ideologică distinctă, ar fi în atras din nou oprobiul lui Marx, care a scris și militat toată viața împotriva unor astfel de recrudescențe ale medievalității, oriunde s-ar fi manifestat ele. Dacă filosoful german se prezenta destul de des ca nefiind „marxist", cu predilecție atunci când teoriile sale erau prost sau doar pe jumătate interpretate, nu putem decât să ne imaginăm cum ar fi reacționat la revendicarea, fie și îndepărtată, de către leninismul romantic a teoriilor sale socio-politice. Scrie Marx, referindu-se la perioada premergătoare a loviturii de stat a lui Ludovic Bonaparte din Franța anului 1852 când revoluția din 1848 părea să-și fi consolidat cuceririle politice: „Ca întotdeauna, slăbiciunea își găsise salvarea, crezând în minuni; ea credea că dușmanul este înfrânt, atunci când îl înlăturase în fantezia ei, și pierdu orice capacitate de a înțelege prezentul, deoarece glorifica pasivă viitorul ce credea că o așteaptă și faptele pe care avea de gând să le săvârșească, dar pentru care pretindea că nu era încă momentul" (Marx: 1949, 240-241). „Slăbiciunea", în cazul nostru, poartă numele de leninism romantic.

În ceea ce privește analiza leninismului romantic prin prisma curentelor marxiste contemporane, situația nu este deloc mai roză. Dimpotrivă. Immanuel

Wallerstein, cu care ne-am mai întâlnit în această lucrare, operează o delimitare clară între marxism şi leninism. Pentru a o identifica, să recapitulăm principala schemă teoretică pe care acesta o propune, „sistemul mondial modern", care nu semnifică altceva decât geneza şi specificul capitalismului global. „Sistemul mondial modern", susţine Wallerstein, a început să se contureze prin secolul XV, aproximativ odată cu descoperirea şi devastarea Americilor de către conchistadorii spanioli. Specializarea producţiei şi flexibilitatea politică au evitat transformarea capitalismului într-un imperiu, aşa cum se întâmplase până atunci. Capitalismul a supravieţuit şi a prosperat tocmai datorită dinamismului economic şi inegalităţilor constitutive care alcătuiau, atunci ca şi acum, forţa sa motrică. Astfel, în sistem s-au departajat cu timpul un centru, o semiperiferie şi o periferie, cu conţinuturi deloc statice. Statele pot migra dinspre centru spre semiperiferie şi dinspre semiperiferie spre periferie, cum la fel pot migra şi în sensul periferie-semiperiferie-centru. Migraţiile uzuale au loc de obicei pe câte un singur nivel şi se desfăşoară de-a lungul a decenii, chiar secole întregi. Probleme politice şi culturale majore ale Occidentului, cum ar fi Revoluţia Franceză, de exemplu, devin neesenţiale pentru Wallerstein: sistemul mondial modern era deja consolidat la trecerea dintre secolele XVIII şi XIX, şi deci forma politică a modernităţii este în definitiv mai puţin importantă în raport cu structura ei economică. Până la urmă, tara inerentă sistemului, argumentează Wallerstein, este că centrul menţine voit semiperiferia în stare de dependenţă şi periferia în stare de subdezvoltare pentru a îşi menţine poziţia privilegiată în cadrul economiei mondiale (Wallerstein: 1989, 1992).

Pentru Wallerstein, marxismul clasic urma să fie pus în practică, aşa cum de altfel argumentaseră şi autorii săi, la nivelul centrului. Leninismul, în schimb, nu se putea naşte decât în cadrul semiperiferiei. Motivele sunt clare: în statele dezvoltate, proletariatul avea un nivel de viaţă mai ridicat şi opţiuni diverse şi atractive pentru petrecerea timpului liber, fapt care influenţa negativ dezvoltarea militantismului şi a conştiinţei de clasă; apoi, cu excepţia Germaniei şi a Italiei, care vor fi de altfel şi primele state fasciste, naţionalismul, un factor care a contribuit, deşi parţial şi camuflat sub forma „anti-imperialismului" la succesul leninismului în Rusia, purtând, împreună cu apelurile la luptă de clasă, promisiunea dezvoltării economice şi a prosperităţii sociale – nu era atât de dezvoltat în interiorul statelor din centru astfel încât să potă contribui cu succes la mobilizarea societăţilor în scopuri revoluţionare, singur apelul internaţionalist al luptei de clasă nefiind suficient în acest sens, aşa cum o demonstrează şi comportamentul partidelor socialiste europene în timpul Primului Război Mondial; nu în ultimul rând, ca mişcare anti-sistemică, leninismul ar fi fost mult mai greu de pus în practică în interiorul statelor din centru, unde „reacţiunea" era atotputernică. La fel în ceea ce priveşte lumea a treia, insuficient dezvoltată la nivelul infrastructurii şi al industriei pentru a gestiona anvergura revoluţionară

necesară pentru un astfel de demers. Unica soluție era dată deci de semiperiferie, categorie în care Rusia țaristă se încadra pe deplin (Wallerstein: 1991, 88).

Atâta timp cât a existat, leninismul sovietic a constituit pentru lumea capitalistă „o justificare ideologică a şi cimentul hegemoniei sale în sistemul-lume (sistemul mondial modern, n.m.) (Wallerstein: 1991, 90). Eşecul regimurilor leniniste s-a datorat strategiilor de dezvoltare naționale în esență, care nu au atacat capitalismul global la nivel sistemic, ci fragmentat, în funcție de interesele fiecărui stat comunist în parte şi în ciuda retoricilor oficiale despre „frontul comun" împotriva „agresiunii imperialiste". Este exact ceea ce susține şi Robert Tucker, pentru care comunismul ajuns la putere se transformă mai devreme sau mai târziu în național-comunism (Tucker: 1969), tocmai pentru că baza revoluției este limitată la spectrul național, nefiind deci sistemică, aşa cum prevăzuse Marx, condiție necesară pentru un autentic internaționalism. Scrie Wallerstein:

> Construcția socialismului în această lume, dacă este să aibă loc, se află încă în fața noastră – ca opțiune, mai puțin ca certitudine. Experiențele aşa-numitului socialism real ne pot învăța multe ca exemplu negativ şi puține ca exemplu pozitiv. E bine să ne amintim că în final marxism-leninismul a funcționat în realitate mai degrabă ca o ideologie a dezvoltării naționale deât ca o ideologie a construcției socialiste. Dezvoltarea națională este însă un concept esențialmente iluzoriu în cadrul unei economii globale capitaliste. Nu va fi niciodată atinsă, nici măcar parțial, de către majoritatea țărilor. Motivul pentru care marxism-leninismul devine în prezent o ideologie defunctă (este avută în considerare perioada de la începutul anilor '90, n.m.) este că toate ideologiile dezvoltaționiste devin defuncte.
>
> Marxismul, pe de altă parte, nu a început ca o ideologie a dezvoltării naționale, şi nu este condamnat să fie înțeles numai în această manieră constrângătoare. Există şi alte interpretări posibile ale lui Marx. Şi în deceniile următoare poate avea loc, probabil va avea loc, o dezvoltare a gândirii şi practicii care ne-ar putea permite să ajungem la un nou consens ideologic, la o nouă epistemologie științifică, o nouă istoriografie care va încorpora previziunile şi valorile fundamentale ale lui Marx şi, în spirit marxist, le va depăşi înspre un nou Aufhebung care ar putea permite construcția unei lumi mai democratice, mai egalitare (Wallerstein: 1991, 96-97).

Iată deci adevărata dimensiune a prăpastiei dintre marxism şi leninism. Prăpastia este însă şi mai adâncă între leninismul romantic şi marxism, aşa cum a avut deja ocazia să constatăm. Aşadar, cum ar putea fi analizat leninismul romantic prin intermediul schemei wallersteiniene? Ca poziție geopolitică se încadrează sigur, împreună cu celelalte regimuri de tip leninist, în cadrul semiperiferiei. RSR nu încerca însă să migreze înspre centru ci, mai mult să transforme centrul însuşi în conformitate cu strategia de dezvoltare națională sau mai degrabă ultra-națională de care era animat. Pentru a obține acest rezultat, se

avea în vedere, exact ca în cazul leninismului asianizat, o alianță cu periferia. În viziune romantic leninistă deci, semiperiferia, unde RSR ar fi ocupat un loc central, împreună cu tot mai multe state periferice care s-ar fi dezvoltat pentru a accede la acest nivel – urma să înlocuiască statele capitaliste dezvoltate pentru a se constitui în noul centru, din care influențele „burgheze" urmau să fie complet eradicate.

Pe lângă acesta, perspectiva analitică a lui Wallerstein este deductivă, analizând influențele sistemice ale „economiei lume" asupra actorilor internaționali, în manieră similară cu modul de operare al neorealismului, care insistă asupra celui de al treilea nivel de analiză în RI, acela al structurii internaționale. Însă, așa cum am menționat deja, perspectiva pe care o dezvolt în cadrul acestui studiu pornește de la nivelul al doilea de analiză teoretizat de Waltz, acela al structurii interne, politico-economice, a statelor. Asta din punctul de vedere al teoriilor pozitiviste, clasice, a RI, a căror carențe le-am detaliat la începutul capitolului. Leninismul romantic se pretează însă cel mai bine la o abordare inductivă, așa cum propune socio-constructivismul.

Un alt cercetător contemporan de orientare marxistă, Eric Wolf, distinge, în cheie antropologică în primul rând, trei moduri de producție: capitalist, „tributar" și bazat pe „relații de rudenie". Acestea ar acoperi, în termeni uzuali, lumea întâi, apoi societățile subdezvoltate, influențate încă de anumite forme de feudalism sau de ceea ce Marx numit „modul asiatic de producție" și, în sfârșit, societățile primitive, anistorice, unde relațiile de rudenie intra și inter-tribale alcătuiesc eșafodajul raporturilor sociale (Wolf: 2001, 72-99). Leninismul romantic nu se încadrează nici în modul capitalist de producție, al cărui dușman neîmpăcat se proclamă, nici în cel bazat pe relații de rudenie. Rămâne deci doar modul tributar unde, afirmă Wolf, există o distribuire a producției între factorii decizionali centrali, respectiv cei locali. În funcție de raporturile care se stabilesc între cele două părți, „Societățile istorice întemeiate pe modul tributar pot astfel avea înclinație către centralizare ori fragmentare, sau pot oscila între acești doi poli" (Wolf: 2001, 81). Putem deci considera leninismul romantic un mod de producție tributar, în ciuda indiscutabilei sale modernități, în care tendințele de centralizare au fost impuse de la început și unde nu există abateri oricât de mici de la această regulă. Aici ne vine în ajutor și „neotradiționalismul" teoretizat de Kenneth Jowitt (1993), exemplificând corupția și relațiile personale care distribuie puterea în interiorul regimurilor leniniste târzii, într-un mod asemănător cu comportamentul economic, politic și social al lorzilor feudali din evul mediu. Dar nici modelul teoretic al lui Wolf, fundamentat la rândul său pe o orientare deductivă, nu este satisfăcător pentru o cercetare în profunzime a leninismului romantic.

În sfârșit, Robert Cox, politolog de inspirație gramsciană, propune la rândul său un model de interpretare a funcționării lumii contemporane, bazat, la

fel, pe trei compartimente, dar, de această dată, sociale, nu politico-economice, așa cum am întâlnit la Wallerstein și Wolf.

> Primul nivel îi include pe cei care sunt *integrați* în economia globală. Acest strat începe cu managerii economiei globale în sectoarele public și privat și se termină cu muncitorii relativ privilegiați care servesc producția și finanțele globale, având slujbe destul de sigure. Un al doilea nivel îi include pe cei care servesc economia global într-o manieră subordonată și mai *precară*. Aceștia sunt forța de muncă potențial disponibilizabilă, tărâmul „flexibilității", „restructurării", „reducerii" și „externalizării". (...) Utilizarea tipului periferal și precar este în creștere în țările dezvoltate pe măsură ce proporția locurilor de muncă stabile este în scădere, și caracterizează majoritatea slujbelor industrial în țările sărace. Nivelul de jos îi include pe cei care sunt *excluși* din economia globală. Aici intră șomerii permanenți, munca inutilă sau cei angajați în condiții dezavantajoase și mulți dintre cei care trăiesc în ceea ce un fost comisar European a numit „țările inutile", i.e. acele țări care au puține șanse de a reuși în economia globală (Cox: 2003, 84, subl. în orig.).

Deși perspectiva analitică este, spre deosebire de modelele propuse de Wallerstein și Wolf, inductivă, accentul cade pe factorul social, nu pe cel politico-ideologic. Este tocmai ceea ce diferențiază marxismul de regimurile leniniste, care funcționează, după cum am văzut, „de sus în jos", nu „de jos în sus", trădând încă o dată distanțarea față de concepțiile originare ale lui Marx. Leninismului romantic nu i se poate aplica deci acest model decât printr-o extrapolare politică, în care caz ar ocupa nivelul al doilea al actorilor internaționali având o funcție provizorie, nesigură și „precară" în economia globală capitalistă. În concluzie, regimurile leniniste în general și leninismul romantic în particular nu pot fi cercetate decât parțial, cu atât mai puțin eficient cu ajutorul grilelor conceptuale marxiste, fie ele clasice sau contemporane.

Evaluarea realistă a dimensiunii internaționale a leninismului romantic

La prima vedere, realismul se potrivește ca o mănușă politicii internaționale a leninismului romantic. O afirmă atât cercetători contemporani (Ivan în Ivan: 2009, 108-128; Miroiu: 2005), cât și cercetători activi înainte de 1989. În ultimul caz însă, utilizarea termenului este deseori ambivalentă, așa cum urmează să ne convingem în continuare.

Astfel, pentru Ion Datcu, „Abordarea românească a problematicii modernizării organizațiilor internaționale, cristalizată în gândirea politică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, se distinge prin luciditate, *realism* și spiritul unei înalte răspunderi" (Datcu în Caraciuc: 1980, 109; subl. m.). Dar sensul în care rea-

lismul este utilizat în propaganda oficială ceauşistă diferă radical de semnificaţia care i se atribuie în RI. Referitor la problematica securităţii europene, Romulus Neagu scrie:

> „Noi nu dorim – repet – sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu la 20 noiembrie 1972 – ca conferinţa europeană (sic!) să devină un fel de conferinţă abstractă despre pace, ci să fie o întâlnire care să dea încredere popoarelor în apărarea independenţei şi securităţii lor".
> Această poziţie şi-a găsit exprimarea într-un document de lucru pe care România l-a depus la conferinţă şi care prevedea măsuri concrete de încredere, dezangajare militară şi dezarmare în Europa, într-o *abordare realistă*, de la simplu la complex, adică la început să se întreprindă acţiuni mai uşor de realizat, îndeosebi în direcţia creşterii încrederii, după care, treptat să se treacă la reducerea forţelor armate şi armamentelor, în primul rând nucleare, a bugetelor militare până la eliberarea completă a continentului de coşmarul nuclear (Neagu în Ene: 1985, 80; subl.m).

Tot referitor la securitatea europeană, aflăm de la Constantin Vlad că

> Numai în măsura în care fiecare stat european va fi sigur că independenţa şi integritate sa teritorială nu-i sunt ameninţate, numai în măsura în care fiecare popor va fi convins că-şi poate alege nestingherit calea de dezvoltare se va crea o bază trainică pentru securitatea întregului continent.
> O asemenea *concepţie realistă*, expresie a unei înalte responsabilităţi faţă de pacea şi liniştea poporului român, de destinele păcii şi securităţii pe continent, a constituit şi constituie o notă definitorie pentru politica României în problemele europene (Vlad în Vlad: 1981, 48; subl.m.).

În ceea ce priveşte schimbarea raportului de forţe în plan global, Ceauşescu afirma:

> Desigur, nu suntem chiar atât de idealişti, înţelegem realităţile, ştim că dezvoltarea colaborării internaţionale, accentuarea cursului destinderii nu se înfăptuiesc de la sine, că mai sunt forţe care se opun acestui proces, că mai sunt popoare care se află încă sub asuprire străină, care luptă pentru eliberarea naţională, că politica imperialistă, colonialistă şi neocolonialistă mai provoacă suferinţe popoarelor. De aceea considerăm că trebuie depuse eforturi susţinute din partea tuturor popoarelor pentru a pune cu desăvârşire capăt vechii politici şi România sprijină activ lupta tuturor popoarelor pentru independenţă naţională, colaborează activ cu toate statele care au trecut pe calea dezvoltării independente economico-sociale. Ştim că această colaborare este în folosul fiecărei ţări, dar este şi în folosul progresului general, al păcii în lume... (Ceauşescu: 1988, 87).

Pe de altă parte, în ce măsură leninismul romantic s-a manifestat în plan extern realist în spirit, mai puţin în literă, este o chestiune pe care o vom dezbate imediat după ce va fi reliefat sensul romantic leninist al termenului realism, di-

ferit de cel conservator prin orientarea proiectiv-militantă, dar asemănător acestuia datorită naționalismului și stato-centrismului tipic leninismului romantic.

> Politica externă a României este bazată pe principiile marxist-leniniste. În abordarea problemelor dezvoltării vieții contemporane internaționale ne conducem după concepția materialist dialectic și istorică; *pornim întotdeauna de la realitățile în care trăim, dar, în același timp, privim înainte înspre ceea ce este nou, spre ceea ce se dezvoltă și se afirmă în evoluția lumii contemporane.* O analiză cât de succintă a evenimentelor internaționale demonstrează cu putere că vechea politică imperialistă de dominație și de dictat și-a trăit traiul, că ea este respinsă tot mai mult de popoare, care se ridică cu hotărâre la luptă împotriva acestei politici, pentru a-și apăra libertatea și independența națională, dreptul de a-și hotărî ele însele calea dezvoltării viitoare. Aceasta ne dă certitudinea să afirmăm că, dacă forțele înaintate ale societății se vor uni, vor acționa împreună, ele vor putea pune capăt politicii imperialiste, colonialiste, vor putea preîntâmpina declanșarea unui nou război mondial, asigura pacea și colaborarea între popoare (*Politica internaționalistă...*:1972, 116; subl.m.).

În sfârșit, într-o lucrare encomiastică la adresa concepțiilor internaționale ale lui Ceaușescu, N.S. Stănescu atrăgea

> atenția asupra unei trăsături fundamentale a gândirii președintelui țării noastre, și anume asupra abordării realiste a tuturor problemelor și proceselor instaurării unei noi ordini economice și politice internaționale. Acest realism se referă atât la activitatea de negocieri și tratative în cursul cărora statele își vor apropia între ele pozițiile și, probabil, vor ajunge la puncte de vedere reciproc acceptabile, cât și la abordarea realistă a problemelor noii ordini în domeniul ceretărilor științifice.
>
> Această abordare realistă are la bază o estimare lucidă a realităților, așa cum se prezintă ele în practică, și nu pornind de la imaginea asupra a ceea ce ne-am dori să înfățișeze respectivele realități. În lumea contemporană există, de exemplu, puteri economice mari care exercită deseori un rol dominant în raport cu țări mai mici sau mai puțin dezvoltate. A ignora această realitate în procesul instaurării unei noi ordini economice și politice internaționale ar echivala cu o subestimare a raporturilor de forțe existente și a efectelor pe care le au aceste raporturi de putere, ceea ce ar duce la micșorarea eficienței acțiunilor orientate spre modificarea relațiilor internaționale în sensul creării unor raporturi bazate pe egalitate și avantaje pentru toți partenerii.
>
> Desigur, *nu se poate spune că acceptăm pur și simplu, în mod pasiv, această realitate, ci rebuie să acționăm cu perseverență în direcția modificării realităților existente. Evident, vom putea modifica realitățile numai dacă vom estima cu luciditate posibilitățile, direcțiile de acțiune și mijloacele utilizate pentru realizarea țelurilor pe care ni le-am propus.*
>
> Din această cauză, și în ceea ce privește noua ordine economică și politică internațională trebuie să deosebim ceea ce este realizabil imediat sau în pers-

> pectivă de ceea ce este pur şi simplu nerealizabil. Aş cita în rândul acestor idei nerealizabile pe acelea care promovează o redistribuire mondială a veniturilor. a materiilor prime sau a energiei globului de către un organism supranaţional sau ideile care afirmă că ţările în curs de dezvoltare ar trebui să se bazeze pe asistenţă externă şi să nu întreprindă nimic în direcţia modificării locului lor actul în diviziune mondială a muncii.
>
> Realizabilul se deosebeşte de irealizabil în plan internaţional în funcţie de posibilitatea găsirii unor puncte de convergenţă a intereselor diferitelor state ale lumii. Suverane şi independente, statele vor accepta ca reglementare internaţională numai acele ideie care nu intră în conflict cu propriile interese sau acele măsuri care presupun un echilibru de avantaje şi dezavantaje între parteneri. Interesele proprii sunt apărate de fiecare stat de pe glob, iar administraţia de stat care ar renunţa să apere respectivele interese nu ar face decât să apere interesele altor state (Stănescu în *Concepţia preşedintelui...*: 1976, 236-238: subl. m.).

Reiese, din toate aceste citate, dar şi din capitolele anterioare, că politica externă a României, atât în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej, cât şi de-a lungul „epocii Ceauşescu", are caracteristici care o pot include cu uşurinţă în categoria realistă: strategii sistematice şi puţin riscante de a crea contacte şi posibile parteneriate cu state şi instituţii internaţionale vizate, cântărirea atentă a echilibrului de forţe existent în planurile regionale unde îşi propunea să acţioneze, urmărirea şi declamarea asiduă a intereselor naţionale, a independenţei şi suveranităţii statului român, delimitarea clară a politicii interne de politica externă – deşi, aşa cum am constatat, politica internă şi cea externă se aflau în raport de continuitate la nivel ideologic; trebuiau să se exercite însă în medii diferite şi să adopte astfel posturi diferite pentru maximizarea avantajelor pe care RSR urmărea să le obţină – importanţa incomparabil mai marea acordată statului şi naţiunii în comparaţie cu clasele sociale, şi lista poate continua. De ce atunci realismul este insuficient pentru a analiza în profunzime „internaţionalismul" romantic leninist?

În primul şi cel mai important rând, deoarece nu surprinde – şi nici nu acordă o importanţă prea mare – subsidiarului ideologic al politicii externe a regimurilor leniniste. Chiar dacă, într-o lume „burgheză", acestea au împrumutat tot mai multe caracteristici realiste, şi-au păstrat totuşi o identitate ideologică distinctă (Lynch: 1989, 31). Cu alte cuvinte, realismul omogenizează actorii internaţionali, luând în considerare doar comportamentul lor extern în anumite conjuncturi şi clasificându-l conform unor formule rigide şi lipsite de flexibilitate interpretativă.

Dacă celelalte regimuri leniniste se „îmburghezeau" lăsând garda ideologică jos în faţa vechiului „duşman de clasă", leninismul romantic s-a „îmburghezit" la rândul său, dar din cu totul alte motive. Mai exact, cum am menţionat

într-un capitol anterior, datorită naționalismului constitutiv, a „patriotismului revoluționar socialist" care îl structura. Deşi diferit conceptual de naționalismul „burghez", „şovin" şi „agresiv", naționalismul romantic leninist a antrenat tocmai genul acesta de atitudini şi practici, atât în cadrul PCR, cât şi la nivelul mai larg al societății. În virtutea romantismului care era exprimat la nivel ideologic şi politic printr-un naționalism eroic, mistic şi virulent, cât şi datorită avansului ideologic al ontologiei „burgheze" în a doua jumătate a anilor '70, leninismul romantic a devenit tot mai extrem naționalist în încercarea de a se izola cât mai ermetic posibil în fața acestei tendințe amenințătoare. S-a ajuns deci la exacerbarea componentei naționale a leninismului romantic, insuficient maturizată din punct de vedere leninist: naționalismul „burghez" a revenit în forță pentru a lua locul „patriotismului revoluționar socialist"; dincolo de deosebirile ideologice, în practica socială cele două părți răspândeau aceleaşi tipuri de efecte. Iar cum regimurile realiste, conservatoare şi/sau liberale, sunt la rândul lor naționaliste, chiar dacă într-o formă mai „blândă" sau mai elaborată, avem de-a face cu un numitor comun foarte puternic între leninismul romantic şi conservatorismul realist, insuficient însă pentru a proclama cele două părți ca fiind echivalente.

În al doilea rând, realismul este, în general, o filosofie a *statu-quo*-ului internațional, fiind apreciat şi profesat în special de către marile puteri care dau tonul internațional într-o epocă sau alta. Orientarea sa temporală se axează pe prezent, legitimându-se, în bună tradiție conservatoare, din trecut. Leninismul romantic este departe de aceste caracteristici. RSR nu a legitimat statu-quo-ul internațional, ci l-a contestat permanent şi vehement, dacă ne amintim doar mesajele care propuneau „desființarea simultană a blocurilor militare", identificabile în aproape fiecare discurs internațional al oficialilor regimului. Sigur, aici s-ar putea aduce în discuție ambiția nemăsurată a lui Ceauşescu de a deveni liderul unei puteri europene apreciabile şi regretul său că nu se afla la conducerea uneia dintre superputerile zilei. Nu echivalează asta cu un realism mascat? Avem însă aici exemplul Uniunii Sovietice. Nici unul dintre leninismele sovietice nu poate fi considerat realist, nici chiar leninismul sistemic, pur şi simplu deoarece a acționa şi a te conforma presiunilor mediului internațional nu echivalează cu valorizarea acestuia în sine. Realismul şi leninismul exprimă două ideologii total incompatibile care, deşi s-au influențat reciproc de-a lungul secolului XX, mai ales prima pe ultima, nu au ajuns niciodată să se confunde.

La nivel intern apoi, programele economice, sociale şi politice ale regimurilor leniniste sunt foarte diferite de cele conservatoare sau liberale. Naționalizările, industrializările de anvergură, monopartidismul, cenzura, dinamica socială – toate acestea au la bază o orientare ideologică pretins științifică, legitimată de către istoria aflată în devenire revoluționară, leninistă. Regimurile liberal-conservatoare, realiste în plan extern, urmăresc să-şi maximizeze puterea nu din rațiuni științifice, ci pur politice. S-ar putea afirma chiar că realismul este

o filosofie care îmbracă instinctualitatea umană, agresivă, rapace şi amorală, pe când leninismul este o filosofie (pseudo)ştiinţifică şi (pseudo)religioasă, aşa cum a demonstrat Alain Besançon, care afirmă că duce modernitatea până la capăt, dar nu face decât să o submineze. Avem de-a face în primul caz cu regimuri moderne, pe când în al doilea cu regimuri post-anti-moderne, în sensul de originate din modernitate, dar paricidale, „mai catolice decât papa", pentru a utiliza o formulare populară.

În concluzie, realismul este neîndestulător pentru a oferi o explicaţie pătrunzătoare a comportamentului internaţional al RSR şi ideologiei subiacente acestuia, leninismul romantic. Iar „realismul politic" al lui Morgentahu era cunoscut şi blamat de către cercetători români ai relaţiilor internaţionale ca reprezentant al „imperialismului" american. Scria Ovidiu Trăsnea:

> După al Doilea Război Mondial S.U.A. au încercat să-şi impună hegemonia mondială, legitimată prin doctrina «secolului american» şi fundamentată de unii exponenţi ai «realismului politic». Practica folosită variază, desigur, după poziţii specifice de clasă (sau fracţiune de clasă), după raportul de forţe concret istoric care (sic!) o exprimă. Anticomunismul a fost nevoit să se «aclimatizeze» cu succesele comunismului. Această adaptare a şi condiţionat evoluţia acestuia, care prin esenţa sa este manifestarea temei imperialiştilor în faţa viitorului, viitor care îşi are originile în tendinţele reale ale dezvoltării istorice prezente (Trăsnea în Cazacu: 1984, 52).

Evaluarea social-constructivistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic

Dacă realismul, pluralismul şi marxismul sunt toate teorii pozitiviste. bazate pe distincţia dintre cercetător şi obiectul cercetat, respectiv fapte şi valori, socio-constructivismul propune o direcţie de analiză radical diferită, ceeea ce îl transformă într-o nouă teorie socială, o nouă ontologie, acesta fiind deci mai mult decât o simplă teorie a relaţiilor internaţionale.

Un aspect important al socio-constructivismului, pe care am încercat să îl evidenţiez, indirect, de-a lungul întregii lucrări, este perspectiva inductivă a obiectului cercetat. Socio-constructivismul propune, atât la nivel practic, respectiv analitic, abordarea empatică a actorilor internaţionali. Miza demersului este înţelegerea profundă a acestora şi, în primul rând, identificarea numitorilor comuni pentru identificarea posibilităţilor de acţiune comună şi integrarea funcţională a diferenţelor. Cu alte cuvinte, cunoscându-l pe celălalt, istoria, cultura şi obiceiurile, înţelegem mai bine resorturile motivaţionale care îi ghidează comportamentul internaţional şi astfel îi putem anticipa sau, în cel mai bun caz influenţa deciziile în sens constructiv, evitând situaţiile tensionate sau conflictele (Shafir: 2010b, 396; vezi şi Docea: 2010, 79-100).

Sigur, a fi empatic în raport cu principiile şi obiectivele leninismului romantic nu reprezintă o soluţie, nici pentru cercetător, nici pentru politician. Ideologia şi practica unei dictaturi care poate concura cu uşurinţă pentru o poziţie fruntaşă în cadrul celor mai opresive regimuri ale secolului XX nu pot şi nu trebuie acceptate ca atare. Problema este că nici nu au putut fi metamorfozate într-o variantă mai blândă, deoarece aceasta ar fi echivalat automat cu „deviaţionismul mic-burghez" şi reducerea „combativităţii revoluţionare", indispensabilă pentru perpetuarea utopiei ideocratice romantic leniniste. Ceea ce am încercat însă a fost să înţeleg şi să analizez leninismul romantic din interior, punând pe planul doi metodologiile ştiinţifice „burgheze": ce ontologie îşi propun regimurile leniniste, şi leninismul romantic în particular, să articuleze, altfel spus. Rezultatul este impresionant nu prin complexitate, ci tocmai prin simplitatea mecanică de care dă dovadă: un sistem de contra-idei fundamentat prin preluarea pe jumătate şi denaturarea unor idei „burgheze", utilizate acum ca arme de luptă pentru configurarea unei lumi post-„burgheze". Sau, aşa cum afirmam în detalierea cadrului conceptual al lucrării, regimurile leniniste aspiră să creeze o lume post-politică prin exacerbarea însăşi a mijloacelor politice care le stau la dispoziţie în acest sens.

Ne putem întreba: cum funcţionează în cadrul regimurilor leniniste premisa socio-constructivistă conform căreia actorii internaţionali îşi creează şi recreează permanent identităţile prin intermediul intercţiunilor dintre ei înşişi, pe de o parte, respectiv a interacţiunilor dintre actori şi structurile internaţionale? Cum au apărut regimurile leniniste şi cum s-au dezvoltat în conformitate cu această viziune, pe care par să o contrazică? Pentru a răspunde, trebuie să începem cu originile ideologice ale leninismului. Imediat după 1917, tânărul stat sovietic nu a avut corepondenţi politici externi, ci doar ideologici. Leninismul a fost influenţat de marxism, pe care l-a distorsionat, marxismul a fost influenţat de hegelianism, pe care l-a rândul său l-a distorsionat, transferându-l din plan metafizic în plan material, Hegel s-a inspirat la rândul său din idealismul clasic german, cu precădere Kant, pe care l-a reinterpretat, pornind de la sensul esenţialmente empiric al filosofiei sale pentru a îl extrapola în planul ideilor, Kant a fost influenţat de Hume şi de filosofia empirică, pe de o parte, respectiv de iluminismul lui Rousseau, pe de cealaltă parte; utilizând metoda arheologiei filosofice, am putea ajunge, pas, cu pas, până la filosofia greacă. Ca sistem de idei deci, leninismul nu s-a născut pe un teren gol; a avut rădăcini filosofice profunde, dar care nu pot fi respnsabilizate pentru apariţia sa. Majoritatea sistemelor intelectuale occidentale au produs versiuni inchizitoriale, dacă luăm numai exemplul iluminismului contrapus terorii iacobine; asta deoarece, aşa cum pertinent a observat Raymond Aron, filosofiilor li se pot imprima relativ facil sensuri „monstruoase". Ca sistem politic şi armătură ideologică însă, regimul bolşevic a reprezentat o formă de stat *sui-generis*. Este important de insistat aici asupra

dimensiunii ideologice a leninismului revoluționar, care oferă în cea mai mare măsură măsura identității sale. Uniunea Sovietică s-a născut și a intrat în arena internațională datorită leninismului mai presus de orice altceva, iar ideologia proprie Moscovei constituia de fapt o nouă ontologie, ermetică, militantă și total insensibilă în raport cu provocările științifice și intelectuale ale lumii „burgheze". Este posibil ca, în absența leninismului, autocrația rusă să fi fost înlăturată printr-o revoluție sau alta și înlocuită de o nouă formațiune politică; aceasta însă ar fi putut fi foarte bine o putere *statu-quo*, realistă probabil, care ar fi încercat să își maximizeze interesele utilizând cadrul internațional dat și, mai mult, gândindu-se pe sine și lumea înconjurătoare în termeni diferiți probabil de raționalismul european și apropiați mai degrabă conservatorismului. Eurasianismul ar fi putut constitui probabil o nouă alternativă ideologică la această formă de stat post-țaristă. Ideea este însă că atât raționalismul european, cât și conservatorismul (tot european), eurasianist sau nu, reprezentau, pentru leninism, filosofii „burgheze", deoarece, din orice unghi ar fi privit realitățile politice, economice, sociale și culturale existente, acestea nu încercau decât să le amelioreze, utilizând programe diferite în acest scop, nu să le schimbe radical, violent și numai „de sus", prin intermediul partidului de avangardă care punea la treabă forțele istoriei, inerent regimurilor leniniste.

Din acest punct de vedere, leninismul ca mișcare ideologică s-a născut „de jos", în cadrul grupurilor care alcătuiau inteligheția rusă din a doua jumătate a secolului XIX. Însă avem de-a face aici cu o formă de socializare aparte, izolată de marea masă a populației și persecutată politic, a cărei radicalizare este un proces treptat; grupările socialiste se asemănau unor secte religioase fanatice, care își extrăgeau veracitatea și puterea de a continua în manieră autoreferențială: empiricul, realitatea observabilă, conta tot mai puțin din moment ce respingea sau se arăta indiferentă față de proiectul revoluționar. Și astfel, încă din preistoria sa, leninismul s-a constituit ca o formă de socializare aparte. Ulterior, după ce a devenit regim politic, extinzându-se după 1945 în Europa de Est și Asia, leninismul (de acum post-revoluționar) a influențat enorm relațiile internaționale, rămânând însă la fel de autoreferențial și imun la ideile și practicile „burgheze" ale lumii înconjurătoare. Pe de altă parte, și lumea occidentală a influențat la rândul ei leninismul sovietic, mai ales ultimele trei forme ale existenței sale, europenizat, sistemic și post-bolșevic, ultima putând fi considerată de asemenea o fază intermediară între leninism și noua realitate „burgheză" pe cale de a îi lua locul.

Și leninismul romantic a fost, prin naționalismul structurant care se afla la baza sa, marcat de contactul cu această formă de ideologie, „burgheză" în esența ei, și deci de idei occidentale, în ciuda intransigenței cu care le admonesta și se detașa de ele. Implementată ca o formă de leninism post-revoluționar, geneza leninismului romantic începe cu adevărat de abia la începutul anilor '60,

când politica externă a RPR se distanțează tot mai mult de Moscova, iar regimul dejist este nevoit să își refundamenteze identitatea și legitimitatea pe elemente endogene, renunțând la legitimarea exogenă dată de comunismul sovietic. Este adus astfel în prim-plan naționalismul multisecular românesc, păstrându-se în același timp cadrul ideologic leninist. Cele două ideologii, leninistă și națională, au fost integrate cu succes în textura ideatică romantic leninistă, ajungându-se astfel la un melanj ideologic specific spațiului românesc.

În orice variantă a sa, leninismul a reprezentat o construcție socială politică, adică o socializare „de sus". Leninismul romantic nu face excepție. Beneficiind de anterioritatea altor forme de leninism sovietic, a căror experiență și intervenție directă (leninismul post-revoluționar) au adus un aport constitutiv la gestația sa intelectuală și politică, leninismul romantic este influențat cel puțin la fel de mult, așa cum am menționat, de o altă ideologie, cea națională. Urmărind convertirea societății la propriul proiect revoluționar, direcția de acțiune a leninismului romantic a fost întotdeauna „de sus" în „jos". Acesta este un prim motiv, tipic tuturor regimurilor leniniste, pentru care leninismul romantic reprezintă o construcție socială aparte: datorită izolării intelectuale și a atmosferei radicale și intransigente în care a luat naștere, ambele contribuind la osificarea sa ideologică și la hașurarea singurei modalități de acțiune pe care a cunoscut-o și utilizat-o: cea politică, „de sus" în „jos".

Pentru a aplica leninismului romantic modelul constructivist onufian, trebuie să începem de la normele și regulile în vigoare în RSR, atât la nivelul PCR cât și al societății în ansamblu. Știm de la Onuf că normele și regulile se află între actori și structuri, reprezentând mijloacele pe care actorii le utilizează pentru a își urmări interesele în sensul utilizării a cât mai multe resurse disponibile; acționând, actorii reproduc, prin dispozițiile lor comportamentale, structurie sociale din care fac parte (Onuf: 1989). Dar normele și regulile lui Onuf nu înseamnă numai legi, acestea reprezentând numai învelișul lor exterior, superficial – ci mult mai mult, înglobând practici, habitusuri – conceptul îi aparține sociologului francez Pierre Bourdieu și semnifică „principiul generator și unificator care retraduce caracteristicile intrinseci și relaționale ale unei poziții (sociale, n.m.) într-un stil de viață unitar, adică un ansamblu unitar rezultat dintr-o selecție de persoane, bunuri și practici" (Bourdieu: 1999, 15) – și dispoziții sociale care dau naștere unor forme de autoritate specifică. Leninismul romantic și-a creat propriul sistem normativ-legislativ pe care l-a impus populației, pe de o parte pentru a o înregimenta, pe de altă parte pentru a se reproduce. Se impune aici o distincție. Unitatea de analiză a fenomenului leninist este partidul. Pe cale de consecință, „paradigma operativă" leninistă constă în norme și reguli (centralismul democratic) care instituie o formă unică de autoritate a cărei scop este asertivizarea partidului însuși (acesta este de cele mai multe ori, așa cum am constatat, penetrat de influențe „burgheze" și „mici-burgheze"), pe lângă crea-

rea unei hegemonii bazată pe acte de vorbire, reguli şi autoritate de tip asertiv. menită a înregimenta ideologic societatea asupra căreia leninismul se exercită. Aşa cum ne amintim, în cadrul leninismului romantic, dar şi a leninismului postrevoluţionar care l-a precedat, diferenţa fiind dată în primul rând de intensitatea propagandei, avem de-a face cu acte de vorbire asertive, apoi directive şi, nu în ultimul rând, angajante. Nu are rost să intrăm, din raţiuni care ţin de dimensiunile acestei cărţi, în amănunte; cititorul se poate convinge din citatele prezente în text că, atât în perioada Gheorghiu Dej, cât şi în timpul „epocii Ceauşescu". principalele formule prin care regimul se adresa populaţiei erau în primul rând instructive, prezentând informaţiile ca şi cum nu ar fi existat alternative în ceea ce priveşte interpretarea lor: „oamenii muncii îşi exprimă convingerea...", „trădătorii...", „poporul nostru îşi exprimă profunda satisfacţie...", „fracţioniştii au încălcat...", „este dreptul exclusiv al fiecărui partid...", „...vigilenţa revoluţionară nu constituie un act de conjunctură, ci o normă de conduită...", „Faptul că România este membră a Pactului de la Varşovia nu este de natură să limiteze în vreun fel politica sa externă independentă....", „Orânduirea noastră este puternică, de neclintit, ea se bazează pe voinţa de fier a poporului...", „...pactele privitoare la drepturile omului nu pot fi folosite în scopul amestecului în treburile interne ale altui stat pe motiv că acel stat nu respectă prevederile pactului...". „Nici un abuz, nici o nedreptate, nici o încălcare a normelor sociale nu pot lăsa indiferent pe un membru de partid...", „Internaţionalismul presupune în mod necondiţionat existenţa liberă şi egală în drepturi a naţiunilor...", „...în România socialistă s-a pus capăt pentru totdeauna relaţiilor de asuprire socială şi naţională....". Şi lista poate continua.

Respectarea absolută a deciziilor PCR şi a legilor RSR, şi adoptarea. din convingere, a „justeţii" şi infailibilităţii lor, evitarea pe cât posibil a contactelor cu străinii, denunţarea abaterii de la „morala socialistă", „sabotarea proprietăţii socialiste", remedierea insuficientei pregătiri ideologice şi insuflarea unui elan revoluţionar corespunzător, pentru a enumera doar câteva – reprezintă acte de vorbire directive pe care oficialii şi propagandiştii regimului le făceau cu ocazia fiecărei şedinţe de partid sau manifestări publice. Iar în particular, merită să amintim din nou aici poate cel mai important act de vorbire directiv pe care Ceauşescu l-a utilizat: „când mă refer la indicaţii, numai de la secretarul general al partidului le primiţi. Nimeni nu poate să se adreseze şi să dea vreo indicaţie. Oricine ar încerca, să nu luaţi în seamă. Aceasta este disciplina de partid şi este lege pentru toţi comuniştii, oriunde sunt puşi să lucreze" (Pavelescu, Dumitru: 2007, 314). Costurile nerespectării acestor norme şi reguli erau binecunoscute de către populaţie.

Pe de altă parte însă, existau şi acte de vorbire angajante, identificabile în primul rând în mesajele care promiteau, întotdeauna în viitor, bunăstare socială generală bazată pe o industrializarea adecvată şi un mod de producţie

echitabil care să elimine diviziunea muncii, sursa de altfel, aşa cum postulase Marx, a fenomenului capitalist. Pentru a se ajunge acolo era nevoie însă de muncă, abnegaţie şi dăruirea eroică a tuturor cetăţenilor proiectului revoluţionar al partidului; „combativitate revoluţionară", fermitate, intransigenţă şi vigilenţă în vederea depistării („demascării") „duşmanilor de clasă" interni sau externi, a căror număr crescuse exponenţial cu inadecvarea leninismului romantic la o lume tot mai „burgheză". În termeni nepretenţioşi, se poate spune că PCR a folosit tactica „bâtului şi a morcovului" pentru a conduce. Dar, pe măsură ce morcovul devenea tot mai mic şi mai sărăcăcios, bâtul creştea proporţional. Represiunea se amplificase puternic, aşa cum am putut constata, în ultimul deceniu al existenţei RSR, pe măsură ce resursele, atât interne, cât şi externe, se diminuau, iar populaţia, tot mai nemulţumită, se distanţa progresiv de obiectivele ideologice ale regimului, dacă fusese vreodată apropiată de ele. Confruntat cu planuri de acţiune tot mai ostile – proteste internaţionale, indiferenţa transformată gradual în nemulţumire a populaţiei – leninismul romantic s-a comprimat şi a adoptat o postură tot mai agresivă, care ar putea fi numită, am argumentat în capitolul anterior, insular-represivă.

Interesant de observat este că, în plan internaţional, leninismul romantic a adoptat aceleaşi acte de vorbire, chiar în aceeaşi ordine am putea spune – asertive, directive, respectiv angajante – insistând asupra necesităţii punerii în practică a „noii ordini internaţionale" prin restructurarea instituţiilor şi a comerţului internaţional şi, nu în ultimul rând, a dezarmării şi a eliminării armamentului nuclear, obiective care, odată aflate pe agenda internaţională de lucru, ar fi întrunit adeziunea nemijlocită a RSR. Trebuie menţionat faptul că, dacă la nivel intern leninismul romantic se afla, aşa cum voi argumenta în continuare, între o structură şi un agent, înclinând însă preponderent spre structură, în plan internaţional, aşa cum ştim de la la Harry Gould (1998, 79-100), socio-constructivismul abordează statele ca agenţi în raport cu structura internaţională (instituţii, organizaţii, raporturi de forţe etc.), în plan intern tratându-i însă ca structuri care se reproduc prin intermediul agenţilor sociali, cărora le pun la dispoziţie un sistem de reguli prin intermediul cărora aceştia îşi maximizează interesele cu un minim de costuri. Deci, pentru a se putea adapta mediului internaţional extrăgând un maximum de beneficii, leninismul romantic a pus în scenă un tip de discurs mai apropiat ca ton moralizator discursurilor „burgheze". Dar leninist în esenţă şi naţionalist în strategie. Utilizând însă aceleaşi acte de vorbire, aparent cosmetizate şi impregnate de termeni „burghezi" pentru a fi servite drept contra-discurs în competiţia cu ideologia dominantă, „burgheză", leninismul romantic a demonstrat din plin continuitatea dintre politica sa internă şi cea internaţională, ambele fundamentate de o ideologie unitară, fascinantă la modul negativ prin simplitatea şi coerenţa cu care se încăpăţâna să îşi afirme identitatea distinctă.

Pentru că despre identitate este vorba până la urmă, despre modul în care se imagina şi se construia leninismul romantic, invitându-i şi pe ceilalţi să

îl recepteze la fel. Constituit din îmbinarea a două ideologii, leninism şi naţionalism romantic, leninismul romantic a fost animat şi a încercat să impună asupra societăţii române o *identitate paramodernă* (aşa cum am menţionat şi în capitolul teoretic, termenul „paramodernitate" este împrumutat din Matei: 2007). Paramodernă deoarece se află cu un picior în trecut şi cu altul în viitor. Dimensiunea antimodernă a leninismului romantic rezidă în caracterul său elitar, arhaic, romantic, prin care prezentul era respins în numele unor mitologii eroice în care Feţi-Frumoşi distrugeau balaurii moderni ai imperialismului, făcând din România o putere respectabilă şi un lider de opinie la nivel global. Dimensiunea modernă a leninismului romantic are două componente: una materială şi una ideologică, ambele leniniste. Industrializarea masivă, construirea de infrastructuri şi lărgirea spaţiului locativ urban reprezintă componenta materială a dimensiunii moderne a leninismului romantic. Componenta ideologică este dată de principiile clasice ale leninismului, pe care nu mai are rost să le menţionăm aici. Sigur, caracterizarea ei drept modernă implică anumite riscuri deoarece, aşa cum am văzut, leninismul poate fi considerat mai degrabă o progenitură paricidală a modernităţii în sensul în care o distruge cu patos pretinzând că nu face altceva decât să o înfăptuiască în conformitate cu autentica ei menire, aceea de a asigura egalitate în măsura în care asigură libertate. Neputând şi nepropunându-şi de fapt să le garanteze perfect pe ambele, modernităţii i se reproşează deci ceva peste puterile şi peste obiectivele sale.

Pentru a duce analiza până la capăt, trebuie luat în calcul rolul vital pe care Onuf îl atribuie asimetriei distributive a resurselor, inerentă, în diferite dozaje, tuturor societăţilor, şi invers proporţională cu bunăstarea şi, dacă se poate spune aşa, sănătatea socială. În termeni pur tehnici, asimetria existentă în RSR pare, în contextul actualei crize economice, mai redusă decât asimetria existentă în România actuală. Dar acest fel de a pune problema este fals şi periculos. Fals, deoarece penuria economică existentă în RSR în anii '80 (şi nu numai) indică o gestionare defectuoasă a resurselor, pe care amplificarea izolării PCR în raport cu societatea o intensifica. Aşa cum resursele sunt multiple, economice, politice, culturale, sociale, asimetriile sunt multiple. Onuf subliniază foarte clar că asimetriile nu pot fi reduse la componenta materială, deşi îi atribuie acesteia un rol important în înţelegerea structurii şi funcţionalităţii unei societăţi. Asimetria economică şi implicit socială între elita politică română şi societate s-a amplificat pe măsură ce resursele agricole ale RSR erau exportate pentru a acoperi o uriaşă datorie externă contractată în baza unei industrializări defectuoase şi depăşite. Dacă această asimetrie este mai mare astăzi decât în acea perioadă este o întrebare la care nu pot răspunde, pe de o parte, din lipsa unei profunde documentări empirice în acest sens, pe care, de altfel, nici nu am avut-o în vedere, şi, pe de altă parte, deoarece ar însemna să comparăm două Românii totalmente diferite, operaţie pentru care, probabil, ne lipsesc instrumentele de analiză adec-

vate. Ceea ce se poate stabili în schimb cu claritate este faptul că asimetriile de tip politic şi cultural erau de departe mai mari în perioada romantic leninistă decât în prezent. Regimul nu tolera, aşa cum am observat, nici cea mai limitată formă de pluralism politic, iar permanenta agresiune ideologică la care supunea populaţia se traducea prin tentativa de a inocula un nou vocabular al relaţiilor interumane, având în subsidiar o asertivitate totală care ar fi făcut gradual imposibilă orice gândire a unei alternative.

Apoi, o anumită nostalgie după securitatea socială existentă în timpul leninismului romantic, inteligibilă în tumultuosul context economic şi social al prezentului, este periculoasă deoarece preţul cu care această securitate se plătea era mult prea mare pentru a fi acceptat într-un prezent foarte divers din punct de vedere al posibilităţilor de informare şi de contestare, pentru a menţiona numai acest aspect – cel puţin pentru o perioadă de timp mai lungă. Iar dacă totuşi preţul ar fi acceptat, securitatea socială nu ar fi putut dura: o demonstrează clar eşecul economic al leninismului romantic, retradus aproape simultan în termeni sociali. Problema imposibilităţii existenţei separate a democraţiei sociale, economice şi politice a fost analizată de către politologul italian Giovanni Sartori, care demonstrează concludent că democraţia socială (societatea civilă) şi cea economică (invertiţii private, antreprenoriat, care să conlucreze cu statul în menţinerea unui climat economic echilibrat şi corect) nu pot exista în absenţa democraţiei politice, adică în absenţa asigurărilor de libertate de asociere în scopuri civice sau pentru profit economic, a căror garanţie nu poate fi oferită decât de către un regim plural (vezi Sartori: 1999, 36-37).

Ideologii PCR erau conştienţi de apatia şi pasivitatea populaţiei în raport cu ideologia oficială – tocmai de aici „tezele din iulie" şi atenţia specială acordată de Ceauşescu acestui capitol – dar sperau ca, în timp, populaţia să fie atrasă de principiile naţionaliste profesate de regim (o predicţie destul de reuşită) iar „limba de lemn", impregnată până la refuz de acte de vorbire asertive, să se integreze tot mai mult în limbajul popular, contribuind astfel la crearea „conştiinţei socialiste". Revin în acest punct la precizarea făcută în capitolul teoretic: în cazul leninismului romantic, normele şi regulile de care a făcut uz sunt mai importante dacă dorim să îl analizăm din punct de vedere ideologic şi politic decât practicile sociale pe care le-a pus în scenă, printre care duplicitatea ocupă cu siguranţă primul loc. Acestea ar fi fost de preferat în cazul unei analize sociologice, demers pe care lucrarea de faţă nu l-a avut în vedere.

Respectarea necondiţionată a deciziilor partidului şi a sistemului legislativ în vigoare şi „creşterea rolului conducător al PCR", împreună cu toate normele ideologice şi multiplele lor faţete politice, economice şi sociale, discutate de-a lungul lucrării – toate acestea circumscrise desigur „construcţiei socialismului" în variantă romantic leninistă – constituie sau ar fi trebuit să constituie liantul dintre regim şi societate. Actorii sociali urmau să utilizeze cadrul legic dat

vate. Ceea ce se poate stabili în schimb cu claritate este faptul că asimetriile de tip politic şi cultural erau de departe mai mari în perioada romantic leninistă decât în prezent. Regimul nu tolera, aşa cum am observat, nici cea mai limitată formă de pluralism politic, iar permanenta agresiune ideologică la care supunea populaţia se traducea prin tentativa de a inocula un nou vocabular al relaţiilor interumane, având în subsidiar o asertivitate totală care ar fi făcut gradual imposibilă orice gândire a unei alternative.

Apoi, o anumită nostalgie după securitatea socială existentă în timpul leninismului romantic, inteligibilă în tumultuosul context economic şi social al prezentului, este periculoasă deoarece preţul cu care această securitate se plătea era mult prea mare pentru a fi acceptat într-un prezent foarte divers din punct de vedere al posibilităţilor de informare şi de contestare, pentru a menţiona numai acest aspect – cel puţin pentru o perioadă de timp mai lungă. Iar dacă totuşi preţul ar fi acceptat, securitatea socială nu ar fi putut dura: o demonstrează clar eşecul economic al leninismului romantic, retradus aproape simultan în termeni sociali. Problema imposibilităţii existenţei separate a democraţiei sociale, economice şi politice a fost analizată de către politologul italian Giovanni Sartori, care demonstrează concludent că democraţia socială (societatea civilă) şi cea economică (invertiţii private, antreprenoriat, care să conlucreze cu statul în menţinerea unui climat economic echilibrat şi corect) nu pot exista în absenţa democraţiei politice, adică în absenţa asigurărilor de libertate de asociere în scopuri civice sau pentru profit economic, a căror garanţie nu poate fi oferită decât de către un regim plural (vezi Sartori: 1999, 36-37).

Ideologii PCR erau conştienţi de apatia şi pasivitatea populaţiei în raport cu ideologia oficială – tocmai de aici „tezele din iulie" şi atenţia specială acordată de Ceauşescu acestui capitol – dar sperau ca, în timp, populaţia să fie atrasă de principiile naţionaliste profesate de regim (o predicţie destul de reuşită) iar „limba de lemn", impregnată până la refuz de acte de vorbire asertive, să se integreze tot mai mult în limbajul popular, contribuind astfel la crearea „conştiinţei socialiste". Revin în acest punct la precizarea făcută în capitolul teoretic: în cazul leninismului romantic, normele şi regulile de care a făcut uz sunt mai importante dacă dorim să îl analizăm din punct de vedere ideologic şi politic decât practicile sociale pe care le-a pus în scenă, printre care duplicitatea ocupă cu siguranţă primul loc. Acestea ar fi fost de preferat în cazul unei analize sociologice, demers pe care lucrarea de faţă nu l-a avut în vedere.

Respectarea necondiţionată a deciziilor partidului şi a sistemului legislativ în vigoare şi „creşterea rolului conducător al PCR", împreună cu toate normele ideologice şi multiplele lor faţete politice, economice şi sociale, discutate de-a lungul lucrării – toate acestea circumscrise desigur „construcţiei socialismului" în variantă romantic leninistă – constituie sau ar fi trebuit să constituie liantul dintre regim şi societate. Actorii sociali urmau să utilizeze cadrul legic dat

pentru a îşi atinge obiectivele, devenind, în acelaşi timp, treptat, parte a structurii romantic leniniste pe care acţiunile lor o confirmau şi o reproduceau în aceeaşi măsură. Problema pe care o întâmpinăm aici, şi care constituie, cred, drama majoră a leninismului romantic, este că acesta nu a devenit realmente o structură, cel puţin în sensul pe care îl atribuia termenului, continuând să se comporte în paralel ca un agent. Pentru a se constitui într-o structură, regimului îi trebuia legitimitatea socială pe care nu a avut-o niciodată, fiind impus din exterior şi, cum ne amintim, „de sus"; apoi, după cum ştim, regimurile leniniste consideră societăţile inamici ideologici structurate de spirit „burghez" şi „micburghez" care trebuie educate astfel încât să dezvolte „conştiinţa socialistă" indispensabilă „construirii socialismului". Paradoxul este deci că leninismul romantic a fost şi structură, dar şi agent în raport cu structura socială care se încăpăţâna să nu se lase înregimentată, nedezvoltând „conştiinţa socialistă" de care regimul avea nevoie pentru a-şi duce la bun sfârşit planurile. O structură ideologico-politică insuficient de structurantă în raport cu structura socială asupra căreia se exercita, pentru a îl parafraza pe Giddens.

Leninismul romantic a sfârşit aşa cum a existat: într-o lume pe care nu a înţeles-o, sau pe care a înţeles-o doar în măsura în care a avut nevoie pentru a o asedia. Proiectul său hegemonic bazat pe asertivitate absolută s-a erodat progresiv devenind, în ciuda agresivităţii ideologice manifestate, din ce în ce mai fragil. Iar în decembrie 1989, societatea s-a ridicat împotriva regimului, într-un puseu revoluţionar pe care Marx, înclin să cred, l-ar fi salutat, mai ales că părea o aplicare a unui principiu pe care l-a atribuit în *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte* „burgheziei revoluţionare": „*Mai bine un sfârşit groaznic, decât o groază fără de sfârşit!*" (Marx: 1949, 317; subl. în orig.).

Bibliografie

Documente inedite

„Aprovizionarea României în produse energetice" (1975), I.D., Q-381, R., 9 mai, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Ascultarea postului de radio Europa Liberă" (1971), I.D., D. 128, V.R., 20 august, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Aspecte privind politica în problema minorităților" (1974), I.D., Q-325, R., 17 mai, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Background Report. Romania" (1959), *Radio Free Europe Research*, 24 December, Arhiva 1989.
„Background Report. Romania" (1961), *Radio Free Europe Research*, 19 April, Arhiva 1989.
„Background Report. Romania" (1963), *Radio Free Europe Research*, 24 September, Arhiva 1989.
„Câteva detalii privind exporturile românești la sfârșitul anului 1974" (1975), I.D., Q-362, V.R., 16 ianuarie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Cum sunt pregătite discursurile lui Ceaușescu" (1973), I.B., Q-124, 22 martie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Despre creația societăților mixte în România" (1973), I.D., Q-190, V.R., 5 decembrie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Despre emisiunile postului «Europa Liberă» și ascultarea lor" (1972), I.D., Q-101, V.R., 6 ianuarie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Despre felul cum se concep afacerile comerciale cu țările străine" (1972), I.D., Q-119, R., 23 februarie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Despre gărzile patriotice" (1971), I.D., D. 149, R., 28 septembrie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Despre stilul de muncă al președinților RSR – dela Gheorghiu-Dej la Ceaușescu", raport confidențial, nedatat al Radio Europa Liberă, probabil 1972, Open Society Archives.
„Din dificultățile industrializării române" (1974), I.D., Q-341, R., 23 iulie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Din neajunsurile comerțului exterior român" (1972), I.D., Q-107 R., 17 ianuarie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„După respingerea cererii române adresată Pieții Comune" (1972), V.R., Q-170, 3 August, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Eastern Europe's treaties with Moscow: points the Rumanians will be looking for" (1970), *Situation Report. Romania*, no. 12, 1 July, Arhiva 1989.
„Economia română şi conjunctura monetară actuală" (1974), I.D., Q-336, V.R., 12 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Hungarian-Romanian relations: more than a polemic among writers" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 12, 11 May, Arhiva 1989.
„Impresii privind ascultarea postului «Europa Liberă»" (1972), I.D., Q-147, V.R., 4 mai, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Influenţa postului «Europa Liberă» în populaţia română" (1973), I.D., Q-152, V.R., 4 iunie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„În legătură cu reforma economică română" (1974), I.D., Q-329, V.R., 18 iunie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„În legătură cu societăţile mixte din România" (1974), I.D., Q-309, V.R., 11 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Încadrare tot mai strânsă a economiei române în CAER" (1975), I.D., Q-365, V.R., 31 ianuarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Noi societăţi comerciale mixte române" (1972), I.D., D. 137, R., raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Noi tentative de redresare a economiei române" (1972), I.D., Q. 110, V.R., 1 februarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Noua politică de împrumuturi a României" (1974), I.D., Q-343, V.R., 16 septembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Pătrunderea economică română în America Latină" (1974), I.D., Q-308, V.R., 8 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Politica economică română în ţările arabe" (1974), I.D., Q-312, V.R., 25 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Politica societăţilor mixte în România" (1974), I.D., Q-357, R., 9 decembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Populaţia ţării şi postul de radio «Europa Liberă»" (1973), I.D., Q-133, V.R., 10 aprilie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Problema societăţilor mixte şi deficitul balanţei comerciale române" (1974), I.D., Q-354, V.R., 18 noiembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Report on Rumania: background and current situation" (1959), *Radio Free Europe Research*, 24 December, Arhiva 1989.
„România pe pieţele arabe din Orientul Mijlociu" (1974), I.D., Q-339, V.R., 22 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„România pe pieţele din ţările Americei Latine" (1974), I.D., Q-340, V.R., 22 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„România şi organizaţiile economice internaţionale" (1974), I.D., Q-334, R., 8 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„România şi Piaţa Comună" (1974), I.D., Q-350, V.R., 22 octombrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„România şi schimburile comerciale Est-Vest" (1975), I.D., Q-376, R., 2 aprilie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Rumania and her allies: August 21 and after" (1968), *Situation Report. Romania*, no. 12, 6 September, Arhiva 1989.
„Rumania's foreign policy «debate» – an assertion of emancipation but no political sensations" (1967), *Situation Report. Romania*, 8 July, Arhiva 1989.
„Rumania-Israel's first East European partner" (1968), *Situation Report. Romania*, no. 3, 14 February, Arhiva 1989.
„Rumanian credits to other countries" (1975), *Situation Report. Romania*, no. 180, 22 December, Arhiva 1989.
„Schimburile economice române cu țările arabe" (1975), I.D., Q-373, V.R., 19 martie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Siderurgia română în ansamblul siderurgiei mondiale" (1974), I.D., Q-346, V.R., 30 septembrie, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„Situation Report. Romania" (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 26, 13 July, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 33, 23 September, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 28, 19 August, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 23, 14 July, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 33, 23 September, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1977), *Radio Free Europe Research*, no. 8, 11 March, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1977), *Radio Free Europe Research*, no. 22, 8 July, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 16, 21 June, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 10, 25 April, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 16, 21 June, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1980), *Radio Free Europe Research*, no. 12, 23 September, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1980), *Radio Free Europe Research*, no 15, 31 October, Arhiva 1989.
„Situation Report. Romania" (1982), *Radio Free Europe Research*, no. 11, 15 June, Arhiva 1989.
„Situation Report. Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 42, 22 May, Arhiva 1989.
„Situation Report. Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 45, 29 May, Arhiva 1989.
„Situation Report. Rumania" (1969), *Radio Free Europe Research*, no. 53, 10 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 23, 18 June, Arhiva 1989.
„Situation Report. Rumania" (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 24, 22 June, Arhiva 1989.
„Speculations about Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 16, 6 November, Arhiva 1989.
„Tendințele economice din România" (1973), I.D., Q-161, V.R., 9 august, raport confidențial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.
„The new Soviet-Rumanian friendship treaty" (1970), *Situation Report. Romania*, 9 July, Arhiva 1989.
„Trade and the Human Rights issue in Romanian-American Negotiation" (1982), *Situation Report. Romania*, no. 7, 22 July, Arhiva 1989.
Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar 24/1963, vol. I.
ANIC, fond CC al PCR, secția Relații Externe, Dosar 27/1953.
ANIC, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar 2/1957.
Ciorănescu, George (1976), „Rumania and the nonaligned countries", *Background Report. Romania*, no. 170, 4 August, Arhiva 1989.
Ciorănescu, George (1977), „Romanian campaign against emigration of ethnic germans continues", *Background Report. Romania*, no. 94, 9 May, Arhiva 1989.
Ciorănescu, George (1982), „Romanian reactions to the political changes in the Kremlin", *Situation Report. Romania*, no. 21, 8 December, Arhiva 1989.
Ciorănescu, George (1983), „US vice president George Bush visits Romania", *Situation Report. Romania*, no. 17, 10 October, Arhiva 1989.
Devlin, Kevin (1989), „Ceausescu's isolated internationalism", *Background Report. Romania*, no. 212, 27 June, Arhiva 1989.
Devlin, Kevin (1989), „Hungary's new defense doctrine: «Enemy not the West but Romania»", *Situation Report. Hungary*, no. 101, 16 June, Arhiva 1989.
Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș (DJTAN), fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20/1956.
DJTAN, fond Comitetul Județean al PMR Timiș Torontal, dosar 59/1949.
DJTAN, fond Comitetul Județean PCR Timiș, Dosar 34/1968.
DJTAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9/1964.
DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 25/1950.
DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, dosar 41/1968
DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 48/1952.
DJTAN, fond Comitetul Regional PMR Timișoara, Dosar 90/1953.
Fischer, Mary Ellen (1982), „Poland's crisis: a different perspective", lucrare prezentată la conferința anuală a Asociației de Stat de Științe Politice din New York, 2-3 aprilie, pp. 1-23.
Gafton, Paul and the Romanian Section (1979), „Romania's presence in Black Africa", *Background Report. Romania*, no. 118, 23 May 1979, Arhiva 1989.
Ionescu, Dan (1986), „New developments in the harassment of ethnic Germans writers in Romania", *Radio Free Europe Research*, 16 April 1986, Open Society Archives.

Johnson, Arthur (1970), „Rumanian-Soviet polemics: an escalation of pressures on Bucharest?", *Situation Report. Romania*, no. 9, 22 April, Arhiva 1989.
King, Robert (1970), „Rumania and the Balkans", *Background Report. Romania*, no. 20, 10 November, Arhiva 1989.
King, Robert (1971), „Rumanian concern for national minorities", *Background Report. Romania*, no. 19, 23 July, Arhiva 1989.
King, Robert (1972), „Rumania and European security", *Bachground Report, Romania*, no. 13, 20 July, Arhiva 1989.
King, Robert (1974a), „Foreign policy aspects of the 11th Rumanian Party Congress", *Background Report, Romania*, no. 20, 9 December, Arhiva 1989.
King, Robert (1974b), „Rumania and the Soviet Union: disharmony in a low key", *Background Report, Romania*, no. 12, 31 July, Arhiva 1989.
King, Robert (1976a), „Ceausescu reasserts position on national independence and sovereignity", *Background Report. Romania*, no. 94, 28 April, Arhiva 1989.
King, Robert (1976b), „Romania and the Soviet Union: assessing the balance", *Background Report. Romania*, no. 226, 3 November, Arhiva 1989.
King, Robert (1976c), „The escalation of Rumanian-Soviet historical polemics over Bessarabia", *Background Report. Romania*, no. 38, 12 February, Arhiva 1989.
King, Robert and the Romanian Unit (1976), „Soviet Party leader Brezhnev pays first «friendship» visit to Romania", *Background Report. Romania*, no. 247, 2 December, Arhiva 1989.
King, Robert; Robinson, William (1972), „Rumanian-Hungarian relations: friendship with reservations?", *Background Report, Eastern Europe*, no. 5, 10 March, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1983), „The Romanian-Soviet ideological dispute", *Background Report. Romania*, no. 27, 8 February, Arhiva 1989.
Maier, Anelli (1984a), „The international dimension of human rights", *Situation Report. Romania*, no. 6, 4 April, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1984b), „Romania in Los Angeles: medals for the maverick", *Situation Report. Romania*, no. 12, 11 September, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1986a), „Major speech by Ceausescu to Warsaw Pact foreign minister", *Situation Report. Romania*, no. 12, 6 November 1986, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1986b), „Ceausescu criticizes CMEA cooperation", *Situation Report. Romania*, no. 6, 10 January, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1986c), „Ceausescu at the 27 CPSU Congress", *Situation Report. Romania*, no. 4, 20 March, Arhiva 1989.
Maier, Anneli (1986d), „Ceausescu's foreign relations". A shadow of what they were", *Situation Report. Romania*, no. 10, 27 June, Arhiva 1989.
Moore Patrick (1980b), „Romania and the Afghanistan crisis", *Background Report. Romania*, no. 23, 4 February, Arhiva 1989.
Moore, Patrick (1977), „Soviet-Romanian relations: the balance for 1977", Background Report. Romania, no. 216, 10 November, Arhiva 1989.
Moore, Patrick (1978a), „Hua Kuo-Feng in Romania", *Background Report. Romania*, no. 187, 24 August, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1978b), „The Ceausescu saga", *Background Report. Romania*, no. 275, 20 December, Arhiva 1989.
Moore, Patrick (1980a), „Gromyko in Romania", *Background Report. Romania*, no. 27, 5 February, Arhiva 1989.
Moore, Patrick (1987), „Ceausescu's visit to Moscow", *Situation Report. Romania*, no. 43, 26 May, Arhiva 1989.
Pataki, Judith (1984), „Growing official impatience with Hungarian national minority in Romania", *Situation Report. Hungary*, no. 16, 29 December, Arhiva 1989.
Pompei, Cojocaru (1985), „Harrasment of ethnic German writers in Romania", *Background Report. Romania*, 4 October 1985, Open Society Archives.
Reisch, Alfred; Pataki, Judith (1982), „Hungarian-Romanian polemics over Transylvania continue", *Background Report. Hungary*, no. 238, 15 November, Arhiva 1989.
Schöpflin, George (1987), „Gorbachev, Romania and «Leninist nationalities policy»", *Background Report. Eastern Europe*, no. 96, 12 June, Arhiva 1989.
Shafir, Michael (1988a), „The Mazilu riddle: Romanian official fails to appear befor UN body", *Situation Report. Romania*, no. 10, 23 August, Arhiva 1989.
Shafir, Michael (1988b), „Official and popular Romanian perceptions of the conflict over Transilvanya", *Situation Report. Romania*, no. 201, 6 October, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1988c), „Ceausescu's speech at the RCP CC plenum", *Situation Report. Romania*, no. 129, 29 November, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1988d), „PLO's second in command denounces Romania's treatment of Hungaryan Transylvanians", *Background Report. Eastern Europe*, no. 168, 25 August, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1988e), „Ceausescuism against Gorbachevism", *Background Report. Romania*, no. 95, 30 May, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1989a), „Xenophobic communism: the case of Bulgaria and Romania", *Background Report. Romania*, no. 112, 27 June, Arhiva 1989.
Shafir, Michael (1989b), „Highlits of the 14th Party Congress", *Situation Report. Romania*, no. 9, 14 December, Arhiva 1989.
Shafir, Michael (1989c), „Matyas Szuros's interview with RFE's Romanian service", *Background Report. Eastern Europe*, no. 127, 20 July, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1989d), „Romania and the reburial of Imre Nagy", *Background Report. Romania*, no. 117, 30 June, pp. 2-7, Open Society Archives.
Shafir, Michael (1989e), „Eastern Europe's «rejectionists»", *Background Report. Romania*, no. 121, 3 July, Arhiva 1989.
Socor, Vladimir (1985), „The Budapest cultural forum ends without agreement", *Background Report. East-West Relations*, no. 14, 27 November, Open Society Archives.
Socor, Vladimir (1987), „Soviet media depict hardships in Romania", *Situation Report. Romania*, no. 5, 19 June 1987, Arhiva 1989.
Socor, Vladimir (1988a), „Isolated Romania resisting movement on human rights at CSCE", *Situation Report. Romania*, no. 8, 11 August, Arhiva 1989.
Socor, Vladimir (1988b), „Soviet citizens criticize repression in Romania", *Situation Report. Romania*, no. 112, 19 October, Open Society Archives.

Socor, Vladimir (1988c), „«Romania action day» in Eastern Europe", *Situation Report. Romania*, no. 120, 18 November 1988, Open Society Archives.
Socor, Vladimir (1988d), „Soviet reactions to the Hungarian-Romanian dispute", *RFE* research paper, no. 162, 18 August, Arhiva 1989.
Socor, Vladimir (1988e), „A preliminary assesement of Nicolae Ceausescu's visit to Moscow", *Situation Report. Romania*, no. 10, 6 Octomber, Open Society Archives.
Socor, Vladimir (1988f), „Nicolae and Elena Ceausescu visit the USSR", *Situation Report. Romania*, no. 13, 9 November, Arhiva 1989.
Socor, Vladimir (1989), „Romania rejects human rights clauses of final document adopted by CSCE", *Situation Report. Romania*, no. 1, 2 February, Arhiva 1989.
Sturdza, Mihai (1987), „Romania's unconfortable position between the EEC and the CMEA", *Situation Report. Romania*, no. 12, 6 November 1987, Arhiva 1989.
Sturdza, Mihai (1988a), „Nicolae and Elena Ceausescu visit China", *Situation Report. Romania*, no. 13, 9 November 1988, Arhiva 1989.
Sturdza, Mihai (1988b), „Nicolae and Elena Ceausescu visit North Korea", *Situation Report. Romania*, no. 13, 9 November 1988, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987a), „Ceausescu rejects Hungarian «interference» in minority policy", *Situation Report. Romania*, no. 3, 22 April, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987b), „Ceausescu rejects dogmatic imitation of foreign practice", *Situation Report. Romania*, no. 2, 6 March, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987c), „Romania's strained relations with the CMEA", *Situation Report. Romania*, no. 12, 6 November 1987, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987d), „Relations with the USSR in the wake of Gorbachev's visit", *Situation Report. Romania*, no. 7, 21 July, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987e), „Gorbachev goes to Romania: a prologue", *Situation Report. Romania*, no. 4, 29 May, Arhiva 1989.
Ute Gabanyi, Anneli (1987f), „Ceausescu rejects Soviet-style reform, enforces austerity policy", *Situation Report. Romania*, no. 1, 6 February, Arhiva 1989.

Documente edite

Activitatea ideologică şi politică-educativă (1972), Bucureşti, Editura Politică.
„At historic crossroads: documents on the December 1989 Malta summit" (2001), în *Cold War international history project*, nr. 12-13, pp. 229-242.
„Ceausescu's Oct. 5 lunch speech" (1988), nepaginat, Open Society Archives.
„Centralismul democratic – principiul fundamental al structurii organizatorice şi a activităţii partidului" (1977), în *Probleme fundamentale ale activităţii de partid şi de stat*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 65-73.
„Creşterea rolului ştiinţelor sociale în procesul de educare şi formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al socialismului şi comunismului în România" (1977), în *Probleme ale materialismului dialectic şi istoric şi ale rolului ştiinţei şi tehnicii în progresul economico-social al ţării*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 368-375.

„Declarația partidelor comuniste și muncitorești din unele țări socialiste" (Bratislava, 3. 08. 1968) (1998), în Pătroiu, Ion (coord.), *Îngheț în plină vară – Praga, august 1968*, București, Paideia, pp. 82-86.

„Declarație cu privire la relațiile economice ale R.S.R. și S.U.A". (1988), 27 February, Open Society Archives.

„Discursul integral al lui Alexander Dubcek, prim-secretar al Partidului Comunist din Cehoslovacia, rostit la 27 august 1968, la întoarcerea de la Moscova" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *Îngheț în plină vară – Praga, august 1968*, București, Paideia, pp. 123-128.

„Dragă Saşa, e ultima şansă de a salva situația" (1998), în *Dosarele Istoriei*, nr. 8, pp. 14-16.

„Excerpts from the 'Action Programm' of the Communist Party of Czechoslovakia", http://personal.ashland.edu/~jmoser1/actionprogram.htm.

„Helsinki report excerpts concerning Romania" (1987), 5 December, Open Society Archives.

„Meeting of the Romanian Executive Bureau of the CC RCP, regarding the situation in Poland" (1981), *Cold War international history project*, colecția „Romania in the Cold War", nepaginat.

„Niciodată nu voi fi un dușman al României și cred că întotdeauna voi fi prietenul României" (2004), în *Dosarele istoriei*, nr. 11, p. 34.

„Notă. Convorbirile dintre tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, și Richard M. Nixon, Președintele Statelor Unite ale Americii" (2004), în *Dosarele Istoriei*, nr. 11, pp. 27-47.

„Notă de convorbiri (nr. 1)" (București, 25. 11. 1968) (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *Îngheț în plină vară – Praga, august 1968*, București, Paideia, pp. 141-145.

„Note de convorbire între delegațiile română și sovietică, conduse de N. Ceaușescu și Leonid Brejnev, (Moscova, 19 mai 1970) (2001), în Niculescu-Mizil, Paul, *De la Comintern la comunism național. Despre consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești, Moscova, 1969*, București, Evenimentul Românesc, pp. 518-552.

„Politica Partidului Muncitoresc Român de industrializare socialistă a țării" (1961), în *Să ne cunoaștem patria socialistă*, București, Editura Politică, pp. 189-232.

„Programul P.C.R. despre criza democrației în capitalismul contemporan, combaterea teoriilor burgheze despre democrație" (1977), în *Socialismul științific și problemele dezvoltării economico-sociale a României*, București, Editura Politică, pp. 117-125.

„Răspunsul conducerii Partidului Comunist din Cehoslovacia la scrisoarea celor cinci partide comuniste întrunite la Varșovia" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *Îngheț în plină vară – Praga, august 1968*, București, Paideia, 71-81.

„Report of the Crimeea Conference (Yalta)" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 13-18.

„Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia" (1979), în Jacobs, Dan, *From Marx to Mao and Marchais. Documents on the development of communist variations*, New York, Longman, pp. 133-144.

„Rolul maselor și al personalității în istorie. Creșterea rolului maselor populare în epoca contemporană" (1977), în *Probleme ale materialismului istoric și ale rolului științei*

şi tehnicii în progresul economico-social al ţării, Bucureşti, Editura Politică, pp. 137-145.

„Scrisoare adresată Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia de către participanţii la întâlnirea de la Varşovia, din iulie 1968" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *Îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 63-70.

„Sesiunea consiliului economic româno-american. Mesajul preşedintelui Nicolae Ceauşescu" (1985), *Scînteia*, 10 Septembrie, Open Society Archives.

„Shorthand Record of the Meeting of the Executive Political Committee of the CC of the RCP" (1981), *Cold War international history project*, colecţia „Romania in the Cold War", nepaginat.

„Solidarity's program" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford, Oxford University Press, pp. 209-213.

„Speech of comrade Nicolae Ceausescu at the meeting of the party and state leaders of the states participating in the Warsaw Treaty" (1980), *Cold War international history project*, colecţia „Romania in the Cold War", nepaginat.

„Stalin's Plan to Assassinate Tito" (1998), în *Cold War International History Project*, nr. 10, p. 137.

„Stenograma discuţiilor din Consiliul de Securitate Naţională al SUA, convocat în şedinţă de urgenţă" (Washington, 20. 08) (1998), în Pătroiu, Ion (coord.), *Îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 89-93.

„The Helsinki Accords" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 160-162.

„The Soviet-Yugoslav Dispute" (1967), în McNeal, Robert (ed.), *International Relations Among Communists*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc., pp. 58-60.

„Togliatti's speech on «polycentrism» to the CC of the Italian Communist Party, June 24, 1956" (1967), în McNeal, Robert (ed.), *International relations among communists*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

„Umanismul şi problematica omului contemporan" (1977), în *Probleme ale materialismului istoric şi ale rolului ştiinţei şi tehnicii în progresul economico-social al ţării*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 385-393.

„The Tito-Stalin Correspondence. March-June 1948" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 58-65.

Anton, Mioara; Chiper, Ioan (2003), *Instaurarea regimului Ceauşescu. Continuitate şi ruptură în relaţiile româno-sovietice*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaţionale „Nicolae Titulescu".

Arsene, Mihai (1980), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, despre democraţie, libertate şi drepturile omului. Necesitatea unei atitudini ferme, combative împotriva oricăror activităţi denigratoare ale cercurilor reacţionare de peste hotare privind libertăţile şi drepturile omului în ţara noastră", în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R.*, Bucureşti, Secţia Propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 251-259.

Baciu, Nicolae (1991), „Din arhivele diplomatice româneşti: Convenţia de armistiţiu din 12 septembrie 1944", în Buzatu, Gheorghe (coord.), *România cu şi fără Antonescu*, Iaşi, Moldova, pp. 274-279.

Banu, Florian; Ţăranu, Liviu (2004), *Aprilie 1964. „Primăvara de la Bucureşti". Cum s-a adoptat „Declaraţia de independenţă" a României?*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Băbuţ, Manea (1985), „Rolul şi funcţiile statului nostru socialist – stat al democraţiei muncitoreşti, revoluţionare" în *Tematici şi bibliografii pentru cercurile politico-educative*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 68-80.

Betea, Lavinia (2009b), „Ultima vizită a lui Nicolae Ceauşescu la Moscova. Stenograma discuţiei dintre Nicolae Ceauşescu şi M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989 (I)", în *Sfera Politicii*, nr. 142, pp. 82-88.

Betea, Lavinia (2009c), „Ultima vizită a lui Nicolae Ceauşescu la Moscova. Stenograma discuţiei dintre Nicolae Ceauşescu şi M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989 (II)", în *Sfera Politicii*, nr. 143, pp. 86-92.

Boda, Iosif (1980), „Politica P.C.R. de rezolvare a problemei naţionale în ţara noastră. Egalitatea deplină a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate. Sarcinile organelor şi organizaţiilor de partid privind întărirea unităţii şi prieteniei dintre oamenii muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, în lupta pentru înflorirea României socialiste", în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R.*, Bucureşti, Secţia de propagandă a CC al PCR, pp. 233-241.

Bohlen, Charles (1991), „The Yalta Negotiations", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 19-27.

Brejnev, Leonid (1978), *Scopul nostru este pacea şi socialismul*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Bukovsky, Vladimir (2010), *Arhiva sovietică. 64 de documente din perioada restructurării (perestroika)*, traducere de Elena Cojocaru, Cluj-Napoca, Dokia.

Cătănuş, Dan (2004a), *Între Beijing şi Moscova. România şi conflictul sovieto-chinez*, vol. I (1957-1965), Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Cătănuş, Dan;, Chiper, Ioan (1999), *Cazul Ştefan Foriş. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*, Bucureşti, Editura Vremea.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „România şi securitatea europeană", în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 39-56.

Ceauşescu, Nicolae (1977), „Cuvântare la Congresul uniunii generale a sindicatelor din România, (26 aprilie 1976)", în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 340-345.

Ceauşescu, Nicolae (1977), „Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică şi cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului în România", în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 345-347.

Ceaușescu, Nicolae (1977), *Raport la conferința națională a Partidului Comunist Român, 7-9 decembrie 1977*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1979a), *Democrația socialistă în România*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1979b), *Umanismul socialist*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1980), *Finanțe – prețuri – monedă*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae, (1982), *Raport la conferința națională a Partidului Comunist Român, 16-18 decembrie 1982*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1984), *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1988), *Rolul hotărâtor al popoarelor în determinarea unui curs nou în viața internațională*, București, Editura Politică.
Ceaușescu, Nicolae (1989), *Raport la cel de-al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică.
Churchill, Winston (1991), „The Percentages Agreement", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 31-32.
Ciuceanu, Radu (ed.) (1997), *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Documente secrete*, traducere de Alexandru Bârlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
Ciuceanu, Radu; Lungu, Corneliu Mihail (ed.) (2003), *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R., 23 septembrie 1944-26 martie 1945*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Arhivele Naționale ale României.
Comwell, Rupert (1988), „Gorbachov warns Ceausescu over failure to reform", în *The Independent*, 7 October, Open Society Archives.
Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român (1956), București, Editura de Stat pentru Literatură Politică.
Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român (1960), București, Editura Politică.
Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. (1962), București: Editura Politică, 1962.
Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român (1965), București, Editura Politică.
Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român (1969), București, Editura Politică.
Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român (1975), București, Editura Politică.
Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român (1981), București, Editura Politică.
Constantiniu, Florin (2003), *Diplomații români și devierea de dreapta*, București, Tritonic, 2003.
Constantiniu, Florin; Pop, Adrian (2007), *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav*, București, Editura Compania.
Constituția Republicii Socialiste România (1969), București, Editura Politică.
Dezvoltarea și perfecționarea învățământului (1972), București, Editura Politică.
Dezvoltarea colaborării și solidarității Partidului Comunist Român cu partidele comuniste și muncitorești, cu partidele socialiste și social-democrate, cu alte partide și organizații democratice, progresiste, cu partide de guvernământ, cu toate forțele antiimperialiste de pretutindeni (1978), București, Editura Politică.

Documente şi materiale. Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, secretar general al C.C. al P.C.U.S. şi cuvântul său de încheiere. Rezoluţiile (1988), Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Documente ale Partidului Comunist din Spania. A doua conferinţă naţională a partidului comunist din Spania. Septembrie 1975 (1976), traducere de Hortensia Roman, Bucureşti, Editura Politică.

Ecobescu, Nicolae, (coord.) (1983), *Drepturile omului în lumea contemporană. Culegere selectivă de documente*, Bucureşti, Editura Politică.

Etică şi echitate socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Fîntînaru, Ion (1982), „Dobânzile excesive – formă de spoliere neocolonialistă a ţărilor în curs de dezvoltare", în *Furtul creierelor. Dobânzi de tip neocolonialist*, Bucureşti, Editura Politică, pp.125-129.

Florea, Elena (1972), „Dezvoltarea naţiunii în condiţiile făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Frăţia oamenilor muncii români cu cei aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare", în *Probleme fundamentale ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 420-421.

Florea, Elena (1981), „Controverse privind rolul şi perspectivele naţiunii şi naţionalităţilor conlocuitoare", în Tănase, Al.; Marinescu, Gh., (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iaşi, Editura Junimea, pp. 142-161.

Florea, Elena (1982), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu privire la dezvoltarea naţiunii socialiste. Rezolvarea justă, marxist-leninistă a problemei naţionale în România. Întărirea unităţii de nezdruncinat a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, în slujba înfloririi României socialiste", în *Culegere de teze pentru toate formele şi cursurile învăţământului politico-ideologic*, Bucureşti, Secţia de propagandă a CC a PCR, pp. 220-232.

Gheorghiu, Simion (2008), „Agonia regimului comunist din România: schimbul de mesaje dintre N. Ceauşescu şi M. Gorbaciov, noiembrie 1989", în *Arhivele Totalitarismului*, nr, 3-4, pp. 228-241.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Raportul politic al Comitetului Central la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român", în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 5-84.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Alianţa Frăţească cu U.R.S.S – chezăşia dezvoltării spre socialism a ţărilor de democraţie populară", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 585-591.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Clica lui Tito – duşman de moarte al socialismului", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 329-336.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Forţele păcii şi socialismului vor învinge" în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 507-514.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Lupta pentru pace, sarcina centrală a partidului nostru", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 419-438.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a arătat oamenilor muncii din lumea întreagă căile de eliberare de sub jugul imperialist", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 381-398.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 399-418.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Poziția Partidului Comunist Român față de curentele şovine şi revizioniste", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 84-98.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Raport cu prilejul adunării festive în cinstea zilei eliberării", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 346-366.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Raportul Politic al Comitetului Central la Congresul P.M.R"., în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 122-169.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Statul de democrație populară – instrumentul construirii vieții noi", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 668-679.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Vigilența revoluționară a popoarelor în lupta pentru socialism", în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 572-583.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Cuvântare rostită la adunarea festivă pentru sărbătorirea celei de-a 11-a aniversări a eliberării României", în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 831-861.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Partidul Comunist Român în lupta pentru democratizarea țării", în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 100-118.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Cuvântare rostită la conferința de partid a regiunii autonome maghiare", în *Articole şi cuvântări, 1955-1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 193-205.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Pentru înflorirea patriei, pentru bunăstarea poporului, pentru pace şi socialism", în *Articole şi cuvântări, 1955-1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 242-274.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Raport prezentat la plenara C.C. al P.M.R. din 27-29 decembrie 1956", în *Articole şi cuvântări, 1955-1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 206-241.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului", în *Articole şi cuvântări (1955-1959)*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 5- 150.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1961), „Cuvântare rostită la cea de-a 15 sesiune a Adunării Generale în problema reprezentării Chinei în ONU", în *Articole şi cuvântări, 1959-1961*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 263-267.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1962), „Cuvântare rostită la adunarea festivă consacrată zilei de 23 august", în *Articole şi cuvântări (1961-1962)*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 103-124.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1962), „Cuvântare rostită la marele miting al oamenilor muncii din capitală închinat prieteniei româno-sovietice", în *Articole şi cuvântări, 1961-1962*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 368-377.

Gibianskii, Leonid (1998), „Soviet-Iugoslav relations and the Hungarian revolution of 1956", în *Cold War International History Project*, nr. 10, pp. 139-148.
Giurescu, Dinu (1999), *Imposibila încercare. Greva regală, 1945. Documente diplomatice*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Giurescu, Dinu (2002), *Cade Cortina de Fier. România 1947*, Bucureşti, Curtea Veche.
Gluchowschi, L. W. (1998), „Khrushchev's second secret speech", în *Cold War International History Project*, nr. 10, pp. 44-61.
Gluchowski, L. W. (1995), „Khrushchev, Gomułka and the «Polish October»", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 38-49.
Gorbaciov, Mihail (1986), *Raportul politic al Comitetului Central al P.C.U.S. la Congresul XXVII al partidului*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.
Gorbaciov, Mihail (1987a), *Cu privire la restructurare şi politica de cadre a partidului*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.
Gorbaciov, Mihail (1987b), *Scrieri alese*, traducere de către redacţia Editurii Police, Bucureşti, Editura Politică.
Gorbaciov, Mihail (1988a), *Restructurări revoluţionare – o ideologie a înnoirilor*, Moscova: Editura agenţiei de presă Novosti.
Gorbaciov, Mihail (1988b), *Prin democratizare – spre un nou profil al socialismului*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.
Gorbaciov, Mihail (1988c), *Cu privire la realizarea hotărârilor celui de-al XXVII-lea Congres al P.C.U.S. şi sarcinile de adâncire a restructurării*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.
Granville, Johanna (1995a), „Imre Nagy, hesitant revolutionary", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 23, 27-34.
Granville, Johanna (1995b), „Imre Nagy, aka «Volodya» – a dent in the martyr's halo?", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 28, 34-47.
Groza, Petru (1973), *Texte alese. Articole, cuvântări, interviuri*, Bucureşti, Editura Politică.
Hruşciov, Nikita (1961), „The new programm of the Communist Party of the Soviet Union", in Mendel, Arthur (ed.), *Essential works of Marxism*, New York, Bantam Books, pp. 371-486.
Iacob, Dumitru (1979), „Democraţia socialistă. Adâncirea democraţiei – legitate a făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate, a înaintării României spre comunism", în *Curs de socialism ştiinţific*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 406-426.
Iovan, Gheorghe (1980), „Centralismul democratic – principiul fundamental al structurii organizatorice şi al activităţii partidului. Principalele direcţii ale dezvoltării centralismului democratic în etapa actuală", în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti, Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 56-64.
Întâlnire la nivel înalt. Moscova, 29 mai – 2 iunie 1988, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.
Jaruzelski, Vojtech (1987), *Cuvântări şi articole*, traducere de Nicolae Mareş, Vasile Matei, Bucureşti, Editura Politică.
Khrushcev, Nikita (1979), „Secret Speech", în Jacobs, Dan (ed.), *From Marx to Mao and Marchais. Documents of the development of communist variations*, New York, Longman, pp. 160-230.

Kramer, Mark (1995), „Khruschev's CPSU CC Presidium meeting on East European crises, 24 October 1956", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 50-56.

Lukács, György (1991), „Contemporary problems of marxist philosophy", în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 88-93.

Lungu, Corneliu Mihai, Reţegan, Mihai (1996), *1956. Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Matei, Eftimie (1980), „Conceptul de patriotism în viziunea Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Caracteristicile de bază ale patriotismului revoluţionar al comuniştilor. Sarcinile organelor şi organizaţiilor de partid privind educarea maselor în spiritul patriotismului", în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R.*, Bucureşti, Secţia de propagandă a CC al PCR, pp. 113-120.

Mironov, Alexandru-Murad (2006), „În vâltoarea «contrarevoluţiei»: mărturia unui membru de partid român", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 471-509.

Mocanu, Marin Radu (1995), *România şi armistiţiul cu Naţiunile Unite. Documente*, vol. II, Bucureşti, Arhivele Statului din România.

Mocanu, Marin Radu (1996), *România în anticamera Conferinţei de Pace de la Paris. Documente*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moisuc, Constantin; Tămaş, Sergiu, (coord.) (1972), *Probleme fundamentale ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Molotov, V. M. (1951), *Probleme de politică externă. Discursuri şi declaraţii, aprilie 1945-iunie 1948*, Bucureşti, Editura de Stat.

Moraru, Camelia et. al. (2002), *Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol. I, 1948*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Camelia et. al. (2003), *Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol. II, 1949*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Camelia et. al. (2004), *Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. III, 1950-1951*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Camelia et. al. (2006), *Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. IV, 1950-1952, (partea I)*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Camelia et. al. (2007), *Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. IV, 1950-1952, (partea II)*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Constantin (2006), „Iunie 1956 – Tito la Bucureşti", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 186-200.

Nagy, Imre (1991) „Reform communism", în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 82-87.

Nagy, Imre (2004), *Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri*, traducere de Ileana Ioanid, Iaşi, Editura Polirom.

Naţiunea socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Neagoe-Pleşa, Elis, Pleşa, Liviu (2006), *Dosarul Ana Pauker*, vol. I, Bucureşti, Editura Nemira.

Neagoe-Pleşa, Elis, Pleşa, Liviu (2006), *Dosarul Ana Pauker*, vol. II, Bucureşti, Editura Nemira.

Nichita, Vasile (1985), „Democraţia muncitorească, revoluţionară – cucerire istorică a poporului român condus de Partidul Comunist Român, expresie a superiorităţii orânduirii noastre socialiste", în *Tematici şi bibliografii pentru cercurile politico-educative*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 81-91.

O nouă viziune, viziuni cu caracter novator. Ce a dezbătut şi decis forumul comuniştilor sovietici (1988), Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Pavelescu, Alina; Dumitru, Laura (2007), *P.C.R. şi intelectualii în primii ani ai regimului Ceauşescu (1965-1972)*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Perfecţionarea organizării şi conducerii vieţii sociale. Rolul statului socialist (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Perfecţionarea relaţiilor de producţie, a organizării şi conducerii economiei, (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Perfecţionarea repartiţiei şi respectarea echităţii socialiste. Utilizarea fondurilor sociale de consum (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 3-5 noiembrie 1971 (1971), Bucureşti, Editura Politică.

Plenarele Consiliilor oamenilor muncii de naţionalitate maghiară şi germană din Republica Socialistă România, 26-27 februarie 1987 (1987), Bucureşti, Editura Politică.

Pokivailova, Tatiana, Chiper, Ioan; Constantiniu, Florin (1994) „Instaurarea regimului comunist în România. Documente din arhivele sovietice", în Arhivele Totalitarismului, nr. 4, pp. 42-48.

Plopeanu, Nicolae (1982), „Gustul amar şi preţul dureros al pâinii câştigate «mai uşor»", în *Practici imperialiste de jaf şi exploatare. Furtul creierelor. Dobânzi de tip neocolonialist*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 19-24.

Politica externă a României socialiste (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Politica internaţionalistă a Partidului Comunist Român (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Preda, Gavriil, Opriş, Petre (2008), *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia, 1954-1968*, vol. I, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism (1975), Bucureşti, Editura Politică.

Reţegan, Mihai; Duţu, Alexandru (2004), *Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice*, vol. II, Bucureşti, Editura Tritonic.

Rezoluția Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român (1984), București, Editura Politică.
Scînteia (1985), 10 September, Open Society Archives.
Scurtu, Ioan (1994a), *România. Viața politică în documente, 1945*, București, Arhivele Statului din România.
Scurtu, Ioan (1994b), *România. Viața politică în documente, 1947*, București, Arhivele Statului din România.
Scurtu, Ioan (1996a), *România. Viața politică în documente, 1946*, București, Arhivele Statului din România.
Scurtu, Ioan, (coord.) (1996b), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Societatea socialistă multilateral dezvoltată (1972), București, Editura Politică.
Stalin, I.V. (1952a), *Problemele leninismului*, traducere de către redacția Editurii pentru Literatură Politică, București, Editura pentru Literatură Politică.
Stalin, I.V. (1952b), *Opere*, vol. 13, traducere de către o comisie specială a CC al PMR, București, Editura Partidului Muncitoresc Român.
Stănescu, Florin; Zamfirescu, Dragoș (1998), *Ocupația Sovietică în România. Documente, 1944-1946*, București, Editura Vremea.
Tudor, Alina, Cătănuș, Dan (2000), *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, București, Editura Vremea.
Tudor, Alina, Cătănuș, Dan (2001), *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi, 1956-1961*, București, Editura Elion.
U.R.S.S. – S.U.A: să justificăm speranțele popoarelor lumii (1987), București, Buletin de presă al ambasadei U.R.S.S. în România.
Vizita de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu în S.U.A., 12-17 aprilie 1978, București, Editura Politică.
Zhdanov, Andrei (1991), „Two Camp Policy", în Stokes, Gale (ed.), (1991), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 38-42.
Zinner, Paul (1956), *National communism and popular revolt in Eastern Europe. A selection of documents on events in Poland and Hungary*, New York, Columbia University Press.

Discursuri, rapoarte, propagandă

Betea, Lavinia (2009a), *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom.
Bold, Ion Al. (1980), „Formele de integrare organică a partidului în viața și activitatea socială. Legătura directă a partidului cu masele populare. Împletirea activității de partid cu cea de stat și obștească; organismele cu dublu caracter, de partid și de stat, rolul și atribuțiile acestora" în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii și vieții comuniștilor*, București, Secția de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 24-36.
Brezhnev, Leonid (1991), „The Brezhnev doctrine", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford, Oxford University Press, pp. 132-134.

Cătănuş, Dan (2008), „Pe urmele misteriosului discurs de la San Antonio", în Niculescu-Mizil, Paul, *România şi războiul americano-vietnamez*, Bucureşti, Roza Vânturilor, 308-317.

Ceauşescu, Nicolae (1967), *Expunere cu privire la politica externă a partidului şi guvernului, 24 iulie 1967*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Conferinţa de presă organizată la Praga. Cu prilejul vizitei delegaţiei de partid şi de stat a Republicii Socialiste România în Republica Socialistă Cehoslovacia", în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 396-402.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Cuvânt la adunarea populaţiei din capitală în piaţa palatului republicii", în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 415-424.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Cuvântare la solemnitatea semnării tratatului de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală între Republica Socialistă România şi Republica Socialistă Cehoslovacă", în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 391-395.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „Cuvântare la consfătuirea internaţională a partidelor comuniste şi muncitoreşti", în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „Toast oferit în onoarea preşedintelui Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon şi a soţiei sale. Cu prilejul vizitei în Republica Socialistă România", în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Conferinţa naţională a Partidului Comunist Român, 19-21 iulie 1972, (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii Partidului Comunist Român cu partidele comuniste şi muncitoreşti, cu partidele socialiste şi social-democrate, cu alte partide şi organizaţii democratice, progresiste, cu partide de guvernământ, cu toate forţele antiimperialiste de pretutindeni (1978), Bucureşti, Editura Politică.

Florea, Ion (1982), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu privire la corelaţia dialectică dintre dezvoltarea de ansamblu a societăţii socialiste şi exigenţele făuririi conştiinţei socialiste, revoluţionare a maselor", în *Culegere de teze pentru toate formele şi cursurile învăţământului politico-ideologic*, Bucureşti, Editura Politică.

Hendrich, Jiri (1998), „Cu privire la întărirea unităţii societăţii noastre socialiste, ţinând seama în special de problemele tinerei generaţii", în Pătroiu, Ion, (coord.), *Îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 27-42.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cu privire la unele probleme ale situaţiei internaţionale. Cuvântare rostită la consfătuirea fruntaşilor în agricultură din R.S.S. Bielorusă. 22 ianuarie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 28-69.

Hruşciov, N.S. (1959), „Convorbire cu Axel Springer, editor vest-german, şi Hans Zehrer, redactor-şef al ziarului «Die Welt», 29 ianuarie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 70-88.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la Congresul al V-lea al Partidului Socialist Unit din Germania. 11 iulie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 591-632.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la Congresul al V-lea al Partidului Socialist Unit din Germania. 11 iulie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 591-632.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul care a avut loc în oraşul Halle cu prilejul vizitei făcute în R.D.G. de către delegaţia Partidului Comunist al Uniunii Sovietice la Congresul al V-lea al P.S.U.G. 8 iulie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 564-569.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul care a avut loc la Palatul cultural al Combinatului electrochimic din Bitterfield cu prilejul vizitei în R.D. Germană a Delegaţiei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice la Congresul al V-lea al P.S.U.G. 9 iulie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 570-590.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul închinat prieteniei dintre popoarele Uniunii Sovietice şi Republicii Populare Polone. 10 noiembrie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 791-812.

Hruşciov, N.S. (1959), „Propunerile guvernului sovietic în problema Berlinului. Conferinţa de presă de la Kremlin a lui N.S. Hruşciov, preşedintele Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. 27 noiembrie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 826-840.

Hruşciov, N.S. (1959), „Răspunsuri la întrebările lui A. E. Johann, scriitor şi ziarist vest-german. 20 septembrie 1958", în *Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 708-719.

Hruşciov, N.S. (1961), „Dezarmarea – calea spre consolidarea păcii şi asigurarea prieteniei între popoare. Raport prezentat la a IV-a sesiune a Sovietului Suprem al U,R.S.S. 14 ianuarie 1960", în *Cu privire la politica externă a Uniunii Sovietice. Cuvântări alese – 1960*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 3-61.

Ilie, Gheorghe (1980), „Seminficaţia morală a patriotismului şi solidarităţii internaţionale. Patriotismul maselor populare. Clasa muncitoare – purtătoare a năzuinţelor fundamentale ale poporului. Sarcinile comuniştilor în educarea patriotică şi internaţionalistă a maselor", în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti, Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 374-385.

Istrăţescu, Elena (2001), „Premise ale elaborării «tezelor din iulie». Revoluţia culturală chineză în dezbaterea şedinţei Comitetului Executiv al al C.C. al P.C.R. – 25 iunie 1971", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 835-855.

Literatura şi arta în societatea noastră socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Mironov, Alexandru Murad (2004), „Iluzia principiului «conducerii colective». Schimbări în conducerea P.C.R., 1965-1967", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 224-235.

Mironov, Alexandru-Murad (2005), „Putere şi politică în România lui Nicolae Ceauşescu. Reabilitările din aprilie 1968", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 169-190.

Moraru, Constantin (2009), „Discuția dintre Nicolae Ceaușescu și delegația organizațiilor evreiești din SUA", în *Istorie și civilizație*, nr. 2, pp. 34-37.

P.C.R. – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, a tradițiilor înaintate ale mișcării muncitorești și socialiste (1972), București, Editura Politică.

Pavelescu, Alina (2005), „Charles de Gaulle și «marile ambiții» ale comuniștilor români, mai 1968", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 191-208.

Pentru colaborare și înțelegere internațională. Întâlniri și convorbiri ale președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, cu șefii de stat ai Greciei, Kuweitului, Turciei, Belgiei și Luxemburgului în perioada martie-octombrie 1976 (1977), București, Editura Politică.

Pentru prietenie, înțelegere și colaborare. Vizita oficială a președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu în Japonia, Filipine, Pakistan, Iordania și Tunisia. Vizita de prietenie a președintelui Nicolae Ceaușescu în Republica Arabă Siriană și Republica Arabă Egipt (1975), București, Editura Politică.

Politica externă a României socialiste (1972), București, Editura Politică.

Politica internaționalistă a Partidului Comunist Român (1972), București, Editura Politică.

Preda, Gavriil; Opriș, Petre (2009), *România în Organizația Tratatului de la Varșovia, 1954-1968*, vol. II, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

Rolul forțelor contrarevoluționare în evenimentele din Ungaria din luna octombrie (1958), vol. IV, București, Editura de stat pentru literatură politică.

Rolul și atribuțiile sindicatelor (1972), București, Editura Politică.

Romanescu, Petru (1980), „Democrația internă de partid. Drepturile și îndatoririle statutare ale membrilor de partid. Necesitatea ca fiecare comunist să participe activ la dezbaterea și aplicarea în viață a hotărârilor de partid", în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii și vieții comuniștilor*, București, Secția de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 65-73.

Socialismul științific și problemele dezvoltării economico-sociale a României (1977), București, Editura Politică.

Solidaritate militantă. Întâlniri și convorbiri ale președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, cu șefii de stat ai Guineii-Bissau, Senegalului, Siriei, R.P. Benin și cu președintele Comitetului Executiv al Organizației pentru Eliberarea Palestinei, în perioada aprilie 1976 – februarie 1977 (1977), București, Editura Politică.

Sub auspiciile înțelegerii și cooperării internaționale. Vizita tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, în Libia, Liban, Siria și Irak (1974), București, Editura Politică.

Sub semnul prieteniei frățești româno-chineze (1978), București, Editura Politică.

Sub semnul solidarității româno-burundeze (1979), București, Editura Politică.

Sub semnul solidarității româno-libiene. Vizita oficială de prietenie a președintelui Nicolae Ceaușescu, împreună cu tovarășa Elena Ceaușescu, în Jamahiria Arabă Libiană Populară Socialistă (1979), București, Editura Politică.

Sub steagul internaționalismului socialist. Vizita delegației de partid și guvernamentale a Republicii Socialiste România, condusă de tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Republica Populară Chineză, Republica Populară Democrată Coreeană, Republica

Democrată Vietnam şi Republica Populară Mongolă (1972), Bucureşti, Editura Politică.
Toma, George et. al. (1974), *Manual de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei*, Bucureşti, Editura Militară.
Tsetung, Mao (1971), *Selected readings from the works of Mao Tsetung*, Peking, Foreign Language Press.
Vaculík, Ludvík (1991), „Two thousand words to workers, farmers, scientists, artists and everyone", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 126-130.

Interviuri, memorialistică, jurnale

Acheson, Dean (1987), *Present at the creation. My years in the state department*, New York, London: Norton & Company.
Andrei, Ştefan (2011), *Stăpânul secretelor lui Ceauşescu. I se spunea Machiavelli. Ştefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Bucureşti, Adevărul Holding.
Apostol, Gheorghe (1998), *Eu şi Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Ediţie de Casă, Regie proprie.
Betea, Lavinia (1997), *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc.
Betea, Lavinia (2001a), *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iaşi, Editura Polirom.
Betea, Lavinia (2001b), *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
Bittner, Stephen (ed.) (2007), *Dmitrii Shepilov. The Kremlin's scholar. A memoir of Soviet politics under Stalin and Khrushchev*, traducere de Anthony Austin, New Haven & London, Yale University Press.
Brătescu, Gheorghe (2003), *Ce-a fost să fie. Notaţii autobiografice*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Brucan, Silviu (1992), *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, Univers, Calistrat Hogaş.
Brzezinski, Zbigniew (1983), *Power and principle. Memoirs of the national security adviser, 1977-1981*, New York, Farrar, Straus, Giroux.
Burger, Ulrich (2000), *Misiunea Ethridge în România*, traducere de Florica Mateiaş şi Raluca Schiau, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.
Buzilă, Boris (1999), *În prezenţa stăpânilor. Treizeci de ani de jurnal secret la România Liberă*, Bucureşti, Editura Compania.
Calafeteanu, Ion (2005), *Scrisori către tovarăşa Ana*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.
Carp, Mircea (1997), *„Vocea Americii" în România, (1969-1978)*, Iaşi, Editura Polirom.
Chelaru, Rodica (2001), *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.
Chuev, Felix (1993), *Molotov remembers. Inside Kremlin politics*, Cicago, Ivan R. Dee.
Ciobanu, Mircea (1991), *Convorbiri cu Mihai I al României*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Convorbire personală cu doamna conferenţiar Gabriela Colţescu, 2009.
Cosma, Neagu (1994), *Cupola. Securitatea văzută din interior. Pagini de memorii*, Bucureşti, Editura Globus.

Crankshaw, Edward (1971), *Khrushchev remembers*, traducere de Strobe Talbott, London, André Deutsch Limited.
Curticeanu, Silviu (2008), *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, Bucureşti, Editura Historia.
Dobrescu, Maria (2004), *La curtea lui Ceauşescu. Dezvăluirile Suzanei Andreiaş despre viaţa de familie a cuplului prezidenţial*, Bucureşti, Editura Amaltea.
Dobrynin, Anatoly (1995), *In confidence. Moscow's ambassador to six Cold War presidents*, Seattle, London, University of Washington Press.
Douglas-Home, Jessica (2001), *A fost odată, în alte vremuri. Aventuri în spatele cortinei de fier*, traducere de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Humanitas.
Ernu, Vasile (2006), *Născut în URSS*, Iaşi, Editura Polirom.
Gaston Marin, Gheorghe (2003), *Consemnări*, Bucureşti, Editura Semne '94.
Gorbaciov, Mihail (1994), *Memorii*, traducere de Radu Pontbriant, Bucureşti, Nemira.
Iakovlev, Alexandr (1991), *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică* (convorbire cu Lily Marcou), traducere de Sanda Grigoroiu, Bucureşti, Humanitas.
Iliescu, Ion; Tismăneanu, Vladimir (2004), *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu. Despre comunism, postcomunism, democraţie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Ionniţiu, Mircea (1993), *Amintiri şi reflecţiuni*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Jianu, Ion (2008), *Gheorghe Apostol şi scrisoarea celor şase*, Bucureşti, Curtea Veche.
Kissinger, Henry (1979), *White House years*, Boston, Toronto, Little, Brown and Company.
Kissinger, Henry (2000), *Years of renewal*, New York, Touchstone.
Maliţa, Mircea (2007), *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, Bucureşti, C.H. Beck.
Markham, Reuben (1996), *România sub jugul sovietic*, traducere de George Achim, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.
Nicolae, Nicolae (2000), *O lume aşa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României*, Bucureşti, Pro Domo.
Niculescu-Mizil, Paul (1997), *O istorie trăită*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Niculescu-Mizil, Paul (2001), *De la Comintern la comunism naţional. Despre consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti, Moscova, 1969*, Bucureşti, Evenimentul Românesc.
Niculescu-Mizil, Paul (2003), *O istorie trăită. Memorii. Bucureşti, Moscova, Praga, Bologna*, vol. II, Bucureşti, Democraţia.
Niculescu-Mizil, Paul (2008), *România şi războiul americano-vietnamez*, Bucureşti, Roza Vânturilor.
Niţescu, Marin (1995), *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Bucureşti, Humanitas.
Pacepa, Ion Mihai (1993), *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti, Venus.
Popescu, Dumitru (1994), *Am fost şi cioplitor de himere*, Bucureşti, Expres.
Roguski, Camil; Chivu, Florentina (2005), *Ceauşescu: adevăruri interzise*, Bucureşti, Editura Lucman.
Roman, Toma, Jr. (2008), *Ceauşescu văzut de aproape*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.
Sănătescu, Constantin (1993), *Jurnal*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Schuyler, Cortland van (1997), *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945-20 septembrie 1946)*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Alina Petricel, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Sfetcu, Paul (2008), *13 ani în anticamera lui Dej*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.
Sitariu, Mihaela (2004), *Oaza de libertate. Timişoara, 30 octombrie 1956*, Iaşi, Editura Polirom.
Stan, Apostol (2010), *Istorie şi politică în România comunistă*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.
Stănescu, Ion (2009), *Mărturisiri din anii unor entuziaste angajări şi a unor înalte răspunderi*, Bucureşti, Biblioteca Socialistă.
Stolojan, Sanda (1994), *Cu de Gaulle în România*, Bucureşti, Editura Albatros.
Şerbulescu, Andrei (1991), *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Ştefan Andrei (2008), „În 1965, Ceauşescu a fost mai cunoscut în partid decât Apostol", în Jianu, Ion, *Gheorghe Apostol şi scrisoarea celor şase*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 95-105.
Toma, Sorin (2004), *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Bucureşti, Editura Compania.

Periodice

„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»" (1974), în *Lumea*, nr. 42, pp. 6-8.
„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»" (1974), în *Lumea*, nr. 43, pp. 4-8.
„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»" (1974), în *Lumea*, nr. 45, pp. 2-5.
„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»" (1974), în *Lumea*, nr. 51, pp. 4-7.
„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»" (1975), în *Lumea*, nr. 2, pp. 4-6.
„Clica lui Tito, agentură a imperialismului anglo-american" (1949), în *Probleme externe*, nr. 9, pp. 11-20.
„Clica lui Tito-Rancovici transformă Iugoslavia într-un cap de pod al agresiunii" (1951), în *Probleme externe*, nr. 5, pp. 76-81.
„România socialistă – militantă activă pentru întărirea solidarităţii şi colaborării internaţionale" (1975), în *Lumea*, nr. 20, 15 mai, pp. 2-3.
Bărbulescu, Petre (1983), „Ce se înţelege prin drepturile omului în lumea contemporană?", în *Era socialistă*, 10 mai, pp. 20-23.
Biberi, Ion (1968), „De vorbă cu Lucreţiu Pătrăşcanu", în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 29-34.
Bodea, Cornelia (1968), „Itinerare paşoptiste", în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 2-9.
Bruscov, V. (1951), „Clica fascistă Tito Rancovici în slujba aţâţătorilor la război", în *Probleme externe*, nr. 9, pp. 31-33.
Calinin, A. (1950), „Poporul iugoslav luptă împotriva jugului imperialist", în *Probleme externe*, nr. 2, pp. 17-19.
Calinin, A. (1951), „Clica lui Tito – agentură a aţâţătorilor la război", în *Probleme externe*, nr. 3, pp. 39-44.

Carasev, V. (1952), „Imperialiştii americani, duşmani de moarte ai popoarelor Jugoslaviei", în *Probleme externe*, nr. 4, pp. 57-62.
Cătănuş, Dan (2001), „Criza din Marea Caraibelor şi «desatelitizarea» României", în *Dosarele Istoriei,* nr. 2, pp. 42-45.
Cătănuş, Dan (2004c), „Reacţii moscovite la «Declaraţia» din aprilie 1964", în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 42-47.
Cheresteşiu, Victor (1968), „Adunarea naţională de la Blaj", în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp.16-20.
Chirsanov, V. (1952), „Jugoslavia de astăzi – o colonie a imperialiştilor americani", în *Probleme externe*, nr. 5, pp. 33-38.
Constantin, Ion (2006a), „1956: Scânteie poloneză, incendiu maghiar", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 19-25.
Corbu, C. (1968), „Islaz '48 adunarea de pe câmpul regenerării", în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 21-25.
Duică, Felician Gelu (2006), „După revoluţia maghiară: reacţii şi «măsuri de avarie» în RPR", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 36-41.
Fay, Sidney (1948), „The Cominform", în *Current History*, nr. 77, vol. 14, pp. 1-5.
Fedotov, I. (1949), „Formarea Republicii Democrate Germane, o cotitură în istoria Europei", în *Probleme Externe*, nr. 11, pp. 25-34.
Ghişa, Alexandru (2006), „50 de ani de la neuitata «toamnă ungară»", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 25-29.
Giurescu, Dinu (2004), „«Declaraţia» din aprilie 1964", în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 14-17.
Golubovschi, R. (1949), „Clica lui Tito a făcut din Partidul Comunist Iugoslav un aparat poliţienesc", în *Luptătorul bănăţean*, 5 septembrie, p. 2.
Ignat, Petru (1987), „Permanenţa spiritului revoluţionar. Normă de viaţă, de gândire, de acţiune", *Almanah Pentru Patrie*, pp. 15-17.
Iordache, Monica (2004), „Ceauşescu – raport la al XIV-lea Congres al PCR", *Jurnalul naţional*, 17 noiembrie, ediţia online.
Kirsanov, N. (1950), „Clica titofascistă în slujba spionajului americano-englez", în *Probleme externe*, nr. 12, pp. 41-42.
Lostun, Mihai (2006), „«Contrarevoluţia» maghiară: reacţia Moscovei şi a «partidelor frăţeşti»", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 29-35.
Magazin Istoric (1974), nr. 8 (89), august.
Martelli, Roger (2006), „Râsul lui Nasser, lacrimile Budapestei", în *Le Monde Diplomatique*, nr. 7, an I, pp. 26-27.
Medvedev, I. (1952), „Clica fascistă a lui Tito – duşman înrăit al păcii", în *Probleme externe*, nr. 10, pp. 109-111.
Medvedev, I. (1950), „Clica lui Tito în slujba aţâţătorilor la un nou război", în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 27-32.
Minaiev, V. (1952), „Guvernanţii iugoslavi în slujba spionajului imperialiştilor", în *Probleme externe*, nr. 10, pp. 32-37.
Moraru, Constantin (2004), „«Principalul lucru este că noi mergem împreună»" în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 48-51.

Otu, Petre (2004), „Aprilie 1964: relațiile militare româno-sovietice în dezbaterea Plenarei CC al (sic!) PMR", în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 38-41.
Piradov, A. (1949), „Vocea patrioților iugoslavi", în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 18-22.
Popișteanu, Cristian (1968), „Praga: actualitate politică", în *Lumea*, nr. 39, pp. 6-7.
Pozolotin, M. (1951), „Titoiștii fără mască", în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 28-32.
Rubinstein, N. L. (1952), „Marxism-leninismul, baza științifică a politicii externe sovietice", în *Probleme Externe*, nr. 7, pp.13-24.
Scânteia (1967), 23 martie, nr. 7289.
Scânteia (1956), 5 noiembrie, nr. 3745.
Sitariu, Mihaela (2006), „Revoltă, supunere, reprimare: starea de spirit din vestul României, în toamna lui 1956", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 48-54.
Slansky, Rudolf (1949), „Titoiști, slugi ale imperialismului", în *Luptătorul bănățean*, 7 septembrie, p. 4.
Stoica, Adrian Claudiu (2006), „Regimul de la București față în față cu revoluția din Ungaria", în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 42-47.
Șebănescu Ilie (1974a), „Noua ordine internațională – alternativă necesară și posibilă", în *Lumea*, nr. 51, 12 decembrie, pp. 2-3.
Șerbănescu, Ilie (1974b), „Necesitatea reorganizării pe baze noi a relațiilor financiar-valutare internaționale", în *Lumea*, nr. 42, 10 octombrie, pp. 2-5.
Șerbănescu, Ilie (1975), „Noua ordine economică internațională – obiective și structuri", în *Lumea*, nr. 2, 9 ianuarie, pp. 7-8.
Tănase, Stelian (2004), „Partidul își devorează fii. Cazul Constantin Doncea", în *Magazin istoric*, nr. 12, pp. 66-70.
Țăranu, Liviu (2006), „Industrializată sau «cucuruzată»? România – CAER (1949-1965)", în *Dosarele Istoriei*, nr. 9 (121), pp. 30-61.
Vucinich, Wayne (1951), „Yugoslavia: ally for defense", în *Current History*, nr. 113, pp. 28-34.
Zincă, Haralamb (1970), „Și a fost ora H", în *Magazin Istoric*, nr. 8 (41), august, pp. 2-16.

Lucrări și articole științifice

Aczel, Tamas (1969), „Budapest – 1956, Prague – 1968. II. Spokeman of revolution", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 60-66.
Adjubei, A. et. al. (1960), *Față în față cu America. Relatare despre vizita lui N.S. Hruşciov în S. U.A., 15-27 septembrie 1959*, București, Editura Politică.
Adler, Emmanuel (1997), „Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", în *European Journal of International Studies*, nr. 3, pp. 319-363.
Adler, Emmanuel (2005), *Communitarian international relations*, Routledge, New York.
Alexandrescu, Andrei (2001), „Discursul despre pace al României (1965-1971): între «eliberarea națională și socială» și interesele geopolitice ale blocului comunist", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, București, Fundația Academia Civică, pp. 563-583.

Alexiev, Alex (1981), „Romania and the Warsaw Pact: the defense policy of a reluctant ally", în *Strategic Studies*, no. 1, pp. 5-18.

Alexiev, Alex (1982), „Party-military relations in Eastern Europe: the case of Romania", în Kolkowicz, Roman; Korbonski, Andrzej (ed.), *Soldiers, peasants and bureaucrats: civil-military relations in communist and modernizing societies*, London, George Allen & Unwin, pp. 199-227.

Alter, Peter (2004), *Problema Germană şi Europa*, traducere de Irina Cristea, Bucureşti, Editura Corint.

Andrew, Cristopher, Gordievski, Oleg (1994), *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale de la Lenin la Gorbaciov*, traducerea de Doina Mihalcea-Ştiucă, Bucureşti, ALL.

Anton, Mioara (2001), „Trădarea partidului frate", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 146-153.

Anton, Mioara (2003), „România anilor '80. Repere de politică externă", în Rusan. Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 929-935.

Anton, Mioara (2006), „«Cetatea sub asediu». PMR şi redefinirea vigilenţei politice şi revoluţionare (septembrie 1953)", în *Arhivele Securităţii*, vol. II, Bucureşti, Nemira. pp. 342-361.

Anton, Mioara (2007), *Ieşirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Apostol, Gheorghe P. (coord.), (1973), *Capitalismul contemporan*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Apostol, Gheorghe (1962), „Continuarea în ritm susţinut a industrializării socialiste şi înfăptuirea progresului tehnic în Republica Populară România", în *Probleme ale desăvârşirii construcţiei socialiste în R.P.R.*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 43-89.

Arendt, Hannah (1994), *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.

Aron, Raymond (1974), *The imperial republic. The United States and the world, 1945-1973*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc.

Aron, Raymond (2007), *Opiul intelectualilor*, traducere de Adina Dinitoiu, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Arsîntescu, Mihai; Găinuşe, Gheorghe; Lustig, Oliver (1985), *Componente ale doctrinei militare naţionale. Reflecţii*, Bucureşti, Editura Militară.

Asparturian, Vernon (1980), „Conceptualizing Eurocommunism: some preliminary observations", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 3-23.

Baciu, Nicolae (1990a), *Agonia României. Dosarele secrete acuză, 1944-1948*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Baciu, Nicolae (1990b), *Yalta şi crucificarea României*, Lugoj, Fundaţia Europeană Drăgan.

Badale, Theodor; Coţău, Gheorghe (1962), „Unele probleme privind desfăşurarea revoluţiei culturale în ţara noastră", în *Probleme ale desăvârşirii construcţiei socialiste în R.P.R.*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 266-298.

Baeva, Iskra (2006), „1956 in Bulgaria – a year of reforms and adjustment", în Cătănuș, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 64-85.

Balík, Stanislav, Holzer, Jan (2006), „Czechoslovakia in the year 1956: the roots of the silence and the distance" în Cătănuș, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 86-108.

Ball, Terrence, Dagger, Richard (2000), *Ideologii politice și idealul democratic*, traducere de Monica Marchiș, Romana Careja, Olivia Rusu-Toderean, Iași, Polirom.

Banu, Florian, (2004) *Asalt asupra economiei României. De la Solagra sa SOVROM, (1936-1956)*, București, Editura Nemira.

Banu, Florian, Țăranu, Liviu (2006), „Securitatea și Miliția la frontiera cu Iugoslavia (1949)", în *Arhivele Securității*, vol. II, București, Editura Nemira, pp. 287-315.

Barbu, Bogdan (2006), *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România Războiului Rece, 1945-1971*, București, Editura Humanitas.

Baylis, John, Smith, Steve, Owens, Patricia (2008), *The globalization of world politics. An introduction to international relations*, New York, Oxford University Press.

Bălcescu, Nicolae (1977a), „Drepturile românilor către Înalta Poartă", în *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Editura Politică, pp. 85-91.

Bălcescu, Nicolae (1977b), „Dorințele partidei naționale în Moldova", în *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Editura Politică, pp. 91-95.

Bărbulescu, Petre, et. al. (1983), *Relațiile internaționale postbelice*, București, Editura Politică.

Bârlădeanu, Alexandru (1995), „Tezaurul român de la Moscova. Un litigiu vechi de 80 de ani", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 3, pp. 181-199.

Behr, Edward (1999), *„Sărută mâna pe care n-o poți mușca": românii și Ceaușeștii: investigația unui blestem al istoriei*, traducere de Doina Jela-Despois, Brânduşa Palade, București, Editura Humanitas.

Békés, Csaba (2006), „Could the Hungarian Revolution have succeeded in 1956? Myths, legends and illusions", în Cătănuș, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 317-339.

Belli, Nicolae (1976), „Corelația dintre noua ordine economică internațională și creșterea economică a țărilor în curs de dezvoltare", în *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu despre noua ordine economică internațională*, București, Editura Politică, pp. 278-289.

Benea, Ciprian-Beniamin (2009), *Dunărea. Geopolitică și negociere*, Iași, Institutul European.

Beniuc, Mihai (1976), „Patria", în Iliescu, Constanța (ed.), *Poezii patriotice*, București, Editura didactică și pedagogică, pp. 192-193.

Berceanu, Ion (1976), „Spiritul revoluționar", în Iordănescu, Mihai (ed.), *A trăi și a munci în chip comunist*, București, Editura Politică, pp. 52-65.

Berdiaev, Nikolai (1994), *Originile şi sensul comunismului rus*, traducere de Ioan Muşlea, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Berend, Ivan (1998), *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, New York, Cambridge University Press.

Berescu, Gheorghe (1974), „Responsabilitate şi competenţă în exercitatea activităţii profesionale; idealurile sociale şi etice ale casei muncitoare", în Surpat, Gheorghe, (coord.), *Clasa muncitoare – forţa socială conducătoare în România socialistă*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 193-201.

Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1991), *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*, New York, Penguin Books.

Berlin, Isaiah (2001), *Adevăratul studiu al omenirii. Antologie de eseuri*, traducere de Radu Lupan, Bucureşti, Editura Meridiane.

Bernard, Noel (1990), *Aici e Radio Europa Liberă*, Bucureşti, Editura Observator.

Berton, Peter (1980), „Japan: Euro-Nippo-Communism", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 326-362.

Besançon, Alain (1993), *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreţia Văcar, Bucureşti, Editura Humanitas.

Beschloss, Michael, Talbott, Strobe (1994), *La cele mai înalte nivele. Relatare din culisele puterii referitoare la sfârşitul Războiului Rece*, traducere de Anca Irina Ionescu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, Editura Elit.

Betea, Lavinia (2002), *Psihologie politica. Individ, lider, multime in regimul comunist*, Iaşi, Polirom.

Betea, Lavinia (2006), *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Bielasiak, Jack (1983), „The party: permanent crisis", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a Revolution*, New York, Vintage Books, pp. 10-25.

Bîftoi, Dorin-Liviu (2004), *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Bucureşti, Editura Compania.

Boca, Ioana (2001), *1956 – un an de ruptură. România între internaţionalismul proletar şi stalinismul antisovietic*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.

Boca, Ioana (2006), „1956 în România", în Jela, Doina; Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956: revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 169-195.

Boca, Ioana; Ţentea Almira (2003), „Liga pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris (L.D.H.R.)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 161-172.

Bodunescu, Ion (1988), *Diplomaţia românească în slujba independenţei*, vol. I şi II, Iaşi, Editura Junimea.

Bogdan, Radu (1988), *România şi procesul securităţii europene*, Bucureşti, Editura Politică.

Boia, Lucian (2002), *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2002.

Bonis, I. (1972), *Morala socialistă*, Bucureşti, Editura Politică.

Botez, Angela (1986), „Revoluția – concept integrativ al gândirii contemporane", în Drăgănescu, Mihai; Voiculescu, Marin, (coord.), *Revoluția științifico-tehnică și aplicațiile ei în dezvoltarea socială a României. Unitatea și interacțiunea științelor naturii, tehnice și sociale*, București, Editura Politică, pp. 78-90.

Botoran, Constantin; Unc, Gheorghe (1977), *Tradiții de solidaritate ale mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta de emancipare națională și socială a popoarelor din Asia, Africa și America Latină*, București, Editura Politică.

Bottoni, Stefano (2006), „De la répression politique â la purge ethnique? L'impact de la révolution de 1956 sur le modèle comuniste roumain", în Cătănuș, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 362-399.

Bourdieu, Pierre (1999), *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii*, București, Meridiane.

Braham, Randolph (1964), „Rumania: onto the separate path", în *Problems of communism*, nr. 13, pp. 14-24.

Braun, Aurel (1978), *Romanian foreign policy since 1965. The political and military limits of autonomy*, New York, Praeger.

Brătianu, Maria (2002), *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, București, Editura Corint.

Breazu, Florentin (2001), „Ecouri ale plenarei P.M.R. din iunie-iulie 1957", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 147-155.

Brent, Jonathan; Naumov, Vladimir (2004), *Stalin's last crime. The doctors' plot*, Londra, John Murray.

Brezinski, Zbigniew (1971), *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, New York, Columbia University Press.

Brzezinski, Zbigniew, (2000), *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, traducere de Aureliana Ionescu, București, Editura Enciclopedică.

Brigoleuix, Bernard (2005), *Zidul Berlinului, 1961-1989*, traducere de Nicolae Baltă, București, Lucman.

Brogan, Patrick (1990), *Eastern Europe, 1939-1989. The fifty years war*, London, Bloomsbury.

Bromke, Adam (1966), „Poland's role in the loosening of the communist bloc", în London, Kurt (ed.), *Eastern Europe in transition*, Baltimore, John Hopkins Press, pp. 67-92.

Brown, Archie (1997), *The Gorbachev Factor*, Oxford, New York, Oxford University Press.

Brown, Bernard (1981), „French Communism", în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 83-130.

Brown, J.F. (1969a), „Rumania today. I: towards «integration»", în *Problems of Communism*, nr. 17, pp. 8-17.

Brown, J.F. (1969b), „Rumania today. II. The strategy of defiance", în Problems of Communism, nr. 18, pp. 32-38.

Brown, J.F. (1991), *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe*, Durham, Duke University Press.

Brucan, Silviu (1985), *Dialectica politicii internaționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Brus, Włodzimierz (1983), „Economics and politics: the fatal link", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 26-41.

Buga, Vasile (2002), „Convorbirile româno-sovietice din ianuarie-februarie 1954", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 140-147.

Buga, Vasile (2003), „Relaţiile româno-sovietice în anii '80", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, vol. II, Iaşi, Editura Polirom, pp. 101-128.

Buga, Vasile (2004), „Relaţiile politice româno-sovietice, 1953-1958, I", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 95-116.

Buga, Vasile (2005), „Politica PCdR faţă de Uniunea Sovietică în etapa finală a celui de al Doilea Război Mondial", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 12-23.

Bulgaru, Mircea (1976), „Populaţia şi dezvoltarea economică", în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 266-277.

Burakovski, Adam (2006), „The events of 1956 in Poland as a movement of the whole nation", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 218-256.

Burakowski, Adam (2011), *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu, 1965-1989. Geniul Carpaţilor*, traducere de Vasile Moga, Iaşi, Editura Polirom, 2011.

Burger, Ulrich (2001), „Conflicte profunde şi serioase divergenţe de păreri. Ulbricht şi România în anul 1965", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 667-684.

Burks, R.V. (1966), „The Rumanian national deviation: an accounting", în London, Kurt (ed.), *Eastern Europe in transition*, Baltimore, The John Hopkins Press, pp. 93-113.

Burke, Edmund (2000), *Reflecţii asupra revoluţiei din Franţa*, traducere de Mihaela Czobor-Lupp, Bucureşti, Nemira.

Burks, R.V. (1981), „Titoism and eurocommunism", în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 33-54.

Butaru, Gheorghe (1987), *Organizaţiile de masă şi obşteşti în viaţa social-politică a României*, Bucureşti, Editura Politică.

Buzan, Barry (2000), *Popoarele, statele şi teama. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după Războiul Rece*, traducere de Vivia Săndulescu, Chişinău, Editura Cartier.

Buzatu, Ion (2004), *Istoria relaţiilor României cu China din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Bucureşti, Editura Meteor Press.

Buzatu, Stana (1975), *Frontul unităţii socialiste, expresie a unităţii întregului popor*, Bucureşti, Editura Politică.

Calafeteanu, Ion (2003), *Istoria politicii externe româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Callinicos, Alex (1995), *The revolutionary ideas of Karl Marx*, London, Chicago, Melbourne: Bookmarks Publications.

Calvocoressi, Peter (2000a), *Politica Mondială după 1945*, Bucureşti, traducere de Simona Ceauşu, ALLFA.

Calvocoressi, Peter (2000b), *Rupeţi Rândurile! Al Doilea Război Mondial şi configurarea Europei postbelice*, traducere de Liliana Anghel, Iaşi, Editura Polirom.

Canja, Gheorghe *et al.* (1959), *Mic glosar de probleme internaţionale*, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian, (1979) *Confruntări sociale în capitalismul contemporan. Situaţia maselor, mişcarea revendicativă, dimensiunea alianţelor antimonopoliste*, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian (ed.) (1980), *Probleme internaţionale. Agendă*, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian; Florea, Constantin, (1975), *Epoca contemporană – epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism*, Bucureşti, Editura Politică.

Carillo, Santiago (1978), *Eurocommunism and the state*, London, Lawrence and Wishart.

Carp, Mircea (2003), „«Clauza naţiunii celei mai favorizate» şi relaţiile româno-americane", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 918-921.

Carr, Edward (1947), *International relations between the two World Wars: (1919-1939)*, London: MacMillan.

Câmpeanu, Pavel (2002), *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Editura Polirom.

Cătănuş, Ana-Maria (2005), *Sfârşitul perioadei liberale a regimului Ceauşescu: minirevoluţia culturală din 1971*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Cătănuş, Ana-Maria (2006), „Tensiuni în relaţiile româno-sovietice în anul «Primăverii de la Praga»", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 227-237.

Cătănuş, Dan (2002a), „The Romanian communists under the impact of destalinization 1956-1951", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 174-191.

Cătănuş, Dan (2002b), „România şi schisma sovieto-chineză, VI. Concluzii după ultima vizită la Bucureşti a lui N.S. Hruşciov, 1963", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 72-205.

Cătănuş, Dan (2003), „PMR şi evoluţiile ideologice din lagărul comunist. De la revoluţia ungară din 1956 la consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist* (Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă), vol. II, Iaşi, Polirom, pp.170-201.

Cătănuş, Dan (2004b), „Reluarea relaţiilor româno-iugoslave. Vizita lui Tito la Bucureşti", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 72-86.

Cătănuş, Dan (2005a), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962-1963 (I)", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 68-80.

Cătănuş, Dan (2005b), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962-1963 (II)", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 77-98.

Cătănuş, Dan (2006), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962-1963 (III)", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 115-130.

Cătănuş, Dan (2006), „Impactul raportului «secret» asupra conducerii P.M.R. Destalinizarea în România", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 109-151.

Cătănuş, Dan (ed.) (2005), *România şi „primăvara de la Praga"*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Ceauşescu, Ilie (1986), *Independenţa poporului român – obiectiv fundamental al politicii Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Militară.

Ceauşescu, Ilie, Tucă, Florian, Ionescu, Mihail, Duţu, Alesandru (1985), *România şi Marea Victorie. O contribuţie de seamă la înfrângerea fascismului. 23 august 1944-12 mai 1945*, Bucureşti, Editura Militară.

Cesereanu, Ruxandra (2004), „Mici defecţiuni: 1977, 1987", în Neculau, Adrian, (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Iaşi, Editura Polirom, pp. 226-243.

Ceterchi, I; Bolintineanu, A.; Androne, N. (1980), *Drepturile omului în lumea contemporană*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceterchi, Ioan (1976), „Participarea maselor la conducerea societăţii – esenţă a democraţiei socialiste", în *Statul socialist român în etapa actuală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 102-124.

Chaplin, Ari (1983), „The «popular war» doctrine in Romanian defense policy", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 267-280.

Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin (1995), „Modelul stalinist de sovietizare a României II", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3, pp. 28-42.

Chiriţoiu, Mircea (2005), *Între David şi Goliath. România şi Iugoslavia în balanţa Războiului Rece*, Iaşi, Demiurg.

Ciachir, Nicolae (1996), *Marile Puteri şi România, 1856-1947*, Bucureşti, Albatros.

Cioabă, Aristide (1988), *Funcţia ideologică a partidelor politice din societatea capitalistă actuală*, Bucureşti, Editura Politică.

Ciobanu, Nicolae; Olteanu, Ionel (2001), „Declaraţia P.M.R. din aprilie 1964 – o adiere de primăvară înaintea îngheţului", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 511-517.

Cioroianu, Adrian (2002), *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane*, Iaşi, Polirom.

Cioroianu, Adrian (2005a), *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Cioroianu, Adrian (2005b), *Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Cohen, Stephen F. (1977), „Bolshevism and Stalinism", în Tucker, Robert (ed.), *Stalinism. Essays in historical interpretation*, New York, Norton & Company, pp. 3-29.

Comănescu, Ion; Mihuță, Ioan; Petrescu, Raul (1989), *Ocrotirea familiei în dreptul socialist român*, București, Eitura Politică.

Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu despre noua ordine economică internațională (1976), București, Editura Politică.

Connor, Walker (1984), *The national question in marxist-leninist theory and strategy*, Princeton University Press.

Constant, Benjamin (2001), *Scrieri politice*, traducere de Cristian Preda, Miruna Tătaru-Cazaban, București, Editura Nemira.

Constantin, Ion (2005), „Aspecte privind relațiile româno-polone în perioada anilor '80", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 123-128.

Constantin, Ion (2006b), „Octombrie polonez și consecințele sale", în Cătănuș, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 257-281.

Constantin, Ion (2007), *Polonia în epoca „Solidarității", 1980-1989*, București, Institutul Național pentru Studierea Arhivelor Totalitarismului.

Constantiniu, Florin (2001), *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania, (1945-1946)*, București, Editura Enciclopedică.

Constantiniu, Florin (2002), *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Constantiniu, Florin, Chiper, Ioan (1995), „Modelul stalinist de sovietizare a României I", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 2, pp. 8-28.

Copilaș, Emanuel (2009a), „Revising realism: from scientism to a more empirical approach", în *Romanian Review of International Politics*, nr. 1, pp. 25-48.

Copilaș, Emanuel (2009b), „Dincolo de teoria critică. O posibilă inserare a filosofiei politice habermasiene în teoria relațiilor internaționale", în *Sfera Politicii*, nr. 138, pp. 96-113.

Copilaș, Emanuel (2009c), „Implozia leninismului. O reevaluare a conflictului sino-sovietic din perspectivă ideologică", în *Sfera Politicii*, nr. 141, pp. 89-111.

Copilaș, Emanuel (2009d), „The «Moscow centre» and its peripheries: an ideological overview of the Soviet's Union difficulties as a multinational state", în *Political Studies Forum*, nr. 1, pp. 113-146.

Copilaș, Emanuel (2009e), „The «German Problem» then and now: from the threat of a German Europe to the edification of an European Germany", in *Romanian Review of International Politics*, nr. 2, pp. 23-62.

Copilaș, Emanuel (2009f), „Confiscarea lui Dumnezeu și mecanismul inevitabilității istorice. O comparație între mitologia legionară și cea a comunismului românesc, (I)", în *Sfera Politicii*, nr. 135, pp. 92-103.

Copilaș, Emanuel (2009g), „Confiscarea lui Dumnezeu și mecanismul inevitabilității istorice. O comparație între mitologia legionară și cea a comunismului românesc (II)", în *Sfera Politicii*, nr. 39, pp. 82-93.

Copilaș, Emanuel (2010a), „A crack in the geography of socialism? Poland at the hour of de-Stalinization", în *Romanian Review of Political Geography*, nr. 2, pp. 267-284.

Copilaş, Emanuel (2010b), „Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii", în *Sfera Politicii*, nr. 152, pp. 75-90.
Cosma, Neagu (1996), *Dominaţia comunistă, 1944-1989. Contribuţia unor minorităţi naţionale la bolşevizarea României*, Bucureşti, Editura Bravo Press.
Cosma, Neagu; Stănescu, Ion (1991), *În anul 1968 a fost programată şi invadarea României*, Bucureşti, Editura Paco.
Cox, Michael (2003), *The political economy of a plural world. Critical reflections on power, morals and civilization*, London and New York, Routledge.
Crampton, R.J. (2002), *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea... şi după*, traducere de Cornelia Bucur, Bucureşti, Editura Curtea Veche.
Creţoiu, Gheorghe; Zahiu, Ioan (1974), *Principiile politicii economice a Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Politică.
Crowther, William (1988), *The political economy of Romanian socialism*, New York, Praeger Publishers.
Cuciuc, Constantin (1986), *Sistemul democraţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Cviic, Cristopher (1983), „The Church", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 92-108.
Damian, E. (1975), *Stil şi metodă în munca de partid*, Bucureşti, Editura Politică.
Datcu, Ion (1980), „Organizaţia Naţiunilor Unite în sistemul relaţiilor internaţionale contemporane", în Caraciuc, Traian, (coord.) *Probleme internaţionale. Agendă*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 96-116.
Deighton, Anne (1999), „The Cold War in Europe, 1945-1947: Three Approaches", în Woods, Ngaire (ed.), *Explaining International Relations Since 1945*, New York, Oxford University Press.
Deletant, Denis (1991), *Studies in Romanian History*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Deletant, Denis (2001), *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*, traducere de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom.
Deletant, Denis (2006), *România sub regimul comunist*, traducere de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.
Deletant, Dennis (1998), *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989*, traducere de Georgeta Ciocâltea, Bucureşti, Humanitas.
Deletant, Dennis (2000), „Impactul revoltei maghiare în România", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 598-602.
Deletant, Dennis; Pearton, Maurice (1998), *Romania observed. Studies in contemporary Romanian history*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Delmas, Claude (2003), *Crizele din Cuba (1961-1962)*, traducere de Narcisa Şerbănescu, Bucureşti, Editura Corint.
Demetrescu, Camil (1991), „Greva regală", în Buzatu, Gheorghe (coord.), *România cu şi fără Antonescu*, Iaşi, Editura Moldova.
Denize, Eurgen (2009), *Propaganda comunistă în România, (1948-1953)*, Târgovişte, Cetatea de Scaun.
Deteşan, Al. (coord.) (1975), *Cooperarea economică internaţională*, Bucureşti, Revista Economică.

Devlin, Kevin (1977), „Communism in Europe. The challenge of eurocommunism", în *Problems of communism*, nr. 27, pp. 1-20.

Dicționar de economie politică (1974), București, Editura Politică.

Dicționar diplomatic (1979), București, Editura Politică.

Dicționar politic (1975), București, Editura Politică.

Dima, Nicholas (1982), *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian territorial dispute*, New York, Columbia University Press.

Dimitriu, E. (1978), *Educația permanentă – educație a întregului popor*, București, Editura științifică și enciclopedică.

Dimprescu, E.; Ghibuțiu, A.; Isărescu, M. (1977), *Datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare și lichidarea subdezvoltării*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Dinerstein, Herbert (1980), „Communism in Europe, 1944-1999: the historical antecedents of Eurocommunism", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 24-55.

Djilas, Milovan (1957), *The New Class. An analysis of the communist system*, London, Thames and Hudson.

Djilas, Milovan (1991), *Întâlniri cu Stalin*, traducere de Dorin Gămulescu, Craiova, Editura Europa.

Dobre, Mihail (2011), *România la sfârșitul Războiului Rece*, București, Editura Enciclopedică.

Dobrinescu, Valeriu Florin (1988), *România și Organizarea Postbelică a Lumii (1945-1947)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Docea, Vasile (2010), „Aliatul inamic. Despre controlul ideologic al construcției imaginilor asupra războiului", în *Colloquium Politicum*, nr. 1, pp. 79-100.

Dorin, Mihai (2008), „Relațiile româno-sovietice târzii", în *Echidistanțe*, număr special intitulat *Rusia postcomunistă în politica internațională*, nr. 3-4, pp. 37-54.

Dougherty, James; Pfaltzgraff, Robert (1997), *Contending theories of international relations. A comprehensive survey*, New York, Addison-Wesley Educational Publishers.

Dragoș, Nicolae (1983), *Pentru eterna vatră românească*, București, Editura Militară.

Drăgușanu, Adrian (1998), „Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă", în Boia, Lucian (ed.), *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Nemira, pp. 98-132.

Du Bois, Pierre (2008), *Ceaușescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, traducere de Ioana Ilie, București, Editura Humanitas.

Duculescu, Victor (1981), „Drepturile omului în confruntarea ideologică contemporană. Adevărate și false valori ale demnității umane", în Tănase, Al.; Marinescu Gh. (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iași, Editura Junimea.

Duculescu, Victor (1986), „Rolul revoluției științifice și tehnice în mecanismul relațiilor internaționale", în Drăgănescu, Mihai; Voiculescu, Marin (coord.), *Revoluția științifico-tehnică și aplicațiile ei în dezvoltarea socială a României. Unitatea și interacțiunea științelor naturii, tehnice și sociale*, București, Editura Politică, pp. 183-192.

Dufour, Jean-Louis (2002), *Crizele Internaționale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, traducere de Șerban Dragomirescu, București, Editura Corint.

Duică, Constantin (ed.) (2007), *„Solidaritatea". Revanșa poloneză*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

Duică, Ivan Camelia (2004), „Comuniştii români şi lupta împotriva «clicii fasciste a lui Tito»", în *Arhivele Securităţii*, vol. I, Bucureşti, Editura Nemira, pp. 455-461.
Dumitriu, Petru (1961), „The Hungarian revolution of 1956 an the Roumanians", în *The Review*, nr. 4, vol. III, pp. 15-25.
Dunne, Tim, Kurki, Milja, Smith, Steve (2010), *International relations theories. Discipline and diversity*, New York, Oxford University Press.
Durandin, Catherine (1992), *Nicolae Ceauşescu. Adevăruri şi minciuni despre un rege comunist*, traducere de Simona Modreanu, Iaşi, Editura Nemo.
Durschmied, Erik (2003), *Unsung heores. The twentieth century's forgotten history makers*, London, Hodder & Stoughton.
Duţu, Mircea (1989), *Educaţia şi problemele lumii contemporane*, Bucureşti, Editura Albatros.
Ecobescu, Nicolae (1980), *Dezarmarea. Cronologie, 1945-1978*, Bucureşti, Editura Politică.
Ecobescu, Nicolae, (coord.) (1981), *Resursele şi noua ordine internaţională*, Bucureşti, Editura Politică.
Ecobescu, Nicolae; Celac, Sergiu (1975), *Politica externă a României socialiste*, Bucureşti, Editura Politică.
Ecobescu, Nicolae; Duculescu, Victor (1976), *Drepturile şi obligaţiile fundamentale ale statelor*, Bucureşti, Editura Politică.
Ene, Constantin (coord.) (1985), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică.
Ene, Constantin; Bogdan, Radu (1985), „Instituirea unei noi ordini economice internaţionale şi lichidarea subdezvoltării", în Ene, Constantin (coord.), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 191-228.
Enescu, Ion (1979), *Politica externă a României în perioada 1944-1947*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Engels, Friedrich (1954), *Dialectica naturii*, traducere de către redacţia Editurii de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.
Engels, Friedrich (1966), *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, traducere de către redacţia Editurii Politice, Bucureşti, Editura Politică.
Falls, Donald (1993), „Soviet decision-making and the withdrawal of Soviet troops from Romania", în *East European Quarterly*, vol. 27, nr. 4, pp. 489-502.
Farlow, Robert (1971), „Romanian foreign policy: a case of partial alignment", în *Problems of Communism*, nr. 20, pp. 54-63.
Fejtö, François (1979), *Histoire des démocracies populaires*, vol. I (L'ère de Staline), Paris, Éditions du Seuil.
Fejtö, François (1979), *Histoire des démocraties populaires. Après Staline (1953-1979)*, vol. II, Paris, Éditions de Seuil.
Figes, Orlando (1998), *A peoples' tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*, New York, Penguin Books.
Filip, Corneliu (2007), *Tratatul de la Varşovia în relaţiile internaţionale ale epocii sale, 1955-1991*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.
Fischer, Mary Ellen (1989), *Nicolae Ceauşescu. A study in political leadership*, Boulder & London, Lynne Riener Publishers.

Fischer, Mary Ellen (1983), „The politics of national inequality in Romania", în Nelson, Daniel (ed.), *Communism and the politics of inequalities*, Toronto, Lexington Books, pp. 189-220.

Fischer-Galați, Stephen (1966), „Rumania and the Sino-Soviet conflict", în London, Kurt (ed.), *Eastern Europe in transition*, Baltimore, The John Hopkins Press, pp. 261-276.

Fischer-Galați, Stephen (1967), *The New Romania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, M.I.T. Press.

Fischer-Galați, Stephen (1971), „Nicolae Ceausescu. Romania's conservative nationalist", în Swearingen, Robert (ed.), *Leaders of the communist world*, London, MacMillan, pp. 355-364.

Fischer-Galați, Stephen (1975), „The Communist Takeover of Rumania: A Function of Soviet Power", în Hammond, Thomas, *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven, Yale University Press, pp. 310-320.

Fischer-Galați, Stephen (1996), *Europa de Est și Războiul Rece*, traducere de Luiza Pârvu, Dan Popescu și Florin Tecuceanu, Iași, Editura Institutul European.

Fischer-Galați, Stephen (1998), *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, Iași, Editura Institutul European.

Florea, Elena (1975), *Principiile P.C.R. în problema națională*, București, Editura Politică.

Florescu, Radu (1973), „Ceauseschism: Romania's road to communism", în *Current history*, nr. 381, pp. 212-215, 230.

Florian, Claudiu Mihail (2006), „Preliminariile stabilirii relațiilor diplomatice între România și RFG", în Anton, Mioara; Anghel, Florin, Popa, Cosmin, (coord.), *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene*, București, Curtea Veche, pp. 383-396.

Floyd, David (1965), *Rumania: Russia's Dissent Ally*, London, Pall Mall Press.

Fodor, Octavian (1976), „«Autozidirea» conștientă", în Iordănescu, Mihai (ed.), *A trăi și a munci în chip comunist*, București, Editura Politică, pp. 24-38.

Fontain, André (1992), *Istoria Războiului Rece. De la Revoluția din Octombrie la Războiul din Coreea, 1917-1950*, vol. II, București, Editura Militară.

Fontaine, André (1993), *Istoria Războiului Rece. De la războiul din Coreea la criza aliaților, 1950-1967*, vol. III, București, Editura Militară

Franck, Nicoleta (1992), *O înfrângere în victorie. Cum a devenit România, din Regat, Republică Populară (1944-1947)*, București, Editura Humanitas.

Frankel, Max (2004), *High noon in the Cold War. Kennedy, Khruschev, and the Cuban missile crisis*, New York, Ballantine Books.

Frei, Norbert (2007), *Statul Führerului. Regimul național-socialist, 1933-1945*, traducere de Irina Cristea, București, Editura Runa.

Friedrich, Carl, Brzezinski, Zbigniew (1956), *Totalitarian dictatorship an autocracy*, Cambridge, Harvard University Press.

Frondizi, Arturo (1976), „Noua ordine economică internațională. Experiența României", în *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu despre noua ordine economică internațională*, București, Editura Politică, pp. 39-48.

Frunză, Victor (1990), *Istoria Stalinismului în România*, București, Humanitas.

Fursenko, Alexandr; Naftali, Timothy (2007), *Khrushchev's Cold War. The inside story of an American adversary*, New York, London, Norton & Company.

Gaddis, John Lewis (1972), *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, Oxford University Press.
Gaddis, John Lewis (1989), *The Long Peace. Inquiries Into the History of the Cold War*, New York, Oxford University Press.
Gaddis, John Lewis (2009), *Războiul Rece*, Bucureşti, traducere de Diana Puşcaşu-Ţuţuianu, RAO International Publishing Company.
Gellately, Robert (2008), *Lenin, Stalin and Hitler: the age of social catastrophe*, New York, Vintage Books.
Georgescu, Titu (1977), *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internaţională*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Georgescu, Titu (1993), *România între Yalta si Malta*, Bucureşti, Casa de editură şi presă ŞANSA S.R.L.
Georgescu, Vlad (1988), „Romania in the 80s: the legacy of dynastic socialism", în *East European Politics and Societies*, nr. 2, pp. 69-93.
Georgescu, Vlad (2008), *Politică şi cultură. Cazul comuniştilor români, 1944-1977*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Gheorghe Dolgu (1976), „Independenţă şi interdependenţă, obiective şi căi ale edificării unei noi ordini economice internaţionale", în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 70-106.
Ghibianski, Leonid (2006), „N.S. Hruşciov, I.B. Tito şi criza ungară din anul 1956", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 400-441.
Giddens, Anthony (1984), *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press.
Gilberg, Trond (1972), „Ceausescus «kleine Kulturrevolution» in Rumänien", în *Osteuropa*, nr. 10, pp. 717-728.
Gilberg, Trond (1974a), „Ethnic minorities in Romania under socialism", în *East European Quarterly*, nr. 4, pp. 435-464.
Gilberg, Trond (1974b), „Ceausescu's Romania", în *Problems of Communism*, nr. 24, pp. 29-43.
Gilberg, Trond (1980), „Eurocommunism and Romania", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 181-201.
Gilberg, Trond (1990), *Nationalism and communism in Romania. The rise and fall of Ceausescu's personal dictatorship*, Boulder, San Francisco, Oxford, Westview Press.
Gilpin, Robert (1981), *War and change in world politics*, New York, Cambridge University Press.
Gilpin, Robert (1999), *Economia politică a relaţiilor internaţionale*, traducere de Aurelia Batali, Bucureşti, DU Style.
Girardet, Raoul (2003), *Naţionalism şi naţiune*, traducere de Patricia Enea, Iaşi, Editura Institutul European.
Giurescu, Dinu (1996), *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, ALL.
Glaser, Edwin (1982), *Dreptul statelor de a participa la viaţa internaţională*, Bucureşti, Editura Politică.

Glenny, Misha (1999), *The Balkans, 1804-1999. Nationalism, war and the great powers*, London, Granta Books.

Golan, Galia (1971), *The Czechoslovak reform movement. Communism in crisis, 1962-1968* London, Cambridge University Press.

Golan, Galia (1973), *Reform rule in Czechoslovakia. The Dubcek era, 1968-1969*, London, New York, Cambridge University Press.

González-Aldea, Patricia (2008), *Helsinki 1975. Începutul sfârşitului. Degradarea regimului din România şi singularitatea lui în blocul de Est, 1975-1990*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Gorbachev, Mikhail (2000), *On my country and the world*, New York, Columbia University Press.

Gotovich, José; Delwit, Pascal; De Waele, Jean-Michel (2003), *Europa comuniştilor*, Iaşi, Editura Institutul European.

Gould, Harry (1998), „What is at stake in the agent-structure debate?", în Kubálková, Vendulka; Onuf, Nicholas; Kovert, Paul, *International relations in a constructed world*, Armonk, M. E. Sharpe, pp. 79-100.

Grachev, Andrei (2008), *Gorbachev's gamble. Soviet foreign policy and the end of the Cold War*, Cambridge, Malden, Polity Press.

Gramsci, Antonio (1969), *Opere alese*, traducere de Eugen Costescu, Bucureşti, Editura Politică.

Granville, Johanna (2002), „From the archives of Warsaw and Budapest: a comparison of the events of 1956", în *East European Politics and Society*, nr. 2 (16), pp. 521-563.

Granville, Johanna (2004), *The first domino. International decision making during the Hungarian crisis of 1956*, College Station, TX: A&M University Press.

Gregor, James (1997), *Interpretations of fascism*, New Brunswick, London, Transaction Publishers.

Gregor, James (2002), *Feţele lui Ianus. Marxism şi fascism în secolul XX*, traducere de Liviu Bleoca, Bucureşti, Editura Univers.

Gregor, James (2009), *Marxism, fascism and totalitarianism. Chapters in the intellectual history of radicalism*, Stanford University Press.

Grigoraş, Ioan (1974), *Principii de etică socialistă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Grigorescu, Aurelian (2000), „Reflectarea revoltei din Ungaria (în «Scânteia» – octombrie/noiembrie 1956)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 612-616.

Grigorov, Dimitar (2005), „«For Fatherland and Leader!» Letters expressing popular support in Romania under the Russian threat, 1968", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 88-97.

Gross, George (1966), „Rumania: the fruits of autonomy", în *Problems of Communism*, nr. 15, pp.16-26.

Grosser, Alfred (1999), *Occidentalii. Ţările Europei şi Statele Unite după război*, traducere de Dragoş Stoenescu, Bucureşti, DU Style.

Guzzini, Stefano (2000), *Realism şi relaţii internaţionale: povestea fără sfârşit a unei morţi anunţate: realismul în relaţiile internaţionale şi în economia politica internaţională*, traducere de Diana Istrăţescu, Iaşi, Editura Institutul European.

Habermas, Jürgen (1983), *Cunoaştere şi comunicare*, traducere de Iosif Wolf, Bucureşti, Editura Politică.
Halliday, Fred (1994), *Rethinking international relations*, London, MacMillan.
Haloşa, B.M. (1963), *NATO. Blocul agresiv al Atlanticului de Nord*, Bucureşti, Editura Militară.
Hamelet, Michel (1971), *Nicolae Ceauşescu. Biografie şi texte selectate*, Bucureşti, Editura Politică.
Hanak, Harry (1987), „Foreign Policy", în McCauley, Martin, *Khrushchev and Khrushchevism*, London, MacMillan Press, pp.180-193.
Harding, Neil (1996), *Leninism*, Durham, Duke University Press.
Harkness, David (1974), *The Post-War World*, Hong Kong, MacMillan Educational LTD.
Harrington, Joseph; Courtney, Bruce (2002), *Relaţii româno-americane, 1940-1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, Iaşi, Editura Institutul European.
Haupt, Georges (1968), „La genèse du conflict soviéto-roumain", în *Revue Française de Science Politique*, nr. 4, vol. XVIII, pp. 669-683.
Hegedüs, András; Somlai, Katalin (2000), „Documente româneşti despre revoluţia din Ungaria din 1956 şi despre urmările ei în România", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 603-611.
Heilbronner, Robert (2005), *Filozofii lucrurilor pământeşti. Vieţile, epocile şi doctrinele marilor economişti*, traducere de Dorin Stanciu, Bucureşti, Humanitas.
Herbst, C.; Leţea, I. (1976), *Geografia economică a ţărilor socialiste*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Herz, Martin (1967), *Beginnings of the Cold War*, Bloomington, Indiana University Press.
Heywood, Andrew 1993, *Political ideologies. An introduction*, London: MacMillan.
Hobsbawm, Eric (1999), *Secolul extremelor*, traducere de Anca Irina Ionescu, Bucureşti, Editura Lider.
Hoffmann, Stanley (1957), „Sisyphus and the Avalanche: The United Nations, Egypt and Hungary", în *International Organization*, vol. 11, nr. 3, pp. 446-469.
Hoffmann, Stanley (1999), *Ianus şi Minerva. Eseuri asupra teoriei şi practicii politicii inernaţionale*, traducere de Robert Butaru, Chişinău, Editura Ştiinţa.
Holloway, David (1998), *Stalin şi bomba atomică*, traducere de Mihaela Andreiovici, Agop Bezerian, Iaşi, Editura Institutul European.
Holzer, Jerzy (2005), „«Solidaritatea» poloneză şi marea prefacere de la sfârşitul secolului XX", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 3-4, 2005, pp. 129-143.
Hopf, Ted (2002), *Social construction of international politics. Identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*, New York, Cornell University Press.
Hoppe, Jiři (2001), „România şi «Primăvara de la Praga» din 1968", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 735-739.
Hoppe, Jiří (2003), „Interpretative models of the Prague Spring (1968) (I)", în Zub, Alexandru; Solomon, Flavius (ed.), *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, analogies, consequences*, Iaşi, Editura Polirom, pp. 112-117.

Horváth, Andor (2006), „Budapesta, 1956", în Jela, Doina; Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Editura Curtea Veche, pp. 120-142.

Hrușciov, Nikita (1966), „On Peaceful Coexistence", în Hum Kim, Young (ed.), *Patterns of competitive coexistence: USA vs. URSS*, New York, Capricorn Books.

Huch, Ricarda (2011), *Romantismul german. Eroziune, expansiune și decădere*, traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Humanitas.

Huizinga, J.H. (1969), „The end of an illusion?", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 43-51.

Hunter Madsen, Mark (1982), „The uses of Beijingpolitik: China in Romanian foreign policy since 1953", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 277-309.

Ioanid, Radu (2005), *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Iași, Polirom.

Ioanid, Radu; Friling, Tuvia; Ionescu, Mihail, (coord.) (2004), *Comisia internațională pentru studierea Holocaustului în România* – raport final, Iași, Editura Polirom.

Ionescu, Ghiță (1965), „Rumania and nonalignment (April 1964 – March 1965)", în *Slavic Review*, nr. 2, pp. 241-257.

Ionescu, Ghiță (1994), *Comunismul în România*, traducere de Ion Stanciu, București, Editura Litera.

Ionescu, Ghiță (1999), *Politica și căutarea fericirii,* traducere de Simona Ceaușu, București, BIC ALL.

Ionescu, Toader (1999), *Istoria gândirii economice universale și românești*, Cluj-Napoca, Editura Sarmis.

Ionescu-Gură, Nicoleta (2005), *Stalinizarea României. Republica Populară România: 1948-1950. Transformări instituționale*, București, BIC ALL.

Ionescu-Gură, Nicoleta (2006), „Tentativele de aderare a României la ONU. Blocajul ONU", în *Arhivele Securității*, vol. II, București, Editura Nemira, pp. 69-80.

Ionnitziu, Mircea (1956), „Foreign relations", în Alexandru Cretzianu (ed.), *Captive Rumania. A decade of Soviet rule*, New York, Praeger, 1956.

Ivan, Ruxandra (2009), „Între internaționalismul proletar și național-comunismul autarhic. Politica externă sub regimul comunist", în Ivan, Ruxandra, (coord.), *„Transformarea socialistă". Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Iași, Editura Polirom.

În sprijinul activității politico-educative din cadrul gărzilor patriotice (1986), București, Secția de asigurare tehnico-economică a presei și publicațiilor Ministerului Apărării Naționale.

Jacobini, H. B. (1987), „International law, defense and aspects of Romanian military doctrine", în *International Journal of Romanian Studies*, nr. 1, pp. 85-103.

Johnson, Chalmers (1970), „Comparing Communist Nations", în Johnson, Chalmers (ed.), *Change in Communist Systems*, Palo Alto, Stanford University Press, pp. 1-32.

Jones, Cristopher (1981), *Soviet influence in Eastern Europe. Politicau autonomy and the Warsaw Pact*, New York, Praeger Publishers.

Jowitt, Kenneth (1970), „The Romanian Communist Party and the world socialist system: a redefmition of unity", document al *Institute of International Studies*, Berkeley, University of California, pp. 38-59.

Jowitt, Kenneth (1971), *Revolutionary Breaktroughs and National Development. The case of Romania, 1944-1965*, Berkeley și Los Angeles, University of California Press.

Jowitt, Kenneth (1993), *New world disorder. The Leninist extinction*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.

Judt, Tony (2008), *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, traducere de Georgiana Perlea, Iaşi, Editura Polirom.

Kamiński, Łukasz (2006), „Poland in 1956", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 201-217.

Karnoouh, Claude (2011), *Inventarea poporului-naţiune. Cronici din România şi Europa Orientală 1973-2007*, traducere de Teodora Dumitru, Cluj, Idea Design & Print.

Karpiński, Jakub (1993), *Istoria comunismului polonez şi mondial – din „victorie" în „victorie" până la catastrofa finală*, traducere de Tinu Pârvulescu, Ioana Ploeşteanu, Sorin Tomuţa, Timişoara, Editura de Vest.

Kilzer, Katharina (2003), „Imaginea României în presa germană (1972-1982)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică*, pp. 752-762.

King, Robert (1978), „Romania and the third world", în *Orbis*, nr. 4, pp. 875-892.

King, Robert (1980), *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press.

King, Robert (1979), „Romania's struggle for an autonomous foreign policy", în *The World Today*, nr. 8, pp. 340-348.

Kiraly, Bela (1969), „Budapest – 1956, Prague – 1968. I. Parallels and contrasts", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 52-60.

Kirk, Roger; Răceanu, Mircea (1995), *România împotriva Statelor Unite. Diplomaţia absurdului, 1985-1989*, traducere de Melania Stela-Rădulescu, Bucureşti, Silex.

Kissinger, Henry (2003), *Diplomaţia*, traducere de Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, BIC ALL.

Kligman, Gail (1992), „The politics of reproduction in Ceauşescu's Romania: a case study in political culture", în *East European Politics and Societies*, nr. 3, 364-418.

Kołakowski, Leszek (1983), „The intelligentsia", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 54-67.

Kołakowski, Leszek (2007), *Modernitatea sub un neobosit colimator*, traducere de Mihnea Gafiţa, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kolakowski, Leszek (2009), *Principalele curente ale marxismului*, vol. I, („Fondatorii"), traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kołakowski, Leszek (2010a), *Principalele curente ale marxismului*, vol. II, („Vârsta de aur"), traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kołakowski, Leszek (2010b), *Principalele curente ale marxismului*, vol. III, („Prăbuşirea"), traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Korda, Michael (2006), *Journey to a revolution. A personal memoir and history of the Hungarian Revolution of 1956*, New York, HarperCollins Publishers.

Kornai, Janos (1992), *The socialist system. The political economy of communism*, New York, Oxford University Press.

Kramer, Mark (1995), „Poland, 1980-81. Soviet policy during the Polish crisis", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 116-126.

Kriegel, Annie (1981), „Eurocommunism, French version", în Schwab George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 131-156.

Kubálková, V.; Cruickshank, A. (1980), *Marxism-Leninism and theory of international relations*, London, Boston and Henley, Routledge & Kegan Paul.

Kukla, Andre (2002), *Constructivism and the philosophy of science*, New York, Taylor & Francis.

Kunze, Thomas (2002), *Nicolae Ceauşescu. O biografie*, traducere de Alexandru Teodorescu, Bucureşti, Editura Vremea.

Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantal (2001), *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*, London, New York, Verso.

Lalaj, Ana (2006), „The Party conference of Tirana, an abortive spring for the left in Albania", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 34-63.

Lawson, Colin (1983), „National independence and reciprocal advantages: the political economy of Romanian-South relations", în *Soviet Studies*, nr. 3, pp. 362-375.

Lăcustă, Ioan (2005), *1948-1952. Republica Populară şi România*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Lecţii în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R. (1960), Bucureşti, Editura Politică.

Lefort, Claude (2002), *Complicaţia. Recurs asupra comunismului*, traducere de Dan Radu Stănescu, Bucureşti, Editura Univers.

Lendvai, Paul (1970), *Eagles in cobwebs. Nationalism and communism in the Balkans*, London, Macdonald and Company.

Lenin, V.I. (1954a), „Stângismul – boala copilăriei comunismului", în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 571-646.

Lenin, V.I. (1954b), „Statul şi revoluţia. Învăţătura marxismului despre stat şi sarcinile proletariatului în revoluţie", în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 132-214.

Lenin, V. I (1945), *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, Bucureşti: Editura Partidului Comunist din România.

Lenin, V. I (1946), *Ce-i de făcut?,* Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român.

Lenin, V. I. (1958), *Despre problema naţională şi naţional-colonială*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Lenin, V.I. (1948), *Materialism şi empirocriticism – note critice despre o filosofie reacţionară*, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român.

Lenin, V.I. (1961), *Despre construcţia de partid*, Bucureşti, Editura Politică.

Leonhard, Wolfgang (1979), *Eurocommunism. Challenge for East and West*, New York, Hold, Rinehart and Winston.

Levy, Robert (1995), „Did Ana Pauker Prevent a «Rajk Trial» in Romania?", în *East European Politics and Societies*, nr. 1, pp. 143-178.

Levy, Robert (2002), *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Iaşi, Polirom.

Lichtheim, George (1970), *A short history of socialism*, London, Praeger Publishers.

Light, Margot (1988), *The Soviet Theory of International Relations*, New York, St. Martin's Press.

Linden, Ronald (1979), *Bear and foxes. The international relations of the East European states, 1965-1969*, Boulder, Columbia University Press.

Linden, Ronald (1981), „Romanian foreign policy in the 1980s", în Nelson, Daniel (ed.), *Romania in the 80s, Boulder*, Westview Press, pp. 219-253.

Linden, Ronald (1983), „Romanian foreign policy in the 80s: domestic-foreign policy linkages", în Sodaro, Michael; Wolchik, Sharon (ed.), *Foreign and domestic policy in Eastern Europe in the 80s. Trends and prospects*, London, Basingstoke, MacMillan Press, pp. 47-80.

Linden, Ronald (1987), *Communist states and international change. Romania and Yugoslavia in comparative perspective*, London, Sydney, Wellington, Allen & Unwin.

Lipatti, Valentin (1985), *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, București, Editura Politică.

Lobell, Steven; Ripsman, Norrin; Taliaferro, Jeffrey (2009) (ed.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, New York, Cambridge University Press.

Loghin, Leonida; Petricean, Alexandru (1974), *Gărzile patriotice din România*, București, Editura Militară.

Lorot, Pascal (2002), *Perestroika*, traducere de Cristina Jinga, București, Editura Corint.

Loth, Wilfried (1997), *Împărțirea lumii. Istoria Războiului Rece, 1941-1955*, traducere de Ana Maria Iosup, București, SAECULUM.

Lovell, David W. (1986), *From Marx to Lenin. An evalution of Marxs's responsibility for Soviet authoritarianism*, New York, Cambridge University Press.

Ludz, Peter (1969), „The «new socialism». I. Philosophy in search of reality", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 33-42.

Ludz, Peter (1981), „Eurocommunism and its influence on the Social-Democratic Party in West Germany", în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 55-82.

Lungu, Al. (1972), „Adaptarea temporală a omului. Timp particular și timp universal. Particularitățile timpului biologic", în Milcu, Șt. (ed.), *Omul în lumea contemporană*, București, Editura Științifică, pp. 95-110.

Lynch, Allen (1989), *The Soviet study of intrnational relations*, New York, Cambridge University Press.

Macovescu, George (coord.), *Balcanii, zonă a păcii, cooperării și bunei vecinătăți*, București, Editura Politică.

Mahler, Fred (1988), *Generația anului 2000. Scenarii de juventologie prospectivă*, București, Editura Politică.

Maliță, Mircea (1970), *La diplomatie roumaine. Aperçu historique*, București, Editura Meridiane.

Mamina, Alexandru (2002), *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze*, București, Editura Corint.

Mamina, Alexandru (2007), *Structurile intelectuale ale romantismului revoluționar și contrarevoluționar. Cazurile istoricilor francezi, germani, români*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun.

Manea, Norman (2005), *Despre colvni: dictatorul şi artistul*, Iaşi, Editura Polirom.
Marga, Andrei (2006), *Filosofia lui Habermas*, Iaşi, Editura Polirom.
Marinescu, Gh. (1981), „Problematica democraţiei în cadrul confruntărilor ideologice contemporane", în Marinescu, Gh.; Tănase Al., (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iaşi, Editura Junimea, pp. 162-199.
Marshall, Gordon (2003), *Dicţionar de sociologie (Oxford)*, traducere de Sergiu Bălţătescu, Florin Iacob, Liviu Şerbănescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Marx, Engels, Lenin (1987), *Dialectica raportului naţional-internaţional în dezvoltarea istorică*, Bucureşti, Editura Politică.
Marx, Karl (1949), „Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte", în Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, pp. 231-339.
Marx, Karl (1949), „Rezultatele viitoarei guvernări britanice în Indii", în Marx, K.; Engels, F., *Opere alese în două volume*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, pp. 348-355.
Marx, Karl (1954), *Contribuţii la critica economiei politice*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.
Marx, Karl (1957), *Capitalul. Critica economiei politice*, vol I. („Procesul de producţie al capitalului"), Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.
Marx, Karl (1964), *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare România.
Marx, Karl (1987), *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, Bucureşti, Editura Politică.
Marx, Karl; Engels, Friedrich (1949), *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român.
Marx, Karl; Engels, Friedrich (1956), *Ideologia germană. Critica filozofiei germane moderne în persoana reprezentanţilor ei Feuerbach, B. Bauer şi Stirner şi a socialismului german în persoana diferiţilor lui profeţi*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.
Masson, Danièle (1987), „La Roumanie et l'epoque Ceausescu: edification d'un culte", în *International Journal of Romanian Studies*, nr. 1, pp. 53-59.
Mastny, Vojtech (1998), *The Cold War and Soviet insecurity. The Stalin years*, New York, Oxford University Press.
Matei, Adam Sorin (2007), *Boierii minţii. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor*, Bucureşti, Editura Compania.
Matei, Alexandru (2011), *Mormântul comunismului românesc. „Romantismul revoluţionar" înainte şi după 1989*, Bucureşti, IBU Publishing.
Mayakovski, Vladimir (1972), „Order no. 2 to the army of arts", in *Poems*, pp. 44-46.
Mazilu, Dumitru (1971), „Elemente de continuitate în dezvoltarea socialistă a naţiunii române", în Ceterchi, Ioan, (coord.), *Naţiunea şi contemporaneitatea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 359-371.
McCauley, Brian (1981), „Hungary and Suez, 1956: the limits of Soviet and American power", în *Journal of contemporary history*, vol. 16, nr. 4, pp. 777-800.
McCauley, Martin (1999), *Rusia, America şi Războiul Rece, 1949-1991*, traducere de Mihaela Barbă, Iaşi, Editura Polirom.

Mearsheimer, John (2003), *Tragedia politicii de forţă. Realismul ofensiv şi lupta pentru putere*, traducere de Andreea Năstase, Bucureşti, Editura Antet.
Medvedev, Roy (1983), *All Stalin's Men*, Oxford, Basil Blackwell Publishers.
Meisner, Maurice (2008), *Mao Tzedun. Profil politic şi intelectual*, traducere de Nicu Apostolescu, Bucureşti, Editura Historia, 2008.
Mendel, Arthur (ed.), (1961), *Essential works of Marxism*, New York, Bantam Books.
Méray, Tibor (2000), *Budapesta 1956. Atunci şi după 44 de ani*, traducere de Marilena Alexandrescu, Vlad Ranetescu, Tibor Szabó Zoltán, Bucureşti, Editura Compania.
Mic dicţionar diplomatic român (1967), Bucureşti, Editura Politică.
Mică enciclopedie de relaţii internaţionale pentru tineret (1984), Bucureşti, Editura Politică.
Miroiu, Andrei (2005), *Balanţă şi hegemonie. România în politica mondială, 1913-1989*, Bucureşti, Editura Tritonic.
Miroiu, Andrei, Ungureanu, Radu-Sebastian (ed.) (2006), *Manual de relaţii internaţionale*, Iaşi, Editura Polirom.
Montias, Michael (1964), „Background and origins of the Rumanian dispute with Comecon", în *Soviet Studies*, nr. 2, vol. 16, pp. 125-151.
Montias, Michael (1967), *Economic development in communist Rumania*, Cambridge, The M.I.T. Press.
Moraru, Constantin (2001), „1970 – relaţiile româno-sovietice între «elemente pozitive şi divergenţe»", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 695-705.
Moraru, Constantin (2008), *Politica externă a României, 1958-1964*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Morar-Vulcu, Călin (2007), *Republica îşi făureşte oamenii. Construcţia identităţilor politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.
Morgenthau, Hans (2007), *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*, Iaşi, Editura Polirom.
Munteanu, Ioan (2000), „Manifestaţia anticomunistă a studenţilor de la Timişoara din octombrie 1956. Semnificaţia politică naţională", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 635-655.
Muraşko, Galina (1998), „Represiunile politice în ţările Europei de Est la sfârşitul anilor '40: conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat", în Rusan, Romulus (ed.), *Anul 1948 – Instituţionalizarea Comunismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 339-349.
Muravchik, Joshua (2004), *Raiul pe pământ. Mărirea şi decăderea socialismului*, traducere de Dorian Branea şi Cristina Chevereşan, Timişoara, Editura Brumar.
Muţiu, Caius; Stanca, Teodor; Baghiu, Aurel (2000), „Mişcările studenţeşti anticomuniste din octombrie 1956 din Timişoara, văzute şi prezentate de iniţiatorii şi principalii organizatori", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 667-690.
Nagee, Joseph; Donaldson, Robert (1988), *Soviet foreign policy since World War II*, New York, Pergamon Press.

Nădăşan, Romeo (ed.) (1982), *Occident '80. Destinul dramatic al tinerei generaţii*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1980), (coord.), *Dezangajarea militară şi dezarmarea în Europa*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1983), *ONU Adaptare la cerinţele lumii contemporane*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1985), „Edificarea securităţii şi dezvoltarea cooperării în Europa", în Ene, Constantin, (coord.), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 46-129.

Neagu, Romulus (1976), *Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa*, Bucureşti, Editura Politică.

Negreanu, Marcel (1981), „Democraţia burgheză – între aparenţe şi realităţi", în *Capitalismul, orânduirea exploatării şi asupririi umane*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 92-97.

Nelson, Daniel (1981), „Romania", în Welsh, William (ed.), *Survey research and public attitudes in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York, Pergamon Press, pp. 436-481.

Nelson, Daniel (1988), *Romanian politis in the Ceauşescu era*, New York, Gordon and Breach.

Niebuhr, Reinhold (1977), *Christian Realism and Political Problems*, Fairfield, Augustul M. Kelley Publishers.

Niessen, James (2002), „Naţionalismul românesc: o ideologie a integrării şi a mobilizării", în Sugar, Peter (ed.), *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, Bucureşti, Curtea veche, pp. 226-250.

Nistor, Paul (2006), *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej şi politica americană de îngrădire a comunismului*, Bucureşti, Vremea.

Novalis, (2008) *Între veghe şi vis. Fragmente romantice*, traducere de Viorica Nişcov, Bucureşti, Editura Humanitas.

Nugent, Neil (2006), *The government and politics of the European Union*, New York, Palgrave MacMillan.

Nye, Joseph Jr. (2005), *Descifrarea conflictelor internaţionale. Teorie şi istorie*, traducere de Ion Vlădoiu, Bucureşti, Editura Antet.

Nye, Joseph (2009), *Puterea blândă. Cale către succes în politica mondială*, traducere de Daniela Oana Ioan, Iaşi, Editura Institutul European.

Nye, Joseph, Keohane, Robert (2009), *Putere şi interdependenţă*, traducere de Adriana Ştraub, Iaşi, Editura Polirom.

Obreja, Gheorghe (1988), *România în procesul trecerii la stadiul de ţară mediu dezvoltată*, Bucureşti, Editura Politică.

Olaru, Stejărel; Herbstritt, Georg (2005), *STASI şi Securitatea*, traducere de Viorel Buta şi Mihai Alecu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Olteanu, Ion (1987), *Valorile politice şi acţiunea socială în socialism*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Onişoru, Gheorghe (2008), *Operaţiunea Tămădău: desfiinţarea Partidului Naţional Ţărănesc (1947)*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Onuf, Nicholas (1989), *World of our making. Rules and rule in social theory and international relations*, Columbia, University of South Carolina Press.

Onuf, Nicholas (1998), „Constructivism, A user's manual", în Kubálková, Vendulka; Onuf, Nicholas; Kovert, Paul, *International relations in a constructed world*, Armonk, M. E. Sharpe, pp. 58-78.

Orescu, Şerban (2006), *Ceauşismul. România între anii 1965 şi 1989*, Bucureşti, Albatros Corporation.

Orwell, George (1991), *1984,* traducere de Mihnea Gafiţa, Bucureşti, Editura Univers.

Pantazi, Radu (1975), *Activitatea ideologică a Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Politică.

Paul, David W. (1968), „Ceauşescu and Rumanian independence", în *SAIS review*, nr. 13, pp. 17-26.

Paul, Dawid W. (1973), „Romania's special diplomatic position: a case study of China's role", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 311-329.

Păiuşan, Cristina (2004), „Războiul de Yom Kippur şi implicarea României. Percepţii diplomatice", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 87-97.

Pânzaru, Petru (1984), „Condiţia umană şi drepturile omului între adevăr ştiinţific şi mistificare ideologică", în Cazacu, Alin, (coord.), *Curente de idei şi confruntari de opinii în lumea contemporană*, Bucureşti, Secţia de Propagandă a Uniunii Tineretului Comunist, pp. 79-98.

Păun, Nicolae (2009), *Viaţa economică a României, 1918-1948. Dezvoltare, modernizare, europenizare*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.

Petcu, Ion (1994), *Ceauşescu, un fanatic al puterii. Biografie neretuşată*, Bucureşti, Editura Românul.

Petre, C. (1968), „Rolul maselor şi al personalităţii în istorie", în Borgeanu, C., et. al., *Materialism istoric*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 118-134.

Petre, C.; Achim, I. (1968), „Conştiinţa socială şi formele ei", în Borgeanu, C., et. al., *Materialism istoric*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 238-278.

Petric, Aron *et. al.* (1981), *Istoria României între anii 1918-1981*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Plehanov, G.V. (1961), *Opere filosofice alese*, vol II, traducere de către redacţia Editurii Politice, Bucureşti, Editura Politică.

Pomper, Philip (1993), *The Russian revolutionary intelligentsia*, Arlington Heights, Harlan Davidson, 1993.

Pop, Adrian (2002), *Tentaţia tranziţiei. O istorie a prăbuşirii comunismului în Europa de Est*, Bucureşti, Editura Corint.

Popa, Dumitru (1987), *Apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului român*, Bucureşti, Editura Politică.

Popescu, Alexandru (2002), *România şi cele trei războaie mondiale (în arhive diplomatice germane şi autriece)*, Iaşi, Editura Institutul European.

Popescu, Dumitra (1979), (coord.), *Principii şi jorme juridice ale cooperării economice internaţionale*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Popescu, Maria (1977), „Statele naţionale şi noua ordine economică şi politică internaţională", în Mitran, Ion; Lotreanu, Nicolae, (coord.), *Naţiune, suveranitate, independenţă. Studii şi comunicări*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 43-52.

Popescu-Neveanu, Paul (1968), *Amăgire şi adevăr în morală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Popovici, Constantin (1974), „Centralismul democratic – principiu fundamental de organizare şi de conducere a vieţii social-politice", în Constantinescu, Miron (coord.), *Introducere în ştiinţa conducerii societăţii socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 47-58.

Popper, Karl (2005), *Societatea deschisă şi duşmanii săi,* vol. II, *Epoca marilor profeţi: Hegel şi Marx*, traducere de D. Stoianovici, Bucureşti, Humanitas.

Preda, Gavril (2001), „Reacţia oficialităţilor româneşti la «Planul Valev»", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 500-510.

Preda, Oana (2003), „Prăbuşirea regimului comunist în ţările satelite Moscovei. Percepţii româneşti", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 936-941.

Prisca, Nistor (1978), *Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor în Republica Socialistă România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Provaznik, Jan (1969), „The politics of retrenchment", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 2-16.

Puddington, Arch (2000), *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Lexington, The University Press of Kentucky.

Purcăruş, Alexandru (2009), *În vâltoarea Războiului Rece. Revoluţia maghiară din 1956*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Rainer, János (2006), „A progress of ideas: the Hungarian revolution from 1956", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul naţional pentru studiul totalitarismului, pp. 317-339.

Raţiu, Ion (1990), *România de astăzi. Comunism sau independenţă?*, Bucureşti, Editura Condor.

Răducu, Constantin; Deliman, Ecaterina (1983), *Dimensiunea contemporană a patriotismului revoluţionar socialist*, Bucureşti, Editura Politică.

Rădulescu, Ilie (1972), „Societatea socialistă şi cerinţele conducerii sale ştiinţifice", în *Perfecţionarea organizării conducerii vieţii economice, de stat şi sociale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 94-126.

Râmbu, Nicolae (2001), *Romantismul fiosofic german*, Iaşi, Editura Polirom.

Rebedeu, Ion (1971), „Cu privire la fizionoia spirituală a naţiunii", în Ceterchi, Ioan, (coord.), *Naţiunea şi contemporaneitatea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 273-320.

Rehner, Wolfgang (2003), „Problemele populaţiei de etnie germană în România. Tendinţele ei de emigrare", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 228-234.

Remington, Robin Alison (1971), *The Warsaw Pact. Case studies in communist conflict resolution*, Cambridge, The M.I.T. Press.

Remington, Robin Alison (1980), „Eurocommunism and Yugoslavia", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 202-222.

Rețegan, Mihai (1995a), „Starea de spirit în România la sfârșitul anului 1956. Date din arhiva C.C. al P.C.R"., în *Arhivele Totalitarismului*, an. III, nr. 2, pp. 111-128.

Rețegan, Mihai (1995b), „Conducerea P.M.R. și evenimentele din Polonia și Ungaria, 1956", în *Arhivele Totalitarismului*, an. III, nr. 1, pp. 137-162.

Rețegan, Mihai (1998), *1968 – din primăvară până în toamnă*, București, RAO.

Revel, Jean François (2002), *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, traducere de Vlad Russo, București, Editura Humanitas.

Roberts, Henry (1969), *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Archon Books.

Roşu Hamzescu, Ioan (1988), *Lumea între realități și speranțe*, Bucureşti, Editura Albatros.

Rotman, Liviu (2004), *Evreii din România în perioada comunistă*, 1944-1965, Iași, Editura Polirom.

Ruge, Gerd (1993), *Mihail Gorbaciov. Biografie*, traducere de Honoria Pohrib, Magdalena Georgescu, București, Editura Doina.

Ruggie, John Gerard (2002), *Constructing the world polity. Essays on international institutionalization*, New York, Routledge.

Rusan, Romulus (2001), „«Tezele» și reversul lor", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, București, Fundația Academia Civică, pp. 856-858.

Rusan, Romulus (2003), „O fotografie neretușată. «Raportul Voyame», un studiu ONU despre violarea drepturilor omului în România", în Rusan, Romulus (ed), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academica Civică, pp. 173-185.

Rusu, Gheorghe (1989), *Promovarea exportului românesc. Tehnici de marketing industrial*, Craiova, Editura Scrisul românesc.

Sampson, Steven (1983), „Is Romania the next Poland?", în *Critique*, nr. 16, pp. 139-144.

Sartori, Giovanni (1999), *Teoria democrației reinterpretată*, Iași, Editura Polirom.

Sava, Sorica, (1978), (coord.), *Restructurarea relațiilor economice internaționale*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Schöpflin, George (1983), „Poland and Eastern Europe", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 123-136.

Schöpflin, George (1993), *Politics in Eastern Europe, 1945-1992*, Oxford, Cambridge, Blackwell Publishers.

Scurtu, Ioan (1991), *Monarhia în România, 1866-1947*, Bucureşti, Editura Danubius.

Searle, John (1999), *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*, New York, Cambridge University Press.

Searle, John (2000), *Realitatea ca proiect social*, Iași, Editura Polirom.

Shafir, Michael (1978), „Who is Paul Goma?", în *Index on Censhorship*, nr. 1, pp. 29-39.

Shafir, Michael (1981), *The Intellectual and the Party: The Romanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceausescu Period*, teză doctorală, Hebrew University of Jerusalem.

Shafir, Michael (1983a), „Political culture, intellectual dissent, and intelectual consent: the case or Romania", în *Orbis*, nr. 2, pp. 393-420.

Shafir, Michael (1983b), „The Men of the Archangel Revisited: Anti-Semitic Formations among Communist Romania's intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, no. 3, vol. IV, pp. 223-243.

Shafir, Michael (1984), „Political stagnation and Marxist critique: 1968 and beyond in comparative East European perspective", în *British journal of political science*, nr. 4, pp. 435-459.

Shafir, Michael (1985), *Romania. Politics, economics and society. Political stagnation and simulated change*, London, Francess Pinter.

Shafir, Michael (1986), „Romanian foreign policy under Dej and Ceaușescu", în Schöpflin, George (ed.), *The Soviet Union and Eastern Europe*, London, Muller, Blond & White, pp. 364-377.

Shafir, Michael (1987), „Eastern Europe", în McCauley, Martin, *Khrushchev and khrushchevism*, London, MacMillan, pp. 156-179.

Shafir, Michael (2002), *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași, Polirom.

Shafir, Michael (2007), „Constantin Dobrogeanu-Gherea: wrong time, wrong face, wrong place", în *Studia Europaea*, nr. 2, pp. 5-48.

Shafir, Michael (2010a), „Intelectualii? Publici?", în Adam Matei, Sorin; Momescu Mona (coord.), *Idolii forului. De ce o clasă de mijloc spiritului este de preferat „elitei" intelectualilor publici*, București, Editura Corint, pp. 17-21.

Shafir, Michael (2010b), *Radiografii și alte fobii. Studii contemporane, publicistică și pubelistică*, Iași, Editura Institutul European.

Sik, Ota (1971), „The economic impact of Stalinism", în *Problems of Communism*, nr. 20, pp. 1-10.

Skilling, Gordon (1964), *Communism, national and international. Eastern Europe after Stalin*, Toronto, University of Toronto Press.

Smolar, Aleksander (1983), „The rich and the powerful", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 42-53.

Smultea, Ilie (1972), „Ideology and political community in Eastern Europe: the case of Romania", în *East European Quarterly*, nr. 4, pp. 505-536.

Soare, Corneliu (coord.), (1988), *Tipologia conflictelor armate contemporane*, București, Editura Militară.

Socialism științific (1962), București, Editura Politică.

Socor, Vladimir (1976), „The limits of national independence in the Soviet bloc: Rumania's foreign policy reconsidered", în *Orbis*, nr. 3-4, pp. 701-732.

Someșan, Maria; Iosifescu, Mircea (2000), „Ecourile și consecințele revoluției maghiare din 1956 în universitățile din România", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurie stalinismului*, București, Fundația Academia Civică, pp. 617-634.

Soulet, Jean François (1998), *Istoria comparată a statelor comuniste (din 1945 până în zilele noastre)*, traducere de Silvia Abişteanu şi Ana Zbarcea, Iaşi, Editura Polirom.

Soulet, Jean-François (2008), *Istoria Europei de Est de la al Doilea Război Mondial până în prezent*, traducere de Marius Roman, Iaşi, Editura Polirom.

Sprinţeroiu, George (1989), „România şi mişcarea de nealiniere", în Popişteanu, Cristian (coord.), Independenţă, nealiniere, pace. Momente şi semnificaţii ale unei mişcări istorice a secolului XX, Bucureşti, Editura Politică, pp. 15-48.

Staar, Richard (1966), „De-Stalinization in Eastern Europe: The Polish model", în Gyorgy, Andrew (ed.), *Issues of world communism. New perspectives in political science*, New York, D. Van Nostrand Company, pp. 66-85.

Staar, Richard (1984), *Communist regimes in Eastern Europe*, Stanford, The Hoover Institution on War, Revolution and Peace.

Stan, Valeriu (1978), *Nicolae Bălcescu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Stanca, Teodor (2000), „Acţiunile P.C.R. de reprimare a mişcărilor studenţeşti anticomuniste. Timişoara – octombrie 1956", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954-1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 691-703.

Stanciu, Cezar (2004), „In the shadow of Moscow: Romania and the Suez crisis", în *Valahian Journal of Historical Studies*, nr. 1, pp. 84-89.

Stanciu, Cezar (2005), „Aspecte privind relaţiile economice ale RPR în anii '50", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, 77-98

Stanciu, Cezar (2008), *Devotaţi Kremlinului. Alinierea politicii externe româneşti la cea sovietică în anii '50*, Târgovişte, Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2009), *Frăţia socialistă. Politica RPR faţă de ţările lagărului socialist, 1948-1964*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2010), *Traversând infernul. Scurtă istorie a comunismului românesc (1948-1989)*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2011), *Războiul nervilor. Dispute Ceauşescu-Brejnev, 1965-1971*, Târgovişte, Cetatea de Scaun.

Stanomir, Ioan (2006), „De la Regatul României la Republica Populară România: tranziţia către totalitarism şi semnificaţia ei", în Cesereanu, Ruxandra (coord.), *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional*, Iaşi, Editura Polirom.

Stănescu, Ion (1977), *Democraţia internă de partid*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 57-82.

Stănescu, N.S. (1976), „Realism şi convergenţă de interese în crearea noii ordini economice", în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 235-249.

Steans, Jean; Pettiford, Lloyd (2008), *Introducere în relaţii internaţionale. Perspective şi teme*, traducere de Mihnea Columbeanu, Bucureşti, Editura Antet.

Stîkalin, Alexandr (2003), „Mişcările neoficiale din Uniunea Sovietică. Sfârşitul anilor 1970-1985", în Rusan, Romulus, (ed), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academica Civică, pp. 877-881.

Stîkalin, Alexandr (2006), „Raportul «secret» al lui Hruşciov şi culisele elaborării sale", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub*

impactul destalinizării 1956, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 11-33.

Stykalin, A. S. (2006), „URSS şi Iugoslavia: zig-zagurile relaţiilor bilaterale (a doua jumătate a anilor '50, începutul anilor '60", în Anton, Mioara, Anghel, Florin, Popa, Cosmin, *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Stykalin, Alexandr (2002), „The Romanian leadership and the fate of Imre Nagy", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, 2002, pp. 69-76.

Stykalin, Alexandr (2005), „Relaţiile sovieto-iugoslave şi afacerea Imre Nagy", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4, pp. 50-76.

Šustrova, Petruška (2001), „Apeluri ale «Chartei 77» pentru România", în Rusan, Romulus (ed), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academic Civică, pp. 826-830.

Szafar, Tadeusz (1983), „Anti-semitism: a trusty weapon", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 109-122.

Szajkowski, Bogdan (1981), „Albania, Bulgaria, Romania: political innovations and the Party", în Holmes, Leslie (ed.), *The whitering away of the state? Party and state under communism*, London and Beverly Hills, SAGE, pp. 33-50.

Şandru, Dumitru (2007), *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Şerbănescu, Ilie (2003), „Între C.A.E.R. şi clauza naţiunii cele mai favorizate", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 763-766.

Şerbănescu, Ion (1973), *General şi particular, naţional şi internaţional în politica P.C.R.*, Bucureşti, Editura Politică.

Şuţa, Ion, (1977) „Cursa înarmărilor nucleare şi implicaţiile ei politice şi sociale", în *Problemele păcii şi ale războiului în condiţiile revoluţiei ştiinţifice şi tehnice. Necesitatea istorică a dezarmării*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 76-95.

Şuţa, Ion (1991), *România la cumpăna istoriei. August '44*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Taras, Ray (1986), *Poland. Socialist State, Rebellious Nation*, Boulder, Westview Press.

Taubman, William (2005), *Khrushchev. The man. His era*, London: Free Press.

Taylor, Trevor (1980), *Approaches and theory in International Relations*, London and New York, Longman.

Tănase, Stelian (2006), *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Tătar, Viorel-Mihai (2007), *Doctrine politice şi realităţi economice în România între anii 1920-1989*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint.

Thom, Françoise (2005), *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas.

Tinu, Dumitru (1981), „Conceptul românesc despre securitatea europeană şi problema drepturilor omului", în Vlad, Constantin (coord.), *România şi securitatea europeană*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 151-164.

Tismăneanu, Vladimir (1984), „The ambiguity of Romanian national communism", în *Telos*, nr. 60, pp. 65-79.

Tismăneanu, Vladimir, (1985), „Ceauşescu's socialism", în *Problems of communism*, nr. 34, pp. 50-66.
Tismăneanu, Vladimir (1989), „The tragicomedy of Romanian communism", în *East European Politics and Societies*, nr. 2, pp. 329-376.
Tismăneanu, Vladimir (1998), *Arheologia terorii*, Bucureşti, ALLFA.
Tismăneanu, Vladimir (1999), *Reinventarea politicului. Europa răsăriteană de la Stalin la Havel*, traducere de Alexandru Vlad, Iaşi, Editura Polirom.
Tismăneanu, Vladimir (2005), *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, Iaşi, Editura Polirom.
Tismăneanu, Vladimir (2006), „Libertatea recucerită: Imre Nagy şi revoluţia ungară", în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir (coord.), *Ungaria 1956: revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 143-158.
Tismăneanu, Vladimir (2008), *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, traducere de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.
Tismăneanu, Vladimir; Vasile, Cristian (2008), *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Trăsnea, Ovidiu (1984), „Anticomunismul în ideologia şi practica imperialismului contemporan", în Cazacu, Aculin, (coord.), *Curente de idei şi confruntări de opinii în lumea contemporană*, Bucureşti, Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist, pp. 49-64.
Treptow, Kurt (2001), „Iarna deznădejdii: Jan Palach şi eşecul «Primăverii de la Praga»", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 760-776.
Triska, Jan (1980), „Eurocommunism and the decline of proletarian internationalism", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 72-99.
Troncotă, Tiberiu (2006), *România comunistă. Propagandă şi cenzură*, Bucureşti, Editura Tritonic.
Tucker, Robert (1969), *The Marxian revolutionary idea*, London, George Allen & Unwin LTD.
Tucker, Robert (1971), *The Soviet political mind. Stalinism and post-Stalin change*, London: George Allen & Unwin, LTD.
Tucker, Robert (1987), *Political culture and leadership in Soviet Russia*, New York, London, Norton & Company.
Tucker, Robert (2011), *Filosofie şi mit la Karl Marx*, Bucureşti, Curtea Veche.
Tudor-Pavelescu, Alina (2004), „Succesiunea lui Gheorghiu-Dej: tehnicile de transfer al puterii, 1965-1969", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 117-128.
Ţăranu, Liviu (2001), „România şi proiectele de întreprinderi comune din cadrul CAER (1963)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 133-145.
Ţăranu, Liviu (2007), *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1965*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Țârău, Virgiliu (2005), *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din centrul și estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.

Țîrău, Liviu (2005), *Între Washington și Moscova: România, 1945-1965*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna.

Ulam, Adam (1968), *Expansion and coexistence. The history of Soviet foreign policy, 1917-1967*, New York, Praeger Publishers.

Ulc, Otto (1969), „The vagaries of law", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 17-32.

Ute Gabanyi, Anneli (2003), *Cultul lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom.

Váli, Ferenc (1966), „Hungary since 1956: the Hungarian road to communism", în Gyorgy, Andrew (ed.), *Issues of world communism. New perspectives in political science*, New York, D. Van Nostrand Company, pp. 86-107.

Vasile, Cristian (2006), „PMR și «domesticirea» tinerilor scriitori la sfârșitul anului 1956", în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir (coord.), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Curtea Veche, pp. 222-229.

Văideanu, George; Neculau, Adrian (coord.) (1985), *Tineretul și lumea contemporană*, Iași, Editura Junimea.

Verona, Sergiu (1990), „Historical note: explaining the 1958 Soviet troop withdrawal from Romania", în *SAIS Review*, vol. 10, nr. 2, pp. 231-246.

Verona, Sergiu (1992), *Military occupation and diplomacy. Soviet troops in Romania, 1944-1958*, Durham & London, Duke University Press.

Vesalon, Lucian (2010), „Populism și neoliberalism în discursul «modernizării statului»", în Gherghina, Sergiu; Mișcoiu, Sergiu (ed.), *Partide și personalități populiste în România postcomunistă*, Iași, Editura Institutul European, pp. 191-232.

Vincent, R.J. (1995), *Human rights and international relations*, New York, Melbourne, Cambridge University Press.

Viotti, Paul, Kauppi, Mark (1999), *International relations theory. Realism, pluralism, globalism and beyond*, London, Allyn and Bacon.

Vlad, Constantin (1981), „Conceptul românesc cu privire la securitatea europeană", în Vlad, Constantin, (coord.), *România și securitatea europeană*, București, Editura Politică.

Vlad, Corneliu (1987), *Pentru ca soarele să nu răsară dinspre asfințit*, București, Editura Politică.

Volokitina, T. V. (2006), „Convorbirile sovieto-române de la Moscova. Ianuarie-februarie 1954", în Anton, Mioara, Anghel, Florin, Popa, Cosmin, *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene*, București, Editura Curtea Veche, pp. 359-374.

Wallerstein, Immanuel (1989), *The modern world system*, vol III, („The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840"), New York, Academic Press.

Wallerstein, Immanuel (1991), *Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world-system*, New York, Cambridge University Press.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modern*, vol. I, („Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea"), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibernea, București, Editura Meridiane.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modern*, vol. II, („Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea"), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibernea, Bucureşti, Editura Meridiane.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modern*, vol. III, („Mercantilism şi consolidarea economiei mondiale europene, 1600-1750"), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibernea, Bucureşti, Editura Meridiane.

Waltz, Kenneth (2001), *Omul, statul şi războiul. O analiză teoretică*, traducere de Mihaela Sadovschi, Iaşi, Editura Institutul European.

Waltz, Kenneth (2007), *Teoria politicii internaţionale*, traducere de Nicoleta Mihăilescu, Iaşi, Editura Polirom.

Watts, Larry (2011), *Fereşte-mă doamne de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, traducere de Camelia Diaconescu, Bucureşti, Editura RAO.

Weiner, Robert (1973), „Albanian and Romanian deviance in the United Nations", în *East European Quarterly*, nr. 1, pp. 65-90.

Weiner, Robert (1984), *Romanian foreign policy and the United Nations*, New York, Praeger Publishers.

Weiss, Peter Ulrich (2001), „Anul 1967 – punctul minim al relaţiilor politice externe dintre România şi Republica Democrată Germană", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 685-694.

Wendt, Alexander (1999), *Social theory of international politics*, New York, Cambridge University Press.

Werth, Nicolas (2004), *Istoria Uniunii Sovietice de la Hruşciov la Gorbaciov*, traducere de Florin Constantiniu, Bucureşti, Corint.

Werth, Nicolas (2006), „Revelaţii despre raportul Hruşciov", în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956: revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 83-98.

Willem Bos, Jan (2001), „Momentul 1968. România şi Nicolae Ceauşescu în presa olandeză", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961-1972: ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 802-815.

Willenz, Eric (1980), „Eurocommunist perceptions of Eastern Europe: ally or adversary?", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiri; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 254-270.

Wolf, Eric (2001), *Europa şi populaţiile fără istorie*, traducere de Radu Săndulescu, Chişinău, Arc.

Yong, Liu (2003), „Factorii care au influenţat relaţiile sino-române în anii '60", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist* (Anuarul Institulului Român de Istorie Recentă), vol. II, Iaşi, Editura Polirom, pp.148-169.

Yong, Liu (2006), *Sino-Romanian relations: 1950's – 1960's*, Bucureşti, Institutul Naţional Pentru Studiul Totalitarismului.

Yutaka, Akino (1983), „Soviet Policy in Eastern Europe, 1943-1948. A Geopolitical Analysis", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 257-266.

Zamfirescu, Dragoş (1995), „Sovietizarea României. O perspectivă geopolitică", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1, pp. 16-24.

Zanc, Grigore (1975), *Etica spiritului revoluționar*, București, Editura Politică.
Zimmerman William, (1984), „Soviet relations with Yugoslavia and Romania", în Meiklejohn Terry, Sarah (ed.), *Soviet policy in Eastern Europe*, New Haven, London, Yale University Press, pp. 125-154.
Zoltán, Novák Csaba (2006), „Pregătirea reformei administrative din 1968 şi problema națională în România", în Anton, Mioara; Anghel, Florin; Popa, Cosmin (coord.), *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene*, București, Editura Curtea Veche, pp. 397-409.

Indice

A

Acheson, Dean / 91, 595
Achim, I. / 622
Aczel, Tamas / 332, 599
Adjubei, A. / 256, 259
Adler, Emmanuel / 32, 599
Alexandrescu, Andrei / 309, 599
Alexiev, Alex / 361-363, 365, 600
Alter, Peter / 93, 600
Andrew, Cristopher / 600
Androne, N. / 415-416, 606
Anghel, Florin / 319, 477, 611, 627, 629, 631
Anton, Mioara / 92, 105, 140, 211, 231, 242, 251, 258, 265, 272, 274, 319, 369, 370, 372, 373, 374, 477, 545, 583, 600, 611, 627, 629, 631
Apostol, Gheorghe / 124, 134, 141, 203-204, 235-237, 311-312, 315, 595, 600
Apostol, Gheorghe P. / 474, 600
Arendt, Hannah / 297, 600
Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC) / 137, 260, 262, 264-265, 578
Aron, Raymond / 25, 28, 379, 567, 600
Arsene, Mihai / 417, 583
Arsîntescu, Mihai / 361-362, 600
Asparturian, Vernon / 428, 431, 436, 600, 602, 609, 612, 624, 628, 630

B

Baciu, Nicolae / 81, 84, 87-88, 584, 600
Badale, Theodor / 269, 600
Baeva, Iskra / 157, 601
Baghiu, Aurel / 220-221, 621
Balík, Stanislav / 157, 601
Ball, Terrence / 20, 601
Banu, Florian / 79, 85, 100, 275-276, 584, 601
Barbu, Bogdan / 191, 448, 491-492, 601
Baylis, John / 20, 601
Băbuț, Manea / 438, 584
Bălcescu, Nicolae / 284-287, 309, 358, 601, 609, 626
Bărbulescu, Petre / 219, 417, 597, 601
Bârlădeanu, Alexandru / 208, 261, 315, 350, 369, 396, 455, 585, 595, 601
Behr, Edward / 313, 601
Békés, Csaba / 190, 192, 601
Belli, Nicolae / 474, 601
Benea, Ciprian-Beniamin / 229, 233, 601
Beniuc, Mihai / 399, 601
Berceanu, Ion / 446, 601
Berdiaev, Nikolai / 46, 602
Berend, Ivan / 72, 158, 602
Berescu, Gheorghe / 446, 602
Berger, Peter / 602
Berlin, Isaiah / 413, 602
Bernard, Noel / 296, 320-321, 380, 407, 427, 602
Berton, Peter / 428, 602
Besançon, Alain / 46, 466-467, 556, 566, 602
Beschloss, Michael / 62, 527, 602
Betea, Lavinia /118-119, 121, 204, 208, 233, 237, 241, 251, 258, 261, 269, 311-313, 315, 323-324, 349-352, 354-355, 396, 454-455, 540, 584, 591, 595, 602
Biberi, Ion / 314, 597
Bielasiak, Jack /169, 602
Bittner, Stephen / 238, 595
Boca, Ioana / 211, 218, 221, 224, 418, 602

Boda, Iosif / 478, 584
Bodea, Cornelia / 286, 597
Bodunescu, Ion / 294, 325, 407, 425, 461, 602
Bogdan, Radu / 407, 602, 610
Bohlen, Charles / 68, 584
Bois, Pierre, du / 310-311, 313, 349, 609
Bold, Ion Al. / 291, 591
Bolintineanu, A. / 415-416, 606
Bonis, I. /443, 602
Borgeanu, C. / 290, 294, 622
Botez, Angela / 289, 603
Botoran, Constantin / 495, 603
Bottoni, Stefano / 212, 603
Bourdieu, Pierre / 569, 603
Braham, Randolph / 277, 279, 602, 603
Brătescu, Gheorghe / 135, 595
Brătianu, Maria / 68, 603
Braun, Aurel / 251, 363-365, 380, 386-387, 398, 603
Breazu, Florentin / 152, 239, 603
Brejnev, Leonid / 59, 218, 252, 328, 331-333, 335-336, 338-340, 342-346, 352, 366-368, 370-374, 376-378, 403, 426, 435-436, 452, 504, 516, 632, 582, 584
Brent, Jonathan / 134, 603
Brezhnev, Leonid / 345, 579, 591
Brigoleuix, Bernard / 253, 603
Brogan, Patrick / 67, 69-73, 96-97, 100, 105, 139, 156, 158-159, 166, 177, 603
Bromke, Adam / 169, 603
Brown, Archie / 62-63, 331, 510, 525-526, 536, 545, 603
Brown, Bernard / 427, 432, 603
Brown, J.F. / 70, 295, 314, 354, 603
Brucan, Silviu / 231, 251, 273, 556-557, 595, 603
Brumberg, Abraham /169, 511, 513, 515, 602, 604, 608, 616, 624, 625, 627
Bruscov, V. / 103, 597
Brzezinski, Zbigniew / 74, 137-139, 143, 150, 150, 153, 158-161, 163-164, 167-168, 177, 180-181, 276, 298, 384, 406, 428, 502-503, 595, 603, 611
Buga Vasile / 118, 122, 140, 150, 157, 169, 187, 205, 212, 225-226, 229, 538, 589, 601, 603, 604, 606, 607, 612, 616, 617, 623, 627
Bukovsky, Vladimir / 428, 514, 516, 518, 527, 584
Bulgaru, Mircea / 474, 604
Burakovski, Adam / 162-164, 604
Burger, Ulrich / 126, 319, 595, 604
Burke, David / 428-429, 431, 436, 600, 602, 609, 612, 624, 628, 630
Burke, Edmund / 415, 604
Burks, R.V. / 251, 279, 428, 604
Butaru, Gheorghe / 441, 604
Buzan, Barry / 20-21, 23, 604
Buzatu, Gheorghe / 80, 584, 608
Buzatu, Ion / 386, 500, 604
Buzatu, Stana / 296, 441, 604
Buzilă, Boris / 349, 595

C

Calafeteanu, Ion / 134, 210, 595, 604
Calinin, A. / 103-104, 597
Callinicos, Alex / 46, 284, 604
Calvocoressi, Peter / 90, 94, 605
Câmpeanu, Pavel / 313, 314, 605
Canja, Gheorghe / 96, 230, 605
Caraciuc, Traian / 325, 414, 442, 505, 561, 605, 608
Carasev, V. / 103, 598
Carillo, Santiago / 432-434, 436, 605
Carp, Mircea / 329, 467, 541, 595, 605
Carr, Edward / 20, 22, 605
Cătănuş, Dan, 114-115, 136, 149-150, 157, 169, 187, 201, 205-207, 209, 212, 225-226, 229, 231-232, 234-238, 240-241, 243, 259-262, 265, 267-268, 271, 278, 350, 352, 355-356, 584, 589, 591-592, 598, 601, 603-607, 612, 616-617, 623, 627
Cazacu, Aculin/ 420, 566, 622, 628
Ceauşescu, Ilie / 75, 286, 606

Ceaușescu, Nicolae / 16, 42, 115, 135, 207, 210, 216, 235-236, 240, 248, 281-282, 285-286, 287, 290-291, 294-296, 299, 301-328, 324, 330, 333-334, 348-3358, 360-361, 365-391, 393-398, 401-402, 406-408, 410-413, 416, 418-419, 421-426, 432, 434-436, 438, 441-442, 445, 447-453, 455-464, 466-467, 469-470, 473-489, 494-506, 509-510, 518, 520-524, 528, 531-546, 548, 551, 561-565, 570, 573, 575, 578-586, 589-598, 601, 604-612, 614, 617, 622, 626, 629-630
Cesereanu, Ruxandra / 530, 606, 626
Ceterchi, Ioan / 415-416, 441, 450, 606, 620, 624
Chaplin, Ari / 359, 363, 606
Chelaru, Rodica / 237, 272, 595
Cheresteșiu, Victor / 226, 598
Chiper, Ioan /75, 88, 115, 258, 369, 370, 372-374, 383, 584, 590, 606, 607
Chiriţoiu, Mircea / 67, 216, 606
Chirsanov, V. / 103, 598
Chivu, Florentina / 204, 312, 314, 457, 596
Chuev, Felix / 59, 63, 84, 332, 595
Churchill, Winston / 66-67, 68, 80, 90, 100, 334, 585
Ciachir, Nicolae / 80, 606
Cioabă, Aristide / 414, 427-432, 437, 439, 606
Ciobanu, Mircea / 74, 595
Ciobanu, Nicolae / 276, 606
Ciorănescu, George / 485, 497, 532, 543, 578
Cioroianu, Adrian / 75-76, 80-81, 112, 142, 242, 260, 314, 335, 343, 378, 380, 459, 606
Ciuceanu, Radu / 78-79, 80, 119, 124-129, 585
Cohen, Stephen F. / 55, 606
Comănescu, Ion / 306, 607
Comwell, Rupert / 585
Connor, Walker / 477-478, 607
Constant, Benjamin, 607
Constantin, Ion / 161-162, 164, 511-516, 521-522, 598, 607
Constantiniu, Florin / 75, 88, 97-99, 104-106, 108, 111, 115-116, 120, 124, 129, 212, 217, 231, 251, 348, 379, 585, 590, 606-607
Copilaș, Emanuel / 20, 25, 49, 53, 57-58, 254, 266-267, 271, 278, 438, 449, 607, 608
Corbu, C. / 289, 598
Cosma, Neagu / 116, 352, 595, 608
Coţău, Gheorghe / 269, 600
Courtney, Bruce / 141, 219, 274, 328, 330, 467, 501, 541-542, 614
Cox, Michael / 25, 561, 608
Crampton, R.J. / 186-188, 190, 608
Crankshaw, Edward / 56, 151, 217, 241-243, 596
Cretzianu, Alexandru / 143, 615
Creţoiu, Gheorghe / 464-465, 608
Crowther, William / 520, 608
Cruickshank, A. / 46-47, 556, 617
Cuciuc, Constantin / 297, 438, 440-441, 608
Curticeanu, Silviu / 458-459, 461, 596
Cviic, Cristopher / 511, 608

D

Dagger, Richard / 20, 601
Damian, E. / 446, 608
Datcu, Ion / 442, 561, 608
Deighton, Anne / 89, 608
Deletant, Denis / 68, 75, 84-85, 105, 115, 118, 123, 134,-135, 203, 205, 210, 217, 219, 230-232, 237, 277, 279, 281, 314, 608
Deliman, Ecaterina / 299, 449-450, 452, 520, 623
Delmas, Claude / 256, 608
Demetrescu, Camil / 80, 608
Denize, Eurgen / 87, 608
Deteşan, Al. / 474, 608
Devlin, Kevin / 296, 319, 427, 432-433, 488, 538, 540, 578, 609

Dima, Nicholas / 274, 609
Dimitriu, E. / 447-448, 609
Dimprescu, E. / 609
Dinerstein, Herbert, 609
Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș (DJTAN) / 86-87, 101, 103, 109-110, 221-223, 230-232, 246, 269-270, 276-277, 359, 578
Djilas, Milovan / 56, 67, 100, 105, 146-147, 175, 341, 609
Dobre, Mihail / 143, 609
Dobrescu, Maria / , 456-457, 596
Dobrinescu, Valeriu Florin / 75, 86-87, 609
Dobrynin, Anatoly / 353, 403-404, 596
Docea, Vasile / 566, 609
Dolgu, Gheorghe / 442, 612
Donaldson, Robert / 167, 200, 620
Dorin, Mihai / 545, 609
Dougherty, James / 20, 609
Dragoş, Nicolae / 295, 306, 609
Drăgănescu, Mihai / 289, 474, 603, 609
Drăguşanu, Adrian / 309, 609
Duculescu, Victor / 416, 474, 609, 610
Duică, Constantin /512, 609
Duică, Felician Gelu / 211, 598
Duică, Ivan Camelia / 108, 610
Dumitriu, Petru / 208-209, 211, 610
Dumitru, Laura / 351, 390391, 570, 590
Dunne, Tim / 20, 610
Durandin, Catherine / 325, 610
Durschmied, Erik / 180, 187, 610
Duțu, Alesandru / 75, 606
Duțu, Alexandru / 262-263, 590
Duțu, Mircea / 448, 610

E

Ecobescu, Nicolae / 318, 325, 413-414, 416, 470, 586, 610
Ene, Constantin / 325, 407, 424, 497, 610, 621
Enescu, Ion / 75, 610
Engels, Friedrich / 25, 46-47, 283-284, 425, 447, 454, 556, 610, 619
Ernu, Vasile / 554, 596

F

Falls, Donald / 242, 610
Farlow, Robert / 278, 610
Fay, Sidney / 93, 598
Fedotov, I. / 94-95, 253, 598
Fejtö, François / 105, 166, 168, 180, 182, 279, 610
Filip, Corneliu / 218, 364, 610
Fîntînaru, Ion / 474, 586
Fischer, Mary Ellen / 205, 282, 301-303, 306, 310, 315, 370, 402, 459, 481-482, 519, 521-522, 578, 610-611
Fischer-Galați, Stephen / 12, 116-117, 125, 141-142, 202-205, 231, 237, 251, 265, 305, 611
Florea, Elena / 290, 478-480, 505,586, 611
Florea, Ion / 290, 478, 592
Florescu, Radu / 485, 611
Florian, Claudiu Mihail / 319, 611
Floyd, David / 117, 134, 219, 278, 611
Fodor, Octavian / 449, 611
Fontain, André / 91, 161-162, 166, 180, 187, 611
Franck, Nicoleta / 75, 611
Frankel, Max / 256, 611
Frei, Norbert / 297, 611
Friedrich, Carl / 74, 153, 298, 384, 611
Friling, Tuvia / 483, 615
Frondizi, Arturo / 495, 611
Frunză, Victor / 81, 208-209, 611
Fursenko, Alexandr / 253, 611

G

Gaddis, John Lewis /68, 90-91, 612
Gafton, Paul / 496-497, 499, 578
Găinuşe, Gheorghe / 361-362, 600
Gaston Marin, Gheorghe / 240, 245, 596
Gellately, Robert / 45, 612
Georgescu, Titu / 87, 117, 203, 474, 612
Georgescu, Vlad / 306, 459, 466, 488, 612
Gheorghiu, Simion / 532, 586
Gherghina, Sergiu / 37, 629
Ghibuțiu, A. / 474, 609

Ghişa, Alexandru / 212, 598
Gibianskii, Leonid / 225-226, 588
Giddens, Anthony / 33, 457, 612
Gilberg, Trond / 301, 303, 391, 419, 436, 482, 538, 612
Gilpin, Robert / 19-22, 466, 612
Girardet, Raoul / 308, 612
Giurescu, Dinu / 75-78, 80, 84, 89, 588, 598, 612
Glaser, Edwin / 325, 407, 424, 612
Glenny, Mish / 217, 613
Gluchowski, L. W. / 156, 165-167, 588
Golan, Galia / 59-60, 334-335, 337-338, 613
Golubovschi, R. / 102, 598
Gorbachev, Mikhail / 525-526, 580, 613
Gorbaciov, Mihail / 17, 45, 56, 61-63, 317, 331-332, 342, 410, 451, 488-489, 509-510, 514, 524-530, 535-541, 545, 548, 584, 586, 588, 596
Gordievski, Oleg / 69, 187, 600
Gotovich, José / 153, 613
Gould, Harry / 33, 571, 613
Grachev, Andrei / 56-57, 526-527, 545, 613
Gramsci, Antonio / 25, 28-30, 50, 533, 613
Granville, Johanna / 167, 184, 186, 190, 192, 198-200, 225, 588, 613
Gregor, James / 291-293, 297, 613
Grigoraş, Ioan / 443, 445, 613
Grigorescu, Aurelian / 219, 613
Grigorov, Dimitar / 349, 613
Gross, George / 278-279, 613
Grosser, Alfred / 192, 613
Groza, Petru / 76, 78, 80, 83, 487, 588
Guzzini, Stefano / 20, 145, 613
Gyorgy, Andrew / 159, 164, 181, 201, 218, 589, 626, 629

H

Habermas, Jürgen / 25, 30, 305, 614
Halliday, Fred / 20, 614
Haloşa, B.M. / 91, 614
Hamelet, Michel / 303, 311, 315, 614
Hammond, Thomas / 117, 611
Hanak, Harry / 257, 614
Harding, Neil /47, 49, 51, 614
Harkness, David / 91, 614
Harrington, Joseph / 141, 219, 274, 328, 330, 467, 501, 541542, 614
Haupt, Georges / 205, 209, 237-238, 614
Heilbronner, Robert / 25, 614
Hendrich, Jiri / 338, 592
Herbst, C. / 476, 614
Herbstritt, Georg / 507, 622
Herz, Martin / 67, 614
Heywood, Andrew / 297, 301, 614
Hobsbawm, Eric / 57, 614
Hoffmann, Stanley / 66-67, 90, 192, 614
Holloway, David / 89, 614
Holmes, Leslie / 314, 627
Holzer, Jan / 157, 601
Holzer, Jerzy / 512-513, 614
Hopf, Ted / 41-42, 614
Hoppe, Jiři / 341, 348, 614
Horváth, Andor /175, 212, 615
Hruşciov, Nikita / 16, 42, 56-57, 63, 69, 93, 113-114, 136-139, 142, 146-147, 150-158, 161, 163, 166, 178-179, 184, 192, 197, 200-201, 203-206, 208-210, 217-218, 224-225, 228-229, 233-234, 237-239, 241-245, 247-248, 252-261, 265-266, 268, 271, 274, 279, 303, 315, 331, 332, 345, 370, 372, 428, 435, 475, 491, 526, 536, 538, 588, 615
Huch, Ricarda / 288-289, 291, 457, 546, 615
Huizinga, J.H. / 338, 341-342, 615
Hum Kim, Young / 257, 615
Hunter Madsen, Mark / 319, 615

I

Iacob, Dumitru / 441, 588
Iakovlev, Alexandr / 525-527, 596
Ignat, Petru / 546, 598
Ilie, Gheorghe / 300, 593
Iliescu, Ion / 385, 596
Ioanid, Radu / 322, 483, 615

Ionel Ciobanu / 606, 621
Ionescu, Dan / 486, 578
Ionescu, Ghiță / 74, 77-78, 81-83, 115, 202-204, 219, 245, 258, 273, 276, 615
Ionescu, Mihail / 483, 615
Ionescu, Toader / 25, 615
Ionnitziu, Mircea / 143, 615
Iordache, Monica / 540, 598
Iordănescu, Mihai / 446, 449, 601, 611
Iosifescu, Mircea / 220-221, 626
Iovan, Gheorghe / 440, 588
Isărescu, M. / 474, 609
Istrățescu, Elena / 387-389, 593
Ivan, Ruxandra / 561, 615

J
Jacobini, H. B. / 356, 363, 615
Jacobs, Dan / 101-102, 152, 154, 582, 588
Jela, Doina / 175-176, 211-212, 216, 602, 615, 628-629, 630
Jianu, Ion / 311, 596-597
Johnson, Arthur / 355, 377, 579
Johnson, Chalmers / 52, 88-89, 247, 615
Jones, Cristopher / 356, 361, 364-365, 615
Jowitt, Kenneth / 51-52, 65, 134, 145-146, 202, 208, 231, 246-247, 251, 293, 295, 298, 302, 308, 333, 342, 410, 447, 452, 485, 490, 510, 535, 560, 615, 616
Judt, Tony / 63, 94, 616

K
Kamiński, Łukasz / 159, 161-162, 164, 616
Karnoouh, Claude / 363, 616
Karpiński, Jakub / 159, 162, 616
Kauppi, Mark / 20, 629
Keohane, Robert / 20, 23, 622
Khrushcev, Nikita / 588, 595-596, 611, 614, 625, 627
Kilzer, Katharina / 486, 616
King, Robert / 77, 88, 135, 233, 251, 278, 408, 424-425, 485-487, 494, 504, 579, 616
Kiraly, Bela / 332, 616
Kirk, Roger / 542, 544, 616
Kirsanov, N. / 103, 598
Kissinger, Henry / 191-192, 328-329, 403-406, 596, 616
Kligman, Gail / 306, 616
Kolkowicz, Roman / 361, 600
Korbonski, Andrzej / 361, 600
Korda, Michael / 181, 184, 187, 191-192, 616
Kornai, Janos / 462-463, 616
Kovert, Paul / 33, 35, 38, 42, 613, 622
Kramer, Mark / 165-166, 517, 589, 616
Kriegel, Annie / 428-429, 617
Kubálková, Vendulka / 33, 35, 38, 42, 46-47, 49, 556, 613, 617, 622
Kukla, Andre / 35, 617
Kunze, Thomas / 313-314, 319, 322, 617
Kurki, Milja / 20, 610

L
Laclau, Ernesto / 37, 617
Lalaj, Ana / 158, 617
Lawson, Colin / 495-498, 617
Lăcustă, Ioan / 112, 146, 617
Lefort, Claude / 46, 53, 56, 617
Lendvai, Paul / 97, 104, 265, 617
Lenin, V.I. / 28, 45-54, 57-58, 61, 63, 93, 102, 107, 144, 146, 149, 153, 175, 181-182, 206, 238, 256, 270, 275, 290, 297, 300, 306, 324, 346, 369, 373-374, 395, 398, 404, 438, 440, 450, 452, 454, 461, 474, 520-521, 525, 538, 553, 555-556, 600, 612, 617-619
Leonhard, Wolfgang / 428-429, 432-433, 617
Lețea, I. / 476, 614
Levy, Robert / 119, 122-123, 126, 128, 134, 617
Lichtheim, George / 46, 617

Light, Margot / 25, 618
Linden, Ronald / 364, 368, 459, 493, 499, 618
Lipatti, Valentin / 408-410, 618
Lobell, Steven / 20, 22, 618
Loghin, Leonida / 356-357, 359, 361, 618
London, Kurt / 169, 202, 251, 279, 306, 603-604, 611
Lorot, Pascal / 526, 618
Lostun, Mihai / 168, 598
Loth, Wilfried / 89, 253, 618
Lotreanu, Nicolae / 506, 623
Lovell, David W. / 46, 618
Luckmann, Thomas / 602
Ludz, Peter / 340, 432, 618
Lukács, György / 181, 218, 589
Lungu, Al. / 284, 618
Lungu, Corneliu Mihail / 119, 124-129, 172-174, 210-211, 213, 216, 225-228, 585
Lustig, Oliver / 361-362, 600
Lynch, Allen / 60, 564, 618

M

Macovescu, George / 424, 618
Mahler, Fred / 545, 618
Maier, Anelli / 416, 420, 532, 536,-537, 540, 543, 579, 618
Malița, Mircea / 271-272, 506, 596, 619
Mamina, Alexandru / 284-285, 619
Manea, Norman / 479, 584, 619
Marga, Andrei / 305, 619
Marinescu, Gh. / 416, 439, 478, 586, 609, 619
Markham, Reuben / 74, 83, 596
Marshall, Gordon / 91, 176, 619
Martelli, Roger / 192, 598
Marx, Karl / 25-27, 29-30, 45-50, 52, 175, 214, 273, 284, 305, 308, 340, 372, 395, 423, 425, 447, 454, 464, 466, 519-520, 533, 554-557, 559-561, 571, 574, 582, 588, 604, 606, 619
Masson, Danièle / 459, 619
Mastny, Vojtech / 66, 619
Matei, Adam Sorin / 42, 285, 419, 572, 619
Matei, Alexandru / 309, 619
Matei, Eftimie / 450, 589
Maiakovski, Vladimir / 399, 619
Mazilu, Dumitru / 450, 580, 620
McCauley, Brian / 192, 620
McCauley, Martin / 57, 89, 152, 257, 614, 620, 625
Mearsheimer, John / 19-22, 620
Medvedev, I. / 102, 103, 598
Medvedev, Roy / 136, 138, 620
Meiklejohn Terry, Sarah / 365, 631
Meisner, Maurice / 299, 620
Mendel, Arthur / 248, 256, 588, 620
Méray, Tibor / 176, 182, 184, 191, 212, 620
Mihuță, Ioan / 306, 607
Minaiev, V. / 103, 598
Miroiu, Andrei / 20, 561, 620
Mișcoiu, Sergiu / 37, 629
Mitran, Ion / 506, 623
Mocanu, Marin Radu / 77-80, 84-85, 589
Moisuc, Constantin / 467, 589
Molotov, V. M. / 59, 63, 77-79, 81, 84-85, 91, 112, 123, 134, 139, 142, 155, 208, 247-248, 258, 332-333, 342, 402, 589
Montias, Michael / 259-261, 265, 275, 278, 620
Moore, Patrick / 500, 504-505, 531-532, 536, 579-580
Moraru, Camelia / 79, 83, 106, 109, 111, 124-127, 129-133, 229, 589
Moraru, Constantin / 245, 251, 260, 266, 271, 278, 321, 374, 589, 594, 598-599, 620
Morgenthau, Hans / 19-21, 620
Mouffe, Chantal / 37, 617
Munteanu, Ioan / 220, 224, 620
Muraşko, Galina / 72, 99, 620
Muravchik, Joshua / 167, 200, 620
Mutiu, Caius / 220-221, 620

N
Nădăşan, Romeo / 448, 621
Naftali, Timothy / 253, 256, 612
Nagee, Joseph / 167, 200, 621
Nagy, Imre / 71, 138, 163, 169, 176-178, 180-182, 184-191, 193-200, 221, 224-228, 341, 489, 580, 588, 590, 627-628
Naumov, Vladimir / 134, 604
Neagu, Romulus / 116, 325, 407, 411-413, 442, 562, 621
Neculau, Adrian / 448, 530, 607, 629
Negreanu, Marcel / 439, 621
Nelson, Daniel / 482, 499, 612, 618, 621
Nichita, Vasile / 440, 590
Nicolae, Nicolae / 319, 328, 496-497, 502-503, 596
Niebuhr, Reinhold / 20, 621
Niessen, James / 478-479, 621
Nistor, Paul / 143, 203, 417, 621
Novalis / 289, 291, 394, 621
Nugent, Neil / 325, 621
Nye, Joseph / 20, 23, 89, 621

O
Obreja, Gheorghe / 545, 621
Olaru, Stejărel / 507, 621
Olteanu, Ionel / 276, 606
Olteanu, Nicolae / 276, 621
Onişoru, Gheorghe / 83, 622
Onuf, Nicholas / 33-42, 569, 572, 613, 622
Opriş, Petre / 239, 303-304, 364, 366, 371, 590, 594
Orwell, George / 290, 622
Otu, Petre / 271, 599
Owens, Patricia / 20, 601

P
Pacepa, Ion Mihai / 350, 401, 496, 502 596
Păiuşan, Cristina / 322, 622
Pantazi, Radu / 423, 622
Pânzaru, Petru /420, 622
Pataki, Judith / 487, 580
Paul, David W. / 353, 388, 622-623
Păun, Nicolae / 84, 622
Pavelescu, Alina / 125, 326, 351, 390-391, 570, 590, 594, 628
Pearton, Maurice / 68, 75, 105, 118, 123, 230, 232, 237, 608
Petcu, Ion / 312, 321, 328, 377, 622
Petre, C. / 290, 294, 622
Petrescu, Raul / 306, 607
Petric, Aron / 75, 622
Petricean, Alexandru / 356-357, 359, 361, 618
Pettiford, Lloyd / 20, 626
Pfaltzgraff, Robert / 20, 609
Piradov, A. / 104, 599
Plehanov, G.V. / 293-294, 622
Pleşa, Liviu / 111, 113, 117, 123-125, 135, 142, 207, 237, 267, 590
Plopeanu, Nicolae / 420, 590
Pompei, Cojocaru / 486, 580
Pomper, Philip / 46, 623
Pop, Adrian / 97-99, 104-106, 108, 111, 151-152, 161, 164, 176, 181-182, 184, 186, 189-191, 234, 585, 623
Popa, Cosmin / 319, 477, 611, 627, 629, 631
Popa, Dumitru / 290, 453, 622
Popescu, Alexandru / 318-319, 622
Popescu, Dumitra / 474, 623
Popescu, Dumitru / 245, 395, 456, 596
Popescu, Maria / 506, 623
Popişteanu, Cristian / 355, 497, 599, 626
Popovici, Constantin / 440, 623
Popper, Karl / 25, 45-46, 623
Pozolotin, M. / 103, 599
Preda, Gavriil / 239, 303-304, 364, 366, 371, 590, 594
Preda, Gavril / 275, 623
Preda, Oana / 546, 623
Prisca, Nistor / 414-415, 417, 623
Provaznik, Jan / 347-348, 623
Puddington, Arch / 191, 623
Purcăruş, Alexandru / 212, 623

R
Rainer, János / 117, 179, 181, 623

Rațiu, Ion / 125, 623
Răceanu, Mircea / 542, 544, 616
Răducu, Constantin / 299, 449-450, 452, 520, 623
Rădulescu, Ilie / 84, 467, 623
Râmbu, Nicolae / 285, 287-291, 308, 624
Rebedeu, Ion / 450, 623
Rehner, Wolfgang / 483, 623
Reisch, Alfred / 487, 580
Remington, Robin Alison / 166, 269, 278, 347, 364, 428, 623-624
Rețegan, Mihai / 172-174, 210-211, 213, 215-216, 225-228, 262-264, 343, 350, 589, 590, 624
Revel, Jean François / 96, 624
Ripsman, Norrin / 20, 618
Roberts, Henry / 81, 84, 624
Robinson, William / 579
Roguski, Camil / 457, 596
Roman, Toma, Jr. / 456, 476, 596
Romanescu, Petru / 315, 594
Roșu Hamzescu, Ioan / 420, 624
Rotman, Liviu / 118, 135, 483, 624
Rubinstein, N. L. / 257, 599
Ruge, Gerd / 526, 624
Ruggie, John Gerard / 41, 550, 624
Rusan, Romulus / 72, 193-196, 217, 219-221, 224, 275, 309, 319, 337, 348, 355, 374, 387-389, 399, 404, 418, 420, 467, 475, 483, 486, 593, 599-600, 602, 604-606, 608, 613-614, 616, 620-621, 623-628, 630
Rusu, Gheorghe / 470, 624

S

Sampson, Steven / 523-524, 624
Sănătescu, Constantin / 75, 80, 82, 88, 596
Sartori, Giovanni / 46, 573, 624
Sava, Sorica / 325, 474, 624
Schöpflin, George / 73, 150, 202, 251, 438, 513, 580, 624, 625
Schuyler, Cortland van / 79, 597
Schwab, George / 427-429, 432, 603-604, 617-618
Scurtu, Ioan / 77-78, 82-83, 120, 125, 170, 242-245, 591, 624
Searle, John / 37-41, 624
Sfetcu, Paul / 113, 233-234, 279, 597
Shafir, Michael / 57, 74, 83, 118, 134-135, 146, 152, 155-156, 197, 202, 218, 231, 238-239, 248, 251, 265, 276, 278, 281, 295, 301-302, 307, 310, 314, 316, 335, 371, 378, 381, 396, 418-419, 422, 451, 479, 482-483, 488-489, 524, 537, 540-541, 551, 566, 580, 624-625
Sik, Ota / 335, 337, 625
Sitariu, Mihaela / 220-221, 223, 597, 599
Skilling, Gordon / 220, 276, 625
Slansky, Rudolf / 104, 107, 157, 599
Smith, Steve / 20, 601, 610
Smolar, Aleksander / 511, 625
Smultea, Ilie / 306, 625
Soare, Corneliu / 362-363, 625
Socor, Vladimir / 420-421, 488, 505, 538, 580-581, 625
Sodaro, Michael / 364, 618
Solomon, Flavius / 341, 614
Someșan, Maria / 220-221, 625
Somlai, Katalin / 193-196, 614
Soulet, Jean François / 65-66, 69, 73, 88, 114, 138, 153, 162, 170, 267, 626
Sprințeroiu, George / 497, 626
Staar, Richard / 159, 164, 514, 626
Stalin, I.V. / 16, 28, 30, 49, 52-56, 65-69, 71-74, 80, 82, 86-92, 94-107, 112-113, 116-117, 122-123, 127, 129, 131, 133-13137, 140, 147, 149-159, 161, 165, 176, 179, 181-182, 186, 195-197, 201-202, 205-209, 229, 237, 239, 242, 248, 252-253, 256, 258, 275, 283, 290, 298-300, 316, 332, 334, 370-371, 396, 482-483, 488, 517, 538, 549, 583, 591
Stan, Apostol / 273, 597
Stan, Valeriu / 286, 626

Stanca, Teodor / 40, 220-221, 620, 626
Stanciu, Cezar / 99, 118, 129, 134, 140, 145, 152, 192, 205, 210-211, 230, 258, 260, 265-266, 268, 277, 337, 626
Stanomir, Ioan / 82, 626
Stănescu, Florin / 86, 591
Stănescu, Ion / 116, 353, 439-440, 597, 601, 626
Stănescu, N.S. / 563-564, 626
Steans, Jean / 20, 626
Stîkalin, Alexandr / 150, 404, 626
Stoica, Adrian Claudiu / 212, 599
Stokes, Gale / 67-68, 78, 92, 100, 178, 340, 345, 404, 512, 582-583, 584, 585, 589-591, 595
Stolojan, Sanda / 325-327, 597
Sturdza, Mihai / 536, 540, 581
Sugar, Peter / 478-479, 621
Surpat, Gheorghe / 439, 446, 602
Šustrova, Petruška / 420, 627
Swearingen, Robert / 305, 611
Szafar, Tadeusz / 515, 627
Szajkowski, Bogdan / 314, 627

Ş
Şandru, Dumitru / 76, 81, 120, 627
Şerbănescu, Ilie / 475, 506, 599, 627
Şerbănescu, Ion / 281, 300, 450, 627
Şerbulescu, Andrei / 122, 597
Ştefan, Andrei / 311, 351, 498, 519, 595, 597
Şuţa, Ion / 85, 87, 474, 627

T
Talbott, Strobe / 62, 527, 596, 602
Taliaferro, Jeffrey / 20, 22, 618
Taras, Ray / 69, 170, 511, 514,-515, 521, 627
Taubman, William / 57, 62, 137, 248, 254, 627
Taylor, Trevor / 20, 617, 627
Tămaş, Sergiu / 467, 589
Tănase, Al. / 416, 439, 478, 586, 609, 619
Tănase, Stelian / 111, 202, 208, 240, 599, 627
Thom, Françoise / 454, 481, 627
Tinu, Dumitru / 410-412, 628
Tismăneanu Vladimir / 114-115, 118-119, 175-176, 204, 211-212, 216-218, 237, 277, 282, 302, 306, 308, 310, 315, 378, 381, 385, 407, 596, 602, 615, 627-630
Toma, George / 360, 595
Toma, Sorin / 118, 233, 277, 597
Trăsnea, Ovidiu / 566, 628
Treptow, Kurt / 337, 628
Triska, Jan / 428, 431, 628
Troncotă, Tiberiu / 203, 628
Tsetung, Mao / 292, 299-300, 595
Tucă, Florian / 75, 606
Tucker, Robert / 25, 27, 46, 50, 52, 55-56, 59, 73, 246, 266, 283-284, 308, 551, 606, 628
Tudor, Alina / 206-207, 209, 234-238, 240-241, 243, 591
Tudor-Pavelescu, Alina / 314-315, 628

Ţ
Ţăranu, Liviu / 100, 258-259, 261, 275-276, 584, 599, 601, 628
Ţârău, Virgiliu / 82, 629
Ţentea Almira / 418, 602
Ţîrău, Liviu / 118, 139, 204, 208, 231, 277, 629

U
Ulam, Adam / 136-137, 151, 154, 629
Ulc, Otto / 336, 629
Unc, Gheorghe / 495, 603
Ungureanu, Radu-Sebastian / 20, 620
Ute Gabanyi, Anneli / 459-460, 487, 536-538, 581, 629

V
Vaculík, Ludvík / 340, 595
Valenta, Jiri / 428, 431, 436, 600, 602, 609, 612, 624, 628, 630
Váli, Ferenc / 448, 629

Vasile, Cristian / 118, 216, 623, 629
Văideanu, George / 448, 629
Verona, Sergiu / 217, 231, 241-245, 629
Vesalon, Lucian / 37, 629
Vincent, R.J. / 60, 403, 629
Viotti, Paul / 20, 629
Vlad, Constantin / 411-412, 562, 627, 629
Vlad, Corneliu / 545, 629
Voiculescu, Marin / 289, 474, 603, 609
Volokitina, T. V. / 140, 629
Vucinich, Wayne / 104, 599

W
Wallerstein, Immanuel / 25, 27, 30-31, 547, 558-561, 629, 630
Waltz, Kenneth / 19-20, 22, 549, 560, 630
Watts, Larry / 352, 630
Weiner, Robert / 143, 203, 272, 320-321, 323, 507, 630
Weiss, Peter Ulrich / 319, 630
Welsh, William / 473, 621
Wendt, Alexander / 20-21, 33-35, 40-42, 630
Werth, Nicolas / 151, 153, 155, 630
Willem Bos, Jan / 355, 630
Willenz, Eric / 428, 630
Wolchik, Sharon / 364, 618
Wolf, Eric / 81, 560-561, 630
Woods, Ngaire / 89, 608

Y
Yong, Liu / 267-269, 630
Yutaka, Akino / 91, 630

Z
Zahiu, Ioan / 464-465, 608
Zamfirescu, Dragoş / 84, 86, 591, 630
Zanc, Grigore / 309, 446, 631
Zhdanov, Andrei / 92, 591
Zimmerman William / 365, 631
Zincă, Haralamb / 75, 599
Zinner, Paul / 159, 161, 166-168, 170-171, 176, 179-180, 182-186, 188-190, 196, 210, 227, 591
Zoltán, Novák Csaba / 477, 62, 631
Zub, Alexandru / 341, 614

Țări, partide, organizații

A
Albania / 66-67, 73, 98-99, 104, 107, 156, 158, 248, 276, 319, 364, 386, 425, 476, 540, 617, 627
America Latină / 576, 603
ARLUS (Asociația Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică) / 76

B
Bulgaria / 67-68, 71, 98-99, 104, 122, 139, 156-157, 217, 242, 259, 274, 326, 364, 425, 476, 494, 580, 601, 627

C
Cehoslovacia, 16, 66, 70-71, 82, 91, 104, 134, 139-140, 147, 156-157, 196, 218, 258-261, 296, 326, 328, 332, 334, 337, 340-342, 344-346, 348-349, 351-352, 356-357, 364-365, 374, 403, 405, 418-420, 476, 516-517, 582-583, 592
China / 52, 238, 248, 259, 261, 266-270, 276-277, 300, 303, 323, 328, 330, 381, 385, 387-389, 39-391, 401, 442, 470, 499, 504, 524, 539, 555, 581, 604, 615, 622
Cominform, 69, 73, 81, 92-93, 97, 100-101, 105-107, 110-112, 165, 186, 371, 598

Comintern / 56, 72, 93, 98, 105, 114, 117, 122-123, 134, 177, 179, 275, 302-303, 369-371, 373, 582, 596
Comitetul de Apărare al Muncitorilor (KOR) / 511, 515, 523
Comunitatea Economică Europeană (CEE) / 493-494
Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) / 59, 402-404, 407-411, 421, 580-581, 618, 621
Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) / 16, 113, 169, 202, 231, 245, 251-252, 257-265, 268, 270, 278-279, 318, 329, 337, 377, 472-473, 475, 495, 497, 501, 522, 536-537, 555, 576, 599, 605-606, 628
Consiliul Militar al Salvării Naționale (WRON) / 513
Coreea de Nord / 248, 381, 385, 386, 388, 391, 524, 539

F

Frontul Democrației și Unității Socialiste (FDUS) / 297
Frontul Național Democrat (FND) / 76-77, 81, 83
Frontul Unității Socialiste (FUS) / 296-297, 440, 604

G

Germania de Est (RDG) / 62, 70, 94, 166, 138, 140, 253, 255, 259-262, 269, 319-320, 337, 346, 348, 407, 476, 517, 540
Germania Federală (RFG) / 94, 253, 318-320, 322, 345, 368, 404, 407, 467, 469, 472, 483, 486, 611
Grupul celor 77 / 494, 495, 496, 497, 498

I

Israel / 191, 321-322, 367-368, 472, 482-483, 498, 515, 615
Iugoslavia, 52, 66-67, 73, 75, 96-99, 100-108, 110, 112-114, 139, 142, 156, 162, 182, 196, 199, 210, 224-225, 228-229, 232, 242, 248, 261, 277, 319, 326, 329, 354, 365, 408, 476, 495, 516, 587, 597, 601, 606, 627

M

Mișcarea nealiniată / 497
Mișcarea Patriotică pentru Renaștere Națională (PRON) / 515

O

ONU / 143-144, 162, 169, 176, 192, 203, 228, 256, 268, 271-272, 321-323, 325, 368, 442, 494-496, 502, 507, 555, 587, 615, 621, 624
Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) / 203, 252, 255, 276, 403, 407, 424, 433, 504, 522, 555, 614
Organizația Tratatului de la Varșovia (OTV) / 113, 169, 176, 198, 203-204, 209-210, 217, 245, 271, 276, 278, 296, 309, 327, 329, 335, 337, 339, 343, 346, 348, 350-351, 355, 361, 363-367, 403, 407, 424, 489, 497, 504, 516-518, 522, 532, 536, 555, 590, 594
Orientul Mijlociu / 321-322, 406, 576

P

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) / 16, 53, 61-63, 99, 101, 111, 135-137, 143, 149, 151-157, 161, 166-167, 178-179, 181, 184, 202-203, 205-208, 227, 229, 231, 233, 236-238, 241, 243-245, 247-248, 252, 256, 258-259, 266, 274, 283, 298, 315-316, 332, 336, 344, 356, 368-369, 371, 376, 387-388, 396, 403, 45, 410, 428, 433, 477, 514, 516-517, 525-526, 528, 530, 532, 536, 538, 540
Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) / 70, 107, 334-335, 337-340, 343-344, 346-348, 350
Partidul Comunist din România (PCdR) / 74-77, 83, 114-115, 123, 202, 281, 302, 369-371, 604

Partidul Comunist Francez (PCF) / 296, 426-429, 433-434, 436, 438
Partidul Comunist Italian (PCIt) / 427-430, 433-434, 436
Partidul Comunist Iugoslav (PCI) / 98, 100-102, 106, 110-111, 578
Partidul Comunist Român (PCR) / 78-79, 81, 83, 85, 114-118, 121, 124, 137, 202, 221-223, 260, 262, 264-265, 269-270, 276-277, 281, 294-296, 299, 301, 303, 310-311, 313-315, 320, 322, 328-329, 333, 343, 349-350, 352, 354-357, 359, 361-363, 366-371, 374-377, 381, 383, 385-398, 408, 413, 418-420, 422-426, 434-436, 439-441, 443, 445, 447-458, 460, 465-467, 470, 476, 478-482, 484-489, 492, 494-495, 498, 500-501, 503-504, 509-510, 519-521, 523-524, 530, 532-534, 536-538, 540-546, 551, 557, 565, 569-573, 578, 584, 586, 589, 598, 621
Partidul Comunist Spaniol (PCS) / 427-429, 432-434, 436
Partidul Muncitoresc Maghiar (PMM) / 168, 176-186, 189-190, 195-196, 198-199, 213-215
Partidul Muncitoresc Român (PMR) / 16, 83, 86-87, 92, 101, 103, 105, 109-114, 117, 121-129, 132-135, 141-142, 144, 147, 151, 165, 171-172, 174, 194, 202-212, 215-216, 218, 220-221, 226, 229-242,244, 246, 249, 251, 258, 261, 263-265, 268, 270-273, 275-279, 31, 324, 482, 578, 591, 599-600, 605, 629
Partidul Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) / 69, 155, 159-170, 172-173, 180-181, 199-200, 511-524
Partidul Național-Liberal (PNL) / 74-75, 77, 81, 83, 118, 121
Partidul Național-Țărănesc (PNȚ) / 74-75, 77, 81, 83, 118, 121
Partidul Social-Democrat (PSD) / 74-75, 83, 128
Partidul Socialist Unit German (PSUG) / 70, 94, 320, 516
Partidul Socialist Unit Maghiar (PSUM) / 190, 201, 212, 225
Polonia /16, 68, 71-72, 75, 81, 91, 114, 139-140, 147, 149, 156, 158, 162, 165-168, 170-172, 174, 176, 180, 192, 195-196, 199-201, 210, 237, 239, 241, 247-248, 259, 272, 326, 337, 365, 372, 419, 473, 476, 489, 502, 509-510, 513-524, 530, 541, 589, 607, 624

R

Republica Populară România (RPR) / 16, 86, 88, 104-105, 107-108, 112, 114, 129, 140-144, 146, 151, 171-172, 202-203, 205, 207-208, 210, 215-218, 225, 229, 231, 234-235, 242-245, 247-249, 251-252, 257, 259-260, 263, 267, 269-271, 274-275, 278-279, 310, 318-319, 381, 475, 477, 482-483, 490-492, 495, 540, 549, 569, 598, 626
Republica Socialistă România (RSR) / 16-17, 131, 281, 286, 294, 297, 300-301, 304, 308, 310, 317-324, 327-330, 348, 350-352, 354-356, 360-372, 374, 376-377, 379-383, 385-388, 391, 397-398, 401-402, 406-417, 420-426, 434-436, 439, 442-443, 446-448, 451, 455, 460, 462-464, 466-471, 473-490, 493-507, 509-510, 518, 520-523, 531-534, 536-539, 541-546, 548, 553-555, 559-560, 564-566, 569-572, 575, 590, 592, 623

S

Sindicatul Solidaritatea, 509-511
Statele Unite / 65, 66, 91, 92, 93, 94, 97, 112, 119, 141, 143, 190, 191, 245, 252, 253, 271, 273, 326, 327, 328, 329, 330, 402, 403, 406, 407, 408, 424, 473, 490, 491, 496, 500, 501, 529, 536, 543, 544, 613

U

Ungaria / 16, 59, 67, 71-72, 82, 84-85, 98, 103, 107, 114, 122, 134, 138, 147,

149, 156, 158, 162, 167-169, 171, 173-178, 181-185, 187, 189, 190, 192-201, 203-204, 209-212, 214-215, 217, 219-221, 224-228, 231, 237, 239, 241-244, 247, 302, 323, 332, 355, 365, 419, 425, 473, 476, 487-488, 516-517, 532, 589, 594, 599, 602, 613-615, 624, 628-630
Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia (UCI) / 113, 229-230, 232
Uniunea Sovietică /15-17, 52, 54, 56, 58, 60, 65-68, 70-72, 76, 82, 84-85, 88-91, 95, 97, 99-101, 103-105, 107-108, 110, 112-113, 118, 124, 126-128, 134, 136-137, 139-142, 145-146, 151, 155-156, 158, 163, 167, 173, 180, 182, 187, 195, 203, 207-208, 219, 225, 227-228, 231-232, 241, 244, 247, 251, 255, 257, 259-262, 265-266, 268-270, 272, 274, 278, 286, 302, 317, 326, 329, 331, 337, 342, 344, 351-353, 364-365, 368, 370, 376-377, 381, 387, 401, 403, 405, 407-408, 418, 429, 433-443, 450, 470, 475-476, 486-487, 489, 504, 507, 509, 517, 522-523, 526-527, 530, 537-538, 545, 549, 555, 568, 596, 604, 626

V

Vietnam / 317, 328, 330, 376, 595

Concepte

D

Diplomaţie de prestigiu / 316-317, 619
Disidenţă calculată / 271, 278-279, 316-317, 401-402, 424, 436

L

Leninism asianizat / 15, 56, 58, 279, 292, 294, 298-300, 306-307, 333, 375, 378, 381, 384, 389, 391, 393, 415, 426, 500, 560
Leninism europenizat / 15, 56-61, 136, 147, 149150, 152, 201, 249, 255, 316, 330-331, 365, 380, 524-525, 568
Leninism post-bolşevic / 15, 60-63, 331, 342, 386, 451, 497, 510, 522, 524-527, 533, 545, 568
Leninism post-revoluţionar / 15, 39, 52-53, 55-56, 59-60, 65, 67, 74, 93, 99, 134, 136, 146-147, 149, 155, 195, 201, 248, 255, 257, 279, 281-283, 291, 296, 299, 303, 307, 310, 313, 316, 324, 332, 334, 342, 357-358, 377, 379-381, 386, 396, 399, 434, 438, 453, 457-459, 556, 568-569
Leninism pre-europenizat / 136, 202-203, 209, 239, 249
Leninism revoluţionar / 52-53, 58-59, 63, 283, 293, 306, 338, 380, 399, 445, 453, 568
Leninism romantic / 16, 19, 39, 49, 281-284, 289-291, 295-296, 298-302, 306-309, 311, 316, 324, 326-327, 333, 354, 358-359, 361-362, 363, 365, 370, 377-383, 386, 390-393, 397-399, 401-402, 406-408, 412, 414-417, 419-420, 422, 426, 436-438, 440-441, 443-444, 446, 450-454, 457-458, 465, 467, 478, 485-486, 492-493, 500, 504, 506, 509-510, 520, 522, 524, 530-5333, 535, 538, 546, 548, 551-554, 557, 559-562, 564-569, 571-572, 574
Leninism sistemic /59-61, 330-333, 339, 340-342, 345, 379, 386, 402, 404-405, 409, 433-434, 437, 451-452, 504, 507, 518, 524-526, 532, 548, 565

P

Post-stalinism / 136, 138, 143

Mulțumiri

Prezenta carte nu ar fi existat fără bunăvoință, răbdarea și angajamentul câtorva persoane speciale, față de care doresc să îmi exprim cu această ocazie, fie și tardiv, gratitudinea. Țin neapărat să îmi manifest recunoștința față de profesorul Michael Shafir, fără a cărui sfaturi, înțelegere, disponibilitate și ocazionale mustrări nu aș fi reușit să mă angajez adecvat din punct de vedere științific și interpretativ într-un proiect atât de cuprinzător. Am beneficiat de asemenea și de imensa bibliotecă a domniei sale. Nu am să uit niciodată impresia copleșitoare, de încântare și timorare deopotrivă, pe care mi-a creat-o prima întâlnire cu numărul impresionant de cărți dispuse tematic – „asemeni unor soldați gata oricând să ia lupta de la capăt", pentru a îl cita pe regretatul profesor Viorel Colțescu.

Studenții, cu care am avut la seminarii conversații stimulante și de la care am învățat mai multe decât cred ei, au contribuit la rândul lor, chiar dacă indirect, la conceperea acestei cărți. Profit de ocazie pentru a le mulțumi.

Familia mi-a stat alături pe întreaga durată a proiectului, oferindu-mi, printre multe altele, momentele de relaxare atât de necesare pentru a redescoperi capacitatea de a o lua de la capăt atunci când pur și simplu nu mai identificam resursele necesare în acest sens. Îi mulțumesc în mod special tatălui meu, a cărui efort de a procura bibliografia greu sau imposibil de găsit în România a contribuit enorm la îmbogățirea conținutului empiric și teoretic al cărții.

Sunt recunoscător de asemenea Universității Babeș-Bolyai pentru bursa acordată în cadrul proiectului „Studiile doctorale factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice și umaniste", derulat prin intermediul Programului Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 și finanțat de către Fondul Social European. Bursa mi-a permis, pe lângă o documentare adecvată, un stagiu de cercetare la Open Society Archives din Budapesta, unde am avut acces la impresionantul fond arhivistic al Radio Europa Liberă.

Promptitudinea Editurii Institutul European în ceea ce privește acceptarea manuscrisului spre publicare m-a impresionat în mod plăcut. Mulțumirile mele se îndreaptă către doamnele Anca Untu Dumitrescu și Elena Uzier, care mi-au stat la dispoziție pentru toate întrebările și nelămuririle legate de aspectele procedurale inerente unui astfel de demers.

Timișoara, iunie 2012

Abstract

The stake of the present paper consists in the ideological analysis and the theoretical assessment of Romanian communism's international politics during the period it held power, 1948-1989. To begin with, the theoretical framework of the book – composed of four major international relations theories, realism, pluralism, Marxism and social-constructivism – is underlined, with emphasis on the basic ideas and analytical tools of each. My hypothesis is that social-constructivism is the most appropriate theory for understanding the international orientation of Romanian communism. Of course, international and foreign policy cannot be treated isolated with reference to internal politics and, in the case of Leninist regimes, to ideology, maybe the most important component of these political regimes. Therefore, these two aspects benefit from a great deal of attention in this work.

Next comes the conceptual context, based on an ideological analysis of the different types of Leninism which I took into account during the Soviet Union's existence: revolutionary Leninism, post-revolutionary Leninism, Europeanized Leninism, Asianized Leninism, systemic Leninism and post-Bolshevik Leninism. These concepts are used in regard with the periods analyzed and taking into account their importance in the configuration of romantic Leninism, the idea that, in my opinion, most adequately expresses Romanian communism's ideology, both internally and externally.

The Sovietization of Eastern Europe is the following topic of the book, with special reference on the Romanian case. The analysis is centered on the international level, but the internal political metamorphoses are not left out of sight and, correlated with the Soviet Union's arbitrary interventions, allow Romanian communists to gradually take power by brutally crushing the opposition. In January 1948, Romania becomes a popular republic, but internal political tensions are far from being over. It took almost a decade for Gheorghiu-Dej, the leader of the Romanian Workers Party (RWP), to consolidate its power.

The next chapter focuses on the impact of de-Stalinization over the communist world and the political turmoil from Poland and Hungary. I concentrate especially on the manner in which the Romanian Popular Republic (RPR) managed to slow down the impact of de-Stalinization and win the trust of the new Soviet leader, Nikita Khrusvchev, to the point that the Red Army was redrawn from Romanian territory.

The last period of Gheorghiu-Dej's leadership encountered two major international events. The first was the conflict between the RPR and the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA). Due to the fact that the 'socialist camp's' most advanced countries – Czechoslovakia, the German Democratic Republic and the Soviet Union – pushed for a specialization of production in two main directions, industrial and agricultural, RPR being included in the last category, the Bucharest leaders protested and argued in ideological, political and economic terms the need for continual industrialization. As a consequence, the Soviet Union renounced the integration and supranational coordination of the economies of East European states. The second major international event was the Sino-Soviet split, an opportunity from which Gheorghiu-Dej and his accomplices gained, through diplomatic acrobatics, important political and economic benefits, thus RPR distancing itself further away from Moscow.

The 'Ceausescu era' is also presented along tree main chapters. The first problematizes the concept of romantic Leninism, an ideological construct underlining Romanian politics, both external and internal, during that period, focusing on the rise of Ceausescu and the spectacular foreign policy initiatives of the Romanian Socialist Republic (RSR) in the second half of the 1960s, initiatives that irritated Moscow but, in the same time, attracted Western sympathy and capital. The 1971 ideological flux, which I have called the manifest moment of romantic Leninism, also comes into attention.

The 1970s do not bring major changes in the foreign policy of RSR. The most important events which occurred in this decade are the opening of Romanian economy towards the international financial institutions of the West along with the high mediated Helsinki conference, where European security was the main topic and where the 'imperialist' camp imposed a new structural concept for international relations, that of human rights. Communist regimes obtained no gains from the recognition of the human rights principle; on the contrary, human rights conditioned more and more their foreign policies and, internally, it entailed dissidence. Another central point of this chapter consists in the ideological connections between the foreign and internal policy of romantic Leninism.

Finally, in the last period of Ceausescu's leadership, the accent falls on the progressively stronger totalitarian driftages of romantic Leninism, an evolution which will isolate it furthermore on the international stage. After 1985, the year when Michael Gorbachev came to power in the Soviet Union, the RSR will be repudiated even by the 'socialist camp', thus becoming a pariah for the international communist movement, which's 'embourgeoisement' it perceived as ideologically disintegrative and ideologically coercive

After presenting the empirical corpus of the work, the theoretical analysis of the material is applied, using the four international relations theories

above mentioned. I display, in the last chapter, the motives for which social-constructivism is the most adequate theory for approaching the international orientation of Romanian communism and its ideological foundation – and why pluralism, Marxism and realism are not sufficient for grasping the complexity of the topic.

Keywords: Romantic Leninism, post-revolutionary Leninism, Europeanized Leninism, systemic Leninism, post-Bolshevik Leninism

Zusammenfassung

Das Ziel der vorliegenden Arbeit besteht darin, die internationalen Politiken des rumänischen Kommunismus zwishen 1948-1989, als diese Regierungsform die Macht verkörperte, ideologisch zu analysieren und theoretisch einzuschätzen. Im theoretischen Rahmen dieses Buches (bestehend aus vier Großtheorien der internationalen Beziehungen: Realismus, Pluralismus, Marxismus und Sozialkonstruktivismus) der Schwerpunkt liegt auf den Grundideen und analytischen Instrumente der jeweiligen theoretischen Dimension. Ich gehe davon aus dass, der Sozialkonstruktivismus am besten geeignet ist um die internationale Ausrichtung des rumänischen Kommunismus zu verstehen. Selbstverständlich, die Sphäre der internationalen- und Außenpolitik kann nicht separat betrachtet werden, besonders im Zusammenhang mit der internen Politik und, im Fall der leninistischen Regime, mit der Ideologie, vielleicht der wichtigste Bestandteil dieser Herrschaftsformen. Diese zwei Aspekte werden demzufolge vorwiegend in Betracht gezogen.

Die Begriffserklärung geht von der ideologischen Analyse verschiedener Leninismustypen in der Sowjetunion aus: der revolutionäre Leninismus, der post-revolutionäre Leninismus, der europäisierte Leninismus, der asiatisierte Leninismus, der systemische Leninismus und der post-bolschewistische Leninismus. Diese Begriffe werden im Zusammenhang mit den analysierten Zeitspannen betrachtet und unter Berücksichtigung ihrer Relevanz in der Konfiguration des romantischen Leninismus dargestellt. Dieses konzeptionelle Gebilde ermöglicht eine optimale Darstellung der rumänischen kommunistischen Ideologie sowohl innenpolitisch als auch in der Außenpolitik.

Der nächste Teil dieser Arbeit behandelt das Thema der Sowjetisierung Osteuropas und die Auswirkungen dieses Phänomens in Rumänien. Die Analyse untersucht vorwiegend die strukturellen Gegebenheiten auf internationaler Ebene ohne dass die internen politischen Umwandlungen vernachlässigt werden. Diese Faktoren spielten im Kontext der sowjetischen willkürlichen Einmischung in die inneren angelegenheiten Rumäniens eine entscheidende Rolle wenn man bedenkt dass die rumänischen Kommunisten durch die brutale Niederschlagung der Opposition, die Macht eroberten. In Januar 1948 Rumänien wird Volksrepublik aber die innenpolitischen Spannungen sind noch lange nicht vorbei. Als Führer der Rumänischen Arbeiter Partei (R.A.P) brauchte Gheorghe Gheorghiu-Dej fast 10 Jahre um die Parteimacht zu konsolidieren.

Das nächste Kapitel befasst sich mit den Auswirkungen der Entstalinisierung in der kommunistischen Welt und mit den politischen Unruhen aus Polen und Ungarn. Die Art und Weise wie der Volksrepublik Rumänien gelungen ist, den Auswirkungen der Entstalinisierung entgegenzuwirken und somit das Vertrauen der neuen sowjetischen Führer Nikita Khrusvchev zu gewinnen (bis zu dem Punkt, dass die Rote Armee vom rumänischen Territorium zurückgezogen war) wird in diesem Kapitel ebenfalls hervorgehoben. In der letzten Periode der Gheorghiu-Dej Führung zwei große internationale Ereignisse wurden begegnet. Als Erstes war der Konflikt zwischen Volksrepublik Rumänien und dem Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe (RGW). Aufgrund der Tatsache, dass die am weitesten fortgeschrittenen Länder des "sozialistischen Lagers" – Tschechoslowakei, die Deutsche Demokratische Republik und die Sowjetunion – sich für eine Spezialisierung der Produktion in zwei Hauptrichtungen (Industrie und Landwirtschaft) einsetzten und Volksrepublik Rumänien in der letzten Kategorie eingestuft war, protestierte die Bukarester politische Führung und argumentierte in ideologischer, politischer und wirtschaftlicher Hinsicht die Notwendigkeit der kontinuierlichen Industrialisierung. In Folge dessen, verzichtete die Sowjetunion auf die Integration und supranationale Koordination der Volkswirtschaften in den osteuropäischen Staaten. Das zweite große internationale Ereignis war die chinesisch-sowjetische Zäsur. Diese Gelegenheit wurde von Gheorghiu-Dej und seine Komplizen ausgenutzt um, durch eine Art diplomatische Akrobatik wichtige politische und wirtschaftliche Vorteile zu erzielen, während Volksrepublik Rumänien sich weiterhin von Moskau distanzierte.

Die „Ceausescu Ära" wird auch in drei verschiedenen Hauptkapitel präsentiert. Das erste Kapitel problematisiert das Konzept der romantischen Leninismus, ein ideologisches Konstrukt, welches im Kontext der Machtergreifung Ceausescus und der spektakulären außenpolitischen Initiativen der Sozialistischen Republik Rumänien in der zweiten Hälfte der 1960er Jahren, sowohl die internen als auch die externen Politiken Rumäniens wiederspiegelt. Das Verhalten der rumänischen politischen Elite verursachte zunehmende Unzufriedenheit in Moskau und hatte zugleich das Potential, die Finanzmittel und die Sympathie des Westens anzuziehen. Betrachtet als manifester Zeitpunkt des romantischen Leninismus, die ideologischen Geschehnisse von 1971, werden auch in Betracht gezogen.

In den 1970er Jahren gab es keine große Veränderungen in der Außenpolitik der Sozialistischen Republik Rumänien. Die wichtigsten Ereignisse in diesem Jahrzehnt waren die Öffnung der rumänischen Wirtschaft gegenüber den internationalen Finanzinstitutionen des Westens, zusammen mit der stark mediatisierten Helsinki-Konferenz, in welcher die europäische Sicherheit als Haupthema behandelt wurde und der „imperialistische" Block,

die Idee der Menschenrechte als neues Strukturkonzept für internationale Beziehungen eingeführt hat. Die kommunistischen Regime erhielten keine Gewinne aus der Anerkennung des Menschenrechte-Prinzips; im Gegenteil, die Menschenrechte beeinflussten zunehmend ihre Außenpolitik und verursachten innenpolitische Dissidenzerscheinungen. Ein weiterer zentraler Aspekt dieses Kapitels besteht aus den ideologischen Verbindungen zwischen der Außen- und Innenpolitik des romantischen Leninismus. Schließlich, in der letzten Periode der Ceausescu-Führung, fällt den Akzent auf den immer stärkeren totalitären Abweichungen des romantischen Leninismus. Diese Entwicklung verursachte weiterhin eine Isolierung dieses Regimes auf der internationalen Bühne. Nach 1985, als Michael Gorbatschow in der Sowjetunion an die Macht kam, wurde die Sozialistische Republik Rumänien sogar von dem „sozialistischen Lager" zurückgewiesen. Betrachtet als Paria von der internationalen kommunistischen Bewegung, Rumänien verachtete die ideologisch einschränkende- und auseinanderfallende „Verbürgerlichung" der traditionellen Lagerpartner. Nach der Präsentation des empirischen Korpus dieser Arbeit, erfolgt die theoretische Analyse des Materials durch die Anwendung der vier obenerwähnten Theorien der internationalen Beziehungen.

Im letzten Kapitel, die Gründe für die Anwendbarkeit des Sozialkonstruktivismus als geeignete Theorie, für die Annäherung der internationalen Ausrichtung des rumänischen Kommunismus und seiner ideologischen Grundlage (und damit die Uneinheitlichkeit des Pluralismus, Marxismus und Realismus als optimale analytische Instrumente zum Erfassen der Komplexität dieses Themas), werden hervorgehoben.

Stichworte: romantischen Leninismus, post-revolutionäre Leninismus, europäisierte Leninismus, systemische Leninismus, post-bolschewistische Leninismus

În aceeași serie au mai apărut (selectiv):

Abordarea științei politice, Michel Hastings
Capital social și valori democratice în România, Dragoș Dragoman
Comparații și explicații în știința politică și în sociologie, Mattei Dogan
Constituția libertății, Friedrich A. Hayek
Curs de știință politică, Gianfranco Pasquino
Democrația și criticii ei, Robert A. Dahl
Deschidere și sens în gîndirea politică, Anton Carpinschi
Despre democrație, Robert A. Dahl
Despre libertate la antici și la moderni, Benjamin Constant
Discurs asupra inegalității. Contractul social, Jean-Jacques Rousseau
Europa comuniștilor, Pascal Delwit, Jos Gotovitch, Jean-Michel De Waele
Europa democrației creștine, Jean-Dominique Durand
Europa extremei drepte, Anne-Marie Duranton-Crabol
Europa liberalilor, Nicholas Roussellier
Europa socialiștilor, Michel Dreyfus
Fascismul și nazismul, Jean-Claude Lescure
Ingineria constituțională comparată, Giovanni Sartori
Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania, Claudiu D. Tufiș
Limitele libertății, James Buchanan
Marile curente ale filosofiei politice, Michel Terestchenko
Măștile puterii, Machiavelli, Frederic II, Mussolini
Mitul statului, Ernst Cassirer
Mituri și mitologii politice, Raoul Girardet
Naționalismele europene, Paul Sabourin
Naționalism și națiune, Raoul Girardet
O teorie economică a democrației, Anthony Downs
Omul și statul, Jacques Maritain
Partidele politice din Europa, Daniel L. Seiler
Poliarhiile. Participare și opoziție, Robert A. Dahl
Politica între proporționalism și majoritarism, Radu Alexandru
Politica și statele, Raffaella Gherardi
Politicile publice: succes sau eșec? Un ghid al modelelor de evaluare, Mirela Cerkez
Poporul contra democrației, Guy Hermet
Populismul contemporan. Un concept controversat și formele sale diverse, Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, Sorina Soare (ed.)
Reinventarea ideologie, Daniel Șandru
Sinteze de știință politică. Studii tematice pentru examenul de licență, Cristian Bocancea, Daniel Șandru (coord.)
Simbolistica politică, Lucien Sfez
Stalin și bomba atomică, David Holloway
Statul criminal, Yves Ternon

LIBRĂRII în care puteți găsi cărțile editurii *Institutul European*
(selectiv)

ALBA-IULIA

Librăria *Humanitas*, str.1 Decembrie 1918, bloc M10, tel. 0258826007

ARAD

Librăria *Corina*, str. Mihai Eminescu nr. 2, tel. 0257284749

BACĂU

Librăria Alexandria nr 1 „*Alexandru Piru*", str. Nicolae Bălcescu nr. 12, tel. 0234545721

BRAȘOV

Librăria *Ralu*, str. Republicii nr. 54, tel. 0268411508

BUCUREȘTI

Librăria *Mihai Eminescu*, Bd. Regina Elisabeta nr. 5, tel. 0213158761

Librăria *Verona*, str Pictor Artur Verona nr. 13-15, tel. 0732003002

Libraria *Kretzulescu*, Calea Victoriei, nr. 45, Tel. 0213135035

Libraria *Qunet*, str Edgar Qunet, nr 9, tel. 0213110646

CLUJ

Librăria *Logos*, Republicii nr. 11A, tel. 0264590297

Libraria *Universității*, str. Universității nr. 1, tel. 0264593127

CONSTANȚA

Librăria *Sophia*, str. Dragoș Vodă nr. 13, tel. 0241616365

Librăria *Cărturești*, B-dul Al. Lăpușneanu, nr. 116C, City Park Mall, et. 2, Sky Level, tel. 0341462879

CRAIOVA

Librăria *Școlii*, str. Popa Șapcă, bl. 7-14, tel. 0251412588: 0746033712

DEVA

Librăria *Prescom Divers*, str. Ana Ipătescu nr. 11, tel. 0254213782

IAȘI

Librăria *Casa Cărții*, Bd. Ștefan cel Mare nr.56, tel. 0232270610

Librăria *Junimea*, Piața Unirii nr. 4, tel. 0232412712

Librăria *Esculap*, B-dul. Independenței, nr. 22, tel. 0232270479

Librăria *Cubul de sticlă*, Bd. Carol I nr. 3-5, tel. 0232215683

ORADEA

Librăria *Humanitas „Mircea Eliade"*, Bd. Republicii, nr. 5 tel. 0259472955

SIBIU

Libraria *Humanitas*, str. Nicolae Balcescu, nr. 16, tel. 0269211434

SUCEAVA

Librăria *Casa Cărții „Mihai Eminescu"*, str. N. Bălcescu nr. 8, tel. 0230530337

Libraria *Cărturești,* Calea Unirii, nr. 22, Iulius Mall, tel. 0330803086

TIMIȘOARA

Librăria *Humanitas „Joc Secund"*, str. Lucian Blaga, nr. 2, tel/fax. 0256431414

Librăria *Esotera*, str. Lucian Blaga, nr. 10 tel. 02564311340

Libraria *Cărturești*, str. Demetriade, nr.1, extindere Iulius Mall, et. 1 tel. 0356459855: 0732003007

Libraria *Humanitas „Emil Cioran"*, str. Mery, nr. 1, tel. 0256433180

Librării ON-LINE

www.euroinst.ro
www. anticariatonline.ro
www.librariaeminescu.ro
www.cartedesucces.ro

INSTITUTUL EUROPEAN

Filozoful român Petre Țuțea scria într-una din lucrările sale (*Philosophia perennis*) următorul adevăr incontestabil: „Nimic nu poate înlocui creștinismul, nici toată cultura antică precreștină. Eu sunt de părere că apogeul Europei nu e la Atena, ci în Evul Mediu, când Dumnezeu umbla din casă în casă. Eu definesc strălucirea epocilor istorice în funcție de geniul religios al epocii, nu în funcție de isprăvi politice."

Lucrarea *Biserica și dimensiunea socială a securității* și-a propus ca obiective subliniereа unor elemente fundamentale de doctrină socială ale învățăturii Bisericii Ortodoxe, relația dintre Biserică și Stat, probleme actuale importante din punct de vedere social la întâlnirea cu doctrina Bisericii și prezentarea modului în care întrepătrunderea sinergică a acestora poate certifica garanția securității persoanelor, a grupurilor de persoane și chiar a statelor.

Caracterul considerațiilor rezultate este determinat de necesitățile resimțite de „plinătatea" Bisericii Ortodoxe de pretutindeni în decursul unei perioade istorice îndelungate. De aceea, obiectul principal al cercetării este constituit de adevărurile teologice și eclezial-sociale fundamentale, de aspecte ale vieții Statului și societății – care au fost și sunt extrem de actuale pentru întreaga Biserică, acum, la începutul secolului al XXI-lea, dar, probabil, și în viitorul apropiat – și de legătura lor cu securitatea.

Constantin Țanu.

Constantin Țanu

Biserica și dimensiunea socială a securității

Strada Grigore Ghica Vodă nr 13 • Cod 700469 • CP 161, OP 1 • Iași • România • Tel. 40.0232.233800; 40.0788.319452 • Fax 40.0232.230197
email: euroedit@hotmail.com, editura_ie@yahoo.com • www.euroinst.ro • www.cartedesucces.ro

Constelația valorii

INSTITUTUL
EUROPEAN

www.euroinst.ro

Carte de succes

Librărie online

www.cartedesucces.ro

Bun de tipar: 2012 • Apărut: 2012 • Format 16,50 × 23,50 cm

INSTITUTUL EUROPEAN

Iaşi, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13 • cod 700469
Tel. Difuzare: 0788.319462; Fax: 0232/230197
editura_ie@yahoo.com; www.euroinst.ro